

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, XXXVIII

ANTONI M. BADIA I MARGARIT

LES REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES
I «LA QÜESTIÓ DE LA LLENGUA»

BARCELONA

1999

LES *REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES*
I «LA QÜESTIÓ DE LA LENGUA»

This One

U9TQ-UF3-XLB9

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, XXXVIII

ANTONI M. BADIA I MARGARIT

LES *REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES*
I «LA QÜESTIÓ DE LA LLENGUA»

BARCELONA

1999

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Badia i Margarit, Antoni M.

Les Regles de esquivar vocables i la «qüestió de la llengua». — (Biblioteca filològica ; 38)

Inclou: Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols / Pere Miquel Carbonell

Bibliografia

ISBN 84-7283-463-8

I. Carbonell, Pere Miquel. Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols

II. Institut d'Estudis Catalans III. Títol

IV. Col·lecció: Biblioteca filològica (Institut d'Estudis Catalans) ; 38

1. Carbonell, Pere Miquel. Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols

2. Questione della lingua 3. Català antic — Ús — Història

804.99-5(091)

© Antoni M. Badia i Margarit

© 1999, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre de 1999

Tiratge: 600 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer de Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-463-8

Dipòsit Legal: B. 44156-1999

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics, les quals infraccions resten sotmeses a les sancions establertes per la llei.

TAULA

INTRODUCCIÓ	7
1. Les <i>Regles</i> irrompen en la meua vida (1950)	7
2. Les <i>Regles</i> es guanyen dos seminaris de doctorat	10
3. Compleció de la primera etapa de la recerca	11
4. Ampliació i emmarcament definitiu del tema	12
5. L'enigmàtica autoria de les <i>Regles</i>	14
6. Pla del treball: les prioritats en el desenvolupament del tema	15
7. Estructura material del llibre. Contingut i condicionaments. Indicacions per a la lectura	17
8. Alguns treballs en els quals hom s'ha ocupat de les <i>Regles</i>	20
9. Capítol de gràcies	21
PART PRIMERA: EL MIRATGE D'UN DEBAT «SUI GENERIS»	25
1. Marc històric del tema	27
2. El nucli de la polèmica i la seva original peculiaritat	39
3. Valor de <i>La brama dels llauradors</i> en la polèmica valenciana	47
4. Com fou interpretat el pretès debat valencià fins a 1950	55
5. Publicació de les <i>Regles de esquivar vocables</i> . Fi del debat	63
6. Contribució de la filologia a la coneixença del debat	75
PART SEGONA: LES «REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES»	89
7. El còdex. El manuscrit de les <i>Regles</i> . La data	91
8. Edició de les <i>Regles</i>	103
9. L'autor de les <i>Regles</i>	135
10. Vicissituds de la composició de les <i>Regles</i>	155
11. Formes i contingut de les <i>Regles</i>	177
PART TERCERA: ESTUDI DE LES «REGLES»	201
12. Aspectes gramaticals	203
13. Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic	211
PART QUARTA: LA LLENGUA CATALANA, DAVANT «LA QUESTIONE DELLA LINGUA»	397
14. La llatinització dels esperits	399
15. «Per bé parlar la llengua catalana»	419
16. La llavor de la llengua nova, malmesa abans de brotar	435
17. L'afinat concert de les llengües	449

PART CINQUENA: SUPORT INFORMATIU	459
18. Abreviatures i altres signes convencionals	461
19. Llista alfabètica de formes proscriutes i recomanades a les <i>Regles</i>	463
20. Bibliografia consultada i altres elements de referència. Sigles	473
ÍNDIX GENERAL	503

INTRODUCCIÓ

1. LES REGLES IRROMPEN EN LA MEVA VIDA (1950)

El meu interès pel tema d'aquest llibre és antic, molt antic. S'inicià essent jo encara un estudiant universitari. En l'any acadèmic 1942-1943, el darrer de la meva carrera de filosofia i lletres, un bon dia vaig llegir —no recordo si per casualitat o per indicació d'algú— la breu referència que Jaume Massó i Torrents feia (en el seu *Repertori de l'antiga literatura catalana: La poesia*, vol. 1, Barcelona 1932)¹ d'un text curiós, escrit cap a la fi del segle xv, el qual contenia la crítica de formes de llenguatge tingudes per vulgars o impròpies i la recomanació d'ús de les correctes corresponents. L'original, manuscrit, es trobava en un conegut còdex de la catedral de Girona. Eren les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* que, publicades per mi mateix l'any 1950, havien de constituir un dels temes d'estudi que més he estimat, malgrat haver-lo tingut arraconat o posposat llargues anyades. Avui, per fi, més de mig segle més tard, en faig objecte de la meva atenció d'una manera més completa, més documentada i més relacionada amb la preocupació per la llengua que sentien els homes de lletres d'aquella època.

Poc temps després de la meva troballa, Josep M. Solà i Camps, conegut avui sobretot com a expert en temes verdaguerians, em parlà de les *Regles*. Solà pertanyia a una de les promocions universitàries ben poc anteriors a la nostra i a la Facultat ens havia fet un curs de fonètica molt útil. En aquells primers anys quaranta, la nostra Facultat —penso sobretot en la Secció de Filologia Romànica— era una mena de desert, i continuà essent-ho durant força temps, per raó de l'exili, la renúncia, l'exclusió o el confinament de bon nombre dels seus professors, a l'acabament de la Guerra Civil (1939). Sort tinguérem de diversos llicenciats de fresc, els quals, si només ens portaven un o dos anys en els estudis, s'hagueren d'improvisar com a docents i així ens ajudaren a emplenar algunes de les mancances d'informació que patíem per la situació de la Facultat. Com dic, Josep M. Solà era un d'ells i aviat esdevinguérem bons amics. Gironí de cor, Solà sabia bé l'existència del manuscrit de les *Regles*. Tanmateix, en comptes d'aprofitar-se de les seves amistats locals i dels seus sojorns habituals a la ciutat dels quatre rius per a transcriure i publicar ell ma-

1. En els apartats 1 a 5 d'aquesta «Introducció», les al·lusions a textos publicats són simplement orientatives. Les referències bibliogràfiques completes corresponents figuren a la «Bibliografia consultada i altres elements de referència. Sigles» (que el lector trobarà a la darrera part del llibre: capítol 20). En canvi, en l'apartat 8, dedicat a consignar unes publicacions específiques, aquestes ja hi han estat citades amb totes les dades (i sense que això sigui obstacle perquè tornin a constar en la dita «Bibliografia...»).

teix el preciós text, considerà que jo era la persona a qui pertocava de fer-ho, i m'encoratjà a encarregar-me'n. Ell sap fins a quin punt li ho vaig agrair.

Així ho vaig fer. Convenientment preparada la meua visita a l'Arxiu Capitular de Girona, vaig dedicar un parell de dies a transcriure-hi l'esmentat manuscrit. No puc precisar-ne l'any, però sí que devia ésser a la meitat del decenni dels quaranta. La feina se'm féu molt agradable. Més, encara: des del primer moment, vaig adonar-me del paper cabdal que les *Regles* representaven dins la història de la llengua catalana, com després ho han reconegut tots els filòlegs. En un mot: que vaig sentir-me'n fascinat, com havia de passar amb tothom qui s'introduiria en el tema. Una fascinació que, pel que fa a mi, sempre m'ha fet mantenir viu l'interès pel text, fins passats cinquanta anys de la primera lectura que vaig fer-ne en transcriure'l.

A la Facultat cada dia em veia amb Martí de Riquer i indefectiblement tots dos ens comunicàvem les feines que dúiem entre mans. Riquer fou, doncs, un dels primers a conèixer algunes mostres de les *Regles* i, com és natural, a mesurar-ne l'abast. A precís insistents d'ell, vaig lliurar-li l'original preparat per a publicar, amb destí al butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres, del qual ell tenia cura. Així, una breu introducció i l'edició del text hi aparegueren l'any 1950 (volum XXIII). Aviat s'hi afegiren dos altres articles: la fonètica del text (al volum XXIV, de 1951-1952) i la morfologia i la sintaxi (al volum XXV, de 1953).

Poc temps després vaig saber que Ramon Aramon i Serra també hauria volgut acollir els meus articles dins la revista *Estudis Romànics*, que ell publicava a l'Institut d'Estudis Catalans. Una altra confirmació de la rellevància de les *Regles*. Dia vindria, i és avui, que l'Institut incorporaria en les seves publicacions l'estudi més complet que jo podia donar d'aquest tema, emmarcat dins la problemàtica de conjunt de les acaballes del quatre-cents. No cal dir com me'n alegro.

Acabo de referir-me a les meves contribucions, aparegudes entre els anys 1950 i 1953. Em vaig aturar en aquest punt. Bé que jo mateix m'havia proposat de coronar la tasca amb l'estudi lexicogràfic del text (sens dubte, el més important), anà passant el temps i aquell coronament s'ha fet esperar fins a l'avinentsa actual. Per què? Perquè s'havia afeblit el meu interès? De cap manera. El llarg retard pot, si no justificar-se, almenys explicar-se per tres raons. D'antuvi, per la dificultat de servir fins a la fi una dedicació a un tema concret, que es dona sovint en les nostres vides (i que també he hagut de sofrir en altres empreses, sempre amb una recança semblant). Necessitats imperioses, conjuntures inesperades, nous afanys, etc., s'interfereixen en allò que hom tenia per una línia de recerca establerta i obligada, i anem fent giragonses que abans no imaginàvem. Dit amb sinceritat: mai no vaig deixar d'acaronar la il·lusió de tornar a les *Regles*. I, encara que tard, m'he llançat novament al tema enyorat, fins a esgotar-ne el tractament.

Hi havia, emperò, un altre obstacle: malgrat que se me'n poden retreure algunes velleïtats, jo no m'he tingut mai per un lexicògraf, i això (juntament amb el pes que el vocabulari havia de tenir en un article que fos proporcional als de fonètica i gramàtica, ja publicats) m'anava retraient del deute contret. D'ací la meua vella idea d'associar Germà Colón a la comesa: Colón era un altre dels qui havien conegut i valorat les *Regles* abans que fossin publicades, i m'hi havia fet comentaris valuosos. Poc temps després, integrat al taller del *Französisches etymologisches Wörterbuch* de Walther von Wartburg, a Basilea, Colón hi havia d'aprofundir la seva dedicació a temes de lexicografia i d'etimologia. Mentrestant, jo m'hi pensava i, entre les feines que em queien al damunt i les que jo mateix em buscava, continuava treballant sense descans en altres temes.

Citaré, encara, una tercera causa del meu abandonament (temporal) de les *Regles*. Aquestes havien d'ésser tractades en el conjunt de la cultura del segle xv, saturada de l'humanisme que volia acostar les llengües vernacles al llatí predilecte, i sense oblidar tampoc la seva possible relació amb la polèmica valenciana que coneixem per *La brama dels llauradors*, de Jaume Gassull. Prou

que hi havia pensat, ja des del primer moment. És cert que en els meus tres articles de 1950 a 1953 havia optat pel silenci, car la qüestió no em semblava tan senzilla com alguns filòlegs i historiadors ho donaven a entendre. Tanmateix, si un dia en reprenia l'estudi, em veuria obligat a anar-hi a fons i a pronunciar-m'hi. Amb aquests nous ingredients, l'empresa es tornava més fascinant, però també més abassegadora, i exigiria més temps, encara. No podia llançar-m'hi així com així.

Heus ací, doncs, que s'iniciava un llarg parèntesi en la meva dedicació a les *Regles*. Una espera que, vista des de la perspectiva d'avui, escolats prop de cinquanta anys, em costa d'explicar. El fet és, emperò, que, quant a les *Regles*, aquests anys em passaren debades. És cert que tots els treballs de lexicografia històrica posteriors a 1950 es referien a les *Regles*, i hom se'n valia per a palesar que una tal paraula o expressió ja constaven com a existents a la fi del segle xv, amb la categoria sociocultural o amb l'atribució geolingüística que fos. Conscient de la conveniència de fer-ne l'estudi que tothom esperava i necessitava, en vaig parlar manta vegada amb Germà Colón, que n'era tan conscient com jo. Tots dos alguna vegada férem calendaris i tot. Això no obstant, les èpoques de relativa calma d'ell i les meves no coincidien i, quan l'un hauria pogut consagrar-hi una part del seu temps, l'altre acusava l'embranchida de tasques que li absorbien al cent per cent les hores disponibles. S'hi afegia la separació geogràfica: ell, a Basilea; jo, a Barcelona. Després em vingueren els espinosos problemes universitaris dels anys seixanta i setanta. Per fi, els vuit anys al capdavant del Rectorat de la Universitat de Barcelona (1978-1986), durant els quals la meva recerca s'alentí fora mesura i àdhuc em costava de trobar temps per a conèixer i llegir la bibliografia especialitzada més indispensable.

No tot eren obstacles. En el decurs de tots aquests anys, mai no em mancaren estímuls que m'esperonaven a tornar a la tasca inacabada. Molt constant hi fou la insistència de Martí de Riquer, qui, davant les meves dificultats de temps, m'aconsellava de fer simplement una nova edició del text (després d'haver-ne corregit algunes transcripcions errònies, amb una nova introducció més extensa, ara en català, etc.). Hom també m'hi empenyia a l'Institut d'Estudis Catalans, on tots, i Ramon Aramon i Serra el primer, ja donàvem per descomptat que el meu futur llibre es publicaria en una col·lecció de gramàtiques catalanes i textos d'interès lingüístic que teníem en projecte a la Secció Filològica.

Vull deixar constància de dos altres factors, així mateix altament encoratjadors. Tots dos provinents de terres valencianes. El primer, la insistència amb què Manuel Sanchis Guarner em recordava, gairebé sempre que ens vèiem (i ens vèiem sovint), que jo no podia abandonar el tema encetat i no acabat, al qual era fàcil d'augurar el millor desenllaç. El segon, molt més recent, el fet que Abelard Saragossà preparés una tesi de llicenciatura sobre les *Regles de esquivar vocables*, sota la direcció de Joan Solà. Malgrat que, quan en vaig tenir notícia, jo ja havia decidit fermament d'acabar el tema encetat, dedicant-m'hi fins a la fi, em vaig sentir reforçat en el meu propòsit. Aquesta tesina fou presentada el 1988.

Per fi, alliberat del Rectorat (1986), redactat un llibre sobre la meva gestió al capdavant de la Universitat (que aparegué el 1989) i amb la perspectiva de disposar de més de temps, a partir de l'estiu de 1986 vaig pensar seriosament a reprendre l'antic treball de joventut. Una vegada més, vaig tornar a fer plans. Com sempre, la idea m'infonia una nova il·lusió. Ben mirat, ple d'altres compromisos i projectes, les coses no serien fàcils. I bé, en l'endemig es produí una situació que ja fou decisiva. Era —ho confesso— un factor extern, però que tot seguit vaig beneir. En la meua nova condició de professor emèrit, adquirida, per raons d'edat, l'any 1987, podia encarregar-me de cursos de doctorat. Podia fer-ho i, naturalment, desitjava de fer-ho. Per a l'any acadèmic 1987-1988, aquests cursos havien de versar, dins les matèries de lingüística del Departament de

Filologia Catalana, sobre lexicografia i, com dic, a mi me'n corresponia un dels tres que oferíem. Ja sense vacillar, vaig anunciar que el faria sobre les *Regles de esquivar vocables*. Aquest fou el cop de gràcia.

2. LES REGLES ES GUANYEN DOS SEMINARIS DE DOCTORAT

Com acabo de dir, un dels cursos de doctorat de 1987-1988 a la Universitat de Barcelona se centrà en el tema de les *Regles*. Si abans he parlat de fascinació d'aquest text i, sense adonar-me'n, se m'ha escapat adés adés la paraula *il·lusió*, no crec faltar a la veritat si afirmo que els qui assistiren al curs se sentiren també pregonament atrets pel tema i hi treballaren amb no menys il·lusió. No goso dir que jo els hagués encomanat aquests sentiments, car això seria presumptuós per part meva. Més aviat penso que les *Regles* se'ls guanyaren des del primer moment, vist l'entusiasme amb què hi treballaren. No m'avergonyeixo de declarar que el nostre curs de doctorat constituí un seminari molt reeixit. En la meua llarga vida d'universitari he tingut la responsabilitat de nombrosos seminaris, a Barcelona i en universitats europees i nord-americanes; i bé, sense considerar fracassats, ni de bon tros, tots aquests seminaris, confesso que mai no s'hi havien aconseguit una feina tan compartida, una col·laboració tan generosa ni uns resultats tan positius com en aquesta avinentesa. En un mot: un veritable treball d'equip. Ho proven els comentaris que posteriorment me'n feren —i me'n fan encara— els mateixos participants al curs; ho proven, sobretot, les reunions a les quals els vaig convocar (més ben dit: els he anat convocant, fins a l'any 1997), quan, tenint fet i aprovat el curs, ells ja no hi anaven a guanyar res.

Els inscrits al curs de doctorat de 1987-1988 i, per tant, entranyables col·laboradors meus, foren els següents: Montserrat Adam i Aulinas, Araceli Barnadas i Carné, Josepa Bosch i Amado, Jordi Caballé i Mateu, Jaume Capó i Frau, Ramon Carreté i Parera, Josepa Clavé i Jové, Montserrat Constantí i Mata, Maria Mercè Fernández Coca, Vicenta Garrido i Margalef, Mercè Lorente i Casafont, Vicent de Melchor Muñoz, Guadalupe Ortiz de Landazuri i Buscà, Sabina Salat i Reguant, Maria Cristina Senpau i Crusells, Àlicia Serra i Nadal, Albert Soler i Llopart, Cesc Terraza i Cusí i Pere Viñals i Cormand.

El curs es reunia una vegada a la setmana, durant una hora. Poca cosa, per a comentar més de tres-cents correccions. Els inscrits, emperò, dedicaven al tema moltes hores, d'un cap a l'altre de la setmana. I, en trobar-nos cada dimecres a les nou del matí, tots ells donaven compte de les informacions que havien recollit. S'havien repartit una trentena llarga de llibres (diccionaris i vocabularis, monografies, atles lingüístics, etc.), que eren de consulta obligada i havien d'ésser buidats sistemàticament. Són els que a la «Bibliografia consultada» (cf. el capítol 20) marco amb un asterisc (*). D'acord amb la vastitud de cadascuna d'aquestes publicacions, s'hi aplicaren un o dos (o tres) inscrits al curs. Per exemple: els qui examinaven els diccionaris d'Alcover i Moll o de Joan Coromines eren diversos, que es distribuïen la tasca, mentre que el vocabulari d'Antoni Canals, publicat per Emili Casanova, podia ésser consultat per un de sol.

L'eix de la nostra feina eren les *Regles* (segons la meua edició de 1950), que seguíem d'una en una. Durant tot el curs poguérem estudiar-ne i discutir-ne els núm. 1 a 136.² Això no obstant, els qui havien extret dades de la bibliografia al·ludida ho havien fet, en principi, referint-se a la tota-

2. La referència a dues regles que acabo de fer (núm. 1 i 136) ens introdueix de bona hora al sistema de mencionar-les i de localitzar-les. Ho explico a l'apartat 7 d'aquesta «Introducció».

litat de les *Regles*, de manera que, en acabar-se el curs (juny de 1988), jo disposava d'un conjunt remarcable d'informacions que m'havien de permetre de prosseguir la feina encetada.

He dit, al títol d'aquest segon paràgraf, que «les *Regles* s'havien guanyat *dos* seminaris de doctorat», donant a entendre, doncs, que no tot es reduïa al curs professat a la Universitat de Barcelona (1987-1988). En efecte, n'hi hagué un altre. Fou un dels dos cursos que, amb la intenció de fer-los vàlids per al doctorat, foren organitzats *ad experimentum* dins els Cursos de Filologia Catalana (anomenats «de la Porciúncula») de Palma. Si hi vèiem avantatges i inconvenients quant a la viabilitat, havíem d'assajar-ho per sortir de dubtes. Així és que el juliol de 1988 férem la prova amb dos cursos, un dels quals tenia com a tema les *Regles de esquivar vocables* i me n'encarregava jo. Òbviament, els requisits acadèmics eren els de qualsevol altre curs d'aquesta mena. L'inconvenient venia, en tot cas, de la concentració horària: dues hores diàries durant tres setmanes donaven un total de temps esmerçat que superava el nombre d'hores de què havia constatat el curs de la Universitat de Barcelona; però, posades tan juntes, no deixaven ni respirar. Els inscrits havien de lliurar-s'hi a fons, i així ho feren. Aquests, col·laboradors no menys entranyables que els del seminari de Barcelona, eren els següents: Catalina Caldentey Ramos; Maria Teresa Julio Jiménez; Joana Lladó i Ballester; Vicent Martines Pérez i Josep Morros i Castellort.

En aquest cas, jo disposava de la documentació replegada al curs de Barcelona, però els inscrits passaven llargues estones cada dia extraient dades dels diccionaris d'Alcover i Moll i de Coromines i recollint informacions dialectològiques de Mallorca o d'altres contrades; això, sense comptar les dues hores i escaig que el curs ja s'emportava quotidianament. El curs de Palma tingué un caràcter fonamentalment pràctic. De més a més, els inscrits —que, com hem vist, eren cinc— es distribuïen en dos valencians, dos baleàrics i un català, de manera que, afegint-m'hi jo mateix, fèiem tres parelles corresponents a les tres grans regions del domini lingüístic. Un altre detall: Antoni Ferrando (de la Universitat de València) i Joan Miralles (de la de les Illes Balears), que professaven sengles cursos a la Porciúncula aquell mateix any, participaren alguns dies al nostre seminari, al qual aportaren observacions no negligibles. Havent jutjat oportú, per diversos motius, de començar el seminari mallorquí a partir de la segona part de les *Regles*, poguérem estudiar-ne i discutir-ne els núm. 175 a 244. Quant a la manera de treballar en les nostres reunions, considereu repetit ací tot el que n'he dit abans, a propòsit del curs de Barcelona; així m'estalvio de recordar-ne la tasca compartida, la col·laboració generosa, els resultats positius. Novament un veritable treball d'equip.

3. COMPLECIÓ DE LA PRIMERA ETAPA DE LA RECERCA

De totes maneres, l'entusiasme de 1988, que semblava ja no tenir aturador (i que realment no en tingué, puix que s'ha mantingut ferm fins al moment de donar per acabada la redacció d'aquest llibre), s'hagué d'anar dosificant, tant perquè jo no podia deixar desateses moltes d'altres comeses peremptòries —interminables comeses—, com perquè el mateix desenvolupament del tema m'obligà a ampliar-ne les perspectives amb nous capítols que anaven més enllà del comentari monogràfic de les *Regles*. Per això parlo, en aquest paràgraf, de la «primera etapa» de la recerca («primera» en sentit cronològic, car fou la que s'havia iniciat abans de 1990).

La dosificació alentiria, certament, l'elaboració de l'obra, una obra que anava adquirint complexitat. Però l'alentiment no significà en cap cas que n'abandonéssim l'execució prevista. En el decurs d'aquests anys m'he reunit quatre vegades amb els qui havien participat en els dos cursos de doctorat tan sovint esmentats. Prèviament a cada reunió, enviava als convocats un bon

dossier de comentaris a les *Regles*, a fi que, essent aquestes en nombre de 325, en les quatre reunions celebrades poguéssim repassar la totalitat del text. I així fou. Recordem que, en el curs de Barcelona, havíem examinat les regles núm. 1-136 i, en el de Mallorca, les núm. 175-244 (cf. l'apartat 2 d'aquesta «Introducció»).

D'una banda, els meus comentaris eren, de moment, el fruit de les deliberacions que havíem tingut durant els dos cursos (en el cas de les regles que acabo d'esmentar) i que jo havia posat per escrit; també s'hi afegien els extractes de la bibliografia bàsica i complementària, tal com jo els interpretava; per fi, després de fer-hi noves consultes, arribava a unes conclusions, a parer meu, congruents. D'altra banda, pel que fa a les regles restants (núm. 137-174 i 245-325), els comentaris eren redactats personalment per mi, sempre segons la bibliografia bàsica, tornada a esprémer i canalitzant-la també vers unes conclusions, tot procurant de mantenir un mètode de treball i unes maneres de presentació que asseguressin l'homogeneïtat de tot el text.

En el decurs de les quatre reunions tingudes (8 d'octubre de 1988, 16 de juny de 1990, 15 de juny de 1991 i 15 de març de 1997), jo recollia remarques orals dels assistents i m'enduïa les notes escrites que alguns d'ells em fornien. Totes aquestes informacions m'han estat molt útils a l'hora de donar forma definitiva al capítol 13 d'aquest llibre. Per diverses raons (sobretot professionals i de prioritat d'opcions personals), les dues dotzenes de participants als cursos de Barcelona i de Mallorca no pogueren mantenir el ritme previst de col·laboració i s'hi produïren baixes justificades. Tothom, però, hi havia deixat el seu treball de curs, que sempre ha estat pres en consideració.

També vaig fer arribar la primera tramesa de comentaris als següents col·legues i amics: Joan Bastardas, Emili Casanova, Germà Colón, Antoni Ferrando, Joan Miralles, Josep Moran i Joan Veny. Els pregava d'examinar el meu text com un esborrany, que és el que era pròpiament, i els deia que serien molt benvingudes les observacions que eventualment poguessin fer-m'hi. I així succeí: aquestes foren benvingudes i agraïdes. En canvi, ja no tots reberen la segona tramesa, i per fi vaig renunciar a enviar-los la resta d'esborranys. Em sabia greu de forçar-los a llegir un gran nombre de pàgines que encara havien de sofrir correccions de tota mena. Des del punt de vista metodològic, ja podia treure profit de les observacions que m'havien fet a les primeres trameses de materials.

Per fi, després d'introduir al text el resultat de les consultes fetes a la bibliografia complementària, a la primavera de 1997 s'acabava la primera etapa de la recerca. N'ha sortit el comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic de les *Regles*, que omple el capítol 13 d'aquest llibre. Pel que fa a la bibliografia que convenia consultar per deixar-lo enllestit, més avall (§ 13.1) explicaré el procediment que hi he aplicat.

4. AMPLIACIÓ I EMMARCAMENT DEFINITIU DEL TEMA

Per elementals imperatius de coherència, el nucli originari del tema d'aquest llibre s'havia d'engrandir. Certament, no podia considerar consumada la recerca amb la tasca que havíem iniciat entorn de les *Regles* des del 1987. Ningú no dirà que el comentari de les 325 normes que hi són contingudes no sigui molt rellevant en aquest llibre (al capdavant, ha donat peu al capítol més extens de tota l'obra). No. Tanmateix, hi havia, a l'entorn del tema del llibre, altres aspectes d'importància capital que no hi podien quedar menystinguts. Ja he insinuat abans (apartat 1 d'aquesta «Introducció») que un dels motius que m'havien fet ajornar la represa de les *Regles de esquivar vocables* era la presumpta relació que aquest text tingués amb *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull, que tant incidí en el medis cultes valencians del darrer terç del segle xv. Qui volgués estudiar les *Regles* no podria ignorar *La brama*. S'imposava, doncs, d'ampliar el nostre

tema d'estudi. Així, miraria de comparar els textos en què semblava que el debat s'havia polaritzat, valorant-ne les dades lingüístiques i filològiques.

Més, encara. Les *Regles*, que mostraven incessantment la intenció d'ennobrir la llengua (netejan-la de vulgarismes i acostant-la al llatí) i de propugnar-ne la unitat (superant clivelles dialectalitzants), es feien ressò de les preocupacions dels humanistes. El romanç havia de restar supeditat al llatí? Fins a quin punt un romanç llatinitzant seria admès pels doctes? Podria aspirar el romanç a compartir un mateix rang amb el llatí? Aquests interrogants, que corresponen a etapes cronològiques de l'accessió de les llengües vernacles als registres elevats, i que s'interferien en l'esperit i en els exemples de les *Regles*, obligaven a una altra ampliació del tema del llibre.

En aquest terreny, vull romandre al marge de les discussions dels nostres dies sobre l'abast significatiu dels termes *humanisme* i *humanista* (per raó, principalment, que ací la qüestió només ens toca de biaix). Afrontant, doncs, el risc de mantenir una posició titllada d'antiquada, diré que, en aquest llibre, *humanistes* eren els qui, afectats pel renovellament dels estudis clàssics provinent de la Itàlia trescentista, se sentien atrets pels temes de l'antiguitat grecolatina i es complaïen a escriure el romanç amb trets lèxics i sintàctics llatinitzants o escrivien exclusivament en llatí (en aquest darrer supòsit, ací els anomeno *humanistes durs*). Per exemplificar-ho amb dos noms que surten sovint en aquestes pàgines, Pere Miquel Carbonell i el seu cosí Jeroni Pau eren ambdós humanistes (però Pau era un humanista *dur*, que només escriví en llatí).

Les meves reflexions amb vista a la dita ampliació del tema originari de les *Regles* em dugueren a examinar-les des d'aquesta perspectiva. Això explica que cap als anys 1990 ja m'hagués habituat a tractar de les *Regles* referint-les sobretot a les consideracions dels humanistes sobre l'ennobliment de la llengua. Tot formava un conjunt indescindible. La primera manifestació pública de l'etapa de què parlo fou la conferència «Défense et illustration de la langue catalane à la fin du xvème siècle», feta a la Universitat de Perpinyà (8 de novembre de 1989), i repetida al Centre d'Études Catalanes de la Universitat de París-Sorbona (15 de maig de 1990), ara intitulada «Le débat sur la langue catalane à la fin du xvème siècle» (publicada en versió catalana a la *Revista de Catalunya* el gener de 1991). L'any següent (del 20 al 24 de juliol de 1992) vaig tractar de la «Llengua catalana als segles xv i xvi» en el Cours de Filologia Catalana «Francesc de B. Moll» de Palma (on, quatre anys abans, havíem fet el curs de doctorat sobre el comentari filològic de les *Regles*, cf. l'apartat 2 d'aquesta «Introducció»).

Semblantment m'ocorregué amb dos nous cursos de doctorat de què em vaig encarregar (i, en part, amb un mig tercer curs, com dic a continuació):

1) En el curs 1992-1993, dins el programa sobre la variació (a la qual era dedicat el principal projecte de recerca del Departament de Filologia Catalana, Secció de Llengua, de la Universitat de Barcelona), vaig fer un curs sobre «Les *Regles de esquivar vocables* i la variació lingüística» (del 9 de desembre de 1992 al 26 de maig de 1993). Hi vaig tractar tant de la gestació de les *Regles* com de les alternatives (o variacions) entre les formes proscriutes i les recomanades.

2) Invitat per la Generalitat Valenciana, vaig fer un curs, vàlid per al doctorat, a la Universitat d'Alacant, sobre «Llengua, cultura i societat en el pas dels segles xv a xvi». El curs, de caràcter intensiu, en sessions de dues hores, durà del 8 al 17 de febrer de 1993 (una gran demanadissa per a assistir-hi es resolgué en una fragmentació en dues meitats, en nivells diferents).

3) Per fi, l'any acadèmic 1993-1994 es produí la baixa d'una professora de doctorat a la Universitat de Barcelona; havent-me'n correspost unes suplències, vaig fer-hi un resum dels dos cursos que acabo d'esmentar (abril i maig de 1994).

També exponent de la nova manera d'enfocar el tema foren les quatre exposicions següents (entre 1993 i 1995):

1) «Els humanistes i la llengua catalana», al Col·loqui de la North-American Catalan Society (NACS), reunit a Berkeley (Universitat de Califòrnia) el 2 de juny de 1993 (publicada el 1996).

2) «La preocupació per la llengua als segles xv i xvi», a la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona), el 29 d'abril de 1994 (publicada el 1995).

3) «L'empreinte de l'humanisme selon les langues et les cultures péninsulaires. Essai d'interprétation», a les sessions «Du Moyen Âge à l'époque de Gil Vicente (1196-1536)», dins el Col·loque International à la Mémoire du Professeur Luis Philipe L. Cintra (París), el 16 de març de 1995 (text inèdit).

4) «La impronta renacentista en las letras catalanas: latín y romance en los siglos xv y xvi», a les VIII Jornadas Universitarias sobre las Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca (Madrid), el 30 de març de 1995 (publicada el 1996). Com és natural, tots quatre textos s'interfereixen sovint. Els tinc especialment en compte a la quarta part d'aquest llibre (capítols 14 a 17).

Les informacions precedents palesen que l'estudi de les *Regles* ha estat compartit, ja molt avançada la preparació d'aquest llibre, amb el dels factors que n'expliquen la redacció i la funció. En els dos darrers anys n'he tornat a parlar en tres ocasions:

1) Amb motiu del cinquè centenari de la mort d'Ausiàs March, les tres universitats del País Valencià organitzaren sengles cicles de conferències: a mi em correspongué de parlar a la d'Alacant, i ho vaig fer sobre «La preocupació per la correcció idiomàtica al segle xv» (4 de novembre de 1997).

2) Una segona conferència fou «La preocupació per la llengua al segle xv», dins les anomenades «Lliçons magistrals», organitzades per la Universitat de Barcelona i l'Institut d'Humanitats (27 de març de 1998). Bé que pel títol hom podria creure que era una repetició de la d'Alacant (que acabo d'esmentar), en aquesta avinentesa vaig assajar de presentar la matèria segons la prelatió temàtica dels capítols del llibre (en parlo a l'apartat 6 d'aquesta «Introducció») i reconec que, si ací he adoptat el criteri de l'ordenació cronològica, ara no em sembla gens desenraonat de partir d'aquella prelatió.

3) Per fi, i amb el propòsit ferm de no tornar a parlar més del tema fins que ho pogués fer amb el llibre imprès a les mans, encara vaig fer un resum força complet del tema i dels mètodes del llibre al Curs de Filologia Catalana de Palma de 1998 (del 6 al 10 de juliol); després de tot, també em serví per a polir alguns enfocaments.

5. L'ENIGMÀTICA AUTORIA DE LES REGLES

Queda encara un altre aspecte, que m'ha exigit una atenció especial. Em refereixo a la qüestió de la persona que redactà el text. A partir de la publicació de les *Regles de esquivar vocables* (1950), la veritat és que tothom en donà per bona la doble autoria, tal com es podia entendre el que en diu el manuscrit: «el reverend prevere mossèn Fenollar» hauria tingut a càrrec seu la primera meitat del text (regles núm. 1 a 174), mentre que «lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hjerònym Pau» hauria assumit la confecció de la segona part (regles núm. 177 a 325). I ho formulo amb les mateixes paraules que figuren al manuscrit (núm. 3 i 175, respectivament).

Començant pels grans diccionaris etimològics d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll (DCVB) i de Joan Coromines (DECat),³ i continuant per tots els qui s'han ocupat de temes de filologia i de lexicografia relatius a les *Regles*, sempre es parla de Bernat Fenollar quan una regla

3. Vegeu-ne les referències bibliogràfiques exactes a la bibliografia consultada (capítol 20), s. v. DCVB i DECat.

pertany a la primera meitat del text, i de Jeroni Pau, quan correspon a la segona. Confesso que jo mateix durant anys també ho havia fet així i no em semblava que la interpretació fos incorrecta.

Nogensmenys, les coses no són tan clares. Ni de bon tros. Vaig començar de trobar sospitós que tot el que es diu i es contradiu a la primera part de les *Regles*, tot el que hi és corregit i recomanat, excedís l'àmbit estrictament valencià: les *Regles* reflectien un món que tenia poc a veure amb la gent que s'esbatussava sobre el parlar rústic dels pagesos de l'Horta, el que Jaume Gassull defensava a *La brama dels llauradors*.

La sospita anà prenent cos. M'hi ajudava de trobar al text uns noms de persones que hom no sabia què hi feien, allà dins. Altres elements de judici m'incitaren a posar la qüestió de l'autoria de les *Regles* (capítol 9). N'he conclòs que les *Regles*, sense deixar de prestar l'atenció deguda als medis culturals valencians, se centren entorn de Pere Miquel Carbonell i de Jeroni Pau, els quals donen per descomptat que a València hi havia qui compartia el desig humanístic d'ennobliment del vernacle. Espero d'haver provat que, segons les dades històriques i filològiques de què avui disposem, no és desencertat d'afirmar que les *Regles de esquivar vocables* foren obra de Carbonell.

6. PLA DEL TREBALL: LES PRIORITATS EN EL DESENVOLUPAMENT DEL TEMA

Fins ací hem anat veient la suma d'elements (més o menys homogenis) amb què calia elaborar el llibre present. Recordem-los: les *Regles* (apartats 1 i 3), la pretesa polèmica valenciana (apartat 4), els medis culturals humanístics (apartat 4), l'autoria de les *Regles* (apartat 5). Ara bé, de quina manera construiria el llibre projectat? En quin ordre hi incorporaria els seus elements? Comptat i debatut, vaig haver d'escollir entre dues grans possibilitats, que exposo en això que segueix i que es basen en la prelació temàtica o en l'ordenació cronològica, respectivament.⁴ Per fi, vaig optar per la segona possibilitat, com es veu, ja d'entrada, pel mateix índex del llibre. Però ací donaré compte de com s'havia d'estructurar aquest segons tots dos projectes de redacció.

6.1. PRELACIÓ TEMÀTICA DE CAPÍTOLS

Característiques

a) Atès que les *Regles de esquivar vocables* són el nucli fonamental de la recerca, n'encetaríem la redacció amb tot allò que es refereix a aquest text: descripció del manuscrit, edició del text, el seu contingut, els comentaris lingüístics; en resum: el llibre començaria per les que ara en són les parts segona i tercera. Només en tractar de l'autoria del text (dins l'actual capítol 9), podria incorporar-s'hi l'anomenat «debat lingüístic» (actual part primera).

b) Per tant, des de les *Regles* fins a la part quarta (que tracta de *la questione della lingua*), tota la temàtica del llibre es mantindria al mateix nivell (ço és al primer rang) d'importància.

c) Essent les *Regles* el punt central del llibre, convindria que el procés del debat lingüístic no hi fos introduït fins que s'arribés a 1950 (any de la publicació del text).

4. Vaig debatre l'organització de la matèria amb Montserrat Adam, que defensava la prelació temàtica. Com dic al text, per fi m'he inclinat per l'ordenació cronològica. El que segueix és un resum de la nostra conversa.

Apreciació

L'ordre temàtic té la seva lògica i, en conseqüència, potser sí que objectivament aquesta seria la manera més adequada per a presentar el contingut del llibre. Tanmateix, una tal ordenació no deixava de presentar inconvenients, no pas anodins. Heus-ne ací un parell. Col·locar el multiseccular debat lingüístic (actual part primera) a redós de l'autoria de les *Regles* significava desplaçar-lo estranyament i dificultar-ne la comprensió al lector.⁵ Posar en indrets diferents del llibre els treballs filològics sobre el tema segons que haguessin estat elaborats abans o després de 1950 (any de la publicació de les *Regles*) partia en dues meitats unes especulacions que eren prou afins en els mètodes aplicats perquè fossin presentades de manera immediatament consecutiva (cosa que s'ha pogut resoldre ara en l'únic capítol 6). Etcètera.

6.2. ORDENACIÓ CRONOLÒGICA DE CAPÍTOLS

Hi havia una segona possibilitat de presentar el contingut del llibre. És la que he escollit al moment de redactar-lo; no m'hi estendré ací, per tal com el lector la trobarà aplicada en el decurs de totes les seves pàgines.

Característiques

- a) L'exposició descriu la successió de les investigacions sobre el tema, partint de la polèmica valenciana i valent-se dels elements de judici que s'hi han afegit.
- b) L'ordenació adoptada està d'acord amb la meua trajectòria personal d'acostament al tema i d'aprofundir-ne l'estudi a mesura que han aparegut les dades pertinents.
- c) Objectivament, aquesta disposició del material segueix un ordre *in crescendo* sens parar, que tampoc no deixa de tenir la seva lògica, des dels balbuceigs de les discussions locals fins a la defensa d'un tipus elevat de llengua (en les *Regles*) i la seva relació amb els plantejaments dels humanistes.

Apreciació

L'ordre cronològic permet que mai no s'hagi de tornar enrere en el temps per a plantejar un nou caire d'un tema que ja s'ha explicat abans sota un altre caire. Potser perquè el sistema adoptat m'ajuda a refer la meua gradual assimilació del contingut del llibre, tinc la impressió que, posat aquest en mans del lector, així se li simplificarà la feina de llegir-lo amb profit. Vull dir que li ofereixo la manera més didàctica i més eficaç de conèixer el tema.

5. Al capdavant, el principal responsable d'involucrar les *Regles* en el debat n'és el seu mateix autor, el qual, a l'inici del text ja insereix el nom de qui, per aquesta inserció, durant llarg temps ha estat considerat a tort protagonista de tota aquesta història tan embrollada. Lamento d'haver de fer, àdhuc abans de començar la redacció de l'obra, aquesta al·lusió. Potser serà un estímul perquè el lector no n'abandoni el relat fins al seu desenllaç. De moment, si tan impacient s'hi sent, puc remetre'l als capítols 2, 3 i 4.

7. ESTRUCTURA MATERIAL DEL LLIBRE. CONTINGUT I CONDICIONAMENTS. INDICACIONS PER A LA LECTURA

El llibre present s'ajusta, com acabo de dir (apartat 6), a l'ordenació cronològica dels elements que el constitueixen. Des del punt de vista de la seva estructura material, consta d'una introducció, quatre parts fonamentals (senyalades amb els ordinals *primer*, *segon*, *tercer* i *quart*) i un suport informatiu (o *part cinquena*). Cada part de les que anomeno «fonamentals» té un objectiu específic i una temàtica calculada, de manera que el conjunt pugui respondre l'interrogant que, com sol succeir en molts treballs de recerca, ja implica el mateix títol del llibre. En aquest cas, es tracta d'un text d'unes característiques determinades (les *Regles de esquivar vocables*) i de la funció que apleix, tant en relació amb la polèmica sobre el parlar rústic de l'Horta de València (segona meitat del segle xv) com amb la gestació de la coneguda *questione della lingua*, que hom formulària explícitament a començos del segle xvi. Aquests elements (el text i la seva funció) no debades entren en joc a la fi del segle xv, quan tot fa pressentir-ne el plantejament.

La «Introducció» explica la justificació del llibre (com ha anat cristallitzant el seu contingut i com n'he ordenat les parts de què consta) i forneix una sèrie d'informacions per a facilitar-ne la consulta. És dividida en nou apartats.

Les quatre parts consistents que formen el llibre són les següents:

- part primera, «El miratge d'un debat *sui generis*»;
- part segona, «Les *Regles de esquivar vocables*»;
- part tercera, «Estudi de les *Regles*»;
- part quarta, «La llengua catalana davant la *questione della lingua*».

Presento, en això que segueix, un breu resum del contingut d'aquestes quatre parts:

1) La part primera arrenca d'una polèmica aparentment descabdellada a la quatrecentista València de debats, certàmens i tertúlies. Si no manquen raons per a creure que una certa polèmica tingué lloc, manquen dades filològiques que provin l'existència d'un text que hi semblava indispensable. Faig veure que les *Regles* no ho són. Tot plegat, un malentès i una conjectura que desemboçà en una llegenda que s'ha mantingut viva durant quatre segles.

2) La part segona és dedicada a les *Regles*, peça clau del llibre. Les *Regles* són importants *per se* (i per això se'n publica i se n'estudia el text, així com les peripècies de la confecció). També ho són perquè reflecteixen les inquietuds dels humanistes per una llengua acurada. En són la base les dades fornides per l'observació de la realitat idiomàtica. L'autor efectiu del text és qui recull tots els caps i qui hi ajunta formalment els noms d'un valencià i d'un barceloní.

3) Atesa la rellevància que tenen les *Regles* en el tema del llibre, la part tercera conté l'estudi dels aspectes gramaticals del text i un llarg i consciencios comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic. Se'n veu l'abast en la dimensió de la filologia romànica. Els criteris correctius recolzen en la dimensió llatinitzant i etimològica i es refereixen als registres (ennobliment de la llengua) i als dialectalismes (la seva unitat).

4) Per fi, a la part quarta queda palesa l'afinitat existent entre la intenció de les *Regles* i el ferment que, passat un temps, cristal·litzarà entre italians, castellans, portuguesos i francesos, els quals clamaran l'equiparació de les llengües vernacles i la llengua llatina. Un procés que, si les *Regles* provenen que s'iniciava en català, restà estroncat per la davallada que es manifestà entorn de 1500 i per la consegüent pèrdua de prestigi d'aquesta llengua.

El llibre és completat per una última part (part cinquena), certament auxiliar però pràcticament indispensable, la qual conté una sèrie d'informacions bàsiques per a la consulta del llibre. En primer lloc, les abreviatures, les sigles i altres signes convencionals (capítol 18). Segonament,

la llista alfabètica de formes proscriutes (P) i recomanades (R) a les *Regles* (capítol 19). Per fi, la complexa bibliografia consultada i altres elements de referència (entre els quals hi ha les sigles de les publicacions i les col·leccions), tot en una sola ordenació alfabètica unificada (capítol 20). Bé que n'és la darrera, aquesta part ha d'ésser coneguda pel lector des del moment que es posa en contacte amb el llibre. Aquest s'acaba amb el sabut índex general.

N'hi ha prou de passar ràpidament els ulls per l'índex, per a adonar-se que s'hi repeteixen insistentment les mencions de temes i de persones. No hi ha un capítol consagrat a cada qüestió concreta, sinó que els diversos objectes d'interès i d'estudi apareixen adés adés en el decurs de l'obra. Resultat: aquesta conté abundoses reiteracions. El lector pot creure que hi són innecessàries per massa sovintejades i que sens dubte en moltes avinenteses s'haurien pogut reduir, àdhuc suprimir. Tot es podria haver resolt organitzant d'una manera més raonable el munt de dades amb què operem. Hi estic d'acord, i per això he simplificat les darreres versions provisionals, fent ús de les remissions internes d'un paràgraf a un altre, cosa que sistemàticament descarrega el contingut d'un d'ambdós, si no el fa desaparèixer i tot.

Malgrat els esforços esmerçats en aquesta dimensió, la versió definitiva encara peca de massa reiterativa. No per afany de desempallegar-me d'una imperfecció que reconec (i que conec probablement millor que ningú), voldria atribuir-ne les responsabilitats.

1) L'ordenació cronològica del contingut que he escollit (explicada a l'apartat 6 d'aquesta «Introducció») m'ha obligat sovint a reprendre en un indret un tema ja encetat en un altre indret anterior. Els temes i les persones apareixen i reapareixen, com els personatges d'una obra teatral, que a cada acte fan el paper que els correspon. Per exemple: Pere Miquel Carbonell treu el nas a molts capítols, com si fos (o perquè és) el primer actor de l'obra. No s'hauria pogut reunir en un dens capítol tot el que ara se'n diu, escampat en innombrables passatges de capítols diferents? Potser sí. Pensem, però, que la intenció no era pas de fer una biografia de Carbonell, sinó d'estudiar un tema complex, en el descabdellament del qual aquest humanista ha acomplert una funció decisiva.

2) També és responsable de moltes reiteracions la meva gradual ampliació del contingut del llibre, fins a trobar-ne l'emmarcament definitiu (tal com ho he exposat a l'apartat 4). Si l'estudi del tema ja em prengué llargs anys, en fa més de deu que la redacció material del text s'arrossega en la meva agenda i damunt la meva taula de treball. Sens parar hi he anat afegint trossos, n'he anat traient trossos (i quan dic «trossos» sovint penso en capítols sencers), i aquestes operacions m'han obligat a reescriure el text de no pocs passatges. Algunes relíquies hi han romàs, en forma de repeticions (que no podia esborrar sense afectar el contingut de cada capítol implicat). La mostra més clara de la lentitud amb què he arribat a establir el contingut global d'aquesta obra i dels capítols que la integren és la part quarta. De moment, jo havia pensat que el capítol que obre el llibre (§ 1, «Marc històric del tema») bastaria per a projectar el tema de les *Regles* en el vast camp de les activitats i dels neguits dels humanistes, i, efectivament, s'hi fan insinuacions i s'hi recullen informacions en aquest sentit. Tanmateix, en aprofundir-ne l'estudi, aviat vaig adonar-me que se m'hi desplegaven riques perspectives que no podia deixar desateses (i que, com a afegits a la part primera, haurien estat prematures i desproporcionades). N'ha sortit la part quarta, la qual s'enllaça, doncs, amb el primer capítol. Tanmateix, no he estat capaç de no reprendre, en aquella, qüestions plantejades en aquest ni de suprimir, en aquest, els plantejaments sumaris que ara desenvolupo en aquella, sense deixar incomplets i incomprensibles abundosos passatges del llibre. Per tant: noves reiteracions, per les quals torno a excusar-me.

Que, ara que tinc aplegades totes les dades que, a parer meu, havien de figurar en aquest llibre, objectivament la millor solució seria de desmuntar tots els elements que el componen i tornar a començar-ne la redacció *ex novo*, és una veritat com un temple. Una veritat, emperò, que només de

pensar-hi em deixa esfereït. No m'hi veig amb cor. No vull temptar Déu, desafiant-lo que m'asseguri de viure encara uns quants anys més, per dur a terme la tasca que això significaria. D'altra banda, no estic sol. Em consta que aquest llibre és esperat amb candeletes per molta gent i per diversos motius, no pel seu valor com a obra meva (que ells encara desconeixen), sinó pel seu contingut (que molts d'ells saben i d'altres endevinen). I m'hi dec. No puc jugar amb aquestes persones. Demano, doncs, al lector de tenir paciència i d'acceptar les meves repeticions i les meves insistències, sens dubte inútils en certs casos. En definitiva, si el tema l'interessa, potser trobarà un cert gust amb la lectura *au ralenti* a què l'obliga. Si no, el deixarà més aviat, i encara m'ho podrà agrair.

Conscient que m'allargo molt, espero, emperò, que em serà permès de fer una nova consideració. El tema del llibre afecta diverses especialitats. L'he volgut escriure de manera que ningú no s'hi senti foraster i que puguin treure'n profit les persones de qualsevol camp professional, àdhuc les que solem anomenar «de cultura general». L'únic requisit indispensable és d'interessar-se per un tema d'història de la llengua i de la cultura catalanes. Per això, en els abundosos passatges que en rigor exigeixen certes coneixences de gramàtica històrica i de lingüística romànica, he procurat d'adoptar un llenguatge a l'abast de tothom. Els lingüistes potser el trobaran exageradament elemental; només els demano de pensar que així assegurarem la difusió d'una qüestió que objectivament la mereix.

Per fi, un darrer afegitó. Fa més de mig segle que sóc a la palestra. Tant l'experiència pròpia com l'aliena m'han fet veure que sovint, quan l'autor d'una recerca s'hi ha trencat el cap llargament i arriba, per fi, a la meta somniada, sent una satisfacció que el duu a no fer cas de certs aspectes dubtosos de la seva obra que l'havien inquietat mentre la redactava i que potser no havia resolt amb tota la ponderació que ell mateix desitjava d'aportar-hi. Al contrari, ara tendeix a pensar que aquells dubtes eren insignificants o que l'havien neguitejat sense motiu. I és la crítica la que, amb l'objectivitat que li confereix el fet de no ésser el pare de la criatura, posa les coses en ordre i fa veure el valor just de la recerca (si doncs no exagera, perquè també hi perd la serenitat —però això ja són figures d'un altre paner—). Si l'alludida experiència m'ha anat fent cada vegada més prudent, què no hauria de dir d'aquest llibre, amb els seus punts flacs? Tinc consciència que hi aventuro explicacions noves, però no puc pretendre d'haver-hi dit la darrera paraula. Això no seria propi d'una recerca que aspira al rigor científic que tothom espera de trobar-hi. Si els meus esforços serveixen perquè algú prossegueixi, amplii i matisi les coneixences sobre la llengua catalana en l'apassionant segle xv, pensaré que no he treballat endebades. També ho pensaré —i ho dic sincerament— si la crítica em diu que he errat el camí.

Passo a algunes indicacions de caràcter pràctic, per a orientació del lector. Com he dit, el llibre és dividit en cinc components a més de la introducció: les quatre parts esmentades (primera, segona, tercera i quarta) i el suport informatiu (part cinquena). Cada component és una suma de capítols, els quals són enumerats correlativament al llarg de l'obra (la part primera abasta del capítol 1 al 6; la part segona, del capítol 7 a l'11; la part tercera, els capítols 12 i 13; la part quarta, del capítol 14 al 17, i la part cinquena, del capítol 18 al 20). Els capítols són dividits en subcapítols, que s'anomenen *paràgrafs* i són indicats per mitjà de dos números: el del capítol i l'específic o els específics del paràgraf. Per tant: sempre que, en el text, s'ha de citar una part, bastarà un ordinal; quan s'ha de citar un capítol, aquest tindrà un número, que pot ser de dues xifres; paral·lelament, un paràgraf tindrà dos o tres números. Les remissions internes (d'un indret a un altre del llibre) es faran sempre recurrent a aquesta senyalització numèrica.

L'estructura del llibre que acabo de descriure presenta un caràcter singular pel que fa al capítol 13. Per raó del seu contingut (un comentari monogràfic de cadascuna de les 325 regles del text), no era possible de dividir-lo en paràgrafs. D'altra banda, l'elevat nombre de regles i l'ex-

tensió mitjana dels comentaris de què aquelles són objecte el converteixen en el capítol més extens del llibre. D'ací que les referències que s'hi fan des de qualsevol altre capítol o des de passatges a l'interior del mateix capítol, seran indicades mitjançant l'abreviatura *Coment.* seguida del número de la regla en qüestió.

A propòsit, diguem uns mots sobre la manera d'identificar i d'esmentar les regles que componen el text. Aquestes, escrites l'una davall l'altra en columnes, duen, en l'edició que en publico al § 8.2.2, una numeració correlativa: de l'1 al 325. La indicació *núm.*, més un nombre, remet sempre a la regla de referència en cada cas. Per a localitzar qualsevol regla, la via més ràpida és la consulta a la llista alfabètica de formes proscriutes i recomanades a les *Regles*, que es troba a la darrera part del llibre (capítol 19). Hom també pot acudir, com dic, a l'edició del text (§ 8.2.2) o al comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic (capítol 13), que sol ésser minuciós, prolix en ocasions. El lector pot veure així mateix la regla tal com la transcriví l'autor i copista a l'edició facsímil (§ 8.1).

8. ALGUNS TREBALLS EN ELS QUALS HOM S'HA OCUPAT DE LES REGLES

Publicar vol dir 'fer públic, portar a coneixement de tothom' (DIEC). Portades, doncs, a coneixement general les *Regles* l'any 1950 (cf. l'apartat 1 d'aquesta «Introducció»), res de més natural que historiadors de la llengua, filòlegs i lingüistes les incorporeassin a llurs eines habituals de treball. I que, fent servir les eines, se'ls ocorregués que podien dir-hi alguna cosa. Si més no, donar compte que existien. O comentar-les. O completar-les. Per això, ací voldria passar breument revista de les publicacions que han aparegut relatives al tema de les *Regles* de 1950 ençà, de les quals he tingut notícia.

Aclareixo que no penso en mencions esparses, encara que siguin molt abundoses (com les que insereixen els esmentats diccionaris d'Alcover i Moll i de Coromines). En aquesta mena d'obres, les referències a les *Regles* són obligades; ara bé, si llurs autors, en enregistrar-les, fan ús dels materials que el text forneix, no tracten, en canvi, de la problemàtica intrínseca de l'obra (com són l'autor, la redacció, els condicionaments, els objectius, els mètodes, les deficiències, els oblots, etc.). Ara m'interessa de consignar les publicacions en les quals, d'una manera o altra, hom s'ocupa d'aquesta problemàtica.

Heus ací, doncs, la llista de treballs que conec i he tingut ocasió de llegir. La presento per ordre cronològic d'aparició (per a les abreviatures bibliogràfiques, cf. la bibliografia consultada, al capítol 20):

— Manuel SANCHIS GUARNER (1951) féu una recensió de la meua edició de les *Regles* a la *Revista Valenciana de Filologia*, vol. 1, núm. 3, p. 341-342.

— Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1953), «Literatura catalana: C) El renacimiento en las letras catalanas», a Guillermo DÍAZ-PLAJA (dir.), *Historia general de las literaturas hispánicas*, vol. III, Barcelona, p. 879. Text reproduït (i traduït al català) a RUBIÓ (1984), p. 456 (*vide* el capítol 20).

— Manuel SANCHIS GUARNER (1962), «Sobre la data de les regles de purisme idiomàtic de Bernat Fenollar», *Estudis Romànics*, vol. X [*Estudis de Literatura Catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer*], p. 307-310.

— Martí de RIQUER (1964), *Història de la literatura catalana*, vol. III, Esplugues de Llobregat, p. 353-354.

— Joan SOLÀ (1977), *Del català incorrecte al català correcte: Història dels criteris de correcció lingüística*, Barcelona, p. 19-21.

- Josep ROMEU I FIGUERAS (1983), «Quatre epístoles paròdiques procedents d'un plec solt valencià en prosa del segle XVI», a *Homenaje a José Manuel Blecua*, Madrid, p. 577-593.
- Germà COLÓN i Amadeu J. SOBERANAS (1985), *Panorama de la lexicografia catalana: De les glosses medievals a Pompeu Fabra*, Barcelona, 276 p.
- Abelard SARAGOSSÀ I ALBA (1988), *Notes entorn de les «Regles de esquivar mots o vocables grossers o pagesívols»*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona (inèdita). També n'hi ha un exemplar al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València.
- Joan MARTÍ I CASTELL (1990), *Gramàtica històrica: Problemes i mètodes*, València, p. 59-66.
- Abelard SARAGOSSÀ I ALBA (1992), «Sobre l'autoria de les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, núm. XXIV [*Miscel·lània Jordi Carbonell*, vol. 3], p. 81-112.
- Antònia CARRÉ (1993), «El lèxic de l'*Espill* de Jaume Roig present en les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, núm. XXVII [*Miscel·lània Jordi Carbonell*, vol. 6], p. 5-10.
- Bettina SCHOLZ (1994), «*Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*: der erste normative Versuch in Katalonien», a Axel SCHÖNBERGER (ed.), *Akten des 2. gemeinsamen Kolloquiums der deutschsprachigen Lusitanistik und Katalanistik (Berlin, 10.-12. September 1992)*, *Katalanistischer Teil*, vol. 2 [Gabriele BERKENBUSCH i Christine BIERBACH (ed.), *Zur katalanischen Sprache: historische, soziolinguistische und pragmatische Aspekte*], Frankfurt am Main, p. 29-39.
- Jeroni PAU (1986), *Obres*, a cura de Mariàngela Vilallonga, vol. 1, Barcelona, p. 132-133 (i *passim*).
- Josep M. NADAL i Modest PRATS (1996), *Història de la llengua catalana*, vol. 2, *El segle XV*, Barcelona, p. 574-588.

9. CAPÍTOL DE GRÀCIES

Gratitudo decor animi. Un llibre de les característiques del present no hauria arribat a terme sense l'ajut desinteressat de moltes persones que, amb una generositat que m'emociona, m'han aplanat els camins i m'han permès d'assolir fites que, si no, haurien estat inabastables per a mi. I això, des de qualsevol aspecte: material i de processament de dades, d'informació i documentació, de plantejament i metodologia, d'orientació i interpretació, de presentació i correcció de l'original, etc.

Començo per la consulta del manuscrit a la catedral de Girona i la primera edició del text. Encara dins el decenni dels quaranta, m'hi orientà Josep M. Solà i Camps, qui ara s'alegrarà de veure'n els darrers resultats. Aleshores, Jaume Marquès m'obrí les portes de l'Arxiu Capitular de la catedral (recordo que m'hi recomanà amablement Tomàs Noguer, de l'Arxiu Diocesà). Tots dos ens deixaren fa anys. Martí de Riquer, en aquella època responsable de les publicacions de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, m'oferí de publicar en el seu butlletí el text tot just acabat de transcriure i s'hi llançà amb la seva diligència habitual. Dedico un pensament agraït a tots els amics i col·legues que s'interessaren pel tema encetat i als qui, durant anys, m'encoratjaren a prosseguir-ne l'estudi llargament interromput. D'una llista de noms que podria ésser molt llarga i que tinc al cap i al cor, n'extrec els noms de Ramon Aramon i Serra, Joan Bastardas, Jordi Carbonell, Germà Colón i Joan Veny, i, entre els qui ja no són entre nosaltres, Manuel Sanchis Guarner.

Des que, a la fi dels anys vuitanta, vaig reprendre el tema de les *Regles*, era obligat de restablir contactes amb els medis gironins. Hi contribuï Teresa Garcia Panadès, de la Biblioteca Pública de

Girona, i sobretot Gabriel Roure, actual director de l'Arxiu Capitular, i el seu ajudant, l'arxiver Joan Villar. La meua muller Maria i jo mateix volem agrair-los les facilitats amb què sempre hem estat rebuts a l'Arxiu, en les sovintejades visites que hi hem fet. També vull esmentar el fotògraf gironí Josep M. Oliveras, gràcies a qui he pogut inserir l'edició facsímil del manuscrit.

A propòsit del nostre perllongat examen del manuscrit per acabar de desxifrar-ne lectures dubtoses, em plau de recordar l'ajut que (per lectura directa o a través de fotografies o fotocòpies del text manuscrit) ens hi han prestat Germà Colón, Manuel Mundó i Esperança Piquer, i també el mateix Gabriel Roure.

A l'hora d'ordenar els materials de què disposava sobre l'anomenat «debat valencià», aviat vaig fer dues constatacions: l'una, que a Barcelona no disposàvem de bibliografia que, si més no, calia veure; l'altra, que, atès que la línia de la meua interpretació dels fets diferia de la que tradicionalment havien seguit els erudits valencians, era convenient de canviar impressions amb aquells qui ara s'ocupen del tema o s'hi acosten. Amb aquest fi, la meua muller i jo férem un viatge a València i a Alacant (abril de 1997). Recollírem informacions i parlàrem del tema amb Emili Casanova, Antoni Ferrando, Manuel Pérez Saldanya, Lluís Polanco i Abelard Saragossà (a València) i amb Rafael Alemany, Marinela Garcia, Lúcia Martín, Vicent Martines i Joan J. Ponsoda (a Alacant). Tornàrem tan agraïts com documentats.

També estic molt reconegut a Lluís Gimeno i Vicent Pitarch, curadors de l'edició de *La brama dels llauradors* (1982), i al seu editor, Eliseu Climent, per haver-me'n autoritzat la reproducció.

Com ja he dit i repetit, els comentaris monogràfics de les *Regles* recolzen originàriament en els treballs de dos seminaris de doctorat (curs 1987-1988). Considereu reproduïts ací els noms dels qui hi participaren (cf. l'apartat 2 d'aquesta «Introducció»), als quals tant dec. També faig constar amb reconeixença les orientacions metodològiques i les aportacions de dades per als comentaris que he rebut dels amics i col·legues Joan Bastardas (Barcelona), Emili Casanova (València), Germà Colón (Basilea), Antoni Ferrando (València), Joan Miralles (Palma), Josep Moran (Barcelona) i Joan Veny (Barcelona). Així mateix, sigui a precis meus, sigui de manera espontània, Esther Artigas (Barcelona), Maria Reina Bastardas (Barcelona), Emili Casanova (València), Antoni Corcoll (Barcelona), Lúcia Martín (Alacant) i Joaquim Rafel (Barcelona) m'han ajudat eficaçment en cerques de bibliografia especialitzada, en la interpretació del text de certes regles, en l'aportació de dades. Moltes gràcies. Esther Artigas ha donat el beneplàcit a les meves traduccions de textos llatins que figuren a la part quarta. Novament, gràcies.

Per a l'obtenció d'informació bibliogràfica i d'un cert nombre de llibres (o fotocòpies de capítols sencers), estic en deute amb Agustí Alcoberro, Elena Losada i Carles Miralles. Ací haig de fer una menció especial d'Alberto Varvaro (Nàpols), qui, ultra l'oportuna tramesa d'un llibre, em féu arribar la fotocòpia d'un incunable de 1488, només existent a certes biblioteques o arxius italians.

Els serveis bibliotecaris de les universitats de Barcelona i de València (i de la Biblioteca de Romàniques d'aquella) m'han subministrat amb diligència i esperit de servei les obres que jo els demanava, no sempre fàcils d'identificar. Quant a les informacions prèvies a qualsevol cerca de títols concrets, el veritable centre d'operacions en aquest camp ha estat la Biblioteca de Catalunya, per l'acció generosa de Montserrat Prat.

De viva veu o per via epistolar, he mantingut canvis d'impressions amb amics i col·legues que s'han mostrat interessats pel tema del llibre o per algun dels seus aspectes o a qui jo havia demanat consell o opinió. Tots aquests contactes han estat fructuosos i orientadors. Les meves gràcies, entre d'altres, a Germà Colón (Basilea), Antoni Ferrando (València), Carles Miralles (Barcelona), Mariàngela Vilallonga (Girona) i Joan Veny (Barcelona).

Per a la preparació de la versió informatitzada definitiva del llibre, he comptat, com en d'altres casos, amb l'ajut del meu fill Toni Badia. També gràcies. Amb vista a la seva publicació, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans ha tingut sempre present la seva antiga oferta d'editar-lo. Quan, per fi, he pogut saldar el deute, els amics i companys de la Comissió de Publicacions i tots els membres de la Secció han fet l'esforç, que els agraeixo ben de cor, d'encabir el meu original en la llista, sempre llarga, d'obres acceptades per a ésser publicades. Emma de Porrata-Dòria, secretària de la Comissió, s'hi ha dedicat amb interès i amb despreniment. Regraccio sincerament Josep M. Mestres, cap del Servei de Correcció de l'Institut, per la revisió de l'original; Vanessa Ordovás i Francesca Rabassa, per la revisió de les proves d'impremta, i Antoni Escolà, cap del Servei de Producció Editorial, per la seva labor en aquest terreny, que no s'acaba fins que el llibre és el vell somni fet realitat.

Last, but not least. He deixat per al final la menció de dues persones que han marcat el contingut, l'elaboració i la redacció d'aquest llibre amb una empremta que el separa considerablement d'allò que n'havia estat el primer projecte: Maria Cardús, la meua muller, testimoni d' excepció de mig segle de brega, que, si sempre m'ha prestat un suport fora del corrent en totes les meves aventures en la recerca, aquesta vegada l'ha multiplicat en interès i en eficàcia, i Montserrat Adam, que, havent participat en el curs de doctorat de 1987-1988, se sentí talment atreta pel tema de les *Regles* i l'entorn que les explica, que hi ha consagrat gran part del temps que li deixa l'exercici de la docència a la Universitat de Barcelona.

Totes dues s'han llegit pràcticament l'original sencer, m'hi han fet observacions de tota mena, m'han simplificat consultes bibliogràfiques, m'han cridat l'atenció sobre incoherències i distraccions dels meus esborranys successius, etc. Si, però, vull concretar els aspectes o les parts del llibre en què me n'he vist més ajudat, no vacillo a dir que han estat els següents:

1) Per part de M. C.: de la part primera (sobre el debat lingüístic), els capítols 4 a 6; de la segona (sobre les *Regles*), tot el que es refereix al manuscrit (revisió de la transcripció, edició i anotació del text) (capítols 7 i 8) i la cerca de l'autor (capítol 9).

2) Per part de M. A.: de la part primera, els capítols 1 a 3; de la segona (sobre les *Regles*), les vicissituds de la composició del text (capítol 10), i, de la quarta (sobre els humanistes i les llengües vernacles), especialment els capítols 14 a 16. Afegim-hi la contribució d'aquesta darrera a la part tercera (comentari del text), de quan fou estudiant de doctorat, com he indicat abans (apartat 2). No cal dir, doncs, com em plau de fer públic el meu deute amb totes dues col·laboradores.

Barcelona, 31 de desembre de 1998

PART PRIMERA

EL MIRATGE D'UN DEBAT *SUI GENERIS*

1. MARC HISTÒRIC DEL TEMA

1.1. LA POLÍTICA I LES LLETRES

Seria tan superflu com extemporani de voler esbossar, al llindar d'aquest llibre, un resum de la situació de la Corona d'Aragó en la segona meitat del segle xv, examinada des de diverses mireres (la política, la cultura, la literatura, la societat). Ben segur que el lector en té més informacions que les que podríem presentar-li ací, on sempre ho fariem retallant un espai que valdrà més dedicar al tema central que les justifica.¹

El regnat d'Alfons el Magnànim (llarg de quaranta-dos anys, entre 1416 i 1458) s'havia caracteritzat per un desmesurat afany d'expansió exterior, que no tingué paral·lel en el seu capteniment dins els dominis de la confederació, on les institucions i la gent clamaven debades la presència del rei. Resultat: Catalunya i Aragó, cada vegada més pobres, sobretot per la sangonera que hi foren les guerres a Itàlia i a la península Ibèrica. A Catalunya, les bandositats o la qüestió de les remences; concretament a Barcelona, els problemes de la Biga i la Busca i, a Mallorca, els dels *forans* i *ciutadans*, donen idea del malestar existent. Només València, que no es trobà tan compromesa en els grans afers bèl·lics i polítics del reialme, pogué mantenir-se al marge de la problemàtica del conjunt. No oblidem que les conseqüències del compromís de Casp (1412) ja havien estat particularment dures i pertorbadores a Catalunya.

Però la situació esdevingué extremament crítica sota Joan II, germà i successor d'Alfons (i que regnà de 1458 a 1479). Recordem-ne el canvi de política del nou rei, que retornava als interessos hispànics, inherents a la dinastia; el temperament absolutista de Joan II; el problema existent entre el rei i Carles, fill seu i príncep de Viana; la manca d'entesa a l'interior i la guerra civil que en resultà, una guerra de deu anys, esmicoladora d'una terra ja arruïnada; les greus amenaces contra la integritat territorial, ja ben efectives per l'ocupació francesa dels Comtats i la Cerdanya.

L'adveniment de Ferran II (1479) significà l'anomenat «redreç» en molts aspectes de la vida política i social. Es recuperen moltes coses dins la gran crisi. Nogensmenys, la davallada cultural és una realitat irreversible. Manquen els lligams indispensables entre la societat i la vida de la cultura. Els estaments que en d'altres països s'hi engatgen de manera significativa, a casa nostra se n'inhibeixen. Els mateixos homes de lletres, que haurien de tenir-hi un protagonisme actiu, em-

1. Per a les consideracions que segueixen, podríem esmentar dotzenes de títols. Heus-en ací una breu selecció: SOLDEVILA (1962-1963), vol. II, cap. 22 a 24, p. 603-774; RUBIÓ (1948); VICENS I VIVES (1956), *passim*; CAMARENA (1960); SALRACH/DURAN (1981), vol. II, cap. 24 a 30, p. 797-994.

mudeixen o escriuen sobre temes llunyans, defugint de fer plantejaments que podrien semblar temeraris o inoportuns.

D'altra banda, la història de la literatura ens suggereix que, des del tombant del 1400, les coses continuen orientant-se a fondre una llarga i fecunda tradició en el món de les lletres (que resistia amb èxit la comparació amb qualsevol altra literatura germana) i una precoç i prometedora assimilació dels nous corrents provinents d'Itàlia (en la qual la nostra terra no deixà d'excel·lir des del primer moment). La combinació harmònica de l'heretatge medieval i l'humanisme alliberador (sovint no exempta d'una certa tensió entre mentalitat vella i expressió nova) caracteritzà l'època que emmarca el tema del present llibre. Ambdós factors pesen en els escriptors i marquen camins que tots ells recorreran durant la quinzena centúria.

1.2. LA PRIMERA RECEPCIÓ DE L'HUMANISME²

En realitat, els corrents renovadors de què parlo, si originàriament s'havien plantejat com una reorganització dels estudis clàssics, anaren prenent cos i transformaren de bona hora la mentalitat típica de la civilització medieval. En sorgí tot un món cultural poc abans inexistent i, des de no pocs angles de visió, inimaginable.

De moment, en els aspectes formals de l'expressió. L'any 1380 assenyalava l'inici del canvi a la Cancelleria de la Corona d'Aragó: si fins en aquell moment els qui hi redactaven els documents reials ho havien fet seguint el *cursus* de la retòrica medieval, empobrit i rutinari, ara trastornarien els hàbits: també ells, captivats pels models renovadors que reflectien l'antiguitat, es posaren a escriure amb una sintaxi que no debades aviat rebé el nom de *ciceroniana* i amb un lèxic acurat i llatinitzant. Afegim que, entre aquests funcionaris redactors, hi eren nombrosos els literats de prestigi; com és sabut, Bernat Metge fou un dels primers tocats per l'esperit d'allò que seria un dia la cultura humanística. En ell conflüen les facetes de secretari reial al servei de la dinastia regnant (bé que no sempre gaudí de la seva confiança) i d'escriptor acurat i d'estil equilibrat (llatinitza la llengua, sense depassar la barrera del «bon ús»).

Afegim, encara, que molts d'ells feren, sense trigar massa, llargs sojorns a Itàlia, fet que es generalitzaria quan Alfons el Magnànim esdevingué rei de Nàpols (1442). Allí instal·lat, el rei es rodejà d'homes de lletres catalans, castellans i italians (cf. el § 14.2). En aquest ambient, bon nombre de funcionaris reials, enlluernats per les formes llatines, es llançaren a conrear el gènere epistolar en la llengua sàvia. Tota aquesta gent, en reincorporar-se a la Cancelleria de Barcelona o en d'altres focus culturals de la Corona, feien sentir el pes d'un món literari cosmopolita i enamorat de Roma i de Grècia. No cal insistir-hi: les formes expressives de la producció escrita quatrecentista, tant en textos literaris com administratius, apareixien impregnades de solucions de la llengua clàssica.³

I qui diu «les formes» diu «els continguts». Aquelles no eren sinó els canals pels quals es manifestaven aquests: l'home nou, atent a la realitat i a la dignitat de la persona humana, i que no s'acovardia d'escometre temes insòlits a l'edat mitjana (o que, si més no, ara eren tractats amb major independència de criteri). I, sobretot, el clima imperant: l'adquisició d'un manuscrit clàssic era un veritable negoci d'estat; reis i prínceps rivalitzaven a aprendre llatí i grec.

2. Presentació extreta de BADIA (1996a), p. 7-8, BADIA (1996b), p. 166-167, i NADAL/PRATS (1996), p. 85-86, 88-107, 124.

3. NADAL/PRATS (1996), p. 85-107, presenten una esplèndida llista d'humanistes de casa nostra que sojornaren a la cort de Nàpols, amb menció de les relacions que hi mantingueren amb humanistes italians. (Vide el § 14.2.)

Hi ha més, encara. Aquest món que s'interessava tant per l'antiguitat clàssica no se sentia tampoc aliè a cap realitat ni a cap inquietud que d'una manera o altra afectessin l'home, que així esdevenia centre d'una nova *Weltanschauung*. Les dues atraccions no són contradictòries, com ho prova l'anomenada «curiositat universal», típica de l'home del Renaixement. Pol indiscutible d'interès hi era la llengua, manifestació subtil de l'activitat humana, la qual serà la protagonista indiscutida d'aquest llibre.

Un dels millors exponents per a mesurar el grau de maduresa de la llengua renovada ens el forneixen les versions d'altres llengües. Penso especialment en les traduccions del llatí, perquè són traduccions, perquè ho són del llatí, perquè llurs autors intenten de «llatinitzar-les» i perquè aquests són de tots els territoris de la llengua. Formen un grup força coherent al segle XIV i s'escampen i progressen al segle XV. El valor de la traducció en si mateixa i de l'influx que la tasca exerceix en la llatinització del romanç pot ésser resseguit en diverses versions; potser la mostra més significativa en són les *Paradoxa* de Ciceró, anostrades en una versió de Ferran Valentí i en una altra d'anònima.⁴ Tots els traductors es produeixen en una llengua correcta i de to elevat, per més que ells es dolguin que encara la troben poc rica i poc maleable (cf. el § 14.1). El fet ens il·lustra sobre les immenses possibilitats expressives que aquesta estructura consolidada oferia als escriptors.

Dins un marc així, tradicional però renovat, la literatura catalana assoleix la seva etapa clàssica, delimitada prou exactament pels dos termes del segle XV. Com és sabut, aquesta literatura reuneix les seves figures màximes en terres valencianes. Això no ha de sorprendre, d'antuvi perquè l'esperit bufa on vol, però sobretot perquè València vivia en un estat d'opulència i de progrés que favorejava el conreu de les lletres. Les guerres d'Itàlia forniren a València més avantatges que inconvenients, i l'accessió de valencians a les esferes més altes de l'Església havia de repercutir en la qualitat de la cultura literària del país.

Tot això és cert. No és menys cert, emperò, que la processó anava per dintre, com es posà clarament de manifest a partir de 1500, quan aparegué una crisi que, bé que larvada i no reconeguda fins aleshores, tingué una transcendència decisiva per a l'avenir immediat i a un llarg termini multiseccular (cf. els § 16.2 a 16.4). No és rar, en la història de la humanitat, que les situacions d'esplendor es desenvolupin damunt un camp minat, on ja germinen les llavors de la decadència. Ara bé, en la literatura catalana el contrast entre l'esclat i l'ensulsiada esdevindria estrident i esfereïdor (§ 17.3).

1.3. LA LITERATURA DE DEBATS

Deixem, però, les nuvolades que es congriaran en el futur, i tornem al món de les lletres en llurs manifestacions escrites durant la segona meitat del segle XV, ara clares i assolellades. Paralels als dels grans escriptors valencians, aparegueren textos pertanyents a d'altres nivells expressius, dels quals ara hem de posar en relleu una literatura de tertúlies, debats i certàmens, que no feia sinó confirmar el to de conjunt de tota una cultura. No era una activitat inèdita, ni de bon tros. La disputa sobre un tema qualsevol és pròpia de totes les literatures; ja existia en llatí i es troba en el romanç de pertot arreu. En la literatura catalana són ben coneguts vells concursos literaris i el Consistori de la Gaia Ciència de Barcelona. I en el mateix segle XV, que emmarca el

4. Sobre traduccions de l'època, *vide*, entre d'altres, RUBIÓ (1984), p. 216-239, RIQUER (1964, II), p. 433-470, i NADAL/PRATS (1996), p. 190-215.

tema d'aquest llibre, cultiven debats literaris tant els catalans (Joan Berenguer de Masdovelles i Guillem de Masdovelles, o Joan Boscà i Lluís de Requesens) com els valencians (Bernat Fenollar i Joan Moreno, o els protagonistes dels *Scachs d'amor*). Ara bé, el major nombre de mostres valencianes i l'especificitat del debat «lingüístic» a València determinen el contingut del paràgraf present. I naturalment ací deixem de banda el ric món dels certàmens poètics valencians.⁵

Es tracta d'una producció que, si bé atribuïda a persones concretes i conegudes, emanava sobretot d'uns exercicis col·lectius, i sovint es resolia en temes anodins i reiterats, filigranes formals i hàbils jocs de paraules. En suma: una literatura en principi poc transcendent, en la qual la cosa més important era divertir-se amb els mots i amb els conceptes. Tanmateix, una literatura que tampoc no deixava de superar en certs casos la banalitat, com ho prova, entre d'altres, el certamen marià de 1474, en el qual Bernat Fenollar representà un paper decisiu.⁶ Doncs bé, malgrat la seva superficialitat, l'activitat literària sorgida d'aquests cenacles quedà també tocada pels embats de l'humanisme i de la inherent preocupació per la llengua. La gran mutació havia estat universal.

La literatura de debats prengué cos sobretot a València (i ara reprenc un tema insinuat a la fi del § 1.2). En efecte, ultra l'ambient favorable a les lletres que s'hi vivia en general, aquesta mena de produccions jocoses està lligada a una base de benestar social: aquelles converses fins a un cert punt inútils haurien estat poc compatibles amb les tensions que generaven a Catalunya, per exemple, les discòrdies internes i les guerres civils (les quals, si no impedien, almenys tampoc no facilitaven el clima apropiat perquè s'hi forgessin textos banals i festius). En canvi, la València esplendorosa i tranquil·la de mitjan segle xv era terreny adobat per a la poesia i els jocs d'enginy en cercles d'amics. Val a dir que el més famós era el de Bernat Fenollar, estretament lligat al tema del nostre llibre. Martí de Riquer, a l'hora d'encapçalar el capítol que en el seu tractat de literatura catalana dedica al gènere de debats i obres en col·laboració, no troba res més escaient que intitular-lo «Bernat Fenollar i els seus amics».⁷

Moltes vegades detractors recíprocs en els debats, els que hi participaven no deixaven mai d'ésser això que diu Riquer: amics. Amics que es trobaven a cada pas i que compartien, sense matar-s'hi gaire, una pacífica convivència en aquella república de les lletres. «Per a Bernat Fenollar, la poesia no té sentit si no és en forma de diàleg, discussió o col·laboració entre amics, i gairebé tot el que d'ell ha restat està íntimament relacionat amb altres poetes o rimadors».⁸ Limitant-me ara a dos d'ells, que hauran d'ésser profusament esmentats a les pàgines següents, recordaré que Bernat Fenollar i Jaume Gassull intervenen en *Lo procés de les olives*⁹ (devers 1495 o 1496), que aquell és al·ludit en *Lo somni de Joan Joan* d'aquest (1497) i, sobretot, que *La brama dels llauradors* de Gassull,¹⁰ de datació més incerta, conté una diatriba d'aquest contra Fenollar.

L'actitud de Gassull contra Fenollar s'explica perquè aquest, segons que llegim a *La brama*, havia escomès els pagesos de l'Horta de València per increpar-los pel fet de fer servir mots vulgars; Gassull ho aprofita per a tornar-li la pilota i per a fer una defensa del llenguatge rústic dels camperols. L'altercat serà objecte de la nostra atenció als capítols 2 i 3 (el passatge present només n'és un prenunci). Ara bé, s'erraria qui cregués que l'obra de Gassull es redueix a la dita diatriba.

5. FERRANDO (1983).

6. RIQUER (1964, III), p. 354.

7. RIQUER (1964, III), p. 321-364.

8. RIQUER (1964, III), p. 321-322.

9. RIQUER (1964, III), p. 334-336.

10. RIQUER (1964, III), p. 345-353.

La brama dels llauradors és un text molt complex, i Tomàs Martínez ha fet veure que s'hi poden destriar diversos fils argumentals.¹¹ D'altra banda, s'erraria així mateix qui inferís del que diem que Gassull era ensems un expert en el llenguatge col·loquial de l'Horta i un defensor dels qui parlaven en aquesta modalitat. A *La brama* els defensà ocasionalment, però la seva posició, voluble com era, durà com un foc d'encenalls i ja no se'n recordà més; àdhuc a la mateixa *Brama*, deixant entreveure la seva faceta de crític i burleta, es mostra dur en al·ludir als seus *protegits*, com quan diu a Fenollar que no tempti «la paciència / de gent tan enorme :: cruel i salvatge» (*La brama*, v. 267, vegeu-ne el text al § 3.2).

Més, encara: Gassull no desdeia de la resta de poetes de la colla de Bernat Fenollar i coincidia amb aquest en els criteris estètics i normatius. Per això, contradient-se, no emprava correntment els col·loquialismes que ell mateix defensà una vegada a *La brama* (on, en tot cas, només els posa a la boca dels llauradors); tot plegat, semblava que li haguessin encarregat de fer-ho (i, en realitat ja devia ésser així, en un repartiment de papers que es feia a la tertúlia, com si fos un joc, cf. el § 3.1). I no pensem que només fossin versàtils els afectats per aquest episodi concret; era un comportament general dels homes de lletres, que papallonejaven sense fatigar-se'n. Ramon Miquel i Planas escriví, a propòsit de Joan Moreno (amb qui Bernat Fenollar encetava *Lo procés de les olives*), unes frases gràfiques que els retrataven: «[...] es veu que aquests senyors humanistes han estat sempre els professionals de la polèmica, i llur plaer ha consistit a situar-se, ara en l'un, ara en l'altre camp. (Tal els bons jugadors d'escacs, que davant d'una partida que el contrari està a punt d'abandonar li proposen donar un mig torn al tauler)».¹²

1.4. UNA ALTRA VISIÓ DE LA LLENGUA

D'entrada, voldria fer una breu presentació del paràgraf que ara enceto, en relació amb el que el precedeix. La cerca d'una exposició clara ens obliga sovint a simplificar, amb l'objectiu d'ésser entesos, però també amb el risc d'ésser-ho només a mitges. Ambdós paràgrafs (1.3 i 1.4) plantegen dos continguts diferents (literatura de debats / una altra visió de la llengua), però en cap cas no impliquen una barrera entre els valencians (que *discutirien xivoiament*) i els catalans (que *raonarien seriosament*). Si en la visió de la llengua que passo a descriure hi pesen ineluctablement els barcelonins Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell, això no vol pas dir que els valencians Bernat Fenollar i Jaume Gassull en restin exclosos. És cert que les *Regles* se situen més aviat al marge de l'òrbita valenciana; però això és per raons de forma i de metodologia. En la idea fonamental dels objectius, ço és l'intent de dignificar la llengua, els quatre erudits respiraven el mateix aire.

Fins ara he insistit en els divertiments literaris valencians per raó que és a València on es concentrarà la nostra atenció en una bona primera part del debat lingüístic que escometrem a continuació, i així el lector ja coneix dos protagonistes del tema. Tanmateix, dins el caràcter proemial d'aquest capítol, no hem d'oblidar que el món no s'acabava amb les polèmiques valencianes. Tot just si hi començava. Per tant, en camí vers noves perspectives entorn del mateix tema genèric, ara em referiré a una reflexió sobre la llengua que, arrencant de Dante Alighieri, havia d'incidir pregonament en els plantejaments que hom en faria a Catalunya, a València i a Mallorca, entre els

11. MARTÍNEZ (1995), p. 179-191.

12. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. XXIX. Em permeto de transcriure el passatge en l'ortografia avui vigent.

qui, d'una manera o altra, havien estat sensibles a la crida de l'humanisme. És a dir; aquesta crida, malgrat innegables matisos d'intensitat, es féu sentir pertot arreu. També el món de Fenollar i de Gassull es nodria, doncs, de l'humanisme italià i, quan s'esqueia, en sabia imitar els comportaments. Al paràgraf 3.1 (nota 4) en donaré una mostra, la qual, bé que potser per una via només indirecta, no deixa d'ésser il·lustrativa. Al cap i a la fi, la nova visió de què parlo ací, està destinada a endur-se la part del lleó d'aquest llibre (en extensió i en qualitat).¹³

Al marge d'alguns passatges de la *Divina Commedia* que també hi fan al·lusió, Dante s'ocupà del tema de la llengua en dues obres escrites en el primer decenni del segle XIV: *Il convivio* i *De vulgari eloquentia*. Les llengües vives no ocultaven defectes obvis: parlades en llocs varis, emprades en nivells culturals diferents i retransmeses en el decurs del temps, es presentaven sotmeses a un incessant procés de modificació; en contrast, el llatí, llengua morta pel que fa als usos corrents de la parla, estava fixat i era sempre igual a si mateix. Se n'inferia una gran dicotomia: la corruptibilitat d'aquelles enfront de la integritat d'aquest. Ara bé, si el llatí posseïa el do de la regulació gramatical, no havia d'ésser quimèric d'aconseguir una llengua viva que fos, com el llatí, noble, unitària, fixada i persistent. Dit sense ambages, Dante ja pressentia i propugnava l'equiparació del *vulgare* amb el *llatí*. Es podia concebre una llengua, en certa manera abstracta, sorgida dels parlars vius i establerta per una acció exterior a ells i que els representés com a sistema. En termes d'avui: es tractava d'elaborar la modalitat estàndard de la llengua.

Dante intuï, doncs, el procés pel qual es passaria del llatí, llengua universal de l'edat mitjana, a les llengües nacionals dels inicis de l'edat moderna. Els artífexs d'aquesta mudança havien d'ésser els poetes, que tindrien la missió de crear el *vulgare illustre*. La conseqüència més remarcable de la gran comesa seria la refermança de la unitat lingüística i de la consciència idiomàtica a cada domini territorial. La visió profètica de Dante marca la corba ascendent que descriurien les llengües vernacles.

Tanmateix, és sabut que les coses humanes sempre són complexes i matisades. El vaticini triaria encara a esdevenir realitat. Per una banda, l'enlluernament dels humanistes dels segles XIV i XV davant la descoberta de l'antiguitat clàssica (cf. el § 1.2) feia que el romanç quedés postergat davant les excel·lències del llatí. Però, per l'altra, la dignificació de l'home que implicava la crisi de la mentalitat medieval no deixava de suscitar en moltes persones la convicció que el romanç recobriria posicions. Així és que, en el decurs del segle XV, s'imposa arreu una preocupació per la llengua que afecta tant la coexistència històrica del llatí com el neguit de defensar els vernacles. Se'n poden citar diverses mostres, com una famosa discussió a l'antecambra del papa Eugeni IV, l'obra de l'arquitecte i humanista Leon Battista Alberti, l'actuació de certs personatges dels Mèdici, etc. (*vide*, més avall, el § 14.3). Josep M. Nadal i Modest Prats afirmen que «el retorn del llatí i el menyspreu que semblen acompanyar el primer humanisme s'han de considerar un fenomen passatger i enganyós».¹⁴ Certament, el fenomen fou passatger perquè, després de tot, el romanç fou qui guanyà la partida; però, per a ésser *passatger* i *enganyós*, havia d'*existir* com a fenomen. I la llatinització dels esperits fou ben real i marcà una empremta indiscutible, que no féu sinó beneficiar les mateixes llengües vulgars aparentment menyspreades. Les insinuacions de Nadal i Prats, que responen a la gestació d'allò que després s'anomenaria *la questione della lingua*, seran recollides i comentades més avall (cf. els § 14.3 i 17.1).

13. Sobre això que segueix, *vide* NADAL/PRATS (1996), p. 169-189.

14. NADAL/PRATS (1996), p. 174. Certament, «passatger i enganyós», però no estèril ni ineficaç, em permeto d'afegir (com es veu en aquest mateix paràgraf i al capítol 14).

1.5. MISSATGE DE L'AVENTURA. *DRAMATIS PERSONAE*

Per més que *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull i les *Regles de esquivar vocables* de Pere Miquel Carbonell pertanyen a dos mons diferents (els esbossats als § 1.3 i 1.4, respectivament), no deixen d'ésser testimonis d'una mateixa època de la història de les lletres catalanes. De moment, ens mostren que els escriptors del domini lingüístic empraven la llengua comuna, observant-hi la norma d'ús pròpia d'un nivell acurat. La tradició de dos segles llargs de conreu literari feia de coixí a la preocupació per la llengua que emanava de la Cancelleria reial i dels lletraferits tocats pels nous corrents.

Més, encara. Malgrat les diferències que els separen, els protagonistes de l'empresa que presentem al llarg d'aquestes pàgines no deixen d'ésser solidaris amb unes constants que caracteritzen la recepció i l'assumpció de l'humanisme. Com són: la preocupació pels fets de llengua, el caire estètic del llenguatge, la conveniència de disposar d'unes normes d'ús, l'encarnació en el medi cultural respectiu i l'afany de corregir, conservar i retransmetre la llengua.¹⁵ Tanmateix, amb vista al missatge definitiu del nostre estudi, cal reconèixer que Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell tenien considerablement molt més assumit que Bernat Fenollar i Jaume Gassull el moviment humanista, que és el sòlid i veritable element subjacent de tota aquesta història.

Ja ho he deixat entendre: tant per raons de cronologia, com pel descabdellament de la història de la cultura, comencem pel rebrot valencià del tema de la llengua. Si hem de creure certs testimonis textuais, Bernat Fenollar i Jaume Gassull en són els protagonistes. Al fons, emperò, el barceloní Jeroni Pau, resident a Roma des de 1475 i amic dels humanistes d'Itàlia o forasters que hi sojornen, és qui té més tensos els fils del moviment dins la cultura catalana. El també barceloní Pere Miquel Carbonell, cosí de Jeroni Pau, mescla les notícies que li arriben sobre el comportament de Fenollar amb l'estímul que rep dels seus corresponents de la Ciutat Eterna i un dia es llançarà a l'obra que centra el tema del llibre present.

Demano perdó al lector per haver-li fornit d'entrada, sense pietat, unes quantes dades fonamentals, sens dubte ara massa atapeïdes, que seran repeses (oportunament, amb calma, amb comentaris) al llarg dels capítols que segueixen. Espero que es veurà ajudat per aquesta notícia anticipada.

La polèmica quatrecentista és ensems local i general. Si l'examinem en el seu conjunt, veurem que hom hi fustiga tant la llengua vulgar i incorrecta com els parlars mancats de prestigi. El text que més dignament la representa són les *Regles de esquivar vocables* (que no debades figuren al títol del llibre), les quals defineixen i defensen el «bon ús» d'una llengua en plenitud. No se'n parla amb triumfalisme, però sí amb seguretat: ningú dels qui intervingueren, d'una manera o altra, en l'elaboració dels textos que examinarem no devia imaginar quines desventures s'abatrien damunt la llengua catalana.

Heus ací, doncs, la llengua que, en l'apogeu, aparentment segura i plena de possibilitats, però ja sotjada per paranys encara indefinibles, fou objecte de l'anàlisi crítica que examinem ací. Semblava que se'n podia esperar tant, d'aquesta llengua, que valia la pena d'afanyar-se a dignificar-la. I, en efecte, en l'acompliment del nostre disseny, constatarem els esforços encaminats a enaltir la llengua, a fer-la acurada i selecta, amb la pretensió que s'assemblés tant com fos possible al llatí dels clàssics, el qual era la meta més honrosa que el romanç podia atènyer.

15. Els quatre personatges que actuen en aquest conjunt fan pensar globalment en un marquès de Santillana de la literatura castellana de l'època que, sempre amb la mateixa finor d'esperit, tant recollia els *Refranes que dizen las viejas tras el fuego*, com escrivia els *Sonetos fechos al itálico modo*.

Abans d'acabar aquest primer capítol, em plau d'inserir un breu esment dels quatre protagonistes de l'afer. Bé que en les pàgines que seguiran n'aniran sortint importants informacions complementàries, penso que el lector ens agrairà de poder comptar des d'ara mateix amb unes breus coneixences de tots ells, per a simple orientació.

1.5.1. BERNAT FENOLLAR

Per l'evocació de la literatura de debats que he esbossat suara (§ 1.3), on han sortit enllaçats els noms de Bernat Fenollar i Jaume Gassull, el lector comprendrà que els resums biogràfics que ara n'enceto s'interfereixin en algun cas. Bernat Fenollar nasqué a Penàguila (l'Alcoià) vers 1438 i morí a València el 1516. Abraçà la carrera eclesiàstica i es quedà al servei de la catedral de València, on fou successivament beneficiat, domer i sotsobrer (aquest darrer càrrec, el 1467). El 1479 figura com a «escrivà de ració» i «capellà e mestre de la capella» de Ferran el Catòlic.¹⁶ Incorporat al món de les lletres, ja molt jove mantingué un debat poètic amb Ausiàs March. També intercanvià demandes i respostes amb Joan Roís de Corella. Aquests fets assenyalen bé les grans línies de la seva activitat d'escriptor. Fenollar, que concebia la poesia com a expressió de diàlegs o discussions entre diverses persones que prenien posició davant un tema determinat, mantingué un destacat protagonisme en la literatura de debats pròpia de les lletres valencianes de l'època. Abans (§ 1.3) n'hem citades tres mostres típiques, una de les quals (*Lo procés de les olives*) incideix directament en la pretesa polèmica que vertebrava la primera part d'aquest llibre (*vide* el capítol 6). Fenollar conreà amb èxit la poesia religiosa (sovint amb la col·laboració de Joan Escrivà i de Pere Martines); hi destaca *Lo passí en cobles* (1493). De fet, aviat es convertí en un poeta molt pres en consideració. Bé que objectivament la seva poesia no ateny els cims més alts, es mou sempre en termes d'una estimable correcció literària.

En aquesta dimensió, cal recordar el paper fonamental que Bernat Fenollar representà en el certamen en llaors de la sacratíssima Verge Maria, celebrat a València l'any 1474 (n'escriví el preàmbul, en redactà la sentència i hi participà amb dues poesies). Tant per la seva polifacètica producció en el camp de la poesia, com per la seva capacitat d'esdevenir pal de paller de reunions, tertúlies, concursos, com, encara, per la notorietat del seu càrrec a la seu valentina, Fenollar era un home conegut i respectat en la societat del seu temps. Només hi faltava l'episodi en què es veié involucrat per haver propugnat la llengua acurada, en contra de l'ús escrit de col·loquialismes que, en canvi, defensava Jaume Gassull, com es desprèn de *La brama dels llauradors* d'aquest (cf. el § 1.3). Això féu créixer el seu prestigi i la seva anomenada, que s'escamparen per totes les terres de la llengua i es mantingueren durant segles: Bernat Fenollar fou el palladí per excel·lència de la llengua correcta en terres valencianes (*vide* el capítol 4). Ultra moltes altres referències ocasionals a Fenollar, cf. també els § 15.1, 15.2 i 16.1.

1.5.2. JAUME GASSULL

Ignorem el lloc i la data de naixença de Jaume Gassull, de qui podem afirmar, tanmateix, que passà la major part de la vida a València, on morí vers 1515. Tenia la condició de cavaller, la qual

16. RIQUER (1964, III), p. 321.

cosa no li impedí d'incorporar-se al grup de «Bernat Fenollar i els seus amics» (cf. el § 1.3). Això implica que se sentia identificat amb aquella gent que versificava sobre qüestions fútils, només pel gust d'estar junts i escriure estrofes, amb participació alternada d'autors o en discrepància amical de punts de vista. Es tractava de discutir de per riure, sense deixar d'ésser amics. En una trajectòria que recorda la de Bernat Fenollar, Jaume Gassull apareix a *Lo procés de les olives* (1497), del qual text és un dels autors més destacats. Com sabem (§ 1.3), escriví *La brama dels llauradors*, on ataca Fenollar per haver criticat l'ús escrit dels col·loquialismes dels pagesos de l'Horta; Gassull els defensa i commina Fenollar a rectificar. Per a aquest rebombori, probablement més aparent que real, cf. els capítols 2 i 3. Confesso que la lectura ingènua de *La brama* pot induir a veure-hi un dels dos pols d'una polèmica que no faria sinó exemplificar la literatura de debats de què parlem. Amb tot, hem de renunciar-hi. Si aquest pretès debat ha fet de Gassull un dels protagonistes del tema d'aquest llibre, lamentaria que el lector n'inferís: 1r) que *La brama* es redueix a la glossa i la defensa del parlar pagesívol (quan aquest poema consta de diversos elements), i 2n) que l'obra de Gassull es redueix a *La brama* (quan la seva atenció als col·loquialismes de l'Horta fou un fet ocasional) (cf. el § 1.3).

Jaume Gassull era un més de la colla. Com els restants col·legues del cenacle de Fenollar, i deixant de banda el to i el contingut de les seves composicions festives i lleugeres, s'expressava en una llengua correcta i es valia d'un estil indiscutiblement literari. Tots ells havien estat tocats, fins a un cert punt, pels aires renovadors. Conreà així mateix la poesia religiosa, com en *La vida de santa Magdalena en cobles* (1496) (cf. el § 9.6) i prengué part en l'esmentat certamen marià de 1474. Cal considerar, doncs, la seva posició en pro del parlar dels llauradors i contra Fenollar com un fet episòdic, circumstància que no féu sinó consolidar el ja mencionat paper de Bernat Fenollar en l'apologia de la llengua correcta. Tornarem sobre el tema de Gassull als capítols 2 i 3.

1.5.3. JERONI PAU

Si els dos primers protagonistes han estat presentats en un cert paral·lelisme, els dos restants també han d'anar aparellats. De Jeroni Pau sabem que nasqué i morí a Barcelona.¹⁷ Ignorem, en canvi, la data de la seva naixença (que, en tot cas, sempre ha d'ésser uns quants anys anterior a 1458). Hi ha greus llacunes en el que sabem sobre la seva formació universitària (sobretot a Catalunya; també a Itàlia, si bé d'aquesta darrera no manquen dades), la qual l'havia de dur a fer-se *doctor in utroque iure* («en cascun dret», com deien aleshores). Aquesta era la base professional de molts humanistes, els quals després s'ocupaven d'altres disciplines en connexió amb l'antiguitat clàssica que els seduïa. Jeroni Pau seguí la carrera sacerdotal: fou canonge de Vic i de Barcelona. El seu futur quedà marcat indeleblement pel llarg sojorn que féu a Roma (1475-1492). De primer devia treballar-hi com a juriconsult, fins que el 1479 obtingué un càrrec a la cúria pontificia. La vida romana de Pau es descabdellà sempre entorn del cardenal Roderic de Borja, que un dia esdevindria el papa Alexandre VI i que fou el seu gran protector. Fou *abbreviator*, *vicecorrecor*, cubiculari del mateix Borja (i consta que ja ho era, essent aquest encara cardenal). Quan l'accessió d'aquest al papat (1492) li oferia un avenir més prometedor, retornà el mateix any a Barcelona, d'una manera imprevista (per raons de salut), i hi morí el 1497.

17. Sobre la vida i l'obra de Jeroni Pau ara disposem del magnífic estudi de Mariàngela Vilallonga, en dos volums: VILALLONGA (1986). Per a l'esbós biogràfic que segueix, cf. VILALLONGA (1986, I), p. 28-65.

Jeroni Pau gaudí d'un gran prestigi. Pertanyia al grup dels «humanistes *durs*», ço és els qui només escrivien en llatí (cf. l'apartat 4 de la «Introducció»). Mantenia l'actitud reticent envers el romanç típica de l'època (cf. el § 14.1), cosa que no exclouïa, emperò, que s'hi interessés des d'un punt de vista filològic. Tanmateix, a Roma, Pau es dedicà sobretot al dret, que de fet era la seva activitat professional, com ho diríem avui. A la seva obra *Practica Cancellariae* (publicada a Roma el 1493 i objecte d'una desena de reedicions) quedaven recopilades les seves aportacions a l'exercici aplicat del dret canònic (*vide* el § 14.3, nota 22). Això a part, esmerçà tot el temps disponible, en els disset anys que passà a la Ciutat Eterna, en l'estudi de l'arqueologia, la història, l'etimologia dels mots, l'estudi del llatí i de les seves varietats, la poesia i la correspondència il·lustrada. Aquest darrer aspecte es concretava especialment en les epístoles que intercanviava amb el seu cosí Pere Miquel Carbonell i altres erudits catalans; els fornïa notícies i en rebia d'ells, i així franquejava la doble barrera (geogràfica i lingüística) que el separava del seu món barceloní (on, si no, hauria estat un desconegut). La seva dedicació a la filologia no fou, doncs, la principal, i, quan la practica-va, se centrava en la filologia històrica llatina i en els estudis sobre la interconnexió entre llatí i vulgar (cosa que explica la seva visió etimològica). D'ací se'n derivà un innegable interès per les llengües vulgars, que també incloïa el català. En parlarem al § 14.3. El tema de Jeroni Pau, recurrent en tot aquest llibre, serà reprès explícitament als § 14.3 i 15.2.

1.5.4. PERE MIQUEL CARBONELL¹⁸

Nasqué, visqué i morí a la ciutat de Barcelona (1434-1517). En efecte, no sembla que s'absentés gaire de la *patria Barcino*.¹⁹ No degué tenir formació universitària: enlloc no consta que en rebés, ni ho requeria el seu desenvolupament professional. En canvi, es pot afirmar que es dedicà a l'estudi de les humanitats i de la història,²⁰ camps en els quals excel·lí i pels quals ha estat i és conegut. Fou notari públic (1458), comesa que acomplí amb perícia (deixà vint-i-vuit manuals o protocols). L'any 1476 fou nomenat arxiver reial, lloc que implicava el de *scribam domus nostrae* i que ocupà fins a la mort. Fou objecte de dures crítiques, contra les quals sempre reaccionà amb vivesa i, per defensar-se'n, comptà amb la protecció reial (per part de Joan II i de Ferran II). Reialista convençut, en política local sintonitzava amb la Biga.

Conreà la poesia i fou reiteradament premiat en concursos. La seva obra poètica, emperò, és força mediocre. Això no vol dir que no fos un home interessadíssim per la llengua catalana, que coneixia bé i que procurà de difondre i de millorar. Heus ací, doncs, el seu millor títol per a figurar com a protagonista d'aquest llibre. Era cosí de Jeroni Pau, que molt admirava i de qui tant aprenia. Bescanvià epístoles erudites, naturalment en llatí, amb Pau (resident a Roma) i amb al-

18. Sobre la vida i l'obra de Pere Miquel Carbonell, el punt de partença continua essent l'aportació de Manuel de Bofarull. Per a la biografia, *vide* BOFARULL (1864, I), p. 1-19 (biografia *stricto sensu*) i p. 21-117 (documents i notes autògrafes que s'hi refereixen). Avui cal consultar els paràgrafs 1 («L'autor») i 2 («El cercle d'amistats de Pere Miquel Carbonell») d'ALCOBERRO (1997), p. 7-31, i, en general, tota la introducció a la seva edició de les *Cròniques d'Espanya* (*ibidem*, p. 4-170).

19. RUBIÓ (1990), p. 280.

20. «Ninguna luz nos ha podido dar el minucioso examen que hemos practicado de las copiosas notas autógrafas que felizmente se nos han venido a las manos para descubrir en qué pudo emplear Carbonell los veinte y cuatro primeros años de su vida. Suponemos los invertiría en su educación y en el estudio de las humanidades y de la historia, que más adelante le vemos desenvolver con tanta maestría y buen tacto, que admiran al lector y se lo representan como uno de los espíritus más observadores de su época» [BOFARULL (1864, I), p. 2].

tres humanistes d'Itàlia, com també de Catalunya i de Mallorca. Un dels temes tractats amb el seu parent es referia a la grafia i a la pronunciació del nom llatí de Barcelona. Totes aquestes activitats, ultra satisfer els seus afanys per sobresortir, li mostraren la via per a tractar de la llengua catalana, que ell aspirava a dignificar des d'una perspectiva acurada.

Fidel a la monarquia i amant de la història, Pere Miquel Carbonell redactà un llarg relat sobre les exèquies del seu venerat Joan II i recopilà abundoses informacions sobre els processos contra heretges i jueus.²¹ Però, com a historiador, cal posar en relleu la seva obra *Chroniques d'Espanya*, que fins fa poc només coneixíem per l'edició de 1547.²² Jeroni Pau n'havia estat l'investigador i en tutelà i corregí la redacció mentre visqué. Carbonell també havia escrit *De viris illustribus catalanis* (1476). En fi, serà molt esmentat en aquest llibre (*passim*); a més, *vide* sobretot el capítol 9 i els § 15.1, 15.2 i 16.1.

21. 1) *De exequiis sepultura et infirmitate Regis Joannis secundi liber foeliciter incipit*. Malgrat la llengua del títol, el text és en català [BOFARULL (1864, I), p. 137-333]. — 2) Els textos, dades i documents sobre la Inquisició i els processos contra heretges i jueus ocupen, sota títols diversos, una gran quantitat de pàgines: BOFARULL (1864, I), p. 369-394, i BOFARULL (1865, II), p. 5-235.

22. Actualment disposem de l'edició crítica d'Agustí ALCOBERRO (cf. la nota 18).

2. EL NUCLI DE LA POLÈMICA I LA SEVA ORIGINAL PECULIARITAT

2.1. ELS DOS POLS DE LA DIALÈCTICA

Per a poder parlar de *polèmica*, havien d'existir, sobre la llengua catalana de la fi del segle xv, si més no, dues posicions enconrades. Sabem que les dues posicions hi eren. Els termes objectius en joc són fàcils de formular: els defensors de la llengua acurada s'oposaven, és clar, als qui s'expressaven de manera incorrecta (vulgar o dialectal). Ara bé, en el nostre cas no és tan fàcil d'aplicar aquests termes a unes persones concretes, a un moment donat ni a una situació precisa.

Pel que fa a la fase valenciana de la polèmica, la tradició ens diu que la dicotomia antagònica era representada per Bernat Fenollar (que condemnava els vocables pagesívols i defensava la llengua d'un nivell selecte) i per Jaume Gassull (que hi replicà, almenys en una avinentesa, justificant i elogiant els mots dels llauradors). Pel que en podem conjecturar, l'aventura fou més aparent que efectiva, més espectacular que profunda. Com ja ho he avançat al capítol 1, tenim una idea de la polèmica pel mateix Gassull, autor de *La brama dels llauradors de l'Horta de València*, poema que s'inscriu dins les produccions valencianes de tertúlies i debats. *La brama* és una composició de 280 versos del darrer terç del segle xv, que s'inspira en el model de l'art major de la poesia castellana: les seves estrofes, de deu versos, també s'hi ajusten pel que fa a la mètrica i a les rimes. Els erudits discrepen sobre la data del text, que caldria situar entre 1475 i 1490, segons les hipòtesis que ells mateixos formulen (cf. el § 6.4); l'única cosa segura és que aquest fou publicat el 1561.¹

Quant al contingut, dins *La brama* distingirem tres segments: 1) els protagonistes, «llauradors de l'Horta de València», que es queixen de la «*sentença* malvada» que Bernat Fenollar ha dictat contra les formes col·loquials i vulgars que ells fan servir (v. 1-110);² 2) un ric esplet de mots populars, pertanyents a diversos camps semàntics: noms d'indumentària, armes, eines i instruments (v. 111-160) i d'altres menes (v. 186-240), i 3) la defensa que Gassull fa del llenguatge po-

1. No cal dir que *La brama* té un paper no negligible ací. Per això me n'ocupo a continuació (§ 3.1) i en transcriu una versió, com a text de referència (§ 3.2). D'altra banda, atès que el nostre propòsit bàsic no és la gestació d'aquest text, prescindirem de les circumstàncies en què aparegué. Vegeu-ne la ressenya a RIBELLES (1915), p. 261-270.

2. Subratllo *sentença* (i, unes ratlles més avall, *sentència*), perquè amb aquest vocable em referiré al text que hom imaginava que Fenollar havia escrit, en què criticava els col·loquialismes dels pagesos. Gassull es val d'aquest mot almenys als v. 54, 62 i 269 de *La brama* (vegeu-ne el text al § 3.2). Dubtem, amb raó, de l'existència efectiva del text de Fenollar; però, que fos una realitat, un record o una imaginació, la veritat és que bé l'hem d'anomenar d'una manera o altra; si més no, per entendre'ns. M'hi referiré sota la forma **Sentència*, amb majúscula (com si fos un nom propi) i precedit d'un asterisc (que se sol anteposar a un text d'existència no provada).

pular, apostrofant el seu detractor Fenollar (v. 161-185 i 241-280). Per a confrontar les citacions, vegeu el text de *La brama* al § 3.2.

Atès que aquest tercer segment és el que incideix més directament en la polèmica, em permeto de glossar-lo breument. Gassull hi aporta quatre arguments *in crescendo*, que esgrimeix per reduir i convèncer Fenollar: 1) d'antuvi, a Fenollar no l'ha d'afectar que els pagesos parlin d'una manera o altra («a vós, qui us hi mescla, :: en fer-los tal guerra?», v. 175); 2) segonament, mirats amb objectivitat, no s'hi pot oposar, «puix no són blasfèmies :: tals mots, ni heretgies» (v. 183), i, en tot cas, seria ell qui hi veuria allò que potser no hi ha («car res no és mal dit :: si mal no es vol prendre», v. 165); 3) en tercer lloc, es tracta d'expressions antigues i arrelades («puix los ho mostraren :: sos pares i avis, / i ho han heretat :: de sos rebesavis», v. 263-264), i 4) per fi, en fa l'elogi («puix són a la vista :: i al toc agradables, / i al gust i a l'oir :: així delitables», v. 243-244). Conclusió: «aquests i molts altres :: tan llisos vocables, / qui pot defensar :: no sien d'admetre?», v. 241-242); per tant: «[...] prest revocau :: aqueixa *sentència*» (v. 269).

La brama dels llauradors de Jaume Gassull és l'única peça escrita que existeix (o que fins ara hagi estat trobada) sobre el debat lingüístic valencià de la fi del segle xv. No coneixem el text (o **Sentència*) de Bernat Fenollar que l'hauria provocada. Això vol dir que, aplicant rigorosament un criteri positivista, qualsevol elucubració sobre el tema hauria de fer-se només a partir d'aquesta única font. Si ens podem fiar de les assercions de Gassull, hi hagué polèmica sobre la qualitat de la llengua, car ell responia a Fenollar, que n'havia estat l'incentiu, i llurs punts de vista diferien. El lector haurà de retenir aquesta oració condicional («si ens en podem fiar») fins al moment de reprendre la qüestió (§ 2.2.1 i 3.1). Per tant, la discussió entre els dos prohoms valencians resta en suspens, mentre esperem d'aclarir els arguments de Gassull. Això és independent de les seqüeles del plantejament d'aquest: existí un veritable procés en la interpretació del tema lingüístic, que s'anà descabdellant fins als nostres dies.

El fet d'haver parlat d'una «fase valenciana» ja dona a entendre que la polèmica tingué un segon caire; efectivament, n'hi hagué una «fase barcelonina». Ho justifica l'existència d'unes *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, conservades en un manuscrit de la catedral de Girona. Jo mateix vaig publicar-les l'any 1950³ i ací n'insereixo una nova edició (cf. el § 8.2). La troballa d'aquest text, per si sola, no tindria gran cosa de particular: un text exhumat d'un arxiu sempre és benvingut, per l'increment de coneixences que implica, i poca cosa més. I, si el seu contingut és important (com ho és el d'aquestes *Regles*), més benvingut, encara. Ara bé, amb gran sorpresa de tots, el poeta valencià Bernat Fenollar hi figurava com a mentor de la primera part i l'humanista barceloní Jeroni Pau era autor de la segona! Se n'havia de concloure que el debat lingüístic que s'havia iniciat a València cap a la fi del segle xv havia fet el seu curs coexistent amb aquest nou text que, escrit a Barcelona a la mateixa època, podia suggerir un altre debat, ara barceloní? Evidentment. Si teníem per certes dues manifestacions simultànies sobre la llengua, calia acceptar-ne la coexistència en el temps. Haurien coexistit, però, ignorant-se des del començament fins a 1950. En tot cas, doncs, ambdós debats haurien descrit sengles vies paral·leles, però independents; no debades diem que paral·leles són les rectes que no es troben.

Tanmateix, hem de retornar a les *Regles*. Es tracta d'una llista de 325 correccions idiomàtiques, amb una primera part (núm. 1-174), establerta, segons el manuscrit, «a judici» de Bernat

3. «*Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*. Unas normas del siglo xv sobre pureza de la lengua catalana, I: Edición del texto», BRABLB, vol. xxiii (1950), p. 137-152.

Fenollar. Tinguem en compte, però, que l'encapçalament de les *Regles* diu textualment: «a juy del reverend prevere mossèn Fenollar e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantísimos trobadors» (núm. 3 del text). Cal entendre-hi que, sigui qui en sigui l'autor, la persona que redactà les *Regles*, amb intenció o sense adonar-se'n, es declarava portaveu dels qui compartien amb ell els mateixos criteris sobre la correcció idiomàtica. D'altra banda, això no era cap novetat, a l'època: els medievals no tenien la idea estricta d'autor que tenim els moderns (cosa que implica que tampoc per a aquells el *plagi* no era el que és avui). Les *Regles* foren escrites sens dubte per una persona concreta, la qual hi recull un veritable estat d'opinió (la dels «hòmens diserts») i s'hi acull a un «referent d'autoritat» (del qual parlaré al § 15.3).

Les *Regles* (gairebé sempre en forma d'exclusió alternativa: «evitar de dir A per B») reproveix maneres col·loquials i vulgars d'expressió, així com diversos dialectalismes i altres formes de llenguatge, en benefici de les solucions cultes i de la llengua comuna i polida. Pel seu procediment de contraposar les solucions incorrecta (A) i correcta (B) en cada cas, els romanistes l'han comparat amb l'anomenat *Appendix Probi*, font de valor inestimable per al coneixement del llatí vulgar (cf. el § 11.1). De moment, no m'estenc sobre les *Regles*, perquè són el *leitmotiv* del llibre present i no voldria ésser redundat; ja ens vagarà d'introduir-nos-hi a fons.

La segona part de la llista (núm. 175-325) és una «Addició» de noves correccions, comparables a les anteriors, que al manuscrit gironí hom atribueix a Jeroni Pau. Paral·lelament al que acaba de dir respecte a la primera part, també ací el text de les *Regles* deia ben clarament (en la seva versió original, cf. el § 10.3): «Addició [...] feta per lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau [...] e altres perfetament pronuntians lo vulgar català» (núm. 175). També ací, doncs, el text es feia ressò de la dimensió social que tenia el tema de la llengua, el qual afectava els cercles erudits de pertot arreu.⁴

D'acord amb el títol del text, aquest consta d'unes «regles» de gramàtica i de vocabulari, on figuren, contrastades, les solucions incorrectes i les correctes en cada cas, o bé un judici valoratiu (o d'opinió) (cf. el § 10.3 i 11.1) de sèries de mots i expressions reprovades, o bé, encara, unes consideracions sobre correcció idiomàtica i sobre el «bon ús» de la llengua. És clar que devia haver-hi gent que posava reserves a la normativa de les *Regles*. Això no obstant, no sabem de ningú que s'hi oposés d'una manera formal o que ho hagués fet per escrit. Per tant, tampoc aquest text no acaba d'encaixar amb el concepte de 'polèmica'.

He dit que les fases valenciana i catalana de la polèmica són dues manifestacions d'un mateix tema: la qualitat de la llengua. I ho reitero, convençut. Ara bé, amb el mateix convenciment haig de reiterar que tots dos caires foren dos corrents d'opinió que es descabdellaren sense que tinguessin res de comú l'un amb l'altre. A València ningú no sabia res de les *Regles*, les quals, per començar, foren redactades posteriorment a *La brama*, i després romangueren dormitant en un còdex, esperant, en tot cas, que les traguessin de l'oblit, cosa que no ocorregué fins a mitjan segle xx. Aquesta constatació és important i no em cansaré de repetir-la.⁵ En canvi, no es pot dir el mateix en sentit contrari: el cenacle valencià de Bernat Fenollar i els certàmens literaris eren ben coneguts a Barcelona. No té res d'estrany, doncs, que Pere Miquel Carbonell, també assidu en concursos literaris, estigués al corrent de les activitats del seu

4. Després de 1950 (any de la publicació de les *Regles*), potser l'afer quedà massa cenyit als noms dels dos protagonistes principals, quan la lectura dels enunciats sencers hauria evitat de caure en certs equívocs. Cf. el § 9.12.

5. Per aquesta raó, en parlar del llarg procés del debat valencià, que s'estén de 1561 a 1950 (cf. el capítol 4), faré l'esforç de tractar de la matèria com si no sabés res del manuscrit de Girona, com res no en sabien els qui elucubraven sobre la imaginada **Sentència* de Fenollar.

collega valencià i del seu neguit per l'ennobliment de la llengua. Per tant, tampoc no ens ha de sorprendre massa que l'esmentés en encapçalar el text de les *Regles*. (Sobre això, *vide* la fi del § 6.4 i els § 9.11 i 15.2.)

Abans de cloure el present paràgraf, voldria fer una precisió. Parlo de «debat lingüístic», frase que no debades justifica el títol de la primera part del llibre. Els homes de lletres valencians que s'interessaven pels nivells expressius devien dividir-se entre els qui defensaven la llengua acurada i digna (arreglerant-se amb Bernat Fenollar) i els qui apostaven pel llenguatge col·loquial i rústic (posant-se al costat de Jaume Gassull). En aquest sentit inequívoc m'he referit al debat fins ací (capítol 1 i, ara, capítol 2) i també ho faré al capítol 6. Nogensmenys, en altres indrets (sobretot als capítols 4 i 5), el lector remarcarà que el mot *debat*, sense perdre entitat, s'incrementa amb un matis secundari, bé que sempre dins el seu camp semàntic propi. Això passa a propòsit dels filòlegs que creuen en una intervenció activa de Bernat Fenollar en el debat, els quals o bé el consideren autor d'un text escrit a favor de la seva posició, o bé pensen que es limità a exposar-la oralment. En realitat, la nova accepció de la paraula s'explica pel seu significat fonamental: en tractar de qui defensa la llengua acurada (Fenollar), és elemental de demanar-se *com* la defensa. I és aleshores que les actituds es bifurquen: ho féu escrivint o ho féu de viva veu? Simplement, allò que hauria hagut d'ésser un argument instrumental es convertí, entre valencians, en una qüestió essencial, que implicaria posicionaments quasi visceral (cf. els capítols 4 i 5).

2.2. UNA POLÈMICA ATÍPICA

Acabem de veure fins a quin punt hem de relativitzar la noció de 'polèmica', en examinar el tema de la llengua tal com l'enfocaven els homes de lletres que intervingueren en els debats de què parlem. Hi constatem unes característiques que els singularitzen. Tot plegat té un curiós desenvolupament, que captiva tant com desconcerta i ens introdueix en un món aparentment inescrutable... fins que el nus es desfà. En això que segueix, assajaré de presentar els principals trets que expliquen la atipicitat del debat en qüestió, en una espècie de guió per a orientar-lo.

Insisteixo que la preocupació per les llengües vernacles (que hom volia ennoblir i llatinitzar) és una realitat universal a la segona meitat del segle XV, sobre la qual recolzen totes les manifestacions concretes, i també, per tant, les presumptes polèmiques valenciana i catalana. Res de més natural, doncs, que ambdues versin sobre el mateix contingut: era *el* tema obligat del moment. També és normal que ambdues coincideixin cronològicament: malgrat els dubtes dels filòlegs davant la datació de *La Brama* de Gassull (que ells situen dins un ventall de quinze anys, que va de 1475 a 1490), les dues polèmiques es descabdellaren en un mateix període precís: era *el* temps obligat del tema. Ara bé, això sí: com ja he dit, ambdues polèmiques, si polèmiques foren, sorgiren i operaren amb independència i almenys amb desconeixença d'una respecte a l'altra; no tenien res a veure. Encara una darrera remarca, ara lèxica: empro les paraules *polèmica* i *debat* per tradició, a sabuda, però, que en faig un ús abusiu.⁶ Com anirem veient, aquests episodis foren en realitat expressions de corrents d'opinió o d'actituds que hom adoptava davant una matèria determinada: la qualitat de la llengua. Ni més ni menys com farien, pocs decennis més tard, els pro-

6. El DIEC defineix *polèmica* com a «controvèrsia, esp. per escrit», i *controvèrsia* hi és, al seu torn, «discussió seguida entre dues o més persones sobre un punt de doctrina». Quant a *debat*, el DIEC en diu: «discussió d'una qüestió entre dues o més persones de posicions contraposades [...]».

motors de *la questione della lingua* (§ 14.3 i 17.1), els quals aspiraven a dignificar l'ús del romanç i a equiparar-lo al llatí, i tots hi estaven d'acord, de manera que no calia pas polemitzar-hi ni debatre-ho. Conscients, doncs, de l'ús impropï que fem dels termes *polèmica* i *debat*, examinem els trets característics del fenomen cultural que ara ens ocupa, segons la localització geogràfica (§ 2.2.1 i 2.2.2) i en el seu conjunt (§ 2.2.3).

2.2.1. LA FASE VALENCIANA

1) D'antuï, la polèmica sembla reunir-hi el mínim de dos interlocutors. Qui ens en dona notícia (Jaume Gassull a *La brama dels llauradors*) declara *expressis verbis* que el seu oponent o contrincant és Bernat Fenollar. Ho proclama d'una manera formal, àdhuc amb prosopopeia. Malgrat això, les aparences enganyen.

2) En efecte, no existeix cap text signat per Fenollar o, si mai existí, avui, passats cinc segles, ja podem dir que ha desaparegut (destruït, perdut o ocult). En el seu temps, ningú no s'hi referí ni féu cap al·lusió a la seva intervenció, baldament només fos oral, contestant a Gassull. Tampoc no sabem que Fenollar s'hi hagués pronunciat, si no és per textos del mateix Gassull (o de Gassull i Fenollar alhora), els quals, d'una banda, són de part interessada i, de l'altra, tenen l'aire festiu i lleuger de la colla de Bernat Fenollar. Res no hi fa pensar en un altercat entre tots dos, ni ells hi mantenen cap diàleg estructurat (jo / tu / jo / tu, etc.), esgrimint i debatent raons. Més, encara: tenim dubtes seriosos que les queixes de Gassull contra Fenollar fossin reals i no una simple invenció seva.

3) Després de la facècia contada per Gassull a *La brama*, durant anys no es parlà de l'afer: cauen en l'oblit les preteses batusses verbals entre tots dos, i els pobres pagesos de l'Horta resten sense valedor i a mercè d'una **Sentència* que mai no fou revocada (ni tampoc, diguem-ho tot, observada). Únicament Onofre Almudèver, editor de *La brama*, prop d'un segle més tard, fa una al·lusió a Fenollar, però només recollint allò que ja en deia el mateix Gassull. Com que no apareixen defensors del parlar rústic dels llauradors, tothom qui pren cartes en l'assumpte es manifesta a favor de la llengua acurada, i ja no tindria sentit de parlar de polèmica. Amb els anys, aquesta posició va derivant vers un enyorament dels clàssics de la llengua i el convenciment que Bernat Fenollar l'havia emparada. S'estén la idea que Fenollar havia escrit aquella hipotètica **Sentència* contra els pagesos i, atès que ningú no en coneixia el text, la fantasia dels qui s'hi adherien l'anava fent més laudatòria. Es forja un clima d'apologia i defensa de la llengua. Tot plegat fa que es revifi la memòria de la vella polèmica amb Gassull, que Fenollar es converteixi en el paladí de la llengua correcta i que les glòries passades del valencià siguin enaltides, els erudits hi creuen a ulls clucs i tal creença arriba fins a mitjan segle xx.

2.2.2. LA FASE BARCELONINA

1) Les *Regles de esquivar vocables* no reuneixen ni de prop ni de lluny els requisits d'una veritable polèmica. Hi manquen els parers enconstrats dels qui podien intervenir en la discussió. En cap cas no hi trobem exposicions adequades, sense comptar que el text no sortí mai del manuscrit i no era conegut. Més aviat les *Regles* tenen la matèria i el to que adopta un mestre, assenyant que és correcte i què no ho és en la llengua corrent i procurant que aquesta es dignifiqui per l'adopció de trets distingits i llatinitzants: més que a polemistes, s'adrecen a interessats i a apre-

nents.⁷ El text és seriós, de contingut científic i d'intenció didàctica, i queda molt distanciat de *La brama*, tant per allò que aquest text aporta com pel seu deix faceciós.

2) Les *Regles* sorprenen per una dada inesperada: les correccions de la primera part foren esbortades «a judici de Bernat Fenollar»! No és difícil de donar-ne raó: com hem insinuat (§ 2.1), el valencià Fenollar gaudia de just prestigi i era ben conegut a Barcelona, com a poeta i organitzador de concursos literaris i com a portaveu de la llengua acurada. El fet de posar Fenollar a l'encapçalament de les *Regles* devia voler indicar sintonia amb els objectius d'ennobliment de la llengua, una certa predilecció personal de Carbonell envers el seu col·lega valencià i la seva voluntat de convertir-lo en «referent d'autoritat» del text (cf. els § 15.2 i 15.3). Nogensmenys, aquest detall, vist avui, sembla confusionari, perquè algú podria entendre-hi que les *Regles* s'identifiquen amb l'imaginat text que Gassull atribuïa a Fenollar. En rigor, la possible confusió d'ambdós textos (**Sentència* i *Regles*) únicament seria justificada a partir de 1950 (any de l'edició d'aquestes), car durant segles les *Regles* foren desconegudes. Això no obstant, i malgrat aquesta desconexió obligada, la seva publicació donà peu a un gran malentès entre els erudits valencians, que feia segles esperaven la **Sentència* de Fenollar i ara cregueren indetificar-la amb les *Regles* del manuscrit de Girona. Un malentès del qual molts altres filòlegs participaren, entre els quals em compto jo mateix (*vide* el capítol 5).

3) Les *Regles* s'uneixen al cor dels qui volien dignificar el romanç i acusen un remarcable influx de Jeroni Pau i, a través d'ell, dels humanistes italians. Aquest text és com una mena d'esborrany que, si hagués estat perfeccionat, de moment, i, després, difós i conegut, s'hauria convertit en un ferm testimoni de les inquietuds dels homes de lletres catalans de la fi del quatre-cents. Subratllo aquesta informació, per tal com és de l'època que per tota la comunitat de les llengües romàniques covava el desig que el romanç quedés equiparat al rang de què fruí la llengua sàvia. Cf. els § 16.1 i 17.1.

2.2.3. INDEPENDÈNCIA DELS DOS CORRENTS D'OPINIÓ. RECAPITULACIÓ

1) Si ja ho he puntualitzat abans, també he dit que hi insistiria: les fases valenciana i barcelonina del debat lingüístic foren dos moviments (coincidents en el temps i, en darrer terme, en el fons del tema, però divergents en la localització) que operaren independentment l'un respecte a l'altre, i seria un greu error de mètode de posar de costat *La brama* i les *Regles* simplement perquè tots dos textos eren de la mateixa època.

2) En sentit estricte, no es pot parlar de «polèmica» a València ni, encara menys, a Barcelona: ho confirmen els actors (pel nombre, pel comportament), els continguts (insuficients, inadequats) i els procediments (manca de diàleg, manca d'avaluació).

3) En un sentit lat, en canvi, penso que no podem negar l'existència d'un debat real a València. Almenys per dues raons: d'una banda, Fenollar devia *bandejar* efectivament alguns mots: els reprovava o es posaria en contra de qui els emprés, manifestant-ho oralment o per escrit (es pot parlar, doncs, d'un cert debat, baldament només sigui implícit); de l'altra, Gassull escriví *La brama*, en oposició a Fenollar (per tant, també es pot parlar d'un cert debat, baldament només sigui

7. Cf. els judicis valoratius amb què l'autor corregeix els qui no s'atenen a les normes de la correcció i del bon ús, com quan diu que certes expressions són de «persona de baixa sort» o qualificatius semblants. Cf., per exemple, el § 11.1.2, punt 3.

fictici). El que la tradició ha anat inventant en el decurs de la història no és el debat pròpiament dit, sinó l'existència de la **Sentència* de Fenollar que hauria inclòs els mots bandejats. En rigor, el títol de la primera part d'aquest llibre potser hauria de dir «*miratge* d'un text» (i no «d'un debat»).

4) Si el neguit per la dignificació de la llengua és l'únic element que comparteixen les dues polèmiques, aquest mateix element havia d'incidir de manera notablement diferent en els cercles valencians (de tertúlies i debats lleugers) i en el món cultural de Barcelona (influint més directament per Jeroni Pau).

Heus ací, doncs, el que m'ha fet dir que la polèmica que ens ocupa tenia una peculiaritat original que la singularitza. Per a les derivacions de la polèmica, cf. els capítols 3 i 4 (fase valenciana), i el capítol 5 i tota la part segona (fase de Barcelona).

3. VALOR DE LA BRAMA DELS LLAURADORS EN LA POLÈMICA VALENCIANA

3.1. AUTENTICITAT I FICCIO A LA BRAMA

Amb el títol d'aquest paràgraf voldria suggerir que, per a mi, en el text de Gassull podem distingir l'anvers i el revers d'una medalla: 1) malgrat alguns factors que podrien fer-nos dubtar (com la manca del manuscrit original), sóc del parer que *La brama dels llauradors* és una composició genuïna de Jaume Gassull, que s'inscriu apropiadament en la sèrie d'obres de la colla de Bernat Fenollar i els seus amics (autenticitat del text); 2) en canvi, crec que hi ha motius poderosos per a recelar sobre el verisme del text, almenys pel que fa a la defensa del parlar rústic dels pagesos de l'Horta, cosa que incideix en la polèmica sobre la qualitat de la llengua (ficció en el text). Ací em proposo, doncs, d'explicar les raons que justifiquen les dues cares de la medalla.

El plantejament tradicional feia com dic a continuació. A *La brama*, Jaume Gassull afirma explícitament que Bernat Fenollar s'havia pronunciat contra els col·loquialismes de l'Horta de València i a favor d'una llengua selecta i culta. Així ho conta ell mateix en aquest text que, dins un conjunt temàtic bigarrat, no deixa de contenir un al·legat en defensa del parlar rústic dels pagesos valencians i carregat de dicteris contra Fenollar, que l'havia criticat. Ho corrobora el mateix Gassull en *Lo procés de les olives*.¹ En ambdues composicions, sobretot a *La brama*, Gassull en fa el relat en un estil literari, sens dubte poc real, però de fàcil comprensió.

En qualsevol disciplina històrica només acceptem realitats que siguin demostrables mitjançant testimonis escrits fefaents. És un sa criteri positivista. En la polèmica sobre la llengua de què parlem, el text intitulat *La brama dels llauradors*, de Jaume Gassull, reuneix uns requisits mínims de credibilitat. El text imprès el 1561, abans que haguessin transcorregut cent anys de la composició de l'obra (cf. el § 4.1), les seves característiques formals i de contingut, la biografia i la personalitat de l'autor i el context cultural on es desenvolupà la discussió que s'hi descriu, han estat tinguts unànimement per vàlids per tots els historiadors de la llengua i de la literatura que se n'han ocupat.

La brama dels llauradors de Jaume Gassull passa bé, doncs, la prova textual que en fa un document fiable. Tanmateix, tractant-se d'una polèmica, que si més no implica dues argumentacions o exposicions correlatives, paral·leles i enconrades, hem de reconèixer que el text de Gassull manca d'interlocutor. La presumpta **Sentència* de Bernat Fenollar no existeix o, almenys fins ara, no ha estat trobada. O potser Fenollar hauria provocat Gassull simplement amb un brillant discurs polèmic, però no escrit? Això no seria inversemblant, sobretot entre dos contertulians avesats a

1. RIQUER (1964, III), p. 334-336. Cf., més avall, el § 6.1.

discutir, en un cenacle de lletraferits, sobre tot allò que els passava pel cap. No: sembla que, almenys des d'aquest costat, no estem davant un diàleg de sords. Ho prova que, per a un filòleg experimentat, no seria massa ardu de dreçar, extraient-la de *La brama*, una llista de dotzenes de mots i expressions que Fenollar podia haver retret als pagesos en la seva imaginada **Sentència* i que Gassull defensa contra el seu oposant.

Sigui el que sigui, si Gassull ha estat considerat solvent pel que fa a reconèixer-lo com a autor de *La brama*, sembla que això ens hauria d'obligar a admetre l'autenticitat de les afirmacions que hi figuren. Aparentment, no fariem sinó aplicar el mateix criteri positivista. De fet, però, se'ns imposa una pregunta: quan Gassull parla del capteniment de Fenollar (reprovant els col·loquialismes i defensant la llengua acurada), estem moralment obligats a creure que descriu una realitat viscuda? Cal que hi reflexionem uns moments, sense oblidar que, més enllà de la llengua, hi ha l'estil. Més enllà de la història documentada, la novella històrica.

Bernat Fenollar era tant un purista que propugnava un llenguatge polit com un tertulià obert a parlar de tot allò que s'escaigués. Aquella gent tenia les mans trencades en les penyes literàries i els passatemps enginyosos. No excloc que en les seves reunions amb els amics poetes sorgís, un dia o altre, el tema dels col·loquialismes dels pagesos. Hi sorgiria com una plasenteria més, feta entre amics i, cosa més important, entre coreligionaris de la mateixa causa, *tots* a favor del bon ús de la llengua. Si ens deixem dur per la imaginació, la controvèrsia amical també podia amagar un estat d'opinió realment existent, bé que presentat com una joguina, sia pel tarannà de la colla, sia perquè ells mateixos haguessin experimentat que qualsevol qüestió atreia més l'atenció en exposició festiva que en formulació acadèmica. Fos com fos, el tema devia inspirar a Jaume Gassull una mena de sàtira, en la qual apostrofaria Bernat Fenollar, sense deixar de mofar-se dels mateixos llauradors. Com dic en diversos indrets d'aquest llibre, no descarto que Fenollar hagués posat per escrit la seva diatriba, ensems xiroia en la forma i seriosa pel contingut. Ara bé, escrita o parlada, la seva broma era intranscendent en les maneres, com ho mostra el capritxós Gassull, que hi respon fent-ne una «sentença malvada» (la qual, per l'exageració, ja en palesa la lleugeresa). Sembla, doncs, que Gassull s'acosta més a la «joguina literària» que Fenollar. Amb el que acabo de dir, el lector endevina la meua actitud més aviat escèptica sobre *La brama* i la polèmica. No podria ésser la discussió més un divertiment graciós que una polèmica seriosa? Assajaré d'argumentar-ho.

Segueixen, doncs, unes quantes raons que mostraran que no som incongruents si, per una banda, acceptem l'autenticitat filològica de *La brama dels llauradors* i, per l'altra, refusem la ficció del missatge que se'ns hi comunica.

1) Bernat Fenollar i Jaume Gassull eren ambdós puristes en matèria de llengua i observaven escrupolosament les normes de la llengua comuna escrita. Si de Fenollar ningú no ho posa en dubte, cal insistir que Gassull escrivia amb no menor correcció. N'hi ha prou de repassar les seves obres, en les quals destaca el lèxic selecte: no empra vulgarismes del valencià corrent (en canvi, en contradicció flagrant, ell defensa aquests vulgarismes a *La brama* i retreu a Fenollar d'haver-los volgut proscriure de la llengua escrita per mitjà de la **Sentència*); àdhuc arriba a posar formes cultes a la boca dels pagesos quan a la mateixa *Brama* els fa parlar en estil directe, tot i saber que ells no les feien servir mai.

2) La sospitosa polèmica sobre la llengua es desfà en un joc poètic entre amics que s'entretenen en una conversa fútil. El que més els atreia eren les habilitats verbals. Així, devien esplaïar-se tot repartint-se els papers; ho diu ben clar Gassull a *La brama* («Doncs vós, reverend, :: puix veu que a mi toca, / la part de aquestos, :: per ara, *defendre*», cf. el § 3.2, v. 161-162) (cf. també el § 1.3). De més a més, és natural que, plantejada la diversió, Fenollar hi assumís la comesa de pledejar per la llengua elevada, mostrant-se sensible als aires humanístics d'ennobliment de la llengua, car ell

era qui fruía de més prestigi entre els escriptors del seu grup, un prestigi que s'estenia fora de València.

3) Bé que ja ho he reiterat *ad nauseam*, no puc estar-me de tornar a dir que no sembla que hagi existit la *Sentència de Fenollar. No solament perquè no se n'ha trobat el text, sinó també perquè ningú del seu temps no en parlà mai (llevat, és clar, del mateix Gassull, que al capdavant era l'autor de la farsa). Ha de passar gairebé un segle, fins que Almudèver reprengui el tema i mencioni Fenollar (§ 4.1).

4) A *La brama*, Gassull se'ns presenta frívol i voluble. En realitat, era un burleta² que no deixava res per verd i que a la mateixa *Brama*, on defensa els llauradors, igualment en fa riota i els critica. Per tant, mal podem creure en la seva sinceritat, quan parlava a favor d'ells.

5) *La brama* és més complexa que no pensem. S'erraria qui únicament hi veïés unes ganes de protegir els qui parlaven rústic, quan aquest afer dels llauradors queda reduït al trompetejat començament del text i a la seva darrera part, com diu Tomàs Martínez.³ Davant aquesta complexitat del text, ens demanem si no podríem veure-hi el reflex d'un episodi que s'havia descabdellat a Florència a mitjan segle xv, en el món de certàmens poètics en els quals sembla que calia emetre un veredict (cosa que explicaria la «sentença malvada» de què es queixaven els llauradors de l'Horta).⁴

6) Per fi, la teatralitat. El començament de *La brama* està muntat d'una manera espectacular: el marc, els diàlegs, les al·lusions, la descoberta del personatge (és a dir: *Fenollar*, a través de la semblança amb el nom del *fenoll*), etc., ens preparen per a una veritable representació escènica (llegiu els v. 1-99 del text, cf. el § 3.2). S'hi afegeix l'exageració: allò que en rigor no era sinó una broma lleugera és inflat, sobretot convertint-ho en una mena de pantomima judicial (s'hi parla de «deliberar», «donar una sentència», «llevar la tanda de l'aigua», «donar ordre», «revocar la sentència»), quan Gassull hauria pogut contar simplement que a Fenollar no li agradaven certes maneres de parlar i que desitjaria de veure-les corregides. L'afectació i l'artifici encobreixen una trama inventada.

Després d'aquestes sis consideracions, em serà permès de reiterar que, a parer meu, és innega-

2. En segueixen algunes mostres. Dins *Lo somni de Joan Joan*, Jaume Gassull fa «un retrat burlesc i satíric d'un grup de dones que no paren d'enraonar». «També es burla dels juristes, advocats i notaris, de llur estil forense i de llur llatí, tan oposat a l'humanístic». Etcètera. Sempre ho fa, però, «amb bonhomia, sense acritud i en un to que de cap de les maneres no pot ofendre» [RIQUER (1964, III), p. 345]. Abelard Saragossà, que recull aquestes remarques de Riquer, acaba dient que, «si tenim en compte que Gassull defén els llauradors de Fenollar alhora que se'n burla tant com pot, potser podríem pensar que del que es tractava era de divertir-se escrivint per qualsevol pretext» [SARAGOSSÀ (1988), p. 70]. A propòsit de Gassull, sempre arribem a les mateixes constatacions.

3. MARTÍNEZ (1995), p. 182-185.

4. No sé si la suposició és gratuïta. Tanmateix, per mica que vingués a propòsit, constataríem ací l'influx, potser una mica esvait i sempre indirecte, d'un episodi sonat, que degué suscitar comentaris a tots els cercles cultivats a l'Europa del moment. Segurament és prematur de parlar ací d'un afer que tindria més sentit a la part quarta (§ 14.3). Ben mirat, no em sap greu d'anticipar-ho en aquest capítol dedicat a *La brama*, peça bàsica de la polèmica valenciana: així potser es dissiparan possibles dubtes sobre l'accés de Bernat Fenollar i els seus amics al món dels humanistes valencians. Heus ací l'episodi. Leon Battista Alberti (de qui parlaré al § 14.3) fou el promotor del *Certame Coronario* (Florència, 1441). El tema del concurs era «l'amistat». El jurat, constituït per secretaris apostòlics, resolgué de no premiar cap obra, sembla que amb el pretext que el *volgare* no era llengua adequada per a tractar d'un tema de ressonància clàssica que requeria l'ús del llatí (aquelles senyories tenien al cap el *De amicitia* de Ciceró!). Poc després aparegué una *Protesta* (que hom ha atribuït al mateix Alberti), dura i irònica: els anònims autors, que s'hi presenten en termes modestos («noi huomini plebei et vulgari»), es queixen de llur exclusió i acaben amb la frase següent: «fastidiav' egli favellare quella lingua qual favellorono e vostri padri e avoli?». No cal dir que aquesta frase sembla ressonar en una altra de Jaume Gassull, escrita uns quants decennis més tard i que ja coneixem: «puix los ho mostraren *sos pares e avis*» (*La brama*, v. 263), que he transcrit al § 2.1. Aneu a saber, doncs, si Jaume Gassull no recollia un fet anecdòtic de què hauria estat protagonista Bernat Fenollar (no debades organitzador de certàmens literaris), tot fent-se eco del conegut desenllaç del *Certame Coronario* de 1441.

ble l'autenticitat filològica de *La brama dels llauradors*, però, quant a la batussa idiomàtica, hi veig un relat fingit: es tracta d'una creació poètica. No existí, doncs, l'esbombada polèmica? Aparentment, no. Nogensmenys, no deixo tampoc de creure que, al dessota de tanta faramalla, alguna cosa devia haver-hi que justificués tot l'aparat. El caliu s'explica per les brases enceses que tapa. Abans he distingit entre història documentada i novel·la històrica. La novel·la històrica és això: una novel·la, però que es basa en fets reals, i l'autor ha d'informar-se'n degudament si vol reeixir en l'empresa.

Abans també he donat per descomptat que, en les tertúlies de Bernat Fenollar i els seus amics, devia tractar-s'hi alguna vegada dels col·loquialismes de València. Segur que Fenollar hi propugnava la llengua acurada i que, per portar-li la contrària, Gassull es convertia, per una estona, en l'advocat dels indoctes pagesos. Heus ací les brases que sostenien el caliu, el fet real que Jaume Gassull podia novel·lar (o, més ben dit, versificar) i que efectivament versificà. En aquestes condicions, acceptem el joc, ens hi fiquem i el seguirem fins a l'any 1950. Per tant, descabdellarem una mena de debat virtual, però debat al cap i a la fi. Expressat d'una manera o d'una altra, el missatge indiscutible de Bernat Fenollar és fonamentalment el que hi recull (i contradia) Jaume Gassull. Com ho veurem en comentar aspectes filològics de la qüestió (cf. el capítol 6), no manquen altres testimonis textuais que, bé que interferits per Gassull, confirmen la intervenció de Fenollar. Ja en tenim prou per a donar per bona la polèmica. Per tant: una polèmica o altra hi hagué, entre Bernat Fenollar i Jaume Gassull. També a València existien els neguits per una llengua acurada.

Les consideracions precedents són les que m'han fet pensar que, si l'edició de les *Regles* era indispensable en aquest llibre, una nova reedició de *La brama* hi seria molt aconsellable, a efectes de la comparança entre tots dos textos.

3.2. REPRODUCCIÓ DE LA BRAMA DELS LLAURADORS DE JAUME GASSULL

No era la meua intenció d'inserir el text de Gassull en aquest llibre, ni ningú no m'hauria retret de no posar-l'hi. Amb tot, després de donar-hi moltes voltes, he pensat que no deixaria de fer-hi un bon servei i que els lectors m'ho agrairien.

D'entrada, m'apresso a fer una protesta, perquè el lector no pugui argüir engany. Un dia *La brama dels llauradors* ha d'ésser objecte d'un dens treball monogràfic. El text de 1561 presenta greus dificultats de lectura i d'interpretació i, d'altra banda, conté un lèxic d'una importància extraordinària. Tothom comprendrà que una tasca així ultrapassava amb escreix el meu pla de treball en concebre el llibre que el lector té a les mans. Jo no la podia escometre.

Malgrat tot, insisteixo que jutjo útil i convenient que el lector de les *Regles* tingui a prop el text de *La brama*. Per aquesta raó, reprenc el text donat a conèixer per Onofre Almudèver l'any 1561, i que fou reproduït i estampat en paper de l'època per Roc Chabàs l'any 1901.⁵ Per fi,

5. *La brama d'els llauradors de l'Horta de València contra lo venerable mossèn Bernat Fenollar, prevere, ordenada per lo magnífich mossèn Jaume Gaçull, cavaller* [a cura de Roc Chabàs], 2a edició (València, 1901), 16 p. Posteriorment se'n féu un nou tiratge (numerat com a 3a edició), però idèntic en tot a la 2a edició (adhuc pel peu d'impremta i la data de 1901). Abans, el text havia aparegut també en forma de fulletó al setmanari valencià *El Fénix* (núm. 15, del 12 de gener de 1845), però amb greus deficiències de transcripció [RIBELLES (1915), p. 367]. Aquest mateix bibliògraf dóna compte d'un manuscrit de *La brama*, existent a la Biblioteca de Catalunya (Barcelona) [RIBELLES (1915), p. 267]. La notícia podria fer estrany a qui hagi sentit dir que no coneixem el manuscrit original de *La brama*, cosa que és ben certa. El que passa és que el tal manuscrit de Barcelona no és sinó una còpia feta a mà de l'edició d'Almudèver (1561), amb lletra que sembla del segle XVI, sense nom de qui l'ha transcrita ni data de quan l'ha transcrita (potser perquè el darrer full fou tallat), la qual figura amb el núm. 88 a la dita Biblioteca. Podem, doncs, deixar-la al marge.

aquest text fou objecte d'una edició crítica, de solvència reconeguda, per Ramon Miquel i Planas (1911),⁶ la qual al seu torn ha estat el punt de partença per a d'altres reedicions posteriors.⁷ La present és una còpia (gentilment autoritzada pels curadors i per l'editor) de la de Vicent Pitarch i Lluís Gimeno (esmentada a la nota 7), no conté cap aportació original meua i, com he dit, només figura ací per a orientació general de qui voldrà comparar els dos textos que ara tenim entre mans: les *Regles* i *La brama*. Renuncio a copiar les notes que ajuden a comprendre el text; no em pertanyen a mi, sinó a Pitarch i a Gimeno, i caldrà, en tot cas, consultar-les en l'edició citada. Se-gueix, doncs, el text de *La brama dels llauradors*.⁸

*La brama dels llauradors de l'Horta de València,
contra lo venerable mossèn Bernat Fenollar, prevere,
ordenada per lo magnífic mossèn Jaume Gassull, cavaller.*

- Estant de repòs, :: vetlava ma pensa,
portant-me record :: de coses passades:
dels mals i dels béns :: que amor me dispensa,
amb goig i tristor :: fent jo recompensa,
5 sumava lo temps :: per anys i jornades;
quan, sentint remor :: les mies orelles,
dubtava si era :: cantar de cigales,
o so de cencerros, :: tifells, o esquelles,
10 o veu de persones, :: o eixam de abelles,
o passa de grues, :: o corbs, o cucales.
- I estant en est dubte, :: quan més s'acostaven
isquí en la finestra :: del meu escriptori,
i viu, pel barranc, :: avall davallaven
d'armats tals esquadres, :: que cert me semblaven
15 algun gran roïdo, :: o gran rebombori;
llançant les paraules :: a lliures i a roves,
que em sembla tenien :: entre ells molt gan cisma,
que els uns amb los altres :: fent contres i proves,
amb molt gran desodi :: venien a noves,
20 que em par que en l'alfóndec :: oís la morisma.
- I amb l'arc en la mà, :: cuití tost defora,
un pas davant altre, :: mostrant passejar-me,
per veure i sentir :: la tal viafora;
i, sens molt trigar, :: tant sobtí, que alhora
- 25 vers ells caminant, :: que vaig atansar-me,
«Mossènyer, la vostra!», :: los uns me digueren,
i «Déu vos mantinga :: i us llargue la vida»;
e jo «Déu vos aid», :: dient-los d'on eren,
tantost responguí; :: i ells respongueren:
30 «Mossènyer, d'acens, :: d'aquesta partida».
- «Oïu-me, si us plau, :: vosaltres suara:
puix só arribat :: ací de ventura,
quin és lo perquè :: que amb tanta gatzara
anau remorats, :: i amb tal gara-gara,
35 que el cor de qui us ou :: meteu en pressura?
Ha-us algú fet sobres :: molt demesiades,
o han-vos llevat :: de l'aigua la tanda,
o anau a trencar :: assuts o parades?
Car no sens gran causa :: veig jo volotades
40 a totes les gents :: deçà d'esta banda».
- «Mossènyer, senyor, :: si no us ho parlàvem,
la vostra mercè :: tampoc no ho sabria;
mas, puix que voleu :: saber on anàvem,
ni tota la cosa :: de què raonàvem,
45 sens vot d'aquests altres :: jo no us ho diria».
I així, entre ells parlant, :: de mi allunyant-se,
crec jo que pensaven :: si dir-m'ho devien;
i a cap d'un poquet :: a mi acostant-se,

6. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. 225-234. (Sempre que faig referència a la bibliografia, enllaço els cognoms d'aquest autor amb una y grega, tal com era la seva voluntat.)

7. RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS/ALPERA (1973), p. 195-203 i 290-294; PITARCH/GIMENO (1982), p. 95-111. Totes dues edicions són discretament modernitzades i la darrera, amb notes crítiques al text que en faciliten la lectura.

8. Em limito a reproduir el text establert per Vicent Pitarch i Lluís Gimeno. Com dic, no copio les notes amb què ells dos en faciliten la lectura. Entre les solucions del text i les notes aclaridores, escullo sistemàticament la forma més assequible al lector d'avui. (Això explicarà que, en algunes insercions d'exemples de *La brama*, el lector hi trobi una grafia no pròpiament habitual al segle xv.)

50 puix jo els viu tornar, :: vers ells jo m'atanse,
per veure ço que ells :: a mi dir volien.

I dix u dels prohòmens :: amb veu entonada:
«Sapiau, mossènyer, :: que antany, no ha molta,
en contra nosaltres, :: sens pus, fo donada
una, com li diuen? :: sentença malvada,
55 puix vostra bondat :: nos ou i ens escolta,
la qual fo d'inics :: i de molts ultratges,
i en gran vituperi :: de tots i gran jangle,
car ella ens bandeja :: los nostres llenguatges;
per on s'han mogut :: los nostres coratges
60 a fer que d'huí més :: de nós ningú es jangle».

E jo els responguí: :: «Qui és lo coronista
que us ha enfellonits :: amb eixa sentència?»
«Mossènyer meu, no», :: dix ell, «no és jurista,
mas ans és prevere :: i molt gran coblista,
65 i és d'esta Seu, :: d'ací de València;
té nom tan revés, :: mal dogal l'estire!
que bé encertillar :: me par que el poguera:
fenoll, o espígol, :: me par que retire...».
Dic jo: «Fenollar!» :: «Oh, llamp que el regire!».
70 «Que ver vós dieu», dix ell, :: «car ell era».

«Al cap de la llengua :: me par que el portàveu,
que jo estic pasmat :: com no l'escopíeu.
Mas, puix sé qui és, :: vejam on anàveu,
ni què, per això, :: fer deliberàveu»
75 [vers perdut]
de punta en blanc». :: «Tot dret a sa casa,
de volta volut :: anam a cercar-lo,
i a da-me'n i pren-te'n, :: *i a foc i a brasa*,
i al bell trico-traco, :: *i a bon tal d'espasa*,
80 *fins n'isquen eixutes*, :: molt bé castigar-lo».

«Oh, val Déu, germans!» :: dic jo, «i no ho
fésseu,
ni en tanta angoixa :: per res no us posàsseu!
i amb tot que raó :: molt més ne tinguésseu,
contra ningun clergue :: nul temps permetésseu
85 de fer tal escàndil :: ni anc ho pensàsseu.
Mas, sols un poquito :: vullau reposar-vos
i vostra furor :: un poc ara cesse,
perquè, Déu aidant, :: jo puc bé aidar-vos,
que més no us caldrà :: d'això curruixar-vos,
90 si tots sou contents :: que jo m'hi entravesse».

«Plaer hi trobam, :: i plau-nos, mossènyer,
que us hi entravesseu, :: i haurem-ho a gràcia:
però que ens façau :: valer i atènyer

que els nostres parlars :: no ens vullen
constrènyer,

95 i après, del restant :: fareu lo que us plàcia».
I en tal deliber, :: puix tots hi assistiren,
partint-se de mi :: amb cants i grans grites,
deçà i dellà :: tantost s'espargiren,
tornant a les viles :: i llocs d'on partiren;
100 les quals són aquestes :: ací sota escrites:

[Los llocs dels pagesos]

Torrent, Alaquàs, :: i de Vistabella,
Picanya, Mislata, :: de Quart, i d'Aldaia,
i de Benetússer, :: Montcada i Godella,
d'Albal, d'Alfagar, :: Patraix i Xilvella,
105 i d'Almussafes :: també, i d'Alboraia,
i de Catarroja, :: Russafa i Sollana,
també d'Espioca, :: Carpesa i Paiporta,
de Massamagrell :: i de Meliana,
de Benimaçlet :: i de Borriana,
110 i, per abreujar, :: de tota la Horta.

Venien armats :: en tantes maneres,
que no puc estar :: del tot no us escriga:
amb uns marrassans :: i espases roperes,
i molt engaltades :: les grans cervelleres,
115 i en guarda del nas, :: cascú una espiga:
portant les cuirasses :: damunt ben esteses,
sens cloure ni estrènyer :: corretges ni baldes;
cuixots i sagnies :: de calces flandeses,
cuirasses prou altes :: de tall genoveses,
120 que fins als genolls :: los pleguen les faldes.

I amb dards, i ses llances, :: i esgarradores,
rodelles també, i prou taulatxines,
i ronques, i dalls, :: i bones fitores,
i bons gualandarts, :: basalarts, podadores,
125 broquers de set rodes, :: i grans pavesines,
espases cassudes, :: i bons maneresos,
estocs, i grans atxes, :: i bones visarmes,
gorjals, i manyoples :: del temps que els francesos
usaven los muscles, :: i contra els inglesos,
130 molt més que no ara, :: exercien les armes.

Veuríeu punyals, :: i espases guarnides,
croeres i poms :: del temps de les xapes,
olent a resclum :: les dargues podrides,
i de les ballestes :: les cordes florides,
135 i en los pavesins :: forats i grans trapes;
qui porta la llança :: amb l'asta corcada,
i plena de pols :: i polls de gallina;
qui porta cuirassa :: del tot desllandada;

140 qui porta l'espasa :: tan fort rovellada,
que traure no en pot :: per res la bàina.

Qui porta carcaix, :: no hi porta les tretes;
qui porta tornet, :: no hi porta tellola;
qui porta cordells :: en lloc de tiretes;
qui porta les calces :: tan justes i estretes,
145 que prest als garrons :: lo pes les assola;
i a tal lo pessiga :: la cota de malla,
que fa personatges, :: torcent-hi lo morro;
i tal s'és armat :: per a la batalla,
que par, embotit, :: un home de palla
150 que està per al bou :: plantat en lo corro.

I gent de tal forja, :: que sembla que fuja,
o que ja se'n torne, :: del mont de Calvari:
les armes untades, :: per por de la pluja,
de calç i de cendra, :: de fum i de sutja,
155 mostrant que la cuina :: los era l'armari;
la u se afluixa, :: i l'altre flastoma
al trist cuirasser :: de culpa delliure;
per veure tals gestes, :: d'ací fins en Roma
iríeu a peu, :: car no es pot, per ploma,
160 la tal visió :: pintar ni descriure.

Doncs vós, reverend, :: puix veu que a mi
toca,
la part de aquestos, :: per ara, defendre,
puix dret i justícia :: en tot los advoca,
tallau del-juí :: les rames i soca,
165 car res no és mal dit :: si mal no es vol prendre.
Sou vós mostassaf :: d'aquestes mesures,
que inventariau :: d'aquestos los actes?
O sou femater, :: plegant les bassures?
O sobrejuntero, :: que, amb grans desmesures,
170 rompeu les antigues :: usances i pactes?

En què us perjudiquen :: aquests, ni us ofenen
que així els volem córrer :: mortalment la terra?
Puix ells los se parlen, :: e ells los s'entenen,
i ells los se crien, :: i ells se n'avenen,
175 a vós, qui us hi mescla, :: en fer-los tal guerra?
Teniu-me aquest ase, :: metrem en lo bando.
Lo fet vostre em sembla, :: mossènyer, que sia;
puix amb tal cautela, :: i *calla callando,*
180 volem usurpar-vos :: lo ceptre i lo mando,
i metre divorci :: a on no us calia.

Si d'ells vos romanen :: grans malenconies
del temps ja passat, :: no els deu això noure,
puix no són blasfèmies :: tals mots, ni heretgies,

185 ni contra vós menys :: són grans vilanies,
que us deguen a ira :: mortal així moure:
car, què us toca a vós, :: si l'u diu *ja el gafa*;
i l'altre: *jaqueix-me*, :: *puix veus a tu em prostre*;
i l'altre a la burla :: li posa nom *nyafa*,
i *amb un codolàs* :: *lo xafa i esclafa*,
190 i *amb això meu* :: *reguem això vostre*?

Ni vull que en *passeeu* :: *treball* ni fatiga,
mas que *romangam* :: *almanco a la mira*,
ni *ell se traspon*, :: ni *ell me paltriga*,
ni *cal que us ho faça*, :: ni *cal que us ho diga*,
195 ni *no hi cal coixí*, :: ni *si hi cal cadira*,
ni *no us cal capell*, :: ni *no us cal carasses*,
ni *no ho cal cosir*, :: *que està a la revesa*,
ni *no t'ho cal fer*, :: ni *cal que m'ho faces*,
ni *cal caragols*, :: ni *cal carabasses*,
200 ni *encara lletilles*, :: *puix tinc fava fresca*.

Ni *ja fo tramés*, :: ni *fo tras l'aladre*,
ni *fo tret del pou*, :: ni *cal cota questa*,
ni *ell fo triaga*, :: ni *cal que tant lladre*;
compare, ruixau-lo :: amb cua d'aladre.
205 I, per no n'hi ha, :: *colló no n'hi resta*;
i *fo travat l'ase* :: i *encara maiscava*,
i *fo triat d'anques* :: *en molt gran rabera*;
i *al trumfo te'l juga*, :: que tot t'ho guanyava,
doncs, si trumfo té, :: per què no el jugava?
210 Que ara, perdé una, :: molt bé estic en cera.

Ni *jo el m'he engolit*, :: ni *ell lo se traga*,
sorbiu-ne un glop, :: ni *sènyer ja em colgue*,
dentera me'n ve, :: ni *cala la braga*,
ni *ara me'n dine*, :: ni el mot de *baldraga*,
215 ni *jo us ho faria*, :: compare, mas *folgue*,
ni *lo reverend* :: *prou bé ho recita*,
ni *ja em só escapat*, :: i *no és impossible*,
ni *cal que hi anem*, :: d'això no en *faç fita*,
i *no picoteges* :: que *prou està trita*,
220 mas encara això :: és cosa *fatible*.

Ni *ja estic un gat*, :: ni *ell ensopega*,
i *el dard amb gangalles*, :: i *bona virolla*,
s'és tret a mallol, :: *la porta ensodega*
i *el temps s'engurgussa* :: i *tot m'ho sorrega*
225 amb *l'emmescuït* :: que *res no hi afolla*,
i *l'empollastrit*, i :: *tot s'enllefarda*
i *el met borra en bast* :: que molt s'acostuma,
i *l'u les hi perxa* :: i l'altre *l'albarda*,
i *de fit a fit* :: la fita i *aguarda*,
230 i *met-n'hi bon raig* :: que tot se consuma.

Ni *encara llamp* :: *te fira i soflime*,
 i *mal aire et toc*, :: *torçó que t'estenga*,
 i allà *mal traïdor* :: *sobtos te llastime*,
 i *fic que te fic* :: te bolque i arrime,
 235 de *males adives* :: prec Déu te comprega,
 i *gint i suau* :: *s'acatxa i s'aplata*,
 i *fo trista l'hora* :: d'aquella jornada
 que a mi *encara, llas*, :: lo cor me n'esclata,
 perquè *encara Llot* :: no fo tras la mata
 240 quan ja la profembra :: en sal *fo tornada*.

Aquests i molts altres :: tan llisos vocables,
 qui pot defensar :: no sien d'admetre?
 Puix són a la vista :: i al toc agradables,
 i al gust i a l'oïr :: així delitables,
 245 que en ceda i en llibre :: se deuen tots metre;
 però no els coneix :: qui bé no els remuga,
 i així, la finor :: d'aquells tampoc senten;
 mas, qui els escorcolla :: i els tria i espluga,
 veurà que no deuen :: amb mà tan feixuga
 250 esser maltractats, :: puix tant representen.

Doncs, puix que les coses :: del món raó volen,
 i en res la raó :: per res no vol força,
 i aquests de tal pèrdua :: se planyen i es dolen,
 donau vós tal ordre :: que prest se consolen,
 255 puix bona equitat :: la part d'ells esforça:
 llevau-los les traves, :: fluixau lo cabestre,

jaqui-los anar :: a regna ben solta,
 i, de tals deixebles, :: jamás siau mestre,
 que, per molt que fósseu :: subtil i més destre,
 260 eixir no en podríeu :: sens molta revolta.

I contra tals gents, :: prohòmens i savis,
 aquestes empreses, :: mossènyer, deixau-les;
 puix los ho mostraren :: sos pares i avis,
 i ho han heretat :: de sos rebesavis,
 265 deixau-los usar :: tals mots i paraules,
 i no tempteu Déu :: i la paciència
 de gent tan enorme, :: cruel i salvatge,
 i no els limiteu, mas dau-los llicència,
 i prest revocau :: aqueixa sentència,
 270 i als mots bandejats :: donau-los guiatge.

Mas si, en mes cobles, :: vostra reverència
 algun mot hi troba :: que no és de paratge,
 jo us prec no ho prengau :: amb impaciència,
 mas que ho reputeu :: a ma negligència,
 275 puix veu que no ho dic :: per fer-vos ultratge.

Tornada

Car diu-se que, més :: que la pestilència,
 s'agafa i apegua :: lo mal del bocatge:
 per ço ara en veig :: en mi experiència,
 que après que a València :: neguí la presència,
 280 ací m'han pegat :: tals mots i llenguatge.

4. COM FOU INTERPRETAT EL PRETÈS DEBAT VALENCIÀ FINS A 1950

4.1. EL DEBAT ES TORNA UNA LLEGENDA

La discussió valenciana sobre la qualitat de la llengua fou una mostra faceciosa d'una preocupació pregonna, molt estesa en els medis cultes quatrecentistes. Faceciosa, per raons locals; pregonna, per raons generals (cf. el capítol 1.1). No és estrany que l'anècdota originés una història recolzada en la categoria. Hi dedico els capítols 4 i 5. La barrera que separa aquests dos capítols és l'any 1950, quan el tema s'enriquí amb la publicació i el coneixement de les *Regles*, les quals, d'altra banda, havien d'esdevenir un veritable signe de contradicció.

Naturalment, ara no es tracta de resumir una història de prop de cinc segles. Només assenyalaré les grans línies de la transmissió dels afanys per la llengua a partir de la dubtosa polèmica que coneixem a través de *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull. Polèmica que considerem fantasiosa, però que, d'una manera o altra, reflectia un episodi notable per a la *qüestió de la llengua*. L'afer roman dins el cenacle literari on s'ha descabdellat, sense transcendir a medis populars, i s'afebleix aviat. De fet, el flac debat (que ja només ho era teòricament) entre llengua selecta i parlar col·loquial deixa d'ésser-ho a tots els efectes, tant per l'artificiositat del diàleg entre els actors, com perquè tots els escriptors estan a favor d'aquella i no hi ha partidaris de l'ús escrit d'aquest (superat el rampell capriciós de Gassull). Manca de debat, doncs. Els llauradors de l'Horta queden orfes. De tota aquesta aventura només perduraran els noms de Bernat Fenollar i Jaume Gassull, ja coneguts com a poetes de renom, i que ara la peripècia de *La brama* ha tornat a presentar units: els homes de lletres saben la defensa que Fenollar hi ha fet del parlar acurat i això li reforça el prestigi de què ja gaudia.

Aquest debat amortit presenta una altra característica: pràcticament tots els qui s'hi apunten són valencians. El funcionament d'aquest bloc geogràfic fa que els ànims s'encrespin i que s'atenyin cotes elevades d'amor a la llengua i de ganes de regenerar-la. Per això, dins aquest capítol que ara escometem, veurem desfilar-hi la flor i nata de l'erudició valenciana militant de mitjan segle XVI fins ben entrat el segle XX. Heus-ne ací la llista: Onofre Almudèver, Gaspar Gil Polo, Carles Ros, Vicent Ximeno, Lluís Galiana, Just-Pastor Fuster, Constantí Llombart, Roc Chabàs, Josep Ribelles Comín.¹ Dic que en realitat tots són valencians. Cal fer-hi una excepció important: el barceloní Ramon Miquel i Planas, fi coneixedor de les lletres valencianes dels segles XV i XVI, es fica en la polèmica l'any 1911 i hi fa sentir una veu independent (*vide* els § 6.2 i 6.4).

1. Si aquesta llista no inclou els noms d'alguns erudits valencians de l'època compresa entre 1561 i 1950, no és perquè discreassin explícitament del monolitisme valencià, sinó perquè no es pronunciaren sobre la qüestió. És el cas, per exemple, de Josep RODRIGUEZ (1747) o de Francisco MARTÍ GRAJALES (1927).

Anticipada aquesta visió de conjunt, reprenem el fil del que dèiem, sobre la sort de la polèmica del cenacle de Fenollar i sobre l'anomenada que aquest s'hi havia guanyat. Fos com fos, tant per la categoria dels dos protagonistes com per la rellevància del tema suscitat, el debat devia ésser objecte de comentaris entre lletraferits de la València del moment i també devia arribar a oïdes dels homes de lletres de pertot, sobretot de Barcelona, on Pere Miquel Carbonell tenia les antenes ben parades. Tanmateix, pensant concretament en València, és segur que els seus homes de lletres s'hi referien en llurs converses. La memòria de la polèmica perdurà i això anà plasmant la creença que s'havia d'atribuir a Fenollar un text escrit (el que anomenem **Sentència*). Si no, com s'hauria pogut produir un altercat entre ambdós prohoms? En rigor, aquesta interpretació no era errònia, per tal com anava de dret als continguts: Fenollar havia emès una opinió i Gassull l'havia contradita. I això era cert. Afegim, però, que això era tot. Mentrestant, les generacions anaven succeint-se.

I bé, no s'havien escolat encara cent anys, i el record refermà. En tenim una prova eloqüent: l'any 1561 Onofre Almudèver publicà una reedició de l'*Spill* de Jaume Roig, tot adjuntant-hi una col·lecció de composicions satíriques valencianes de finals del segle xv i de començos del segle xvi, provinent del grup de Bernat Fenollar i els seus amics; aquesta sèrie de composicions també foren incloses dins el *Cancionero valenciano* de Salvà, aparegut el mateix any 1561.² El llibre d'Almudèver, ja prou remarcable perquè donava a conèixer (o reproduïa) textos valuosos, ho era d'una manera especial pels sentiments que expressava ell mateix en la seva «Epístola proemial als lectors»: l'enyorança de les lletres valencianes del passat, l'amargor de constatar l'oblit en què aquestes havien caigut i els afanys per assolir-ne un restabliment. Per més que es tracti d'un text ben conegut, no resisteixo a la temptació de transcriure'n qualche passatge significatiu, amb vista al tema que ens ocupa.³ Després d'una mena de somni retòric, en el qual hom retreu als valencians d'haver estat ingrats envers Ausiàs March i Vicent Ferrer, l'autor evoca, en termes de valencianisme inflammat, «lo gremi de tants laureats Poetes Valencians, los quals han deixat obres escrites que són dignes de immortal memòria». Així desgrana els noms de mestre Jaume Roig, mossèn Bernat Fenollar, mossèn Jaume Gassull i mossèn Narcís Vinyoles, amb els corresponents epítets laudatoris. I conclou l'epístola així com segueix: «I al fi, perquè no paregués que en alguna manera no's millorava lo present tractat, demés d'haver-lo corregit de moltes i molt grans faltes que a causa de les impressions tenia, hi havem afegit *La brama dels pagesos contra mossèn Fenollar*, referida i ordenada per mossèn Jaume Gaçull, en la qual estan los vocables o mots bandejats, així los del bandeig de mossèn Fenollar, com los que ell y afegí; perquè fins a en açò se mostre lo conte que los passats han portat ab la policia de la nostra llengua, i perquè los que après vinguessen tinguessen ocasió de no tropeçar. Vale.»

El recull d'Almudèver contenia, en efecte, *La brama*. En canvi, sorprenentment i dissortadament, el text de Gassull no hi anava precedit de la presumpta **Sentència* de Fenollar que l'havia provocat. Almudèver no hi féu cap comentari; però és evident que ell no la tenia: ja la hi hauria inclosa. Ni devia qüestionar-ne mai la realitat. Al contrari: «aquest text existia». Havia d'existir! Així s'anà forjant un veritable mite en les lletres valencianes, pel qual hom donava per descomptat que el text de Fenollar tenia existència real. Recordem els planys, les tristeses i els desigs descrits a l'epístola d'Almudèver: aquesta era el més bon caldo de cultiu perquè es desfermessin les

2. Com he dit abans (capítol 2, nota 1), ací faig cas omís de la problemàtica suscitada per la publicació de *La brama*, la qual només ens afecta d'una manera tangencial. Cf. RIBELLES (1915), p. 261-270.

3. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. xxxiii-xxxvi. L'«Epístola proemial» d'Onofre Almudèver ha estat novament reproduïda per DURAN/SOLERVICENS (1996), p. 117-120.

ganes de venerar el passat gloriós i de recobrar-lo i emular-lo. En aquest clima afectiu, ningú no hauria pogut dir en què consistia la composició de Fenollar; però tothom estava segur que contenia un elenc de mots que, impropis del llenguatge acurat, calia proscriure dels usos normals i corrents. Res no esmorteïa una tradició ja arrelada. Tot l'enrobustia.

També contribuï a enrobustir-la Gaspar Gil Polo. Com és sabut, aquest autor (valencià de llengua escrita castellana) compongué la *Diana enamorada* (publicada el 1564), la qual era una continuació de la primera novel·la pastoral castellana (*Los siete libros de Diana* del portuguès Jorge de Montemor).⁴ Dels cinc llibres que componen l'obra, el tercer conté el *Canto de Turia*, on el vell riu, personificat, surt d'una cova i fa els elogis, en forma d'oracle profètic, dels *varones* que en el futur viurien a les seves vores. Naturalment, no hi manquen Bernardo Fenollar ni Jaume Gassull, que hi són presentats com segueix:⁵

Mirando estoy aquel poeta raro
Jaime Gazull, que en rima valentina
muestra el valor del vivo ingenio y claro
que a las más altas nubes se avezina;
y el Fenollar que al Týtyro acompaño,⁶
mi consagrado espíritu adevina,
que resonando aquí su dulce verso
se escuchará por todo el universo.

En les notes al *Canto*, la presentació bibliogràfica de *La brama* sembla treta de la que en feia Almudèver en la seva «Epístola proemial» als lectors (i que he transcrit unes ratlles més amunt). En retinc dos passatges:⁷

1) «Gazull en la *Brama* ya citada da a entender que havia escrito Fenollar satirizando los términos que habían introducido los labradores de la huerta de Valencia» (p. 321).⁸

2) «Últimamente escribió Gazull la *Brama* [...]. En este discreto poema pinta el alboroto que suscitaron los labradores de la huerta de Valencia contra mossèn Fenollar, porque les reprehendía algunos vocablos y locuciones que introducían en el lenguaje puro. Lo más gracioso es que Gazull usó en su composición del mismo modo de hablar que Fenollar condenaba; y este medio era el más a propósito para ridiculizarle» (p. 316-317).⁹ Per tant: ja hi havia qui donava per existent un escrit de Fenollar («havía escrito»), i qui endevinava, sense haver-la vista, la

4. Citaré POLO (1953) per al text i POLO (1778) per a les notes al *Canto de Turia*.

5. POLO (1953), p. 155-157.

6. Com és sabut, *Tityrus* és el nom d'un pastor que Virgili introdueix a les *Bucòliques* i que tradicionalment ha estat identificat amb l'autor. Aquest personatge ja apareix als versos inicials de l'ègloga primera. «El poeta, personificat en Títir, d'acord amb la versió més general, fa el viatge a Roma i acudeix a Octavi [...]». «Ara, si en els dominis de l'allegoria Títir pot representar Virgili, no n'hem d'extremar les conseqüències». Etc. P. VIRGILI MARÓ: *Bucòliques*, edició de Miquel Dolç (Barcelona, 1956), Fundació Bernat Metge, p. 120-121. Per part de Gil Polo, es tracta d'una clara al·lusió als mèrits que reunia Bernat Fenollar per a ésser posat al nivell del poeta de Màntua.

7. POLO (1778), p. 267-523. Els nombres de les pàgines de referència figuren entre parèntesis (precedits de p.). Com és fàcil de veure, per a les notes només he pogut veure una edició tardana de l'obra de Gaspar Gil Polo (respecte a la de 1564). Però aquestes notes al *Canto de Turia* són versemblants i sintonitzen amb l'esperit i amb els testimonis que omplen aquest capítol 4.

8. Llegiu-ho així: «[...] da a entender que Fenollar havia escrito su *Sentencia, satirizando [...]».

9. Llegiu-ho així: «[...] contra mossèn Fenollar, porque éste, en su *Sentencia, les reprehendía algunos vocablos»; i «[...] Gazull usó en su composición del mismo modo de hablar que Fenollar condenaba en su *Sentencia».

mena de «composició» que tenia aquest escrit. Certament, a la fi del segle XVI, la llegenda ja era un ens sociològic consistent.¹⁰

4.2. LES EXCEL·LÈNCIES DE LA «LLENGUA VALENCIANA»

La creença en un text escrit de Bernat Fenollar no amollava: creixia i s'adaptava a l'esperit de les èpoques que se succeïen. Potser la fase més espectacular correspongué al segle XVIII. El científic de l'època embolcallà la vella qüestió entorn d'una sostinguda apologia de la llengua. La defensa de la llengua acurada que propugnava Fenollar quedava assumida dins una història que volia ésser documentada i raonada. El paladí d'aquesta posició, ensems nostàlgica, elogiosa i estimulante, fou Carles Ros (1703-1773), primera figura del valencianisme cultural del segle XVIII. En un curiós llibret, publicat el 1734,¹¹ Ros s'ocupà de l'origen i les grandeses de l'idioma valencià. Hi surten punts de vista particulars, com la triple divisió lingüística d'Espanya («Bascuenze, Castellana y Valenciana», p. 13), les llengües que han aportat mots al valencià, els seus orígens llemosins («La [llengua] valenciana [...] en nombre de limosina se hablava en la Proença, toda la Guiayna, la Francia gòtica, principado de Cataluña, reyno de Valencia, islas de Mallorca, Menorca, Ivisa y Sardeña», p. 14), la seva noblesa i el seu abandó, les seves diferències amb el català, que sistemàticament considera inferior al valencià, etc., en els quals no m'entretindrè.

En canvi, Ros reconeix dues realitats que val la pena de recordar: la unitat de la llengua i el pes que tenen les capitals (o el llenguatge urbà) a l'hora de determinar el model de llengua. Heusen ací unes mostres (els subratllats són meus): 1) sobre la unitat: «[...] assí la lengua limosina se conoce en su mejora que vino a parar a Valencia; maña que no han tenido los catalanes, *siendo como es toda una*, o de la que se deducen las dos, catalana y valenciana» (p. 42-43); «[...] se dieron tan buena maña nuestros passados en perficionar el idioma valenciano, *que con ser el mesmo que el catalán*, se ha quedado éste montaraz, mal sonante y grossero, y el valenciano ha passado a ser cortesano y gentil» (p. 46-47); 2) sobre la capitalitat: «[...] pues si entre los reynos de Castilla se tiene por *la lengua fina castellana la de Toledo*, entre los de *la lengua limosina lo es la valenciana* [‘de la ciutat de València’]. Y en todas las lenguas ha de ser lo mesmo, que en las ciudades capitulares se ha de hablar naturalmente cada idioma con más primor y cultura que en los lugares de sus reynos; y por consiguiente *en Barcelona también es el catalán más culto* que en su reyno; aunque siempre es lengua grossera y la valenciana, toda primorosa» (p. 8-9). Justament la constatació d'aquestes dues realitats és una característica de les *Regles de esquivar vocables*, que responien a la preocupació dels humanistes per les llengües vernacles al tombant dels segles XV i XVI.

L'actitud apologètica respecte a la llengua, que en aquest segle XVIII ja comptava ben bé tres segles de vigència, no podia romandre al marge de la vella polèmica sobre la llengua dels llauradors de l'Horta, que ja hem vist fins a quin punt havia estat sublimada per Almudèver el 1561. Al contrari: hi era assumida perfectament, dins els condicionaments intel·lectuals del moment. I bé, l'esperit científic i erudit que hi predominava en féu com si res tot un tractat de les paraules que

10. Si les notes al *Canto de Turia*, bé que publicades al segle XVIII, retraten, com sembla, les reaccions dels homes de lletres contemporanis de la *Diana enamorada*, podem creure que Bernat Fenollar i Jaume Gassull ja eren assumits, en els medis erudits valencians de la fi del segle XVI, com a autors de sengles peces poètiques escrites (d'una de les quals encara avui estem mancats de proves). Si l'annotació fos posterior a Polo, hauríem de salvar el decalatge, però els arguments subsistirien.

11. Ros (1734). També ací indicaré les pàgines al text, posant les xifres entre parèntesis (precedides de p.).

caldria esborrar de la llengua valenciana, perquè no hi eren genuïnes, del qual hom feia autor Bernat Fenollar (la vella **Sentència*, sempre imaginada i mai no identificada!). D'una manera o altra, aquest tractat hauria contingut la doctrina lèxica i gramatical de Fenollar, que darrerament (és a dir, després de 1950) alguns han volgut relacionar, si més no per la intenció i pel tema, amb les *Regles de esquivar vocables*. Cada vegada la llegenda esdevenia més versemblant. Devem a Manuel Sanchis Guarner la informació sobre el segle XVIII valencià,¹² que exposo i amplio a continuació. La nostra cerca resta simplificada per una altra circumstància dels medis culturals valencians del set-cents (que ha arribat fins al mateix segle XX): l'afany per reunir dades biobibliogràfiques dels il·lustres valencians que sobresortiren en les humanitats. Així, el repertori d'escriptors valencians de Vicent Ximeno (1747), en donar compte de les obres de Bernat Fenollar, inclou la indicació següent (que hi té el núm. 5): «Otro Tratado de las palabras que se deben desterrar de la lengua Valenciana, por ser ajenas del Idioma, escribió mossèn Bernardo, según lo manifiesta Jayme Gaçull en una Obra que intituló *La brama dels llauradors*. Pero se ha perdido, y no queda noticia de ella».¹³ Al segle XVIII la situació era la mateixa que l'any 1561, quan Almodèver deixava d'incloure el text de Fenollar al seu recull i al *Cancionero*, simplement perquè no en sabia res ni l'havia vist ni tocat. I així es trobaven tots els erudits.¹⁴ No solament n'ignoraven l'existència: confonien els mateixos termes del debat imaginari que hauria enfrontat Fenollar i Gassull (com es fa palès per la incertesa amb què ens n'informa el mateix Ximeno; cf. el que acabo de recollir-ne a la nota 14). Tanmateix, al capdavant, potser entre tots, el qui encara en sabia més era Vicent Ximeno. Ho dic perquè un altre repertori, el de Josep Rodríguez, publicat el mateix any 1747 (bé que uns mesos abans que el de Ximeno, com ho prova que aquest encara tingué temps de citar aquell, mentre que aquell no cita aquest), en inventariar les obres de Bernat Fenollar, no diu res del *Tratado* que ens ha fet conèixer Vicent Ximeno.¹⁵

Lluís Galiana (1740-1771), ferm puntal del moviment cultural a la València del segle XVIII, es relacionà amb Gregori Mayans i Siscar i amb Carles Ros. I bé, Manuel Sanchis Guarner donà compte d'una carta erudita que Galiana havia adreçat a Ros (1703-1773).¹⁶ Semblava una memòria, escrita en l'estil dels il·lustrats de l'època, que, partint de la prostració en què es trobaven les lletres valencianes, feia veure la necessitat de redreçar la llengua abatuda. En un punt de la seva carta, Galiana, basant-se sens dubte en la informació fornida per Ximeno sobre el *Tratado* que hom

12. SANCHIS (1962), p. 307-308.

13. XIMENO (1747), p. 59.

14. Pot interessar el lector de saber què diu Ximeno de Jaume Gassull. Entre les seves altres obres, Ximeno hi posa: «*La brama dels llauradors del Orta de Valencia contra lo Venerable Mossèn Bernat Fenollar Prevere*. Es una poesia jocosa y de mucho ingenio, en que, a título de defender a su amigo, por aver querido desterrar del Idioma Valenciano, con una Obra que compuso, muchas palabras impropias, él saca a plaza otras en gran número, dignas por la misma causa de igual castigo» [XIMENO (1747), p. 60]. Vicent Ximeno no estava gaire ben informat sobre la polèmica: *La brama* no conté mots impropis que calgui eliminar de la llengua, sinó la justificació dels que Gassull jutja populars i arrelats. Tampoc aquest no es proposava de defensar el seu amic Fenollar, per més que la batussa no anés més enllà d'uns jocs de paraules. Em permeto, encara, d'afegir ací un fragment de l'article que Ximeno dedica à Onofre Almodovar. Fa així: «Por quanto se deseavan exemplares de las Obras intitulas: *Lo somni de Joan Joan y La Brama dels Llauradors*, que compuso Jayme Gaçull en lengua valenciana, como vimos al año 1493, [Almodóvar] sirvió al público con la impresión que allí dexó referida, como se hallará en la *Epistola proemial a los Letores*, que puso nuestro Escritor al principio» [XIMENO (1747), p. 158].

15. RODRÍGUEZ (1747), p. 81-83. Per contra, Rodríguez tenia una noció més clara que Ximeno dels objectius de *La brama* de Gassull. Diu: «*La Brama dels Llauradors, de la Horta de Valencia*. En Valencia, per Juan de Arcos 1561, en 8. Es un Poema, compuesto con gracia, estilo y fertilidad de frases; más jocoso que serio: y todo, contra D. Bernardo Fenollar, de quien se quexavan (supónelo así el Poeta) los Labradores, de que en sus versos, les satirizava» [RODRÍGUEZ (1747), p. 189].

16. SANCHIS (1962), p. 307-308. Aquest filòleg en tragué la informació de Vicent Ximeno (nota 13). Com veurem a la nota 17, la carta de Galiana aparegué al diccionari de Carles Ros.

atribuïa a Bernat Fenollar (cf. unes ratlles més amunt, i la nota 13), escrivia: «Podiera aun nombrar otros autores, que han escrito bien en lemosín; pero no es mi intento hablar de todos. El que no puedo omitir es Bernardo Fenollar, que además de muchas obras que compuso en prosa y verso, trabajó un *Tratado de las palabras, que se deven desterrar de la lengua valenciana, por ser ajenas del Idioma*. Esta obrita sería la más útil que pudiera desearse en este asunto, pero hasta oi no tenemos de ella otra noticia, que aquella que nos da Jaime Gazull en la suia intitulada: *La Brama dels Llauradors del Orta de Valencia*; i así aquel que la sacara del olvido, i la imprimiera, sería acreedor de qualquier honra. Con una colección que se hiziesse de estas obras, se remediaría mucho el defecto de la lengua valenciana; porque en ella aprenderíamos toda la pureza y elegancia que contiene este Idioma».¹⁷ Aquesta carta, publicada, com dic, al llindar d'una obra tan difosa com el diccionari de Ros, assegurava que no es perdia el fil de la imaginada llista de mots de Fenollar.

Ja entrat el segle XIX, aparegué un altre repertori d'escriptors valencians. Ara era el de Just-Pastor Fuster, publicat el 1827.¹⁸ Sota la rúbrica de «Jaime Gazull» (p. 37), no s'hi parla de *La brama* (i remet a la de «mosèn Bernardo Fenollar», p. 51-54). En canvi, ací, a propòsit de dos textos referits a aquest (*Lo procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan*), llegim: «És obra útil e molt graciosa, ara novament corregit y affegit la Brama des pagesos o vocables bandejats, escrita per mossèn Gazull al dit mossèn Fenollar» (p. 53). I més avall, però a la mateixa p. 53: «Gazull en la *Brama* ya citada da a entender que Fenollar había escrito satirizando los términos que habían introducido los labradores de la huerta de Valencia». No ens diu res de nou, ni sembla que el mateix Fuster comprengué ben bé l'afer. No es pot negar, emperò, que la gent continuava pensant que Fenollar havia escrit un text contra la parla dels llauradors valencians.

4.3. CONSOLIDACIÓ I PERSISTÈNCIA DEL MITE

El fet és que, quan havia transcorregut poc més d'un nou segle després de l'aparició del diccionari de Carles Ros (que, com hem vist, contenia, a tall de pròleg, la dita carta de Galiana), Constantí Llombart la traduï al seu torn, i la inclogué dins *Los fills de la morta-viva* (1883), obra que versa sobre escriptors valencians dels segles XVIII i XIX. En efecte, dins l'espai que hi dedica a Lluís Galiana, Llombart diu: «Y la elocuent y patriòtica *Carta* que en feja de 22 de maig de 1763, li escrigué al referit Ros, y este insertà al principi de son *Diccionario Valenciano-castellano*, la qual, per més que siga massa llarga, com se vullga que ja els eixemplars d'ella van escasos, y té hui encara la mateixa oportunitat e interès pera avivar l'esmortit carinyo a nostra agradable parla que quant lo seu autor va escriure-la, cent setce anys arrere; pensant no haurà de ser-li al lector enfadosa, hem determinat copiar-la: dispense, puix, si acàs li causa nosa.»¹⁹

17. La carta de Galiana fou incorporada per Carles Ros al davant de la segona edició del seu diccionari valencià-castellà (any 1764). Cf. ROS (1764) en una de les primeres pàgines, que estan sense numerar.

18. FUSTER (1827), p. 37 i 51-54.

19. LLOMBART (1883), p. 55. La carta, realment llarga (àdhuc transcrita en tipus més petits, com a nota a peu de pàgina), ocupa de la p. 55 a la p. 62. Naturalment, conté el passatge referit al presumpte text de Bernat Fenollar (que ja he transcrit en castellà al § 4.2). Malgrat això, en reproduïxo la part essencial (reduïda al mínim, només perquè ací figuri, a títol documental) en la versió catalana (o llemosina, com ho deien aleshores). Fa així: «L'autor [que] no puch ometre és En Bernat Fenollar, que [...] treballà un *Tratado de las palabras*... [títol que ja ens sabem de memòria]. Esta obreta seria la més útil que desijarse poguera en este asunto, emperò fins ara no tenim d'ella altra notícia qu'aquella que nos dona Jaume Gaçull en la seua titulada: *La Brama*...; y així lo qui la traguera de l'oblit, acreedor seria a quansevol honra» [LLOMBART (1883), p. 60]. Aquest passatge també fou transcrit per SANCHIS (1962), p. 307.

Dos decennis més tard, l'any 1901, aparegué una nova edició de *La brama*, a cura de Roc Chabàs (1844-1912). No cal dir que es limitava a reproduir el text d'Onofre Almudèver. De més a més, hi anunciava una edició «definitiva» (que acompanyaria, una vegada més, la de l'*Spill* de Jaume Roig); tanmateix, no sembla que aquesta edició vagi ésser mai realitat (sí que ho fou, en canvi, la de l'obra de Jaume Roig, publicada a Barcelona el 1905). Ultra donar compte de *La brama* de 1901, ací val la pena de posar en relleu que Roc Chabàs, a l'«Advertència» que cloïa la seva edició, hi escrivia: «Mereix specialíssim estudi l'indumentària que hi va descrita per Mn. Gaçull, y la ceda dels mots handejats [*sic*, volia dir «bandejats»] per Mn. Fenollar, molts d'ells que hi donen doble sentit, segons com se llixquen. Cridem sobre d'açò l'atenció dels catalanistes» (p. 15). Ja hi tornàvem a ésser: la imaginació dels qui esperaven el text de Fenollar com el manà baixat del cel feia proeses, i ara Chabàs ja entreveia àdhuc «mots de doble sentit» entre els bandejats per Fenollar. És clar que ignorem què són els «mots que hi donen doble sentit». Ni ens entretindrem a escatir-ho. Només ho remarco perquè la frase «segons com se llixquen» demostra palmàriament que Roc Chabàs pensava en un text *escrit*, car només els textos escrits són susceptibles d'ésser *llegits*. El cas és que, al mateix tombant del segle, la llegenda continuava viva: Bernat Fenollar era l'autor de la famosa llista de mots i els filòlegs eren invitats a ocupar-se'n.

Després de tantes peripècies sobre un text de Bernat Fenollar (que no ha vist mai ningú) i sobre les qualitats de la «llengua valenciana» (la noblesa de la qual hauria defensat justament el mateix Fenollar), vegem ara què en digué Josep Ribelles en la seva recapitulació de la bibliografia existent.²⁰ De moment, Ribelles retreu (p. 261) l'ambigüitat amb què s'expressa Just-Pastor Fuster referent a Fenollar i a Gassull (a la qual ja he fet al·lusió al § 4.2). També parla de *La brama* «contra mossèn Fenollar, porque le reprendía algunos vocablos como improprios o menos puros» (p. 262). En tercer lloc, reporta la manca de sensibilitat dels valencians respecte a llur llengua, com ho denunciava Constantí Llombart l'any 1877, en editar diversos textos, entre ells *La brama* (però no, com sempre, el text de Fenollar que l'hauria provocada) (p. 269-270). La fidelitat a donar per existent una obra *escrita* de Fenollar semblava desprendre's de l'anàlisi de Ribelles.²¹ I això, en un repertori bibliogràfic publicat l'any 1915.

Concluc el present repàs sobre repertoris biobibliogràfics valencians amb un esment al de Francisco Martí Grajales.²² I ho faig només per donar testimoni que l'he tingut en compte, per tal com aquest autor, en referir-se a Bernat Fenollar i dreçar la llista de les seves obres, no fa cap al·lusió al presumpte text que hauria suscitat la indignació dels pagesos i la seva assumpció per Jaume Gassull mitjançant *La brama dels llauradors*.

Ben mirat, però, encara no acabàvem. Ni les precisions de Roc Chabàs (1901) ni les recapitulacions de Josep Ribelles (1915) cloïen el procés del debat. Passat un nou període d'unes quantes dècades (era, exactament, el 1962), un home tan mesurat i tan coneixedor de la història cultural

20. RIBELLES (1915), p. 261-270. Indico al text les pàgines de referència.

21. La veritat és que Josep Ribelles es mostra més preocupat per una qüestió bibliològica (dues edicions diferents de *La brama* i altres composicions, ambdues fetes el 1561 i a càrrec del mateix impressor) que no pas per l'existència d'un text *escrit* per Fenollar. Hi creia realment? Estic convençut que sí, com sembla desprendre's de les seves mateixes paraules. «El autor [Gassull] [de *Lo somni de Joan Joan*], a título de defender a Mosén Bernat Fenollar, amigo suyo, contra quien la *escribió*, por *haber escrito* éste una obra (*La brama dels pagesos*...) en la que pretendía desterrar de la lengua valenciana muchas palabras impropias, Mosén Gazull cita también otras, en buen número por cierto, dignas de igual suerte» [RIBELLES (1915), p. 261]. Malgrat la considerable confusió sintàctica d'aquest passatge, interpreto que les dues formes verbals que hi empra (*escribió* i *haber escrito*), aplicades a Fenollar i a Gassull, proven que Ribelles era del parer que tots dos havien escrit sengles textos.

22. MARTÍ (1927), p. 213-215.

del País Valencià com Manuel Sanchis Guarner continuava donant crèdit a la versió de Constantí Llombart (de 1883). Però ara, no pas per fer gruar el lector, sinó per no anticipar els esdeveniments, hem de deixar per una estona el debat sense cloure. En efecte, entre les actituds de Roc Chabàs (1901) i de Josep Ribelles (1915), per una banda, i les apreciacions que Sanchis Guarner emetria en la data anunciada (1962), per l'altra, es produí un fet important en tota aquesta història i és indispensable que hi dediquem tota l'atenció: la publicació de les *Regles* (1950).

Aquest fet, tan assenyalat, justifica la separació dels capítols 4 i 5 d'aquest llibre. En efecte, a partir de 1950 les coses canviaren: certs dubtes antics s'esvaïren, però... n'aparegueren de nous. Amb l'avantatge, tanmateix, que disposàvem d'un text real, sobre el qual es podrien bastir més sòlidament noves hipòtesis. Per tant, al capítol següent examinarem les circumstàncies que es derivaren de la lectura i de la difusió de les *Regles*. També nous investigadors s'afegiren a la palestra. De tot això parlarem al capítol 5.

No seria just d'ometre ací una referència al barceloní Ramon Miquel i Planas (que suara introduïem al tema). El seu estimable *Cançoner*, que aparegué el 1911 (uns quaranta anys abans que les *Regles* veiessin la llum), contenia *La brama dels llauradors* (cf. el § 3.2). La seva edició, dins els criteris personals de qui n'establia el text, era fiable i s'arreglerava amb les altres peces literàries que constitueixen el volum.²³ D'ací que aquesta versió hagi esdevingut el punt de partença de les restants reedicions modernes del text. Ara bé, en publicar *La brama*, Miquel i Planas no se sentí gens intimidat per la tradició valenciana i es mostrà sense ambages escèptic quant a la pretesa existència d'un text escrit de Fenollar que hagués induït Gassull a escriure *La brama* (cf. el § 6.2). Les fonts directes d'informació sobre el debat valencià continuaven girant entorn de *La brama dels llauradors* i de *Lo procés de les olives*. Per tant, la tesi de la **Sentència* de Fenollar restava circumscrita als cercles erudits valencians, on es mantenia amb fermesa des de 1561 fins al primer terç de la vintena centúria. Amb motiu de la publicació del seu llibre, Miquel i Planas s'ocupà a fons de la vella qüestió (cf. el § 6.2). De totes maneres, atès que l'aportació dels filòlegs al tema (en tant que escrutadors de textos) ha estat remarcable i que Miquel i Planas hi representà un paper fonamental, l'examinarem al capítol 6 (concretament als § 6.2 i 6.4).

23. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. 225-234.

5. PUBLICACIÓ DE LES *REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES*. FI DEL DEBAT

5.1. SÓN PUBLICADES LES *REGLES*

L'any 1950, en els medis erudits nostrats, que havien estat abassegats llarg temps per la compacta tradició valenciana i que només havien pogut escoltar la veu solitària de Miquel i Planas que la matisés, hom veié aparèixer la meua edició de les *Regles* segons el manuscrit de Girona.¹ Jo no en feia la descoberta. L'existència del text era coneguda en el món dels erudits; si més no, hi era cognoscible, perquè ja n'hi havia informació publicada i, per tant, a l'abast dels qui freqüentaven la bibliografia filològica catalana. Penso en la notícia que n'havia donat Jaume Massó i Torrents l'any 1932 (cf. el § 7.1) i que a mi m'incità a ficar-me en el món de les *Regles* (cf. l'apartat 1 de la «Introducció»). Massó, en descriure el còdex de Girona que conté les *Regles*, s'expressa textualment així: «Anotarem totes les obres vulgars [que figuren al manuscrit]. Folis 200-202: *Mots o vocables los quals deu squivar qui be vol parlar la lengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar e mossèn Hierony Pau e altres disserts cathalans e valentians e prestantissims trobadors*. És impossible reproduir la llista, que és abundantíssima.»²

Això vol dir que les *Regles* no eren de cap manera un tresor arcà. El que passava és clar com l'aigua: que jo sàpiga, no les havia llegides ni transcrites ningú. *A fortiori*, tampoc ningú no s'havia pogut adonar fins aleshores que hi figuressin els noms de Bernat Fenollar, Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell.

Per tant, fou a partir de l'any 1950 que les *Regles de esquivar vocables*, publicades al butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, prou conegut de filòlegs, lingüistes i historiadors, esdevingueren una eina de treball per a tots ells, un tema habitual en els cursos universitaris de filologia i un punt de referència obligat en la bibliografia especialitzada.

Convé recordar com foren rebudes les *Regles* en els cercles de filòlegs. Apello, naturalment, als meus records personals d'abundoses converses i canvis d'impressions amb col·legues sobre les ma-

1. «*Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*. Unas normas del siglo xv sobre pureza de la lengua catalana, I: Edición del texto», BRABLB, vol. xxiii (1950), p. 137-152. Aquesta edició fou reproduïda literalment (sense davantal i sense notes) en els *Documents d'història de la llengua catalana: Dels orígens a Fabra*, a cura de Joan MARTÍ I CASTELL i Josep MORAN (Barcelona, 1986), p. 143-153. Tinc notícia que «Clàssics Tavera» projecta de publicar-ne una nova reproducció en un volum sobre història de la llengua catalana que preparen Mila Segarra i Josep Moran. La meua edició de 1950 fou completada per dos altres estudis, que, després del llarg títol general comú, duïen, respectivament, els subtítols següents: «II: Fonètica del texto», BRABLB, vol. xxiv (1951-1952), p. 83-116, i «III: Morfologia y sintaxis», BRABLB, vol. xxv (1953), p. 145-163.

2. MASSÓ (1932), p. 37. Aquesta informació és seguida de la referència d'una dotzena de poesies, cobles i danses que es troben entre els folis 244 i 281 del còdex.

neres d'interpretar el text aleshores acabat de publicar. Si a les primeres ratlles ja s'hi anunciava el tema de la correcció lingüística i s'hi veia el nom de Bernat Fenollar, hom podia fer-se la idea que no ens havíem mogut del món de les lletres valencianes. Això no obstant, aquesta primera impressió era substituïda, o almenys acompanyada, a mesura que ens endinsàvem en la lectura del text, per altres sentiments: de sorpresa, de circumspècció, de decepció. Sorpresa, perquè hi veïem barrejats noms tan diferents i tan difícils de lligar com Bernat Fenollar i Jeroni Pau, i justament en un manuscrit del barceloní Pere Miquel Carbonell. Circumspècció, perquè poderoses raons cronològiques, geogràfiques i culturals ens impedièren de posar en relació les presumptes picabaralles entre Fenollar i Gassull i el nou text, acabat de publicar. Decepció, en fi, perquè constatàvem que els mots reprovats a les *Regles* pràcticament no tenien res a veure amb els que Gassull defensava a *La brama* com a propis dels pagesos de l'Horta de València. I pensar que, per a bon nombre de filòlegs —sobretot els valencians—, el text que jo havia publicat aparentment havia d'ésser la mítica composició del domer de la seu valentina! No diré que llur capteniment no fos comprensible: durant segles havien estat esperant la imaginada **Sentència* de Bernat Fenollar; i bé, quan el 1950 apareix publicat un text que, només perquè Fenollar hi fos citat al bell començ, ja podien donar per descomptat que era el somni fet realitat, resulta que els vocables condemnats a les *Regles* i ensems defensats a *La brama* es podien comptar amb els dits de les mans.³ En un mot: que s'hi trobaven per atzar.⁴

Inserixo aquests deu mots en això que segueix (§ 5.1.1). En rigor, ens hauríem de limitar a aquests deu mots, que constitueixen el primer grup. Hi incloc tots els vocables que, rebutjats a les *Regles*, apareixen, en la qualitat que sigui, a *La brama*. És a dir: a *La brama* hi a compleixen funcions diferents.⁵ Tots aquests mots són els que, si s'hi trobessin en major quantitat, podrien ésser esgrimits com a prova que Gassull emprava o defensava a *La brama* vocables que Fenollar havia combatut, però que, com a argument, no són vàlids, per tal com són en nombre tan exigü, irrisori i tot (d'ací la decepció de què faig esment). Tanmateix, i només per a informació del lector, obro dos altres grups de coincidències entre les *Regles* i *La brama*. El segon, partint de la que avui anomenem «llengua estàndard» i dels *outils grammaticaux*; el tercer, a base dels mots que es fan servir en relats de fets o de qüestions metalingüístiques. Ací les coincidències hi sovintejaran, com és natural, i en podria adduir abundoses mostres. Atès que les que ens interessen ara són les del primer grup, redueixo les dels grups segon i tercer a mitja dotzena d'exemples per a cada un. No cal dir que fàcilment en podríem cercar de noves.

Per tant, d'acord amb el que acabo de dir, classifico els casos de coincidència entre les *Regles* i *La brama* en els tres grups que segueixen.⁶

3. El lector potser pensarà que aquest no és l'indret més adequat per a analitzar-hi, amb un cert detall, les coincidències textuales entre les *Regles* i *La brama*. I tindrà raó: ara és prematur d'ocupar-nos-en. Passa, però, que, mirats uns quants passatges on sembla que podríem encabir aquesta informació, no en trobo cap d'adequat: sempre hi serien ficats amb calçador. Ací no hi estan bé perquè hi tractem d'aspectes textuales abans de conèixer l'edició de les *Regles* (que no vindrà fins al capítol 8) i els estudis corresponents (cf. els capítols 11, 12 i 13). En canvi, en un lloc o altre havia de parlar d'aquestes coincidències problemàtiques. Per fi, opto per presentar-les en això que segueix, que és la primera vegada que se'ns presenten com una qüestió delicada que demana una explicació. Per això assaio d'explicar-m'hi. Després de tot, no oblidem que he adoptat una ordenació cronològica de temes (apartat 6 de la «Introducció») i ara la meua redacció reflecteix les inquietuds que ens abassegaven en els primers anys cinquanta, poc després de la publicació del text. El lector pot cercar les mostres textuales tant a les *Regles* (§ 8.2) com a *La brama* (§ 3.2).

4. Quan compto deu coincidències entre ambdós textos, encara peço per excés. Carmelina Sánchez Cutillas les rebaixa a mitja dotzena, i el seu càlcul no és pas mancat de raó [SÁNCHEZ (1971), p. 917].

5. D'ací que els presenti classificats en la nota 7.

6. Indico les coincidències acarant les formes de llenguatge de les *Regles* (segons la numeració que tenen dins el text, cf. el § 8.2) amb les de *La brama* (segons el número del vers corresponent, cf. el § 3.2).

5.1.1. PRIMER GRUP DE VOCABLES COINCIDENTS: CORRECCIONS PRÒPIES

Les formes emprades a *La brama* són les mateixes que les *Regles* titlen d'incorrectes. Per això podríem presumir que Gassull les defensés (com a col·loquials) contra les que les *Regles* recomanen (i encara, així i tot, cal matisar, com veurem al comentari que segueix). En definitiva, aquest primer grup és el més significatiu, més ben dit: és l'únic significatiu. Les correccions (= *corr.*), vistes a través de les formes recomanades, hi són de sons (fonètica històrica o pronunciació; les dues primeres), de gramàtica (la tercera i la quarta), de tractament (la cinquena) i de vocabulari (les cinc darreres). Dins cada mena de correccions, les mostres són presentades segons l'ordre en què apareixen a les *Regles*.

<i>Regles</i>	<i>La brama</i> ⁷
65 malanconia (corr. melancolia)	181 malenconies ¹⁰
234 aydar (corr. ajudar)	88 aidar ¹¹
177 no qual (corr. no és necessari) ⁸	194, 199 ni cal (= no) ¹²
320 susara (corr. ara)	32 susara ¹³
78 mossènyer meu (rebutjat) ⁹	63 mossènyer meu
21 peltrigar (corr. calcigar)	193 paltriga
38 guardar (corr. mirar)	229 aguarda
51 coratge (corr. ànimo)	59 coratge
183 jaquir (corr. lexar o dexar)	187 jaqueix, 257 jaquiú
295 davallar (corr. baxar)	13 davallaven

7. Classificació dels exemples de *La brama* que segueixen (són citats pels números dels versos i ordenats pel lloc que ocupen a la llista): 1) el v. 13 forma part del relat; 2) en diàleg de Gassull amb Fenollar (v. 181, 257); 3) en diàleg de Gassull amb Fenollar, reproduint la parla dels pagesos (v. 194-199, 193, 229, 187); 4) en diàleg de Gassull amb els pagesos (v. 88, 31); 5) en diàleg dels pagesos amb Gassull (v. 63, 59). Bé que d'aquesta classificació, se'n podria inferir que alguns mots de *La brama* que integren la llista de les deu coincidències no haurien de figurar-hi —1) perquè són de la «llengua estàndard» o elements gramaticals (cosa que els faria anar al segon grup), o 2) perquè són elements del relat o metalingüístics (i els correspondria el tercer grup)—, insisteixo que el criteri adoptat ací és que formen el primer grup *tots els mots rebutjats* a les *Regles* dels quals *La brama* s'ha fet ressò, per la raó que sigui.

8. El núm. 177 diu: «no qual per dir no és necessari, o no fretura, o no cuple».

9. Les *Regles* es limiten a dir que l'expressió *mossènyer meu* «ben sabeu parlar és de persona de baixa sort» (núm. 78). Que en aquest cas hom critica la fórmula de tractament (*mossènyer meu*) i no el mot sol (*mossènyer*), ho prova que a *La brama* trobem reiteradament aquest mot sense cap connotació: Gassull se'n val tot adreçant-se a Fenollar (v. 177 i 262).

10. S'hi pot afegir el núm. 64 de les *Regles* (*malanconich*), que rebla el clau.

11. En aquest mateix v. 88 també es troba el gerundi *aidant* (i al v. 28, el present de subjuntiu *aid*). Remarca: a les dues correccions de fonètica, potser algú voldria afegir-hi el parell *maixcarat* (corr. *mascarat*) (*Regles*, núm. 143) / *maixcava* (*La brama*, v. 206), per tal com en tots dos mots està en joc la pronunciació palatal de la *s*. No és, però, procedent d'incorporar-lo-hi: ací no cerquem coincidències de fenòmens fonètics, sinó mots portadors d'aquesta mena de fenòmens. I, com a mots, *mascarat* (cf. el *Coment.*, 143) no té res a veure amb el verb *maixcar* (que, al dit passatge de *La brama*, vol dir que 'bo i travat, l'ase encara anava calent'). Per tant, ací no es pot parlar de coincidència. (A propòsit: encara que en l'edició modernitzada de *La brama* que he transcrit hom llegeix *maiscava*, els editors no deixen d'assenyalar que a la versió original d'Almudèver aquest mot era transcrit *maixcaua*; cf. el § 3.2, v. 206).

12. Entre els v. 194 i 199, la forma *cal* apareix onze vegades. Tornem a trobar-la als v. 203 i 218. Afegim-hi *caldrà*, al v. 89.

13. Com dic a la nota 7, a *La brama* la forma *susara* (del v. 31) no és dita pels llauradors ofesos, sinó que apareix en boca de Gassull.

Comentari. No haig d'insistir que, comparats amb l'abundor de mots i de formes gramaticals que omplen les *Regles* i *La brama*, les deu coincidències inventariades són ben poca cosa. Una casualitat. Però hi ha més, encara. A dreta llei, col·loquialismes dels llauradors adduïts per Gassull ho són els sis següents: [*la fita i*] *aguarda* (v. 229), [*los nostres*] *coratges* (v. 59), *mossènyer meu* (v. 63), *jaqueix-me* (v. 187), [*ell me*] *paltriga* (v. 193) i *no cal* (v. 194-199 i altres exemples citats a la nota 12), els quals Gassull posa en llurs boques i les *Regles* proscriuen. Podríem afegir-hi dues mostres de maneres de dir que el mateix Gassull empra tot adreçant-se als llauradors, com si els fes aquesta concessió a la manera pagesívola de parlar; són l'adverbi *susara* (v. 31) i les tres formes del verb *aidar* (v. 28 i 88). En total, doncs, vuit coincidències. Aleshores, què direm de les dues restants? Es tracta de formes dites per Gassull: d'una banda, en la seva condició d'autor del relat: *davallaven* (v. 13) i, de l'altra, en diàleg amb Fenollar: *malenconies* (v. 181); remarcuem que, en aquesta mena de diàleg entre els dos antagonistes, Gassull reincideix en l'ús del verb *jaquir* (ara en imperatiu: *jaquiu[-los anar]*, v. 257), que ja havia emprat, al v. 187, com a col·loquialisme dels llauradors. En suma: les deu coincidències constataades es presten a matisacions no negligibles, les quals abonen, però, la idea que les *Regles* i *La brama* tenen molt poc de comú.

5.1.2. SEGON GRUP DE VOCABLES COINCIDENTS: COINCIDÈNCIES EN EL CRITERI CORRECTIU

Les formes de *La brama* són les mateixes que les *Regles* ja consideren correctes. Evidentment, aquest grup podria allargar-se molt, a base de mots neutres (o denotadors) i de termes gramaticals. En recullo sis mostres, com ho he anunciat abans.

<i>Regles</i>	<i>La brama</i> ¹⁴
22 <i>despuxes e depuys</i> (corr. <i>après</i>)	95 <i>après</i>
24 <i>fonoll</i> (corr. <i>fenoll</i>)	68 <i>fenoll</i>
52 <i>leguiar</i> (corr. <i>trigar</i>) ¹⁵	24 <i>trigar</i>
94 <i>nosatres</i> (corr. <i>nosaltres</i>)	53 <i>nosaltres</i>
105 <i>ayguo</i> (corr. <i>aygua</i>)	37 <i>aigua</i>
140 <i>ginoll</i> (corr. <i>genoll</i>)	120 <i>genolls</i>

Comentari. Com ja ho hem indicat, les coincidències d'aquest segon grup es diferencien de les del primer perquè allí es tractava de formes presents a *La brama* i criticades a les *Regles* (d'acord amb la tesi que *La brama* hi replicava), mentre que ara les solucions d'ambdós textos van pel mateix camí, el de la correcció idiomàtica. Res de més natural, atès que Fenollar i Gassull pertanyien a la mateixa tertúlia de lletraferits i que, si s'oposaven en una polèmica, era com si així ja hagués estat convingut entre ells. Recordem que és el mateix Gassull qui diu a Fenollar que en aquella ocasió li havia correspost de defensar els llauradors (*La brama*, v. 161-162, citats al § 3.1). Tots dos compartien els mateixos criteris estètics i correctius. Per això aquell no pot ocultar que és tant un home de lletres com aquest i, ni dirigint-se als llauradors, no abdica la seva manera culta d'expressar-se: en estil directe amb ells diu *vosaltres* (v. 31) i *aigua* (v. 37), dos mots que te-

14. Classificació dels exemples de *La brama* que segueixen (presentats com a la nota 7): 1) formen part del relat els v. 24, 120; 2) en diàleg de Gassull amb els pagesos (v. 37); 3) en diàleg dels pagesos amb Gassull (v. 95, 68, 53).

15. Ultra *trigar*, ací les *Regles* també donen *tardar* com a forma correcta.

nien pronunciacions populars emblemàtiques.¹⁶ Al començ de *La brama*, quan relata la facècia dels irats llauradors, emprà *trigar* (v. 24), *fenoll* (v. 68) i *après* (v. 95), i, més avall, quan descriu la indumentària, emprà *genolls* (v. 120), sempre d'acord amb les solucions cultes i recomanades a les *Regles*. Seria fàcil d'afegir-hi altres mostres.

5.1.3. TERCER GRUP DE VOCABLES COINCIDENTS: COINCIDÈNCIES EN TEXT METALINGÜÍSTIC

Deixant de banda els termes polèmics (que les *Regles* condemnen i *La brama* defensa), n'hi ha d'altres que pertanyen al relat de fets o a normes gramaticals i lèxiques.¹⁷ Heus-ne ací també els sis exemples seleccionats.¹⁸

<i>Regles</i>	<i>La brama</i> ¹⁹
3 <i>juy</i> (norma)	164 * <i>juí</i>
4 <i>mettre</i> (norma)	245 <i>metre</i>
20 * <i>membrar</i> (corr. <i>recordar</i>)	2 <i>record</i> (subst.)
48 <i>no par sian</i> (Carbonell)	67 <i>me par</i>
49 * <i>vaig anar</i> (corr. <i>aní</i>)	12 <i>ixqui</i> ²⁰
87 * <i>yo som</i> (corr. <i>só</i>)	32 <i>só</i> ²¹

Comentari. No sempre és fàcil de discernir quan un element de les *Regles* o de *La brama* pot ésser considerat en ús metalingüístic. D'ací que algunes mostres del segon grup podrien figurar al tercer, com *genolls* (*La brama*, v. 120) i *trigar* (*La brama*, v. 24) i, a l'inrevés, algunes del tercer podrien incloure's al segon, com *só* (*La brama*, v. 32) i *metre* (*La brama*, v. 245). Per a seleccionar els exemples que acabo de presentar, he tingut en compte: 1) de les *Regles*, les que tenen caràcter normatiu o doctrinal (com són, entre d'altres, els núm. 3, 4, 9, 48, 78, 164, 165, 173 i 175), i 2) de *La brama*, els passatges que contenen el relat de fets (com en els v. 1-100 i 111-112) o unes actituds polèmiques (per exemple: en els v. 161-185 i 241-280). Escollida una mostra d'aquesta

16. Més, encara: al v. 53 de *La brama*, Gassull posa la forma *nosaltres* (amb *l*) en boca dels mateixos llauradors, la qual cosa confirma el nivell elevat que ell tenia costum d'emprar quan escrivia (en el parlar dels llauradors del segle XV, com en el valencià col·loquial d'avui, les formes corrents són *nosatres* i *vosatres* i altres variants). La *l* dels pronoms *vosaltres* (v. 31) i *nosaltres* (v. 53) són corroborades a les edicions de *La brama* que feren Roc CHABÀS (1901) i MIQUEL Y PLANAS (1911). Cf. el § 3.2.

17. L'ús metalingüístic és provat perquè els mots que segueixen no són exemples d'una manera de parlar (bona o dolenta), sinó que foren escrits per l'autor de les *Regles* (presumptament Pere Miquel Carbonell, cf. el capítol 9), o del mateix Carbonell, d'una manera ja formalment personalitzada (com ho diu al núm. 48), o, pel que fa a *La brama*, és el mateix Jaume Gassull qui els fa servir.

18. En això que segueix, no solament em limito, com dic, a sis exemples, sinó que ometo les repeticions de *metre* i *par*, que presenten diverses ocurrencies.

19. Classificació dels exemples de *La brama* que segueixen (presentats com a les notes 7 i 14): 1) els v. 2 i 12 formen part del relat; 2) en diàleg de Gassull amb Fenollar (v. 164, 245); 3) en diàleg de Gassull amb els pagesos (v. 32); 4) en diàleg dels pagesos amb Gassull (v. 67).

20. Aquest és el primer exemple de pretèrit simple que surt a *La brama*. Essent-hi d'ús universal, se'n podrien aduir mostres *passim*.

21. El text no es presta a emprar la frase *jo sóc*. Amb tot, de la forma verbal *só arribat* podem induir que el present del verb en qüestió era **jo só*, com ho recomanaven les *Regles*. Ho confirma el v. 217, on trobem *em só escapat*, aquesta vegada com a mostra del llenguatge dels pagesos.

natura (de les *Regles* o de *La brama*), l'he confrontada amb el mot corresponent de l'altre text (*La brama* o les *Regles*, respectivament), encara que no s'hi hagi d'entendre una situació de metlenguatge. Els exemples han estat inserits segons l'ordre en què figuren a les *Regles*. Les coincidències del tercer grup confirmen la impressió que ja teníem respecte a les del segon: Fenollar i Gassull compartien els mateixos criteris estètics i observaven la mateixa normativa lingüística. Les discussions sobre el parlar rústic dels llauradors no deixaven d'ésser un altre passatemps de la colla de Bernat Fenollar i els seus amics.

Aquest és, doncs, el panorama que ens ofereix una comparació elemental dels dos textos en qüestió. La dependència de *La brama* respecte a les *Regles* és simplement indefensable: no és possible que aquestes haguessin suscitat la redacció d'aquella, com a resposta irada de Gassull a les suposades crítiques de Fenollar.

D'ací la gran decepció. El que acabo de relatar explica el nombre de sorpresos, de circumspectes, de decebuts. Haig de dir que jo ho havia estat el primer de tots, car, en preparar l'edició del text del manuscrit de Girona, ja m'havia adonat que les *Regles* i *La brama* no podien posar-se en la relació de causa a efecte (inferint-ho tot a la vista d'aquesta, però sense donar-se per asabentat d'aquelles, com feia simplistament la tradició valenciana). Per aquesta raó, el 1950, en publicar el text, vaig optar per no parlar de *La brama*. En efecte, a la introducció que precedia l'edició, si és cert que jo aleshores, no menys simplistament, acceptava que les *Regles* eren obra de Bernat Fenollar i de Jeroni Pau, em limitava prudentment a dir que «los dos autores parecen referirse tácitamente al eje Barcelona-Valencia que arbitraba en cuestiones lingüísticas en nuestro siglo xv». ²² En aquella ocasió vaig preferir de no plantejar la relació que es podia establir entre el text fins aleshores inèdit i la composició tan coneguda de Jaume Gassull, perquè pressentia la complexitat del tema i, al capdavant, tenia el propòsit de reprendre'n l'estudi sense trigar. Afegiu-hi també que jo potser acusava la manca de seguretat del filòleg novençà.

5.2. PRIMERA REACCIÓ DELS FILÒLEGS DAVANT LES *REGLES* (1950-1960)

Pocs anys després de la publicació de les *Regles* —no crec que n'haguessin transcorregut més de cinc—, llegit i assumit aquest text per part de nombrosos col·legues (docents i investigadors), amb qui jo parlava o m'escrivia, anà cristallint una opinió compartida, que aviat es revelà tan raonable com compartida. Heus-la ací. Els col·loquialismes de l'Horta de València, que amb tant d'enginy defensava Jaume Gassull contra les escomeses puristes de Bernat Fenollar, podien respondre a una composició polèmica d'aquest o a un discurs seu de formulació oral. En tot cas, la invectiva de Fenollar devia justificar *La brama* de Gassull i, en els nostres temps, creure-hi àdhuc sense existir-ne constància escrita seria el millor antídote que ajudés els decebuts a remuntar-se. Pensàvem que, temps després de l'episodi de *La brama* provocat per Fenollar, aquest, que ja s'havia desfogat amb la seva filípica contra la parla dels llauradors, tenia les mans lliures per a emprendre altres accions a favor del llenguatge selecte. Les *Regles de esquivar vocables* podien ésser una d'aquestes accions, la qual, en tot cas, assenyalaria una nova campanya purista de Fenollar. Això explicaria la falta de coincidència entre els mots de *La brama* i els de les *Regles*, o que aquestes només n'enregistressin deu d'aquella (probablement per casualitat).

Aquesta interpretació esdevingué habitual en el decenni 1950-1960, després continuà essent

22. Al BRABLB, vol. xxiii (1950), p. 139.

d'acceptació general (i, pel que fa a mi, ho fou fins que vaig reprendre el tema, cap a la fi dels anys vuitanta). Tampoc no discutíem l'autoria de les *Regles* (que, per meitats, devien haver estat obra de Bernat Fenollar i de Jeroni Pau), ni ens sentíem interpel·lats per les diferències (de cultura, de contingut, de mentalitat, d'actitud) que separaven *La brama* i les *Regles*. Tampoc no paràvem massa esment que el text hagués estat copiat per Pere Miquel Carbonell en un còdex que tothom coneixia pel seu nom. En pocs mots, la creença general era: 1) que les *Regles* eren obra de Fenollar, segurament posteriors a la seva suposada **Sentència* (oral o escrita); 2) que Jeroni Pau n'havia escrit l'*Addició* (o segona part), i 3) que l'única versió que se'n coneixia era la del manuscrit de Girona, copiat per Carbonell.

Això no obstant, dia vindria que ho veuríem sota una altra òptica. Tot havia de madurar. D'aquesta època data, per exemple, que els lexicògrafs atribuïssin a Bernat Fenollar o a Jeroni Pau les correccions idiomàtiques segons el manuscrit de Girona i n'extraguessin conclusions sobre l'àmbit geogràfic corresponent (el valencià, a aquell; el barceloní, a aquest) (cf. el § 9.9).

Dins aquesta creença general, aviat s'insinuà una matisació significativa. En aparèixer l'edició de les *Regles*, Jordi Rubió i Balaguer estava redactant la seva història de la literatura catalana (i ara penso en la part que aparegué el 1953). No estudià monogràficament aquest capítol, de manera que no es plantejà mai que l'escomesa de Fenollar pogués no ésser un text escrit. Així, segons ell, «no se sap exactament quina fou l'obra de Fenollar que donà motiu a la sàtira del seu amic, però potser se'n troba una part» en les *Regles* del manuscrit de Carbonell existent a Girona.²³ Sembla, doncs, que Rubió ja flairava una nova pista: per a ell, alguna cosa podia tenir-hi a veure Carbonell. Quant a *La brama* de Gassull, la qualifica d'«ostentació lexicogràfica on frases i modismes típics d'aquella gent són combinats en estrofes d'art major amb virtuosisme poc corrent de rimador».²⁴

5.3. NOVES ACTITUDS RESPECTE A LES REGLES I FI DEL DEBAT

Acabo d'evocar el clima imperant en el decenni 1950-1960 entre els qui ens dedicàvem a la docència universitària i a la recerca filològica. «Imperant», que no vol dir 'universal'. Tanmateix, era de preveure que el ventall s'eixamplaria. I s'eixamplà. En aquest paràgraf que enceto voldria saber donar compte del procés complex que entre tots hem anat forjant i duent a terme des de 1950 fins a les presents acaballes de la centúria.

Si abans (§ 4.1) hem comptabilitzat nou valencians (i un barceloní) que opinaven sobre la polèmica valenciana i les seves seqüeles fins a 1950 d'una manera pràcticament unànime, serà útil que també ara atribuïm les responsabilitats corresponents a bona part dels filòlegs que hi han intervingut de 1950 ençà. És de preveure que ara les opinions seran més dispars, per raó de les qüestions que s'han anat plantejant entorn del text de les *Regles* i del seu autor. Procuraré de classificar les posicions seguint un cert ordre, ensems sistemàtic, cronològic i de persones. Amb una excepció: com he fet abans amb Ramon Miquel i Planas (§ 4.3), també ara situaré Martí de Riquer al lloc que li pertoca en l'enumeració que inicio, però comentaré les seves anàlisis textuals junta-

23. RUBIÓ (1984), p. 456. En la versió original castellana, Rubió, s'havia expressat així: «No se sabe exactamente cuál fue la obra de Fenollar que dio motivo a la sátira de su amigo, pero tal vez existe parte de ella en un texto conservado en el manuscrito de Carbonell de la biblioteca capitular de Gerona, donde se contienen unas "Regles...", a juy de... mossèn Fenollar e misser Hierònim Pau e altres hòmens disserts...» [RUBIÓ (1953), p. 879]. Respecte a la data de composició de *La brama*, Rubió s'arreglera amb Miquel i Planas (cf. el § 6.2).

24. RUBIÓ (1984), p. 456.

ment amb les d'aquell. Vegeu, doncs, al capítol 6, la contribució de la filologia a la coneixença del debat, per obra de Miquel i Planas (§ 6.2 i 6.4) i de Riquer (§ 6.3 i 6.4); ells dos, bé que separats per la divisòria de 1950, restaven units per uns mètodes afins quant a la crítica textual.²⁵

En això que segueix, distribueixo les posicions adoptades pels filòlegs en els darrers anys en cinc grups, a través dels quals farem el recorregut que va de la més pura tradició valenciana fins al punt de vista que més se n'allunya.²⁶

5.3.1. GRUP A: FIDELITAT A LA TRADICIÓ

«Bernat Fenollar escriu les *Regles* (= la **Sentència*), les quals provoquen *La brama* de Jaume Gassull. Hom constata l'addició de Jeroni Pau, que, però, ningú no comenta. Pere Miquel Carbonell no hi crida especialment l'atenció.» Cal personalitzar aquesta posició en Manuel Sanchis Guarner. La veritat és que, observant-ne el text des de qualsevol punt de mira, la publicació de les *Regles* (1950) palesava que aquestes no eren la crítica de Fenollar que havia encès les queixes dels pagesos de l'Horta de València. Això semblava la mateixa evidència. Diríeu, doncs, que aquesta constatació palmària hauria hagut de significar la fi del mite que hem presentat abans, alimentat secularment pels homes de lletres valencians, i relacionat amb llur defensa històrica de la llengua. Però no. Ja he dit (a la fi del capítol 4) que el debat encara no es podia considerar clos el 1950. Allí anunciava que el mateix Manuel Sanchis Guarner, dotze anys després de l'edició d'aquest text, encara continuava aferrat a la convicció dels seus predecessors: les *Regles* eren anteriors a *La brama* i Fenollar n'era l'autor. Sanchis coneixia bé *La brama dels llauradors* i, tan bon punt jo vaig disposar d'exemplars de la meua edició de les *Regles*, ell fou un dels primers a rebre'n un. Me'n parlà sovint, comentant-me'n la importància i encoratjant-me a prosseguir la tasca encetada. Ara bé, malgrat que no se li escapava la manca de coincidència entre els mots condemnats a les *Regles* i els defensats a *La brama*, no la prengué mai en consideració, tot adoptant una actitud sorprenent i desconcertant.

25. La disposició de la matèria que adopto ací (capítol 5: la història a partir de 1950 / capítol 6: la crítica filològica) no sembla inadequada. Ens trobarem, emperò, que certs lingüistes (que seran esmentats en aquest capítol 5) també s'han referit, ni que sigui més tangencialment, a aspectes de crítica filològica. En aquests casos, els incorporaré als passatges corresponents del capítol 6, si cal, per mitjà de notes a peu de plana.

26. Amb el fi de delimitar els camps, després del títol de cada grup figura una —entre cometes— breu definició del contingut que li correspon. No és que tots els qui jo atribueixo a un grup hagin de considerar-s'hi adherits al cent per cent; només vull indicar que es mouen en la dita direcció: les posicions personals sempre són molt matisades. Amb tot, els erudits s'han manifestat, optant per una de les cinc posicions que ací anomeno *grups*. Per exemple: si personalitzo el primer grup («Grup A: Fidelitat a la tradició») en Manuel Sanchis Guarner, és perquè ell s'hi sentia plenament identificat. Algú podria objectar-hi que també l'hauríem de posar en el segon grup («Grup B: Assumpció de la doble autoria de les *Regles*»), per tal com ell reconeix que Jeroni Pau en redactà l'*Additió*. Tanmateix, si el lector pensava així, li demano de parar esment en els fragments que, escrits pel mateix Sanchis Guarner, cito literalment a continuació, en el text (grup A). Per a ell, les *Regles* eren una obra de joventut de Fenollar (exclusivament de Fenollar) i Pau *només* hi havia incorporat un afegitò (aparentment poc significatiu) i, encara, *posteriorment* (els dos mots que subratllo *en cursiva* són textualment seus). Atès que no es podia contradir el que es llegeix al manuscrit, no hi havia escapatòria: s'havia d'acceptar l'addició de Pau. Però les *Regles* eren de Fenollar i quedaven netament separades, per la qualitat i en el temps, de l'ampliació que n'havia feta més tard el canonge barceloní. Després, com a col·laborador del DCVB, Sanchis hagué d'admetre *de facto* la doble autoria en localitzar i datar els exemples lexicogràfics antics. Si li ho preguntàveu, emperò, per a ell la defensa de la llengua acurada només havia estat una empresa de Bernat Fenollar. Com es desprèn prou clarament de les «definicions» que dono dels grups A i B, els partidaris de A creuen que les *Regles* són anteriors a *La brama* (que no n'és sinó una rèplica), mentre que els partidaris de B creuen que les *Regles* són un segon text, ben posterior a *La brama*.

Si no m'erro, Sanchis s'ocupà dues vegades per escrit de les *Regles*. La primera, l'any 1951, en una recensió de la meua edició.²⁷ Hi fa cas omís de la manca de coincidència entre els mots d'ambdós textos i, en canvi, els posa tots dos en relació directa («Amb la publicació de les *Regles...*, sembla descobert el motiu que pretextà Jaume Gassull», «[*La brama és*] complement ineludible per a l'estudi de les *Regles*», etc.). El lector té la impressió que, quant als lligams existents entre Gassull i Fenollar, Sanchis confon el nexce que uneix tots dos contertulians (que ell explicita i que ningú no nega) amb el que uneix *La brama* i la quimèrica obra de Fenollar (segons ell, les *Regles*), un nexce que ell mateix tenia prou motius per a trobar problemàtic, si no inexistent).

La segona vegada que Sanchis Guarner incidí en el tema fou el 1962, en un estudi sobre la data de les *Regles*, sempre donant per sobreentès que Bernat Fenollar n'era l'autor.²⁸ Sanchis no fa cas dels arguments per a recelar de l'autoria de Fenollar respecte a les *Regles*. Al contrari: s'hi mostra molt segur. Per a ell, justament amb la publicació del text s'esvaïen els dubtes: les *Regles* del manuscrit de Girona eren el *Tratado* que la ciència del segle XVIII havia identificat com a obra de Bernat Fenollar, en definitiva eren el text que, a les acaballes del segle XV, havia suscitat les ires dels llauradors de l'Horta de València i llur defensa per Jaume Gassull. Sanchis no en dubtava pas: «l'autor de les *Regles* era realment el poeta i canonge de València Bernat Fenollar..., i el coetani Jeroni Pau... fou només el continuador de l'obra de Fenollar».²⁹ Per això Sanchis precisava que jo havia assolit, quasi dos segles més tard, l'honor augurat per Galiana i per Llombart, referint-se explícitament a la meua edició de les *Regles* (1950). Deixeu-me dir que, tal com estan les coses avui, em temo que un dia hauré de transferir aquest honor a un arxiver o a un filòleg més afortunat que jo.³⁰

Certament, Sanchis Guarner restà sempre fidel a la posició tradicional dels valencians. Tanmateix, la seva veu fou el cant del cigne. És cert que ell mantingué el seu punt de vista fins al darrer moment.³¹ També els filòlegs del seu cercle assumiren la tesi valenciana. No hi adoptaren, però, l'actitud, que podríem anomenar «ideològica», de Sanchis: ells treballaven sense prejudicis, amb independència científica i amb esperit crític (*vide* el grup C).

Sí, amb Sanchis Guarner s'extingia una convicció que havien compartit fins aleshores tots els filòlegs del País Valencià. Arribats a la fi d'aquesta etapa, no voldria desfer-me'n sense palesar la meua admiració davant la força dels mites en la història de la cultura. Entre Onofre Almudèver (1561) i Manuel Sanchis Guarner (1962) transcorregueren exactament quatre segles de fe en l'existència d'un text que fins ara no ha vist ningú. Poques vegades es deu haver parlat tant d'un text

27. Apareguda a la RVF, vol. I, núm. 3 (juliol-setembre 1951), p. 341-342.

28. SANCHIS (1962), p. 307-310. Prop de vint anys més tard, Sanchis encara insistia en la mateixa posició [SANCHIS (1980), p. 248-251]. Cf., a més, la nota 31.

29. SANCHIS (1962), p. 308.

30. Collocant-se per damunt de la història menuda, Sanchis remarca que la crítica dels col·loquialismes de l'Horta de València (que ningú no deixa de reconèixer que fou obra de Bernat Fenollar) fou prematura i mancà d'un ressò comparable al que tingueren esforços paral·lels, esmerçats a Itàlia, a Castella, a Portugal, a França (cf. la part quarta d'aquest llibre). La reacció de la societat valenciana no podia ésser sinó una sàtira, com ho fou efectivament *La brama* de Gassull. I tant, si fou prematura, la crítica de Fenollar! (No oblidem que Sanchis pensava en la **Sentència*, obra de joventut del domer de la seu valentina). Només cal pensar que la crítica de Carbonell, escrita anys després (i no en l'ambient de la «societat valenciana», sinó recolzada moralment en un humanista com Jeroni Pau), tampoc no assolí el ressò que es mereixia en el món dels humanistes romanistes (cf. el § 16.1).

31. «[Les *Regles*], les havia compostes en sa joventut el notable poeta valencià Bernat Fenollar [...] i les amplià posteriorment el canonge barceloní Jeroni Pau» [SANCHIS (1980), p. 248-251]. En aquest capítol del seu llibre (intitulat «Fracàs d'una temptativa purista: Bernat Fenollar»), Sanchis Guarner no aporta cap novetat respecte a allò que havia dit el 1962. Atès que l'il·lustre filòleg ens deixà el 1981, per això podem afirmar que mantingué el seu punt de vista fins al darrer moment.

en el buit com entre nosaltres s'ha parlat de la composició que tothom atribuïa a Bernat Fenollar. Tanmateix, tot s'acaba en aquest món: a hores d'ara sí que podem afirmar que l'any 1962 cloïa una manera multiseccular d'interpretar l'anomenat «debat lingüístic valencià».

5.3.2. GRUP B: ASSUMPCIÓ DE LA DOBLE AUTORIA DE LES «REGLES»

«Bernat Fenollar escriu un segon text (les *Regles*) en defensa de la llengua acurada, sense relació, doncs, amb *La brama*. Jeroni Pau el continua. Pere Miquel Carbonell en fa la transcripció.» Aquesta es convertí en la posició més estesa, tan bon punt les *Regles* foren publicades i conegudes. En realitat, és la que he anomenat primera reacció dels filòlegs davant el text publicat el 1950 (cf. el § 5.2), amb la qual vaig combregar prop de quaranta anys. Per no deixar aquest segon grup sense descripció, en reprenc ací l'essencial. Pensàvem que, després de l'episodi de *La brama*, Fenollar havia retornat al tema de la qualitat de la llengua amb un altre text, que recollí Carbonell i que fou continuat pel seu cosí Pau. Si voleu inexplicablement, no anàvem més enllà, quan, per mica que ens haguéssim posat unes quantes preguntes elementals, se'ns hi hauria obert un nou panorama, ric i prometedor. Per la meua part, no vaig entreveure aquest panorama fins a la fi dels anys vuitanta. La dita interpretació dels fets era l'habitual. Així, s'hi arrencaren els autors d'obres en curs (com el DCVB, ço és Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner) o en estat avançat de preparació (com el DECat, ço és Joan Coromines), d'acord amb les atribucions d'autor declarades formalment al manuscrit de Girona: Bernat Fenollar (núm. 2-174) i Jeroni Pau (núm. 175-325) (cf. el § 9.9). És a dir: també ells s'adherien a la creença general de què he parlat al § 5.2.

5.3.3. GRUP C: LA NOVA ESCOLA VALENCIANA

«Pel pes de la tradició, costa de fer correspondre les *Regles* i *La brama* en abundoses mostres concretes. Les *Regles* són, per meitats, del valencià Bernat Fenollar i del barceloní Jeroni Pau. Pere Miquel Carbonell, ordenador i transcriptor del text.» Ací obro un grup a part, amb aquest títol, tant per marcar diferències entre els filòlegs valencians que hi poso i Sanchis Guarner, com perquè òbviament el tema ha continuat suscitant més interès al País Valencià que a la resta del domini lingüístic. Com deia suara, per influx del mestre, per inèrcia, per simpatia o per proximitat, els deixebles, successors i conterranis de Sanchis acceptaren, en principi, la tesi valenciana com un fet natural. Però, per a ells, ja no es tractava d'un llegat demològic i cultural. Així ho fan, entre d'altres, Lluís Alpera,³² Vicent Pitarch i Lluís Gimeno.³³ Tot els hi duia: els treballs de Sanchis Guarner i d'Antoni Ferrando, qualsevol consulta al DCVB o al DECat, la meua mateixa edició de les *Regles* i els dos estudis gramaticals que la subseguien, tot donava a entendre que Bernat Fenollar n'era l'autor. Tanmateix, no se sentien condicionats per un passat que s'havia imposat inexorablement a llurs predecessors i del qual ells s'han desmarcat *de facto*.

D'una manera semblant haig de parlar d'Abelard Saragossà, filòleg i lingüista també valencià, que amb dedicació meritòria s'ha ocupat del tema.³⁴ Saragossà accepta la tradició com una realitat existent, però no se sent endut per la seva onada afectiva i treballa obert als resultats que ob-

32. RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS/ALPERA (1973), p. 290-294.

33. PITARCH/GIMENO (1982), p. 11-13 i 25-26.

34. SARAGOSSÀ (1988), p. 89-90; SARAGOSSÀ (1992), p. 83-92.

tindrà amb les seves mateixes aportacions (cf. el § 9.12). M'apresso a dir que tampoc ell no podia procedir altrament: què li dèiem tots els qui n'haviem parlat (i jo el primer de tots), sinó que la primera part de les *Regles* era obra de Fenollar? Per això és de subratllar que ell reconegui, per exemple, que Jaume Gassull no havia vist el pretès text de Fenollar (per la qual cosa són tan escasses les coincidències entre *La brama* i les *Regles*, etc.).³⁵

Per tant, pel que fa a les noves generacions de filòlegs del País Valencià, podem dir que obren sense prejudicis heretats, i m'ho confirma el clima que jo mateix vaig trobar el 1993 a la Universitat d'Alacant, en fer-hi un curs de doctorat justament sobre aquest tema (cf. l'apartat 4 de la «Introducció»).

5.3.4. GRUP D: VALORACIÓ DEL PAPER DE PERE MIQUEL CARBONELL

«Carbonell potser no és únicament el transcriptor de les *Regles*. Bernat Fenollar, autor d'un text (desconegut, disgregat o perdut), li forneix dades per via indirecta (no es coneixen personalment). Jeroni Pau redacta llistes. Carbonell n'estableix el text.» De 1950 ençà, s'ha anat obrint pas, bé que lentament, la idea que Carbonell no era estrany al contingut de les *Regles*. Ja el 1953, Jordi Rubió insinuava que potser una part de la desconeguda obra de Fenollar havia anat a parar al manuscrit gironí de Carbonell (§ 5.2). El 1964, Martí de Riquer entreveia la possibilitat que les *Regles* atribuïdes a Fenollar continuessin, en estat indirecte i fragmentari, la seva invectiva contra els pagesos de l'Horta. Però Riquer matisava la presumpta autoria de Fenollar: quant a la primera part, l'ordenador del text seria «el barceloní Pere Miquel Carbonell, autor material de la còpia, el qual, tenint davant un text [de Fenollar] que desconeixem [...], es dedicà a fer llistes de mots jutjats incorrectes, seguits de llur equivalent correcte».³⁶ Precisa més: «La primera part de les *Regles*, segons el meu parer, és una llista feta per [...] Carbonell davant les obres sobre la puresa del llenguatge que féu [...] Fenollar».³⁷ I, encara: «les *Regles* [...] constitueixen la prova tangible que [...] Fenollar es preocupà per la puresa de la llengua, però semblen ésser un extret dels seus treballs [...], que [...] ha estat interpolat amb notes pròpies de [...] Carbonell».³⁸ (Reprenem el punt de vista de Riquer al § 6.3, en tractar de la contribució dels filòlegs al tema de les *Regles*).

Per fi, el 1985, Germà Colón i Amadeu J. Soberanas feien un pas més en la direcció d'admetre que el paper de Carbonell en l'afer no es limitava a haver copiat el quimèric text de Fenollar.³⁹ De primer, diguem que el valencià Germà Colón, ni per la seva història personal ni per la seva trajectòria científica, no s'ha sentit lligat en cap moment a la tradició local i ha descrit una línia de recerca independent. Ara bé, crec que les seves asseveracions mereixen d'ésser postillades. Si jo m'inclino a creure que no degué existir mai el text imaginari, Colón el veu simplement perdut (remarquem, però, que, perquè una cosa es perdi, abans ha d'haver tingut existència real).⁴⁰ Ací, doncs, Colón, arrenglant-se amb la majoria dels qui s'han ocupat del tema, també creu en l'existència d'un text escrit de Fenollar. Per tant, potser qui s'erra sóc jo, en afrontar el corrent general del grup B.

35. SARAGOSSA (1988), p. 64-70.

36. RIQUER (1964, III), p. 353.

37. RIQUER (1964, III), p. 353.

38. RIQUER (1964, III), p. 354.

39. COLON/SOBERANAS (1985), p. 51-54.

40. Tant el té per real, que en diu que «pels volts de 1490, potser fins i tot una mica abans, [Bernat Fenollar] va escriure una composició [...]» (p. 51).

Tornem a Colón: un text perdut, sí; però no sense deixar rastre: en tindríem un eco llunyà en les *Regles*. Tanmateix, l'autoria d'aquest text queda, per a ell, ben deixatada, car «tothom està d'acord que les *Regles* no s'han de prendre com una obra de Fenollar». ⁴¹ Amb tot, no li serà fàcil d'adduir opinions, publicades abans de 1985, en contra de l'autoria de Bernat Fenollar, sobretot per a arribar a afirmar que «*tothom* hi està d'acord». No oblidem que les posicions del grup B eren les més esteses. Colón suggereix que Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell devien canalitzar el contingut d'allò que serien les *Regles* fent unes llistes de correccions, sobre les quals aquest darrer fixà el text que avui coneixem. Fenollar no fou l'home de les llistes, ni tampoc no es poden acceptar com a seves totes les regles que al manuscrit li són atribuïdes.

5.3.5. GRUP E: PERE MIQUEL CARBONELL, PRESUMPTA AUTOR DE LES «REGLES»

«Carbonell, no desconeixedor de les obres ni de la significació de Bernat Fenollar, compon les *Regles* sota l'influx de Jeroni Pau i altres humanistes (italians), a qui correspon l'ideari del text.» Sense voler reivindicar cap mèrit personal, sinó constatant que he seguit un procés com el de la fruita, que ve un moment que es fa madura, jo, que en principi no sóc sinó un trànsfuga del majoritari grup B, em trobo avui encapçalant aquest grup E, dels qui creiem que l'autor de les *Regles* fou Carbonell (vegeu-ho exposat al capítol 9), com a resultat de meditar sobre el tema, d'estudiar el text i d'analitzar els grups anteriors (B, C, D). ⁴² És una posició encara poc compartida, per poc coneguda, però els col·laboradors dels antics cursos de doctorat (cf. l'apartat 2 de la «Introducció») i la gent de l'ofici a qui l'he comunicada en converses o en conferències no la tenen per inversemblant, ans al contrari, la troben raonable i s'hi adhereixen. Vaig convèncer-me'n poc abans de 1990, apareix ja força elaborada en alguns treballs específics (esmentats a l'apartat 4 de la «Introducció») i la vaig concretar en un enunciat que forma part d'una conferència feta a Madrid el març de 1995 (i ja publicada) ⁴³ i en altres avinenteses posteriors (cf. l'apartat 4 de la «Introducció»). Dit molt breument: les *Regles* responien a l'actitud dels humanistes a favor de l'enobliment de les llengües vernacles, que ells volien posar al mateix rang del llatí. El veritable motor en fou Jeroni Pau, per qui el seu cosí Pere Miquel Carbonell, que en fou el redactor, sentia gran admiració i respecte. Ara no m'hi allargo més; vegeu, però, especialment el capítol 9.

41. COLÓN/SOBERANAS (1985), p. 52. Afegeixen: «Com a màxim, s'hi pot veure una conseqüència del *Bandeig*». Per a comprendre aquesta expressió, el lector és pregat de consultar el § 6.3, on recollim la posició de Martí de Riquer. Els *bandeigs* són els dos textos que Riquer atribueix a Bernat Fenollar. En aquest punt, Colón i Soberanas no precisen si pensen en el primer *Bandeig* (entre 1463 i 1468) o en el segon (de cap a 1490), sempre segons la cronologia proposada per Riquer (cf. el § 6.3).

42. El grup E també té relació amb un dubte de Mariàngela Vilallonga: és creïble que Jeroni Pau redactés unes normes de correcció en llengua vernacle, ell, que tot ho havia escrit només en llatí? [VILALLONGA (1986, I), p. 132-133]. Després de fer-ne el plantejament, ella insinua: «probablement, però, Pau no va tenir aquí altra actuació que la de revisar les notes que havia escrit Carbonell» (*ibidem*, p. 133). Personalment, penso que la funció de Jeroni Pau es redueix a haver inspirat a Pere Miquel Carbonell els principis (l'*ideari*, com dic al text) de les *Regles*. S'hi redueix, certament. Però..., beneïda reducció! D'altra banda, acabo de formular certes insinuacions sobre la possible aportació de Jeroni Pau al tema del conreu del vernacle en general i de la composició de les *Regles* en particular. Les desenvoluparé i comentaré més avall (§ 14.3.2).

43. BADAIA (1996b), p. 169. L'enunciat diu: «Si hoy podemos relacionar esa polémica con las inquietudes que compartían los hombres cultos de media Europa, [...] se debe al barcelonés Pere Miquel Carbonell, compilador del mencionado manuscrito de Gerona. Hay razones poderosas para creer que él [...] redactó y copió *manu sua* [...] el texto de las *Regles*.»

6. CONTRIBUCIÓ DE LA FILOLOGIA A LA CONEIXENÇA DEL DEBAT

6.1. PRESENTACIÓ

Amb les explicacions precedents, ens hem fet càrrec de com havien estat plantejades la polèmica i la trajectòria de la seva interpretació històrica fins a les seves darreres seqüeles, en ple segle xx. Cada pronunciament tenia les seves raons. Hi mancava, però, un examen filològic aprofundit, que, mitjançant la lectura, la interpretació i la datació dels textos, fes llum sobre una qüestió rica en obscuritats o que almenys hi fornís pistes d'orientació. Heus ací el que em proposo de dur a terme en aquest capítol, aprofitant les aportacions dels dos erudits que s'han ocupat del tema des d'aquest angle, que són Ramon Miquel i Planas i Martí de Riquer.¹

De moment, ens hem de situar. Juguem amb tres elements dialèctics: 1) la mítica **Sentència* de Bernat Fenollar, 2) *La brama* de Jaume Gassull i 3) les *Regles* atribuïdes durant anys a Bernat Fenollar i Jeroni Pau. Quant a dades filològiques en suport d'aquests tres elements, cal reconèixer que són migrades. Del primer no en sabem res (bé que no manquin informacions per a intentar de datar-lo per al·lusions). Del segon, no tenim manuscrit original i només disposem del text imprès el 1561, prop d'un segle després d'haver estat redactat (i m'expresso tan vagament perquè, com veurem, no és fàcil d'adiar-lo). Resta el tercer; d'aquest posseïm més notícies: coneixem el manuscrit original del text, copiat a Barcelona per Pere Miquel Carbonell en data posterior als altres dos, i que es troba en un còdex de la catedral de Girona. El problema filològic està en els dos primers textos (la **Sentència* i *La brama*), tant per la manca o la incertesa de dades que ens permetin de concretar, com per la dependència de *La brama* respecte a la **Sentència* (si aquella havia d'ésser una reacció provocada per aquesta). Per això els susdits filòlegs s'han preocupat d'aquests dos elements dialèctics. També jo hi concentro ara la meua atenció. Vegem-ho.

Quan fou l'altercat sobre llengua culta o llenguatge col·loquial? N'hi hagué un de sol? En quines circumstàncies? No és fàcil de respondre aquestes preguntes. Tots dos especialistes han fet diverses propostes divergents: 1) sempre partint de les mateixes fonts textuals, havien assenyalat, en principi, dates separades per prop d'un quart de segle per a la composició d'ambdós textos;² 2) creuen que la successió entre l'un i l'altre era immediata o diferida alguns anys, i 3) si per a un d'ells Fenollar no escriví mai la seva **Sentència* (Miquel i Planas), per a l'altre (Riquer) Fe-

1. Altres filòlegs hi han fet aportacions de mer suport o de matisació. No els dediquem paràgrafs específics, però seran esmentats en el curs de l'exposició que segueix o en notes a peu de pàgina.

2. Dic «en principi», per tal com Miquel i Planas matisà, poc temps després d'haver-la feta pública, la seva opinió sobre la data de *La brama*; tanmateix, la rectificà, a parer meu, amb poca convicció (com ho veurem a continuació).

nollar escriví, no una, sinó dues sentències. Afegim-hi que sovint ignorem dades biogràfiques de les persones, i ens hem de moure per conjectures. El problema és embrollat.

Per sort, disposem d'una composició clau per a escometre aquests enigmes (per més que el text admeti més d'una lectura, i que els investigadors n'hagin extret conclusions dissemblants), la qual és, ara per ara, el millor recurs amb què comptem. Em refereixo al debat intitulat *Lo procés de les olives*, fruit del cenacle de Bernat Fenollar i els seus amics.³ Hom el situa entre 1495 i 1496 (en data anterior a *Lo somni de Joan Joan*, conclòs el 6 de desembre d'aquest darrer any). *Lo procés* és un debat monòton i allargassat sobre la capacitat dels vells per als jocs amorosos, suscitat per una pregunta que fa Bernat Fenollar a Joan Moreno. El debat entre ambdós és seguit d'altres intervencions, fetes per quatre persones més; una d'elles és Jaume Gassull, que hi apostrofa Bernat Fenollar. I ací és on apareixen dades que afecten el nostre debat lingüístic. En transcripció les estrofes crucials:⁴

[177]	Report d'unes noves :: me força que us diga
lo que ja no puc :: cobrir ni callar,
com veig, reverend :: mossèn Fenollar:	[195]	I, per lo que us ame, :: lo cor no'm comporta
callar lo que vull :: oi au vós de mi,
i més recordant-me, :: per vós, <i>què'm seguí</i>
<i>en dies passats :: defora en l'horta,</i> ⁵
<i>en l'any de les morts, :: quan vós dels pagesos</i>
<i>hagués bandejat :: los mots casolans,</i>
<i>jo sé quins estaven, :: quant braus i encesos,</i>
[200] <i>si jo no hi hagués :: tengudes les mans.</i>
[180]	voleu amb tothom :: tenir enemiga
i, cas acordat, :: cercar mil baralles,
debats i porfídijs, :: contrastos i qüestions,
passant tots los punts, :: los térmens i ratlles,
per fer que prevalguen :: les vostres raons.	[205]	I encara voleu :: vós fer inventari
dels actes i vida :: de qui no us coneix,
i gens no pensau :: que no us ho mereix,
ni quant és bon home :: i digne notari.
Per ço jo us suplic, :: perquè altra vegada
en altra congoixa :: semblant no us trobeu,
vullau recordar-vos :: que'n boca cerrada
no hi entra la mosca, :: com vós bé sabeu.
[185]	<i>Si'n vostre jovent :: cercàveu revoltes,</i>
<i>quan vós fés La brama, :: també con rall quaix,</i>
encara que féssiu :: lavors alt o baix,
<i>lo temps, la edat :: cobriren les voltes.</i>
<i>Mas veure que us dure :: fins ara'l mal vici</i>		
[190]	i no us esmencu :: de pràctiques tals,
voleu de diable :: usar de l'ofici,
treçant, pecigant, :: cercant tostemps mals.		

Les quatre estrofes s'entenen força bé, llevat potser dels versos 185-188. Per això serà útil de transcriure'n la interpretació que en proposà Martí de Riquer:⁶ «en el vostre jovent, quan féreu *La brama*, cercàveu o suscitàveu revoltes, i encara que aleshores exageràssiu per excés o per de-

3. Riquer (1964, III), p. 334-336.

4. Miquel y Planas (1911), p. 12-13; Riquer (1964, III), p. 347. Hi modernitzo i regulo l'ortografia.

5. 1) Ací segueixo la puntuació proposada per Miquel i Planas. Cal remarcar, emperò, que Martí de Riquer separa *defora en l'horta* (v. 196) i *En l'any de les morts* (v. 197) per un punt i no per una coma, com fa Miquel i Planas (cf. la nota anterior). Això té la seva importància, que explico. 1) Amb la pausa d'una coma, podríem entendre que «en l'any de les morts vaig passar uns dies a l'horta (i és quan vós havíeu bandejat els mots casolans)», o bé que «en dies passats, en l'any de les morts (que és quan vós havíeu bandejat els mots casolans), a l'horta». Remarquem que, amb aquesta lectura, coincideixen en el temps: a) l'any de les morts, b) la *Sentència* de Fenollar contra els llauradors i c) l'afer que narra *La brama* de Gassull. 2) En canvi, amb la separació per mitjà d'un punt, Riquer sembla interpretar que «allò que em succeí en dies passats, defora en l'horta» (v. 195-196) és encara més recent (potser de 1495 o 1496?) que no pas «l'acció de bandejar els mots casolans» (que cal situar en l'any de les morts, ço és: el 1490) (v. 197-198) [Riquer (1964, III), p. 347-348]. Convé que el lector retengui ambdues possibilitats de lectura del text per a seguir amb profit la discussió filològica d'aquest capítol.

6. Riquer (1964, III), p. 347.

fecte (“alt o baix”), el temps i la vostra poca edat amagaren tals giragonses». Riquer afegeix: «Tot això fou gairebé com una *conversa* («com rall quaix»), com ho serà també el debat sobre les olives». (El subratllat de *conversa* és meu; m’hi referiré més avall, a la fi del § 6.5). He destacat *en cursiva* les dades que tenen més interès per a la concreció de la data o les circumstàncies que envolten *La brama* (i, de retop, la **Sentència*). Convé que el lector pugui retrobar fàcilment aquestes estrofes, perquè hi hauré de fer al·lusió en això que seguirà (hi remetré mitjançant el mot *Procés* i el número del vers o dels versos corresponents).

Atès que *La brama* de Gassull no és una proposta, sinó una resposta, això implica que abans Fenollar s’hagués ocupat del tema de la llengua (cosa que hauria fet en la problemàtica **Sentència*). Aquesta, si realment existí, podia expressar-se almenys a través de tres canals: 1) un text escrit, com vol —o aventura— Martí de Riquer; 2) un (o diversos) sermons (amb el ressò que sovint acompanyava les predicacions solemnes), com ho proposà Ramon Miquel i Planas, o 3) algunes exposicions orals en els cercles literaris que el mateix Fenollar freqüentava, que és el tipus d’expressió que jo m’inclino a acceptar. Els tres procediments eren propis de la vida cultural de l’època i, com a tals, d’eficàcia segura per a fer conèixer i propagar informacions, idees o actituds.

Nogensmenys, si pensem que aleshores la circulació de textos escrits era encara molt precària (llegits en veu alta, passats de mà en mà, citats i repetits de memòria), una cosa era certa: les propostes puristes de Fenollar, que haguessin estat escrites o comunicades verbalment, es difonien, adquirien notorietat i creaven adeptes o contradictors sobretot per via oral, sense excloure que a l’origen haguessin partit d’una versió escrita.

Presentat així l’ajut que pot aportar l’anàlisi dels textos a la qüestió, examinem les aportacions de Miquel i Planas (§ 6.2) i de Riquer (§ 6.3), amb la particularitat que aquell el 1911 desconeixia per força les *Regles de esquivar vocables*, mentre que aquest ja les pogué prendre en consideració el 1964. Coronarà les anàlisis un assaig de recapitulació (que faré al § 6.4).

6.2. POSICIÓ DE RAMON MIQUEL I PLANAS

Aquest erudit no creu que existís un text de Bernat Fenollar incitador de *La brama* de Jaume Gassull. «Algú ha volgut suposar que *La brama* de mossèn Jaume Gassull, cavaller, era una rèplica a altra obra de mossèn Fenollar:⁷ mes, en tot cas, aquesta obra és avui desconeguda, no havent-hi el més petit indici respecte de la mateixa. Nosaltres ens inclinem a creure que aital obra literària de mossèn Fenollar no ha existit mai, i que la composició del poema d’en Gassull pot explicar-se d’altra manera.»⁸

El nostre filòleg justifica el capteniment de Bernat Fenollar en el fet que Jaume Gassull li retregui d’haver fet *La brama*, quan era jove («en el vostre jovent», *Procés*, v. 185-186). Sembla que se’n desprèn que, en una data que el 1496 es veia prou distant, Bernat Fenollar ja s’havia manifestat contra els pagesos. El seu capteniment podia fer creure que cerqués de promoure aldarulls (*revoltes*). Costa un xic de lligar el concepte d’aldarulls o revoltes amb una actitud sobre temes de llengua. Però no hi entrarem. No oblidem que qui s’expressa així és el mateix Jaume Gassull, el

7. Amb aquest «algú», Miquel i Planas es refereix a Vicent XIMENO, per la seva coneguda obra *Escritores del Reyno de Valencia* (València, 1747). Cf. el § 4.2.

8. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. xxviii.

qual devia pensar en la seva escenificació de les primeres estrofes de *La brama* (v. 1-100, cf. el § 3.2), sens dubte ja escrita.

Tanmateix, convé situar aquesta data que el 1496 es veia llunyana. Molt pocs versos més avall, encara al llindar de *Lo procés de les olives*, i sempre adreçant-se a Bernat Fenollar, Jaume Gassull li diu uns mots que poden fer una mica de llum sobre aquesta data tan vaga: «en l'any de les morts, :: quan vós dels pagesos / hagués bandejat :: los mots casolans» (*Procés*, v. 197-198). «L'any de les morts», heus ací la qüestió. Tot dependrà de com serem capaços d'identificar aquest any en què Bernat Fenollar es pronuncià contra els col·loquialismes de l'Horta de València. La primera vegada que Miquel i Planas s'ocupà d'aquesta qüestió (1911), trobà que el problema era fàcil de resoldre: es tractava de l'any 1475. En féu una explicació llarga i prolixa, que redueixo al mínim.⁹ Després de dos anys d'una sequera extrema al Regne de València, la mancança de queviures hi fou general i molta gent moria de gana. Per acabar-ho d'adobar, arribà un nou flagell: una epidèmia de glànola de proporcions enormes, que hom descriu en termes dramàtics i punyents. La pesta feia estralls i la manca d'higiene en multiplicava els efectes. Cap a la fi de novembre d'aquell any, hi hagué pluges torrencials i inundacions que feren malbé els conreus i causaren destruccions. La sèrie concatenada de catàstrofes fou coronada per una tempesta mai vista i un terratrèmol inoportú. «I a tot això la pestilència continuava de bo a millor; i els valencians, vinga fer professons, i imposar-se dejunis, i concórrer a sermons i jubileus».¹⁰ El relat es clou en aquests termes: «Així va terminar-se aquell any 1475, del qual ben tost el poble oblidà la xifra amb què se'l distingia en la successió dels temps, per a acabar anomenant-lo *l'any de les morts*: ja mai més ningú no pogué prendre'l per altre».¹¹ Pocs anys més tard, Miquel i Planas rectificà, aparentment sense massa convicció, aquesta data (1475), i la canvià per la de 1490,¹² cosa que el feia estar d'acord amb la que establiria Martí de Riquer, passats una cinquantena d'anys (cf. el § 6.3.2).

No és que jo no vulgui respectar el canvi d'opinió de Miquel i Planas, que tenia tot el dret de veure la qüestió d'una altra manera. Però tinc la seva decisió per poc sincera, poc meditada i poc lliure. Heus ací per què. Ell no rectificà per haver trobat proves documentals abans desconegudes o no aplicades, sinó per suggeriment d'altri (Josep Ribelles, el 1914, cf. la nota 12). Hi accedí sense estar-ne convençut: admet que «l'any de les morts» tant podia ésser el 1475 com el 1490, i fa la concessió a contracor: «ens *inclinem* a creure que *potser tingui* raó el senyor Ribelles» (per a

9. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. xxiv-xxvii.

10. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. xxvii.

11. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. xxvii. Hi ha la bibliografia històrica corresponent, vigent, és clar, el 1911.

12. MIQUEL Y PLANAS (1915-1920), col. 93-94. N'extrec alguns passatges en això que segueix. Josep Ribelles i Comín «diu que fou l'any 1490 el que la frase popular anomenà *de les morts* [...]» (1914). La raó és que al colofó de la *Vita Christi* (impresa *post mortem*) llegim: «En aquelles *grans morts* del any MCCCCXC, a dos de juliol, en divendres, el dia de la Visitació de la mateixa Senyora, en lo sixantè any de sa virtuosa edat fou posat terme al seu mortal viure». Miquel i Planas recorda que, per a dilucidar la data de *La brama*, l'any 1911 ell s'havia basat «estrictament en les notícies que d'una epidèmia ocorreguda a València l'any 1475 se llegeixen en el cronista VICENT BOIX RICARTE (*Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia*, València 1845, I: 483)». Ara bé, malgrat això, «és evident que l'allusió d'en Gaçull a *l'any de les morts* podria referir-se tant a l'any 1475 com al 1490, posat que en abdues ocasions hi hagué la glànola a València». «Parlant despassionadament, ara, a l'examinar de bell nou les referències que tenim sobre aquest assumpte, ens inclinem a creure que potser tingui raó el senyor Ribelles y Comín. Fins direm que ens sembla més probable que ab la designació d'*any de les morts* volgués mossèn Gaçull referir-se a l'any 1490, en què moriren de la peste sor Isabel de Villena, el bisbe Jaume Pérez y altres remarcables personalitats valencianes.» «Partint, doncs, d'aquesta nova apreciació, caldrà atribuir a *La brama dels llauradors* una data posterior a la que nosaltres li assignàvem, y que podrà ésser molt bé l'any 1490, anterior suficientment al 1496, en què degué ésser escrit *Lo procés de les olives*, on consta la referència que hem vist a la sà-tira lexicogràfica de mossèn Gaçull.»

més dades, vegeu la nota 12). Es deixà arrossegar per la data de la mort d'Isabel de Villena (1490), com Riquer faria un dia; però, si hagués conegut les informacions que avui forneixen els historiadors sobre les epidèmies a la València del segle xv (cf. el § 6.4), probablement hauria canviat d'opinió una segona vegada, per a retornar a la data de 1475; al capdavant, aquesta data era la que de bell antuvi ell havia establert lliurement i espontània, amb uns arguments històrics que continuen tenint valor. Penso en aquella dita popular que fa: «el primer pensament és el millor».

No sense respectar, al meu torn, la llibertat del lector d'arreglar-se amb els qui situen «l'any de les morts» al 1490, ara em poso allà on era Miquel i Planas en editar *La brama*, o sigui quan la identificà amb el 1475. De totes maneres, més avall reprendré la seva nova posició (cf. el § 6.4). Per tant, l'any 1911 Miquel i Planas donava per sobreentès que Bernat Fenollar, domer de la seu de València, era un remarcable predicador; que, com a tal, i a l'estil de sant Vicent Ferrer, en els seus sermons devia combatre enèrgicament la maldiença, i que, en ocasió de les calamitats públiques (com les del tràgic any 1475), segurament emfasitzava la seva crítica del malparlar, la qual devia arribar a un poble presa de gran excitació nerviosa. «Si mossèn Fenollar, com és de creure, sermonà en aitals circumstàncies a les bones gents de l'Horta, pogué produir-se qualche incident qui serví de pretext a n'en Gaçull per a compondre *La brama*».¹³

En poques paraules, Miquel i Planas, que desconeixia les *Regles de esquivar vocables* i les complicacions indirectes que aquest text havia de crear a la cronologia relativa de tot el conjunt afectat: 1) parteix de la data sabuda de *Lo procés de les olives* (1495 o 1496), debat en el qual Gassull retreu a Fenollar que, essent jove, havia criticat el parlar rústic dels llauradors de l'Horta; 2) identifica (en una primera anàlisi de la qüestió) «l'any de les morts» amb el 1475, durant el qual Fenollar devia ésser molt dur amb els defectes dels pagesos; 3) pensa que aquests no foren criticats per aquell amb un text escrit, sinó per mitjà d'uns sermons arborats; 4) rectifica la data de 1475 per la de 1490, que també pogué ésser anomenat amb justícia «l'any de les morts», i 5) en conclou que, en un dels dos anys (1475 o 1490) (o en l'immediatament següent a l'un o a l'altre), Jaume Gassull, potser punxat pels pagesos, devia protestar-ne amb *La brama dels llauradors*, requisitòria contra Bernat Fenollar.

6.3. POSICIÓ DE MARTÍ DE RIQUER

D'entrada, Riquer escriu amb plena coneixença de les *Regles de esquivar vocables*, sap que pràcticament les correccions que contenen no coincideixen amb els mots que Gassull defensa a *La brama* i, sobretot, posa a contribució el seu gran domini dels textos medievals. De més a més, creu que Fenollar havia criticat els trets del parlar col·loquial de l'Horta per mitjà d'un text escrit (una **Sentència*). Ell l'anomena *bandeig* (ço és: 'acció de bandejar mots incorrectes'), com es deia al mateix segle xv valencià. Més ben dit: Fenollar hauria escrit, no un text, sinó dos. En això que segueix resumeixo l'aportació de Riquer.

6.3.1. «BANDEIG I» (= **Sentència*)

Onofre Almudèver, en editar el seu aplec de textos satírics valencians (València, 1561), l'encapçalà amb una «Epístola proemial als lectors», en la qual, després de presentar-hi les composi-

13. MIQUEL Y PLANAS (1911), p. xxviii.

cions que reuneix en el volum, acaba dient que hi ha afegit *La brama dels pagesos contra Mossèn Fenollar*, de Jaume Gassull. Vegeu el text d'aquest passatge abans, § 4.1. Riquer en conclou, amb raó, que «*La brama* de Gassull és, doncs, una rèplica a un *bandeig* de mots fet per Fenollar». ¹⁴ I, encara: «així, Mossèn Fenollar, erigit en jutge de la llengua, havia bandejat determinats mots, o sia els havia condemnats a ésser expulsats o de la parla polida o de l'escriptura». ¹⁵ I quan havia estat això? Ja ho sabem: essent Fenollar jove. La resposta la dona, doncs, el mateix Jaume Gassull, a l'inici de *Lo procés de les olives*, quan, adreçant-se a Fenollar, li recorda que ho havia fet «en vostre jovent» (*Procés*, v. 185-186).

Com és obligat, el raonament de Riquer ací és semblant al de Miquel i Planas. «De tot això deduïm que en data que era llunyana el 1496, Bernat Fenollar ja havia fet una *Brama* amb la qual cercava avalots». ¹⁶ No ha de sorprendre que el mateix Riquer l'anomeni *Brama*, car en aquella literatura de debats les rèpliques solien dur el mateix títol que els textos que les provocaven, i ho confirma que, en el mateix *Procés de les olives*, Gassull retregui a Fenollar *quan vós fes La brama* (v. 186). Riquer afegeix: «no coneixem *La brama* de Fenollar [ço és el *Bandeig I*, a què ara alludim], de la qual evidentment Jaume Gassull prengué el títol per a la seva obra, i qui sap si fins i tot la mètrica, com era freqüent en aquests debats». ¹⁷

A partir de les informacions que ell mateix forneix, mirem de calcular la data del *Bandeig I*. Riquer presenta raons per a suposar que Fenollar nasqué vers 1438. ¹⁸ Si als vint anys ja havia mantingut un debat poètic amb Ausiàs March (de cap al 1458), i si era en el «seu jovent» que provocava aldarulls lingüístics, hauríem de situar la composició del *Bandeig I* almenys entre els anys 1463 i 1468 (quan Fenollar tindria de vint-i-cinc a trenta anys). En el supòsit que aquest text hagués existit, podia contenir a cabassos els mots rurals de l'Horta de València, que Gassull defensava amb fervor a *La brama*. Ja he dit (al § 5.2) que aquesta és la conclusió a què havíem arribat uns anys després de la meua edició de les *Regles* (1950). Descarregats tots els cabassos, Fenollar es podia desentendre del vocabulari sobre el qual ja s'havia pronunciat, tot escometent altres vies per a defensar la llengua acurada. Naturalment, tot això són conjetures sense cap suport documental. No sabem res de l'imaginat *Bandeig I*. Tanmateix, com veiem, Riquer no es pronuncia sobre aquesta possibilitat (que no deixaria d'ésser una defensa del seu hipotètic *Bandeig I*); ell més aviat s'inclinaria a pensar que els «cabassos de mots rurals» eren al també problemàtic *Bandeig II*, per raó d'una al·lusió al refús de «mots casolans» (en parlarem tot seguit).

6.3.2. «BANDEIG II»

Com ho acabem de veure, són arguments filològics (uns versos de *Lo procés de les olives*) els que menarien a creure que Bernat Fenollar escriví, de jove, la seva filípica contra els vulgarismes idiomàtics. De moment, continuem fent cas d'aquesta mena d'arguments: dotze versos més avall del mateix *Procés de les olives*, Jaume Gassull torna a recordar a Bernat Fenollar la seva crítica dels col·loquialismes de l'Horta: «*en l'any de les morts*, :: quan vós dels pagesos / hagués bandejat :: los mots casolans» (*Procés*, v. 197-198).

14. Riquer (1964, III), p. 345.

15. Riquer (1964, III), p. 346.

16. Riquer (1964, III), p. 347.

17. Riquer (1964, III), p. 353.

18. Raons que no detallo ací; cf. Riquer (1964, III), p. 321.

Tornem a topar amb «l'any de les morts». Naturalment, es tracta del mateix vers ja pres en consideració per Miquel i Planas. Es refereix, en la memòria de Jaume Gassull i de Bernat Fenollar, a un any precís, que tots dos coneixien bé i que, com abans, serà clar en la mesura que no es presti a ambigüitats. Per a Riquer, la data és inequívoca: es tracta de l'any 1490, «en el qual hi hagué a València una epidèmia de glàndola de què morí molta gent, i entre d'altres l'escriptora sor Isabel de Villena». ¹⁹ Crec que ací Riquer s'ha fixat més en la necrologia de l'autora de la *Vita Christi* que en la impressió immediata de qui ha llegit els v. 197-198 de *Lo procés*: escrits aquests versos el 1495 o 1496, semblen suggerir que, després de l'acció de «bandejar los mots casolans», haurien transcorregut molts més anys que els cinc que els concedeix Riquer (en entendre'ls referits a 1490). Nogensmenys, ací seguirem l'argumentació de Riquer, i després em permetré de fer un comentari del problema historicofilològic suscitat per la discrepància entre Miquel i Planas i Martí de Riquer (§ 6.4).

Aquest constata que l'any 1490 «Bernat Fenollar devia tenir uns cinquanta anys, la qual cosa ens obliga a concloure que el moment en què bandejà els “mots casolans” dels pagesos [= *Bandeig II*, de 1490] no és coetani a aquell en què féu *La brama* (o sia *La brama* de Fenollar, que desconexem totalment) [= *Bandeig I* o **Sentència*, de cap a 1463-1468]». ²⁰ Malgrat tot, ací Riquer sembla caure en una contradicció que desconcerta. Com ho hem vist abans (§ 5.1), la publicació de les *Regles de esquivar vocables* (1950) decebé aquells qui, tot esperant que el text contindria el refús dels col·loquialismes de l'Horta de València, ara s'adonaven que aquests hi eren en una proporció esquifida, gairebé nulla. Així tornàvem a quedar —es deien— sense el blanc de les ires de Gassull i els seus pagesos. L'explicació en què tothom anà convenint aleshores era que els col·loquialismes condemnats es devien trobar a la **Sentència* (que correspondria al *Bandeig I* de Riquer), la qual, emperò, si era de formulació escrita, no coneixia ningú (i, si havia estat dita oralment, només l'havien sentida els que eren presents el dia de formular-la). Aquesta era la reacció general d'universitaris i erudits de mitjan període 1950-1960 ençà (§ 5.2 i 5.3.2 [grup B]).

En canvi, Martí de Riquer, reconeixent que del *Bandeig I* ho ignorem tot, llevat d'allò del jovent i les revoltes (*Procés*, v. 185), que aneu a saber si tenien res a veure amb el parlar dels llauradors de l'Horta, atribueix, fidel a la seva lectura de *Lo procés* (v. 197-198), la crítica dels «mots casolans» al *Bandeig II* (comesa que tothom assignava al *Bandeig I*). No cal dir que, segons això, el *Bandeig II* seria l'incident de *La brama* el 1490. I que el lector em perdoni per insistir-hi tant.

Més avall Riquer, potser no prou satisfet de les conclusions a què arriba, intenta de matisar entre els seus dos bandeigs, tots dos més vivents en les elucubracions textuals que en la realitat efectiva: el *Bandeig I* devia ésser —diu— un poema [probablement concebut en termes generals, imagino jo] contra el llenguatge rústic dels llauradors (segons *Procés*, v. 186), mentre que, a través del *Bandeig II*, Fenollar proscriu els «mots casolans» dels pagesos (segons *Procés*, v. 197-198). ²¹ Ben mirat, però, tot devia ésser el mateix. Amb tot el respecte que sento per la filologia, deixeu-me dir que potser no n'hi havia per a donar-hi tantes voltes!

Riquer acaba les seves consideracions sobre aquest problema tan enrevesat al·ludint al canvi que s'hi havia operat l'any 1950, amb la publicació de les *Regles* (§ 5.1). Si és cert que, del *Bandeig I*, no en sabem res, «és molt possible que tinguem, encara que en estat indirecte i fragmen-

19. RIQUER (1964, III), p. 348.

20. RIQUER (1964, III), p. 348. A vegades l'excés d'informació desorienta. Com sabem, Riquer distingeix el *Bandeig I* i el *Bandeig II*. Aquest seria de l'any 1490; aquell, del «jovent de Fenollar» (1463-1468), i ací ell també li dóna el nom de la «*Brama* de Fenollar», perquè hauria provocat *La brama* de Gassull. No cal dir que, amb els noms del *Bandeig I*, *La brama* de Fenollar i la **Sentència*, ens referim a un sol text, que, per afegidura, no existeix!

21. RIQUER (1964, III), p. 353.

tari», el *Bandeig II* (de 1490).²² Riquer pensa que d'aquest text primitiu derivarien, d'una manera o altra, les *Regles de esquivar vocables*. Ja hi veu la mà de Pere Miquel Carbonell, «autor material de la còpia, el qual, tenint davant un text que desconeixem, segurament el “bandeig de Mossèn Fenollar”, es dedicà a fer llistes de mots jutjats incorrectes, seguits de llur equivalent correcte».²³ Amb tot, ací el nostre filòleg incorre en una nova contradicció. Deixant a part la gran diferència que separa el món de les *Regles* i l'ambient dels textos valencians, com podria persistir el *Bandeig II* dins les *Regles*, per modificada que en fos la versió, si hem quedat que aquest *Bandeig II* proscrivia els «mots casolans» dels pagesos de l'Horta, els quals, d'altra banda, són pràcticament absents a les *Regles*?

En resum: Martí de Riquer, que fou un dels primers a conèixer les *Regles de esquivar vocables*:²⁴ 1) condicionat per una lectura estricta de *Lo procés de les olives* (1495 o 1496), pensa que Bernat Fenollar escriví dos textos (*Bandeig I* i *Bandeig II*) contra els vulgarismes i en defensa d'una llengua acurada: l'un, essent jove (entre 1463 i 1468); l'altre, arran de «l'any de les morts» (que ell situa al 1490); 2) del *Bandeig I*, no se'n sap res, però el *Bandeig II* propugnava de «bandejar los mots casolans» (cosa que hauria provocat *La brama* de Gassull, del mateix 1490), i 3) tot reconeixent que hi ha poquíssimes coincidències entre el *Bandeig II* i les *Regles*, no deixa de creure que les *Regles* continuen (en part i en versió molt modificada) el *Bandeig II*, si bé cal admetre-hi la intervenció de Pere Miquel Carbonell.

Ben mirat, però, ens hem mogut molt poc d'on érem en iniciar les anàlisis filològiques: el primer dels dos textos alludits és simplement inexistent (o, ara per ara, desconegut), i, quant al segon, en tot cas només el coneixem per una versió (la del manuscrit de Girona) que no té res a veure amb els medis literaris valencians que en podrien donar raó, ni amb el llenguatge col·loquial dels llauradors de l'Horta, ni, encara, amb el tipus de producció escrita de qui n'hauria estat l'autor. No, no hem avançat gaire.

6.4. RECAPITULACIÓ, ASSAIG DE SÍNTESE I CONCLUSIONS

És de doldre que Miquel i Planas i Martí de Riquer difereixin tan notablement en llurs interpretacions. Els separen sobretot dues qüestions fonamentals: 1) si hi hagué o no un text escrit (o dos) de Bernat Fenollar que donés peu a *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull, i 2) a quin any correspon l'anomenat «any de les morts». Recordem que aquest seria: *a*) o bé el 1475, segons la primera aproximació de Miquel i Planas al tema (§ 6.2), a la qual s'adherí Rubió i Balaguer (nota 30, en aquest mateix paràgraf), *b*) o bé el 1490, segons Riquer (§ 6.3), data per la qual es decantà més tard el mateix Miquel i Planas (§ 6.2, especialment la nota 12 i el tros del text que la motiva). Pel que ja he dit (§ 6.2), jutjo més autèntic el primer parer de Miquel i Planas que el segon. Sintetitzant: segons els nostres filòlegs, sembla que «l'any de les morts» oscil·la entre 1475 (el «primer» Miquel i Planas i Rubió), 1487 (Sanchis Guarner, nota 30 d'aquest mateix paràgraf) i 1490 (el «segon» Miquel i Planas i Riquer). Determinar aquesta fita és essencial per a la datació de *La brama* de Gassull (i, per tant, de la possible **Sentència* prèvia de Fenollar).

22. RIQUER (1964, III), p. 353.

23. RIQUER (1964, III), p. 353.

24. Com sabem, el text de les *Regles* aparegué al BRABLB l'any 1950 (cf. el capítol 5), quan Riquer n'era el curador. No cal dir, doncs, que ell en veié l'original mecanografiat, ell i jo en discutírem la presentació material, jo li'n vaig retornar les proves corregides, etc.

Examinem, de moment, la primera qüestió, que Riquer resol en el sentit que Fenollar devia escriure un text (*Bandeig I*) entre 1463 i 1468 (en el «seu jovent») i un altre (*Bandeig II*) «l'any de les morts» (1490). Ho fa d'acord amb una lectura minuciosa d'unes estrofes del començ de *Lo procés de les olives*, que Jaume Gassull adreça a Bernat Fenollar, «com a procurador d'en Moreno». Són els v. 177-208 de *Lo procés*, que he transcrit més amunt (començ del § 6.1). Convé que el lector els tingui presents en tot el que segueix. Riquer estableix una oposició entre dues parelles de versos: 1) v. 185-186 («si'n vostre jovent :: cercàveu revoltes, / quan vós fés *La brama* :: també con rall quaix») i 2) v. 197-198 («en l'any de les morts, :: quan vós dels pagesos / hagués *bandejat* :: los mots casolans»). En conclou: 1) que l'acció de 'cercar revoltes' + una determinació temporal («en vostre jovent») s'ha de situar lògicament quan Fenollar era jove (per exemple, entre 1463 i 1468, en què devia tenir de vint-i-cinc a trenta anys), i 2) que l'acció d'«haver bandejat» + una altra determinació temporal («en l'any de les morts», que ell situa el 1490) ha d'ésser molt allunyada de la primera en el temps.

Penso que Riquer no ha tingut en compte el conjunt global de les oracions que figuren en les dues estrofes al·ludides, que, de més a més, són contigües (per més que ell les presenta com si quedessin més separades). S'hi succeeixen accions passades remotes (*cercàveu, fés, cobriren, hagués bandejat, estaven*), una acció passada recent (*em seguí*, confirmada per la determinació «en dies passats») i accions presents o permanents (*esmeneu, voleu, comporta, vull*). Gramaticalment no hi veig altres contrastos (prescindint d'alguna subordinació, que no afecta la línia general). Costa, doncs, d'acceptar que aquest panorama justifiqui una decisió tan greu com que Bernat Fenollar hagués redactat dues vegades sengles composicions contra el llenguatge col·loquial. La veritable oposició entre els dos parells de versos rau en les determinacions temporals («en vostre jovent» *vs.* «en l'any de les morts»), de manera que, en tot cas, només podríem admetre l'existència dels dos bandeigs si ambdues determinacions correspongessin realment a dates tan allunyades com 1463-1468 i 1490 (és a dir, uns vint-i-cinc anys). La primera qüestió (hi hagué, o no, text escrit de Fenollar?) es troba, doncs, en relació de dependència amb la segona (quin any fou el de «les morts?»); per tant, la resposta correcta a la primera és condicionada per la que donarem a la segona.

Nogensmenys, abans d'abordar «l'any de les morts», voldria fer una darrera reserva sobre l'enigmàtica **Sentència* escrita de Fenollar. Ficat en la xarxa dialèctica de Martí de Riquer, he hagut d'anar-li seguint el joc i he parlat a dojo, no d'un text escrit, sinó de dos. Reitero que un criteri positivista abona l'actitud de reconèixer només allò que és provat documentalment: així la **Sentència* de Fenollar (l'existència de la qual no solament no nego, sinó que tinc per evident) podia tenir una formulació únicament oral, cosa que, a més, s'avenia amb el tarannà d'un home de vida social, de tertúlies i de debats; però, com a text escrit, l'hem de considerar in-existent.

Passem ara a la segona qüestió anunciada: «l'any de les morts». Com a cosa prèvia, potser caldria sentir la veu dels historiadors. Aquests, en primer lloc, són els qui han estudiat els avatars de la salut pública en l'època que ens afecta i, segonament, ho han fet sense els prejudicis que poden haver distret els filòlegs, en deformar-los la visió objectiva de les situacions.²⁵ I bé, segons Paulino Iradiel,²⁶ «de les mortaldats que amb major o menor intensitat afectaren intermitentment les

25. D'altra banda, no es tracta d'abassegar el lector amb dades monogràfiques plenes de detalls. He optat simplement per la consulta de dos treballs que ens poden satisfer: SANCHIS (1972) i IRADIEL (1989).

26. IRADIEL (1989), p. 270.

regions del país, ha de quedar clara [...] la presència quasi permanent del fenomen epidèmic». Iradíel continua: «Mercè Gallent ha constatat,²⁷ per al període comprès entre 1400 i 1512, brots d'epidèmia en vint-i-vuit ocasions, és a dir, un cada quatre anys; i el *Dietari del capellà*,²⁸ amb una percepció estadística poc freqüent en les cròniques, enumera en sentit ordinal els set més importants: 1401 (la sisena mortaldat després de les cinc anteriors del segle XIV), 1428, 1439 (7.200 morts en València), 1450 (11.000 morts), 1458 (12.000 morts), 1475-1477». Per la seva banda, i pel que fa al segle XV, Sanchis Guarner havia verificat el gran flagell de la societat medieval en els anys 1411, 1428, 1439 (7.200 morts), 1450 (11.000 morts), 1459 (12.000 morts), 1475, 1478 i 1489 (11.000 morts).²⁹ No hem acabat. Malgrat l'escrupolositat del diligent capellà, aquesta llista esgarrifosa encara s'hauria d'incrementar amb 1487 i 1490, que també foren sengles «anys de les morts», d'acord amb Sanchis Guarner i amb Riquer, que hi aporten proves filològiques segures.³⁰ Tot al més, aquestes dues absències (1467 i 1490) dins les llistes dels cronistes semblen donar a entendre, no que fossin anys sense epidèmies, sinó que, en tot cas, aquestes no havien estat tan mortíferes com les dels altres anys enregistrats.

Potser ja en tenim prou. Vist aquest panorama de mortaldats, tan esfereïdor, és aconsellable de recórrer a d'altres esdeveniments datables amb més seguretat, com a prova de cronologia. En el nostre cas, els filòlegs especulen amb tres nombres (1475, 1487 i 1490) que sens dubte ho foren, bé que de major o menor gravetat, però tots tenim consciència que ens apuntalem damunt bases febles. Sense negar que cap d'ells no meresqués de passar a la història per raó dels estralls que implicà, en aquelles èpoques eren nombrosos els anys als quals es podia aplicar el fatídic epítet: ho acabem de veure amb les dades fornides pels dos historiadors consultats (gairebé una dotzena d'anys marcats per l'estigma fatal):³¹ sempre era ver que moltes persones hi havien perdut la vida, de manera que cada any d'aquests podia ésser recordat sense exagerar com «l'any de les morts». Per tant, aquesta denominació fàcilment es torna una dada poc segura perquè ens en puguem refiar com a principal (i potser únic i tot) referent per a datar qualsevol esdeveniment. És com si avui, per a situar en el passat un succés ocorregut a la ciutat de València abans de 1969, només en poguéssim dir que allò havia passat «l'any de la gran inundació del Túria», perquè sempre s'acumulaven diverses inundacions en la memòria col·lectiva i no podríem tenir gaire con-

27. GALLENT (1979), p. 115-135.

28. Hom es refereix al curiós i meticulós *Dietari del capellà d'Anfós el Magnànim*, editat per Josep SANCHIS I SIVERA (València, 1932).

29. SANCHIS (1972), p. 170.

30. En efecte, SANCHIS (1962), p. 310, proposa (sense, però, fer-s'hi massa fort) l'any 1487, que també deixà el país assolat i del qual dona algunes dades documentals. Hi ha notícies sobre les mesures que la ciutat de València prengué amb motiu de la pesta d'aquell any (on, per cert, surt esmentat Jaume Gassull). D'altra banda, entre 1487 i 1490 només hi ha tres anys de diferència. Adonant-se que Fenollar ja fregava la cinquantena (i que ja no li esqueia la frase «en son jovent» de *Lo procés*, v. 185), Sanchis ho resol atribuint l'epítet a «un toc d'ironia i complicitat» per part del mateix Gassull respecte a Fenollar. Això confirma que Sanchis pensava que només degué existir un sol *Bandeig* (també separat-se, doncs, de Riquer). Pel que fa a aquest, ja hem vist (§ 6.3) que, obsedit per la fita decisiva de la mort d'Isabel de Villena, no veu cap altra manera d'interpretar l'«any de les morts» que el 1490. Altrament dit: per a ell, pesa més el renom de les personalitats que hi caigueren (Isabel de Villena i altres d'esmentats al § 6.2, nota 12) que el nombre total de morts. Encara resten altres filòlegs que abans hem pres en consideració. RUBIÓ (1984), p. 456, alineant-se amb el «primer» Miquel i Planas, creu que aquest any dissortat fou el 1475. COLON/SOBERANAS (1985), p. 51-54, no escometen el tema de la cronologia dels textos; no es pronuncien, doncs, sobre l'«any de les morts».

31. Seran exactament dotze, si hi afegim l'any 1487, aduït per SANCHIS GUARNER (cf. la nota 30), el qual s'oblidà de consignar-lo en la llista que ell mateix inserí a la seva història (citada a la nota 29). I passaran de dotze si hi incloem el 1490, en el qual moriren Isabel de Villena i altres persones notables de l'epidèmia de torn, com consta documentalment [i que també manca a la llista de SANCHIS (1972), p. 170].

fiança en aquest testimoni, si no disposàvem d'un altre fet real indiscutible que ens en desfés les possibles ambigüitats.

Documentats si més no tres «anys de les morts» (1475, 1487 i 1490), cadascú pren l'opció que li sembla més apropiada. No per tirar aigua al meu molí, sinó per posar-ho objectivament a la consideració del lector, em permeto de recordar que, d'aquestes tres dates, l'any 1475 és l'únic que figura en els inventaris d'anys marcats per epidèmies segons els historiadors (Paulino Iradiel, el capellà i el mateix Sanchis Guarner). Això deu voler dir que el 1475 fou més durament assotat per la crisi que el 1487 i el 1490. Si Ramon Miquel i Planas n'hagués tingut coneixement, hauria canviat el 1475 pel 1490? Si Martí de Riquer ho hagués tingut en compte, hauria anteposat la qualitat (certs morts il·lustres) a la quantitat (una multitud afectada)? No oblidem que, d'acord amb el testimoniatge de Miquel i Planas (§ 6.1), els morts a conseqüència de la tragèdia de 1475 foren una veritable gernació. Tanmateix, com deia, cadascú fa la seva opció: els erudits que hi han intervingut, el lector que ha seguit el descabdellament, jo mateix, que l'he presentat. Em permeto d'insistir que Martí de Riquer, en decantar-se per l'any 1490, degué fer-ho sota la impressió que hi vagi morir l'escriptora Isabel de Villena, cosa que se li devia imposar com si aquell hagués estat «l'any de les morts per excel·lència».³² Per la seva banda, Miquel i Planas reconeix sense ambages que aquesta mateixa circumstància és la que l'induí a modificar la seva primitiva opinió sobre un trist «any de morts» que quedava sense precisar (§ 6.2). A parer meu, ambdós filòlegs es deixaren dur per un criteri subjectiu, per raó del respecte i l'admiració que sentien per la il·lustre escriptora. Pel que fa a Riquer, sembla provar-ho el fet que ell mateix no hagi parat esment en cap dels altres anys no menys fatídics. Si Riquer hagués acceptat el 1475 com a «any de les morts» (que al capdavant era una vella proposta de Miquel i Planas, i no gratuïta per cert), no hauria hagut de furgar en les estrofes de *Lo procés de les olives* per justificar els dos bandeigs. Aleshores, *La brama* seria de 1475 (com ho havia dit, de primer, Miquel i Planas i s'hi havia adherit Rubió i Balaguer) i hauria estat provocada per la condemna dels col·loquialismes de l'Horta feta per Fenollar (en forma de text escrit, sermó abrandat o exposició oral).

En canvi, si es manté la data de 1490 com «l'any de les morts», ja he dit que gramaticalment veig difícil de justificar dos bandeigs tan separats. De més a més, així sorgeixen dos nous aspectes en alternança que sempre m'han deixat perplex. (Dic «en alternança», perquè el tema que ara posaré depèn de si *La brama* de Gassull responia al *Bandeig I* o al *Bandeig II*. Recordem que, segons la cronologia de Riquer, *La brama* seria de 1490. I bé, la meua perplexitat essent doble, només un dels dos aspectes serà vàlid. Examinem les dues possibilitats.)

1) Supòsit del *Bandeig I* (entre 1463 i 1468). Per què Jaume Gassull hauria esperat prop d'un quart de segle a escometre Bernat Fenollar per haver proscrit tots aquells mots vulgars que ell estimava tant? M'ho fa dir el fet que Riquer situï «el jovent» de Fenollar entre 1463 i 1468, i Gassull no hi respongués fins al 1490. No versaven aquells debats de la València quatrecentista sobre qüestions d'actualitat, que en tot cas exigien reaccions immediates? De fet, el començament de *La brama* fa creure que es tracta d'un episodi recent: que el lector hi repari els usos dels temps verbals i comprendrà què vull dir (per al text, cf. el § 3.2, v. 1-100).

2) Supòsit del *Bandeig II* (de 1490). Pitjor, encara: en aquest cas, poc temps hauria passat entre el segon text de Fenollar (que hauria condicionat immediatament *La brama*) i les *Regles de esquivar vocables* del manuscrit de Girona, que semblen haver estat redactades i copiades molt poc de temps després (cf. el § 7.6). Un període massa breu, sobretot si pensem que les *Regles* havien

32. RIQUER (1964, III), p. 348.

d'ésser, en tot cas, una refosa *sui generis* del *Bandeig II*, en el sentit que s'apartaven substancialment de les altres produccions (en vers) de la literatura valenciana d'aquesta naturalesa i que no es limitaven a proscriure col·loquialismes, sinó que s'obrien a diversos altres camps de la llengua i de la cultura (capítol 11). Com més voltes hi donem, més la troca s'embolica.

És clar que parlem d'allò que coneixem tan imperfectament. Tanmateix, espero que em serà permès de fer pública una impressió personal (que no sabré raonar, però que no puc silenciar): se'm fa difícil d'admetre que, dins *La brama*, Gassull recollís mot per mot tot el tresor del lèxic rústic que hauria condemnat el *Bandeig I* (o, com prefereix Riquer, el *Bandeig II*). Més aviat jo diria que Gassull havia reaccionat contra uns criteris generals en pro d'una llengua selecta i acurada, exposats per Fenollar, i que, en oposar-s'hi, havia anat enfilant sèries d'expressions populars que ell coneixia i valorava, formant una autèntica «ostentació lexicogràfica» (per dir-ho en frase de Jordi Rubió, cf. el § 5.2): si ens hi fixem bé, ens adonarem que els mots i les frases de l'Horta de València li brollen amb una espontaneïtat que no seria possible d'aconseguir si haguessin de funcionar com a peces d'una discussió. En bon nombre de paraules adduïdes per Gassull, potser el mateix Fenollar ni tan sols hi havia pensat. Repasseu, si us plau, els v. 186-240 de *La brama* (§ 3.2) i en fareu la prova.

Acabo de revelar una impressió personal. No acabaré aquest capítol sense ocultar vers on s'orienta el meu pensament. Crec que l'apòstrofe de *jove* («en vostre jovent») que Jaume Gassull etziba a Bernat Fenollar, quan ja no era lluny de la seixantena (*Lo procés*, v. 185), encaixaria bé, en principi, en el període de 1463 a 1468 que ha assenyalat Martí de Riquer. Justament el 1467, el capítol de la seu de València l'en nomenava sotsobrer (quan ja n'era domer).³³ Era un home jove (d'uns vint-i-cinc anys) i de renom. Sabem que ja havia sostingut un debat amb Ausiàs March (abans, doncs, de 1459, data de la mort d'aquest). Això vol dir que se li reconeixia un prestigi que, enllà del temps, no faria sinó créixer. Ara bé, atès que la seva escomesa contra els llauradors de l'Horta està lligada amb «l'any de les morts» (*Lo procés*, v. 197-198), m'inclino a situar-la entorn de 1475 (amb el «primer» Miquel i Planas, Rubió i Balaguer i els historiadors). En aquell moment, el domer de la seu valentina devia tenir entre trenta-cinc i quaranta anys. Que n'hagués fet un text escrit, és possible, però poc probable: res no l'hi obligava, no n'existeixen referències explícites, fins ara no se n'ha trobat cap rastre, el mateix Gassull (en fer-li'n retret a *Lo procés*, v. 186, cf. el § 6.1) reconeix, segons Riquer, que «tot això fou gairebé com una *conversa*» (i no un text escrit). Per tant, Jaume Gassull, amb la seva *Brama dels llauradors*, simplement contestava l'actitud de Bernat Fenollar en pro de la dignificació de la llengua corrent i en contra de l'ús generalitzat del registre col·loquial.

Per fi, dediquem uns instants a les *Regles de esquivar vocables*. Pere Miquel Carbonell les transcriu a Barcelona, al manuscrit que duu el seu nom i que es troba avui a l'Arxiu Capitular de Girona (cf. el § 7.6). I bé, ja hi atribueix un cert paper a Bernat Fenollar (de qui recull, per la via que fos, exemples que ell convertirà en regles destinades a «esquivar vocables»). Això palesa que a finals de la quinzena centúria aquest nom era ben conegut a Barcelona com el d'un paladí esforçat de la llengua correcta.³⁴ Més avall (§ 15.2), a propòsit de la consideració de què era objecte Fenollar en els medis barcelonins, forniré noves dades sobre l'actitud i el comportament de Carbonell respecte al poeta valencià. D'altra banda, les penoses seqüeles de la Guerra Civil catalana de 1462-1472 (§ 1.2 i 1.3) convertiren, per contrast, la ciutat de València en un puixant focus

33. Riquer (1964, III), p. 321.

34. Ferrando (1983), p. 171-173.

cultural, que per força havia d'atraure l'atenció dels escriptors catalans, sobretot els barcelonins,³⁵ i d'una manera especial Pere Miquel Carbonell, que era un assidu participant en les justes literàries del seu temps.³⁶

Tant si *La brama* de Gassull replicava al «jove Fenollar» (de 1463 a 1468), com si corresponia al primer «any de les morts» (1475) o ni que fos del mateix 1490, quan podem dir que Carbonell ja trempava la ploma davant el seu manuscrit, aquest arxiver barceloní estava ben informat de la labor del poeta valencià a favor de la dignificació de l'idioma. Bernat Fenollar assolí així un objectiu que segurament mai no s'havia proposat: figurar com a mentor d'un text important per a l'enaltiment i la unitat de la llengua vernacla, amb el mateix rang que l'humanista Jeroni Pau, per obra del també humanista Pere Miquel Carbonell. Tots dos n'eren el «referent d'autoritat» (com veurem al § 15.3).

35. FERRANDO (1983), p. 364. S'hi esmenten, entre d'altres, Antoni Vallmanya, Joan de Sentcliment, Joan Fogassot, Miquel Estela, Joan de Masdovelles i Joan Lonch.

36. FERRANDO (1983), p. 145.

PART SEGONA

LES REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES

7. EL CÒDEX. EL MANUSCRIT DE LES *REGLES*. LA DATA

7.1. DESCRIPCIÓ DEL CÒDEX

El conegut manuscrit de Pere Miquel Carbonell es troba avui a l'Arxiu Capítular de la seu de Girona. Per raons tant professionals (no sóc codicòleg) com ocasionals (no és l'objectiu d'aquest llibre), he renunciat a reconstruir la història d'aquest còdex. M'hi poso pel que fa a començos del segle XIX. En aquesta època el còdex ja era a la Catedral de Girona. Ho prova que l'hi veié Jaime Villanueva l'any 1807, en una etapa del seu curiós i documentat «viatge literari» per les esglésies d'Espanya.¹ Villanueva subratlla la importància de l'arxiu i exalta la figura de Carbonell, cronista i arxiver reial. Quant al còdex, «miscelánea de varias apuntes y curiosidades del uso de Pedro Miguel Carbonell» (p. 111), descriu aspectes rellevants del seu contingut: odes i epitafis, himnes i epigrames, lletres bescanviades entre Carbonell i Jeroni Pau (de qui fa un gran elogi), el text *De viris illustribus Catalanis* de Carbonell, i abundoses inscripcions romanes (d'Espanya i també de Roma, Milà i altres ciutats italianes, copiades per Jeroni Pau). Diu que desisteix de transcriure-les. Amb tot, no parla de les *Regles* (que només hi ocupen tres folis i no devien cridar-li l'atenció). Villanueva restà impressionat de la seva visita a la catedral de Girona. Ultra el relat publicat al *Viage* (que acabo d'extractar), escriví un opuscle, conservat a la Real Academia de la Historia (Madrid) i intítulat «Sobre el archivo de Gerona (iglesia de)»,² on forneix més informacions sobre el contingut del còdex, però sense dir-hi res tampoc de les *Regles*.

1. *Viage literario a las iglesias de España*. «Su autor Don Jaime VILLANUEVA, presbítero, individuo de la Academia de la Historia. Tomo XII: *Viage á Urgel y á Gerona*. Publicado por la misma Academia» (Madrid, 1850). Per al que ens interessa ací, *vide* p. 111-115.

2. Pertany a la «Colección Villanueva» de l'Academia, lligall 63 («Varios opúsculos»). Signatura 9/4560. És un opuscle de cinquanta folis, que vaig examinar el dia 1 de març de 1990. El col·lector hi copià epístoles i altres textos que l'interessaven i que aparentment no devia poder incloure al volum citat del *Viage*. Tampoc no s'hi diu res de les *Regles*. Al foli 1, Villanueva fa una descripció del contingut del còdex, en la qual, ultra repetir el que ja he dit al text (epigrames, lletres, epigrafia, referències a Pau, etc.), trobo un passatge que em demano si no podria al·ludir als textos poètics o a les *Regles* del còdex. Fa així: «alia demum, quae doctus ille vir aut otio indulgens, aut sibi suisque scriptis consulens adnotabat» (subratllo les frases que m'ho feren sospitar). D'altra banda, és en aquest lligall on Villanueva precisa l'any de la seva visita a Girona: «Ego vero qui codicem Gerundae in tabulario Cathedralis Ecclesiae vidi, dum ibi regio iussu historica rei monumenta perquirerem anno 1807 ineunte [...]». Afegeix que, lamentant que tantes coses romanguessin ocultes a les tenebres de l'arxiu, s'imposà de copiar-les, cosa que fa a continuació (i és el que omple el lligall).

Amb Manuel de Bofarull, editor dels opuscles inèdits de Pere Miquel Carbonell, la història es repeteix.³ Després de donar compte dels treballs de Carbonell que es troben a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona), el col·lector es refereix al còdex de Girona, del qual mostra tenir un coneixement directe. Aquest té per títol: «Petri Michaelis Carbonelli Adversaria». Bofarull en descriu el contingut, copiant-ne unes indicacions escrites versemblantment pel mateix Carbonell i que fan així: «Codex epigrammata, epistolas et alia quamplurima continens, in quo sunt aliqua raptim scripta quae sunt emendatione digna, quasi totum manu mea scripta». També aquesta descripció manca de qualsevol referència explícita a les *Regles* (que, en tot cas, només hi serien al·ludides en la frase *alia quamplurima*). Si aquestes indicacions foren escrites pel mateix Carbonell, no deixen d'estranyar-nos, atès l'interès que ell havia de tenir pel tema de la llengua correcta. Tampoc no se'n diu res en els opuscles publicats en els dos volums referits.⁴ Com havia passat amb Villanueva, Bofarull, atent a d'altres aspectes del contingut del còdex, no parà esment a les *Regles* que hi ocupen, certament, un espai molt reduït, o potser ni tan sols se n'adonà.

Aquesta manca d'atenció a les *Regles* encara duraria anys. Per fi, Jaume Massó i Torrents, que des de finals del segle XIX havia anat publicant catàlegs de manuscrits catalans pertanyents a diverses biblioteques, pogué emprendre un ambiciós repertori global de la literatura catalana antiga (des dels orígens fins entrat el segle XVI), el primer volum del qual aparegué el 1932.⁵ La cerca hi era feta sota una òptica diferent de les de Villanueva i de Bofarull. En tenir a les mans el còdex gironí de Pere Miquel Carbonell, no se li podia escapar cap peça escrita en català, i així quedà enregistrada al seu repertori una breu però suficient notícia sobre les *Regles de esquivar vocables*.⁶ L'entelèquia ignota es tornava una entitat perceptible a simple vista, només calia acostar-s'hi i llegir.

Si fins ací he recordat algunes visites que el còdex de Pere Miquel Carbonell havia rebut en el decurs dels dos-cents darrers anys a l'Arxiu Capitular de Girona, ara cal que diguem uns mots sobre les seves característiques codicològiques i sobre els textos que conté. Durant molts anys dugué la signatura següent: «Carbonell - Arm. I - Est. III - Núm. 22-69».⁷ A l'Arxiu em diuen (1997) que actualment el còdex és identificat, de manera simplificada, amb el núm. 69. El componen 281 folis numerats,⁸ escrits en lletra del segle XV (i qualche addició posterior). Més ben dit: s'hi veu la típica i inconfusible lletra de Carbonell (quí, callígraf de renom, s'ufanava de la seva escriptura, regular i entenedora). D'una petita part fou redactor el seu fill Francesc. Les tapes ex-

3. *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón [ColDocInACA]*, «publicada de Real Orden por su Archivero D. Manuel de Bofarull y de Sartorio. Tomo XXVII: *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*. Ilustrados y precedidos de su biografía documentada por D. Manuel de Bofarull y de Sartorio, Archivero [...]. Tomo I.» (Barcelona, 1864). El que afecta el nostre treball és el pròleg, p. v i següents. Els opuscles ocupen aquest volum i el segon, publicat a Barcelona el 1865 (amb el mateix títol que el primer).

4. Manuel de BOFARULL publicà les composicions poètiques catalanes del còdex gironí a la *Revista Histórica Latina*, núm. II (1875), p. 61-64 i 102-108 [apud MASSÓ (1932), p. 37]. No he vist aquesta publicació (en la qual, però, podem creure que les *Regles* no foren acollides).

5. MASSÓ (1932), 620 p.

6. MASSÓ (1932), p. 37. Massó es limita a dir lacònicament que les *Regles* es troben als folis 200-202 del manuscrit, en transcriu el títol i afegeix: «és impossible reproduir la llista, que és abundantíssima».

7. Amb aquesta signatura era identificat el còdex de Pere Miquel Carbonell quan jo en vaig fer la transcripció de les *Regles* (cf. l'apartat 1 de la «Introducció») [BADIA (1950), p. 137]. Pocs anys més tard, M. Antònia Adroher constata que encara hi tenia la mateixa signatura [ADROHER (1957), p. 130].

8. Per a algunes particularitats i anomalies en la numeració, cf. ADROHER (1957), p. 130.

teriors (davant, llog i darrere) són de pergamí i també ho és un primer foli interior, no numerat. El cos del manuscrit és de paper de bona qualitat (i la numeració comença, com és lògic, amb el primer foli de paper). Ben conservat i enquadernat. A la fi dels anys vuitanta ha estat restaurat al monestir cistercenc de Solius (Baix Empordà). Dimensions: 29 cm d'alçària per 21 cm d'amplària. Les mides de la caixa d'escriptura varien segons els casos, però, pel que fa al text de les *Regles*, són de 25 cm (d'alt) per 18,5 cm (d'ample).

7.1.1. RETOLACIONS I TITULACIONS

1) Al llog llegim: «Petri Michaelis Carbonelli Adversaria - 1492».⁹

2) A la coberta exterior (a dalt, en tipus gràfics grossos) hi ha escrit: «Ipso in libro¹⁰ sunt pleuraque epigrammata et opera egregia de aliis comandantur quas per totum manu mea scripsi».¹¹

3) I més avall continua, amb lletra més petita i aparentment posterior: «Continet praeterea versus cathalaunicos, sententias virorum illustrium, inscriptiones plurium monumentorum cum explicatione abreviationum ad eas legendas. In hoc volumine contentorum, partim est compositor, partim recopiator Petrus Michael Carbonellus - 1492».

4) Oberta la tapa (al dors, doncs, de la coberta de sobre), hi ha una nota sobre Joan Gonçalvo, il·luminador, autor de diverses vinyetes, que duu la data de 14 d'abril de 1516. A l'esquerra, una brevíssima nota marginal es refereix a una profecia de santa Hildegarda.

5) La tapa exterior del darrere no conté res escrit. Però, oberta la tapa (al dors, doncs, de la coberta de sota), hi ha una llista de noms, sense data.

6) Al pergamí de dins (primer foli, sense numerar) es llegeix (*recto*, part superior): «Codex epigrammata, epistolas et alia quam plurima continens in quo sunt aliqua raptim scripta que sunt emendatione digna».¹²

7) La resta d'aquesta cara del pergamí interior és un acumulament atapeït de notes, sense ordre ni alineació, ple d'indicacions sumàries de textos o altres escrits que conté el còdex. Devia tenir una funció mnemotècnica, d'índex de les peces (per si hom les volia consultar), perquè totes les mencions remetien als folis on es troben els textos corresponents. En aquesta munió de referències, no hi manca el títol del nostre text: «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagèsivols», amb la remissió al foli cc.

8) L'altra cara del pergamí interior (*verso*) conté quatre notícies de defuncions («*Obiit* + el nom i circumstàncies del difunt»), datades els anys 1491, 1504, 1510 i 1452. Com és natural, separades i escrites amb tinta diferent, etc.

És evident que la col·locació material de les notícies no correspon a la successió temporal en què foren escrites: el compilador aprofitava els espais buits que s'hi produïen.

9. Aquest títol fou escrit al llog per Jaime Villanueva.

10. Massó Torrents transcriví, erròniament, «In presenti libro». Crec que la transcripció correcta és la que dono ací, que coincideix amb la d'ADROHER (1957), p. 130.

11. Quan jo vaig transcriure el text de les *Regles* (segona meitat del període 1940-1950), hi havia ací una etiqueta moderna amb el núm. 930, que sens dubte corresponia a una signatura anterior a la que era vigent entorn de 1950 [BADIA (1950), p. 138]. Corroborat per ADROHER (1957), p. 130, que encara la hi trobà uns anys després que jo.

12. MASSÓ TORRENTS (1932), p. 37; ADROHER (1957), p. 130. De fet, és el mateix text que ja havia llegit Manuel de Bofarull.

7.1.2. CRONOLOGIA DEL CÒDEX

«Probablement escrit entre els anys 1473 i 1507», apuntà Jaume Massó i Torrents i repetí M. Antònia Adroher.¹³ I repeteixo jo. No es pot precisar més, per tal com, per la seva peculiaritat de calaix de sastre, el còdex manca de les dades (*incipit* i *explicit*) que solen tenir els textos de contingut estructurat i coherent. Així, sense encomanar-se a Déu ni al diable, Carbonell obre el seu manuscrit *in medias res* amb una «Epistola in laudem Petri Michaelis Carbonelli» que li adreçava el juriconsult Francesc Casa-saja (escrit ací «Casagia»), datada el juny de 1475 (f. 1r). I, a partir d'ací, es van amuntegant folis i folis amb una gran diversitat de continguts, amb dates encreuades, fins a la fi: amb el mateix laconisme amb què havia començat, el còdex s'acaba al f. 281v, amb una altra epístola, sense més explicacions. Amb vista a la datació de les *Regles*, el marge de trenta-quatre anys que sembla que separen l'inici i la fi de la confecció del manuscrit és molt ampli i caldrà mirar com el podem estrènyer (cf. els § 7.3 i 7.5).

7.1.3. CONTINGUT DEL CÒDEX

Massó i Torrents n'assenyalà les obres poètiques catalanes.¹⁴ Per la seva banda, M. Antònia Adroher enumerà detalladament els textos que componen el manuscrit, per l'ordre en què hi apareixen.¹⁵ Fins a l'any 1986, el seu treball ha estat la font que havia de consultar qui, sense accedir al manuscrit, volia fer-se'n una idea apropiada. Avui les informacions sobre el còdex s'han vist granment ampliades amb el magnífic estudi de Mariàngela Vilallonga sobre la vida i l'obra de Jeroni Pau, cosí de Carbonell.¹⁶ Atès que aquest còdex conté abundoses i precioses dades sobre Pau, transcrites per Carbonell, ja puc anunciar ara mateix que, en el llibre present, em valdré sovint de la seva aportació.

Tanmateix, dediquem ara unes ratlles a resumir el contingut d'aquesta joia de la seu de Girona (amb la indicació dels folis que contenen certs textos que vull posar en relleu). Com veurem a continuació, queda justificat l'epítet de «calaix de sastre» que he atribuït al còdex. Hi ha de tot, sense criteri d'ordenació, tractant ara d'un tema que és reprès diverses vegades, passant sorprenentment de l'un a l'altre, etc. Els folis que hi restaren en blanc i els salts cronològics dels textos datats ens fan veure que Carbonell agafava d'una manera arbitrària ara un quadern, adés un altre, i escrivia obeint a uns interessos sempre immediats. Per a ell, aquests folis eren una llibreta d'apunts, un copiadador de cartes, una col·lecció de dades d'interès, un inventari d'èxits professionals, unes notes per a allò que avui seria un llibre de memòries. En resulta una notable falta de connexió entre els elements que componen un conjunt tan bigarrat. Villanueva ho encertà quan en digué una «miscelánea de varias apuntes y curiosidades» de l'inquiet Carbonell (*supra*). Quan els diferents quaderns foren relligats en un volum, l'heterogeneïtat de les parts que el componien encara es féu més patent.

13. MASSÓ TORRENTS (1932), p. 36; ADROHER (1957), p. 129. Voldria matisar una minúcia: com he dit unes ratlles més amunt (entre les retolacions i titulacions), cal afegir-hi una nota sobre Joan Gonçalvo, escrita el 1516, nou anys després, doncs, de la que aparentment havia estat l'última inserció regular feta al còdex (del 1507, segons Massó i Torrents).

14. MASSÓ TORRENTS (1932), p. 37.

15. ADROHER (1957), p. 132-143.

16. VILALLONGA (1986), 2 volums.

Vegem, doncs, quelcom d'aquestes parts. Les cartes hi ocupen un espai molt destacat: epístoles adreçades a Carbonell, còpies de les que ell adreça a altri; més epístoles, ara intercanviades amb el seu cosí Jeroni Pau, adés amb altres humanistes, etc. És un tema recurrent en tot el còdex. Una curiosa definició d'ortografia (f. 2r).¹⁷ Un petit lèxic de plantes medicinals. Les esglésies patriarcals de Roma. Un altre tema que apareix i reapareix moltes vegades és el de l'epigrafia: epigrames en inscripcions i llistes d'equivalències de les abreviatures emprades en epigrafia (aquestes llistes apareixen almenys en dos passatges, ben separats l'un de l'altre, però amb remissió del número del foli del segon al primer). Còpies de moltes inscripcions, en lletres capitals. Records d'obres que Carbonell fa fer en diversos indrets. Abundosos textos de Jeroni Pau (cartes, lloances i elogis d'amics, himnes dedicats a sants, elegies i epitafis, escrits sobre Barcelona, etc.), el *De viris illustribus Catalanis*, del qual era autor el mateix Carbonell.¹⁸ Abece-dari de xifres. Taula de personatges preeminents. Fragments de llibres (del mateix Carbonell, o d'autors clàssics i medievals, com Ciceró, Sant Joan Crisòstom, Ramon Llull o d'humanistes contemporanis, com Geraldini). Referències d'humanistes (italians, barcelonins, mallorquins). Fragments de Nicolau de Lira. Una versió inèdita del *Llunari* de Bernat de Granollachs (f. 206-210). Epistolaris i jocs de mots entre Carbonell, Pau, Teseu, Joan Villar. Inventari dels llibres del mateix Carbonell. Referències a Guillem Fuster. Textos en honor de Santa Magdalena, de Carbonell (f. 259-262). Diverses obres poètiques en català (inventariades per Massó i Torrents). Correspondència entre Carbonell i Pau sobre la grafia dels noms de Bàrcino i de Tàrraco (f. 276-279).

7.1.4. UN TEXT SINGULAR I SIGNIFICATIU

Cloc l'enumeració d'alguns components del manuscrit gironí amb la menció d'un text de gran valor, íntimament relacionat amb el tema central d'aquest llibre. Es tracta d'una llista alfabètica d'errors que molts devien cometre en escriure en llatí, i que van seguits de la forma correcta corresponent (f. 46r-49r). Són unes normes que Carbonell havia transcrit al seu manuscrit, de les quals donaré més informacions quan anirem a la cerca del model de les *Regles* (§ 11.1.1). Sembla evident que la llista li inspirà la manera de redactar-ne el text (cf. el § 10.1).

7.2. LES REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES DINS EL CÒDEX DE GIRONA

Com sabem, les *Regles* es troben als f. 200 a 202 del manuscrit de Pere Miquel Carbonell, ja a la segona meitat del volum. No tenen cap relació amb les obres poètiques catalanes que hi

17. Aquesta definició fa com segueix: «Diffinitio Orthographic. Orthographia est scientia recte scribendi, et dicitur ab orthos, quod est rectum, et graphia, quod est scriptura. Unde orthographia / recta scriptura. Hec enim scientia in iij [quattuor] partes dividitur, in litterarum cognitionem: 1) mutationem, 2) depositionem et adjectionem, 3) congruam aspirationem et 4) rationabilem syllabicationem». Notes: a) la puntuació i la numeració de les parts són meves; b) entre *cognitionem* i *mutationem* no hi ha cap signe, però després de *mutationem* hi ha dos punts (:); c) entre això i que *depositionem* i *adjectionem* es troben unides per la conjunció *et*, he fet un sol grup d'aquests dos substantius; d) després de *adjectionem* hi ha un punt (.); e) la conjunció *et*, entre *aspirationem* i *rationabilem*, introdueix el darrer dels anunciats quatre elements de la «definició».

18. Per escriure aquestes biografies, Carbonell s'inspirà en l'obra *De viris illustribus*, de Bartolomeo Fazio. El text de Carbonell, publicat, de primer, per BOFARULL (1864, I), ha estat objecte d'una nova edició per VILALLONGA (1988).

figuren, car aquestes hi apareixen a partir del f. 244. Tot seguit examinarem els textos que envolten les *Regles*, dels quals no n'hi ha cap que es refereixi a qüestions lingüístiques ni gramaticals.

Situat el text de les *Regles* dins el manuscrit de Pere Miquel Carbonell, i tenint en compte que el lector en coneixerà l'edició facsímil i l'edició crítica al capítol 8, la cosa que ara més ens interessa és de poder fixar-ne la data de composició. Ben mirat, però, la datació de les *Regles* és tan delicada com important. En els paràgrafs següents, veurem, de moment, que la tasca es fa difícil per les vaguetats en què ens movem (§ 7.3); després, adduiré unes raons que em fan creure que les dues parts del text foren redactades amb molt poca diferència de temps, gairebé consecutivament (§ 7.4); a continuació, delimitaré el període de redacció segons dades extretes del mateix còdex (§ 7.5), el qual període intentaré d'ajustar per mitjà de dades històriques generals i biogràfiques de Pere Miquel Carbonell i de Jeroni Pau, per a arribar a concloure'n una datació versemblant de les *Regles* (§ 7.6). Això fet, en tot aquest llibre m'atindré a la data proposada, com ja ho he fet fins ara en alguna ocasió, en què remetia el lector al § 7.6.

7.3. DIFICULTATS PER A ESTABLIR LA DATA DE REDACCIÓ

Com sabem (§ 7.1), les *Regles* es troben dins un còdex de contingut miscel·lani, escrit sense ordre ni concert. Durant anys, Pere Miquel Carbonell devia tenir a mà, solts, els plecs homogenis destinats a constituir un dia el volum enquadernat que ens ha pervingut fins avui. La primitiva separació material dels quaderns (encara no cosits, doncs), així com llurs continguts temàtics diversos, poden ésser un obstacle per a datar un text concret, transcrit en un quadern determinat. Encara sorgeixen més entrebanes: Carbonell incorpora sovint lletres de data anterior a la de la còpia efectiva al quadern (les quals ell devia tenir damunt la taula, esperant torn, per dir-ho d'una manera o altra). Però, àdhuc amb cartes o altres textos copiats a temps, devien sorgir anacronismes, per petits que fossin, que avui poden alterar unes hipòtesis ja febles per força; així, s'hi troben peces d'una data determinada que són seguides per peces de dates anteriors a aquelles. Com s'explica això? Fins avui romangueren folis en blanc, no sempre consecutius, sinó saltats; certes cartes foren transcrites, doncs, en uns folis que presentaven buits, de manera que, en copiar-les-hi, hom acomplia la doble funció de guardar-les i d'aprofitar lloc (independentment de la data de la carta).

Amb les consideracions que precedeixen, potser no massa coherents, he volgut explicar com és de difícil de datar un text que figura en un còdex així condicionat. De més a més, tothom imaginarà les conseqüències que podria tenir de no fer-ho amb prou exactitud. Al lector, que ja coneix la problemàtica del tema, no li haig de ponderar fins a quin punt ens convindria no errar el tret. Segons que sembla (cf. el § 7.1), tots els textos que quedaren compilats al còdex gironí foren escrits entre els anys 1473 i 1507. Uns termes cronològics molt espaiats, massa espaiats per a poder-hi afinar amb els nostres tempteigs de datació.

7.4. PRESUMPCIÓ D'UNA SOLA ETAPA DE REDACCIÓ

Abans de prosseguir en la via de datar el nostre text, haig d'exposar una tesi que jutjo essencial, per tal com hi recolzen totes les meves conjectures: les dues parts de les *Regles*, bé que sepa-

rades per una pausa, són d'un mateix temps. Això vol dir que la segona part (núm. 175-323) devia ésser redactada poc després (potser només uns dies o unes setmanes, a tot estirar) que la primera (núm. 2-174). Sé prou bé que, a favor de la meua hipòtesi, que no deixaré d'acompanyar de diverses consideracions apreciadores, no puc adduir uns arguments irrefutables. Tanmateix, confio que el lector, a manca d'aquests, acceptarà la força persuasiva d'aquelles. Quant a mi, es tracta d'una mena d'intuïció, a la qual he arribat després de les meves lectures (reiterades, profundes i escrutadores) de les *Regles*.

Heus ací, doncs, algunes constatacions que m'inclinen a creure que la tasca de compondre i de transcriure les *Regles* no fou interrompuda sinó per un període molt breu. Convé seguir-les tenint el facsímil del manuscrit al davant (§ 8.1).

1) La uniformitat en la presentació material del text, que palesen les tres columnes, certs dibuixets de fons, els enllaços, les abreviatures, etc. A la segona part no hi ha innovacions que mostrin que aquesta fos copiada passat molt de temps de la primera, ni trobem trets gràfics a la primera que fossin abandonats o alterats a la segona.

2) Llevat de dos casos (ben excepcionals, doncs, en un seguit ininterromput de 325 regles), la lletra és la mateixa d'un cap a l'altre del text. No solament és sempre la lletra d'una sola persona, sinó també de la mateixa fase en la vida d'aquesta persona.

3) Els vaivens de la tinta, de la pressió del puny, del romejat de la ploma i del gruix dels caràcters no permeten de marcar diferències entre les dues meitats (en tot cas, no existeixen matisos comparables als dels núm. 323-325, que foren sens dubte de redacció posterior, cf. el § 10.4).

4) El *ductus* de l'escriptura és únic, sempre el mateix. La mostra més contundent ens la forneix el f. 201r, on coincideixen la fi de la primera part (núm. 174), l'inici de la segona (núm. 177) i un afegit de redacció posterior (núm. 164) (cf. el § 10.3). I bé, tot el foli sembla escrit el mateix dia.

5) Tothom qui ha vist el facsímil de les *Regles* i l'ha llegit sencer, de dalt a baix, sense aturar-se, se n'ha endut la mateixa impressió d'unitat (material i temporal) del text.

6) Les maneres espontànies de la redacció es mantenen idèntiques en el decurs de tot el text, i ens costa d'imaginar-les mínimament alterades per la breu pausa que sabem que dividí les dues parts (però que no veiem reflectida ni en els més petits detalls).

7) Si pensem en els objectius del text i en els procediments aplicats per a aconseguir-los, ens adonem de les similituds, els enllaços i les repeticions que retraten la unitat temporal de les dues parts del text.

8) La redacció de les *Regles* i la consegüent transcripció al còdex són immediatament consecutives al llarg de tot el text (tant a la primera part com a la segona); altrament dit: el text era transcrit a mesura que era concebut, sense esborranys ni pauses de transició. Res no suggereix que un temps gaire llarg s'interposés entre les dues parts d'aquest text, compost d'una manera tan unitària. Tot induïx a veure-hi una pausa mínima.

En pocs mots. A parer meu, les *Regles* foren escrites per una mateixa persona sense solució de continuïtat en el temps, llevat d'una breu interrupció, prou curta perquè les característiques materials, de maneres i de continguts s'hi mantinguessin inalterades.

Les constatacions que acabo d'exposar poden ésser el blanc de tir còmode d'una objecció que sembla irrefutable: algú podria al·legar que, tot acceptant la unitat temporal de les *Regles* pel que fa a la transcripció material del text en el manuscrit, aquesta unitat no ha d'implicar forçosament la de la redacció. Nogensmenys, no em cansaré de repetir el que ja he dit manta vegada i tornaré a dir quan caldrà (cf. el capítol 10). Les *Regles* no han tingut uns apunts previs que hagin

potgut ésser trafegats al manuscrit. Són, totes elles, i d'un cap a l'altre, un esberrany espontani, un text improvisat, que l'autor va escrivint tal com raja. Si aquest anés copiant un patró, no separaria regles que reproveu el mateix defecte, no repetiria una regla ja formulada, no escamparia sense connexió termes pertanyents a un mateix grup semàntic, no hauria de corregir-s'hi ell mateix tot just acabat d'escriure, no cometria tants errors materials ni tantes distraccions. I, escrit el text per una persona obsedida per la bona calligrafia, la pulcritud, l'ordre i la coherència, com era Pere Miquel Carbonell, això és prou eloqüent. Si ell hagués partit d'unes notes (seves o d'altri) amb imperfeccions com les que acabo de retreure, la primera cosa que hauria fet, a l'hora de copiar-les al seu manuscrit, hauria estat ordenar-ne la presentació, sistematitzar-ne els continguts, no caure-hi en contradiccions. En realitat, les *Regles*, bo i acabades, continuaren essent un esberrany. I encara ho són avui. Ho torno a afirmar (i perdó per la insistència): les *Regles* foren escrites i transcrites per una mateixa persona, improvisant a un ritme viu i pràcticament sense solució de continuïtat.

7.5. TERMES A QUO I AD QUEM DE LA REDACCIÓ

Atesos el nombre i l'heterogeneïtat dels ingredients que componen el còdex, sembla que la primera mesura que hauríem de prendre seria aïllar els quaderns que contenen les *Regles* i provar de datar-los, sense connexió amb les dates possibles d'altres quaderns. Ara bé, per raó de la sòlida encolada del llom del còdex, no és fàcil de distingir els quaderns que el formen. Per tant, no m'atreveixo a dir de quants folis consta cada quadern, per tal com he fet diversos intents (sense forçar la relligadura del volum) i els càlculs no coincideixen. Sembla que no tots els quaderns en tenen el mateix nombre. Davant d'aquestes incerteses, he optat per escollir, arbitràriament, uns quinze folis abans i uns quinze folis després de les *Regles* (200r a 202r). Això vol dir operar entre els f. 185 i 217, i fer-hi els assaigs de datació. Sembla lògic de pensar que, examinant ara un nombre reduït de folis, els termes cronològics escurçaran la distància de trenta-quatre anys (període en què Pere Miquel Carbonell estigué remenant aquest munt de papers), i en faran un temps sensiblement més curt. La desitjada datació hi guanyarà. En aquest paràgraf em limitaré a fer servir dades codicològiques objectives.

Mirem-ho per parts.

7.5.1. ABANS DE LES «REGLES»

Tenint en compte que els f. 186r i v i 187r restaren en blanc al manuscrit, examinem què hi fou copiat a partir del 187v i fins al 199v. Hi trobem:

1) F. 187v: «Petrus Michael Carbonellus Jacobo Garciae, illustrissimi domini Regis scribae, sacrorumque scriniorum ac regi archivi tabellioni facundissimo...», on figura una llista de persones. Hi ha un afegit marginal, en el qual s'esmenta Jeroni Pau i que és datat el juliol de 1481.

2) F. 188r-198v: «De accentu cum additionibus Luciani Perpiniensis» (*Tractatus Alexandri foeliciter incipit*) (no datat).

3) F. 199r: «Reverentissimo patri Petro Archiepiscopo Salertino Hieronymus Paulus salutem» (no datat).

4) F. 199v: «Puesto tengo el pensamiento [...]», *villancico* de deu versos (un dels pocs textos no escrits per Carbonell; no datat).¹⁹ (Al foli següent comencen les *Regles*.)

7.5.2. DESPRÉS DE LES «REGLES»

Tenint en compte que els f. 202v a 205v restaren en blanc al manuscrit, examinem ara què hi fou copiat a partir del 206r i fins al 217 (que, de fet, serà el f. 218). Hi trobem:

1) F. 206r-210r: una versió inèdita del *Llunari* de Bernat de Granollachs (en parlaré a part, a continuació, però sembla que cal datar-lo el 1490 o el 1491).

2) F. 210v: «In laudem divae Magdalенаe ab Petratia poeta illustri Carmen heroicum, in antro sue penitentiae editum et scriptum, foeliciter incipit» (*Dulcis amica Dei lachrymis...*) (no datat).

3) F. 211r i un terç del v: «Epistula egregii doctoris Barcinonensis canonici Hieronymi Pauli in laudem divi Prudentii»²⁰ (al f. 211r és datada el febrer de 1486; però, al f. 211v, hi ha una nova data al marge: maig de 1485).

4) F. 211v-213r: «Aurelii Prudentii Clementis Calagurritani in honorem decemotto martyrum Caesaraugustanorum Vicentii que et Enkratiae hymnus incipit» (*Bis novem noster populus sub uno...*) (no datat).

5) F. 213v-214v: «Eiusdem Prudentii hymnus ad felicissimos martyres Fructuosum Episcopum Ecclesiae Christianorum Tarraconis Augurium Eulogiumque diaconos, Carmen phallichium endecasyllabum incipit» (*Felix Tarraco Fructuose vestris...*) (no datat).

6) F. 214v-215r: «Sub icone divi Eusebii Hieronymi se saxo percutientis» (*Martyrio quamquam legis hunc...*) (no datat).

7) F. 215r: «De caeco et claudio pariter mendicantibus per orbem» (*Unum oculis, alium pedibus natura carentem...*), composició poètica de vuit versos, potser de Jeroni Pau (Carbonell la hi atribueix en una nota, atribució que nega en una altra nota, datada el 27 d'agost de 1487); composició al·lusiva al fet que Carbonell tenia un fill cec, que es deia Pere Miquel, com el seu pare (el qual, en introduir-la al manuscrit, diu «[...] sciens me habere filium morbo caecum [...]»²¹).

19. Tractant-se d'un text curiós i probablement l'únic que hi fou copiat en castellà, potser no deixarà de tenir interès de transcriure'l ací:

Villancico

puesto tengo el pensamiento
en lugar
que no's possible mudar
...
mudarsse mi pensamiento
sin yo la vida perder
es dexar el firmamento
y planetas de se mover
porque está puesto a mi ber
en lugar
que no's possible mudar.

20. La paraula *Epistula* apareix abreujada al manuscrit (més o menys així: «Epla»). Carbonell escriu tantost *Epistula* tantost *Epistola*, però molt més sovint aquella que aquesta. Per això la transcriu ací amb *u*.

21. VILALLONGA (1986, II), p. 130-131, ultra editar i traduir aquesta poesia atribuïble a Jeroni Pau, fa història del tema del cec i del coix en la literatura llatina i general. Repr. a DURAN/SOLERVICENS (1996), p. 43.

8) F. 215v-216r: «Sebastiani Baduarii equitis patricii et senatoris [...] ad Alexandrum sextum Pontificem Maximum in prestanda obedientia». És el discurs d'un alt personatge de la República de Venècia al papa Alexandre VI, en el qual es fa una al·lusió a la guerra de Granada i al valor dels qui hi combaten. S'acaba així: «Dixi in publico consistorio die XVII decembris 1492». La data desconcerta, per tal com la rendició de Granada fou el 2 de gener de 1492. Possible error, atribuïble al fet que Carbonell copiava partint d'altres còpies. Justament hi ha un afegit marginal seu (posterior) (f. 215v), on ell mateix precisa: «Hoc regnum Granate II Ianuarii anno salutis 1492 deditionem fecit serenissimo domino Ferrando II, Regi Aragonum, qui et Rex erat Castelle, Legionis, Sicilie».

9) F. 216v-218r: diversos epigrames (de Roma i d'altres indrets, sense constància de la data en què foren transcrits al manuscrit).

10) F. 218v: en aquesta pàgina hi ha tres «records» d'obres fetes fer i pagades per Pere Miquel Carbonell: *a*) l'un, al claustre del monestir de Predicadors de Barcelona (on es troba un «bell epigramma hon són nomanats lo S. Rey don Ferrando, muller mia appellada Gràcia, Francesch Carbonell pare meu e yo, Pere Miquel Carbonell [...]»; *b*) l'altre, referent a l'hospital de la santa Creu de Barcelona, i *c*) el darrer, a la llibreria del monestir de sant Francesc de Barcelona. Cap d'aquests tres records no és datat. (Els f. 219r a 235v restaren en blanc).

Menció a part mereix el *Llunari* de Bernat de Granollachs (que ocupa els f. 206r-210r, just a continuació de les *Regles* i dels folis en blanc que les segueixen). Com és sabut, els llunaris eren uns almanacs de tipus pràctic per a ús de clergues, notaris, metges, mercaders i pagesos, calculats per a un temps determinat. Amb la difusió de la impremta, els llunaris perpetus es convertiren en almanacs per a uns períodes cada vegada més breus. El còdex de Girona conté una versió del *Llunari* de Bernat de Granollachs, que no fou publicada fins a l'any 1957 per M. Antònia Adroher²² i que va de l'any 1484 al 1490. Cada taula conté les dades d'un any i ocupa una cara de foli: 1484 (207r), 1485 (207v), 1486 (208r), 1487 (208v), 1488 (209r), 1489 (209v), 1490 (210r). Atès que, d'aquest text, ens n'interessen les informacions que ens ajudin a datar les *Regles*, voldria cridar l'atenció del lector sobre un passatge d'Adroher, que, traduït del castellà, fa així:²³ «No sabem de quin original devia copiar Carbonell la present versió. Potser la còpia del text manuscrit del mateix Granollachs, i el fet que, en arribar a l'any 1491, ja no en copiés el text (de manera que la versió quedava interrompuda), ens l'explica el mateix Carbonell en una nota escrita després de l'últim any que consta en el seu manuscrit [que és el 1490]». La nota diu: «Leix-me'n ací de continuar, pus ho tinch continuat en altra libre en stampa». Això vol dir que Carbonell ja posseïa el llibre imprès i que, per tant, no necessitava copiar més de l'original. Mirem de situar aquest llunari en el temps: ha d'ésser posterior a 1484 (perquè ningú no s'interessava per un any ja escolat) i anterior a 1491 (o del mateix 1491), perquè, com diu ell mateix, les dades d'aquest any, ja les tenia en un llibre imprès.

Extraïem ara, del conjunt de les peces transcrites entre els f. 187 i 218 del manuscrit, aquells textos que hi són datats o que fan al·lusió a una data. Són, per ordre d'aparició, dels anys següents: 1481, 1490 o 1491, 1486-1485, 1487, 1492-1492. Si poguéssim refiar-nos d'una certa regularitat cronològica en la redacció del manuscrit per part de Carbonell, el marge de trenta-quatre anys que anava de 1473 a 1507 (referit aleshores a la totalitat del còdex) s'hauria estret als onze anys que van de 1481 a 1492 (referit ara als trenta folis que rodegen les *Regles*).

22. ADROHER (1957), p. 148-161. Les p. 148-153 contenen diverses informacions sobre els llunaris i sobre l'autor de la versió. L'edició hi ocupa les p. 153-161. Sobre aquest tema, *vide* també RUBIÓ (1993), p. 424-453.

23. ADROHER (1957), p. 151-152.

Tanmateix, no ens podem fer massa il·lusions. Atès el caràcter de llibreta de notes que tenia el còdex de Carbonell, no ens ha de sorprendre de trobar, a diversos folis que vénen després dels que ara hem examinat (f. 185-217), textos i documents de dates anteriors a la que ens sentiríem inclinats a atribuir a les *Regles* (si les peces que componen el còdex hi fossin transcrites per ordre cronològic). Sense anar més lluny: a partir del f. 236r comença una sèrie d'epístoles de Jeroni Pau a diversos destinataris; doncs bé, la primera duu la data del llunyà any 1476. D'ací que la cronologia de les peces que es troben al còdex només té un relatiu valor d'orientació. Es confirmen, doncs, les dificultats amb què topa qui vol datar un document del còdex gironí (§ 7.3).

7.6. REDUCCIÓ DE DISTÀNCIES I PROPOSTA D'UNA DATA PER A LES REGLES

Si no fos per les sabudes anomalies cronològiques del còdex, l'anàlisi de la trentena de folis que precedeixen i segueixen les *Regles* ens les situaria entre els anys 1481 i 1492 (§ 7.5). No podem confiar-hi. Ara bé, si existeixen raons de pes d'altra índole (intrínseques, històriques, biogràfiques, etc.) que vagin en una direcció semblant, les mateixes anomalies es poden convertir en un reforç de les raons més consistents. Assagem de fer-ho. D'entrada, proposo de parar esment en quatre fets que pertanyen a punts de vista diferents i que em semblen evidents:

1) *Angle codicològic*. Entre els successos i els documents recollits al còdex de Girona, hi sobresurten força els que es refereixen a l'any 1492; cf. el § 7.1.1. (núm. 1 i 3), fins al punt que Jaime Villanueva, en intitular-lo, hi posà el nombre d'aquest any al lloc (cf. el § 7.1, nota 9).

2) *Angle filològic*. El *Llunari* de Bernat de Granollachs, que apareix al còdex immediatament després de les *Regles* devia ésser transcrit per Carbonell el 1490 o el 1491 (cf. el § 7.5)

3) *Angle històric*. Deu folis després de les *Regles*, trobem al manuscrit una mena de discurs que al·ludeix a la guerra de Granada (1491) com un fet actual, mentre que un afegit marginal precisa la data de la rendició de la ciutat (2 de gener de 1492), com un esdeveniment recent (amb el fi de desfer una presumpta confusió) (§ 7.5).

4) *Angle biogràfic*. Jeroni Pau torna a Barcelona el 1492, justament quan tothom creia que la seva carrera palatina al Vaticà era més prometedora; els historiadors han volgut escatir la causa de la seva insospitada decisió, que, segons que sembla, ha d'explicar-se pel seu precari estat de salut (§ 1.5.3). Fins avui no s'ha pogut afinar més la data: sabem que fou el 1492 i prou.

Són quatre fets que recolzen en fonaments sòlids. I bé, aquests fets ens menen a bastir una hipòtesi que no deixa d'ésser raonable, m'atreveixo a dir que plausible i tot. Jeroni Pau, pervingut a la seva Bàrcino, hi retroba naturalment el seu cosí Pere Miquel i constata que aquest, no sols no ha abandonat un vell projecte sociolingüístic (del qual ja devia tenir antiga notícia), sinó que ha pensat molt com el duria a terme. Més, encara: estimulat per noves converses entre ambdós, que reviften les d'altre temps, Carbonell supera vacil·lacions i es llança a donar-li forma escrita (cf. el § 10.1). Compon, doncs, les *Regles de esquivar vocables* (primera part del text: núm. 2-174). Com sabem, ho fa sense prendre alè. Però les coses no s'acaben aquí: feta la feina, s'adona que encara li queden, al magí, materials no redactats i, al cos, energies per a seguir redactant.

Per tant, satisfets l'un i l'altre amb una obra que tots dos jutgen bona, Carbonell s'anima a escriure'n una continuació. Aprofitant que han reprès llur qualitat de conciutadans, demana al seu cosí de col·laborar-hi (cosa que redundaria en un major prestigi de l'empresa). Pau, malalt i amb altres projectes, però amb ganes d'ésser-hi, només accepta de parlar-ne i d'aportar-hi, si cal, un cert assessorament. És així que Carbonell compon l'*Addició* (segona part del text: núm. 175-322),

pocs dies (o poques setmanes) després d'haver-ne escrit la primera. Les vicissituds detallades de la composició de tot el text i d'un intent fallit de dotar-lo d'una tercera part, seran objecte dels § 10.2 i 10.3.

Heus ací que, sumant la repatriació de Jeroni Pau (provada documentalment) i la convicció que les *Regles* foren escrites en un temps brevíssim (despresa de l'anàlisi interna del text, cf. el § 7.4; també els § 10.1 i 10.2), em permeto de pensar que Pere Miquel Carbonell devia escriure les dues parts de les *Regles de esquivar vocables* durant l'any 1492, arran de la tornada a Barcelona del seu cosí Jeroni Pau. En pocs dies o, a tot estirar, en poques setmanes. Atès que no és possible de precisar més sobre el viatge de Pau (en quin dia de quin mes arribà a Barcelona?), ens veiem constrets a dir que el text deu ésser, simplement, de l'any 1492. Això, pel que fa a la data de les *Regles*.

Arribat en aquest punt, voldria fer una petita recapitulació que conté ensems una reserva. El meu raonament de datació s'ha basat en dos arguments: 1) la interpretació del text (dividit en dues parts pel mot *telos*, però aparentment escrit tot ell uniformement i quasi de carrera) i 2) la tornada a Barcelona de Jeroni Pau el 1492 (la qual, en condicionar la redacció de la segona part, condiona *ipso facto* la de la primera, que era summament difícil de datar quan ningú no imaginava la seva vinguda). Ara bé, tot quedaria alterat si Carbonell hagués compost les *Regles* en clau imaginativa, simulant artificiosament la fi efectiva d'una primera part (senyalada per *telos*), quan ell en realitat les tenia per un text únic (no divisible, doncs, en dues parts). I per què ho hauria fet? Amb el fi d'incorporar Jeroni Pau a l'obra amb un cert honor (ja que fer-lo autor de l'*Additió* [= segona part] implicava que el text al qual aquesta s'afegia havia estat formalment terminat). La tesi no és impossible. És, però, poc probable, i, després de tot, encara que la suposició fos certa, no en quedarien afectats el missatge ni la data de les *Regles*. Hi tornaré més avall (§ 10.2, nota 21).

Una darrera observació. Si la redacció fou cosa de breus dies, la gestació i la maduració del text havien durat llargs anys. No voldria desorientar el lector, a qui dic, per un cantó, que les *Regles* foren escrites com un impromptu, en cosa d'uns dies, i, per l'altre, que Pere Miquel Carbonell s'hi havia anat preparant de fet durant molt de temps, si més no una vintena d'anys. Contra les aparences, els termes no són contradictoris, com espero de fer-ho veure en tractar de la composició del text (§ 10.1). Sovint, com més hem rumiat sobre una matèria, més capaços ens tornem d'improvisar-hi *ex abundantia calami*. Això no requereix més temps que el de posar-s'hi.

EDICIÓ FACSIMIL DE LES *REGLES*

a

b

c

1

2

3

3 bis

4

50

5

30

35

55

10

60

15

40

65

20

70

45

25

75

a

1

3

3 1/2

4

5

10

12

20

25

b

5

30

32

40

42

c

20

22

40

42

70

72

Enfeto p.
combrece

Regles de esquivar vocables / o mots grossers
o palgeniuols

MOTS o Vocables Los quals deu esquivar qui be vol parlar
La lengua Catalana a Juy del Reuerend preuere mossen Fe
nollar e altres homens diserts Catalans e Valencians e
prestantissims Trobadors

Es pmetimes euitar
de metre a. p. e.
ni fer lo correctiu co
dir
Pera p Pere // Masfete
Hom p home // p Masfe
Animas p ates / e
semblats
te layar / e metre
c. p. s. o lo corra
in dom es.
Cernie p Seruir
Seenell p Cernell
e Los semblats
ste dir quax p qsi
Mureta p Mureta
Langonica p Longa
nica
Trempe / e Trempat
p Tempres / e Tempreat
Baci p Latines / o per
uades
Geran de valetia p dire
Gran
Strumer p Instrumer
Membrar p recordar
Peltrigar p taligrar
Depuyes e depuyes
p Apres
Nequeleix y neleix
p dir Immo etiam
vel nec etia / Ide hor
encara
fonoll p fenoll
geran p geranum

Gauiet p Ganiuet
Peti p Tapi
Sclop p Tapi
Pomblat p Plombat
Canyem p dire Canem
Canyo p dire Cano
Veriat p dire Vicat
Talent p appetit o fam
Talayar p dire tembre
Exequar p dire Alen
Gallart. benor p dire
a passio: a plan pla / o
gentilment
Gerar p dire Apertar
Guardar p mirar
home gallard p dire
home bell / o genal
Poder you fare p vo
ler dire forca / o pue
tura you fare
Gayre p voler dire
molt / o prou / o a say
Entenmes p dire en
trentant
Cabre p Caber
M detre p dire Mar
tyr / e semblats
Vaig anar / e vaig
venir / e semblats
Guarda p retribuio
Pera / e probat p dire
perea / e pobre / a / e
semblats

Aquesti vocables de vaig a misser hie
rony pau ne am pere // Vaig Curbo
nell / no par / quibou / vocables / etc / val
dir Anam: venquent un vam / etc / etc
Vaig anar / e vaig venir / e
an / e venqui / e semblats
Guardo p retribuio / o remu
nerato
Coratge p animo
Leguar p tardar / o tragar
Dibol p voler dire debil / o paralysid
Tercp p dire Torsich
Bramadari p dire Dromadari
Hierony p dire Hieronym.
Eularia p dire Eulalia
Sura Gratia p dire sacra Engrana
Tomi p dire Antoni
Bar lambau p voler dire Barnaba
Grabriel p voler dire Gabriel
Delme p voler dire Decima
Promeya p dire Permuta
Melanconia p Melanconia
Melanomia p Melanomia
Superbio / p dire Superbo
Galcera p dire Galcean
Not de pallars p dire Ot de
Pallars
Cathalina p dire Catharina
Ti p dire Te ara aco
Bistia p Bestia
Spuaes p Spene
Gombarda p Bombarda
Onclo p Oncle
Gonell p sayo

a

b

c

100

130

105

135

80

140

110

85

145

115

90

150

120

95

155

125

c

b

a

100

130

102

132

80

140

110

142

82

112

150

80

120

152

82

122

Sallo p Sayo
Gay p dir Gaid / o
gentil / o polit.
Codju e Codjen p
Vetho. Memen
Moxpego. Stau
aqui se de osseyer
meu e ben sabeu
parlar es de persona
de baixa soen
Siute aqui p dir Seute
a qui
Non ha p dir non ha
ha gens
Gont p dir Gant Guat
Quortre p dir Quattre
Quaresma p dir Quaresma
e mil semblants
Vimplert p dir Vmplit
Onquent / o Auguent
Dir Vnquet
Vnflat p dir Vnlat
Yo som aa p dir yo so aa
Tu est aqui p dir Tu es aqui
Estudi p dir Studi
Estene p dir Stene
Stiu p dir Estiu
Estuer p dir Seuder / e
molts semblants
Esleya p dir Eslesia
Nofatres p dir Nofaleres
Que deytis p dir q dieu
Calcar quant / p metree / o
posar se quats
Mans de cauall / o mula
p dir pens dauant
Gregori p dir Gregori

embarcau
da fore

herem p heroy
Sebria p dir Cyria
Sen Xent p dir Sanct
Nen
Capoll p dir Capoll
Garballons p dir Mer
gallons
Ayguo p dir Aygua
Flamayre p dir Au
mayre
Chydar p Cogitar / o
creure
Xirigua p dir Sirm
gua
Xerigot p Serigot
Mato p brostat
Portar la mula p
menar la mula
Homey p dir homidi
Remey p Remedi
Algotzir p dir Algome
Vaguer p vequer
Vifares p dir parce
Orifany p Elephant
Calcatrix p voler dir
Coodello
Parais p voler dir Paradis
Bens per internals p vo
ler dir bens parateenals
Home libert p voler dir
home libero / o franch
Pleyt p pier
Peyrol p perol / e semblants
Acondar p comar
Dexondar p despartar / o
esuellar
Sodrach p Colp
En terra sot p clot

* Millor e dir penitencia
q Confessor

Contes p dir Confessor
Glav p por
Pessoa p voler dir per
sona
Percuador p procurador
e semblants
Gyrona p Gerona
Perpenya p Perpinya
Barsalona p Barcelona
Mallorca p Malloque
Steleis p hostaleris
Exouat per dot
Pastarol p Pasterol
Simoll per Senoll
Giner per Genes
e semblants
Guineu p Raboya
Mauxcarat p Malcarat
Peixador p Pescador
Muro per Merlet
Fiyol per fillol
Tayar p Tallax / e mil
semblants
Nigutos p dir Inigots
Cosa valoria p val
latesia p latesia
Ingueny p Ingeni
Preuilegi p Preuilegi
Tots plegats p tosen
sems
Arribarem p Arribam
Anarem p Anam / e
semblants
Combregar p Comu
nicar
Expernuat p per dir
Exernuat / o
Perholuar

Subra p / Subram enognon

a

b

c

164

165

160

171

173

170

174

175

176

180

190

185

195

c

d

e

164

165

171

160

170

173

174

175

176

180

180

185

185

Contractio p Contractio
 Candia nom ppi de dona
 p dir Candida
 Stana, o Stasia nom ppi
 de dona p dir Anastasia
 Marsella p Massella
 Calderons p dir Baynots
 Punyor p dir Punxo

Mesaurat son de euitar sobre tot / tot
 vocables los quals manifestamet se concix
 son de Payssos de Catalunya / o Valena d'inter
 sos dels Catalans / com es Caca / a pla Casa
 Esta p pa
 Nofaltres anem panam
 yoli dix p dir yo digui
 Anaue p dir anaue

Nores / menys / entre persones de bon Ingeni / e experientia faalmet se concix dit
 vocable / esser de Empurada / o de vegell / o de Mallorques / o de Xatua
 o dels Muntanyes / o pagesuols. Dels quals no acuytumen usar los Cortesans
 ne elegants parladors e Trobadors

TEXOS

~~ADDITIO per be parlar la Lengua Catalana feta p
 lo magnific / e literatissimo / i / se /
 Pau Cabange de Barcelona e altres per se tament pna
 vants / o vulgar Catala / De queix en se addicion / de
 ables a parlar pertinetmet~~

No qual p dir no e
 necessari / o no freta
 o no simple

Clotell per dir Tos

Tots tres / os p dir tot /
 tres

Juan p dir Joan

Julihero p dir Julihero

Mniol p dir Vermell
 o rouell / con

Jaquir p Lexar / o dexar

Amencosos p dir loscos

Abre p dir Arbre

Salmitre p dir Salmitre

Birbe p Biste

Rexat p Rexat

Voa / voa p dir Oda
 oda

Xoriguer p dir Sori
 quer

Rata pinyada p Rata
 penada

Cusloques p dir Cossagues

Sugar a cumfla p sugar
 a p umfa

Junye p Justar

Xiular p Siular

a

b

c

220

245

225

250

200

255

205

230

260

210

235

265

215

240

a

350

b

345

c

320

325

300

325

305

330

350

310

335

365

315

340

Ledesme p legitim
Parlant aa spiritualmer
p voler dir Parlat aa
en secret
Entre bons amics e
senyors meus no es bon
parlar

Audar mi Madre e
semblats fora de pposit
no stan be en psones di
vertes ne doctes

Euna Ciutat p dir helna
Fora vila p fora Ciutat

Preich p dir Sermo
Parlar en pla p dir Par
lar en vulgar

Esquard p consideratio
Perayre p dir Parayre

Mena p dir Mia
Sena p dir Sua

Tema per dir Tua

Pasqua p dir Pascha

Ximple p dir Simple

Cabase no Santa
Sanaya p dir Cabu
Quem see yo p dir q
see yo

Baianaria p baiama

Esquerre per Esquerer

Cosa ruina p dir ruina
rua

Babaya p dir Tartamut

Blybia o vlybia p blybia
qui es lo anar libre
De dos en dos p dir de dos
a dos

Dos pams p dir dos palms
Pensoy de Zayms p dir
Penioll

La passio de Jesuchrist
se canta no la passio
ne el passio

Dexopte p voler dir sob
tacamer o subitamer
o sobtosament

Flouiol p Fluiol

Menacord p Monocord

Feu lo arreular tant co
dia alla p dir feu lo re
traure tant quat dia alla

Conexs me tu p dir Co
nexes me tu e semblats

Spoli p dir Sponsalici

Interrogar a simateix
parlat e digues pere
quat ha que es nat e a
semblats roses no es per
lar auisat nes lig en loq
elegant

Remar p bogar

Altro p dir Altro

Muscle p dir Muscle

Selauors p dir les hore
o alora

Audar p audar

Xanyo per Sanxo

Aufegar p Oftegar

Sus p dir alt o d'obre
sus per dir baix o dessota

Aulor p dir Olor o odor

Orde de Cistell p dir orde
de Cister

Scabux p dir Scabell

Execau p dir alcan

Midar lo drap p dir Me
dir lo drap

Lesta la lettra p dir la
gida

Paparea p dir ymxa

Escalumat p dir Caluo

Auuiuos p dir Auat

Sancta Ana p dir Santa
Anna

Alcayo p dir Lacayo

Isfern p dir Infern

Porgatori p Purgatori

Mortatol p dir panayre
o panras

Cluquer p Campinar

Clucar los vlls p dir can
car los vlls

Quarnat vn libree p dir

Ligar vn libree

Illuminar p dir mpar
lo libree

Vuy en dia p dir huy dia

Rostoll p dir Restoll lo
que resta dela segda

Marmolat p Marmelat

Preut p dir Presut

Fiament p fariment

Calibrexo ha caygut p

Pedra ha caygut

Suponil sou molt p dir

Inepte

Suponil mala mole p dir

Ineptamer o geostera

Resta empergu p resta
corregit

Marmassoz p Execau
d' testamnt

No pot ser p no pot esse

Vn hom p vn home

320

290

315

285

325

310

280

305

324

275

300

323

295

270

c

b

a

c

d

a

270

295

323

300

272

324

302

280

310

325

282

312

290

320

Pelegri p die Peregrí
 Scalia per die Sialia
 Vn petit de pa p vn por
 o vn poquet de pa
 Noy puides deuenir p die
 noy puides acertar
 Exemple per traslat.
 Exemplar vol dire ou
 gmel e Axemplar
 vol dir ampliar o
 extendre
 Exemple p Exemple

De gom en gom
 Venque a primlo primlo
 En Topols
 Rinxo Rinxo
 Abocadent
 En arie
 De bell bot
 Bell nores
 En estreux
 De bell non
 De bat en bat
 Sot/cayre
 Triparloch
 Acaball fat
 Bellnores

Reyna e Regina
 tot se pot dir: mas lo
 vulgar Catala e baterra
 es Reyna: Car Regina
 no du sino en Coble o
 p Trone p lo predicat la
 paraula de deu o ara o
 Regina d'alt Cel

Contendre p contenir

Papeyo p pannello / o pupello
 Somada p Carrega
 Dauallar p baxar
 Setrot o pitxe p farro
 Citea ha dos ays p cerca ha
 Sembreto p Sombredo
 Culgar p Colgar
 Pobre de Rey p pobre
 Rey e semblant
 Va tot sol p va sol
 Babor per vapor
 Sol com seuilla p no seuilla
 Tella p tea de pi

Malstruc
 Gran res
 Tabuytol
 Tost e cuiner
 Tamal seny
 fimparrat
 Ja maldia ma fuyt
 Homeyer p homiada
 Secuey p feruaci

Contra de my
 Noy sca res
 Temiaume

Yo men pinet p dir yo
 men penit
 Cercan Voldol p Voldo
 Susaqui p Aqui
 Susara p Ara
 Baldamer e vocable vsi
 fat Catala o Propu vo / ara
 e / son visitats e bon parlar

Succedors p
 successors

No q en sciure
 Letre en vulgar
 e mltre / ee / ee de
 bona orthographia
 v e yo amare agt
 amate se tra yo
 camne ab e agt
 camna ab e yo
 ame agt ama
 Vet regie genal q
 lo / vocable q mor
 se han sciure / con
 la pmeza de gen
 na / o tra y / on
 ro ara / yo demane
 yo camne p agt
 len la si hi ha e
 e no a / n hi ha
 a / son en lo / ara
 de terca yona pu
 ra / om ara agt
 camna agt demane
 Com lo / nom / an / fe
 mpan / ab a / hi fi
 ne / n ara / ara
 M / agal ara / ara
 Margarita / ara / ara
 Pere / En lo / ma / ara
 culim / ab e / ara
 Pere p para / ara
 ara / ara / ara
 et / de cereri

venque a la
 ralle / o al / ara

parlar e de
 dona / cusi
 ca / ara

parlar e
 molt / nepce

8. EDICIÓ DE LES *REGLES*

8.1. EDICIÓ FACSIMIL

El text de les *Regles de esquivar vocables* ocupa un nombre reduït de folis dins el còdex de Pere Miquel Carbonell que el conté: cinc cares o pàgines (f. 200 *recto* i *verso*, 201 *recto* i *verso* i 202 *recto*). Era natural i aconsellable que l'edició crítica del text (que el lector trobarà a continuació, al § 8.2) fos acompanyada d'una reproducció en facsimil. És el que oferim en això que segueix. Heus-ne ací els tres avantatges més vistents: 1) el comprensible interès del lector per conèixer el text en la versió original queda satisfet; 2) la transcripció del text manuscrit pot ésser verificada lliurement (i, si cal, corregida); 3) la lectura de molts passatges d'aquest llibre es fa possible o se simplifica, si hom els pot acarar amb el fragment corresponent del manuscrit.

Les reproduccions de les cinc pàgines de les *Regles* foren obtingudes l'any 1990 pel fotògraf gironí Josep Maria Oliveras. Els clixés corresponents n'han fornit el present facsimil. Per raons tipogràfiques, el facsimil ha quedat reduït d'un 6,5 % respecte a l'original (el qual, pel que fa a la caixa d'escriptura, mesura 25 cm d'alt per 18,5 cm d'ample; cf. el § 7.1). Els colors s'ajusten als de l'original. Cal remarcar una diferència entre l'original i la reproducció: per raó de l'enquadernació del còdex, les columnes de regles que s'acosten al llom fan una lleugera corba en profunditat que provoca que l'espai s'encongeixi una mica i que les lletres s'acostin més les unes a les altres. La lectura, emperò, es fa sense dificultat: pràcticament, treballar amb el manuscrit o amb el facsimil tot és u.

Tanmateix, perquè el lector pogués utilitzar eficaçment la versió manuscrita de les *Regles*, convenia que hi fos assenyalada la numeració que atribueixo a cada regla en l'edició crítica i anotada (§ 8.2). Ho he resolt de la manera següent: en el full de paper vegetal superposat al facsimil, a l'esquerra del text, hi ha tres columnes de xifres (*a*, *b* i *c*); les tres columnes corresponen a la triple disposició gràfica de les *Regles*, adoptada per l'autor a l'original i reflectida a la meua edició del text. Per a cada columna presento els números de les regles de cinc en cinc. Així, al f. 200r (marge de l'esquerra): col. *a*: 5, 10, 15, etc. (fins a 25); col. *b*: 30, 35, 40, etc. (fins a 45); col. *c*: 50, 55, 60, etc. (fins a 75). I així amb tots els folis. Quan una regla ocupa més d'una columna en el manuscrit (i així és indicat a l'edició del text), se'n farà la identificació a través d'una sola columna: si ocupa les col. *a*, *b* i *c*, la xifra de referència serà la de la col. *a*; si ocupa les col. *b* i *c*, serà la de la col. *b*.

L'edició facsimil es troba entre les pàgines 102 i 103.

8.2. EDICIÓ CRÍTICA I ANOTADA

A continuació, el lector trobarà l'edició del text, segons el manuscrit de Girona. La precedeix un «Advertiment». Les notes es troben al peu de la pàgina en la qual se'n fa la crida. En el text, la crida a la nota és feta per mitjà d'un asterisc (*) i cada nota és encapçalada pel número de la regla que la suscita. Hi conserva, doncs, el criteri adoptat en l'edició de 1950.

8.2.1. ADVERTIMENT PER A LA LECTURA DEL TEXT

1) En principi, he partit de la versió que vaig transcriure jo mateix fa uns cinquanta anys a la catedral de Girona, on vaig dedicar-hi dues jornades, i que aparegué al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, volum XXIII, núm. 2 (1950), p. 137-152. No cal dir que no havien passat gaires setmanes i ja tenia una petita llista de lliçons errònies o dubtoses que probablement se m'havien escapat. També alguns col·legues me'n feren veure més d'una. Vaig custodiar curosament totes aquestes dades fins al curs universitari 1987-1988, que vaig tornar-me a llançar al tema de les *Regles*. D'aleshores ençà, he dut a terme diverses visites a l'Arxiu Capítular de Girona, on he pogut consultar a fons el manuscrit, i des de 1990 dispo de reproduccions fotogràfiques del text, de les quals he donat notícia en introduir l'edició facsímil (§ 8.1). Aquestes circumstàncies reunides m'han permès de consagrar moltes hores a l'estudi directe del text i també, naturalment, a la labor d'afinar fins els més petits detalls. Això no obstant, probablement encara m'hi queden caps per lligar, sigui de lectura, sigui de comprensió del text. He compartit la feina de transcripció i d'interpretació del text amb la meua muller, Maria, que hi ha cooperat amb notables dosis d'entusiasme i d'eficàcia. Amb aquest motiu, tots dos hem reviscut els exercicis de paleografia dels nostres llunyans cursos universitaris. En un parell de casos de dubtes, he recorregut a la col·laboració d'Esperança Piquer, Germà Colón i Manuel Mundó. Els ho agraiem ben de cor. La primera ens acompanyà en una de les nostres visites a Girona.

2) En la present edició, indico la numeració dels folis del manuscrit (del 200 al 202) a l'esquerra del text transcrit. Com és habitual, s'hi distingeix la cara del foli: *recto* (*r*) o *verso* (*v*). Atès que les regles solen ésser breus, l'autor repartí l'extensió dels folis distribuïnt-ne el text en tres columnes, distribució que conservo: m'hi refereixo mitjançant les lletres *a*, *b* i *c*; naturalment, quan en un foli (o en una part d'un foli) el text ocupa l'espai de dues o de tres columnes, ho assenyalo ajuntant les lletres (*b*, *c* en el primer cas, i *a*, *b*, *c*, en el segon). Al f. 201r la columna *c vacat* (en el tros que correspon a la segona part del text).

3) De tot el que acabo de dir es desprèn que presento una nova edició de les *Regles*, de la qual em plauria que es pogués dir que ha estat preparada meticulosament i revisada amb cura.

La transcripció del text no és cronològica, sinó topogràfica: la versió trasllada al paper l'ordre de col·locació que s'observa al manuscrit: de dalt a baix i d'esquerra a dreta, no l'ordre d'escriptura (que en cada cas exigiria d'anteposar les regles anteriors a les posteriors). L'ordenació adoptada té defectes i crea alguns petits problemes. Per exemple: la núm. 1 és una regla que fou copiada després que l'autor ja havia transcrit la núm. 298 o potser àdhuc el text tot sencer. Això no obstant, encapçala l'edició perquè és el primer fragment escrit que es troba al f. 200r: a l'angle superior esquerre. I així procedeixo al llarg de tot el text editat.

Aquest és transcrit en lletres minúscules (sobre una certa regulació de les majúscules, cf. el punt 4 d'aquest «Advertiment»).

Quant als tipus de lletra emprats, poso les formes *proscrites* i les *recomanades en negreta*, mentre que la resta del text (expressions metalingüístiques, d'explicació de significats, d'enunciats descriptius) va en tipus rodons. Atès que el lector té a la mà el facsímil del manuscrit (cf. el § 8.1), renuncio a fer-ne una edició paleogràfica; això vol dir, doncs, que la present edició crítica no contindrà informacions que, si no, hi serien de presència obligada, com les següents: 1) la presentació de les abreviatures (que ara ja dono desenvolupades i sense cap indicació); 2) els tipus de *s* (corrent i alta) o de *i* (normal i llarga) emprats (que no distingeixo gràficament); 3) la regulació de les parelles de lletres *u / v* i *i / j* (que adapto a les normes de l'ortografia moderna); 4) certs enllaços gràfics o espais buits (dels quals prescindeixo, suggerint l'estructura d'un text modern), i altres de semblants. No cal dir que respecto escrupolosament l'escriptura del manuscrit: així, per exemple: 1) els grups gràfics de «*ti* + vocal», que eren pronunciats [*si* + vocal] (com *valentià*, *contritió*, *Gràtia*, etc.), són transcrits per mitjà de la *t* del manuscrit; 2) el grup *ge*, que era pronunciat [ge] (i que avui escrivim *gue*) (com *Gerau* 'Grau', *empegit* 'empegueit', etc.), és així mateix respectat sense la *u* del dígraf modern *gu*.

Pel que fa als casos d'error material, cal distingir:

a) El transcriptor se n'adona a temps i ell mateix repara l'equivocació soferta. Exemple: al núm. 81, ell havia escrit, d'entrada, *gint* en compte de *quant* (però, havent-hi parat esment, ratllà la forma errònia i posà la correcta). Naturalment, transcriu *quant*, que és la lliçó que ell donà per bona.

b) El transcriptor no se n'apercep. Aleshores el reparo jo en la transcripció, que així queda corregida. Exemple: al núm. 325, el manuscrit diu: «En los masculins, ab *a*, com ara: Pere per Pera». És evident que la intenció del copista era d'escriure: «En los masculins, ab *e*». Ho transcriu així, de manera que hi restableixo la forma correcta, ja volguda pel transcriptor. Tots dos tipus d'error, fàcils de constatar mirant el facsímil, són comentats en nota a peu de pàgina (on així resta el testimoni de la grafia equivocada de l'original manuscrit).

c) En casos que una lectura congruent del text obliga a afegir un mot (o una lletra), els indico entre parèntesis angulars (<>), com ja succeeix al mateix núm. 3 del text. Amb tot, aquests afegits meus són raríssims.

4) Costa de discernir el criteri de l'autor per a l'ús de les majúscules, sovint arbitrari; per aquesta raó, en la present transcripció tot el text va en minúscula, àdhuc al començ de cada regla, llevat de les tres paraules següents: 1) *Regles* (del núm. 2, on la majúscula inicial és palesa al manuscrit) i 2) *MOTS* (del núm. 3) i *ADDITIO* (del núm. 175), les quals transcriu íntegrament en majúscules perquè ja és així com apareixen al manuscrit. Com a norma, només hi han estat regulades les majúscules dels noms propis.

5) Assajo de puntuar el text com ho faríem avui. En general no hi ha problemes, per raó de la brevetat de les regles; en altres casos, he procedit sense dificultats i espero d'haver-ho encertat. Com era habitual a l'època, el text manca d'accents gràfics i altres signes afins. Com, en canvi, se sol fer en les edicions crítiques modernes, poso accents, apòstrofs i la *ll* geminada i tot (quan al manuscrit hi ha dues *ll*), segons les regles de l'ortografia avui en vigor. Quan el diacrític indicador de l'accent tònic no és aplicable (per exemple al núm. 54, *tysich*) o sempre que la lectura d'un mot no en suggereixi directament la pronunciació (per exemple, al núm. 172, *toyssa*), recorro a una simple notació fonètica [entre claudàtors], de base ortogràfica (en aquests exemples: [tísich] i [toïssa]). Els casos d'accentuació dubtosa són recollits al cap. 13 (dedicat al comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic de totes les regles).

6) Atès que el text és una llista de regles, es fa indispensable de tenir-les ordenades i numerades, per a poder-nos-hi referir en les remissions internes de tot el llibre. Com és lògic, mantinc

la numeració que hi vaig establir en la meua edició de 1950. És cert que avui no la faria igual (el núm. 12, que diu «ítem, dir», és absurd; en canvi, el núm. 78 hauria d'haver quedat descompost en diverses regles independents, etc.). Això no obstant, de 1950 ençà, tots els diccionaris i treballs de lexicografia que citen les *Regles*, ho fan, naturalment, seguint la numeració que, correcta o discutible, jo hi havia aplicat. Assajar d'enumerar les regles *ex novo* de cap i de nou crearia un munt de confusions que tots lamentaríem. Conservo, doncs, les 325 regles del meu còmput d'ara fa cinquanta anys.

7) La que anomeno «redacció original» o «primera versió» de les *Regles* (que hem de suposar que fou transcrita de carrera, cf. el § 10.2) sofrí una manipulació remarcable, per obra del mateix autor (ho explico al § 10.3), la qual implicà afegits i supressions. Com que aquesta operació gràfica fou important (tant per a la valoració del text com per a determinar-ne l'autor) i tot aconsella de posar-la en relleu, adopto, d'una manera excepcional, el criteri següent: 1) els fragments que no existien a la primera versió (i que hi foren incorporats amb aquest motiu) ací són transcrits *en cursiva* (núm. 3, 48, 164 i 176); 2) els trossos ratllats per la mateixa raó (és a dir: que l'autor volia esborrar) van entre claudàtors ([]) (núm. 3 *bis*, 45, 46 i 175). Insisteixo que l'ús precís i específic dels fragments *en cursiva* i entre claudàtors que indico ací només és aplicat en aquesta circumstància de l'edició de les *Regles*. Altrament, a la resta de tot el llibre, recorro a ambdós indicadors gràfics com es fa habitualment en estudis de la naturalesa del present: amb la cursiva se citen els exemples, expressions d'altres llengües o de presència singular al text (i determinats mots que hom vol posar en relleu), i van entre claudàtors elements interposats en el text que no formen part del context.

8) A propòsit d'indicacions gràfiques, reitero que, al llarg de tot el llibre, i també a continuació, en les notes al text, les regles senceres (com a unitats de comentari) són citades sempre entre cometes (« »), però en el tractament específic de llurs formes (com a exemples d'una evolució, d'una localització dialectal, etc.) cada forma en particular és adduïda *en cursiva*.

9) Ultra els moviments gràfics provocats per la dita manipulació, els casos restants d'afegits o supressions són transcrits en tipus rodons corrents i sense cap indicació especial en el text, però en dono compte sistemàticament en nota. Són informacions, doncs, que només es poden trobar a les notes.

10) Repeteixo entre parèntesis les frases que, escrites una sola vegada en el manuscrit, fan al·lusió a una sèrie de regles de les quals, si no, hom podria pensar que restaven deslligades de l'al·lusió. Basta mirar els núm. 78, 276, 285, 305 i 314 i les notes corresponents a peu de pàgina. En fi, tots els casos que he jutjat mereixedors de comentaris són explicats en notes a peu de pàgina.

11) L'anotació del text potser serà prolixa, però he preferit de pecar per excés que per defecte. Les notes versaran: 1) sobre qüestions de transcripció paleogràfica i lectures possibles però poc probables, i 2) sobre explicació material de certs mots i remissions internes (amb el fi de facilitar la visió global del text al lector). En comptes de fer una crida per a cada nota, marco amb un asterisc (*) els números de les *Regles* que han estat objecte de notes i de comentaris, una o diverses vegades. En principi, les notes no van més enllà. Tot el que faci referència a les interpretacions del text (estudi dels mots i de les formes gramaticals, diferències entre paraules reprovades i recomanades, aspectes històrics i dialectals, etc.) queda reservat a l'extens «Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic» (que emplena el capítol 13). Des de qualsevol indret del llibre m'hi referiré mitjançant la indicació *Coment.* + el núm. de la regla.

12) No cal dir que una lectura profitosa del text de les *Regles*, i especialment la de les notes a peu de pàgina, exigeix un constant acarament del text editat per mi amb el facsímil del manuscrit de Girona.

8.2.2. EDICIÓ CRÍTICA

REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES O MOTS GROSSERS O PAGESÍVOLS

Text del manuscrit núm. 69 de l'Arxiu Capitular de la catedral de Girona
(folis 200 *recto* - 202 *recto*)

f. 200r

a, b,

1*

**sebrero per
sbrero**

b, c

2

Regles de esquivar vocables o mots grossers
o pagesívols

a, b, c

3*

MOTS o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar
la lengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fe-
nollar <e> *missier Hierònym Pau* e altres hòmens diserts catalans e valentians e
prestantíssims trobadors.

a

3 bis*

[e lo magnífich
doctor e literatíssim
missier Hierònym

1. Còpia exacta del núm. 298, de la mà del mateix autor, que la repetí ací amb posterioritat a la redacció original (§ 10.5). Ocupa l'angle superior esquerre del foli, que, havent estat centrat el títol de l'obra (núm. 2), quedava en blanc. L'autor la repetí potser perquè la correcció li cridava l'atenció, potser per raons mnemotècniques, amb vista a una altra possible correcció relacionada (que no arribà a formular), etc. Atès el criteri topogràfic aplicat a la transcripció del text, és obligat de transcriure aquesta norma en primer lloc, però cal pensar que el seu lloc correspon, com dic, al núm. 298, a la segona part de les *Regles*. Cf. els núm. 35 i 242, que també contenen una mateixa norma correctiva (i, encara, els núm. 25 i 56, bé que la situació hi és diferent).

3. Explicitació del títol (núm. 2), que serveix de pretext a l'autor per esmentar-hi el nom de Bernat Fenollar i que, tan bon punt haurà decidit d'implicar-hi també Jeroni Pau, restarà marcada per la manipulació del text (que explico al § 10.3).

3bis. Aquesta frase, escrita després de la redacció original, ocupa un espai fora del rectangle ideal que emmarca el text. Com queda indicat, fou ratllada per l'autor, cosa que vol dir que ell l'anullava (§ 10.3). Els traços que l'esborren en dificulten granment la lectura, sobretot de la paraula que he transcrit per *doctor*. Sembla, però, que tant un examen minuciós del manuscrit com el significat indubtable de l'afegit abonen la transcripció que proposo. També ho confirmaria que l'epítet de *doctor* és així mateix aplicat, més avall (núm. 175), al mateix Jeroni Pau (i en idèntica frase: «magnífich doctor e litteratíssimo Hierònym Pau»). No cal dir que es tracta d'un primer intent d'incloure materialment el nom de Jeroni Pau com a responsable de tot el text de les *Regles* (cf. el § 10.3). Ara bé, així que l'autor hagué decidit de posar-lo d'una manera més clara i més compromesa en l'*interlineat* afegit al núm. 3, el present núm. 3 bis ja mancava de sentit i corregué a esborrar-lo.

- Pau, canonge
de Barcelona]
- 4 és primerament evitar
de mettre *a* per *e*,
ni fer lo contrari, com
dir:
- 5 **Pera per Pere**
- 6* **massete**
per masse-
ta
- 7 **hom per home**
- 8 **ànimas per ànimes, e**
semblants
- 9* item, lunyar-se de mettre
c per *s* o lo contra-
ri, com és:
- 10 **cervir per servir**
- 11 **servell per cervell,**
e los semblants
- 12 item, dir:
- 13 **quaix per quasi**
- 14* **murtra per murta**
- 15 **langoniça per longa-**
niça
- 16 **trempes e trempat**
per **tempres e temprat**

6. Interpolació fora de lloc (queda a la dreta de la columna, entre els núm. 5 i 7); escrita de la mà del mateix autor del text, però posteriorment (com ho prova que la tinta és diferent) (§ 10.6). De totes maneres, aquesta regla fou interpolada abans que l'autor escrivís l'afegit singular (§ 10.4), com ho prova que ell mateix la hi copiés (cf. el núm. 325).

9. La preposició *de*, fora de la línia, fou afegida després.

14. La *r* de la segona síl·laba de *murtra* es veu afegida al dessobre de la línia d'escriptura («-tra»).

- 17 **baça per latrines o privades**
- 18* **Gerau de València per dir Grau**
- 19 **strument per instrument**
- 20 **membrar per recordar**
- 21 **peltrigar per calcigar**
- 22 **despuxes e depuys per après**
- 23* **negueleix y neleix per dir immo etiam vel nec etiam; ídem hoc encara:**
- 24 **fonoll per fenoll**
- 25* **Geroni per Gerònim**
- b*
- 26 **gavinet per ganivet**

18. He resistit a la temptació de suplir ací l'article *el*, que no és al manuscrit i que restabliria la forma completa tradicional del topònim: <el> *Grau de València*. Al seu lloc hi ha un signe vertical amb tres punts (que, si ens posàvem a imaginar, hauria estat suggerit pel desig, més o menys conscient, de suplir l'article). De totes maneres, aquest petit dibuix es troba sovint, al llarg de tot el text.

23. Regla que fàcilment admetria diverses lectures i, per tant, diverses puntuacions. Com ho dic més avall (*Comment.*, 23), m'inclino a considerar que els sinònims recomanables de *negueleix* i *neleix* són: *immo etiam*, *nec etiam* i *hoc encara*. La partícula *ídem* hi tindria, doncs, una funció copulativa (*i*) o disjuntiva (*o*), com la hi té *vel*.

25. Afegit posterior, que algú escriví aprofitant que les columnes *b* i *c* s'acabaven una ratlla més avall que la *a*, de manera que amb aquest núm. 25 la col. *a* queda al mateix nivell de tota la darrera línia del foli. L'afegit crida l'atenció per tres raons: 1) és una correcció insignificant, poc justificada, àdhuc forçada ('*Geroni* s'ha d'escriure amb *-m* final i és una falta de no posar-la-hi'); 2) és escrita per una mà aliena a Carbonell, transcriptor pràcticament únic de tot el text, i 3) apareix ratllada al manuscrit, ço és: quedava anul·lada. Com sabem, Carbonell estava a l'aguait d'introduir el nom de *Jeroni* (Pau), oportunitat que no se li presentà fins al núm. 56; cf. el § 10.2). Qui devia escriure aquesta regla núm. 25? No és fàcil de respondre. Per la lletra, s'assembla un poc a la de qui escriví el núm. 99, però no és gens segur que fos la mateixa persona (cf. el § 10.6, notes 33 i 34). Remarquem que Carbonell no tolerà la duplicitat de la correcció (els núm. 25 i 56 són redundants l'un respecte a l'altre) i un dia esborrà (o féu esborrar) el núm. 25. Semblantment, en dues altres ocasions, en adonar-se que ell mateix havia incorregut, per error, en repeticions innecessàries de tantes altres correccions, s'apressà a ratllar-ne una de cada parell, per fer-les desaparèixer: dels núm. 45 i 49 esborrà el primer, i dels núm. 46 i 50, també esborrà el primer. En canvi, no reaccionà davant la repetició dels núm. 35 i 242 (que restaren tots dos en vigor) i potser fou ell mateix qui repetí, per la raó que fos, el núm. 1 (quan ja havia escrit, primer, el núm. 298).

- 27 **petí per tapí**
- 28 **sclop per tapí**
- 29 **pomblat per plombat**
- 30 **cànyem per dir cànem**
- 31 **canyó per dir canó**
- 32 **veciat per dir viciat**
- 33 **talent per appetit o fam**
- 34 **talayar per dir tembre**
- 35* **exequar per dir alçar**
- 36 **gallart benot per dir
a passo, a plan pla o
gentilment**
- 37* **gerar per dir apartar**
- 38 **guardar per mirar**
- 39 **home gallard per dir
home bell o gentil**
- 40 **poder yo u faré per vo-
ler dir força o per ven-
tura yo u faré**
- 41 **gayre per voler dir
molt o prou o asay**
- 42 **entensmés per dir en-
tretant**
- 43 **cabre per caber**

35. Aquesta mateixa regla serà repetida al núm. 242, bé que en aquest darrer no s'expressa en infinitiu, sinó en una forma personal del verb.

37. Sota la *e* de *gerar* de moment hom havia escrit una *i* llarga, que, però, cal considerar corregida en *e*. Remarquem que aquesta mena de *i* (llarga) no sovinteja al manuscrit (bé que no en manquin mostres, com la de *Catharina*, al núm. 69).

- 44 **martre per dir màr-
tyr, e semblants**
- 45* [vaig anar e vaig
venir per aní e venguí,
e semblants]
- 46* [guardó per retributió]
- 47 **perea e probea per dir
peresa e pobresa, e
semblants**
- c
- 48* *aquests vocables de vaig anar a misser Hie-
rony Pau ne a mi, Pere Miquel Carbo-
nell, no par sian bons vocables. Més val
dir: anam, venguem; no: vam, etc. E axí dic.*
- 49 **vaig anar e vaig venir per
aní e venguí, e semblants**
- 50* **guardó per retributió o remu-
neratió**

45. Com ho hem vist a la nota al núm. 25, aquesta correcció apareix anul·lada per mitjà d'una ratlla, per evitar-ne la repetició al núm. 49 (que és el que queda en vigor).

46. Igual que en les notes als núm. 25 i 45: aquesta correcció núm. 46 també fou ratllada, perquè deia el mateix que el núm. 50, que és el que té validesa. Notem que la núm. 50 conté dues formes recomanades («retributió o remuneratió») i no una de sola («retributió»), com ho fa la núm. 46. Per a la *i* de *retributió*, *vide* la nota al núm. 50. Cf., així mateix, el § 10.2, nota 14.

48. Ja sabem que el nostre criteri de transcripció és escrupolosament topogràfic. La regla 48 precedeix la 49, perquè aquella es troba abans que aquesta. Nogensmenys, des d'un punt de vista cronològic, el núm. 49 fou escrit abans, en la redacció original. El núm. 48 és un afegit posterior, i pertany a allò que anomeno la «manipulació del text dins el manuscrit» (cf. el § 10.3, on he assajat de donar-ne l'explicació). La lletra és del mateix Pere Miquel Carbonell, però els seus caràcters són una mica més petits que els de la redacció original, per raó que en principi hom no hi havia previst la interpolació. Ara aquest núm. 48 ha quedat encapçalant la col. c, prenent, doncs, un espai que ha estat respectat a les altres dues columnes (*a*, *b*). Potser per les presses o per la manca de lloc, la forma d'infinitiu *anar* de la perífrasi *vaig anar* fou afegida després d'adonar-se l'autor que s'havia oblidat de posar-la-hi i restà al dessorre de la línia (amb tot, l'afegit fou immediat, com es veu per la tinta, que és la mateixa de tota la interpolació). Aquesta regla 48 té diversos objectius, que explico a *Coment.*, 48 i 49.

50. En principi, sembla que les paraules *retributió* i *remuneratió* (i també *retributió* del núm. 46) haurien d'ésser transcrits sense *i*: **retributo*, **remunerato*, per tal com, efectivament, manquen del signe de *i* (cf. el § 10.2, nota 14). En canvi, la *i* és patent a *contractió* i *contrió* (núm. 158), cosa que semblaria induir-nos a llegir els núm. 46 i 50 sense *i*. Amb tot, remarquem unes diferències paleogràfiques significatives: 1) si és cert que *retributió* i *remuneratió* (núm. 46 i 50) no tenen *i*, al manuscrit es veu tan clar un ample traç horitzontal damunt del lloc on hauríem de llegir *i*, que no vacillo a interpretar-lo com un indicador de la sobreentesa vocal; si no, què hi faria aquest traç?; 2) en canvi, *contractió* i *contrió* (núm. 158), que ja tenen una *i* manifesta, no tenen necessitat de dur aquest traç transversal (a *contractió* veiem un tret inclinat, enganxat a la *t*, que no té res a veure amb el traç de què parlo). Per les raons dites, m'he permès de transcriure *retributió* i *remuneratió*, que al capdavall són les formes congruents.

- 51 coratge per ànimo
- 52 leguiar per tardar o trigar
- 53 díbol per voler dir dèbil o paralytic
- 54 teich per dir tysich
- 55 bramadari per dir dromadari
- 56 Hierony per dir Hierònym
- 57 Eulària per dir Eulàlia
- 58* sancta Gràtia per dir sancta Engràtia
- 59 Toni per dir Antoni
- 60 Barlambau per voler dir Barnabà
- 61 Grabriel per voler dir Gabriel
- 62 delme per voler dir dècima
- 63 promeya per dir primítia
- 64* malancònich per melancòlich
- 65* malanconia per melancolia
- 66 superbiós per dir superbo
- 67 Galcerà per dir Galceran
- 68* n'Ot de Pallars per dir Ot de Pallars

58. El mot *sancta* de la frase «sancta Gràtia» fou afegit posteriorment, de la mateixa mà de l'autor. Queda, doncs, a l'esquerra, fora de la línia de la col. c (cf. el § 10.5). Això fa creure que Pere Miquel Carbonell pensava més en una persona que es deia *Gràcia* o *Engràcia* que no pas en la santa que li donava el nom. Bon argument per a defensar que les *Regles* foren obra de Carbonell, que segurament no oblidava el nom de la seva primera muller, sobretot posat a continuació del de la seva segona (i llavors actual) muller (cf. el § 9.6).

64. La *-h* del dígraf *-ch* és afegida després de la primera redacció, tant a la forma prescrita (*malancòlich*) com a la recomanada (*melancòlich*).

65. Després del núm. 64 («malancònich per melanchòlich»), el núm. 65 («malanconia per melancolia»), interpolat entre els núm. 64 i 66, i afegit després pel mateix autor, no fa sinó reblar el clau, en el sentit de la regla anterior (cf. el § 10.5). A diferència del que veïem a la nota al núm. 25, ací l'autor no té inconvenient a deixar manifestament duplicada la regla que ell mateix acaba de formular. A remarcar que la *e* de *melancolia* sembla escrita damunt una *a*, la qual, però, en tot cas restà corregida en *e*.

68. Malgrat que un examen superficial ens faria llegir *Not*, constatem que al manuscrit hom ha separat l'article personal (*N'*) i el nom propi *Ot* per mitjà d'un punt. D'ací la transcripció *n'Ot* que proposem.

- 69* **Cathalina** per dir **Catharina**
 70* **ti** per dir **té açò**
 71 **bístia** per **bèstia**
 72 **spícies** per **spècies**
 73 **gombarda** per **bombarda**
 74 **onclo** per **oncle**
 75 **gonell** per **sayo**

f. 200v

a

- 76 **sallo** per **sayo**
 77* **gay** per dir **garrid** o
gentil o **polit**
 78* **ço diu e ço dien,**
ve-t'ho, memeu,
moxpegó, stau
aquí, mossènyer
meu, e ben sabeu
parlar és de persona
de baixa sort

69. Transcrib amb C- la inicial de totes dues formes, d'acord amb el propòsit definitiu de l'autor. Aparentment aquest les havia escrites de primer amb *Cb-*, per error, però després, havent-se'n adonat, n'esborrà la *b*, lletra que encara hi és tènueament perceptible (si es mira amb atenció l'original manuscrit); la que més es veu és la de *Catharina*. Que a l'origen hi havia *b* també sembla provar-ho l'espai que separa, en ambdues formes, la C- i la -a.

70. L'autor escriví, de primer, «té axò». Encara que la correcció és de les formes verbals (*ti / té*), l'autor s'adona que s'ha equivocat en enunciar el demostratiu, i cuita a rectificar *axò* en *açò*, que és el que volia posar.

77. El mot *garrid* havia estat escrit, de primer, amb una sola *r*. Havent-se'n adonat l'autor, l'afegí immediatament al damunt, entre la *a* i l'altra *r*.

78. 1) Després de la paraula *dien*, l'autor havia escrit *per* (sens dubte, endut per la inèrcia d'introduir sistemàticament la forma recomanada per mitjà de la preposició *per*). Havent-se'n adonat, ell mateix l'esborrà.

2) Semblantment, després de la paraula *aquí*, havia escrit la vocal *e* (no sabem si era la primera lletra de tota una paraula que no arribà a posar al paper); un altre cas d'error material, que així mateix féu desaparèixer, ratllant la dita vocal.

3) A cada costat de la part de la col. *a* on es troben les regles 78 a 80 (ambdues inclusivament), hi ha sengles traços verticals que les comprenen totes tres. A l'esquerra, fora de la línia d'escriptura, l'autor ha tornat a escriure «parlar de baixa sort» (abreujant, doncs, el que ha dit a la norma 78: «parlar és de persona de baixa sort»). De totes maneres, aquest afegit extern ha estat escrit amb tinta diferent, cosa que indica que hi fou posat posteriorment (cf. el § 10.5). Consigno la locució «parlar de baixa sort» al núm. 79 i la repeteixo entre parèntesis al núm. 80. Cf. les notes als núm. 276, 285, 305 i 314. Cf. també el § 11.1.

- 79 **siu-te aquí** per dir **seu-te**
aquí, parlar de baixa sort
- 80* **no n'hi a cap** per dir **no n'hi**
ha gens, (parlar de baixa sort)
- 81* **gont** per dir **guant**
- 82 **quottre** per dir **quatre**
- 83* **quoresma** per dir **quaresma**,
e mil semblants
- 84 **umplert** per dir **umplit**
- 85 **ongüent** o **angüent**
per dir **ungüent**
- 86 **unflat** per dir **inflat**
- 87 **yo som aquí** per dir **yo só aquí**
- 88 **tu est aquí** per dir **tu es aquí**
- 89 **estudi** per dir **studi**
- 90 **Esteve** per dir **Steve**
- 91 **stiu** per dir **estiu**
- 92 **escuder** per dir **scuder**, e
molts semblants
- 93 **esgleya** per dir **església**
- 94 **nosatres** per dir **nosaltres**
- 95 **què deyts** per dir **què dieu**

80. La redacció primitiva de la frase reprovada era: «noni cap». L'error fou corregit: primerament, ratllant la *i* (de «noni») i, després, afegint «hi a» al damunt de la línia d'escriptura. Tot, de la mateixa mà del text general.

81. Després de la paraula *dir*, es veu, escrita i ratllada per la mateixa mà del text general, la paraula *gint*; un altre cas d'error material, corregit a temps: hi quedà *guant*.

83. Sembla que la paraula *quaresma* acabava, de moment, en *e*, vocal que fou tot seguit tapada per la correcta *a*.

- 96 **calçar guants per mettre o
posar-se guants**
- 97 **mans de cavall o mula
per dir peus d'avant**
- 98 **Gergori per dir Gregori**
- 99* **Juhan per Juhann és cognon**
- b*
- 100* **nerenny per nerey (pr. [nerenni], [nereí])**
- 101* **Sebria per dir Cypria**
- 102 **sen Ment per dir sanct
Nen**
- 103 **copoll per dir capoll**
- 104 **garballons per dir mer-
gallons**
- 105 **ayguo per dir aygua**
- 106 **flamayre per dir flu-
mayre**
- 107 **cuydar per cogitar o
creure**

99. Regla escrita a la fi de la col. *a*, fins al punt que depassa el nivell horitzontal de les altres dues columnes. No seria erroni de pensar que entre aquest núm. 99 i l'anterior (núm. 98) l'autor hagués volgut escriure-hi quelcom més (com ho deixa suposar, ultra l'espai, una ombra que podria ésser un tros de text esborrat). Tornem, però, a la regla. Aquesta, que no fou escrita per Pere Miquel Carbonell, no és fàcil de llegir. Atès que gira entorn del nom de persona *Joan*, recordem que aquest mateix nom ja és objecte d'una altra correcció (cf. núm. 180: «Juan per dir Joan»). Naturalment, es tracta d'un afegit posterior a la redacció del text general (§ 10.6). Com hem dit en nota al núm. 25, la lletra d'aquesta norma 99 s'assembla un xic a la d'aquell núm. 25, encara que no puguem treure cap conclusió de sospitar-ho. Cal entendre-hi 'cognom' quan llegim *cognon*, segurament per distracció.

100. 1) Les dues formes en joc ací són oxítones: [nerenni], [nereí]. Cal tenir-ho present, per al *Coment.*, 100. La doble *nn* de la transcripció és el resultat de desenvolupar l'abreviatura corresponent de la versió manuscrita.

2) Aquesta regla també fou escrita posteriorment a la redacció del text general (§ 10.5). D'antuvi, sembla dubtós que sigui de la mà de Carbonell, bé que no ho puguem excloure com en els núm. 25 i 99. Si tenim en compte les consideracions que faig més avall (nota al núm. 292, on compararem la calligrafia d'unes quantes regles veïnes), no deixem de trobar-hi arguments que ens duen a admetre-la com a pròpia de Carbonell. Comptat i debatut, m'inclino a considerar-la autògrafa (cf. el § 10.5).

101. La primera forma (*Sebria*) fou escrita, d'entrada, amb la consonant etimològica C- inicial. Però immediatament, l'autor, fent un traç per sota de la línia d'escriptura, convertí la primitiva C- en la S- que volia condemnar.

- 108 **xiringua** per dir **siringua**
- 109 **xerigot** per dir **serigot**
- 110 **mató** per **brossat**
- 111 **portar** la mula per
menar la mula
- 112 **homey** per dir **homicidi**
- 113 **remey** per **remedi**
- 114 **algotzir** per dir **algozir**
- 115 **vaguer** per **veguer**
- 116 **vijares** per dir **parer**
- 117 **orifany** per **elephant**
- 118 **calcatrinx** per voler dir
cocodrillo
- 119 **paraís** per voler dir **paradís**
- 120 **béns perinfernals** per vo-
ler dir **béns parafernals**
- 121 **home libert** per voler dir
home llibero o **franch**
- 122 **pleyt** per **plet**
- 123 **peyrol** per **perol**, e semblants
- 124 **adondar** per **domar**
- 125 **dexondar** per **despertar** o
esvellar
- 126 **sodrach** per **colp**
- 127 **en terra sot** per **clot**

c

- 128* millor és dir **penitencier**
que **confessor**
- 129 **confés** per dir **confessor**
- 130 **glay** per **por**
- 131 **presona** per voler dir **per-**
sona
- 132 **percurador** per **procurador**,
e semblants
- 133 **Gyrona** per **Gerona**
- 134 **Perpenyà** per **Perpinyà**
- 135 **Barsalona** per **Barcelona**
- 136 **Mallorca** per **Mallorques**
- 137 **Stelrich** per **Hostalrich**
- 138 **exovar** per **dot**
- 139 **pastarol** per **posterol**
- 140 **ginoll** per **genoll**
- 141 **giner** per **gener**,
e semblants
- 142 **guineu** per **rabosa**
- 143 **maixcarat** per **mascarat**
- 144 **peixcador** per **pescador**
- 145 **muró** per **merlet**

128. Ací es repeteix la situació que hem comentat a la nota 48 (a propòsit de la prelación cronològica entre les regles núm. 48 i 49). Pel criteri topogràfic, al manuscrit el núm. 128 precedeix el 129 (i per això les dues regles figuren transcrites en aquest ordre a l'edició del text). Nogensmenys, Carbonell escriví primer el núm. 129 i no fou sinó més tard, segurament en una nova lectura (i després de repensar-s'hi), que modificà la seva idea primitiva, substituint-la per la que recull el núm. 128 (cf. el § 10.5). Ho prova que aquest núm. 128 ocupa un espai, fora de la línia d'escriptura, a l'angle superior dret del foli (just al damunt del núm. 129).

- 146 **fiyol per fillol**
- 147 **tayar per tallar**, e mil semblants
- 148 **niguitós per dir iniquitós**
- 149 cosa **utilosa** per **útil**
- 150 **jatsesia per jatsia**
- 151 **ingueny per ingeni**
- 152* **previletgi per privilegi**
- 153 **tots plegats per tots en-**
sems
- 154 **arribàrem per arribam**
- 155 **anàrem per anam**, e semblants
- 156 **combregar per commu-**
nicar
- 157* **expernuctiar per dir**
extramuntiar o
perenoliar

f. 201r

a

- 158 **contrectió per contritió**
- 159 **Càndia**, nom propi de dona,
per dir **Càndida**
- 160 **Stàtia o Stàsia**, nom propi
de dona, per dir **Anastàsia**

152. El mot *previletgi* havia estat escrit originàriament *previlegi*, de manera que la *t* hi fou afegida després al damunt, entre la *e* i la *g*. De la mateixa mà del text general.

157. 1) Bé que la grafia de la paraula *extramuntiar* no sigui diàfana, la lectura proposada és clara i el context ho confirma.

2) El verb *perenoliar* fou escrit, de primer, *pernoliar*; la *e* interior es veu afegida després (de segur immediatament després), damunt la línia, entre la *r* i la *n*.

- 161 **Marsella per Massella**
- 162 **calderons per dir baynots**
- 163 **punxor per dir punxó**
- b, c*
- 164* *lo qui's segueix ha ésser continuat en la fi de tota aquesta obra*
- 165* més avant són de evitar sobretot tots
vocables los quals manifestament se coneix
són de payssos de Catalunya o València diver-
sos dels catalans, com és:
- 166 **ça casa per la casa**
- b*
- 167 **es pa per pa**
- 168 **nosaltres anem per anam**
- 169 **yo li dix per dir yo diguí**
- 170 **anave per dir anava**
- c*
- 171 **vits per sarments**

164. 1) Aquesta regla, de redacció posterior, és una bona mostra de la manipulació del text dins el manuscrit, perpetrada pel mateix Pere Miquel Carbonell (de la qual tracto al § 10.3). Sobre el seu significat, verament important, vegeu el § 10.3 i *Coment.*, 164. Fou escrita amb tinta diferent, menys acolorida i amb escriptura atapeïda, a l'extrem superior del foli i hi ocupa, en una sola ratlla, l'espai de les col. *b* i *c*.

2) Els tres primers mots de la regla són subratllats per un lleuger traç més o menys horitzontal que, fent un angle i dividit en dues línies paral·leles encara més lleugeres, enllaça amb el que engloba bona part del bloc que formen els núm. 165-173 (*vide* la nota al núm. 165).

3) La frase *ha ésser continuat* no posa dificultats de lectura; vol dir 'ha d'ésser continuat' (*vide*, al facsímil, el verb *ésser* al núm. 267). Aquesta construcció devia ésser pròpia de les maneres expressives de Carbonell. La retrobem al començ de les seves *Cròniques d'Espanya*: «la qual *ha ésser entesa* per doctes e indoctes» (§ 15.2). Això no obstant, haig de reconèixer que, en la meua edició de 1950, jo havia transcrit *est* (que, en nota, titllava de lectura dubtosa i afegint que també es podria llegir **ests*). La meua transcripció actual ha estat corroborada per Manuel Mundó i Esperança Piquer. Molt els ho agraeixo. Abelard Saragossà ha llegit a tort **est<at> continuat* [SARAGOSSÀ (1992), p. 85], cosa que, a parer meu, l'ha dut a assajar una interpretació desviada.

165. Al nivell del mot *vocables* comença una línia (que fins a un cert punt recull la que he esmentat en nota al núm. 164) i que, amb un traçat doblement arquejat, ressegueix el bloc dels núm. 165-173 (tot separant-se'n quan convé, per raó de la disposició angular del cos del text) i acaba unint-se amb un traç horitzontal, del qual parlaré en nota al núm. 174. Sembla que la seva funció és de posar en relleu el bloc singular que formen els núm. 165-173 (cf. el § 10.2).

- 172 **toyssa per ovella**, e infinis altres, los quals seria difícil poder referir (pr. [toïssa])
- a, b, c*
173 no res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorques, o de Xàtiva, o de les muntanyes o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors
- b*
174* τέλος
- a, b, c*
175* [ADDITIO per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres perfetament pronuntians lo vulgar català]
- 176* *seguexen-se additions de vocables a parlar pertinentment*

174. Un traç horitzontal, dibuixat després d'haver-hi escrit el mot *telos*, creua la pàgina d'un cap a l'altre. No és fàcil d'imaginar què hi fa. Segons com es miri, aquesta línia recull la que descriu en nota al núm. 165 i que sembla destinada a cridar l'atenció sobre els núm. 165-173. Ambdues línies, unides, ratllen la paraula *telos* en la seva part més alta (la línia que ve del bloc sembla acabar una mica elevada, quan, en realitat, aquest acabament és el final de la sigma grega de *telos*). Ens demanem si, amb l'afany de fer desaparèixer tota solució de continuïtat entre les dues parts primitives de les *Regles* i de fer-ne un sol text (cf. el § 10.3), Pere Miquel Carbonell no volgué anul·lar la paraula que significava 'acabament [s'entén, de la primera part]' i que després de la manipulació del text ja no hi tenia cap funció. O si preferí de conservar-hi el dit hel·lenisme, que li era tan car (cf. el *Coment.*, 174). La interpretació no és fàcil: la línia horitzontal va d'un extrem a l'altre de tot el foli (mentre que el mot *telos* només n'ocupa la col. *b*) i no talla *telos* pel mig de les lletres (sinó fregant-les per dalt); en canvi, hi ha un altre traç, que només ratlla *telos* i just tallant-ne les lletres a la meitat. Tot són conjectures. Afortunadament, sobre un aspecte que, després de tot, potser no mereix que hi dediquem tant d'esforç. En suma: al nivell de la paraula *telos*, que s'ha convertit en un element superflu en el text, el f. 201r és creuat, d'un costat a l'altre, per una línia partionera, el dibuix de la qual sembla contradir la política de fer desaparèixer la primitiva separació entre la primera i la segona part de les *Regles*.

175. 1) Almenys les dues primeres paraules d'aquesta regla (*ADDITIO per*) foren escrites damunt un text preexistent (com si fos l'inici d'una frase que, tot just encetada, el copista renuncià a continuar i restà desestimada). Tinc aquest fragment per il·legible. En efecte, no sembla possible de transcriure'l, d'una banda, perquè hom l'havia copiat amb tinta feble i, de l'altra, perquè els mots que el substituïren (*ADDITIO per*) foren dibuixats amb tinta més acolorida, amb traços més gruixuts i amb gest més vigorós, que ho impedeixen. Només en restà, a l'esquerra, el signe de la creu, no tapat pel nou text.

2) Tot el núm. 175 fou ratllat, és a dir anul·lat (cf. el § 10.2), de resultes de la manipulació que Pere Miquel Carbonell operà en el text de les *Regles* i de la qual parlaré més avall (cf. el § 10.3). L'esborrament fou enèrgic i intens, fins al punt que en algun tros la lectura s'hi fa difícil. Crec, emperò, que la transcripció que en dono no és incorrecta. La intenció de l'autor era que aquest núm. 175 quedés substituït pel següent (núm. 176).

176. Ho acabo de dir a la nota anterior: d'acord amb el propòsit de l'autor, el present núm. 176 ocupa el lloc que en la redacció original corresponia a l'anterior (núm. 175) i que justament per això aquell emplena ara. És obvi que aquest núm. 176 és de la mà de Carbonell i que fou escrit posteriorment a la redacció original (cf. el § 10.3). Per a una altra interpretació possible d'aquest núm. 176, cf. el § 10.3, nota 32.

a

177 **no qual** per dir **no és
necessari, o no fretura, o
no cuple**

178 **clotell** per dir **tos**

179 **tots tresos** per dir **tots
tres**

180* **Juan** per dir **Joan**

181 **juhiverd** per dir **juliverd**

182 **mujol** per dir **vermell
o rovell d'ou**

183 **jaquir** per **lexar** o **dexar**

184 **amendosos** per dir **los dos**

185 **abre** per dir **arbre**

b

186 **salmitre** per dir **salnitre**

187 **birbe** per **bisbe**

188 **retxat** per **rexat**

189 **udà udà** per dir **odà
odà**

190 **xoriguer** per dir **sori-
guer**

191 **rata pinyada** per **rata
penada**

192 **cussogues** per dir **cossegues**

193 **jugar a rumfla** per **jugar
a rumfa**

180. Cf. el que hem dit a la nota al núm. 99.

194 **junyir per justar**

195 **xiular per siular**

f. 201v

a

196 **ledesme per legítim**

197 **parlant açí spiritualment**
per voler dir **parlant açí**
en secret

198 **entre bons amics e**
senyors meus no és bon
parlar

199 **andar mi madre, e**
semblants fora de propòsit,
no stan bé en persones di-
sertes ne doctes

200 **Euna, ciutat, per dir Helna**

201 **fora vila per fora ciutat**

202 **preïch per dir sermó**

203 **parlar en pla per dir par-**
lar en vulgar

204 **esguard per consyderatió**

205 **perayre per dir parayre**

206 **meua per dir mia**

207 **seua per dir sua**

208 **teua per dir tua**

209 **Pasqua per dir Pascha**

210 **ximple per dir simple**

- 211 **sanaya** per dir **cabàs**
- 212* **cabàs**, e
no **sana-**
ya
- 213 **què'm scé yo** per dir **què**
sé yo
- 214 **bajanaria** per **bajania**
- 215 **esquerrà** per **esquerrer**
- 216 **cosa ruïna** per **ruïn**
cosa
- 217 **babaya** per dir **tartamut**
- 218* **Blybia** o **Víbria** per **Bíblia**,
qui és lo sacrat libre
- 219 **de dos en dos** per dir **de dos**
a dos
- b*
- 220 **dos pams** per dir **dos palms**
- 221 **penjoy de rayms** per dir
penjoll
- 222 **la passió** de Jesuchrist
se canta, no **la pàssia**
ne **el passi**
- 223 **dexopte** per voler dir **sob-**
tadament o **súbitament**
o **sobtosament**

212. Aquesta regla fou afegida després de redactat el text (cf. el § 10.5). Ocupa un espai fora de la línia d'escriptura, a l'esquerra de la col. *a*, però és de la mateixa mà de tot el text general. Aporta una precisió al contingut del núm. 211, que no és fàcil d'interpretar i que assaja de dilucidar a l'indret corresponent (cf. el *Coment.*, 211).

218. La paraula *Víbria* resulta d'una correcció feta pel mateix autor, segurament tot just acabada d'escriure. Sembla que de moment deia *Víblia*, amb una *l* que fou esborrada i el seu lloc tapat per la *r* que rebla el clau de la correcció de què és objecte. La segona part («qui és lo sacrat libre») fou afegida després, per la mà del mateix autor (cf. el § 10.5); almenys aquest ja havia escrit el núm. 219, com ho prova que la dita frase ocupa una interlínia estreta en tipus gràfics petits.

- 224 **floviol** per dir **flaviol**
- 225 **menacord** per **monocord**
- 226 feu-lo **arregular tant com**
d'açí allà, per dir feu-lo **re-**
traure tant quant d'açí allà
- 227 **coneixs-me tu** per dir **co-**
nexes-me tu, e semblants
- 228 **spoli** per dir **sponsalici**
- 229* interrogar a si mateix
parlant e dir: **digues, Pere,**
quant ha que es nat, e a
semblants coses, no és par-
lar avisat n'es lig en loch
elegant
- 230 **remar** per **vogar**
- 231* **altro** per dir **altre**
- 232 **musclo** per dir **muscle**
- 233* **selavors** per dir **leshores**
o a l'ora
- 234 **aydar** per **ajudar**
- 235 **Xanxo** per **Sanxo**
- 236 **aufegar** per **offegar**
- 237 **sus** per dir **alt** o **dessobre**
- 238 **jus** per dir **baix** o **dessota**

229. En el moment de redactar, hom s'oblidà d'escriure el verb *dir*; havent-se'n adonat a temps, l'autor l'afegí tot seguit, interlineat, entre els mots *e i digues*.

231. D'entrada, l'autor escriví la forma proscria i la forma recomanada de manera idèntica: ambdues deien *altro*. Tot seguit, emperò, salvà la distracció afegint un traç complementari a la *o* de la segona, la qual així quedava convertida en *altre* (que era la que es tractava de defensar).

233. Transcriu junts *selavors i leshores* (cf. el modern *aleshores*), però en canvi deixo *a l'ora*, sense unir els seus tres components en un sol mot, per evitar que fos interpretat com el modern *alhora* (quan es tracta del que avui seria, en tot cas, *a l'hora*).

- 239 **aulor** per dir **olor** o **odor**
- 240* **orde de Cistell** per dir **orde de Cisterç**
- 241* **scambeix** per dir **scabell**
- 242* **execau** per dir **alçau**
- c*
- 243 **midar lo drap** per dir **medir lo drap**
- 244 **lesta la letra** per dir **legida**
- 245 **paparra** per dir **xinxa**
- 246 **escalvinat** per dir **calvo**
- 247 **avaritiós** per dir **avar**
- 248* **sancta Agna** o **Ana** per dir **sancta Anna**
- 249 **alacayo** per dir **lacayo**
- 250 **ifern** per dir **infern**
- 251 **porgatori** per **purgatori**

240. La paraula *Cistell* és una forma corregida per la mateixa mà de l'autor, el qual, de primer, havia escrit *Castell*. Per error material? O perquè s'hi interferia un record latent de *castell*? *Vide*, sobre aquest dubte, *Coment.*, 240.

241. Transcriu *scambeix*, amb *m*, perquè em sembla veure aquesta lletra posada a part (a l'extrem inferior del foli, més avall encara que la regla següent, núm. 242). És enllaçada amb *scabeix* per mitjà d'un traç dibuixat. En canvi *scabell* resta sense *m*.

242. D'antuvi, pot semblar que aquesta regla fos escrita després d'acabada la col. *b*; ho faria creure que depassa, per sota, la línia d'escriptura de la pàgina (les col. *a* i *c* tenen una ratlla menys). Nogensmenys, té tot l'aire d'haver estat escrita sense cap pausa, com si diguéssim d'un sol cop de ploma (que abracés almenys les regles immediatament anterior i posterior). No hem de pensar que hom se subjectés tan estrictament a les mesures geomètriques dels espais. D'altra banda, té la lletra de tot el text general i no és dubtós que l'escriu el mateix Carbonell. Em demano si l'afegit pot tenir relació amb el fet que sigui una repetició del núm. 35 (amb una lleugera variació de forma verbal, que no té importància). De fet, però, no sembla que redundàncies d'aquesta naturalesa preocupessin gaire l'autor. Ultra el cas present (núm. 35 i 242), el lector trobarà altres repeticions d'exemples, com en els parells: núm. 1 i 298, 7 i 268, 36 i 39 (parcial), 36 i 77 (parcial), 64 i 65, 263 i 264, i 283 i 290.

248. En realitat, de primer aquesta regla fou formulada amb una sola forma proscriu; deia així: «sancta Ana per dir sancta Anna» (i la correcció ja tenia sentit). Però després l'autor hi afegí, interlineat, al damunt de la ratlla, *Agna o*, i així la regla adquiria la seva redacció definitiva.

- 252 **mortarol** per dir **pan cuyt**
o **pan ras**
- 253 **cluquer** per **campanar**
- 254 **clucar los ulls** per dir **tancar los ulls**
- 255 **quarnar** un libre per dir
ligar un libre
- 256 **il·luminar** per dir **miniar**
lo libre
- 257 **vuy en dia** per dir **huy dia**
- 258 **rostoll** per dir **restoll**, lo
que resta de la segada
- 259 **marmolar** per **murmurar**
- 260 **preüt** per dir **presut**
- 261 **faciment** per **farsiment**
- 262 **calabrujó** ha caygut per
pedra ha caygut
- 263 **supòtil sou molt** per dir
inepte
- 264* **supòtilment parla molt** per dir
ineptament o **grossera**
- 265 **resta empegit** per **resta**
corregit
- 266 **marmassor** per **execudor**
del testament
- 267 **no pot ser** per **no pot ésser**
- 268 **un hom** per **un home**

264. L'adverbi que encapçala la regla havia estat escrit, de moment, sense el formant *-ment* (potser per distracció, potser per influx del començ de la regla anterior). Havent-se'n adonat a temps l'autor, hi afegi, interlineat al damunt de la ratlla, l'element que hi mancava.

f. 202r

a

- 269 **pelegrí** per dir **peregrí**
- 270 **Secília** per dir **Sicília**
- 271 **un petit de pa** per **un poc**
o **un poquet de pa**
- 272* **no y puch esdevenir** per dir
no y puch acertar
- 273* **exemple** vol dir **translat**
- 274 **exemplar** vol dir **ori-**
ginal, e axemplar
vol dir **ampliar** o
extendre
- 275* **eximpe** o **eximpli** per **exemple**
- 276* **de gom a gom**, parlar és de
minyons
- 277* **vengué a prin-lo prin-lo** per **vengué a la**
ralla o al fil, (parlar és de minyons)
- 278 **en sopols**, (parlar és de minyons)

272. La *-h* de la forma verbal *puch* fou afegida, en la frase proscriu, damunt mateix de la *c* (rectificant, doncs, l'error d'haver posat *puc*, en el mateix moment d'escriure).

273. Acostumat a la fórmula més corrent a les *Regles* («[evitar de dir] A per [dir] B»), en aquesta ocasió l'autor havia escrit, de primer, «exemple per translat»; després, reparant que ara pretenia aclarir un cas d'homonímia, rectificà: així, ratllà la preposició *per* i posà, interlineat, al damunt de la preposició, la frase *vol dir*. Això el guardà de tornar-se a equivocar i, al núm. següent, escriví encertadament la frase *vol dir* les dues vegades que la situació ho requeria.

275. Redacció original: «eximpe per exemple». Després (però no immediatament, perquè s'hi veu una petita diferència de tinta) l'autor hi afegí, interlineat al damunt de la ratlla, les paraules «o eximpli» (cf. el § 10.5).

276. A la dreta de la part de la col. *a* on es troben les regles 276 a 284 (ambdues inclusivament), hi ha una clau bombada de dos arcs (en forma d'una gran xifra 3) que les comprèn totes nou. A la dreta, fora de la línia d'escriptura i justament al mig de la figura de doble arc, l'autor ha escrit «parlar és de minyons». Repeteixo aquesta frase entre parèntesis a totes les regles que són així avaluades. L'enunciat «parlar és de minyons» fou escrit al mateix temps que les regles a les quals s'aplica. Cf. les notes als núm. 78, 285, 305 i 314. Cf. també el § 11.1.

277. Malgrat formar part de la sèrie de regles titllades de «parlar de minyons», aquest núm. 277 segueix, excepcionalment, el model habitual del text («A per B»), amb la particularitat, però, que la segona part (B), per més que redactada per la mateixa mà del text general, ho fou més tard que la primera (A), com ho proven tant que fou escrita a la dreta (fora de la línia d'escriptura), com la tinta emprada, diferent en A i B. Així, hom passà de «vengué a prin-lo prin-lo, parlar és de minyons» a «[evitar de dir] vengué a prin-lo prin-lo per vengué a la ralla o al fil» (que, emperò, no deixa d'ésser «parlar de minyons»).

- 279 **rinxo rinxo**, (parlar és de minyons)
- 280 **a bocadents**, (parlar és de minyons)
- 281 **en àries**, (parlar és de minyons)
- 282 **de bell bot**, (parlar és de minyons)
- 283* **bell no res**, (parlar és de minyons)
- 284* **en estrux**, (parlar és de minyons)
- 285* **de bell nou**, parlar és de gent baixa
- 286 **de bat en bat**, (parlar és de gent baixa)
- 287 **sots cayre**, (parlar és de gent baixa)
- 288 **tripajoch**, (parlar és de gent baixa)
- 289 **acabalsat**, (parlar és de gent baixa)
- 290* **bell no res**, (parlar és de gent baixa)
- 291* **reyna e regina**, tot se pot dir; mas lo

283. Cf. el núm. 290, que repeteix aquesta mateixa regla.

284. Vist que avui existeix el mot *escruix* (en locucions com *a escruix*, *en escruix*), algú podria jutjar errònia la transcripció *en estrux*, que donem ací. Qui així pensava (i ho pensaria amb tot el fonament), és pregat de comprovar al facsimil que es tracta d'una *t* i no d'una *c*. Vegeu el *Coment.*, 284.

285. Semblantment al que hem vist a la nota al núm. 276, a la dreta de la part de la col. *a* on figuren les regles 285 a 290 (ambdues inclusivament), hi ha una clau del mateix dibuix que la descrita a la nota al núm. 276 (però lògicament més petita) que les comprèn totes sis. A la dreta, també fora de la línia d'escriptura i al mig de la clau, hom ha escrit «parlar és de gent baixa». Repeteixo aquesta frase entre parèntesis a totes les regles així al·ludides. L'enunciat «parlar és de gent baixa» fou escrit al mateix temps que les regles a les quals s'aplica. Cf. les notes als núm. 78, 276, 305 i 314. Cf. també el § 11.1.

290. Cf. el núm. 283, que repeteix aquesta mateixa regla.

291. 1) La segona vegada que apareix el verb *dir* (context: «[...] català e valentià és *dir* reyna»), l'autor s'oblidà de posar-lo-hi; ell mateix l'hi afegí, interlineat, al damunt de *reyna* (probablement no en el mateix moment, sinó en una nova lectura posterior, a jutjar pel color de la tinta).

2) A la vista de la versió de 1950, sembla que hi ha qui s'ha demanat si, quan el text diu «per *trones*», no podia tractar-se d'una mala lectura (en comptes de *«per *troves*»), segurament posant aquesta frase en relació amb la immediata anterior («en *cobles*»). La consulta directa del facsimil dissiparà tots els dubtes: la lectura de *n* hi és segura. La frase completa («per *trones* per los *predicants* la paraula de Déu») rebla el clau. Altrament, hom hi hauria esperat la grafia «*trobes*» (i no «*troves*»); cf. *trobadors* (núm. 3 i 173).

3) Entre les dues darreres paraules de la regla (*del Cel*) hom havia escrit, per error, un altre mot (que sembla que calgui llegir *ell*), que no hi venia a tomb; havent-se'n adonat a temps, l'autor el ratllà, per anul·lar-lo.

vulgar català e valentià
 és dir **reyna**, car **regina**
 no's diu sinó en cobles o
 per trones per los predicants la
 paraula de Déu, com ara: O
 Regina del Cel

292* **contendre** per dir **contenir**

b

293* **papeyó** per **pavelló** o **papelló**

294 **somada** per **càrrega**

295 **davallar** per **baxar**

296 **setrot** o **pitxer** per **jarro**

297* **circa ha dos anys** per **cerca ha dos anys**

298* **sebrero** per **sombrero**

299 **culgar** per **colgar**

300 **pobre de rey** per **pobre rey**, e semblants

301 **va tot sol** per **va sol**

302 **abor** per **vapor**

292. Regla introduïda després de la redacció original, escrita deixant un espai en blanc a la fi de la col. *a*, amb la qual disposició resta al dessota del nivell corresponent a la col. *b* (núm. 321) (la col. *c* no hi arriba, perquè el text s'acaba amb la regla 325, sense exhaurir el foli) (cf. el § 10.5). Malgrat que una primera lectura podria fer-nos-en dubtar, sembla escrita per la mateixa mà que ha compost el text general (cf., per exemple, els núm. 316, 319 i 320, entre els que hi són més a prop, i que s'hi assemblen força). Situació comparable amb la del núm. 100, sobre la qual també m'he mostrat una mica reservat. Les sospites d'una intervenció aliena es basarien en el fet que el transcriptor ací escriví amb calma i vetllant per la regularitat dels caràcters. També la tinta difereix de la dels núm. 291 i 293, immediats anterior i posterior. Després de tot, m'inclino a admetre que aquesta regla fou escrita pel mateix Carbonell (com la del núm. 100).

293. La redacció primitiva d'aquesta regla devia ésser simplement «papeyó per pavelló». Sembla que el tercer element («o papelló») fou afegit després, com m'ho fan dir la separació material d'aquest afegit respecte al nucli dels dos primers i els seus tipus gràfics, més petits i més estrets (§ 10.5).

297. Sembla que aquesta regla fou escrita després d'esborrar-ne una altra que ocupava el seu lloc. És impossible però, d'endevinar-la; només se'n veuen els rastres. Potser per aquesta raó la nova regla (la que hi tenim ara) resultà més llarga que hom no ho havia previst i els seus dos darrers mots hagueren de desplaçar-se a la ratlla següent (la del núm. 298).

298. Aquesta regla fou repetida, aparentment sense necessitat, al bell començ del text, en el qual ocupa, doncs, el núm. 1 (on aquesta anomalia ja ha estat comentada).

- 303 **sol com se vulla per com se vulla**
- 304 **tella per tea de pi**
- 305* **malstruc**, parlar és de
dona rusti-
cal
- 306 **gran res**, (parlar és de dona rustical)
- 307 **tabustol**, (parlar és de dona rustical)
- 308 **tost e evinent**, (parlar és de dona rustical)
- 309* **ta mal seny**, (parlar és de dona rustical)
- 310 **finparat**, (parlar és de dona rustical)
- 311 **ta mal dia m'a fuyt**, (parlar és de dona rustical)
- 312 **homeyer per homicida**
- 313* **servey per servici**
- 314* **contra de mi**, parlar és
molt inepte

305. Novament, a la dreta de la part de la col. *b* on es troben les regles 305 a 311 (ambdues inclusivament), torna a haver-hi una clau del mateix dibuix que la descrita a les notes als núm. 276 i 285 (d'una mida comparable a aquesta darrera) que les comprèn totes set. A l'esquerra, un sol arc també les abraça. A la dreta, així mateix fora de la línia d'escriptura i al mig de la clau, l'autor ha escrit, dins un cercle que l'engloba, la sentència «parlar és de dona rustical». També ací repeteixo la dita frase entre parèntesis a totes les regles afectades per aquest apòstrofe. L'enunciat «parlar és de dona rustical» també fou escrit simultàniament a les regles a les quals s'aplica. Cf. les notes als núm. 78, 276, 285 i 314. Cf. també el § 11.1.

309. Remarca sobre els núm. 309 i 310: tenint en compte que ambdós estan en columna (com totes les locucions de la sèrie de «parlar de dona rustical», ço és: núm. 305 a 311), jo els havia deixats com a independents l'un respecte a l'altre. Tant més que tots dos ofereixen prou dificultats d'interpretació, especialment *finparat* (núm. 310). Esperança Piquer em féu veure, emperò, que paleogràficament seria més procedent de llegir-los junts, formant una sola expressió: «ta mal seny finparat», perquè, a diferència del que ocorre amb tots els elements d'aquesta sèrie, *finparat* va en minúscula al manuscrit. Això permetria de llegir dues frases consecutives, totes dues formades damunt *ta mal*: 1) «ta mal seny finparat» i 2) «ta mal dia m'ha fuyt». Potser sí. Ara bé, atès que així tampoc no s'entendria, m'inclino a continuar considerant per separat les dues regles, sense alterar la transcripció ni la numeració que els vaig donar l'any 1950. I qui més en sàpiga que més hi digui, que molt li ho agrairem.

313. El mot *servici* ha estat escrit damunt un altre mot que l'autor hi havia posat abans, sens dubte per distracció. No he sabut llegir el mot substituït, tapat pels espessos caràcters amb què *servici* fou compost. Dic que l'autor s'hi equivocà, per tal com la paraula més adequada per a substituir el mot popular *servey* és el seu paral·lel llatinitzant *servici* i no la que ell devia escriure-hi, fos quina fos, per error evident.

314. Per darrera vegada: a la dreta de la part de la col. *b* on es troben les regles 314 a 316 (ambdues inclusivament), tornem a trobar un traç gairebé circular que les comprèn totes tres. Dins el cercle així format i, per tant, fora de la línia d'escriptura i entre els núm. 315 i 316, l'autor ha escrit «parlar és molt inepte». Novament ací repeteixo aquesta frase (entre parèntesis) a les tres regles indicades. Regles i frase foren escrites al mateix temps. Cf. les notes als núm. 78, 276, 285 i 305. Cf. també el § 11.1.

- 315 **no y scé res**, (parlar és molt inepte)
- 316 **temiau-me**, (parlar és molt inepte)
- 317 **yo me'n pinet per dir yo
me'n penit**
- 318 **cercau roïdol per roïdo**
- 319 **susaquí per aquí**
- 320 **susara per ara**
- 321* **baldament** és vocable usitat català, com **prou vos faça eius** són usitats, és bon parlar

c

- 322* **succehidors per
successors**
- 323* **notau que**, en scriure
lletres en vulgar,

321. Regla escrita amb una certa precipitació (intento d'explicar-ho al *Coment.*, 321). Com ho dic allí, podríem admetre d'altres lectures. Per fi, m'he decidit per la que figura al text transcrit, sobre la qual, però, no em faig fort. Per salvar la concordança de la frase *són usitats* (plural), potser caldria llegir-hi dos sumands: *prou vos faça + eius*, cosa que ens obligaria a introduir-hi la conjunció <e>: *com prou vos faça <e> eius són usitats*. Ho interpreto així, a base dels dos sumands, però no m'atreveixo a suplir la <e> al text: els dos sumands, malgrat la construcció en asíndeton, ja justifiquen la concordança del verb en plural: *són usitats*.

322. Aquesta regla, indubtablement de la mà del mateix Carbonell, no sembla escrita dins la mateixa tirada dels números anteriors; hauria pressuposat una breu pausa, baldament només fos la d'alçar-se un moment de la cadira, de sucarr la ploma al tinter, o quelcom semblant.

323. 1) Observacions generals sobre els núm. 323 a 325 (cf. el § 10.4). Aquestes tres regles formen un conjunt gràfic a la col. c del foli, en part emmarcat per dues ratlles que fan un angle. És de la mateixa mà que ha escrit totes les *Regles*, però de redacció posterior al que anomeno «el text general», d'estil diferent d'aquest i d'escriptura atapeïda, precipitada i poc atenta. Ací n'assenyalarem les particularitats paleogràfiques. Hi assajo una puntuació que ajudi a comprendre el text i, quan em sembla oportú, recorro a posar algun element entre parèntesis, en benefici de la claredat. Per a la resta, vegeu el *Coment.*, 323 a 325.

2) Ja al començ d'aquest núm. 323 (en la frase «en scriure»), el transcriptor havia posat *scriure's*, per error o distracció; però la s apareix ratllada per ell mateix.

3) En començar els exemples de conjugació, l'autor havia posat: *yo amare, aquell amare*, per raó d'escriure distret o apressat. Reparant l'error material, transcriu *yo amare, aquell amara* (grafia que resta justificada, perquè el text diu, tot seguit: /re, /ra).

4) Salvada la distracció, queda clara la diferència entre la forma de 1a pers. (atribuïda a yo) i la de 3a pers. (atribuïda a aquell). Ara bé, atès que al manuscrit no es fan servir accents gràfics, existeixen dues transcripcions possibles: *amare / amara* (imperfet de subjuntiu) o *amaré / amará* (futur d'indicatiu). En la meua edició de 1950, i no sense una certa recança, vaig decantar-me pel futur (potser també influït per la remarca que vaig fer-hi seguir i que reproduïxo a continuació, al núm. 5 d'aquesta nota): *amaré / amará*. Ara trobo més pròpia la transcripció de l'imperfet de subjuntiu: *amare / amara*, d'acord amb Nadal/Prats (1996), p. 580. Vegeu el *Coment.*, 323.

és manester usar de
bona orthographia,
ço és: **yo amare, aquell
amara (/re /ra); yo
camine (ab e), aquell
camina (ab a); yo
ame, aquell ama**

324* vet regle general: que
los vocables o mots
se han scriure segons
la primera, segona
o terça persona,
com ara: **yo demane,
yo camine;**
en la fi hi ha *e*,
e no *a*; com hi haurà
a, són en los altr<e>s
de terça persona,
com ara: **aquell
camina, aquell demana**

325* com los nom<s> són fe-
minins, ab *a* in fi-

5) Si optàvem per interpretar aquestes formes com un futur, podríem afegir una remarca: des d'un punt de vista paleogràfic, les desinències que he transcrit */ré /rà* també podrien llegir-se en rigor *iré irà*, a causa del traç vertical / (que es podria interpretar com una *i*); desestimo aquesta possibilitat per tres raons: 1) perquè el signe / hi és una barra de separació; 2) perquè, al costat dels verbs que forneixen exemples ací (que són *amar, caminar, demanar*), el futur irregular de *anar (iré, irà)* seria sorprenent, i 3) perquè anòmalament aquestes formes de futur ara anirien sense subjecte (*yo, aquell*), mentre que els exemples restants van sempre acompanyats del subjecte corresponent. D'altra banda, ara aquesta remarca ja manca de sentit, puix que avui entenc que ens trobem davant unes formes d'imperfet de subjuntiu.

324. 1) En fer l'enumeració de les tres persones del verb, l'autor, que ha escrit correctament *segona*, tement que potser aquest ordinal no es veuria prou clarament per acostar-se massa a l'extrem del foli, n'ha esborrat la darrera síl·laba (*-na*) i l'ha tornat a escriure a la ratlla següent.

2) Després de les dues formes verbals *yo demane, yo camine*, l'autor ha escrit a tort *o aquell*, però, adonant-se del seu error, ha ratllat aquesta frase intempestiva.

3) També ha comès per distracció almenys una falta de concordança en escriure: «com hi haurà *a*, són en los altres de terça persona», en comptes d'emprar el verb en singular: «és en los altres» (s'entén 'vocables o mots'). Una possible segona falta seria «los altres» (en el cas que no es referís a 'vocables o mots', sinó a 'persones', cosa que hauria exigít de posar *«és en les altres [persones]»).

4) Així mateix, a continuació, l'autor anava a escriure una paraula que no venia a tomb (potser començant per *puta...*, *puta...*, o quelcom semblant), que també ha anul·lat per haver-se adonat que s'equivocava.

325. 1) A l'inici de la regla, notem una altra falta de concordança. El text diu: «Com los *nom* són femenins». Corregeixo l'error material, posant *nom<s>*, que és el que l'autor volia escriure.

2) Enumerats els tres exemples de noms propis femenins, l'autor, apressat, ja s'anticipava a tractar dels masculins (i ha escrit *en los Pere*), però, adonant-se que calia introduir el nou contingut, esborrà aquesta frase (que, de més a més, era incongruent).

ne, com ara: **Maria,**
Magdalena,
Margarita, etc.
 En los mas-
 culins, ab *e*, com ara:
Pere per Pera, mas-
seta per massete.
 Et sic de ceteris

3) Encara un altre error evident; el text diu: «En los masculins, ab *a*» (quan volia dir: «ab *e*»). Ho corregeixo al text d'acord amb el sentit.

4) No sé si, deixant-me dur per aquesta onada de badades de l'autor, en faig un gra massa, però jo diria que l'última menció que es fa del nom de *Pere* també fou corregida per l'autor, que, d'entrada, sembla haver escrit *Pera* (en compte de *Pere*, que té la vocal final damunt un gargot que segurament era una *a*), i tot perquè, impacient per acabar, s'anticipava a posar la forma que justament ell volia corregir. Ací potser podríem adoptar una de les dues interpretacions que segueixen (i que s'exclouen recíprocament): 1) pensar, en descàrrec de l'impacient autor, que, si d'entrada anava a escriure *Pera* (per *Pere*), fou pel costum d'anteposar la forma errònia a la correcta, que era el procediment habitual de les *Regles*; 2) en canvi, si volguéssim ésser malèvols, diríem que, quan escriu aquest «afegit singular» (§ 10.4), ja fa un cert temps que ha acabat les *Regles* i s'ha desavesat dels seus procediments.

9. L'AUTOR DE LES *REGLES*

9.1. PRESENTACIÓ¹

Qui escriví les *Regles de esquivar vocables*? Dels quatre protagonistes que intervenen en el tema (Bernat Fenollar, Jaume Gassull, Pere Miquel Carbonell i Jeroni Pau), hem d'excloure'n, per raons òbvies, Jaume Gassull. Qui, dels altres tres, devia escriure les *Regles*? Potser foren Bernat Fenollar i Jeroni Pau, esmentats *expressis verbis* al manuscrit de Girona, com a mentors del text que hi és transcrit? O Bernat Fenollar tot sol, qui, com diu Gassull i així s'accepta, havia encetat el debat valencià en defensa de la llengua acurada? O Pere Miquel Carbonell, també tot sol, qui copià *manu sua* tot el còdex que el conté, deixant-hi pertot mostres de la seva personalitat? Quant a Jeroni Pau, cal recordar, de moment, que ell era estrany al focus valencià del debat, tant per geografia i cronologia, com per mentalitat i actitud; pel que fa al plantejament barceloní, Pau es troba, en arribar a Barcelona, que Carbonell l'abassega, explicant-li fogosament un projecte amb el qual està segur que Pau sintonitza i del qual probablement ja tenia notícia. Però ara li'n ve de nou la immediatesa. Cal excloure'l com a possible autor material de les *Regles*, tot i reconeixent que és qui més hi pot aportar. Cf. els § 7.6 i 10.1.

Per tant, no sembla discutible, des del punt de vista metodològic, que les dues persones clau en la globalitat (geogràfica i cultural) del debat lingüístic són Bernat Fenollar i Pere Miquel Carbonell. Aquell té a favor seu una llarga tradició, no pas mancada de fonament; ultra la menció explícita que en fa el manuscrit, recordem que Fenollar passa per haver estat l'esca de la polèmica a València i que el seu nom encapçala la il·lustre cadena d'una tradició que teixiran Onofre Al mudèver, Gaspar Gil Polo, Carles Ros, Vicent Ximeno, Lluís Galiana, Just-Pastor Fuster, Constantí Llombart, Roc Chabàs, Josep Ribelles i Manuel Sanchis Guarnier (tots citats abans, capítols 4 i 5). Pel que fa a Pere Miquel Carbonell, l'abonen dues raons de pes: les seves relacions amb

1. Si tenim en compte que, ja a la mateixa introducció del llibre i en el decurs dels capítols precedents, no he deixat mai d'insinuar ni de declarar el meu convenciment que Pere Miquel Carbonell fou l'autor de les *Regles*, el capítol que ara enceto potser és superflu i el lector podria estalviar-se la feina de llegir-lo. Potser sí. Tanmateix, i no sense haver-ne escurçat bon xic el text original, opto per mantenir-lo. Per què? Molt senzillament: d'antuvi, jo havia concebut un espai dedicat als qui creguessin que les *Regles* eren obra de Fenollar i de Pau, amb el fi de persuadir-los que calia rectificar l'atribució tradicional. Probablement m'hi sentia impellit per haver pertangut jo mateix al grup B («Assumpció de la doble autoria de les *Regles*»), de què he parlat abans (§ 5.3.2, grup B), i per haver-me costat de canviar d'opinió. Tanmateix, si he mantingut aquest capítol ha estat per una segona raó: ultra diverses reflexions, exposades fins ací (que sens dubte ja han anat preparant el lector a fer-li més acceptable la idea de Carbonell com a autor de les *Regles*), calia recórrer als arguments concrets, basats en dades reals i incontrovertibles. Són els que exposo en això que segueix, en forma de vuit consideracions.

els humanistes, obsedits perquè les llengües vernacles poguessin posar-se al costat del llatí, si havien d'ésser preses en consideració, i la seva qualitat de collector del còdex de Girona, pràcticament tot copiat de la seva mà, com fou ell mateix qui hi transcriví les *Regles*. Afegim-hi els sentiments, les sospites o les insinuacions que fan, en aquesta direcció, Jordi Rubió i Balaguer, Martí de Riquer, i Germà Colón i Amadeu J. Soberanas.²

Sí, tot l'afer de l'autoria de les *Regles* gira entorn de Fenollar i Carbonell. El lector ja coneix les reserves que jo faig davant la possibilitat que Fenollar sigui l'autor de les *Regles*. Espero de convèncer-lo que allò que podria semblar-li un prejudici per la meua part és una posició raonada i objectiva. Tot seguit exposo unes quantes consideracions que de segur ens inclinaran a fer de Carbonell l'autor de les *Regles*. Les unes s'han de llegir en sentit negatiu ('és difícil que les *Regles* siguin obra de Fenollar; no poden ésser-ho'); les altres, en sentit afirmatiu ('Carbonell en sembla l'autor material; ho fou'); no n'hi mancaran, encara, de suport o de dissentiment respecte a les que són més explícites. I així procuraré de fer-ho constar en cada cas.

9.2. ELS ASPECTES DE FORMA I DE MANERA

Començo per un dels arguments més poderosos a favor de l'autoria de Pere Miquel Carbonell respecte a les *Regles*: la llista de faltes comeses per gent que escrivia en llatí, de la qual he donat compte abans (§ 7.1), en repassar el contingut del manuscrit de Girona (me n'ocuparé al § 11.1.1). Hom hi condemnava, per exemple, el futur *venibo* tot indicant-hi la forma correcta d'aquest temps verbal: *veniam*. I així, fins a 277 correccions. El procediment d'aquesta llista és idèntic al de les *Regles*. Carbonell la devia conèixer entre els anys 1470 i 1480 i, ja seduït per la idea d'escriure un dia un text a favor de la llengua acurada, la copià en el seu còdex. Quan, anys després, el seu projecte anava a tornar-se realitat, devia tenir ben present aquest curiós text.³ Heus ací la raó de la discrepància estrident que observem entre l'estil de les *Regles* i les maneres de la poesia valenciana de debats i tertúlies.

Aquesta suggeria tot un altre món. Pràcticament tot el que coneixem de Bernat Fenollar és escrit en vers. Una mena de poesia que es repeteix en les seves composicions personals i en les dels seus amics. Sembla que aquella gent no podia comunicar-se sinó per mitjà d'aquesta convenció, a la qual tots s'ajustaven de bon grat. Res més lluny, des del punt de vista formal, que les *Regles*, que no són sinó una pura i simple llista de mots i expressions, per importants que siguin des del punt de vista lingüístic. Les severes i tallants *Regles* desdiuen de les maneres lleugeres i facecioses de la poesia del grup de Fenollar. De fet, si posem costat per costat les *Regles* i *La brama*, no hi ha manera de fer que els dos textos «dialoguin», i no precisament per manca de paraules o expressions objectivament semblants i comparables, sinó perquè obeeixen a conceptes i discursos diferents.

2. Jordi RUBIÓ, Martí de RIQUER, i Germà COLÓN i Amadeu J. SOBERANAS, en alludir a la ubicació de les *Regles* dins el conegut manuscrit de Pere Miquel Carbonell, no deixen d'insinuar que aquest podia haver-hi fet quelcom més que transcriure'n el text (cf. el § 5.3.3, grup C, i el § 6.4).

3. Hi ha més, encara. Jeroni Pau escriví una obra intitolada *Oratio*, que és una mena de *divertimento* enginyós, lúdic i irònic, que se cita com a model de correcció (§ 14.3, nota 52). Si hi faig al·lusió ací, és per dos motius: 1) L'*Oratio* fou copiada per Carbonell al còdex de Girona (f. 280v-281), rodejada de les frases de circumstàncies que ell sabia engiponar, dedicades a Jeroni Pau, i no és impossible que ell mateix en fos l'inductor, i 2) es tracta d'un joc gràfic per a ensenyar la síl·laba que duu l'accent en una sèrie de paraules llatines (senyalada amb un traç vermell). Sense adonar-se'n, Pau es deixa influir pel mètode didàctic de què parlo al text, i escriví, entre d'altres, expressions com «Barcino, Barcinónis», «pinsàre, non pinsere», etc. —VILALLONGA (1986, II), p. 90. Mariàngela Vilallonga edita, estudia i tradueix l'*Oratio* (*ibidem*, II, p. 80-91). Cf. el § 14.3, nota 52.

En canvi, en allò en què tots dos textos podrien dialogar, no sols no s'oposen, sinó que van d'acord. Penso en les «eines gramaticals» (articles, determinatius, pronoms personals, preposicions, conjuncions, etc.), i en el vocabulari que avui anomenem «estàndard». Aquests dos aspectes del llenguatge restaven al marge de les picabaralles sobre l'ús d'uns mots o d'uns altres (denotatius o connotats, selectes o vulgars, generals o dialectals), sobre els quals tan expressivament prenia posició Jaume Gassull, en defensar la parla dels llauradors.

Dels aspectes de forma i de manera dels dos textos enfrontats extraïem dues conclusions: 1) el fet que Pere Miquel Carbonell conegués una llista de correccions de llatí que significativament es basen en el mateix mètode de les *Regles*, ens inclina a considerar-lo l'autor d'aquest text, i 2) tenint en compte els conjunts estròfics i mètrics de Bernat Fenollar i de Jaume Gassull, ens envaeixen seriosos dubtes que aquell pogués ésser l'autor de les *Regles*, per tal com aquestes es desenvolupen d'una manera apodíctica, eixuta i esquemàtica, ben al contrari d'aquells.

9.3. MANCA DE COINCIDÈNCIA ENTRE LES REGLES I LA BRAMA

La primera cosa que podíem esperar, en acostar-nos a les *Regles de esquivar vocables* atribuïdes a Bernat Fenollar, era que aquestes haguessin escomès implacablement els col·loquialismes de l'Horta de València, i haguessin provocat, doncs, la rèplica irada que fou *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull, que els defensava. Però, com sabem (capítol 1.2), en examinar-les ens adonàvem que ambdós textos tenien ben poca cosa de comú: els mots de *La brama* defensats per Gassull i condemnats a les *Regles* es compten amb els dits de les mans (cf. el § 5.1). Una tal constatació fou una gran sorpresa, per a mi i per a tots els que s'interessaven pel tema.

És cert: la primera part de les *Regles de esquivar vocables*, encapçalada amb el nom de Bernat Fenollar, només conté un nombre insignificant i irrisori de crítiques contra els mots típics dels pagesos de l'Horta de València, que tan enardidament defensava Jaume Gassull. Quan tothom estava convençut que les *Regles* havien estat el detonant de la rèplica que aquest hi oposà! Aquesta fou la primera objecció o la primera reserva que els erudits posaren a la interpretació tradicional, certament lògica, però potser només imaginada per lògica (§ 5.2).

Del mig miler de mots o expressions que, entre recomanats i reprovats, apareixen a les *Regles*, només són deu els que es troben a *La brama*. Cf. el § 5.1. (En fer aquesta comparació, només he tingut en compte els lexemes o paraules portadores de significat.) Si fem la prova a l'inrevés, arribem al mateix resultat: calculo que, dins *La brama dels llauradors*, allà on Gassull il·lustra amb exemples el vocabulari popular que ell defensa (especialment als v. 25-95 i 186-240, cf. el § 1.2), trobaríem gairebé un centenar de mots del parlar col·loquial dels pagesos de l'Horta.⁴ I bé, ja hem vist que els mots que es troben en ambdós textos o que figuren a les *Regles* com a condemnats no fan més que un petit grapat.

Les coses són ben clares: no és possible de considerar que *La brama* sigui la queixa contra un text de Fenollar que, més o menys semblant a les *Regles*, anatematitzés el parlar rústic dels pagesos. Aquesta constatació obre un seriós interrogant sobre la possibilitat que aquest en fos l'autor.

4. Potser també podríem incloure-hi els v. 111-160, on s'apleguen abundoses mostres de vocabulari d'indumentària i d'armament (cf. el que en deia Roc Chabàs, § 4.3). En realitat, però, ací ressurt el Gassull que es burla de tot (cf. el § 3.1, nota 2). S'hi relaten fets amb intenció de ridiculitzar els pagesos: llur pretensió de vestir-se com els cavallers francisca estrepitosament.

9.4. LA DENOMINACIÓ DE «LLENGUA CATALANA»⁵

Ja a propòsit de l'autoria de les *Regles*, Martí de Riquer digué que «Bernat Fenollar no hauria escrit mai la *llengua catalana*, sinó la *llengua valenciana*».⁶ I és cert. Vegem-ho. La denominació *llengua catalana* data del segon terç del segle XIV (i, segons que sembla, el primer testimoni documental que n' existeix fou escrit justament a València). Ben poc després (vers la fi del segle), hom començà d'emprar la de *llengua valenciana*. Com ho ha fet veure Antoni Ferrando, al llarg del segle XV aquesta darrera nomenclatura féu fortuna (en pròlegs, colofons, etc., sobretot quan es tractava de traduccions). De cara enfora, en les relacions que avui anomenem «internacionals», els valencians es referien a llur llengua pròpia tantost amb el nom de *catalana* tantost amb el de *valenciana*, com es veu a les actes del procés de canonització de sant Vicent Ferrer (1445-1455). A partir dels anys seixanta, quan el Principat és teatre d'una guerra civil (1462-1472) i València ateny un veritable esplendor econòmic i cultural, es generalitza entre valencians la denominació de *llengua valenciana*: en el període dels regnats de Joan II i Ferran el Catòlic fins a la mort de Roís de Corella (1458-1497), assistim al predomini absolut de *llengua valenciana*. És el temps de les *Regles*. És quan escriuen i es debaten els protagonistes de la polèmica que estudiem en aquest llibre. Més, encara: el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve (1489), que és el text més afí a les *Regles* quant a criteris sobre la llengua, diu explícitament *latina et valentiana lingua*.⁷

És ben clar, doncs, que els escriptors valencians del darrer terç del segle XV parlaven habitualment i sistemàtica de *llengua valenciana*. No hi havia cap problema, ni de concepte ni d'ús, sobre la unitat de la llengua, però no feien servir el nom comú de *català*. Bernat Fenollar no havia d'ésser una excepció, la qual cosa fa difícil d'atribuir-li la denominació de *llengua catalana* emprada a les *Regles* (núm. 3). (Aquest fet de nomenclatura es repeteix al núm. 175, ja pertanyent, però, a la segona part, de la qual al manuscrit hom fa autor Jeroni Pau.) Nogensmenys, remarcuem que les denominacions 1) geogràfica («Catalunya o València», núm. 165), 2) gramatical («vocables [...] catalans», núm. 165; «lo vulgar català e valentià», núm. 291; «vocable [...] català», núm. 321) o 3) gentilícia («hòmens diserts catalans e valentians», núm. 3), referides al domini lingüístic o als seus parlants, eren admeses i usuals pertot i també, per tant, al País Valencià.

Cal fer una precisió. La problemàtica de la nomenclatura de la llengua en aquelles darreries del segle XV no afectava la consciència nacional de la col·lectivitat parlant i per això les *Regles* també tenien una funció de defensa de la llengua contra les tendències fragmentadores i dialectalitzants que n'amenaçaven la unitat. El text de les *Regles* conté una pregona professió de fe en aquesta unitat.⁸

Tornant al nom de la llengua: d'una banda, l'ús de «llengua catalana» (núm. 3) sembla desqualificar Bernat Fenollar com a autor de les *Regles*; de l'altra, el fet que escrivís aquesta expressió Pere Miquel Carbonell confirmaria, aparentment, la restricció particularista del mot *català* que s'estava operant al Principat (*català* = 'llengua de Catalunya'), com ho ha fet veure Antoni Ferrando.⁹ Nogensmenys, no sembla que Carbonell hagués emprat mai la denominació de *llengua catalana* en aquest sentit restrictiu que en el seu temps s'estenia entre els escriptors principatins. Per tant, l'anàli-

5. Per al tema d'aquest paràgraf, és fonamental la consulta de FERRANDO (1980), *passim*. Cf. també COLÓN (1978, I), p. 60-71.

6. RIQUER (1964, III), p. 353.

7. FERRANDO (1980), p. 30, 32, 45-53, 76-83 i 86.

8. FERRANDO (1980), p. 71; SARAGOSSÀ (1988), p. 50; SARAGOSSÀ (1992), p. 96-97.

9. FERRANDO (1980), p. 69-72.

si terminològica sobre els noms de la llengua dins les *Regles* indueix a creure que l'autor de les *Regles* no podia ésser un valencià (inducció que exclouria Fenollar i que, en canvi, favorejaria Carbonell).

9.5. LES ATRIBUCIONS DEL MANUSCRIT DE GIRONA I LA UNITAT DEL TEXT

Ja ho he dit abans (§ 2.1), però hi insisteixo: al manuscrit s'explicita que la primera part de les *Regles* (núm. 1-174) havia estat redactada d'acord amb el criteri de Bernat Fenollar «e altres hòmens diserts catalans e valentians», mentre que a la segona part (núm. 175-325) hom recolliria unes normes establertes per Jeroni Pau «e altres perfetament pronuntians lo vulgar català».

Per un instant, atinguem-nos a la lletra del manuscrit i seguim-ne el joc. Els qui figuren al davant de cada col·lectiu com a primers responsables eren un valencià i un barceloní. Tot faria esperar que, per raons òbvies, els criteris de correcció diferissin d'un col·lectiu a l'altre. Ara bé, i sense que això vulgui dir que no puguem rastrejar-hi ínfimes diferències, ningú no podrà afirmar que la primera part de les *Regles* sigui la dels criteris valencianistes de correcció (ni tan sols que aquests hi predominin), ni que a la segona part s'imposin o pesin més els criteris barcelonistes. Ambdues parts de correccions s'assemblen com dues gotes d'aigua: sempre el mateix objectiu, la mateixa norma, el mateix estil, el mateix mètode i, no cal dir-ho, la mateixa lletra manuscrita.

La parèmia de les dues gotes d'aigua, que aplico globalment a les dues parts de les *Regles*, es repeteix *singulariter* en algunes correccions concretes que mostren un clar paralelisme entre la primera i la segona meitats del text. Vegem-ne quatre o cinc mostres:

1) El núm. 35 recomana evitar de dir «exequar per dir alçar» i el núm. 242, «execau per dir alçau» (citats ací perquè posen de manifest que els dos presumptes autors respectius, valencià l'un, barceloní l'altre, compartien un mateix criteri quant a l'ús d'aquest parell de mots).

2) El núm. 112 reprova «homey per dir homicidi» i el núm. 312, «homeyer per homicida» (tots dos responen a l'actitud comuna a favor de la llengua acurada i llatinitzant).

3) Semblantment (ara en regles consecutives a les anteriors i en paralelisme de correcció fonètica), el núm. 113 condemna «remey per remedi» i el núm. 313, «servey per servici» (novament la pruija de combatre les solucions populars, per esteses que fossin).

4) El núm. 7 proscriu «hom per home» i el núm. 298, «un hom per un home» (ací juguen el nom i el pronom; però no deixem de constatar-hi el paralelisme; cf. el comentari, a tots dos números).

5) El núm. 298, que condemna «sebrero per sombrero», ha estat repetit literalment, acaba la redacció general, al començ de tot el text (on té, doncs, el núm. 1). És el mateix Carbonell qui l'hi ha posat (per una raó mnemònica?). Ho interpreto com un signe que a les *Regles* no existeixen fronteres internes.

Dues gotes d'aigua. Regles com les dels parells següents, ben bé escollits a l'atzar (de l'una i l'altra parts): 55 («bramadari per dir dromadari») o 186 («salmitre per dir salnitre»); 125 («dexondar per despertar o esvellar») o 254 («clucar los ulls per dir tancar los ulls»); 17 («baça per la trines o privades») o 182 («mujol per dir vermell o rovell d'ou»), i 110 («mató per brossat») o 252 («mortarol per dir pan cuyt o pan ras»), tant podrien pertànyer a la primera part com a la segona. Jo mateix, que em considero prou bregat amb les *Regles* i que gairebé puc dir que me les sé de memòria, confonc les unes amb les altres, justament per això, perquè totes s'assemblen.¹⁰

10. Per això trobo estrany que SARAGOSSA (1992), p. 87-92 jutgi tan diferents les dues parts, quan qualifica la primera, inspirada per Fenollar, de superior en qualitat i en doctrina a la segona, atribuïda a Pau. És veritat que podem establir una certa dissimilitud a favor de la primera, pel que fa al contingut lingüístic, però això no és sense compensacions

La unitat del text és verificable, encara, perquè d'un cap a l'altre hi apareixen uns temes recurrents, que semblen una veritable dèria de l'autor. Aquest s'hi esplaia, sense fer cas de la pretesa frontera dels núm. 174 (fi de la primera part) i 175 (inici de la segona). N'insereixo algunes mostres: 1) la condemna de la iodització de la *ll* (núm. 76, 146, 147 / 221, 293 i 304, bé que aquest, indirectament); 2) la crítica de l'articulació palatal de la *s*, quan és pronunciada a tort com si fos una *xeix* (núm. 108, 109, 143, 144 / 190, 195, 210, 223 i 235); 3) les reserves amb què són mirats els trets insulars, concretament del parlar mallorquí (núm. 71, 95, 105, 166, 167, 172 / 187, 188, 265 i 299);¹¹ 4) la sorprenent defensa del terme més genèric, en perjudici del significat específic del mot en joc (núm. 96, 156 / 266, 294, 302);¹² etc. Aquests casos (i d'altres que el lector en podrà espigolar) representen un únic criteri de correcció idiomàtica, que s'aplica pertot, fent cas omís de res que separi la primera i la segona parts del text. Reprendré el tema, en tractar de la unitat de les *Regles* (§ 11.2).

Endemés, la unitat del text arrossega procediments comuns de refús de mots o expressions jutjats incorrectes: a la primera part hi ha una condemna global («parlar és de baixa sort») que es refereix als núm. 78 a 80, i aquesta manera és continuada i explotada a la segona part: una sola reprovació («parlar és de minyons») s'aplica als núm. 276 a 286; o bé el dictat de «parlar és de dona rustical», referit als núm. 305 a 311, etc. Vegeu-ho, més sistematitzat i més complet, al § 11.1.¹³

Resta encara un darrer aspecte. Atès que la publicació de les *Regles* (1950) donà peu a un poderós corrent d'opinió que es féu seva la doble autoria del text (primera part: Bernat Feno-

que atenuen el desnivell respecte a la segona. D'altra banda, atès que es tracta d'un autor únic de tot el text, aquesta reconeguda diferència de contingut lingüístic també té la seva explicació: és lògic que, al començ, l'autor hi pugui incloure més sistematitzacions que cap a la fi, perquè al llarg de la redacció ha anat esgotant la mina de les abstraccions que havia acumulat després d'anys de reflexió sobre la llengua. Reprendré el tema més avall (§ 11.1).

11. Potser convé matisar lleugerament el judici sobre els parlars insulars a què ara faig al·lusió (cf. la nota 33). Des d'un punt de vista quantitatiu, les crítiques de trets propis del País Valencià i del Principat contingudes a les *Regles* superen amb molt d'escriure les que s'hi fan dels de les Illes. Aquelles, emperò, es compensen recíprocament, en una mena de joc d'anar-se passant la pilota, que el lector observa com si en fos l'espectador. En canvi, els mallorquinismes queden més en evidència, per tal com no solen tenir contrapartida, si doncs no és quan el mallorquí va a l'uníson amb la *koiné* de la llengua medieval; en efecte, Carbonell tenia més en compte la unitat lingüística quan els seus elements determinants eren les modalitats valenciana o barcelonina. La seva actitud respecte a les formes dialectals de Mallorca era a despit de les magnífiques relacions que mantenia amb els humanistes illenes, com Bartomeu de Verí i Desbac o Teseu Valentí (fill de Ferran Valentí, traductor de les *Paradoxes* de Ciceró, per cert en una llengua exempta de dialectalismes). Sobre aquest tema, cf. també la nota 33 d'aquest mateix capítol. O tot era perquè Carbonell ja combregava amb les actituds puristes d'aquests? Ben mirat, però, potser he fet una digressió extemporània, sobretot si el que em movia a esmentar la posició reticent de Carbonell envers els mallorquinismes només era de constatar que tant es manifesta a la primera com a la segona part de les *Regles*, com a argument a favor de la unitat del text. D'altra banda, algunes de les correccions citades com a pròpies de Mallorca igualment poden ésser pròpies (o podien ésser-ho aleshores), fins a un cert punt, d'altres indrets del domini lingüístic (bé que potser no amb el caràcter peculiar que ostenten quan són mallorquinismes). Cf. RECASENS (1991), p. 289 i 305.

12. Sobre aquesta dialèctica (terme genèric *vs.* terme específic), cf. el § 11.1.3.

13. Algú ha pogut suposar que aquestes regles vertebrades per un judici valoratiu eren típiques de la segona part del text i que, per tant, fornien un criteri diferencial entre una part atribuïda a Bernat Fenollar i una altra, a Jeroni Pau [SARAGOSSA (1988), p. 6-7]. Deixant de banda que esperem de veure superada aquesta visió de la qüestió, i sense negar-ne la diferència quantitativa, que és evident, penso que l'assaig d'aplicar un criteri d'opinió a un seguit de formes incorrectes neix al núm. 78 i es fa general a la segona part. El núm. 78, si jo hi hagués aplicat el 1950 la distribució de formes que vaig establir a la resta de casos, avui s'assemblaria molt als grups d'aquesta segona part, com, per exemple, el dels núm. 285 a 290, que són mostres de «parlar de gent baixa», ni més ni menys que «parlar de baixa sort», que és el que es diu dels núm. 78-80. Es podria discutir sobre la data de les línies marginals que emmarquen els núm. 78-80: no sembla que l'autor les hagués traçades al mateix moment de redactar les correccions (pel color de la tinta, etc.), sinó després d'una pausa; i en cap cas, emperò, no serien posteriors a la redacció de la segona part del text, quan l'autor ja s'havia acostumat a senyalar aquests grups de regles amb uns traços arquejats, al més sovint de doble arc, en forma de 3 (directa o invertida).

llar / segona part: Jeroni Pau) (§ 5.2 i 5.3; cf. la nota 1 al § 9.1 i, sobretot, el § 9.12), cal superar l'apriorisme que semblen suggerir les falses equacions «primera part» = *valencianisme* i «segona part» = *barcelonisme*. En cap cas, l'«autor» de les *Regles* (dit així, en abstracte) no pretenia de defensar solucions dialectals pròpies; ben aviat, emperò, lingüistes i dialectòlegs s'afanyaren a cercar afinitats entre els continguts de cada part i l'aparent autor que hi corresponia. Heus ací, doncs, alguns casos de reprovació de les solucions valencianes a la primera part, pretesament escrita per Bernat Fenollar (com són els núm. 47, 94 i 144), paral·lels a d'altres casos de censura de trets barcelonins a la segona part, que hom tenia per redactada de Jeroni Pau (ara, els núm. 191, 242 i 257). El lector en trobarà els textos a l'edició de les *Regles* (capítol 8) o al *Coment.* (capítol 13). Com veurà en aquest darrer, podríem multiplicar-ne els exemples, però ací els reduïxo a les mostres indicades.

Per què continuar? És que, si acceptéssim al peu de la lletra les atribucions del manuscrit de Girona, hauríem de concloure'n que el valencià Fenollar i el barceloní Pau s'havien posat d'acord per a escriure igual i proposar la mateixa doctrina lexicogràfica i gramatical? Deixant de banda que aquesta suposició ja no seria raonable, com s'haurien pogut comunicar materialment el domer de la seu de València i el cubiculari del futur papa Alexandre VI, l'un a les vores del Túria, l'altre, a les del Tíber? Per a mi és indubtable que una sola mà, i no precisament la de Bernat Fenollar, havia tractat tot el text.

Les aparents dues meitats de les *Regles* són tot u. Formen una unitat de conjunt i foren escrites per una mateixa persona, que estava per damunt de diferències dialectals i sentia la preocupació de la llengua culta (i només per l'obsessió de la llengua culta proscrivia solucions de certs parlars). Aquesta persona no podia ésser Bernat Fenollar ni Jeroni Pau. Havia d'ésser Pere Miquel Carbonell.

9.6. LES REFERÈNCIES PERSONALS A LES REGLES

9.6.1. ELS NOMS I ELS TRACTAMENTS DELS PROTAGONISTES

Dels quatre personatges que s'ocupen del tema, al manuscrit de Girona en són esmentats tres per llurs noms: «mossèn Fenollar» (núm. 3), «misser Hierony[m] Pau» (núm. 3, 48 i 175) i «Pere Miquel Carbonell» (núm. 48).¹⁴ Dels dos primers, se'n parla en tercera persona i llurs noms són introduïts pel corresponent epítet de tractament («mossèn» i «misser»). «Pere Miquel Carbonell» és l'únic nom personal en ús absolut (trencant, doncs, les normes de respecte i de cortesia) i, cosa molt notable, l'únic que s'expressa en primera persona («aquests vocables de *vaig anar* a misser Hierony Pau ne a mi, Pere Miquel Carbonell, no par sian bons vocables», núm. 48). És cert que aquesta frase és un afegit posterior, cosa que sembla llevar-li importància; de totes maneres, és de la mateixa mà de Carbonell i l'objectiu n'és de reforçar la correcció núm. 49 (reprovació del perfet perifràstic *vaig anar*). L'afegit és fet per l'única persona que ha copiat el manuscrit sencer i que, així, sembla donar-nos entenent que es mou amb comoditat al llarg de tot el còdex i que pot fer-hi i desfer-hi. Que n'és l'amo, en una

14. Curiosament, la manera de citar ensems el nom del seu cosí i el seu propi nom (per manifestar una opinió compartida per ambdós) no es limita al cas present. A les seves *Chròniques d'Espanya* se'n troba una formulació semblant: «E per ço com al dit misser Hierònim e a mi par ésser coses apòcriphes, ne fa tal menció leixant-ho a la discreció dels legints qui creure-ho volran» [apud VILALLONGA (1986, I), p. 78] [= ALCOBIRRO (1987, I), p. 183; ací, amb puntuació més clara].

paraula. L'amo i l'autor. Una mostra colpidora n'és el núm. 174 (*telos*), que senyala la fi de la primera part i que Carbonell posava pertot. Aquest mot forneix un criteri segur per a identificar com a seva qualsevol peça escrita. Ací no m'hi estenc: vegeu el *Coment.*, 174.

9.6.2. LES MENCIONS DE «PERE» I «JERONI»

El text cita una vintena llarga de noms de persona, que hom introdueix com a exemples de les normes correctives. El primer que ens crida l'atenció és el nom de *Pere*, l'únic que hi és citat tres vegades per a il·lustrar sengles regles (núm. 5, 229 i 325; deixo de banda, naturalment, el núm. 48, de contingut metalingüístic, cf. el punt anterior). No vacillo a lligar aquesta debilitat de fer sortir el seu nom amb la proverbial megalomania de Pere Miquel Carbonell, sempre preocupat per assegurar-se un lloc en la posteritat; així, si les *Regles* eren conegudes un dia, tothom s'hauria d'empassar reiteradament el seu nom.

A favor de l'autoria de Carbonell veig, encara, un altre indicatiu: ens diu quina és la forma correcta de *Jeroni* (*Hierònym*, núm. 56);¹⁵ escrivint aquest núm. 56, ell mateix es delata: *ab initio* Carbonell volia associar Jeroni Pau a l'afer de les *Regles* (cf. el § 10.4), i li devia semblar que era un signe de deferència envers ell de fer-hi apareixer el seu nom, com un exemple entre tants. Talment el món de Jeroni Pau s'adeia ja de bon començament amb la idea desenvolupada a les *Regles*. Així ens assabentem (i per partida doble) que és millor d'escriure aquest nom amb *-m* final, i, de fet, de les tres ocurrencies del nom de Jeroni Pau en ús metalingüístic (núm. 3, 48 i 175), n'hi ha dues que observen la norma (núm. 3 i 175) (però al núm. 48, sens dubte perquè és un text intercalat posteriorment i escrit de pressa i amb poca cura, el transcriptor cometé la falta que ell mateix volia combatre i no hi posà la *-m* final). Ben mirat, es tracta d'una correcció ben poc consistent. Al gat se li veia l'orella, com se sol dir. Si les *Regles* fossin obra de Bernat Fenollar, aquest difícilment hauria tingut la idea de corregir el nom dels qui es diuen Jeroni.¹⁶

La intervenció de Carbonell en el manuscrit i el seu afany de protagonisme personal i de fer-se benveure per part del seu cosí abonen la tesi que ell fou l'autor de les *Regles*.

9.6.3. DOS NOMS DE FAMILIARS DE PERE MIQUEL CARBONELL

Fent abstracció dels ja esmentats *Pere* i *Jeroni*, els primers noms de persona que apareixen citats com a exemples a les *Regles* són *Eulàlia* (núm. 57: «[evitar de dir] Eulària per dir Eulàlia») i *Engràtia* (núm. 58: «[evitar de dir] sancta Gràtia per dir sancta Engràtia»), així aparellats, de ma-

15. Aquest nom també figura al núm. 25, que, emperò, no fou transcrit per Carbonell, com es veu per la lletra (cf. el § 10.7).

16. Per cert que, a l'hora de transcriure el nom del seu cosí en el manuscrit, Pere Miquel Carbonell hi és poc conseqüent, i l'escriu de les tres maneres següents (que el lector pot comprovar resseguint el text de les *Regles*, sia damunt el facsímil: § 8.1, sia en l'edició crítica: § 8.2): *Hierony* (núm. 48 i 56), *Hierònym* (núm. 3, 3 bis i 56) i *Hyerònym* (núm. 175). Noteu que en el cas del núm. 56 s'hi inclouen la forma correcta i la que és objecte de correcció. Afegim-hi les formes *Geroni* i *Gerònim* (núm. 25), les quals, però, no foren escrites per Carbonell (cf. el § 8.2, nota al núm. 25, i el § 10.6). De fet, a tota la documentació que li arriba d'Itàlia el nom del seu cosí és transcrit fixament amb *-m* final. No deixa d'ésser curiós que una persona que vetlla per la correcció idiomàtica no respecti la regulació gràfica d'un nom que coneixia bé i sobre la grafia del qual devia tenir una idea formada. No n'hem de fer massa cas, perquè al segle xv no eren tan rigorosos com ho som avui i, si algú llegeix algun tros escrit per Carbonell, s'adonarà que en poques ratlles escrivia amb lletres diferents, no ja noms propis tendents a rars, sinó els mots més corrents de la llengua comuna.

nera que permeten de creure que l'un hagi suggerit l'altre.¹⁷ I bé, aquests són els noms de les dues esposes de Pere Miquel Carbonell: casat de primer amb Engràcia, contragué, vidu, segones núpcies amb Eulàlia, vídua al seu torn de Pere Morer.¹⁸ Pot ésser casual la presència d'ambdós noms, encapçalant la llista d'antropònims de les *Regles*? A mi se'm fa difícil d'admetre-ho. Aquesta hipòtesi, que posa en relació els noms d'Eulàlia i Engràcia amb la biografia de Carbonell, ja prou versemblant per si mateixa, es referma quan sabem que la seva primera muller era anomenada indistintament *Gràcia* o *Engràcia*, segons els documents de l'època que s'hi refereixen.¹⁹ Justament són les dues formes que conté el núm. 58, on hom precisa que Engràcia és la correcta (i on hem detectat una significativa distracció del transcriptor, *vide Coment.*, 58). I remarcuem que ambdues correccions pertanyen a la part de les *Regles* que fins fa poc temps havia estat atribuïda a Bernat Fenollar.

Aquesta circumstància de la vida familiar de Pere Carbonell, reflectida en les *Regles*, no d'una manera indiferent, sinó afectada (per la prioritat que hi ocupen els dos noms i perquè hi són esmentats l'un rere l'altre), indueix, una vegada més, a atribuir-li la paternitat del text.

9.6.4. ALTRES NOMS PERSONALS

Diguem, per fi, alguna cosa més sobre els restants antropònims de les *Regles* (sota aquesta rúbrica incloc noms de sants, noms de pila i cognoms). Excloent-ne els noms complets, emprats en ús metalingüístic (Bernat Fenollar, Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell), i els quatre que acabem d'esmentar als dos paràgrafs precedents (Pere, Jeroni, Eulàlia i Engràcia), encara n'hi compto divuit. La majoria són neutres (en el sentit que no poden aportar-nos arguments per a dirimir l'autoria de les *Regles*). N'hi ha de molt corrents, com [santa] *Anna*, *Antoni*, *Esteve*, *Gabriel*, *Gregori*, *Joan*, *Margarita*, *Maria*; tan corrents, que seria perdre el temps d'aturar-nos-hi, si doncs algun condicionament particular no ho demanava. Em serà permès de dir només que sant *Esteve* (núm. 90, on hom recomana *Steve*) també és esmentat amb la grafia *Steve* en dues danses transcrites al manuscrit de Girona (f. 266v i 268r).²⁰

Sí que diré quelcom de *Magdalena* (núm. 325) i de *Catharina* (núm. 69), noms granment esesos i populars a l'època. Examinem, de primer, el nom de santa *Magdalena*, que ja gaudia per tot arreu d'una reputació considerable i que conegué una gran difusió en toponímia, devoció i culte al Principat i al País Valencià (si bé en aquest darrer la densitat toponímica va decreixent al sud de la Plana, sense que s'hi perdi, emperò, el renom). Així, l'any 1496 Jaume Gassull escriví

17. El mot *sancta*, que no havia estat escrit al moment de formular la regla, fou afegit després per l'autor. Sembla, doncs, que aquest no pensava tant en la santa com en una persona concreta que en duia el nom. Cf. la nota corresponent al text, § 8.2.

18. «[Pere Miquel Carbonell] contrajo matrimonio en primeras nupcias con Engracia y tuvo de ella algunos hijos [...]» [ADROHER (1957), p. 110]. «Contrajo segundas nupcias con Eulalia, viuda de Pedro Morer, mercader de Barcelona [...]» [ADROHER (1957), p. 110].

19. «He hallado también en el manuscrito gerundense un epitafio del mismo Alejandro, dedicado a la primera esposa de Carbonell, llamada indistintamente Gracia o Engracia» [ADROHER (1957), p. 126]. Aquest epitafi, copiat per Carbonell al f. 75r, és repetit al foli següent (76r), cosa habitual en ell. Ara hi apareix datat (1493). ADROHER (1957), p. 126-127, acompanya la transcripció original llatina d'una traducció castellana.

20. Sant *Esteve* (núm. 90, on hom recomana *Steve*) és esmentat, justament amb la grafia «correcta» *Steve*, en dues danses transcrites per Carbonell al manuscrit de Girona (f. 266v i 268r). I, entre els noms menys corrents, les *Regles* propugnen d'escriure *Galceran*, amb *-n* final (núm. 67), forma correcta que sembla fer-se ressò del nom citat en un «Epigramma in scholam *Galcerandi* Altimir, doctissimi scriptoris Barcinonensis» (*ibidem*, f. 85v).

La vida de santa Magdalena en cobles (impresa a València el 1505), la qual és una versificació de la vida de la santa que al seu torn havia escrit Joan Roís de Corella.²¹ Una dada prou objectiva. Passant ara a un terreny més personal, el nom d'aquesta santa era especialment car a Pere Miquel Carbonell. Heus-ne ací algunes mostres:

1) L'any 1454 fou convocat a Barcelona un concurs per a premiar una poesia dedicada a enaltir santa Maria Magdalena; el guanyà el nostre Carbonell, qui llegí la poesia premiada a l'església de Sant Just (juntament amb una altra composició, així mateix magdaleniana, que, d'altra banda, també seria premiada anys després).²²

2) Al còdex gironí que conté les *Regles*, i en el mateix quadern on es troben aquestes, Carbonell hi copià un himne «In laudem divae Magdalenae ab Petratia poeta illustri carmen heroicum [...]» (f. 210v), de 36 versos, en llatí. El tema de la santa l'interessava.

3) Carbonell encara copià, sempre al mateix manuscrit gironí (f. 264v), una «Dança feta per lo discret mossèn Montserrat Torres, prevere, en laor e honor de la gloriosa Sancta Maria Magdalena».

Com podem veure, Pere Miquel Carbonell no era indiferent al tema de la santa. No és estrany que li'n sortís espontàniament el nom, en exemplificar el seu text sobre correcció idiomàtica (núm. 325).

També *Caterina*, com deia, apareix en els dos camps d'interès que ara examinem. Quant als «amics de Bernat Fenollar», podem dir que la *Vida de santa Caterina*, traduïda per Miquel Pérez (València, 1498), s'acaba amb vuit «Cobles en laor de la gloriosa sancta Caterina de Siena, fetes per lo magnífch mossèn Narcís Vinyoles». ²³ Pel que fa a Carbonell, hem de tornar una altra vegada al còdex gironí de les *Regles*. Carbonell hi transcriví un epitafi de l'humanista Alessandro Geraldini dedicat a Engràcia, la seva primera muller, i a Caterina (*Chatherianae*, en datiu, és clar), filla de Ferran el Catòlic, morta essent una adolescent (f. 75v).²⁴ És probable que el record d'aquest nom pesés a l'hora d'escollir el tema del núm. 69 de les *Regles*, i que això influís en la grafia que hi adopta (amb *Ch-* i *-th-*, bé que, pel que fa a la *Ch-*, acabés substituïda per la *C-*, cf. el § 8.2, nota al mateix núm. 69).²⁵ Com ja ho he insinuat, el lligam que existia entre Carbonell i el nom de Caterina és més personal i més directe que el que sens dubte també s'hi establí amb el grup d'escriptors valencians.

21. RIQUER (1964, III), p. 269 i 337.

22. RIQUER (1964, III), p. 368-369. El mateix Carbonell en dóna notícia dins el còdex de Girona en els termes següents: «Aquesta és la primera obra que yo, Pere Miquel Carbonell, notari públich de Barcelona, he feta ans que fos notari, ço és: en lo quart digmenga de Coresma que comptàvem 30 de març de l'any 1454, per honor de una joya de santa Maria Magdalena» (f. 259r-261r). És una composició de 114 v. (8 estrofes de 13 v. + *tornada*: 7 v. + *endressa*: 7 v.), tota sencera i tota en català. Aquesta poesia fou publicada per BOFARULL (1865), p. 333-338. La segona poesia llegida en la mateix sessió, també en honor de santa Magdalena, fou premiada l'any 1477. Deu ésser la que el mateix Carbonell esmenta a continuació de l'anterior (f. 261v-262r del còdex): «Aquesta és la segona obra que yo, Pere Miquel Carbonell, notari públich de Barcelona, he feta en lahor de la gloriosa Magdalena e per honor de la joya qui's posa dins la església de sant Just de la dita ciutat, digmenga que comptàvem 17 de juliol de l'any de la nativitat de Nostre Senyor 1474». El text comença així: *Ave pia Magdalena. Tu es dita preciosa* [i fou publicat també per Bofarull (1865), p. 339-342]. Aquesta és una composició de 64 v. (7 estrofes de 8 v. + *tornada*: 4 v. + *endressa*: 4 v.), en una curiosa barreja de versos en llatí i versos en català. Amb la seva típica insistència redundant, Carbonell afegeix al marge: «Obra meytadada en laor de la gloriosa sancta Maria Magdalena, composta per en Pere Miquel Carbonell, scrivà de manament e archiver del senyor Rey, expandida en Barcelona en la església de sanct Just».

23. RIQUER (1964, III), p. 331

24. Acabo de fer-hi al·lusió a la nota 19.

25. ADROHER (1957), p. 126.

En suma, sembla que ambdós noms (*Magdalena* i *Caterina*) més tost reforcen la tesi, ja prou consistent, que hem formulat als dos punts anteriors (a propòsit de *Pere* i *Jeroni* i d'*Eulàlia* i *Engràcia*, respectivament), a favor de l'autoria indicada.

Per la resta, no sembla que en les altres relacions de Pere Miquel Carbonell (familiars, socials i professionals) es trobi cap més nom dels que figuren a les *Regles* (llevat de *Joan* i *Joana*, que no provenen, a causa de llur alta freqüència).²⁶

Atès que, en aquestes referències personals que contenen les *Regles*, fins ara hem partit sistemàticament de fonts lligades a Pere Miquel Carbonell, potser convindria escatir si pel costat valencià no existeixen elements de judici que, respecte als noms de persona, poguessin desviar l'agulla de la balança, compensant o afeblint els arguments esgrimits a favor de Carbonell. Ho faré per dues vies:

1) Una d'elles pot ésser mirar què ens hi diu *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull. Només hi he sabut trobar tres noms d'aquesta naturalesa: l'inevitable *Fenollar* (v. 69), el nom bíblic *Lloth* (v. 239)²⁷ i el nom de *Déu* (inclassificable, no dubto a posar-lo en aquest grup), que hi surt sis vegades (v. 27, 28, 81, 88, 235 i 266). Seria inútil de prendre-ho en consideració.

2) La segona via pot ésser un repàs dels noms dels qui componien el cenacle de «Bernat Fenollar i els seus amics». Nogensmenys, només hi figuren noms corrents o no significatius en allò que ens interessa ací.²⁸

Pel que fa, doncs, als restants noms de persona citats a les *Regles*, i malgrat que la majoria no ens aporten dades útils per a la qüestió, el balanç torna a inclinar-nos a favor de la tesi que Pere Miquel Carbonell en fou l'autor.

9.7. ELS NOMS DE LLOC

La toponímia que preocupava els qui, en els cercles literaris valencians, discutien sobre la llicitud dels mots i les expressions col·loquials de l'Horta era naturalment local, com es desprèn dels noms que insereix *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull. En efecte, llevat de dues mencions metalingüístiques de la ciutat de *València* (v. 65 i 279) i de dues altres referències d'estil al *Calvari* (v. 152) i a *Roma* (v. 158), la resta de topònims de *La brama* constitueixen la magnífica llista de vint-i-sis pobles i llogarets de l'Horta, en els quals, segons la descripció retòrica de Gassull, els mateixos pagesos declaren de viure (v. 101-109). Si hi afegim el corònim *Horta* (v. 110), que els agrupa i sintetitza («i, per abreujar, :: de tota la *Horta*»), obtindrem el total de vint-i-set noms de lloc valencians citats a *La brama*. Encara que en llur majoria pertanyen a l'Horta de València, se

26. Els seus pares es deien Francesc i Joana, i els seus fills (dels quals constin l'existència i el nom), Francesc, Pere Miquel i Baltasar. Fou amic de l'ardiaca Lluís Desplà i del protonotari Joan Peiró. Mantingué relacions que avui anomenariem «professionals» amb els juristes Francesc Casa-saja i Joan Vilar; amb el bibliòfil Guillem Fuster, i amb els humanistes Antonio i Alessandro Geraldini, Tescu Valentí i Jeroni Pau. Notícies extretes de la *GEC*, article *Carbonell*, que signen Miquel Coll i Alentorn i Eulàlia Duran.

27. Cf.: «perquè encara *Lloth* :: no fo tras la mata, / quan ja la profembra:: en sal fo tornada», v. 239-240. Com es sabut, Lot fou salvat de la destrucció de Sodoma, però la seva muller quedà convertida en estàtua de sal (Gènesi, 19, 26).

28. Són els següents: Ausiàs March, Rodrigo Dieç, Joan Roís de Corella, Joan Vidal, Joan Verdansa, Pere Vilaspinoso, Miquel Estela, Francí [= Francesc] de Castellví, Narcís Vinyoles, Joan Moreno, Jaume Gassull, Baltasar Portell, Jeroni d'Artés, Joan Escrivà, Pere Martines, Isabel de Villena, Isabel Suaris, Crespi de Valldaura, Nicolás Núñez. Cf. RIQUEL (1964, III), p. 321-364, especialment la p. 364. Reconequem que tampoc no hi manquen *Pere* (Vilaspinoso, Martines) ni *Jeroni* (d'Artés). Tanmateix, crec que ningú no dubtarà que aquests noms de pila, quan són aplicats, respectivament, a Carbonell i a Pau, incideixen molt més directament en el tema de l'autoria de les *Regles*.

n'hi troben alguns que ja són de la Plana Baixa o de la Ribera (Alta i Baixa) i així mateix certs nuclis de població que avui formen part del municipi de València.

Quina mena de toponímia hauria de contenir l'imaginat text que suscità les ires dels llauradors? En tot cas, seria lògic de pensar en noms de la mateixa natura (local, concreta i limitada) dels que conté *La brama*. Doncs, no: tampoc des d'aquest angle les *Regles* no poden ésser atribuïdes, ni de prop ni de lluny, a Bernat Fenollar. La toponímia de les *Regles* s'obre a dilatades perspectives geogràfiques. Només s'hi citen nou noms de lloc, però aquests estan repartits segons distàncies molt irregulars: 1) set topònims o corònims del domini lingüístic català, que transcriu en la forma estàndard moderna: núm. 18 (el *Grau de València*), 133 (*Girona*), 134 (*Perpinyà*), 135 (*Barcelona*), 136 (*Mallorca*), 137 (*Hostalric*) i 200 (*Elna*); 2) un del sud de França, en domini occità: núm. 161 (*Marsella*), i 3) un d'italoromànic: núm. 270 (*Sicília*). Dues remarques: 1) amb l'excepció dels núms. 200 i 270, els set restants pertanyen a la primera part de les *Regles*, que la tradició volia que haguessin sortit de la ploma de Bernat Fenollar; 2) els set noms del domini català es reparteixen així (de nord a sud): dos del Rosselló, tres del Principat, un del País Valencià i un de les Illes.

A més, el núm. 173 conté, en una relació metalingüística, els noms d'*Empordà*, *Urgell*, *Xàtiva* i *Mallorca* (vegeu-ne el que en dic a *Coment.*, 173). Sempre una visió general, que ens apropa més a Pere Miquel Carbonell (cosmopolita, però ensems barceloní) que a cap altre presumpte autor de les *Regles*.

Semblantment al que ocorria en casos anteriors, també la comparació entre la toponímia de *La brama* i la de les *Regles* ens inclina a creure que aquestes no són obra de Bernat Fenollar.

9.8. ABAST CULTURAL DE LES REGLES

Alguns dels arguments precedents ja ens duen als dos continguts d'allò que ara plantejo: els modes de les *Regles* i llur abast territorial. Així, el § 9.2 (on subratllàvem el contrast entre la poesia de versificació fàcil i una llista estricta de correccions idiomàtiques) no fa sinó mostrar que a les *Regles* es respira un aire diferent del de *La brama*. Per passar d'aquesta a aquelles es produeix un canvi de to. Sembla que la imaginada **Sentència* de Fenollar, fos com fos, no podia mancar d'unes pàgines de dialectologia valenciana, mentre que el text real de les *Regles* és un al·legat de lingüística diastràtica a favor de la llengua comuna i de la dignificació del llenguatge, i conté mostres de molts grups semàntics en el vocabulari (cf. el § 11.3). Sí, hi acusem un significatiu canvi de to.

Semblantment, el § 9.7 (on la toponímia local de l'Horta era oposada a una toponímia general catalana i de més enllà) suggereix que la discussió sobre la llengua, escenificada entorn de la realitat valenciana, pertany a una òrbita que té ben poc de comú amb el món cultural barceloní. Ja és prou simptomàtic que les *Regles* fossin transcrites en un còdex copiat a Barcelona per un fill de la Ciutat Comtal. Una persona, de més a més, que podia parlar de «llengua catalana» sense fer escarafalls.

El to i el lloc de les *Regles* impliquen llurs components culturals. D'antuvi, però, cal recordar que, havent pres Pere Miquel Carbonell la iniciativa d'intervenir en allò que un dia seria una polèmica general romànica, ell la implantà a Barcelona i tractà el tema amb la serietat i el rigor d'un científic. Així, Carbonell s'acreditava ell mateix com a autor de les *Regles*. Humanista, apostat constantment per la llengua elevada i proposa les solucions més llatinitzants. Esperit selecte, abomina les formes col·loquials i vulgars. Convençut de la unitat de la llengua, relega dialectalismes que la clivellen. Jurista, introdueix al text termes de dret i de l'Administració i, dins el vast terreny de la religió, hi incorpora part del lèxic dels sagraments i matèries afins. Docte en història i en lletres, espigola termes de la llengua literària.

Quant als components culturals de les *Regles*, en parlaré amb més amplitud al capítol 11. Ací bastaran unes notes que abonin la idea de Pere Carbonell com a presumpte autor del text. Les *Regles* retraten un univers cultural: 1) que se situa prou lluny dels entreteniments poètics de Bernat Fenollar i els seus amics; 2) que, pel que fa a la llengua, resta aliè al debat suscitat per Fenollar i recollit per Gassull (les referències al parlar col·loquial de l'Horta hi són exigües); 3) que sent la preocupació del bon ús de la llengua i s'obre a una àmplia perspectiva temàtica (cf. el capítol 11); 4) un univers, en fi, que sintonitza amb l'humanisme, com a suma de les actituds i de les activitats que feren fermentar el Renaixement.

D'aquest univers, no podia fer-se'n intèrpret un home com Bernat Fenollar, que en les seves obres s'havia manifestat més aviat lleuger i intuïtiu (cosa que no exclou que també ell hagués estat sensible als plantejaments humanístics). Ningú no negarà, emperò, que l'interpreta amb més fidelitat Pere Miquel Carbonell, no debades assenyat i deductiu.

9.9. LA DECLARACIÓ D'AUTORIA DINS EL MANUSCRIT

A partir de la publicació de les *Regles* (1950), s'estengué la idea que les dues parts del text eren obra, respectivament, de Bernat Fenollar (la primera) i de Jeroni Pau (la segona). Reprenc quelcom insinuat abans, cf. el § 5.2. (i també el § 5.3.2, grup B). Tanmateix, aquesta idea no es basava en una lectura directa ni en una interpretació estricta del manuscrit. Se n'havia fet una lectura abusiva, simplista i còmoda: «Fenollar, autor de la primera part; Pau, autor de la segona part». Per la raó que fos, aquesta idea féu fortuna i prengué entre filòlegs, lingüistes i historiadors de la llengua. Només cal veure com l'accepten Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner en els volums del DCVB redactats després de 1950 i, sobretot, el cas que en fa Joan Coromines en el seu DECat. D'entrada, el testimoni d'existència i de datació d'un mot és atribuït, en ambdós diccionaris, a Bernat Fenollar o a Jeroni Pau, segons que el tal mot es trobi a la primera o a la segona part de les *Regles*. O, com fa sovint Coromines, hom addueix la valencianitat de Fenollar o el barcelonisme de Pau, per exemple, com a arguments per a reforçar o per a contradir la filiació d'una paraula determinada. I bé, si això feren els mestres, què no havien de fer els deixebles? El cas és que en aquests darrers cinquanta anys s'ha creat una veritable tradició respecte a la doble autoria del text. O els més conspicus hi fan elucubracions i virtuosismes laboriosament aconseguits.²⁹ Cf. el § 9.12.

Mirem, doncs, què diu el manuscrit a l'hora d'atribuir responsabilitats en la composició de les *Regles* i com podem interpretar-ho. Al començ de la primera part, i després del títol del text, llegim: «mots o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la lengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar e altres [...]» (núm. 3). La cosa és clara: es tracta d'unes paraules que s'han d'evitar, «a judici de mossèn Fenollar e altres», però això no diu pas que mossèn Fenollar n'hagués composta la llista que figura a continuació. El lector ingenu i sense prejudicis interpreta que la persona que l'escriu coneixia l'opinió de Fenollar sobre els mots que la integren o que n'adopta els criteris de correcció. Seria abusiu d'entendre-hi que Fenollar en fou l'autor.

La segona part de les *Regles* comença així: «Additió per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau [...], e altres [...]» (núm. 175). Reco-

29. Penso sobretot en els esforços i el temps que Abelard Saragossà ha enterrat a la recerca d'adjudicar, ara la redacció d'unes regles a Bernat Fenollar, adés la d'unes altres regles a Pere Miquel Carbonell o a Jeroni Pau. Em temo que els resultats que n'ha obtinguts no hi corresponguin com ell s'ho mereixeria [SARAGOSSÀ (1992), p. 87-107].

neguem que, fent-ne una lectura gramatical i directa, aquesta frase vol dir: 'Jeroni Pau fou l'autor de l'addició'. Podríem entendre-hi que Pau havia animat Carbonell a prosseguir l'obra que aquest ja havia donat per acabada? No ho crec (cf. el § 10.2). La lectura directa no és possible, vistos alguns elements primordials: tant la biografia de Jeroni Pau (amb disset anys de residència a Roma), com la seva actitud ambigua envers el romanç (que l'afecta des de l'angle filològic, però que no conrea per escrit), com, encara, el seu estat de salut quan es reincorpora a Barcelona (que l'ha fet renunciar a una bona carrera romana), ens impedeixen de donar fe a l'asseveració de les *Regles*. Des del punt de vista gramatical, potser podríem pensar en un significat factitiu del verb *fer*: aleshores, «Addició [...] feta per [...] Hyerònym Pau» voldria dir: 'feta fer' (o sia 'feta per encàrrec d'ell', que ja seria una manera de *fer*). Ben mirat, però, ni això no podem acceptar: pel que sabem de les relacions entre Pere Miquel Carbonell i el seu cosí Jeroni Pau, aquest obrava a requesta d'aquell (el qual, després de tot, és qui estampà l'enigmàtica frase «feta per»). Tan bon punt Carbonell obtingué de Pau l'anuència a figurar com a garant de la llista de mots (§ 10.2), ja en tenia prou: ell faria i desfaria (com ho he dit abans, § 9.6.1). Per això Carbonell pogué escriure: «Addició [...] feta per [...] Hyerònym Pau», que era el que li convenia. Així s'atribuïa una autoritat que, altrament, potser no tothom li hauria reconegut. Més, encara: per a reforçar aquesta autoritat manllevada, més tard aconseguí de fer-la extensiva (si més no, formalment) a la totalitat de les *Regles* (cf. el § 10.3). Això no vol dir que Pau (que ja havia aprovat la iniciativa de Carbonell per a la primera part) no aportés a la segona el seu considerable saber filològic (sempre, però, indirectament a través de canvis d'impressions amb el seu cosí). Tampoc no vol dir que tota l'obra no restés marcada amb el segell del seu prestigi.

D'aquesta última consideració, se'n desprèn que les *Regles* no foren escrites per Bernat Fenollar ni podien ésser-ho per Jeroni Pau (encara que en fos l'inspirador). Per tant, no és incongruent d'atribuir-ne la redacció a Pere Miquel Carbonell, el qual, emperò, no deixarà d'honar els seus dos eximis col·legues a l'estil de l'època (cf. el § 15.3).

9.10. CONCLUSIÓ: PERE MIQUEL CARBONELL, AUTOR DE LES *REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES*

Els vuit arguments o consideracions presentats encara podrien ésser més comentats i més espremutats. Així mateix, d'altres en podríem esgrimir. El lector endevina els termes en què es faria la tasca. Hi renuncio. Atès l'estat actual de la recerca sobre el tema, he arribat al convenciment que Pere Miquel Carbonell fou qui escriví les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, amb una doble col·laboració: una, de llunyana, reduïda i involuntària, de Bernat Fenollar, i una altra, de sòlida, documentada i consultada, de Jeroni Pau. Aquesta, molt més rellevant que aquella.³⁰

30. Per a refermar les raons exposades, espero que em serà permès d'adduir ací la força, no d'un altre argument, sinó d'una experiència. En el seminari de doctorat del curs 1987-1988 (Universitat de Barcelona) (cf. l'apartat 2 de la «Introducció»), en acarar-nos al text de les *Regles* (en la part atribuïda a Fenollar), intentant d'extreure el sentit de les seves normes, començarem, pel pes de la tradició (l'anomenada de *Fenollar*, les citacions del DCVB i del DECat, etc.), referint-ho tot a l'òptica valenciana. De mica en mica, gairebé sense adonar-nos-en, en els comentaris que sorgien al voltant de la taula, anàrem valorant cada vegada més el paper de Pere Miquel Carbonell. Al seminari de Mallorca (estiu de 1988) ja vaig dur-hi aquesta constatació com un fet adquirit uns mesos abans, i els comentaris foren sempre més independents respecte al context geogràfic, àdhuc per als inscrits valencians. Per fi, al curs de doctorat d'Alacant (febrer de 1993, cf. l'apartat 4 de la «Introducció»), descabdellat en un medi cultural i humà de persones que podien sentir-se afins a la causa valenciana, per dir-ho d'una manera o altra, la meua interpretació no solament no fou discutida, sinó àmpliament compartida per tots els qui hi participaven.

9.11. ELS PAPERS DE BERNAT FENOLLAR, PERE MIQUEL CARBONELL I JERONI PAU EN EL TEMA DE LA LLENGUA³¹

Les consideracions precedents ens han menat a creure que Bernat Fenollar no pot ésser l'autor de les *Regles* i que ho fou Pere Miquel Carbonell. Nogensmenys, com acabem de veure (fi del § 9.10), no podem excloure'n la intervenció de Bernat Fenollar ni la de Jeroni Pau. Les *Regles* són granment deutores de tots dos lletrats, bé que cadascun d'ells en sigui creditor d'una manera i amb un abast diferents.

Comencem per Bernat Fenollar. D'ell les *Regles* reflecteixen l'actitud ennoblidora de la llengua i recullen exemples que sens dubte ell mateix havia aplegat i difós o que hauria pogut imaginar i escriure. I això, quina explicació té? Molt fàcil: en aquesta matèria cal distingir entre la teoria i la formulació. A les acaballes del segle xv, tots els homes de lletres del país sabien que hi havia una «doctrina Fenollar»: la tal doctrina devia ésser objecte de comentaris, qui hi estava a favor i qui en contra, etc.

Quant a la versió escrita d'aquesta doctrina (en la forma de les *Regles* que avui coneixem), aquestes no serien pas la **Sentència* de Bernat Fenollar (a la qual replicava Jaume Gassull), ni el *Bandeig II* (que entreveia Martí de Riquer) ni el *Tratado* que li atribuïa Galiana (com ho imaginava Sanchis Guarner), sinó la formulació personal que Pere Miquel Carbonell féu de la «doctrina». Per a dur-ho a terme, aquest podia tenir davant dels ulls un text escrit pel mateix Fenollar (si mai existí) o, cosa que tinc per més segura, disposava d'alguns materials (notes, exemples), que devien passar de mà en mà o que eren coneguts per difusió oral. Totes aquestes dades feien un pòsit a la seva memòria, d'on les extragué, reelaborades amb el seu encuny personal, el dia que resolgué de posar per escrit una part de tantes vivències a la versió ara coneguda de les *Regles de esquivar vocables* (primera part). Pel que fa a la manera d'escriure regles que distingia Carbonell, jo estic persuadit que ell redactava improvisant, sense guions ni esborranys, a mesura que se li anaven acudint paraules i formes gramaticals. Com qui diu sense prendre alè (cf. el § 7.6, 10.1 i 10.7).

Nogensmenys, l'aportació de Fenollar no podia ésser gaire copiosa. Les *Regles* es nodriren fonamentalment amb elements de la collita personal de Pere Miquel Carbonell, dins el marc ideològic proposat per Jeroni Pau, i fora del món valencià de les polèmiques versificades. D'ací que els components culturals del text fossin tan explícits a favor de Carbonell com a autor del text (cf. el § 9.8). El seu contingut enciclopèdic respon a les idees dels homes del Renaixement que ell havia rebut de Pau i aspirava a encarnar en els medis catalans (§ 11.2).

Ultra tenir consciència d'haver incorporat algunes normes de Bernat Fenollar que, per llur caràcter pràctic, eren prou conegudes arreu (cf. el § 15.2), Carbonell respectava i admirava les lletres valencianes del moment. Aquesta raó devia pesar damunt d'ell en conjuminar les *Regles*. Tot plegat explica el seu comportament idiomàtic. El lector de les *Regles* té la impressió que Carbonell tantost es manifesta, escriu i «esquiva vocables» com un barceloní, tantost ho fa com un valencià, i això tant per la forma (gramatical i lèxica) de les seves correccions, com pels significats que els són inherents. València i Barcelona: heus ací els dos pols de l'eix que informava la «llengua estàndard» de l'època. Atenció, però. S'erraria qui pensés que l'alternança 1- *camine* / 3- *camina* (núm. 323), per exemple, es refereix exclusivament al valencià: aquest era un tret general (llevat del balear) i tot

31. Nombrosos conceptes i fets que són exposats en aquest paràgraf seran repesos al § 15.2, allí sota l'òptica de les *Regles* com a peça virtual (i potser involuntària) de la *questione della lingua*. Després d'intentar-ho sense èxit, renuncio a fondre ambdós paràgrafs (§ 9.11 i 15.2) en un de sol; em resigno a obligar el lector a fer un segon exercici d'atenció, potser innecessari, i per això li prego de no fer-me'n retret.

just aleshores començaven d'aparèixer les primeres mostres de -o, com a desinència de la primera persona (d'altra banda, totes condicionades per una raó fonètica) (cf. *Coment.*, 323).³² Carbonell vivia, molt interessat, les modificacions que s'anaven forjant al Principat i al País Valencià. En canvi, no sortí mai en defensa de mallorquinismes ni d'altres dialectalismes (si no anaven d'acord amb comportaments lingüístics geogràficament més estesos), perquè ell s'atenia a la norma culta fixada per les dues capitals. Prou clarament ho diu als núm. 165 i 173 (vegeu-ne el comentari corresponent).³³

Per tant: Carbonell té en compte, certament, els criteris puristes propis de Fenollar; però, tal com els interpreta, els expressa i els amplia ell mateix. I ho fa amb fidelitat; si no, no s'hauria compromès a atribuir-los-hi formalment. Això, pel que fa a la primera part (*Regles*, núm. 2-174), on, altrament (com en tota l'obra), el veritable motor és Jeroni Pau. A propòsit: si l'influx de Fenollar ja operà de manera bon xic esmorteïda damunt Carbonell (perquè la personalitat d'aquest la neutralitzà en bona mesura), hi hem d'afegir una nova circumstància; Carbonell passà molt de temps en una situació ben particular: si tenia la pensa plena de regles idiomàtiques que pugnaven per moure-li la mà i la ploma sobre el paper, l'en retenien una inseguretat i una temença que li feien passar les ganes d'escriure (ho explico al § 10.1). I no fou fins al 1492, ja al costat de Jeroni Pau (que acabava de tornar a Barcelona), que Carbonell superà les cabòries que el contenien, i es decidí a escriure, encoratjat per Pau, que ja havia copsat les grans línies del seu projecte (aleshores reduït a la primera part de les *Regles*). En resultaren tant una major independència d'aquesta primera part respecte a Bernat Fenollar, com una homogeneïtzació del conjunt que un dia farien les dues parts del text.

La segona part (núm. 175-322) seria igualment redactada per Carbonell, seguint el mateix estil de la primera i, per tant, sota el mateix influx genèric de Jeroni Pau que ja es detecta en aquesta. No oblidem que Pere Miquel Carbonell es preparava per a redactar les *Chròniques d'Espanya*, d'acord amb Jeroni Pau, i que aquest li n'havia de revisar materials i mètodes, a precís d'aquell. Segur que el tema de les *Chròniques* alguna vegada els deixava temps per a parlar de les *Regles*, en les quals estaven engatjats tots dos en un compromís tan delicat com era el tema de la llengua. Pau devia aportar a l'empresa de Carbonell els seus punts de vista, de la solidesa dels quals podem jutjar pensant, per exemple, en la seva *Epistula quibus elementis Barcinona scribatur*, plena de disquisicions raonades, com solien fer els humanistes de l'època. Jeroni Pau, malgrat la seva reticència respecte al conreu escrit de les llengües vernacles, estava prou preparat en la disciplina que avui anomenem *filologia* i devia fer de bon escoltar. Cf. els § 14.3 i 15.2.

32. Com dic, Carbonell sol escriure la primera persona del present d'indicatiu sense desinència (solució etimològica, avui pròpia dels parlars baleàrics) o amb la desinència -e (solució adoptada per raons fonètiques, que avui caracteritza els parlars valencians). Així, en un text que denota la seva preocupació per la llengua (i que transcriu més avall, cf. el § 15.2), alternen 1 *coman* i 1 *comane*, però no hi apareix *1 *comano* (que, d'altra banda, ja estava germinant al Principat).

33. Aquesta matèria és extremament subtil, i per força el lector corre el risc de quedar desorientat davant d'afirmacions aparentment contradictòries. D'una banda, és evident que Pere Miquel Carbonell estava convençut de la unitat de la llengua catalana i la defensava amb fervor. També en això coincidia amb el seu cosí Jeroni Pau, de qui Ximeno ja havia afirmat: «Y por esso dixo Gerónimo Pau que no era temeridad que algunos escritores huvieran llamado Catalanes a los Valencianos y Mallorquines; pues tienen de ellos el origen y la lengua» [*apud* MIQUEL Y PLANAS (1911), p. x, n. 1]. Aquest text de Pau figura, en la seva versió llatina original, al § 14.3, nota 46; ací he volgut recollir-la en la transcripció d'un il·lustre valencià. D'altra banda, Carbonell, més familiaritzat amb el parlar col·loquial de Catalunya i del País Valencià, quan en critica les incorreccions, ho fa jugant amb matisos que suggereixen la cerca d'un equilibri dins la modalitat comuna. En canvi, dels parlars baleàrics parava esment en les faltes més cridaneres (i més conegudes arreu), i per això hi era més implacable, en bona part perquè la seva relació personal i epistolar amb els humanistes mallorquins el duia a idealitzar-ne les expressions més correctes i a ésser més exigent davant les transgressions. Sobre aquest punt, cf., abans, la nota 11.

D'ací que Pere Miquel Carbonell i Jeroni Pau formin una parella inseparable. Ambdós cosins sempre van de tronc. De Pau he dit reiteradament que era el veritable inspirador de tot el conjunt ideològic que es manifesta a través de les *Regles de esquivar vocables*. Entre els humanistes catalans que vivien a Itàlia o hi havien fet llargs sojorns, Pau era el més conspicu. Per la seva robusta personalitat i per les seves relacions personals, fou qui millor interpretà l'ideari del Renaixement. Ara bé, Pau s'havia instal·lat a Roma, vivia retret i era dels humanistes *durs*, ço és dels qui només escrivien i publicaven en llatí: les seves mateixes qualitats es giraven en contra d'ell pel que fa al grau de coneixença i a la popularitat de què podia gaudir en la societat barcelonina. De fet, hi era poc més que un desconegut. Tanmateix, no deixava de tenir-hi un executor, un magnífic executor, en el seu cosí Pere Miquel Carbonell. Aquest, que es considerava deixeble de Pau (bé que fos força més gran que ell), esdevingué l'introduïdor a Catalunya de les seves idees i sempre fou tant més valorat com Pau restava menys atès: és sabut que la mà que es mou es veu més que el cervell que la fa moure. Aquesta diferència de tracte ha durat fins als nostres dies. A propòsit d'això, Francisco Rico recorda el vell proverbi que fa: «Uns tenen la fama i altres carden la llana».³⁴ Però tornem a Carbonell. Aquest era molt més conegut que Pau: vivia a Barcelona (on era un home públic), conreava les humanitats (tant en català com en llatí), participava en certàmens poètics (cosa que difonia el seu nom fora de Barcelona), etc. En els medis literaris de Catalunya, València i les Illes tothom sabia qui era Pere Miquel Carbonell.

Heus ací com una discussió sobre la qualitat de la llengua, que s'havia descabdellat en el cercle valencià de Bernat Fenollar i els seus amics, no prosperà o tingué derivacions que la deformaren (capítols 3 i 4). En canvi, el plantejament que féu Pere Miquel Carbonell de les idees de Jeroni Pau fou quelcom seriós i profund, que avui qualificaríem de científic. Aquesta tasca no la podia fer un poeta com Fenollar (per més que també sentís la comuna preocupació per la llengua), sinó un erudit com Carbonell (per més que també se les donés de poeta). Així era posada, probablement per primera vegada en la història de la llengua catalana, la qüestió dels registres expressius en relació amb el tipus objectiu de comunicació i segons el nivell cultural dels interlocutors.

Un mèrit notable de Carbonell, que sentia bullir dins seu els neguits per la llengua que li havia encomanat el seu mentor Jeroni Pau, fou d'haver sostret el debat lingüístic als medis valencians del moment, on imperaven la miopia i la frivolitat. Sanchis Guarner ho digué amb més cruesa que jo no ho faria: «l'esperit burgès, com el que caracteritzà la nostra quinzena centúria, sol ésser de curta volada i se satisfà amb la realitat immediata. [...] Per això es malfia i mira amb sornegueria l'intel·lectual que s'esforça en cerca de les essències amb la noble ambició de projectar-se històricament».³⁵ Ací jo potser no faria del tot meva aquesta al·lusió a Bernat Fenollar («l'intel·lectual que s'esforça»), tan elogiosa (si és que, com sembla, Sanchis pensava en ell). No sé fins a quin punt Fenollar no se sentia immers en aquella societat adotzenada i n'era esclau. Cal reconèixer, emperò, que entre els seus contertulians era de segur el qui més s'hi acostava, i que devia sentir-s'hi una mica «mirat amb sornegueria».

Sanchis Guarner continua. «L'afany de Fenollar no fou compartit pels burgesos lletraferits de l'opulenta València de la segona meitat del quatre-cents, que, si bé cultivaven bastant la literatura vernacla, ho feien tan sols com un esplai, i manifestaven llur complaença —i aptitud— per les composicions festives, agudes i descarades. No és, doncs, gens estrany que la reacció provocada per les *Regles* [més ben dit, matiso jo, per la “doctrina Fenollar”] fos una sàtira [*La brama*],

34. Pròleg al llibre de VILALLONGA (1986), p. 7.

35. SANCHIS (1962), p. 308.

escrita precisament per Jaume Gassull, un dels concurrents assidus a la tertúlia literària de Fenollar [...]».³⁶

També gràcies a Pere Miquel Carbonell, una empresa plena de possibilitats, que a València hauria corregut el risc d'ofegar-se o de dissoldre's en banalitats i facècies, trobà a Barcelona una eficaç vàlvula d'escapament que li permeté de germinar. L'esperit de les *Regles*, insuflat *a longe* per un Jeroni Pau que vivia les inquietuds que fermentaven a Itàlia, iniciava una corba ascendent que hauria permès que la llengua catalana es fes sentir, a l'alba del segle XVI, en sorgir *la questione della lingua* (cf. la fi del § 15.3 i el § 17.2). Però l'ensulsiada de cap a 1500 (que havia d'afectar indeleblement el destí de la llengua i de la cultura catalanes) en reduí el ressò, si doncs no la féu emmudir del tot.

Imagino que Pere Miquel Carbonell havia tingut coneixença, sense complicacions, del programa socioligüístic de Bernat Fenollar: se'l sabia bé i se'n devia haver tret notes o apunts, de manera que podia exemplificar-lo com convingués. Conscient que es tractava de la «doctrina Fenollar», així li ha atribuïa en començar d'escriure les *Regles* dins el seu manuscrit (núm. 3), tasca que ja també feia implícitament al redós de Jeroni Pau. I quan en venia la segona part, reiterava, ara explícitament (núm. 175), l'influx de Jeroni Pau que ja es feia sentir en el decurs de tot el text. Però el respecte a la «doctrina Fenollar» i l'empremta de Jeroni Pau no impedeixen que Pere Miquel Carbonell sigui l'autor de les *Regles de esquivar vocables*. Més aviat ho corroboren.

No cal dir que jo estaria disposat (més ben dit: estic disposat) a rectificar la meva conclusió el dia que aparegués un altre text que, per raons històriques, cronològiques, filològiques o d'altra mena, fos atribuïble directament a Bernat Fenollar, de qui haurien pervingut la doctrina del seu nom i les seves aplicacions concretes a la llengua catalana. Tanmateix, mentre una tal versió no apareixerà, i convençut de la relativitat de tota recerca científica, en aquest llibre considero que les *Regles* foren obra de Pere Miquel Carbonell, sota la inspiració profunda, directa i eficaç de Jeroni Pau. Gradualment, però incessantment, he anat esbossant el retrat de Carbonell com a autor de les *Regles* al llarg del debat, com a autor m'hi he referit a l'edició del text, com a autor el tractaré d'ara endavant en tot el que resta del llibre.

9.12. L'IMPACTE DE LA DOBLE AUTORIA³⁷

La publicació de les *Regles de esquivar vocables* (1950) creà una situació nova, i abans imprevisible, en el tema de la llengua catalana cap a la fi de la quinzena centúria. Sense dir-ne res que ja no figuri en diversos indrets d'aquest llibre, fent-ho, emperò, amb l'únic fi de perfilar la qüestió, em permeto de presentar succintament les causes d'aquesta situació, iniciada el 1950 i mantinguda i estesa en els anys subsegüents.

36. SANCHIS (1962), p. 308.

37. En el pla originari de l'obra no existia el paràgraf que ara enceto. Reconec que l'he introduït sobretot tenint en compte els treballs d'Abelard Saragossà, per tal com representen els punts de vista dels estudiosos que s'han acostat al tema del debat valencià després de la publicació de les *Regles* (1950). En efecte, els interessats en aquest tema han begut en unes fonts d'informació que els apartaven de la realitat històrica i filològica, sia perquè la forçaven (en interpretar-la segons prejudicis seculars), sia perquè la desconeixien (en no haver-se plantejat ningú la qüestió partint de zero). He personificat aquest grup d'estudiosos en Saragossà perquè ell és qui hi ha dedicat la tesi de llicenciatura (1988, inèdita), un article que se'n desprèn (1992) i continua treballant-hi.

1) Apareixen les *Regles* (versió d'un còdex transcrit per Pere Miquel Carbonell, cosa que no oculto). Hi consten, com a responsables del text, Bernat Fenollar *e altres* (per a la primera part) i Jeroni Pau *e altres* (per a la segona). Dono a entendre que ells dos en són els autors, però també que Carbonell no ha deixat de ficar-s'hi, en transcriure'l. Hi endevino la relació que deu existir entre les *Regles* i la disputa valenciana de Bernat Fenollar i Jaume Gassull; però, no disposant del temps que el tema requeriria, i constret per raons personals a publicar el text, renuncio, de moment, al treball de conjunt, que imagino llarg i costós; dono simplement el text a la impremta, segur que me n'ocuparé a fons sense trigar.

2) Diversos i reiterats compromisos em fan ajornar, no sé si indefinidament, el meu pla d'estudiar la qüestió en profunditat. Els filòlegs, en aparèixer les *Regles*, posen tota l'atenció en els noms de Fenollar i de Pau. No paren esment, en canvi, en els corrents d'opinió que cadascun d'ells representa ni, menys encara, en altres trets (intenció, forma, to, contingut, nivell, lèxic, etc.) que singularitzen les *Regles*. També ells abonen, doncs, que el text és obra de Fenollar i de Pau, per meitats. Sobretot alguns valencians, que hi veuen un text que fa segles esperen de veure descobert.

3) Atès que l'atribució de les *Regles* a aquests dos autors és aparentment correcta, la doble autoria es generalitza a les aules universitàries de tot arreu i, de 1950 ençà, els estudis de lingüística i lexicografia històriques i els diccionaris etimològics la consagren, sembla que definitivament.

4) Només que Carbonell no hagués inserit els noms de Fenollar i de Pau al manuscrit de les *Regles* o que jo no hagués interromput el meu anunciat estudi del tema, no s'hauria produït la situació nova de què parlo. Jo o qui fos: qualsevol filòleg que s'hagués acarat amb les *Regles* hauria fet la mateixa (o més bona) feina que la que faig jo ara, i les seves conclusions coincidirien amb les meves en els aspectes fonamentals.

5) Quan, prop de quaranta anys més tard, reprenc el tema, m'apercebo que les *Regles* no són obra de Fenollar (ni tampoc directament de Pau) i que tenen molt poc a veure amb la disputa valenciana. Em sento estimulat a explorar camins nous. Aviat constato que ho faig en sintonia amb altres erudits que ja han començat de desbrossar-los i hi han deixat unes fites, per a mi, de gran valor. Són Jordi Rubió i Balaguer,³⁸ Martí de Riquer³⁹ i Germà Colón i Amadeu J. Soberanas,⁴⁰ per a la primera part de les *Regles*, i sobretot Mariàngela Vilallonga,⁴¹ per a la segona. M'espero de comptar amb aquesta preciosa col·laboració, i em llanço a la tasca. Resultat: mig segle després de la publicació de les *Regles*, proposo una altra lectura de tot aquest tema. Si la crítica accepta les meves conclusions, la situació «nova» de 1950 s'haurà fet «habitual» i en començarà una altra, que serà la «novament nova». Les vies de la recerca són inescrutables.

Què havia de passar, en aquest mig segle de la «situació nova», amb els estudiosos que s'acostaven al tema per aprofundir-lo i aportar-hi contribucions pròpies? Molt senzill: tots ells havien de treballar sota l'òptica de la doble autoria (Fenollar i Pau), que era l'única que se'ls posava al davant, sense altra alternativa. I els qui es formaven en medis valencians hi afegien un nou sumand: la tradició que feia de Fenollar l'autor del text que havia encès la polèmica al segle xv i que ara alguns identificaven amb les *Regles* suara conegudes. Per això ens pot interessar d'examinar com reaccionaven aquests estudiosos davant casos que ara interpretem de la manera que sembla la correcta.

38. RUBIÓ (1984), p. 456.

39. RIQUER (1964, III), p. 353.

40. COLÓN/SOBERANAS (1985), p. 52.

41. VILALLONGA (1986, I), p. 132-133.

Abelard Saragossà és qui més ha treballat sobre el tema en la situació que anomeno «nova». D'entrada, remarcarem que si, per raons immediates (la bibliografia que troba a l'abast, el clima de la tradició valenciana), sembla acceptar l'autoria de Fenollar,⁴² l'anàlisi objectiva dels fets no deixa d'alliberar-lo del pes de la tradició. Partint de l'exigüitat de coincidències entre les *Regles* i *La brama* de Jaume Gassull, ell en conclou que «siga com siga, el que és cert és que Gassull pràcticament no tocà l'obra de Fenollar que avui coneixem».⁴³

Saragossà es mostra tant o més preocupat per l'atribució de regles concretes a Bernat Fenollar o a Jeroni Pau (o eventualment a Pere Miquel Carbonell) que per l'estudi filològic de tota l'obra. I quan classifica les regles segons quatre criteris (el llatí contra el català, actuació conjunta del català i el llatí, predomini del català sense consideració del llatí, el català contra el llatí), resulta que les regles afectades de la part de Fenollar i de la part de Pau no són gaire dissemblants ni quantitativament ni qualitativament, com es fa palès en les comparacions de dades i de percentatges relatius.⁴⁴

D'altra banda, quan tracta la qüestió dels autors, Saragossà reconeix que la primera part de les *Regles* (l'atribuïda a Fenollar) conté nombroses correccions inexplicables a València, que ell xifra en un terç del text, i ha de fer esforços per comentar que formes com *perea* (núm. 47) o *peixcador* (núm. 144), tan valencianes, no s'escapessin de les crítiques d'un valencià.⁴⁵ Lògicament s'inclina a pensar que aquestes dues regles podien ésser redactades per Carbonell.⁴⁶

En suma: qui ressegueix les *Regles* sota la perspectiva que són obra de Fenollar i de Pau topa amb greus dificultats, sovint insalvables, i s'ha de demanar el perquè d'aquesta doble autoria.⁴⁷ Vista des del nostre punt de vista, tal abundor de dades desconcertants ens permet de concloure que ací trobem un poderós argument a favor de la unitat del text, de la unicitat de la persona que l'escriuí i de la seva identificació amb Pere Miquel Carbonell (§ 9.5 i 11.2).

42. «L'obra de Fenollar, segurament la de maduresa, arribà a Barcelona i, entre els anys 1492 i 1497, Jeroni Pau en va fer una ampliació» [SARAGOSSÀ (1988), p. 79].

43. SARAGOSSÀ (1988), p. 88-89.

44. SARAGOSSÀ (1988), p. 13-36.

45. SARAGOSSÀ (1988), p. 53-54 i 57-58; SARAGOSSÀ (1992), p. 97-98 i 110-111.

46. SARAGOSSÀ (1992), p. 105-106.

47. SARAGOSSÀ (1992), p. 107-108.

10. VICISSITUDS DE LA COMPOSICIÓ DE LES *REGLES*

10.1. L'ELABORACIÓ DEL TEXT: UNA GESTACIÓ PERLLONGADA, PERÒ UNA REDACCIÓ EXPEDITIVA

En els capítols anteriors hem anat entreveient diversos aspectes de la vida literària de la València de la segona meitat del segle xv i el paper que hi representava el cercle de Bernat Fenollar. També el pes que, en els medis culturals de Barcelona, tenia Pere Miquel Carbonell, erudit que s'enorgullia de les seves relacions amb els humanistes del moment i transcriptor, ell mateix, d'un preciós manuscrit on quedaven reflectides bona part d'aquestes relacions. Del món valencià hem retingut la literatura de debats; de l'ambient culte barceloní, la preocupació per una llengua acurada. Tot plegat explica uns neguits paral·lels sobre la llengua, per més que, per raons ambientals, cristal·litzin en expressions textuais diferents.

Pere Miquel Carbonell, que tant és home de certàmens com mentor de les maneres cultes, és qui millor pot fer la síntesi del doble plantejament i n'assumeix la comesa. Hi és mogut per algunes raons, a les quals ell és molt sensible: 1) la innata dèria de protagonisme (així, dient-hi la seva, intervindrà en un tema que, suscitat pertot arreu, a València ha tingut el seu valedor en Bernat Fenollar, també home de síntesi); 2) l'amor a la llengua i l'immens desig que aquesta sigui dignificada (el qual ell comparteix amb tots els qui laboren per ajustar les formes expressives del *vulgar* als models clàssics d'unitat i del bon ús), i 3) les ganes d'incorporar-hi el seu cosí Jeroni Pau (amb qui ha departit llargament sobre temes lingüístics i que, amb el prestigi de què frueix, re-fermarà la credibilitat de l'obra que projecta).

En rigor, ara hauríem de situar-nos directament devers 1490 o 1491, quan Carbonell ja se sent preparat i està decidit a prendre cartes en la defensa de la llengua culta. Nogensmenys, atès que la seva dèria és antiga, abans haurem de fer una incursió fugaç, temps enllà (sobretot entre 1470 i 1480). Amb el seu esperit vigilant, Carbonell s'ha passat, doncs, una vintena d'anys acumulant vivències, les quals veig provinents de tres camps: el panorama de les lletres valencianes, el món dels humanistes i la descoberta d'un mètode de treball. En això que segueix m'explico respecte als tres camps.

10.1.1. EL PANORAMA DE LES LLETRES VALENCIANES

Primer voldria esvaïr un possible dubte del lector: la gent de lletres de casa nostra d'ara fa cinc-cents anys no tenia problemes greus d'informació: els viatges i els desplaçaments, així com

els epistolaris i altres contactes, asseguraven un noticiari verídic, de circulació una mica lenta certament, però suficient (i prou adequat al ritme de la vida de l'època). Ens consta que els fets d'actualitat eren sabuts i comentats arreu sense trigar massa. De més a més, els lletraferits eren pocs i tots es coneixien, baldament només fos de referència. Cadascú sabia la vida i miracles de tots.

Per tant, no ha de fer estrany a ningú que la gent de cultura del Principat sabés què s'esdevenia al País Valencià i a les Illes, i menys encara que n'estigués al corrent una persona com Pere Miquel Carbonell. Solem dir que el món és petit, però aquell món, i en aquella època, ho era extremament.¹

Per això, Pere Miquel Carbonell no devia trigar gaire a tenir notícia de la polèmica (real o fingida) entre Bernat Fenollar i Jaume Gassull, a propòsit de la parla dels pagesos. Més, encara: Carbonell sabia que Bernat Fenollar no era aliè al tema de la llengua literària i que així era pres en consideració en els anys setanta de la quinzena centúria.² I això, sense moure's de Barcelona. Estava informat de les coses que passaven a València i se sentia empès a ficar-hi cullerada. El tema de la llengua, que tant l'inquietava, es lligava, doncs, amb els seus afanys per sobresortir.

10.1.2. L'IDEARI HUMANÍSTIC

Carbonell s'ufana de comportar-se com un humanista i, pel que fa al fogar italià de les noves idees i actituds, té la pruija de comunicar-s'hi mitjançant lletres erudites escrites en llatí, un llatí que —diguem-ho tot— no peca per massa elaborat ni per massa distingit. Hi trenca lligams especials per mitjà del seu cosí Jeroni Pau, que s'està a Roma des de 1475, que devers 1479 s'hi referma amb un càrrec a la Cúria pontifícia i que, per la seva relació íntima amb el cardenal Roderic de Borja, segurament hi romandrà durant molt de temps.³ Per cert, Jeroni Pau és un home que a vegades costa d'entendre. Sòlidament incorporat al grup dels humanistes *durs*, que defugen l'ús escrit de les llengües vulgars i no s'expressen sinó en llatí, no deixa d'interessar-se, tanmateix, pels fets de llenguatge des d'un punt de vista que avui diríem «filològic», com també ho fan els seus col·legues més conspícuos. En això, Pau va de tronc amb Paolo Pompilio i altres (cf. el § 14.3). En fi, Jeroni Pau frueix d'un merescut prestigi intel·lectual, del qual Carbonell s'ha beneficiat manta vegada.⁴

1. N'escullo dues mostres:

1) Exhaurida la primera edició del *Tirant lo Blanc* (València, 1490), Pere Miquel, llibreter i impressor barceloní, s'encarregà de fer-ne una de nova (que no pogué acabar ell mateix, perquè morí el 1497 en el curs de la impressió) [RIQUER (1990), p. 242-243]; i bé, aquest mateix impressor havia editat *Barcino* de Jeroni Pau (1491), a instàncies de Joan Peiró, bon amic de Pere Miquel Carbonell i del mateix Jeroni Pau [VILALLONGA (1986, I), p. 61-62].

2) Una altra mostra de les interrelacions que evoco ens la donarien els certàmens poètics: per un costat, activitats culturals d'aquesta mena tenien una tradició secular a Catalunya (el mateix Carbonell hi prenia part assíduament, cf. el § 9.6); per l'altre, a València aquestes manifestacions havien de mantenir-se durant més de dos segles [FERRANDO (1983), *passim*], i hi destaca el certamen marià de 1474, organitzat per Bernat Fenollar, amb participació barcelonina [RIQUER (1964, III), p. 365-379]. Tirem pel cap que vulguem, els contactes personals i literaris entre València i Barcelona eren fluids i efectius. No cal dir que podríem aportar-ne més exemples. I Pere Miquel Carbonell enmig, sense perdre'n mai el fil.

2. RIQUER (1964, III), p. 321-324; SANCHIS GUARNER (1963), p. 19-24. Tot plegat fa veure «que Fenollar començaria a preocupar-se per la llengua sent prou jove» [SARAGOSSÀ (1988), p. 79].

3. VILALLONGA (1986, I), p. 44-55.

4. VILALLONGA (1986, I), p. 74-75. Cf.: «[Carbonell] fou educat per Pau en les disciplines humanístiques. Així, ambdós treien un profit de la seva profunda relació: Pau aconseguia d'ésser conegut i de mantenir una imatge d'home culte i erudit a Barcelona, i Carbonell millorava la seva formació i podia escudar-se sempre darrere l'autoritat que mereixia l'opinió de Pau» (*ibidem*).

Què més voldríem que poder afirmar que Carbonell ja havia confiat el seu projecte a Jeroni Pau abans que aquest se n'anés a Roma l'any 1475? Seria una gran notícia. Però no en tenim cap prova, i, a més, si Carbonell aleshores ja havia passat la quarantena, Pau era prop de vint anys més jove que el seu cosí,⁵ i si aquest aprendria d'aquell les humanitats, això seria, per raons d'edat, a través de les epístoles il·lustrades que bescanviaven ambdós parents, l'un des de Barcelona, l'altre de Roma estant.⁶ És a dir: la lenta maduració de les futures *Regles* fou operada en Pere Miquel Carbonell a partir de 1475, en convergir les seves meditacions sobre els materials que anava acumulant en la seva memòria amb les reflexions que li suggerien les lletres erudites del seu cosí Jeroni Pau. I no solament la correspondència: Mariàngela Vilallonga parla de les «curtes visites [de Pau] a la seva ciutat natal».⁷ I per més que aquests sojorns barcelonins de Pau s'infereixen de referències indirectes, «és probable que Jeroni Pau anés a Barcelona l'any 1486, i hi romangués una temporada».⁸ Res de més natural, d'altra banda. Malgrat les distàncies, existien certs contactes personals i sobretot una sintonia en els raonaments i en els punts de vista de tots dos erudits, que es confirmaria l'any 1492, en reincorporar-se Pau a la vida barcelonina.

Quant a d'altres aspectes de les seves activitats, Pere Miquel Carbonell mena una vida que està d'acord amb la seva professió (notari, arxiver reial, historiador), amb la seva vocació (classicista, escriptor, callígraf) i amb el seu tarannà (lector, home públic, reialista). N'hi ha prou de recordar que, durant el setge de Barcelona de 1472, va copiant, impertèrrit, un manuscrit de Sal·lusti.⁹ O la seva bibliofília.¹⁰ O el pes dels autors clàssics dins la seva biblioteca.¹¹

10.1.3. LA DESCOBERTA D'UN MÈTODE DE TREBALL

Recapitem: per una banda, sens dubte Carbonell estava informat de la polèmica valenciana del darrer terç de segle; per l'altra, l'any 1475, quan el seu cosí Jeroni Pau s'instal·la a Roma, Carbonell ja fa temps que se sent vinculat al món dels humanistes i propugna el conreu d'una llengua digna i acurada. Així, voldria escometre el tema de la llengua des de l'òptica culta i llatinitzant. Segurament durant els mateixos anys setanta, coneix una llista de faltes amb què alguns indocumentats enlletgeixen el llatí i, com fa amb totes les coses que l'interessen, la transcriu en el seu còdex miscel·lani (cf. el § 9.2 i sobretot el § 11.1.1). Com sol ocórrer amb els documents del manuscrit gironí (cf. el § 7.3), no és fàcil de precisar quan devia copiar-hi Carbonell aquesta llista. Una feble hipòtesi ens faria pensar en el decenni de 1470 a 1480 (l'exposaré al § 11.1.1).

Aquesta troballa és decisiva. El sistema expositiu de la llista és precís, laconic, didàctic. Mentre va madurant el seu pla, Carbonell es reafirma en el propòsit de redactar-ne la versió escrita segons aquest mètode, acarant formes proscrietes i formes recomanables.

5. És difícil de precisar aquest punt, per tal com si, per una banda, hi ha testimonis documentals que el farien nat vers 1458, per l'altra, sorgeixen seriosos dubtes sobre la seva instal·lació a Itàlia a la prematura edat de disset anys i sobre la maduresa que traspuen algunes cartes seves escrites el 1475, ja a Roma. Cf. VILALLONGA (1986, I), p. 29-30.

6. «Durant els anys en què Pau va viure a Itàlia, la relació epistolar entre ambdós cosins va ser molt intensa. El contingut de les lletres és divers, tot i que manifesta una clara inquietud pels aspectes gramaticals, històrics i arqueològics» [ALCOBERRO (1997, I), p. 31].

7. VILALLONGA (1986, I), p. 303.

8. VILALLONGA (1986, I), p. 55.

9. RUBIÓ (1990), p. 278.

10. «Un bibliòfil català del segle xv: en Pere Miquel Carbonell», a RUBIÓ (1990), p. 90-100.

11. «Els autors clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell fins a l'any 1484», a RUBIÓ (1995), p. 38-57.

Amb aquest sòlid *background*, forjat en el decurs de llargs anys de la seva vida, Carbonell ha aconseguit una copiosa informació i una veritable prudència i està ben decidit, com deia, a prendre posició respecte al tema de la llengua. Seran unes *Regles de esquivar vocables*. Aquestes contindran espècimens de llenguatge tinguts per incorrectes des de qualsevol angle (errors crassos, vulgarismes inacceptables, dialectalismes cridaners), els quals caldrà *esquivar*, doncs, per a obtenir una llengua culta i selecta. La tasca de correcció es basarà en les normes del «bon ús» de la llengua tal com les apliquen els homes de lletres valencians i barcelonins. El referent formal del text que redactarà serà Bernat Fenollar. I això, per diverses raons: 1) és un defensor acèrrim de la mateixa mena de llengua que ell defensa (i ho fa amb una acció pràctica que n'assegura l'eficàcia); 2) és un conreador de concursos literaris (els quals són així mateix, per a ell, una veritable debilitat); 3) és un home públic (que ocupa —o ha ocupat— càrrecs en els cercles eclesiàstics i civils de València), i, en fi, 4) Carbonell sent que, malgrat l'absència de tracte personal, existeix una afinitat entre ell i Fenollar, que nosaltres mateixos amb prou feines si podem intuir. En parlaré al § 15.2.

Som a començos dels anys noranta. Carbonell ja té la seva visió del text que escriurà. Hi propugnarà un tipus de llengua una i digna, amb una decidida adopció de trets cultes. La desitjada inclusió de formes llatinitzants el posa neguitós. Aquestes són la dèria de Jeroni Pau. Llàstima que aquest no sigui a Barcelona! Quan pensa en tot el que ha après d'ell a través de les seves cartes i dels seus escrits, Carbonell es descoratja una mica i dubta de si serà capaç de fer realitat el vell projecte. L'absència del seu mentor i la impossibilitat d'incorporar-lo a la tasca li van fent ajornar de posar-s'hi mans a l'obra. Segurament sense adonar-se'n, qualsevol fotesa li és un motiu per no començar.

I així, entre l'espera inconfessada i l'esperança forçada, passa temps. Fins que, com en un episodi novellesc arranjat per un narrador imaginatiu, l'any 1492, i d'una manera sobtada i imprevista, Jeroni Pau retorna a Barcelona. Justament quan l'accessió al papat de Roderic de Borja (a les ordres de qui Pau ha estat pràcticament sempre a Roma) feia pensar que se li obrien perspectives més vastes al servei del nou pontífex (que ha pres el nom d'Alexandre VI), Jeroni Pau deixa la Ciutat Eterna i es presenta a Barcelona. Hi ve perquè una malaltia greu l'ha colpit. Així ho conta Pere Miquel Carbonell (que és l'única font d'informació existent sobre aquest moment de la vida de Pau),¹² i així ho accepten els erudits. *Inter quos, ego*.

Amb l'arribada del seu cosí malalt, a Pere Miquel Carbonell li passen tots els mals. El cas és que, després de canviar impressions amb Pau sobre el seu propòsit inveterat, Carbonell redacta en una exhalació les *Regles de esquivar vocables* (núm. 2-174). És la primera versió de la que serà la primera part del text.¹³ Els camins que poc abans es veien costeruts s'aplanen i, si en la preparació remota se li han escolat prop de vint anys, en posar-s'hi, tot plegat és cosa d'uns dies. He anticipat alguns detalls d'aquest moment crucial al § 7.6.

12. La biografia de Jeroni Pau, conservada en un manuscrit de la Universitat de Barcelona (ms. 425), diu: «Et ipso Roderico hoc anno salutis 1492 in cathedra Piscatoris sedente, Hieronymus quem praediximus quadam aegrotatione percussus, ad suam matrem Barcinonem remeavit». I a les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell es llegeix: «[...] del sobrescrit doctíssimo misser Hierònim Pau, lo qual així indispost de greu malaltia com estava [...]» [VILALLONGA (1986, I), p. 62]. La dita biografia fou publicada per VILALLONGA (1986, II), p. 220-221.

13. Per ajudar el lector a no perdre's en una petita qüestió de noms, pot convenir-li de fer una remarca sobre «parts» i «versions» de les *Regles*. L'obra té dues parts (la primera: núm. 2-174; la segona: núm. 175-322), de redacció successiva, bé que molt poc separades en el temps. El total que en resulta (núm. 2-322) constitueix la «primera versió» (o versió original, el § 10.3); aquest text global fou objecte d'una manipulació (operada pel mateix Carbonell) que afectà totes dues parts i que anomeno «segona versió» (§ 10.4). I encara resten al marge altres afegits o retocs (§ 10.5 a 10.7), que expliquen, entre d'altres, els núm. 2 i 323-325.

M'imagino que el lector somriu, incrèdul o indulgent, davant el meu rampell de novel·lista enginyós. Qui s'ho empassarà? En efecte, l'afirmació sembla difícil de creure. Per això caldrà que roni les modalitats i la cronologia de la redacció de les *Regles* que acabo de proposar. I, per fer-ho, abans recapitulo el meu procés personal pel que fa al tema. Superada la meua posició a favor de la doble autoria de les *Regles* (Bernat Fenollar / Jeroni Pau) (§ 5.2 i 5.3.2, grup B), i ja convençut que l'autor de tot el text era Pere Miquel Carbonell (§ 5.3.5, grup E), vaig passar un cert temps en la creença que la redacció de la primera versió de les *Regles* s'havia desenvolupat sota dos grans condicionaments: 1) les parts primera (núm. 2-174) i segona (núm. 175-322) havien estat redactades l'una darrere l'altra, amb una pausa molt breu, d'uns dies (o d'unes setmanes, a tot estirar); 2) Carbonell havia escrit la primera part a l'empara de Bernat Fenollar, *abans* que Jeroni Pau tornés de Roma; en canvi, la segona, l'havia escrita pocs dies *després* de l'arribada d'aquest (i d'ací que Jeroni Pau en fos el referent). Aquesta conjectura deixava, emperò, uns greus interrogants sense resposta; ara espero d'aclarir-los en l'exposició que segueix, que correspon a la meua manera actual (i definitiva?) d'interpretar la composició de les *Regles*. El lector veurà que l'aparent rampell no deixa d'ésser una hipòtesi raonable. L'explico en set punts i una conclusió.

1) D'entrada, recordem que les dues parts de les *Regles* s'assemblen com «dues gotes d'aigua». Altrament dit: Jeroni Pau ha d'haver fet sentir el seu influx indistintament damunt totes dues parts (influx certament més teòric i d'actitud davant la llengua que referit als trets concrets que se'n critiquen). Malament s'hi hauria pogut aconseguir aquest equilibri si la primera part (núm. 2-174) hagués estat escrita essent Pau encara a Roma i la segona (núm. 175-322), quan aquest ja era a Barcelona: la distància o proximitat d'aquest respecte a la redacció del text s'haurien reflectit en uns obligats matisos diferencials entre les dues parts, que ara debades hi cercariem.

2) També seria massa casual que Pere Miquel Carbonell hagués començat de redactar les *Regles*, una obra tan relacionada amb el món de Jeroni Pau i els seus amics romans, precisament poc temps abans que aquest tornés a Barcelona, quan ningú no s'ho esperava. Sembla més plausible que Carbonell se sentís més segur tenint el seu cosí al costat, a Barcelona, i així es decidís, per fi, a redactar un text que tenia entre cella i cella temps havia i que, tot sol, no havia reeixit a conjuminar.

3) De més a més, Pere Miquel Carbonell concep el text de les *Regles* limitat a allò que un dia només en serà la primera part. La segona no entra en els plans originals de l'autor, per més que un dia serà un afegit (l'*Additió*, com dirà molt bé el núm. 175). Ho prova que, de moment, el text s'acaba amb el núm. 174 (τέλος), que vol dir 'acabament'.

4) Que, segons el projecte originari, les *Regles* s'acabaven amb el mot *telos* (núm. 174) també es posa de manifest amb el darrer tros que el precedeix (núm. 165 a 173). Aquestes nou regles apareixen transcrits materialment en el còdex de tal manera que s'hi fa palesa la intenció de l'autor de considerar-les com la culminació del text. I, pel que fa al contingut, recapitulen bona part de la matèria i en preparen la conclusió (*vide* el *Coment.*, 165 i 173). Cf. el § 10.2.

5) Encara existeix una altra prova que Carbonell no havia pensat *ab initio* a fer una obra en dues parts: que (com acabo de dir al punt 1) la que un dia en serà la segona té Jeroni Pau com a referent. Ara aquest és lluny, a Roma. Qui podria imaginar, doncs, que tornarà en un terme més aviat curt? En concebre la primera part, Carbonell no té cap seguretat que Pau es repatriarà, car tothom sap que a la Ciutat Eterna se li presenta un avenir falaguer. Remarquem que *concebre* no vol dir 'redactar': Carbonell *concep* l'obra abans que Pau es repatrii, però no la *redacta* fins després del seu retorn.

6) D'altra banda, si de totes maneres Carbonell volia associar Jeroni Pau a la seva obra (per deferència, per amistat, per interès), per què no l'ha fet figurar ja al començ del text, com a segon

referent, al costat de Bernat Fenollar? És ben clar: li dolia de no tenir-lo a prop seu, però no hi comptava, no podia comptar-hi. S'ha d'accontentar amb el record de les seves missives romanes. Probablement, Pau coneixia el projecte de Carbonell, sigui per mitjà de cartes seves (que, però, no coneixem), sigui gràcies a algun amic comú (que fes de correu entre Barcelona i Roma), sigui, encara, a través de les escadusseres visites de Pau a Barcelona. Però, almenys fins ara, no en tenim proves segures.

7) Raons de coherència interna del text complet (parts primera i segona) palesen que tot ha estat compost en un període molt breu, de dies o, tot al més, setmanes (ho he exposat al § 7.4). El retorn inesperat de Jeroni Pau el 1492 condiona de forma vinculant la data de les *Regles* (en les dues parts), pel que fa al contingut, a les maneres, al temps, a la intenció i a la que podríem anomenar «unitat d'acció» del text.

Conclusió. De les consideracions precedents, se'n conclou: 1) feia temps que Pere Miquel Carbonell tenia les *Regles* al magí, però li costava de decidir-se; de fet, per més que li recava, no aconseguia d'engiponar-ne ni una regla; 2) la tornada sobtada i imprevista de Jeroni Pau és el detonant: havent-ne parlat amb ell, Carbonell escriu amb celeritat el text que havia concebut (núm. 2-174); 3) ja alliberat per la feina feta, els dos cosins canvien impressions sobre el tema: no solament els sembla bé el text redactat, sinó que jutgen convenient d'insistir-hi amb un nou text de característiques semblants, i 4) Carbonell escriu l'*Addició* a les *Regles*, que en constituirà la segona part (núm. 175-322); Jeroni Pau hi figura com a autor.

És així, doncs, com penso que foren compostes les *Regles de esquivar vocables*. El conjunt format per les dues parts (núm. 2-322) forma la «primera versió» del text (cf. el § 10.2 i, abans, nota 13 d'aquest mateix capítol). Aquesta versió sofrirà unes modificacions, que desembocaran en la «segona versió» (§ 10.3). Encara hi distingirem un afegit singular (§ 10.4), altres retocs al manuscrit (§ 10.5) i uns afegits escrits per mans alienes a Carbonell (§ 10.6).

10.2. REDACCIÓ ORIGINAL DEL TEXT (PRIMERA VERSIÓ)

Acabem de veure les grans línies de composició de les *Regles*. En aquest procés ocorregueren nombroses peripècies que convé analitzar. Tornem, doncs, un xic enrere, per examinar en detall com n'escriuí Carbonell la primera i la segona versions. De moment, en aquest paràgraf ens referim a la primera (per a la segona, *vide* el § 10.3). Pere Miquel Carbonell comença de redactar. És un home madur, que s'acosta a la seixantena. Durant anys ha reflexionat a fons sobre els objectius de la seva empresa. Té una idea molt clara de què vol dir-hi i de com hi donarà forma. Ara, gràcies a l'estímul que ha estat per a ell el retorn impensat de Jeroni Pau, s'hi posa amb comoditat i amb ganes. Som a l'any 1492. Bé que podria allargar-s'hi a desdir, ara es limitarà a l'extensió que s'ha fixat fa un cert temps (en concretar el pla) i que ha donat a conèixer a Jeroni Pau (conjunt de regles que més tard anomenarem la «primera part», núm. 2-174).

Escriu sense interrupció, tal com raja, a mesura que se li van acudint les normes correctives i del «bon ús» de la llengua, sense guions *ad hoc*, sense llistes orientadores (cf. els § 7.4 i 10.7). Les distraccions, les repeticions i les faltes que hi comet mostren que improvisa sense ordre ni concert, sense haver-se fet cap esberrany previ. Justament és aquest text que en surt, el que en tot cas podríem considerar un «esberrany» o uns «apunts personals». En algunes ocasions, s'hi fa ressò d'exemples provinents de Bernat Fenollar, que corren de boca en boca (o potser en llistes escrites). Sobretot hi és mogut per la seva dèria d'una llengua acurada: fa anys que hi rumia. Tot ho estampa directament en un quadern del que un dia serà el seu entranyable còdex. Malgrat que, a

hores d'ara, ni ell mateix no sabria pronunciar-se sobre l'extensió que tindrà el text que enceta, el cas és que hi destina, deixant-los en blanc per a aquesta comesa, sis folis (que, una vegada numerats, seran els 200 a 205, *recto* i *verso* de tots ells), cosa que fa un total de dotze cares. Si el text no les emplenés, restarien en blanc. La seva improvisació tindrà, almenys, dues conseqüències notables: 1) l'amalgama de continguts que caracteritzarà el text, tant gramaticals (§ 11.3) com lèxics (§ 11.4), i 2) les que ací anomenem «regles concatenades» (cf. el § 11.5).

Comença, doncs, escrivint-ne els núm. 2 i 3. Però, pel que fa a aquest, l'escriu en una primera redacció (que un dia ell mateix retocarà, cf. el § 10.3). De moment, en consigna el text de la manera següent:

[2] Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols

[3] Mots o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la lengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors

A partir d'aquest moment, convé que el lector segueixi les vicissituds de l'elaboració de les *Regles* damunt el facsímil (§ 8.1). Compostos els núm. 2 i 3, redacta els núm. 4 i 5 (però el núm. 6 queda, per ara, sense escriure) i reprèn del núm. 7 al 24. Escrita aquesta regla (24: «fonoll per fenoll», crítica d'una assimilació vocàlica, que, a més, separa els parlars occidentals i orientals), segurament s'adona que el mot escollit és el primitiu del qual deriva el nom de [Bernat] *Fenollar*, protagonista de la famosa polèmica valenciana (cf. *La brama* v. 68, que al·ludeix a «fenoll» o «espígol»; *vide* el § 3.2). O ja l'hi ha posat intencionadament? (cf. el *Coment.*, 24). Havent-se posat ell mateix a l'aguait, decideix de compensar el núm. 24 (sobre «fenoll»), introduint una correcció relativa al nom del seu cosí *Jeroni* [Pau], tan bon punt se li'n presentarà una avinentesa, però, això sí, interposant-hi unes quantes altres regles, per dissimular. De moment, però, salta del núm. 24 al 26 (el núm. 25 ni tan sols fou escrit per Carbonell; cf. el § 8.2: nota al núm. 25; també a continuació, el § 10.6). No acompleix la seva decisió fins que vol escriure una tirada de regles amb noms propis (núm. 57 a 61). Quan s'hi troba, hi anteposa, doncs, el núm. 56 («Hierony per dir Hierònym»). L'operació és bon xic forçada, car tracta d'una correcció ínfima: no ometre la *-m* final d'aquest nom. Per la seva banda, ell ja coneix bé aquest detall ortogràfic: ho palesen les sovintejades mencions que fa del nom al còdex de Girona, les quals, a més, són corroborades en textos i documents que li arriben d'Itàlia.

Per tant, tal com havia escrit del núm. 4 al 24, compon, doncs, del núm. 26 al 56 (que acabo de comentar). Dins aquesta sèrie posa els núm. 45 («vaig anar e vaig venir per aní e venguí, e semblants») i 46 («guardó per retributió»). Una vegada escrit el núm. 47 («perea e probea per dir peresa e pobresa, e semblants»), repeteix, per error (sense adonar-se que ja els ha escrits), els núm. 45 i 46, als quals (pel criteri correlatiu de numeració adoptat) dono els núm. 49 i 50, respectivament.¹⁴ La distracció que li ha fet repetir unes regles acabades d'estampar pot explicar-se per més d'una raó. Almenys dues:

14. Reconeix que al núm. 50 també podríem llegir *retributo* i *remunerato*. Sembla que Carbonell no deixava de fer faltes com a copista [cf. VILALLONGA (1986, II), p. 69, n. 4; 167 i 169, n. 4; 203, n. 51, etc.]. Una d'aquestes faltes és transcriure *opulentius* per *opulentus* (es tracta de l'adjectiu i no d'un adverbi comparatiu). Bé que de sentit invers, és una falta comparable a les que suposarien *retributo* i *remunerato*, sense *i*. També podríem pensar que aquestes formes existien, en una mena de paralelisme amb mots com *tributus[m]*. Tot és possible. Malgrat tot, m'inclino a llegir-hi *retributió* i *remuneratió*, i així els transcriu a l'edició del text (núm. 46 i 50, al § 8.2). Ho raono a la nota 50 al text (al mateix § 8.2).

1) El refús del pretèrit perifràstic («vaig cantar») era una veritable obsessió dels lletraferits i dels humanistes (*vide* el *Coment.*, 45) i no ens ha de sorprendre que l'interès (per no dir la passió) amb què Carbonell devia combatre aquesta forma verbal l'ofusqués i en tornés a explicitar la norma sense adonar-se que la repetia (aleshores, la repetició del núm. 45 implicaria, com un reflex, la del núm. 46, que el segueix immediatament).

2) També és possible que Carbonell retingués o copiés algunes notes preses amb anterioritat (els núm. 44 i 47 s'acaben amb la fórmula «e semblants», cf. el § 11.1); és sabut que els errors de repetició de fragments quan hom revisa o copia certs textos solen provenir sovint de coincidències d'aquesta mena.

El terreny de repeticions i supressions de regles en què m'he ficat és summament fràgil. De més a més, atès que el manuscrit sofrí una manipulació (§ 10.3) i diversos retocs (§ 10.5), són defensables altres interpretacions, ultra les que proposo (i que només proposo després d'haver-hi vacil·lat seriosament). No m'hi faré fort en cap cas i la qüestió resta oberta. Per fortuna, aquestes modificacions no afecten aspectes centrals del tema. Sigui com sigui, jo diria que en la primera redacció Carbonell escriu successivament els núm. 44, 45, 46, 47, 49, 50 (per a mi, el núm. 48 no és d'aquesta versió).¹⁵

A continuació consigna els núm. 51 a 98 (però salta del núm. 64 al 66; ço és: el núm. 65 no pertany a la primera redacció). En el decurs d'aquesta sèrie de correccions, exactament al núm. 78, Carbonell inaugura un procediment que anomeno «d'opinió» (cf. el § 11.1): abandonant per uns moments el mètode de les *Regles* («evitar de dir A per B»), el substitueix per un judici valoratiu (així, del núm. 78 es diu que «ben sabeu parlar és de persona de baixa sort»). Aquesta novetat es fa present sovint a la segona part de les *Regles* (cf. el § 11.1).

Els núm. 99 i 100 no pertanyen a la primera redacció de les *Regles* (aquell, ni tan sols fou escrit per Carbonell, cf. el § 10.6; aquest, crec que sí, cf. el § 10.5). Ell, emperò, reprèn immediatament la seva tasca de composició. Així, escriu del núm. 101 al núm. 163. Però no hi posa el núm. 128. També cal anotar que als núm. 159 i 160 inicia un altre procediment, ara d'explicació del significat d'un mot; a propòsit dels noms «Càndida» (núm. 159) i «Anastàsia» (núm. 160), ens diu, en cada cas, que es tracta d'un nom propi de dona. D'aquesta «explicació» parlaré més avall (cf. el § 11.1). Escrit el núm. 163, en la primera redacció de les *Regles* l'autor passa a escriure el núm. 165 (el núm. 164 no pertany, doncs, a la primera versió).

Com ho he anunciat (fi del § 10.1, punt 4) i el mateix lector deu haver percebut, amb el núm. 165 alguna cosa canvia, en la redacció del text. De fet, les nou regles que comprenen els núm. 165 a 173 (ambdós inclusivament) formen un bloc que se singularitza dins el conjunt de les restants. Diríeu que l'autor, conscient que és a punt d'acabar la seva obra (s'entén: la que un dia acabaríem dient-ne la «primera part»), vol recapitular fins a un cert punt alguns aspectes de la feina feta.¹⁶ Ens n'ocuparem tot seguit. D'antuvi, remarquem que ell disposa la distribució d'espais en el foli 201r (on ja ha escrit sis regles a la col. a) de tal manera que l'extensió de les darreres regles quedi amitjanada en sentit horitzontal en tota l'amplària del foli. Així, transcrit

15. Ací tenim dues interpretacions possibles: 1) que, per raó que el tema de perfet sempre atrau la seva atenció, Carbonell s'apercebi immediatament del seu error (doble transcripció dels núm. 45 i 49) i esborri el primer, arran mateix d'haver-lo escrit, ratllant-lo amb un traç simple, o 2) que aquesta anul·lació no sigui efectiva fins a la segona versió del text (§ 10.3). Havent de prendre una decisió, dono per bona aquesta segona interpretació, sense, però, sentir-m'hi molt segur. I em deixa tranquil de constatar que és una qüestió secundària.

16. Joan Martí destaca el bloc constituït pels núm. 165-173, sense emfasitzar-ne l'entitat des del punt de vista lingüístic [MARTÍ I CASTELL (1990), p. 65].

el núm. 163 («punxor per dir punxó»), li toca de transcriure el següent (o sigui el núm. 165).¹⁷ I bé, en comptes de continuar col. *a* avall (per completar-la en el dit foli, quan a penes si n'ha emplenat la quarta part), torna a la part superior i hi comença la col. *b* (encapçalant-la amb aquest núm. 165).¹⁸ La innovació en l'espai gràfic prova que en aquell moment l'autor ja té més o menys calculat què dirà fins a la fi, i tot perquè el mot *telos* (núm. 174) quedi sol i centrat en el foli.

És hora d'examinar el contingut d'aquest bloc de nou regles. Es tracta d'un colofó de contingut diatòpic que, projectat en el conjunt de la primera versió tota sencera (núm. 2-322), trenca la lectura de l'obra, si la volíem considerar com un *continuum*. I la trenca perquè hi prenuncia la fi de la primera part (núm. 2-174). Heus ací quatre característiques d'aquest trencament:

1) *De procediment*. El bloc (núm. 165-173) representa una interrupció de mètode i d'estil en la mena de discurs que l'autor havia mantingut fins al núm. 163 i que reprendrà a partir del núm. 177; aquest discurs havia consistit en una llista de formes de llenguatge (en oposició: proscripita *vs.* recomanada), salvant-ne certs casos de formulacions particulars, no aparellades.

2) *De contingut*. El bloc també constitueix la part més explícita i més raonada de crítica dialectològica de les *Regles*. Per això es distingeix de les correccions anteriors (núm. 2-164), en les quals, sense mancar-hi el punt de vista diatòpic, s'imposava el criteri diastràtic. Ara l'autor sembla dir-se: «ultra tot això que hem vist,¹⁹ hem d'insistir en la crítica dialectològica». En fer-ho, s'apropia un concepte típic del Renaixement: la llengua *única*; si hom propugna una llengua noble i acurada, cal reconèixer que només n'hi pot haver *una*. D'ací, la proscripció de dialectalismes.

3) *De teoria sobre el «bon ús»*. De fet, en el grup de nou regles n'hi ha dues (núm. 165 i 173) que, en comptes de contenir correccions concretes, defensen la unitat de la llengua comuna culta i critiquen les formes de llenguatge que s'hi oposen, des d'un punt de vista tant diatòpic com diastràtic. El núm. 165 es fa ressò de regles anteriors, anuncia (amb la frase «com és») el caràcter preferentment geolingüístic de les que seguiran (núm. 166-172) i prepara l'acabament del text (cf. el *Coment.*, 165); al seu torn, el núm. 173 insisteix en l'abast geogràfic (explicitat en comarques) i culte («bon ingeni», «cortesans») de la comesa que s'imposen les *Regles*, i clou l'obra (cf. el *Coment.*, 173).

4) *D'aplicació*. Fets, doncs, els plantejaments generals, segueixen els núm. 166 a 172, consignats novament segons el mètode habitual de les *Regles*. Hi notem, però, un afany manifest d'escollir-hi amb cura les mostres concretes (sobretot dialectals), com si hom volgués reblar el clau del paper que ha assumit el text que ara arriba a acompliment. Vistes quatre propietats del bloc que formen els núm. 165-173, és procedent d'arrodonir-ne el contingut amb una formulació lapidària, que manllevo a Abelard Saragossà, bo i extrapolant-la a tot el text: les *Regles* són una oposició «camp *vs.* ciutat», o, dit amb altres mots: «regions *vs.* l'eix Barcelona-València».²⁰ El coronament formal de les *Regles* és la paraula grega *telos*, 'fi, acabament' (núm. 174).

Pere Miquel Carbonell ha acabat la seva obra. Una bona part de trets idiomàtics defectuosos que, només esbossats *in mente*, el posaven neguitós, ja constitueixen una peça escrita, que l'omple de satisfacció. El mot grec *telos* en certifica, com d'habitud, l'acabament formal. Atès que ja

17. Tinguem present que el núm. 164 no és de la primera versió (cf. el § 10.3).

18. En realitat, comença les col. *b* i *c*, car el text d'aquesta regla ocupa dues columnes.

19. Deu ésser per algun motiu que el núm. 165 comenci amb la frase *més avant* (sobre la qual, cf. el *Coment.*, 165).

20. SARAGOSSÀ (1988), p. 80.

sabia bé què volia dir-hi, només ha esmerçat uns dies a acomplir la feina, uns dies d'aquest 1492, que en la seva vida sempre assenyalarà el retorn de Jeroni Pau.²¹

Explicada la singularitat del bloc que formen les regles núm. 165 a 173, i dilucidat (a la nota 21) el parany d'una possible mala lectura del text, hem de tornar al fil de la composició de les *Regles*. No per disposar ja del text acabat, Carbonell i Pau han d'abandonar el tema de la llengua, que tan a fons comparteixen. És clar que Jeroni Pau, al marge de la seva malaltia, té moltes coses a fer a la Ciutat Comtal. Tanmateix, està en contacte permanent amb el seu cosí. Mariàngela Vilallonga remarca que «de l'activitat intel·lectual de Pau a partir d'aquest any de 1492, en què torna a la seva ciutat natal, no en sabríem res més si no fos per Carbonell, el qual ens informa de l'interès de Pau de corregir-li les seves *Cròniques*, tot i estar colpit de greu malaltia».²²

La relació entre ambdós personatges ha d'ésser per força rica i vària. I té molts caps. El record de llurs epístoles intercanviades durant els disset anys de separació física. Les consultes que Carbonell ha fet a Pau per escrit sobre qüestions de llengua, mentre aquest era a Roma. L'elaboració del llibre de Pau intitulat *Barcino*, justament editat a Barcelona l'any anterior (1491), el qual és un exponent de la seva preparació en història (i també en filologia, bé que en menor grau) i de l'autoritat que tothom li reconeix en el camp de les humanitats. La relació amb Paolo Pompilio, un dels humanistes que més ha aprofundit temes de llengua. Etcètera. També, en fi, l'afer de les *Regles*. L'admiració que sent Carbonell per Pau ja l'havia induït a implicar-lo en aquesta empresa. D'ençà que Pau s'ha instal·lat a Barcelona, i malgrat el seu precari estat de salut, ambdós cosins mantenen freqüents canvis d'impressions sobre el tema. Pau, que ha llegit el text de les *Regles* re-

21. Les darreres consideracions, en subratllar el paper simbòlic del mot *telos*, poden contrastar violentament amb una possibilitat que tampoc no hem d'excloure i que ja he insinuat abans (§ 7.6). Heus-la ací: ens podem demanar si Carbonell no havia tramut una ficció literària, per la qual semblés que les *Regles* tenien dues parts (gràcies al mot *telos*, que faria com si en clogués la «primera»), mentre que de fet ell hauria escrit, pràcticament sense solució de continuïtat, el text sencer (del núm. 2 al núm. 322). Aparentment no mancava un mòbil que l'hagués induït a ordir aquest pla: el seu desig d'incorporar decorosament Jeroni Pau a l'obra. Així el podia fer autor de l'*Additió* a les *Regles* (núm. 175 a 322), la qual només tindria sentit com a «segona part» si quedava formalment separada de la «primera» (per mitjà de *telos*). Vist així, l'imaginat gest de Carbonell no deixaria de tenir una certa versemblança: ho abonaria la unitat temporal i d'acció que distingeix la composició de les *Regles* (§ 7.4) i que s'adiu amb un Carbonell llançat a escriure regles i més regles, totes sobre el mateix tema i en el mateix estil. Nogensmenys, crec que el mot *telos*, ultra el paper simbòlic que li acabo d'atribuir en l'afer, n'hi té un altre de positiu i tan important com aquell: separa efectivament la primera i la segona parts del text. És a dir: l'obra ja fou concebuda com un text sencer (les *Regles*), que tingué acompliment en atènyer el núm. 174; poc més tard, una segona part hi seria afegida (l'*Additió*), amb els núm. 175 a 322. Per tant, Pere Miquel Carbonell no hauria hagut de maquinar res, per fer creure quelcom imaginat: tot el que era literalment escrit era efectivament real. Raons que ho justifiquin? N'hi veig de tres menes:

1) El càlcul dels espais lliures al f. 201r, perquè el mot *telos* coronés el text (que he explicat en detall fa uns moments, en aquest mateix paràgraf, i que cal interpretar al peu de la lletra), mostra que les dues parts del text eren evidents.

2) La labor de redacció de les *Regles*, duta a terme arran de la tornada de Roma de Jeroni Pau, en un abans (primera part) i un després (segona part), però sempre essent aquest ja a Barcelona (que he explicat, no menys detalladament, al començ d'aquest capítol, cf. el § 10.1), ho confirma.

3) El clima cultural on es movia Carbonell i la seva manera de treballar com a erudit, aparentment seriosa, tenien poc a veure amb la tertúlia de Bernat Fenollar, en la qual una persona com Jaume Gassull podia suggerir un debat que no existí (cf. el § 2.1). En principi, i amb l'aplom amb què ell s'autopresenta, Carbonell sembla incapaç de simular cap situació imaginada i diríeu que sempre operà amb realitats tangibles. (No és que no caigués en una temptació que sotja sovint els homes de lletres: arreglar-se els afers *pro domo sua*. Cf. el § 15.1). Malgrat aquesta darrera insinuació, arribo a la conclusió següent: desestimem la possibilitat que Carbonell hagués recorregut a la dita ficció literària, que potser hem pres en consideració d'una manera desproporcionada i innecessària. Tant més que, ni que en féssim cas, el missatge de les *Regles* (defensa de la llengua acurada) sempre és el mateix en un cas i en l'altre, i que la data del text (any 1492) també roman inalterable en un cas i en l'altre.

22. VILALLONGA (1986, I), p. 63.

datcat per Carbonell arran de la seva arribada, l'ha beneït i ha acceptat d'aportar una certa col·laboració a una segona part que tots dos consideren que val la pena d'emprendre.²³ Tanmateix, malalt, reconeix que no pot anar més enllà d'algunes converses i d'algunes orientacions. En definitiva, l'aportació de Pau a *totes les Regles* ja era una realitat abans que existissin.

Carbonell ja en té prou amb això. Decideix de compondre una segona part de les *Regles*. La començarà amb la frase «*Additió*[...] feta per [...] misser Hyerònym Pau» (núm. 175) (ja comentada al § 9.9). *Feta* en el sentit de 'pensada, aconsellada'. Però serà Carbonell qui la redactarà. Ho palesa tota la segona part (núm. 175 a 322): per mica que la comparem amb la primera (núm. 2 a 174), ens adonem de fins a quin punt aquella retira a aquesta: el to, les maneres, la disposició material, l'orientació, les repeticions, etc. Tota la segona part serà feta segons el model de la primera.

Així, doncs, Pere Miquel Carbonell, sempre d'acord amb Jeroni Pau, reprèn la tasca que havia deixat closa amb el mot *telos* (núm. 174), el qual en realitat d'ara endavant ja només coronarà la primera part de les *Regles*. Ho fa dins el mateix any 1492; pocs dies (o poques setmanes) després d'haver acabat la que avui anomenem «primera part». M'ho fa dir la coherència que presenta el conjunt de les dues parts (tant per l'escriptura i la presentació del text, com pel seu contingut) (cf. el § 7.4). Carbonell confia que la seva nova obra també arribarà feliçment a port, segur com està de si mateix, i més ara, que ja compta amb l'experiència d'haver escrit la primera part. Sembla provar-ho que, al manuscrit, ultra l'espai que hi ocupa la segona part (núm. 175 a 325), quedava encara molta extensió de paper per escriure. Per això, una eventual tercera part de les *Regles*, si hagués existit, hauria pogut ésser força més extensa que les dues parts conegudes plegades.

Per tant, sempre en la primera versió de les *Regles*, Carbonell reprèn la tasca escrivint el núm. 175 (que representa la incorporació formal de Jeroni Pau). Per això hi posa:

[175] *Additió per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres perfetament pronuntians lo vulgar català*

En la versió definitiva, aquest núm. 175 desapareixerà, ratllat i anul·lat (cf. el §. 10.3). El núm. 176 el substituirà, la qual cosa vol dir que, a parer meu, aquest darrer no pertany a la primera redacció que ací assagem de delimitar, sinó a la manipulació del text (§ 10.3).

Després del núm. 175, doncs, Carbonell escriu del núm. 177 al 322 (però no hi posa el núm. 212). Com ja ho he dit al començ d'aquest mateix paràgraf (§ 10.2), escriu sense parar, improvisa a mesura que se li van acudint les normes correctives i del bon ús de la llengua. Tot té una forma i un contingut comparables als dels núm. 2 a 172: hom hi proposa solucions selectes contra les formes poc cultes o vulgars i solucions comunes contra les formes dialectals o particulars. Carbonell acaba la primera redacció de les *Regles* amb el núm. 322.

10.3. LA MANIPULACIÓ DEL TEXT DINS EL MANUSCRIT (I SEGONA VERSIÓ)

Pere Miquel Carbonell ha redactat les *Regles* pagant el seu tribut a Bernat Fenollar i a Jeroni Pau. Cada un dels dos prohoms hi patrocinava, per dir-ho així, una part de les *Regles* (cf. el § 15.2).

23. No és desenraonat de pensar que fos Pau qui hagués animat Carbonell a prosseguir l'obra que aquest ja havia deixat enllestida amb el núm. 174 (i que això motivés la menció de Pau a l'inici de l'*Additió*). No és tampoc necessari de pensar-ho. Carbonell s'hi sentia tan empès com quan es llançava a començar-la. I, pel que fa al nom de Pau a l'*Additió*, aquest hi és tan natural com el de Fenollar a la primera part, bé que per raons diferents. Sobre aquest punt, cf. el § 15.2.

També podien jugar-hi raons de tipus sociolingüístic: col·locant un valencià i un barceloní als encapçalaments de l'obra, Carbonell potser s'avançava a desfer possibles ambigüitats, car algú hauria pogut interpretar com a preferències dialectals allò que eren criteris correctius vàlids per a tot el domini lingüístic. De més a més, en un home com Carbonell segurament no deixava de fer-se sentir una raó més pregona i ensem més personal: sobretot per fidelitat i per amistat, però també per oportunisme, pensa que li convé més mostrar-se addicte a l'eximi humanista, ara novament barceloní, que a l'enginyós polemita de la llunyana València, i aspira a consolidar la seva situació en el món dels humanistes que ja prou freqüenta i de participar del prestigi del seu erudit parent. Per assolir aquest doble propòsit, vol: 1) afectar Jeroni Pau, com a coautor, a la totalitat de les *Regles*, i 2) allargar-ne el text, fins a fer-ne una abundosa miscel·lània. Dues etapes exigirà el seu doble propòsit i totes dues marquen el clímax de les vicissituds de la composició del text. Perquè el seu projecte esdevingui realitat, Carbonell haurà de fer modificacions gràfiques importants en el manuscrit, esborrant-ne i afegint-hi trossos escrits. Amb el fi d'ajudar el lector, indico els esborraments entre claudàtors ([]) i els afegits, *en cursiva*.²⁴

No puc creure que Carbonell no informés Jeroni Pau de l'operació política i gràfica que estava maquinant. Al contrari. Els dos amics i parents residint a Barcelona, continuen veient-se sovint. Un dia Carbonell parla a Pau del seu propòsit i, a precís d'aquell, aquest accepta de veure's considerat formalment com a coautor de l'obra tota sencera. Bé que ignorem la data d'aquesta manipulació del manuscrit, jo la situaria poc temps després d'acabada la segona part. Més tard, és segur que tots dos haurien estat massa ocupats amb les *Cròniques d'Espanya* de Carbonell. Però també hi ha un altre argument, que sorgeix del mateix text: a còpia de reiterades lectures del manuscrit, un observador atent tendeix a donar cada vegada marges de temps més estrets entre els termes cronològics del conjunt de les *Regles*. Per tant, els al·ludits canvis en el manuscrit probablement hi foren introduïts encara durant el mateix any 1492.

10.3.1. PRIMERA ETAPA

Es tracta, doncs, d'incorporar-hi Jeroni Pau. També ací el lector és pregat de seguir damunt el facsímil les operacions gràfiques que Carbonell duu a terme en el manuscrit. Ell pretén que Jeroni Pau figuri com a autor en la part que, segons la primera redacció, només tenia Bernat Fenollar com a referent. És cert que Carbonell ja s'ho va saber arranjar per fer-hi sortir el nom del seu cosí, dedicant-li una correcció del seu nom, que s'ha d'escriure *Hierònym* (núm. 56). Però ara es tracta de fer-l'en formalment coautor. Al seu torn, la tasca de Carbonell en aquesta etapa té dues parts: una de substantiva i una altra de consecutiva: la primera es descabdella en dos moments successius; la segona, en tres. Vegem-ne ara la primera part (o substantiva). D'antuvi, escriu, al marge esquerre de la col. *a* (f. 200r) i amb lletres petites, el núm. 3 *bis*:

[3 bis] *e lo magnífich doctor e litteratíssim misser Hierònym Pau, canonge de Barcelona*

Aquest apunt, emperò, només té un caràcter prenotatiu, a l'espera d'incorporar Jeroni Pau d'una manera més formal i més solemne. D'altra banda, res més fàcil. El *primer moment* de la

24. Aquests matisos només són aplicats en la manipulació de què parlo ací; altrament, en general, tot el text de les *Regles* sempre és transcrit en tipus rodons.

part substantiva consisteix a afegir el nom de Jeroni Pau dins el núm. 3, per mitjà d'un tros interlineat, de manera que l'enunciat queda com segueix (hi indico l'afegit *en cursiva*):

- [3] Mots o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la lengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar <e> *misser Hierònym Pau* e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors

Ara bé, Carbonell no en té prou. Vol que la presència de Pau al manuscrit no es limiti als encapçalaments, sinó que també sigui patent almenys en un aspecte de correcció idiomàtica. I això el duu al *segon moment* de la primera part de l'operació (o substantiva). Recorre novament a la condemna del perfet perifràstic, que ja l'havia fet posar nerviós en compondre la primera versió de les *Regles* (cf. el § 10.2, amb la redacció repetitiva dels núm. 45 i 49); com sabem, es tracta d'una qüestió verament crucial per als homes de lletres de la fi del quatre-cents, sobre la qual tots dos estan d'acord, no cal ni consultar-lo. Així, intercala el núm. 48:²⁵

- [48] *Aquests vocables de vaig anar a misser Hierony Pau ne a mi, Pere Miquel Carbonell, no parisian bons vocables. Més val dir: anam, venguem; no: vam, etc. E axí dic*²⁶

Ja és consumada la part substantiva de la incorporació de Jeroni Pau. L'operació té unes conseqüències que formen la que per això he anomenat «part consecutiva». Aquesta es realitza en tres moments, tots tres naturals i obligats, però no tan lligats cronològicament com els dos de la primera part, gairebé simultanis.

El *primer moment* es produeix quan, ja ampliada, amb el nom de Jeroni Pau, la menció dels «hòmens diserts» a judici dels quals calia evitar un cert nombre de «mots o vocables», l'apunt que he transcrit amb el núm. 3 *bis* ja mancava de sentit. Per això Carbonell simplement l'esborra, amb uns traços espessos, que avui fan difícil de llegir el text que hi havia al dessota (el torno a reproduir, ara amb el signe d'esborrat, és a dir, entre claudàtors):

- [3 *bis*] [e lo magnífich doctor e litterattíssim misser Hierònym Pau, canonge de Barcelona]

El *segon moment* consisteix a passar ratlla al núm. 175 (no una ratlla, sinó diverses i gruixudes, i algunes altres, més fines, en el sentit de grans creus de multiplicar), de manera que cal considerar-lo anul·lat o esborrat. D'altra banda, això l'obliga a redactar un nou enunciat: és el núm. 176 (que no constava a la primera redacció).²⁷ Tots dos números queden com es veu a continuació (el tros anul·lat, entre claudàtors; l'afegit, en cursiva):

25. Recordem que el número d'aquesta regla (48) és determinat per la transcripció topogràfica del text. En una ordenació cronològica vindria després de l'actual núm. 49.

26. És possible que la intercalació del núm. 48 hagués estat feta abans d'incorporar el nom de Jeroni Pau al núm. 3 (que ací considero d'inserció anterior). Potser ho justificaria la necessitat de desfer ambigüitats sobre l'abast geogràfic del pretèrit simple («jo canti»), a la qual suara feiem al·lusió (§ 10.2, sobre els núm. 45 i 49). Ben mirat, però, em refermo en l'opinió ja emesa, que no deixa d'ésser lògica. Com he dit, l'operació d'incorporar Jeroni Pau té dos moments: fer-lo coautor de tot el text (afegint el seu nom al núm. 3) i citar el seu parer sobre l'ús del pretèrit simple (redactant el núm. 48). Tot plegat degué ésser com un cop de geni en dos temps, certament consecutius, però gairebé simultanis. La prova paleogràfica no fa sinó reblar el clau: al f. 200r sembla no oferir cap dubte que les intercalacions dels núm. 3 (*misser Hierònym Pau*) i 48 (*aquests vocables de vaig anar [...]*, fins a la fi) són fetes amb la mateixa tinta i gairebé m'atreviria a dir que en una única sucada de ploma al tinter. Les dues intercalacions devien durar menys temps que el que jo he esmerçat a descriure-les.

27. Per a una altra possible funció d'aquest núm. 176, cf. la nota 32. La matèria és delicada i hom sempre pot aventurar noves interpretacions, que en cap cas tindrè per gratuïtes.

[175] [«ADDITIÓ per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres perfetament pronuntians lo vulgar català»]

[176] *seguexen-se additions de vocables a parlar pertinentment*

Altrament dit: tan bon punt decideix d'esborrar el núm. 175, Carbonell es veu obligat a escriure una frase que enllaci el text anterior amb la seva continuació (núm. 177 i següents); si no, aquest núm. 177 apareixeria mancat de justificació. La frase d'obligada presència és el núm. 176. Tant depèn aquesta frase del núm. 175, que, dels cinc mots lexemàtics de què consta, n'hi ha dos que són manllevats al número anterior: *additions* i *parlar*. I així es pot reprendre la lectura del text. No cal dir que la tinta emprada per a ratllar el núm. 175 és la mateixa emprada per a escriure el núm. 176. No la força muscular aplicada a moure el puny, més intensa per al núm. 175 que per al núm. 176.

És possible que Carbonell també ratlli la paraula *telos*, amb la intenció que desaparegui un testimoni clar de l'originària partició del text en dues meitats. N'he parlat a l'edició del text (§ 8.2, nota al núm. 174). D'altra banda, *telos* ja no hi tenia cap funció (cf. el *Coment.*, 174). En tot cas, cal remarcar que Carbonell traça una doble línia horitzontal, que abraça d'un cap a l'altre de la pàgina.

Heus ací per què les regles referides al pretèrit perifràstic són definitivament els núm. 49 i 48 (sens dubte per aquest ordre). Tanmateix, encara podem parlar d'un *tercer moment*. En efecte: de retop, Carbonell s'adona que els núm. 46 i 50 constitueixen una repetició innecessària, fruit de la distracció que ja sabem (§ 10.2), i esborra (o ratlla) el primer amb un traç molt gruixut i manté el segon (però, en realitat, la supressió del núm. 46 és un dels «altres retocs al manuscrit», que veurem al § 10.5).²⁸

El resultat de la manipulació de Pere Miquel Carbonell és ben palès: des d'un punt de vista formal, tot el text de les *Regles* ha estat establert «a juy de [...] mossèn Fenollar e misser Hierònim Pau e altres [...]» (núm. 3); així mateix, el tros que feia: «Additió per bé parlar la lengua catalana [...]» i que marcava el començ de la intervenció de Jeroni Pau, ha estat suprimit, i substituït, com hem vist, pel nou núm. 176. D'aquesta manera Jeroni Pau consta com a coautor del text tot sencer. Nogensmenys, Carbonell no aconseguí de fer desaparèixer un parell de testimonis gràfics de la independència primitiva de dos textos: 1) la paraula grega *telos* 'acabament', i 2) la dita «*Additió* [...]». Gràcies a la durabilitat de la tinta emprada per Carbonell, cinc-cents anys després de la seva manipulació al manuscrit, hem pogut reconstruir-ne la situació original i descobrir els esforços que ell féu per modificar-la i dissimular-la.

10.3.2. SEGONA ETAPA

Acabem de veure que Pere Miquel Carbonell ha dut a terme la primera etapa del seu doble propòsit: incorporar Jeroni Pau a la totalitat de les *Regles*. Ara hem de referir-nos a la segona eta-

28. Com he insinuat a la nota 26, es podria suposar que el núm. 48 no estigués lligat a la manipulació del manuscrit (per a incorporar-hi Jeroni Pau); que Carbonell l'hagués escrit, doncs, abans de declarar Pau coautor de totes les *Regles*. En el fons, de totes dues maneres s'assoleix el mateix objectiu, que és d'incorporar Jeroni Pau a l'obra: 1) en la primera suposició, el núm. 48 confirma l'operació ja feta; 2) en la segona, Carbonell no pot dissimular que ja té *in mente* el pla per a dur-la a terme. Amb tot, penso que la meua interpretació és prou consistent per a mantenir-la (recordem la «prova paleogràfica», cf. la nota 26).

pa: les seves ganes de perllongar-ne el text, per convertir-lo, a l'estil de certes mostres de la cultura humanística, en una miscel·lània consistent.

Les ganes són evidents. Encaixen en el temperament i en la voluntat de Carbonell, en qui, com d'habitud, sembla que es combinen unes desmesurades ganes de fer-s'hi veure i un pregon desig de servir a la llengua. Després de tot, ell ja ha redactat més de tres-centes correccions idiomàtiques. Deu sentir-se'n satisfet, i és natural que vulgui anar més enllà. L'experiència que ha adquirit amb la redacció de les *Regles* l'encoratja i el tempta de fer un text més llarg. Però dubta. Com abans de tornar Jeroni Pau de Roma, ara torna a costar-li de decidir-se. Per fi, vencent resistències i vacil·lacions, pren una decisió agosarada. Agafa el quadern de les *Regles*, aquest se li obre (per casualitat?) pel f. 201r, justament a l'indret on es troben l'acabament de la primera part del text i l'inici de la segona (l'espai davant el qual deu haver estat cavil·lant en els dies o les setmanes que han transcorregut entre la redacció de l'una i de l'altra), i escriu, a la part de dalt del foli, el núm. 164 de les *Regles*, que és un veritable compromís. En subratlla les tres primeres paraules, segurament per cridar l'atenció de qui s'hi acostarà o per indicar-ne la importància. Aquest núm. 164 fa així:

[164] *Lo qui's segueix ha ésser continuat en la fi de tota aquesta obra*

Al manuscrit resta patent que aquest enunciat (fora de la caixa d'escriptura, lletra més petita i més atapeïda, tinta diferent i menys acolorida que la de la resta del foli) és de redacció posterior a tots els textos que hi figuren. El seu emplaçament material és prou eloqüent. El tros subratllat posa en relleu l'oració de relatiu («lo qui's segueix») que fa de subjecte de l'oració principal d'aquest núm. 164. «Lo qui's segueix»: heus ací la peça clau per a la interpretació del text.²⁹ Com hem d'entendre aquesta frase? No és cosa fàcil de dilucidar. En això que segueix resumiré el meu raonament i la conclusió a què he arribat. Reconec que no és l'única manera d'interpretar el núm. 164 (i així ho farà veure a la nota 32). De moment, però, em permeto d'exposar el meu punt de vista.

És cert que «lo qui's segueix» podria referir-se a allò que materialment l'autor té més a prop seu en el moment d'escriure: els núm. 165 a 173: tots ells són 'allò que segueix'. Si així fos, veuríem confirmat el caràcter específic d'aquestes nou regles, que, com hem vist, constitueixen un bloc particular. Nogensmenys, tinc la impressió que, procedint així, ens fiquem en un atzucac. Les reserves que hi poso quedaran aclarides en això que segueix.³⁰

A parer meu, el núm. 164 fou escrit després que l'autor hagué redactat *tota* la primera versió de les *Regles* (núm. 2 a 322); per això he pogut dir que cometia una gosadia, en comprometre's a escriure'n una «tercera part». Aleshores, què és «lo qui's segueix»? Molt senzillament: ho és *tot*. L'autor ha escrit amb prou precisió per fer-se entendre i el lector s'ha pogut cenyir al sentit literal per entendre. Entendre què? Que «lo qui's segueix» és tot el que ve immediatament després del

29. De moment, cal insistir que, des d'un punt de vista paleogràfic, la lectura correcta d'aquesta frase és *ha ésser continuat* i no **ha estat continuat* (cf. el § 8.2, nota al núm. 164). Aquesta darrera podria induir a una interpretació errònia.

30. Aquest no seria l'únic cas d'una inscripció en el còdex de Girona que, en una localització i amb una formulació comparables a la del núm. 164 del f. 201r, es refereix a quelcom existent a la mateixa pàgina del manuscrit en què ha estat escrita. Es tracta del f. 280r, que conté l'epigrama que comença amb els mots «Haec manus, oh lector [...]». VILALLONGA (1986, II), p. 133, n. 1, ho comenta així: «Al marge esquerre del foli i a dalt de tot, hom pot llegir la següent anotació de Carbonell: "En aquest spray ha ésser pintada la mà per saber de cant". Però la mà no va ser mai reproduïda en el lloc que li era reservat, i l'epigrama de Pau romangué sol, com el peu d'una figura inexistent.» La dada és interessant, però em semblen molt més valuosos i convinents els cinc arguments a favor de la meua interpretació, que el lector trobarà a continuació al text.

mateix núm. 164 i va fins a la fi de l'obra (núm. 322). En concloc que una interpretació congruent del núm. 164 pot ésser la següent: les regles que segueixen a partir d'ací (núm. 165 a 322) hauran d'ésser continuades després de l'última de la sèrie (núm. 322).³¹ És la formulació del compromís agosarat.

Arguments en suport de la meva proposta:

1) La col·locació comprimida del núm. 164 en una franja superior del f. 201r pressuposa que aquest ja estava ple de text escrit; per tant, el núm. 164 ha d'haver estat redactat posteriorment, no sols a la primera part de les *Regles*, sinó també a la segona, que comença davall *telos*. Si no, al dessota d'aquesta paraula hi haurien quedat gairebé dos terços de foli en blanc, que podien aixoplugar el núm. 164 i força regles més de la presumpta continuació.

2) La frase [*en la fi de*] *tota aquesta obra* no sembla referir-se únicament al bloc dels núm. 165 a 173 (o 174), perquè seria exagerat d'emprar el ponderatiu *tota* («*tota aquesta obra*») només per a una «obreta» de nou regles. En canvi, la ponderació encaixa millor amb una successió de prop de 160 regles.

3) No tindria sentit que l'autor es comprometés a continuar el text (a partir dels núm. 165 o 177), si ja en tenia un tros de redactat (almenys fins al núm. 195, que és on el foli queda complet).

4) A diferència de la primera part, que significativament culmina amb un bloc de regles consistent i no mancat d'un cert contingut sintètic i programàtic (núm. 165 a 173) (cf. el § 10.2), la segona part s'acaba d'una manera abrupta amb el núm. 322 («succehidors per successors»). Senyal indubtable que l'autor vol prosseguir. L'estat d'esperit amb què no *acaba*, sinó que *interromp* la seva tasca és el mateix que li fa dir que «l'obra serà continuada».

5) Que es refereix a la «fi de tota aquesta obra» (núm. 322) també sembla provar-ho que l'autor hagi reservat una sèrie de folis en blanc, amb els quals compta en anunciar el seu compromís. O sigui: l'autor pensava en aquells folis en blanc, quan deia que «el que segueix hi ha d'ésser continuat».³²

Més ben dit: era el que «havia d'ésser-hi continuat», i ho dic així per tal com Carbonell ja no arribà a fer realitat el seu projecte. He mirat la resta del còdex i no s'hi troba cap text semblant al de les *Regles*. Sens dubte, Pere Miquel Carbonell havia reservat tots els folis que deixà en blanc (que feien set cares o pàgines del còdex) per acomplir el seu segon propòsit: ampliar les *Regles de esquivar vocables*. Però hi renuncià.

31. Podríem discutir si el punt de partença de «lo qui's segueix» ha d'ésser el núm. 165 o el núm. 177 (després de *telos* i les introduccions a la segona part). Però això és poc rellevant, i en prescindirem.

32. Ací he examinat una manera d'entendre el núm. 164 de les *Regles* i, d'acord amb les cinc raons exposades, n'he conclòs que la frase *lo qui's segueix* es refereix a la resta de tot el text (núm. 165-322). Això no vol dir, emperò, que hom no pugui interpretar-lo d'altres maneres, també raonables. Una d'elles és la que sosté Montserrat Adam. Ella no creu que *lo qui's segueix* es refereixi a *totes* les regles següents (núm. 165-322), sinó que hi entén simplement la seva intenció de continuar «esquivant vocables». Si així fos, semblaria més coherent que l'autor no clogués l'obra fins després d'haver introduït *tots* els mots que volia rebutjar que no pas que volgués escriure una obra posterior per a encabir-los-hi. La seva opinió es basa en els indicis següents: 1) al foli en qüestió hi ha un traç perimètric que engloba per l'esquerra les regles núm. 165-173, i així indica que constitueixen un bloc amb unitat de sentit, centrat en la varietat diatòpica; 2) aquest traç es troba ben bé al dessota del núm. 164; 3) l'esmentat bloc fou escollit per l'autor com a colofó de la primera part de les *Regles* (com ho posa de manifest el pas de la col. *a* a la col. *b*, en previsió de l'acabament imminent del text), i 4) per això es podia esperar que el mateix autor voldria redactar un colofó semblant per al final de l'obra entera. Tenint en compte les raons dites, Montserrat Adam en conclou: 1) que *lo qui's segueix* només es refereix al bloc dels núm. 165-170, i 2) que la frase *en la fi de tota aquesta obra* es refereix a un suposat final que l'autor preveia d'escriure abans de cloure el que ací considerem la segona part de les *Regles*, però que no escriví. Malgrat les meves reserves, l'opinió emesa no em sembla desenraonada. Ara el lector ja està en condicions d'optar.

Es fa difícil d'imaginar-ne la causa. Ara em limitaré a formular alguns interrogants sobre causes possibles de la greu decisió que prengué Carbonell, qui, en el moment d'escriure aquest núm. 164, semblava tan enardit a continuar «esquivant vocables». Se m'acuden les següents:

- 1) Potser la mort de Jeroni Pau (esdevinguda a Barcelona el març de 1497)?
- 2) O la feina que Carbonell veia que li queia al damunt, amb la preparació de les *Chroniques d'Espanya* (que començaria a redactar el febrer de 1495)?
- 3) No hauria sofert ell mateix un cert canvi d'orientació professional (des que fou nomenat arxiver reial el 1476)?
- 4) No podia témer Carbonell que la compleció de l'obra que tenia en curs exigís una preparació tècnica superior a les seves forces (sobretot si es comparava amb Jeroni Pau i el seu saber filològic)?
- 5) I si la posició que els humanistes estaven prenunciant vers el tombant del 1500 (a favor de l'ús del *vulgar*) hagués induït Carbonell a creure que potser ja no valia la pena de continuar les *Regles*?
- 6) No podia sentir-se incòmode davant certs sectors de la societat que era la seva (per raons temperamentals, polítiques o altres)?
- 7) No s'orientava la política dels reis Ferran i Isabel vers una hegemonia de la llengua castellana (que podria fer inútils els seus esforços per millorar els usos del català)?
- 8) O era que simplement Carbonell ja estava fatigat d'«esquivar vocables»?

M'imagino que el lector resta aclaparat després de llegir la llista de fets que pogueren condicionar la renúncia de Pere Miquel Carbonell. Haig de dir que jo no m'he sentit pas menys aclaparat que ell, en confeccionar-la. Probablement la causa (o les causes) determinants es troben entre les enumerades. Amb tot, ara ens prendrem un temps per a reflexionar-hi i reprendre aquest tema en el moment oportú, ço és quan valorarem la decisió de Carbonell en el clima de l'anomenada *qüestió de la llengua*, que serà l'objectiu de la part quarta d'aquest llibre (cf. el § 16.1).

M'apresso, emperò, a anunciar que no per reflexionar-hi estarem segurs de trobar una explicació còngrua. L'únic fet real és que uns folis restaren en blanc al manuscrit de Girona.

10.4. UN AFEGIT SINGULAR

Entre els fragments afegits al manuscrit posteriorment a les dues versions de les *Regles* (la redacció original i la manipulada), el més destacable és el conjunt que formen les tres últimes correccions del text (núm. 323, 324 i 325). Haig de dir d'entrada (i hi insistiré al *Coment.*, 323 a 325) que es tracta d'un fragment unitari i sóc jo mateix qui l'ha dividit en tres regles, aprofitant lleus separacions en llur contingut global. Ho he fet per facilitar-ne els comentaris i per reduir la diferència en extensió que s'hauria produït entre una regla de moltes ratlles i totes les regles restants.

M'imagino que l'autor, en constatar que la col. c del darrer foli que havia escrit havia quedat en blanc (només tenia una correcció: la núm. 322), i no sabem si, havent ja renunciat a continuar les *Regles* en els folis següents, volgué rescabalar-se d'haver deixat un darrer terç de foli sense escriure. I es féu el propòsit d'emplenar-lo. Però, sigui per ganes de canviar de sistema, sigui perquè pensés que fins aleshores havia dedicat poca atenció a temes de morfologia, compongué les tres regles dites, que versen sobre desinències verbals (núm. 323 i 324) i sobre terminacions de masculí i femení (núm. 325).

Una darrera novetat: en aquesta part, Carbonell no segueix l'estil habitual de les *Regles* (que oposen formes proscriutes i formes recomanades), sinó que s'ajusta a allò que seria una

gramàtica. Per això l'anomeno «un afegit singular». D'altra banda, tot el fragment fou redactat amb presses, distraccions i faltes. És de la mà de Carbonell, autor del text general, però en caràcters més petits. *Vide*, a l'edició del text (§ 8.2), les notes als núm. 323, 324 i 325, i sobretot el *Coment.*, 323, 324 i 325.

10.5. ALTRES RETOCS AL MANUSCRIT

Ultra la primera redacció de les *Regles*, feta per Pere Miquel Carbonell (§ 10.2), la manipulació que el mateix Carbonell operà en el manuscrit (§ 10.3) i l'afegit que he anomenat «singular» (§ 10.4), constatem una sèrie d'altres alteracions al text, que inventariaré en això que segueix. Es tracta de canvis gràfics fets per Carbonell, que té una lletra molt regular i fàcil de reconèixer. Poden ésser anteriors, coetanis o posteriors a la gran manipulació, la qual no se'n veu afectada en cap cas. Semblen modificacions ocasionals, mai essencials i sempre complementàries, provocades per lectures successives, totals o parcials, del text de les *Regles* que en fa el seu mateix autor i transcriptor. Atès que no en podem establir la cronologia, els presentaré pel mateix ordre en què apareixen (i segons la numeració general del text). Els breus comentaris que hi faré a continuació poden ésser completats pel lector, que haurà d'acudir a les notes corresponents en l'edició del text (§ 8.2), i, sempre que calgui, als comentaris del capítol 13. Els retocs en qüestió són els següents:

— Núm. 1, «sebrero per sombrero». Redactada posteriorment a la primera versió sencera. Repeteix el núm. 298.

— Núm. 6, «massete per masseta». Inclòs abans de redactar l'afegit singular, cf. el § 10.4, com ho prova que aquest l'hagi reproduït (cf. el *Coment.*, 325).

— Núm. 46, «guardó per retributió». Ací el manuscrit ha estat retocat en el sentit que aquesta regla fou esborrada, vista la redundància produïda pel núm. 50 (ja comentat al § 10.3).

— Núm. 58, «sancta Gràtia per dir sancta Engràtia». Pròpiament l'afegit és el mot *sancta* de la frase «sancta Engràtia».

— Núm. 65, «malanconia per melancolia». Regla afegida pel mateix autor, després de redactar la primera versió. Sembla obeir a unes ganes d'insistir sobre la regla anterior.

— Núm. 78-80, «parlar de baixa sort». Fórmula abreujada del judici que trobem al núm. 78 (que fa: «ben sabeu parlar és de persona de baixa sort»). Fou incorporada després de la primera versió, com ho proven el color de la tinta i la localització (fora de la caixa d'escriptura, a l'esquerra de la col. *a*).

— Núm. 100, «nerenny per nerey». Regla escrita amb posterioritat a la redacció de la primera versió. La seva inclusió anivella les col. *a* i *b* del foli. Bé que no deixi d'inspirar certs dubtes d'atribució, acabo inclinant-me a tenir-la per escrita per Carbonell.

— Núm. 128, «millor és dir penitencier que confessor». Regla que modifica la núm. 129 («confés per dir confessor»), i que, com és lògic, fou escrita després d'aquesta. Ho corroboren el color de la tinta, la localització (a l'angle superior dreta del foli, fora de la caixa d'escriptura), el format de la lletra i l'atapeïment dels mots.

— Núm. 212, «cabàs, e no sanaya». Regla que vol precisar l'abast del núm. 211. Es troba fora de la caixa d'escriptura, la qual cosa prova que fou afegida després de redactades les altres regles que formen sèrie amb ella. Amb tot, tant pels tipus gràfics com per la identitat de la tinta emprada, pot haver estat escrita immediatament després de tota aquesta sèrie.

— Núm. 218, «[...Bíblia], qui és lo sacrat libre» (l'afegit només és l'oració de relatiu). Frase d'explicació sumària del significat del mot (en aquest cas, diu què és la Bíblia) (cf. el § 10.2). Inclosa posteriorment, com es veu perquè ha estat interlineat.

— Núm. 275, «eximpte o eximpli per exemple». Les paraules *o eximpli* foren afegides posteriorment a la primera versió, com es veu per la situació d'interlineat i per la diferència de tinta.

— Núm. 292, «contendre per dir contenir». Regla escrita amb posterioritat a la redacció de la primera versió. Afegida a la fi de la col. *a*, que, si abans quedava curta, ara s'ha convertit en la més llarga del foli. Sorgeixen dubtes sobre la mà que l'escriuí. Havent fet comparacions amb altres mostres del text i de tot el còdex, m'inclino a donar-la per redactada per Carbonell.

— Núm. 293. Després de redactada la regla, hom hi afegí el mot *papelló*. Segurament hi fou incorporada immediatament.

Fins ací, en els tres paràgrafs anteriors (del § 10.2 al § 10.4) i en el present (§ 10.5), hem seguit amb un cert detall les vicissituds de la composició de les *Regles*, de les quals fou protagonista constant Pere Miquel Carbonell. Amb això rectifico les insinuacions que jo havia fet en editar les *Regles* l'any 1950, tot donant a entendre que hi havia bastants casos de mots o expressions que no eren de lletra seva. Que el lector ho atribueixi, per una banda, al fet que jo havia treballat aleshores amb una transcripció feta a Girona en dos dies replets (la qual, després ja no vaig poder tornar a confrontar amb l'original) i, per l'altra, que en els darrers anys m'he pogut familiaritzar a bastament amb la lletra de Pere Miquel Carbonell, no solament per la lectura del text de les *Regles*, repetida dotzenes de vegades, sinó també recorrent nombroses pàgines del còdex. Ara no m'hi sento tan insegur com cinquanta anys ha.

Tanmateix, les *Regles* no deixen de presentar alguns casos que posen en qüestió l'escriptura única de Carbonell respecte al text, en el sentit més estricte de la paraula *única*. Penso en quatre regles (núm. 25, 99, 100 i 292), que, d'entrada, comparteixen una mateixa condició: totes es troben en un extrem de columna dins el foli corresponent, sigui a dalt, sigui a baix, i totes resten poc o molt separades del cos de la columna a què pertanyen. Llur situació demostra que no pertanyen al text general, sinó que hi foren incorporades amb posterioritat. Ara bé, això no impedeix de repartir-les en dos grups, des del punt de vista paleogràfic: n'hi ha dues (núm. 100 i 292), que em semblen d'atribució discutible (poden ésser de Carbonell i poden no ésser-ho), mentre que les dues restants (núm. 25 i 99) no crec que les escrivís ell, i penso que no em quedaré sol a creure-ho. Per tant, ara examinarem els núm. 100 («nerenny per nerey») i 292 («contendre per dir contenir»). Per a les altres dues regles, cf. el paràgraf següent (§ 10.6).

Un examen atent de les regles núm. 100 i 292 ens fa dubtar. Només cal que el lector repassi les notes al text (§ 8.2) i veurà que les impressions contradictòries que en sorgeixen tant ens poden dur a acceptar-les com a escrites per Carbonell, com a negar-los aquesta condició. Afegeixo que tampoc no es tracta d'una qüestió essencial per al tema d'aquest llibre. Comptat i debatut, m'inclino a considerar-les totes dues escrites per Carbonell.

10.6. AFEGITS ESCRITS PER MANS ALIENES A PERE MIQUEL CARBONELL

Ací donaré breu notícia de les dues regles que foren escrites per algú que no era Carbonell: són els núm. 25 i 99. La referència serà forçosament breu, per tal com ens manquen dades per a qualsevol indagació correcta. Si ens deixàvem endur per la fantasia, prou que podríem teixir elucubracions atractives, potser no inversemblants i tot. No ho faré. Només em permetré una insi-

nuació. Els dos afegits en qüestió foren obra d'algú que tenia accés al manuscrit de Carbonell; si no, com hi hauria arribat? El nom del cosí Jeroni Pau, retornat de Roma i instal·lat a Barcelona, ens assetja i ens fa divagar. No devien departir sovint Carbonell i Pau sobre les *Regles*, l'autoria si més no formal de les quals aquell s'havia entestat que fos compartida per tots dos? Resulta, a més, que el núm. 25 diu que cal evitar de dir «Geroni per Gerònim», ni més ni menys que el núm. 56, on Carbonell ja s'havia anticipat a dir el mateix, per congraciarse amb el seu parent (cf. el text, al § 8.2, núm. 25 i la nota corresponent).³³ Pel que fa a l'enigmàtic núm. 99, no gaire fàcil de llegir, diríeu que el traçat no s'aparta massa de la lletra del núm. 25 (per la g, per la r). No podrien haver estat escrites ambdues regles per la mateixa persona? Les acosta que totes dues versen sobre noms propis de persona. Tanmateix, haig de reconèixer que, des del punt de vista paleogràfic, la similitud que insinuo no sembla tan satisfactòria. Ho deixo en aquest punt, perquè havia dit que no hi conjecturaria i sens dubte ja n'he fet un gra massa.³⁴

10.7. REFLEXIÓ SOBRE LES FONTS DE LES REGLES

Mirem ara d'escatir les fonts en les quals l'autor s'ha inspirat a l'hora de redactar les *Regles*. Doncs bé, no cal haver resseguit gaires normes correctives per a adonar-se que aquesta seria una feina supèrflua. Per quina raó? Simplement perquè no s'hi endevina una documentació externa que es reflecteixi en el text: els mots que l'integren, del camp terminològic que sigui, hi són posats d'una manera asistemàtica, no formen sèries mínimament completes ni coherents, no són enumerats l'un després de l'altre, sinó fent salts i deixant-hi buits significatius. Hi són emmagatzemats en una llista dreçada capriciosament, a mesura que al redactor se li van acudint. I això, d'un cap a l'altre del text.

Heus-ne ací una mostra; la prenc del vocabulari jurídic i administratiu (cf. el § 11.3.5), del qual les *Regles* ofereixen deu exemples:³⁵ *homicidi* (núm. 112), *algozir* (núm. 114), *béns parafer-nals* (núm. 120), *plet* (núm. 122), *procurador* (núm. 132), *dot* (núm. 138), *legítim* (núm. 196), *sponsalici* (núm. 228), *execudor del testament* (núm. 266) i *successors* (núm. 322). Quina manera de mesclar termes referits a parts tan diferents del dret (penal, administratiu, civil, processal, etc.)! No n'hi ha cap que sigui esmentat consecutivament amb un altre (la qual cosa vol dir que entremig hi surten exemples de camps ben altres). Aquests deu mots han estat citats a la bona de Déu, sense la més petita reflexió prèvia abans de transcriure'ls. I això mateix s'esdevé amb mots de qualsevol grup semàntic (i amb les formes gramaticals, etc.). Les *Regles* són una gran barrija-barreja. Si l'autor hagués begut en alguna font, prou que s'hi notaria.

És cert que no hi manquen correccions fetes a mots poc habituals en el llenguatge corrent,

33. Pot fer estrany que, acostumats a llegir el nom de Jeroni Pau amb grafia llatina (*Hierònym* i semblants, cf. el § 9.6, nota 16), ara ens el trobem en romanç. Encara que Carbonell l'escrivia en llatí, ací hom l'ha transcrit en la forma arromançada que era habitual en aquella època (cf. el DCVB, s. v. *Jeroni*, que cita *sant Geroni*, extret dels *Eximilis*, del segle xv). No hi ha contradicció, perquè aquest núm. 25 no fou obra de Carbonell. En tot cas, així s'esvairia la sospita que hi hagués intervingut el mateix interessat (Pau), sospita ja prou afeblida si tenim en compte la nota següent (34).

34. Consultada per mi, Mariàngela Vilallonga reconeix que la lletra dels núm. 25 i 99 retira una mica a la de Jeroni Pau. Creu, però, que és molt aventurat de pronunciar-s'hi, i tampoc no veu clar que ambdós números fossin escrits per la mateixa persona. La qüestió resta oberta i seran benvinguts tota mena de suggeriments.

35. En tot aquest paràgraf, amb el fi d'estalviar espai en les referències a les regles, només consigno els termes recomanats (i si, per alguna raó, també convé fer-hi constar les formes reprovades, poso aquestes entre parèntesis, a continuació d'aquelles).

que semblen suggerides per lectures específiques. Per exemple: hi ha tres regles que concerneixen noms d'animals exòtics (bé que no desconeguts, ni de bon tros): *dromadari* (núm. 55), *elephant* (núm. 117) i *cocodrillo* (núm. 118). Hi afegeixo *rabosa (guineu)* (núm. 142), un animal no precisament exòtic, però que duu un nom ple de connotacions.³⁶ A la vista de noms com aquests, hom es demana si Carbonell no tindria davant seu un dels bestiaris usuals a l'època, en el moment d'incloure'ls a les *Regles*.³⁷ No necessàriament: en aquest cas (com, en general, en qualsevol altra situació de vocabularis més o menys especialitzats), sóc del parer que la vastitud de la cultura de Carbonell li permetia d'improvisar sobre qualsevol mot de la llengua, sense haver de recórrer a informacions directes i immediates.

Pere Miquel Carbonell es refiava d'uns quants elements psicològics i culturals que conflüen dins ell: la formació personal, l'exercici de la professió (historiador, arxiver i notari), les lectures i les relacions personals de diversa índole (familiars, d'amistat, epistolars, etc.), les notícies i les mostres que li havien arribat del debat valencià i de les actituds dels humanistes sobre les llengües vernacles, la seva experiència de parlar amb la gent i d'escoltar com parlaven pels carrers i les places. Aquest bagatge bastaria. Per això deia que seria perdre el temps d'escorcollar unes fonts escrites que ell no necessitava de consultar. Li sobraven informacions.

36. Hi apareixen altres noms d'animals, sense la càrrega semàntica dels quatre esmentats al text. Són els següents: el genèric *bèstia* (núm. 71) i a més: *[peus d'avant] de cavall o mula* (núm. 97), *[menar la] mula* (núm. 111), *ovella [toysa]* (núm. 172), *soriguer* (núm. 190), *rata penada* (núm. 191), *xinxà (paparra)* (núm. 245), *papelló* (núm. 293).

37. Una ressenya de la bibliografia existent en aquest terreny es faria interminable. Recordem només el treball de pioner de Ramon d'ALÓS-MONER (1924), l'edició dels *Bestiaris* catalans de PANUNZIO (1963-1964) i l'aportació de Llúcia MARTÍN (1996) al tema.

11. FORMES I CONTINGUT DE LES *REGLES*

11.1. ELS MÈTODES

Tot just a les primeres ratlles de l'apartat 1 de la «Introducció», he presentat les *Regles de esquivar vocables* com un text curiós de la fi del segle xv, que conté la crítica de formes de llenguatge tingudes per vulgars o impròpies i la recomanació d'ús de les correctes corresponents. A hores d'ara, després de conèixer el text (capítol 8), la discussió per decidir-ne l'autoria (capítol 9) i les vicissituds de la composició (capítol 10), el lector pot mesurar la justesa de la meua lacònica definició del curiós text. Curiós, i, com sabem, molts adjectius més.

11.1.1. A LA CERCA DEL MODEL

Tanmateix, *nihil novum sub sole*. Com ho he insinuat abans (§ 2.1), tothom qui s'ha ocupat de les *Regles* les ha comparades amb l'anomenat *Appendix Probi*. Aquest consta d'una llista, no menys curiosa, de 227 formes llatines que contravenien a les normes gramaticals o de vocabulari i que hi eren acompanyades de les solucions correctes. Els seus primers editors l'intitularen *Appendix ad Probi artem minorem* (1837).¹ Algunes mostres: «vetulus non veclus», «auris non oricla», «socrus non socra», «februarius non febrarius». Això vol dir que hi havia gent que, en anar a dir la forma corrent *auricula* (en comptes de la literària *auris*), monoftongava *au* en *o* i hi sincopava la *u* posttònica, de manera que en realitat pronunciava **oricla* (solució fonètica que explica el derivat cat. *orella*), etc. El text palesava, una vegada més, que, quan cal corregir una falta de llengua, això indica que la gent la comet. Durant molt de temps els especialistes dataven l'*Appendix Probi* dels segles III o IV; no gensmenys, la crítica filològica n'ha anat modernitzant la data, i en els darrers anys el situa vers l'any 700. És tracta d'una font important per al coneixement del

1. Ja es comprèn que el tema ens afecta molt indirectament, per tal com els humanistes de la fi del segle xv no coneixien aquest important text del llatí tardà. Vista la qüestió avui, i malgrat que Pere Miquel Carbonell tingués per la correcció idiomàtica el mateix interès que hi tenien els monjos de Bobbio (l'Emília) que l'hi copiaren, no podem afirmar que la composició de les *Regles* acusés la més petita influència de l'*Appendix Probi*. Aquest text es coneix a partir de 1837 (per obra d'Eichenfeld i Endlicher) i de 1864 (en l'edició de Keil). Sobre l'autor, l'època i la localització del text, existeix una abundosa bibliografia. Vide HERAEUS (1899), BALHRENS (1922), ROHLS (1951), SILVA NETO (1956) i VÄÄNÄNEN (1967). En els medis universitaris de casa nostra la consulta del text fou facilitada per haver-lo incorporat Francesc de B. Moll a la seva versió castellana del manual de llatí vulgar de C. H. GRANDGENT (1928).

llatí vulgar i, d'una manera secundària, de les llengües romàniques. (Uso «secundària» en el sentit d'«indirecta», que no vol pas dir 'd'importància menor'). Per comparació, podem afirmar que les *Regles de esquivar vocables* són una mena de rèplica de les correccions del llatí, convertides, gairebé vuit segles més tard, en correccions de català. Tanmateix, remarquem que, quant al mètode expositiu, ambdós textos difereixen en el sentit que l'*Appendix Probi* anteposa la forma correcta a la incorrecta («auris non oricla»), mentre que les *Regles* ho fan a l'inrevés («bístia per bèstia») (núm. 71).

Sigui el que sigui, com acabo d'indicar a la nota 1, Pere Miquel Carbonell no coneixia l'*Appendix Probi*. El text llatí i les *Regles* responen a actituds idèntiques, però la lectura d'aquell no podia influir damunt la redacció d'aquestes. En canvi, sí que les *Regles* són principalment deutes de la llista d'errors en l'ús del llatí que es troba al mateix còdex gironí que les conté (f. 46r-49r). Ja n'hem fet esment manta vegada (cf. els § 7.1, 9.2 i 10.1). Ací, a propòsit dels mètodes de les *Regles*, és on pertoca de donar-ne una certa informació.

El títol del text fa així: «Sequuntur pleraque verba, quae non, ut iacent, sed aliter, intelliguntur». (Ço és: 'Segueix una bona part de paraules que s'han d'entendre d'una manera diferent de com ací es troben escrites'). Es tracta de 277 normes gramaticals (sobretot de morfologia, però no en manquen de lèxic), destinades a corregir les formes errònies amb què molts, poc destres en llatí, malmetien la llengua de Ciceró. Heus-ne ací unes mostres, escollides a l'atzar: «dignor pro dignior», «opus est illam rem pro illa re», «iteris pro itineris», «puerilitas pro pueritia», «ipsus pro ipse», «es pro esto», «venibo pro veniam», «celeratim pro celeriter», «pro pro ante».

Per a mi és evident que les *Regles* foren redactades tenint aquesta llista com a patró i model. Tant més que *Regles* i «llista» ocupen espais en el mateix manuscrit (el còdex de la seu de Girona) i hi foren transcrites per la mateixa persona (Pere Miquel Carbonell). Hi veiem, doncs, la clau per a entendre-les, no pel que fa a l'objectiu ni als continguts de l'obra, sinó pel seu mètode expositiu: corregir «venibo pro veniam» (de la llista) és, si fa no fa, com corregir «cabre per caber» (núm. 43 de les *Regles*). Totes dues rastelleres de correccions observen el mateix ordre: forma incorrecta + forma correcta. Carbonell trasllada a les *Regles* el mateix procediment que havia vist aplicat a la llista. Per això, aquest ha estat un argument de pes a l'hora d'identificar-ne l'autor (§ 9.2).

Pere Miquel Carbonell transcriu aquestes normes al seu manuscrit, no extraient-les de col·lita pròpia, sinó copiant-les d'altri, com ell mateix ho confessa, en dir que al text original mancava el començament: «Ordine alphabeti, incipiendo a C littera: cum A litteram in originali comperire nullatenus potui.» És llàstima que Carbonell no hagués deixat escrit d'on havia tret un text tan remarkable. Tanmateix, podem estar satisfets que en deixés aquesta còpia al seu manuscrit.²

I quan devia copiar Carbonell aquesta llista d'errors? Com passa sempre amb els textos i documents del còdex de Girona (cf. el § 7.3), tampoc ací no és fàcil de precisar-ne la data. Les peces escrites que l'envolten no són datades. Potser el primer text que pot donar-nos-en una pista és l'«Epistola venerabilis clarissimique in sacra teologia magistri patris Rothberti Caraczobi de Licio, ordinis minorum, ad Reverendissimum et Illustrissimum dominum Joannem de Aragonia Serenissimi domini nostri domini Ferdinandi Regis Siciliae [...]» (f. 12r). Aquesta lletra fa al·lusió al matrimoni de l'infant Ferran, fill de Joan II, amb Isabel de Castella.³ S'hi parla de Ferran com a rei de Sicília (ho era des del 1468) i en el vivent de Joan II (que morí el 1479, l'any que Ferran

2. Em proposo d'estudiar i publicar aquest text.

3. Vide ADROHER (1957), p. 132-133.

fou fet rei de Catalunya i Aragó). És possible, doncs, que Carbonell conegués i copiés la dita llista en el decenni de 1470 a 1480. Però, com sabem, no hi ha cap garantia que la llista no fos copiada en una data que se n'apartés molt.

11.1.2. ELS SIS PROCEDIMENTS EXPOSITIUS

En això que segueix, examinarem els mitjans de què es val l'autor del text per a vehicular el missatge que conté i comunica, el qual serà descrit, a grans trets, en el paràgraf següent (§ 11.2). De moment, doncs, quant a l'estructura formal, les *Regles* es caracteritzen per mitja dotzena de procediments.

1) El primer (ço és, el que és usat en la majoria de regles, amb bona diferència respecte als cinc restants) consisteix a consignar, en cada regla, la forma incorrecta i la forma correcta (sempre per aquest ordre), seguint una fórmula estereotipada. Segons que es desenvolupen les primeres regles, la fórmula havia d'ésser quelcom així: «evitar de dir A per B» (referida a l'ús general o oral de la llengua) o «evitar de metre A per B» (circumscribida a la llengua escrita). Tanmateix, atès que l'autor preveia d'escriure un bon nombre de correccions, aviat es féu inevitable de simplificar-la. En resultaren les fórmules «A per B» i «A per dir B» (i també, encara: «A per voler dir B»), que són les corrents (i que tots sobreentenenem introduïdes per la frase «evitar de dir [...]»). En resum: la primera forma (A) és la proscribida i la segona (B), la recomanada. No manquen algunes formulacions esporàdiques o úniques, que ja remarcarem oportunament. En certes ocasions, les formes en joc són més d'una, tant la incorrecta («A o A' per B»), com la correcta («A per B o B'»), com es veurà als comentaris corresponents del capítol 13.

2) Un segon procediment és l'afegit «e semblants» (o algunes variants equivalents). L'autor posa mà a aquest recurs, tot donant-li el valor que tindria la paraula *etcètera* i, per tant, suggerint que podria furnir més mostres de la contravenció idiomàtica així indicada. L'ús d'aquesta expressió és arbitrari, de manera que hom se'n val quan hi escau, però també deixa de valer-se'n quan hi seria no menys escaient. Altrament dit: *e semblants* apareix a bursades, a voluntat o a caprici de l'autor.⁴ S'hi poden distingir tres situacions:

1a) L'afegit clou una sèrie d'unes quantes correccions. Exemples: *a*) núm. 5, 6 i 8 (aquest darrer acaba amb *e semblants*) (objecte de correcció = confusió gràfica de *a* i *e* àtones); *b*) núm. 10 i 11 (aquest acaba: *e los semblants*) (= confusió gràfica de *s* i *c* davant *e*, *i*); *c*) núm. 45 i 49 (tots dos acaben: *e semblants*) (= condemna del perfet perifràstic); *d*) núm. 81, 82 i 83 (aquest acaba: *e mil semblants*) (= reducció de *ua* a *o*); *e*) núm. 89, 90, (91) i 92 (aquest acaba: *e molts semblants*) (= reprovació de la *e* protètica); *f*) núm. 122 i 123 (aquest acaba: *e semblants*) (= arcaisme de la *i* semivocal); *g*) núm. 131 i 132 (aquest acaba: *e semblants*) (= desplaçament de *r*); *h*) núm. 140 i 141 (aquest acaba: *e semblants*) (= procés *e > i* per contacte amb un so palatal); *i*) núm. 146 i 147 (aquest acaba: *e mil semblants*) (= pronunciació ioditzant de *ll*); *j*) núm. 154 i 155 (aquest acaba: *e semblants*) (= contra les formes amb *r* del perfet).

2a) L'afegit només es refereix a una sola regla, la qual, però, és exemplificable àmpliament. Exemples: *a*) núm. 44 (acaba: *e semblants*) (defensa dels mots savis; bé que no rodejada imme-

4. Els setze casos que insereixo a continuació són distribuïts en el text ben capriciosament: entre els núm. 5 i 11, surt dues vegades; entre els núm. 44 i 49, quatre vegades; entre els núm. 81 i 92, dues vegades; entre els núm. 131 i 147, tres vegades; entre els núm. 227 i 229, dues vegades, i els núm. 172 («e infinits altres»), 199 i 300 resten aïllats.

diatament d'altres reprovacions de mots hereditaris, aquesta regla fou escrita pensant en moltes paraules *semblants* que l'autor tenia al cap, que pugnaven per apareixer i que en part aparegueren al text, no en casos esparsos, sinó per dotzenes); *b*) núm. 47 (acaba: *e semblants*) (= sufix *ea/esa*); *c*) núm. 172 (acaba: *e infinits altres, los quals seria difícil poder referir*, prova eloqüent que els exemples serien interminables) (= condemna de dialectalismes lèxics); *d*) núm. 227 (acaba: *e semblants*) (= desinències verbals); *e*) núm. 300 (acaba: *e semblants*) (= ús de preposicions).

3a) Ultra les dues situacions anteriors, en les quals les expressions emprades (*e semblants, e infinits altres*, etc.) tenen un abast quantitatiu, encara en trobem dues més que hi afegeixen sengles judicis valoratius. Són el núm. 199 («andar mi madre, *e semblants fora de propòsit*, no stan bé en persones disertes ne doctes»), on entenem que *semblants* fa al·lusió als castellanismes (que en tot cas són rebutjats en bloc), i el núm. 229 («interrogar a si mateix parlant e dir: digues, Pere, quant ha que es nat, *e a semblants coses*, no és parlar avisat n'es lig en loch elegant»), on, malgrat la inseguretad sintàctica, interpretem que la frase *semblants coses* implica la reprovació d'un estil vulgar basat en preguntes impertinents.⁵

3) Tanmateix, no sempre les *Regles* es valen de la disjuntiva entre forma incorrecta (A) i forma correcta (B). En unes quantes ocasions, l'autor recorre a un criteri d'opinió: les expressions reprovades, en comptes d'anar seguides de les recomanades que les han de reemplaçar, són objecte d'una mena de judici valoratiu; així sabem quina opinió en té l'autor, el qual, però, silencia les solucions que recomana d'oposar-hi. Aquesta opinió és manifestada pel mateix Carbonell, amb la seva mateixa lletra i en el mateix acte d'escriure la regla. El procediment s'inicia en el núm. 78: en condemnar algunes frases òbviament bastes o impròpies, hom ens hi diu que «ben sabeu parlar és de persona de baixa sort» (judici que s'estén als núm. 79 i 80). És un capteniment que farà fortuna, com ho prova que és aplicat sovint a la segona part de les *Regles*: «no és bon parlar» (núm. 198), «no stan bé en persones disertes ne doctes» (núm. 199), «no és parlar avisat n'es lig en loch elegant» (núm. 229), «parlar és de minyons» (núm. 276 a 284), «parlar és de gent baixa» (núm. 285 a 290), «parlar és de dona rustical» (núm. 305 a 311), «parlar és molt inepte» (núm. 314 a 316). No sempre la valoració és negativa: en trobem una en sentit positiu, d'aprovaçió: «és bon parlar» (núm. 321).

Que em sigui permès d'insistir sobre aquestes regles d'opinió, per tal com sovint es podrien prestar a certes ambigüitats, que ara comentarem. El lector deu haver observat que en cinc ocasions aquestes regles formen grups; és a dir: el judici valoratiu que mereixen a l'autor s'aplica simultàniament a diverses regles. En aquests casos, sens dubte per estalviar temps i espai, i potser també perquè jutjava innecessari de fer-ho altrament, l'autor no repeteix la formulació del seu judici per a cada una de les regles concernides, sinó que l'escriu una sola vegada i, per mitjà d'una clau o d'una ratlla marginals, indica les regles de referència. A l'edició del text (§ 8.2) afegeixo (repetint-lo entre parèntesis) el judici valoratiu a cada regla que entenc que hi és al·ludida i faig constar en nota les indicacions gràfiques i les regles que aquestes engloben. Es tracta dels cinc casos següents: 1) núm. 78 «parlar és de persona de baixa sort» (regles afec-

5. També s'hi podrien veure criteris diferents segons que l'expressió *e semblants* es trobi a la primera o a la segona part del text —si aquella fos obra de Fenollar i aquesta, de Pau, cf. SARAGOSSA (1988), p. 4, 5 (§ 9.12). Des d'aquest punt de vista, potser caldria considerar l'ús de *e semblants* al núm. 44 com un error, per tal com «martre per dir *màrtir*» no representa un exemple d'un grup important [numèricament] [SARAGOSSA (1988), p. 91]. No trobo que hi hagi cap error: Carbonell escrivia a la bona de Déu, amb el cap ple de possibles exemples, i, en defensar *màrtir*, pensava en una multitud de parelles en oposició, del tipus de «mot hereditari (*martre*) vs. mot savi (*màrtir*)» (molts dels quals ja surten, escampats, a les *Regles*), i només tingué temps de fer-hi una al·lusió amb el lacònic *e semblants*.

tades: 78 a 80);⁶ 2) núm. 276: «parlar és de minyons» (regles afectades: 276 a 284); 3) núm. 285: «parlar és de gent baixa» (regles afectades: 285 a 290); 4) núm. 305: «parlar és de dona rustical» (regles afectades: 305 a 311), i 5) núm. 314: «parlar és molt inepte» (regles afectades: 314 a 316).

En principi, amb les consultes a l'edició facsímil (§ 8.1) i les notes a l'edició crítica (§ 8.2), no sembla que la lectura de tots els judicis valoratius hagi de crear dificultats de comprensió. Tanmateix, surto a l'encontre de dues menes de dubtes que podrien sorgir-hi. Uns són dubtes topogràfics i uns altres, semàntics:

a) *Dubtes topogràfics* (vide el facsímil, § 8.1): on acaba la ratlla o la clau marginals? Si el text fos escrit damunt paper mil·limetrat, el límit seria diàfan; ara pot ésser només aproximat i potser vacil·larem al moment de considerar l'última regla de la fila proposada dins del judici valoratiu. Fins i tot algú podria pensar que aquest judici apunta a un grup més aviat indeterminat de regles, de simple orientació. Després d'haver-hi parat esment d'una manera especial, en concloc que no és agosarat d'atribuir un nombre concret de regles a cada ratlla o clau (salvant sempre una distracció de l'autor de les *Regles* o un error meu). Sigui el que sigui, mantinc, després de revisar-les, les llistes de regles afectades tal com figuraven a l'edició de 1950, que, en tot cas, el lector és lliure de rectificar, ara que disposa del facsímil.

b) *Dubtes semàntics*. Aquests poden ésser més greus. No hem de descartar que l'autor hagi encapçalat un grup de mots aplicant rectament el seu judici al primer d'ells (que és el que li ha suggerit la valoració) i que després, relaxant l'atenció, continuï aplicant-lo amb menys propietat (i àdhuc fent-ho impròpiament), en els que segueixen. No ho hem de descartar, per tal com ja sabem que Carbonell redactava de pressa, sense permetre's de sospesar abans d'escriure. La qüestió es fa més delicada perquè sovint els mots d'aquests grups pertanyen al parlar col·loquial del segle xv, no sempre intel·ligible per a l'home d'avui, i perquè els criteris estètics o de l'ús (propri o impropri) d'un mot poden haver-se modificat de soca-rel en el decurs del temps transcorregut. Al capítol 13, dedicat al comentari de les *Regles*, hom trobarà l'estudi monogràfic de les regles que formen part de les cinc sèries de què parlem ací i que hi són condemnades en bloc. Reconeixem que no hi manquen formes que, almenys en els nostres dies, són corrents o no blasmables. N'espigolo algunes mostres: «ço diu e ço dien» (núm. 78), «de gom en gom» (núm. 276), «en sopols» (núm. 278), «de bat en bat» (núm. 286), «malstruc» (núm. 305). Àdhuc n'hi ha que avui són expressions tingudes per elegants, com «de bell nou» (núm. 285). En fi, valguin les consideracions precedents com un toc d'alerta. És molt de recomanar la lectura del capítol 13, on el lector podrà documentar-se sobre les peripècies de les 325 formes de llenguatge que emplen les *Regles*. Després de tot, sempre ens pot ésser útil de conèixer els criteris estètics d'un erudit de les acaballes del quatre-cents. I si algú hi té reserves a oposar, és invitat a dir-hi la seva.

4) Un quart procediment combina el mètode habitual de les *Regles* («evitar de dir A per B») amb l'addició d'un criteri d'explicació del significat del mot que aquelles corregeixen. Així, dels núm. 159 i 160 (que rectifiquen les formes de *Càndia* per *Càndida*, i de *Stàsia* per *Anastàsia*, respectivament), hom ens en diu que es refereixen a un «nom propi de dona». Aquesta explicació es retroba als núm. 200 (a propòsit d'*Euna*, precisa que és la «ciutat» [d'Elna]), 218 (de *Biblia*, aclareix: «qui és lo sacrat libre»), 258 (de *restoll*, «lo que resta de la segada»). Al núm. 291 trobem

6. Com ja ho he dit francament al començ de l'edició del text (§ 8.2, núm. 6 de l'«Advertiment»), mantinc la numeració de les regles que vaig adoptar l'any 1950; si fos a fer, avui l'hauria millorada. Això, per raons òbvies, no és possible; que consti, però, que aquest núm. 78 almenys hauria de descompondre's en quatre regles diferents, de totes les quals diríem que són «parlar de persona de baixa sort» (cf. el *Coment.*, 78).

una explicació més extensa, que ja és una veritable glossa dels dos termes en qüestió: *reyna* i *regina* (*vide* el *Coment.*, 291). En tots aquests casos també coincideixen sempre l'autor de l'explicació (que la transcriu) i el moment de transcriure-la. Només cal exceptuar-ne el núm. 218, on l'explicació sobre què és la *Biblia* fou afegida per Carbonell en una relectura posterior (cf., abans, el § 10.6); segur que d'entrada no havia jutjat necessari de fer l'aclariment.

5) Les *Regles* encara presenten una altra manera d'exposar la matèria. Ara penso en els núm. 323, 324 i 325, que abans he denominat «un afegit singular» en el procés de la composició del text (§ 10.4). Ara ja no es tracta de normes correctives («evitar de dir A per B»), sinó que tant el contingut com la redacció fan pensar més tost en un fragment d'una gramàtica de la llengua. Per a les preocupacions d'indole gramatical dels humanistes, que no deixaren d'atènyer el mateix Carbonell, cf. el § 14.3.

6) Per fi, les *Regles* contenen uns quants textos que, a desgrat de no ésser correccions idiomàtiques, plantegen qüestions de relleu singular i de summa importància pel que fa a la unitat, a la qualitat i al bon ús de la llengua. D'antuvi, ultra el títol del text (núm. 2, ja prou expressiu), les mencions dels destinataris i les al·lusions als objectius de les seves dues parts no són pas menys expressives (núm. 3, 175 i 176), com tampoc les referències a les persones al criteri de les quals hom apella (núm. 3 i 175). Però també em refereixo a les regles que posen la problemàtica de la llengua (núm. 165 i 173), com són l'exclusió de les formes de llenguatge que no s'adiuen a la norma culta fixada per Barcelona i València, la reconeixença implícita de la unitat de la llengua i la menysvaloració dels parlars dialectals. Aquests temes seran represos al § 11.2 i el lector els trobarà escampats en el decurs del capítol 13 (sugerits pels mateixos enunciats de les regles). Afegim-hi la defensa del perfet simple (*aní*) i la desqualificació del perfet perifràstic (*vaig cantar*) (núm. 49 i 48). Per a aquest tema, cf. el *Coment.*, 48-49.

11.1.3. LA SINONÍMIA

Fins ara he parlat dels mètodes aplicats a les *Regles*, sobretot entenent-los com els procediments d'escriptura en què es basava l'autor a l'hora de formular-les. Abans, però, de passar als objectius del text (que veurem al paràgraf següent), jutjo oportú de comentar un altre aspecte de mètode, ja més acostat als continguts. Atès 1) que al més sovint els criteris «per bé parlar la llengua catalana» consisteixen a aconsellar la substitució d'una forma defectuosa o poc apropiada per la correcta corresponent i 2) que amb aquesta operació s'ha de salvar sempre que el reemplaçament de formes no atempti contra la identitat del missatge, és obvi que els dos termes en joc (proscrit i recomanat) han de voler dir el mateix. Per tant, les *Regles* han de salvar indefectiblement el principi de sinonímia entre ambdós termes.

La lectura del text (capítol 8) ja produeix la impressió que l'autor hi vol respectar aquest principi. Després, la primera impressió quedarà sòlidament confirmada en el comentari de les regles que emplena el llarg capítol 13. Una de les meves preocupacions és de fer-hi el seguiment d'aquest propòsit.

Nogensmenys, se sol dir que no hi ha regla sense excepcions. I això també ocorre a les *Regles*, per més que en una proporció mínima. Examinem-ho breument.⁷ D'entrada, el text no deixa de presentar situacions semàntiques d'una certa complexitat, quan els dos mots en oposició formal (proscrit / recomanat) aparentment no compleixen l'indispensable requisit de sinonímia.

7. Sobre els casos de sinonímia de les *Regles*, cf. BADIA (1995a), p. 57-64.

Ara bé, si aprofundim llurs processos històrics, arriba un moment que hi descobrim alguns elements (un canvi de significat, una accepció secundària comuna, un sentit que els dos mots compartien al segle XV, etc.), els quals, en establir un veritable pont entre els significats d'ambdues paraules, justifiquen que hom recomanés el reemplaçament de l'una per l'altra. N'escullo les set mostres següents: els núm. 28 («sclop per tapí»), 33 («talent per appetit o fam»), 34 («talayar per dir tembre»), 37 («gerar per dir apartar»), 252 («mortarol per dir pan cuyt o pan ras»), 262 («calabrujó ha caygut per pedra ha caygut») i 272 («no y puch esdevenir per dir no y puch acertar»). Per als detalls d'aquests casos, el lector és pregat de consultar els comentaris corresponents (als § 13.1 i 13.2): hi trobarà un tipus o altre de coincidència o afinitat que, després de tot, corrobora l'existència d'una relació sinonímica.

En canvi, cal reconèixer que no manca un cas en el qual la diversitat de significats implica una diferència de significats; per tant, si hom, fent cas de la regla, practica la substitució, comunica un missatge diferent del que es proposava de transmetre a l'interlocutor. És el núm. 245, que recomana «[evitar de dir] *paparra* per dir *xinxà*». Aquell és un aràcnid; aquest, un insecte. No es pot dir una cosa per altra, per tal com la gent no les confon. Causes possibles de l'error de l'autor: 1) la ignorància típica de l'home de lletres sobre els objectes de la naturalesa o de la vida quotidiana; 2) la confluència de dos trets comuns a tots dos paràmits: són de dimensions reduïdes i són xucladors de sang, i 3) l'existència previsible d'un únic sentit figurat (cf. el *Coment.*, 245). Malgrat els tres atenuants, l'error és majúscul. D'altra banda, es tracta de l'única transgressió al principi de sinonímia. És «l'excepció que confirma la regla». I les *Regles*.

Tanmateix, encara no hem acabat. A propòsit de sinonímia en el text, constatem un comportament de l'autor que, a desgrat de no afectar gaire més de mitja dotzena de correccions, no deixa de sorprendre. Dels dos vocables en joc en una regla donada, hom hi proscriu el que té una significació específica (i, per tant, més precisa), tot recomanant el que té un abast genèric (és a dir, més vague), sense reparar que així s'atempta contra la sinonímia *stricto sensu*. Potser és la solució més còmoda, però, com dic, pot sofrir-ne l'equivalència de significats. Així, el núm. 96, que condemna *calçar guants*, recomana de reemplaçar *calçar* per verbs de significat tan general com *mettre* o *posar-se*. O bé el núm. 156, que condemna *combregar* 'sagrament de l'església' (com ho confirma que la regla immediatament següent es refereix a un altre sagrament, el de l'extremunció), recomana d'emprar *comunicar*! Això passa, encara, als núm. 254: «clucar los ulls per dir tancar los ulls»; 262: «calabrujó ha caygut per pedra ha caygut»; 265: «resta empegit per resta corregit»; 294: «somada per càrrega». Que l'autor s'adona que aquesta manera de «esquivar vocables» pot resultar inapropiada a causa del valor genèric del mot recomanat, ho prova que en un cas ell mateix cuita a restringir-ne la significació, per adequar-la a la del mot proscriu; és el núm. 266: «marmassor per executor del testament»: si s'hi vol reprovar *marmessor* 'persona encarregada de complir la voluntat del testador' (DIEC), no n'hi ha prou de substituir aquest mot per *executor* '[persona] que executa' (per tal com *executar* té una amplíssima gamma de significats), sinó que cal afegir-hi *del testament*; només així salvarem la sinonímia amb el mot proscriu (*marmessor*). Per a més informacions, *vide* el *Coment.*, 96, 156, 254, 262, 266 i 294 (i altres, de contrast menys acusat).

11.2. UNITAT, OBJECTIUS I ALTRES COMPONENTS DEL TEXT

Ací examinarem successivament la unitat i la coherència de les *Regles*, l'objectiu primordial que hi persegueix l'autor i els altres objectius que se'n desprenen, sense oblidar un breu escoli sobre la presència de la llengua castellana al text.

11.2.1. LA UNITAT I LA COHERÈNCIA

Introdueixo aquests conceptes perquè són de referència obligada en un capítol sobre el contingut de les *Regles*, no perquè la unitat del text no hagi estat posada insistentment en relleu en altres indrets del llibre present. Recordo d'una manera especial el que hem vist a propòsit de l'autor de les *Regles* (§ 9.5): si allí es tractava de demostrar que aquestes eren obra d'una sola persona, calia fer veure que les dues meitats del text s'assemblaven «com dues gotes d'aigua». Hi he aduït alguns arguments.

Tanmateix, per reblar el clau, voldria presentar proves de la coherència de l'únic autor del text. Penso en la constància amb què Carbonell manté els seus criteris de correcció, sense contradir-se: recomana o reprova en una regla allò mateix que recomana o reprova en una altra regla, per lluny que es trobin totes dues dins el mateix text. Sempre s'hi manifesta lògic i congruent. L'autor sabia quina causa defensava. En això que segueix en veurem algunes mostres, pertanyents indistintament a les dues parts del text.⁸

D'antuvi, haig de dir que no penso en les regles que anomeno «concatenades», perquè l'una suggereix l'altra, com els núm. 253 i 254: aquell diu: «⟨*cluquer*⟩ per campanar» i aquest, «⟨*clucar*⟩ los ulls per dir tancar los ulls».⁹ Això no tindria cap mèrit; no hi entrarem. També m'abstinc, ara per raons d'espai, de citar abundosos exemples lingüístics i gramaticals que al cap i a la fi el lector ja trobarà als § 12.2 a 12.7 i que així mateix confirmen la coherència de l'autor.

Voldria fer veure aquesta tan anunciada coherència en casos de separació material dels termes comparats dins el text. Els núm. 7 i 268 recomanen *home* i refusen *hom*. Els núm. 24, *fenoll* / ⟨*fonoll*⟩, i 258, *restoll* / ⟨*rostoll*⟩, coincideixen en el criteri de correcció. Ni més ni menys fan els núm. 35, *alçar* / ⟨*exequar*⟩, i 242, *alçau* / ⟨*execau*⟩, i així mateix els núm. 112, *homicidi* / ⟨*homey*⟩, i 312, *homicida* / ⟨*homeyer*⟩. Bé que en rigor l'acció correctiva no hi sigui la mateixa, els núm. 88 («tu est aquí per dir tu es aquí») i 229 («[...] quant ha que es nat») palesen que l'autor era conseqüent respecte a la grafia de la forma verbal que avui s'escriu «tu ets». L'avaluació d'un mot es manté àdhuc quan les accepcions en joc hi són lleugerament matisades; això es posa de manifest amb la paraula [*es*]*guardar*, que apareix als núm. 38, *mirar* / ⟨*guardar*⟩, i 204, *consyderatió* / ⟨*esguard*⟩, i sempre és jutjada desfavorablement. Entre els núm. 36, 39 i 77 s'apleguen una dotzena exacta de mots, tots ells propis de la llengua literària: heus-los ací, per ordre alfabètic: *bell*, *benot*, *gallard* i *gallart*, *garrid*, *gay*, *gentil* (dues vegades), *gentilment*, [*a*]*passo*, [*a*]*plan pla* i *polit*. Havia d'ésser ardu de prendre posició, aprovant i reprovant; i bé, no hi ha cap contradicció: *gallard* surt dues vegades (i sempre refusat), *gentil* (o *gentilment*), tres (i sempre recomanat).

Carbonell encara ens dóna una altra prova de coherència: quan, en els trossos metalingüístics, ha de recórrer a noms que ell ha plantejat com a objecte de correcció en diverses regles, no deixa mai d'emprar la forma que ell hi ha recomanat. Si cal dir *Mallorques*, i no *Mallorca* (núm. 136), a l'hora d'enumerar terres de llengua catalana (núm. 173) escriurà conseqüentment *Mallorques*. Atès

8. Hi poso entre claus formades per angles obtusos (⟨ ⟩) les formes proscrietes, mentre que les recomanades no porten cap indicació especial.

9. El § 11.4 versarà sobre aquest tema, que incideix considerablement en l'estructura del text. Seria absurd que ací centréssim la coherència de l'autor en regles concatenades, car ell es veu obligat a mantenir a la segona la mateixa doctrina que acaba d'establir a la primera. Per exemple: defensar *cànem* contra ⟨*cànyem*⟩ (núm. 30) és el mateix que defensar *canó* contra ⟨*canyó*⟩ (núm. 31); igualment amb *genoll* / ⟨*ginoll*⟩ (núm. 140) i *gener* / ⟨*giner*⟩ (núm. 141), o encara: *alt* o *desobre* / ⟨*sus*⟩ (núm. 237) i *baix* o *dessota* / ⟨*jus*⟩ (núm. 238).

que ell defensa la grafia etimològica de la *s*- líquida (núm. 89 i seg.), també la fa servir quan diu que certes expressions «no stan bé» (núm. 199). Segons el núm. 151, s'ha de corregir *ingueny* per *ingeni*, cosa que el menarà a parlar de «persones de bon *ingeni* e experiència» al mateix núm. 173.

Acabaré aquest punt amb un parell d'exemples, els quals, contradictoris en aparença, s'expliquen per uns matisos fàcils de constatar (de situació, de nivell o de fraseologia).

1) A l'alludit núm. 36 apareix, com a recomanada, l'expressió *[a] plan pla* (en contra de *gallart* i *benot*, desqualificats); en canvi, el núm. 203, *parlar en vulgar* / (*parlar en pla*), refusa aquesta darrera frase. En resulta que el mot *pla* és ensems aprovat (núm. 36) i reprovat (núm. 203). En què quedem?, es podria demanar el lector. Solució (segons l'autor de les *Regles*, cf. el *Coment.*, 203): les locucions del núm. 203 eren ambdues correctes, ambdues emprades en textos literaris medievals i àdhuc fetes equivalents: it. *in volgare* = cat. *en pla* (no és estrany, doncs, que *[a] plan pla* del núm. 36, pertanyent al mateix camp semàntic, fos també prou ben vista). Tanmateix, a l'època de les *Regles*, en els medis humanístics l'expressió *en vulgar* havia adquirit un prestigi que, sense posar en dubte la qualitat de *en pla*, anteposava aquella a aquesta.

2) Segon exemple. Si, per una banda, *bell* (juntament amb *gentil*) és preferit a *gallard* (núm. 39), sorprèn de constatar, per l'altra, que aquest mateix adjectiu *bell* formi part d'una sèrie de locucions titllades despectivament de parlar «de minyons» o de «gent baixa» (núm. 282, 283, 285 i 290). Aquests judicis valoratius (com d'altres de semblants, cf. el § 11.1.3) s'han de relativitzar, tenint en compte en boca de *qui* posa l'autor les expressions reprovades, *com* cal entendre-les formulades (pel to oral o de carrer, per l'ocasió, etc.), *si* no s'hauria afeblit la intenció crítica amb què s'havia iniciat l'enumeració, *quan* foren dites i *quan* les avaluem cinc-cents anys més tard, etc., i pensant que totes aquestes connotacions potser pesen més que els estrictes enunciats objectius que els corresponen. Algunes expressions esmentades són avui corrents o no blasmables i el mateix adjectiu *bell* hi aporta un toc d'elegància. En fi, no m'atreviria a afirmar que l'ús de *bell* trenqui la congruència de l'autor en la concepció i en la redacció de les *Regles*.

11.2.2. L'OBJECTIU PRIMORDIAL DE L'AUTOR

Aquest és, no cal dir-ho, de propagar el «bon ús» de la llengua: una llengua natural, però no amanerada; correcta (que reflecteixi la fisonomia virtual del llatí i la norma dels escriptors de l'època) i congruent (respecte a la comunicació i a la comprensió dels missatges intercanviats). Heus ací la idea fixa que compartien, en el decurs de la quinzena centúria, tots els qui, fascinats pel prestigi de la llengua clàssica, volien encaminar les llengües vernacles a fer-se mereixedores d'un prestigi semblant.

Com és natural, Josep M. Nadal i Modest Prats, en tractar de la llengua catalana al segle xv, s'han ocupat de les *Regles*.¹⁰ En destaquen el doble objectiu: la «llengua correcta» i la «llengua bona». Globalment comparteixo llur punt de vista, per més que ells tendeixin a atribuir cada objectiu per separat a una part del text: així, la primera part (núm. 2-174) versaria sobre la llengua correcta, la segona (núm. 175-325), sobre la llengua bona. A parer meu, la idea de «llengua bona» (o del «bon ús» de la llengua, com solc dir-ho ací), que es desprèn del conjunt de totes les *Regles*, ja enclou tant la correcció com la bonesa. No els en faré cap retret, per tal com Nadal i Prats han examinat les coses forçosament des de la perspectiva de la doble autoria del text (cf. el § 9.12), la

10. NADAL/PRATS (1996), p. 574-588.

qual no ha estat discutida fins ara i, en tot cas, ho serà a partir del llibre present (i encara ignoro si les meves conclusions seran acceptades).¹¹

En això que segueix adduiré algunes raons a favor d'una interpretació unitària de les *Regles* (que caldrà afegir als arguments presentats als § 9.5 i 12.2.1).

1) *La terminologia*: a) les expressions *bé*, *bo[n]* / *bona*, essencials per al que diem, es troben tant a la primera part del text (núm. 3, 48 i 173), com a la segona (núm. 175, 198, 199, 321 i 323); b) ambdues parts van juntes a l'hora d'alludir als erudits que es preocupen per la llengua: són *diserts* (núm. 3 i 199) i l'adjectiu que se'ls aplica és *elegants* (núm. 173 i 321; ací, dues vegades);¹² c) el mateix títol *Regles* surt als núm. 2 i 324;¹³ d) el mot *vocables*, que tan bé retrata el text de les *Regles*, surt als núm. 2, 3, 48, 165, 173 (primera part) i 321 (segona part); e) els mots *usar* (núm. 173) i *usitar* (núm. 321, ací dues vegades) mostren una altra coincidència en el recurs al verb llatí *utor*, i f) les dues parts també van juntes en criticar el parlar de persones de *baixa sort* (núm. 78) i de *gent baixa* (núm. 285).

2) *L'ortografia*.¹⁴ No és objecte exclusivament de la primera part; és cert que els núm. 4 (i 5-8) i 9 (i 10-11) són els que més criden l'atenció (per l'enunciat que se'n fa als núm. 4: («[...] evitar de mettre *a* per *e*, ni fer lo contari [...]») i 9 («[...] lunyar-se de mettre *c* per *s* o lo contrari [...]»), i d'altres, encara (els núm. 115, ⟨*vaguer*⟩ / *veguer*; 135, ⟨*Barsalona*⟩ / *Barcelona* (per la *a* o *e*), i 163, ⟨*punxor*⟩ / *punxó*). Però també conté correccions ortogràfiques la segona part: els núm. 180, ⟨*Juan*⟩ / *Joan*; 185, ⟨*abre*⟩ / *arbre*; 251, ⟨*porgatori*⟩ / *purgatori*; 299, ⟨*culgar*⟩ / *colgar*, i sobretot els núm. 323 a 325 (on hom diu explícitament que «és manester usar de bona orthographia», abans d'introduir els exemples).

3) *La llengua correcta i la bona llengua*. Josep M. Nadal i Modest Prats ho han sintetitzat en uns passatges, el contingut dels quals faig meu:¹⁵ 1r) «Les *Regles* són, en primer lloc, un vertader tractat sobre la *llengua correcta*, amb la qual es vol, d'una banda, a) proscriure expressions que en la llengua poc acurada de les converses espontànies presenten una forma diferent (generalment a causa de canvis fonètics gairebé sempre sistemàtics) de la que originava una evolució regular i, d'altra banda, b) sistematitzar les relacions entre sons i grafies, és a dir, establir normes ortogràfiques, en el sentit més estricte de l'expressió.» 2n) «Les *Regles* són, en segon lloc, una font important per reconèixer alguns dels criteris amb els quals es volia definir la *bona llengua*. Aquesta expressió no és fàcil de definir quan l'apliquem a l'objectiu que l'activitat prescriptiva de les *Regles* volia aconseguir. Fa referència, certament, a la llengua que s'ha d'utilitzar en, diguem-ne, la bona societat; també, però, al comportament educat en la conversació. És des d'aquesta doble intenció que podem explicar-nos que l'obra que comentem [les *Regles*] contingui dues menes de recomanacions sobre la *bona llengua*: d'una banda, recomanacions sobre la correcció social exigible a determinades persones; de l'altra, recomanacions sobre els elements lèxics que s'han d'esquivar i el motiu per què cal fer-ho.» 3r) Hi afegeixo un brevíssim comentari personal. Ambdós

11. Per exemple: deu ésser arriscat d'adduir l'experiència de Bernat Fenollar en la reflexió metalingüística per haver escrit dues *Sentències* a favor del llenguatge acurat [NADAL/PRATS (1996), p. 575], si tenim motius per a creure que potser no n'escriví cap. Etcètera.

12. Aquesta coincidència remarcable no exclou que a cada part apareguin d'altres noms i adjectius, com *doctes*, *corretesans*, *parladors*, *trobadors*, *pronuntians*, *predicants*, *prestantíssims*, habituals en l'estil de l'època.

13. Això sense comptar que el mot *Addició* (núm. 175) sempre suposa la idea d'afegir quelcom a un ens ja existent i conegut; per tant, *Addició [a...]* no pot referir-se sinó a *Regles*, mot que hi és subjacent: *Addició [a les Regles]*. No oblidem que el mot *Regles* era molt corrent per a designar textos com el que centra ací el nostre interès: cf. el § 14.3, nota 53.

14. NADAL/PRATS (1996), p. 578-579.

15. NADAL/PRATS (1996), p. 577-581 i 581-586, resp.

fragments són acompanyats de mostres extretes del text, a les quals no deixo de remetre el lector. Com ja he dit, pertanyen indistintament a la primera i a la segona parts del text. Pertot s'endevina l'influx benèfic de Jeroni Pau, amb les seves idees entorn del tema de la llengua. La raó d'ésser del text (el «bon ús» de la llengua) serà represa al § 14.1.

11.2.3. L'ACOMPLIMENT DE LA COMESA

La tasca de dur a terme la llatinització prevista es traduïa en una guia pràctica per a «parlar bé la llengua catalana» (cf. els núm. 3 i 175). Per a fer-ne un «bon ús». I això, partint sovint de formes defectuoses que se sentien o es veien escrites, talment que una de les bases del text era un mosaic casuístic d'expressions concretes i heterogènies.

Amb aquesta actitud, que tenia paral·lels remarcables en les altres llengües romàniques, es podria anar assolint una llengua digna i acurada. D'ací que, en la cruïlla que constitueixen: *a*) una forma hereditària (resultat de l'evolució d'un ètim llatí, polit pel desgast multiseccular de l'ús quotidià), i *b*) la forma llatinitzant corresponent (no el mot llatí cru, sinó mínimament adaptat a l'estructura del romanç català), l'autor de les *Regles* prefereix aquesta a aquella. Exemple: el núm. 196 («ledesme per legítim»), basat en el ll. *legitimum*, presenta dos resultats que li són tributaris: l'un, *ledesme*, derivat per via fonètica popular (cf. *maresme* < ll. *maritimu*); l'altre, *legítim*, pres directament del llatí (amb pèrdua de la síl·laba final *-[m]um*, i amb pronunciació palatal de la [j]). Naturalment, les *Regles* reproveixen *ledesme* i recomanen *legítim*.

D'ací també que, en una altra cruïlla, ara constituïda: *a*) per una forma obtinguda a través d'una evolució fonètica pròpia de la llengua, pertanyent a la llengua comuna i d'ús corrent, i *b*) una altra forma que discrepa d'aquella per un resultat alternatiu de la seva evolució i és pròpia d'una part del domini lingüístic o d'un nivell cultural ínfim, l'autor de les *Regles* prefereix aquella a aquesta. Exemples: el núm. 30 («canyem per dir cànem»), derivat del ll. *cannabe*, en el qual la *-nn-* ha evolucionat preferentment a *-n-* (en *cànem*), enfront de la palatalització típica de certes regions (on es diu *canyem*), o el núm. 61 («Grabriel per voler dir Gabriel»), on és reprovat el vulgarisme *Grabriel*, a favor de la pronúncia estàndard *Gabriel*. Naturalment, les *Regles* reproveixen el localisme *canyem* i el vulgarisme *Grabriel* i recomanen la solució més general (*cànem*) i la més culta (*Gabriel*), respectivament.

Se'n conclou que la defensa del tipus de llengua que propugnava l'autor de les *Regles*, a l'uníson amb els erudits d'arreu, descansava en una llatinització discreta i en el refús sistemàtic de particularismes i vulgarismes. Renuncia a donar-ne més exemples, que, en tot cas, el mateix lector podrà espigolar directament del text (§ 8.2) o veure'ls comentats als § 13.1 i 13.2.

11.2.4. EL TRACTAMENT DELS LLATINISMES

El concepte de *llatinització discreta* ens obliga a dir quelcom sobre l'actitud que adopta l'autor del text davant els llatinismes literals. Hi ha, certament, un cert nombre de mots que s'escrivien en català (a les *Regles* i avui) com ja s'escrivien en llatí (no hi compto els accents). Tot just arriben a deu. El lector els trobarà al § 12.4, on són senyalats amb un asterisc (*), però ací li n'avanço la llista esquemàtica, constituïda pels núm. 13, *quasi*; 17, *latrina*; 44, *màrtir*; 62, *dècima*; 71, *bèstia*; 131, *persona*; 291, *regina*, i 312, *homicida*. Tots són als diccionaris catalans. O, si no, s'aparten tan poc dels ètims corresponents com els núm. 63, *primítia*, o 322, *successors*. Si aquests

són els llatinismes literals, reconeguem, emperò, que no són violents. Només constatem una realitat que no escapa a ningú: que la llengua catalana es troba en el grup romànic d'alta fidelitat al llatí. D'ací que la que anomenem *llatinització discreta* s'apliqui a formes encara tan poc transformades (a partir de la llengua mare) com els núm. 53, *dèbil*; 107, *cogitar*; 185, *arbre*, i 269, *peregrí*, entre d'altres que trobareu al mateix § 12.4. No cal dir que tots són també als diccionaris catalans.

11.2.5. ALTRES OBJECTIUS

L'objectiu primordial d'ennobrir i dignificar la llengua explica altres objectius fins a un cert punt secundaris. Examinarem, doncs, la posició de l'autor de les *Regles* pel que fa a diversos temes o criteris.

1) *Els dialectalismes*. Ara no els puc tractar com ho vaig fer després de la publicació de les *Regles* (1950); és a dir: sota l'òptica de la doble autoria (cf. el § 9.12), com si el text hagués estat escrit per un valencià (en la primera part) i per un barceloní (en la segona), i que cadascú portés l'aigua al seu molí, considerant dialectal tot allò que no s'ajustés a la seva manera de parlar. L'avaluació dels vocables i altres formes de la llengua depèn ara d'una persona que està pel damunt de les diferències i de les clivelles, que té una consciència clara de la unitat de la llengua (a la qual s'han de supeditar matisos diatòpics o dialectalismes) i de la seva dignitat (per la qual s'han de rebutjar matisos diastràtics o vulgarismes). Arriba un moment que ja no sabem si aquesta persona reprova l'una cosa o l'altra, atent com està a qualsevol tret que desdigni d'aquella unitat o d'aquesta dignitat. Això es farà palès en els comentaris que farem *singulariter* de totes i cadascuna de les regles, al capítol 13 (i que caldrà consultar per a detalls). Ací només seran indicades algunes regles que semblen destinades a combatre dialectalismes cridaners i característics de certes contrades, solts o en sèries. N'esmento el número i el tret reprovat (que, com sempre, poso entre claus). Exemples: núm. 47, *<perea>*; 105, *<ayguo>*; 110, *<mató>*; 144, *<peixcador>*; 172, *<toyssa>*; 183, *<jaquir>*; 242, *<execau>*; 265, *<empegit>*, i 295, *<davallar>*. Per al procés de fragmentació dialectal, com a conseqüència de la supeditació de la llengua a les situacions de poder, cf. el § 16.3.

2) *Els vulgarismes*. Com a presentació, valgui el que acabo de dir a propòsit dels dialectalismes (punt a), que és directament aplicable als vulgarismes. Segueixen uns exemples (indicats com abans): núm. 26, *<gavinet>*; 82, *<quottre>*; 94, *<nosatres>*; 131, *<presona>*; 179, *<tots tresos>*; 239, *<aullor>*; 307, *<tabustol>*, i 316, *<temiau-me>*.

3) *Els arcaïsmes i els neologismes*. La crítica de dialectalismes i de vulgarismes correspon perfectament a l'obsessió de l'autor per la unitat i la dignitat de la llengua. En canvi, aquest no sembla tenir tan clares les idees sobre l'evolució de la llengua i els ritmes inherents. Així, tant censura arcaïsmes com neologismes. És un observador perspicaç de la situació de la llengua en els seus dies, sap com pot defensar-ne la integritat, però la diacronia l'intimida: a) perquè sap història, tendeix a alliberar-se'n pel que fa a les maneres de dir, que vol actuals, i escriu els núm. 169 («yo li dix per dir yo diguí») i 244 («lesta la letra per dir legida»), i b) perquè tem l'avenir, fa per manera de desentendre-se'n, aferrant-se a allò que encara es diu, i escriu els núm. 49 («vaig anar e vaig venir per aní e venguí, e semblants») i 206 («meua per dir mia»). No insereixo més exemples, per tal com les *Regles* són extremament subtils i el lector podria creure que me'ls faig venir bé. El remeto als comentaris del capítol 13. D'altra banda, no deu ésser debades que les quatre mostres que se m'han acudit gairebé espontàniament són de gramàtica (l'estructura formal de la llengua) i no de vocabulari (el contingut real del llenguatge).

11.2.6. ACTITUD SOBRE EL CASTELLA

Per fi, unes ratlles sobre la presència de la llengua castellana al text. Sobre aquest punt, cf. també el § 16.4. Contràriament a allò que potser temíem, el nombre de regles que contenen castellanismes (reals o presumptes) és insignificant. Si no m'erro, aquests no passen de vuit. N'hi veig quatre de segurs i quatre de possibles. D'entrada, constatem que el text tracta aquests forasterismes amb naturalitat, sense fer cap menció explícita que ho siguin. Ara bé, ni que siguin tan pocs, encara podem classificar-los en tres grups: 1) els castellanismes neutres (tractats com si no ho fossin), 2) els que són reprovats i 3) els que són (o semblen ésser) defensats. Vegem-ho.

1) Constitueixen el primer grup els núm. 1/298 («sebrero per sombrero»), que corregeix una assimilació vocàlica (cf. el *Coment.*, 298), i el núm. 318 («cercau roïdol per roïdo»), que reprova l'epèntesi d'un so afí al ja existent (cf. el *Coment.*, 318). En ambdós casos es donen per corrents (i acceptables) els mots en joc (*sombrero* i *roïdo*), sense fer-hi escarafalls, com si es tractés de mots catalans.

2) El segon grup són els núm. 199 i 263/264, l'un i l'altre ben diferents. El núm. 199 fa així: «*andar mi madre*, e semblants fora de propòsit, no stan bé en persones disertes ne doctes». La matèria es concentra en una sola regla, la qual, però, és seguida d'un afegit significatiu («e semblants [...]»); un afegit que pot referir-se implícitament a una colla de castellanismes, que, en tot cas, són rebutjats en bloc. De més a més, no deixa d'ésser una reprovació adreçada a gent cultivada. Quant als núm. 263/264 («*supòtil* sou molt per dir inepte»), mot que s'explica pel cast. *ci-pote*, és clar que no és reprovat per castellanisme, sinó per vulgarisme (la qual cosa confirma que, com deïem, hom tracta aquesta llei de mots amb naturalitat).

3) Pel que fa a les regles del tercer grup, cal dir que els lingüistes discuteixen si les solucions que l'autor hi recomana són genuïnes o castellanitzants. Són les següents (indico entre claus les formes refusades):

a) Núm. 75: *sayo* / (*gonell*). *Sayo*: ja en el segle XIII; sembla manllevat al fr. ant. *saie* i després influït pel cast. *saya*; cf. el *Coment.*, 75 (dubtós).

b) Núm. 217: *tartamut* / (*babaya*). *Tartamut*: arrelat al segle XV, no sembla sòlida la presumpció de castellanisme; cf. el *Coment.*, 217 (dubtós).

c) Núm. 243: *medir* / (*midar*). *Medir*: molt emprat al segle XV, però presumiblement castellanisme; cf. el *Coment.*, 243).

d) Núm. 249: *lacayo* / (*alacayo*). Documentat a partir de 1472; remarcuem que ací no hi ha discussió entre dos mots, sinó entre dues variants del mateix mot; DCVB: pres del cast. *lacayo*, paraula d'origen francès; cf. el *Coment.*, 249).

Distribuiríem, doncs, els quatre termes del tercer grup entre dos de dubtosos, però potser genuïns (*sayo* i *tartamut*) i dos de castellanismes probables (*medir* i *lacayo*), però de remarcable antiguitat.¹⁶

Recapitem. En general, l'autor corregeix deformacions fonètiques o gramaticals dels castellanismes, o els defensa enfront de solucions paral·leles que ell reprova. Tot, amb naturalitat. Una sola vegada mostra una actitud connotada i bel·ligerant: quan ens diu que «*andar mi madre*, e semblants fora de propòsit, no stan bé en persones disertes ne doctes» (núm. 199). S'hi barregen un judici valoratiu (són «fora de propòsit») i la seva aplicació a uns destinataris concrets («per-

16. Penso que SOLA (1977), p. 20, no és prou objectiu quan fa la relació de «castellanismes defensats» a les *Regles*. Ultra els quatre que acabem de veure (no pas forçosament castellanismes), ell també hi posa el núm. 246, *calvo*, que deu ésser més aviat un mot savi, pres del ll. *calvus* (*Coment.*, 246). Quant a l'actitud de l'autor respecte als castellanismes, no hi hauria sobrat una menció del citat núm. 199, que hi és prou explícita.

sones disertes ne doctes»). Com sabem, l'entrada de castellanismes en aquesta època començà per la gent culta, que sofria el mimetisme dels usos de la cort, alternava amb els curials que venien d'Itàlia i es complaïa o transigia en el conreu de les dues llengües. No així Pere Miquel Carbonell, que es mostrava molt radical en el rebuig del castellà (cf. els § 15.1.8 i 15.2). D'ací el seu toc d'atenció a la classe que més corria el risc de claudicar. En canvi, atès que al més sovint les correccions de les *Regles* eren extretes del parlar corrent i vulgar que se sentia pel carrer, no és estrany que no presentessin mostres de castellanismes que no havien atès les capes menys cultes de la població. Aquesta, continuava fidel a la llengua de sempre, amb tota la seva frescor i... amb tots els seus defectes. Sort que les *Regles* semblaven destinades a ajudar qui fos a superar-los.

11.3. CAMPS SEMÀNTICS REPRESENTATS A LES *REGLES*

En aquest paràgraf recullo tots els espècimens de llenguatge (mots, formes gramaticals, trets fonètics i gràfics) que figuren a les *Regles*, distribuïts per llurs significacions. D'antuvi, sembla que una tal classificació té sentit pel que fa als noms (substantius i adjectius), als verbs i als adverbis de manera, és a dir, quan es tracta de paraules que no debades anomenem *lexemàtiques* o portadores de significat. En canvi, algú potser trobarà exagerat d'incloure-hi els altres elements gramaticals, que l'autor només posà amb el fi de denunciar-ne usos orals o escrits erronis, i donar-ne les formes correctes corresponents; per exemple: el núm. 168 propugna *anam* com a forma recomanable, en comptes de *anem* (que hom desestima); o el núm. 267, segons el qual cal evitar de dir (o escriure) *ser* per *ésser*. Quin interès té d'encasellar mots com aquests en la classificació semàntica, tant més que sovint llur sentit general o abstracte crea dificultats d'atribució? Doncs sí, crec que ens interessa d'incorporar tots els mots i les formes que Pere Miquel Carbonell inserí al text, per tal com palesen la vastitud i la diversitat del seu món referencial. A l'hora d'exemplificar, ell mateix revelava l'abast de la seva cultura i de les seves lectures i es revelava estimulat per la curiositat universal dels humanistes.

Existeixen nombrosos assaigs de tractament del vocabulari. Ara no havia de trencar-me el cap a fer-ne un de nou. D'altra banda, les *Regles* ofereixen un lèxic limitat (el que nodreix un corpus de poc més de tres centenars de mots) i dispers (no hi ha cap grup semàntic que no hi sigui parcial i molts grups en són absents). He elaborat una versió molt personal, partint de tres reculls estructurats de mots, ben allunyats entre si: el diccionari ideològic de Julio Casares,¹⁷ el sistema conceptual lexicogràfic de Rudolf Hallig i Walther von Wartburg¹⁸ i el qüestionari de l'*Atlas lingüístic del domini català*.¹⁹ Caldrà dir que no em sento gaire satisfet del meu intent? Ningú no ignora com és de delicada una tasca així, i ja admeto, d'entrada, que el lector pot discrepar en abundoses ocasions dels criteris que hi he aplicat. D'altra banda, aquesta no és la comesa essencial del llibre present i només l'he duta a terme per tenir una orientació sobre el món immediat de Carbonell, del qual ell extreia, gairebé sense adonar-se'n, els materials de les *Regles*.

N'ha resultat la classificació en vuit grups que presento a continuació. Abans, però, d'endinsar-nos-hi, convé fer uns advertiments d'ús. Són: 1) l'assaig conté totes les expressions contingudes a les *Regles*, llevat d'articles, preposicions i conjuncions, i dels elements que formen part dels

17. CASARES (1942).

18. HALLIG/WARTBURG (1952).

19. BADIA/PONS/VENY (1993).

trossos metalingüístics (aquests darrers, de totes maneres, són enumerats al grup 8); 2) pràcticament no hi ha mai la definició del mot (si això interessa, cal que el lector consulti el *Coment.* + el número; 3) els vuit grups semàntics es divideixen en subgrups, dins dels quals les regles són esmentades segons l'ordenació general del text (però, quan els subgrups són compostos de sèries d'afinitat —encara que sigui relativa—, aquestes són identificables perquè sempre comencen línia i tenen llurs ordenacions particulars); 4) si la regla no implica substitució lèxica, únicament hi consta la solució recomanada; 5) si la regla consisteix a reemplaçar una paraula per una altra d'arrel diferent, hi figuren la proscriu (entre claus) i la recomanada; 6) naturalment, si la paraula proscriu no va acompanyada de la correcta corresponent, també va entre claus; 7) normalment, els mots figuren en un sol grup, però, quan ha semblat convenient de recollir-los també en un altre grup, la repetició s'indica, entre parèntesis, amb *i* + el número de l'altre grup.

1 LA NATURA ABSOLUTA

1.1 EL REGNE MINERAL. L'AIGUA. METEOROLOGIA

186, *salnitre*.
105, *aygua*; 106, *flumayre*; 302, *vapor*.
262, *(calabrujó) / pedra [ha caygut]*.

1.2 EL REGNE VEGETAL

185, *arbre* (i 7.4); 304, *tea de pi* (i 7.2).
14, *murta*; 24, *fenoll*; 181, *juliverd* (i 3.3).
30, *cànem* (i 7.4); 171, *(vius) / sarments* (i 7.4); 104, *(garballons) / mergallons* (i 7.4).
103, *capoll*.

1.3 EL REGNE ANIMAL

71, *bèstia* (i 7.5); 97, *(mans de cavall o mula) / peus d'avant* (i 7.5); 111, *menar la mula* (i 2.6, 7.5); 124, *(adondar) / domar* (i 7.5).
142, *(guineu) / rabosa*; 172, *(toyssa) / ovella* (i 7.5); 190, *soriguer*; 191, *rata penada*.
55, *(bramadari) / dromadari*; 117, *(orifany) / elephant*; 118, *(calcatrinx) / cocodrillo*.
245, *(paparra) / xinxa*; 293, *papelló*.

2 L'UNIVERS SOTA LA VISIÓ DE L'HOMME

2.1 L'EXISTÈNCIA. ELS CANVIS

267, *ésser*; 70, *té açò*.
177, *(no qual) / no és necessari*, etc.; 308, *(evinent)*.
32, *viciat* (i 4.4); 149, *útil*; 216, *ruïn cosa*.

2.2 LES RELACIONS D'ESPAI

43, *cabrer*; 84, *umplit* (i 2.5); 292, *contenir*.
87-88, *açi - aquí*; 319, *aquí*; 201, *(fora vila) / fora ciutat*.
237-238, *(sus) / desobre - (jus) / dessota*.

2.3 ELS NOMS PROPIS DE LLOC

18, *Grau [de València]*; 133, *Gerona*; 134, *Perpinyà*; 135, *Barcelona*; 136, *Mallorques*; 137, *Hostalrich*;
161, *Massella*; 200, *Helna*; 270, *Sicília*.

2.4 LES RELACIONS DE TEMPS. EL CURS DE L'ANY

22, <despuxes> / après; 42, *entretant*; 223, <de xopte> / *sotadament*, etc.; 233, <selavors> / *leshores*; 277 <a la ralla o al fil> (i 2.5); 320, <susara> / *ara*; 308, <tost>.
 52, <leguiar> / *tardar* o *trigar*; 257, *huy dia*; 285, <de bell nou> (i 4.3); 297, *cerca ha dos anys*.
 91, *estiu*; 141, *gener*.
 83, *quaresma* (i 6.4); 209, *Pascha* (i 6.4).

2.5 QUANTITATS I MESURES. NUMERALS

13, *quasi*; 41, <gayre> / *molt*, *prou*, *asay*; 80, <cap> / *gens*; 82, *quatre*; 153, <tots plegats> / *tots ensem*; 179, *tots tres*; 184, <amendosos> / *los dos*; 219, *de dos a dos*; 271, <un petit de pa> / *un poc* o *un poquet de pa*; 276, <de gom en gom>; 277, <a la ralla o al fil> (i 2.4); 279, <rinxo rinxo>; 283 i 290, *bell no res*; 284, <en estrux>; 286, <de bat en bat>; 301, *va sol*; 306, <gran res>.
 84, *umplit* (i 2.2).
 220, *dos palms*; 243, *medir [lo drap]*; 294, <somada> / *càrrega* (i 7.5).

2.6 EL MOVIMENT (EN SI MATEIX I SOBRE ELS OBJECTES)

35 i 242, <exequar> / *alçar* i *execau* / *alçau*; 37, <gerar> / *apartar*; 295, <davallar> / *baxar*; 45 i 49, *aní*, *venguí*; 79, *seu-te aquí*; 154, *arribam*; 155, *anam*; 170, *anava*; 301, *va sol*; 323, *caminar*; 269, *peregrí* (i 6.2).
 21, <peltrigar> / *calcigar* (i 3.2, 4.3); 79, *seu-te aquí*; 111, <portar la mula> / *menar la mula* (i 1.3, 7.5); 226, <arrecular> / *retraure*; 96, <calçar guants> / *mettre* o *posar-se guants* (i 3.4); 260, *presut*; 282, <de bell bot>.
 230, <remar> / *vogar*; 299, *colgar*.

3 L'HOME

3.1 EL COS HUMÀ. LES PARTS DEL COS. ACCIONS CORPORALS

7 i 268, *home*; 131, *persona* (i 5.6).
 11, *cervell*; 31, *canó*; 139, *posterol*; 140, *genoll*; 178, <clotell> / *tos*; 215, *esquerrer* (i 3.2); 232, *muscle*.
 125, <dexondar> / *despertar* o *esvellar*; 195, *siular*; 254, <clucar los ulls> / *tancar los ulls*.
 278, <en sopols>.

3.2 SALUT I MALALTIA. DEFECTES FÍSICS

21, <peltrigar> / *calcigar* (i 2.6, 4.3); 33, <talent> / *appetit* o *fam* (i 3.5); 53, <díbol> / *dèbil* o *paralytic*; 54, *tysich*; 215, *esquerrer* (i 3.1); 217, <babaya> / *tartamut*; 246, <escalvinat> / *calvo*.
 126, <sodrach> / *colp*; 236, *offegar*.
 85, *ungüent*; 86, *inflat*; 108, *siringua*; 113, *remedi*.

3.3 L'ALIMENTACIÓ

15, *langoniça*; 72, *spècies*; 109, *serigot*; 110, <mató> / *brossat*; 167, *pa*; 181, *juliverd* (i 1.2); 182, <mujol> / *vermell* o *rovell d'ou*; 221, *penjoll [de raïms]* (i 7.4); 252, <mortarol> / *pan cuyt* o *pan ras*; 261, *farsiment*.

3.4 LA INDUMENTÀRIA

1 i 298, *sombrero*; 27 i 28, <petí i sclop> / *tapí*; 75 i 76, <gonell> / *sayo*; 81, *guant*; 96, <calçar guants> / *mettre* o *posar-se guants* (i 2.6).
 205, *parayre* (i 5.4, 7.5).

3.5 SENSACIONS I PERCEPCIONS. ELS COLORS

33, <talent> / *appetit* o *fam* (i 3.2); 34, <talayar> / *tembre* (i 4.1); 38, <guardar> / *mirar*; 192, *cossegues*; 239, *olor* o *odor*; 307, <tabustol>; 318, *roïdo*.
 100, *nerey*; 143, *mascarat* (i 5.5).

4 L'ENTENIMENT I LA VOLUNTAT

4.1 EL PENSAMENT. EL SABER. L'APRECIACIÓ

8, *ànimes* (i 6.2); 20, (*membrar*) / *recordar*; 34, (*talayar*) / *tembre* (i 3.5); 89, *studi*; 107, (*cuydar*) / *cogitar* o *creure*; 116, (*vijares*) / *parer*; 151, *ingeni*; 204, (*esguard*) / *consyderatió*.
 213, *què sé yo*; 227, *conexes-me*; 315, (*no y scé res*).
 94, *nosaltres*; 231, *altre*.
 210, *simple*; 214, *bajania*; 289, (*acabalsat*) (i 5.5).
 263 i 264, (*supòtil*) i (*supòtilment*) / *inepte* i *ineptament* o *grossera*.
 23, (*negueleix/neleix*) / *immo etiam*, etc.; 40, (*poder*) / *força* o *per ventura*; 303, *com se vulla*.
 10, *servir* (i 5.5); 234, *ajudar*; 313, *servici* (i 5.5); 321, *prou vos faça*.

4.2 ELS SENTIMENTS. ESTATS D'ESPERIT. LES EXCLAMACIONS

47, *peresa*; 51, (*coratge*) / *ànimo*; 64 i 65, *melancòlich* i *melancolia*; 130, (*glay*) / *por*; 259, *murmurar*;
 265, (*empegit*) / *corregit*; 317, *me'n penit*; 323, *amar*.
 300, *pobre rey*; 316, (*temiau-me*).
 40, (*poder*) / *força* o *per ventura*; 189, *odà odà*.

4.3 LA VOLUNTAT. LES ACCIONS

21, (*peltrigar*) / *calcigar* (i 2.6, 3.2); 183, (*jaquir*) / *lexar* o *dexar*; 234, *ajudar* (i 5.5); 272, (*esdevenir*) / *acertar*; 274, *axemplar*; 285, (*de bell nou*) (i 2.4); 288, (*tripajoch*); 324, *demanar* (i 5.2).
 16, *tempres* i *temprat*.

4.4 QUALITATS I DEFECTES. OPOSICIÓ. INSULTS I MALEDICCIONS

66, *superbo*; 148, (*niguitós*) / *iniquitós*; 247, *avar*
 32, *viciat* (i 2.1); 274, *exemplar*.
 150, *jatsia*; 281, *en àries*; 287, (*sots cayre*); 314, (*contra de mi*); 321, *baldament*.
 305, (*malstruc*); 309, (*ta mal seny*); 311, (*ta mal dia m'a fuyt*).

4.5 ELS NOMS PROPIS DE PERSONA

5 i 325, *Pere*; 25 i 56, *Gerònim* i *Hierònym*; 57, *Eulàlia*; 59, *Antoni*; 60, *Barnabà*; 61, *Gabriel*; 67, *Galceran*; 68, *Ot de Pallars*; 69, *Catharina*; 90, *Steve*; 98, *Gregori*; 99, *Juhann*; 101, *Cyprià*; 159, *Càndida*; 160, *Anastàsia*; 180, *Joan*; 235, *Sancho*; 325, *Maria*, *Magdalena*, *Margarita*.

5 LA SOCIETAT

5.1 LA FAMÍLIA. ELS NOMS DE PARENTIU

74, *oncle*; 146, *fillol*.

5.2 LLENGUATGE I COMUNICACIÓ. L'ESCRITURA

78, (*ço diu e ço dien*); 95, *què dieu*; 169, *diguí*; 197, (*parlant açi spiritualment*) / *parlant açi en secret*;
 203, (*parlar en pla*) / *parlar en vulgar*; 229, (*interrogar*); 259, *murmurar*; 275, *exemple*; 324, *demanar* (i 4.3).
 70, *té*; 78, *ve-t'bo*.
 206, *mia*; 207, *sua*; 208, *tua*.
 198, (*entre bons amics e senyors meus*).
 217, (*babaya*) / *tartamut*.
 199, (*andar mi madre*).
 89, *studi*; 162, (*calderons*) / *baynots*; 244, *legida la lettra*.

5.3 LES ARTS. LA LLENGUA LITERÀRIA. LA MÚSICA

273, ⟨*exemple*⟩ / *translat*; 291, *reyna* o *regina* (i 6.1).
 36, ⟨*gallard benot*⟩ / *a paso, a plan pla* o *gentilment* (i 5.5); 39, ⟨*home gallard*⟩ / *home bell* o *gentil*; 77, ⟨*gay*⟩ / *garrid*, o *gentil* o *polit*.
 29, *plombat*.
 255, ⟨*quarnar un libre*⟩ / *ligar un libre*; 256, ⟨*il·luminar*⟩ / *miniar lo libre*.
 19, *instrument* (i 7.2); 224, *flaviol*; 225, *monocord*.

5.4 LES CLASSES SOCIALS. OFICIS I CÀRRECS

92, *scuder*; 114, *algozir* (i 5.6); 115, *veguer*.
 144, *pescador*; 205, *parayre* (i 3.4, 7.5); 249, *lacayo*.
 121, ⟨*home líbert*⟩ / *home líbero* o *franch*; 152, *privilegi*.
 47, *pobresa*.

5.5 COMPORTAMENTS EN SOCIETAT. LES FESTES. ELS JOCS

10, *servir* (i 4.1); 112 i 312, *homicidi* i *homicida* (i 5.6); 234, *ajudar* (i 4.3); 313, *servici* (i 4.1).
 289, ⟨*acabalsat*⟩ (i 4.1).
 29, *plombat*; 36, *a passo* o *a plan pla* o *gentilment* (i 5.3).
 194, ⟨*junyir*⟩ / *justar*; 143, *mascarat* (i 3.5).
 193, *jugar a rumfa*.

5.6 EL DRET I LA JUSTÍCIA. L'ADMINISTRACIÓ

46 i 50, ⟨*guardó*⟩ / *retributió*; 62, ⟨*delme*⟩ / *dècima* (i 6.2); 63, ⟨*promeya*⟩ / *primitia* (i 6.2).
 122, *plet*; 131, *persona* (i 3.1); 114, *algozir* (i 5.4); 132, *procurador*; 196, ⟨*ledesme*⟩ / *legítim*; 120, *béns parafernals*; 138, ⟨*exovar*⟩ / *dot*; 228, ⟨*spoli*⟩ / *sponsalici* (i 6.3).
 266, ⟨*marmassor*⟩ / *execudor del testament*; 322, *successors*.
 112 i 312, *homicidi* i *homicida* (i 5.5).

6 EL FET RELIGIÓS

6.1 L'ESGLÉSIA

222, *Jesuchrist*; 291, *Déu*; 291, [Regina del] *Cel*.
 93, *església* (i 7.1); 187, *bisbe*; 202, ⟨*preich*⟩ / *sermó*; 218, *Bíblia*; 222, *Jesuchrist*; 240, ⟨*orde de Cistell*⟩ / *orde de Cisterç*; 253, ⟨*cluquer*⟩ / *campanar* (i 7.1).
 291, *reyna* o *regina* (i 5.3).
 119, *paradís*; 250, *infern*; 251, *purgatori*.

6.2 COMPORTAMENTS DINS I ENVERS L'ESGLÉSIA

8, *ànimes* (i 4.1); 44, *màrtyr*.
 202, ⟨*preich*⟩ / *sermó*.
 62, ⟨*delme*⟩ / *dècima* (i 5.6); 63, ⟨*promeya*⟩ / *primitia* (i 5.6); 269, *peregrí* (i 2.6).

6.3 ELS SAGRAMENTS

128 i 129, ⟨*confés*⟩ / *confessor*, *penitencier*; 156, ⟨*combregar*⟩ / *communicar*; 157, ⟨*expernuiciar*⟩ / *extramuntiar* o *perenoliar*; 158, *contritió*; 317, *me'n penit*; 228, ⟨*spoli*⟩ / *sponsalici* (i 5.6).

6.4 L'ANY LITÚRGIC

83, *quaresma* (i 2.4); 209, *Pascha* (i 2.4); 222, ⟨*pàssia*, *passi*⟩ / *passió*.

6. HAGIONÍMIA
58, *sancta Engràtia*; 102, *sanct Nen*; 248, *sancta Anna*.
- 7 LA CULTURA MATERIAL
- 7.1 EDIFICIS. LA CASA. ELS MOBLES. LA VAIXELLA
93, *església* (i 6.1); 145, *(muro) / merlet*; 166, *la casa*; 188, *rexat*; 253, *(cluquer) / campanar* (i 6.1); 293, *pavelló*.
17, *(baça) / latrines o privades*.
241, *scabell*; 296, *(setrot o pitxer) / jarro* (i 7.3).
- 7.2 EINES I INSTRUMENTS. ARTEFACTES. TRANSPORT PERSONAL
6, *masseta*; 19, *instrument* (i 5.3); 26, *ganivet*; 163, *punxó*; 304, *tea de pi* (i 1.2).
73, *bombarda*.
211 i 212, *(sanaya) / cabàs*.
- 7.3 RECIPIENTS. OPERACIONS MANUALS
123, *perol*; 296 *(setrot o pitxer) / jarro* (i 7.1).
147, *tallar*.
- 7.4 AGRICULTURA. VEGETALS. ELS TREBALLS DEL CAMP
127, *(sot) / clot*; 185, *arbre* (i 1.2).
30, *cànem* (i 1.2); 104, *(garballons) / mergallons* (i 1.2); 258, *restoll*; 171, *(vits) / sarments* (i 1.2); 221, *penjoll [de raïms]* (i 3.3).
- 7.5 ANIMALS DOMÈSTICS. EL BESTIAR. TRANSPORT DE BAST
71, *bèstia* (i 1.3); 97, *(mans de cavall o mula) / peus d'avant* (i 1.3); 111, *(portar la mula) / menar la mula* (i 1.3, 2.6); 124, *(adondar) / domar*; 172, *(toyssa) / ovella* (i 1.3); 205, *parayre* (i 3.4, 5.4); 294, *(somada) / càrrega* (i 2.5).
- 8 VÀRIA
- 8.1 TERMES DE SIGNIFICAT DUBTÓS O DESCONEGUT
78, *(memeu)*; 78, *(moxpegó)*; 287, *(sots cayre)*; 310, *(finparat)*.
- 8.2 TERMES EN ÚS METALINGÜÍSTIC
Es troben als núm. 2, 3, 3 *bis*, 4, 9, 12, 48, 78 (i 79 i 80), 128, 164, 165, 173, 174, 175, 176, 199, 200, 218, 229, 258, 276 (i del 277 al 284), 285 (i del 286 al 290), 291, 305 (i del 306 al 311), 314 (i 315 i 316), 321, 323, 324, 325. En molts d'aquests números, els termes indicats hi coexisteixen amb veritables «regles de esquivar vocables» (no hi he inclòs, però, les frases del tipus *e semblants*, de les quals he tractat al § 11.1).

No em proposo de fer cap anàlisi aprofundida d'aquest assaig de classificació lèxica. No ho aconsellen la selecció dels grups (més aplicada que objectiva), ni la incongruència de certs criteris (per exemple: la separació de «moviment» i «accions»), ni la repercussió de moltes repeticions (*calcigar* 'trepitjar' figura a tres grups), ni d'altres elements de judici que també podríem adduir per posar-nos-hi en guàrdia. Simplement voldria extreure'n unes consideracions modestes, només amb vista a discernir el que he anomenat «el món immediat de Carbonell», és a dir, el món que podia furnir-li espontàniament les mostres de llenguatge que ell vol depurar.

Partim de prop de quatre-centes insercions (per raó de les regles repetides en diversos grups). I bé, hi ha un clar predomini del camp de l'intel·lecte damunt el camp material. D'entrada, les dades del grup 1 («La natura absoluta») són un terç de les del grup 2 («L'univers sota la visió de l'home»). El grup 3 («L'home»), amb subgrups tan habituals en el llenguatge de cada dia com les parts del cos, salut i malaltia, l'alimentació i la indumentària, resta molt al darrere del grup 4 («L'enteniment i la voluntat»). A jutjar pel que hem vist de *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull (capítol 3), aquests subgrups, posats en mans de segons qui, podrien haver crescut fora mesura. Si sumem els totals dels grups 5 («La societat») i 6 («El fet religiós»), resulta que, junts, dupliquen les regles del grup 3 («L'home»). Per fi, el grup 7 («La cultura material»), tan ben representat en els qüestionaris dels atles lingüístics, queda reduït a una trentena llarga de regles concernides, tot i recollir el lèxic de la casa, les eines de treball, les feines del camp, els animals domèstics i el bestiar de pastura.

La mirada de Pere Miquel Carbonell, que no deixava d'estendre's amb amplitud una mica pertot arreu, es concentrava amb preferència en els dominis abstractes, socials i culturals.

11.4. ESTRUCTURA ARBITRÀRIA O CONCATENADA

11.4.1. NOMS COMUNS

He dit manta vegada que les *Regles* foren escrites tal com raja. Carbonell havia anat amuntegant en la seva memòria una muntanya de formes de llenguatge incorrectes i, en redactar el text, les deixava anar a mesura que se li ocorrien, saltant d'un camp semàntic a un altre, intercalant mostres d'un camp dins la sèrie d'un altre que no hi tenia res a veure, etc. Tal com raja. En aquesta situació d'esperit, obert a qualsevol expressió (mentre la tingués per reprovable), Carbonell queia sovint en la trampa innocent que una correcció que acabava d'escriure li'n suggerís una altra de nova, per mitjà d'un element d'enllaç (semblança fonètica, coincidència gràfica, relació gramatical, afinitat semàntica), el qual feia el pont entre ambdues. Acollint el suggeriment implícit, s'estalviava de pensar i anava acomplint el seu disseny a un ritme més viu. Aquest procediment dóna peu a allò que anomeno «estructura concatenada»: les regles així afectades formen veritables cadenes de mots, que es fan paleses a tothom qui s'acosta per primera vegada al text. Examinant-lo amb deteniment, aviat arribem a concloure'n que la concatenació hi ateny unes cotes molt per damunt del que ens ho apuntava una primera impressió. Heus ací, doncs, l'objectiu del present paràgraf: fer la llista de les regles que devien ésser formulades per raó de llur relació amb una altra que les precedeix. No cal dir que aquesta llista en forneix (per exclusió) una altra de paral·lela: la de les correccions independents, escollides per iniciativa personal de l'autor; al cap i a la fi, ell és qui duu les regnes d'un corpus lèxic i gramatical típic del món dels humanistes. Les formes de llenguatge d'aquesta segona llista, que ací restarà implícita, constitueixen l'«estructura arbitrària» de les *Regles*, entenent-ho en el sentit amb què Ferdinand de Saussure atribuïa aquest adjectiu al signe lingüístic.

Per tant, mirem ara d'establir les mostres d'estructura concatenada. Explico com les presento i com les ha d'interpretar el lector. Les sèries de regles que formen una cadena seran numerades correlativament, de manera que se'n puguin extreure, si cal, càlculs estadístics. La primera anella (= regla inductora) de cada cadena és seguida d'una o de diverses anelles (= regles induïdes) que han estat suggerides per aquella. El procés inductiu implica les fases gràfiques següents: 1) número de la regla d'origen; 2) forma inductora, correcta o incorrecta (si aquesta ho és, va entre claus); 3) fletxa (→); 4) número de la regla de destinació; 5) forma induïda, correcta o incorrecta (si aquesta ho és,

va entre claus), i 6) indicació succinta (entre parèntesis) del procés inductiu en joc (en els casos més simples, a base d'una abreviatura, seleccionada entre les quatre següents: fon. = 'semblança fonètica', gràf. = 'coincidència gràfica', gram. = 'relació gramatical' o sem. = 'afinitat semàntica').²⁰ Si el procés inductiu afecta més d'una regla consecutiva (i perquè no en quedi alterat el recompte global), s'obre un nou punt, que comença amb la indicació «També →». Quan la inducció es fa efectiva saltant una altra regla, ho senyalem mitjançant la nota de «(diferida)». Altres situacions que ho demanin seran objecte del comentari corresponent, sobretot en notes a peu de pàgina.

- 1) Núm. 10 <servir> → núm. 11 cervell (gràf.).²¹
- 2) Núm. 27 tapí → núm. 28 tapí (identitat).²²
- 3) Núm. 30 cànem → núm. 31 canó (fon.: ny/n).²³
- 4) Núm. 53 dèbil/paralytic → núm. 54 tysich (sem.).²⁴
- 5) Núm. 58 Gràtia/Engràtia → núm. 59 Toni/Antoni.²⁵
- 6) Núm. 62 <delme> → núm. 63 primitia (sem.). Cf. la frase «delmes i primícies» (Coment., 62-63).
- 7) Núm. 64 melancòlich → núm. 65 melancolia (fon./gràf./sem.).
- 8) Núm. 75 sayo → núm. 76 sayo (identitat).²⁶
- 9) Núm. 81 quant → núm. 82 quatre (fon.: ua/uo/o).
- 10) També → núm. 83 quaresma (fon.: ua/uo/o).
- 11) Núm. 87 só aci → núm. 88 es aquí (gram.).
- 12) Núm. 89 studi → núm. 90 Steve (fon.: s- líquida).
- 13) També → núm. 92 scuder (fon.: s. líquida).
- 14) També → núm. 91 <stiu> (fon. *ibidem*, en sentit contrari).
- 15) Núm. 96 posar-se guants → núm. 97 <mans de cavall> (sem.).²⁷
- 16) Núm. 105 aygua → núm. 106 flumayre (sem.: 'aigua').
- 17) Núm. 108 siringua → núm. 109 serigot (fon.: s/x).
- 18) Núm. 109 serigot → núm. 110 mató/brossat (sem.).²⁸
- 19) Núm. 112 <homey> → núm. 113 <remey> (fon.: y/di).

20. Per als casos d'afinitat semàntica, sovint menys evident que les relacions gràfiques i fonètiques, és molt recomanable de consultar els comentaris corresponents, que el lector trobarà al capítol 13.

21. Ací el fenomen d'inducció és doble, per tal com es repeteix en les formes oposades; el segon, a base de la coincidència gràfica de *servir* (núm. 10) i *(servell)* (núm. 11).

22. En aquest cas, el mateix mot *tapí* del núm. 27 és aplicat a la regla següent, núm. 28. Es tracta del cas màxim d'afinitat: les formes inductora i induïda són idèntiques.

23. A dreta llei potser podríem afegir ací el núm. 35, <gallart>, que és reprès al núm. 39, <home gallart> (identitat). No l'hi inclou perquè la inducció es fa sentir tres llocs més avall, i ací pensem més aviat en anelles immediates de la cadena. Però no vull deixar de consignar la «concatenació diferida». Cf. les notes 34 i 37.

24. Sortim a l'encontre d'una possible observació del lector: les dues parelles formades pels núm. 45/49 i 46/50 no responen a cap inducció (que tampoc no seria «immediata», sinó «diferida», per raó del núm. 47, que hi és intercalat). Són simplement repeticions per error, com hem vist al § 10.3. La situació esdevé més complexa per l'afegidura del núm. 48.

25. Aquests núm. 58 i 59 seran presos novament en consideració, com a noms propis, després d'acabar aquesta llista. Ara, però, convé citar-los com una mostra de concatenació ensems fonètica i morfològica, per la síl·laba *En-* de *Engràtia*, que s'interfereix en la regla següent: <Toni> / <Antoni>. Cf. el Coment., 59.

26. Ací es repeteix el cas de la cadena 2, <tapí>.

27. Ací la inducció és diferida, sense deixar d'ésser efectiva: «posar-se guants [a les mans]» fa pensar que per «peus d'avant de cavall o mula» algú diu (erròniament) «mans».

28. Ací la raó de la inducció semàntica és que el núm. 109, <xerigot> 'part aquosa de la llet, separada de la coagulable' (DIEC), prové, entre altres operacions, de l'obtenció del <mató> o *brossat* (núm. 110).

- 20) Núm. 114 *algozir* → núm. 115 *veguer* (sem.).²⁹
 21) Núm. 117 *elephant* → núm. 118 *cocodrillo* (sem.).³⁰
 22) Núm. 119 *paradís* → núm. 120 [*béns*] *perinfernals* (sem.).³¹
 23) Núm. 120 (*béns perinfernals*) → núm. 121 *home llibero o franch* (sem.).³²
 24) També → núm. 122 (*pleyt*) (sem.).
 25) Núm. 122 (*pleyt*) → núm. 123 (*peyrol*) (fon.: diftong *ey*).
 26) Núm. 124 (*adondar*) → núm. 125 (*dexondar*) (fon./gráf.).
 27) Núm. 128 *penitencier* → núm. 129 *confessor* (sem.).³³
 28) Núm. 131 (*presona*) → núm. 132 (*percurador*) (fon.: mobilitat de la *r*).³⁴
 29) Núm. 140 (*ginoll*) → núm. 141 (*giner*) (fon.).
 30) Núm. 143 *mascarat* → núm. 144 *pescador* (fon. *s/x*).
 31) Núm. 146 (*fiyol*) → núm. 147 (*tayar*) (fon. *ll/y*).
 32) Núm. 148 *iniquitós* → núm. 149 (*cosa utilosa*) (gram.: -ós).
 33) Núm. 154 *arribam* → núm. 155 *anam* (gram.).
 34) Núm. 156 (*combregar*) → núm. 157 *extramuntiar* (sem.).
 35) També → núm. 158 *contritió* (sem.).³⁵
 36) Núm. 168 *anam* → núm. 170 *anava* (gram.).³⁶
 37) També → núm. 169 *diguí* (gram.).³⁷
 38) Núm. 186 (*salmître*) → núm. 187 *bisbe* (sem.).³⁸
 39) Núm. 190 *soriguer* → núm. 191 *rata penada* (sem.).³⁹
 40) Núm. 200 (*Euna, ciutat*) → núm. 201 [*fora*] *ciutat* (identitat).
 41) Núm. 206 *mia* → núm. 207 *sua* (gram.).
 42) També → núm. 08 *tua* (gram.).
 43) Núm. 211 (*sanaya*) → núm. 212 *cabàs* (sem.).⁴⁰

29. Ambdós són noms de càrrecs públics o administratius.

30. Ambdós són noms d'animals exòtics, però coneguts.

31. *Paradís* 'cel' ha suggerit, per antonímia, 'infern'; l'autor ho ha aprofitat per a corregir una deformació del terme jurídic (*béns parafernals*), provocada per un cas d'etimologia popular: les persones que no entenen el mot el relacionen amb 'infern', aquest sí, ben conegut.

32. La frase (*béns perinfernals*), després d'ésser induïda per l'antonímia *paradís/infern*, es fa, al seu torn, inductora de dos altres termes jurídics: *home llibero o franch* i *pleyt* (sempre en el camp del dret). Aquest darrer mot induirà, encara, (*peyrol*) (de l'exemple següent), ara per una raó fonètica.

33. Cas evidentíssim: ho prova el mateix núm. 128 (redactat després del núm. 129): «millor és dir penitencier que confessor» (cf. el *Coment.*, 128-129). Cf. la nota 40.

34. Un altre cas d'inducció diferida: després del núm. 132, *procurador* (terme jurídic), irromp un grup de noms de lloc (núm. 133 a 137), a la fi del qual hom reprèn el vocabulari del dret (ara matrimonial), amb el núm. 138, (*exovar*) / *dot*.

35. Relació diàfana entre la terminologia de tres sagraments de l'Església: eucaristia, extremunció i penitència, precisament els tres que s'apleguen rondant els moribunds.

36. Bé que aparentment la inducció entre *anam* i *anava* és diferida (perquè s'hi intercala el núm. 169, *diguí*), el fet que totes tres regles siguin de temps verbals permet de fer-ne una sèrie homogènia de tres solucions morfològiques.

37. També hi hauria inducció molt diferida entre el núm. 179, *tots tres*, i el núm. 184, *los dos*. No seguirem per aquesta via perquè, de lluny o de prop, què no seria concatenació en un text com les *Regles*?

38. La forma incorrecta (*salmître*) és un cas d'etimologia popular per part d'algú que desconeixia el món dels nitrats i se li interferí un mot (*mitra*) que almenys li deia alguna cosa: era un atribut episcopal. Corregit l'error, aquest no deixà de suggerir una altra falta de pronunciació del mateix mot *bisbe*.

39. Bé que des del punt de vista zoològic siguin tan diferents, els hàbits d'aquests dos voladors tenen unes afinitats que permeten que la menció de l'un suggereixi la de l'altre.

40. Cas tan evident com el de la nota 33. El núm. 212 reitera allò que acaba de dir el núm. 211 (*vide* el *Coment.*, 211-212). És segur que una regla ha condicionat l'altra.

- 44) Núm. 219 *de dos a dos* → núm. 220 *dos palms* (fon./gram.).
 45) Núm. 224 *flaviol* → núm. 225 *monocord* (sem.: música).
 46) Núm. 231 *<altro>* → núm. 232 *<musclo>* (fon./gram.: -o).
 47) Núm. 237 *<sus>* → núm. 238 *<jus>* (fon./gràf./gram./sem.).
 48) Núm. 250 *infern* → núm. 251 *purgatori* (sem.).
 49) Núm. 253 *<cluquer>* → núm. 254 *<clucar los ulls>* (fon./gràf.).⁴¹
 50) Núm. 255 *ligar un libre* → núm. 256 *miniar lo libre* (identitat de *libre*, en una diversitat d'operacions).
 51) Núm. 263 *<supòtil>* → núm. 264 *<supòtilment>* (fon./gràf./sem.).
 52) Núm. 273 *exemple* → núm. 274 *exemplar* (fon./gràf.).
 53) També → núm. 275 *exemple* (fon./gràf.).
 54) Núm. 282 *de bell bot* → núm. 283 *bell no res* (fon./gràf.).
 55) També → núm. 285 *de bell nou* (diferida) (fon./gràf.).
 56) També → núm. 290 *bell no res* (diferida, però identitat).
 57) Núm. 309 *<ta mal seny>* → núm. 311 *<ta mal dia>* (indirecta) (fon./gràf./sem.).
 58) Núm. 312 *<homeyer>* → núm. 313 *<servey>* (fon.: y asil·làbica).⁴²
 59) Núm. 319 *<susaquí>* → núm. 320 *<susara>* (fon./gràf./gram./sem.).⁴³

11.4.2. NOMS PROPIS

Encara hem d'afegir-hi els noms propis. Aquesta espècie de noms, sobretot els de persona, solen anar en sèries compactes. A Carbonell devia passar-li allò que se sol dir de les cireres: que, estirant-ne una, en segueixen unes quantes: tan bon punt seleccionava un antropònim o (encara que en menor escala) un topònim, se li acudien un grapat de noms del mateix coll (per tant, suggerits en rigor pel que encapçalava la sèrie). En segueixen uns quants exemples.

1) *Noms propis de persona*:⁴⁴ a) Grup dels núm. 56 a 61 (tots consecutius): *Hierònym / Eulàlia / sancta Engràtia / Antoni / Barnabà / Gabriel*.⁴⁵ b) Grup dels núm. 67 a 69 (tots consecutius): *Galceran / Ot de Pallars / Catharina*. c) Grup dels núm. 98 a 102 (malgrat les aparences, també

41. No és que els dos termes en relació reprovien una mateixa falta de pronunciació, sinó que s'assemblen tant que l'un ha pogut suggerir l'altre. Per això també hi ha una relació gràfica entre ells.

42. Aquest parell de regles són una mena d'eco dels núm. 112, *<homey>* / 113, *<remey>* (que acabem de veure al núm. 19 de la present llista d'induccions); s'hi veu més clarament la funció de la *i* asil·làbica, per tal com la vocal *e* del diftong *ey* hi duu l'accent tònic.

43. Ultra aquesta seixantena de mostres de l'influx que la concatenació exercí en el procés de redacció de les *Regles*, resten encara uns quants casos dubtosos (són o no són regles concatenades?). En això que segueix en faig una menció sumària, i el lector pot examinar-les i respondre en cada cas la pregunta que acabo de formular. Són els núm. 71/72 (fon.: *i* voc. + *i* asil·làbica); 85/86 (sem.: 'ungüent contra una part inflada'); 126/127 (fon.: *sodrach* i *sot* + sem.: 'un sot provoca sotrats'), cf. el *Coment.*, 127; 141/142 (gràf.: *giner* / *guineu*, quatre lletres compartides), 148/149 (gram.: sufix -ós), 162/163 (sem.: 'instruments manuals'), 166/167 (sem.: 'termes casolans'), 171/172 (sem.: 'termes de la vida del camp'), 181/182 (sem.: 'termes de l'art culinària'). No els he posats al text perquè en situacions com aquesta és preferible de pecar per defecte i consignar els exemples més segurs. Això no obstant, tenint en compte l'escriptura improvisada i ràpida de Carbonell, no m'estranyaria que bona part d'aquestes darreres mostres li haguessin simplificat la tasca.

44. Naturalment ací no prenem en consideració els noms que apareixen al núm. 325, que, com sabem (§ 10.4), formen un afegit al text, d'incorporació posterior. Són: *Maria, Magdalena, Margarita, Pere*.

45. El grup és encetat pel nom *Hierònym*, que, com sabem (§ 10.2), no fou escollit a l'atzar, sinó ben intencionadament. El segueixen *Eulàlia* i *Engràtia* (de familiars de Carbonell, cf. el § 9.6), que també devien sorgir-li *ex abundantia cordis*. Els tres darrers (*Antoni, Barnabà, Gabriel*) s'expliquen probablement per seguir la vena antroponímica del moment.

són tots consecutius):⁴⁶ *Gregori / Juhann / Cyprià / sanct Nen*. d) Grup dels núm. 159 i 160 (ambdós consecutius): *Càndida / Anastàsia*.⁴⁷ e) Antropònims esparços: només n'hi ha cinc, i, encara, un d'ells no fou escrit per Carbonell.⁴⁸ Són: núm. 5, *Pere*; núm. 25, *Gerònim*; núm. 90, *Steve*; núm. 180, *Joan*; núm. 235, *Sanxo*, i núm. 248, *sancta Anna*. Els noms solts sumen, doncs, 6 d'un total de 21. O bé: 5 d'un total de 19, si en descomptem els núm. 99 (*Juhann*) i 25 (*Gerònim*) (cf. les notes 46 i 48, respectivament).

2) *Noms propis de lloc*:⁴⁹ a) Grup dels núm. 133 a 137 (tots consecutius): *Gerona / Perpinyà / Barcelona / Mallorca / Hostalrich*. b) Topònims esparços: n'hi ha tres. Són els següents: núm. 18, el *Grau* [de València]; núm. 161, *Massella*;⁵⁰ núm. 170, *Sicília*, i núm. 200, *Helna*. Els noms solts són, doncs, 4 d'un total de 9.

Per tant, els noms propis reforcen el concepte d'inducció d'exemples concatenats amb l'anterior (que hem pogut qualificar de característic de les *Regles*) i n'augmenten les ocurrencies.

11.4.3. CONCLUSIÓ

Intentem d'aproximar-nos a una conclusió sobre el pes relatiu de les estructures arbitrària i concatenada dins les *Regles*. Hem constatat: 1r) 59 parelles de concatenació efectiva (que suposen prop de cent vint regles en joc); 2n) 18 parelles de concatenació incerta o dubtosa (de les quals, si n'acceptàvem més o menys la meitat, aplegaríem entre quinze i vint noves regles), i 3r) una vintena de regles referides a noms propis. Aquests tres sumands ens donen un total d'unes cent cinquanta regles afectades. Podem dir que un terç ben llarg de les *Regles de esquivar vocables* ha estat objecte del procés pel qual unes regles inductores han provocat la inclusió de tantes d'altres regles induïdes d'aquelles, per una relació fonètica, gràfica, gramatical o semàntica.

Fent la subtracció corresponent, en concloem que les regles d'estructura arbitrària atenyen uns dos terços del total. Ja ho he insinuat abans: aquesta alta proporció de regles no subjectes a la relació amb una altra regla veïna que la determina palesa la voluntat de Carbonell de desenvolupar el pla proposat. Amb llibertat, però segons un disseny establert per ell mateix, les *Regles* van presentant, a través d'exemples concrets, l'acompliment de l'objectiu. Que en una tercera part s'hagi valgut de la concatenació no redueix el valor del text: la labor de redacció se simplifica, el ritme s'hi aviva, i la reiteració ajuda a memoritzar els trets lingüístics adduïts.

46. Ara el grup comença amb *Gregori* (núm. 98). En rigor, és continuat pels núm. 101 (*Cyprià*) i 102 (*sanct Nen*), per tal com els núm. 99 (*Juhann*) i 100 (*nerey*) són redactats posteriorment; no és inexacte, doncs, de considerar consecutius els antropònims *Gregori* (núm. 98), *Cyprià* (núm. 101) i *Nen* (núm. 102). Hi podríem afegir el problemàtic *Juhann* (núm. 99), el qual, bé que no escrit per Carbonell, podia molt ben ésser afegit ací, al redós de *Gregori* i formant part del seu grup.

47. Els noms de persona *Càndida* i *Anastàsia* són seguits de *Massella* (núm. 161), ara un nom de lloc, potser agom-bolat pels dos noms propis que el precedeixen.

48. Es tracta de *Gerònim* (núm. 25), afegit després de la primera versió de les *Regles* (cf. el § 10.2).

49. Com és natural, ací resten exclosos els noms de regions o comarques del domini lingüístic que figuren al núm. 173, atès el seu caràcter metalingüístic. Són: *Empurdà*, *Urgell*, *Mallorques* i *Xàtiva*.

50. Com hem vist a la nota 47, aquest topònim apareix al redós de dos noms de persona, després de tot, també noms propis.

PART TERCERA

ESTUDI DE LES *REGLES*

12. ASPECTES GRAMATICALS

12.1. CLASSIFICACIÓ LINGÜÍSTICA I GRAMATICAL

La publicació de les *Regles de esquivar vocables* (1950) (cf. el § 5.1, nota 1) fou seguida, entre 1951 i 1953, de dos articles, en els quals jo m'ocupava de la fonètica del text, en l'un, i de la morfologia i la sintaxi, en l'altre.¹ Si el lector els coneix o en té notícia, segurament dóna per sobrentès que el capítol del qual ara enceta la lectura és una refosa d'aquells articles, traduïts al català, posats al dia i modificats perquè encaixin en el conjunt d'aquest llibre. Però no és així: surto a l'encontre d'aquesta impressió, no perquè no sigui justificada, sinó perquè qualsevol versió dels meus treballs de fa prop de cinquanta anys no hi pot tenir cabuda. Sobretot per dues raons:

1) La primera. Ambdós estudis havien estat concebuts i redactats sota l'òptica de la «doble autoria del text» (§ 9.12). Aparentment, les regles núm. 1 a 174 *eren obra* de Bernat Fenollar, mentre que les núm. 175 a 325 *ho eren* de Jeroni Pau. Per tant, jo escrivia amb l'obsessió de relacionar tota la primera part amb els parlars valencians i tota la segona part amb els del Principat, i de cercar una explicació congruent quan Fenollar o Pau reprovaven maneres de dir de llurs pròpies modalitats idiomàtiques. No altrament feien Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner (al DCVB) o Joan Coromines (al DECat). Ni més ni menys farien els qui s'anirien acostant al tema. Ben mirat, doncs, val més que aquells dos articles restin on foren publicats i tal com hi foren publicats: seran testimoni d'una manera de veure el text que aleshores consideràvem correcta (llevat de certs errors de lingüista inexpert que s'hi detecten). Refondre'ls segons els punts de vista amb què avui analitzem les *Regles* exigiria de fer-ho tot *ex novo*, i sóc del parer que no val la pena de posar-nos-hi.

2) La segona raó completa la primera. L'extens comentari del text (capítol 13), que vindrà a continuació, aplega les monografies de les 325 correccions i remarques idiomàtiques que el componen. I bé, dins els límits que m'imposo (i que explico a l'inici del § 13.1), totes les regles hi són examinades des de diversos angles d'observació i d'anàlisi. I aleshores resulta que tot el que podríem dir ara sobre grafia, fonètica i gramàtica ja es troba çà i lla d'aquest comentari que anuncio. És a dir, no és solament que no valgui la pena de refondre els vells articles de 1951-1953 segons la visió actual del tema; és que aquesta tasca seria innecessària, si no volíem que hi fes *double emploi*.

Ara bé, atès 1) que d'aquesta manera les acotacions gramaticals a les diferents regles queden escampades en els comentaris, tan nombrosos com dispersos, que les contenen, i 2) que el lector

1. BÀDIA (1951-1952) i BÀDIA (1953).

interessat a localitzar-les tindria la feina de buscar una agulla en un paller, com se sol dir, he resolt d'anteposar el present capítol 12 (intitulat «Aspectes gramaticals») al «Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic» (que constituirà el capítol 13). Per tant, en els sis paràgrafs que segueixen (§ 12.2 a 12.7), hom trobarà una classificació dels trets gramaticals que han estat objecte d'atenció a les *Regles*, amb remissions als corresponents números del «Comentari» (que caldrà veure en el capítol 13, *Coment.* + el núm. de referència). Em valdré de l'abreviatura: met. = 'text en ús metalingüístic'.

Hi ha regles que afecten explícitament més d'un tret gramatical. Com és natural, aquestes regles seran esmentades als diversos punts de la classificació que hi facin al·lusió. Com que es tracta de temes diferents, no m'ha semblat necessari de fer-ne remissions encreuades.

És clar que podria limitar-me a la simple menció numèrica de les regles concernides. Hi estalviariem espai, però el lector es trobaria submergit en un ball de xifres considerable, el qual sovint l'invitaria a no identificar, damunt l'edició del text (§ 8.2), les correccions que exemplifiquen els trets gramaticals adduïts. Volent ajudar-lo, mencionaré en cada cas el número de la regla i les formes proscriu (entre claus) i recomanada corresponents. Aquest pla serà desenvolupat, no d'una manera teòrica ni apriorística, sinó tenint en compte les dades gramaticals que forneixen les *Regles*: com que la fonètica *lato sensu* hi és la matèria més representada, ocuparà quatre paràgrafs de la classificació, mentre que les parts restants de la gramàtica seran encabides en dos paràgrafs que, de més a més, seran força més breus que aquells.

Les regles que versen exclusivament sobre lexicografia (ço és: vocabulari i noms propis) no han estat inventariades en la classificació que segueix a continuació, la qual no debades queda limitada als aspectes gramaticals. Només les hem preses en consideració si contenen una correcció de tipus gramatical (generalment fonètic). Per a la resta, el lector és pregat d'acudir al § 11.3, on han estat reunides *totes* les formes que apareixen a les *Regles*. No solament reunides: també classificades per camps semàntics.

Una darrera remarca. Amb tot el que he anunciat, no voldria haver fet néixer falses expectatives en el lector interessat. No es tracta d'un resum de les qüestions gramaticals abordades a les *Regles*, sinó d'una llista de qüestions i una guia per a trobar-les en el llarg «Comentari» del capítol 13. D'entrada, la mateixa llista ja permetrà de tenir una idea de l'abast gramatical del nostre text. I la guia, d'identificar-les. Però res més.

12.2. GRAFIA I PRONUNCIACIÓ

Seguirem un cert ordre en l'enumeració dels casos. D'antuvi, les vocals precedeixen les consonants.; segonament, les consonants seran esmentades pel punt d'articulació: labials (que manquen), dentals i alveolars, palatals, velars. Per fi, el mode de l'articulació: fricatives (tipus *s* o *x*) i africades (tipus *ts* o *tx*), respectivament.

1) Vacil·lació entre *a* i *e* inaccentuades (quant als sons, indica que ambdues es confonen en la vocal neutra). Pèrdua de vocal *e* final inaccentuada: núm. 4 (met.); 5 i 325, ⟨*Pera*⟩ / *Pere*; 6 i 325, ⟨*massete*⟩ / *masseta*; 8, ⟨*ànimas*⟩ / *ànimes*; 115, ⟨*vaguer*⟩ / *veguer*; 7 i 268, ⟨*hom*⟩ / *home*. També el núm. 205, ⟨*perayre*⟩ / *parayre* (confusió *a* = *e* reforçada per l'analogia de *pelayre*).

2) Vacil·lació entre *o* i *u* inaccentuades (quant als sons, indica que ambdues es confonen en la vocal [u]): núm. 99 i 180, ⟨*Juan*⟩ / *Joan*; 251, ⟨*porgatori*⟩ / *purgatori*; 299, ⟨*culgar*⟩ / *colgar*.

3) El diftong *ua* es pronuncia [uo] o [o]. Núm. 81, ⟨*gont*⟩ / *guant*; 82, ⟨*quottre*⟩ / *quattre*; 83, ⟨*quoresma*⟩ / *quaresma*; 105, ⟨*ayguo*⟩ / *aygua* (però núm. 96, *guants*).

4) La *u* dels grups gràfics *qu-* i *gu-* (+ vocal *a*) no es pronuncia, només serveix per a indicar els sons [k] i [g]. Núm. 35, ⟨*exequar*⟩ (ho confirma el núm. 242, ⟨*execau*⟩, que té el mateix so); 108, ⟨*xiringua*⟩. Cf. el punt 14.

5) La *u* del grup gràfic *gu-* (+ vocal *e* o *i*) no es pronuncia (ni més ni menys que en l'ortografia moderna), per assegurar el so velar de la [g]. Núm. 115, *veguer*; 142, ⟨*guineu*⟩, etc. Però la *u* manca al núm. 265, ⟨*empegit*⟩, que es pronuncia amb [g], a diferència de *corregit* (del mateix núm. 265), que té consonant palatal [j]; és a dir: un sol signe (g) representa dos sons: [g] i [j].

6) El so de la sibilant sorda [s] és escrit correntment *s* o *ss* (com avui). Núm. 211, ⟨*sanaya*⟩, etc.; 129, *confessor*; etc. Però cal fer unes quantes remarques respecte a les grafies que transcriuen la [s] (cf., ultra aquest punt 6, els següents 7, 8 i 9). De moment, el so [s] és representat per *s*, *ss*, *c* (+ *e*, *i*) o *ç* (+ *a*, *o*, *u*). D'ací les confusions gràfiques entre *s* i *c*. Núm. 9 (met.) i 10, ⟨*cervir*⟩ / *servir*; 11, ⟨*servell*⟩ / *cervell*; 101, ⟨*Sebria*⟩ / *Cyprià*; 135, ⟨*Barsalona*⟩ / *Barcelona* (cf., però, el § 12.3, punt 8).

7) També sona [s] la *t* del grup gràfic *ti* (+ vocal). Núm. 46 i 50, *retribució* o *remuneració* (cf. el § 8.2, nota al núm. 50); 58, ⟨*Gràtia*⟩ / *Engràtia*; 63, *primícia*; 157, ⟨*expernuctiar*⟩ / *extramuntiar*; 158, ⟨*contractió*⟩ / *contritió*; 160, ⟨(Stàtia o Stàsia), noms pronunciats, amb [s] sorda i [z] sonora, resp.⟩; 173 (met.), *experiència*; 175 (met.), *addició* i *pronuntians*; 176 (met.), *additions*; 204, *consyderació*. També *València* i *valentia*, etc. (núm. 3 (met.), 18, 165 i 291). En canvi, sorprèn el núm. 128, que no porta *ti*, sinó *ci*: *penitencier*. Naturalment, si a la *i* no segueix vocal, és normal d'emprar *c*, com es veu al núm. 313, *servici*.

8) El so de [s], quan, per raons etimològiques, no li correspon d'ésser transcrit amb *s*, sinó amb *c*, s'escriu amb *ç* davant *a*, *o*, *u* i amb *c* davant *e*, *i*. Núm. 35, *alçar*; 321, *faça*; 21, *calcigar*; 291, *cel*; etc. Notem, però, que les *Regles* també fan servir la *ce* trencada (ç), en compte de *c*, davant *e*, *i*; exemples: núm. 87 i 197, *açí*; 226, *d'açí*, etc.

9) No deixa d'ésser curiós que, malgrat la seva proclivitat a llatinitzar a ultrança, l'autor reproví dues vegades la grafia *sc* (+ *e*, *i*), als núm. 213, ⟨*què'm scé yo*⟩, i 315, ⟨*no y scé res*⟩, que és justament la del verb llatí *scio*.

10) L'autor tenia la dèria de conservar el timbre de la [s] apical catalana, per evitar que es convertís en una [x] palatal (cf. el *Coment.*, 108 i altres regles allí citades). Es veu als núm. 108, ⟨*xiringua*⟩ / *siringua*; 109, ⟨*xerigot*⟩ / *serigot*; 143, ⟨*maixcarat*⟩ / *mascarat*; 144, ⟨*peixcador*⟩ / *pes-cador*; 190, ⟨*xoriguer*⟩ / *soriguer*; 195, ⟨*xiular*⟩ / *siular*; 210, ⟨*ximple*⟩ / *simple*; 235, ⟨*Xanxo*⟩ / *Sanxo* (ni els noms propis s'estalviaven la correcció).

11) Pel que fa a l'alveolar *r*, n'enregistrem una pronunciació anòmala en posició final, que les *Regles* critiquen, al núm. 163, ⟨*punxor*⟩ / *punxó*. També la desaparició de la primera *r* en el núm. 185, ⟨*abre*⟩ / *arbre*, pronúncia mantinguda fins avui. D'altra banda, és així mateix considerat incorrecte l'element vocàlic de la [r], quan aquesta segueix una oclusiva: el núm. 98, ⟨*Gergori*⟩ [com si fos escrit **Guergori*] / *Gregori* proscriu el so intercalat entre la [g] i la [r] (sobre la grafia *ge-* per *gue-*, cf. el punt 5); un altre exemple: núm. 18, ⟨*Gueran*⟩ / *Graun*.

12) Passem a les palatals. El so de [x] fricativa tantost és representat per *x*, tantost per *ix*. Núm. 35 i 242, ⟨*exequar*⟩; 138, ⟨*exovar*⟩; 183, *lexar* o *dexar*; 262, ⟨*calabruxó*⟩; 295, *baxar*; etc. O bé els núm. 13, ⟨*quaix*⟩ / *quasi*; 23, ⟨*negueleix*⟩; 229, *si mateix* (met.); 238, *baix*; 241 ⟨*scambeix*⟩; etc.

13) És interessant de constatar que la regla que porta el núm. 274 fa veure que a una sola grafia (*x*) corresponen dues pronunciacions: la de [gz] en *exemplar* (que «vol dir original») i la de [x] en *axemplar* (que «vol dir ampliar o estendre», és a dir 'eixamplar').

14) Arribem a les consonants velars [k] i [g]. Abans (punt 4) hem vist que la *u* dels grups gràfics *qu-*, *gu-* no es pronuncia en *exequar* (núm. 35) ni en *xiringua* (núm. 108). Però en altres ca-

sos aquestes grafies impliquen la pronunciació de la *u*, que forma diftong creixent amb la vocal següent: núm. 38, ⟨guardar⟩; 46 i 50, ⟨guardó⟩; 82, ⟨quottre⟩ / quatre; 83, ⟨quoresma⟩ / quaresma; etc. Per a l'alternança *empegit* [empeguit] / *corregit* [correjít], del núm. 265, cf. abans, punt 5. En general, però, els sons velars de [k] i [g] s'escriuen *c-* i *g-* davant *a*, *o*, *u*, i *qu-* i *gu-* davant *e*, *i*: núm. 30, ⟨cànem⟩; 51, ⟨coratge⟩; 109, ⟨serigot⟩; 118, ⟨calcatrinx⟩ / cocodrillo; 166, ⟨casa⟩, etc.; 52 ⟨leguiar⟩; 115, ⟨veguer⟩; 142, ⟨guineu⟩; 183, ⟨jaquir⟩; 215, ⟨esquerrer⟩, etc.

15) Respecte al mode de l'articulació, les Regles presenten alguns casos d'alternança entre africada i fricativa en un mateix punt d'articulació. Sempre reprovant l'africada (testimoni d'etapes anteriors) i a favor de la fricativa (en una fase més evolucionada). Núm. 114, ⟨algotzir⟩ / algotzir; 152, ⟨previletgi⟩ / privilegi; 188, ⟨retxat⟩ / rextat.

16) Acabem aquest paràgraf sobre grafia i pronunciació amb una referència a les regles que porten els núm. 323 a 325 (redactades posteriorment al text general), on l'autor posa bona cura a fixar les diferències entre *a* i *e*, per assegurar la comprensió dels temps del verb i la distinció entre masculí i femení. Són normes de valor ortogràfic, però que, al capdavant, parteixen dels parlars occidentals (que no confonen aquestes dues vocals en la pronunciació). Vide el Coment., 323 a 325.

12.3. FONÈTICA HISTÒRICA

A l'inici d'aquest paràgraf, cal prevenir el lector sobre les interferències obligades entre el seu contingut (evolució dels sons, verificable per les grafies) i el del paràgraf precedent (pronunciació i grafia dels sons). Perdó, doncs, per certes repeticions, que procurarem de reduir al mínim. Descabdellarem el tema segons el mètode clàssic de la gramàtica històrica: primer, vocalisme, i després, consonantisme; primer, vocals tòniques, i després, vocals àtones; i finalment tractaments consonàntics, segons l'ordre articulatori, de labials a velars.

1) Alteracions en el vocalisme per l'acció d'una *i* o d'una consonant palatal. La *a* es tanca en *e*: núm. 122, ⟨pleyt⟩ / plet, del ll. *placitu*; 123, ⟨peyrol⟩ / perol, del ll. v. **pairolu*. El mecanisme de tancament també s'ha fet sentir en època romànica: núm. 71, ⟨bístia⟩ / bèstia; 72, ⟨spícies⟩ / spècies. O per un altre so palatal: núm. 133, ⟨Gyrona⟩ / Gerona; 134, ⟨Perpenyà⟩ / Perpinyà; 140, ⟨ginoll⟩ / genoll; 141, ⟨gíner⟩ / gener.

2) Alteracions per acció d'una *uau*. La *a* es tanca en *o*: núm. 82, ⟨quottre⟩ / quatre; 83, ⟨quoresma⟩ / quaresma; 105, ⟨ayguo⟩ / aygua. Monoftongació en *o*: núm. 81, ⟨gont⟩ / guant.

3) Curiosa alternança vocàlica *o - é > u - ó* al núm. 192, ⟨cussogues⟩ / cossegues, que sembla basada en una assimilació a favor de la vocal inicial.

4) Altres canvis per condicionaments fonètics. La *i* es torna *u* per l'anomenada «labialització» (el contacte amb un so labial següent provoca que la vocal es pronuncii amb la posició de llavis rodons, pròpia de les vocals posteriors): núm. 86, ⟨unflat⟩ / inflat. Canvi de timbre de la vocal final per analogia o assimilació: núm. 74, ⟨onclo⟩ / oncle; 231, ⟨altro⟩ / altre; 232, ⟨musclo⟩ / muscle.

5) Diftongació de la vocal *o* inicial àtona absoluta: núm. 236, ⟨aufegar⟩ / offegar; 239, ⟨aulor⟩ / olor.

6) Trabucament o confusió de les vocals àtones *a / e* i *o / u*. Núm. 5 i 325, ⟨Pera⟩ / Pere; 6 i 325, ⟨massete⟩ / masseta; 115, ⟨vaguer⟩ / veguer. Núm. 251, ⟨porgatori⟩ / purgatori.

7) Consonants inicials. Per a la tendència a la palatalització de *s-*, sobretot en posició inicial, vide el paràgraf anterior (§ 12.2, punt 10). La *s-* líquida originària, estranya a l'oïda del romanç català, es resolgué mitjançant l'anteposició d'una vocal (generalment una *e*) (no acceptada pels

llatinitzants). Núm. 89, ⟨*estudi*⟩ / *studi*; 90, ⟨*Esteve*⟩ / *Steve*; 92, ⟨*escuder*⟩ / *scuder*; 137, ⟨*Stelrich*⟩ / *Hostalrich* (també objecte d'etimologia popular, cf. el § 12.5) (però núm. 91, ⟨*stiu*⟩ / *estiu*, per raó de l'etimologia: [tempus] *aestivum*).

8) Consonants sibilants alveolars (inicials o interiors). La distinció gràfica entre *s* i *c* o *ç*, observada simplement per tradició al segle *xv* (i d'ací les confusions assenyalades al § 12.2, punt 6), es remunta fins a l'època arcaica, en què s'oposaven una fricativa (representada per *s*) i una africada (representada per *c* o *ç*). Núm. 9 (met.), 10, 11, 101 i 135 (esmentats abans, § 12.2, punt 6). Per a un resum de la qüestió, *vide* el *Coment.*, 135.

9) Consonants simples intervocàliques. La *d* tendeix a desaparèixer: núm. 119, ⟨*parais*⟩ / *paradis*; 159, ⟨*Càndia*⟩ / *Càndida*; 202, ⟨*preich*⟩ (cf. *predicar*); en el núm. 239, *olor* o *odor*, ambdues solucions responen a una doble forma etimològica; i, pel que fa al núm. 260, ⟨*preüt*⟩ / *presut*, hi veiem l'analogia amb els participis en *-utu*, la solució sigmàtica de la dental i la desaparició de la *-s-* davant l'accent. Suavitització dels sons africats interiors en els fricatius corresponents: núm. 114, ⟨*algotzir*⟩ / *algozir*; 152, ⟨*previletgi*⟩ / *privilegi*; 188, ⟨*retxat*⟩ / *rexat*.

10) Els grups consonàntics i la palatalització. Doble resultat de *-nn-*: núm. 30, ⟨*canyem*⟩ / *cànem*; 31, ⟨*canyó*⟩ / *canó*; 248, ⟨*Agna, Ana*⟩ / *Anna*. Grups de *ty*: núm. 47, ⟨*perea, probea*⟩ / *peresa; pobresa*. Iodització dels grups de *ly* (etc.): núm. 146, ⟨*fiyol*⟩ / *fillol*; 147, ⟨*tayar*⟩ / *tallar*; 221, ⟨*penjoy*⟩ / *penjoll*; 293, ⟨*papeyó*⟩ / *pavelló, papelló*. I, a més, contra una ultracorrecció: núm. 76, ⟨*sallo*⟩ / *sayo*; 304, ⟨*tella*⟩ / *tea*.

11) Altres grups consonàntics. Grups resolts per assimilació: núm. 161, ⟨*Marsella*⟩ / *Massella*; 250, ⟨*ifern*⟩ / *infern*; 261, ⟨*faciment*⟩ / *farsiment*. Per simplificació (sense raó aparent): núm. 193 ⟨*rumfla*⟩ / *rumfa*. Rotacisme de *z* (+ consonant): núm. 187, ⟨*birbe*⟩ / *bisbe*. Grup *-rbr-*: núm. 185, ⟨*abre*⟩ / *arbre*. Tractament de *l* implosiva (seguida de consonant): núm. 94, ⟨*nosatres*⟩ / *nosaltres*; 200, ⟨*Euna*⟩ / *Helna*; 220, ⟨*dos pams*⟩ / *dos palms*.

12) Consonants finals. La *-n* final: núm. 67, ⟨*Galcerà*⟩ / *Galceran*.

12.4. LLATINITZACIÓ VS. EVOLUCIÓ POPULAR

Acabem de veure, d'una manera indicativa, alguns dels comportaments de fonètica evolutiva que poden extreure's dels vocables de les *Regles*. Ho he fet sense aprofundir, tant perquè aquests vocables només retraten una minúscula part de la llengua de l'època (i en una selecció arbitrària), com perquè els § 12.2 i 12.3 no són una exposició de la matèria, sinó un esquema d'alguns dels processos que, en tot cas, s'hi haurien de desenvolupar. Ara bé, per una banda, els esquemes alludeixen, explícitament o tàcita, al desgast provocat en les formes del llatí vulgar que foren emprades sense interrupció fins que en resultà el romanç català; per l'altra, l'autor del text, decidit a «esquivar vocables», normalment s'inclina a proposar formes sàvies i llatinitzants que restaren al marge d'aquell procés de desgast, per tal com foren manllevades directament al llatí estàndard (clàssic, medieval o renaixentista). O, a tot estirar, davant dues solucions més o menys erosionades per l'ús dia rere dia d'una forma de llenguatge hereditària, l'autor sol preferir la que menys s'allunya de l'etimologia corresponent.

Heus ací, doncs, el perquè d'aquest paràgraf: fer palesa l'obsessió de l'autor per les formes cultes de llenguatge, mitjançant la distribució d'un bon grapat de mostres, presentades en dues llistes, segons els criteris següents: 1) regles que defensen les solucions llatines (o grecollatines) crues o mínimament adaptades al romanç català, i 2) regles que defensen solucions catalanes, però menys transformades que les que ja han esgotat tot el procés evolutiu (i que, per tant, s'han

allunyat més de les veus llatines de les quals provenen). El lector trobarà detalls sobre el comportament de cada mostra als comentaris que emplen el capítol 13 (§ 13.1 i 13.2).

1) Adopció directa de formes etimològiques crues, com si fossin catalanes (duen un asterisc (*) i han estat anticipades al § 11.2.4) o mínimament adaptades a la fonètica catalana (aquestes van acompanyades de la respectiva veu llatina, entre parèntesis). En cada cas, figura la paraula proscrieta (com sempre, entre claus). Vegeu-ne les següents: núm. 13, **quasi* / ⟨*quaix*⟩; núm. 17, **latrines* / ⟨*baça*⟩; núm. 44, **martyr* / ⟨*martre*⟩; núm. 51, *ànimo* (ll. *animus*, -i) / ⟨*coratge*⟩; núm. 53, *dèbil* (ll. *debilem*) o *paralytic* (ll. *paralyticus*) / ⟨*dibol*⟩; núm. 54, *tysich* (ll. *phthisicus*) / ⟨*teich*⟩; núm. 62, **dècima* [pars] / ⟨*delme*⟩; núm. 63, **primitia* (ll. *primitiae*, -arum) / ⟨*promeya*⟩; núm. 66, *superbo* (ll. *superbus*) / ⟨*superbiós*⟩; núm. 71, **bèstia* / ⟨*bístia*⟩; núm. 89, *studi* (ll. *studium*) / ⟨*estudi*⟩; núm. 101, *Cyprià* (ll. *Cyprianus*) / ⟨*Sebria*⟩; núm. 107, *cogitar* (ll. *cogitare*) / ⟨*cuydar*⟩; núm. 113, *remedi* (ll. *remedium*) / ⟨*remey*⟩; núm. 119, *paradís* (ll. *paradisus*) / ⟨*parais*⟩; núm. 131, **persona* / ⟨*presona*⟩; núm. 151, *ingeni* (ll. *ingenium*) / ⟨*ingueny*⟩; núm. 156, *communicar* (ll. *communicare*) / ⟨*combreagar*⟩; núm. 157, *extramuntiar* (ll. *extrema unctio* + -are) / ⟨*expernuctiar*⟩; núm. 158, *contritió* (ll. *contritionem*) / ⟨*contrectió*⟩; núm. 185, *arbre* (ll. *arbore*) / ⟨*abre*⟩; núm. 196, *legítim* (ll. *legitimus*, -a, -um) / ⟨*ledesme*⟩; núm. 243, *medir* (ll. *metor*, inf. *metiri*) / ⟨*midar*⟩; núm. 250, *infern* (ll. *infernus*, -i) / ⟨*ifern*⟩; núm. 259, *murmurar* (ll. *murmurare*) / ⟨*marmolar*⟩; núm. 291, **regina* / ⟨*reyna*⟩; núm. 312, **homicida* / ⟨*homeyer*⟩, derivat de *homey*, cf. el núm. 112); núm. 313, *servici* (ll. *servitium*) / ⟨*servey*⟩; núm. 269, *peregrí* (ll. *peregrinus*, -a, -um) / ⟨*pelegri*⟩; núm. 322, **successors* (ll. *successor*, -oris, pl. *successores*) / ⟨*succehidors*⟩.

2) Solucions menys transformades (pel que fa als ètims corresponents, mencionats entre parèntesis), respecte a les que, havent dut més enllà el procés evolutiu, són ací proscrietes (i que figuren entre claus). Vegeu-ne les següents: núm. 14, *murta* (ll. *myrta* = *murta*) / ⟨*murtra*⟩; núm. 16 *tempres*, *temprat* (ll. *temperare*, part. *temperatus*) / ⟨*trempes*, *trempat*⟩; núm. 24, *fenoll* (ll. **fenuculu*) / ⟨*fonoll*⟩; núm. 32, *viciat* (ll. *vitiare*, part. *vitiatus*) / ⟨*veciat*⟩; núm. 50, *retributió*, *remuneratió* (ll. *retributio*, -onis, *remuneratio*, -onis) / ⟨*guardó*⟩; núm. 82, *quatre* (ll. *quattuor*) / ⟨*quotte*⟩; núm. 93, *església* (ll. *ecclesia*) / ⟨*esgleya*⟩; núm. 132, *procurador* (ll. *procurator*, -oris) / ⟨*percurador*⟩; núm. 133, *Gerona* (ll. *Gerunda*) / ⟨*Gyrona*⟩; núm. 157, *perenoliar* (ll. **per in oleum* + -are) / ⟨*expernuctiar*⟩; núm. 187, *bisbe* (ll. *episcopu*) / ⟨*birbe*⟩; núm. 234, *ajudar* (ll. *adiutare*, ll. cl. *adiuvare*) / ⟨*aydar*⟩; núm. 192, [rata] *penada* (ll. *pennatus*, -a, -um) / ⟨*pinjada*⟩; núm. 220, *dos palms* (ll. *palmus*) / ⟨*dos pams*⟩; núm. 223, *sobtadament*, *súbitament*, *sobtosament* (ll. *subitus*, -a, -um + *mente*) / ⟨*dexopte*⟩; núm. 275, *exemple* (ll. *exemplum*) / ⟨*eximple*, *eximpli*⟩; núm. 302, *vapor* (ll. *vapor*, -oris) / ⟨*abor*⟩.

Afegim, encara, que a les Regles no manquen alguns mots llatins que semblen desafiar el lector modern, però que els erudits humanistes i renaixentistes empraven habitualment. Són: *ítem* (núm. 9 i 12),² *immo etiam vel nec etiam; idem hoc [encara]* (núm. 23),³ *eius* (núm. 321); *in fine* i *et sic de ceteris* (núm. 325). Tampoc no hi falta el mot grec *telos*, tan grat a Carbonell (cf. el Coment., 174).

12.5. TRANSFORMACIONS FONÈTIQUES IRREGULARS

En general, els canvis de sons que han marcat la fesomia de la llengua són reductibles a formulacions sistemàtiques (les anomenades «lleis fonètiques»). Ens en fem ressò al § 12.3. Exis-

2. Forma restablerta en la llengua moderna, que l'enregistra amb l'accent de rigor damunt la *i*: *ítem* (DIEC).

3. Igual que en la nota anterior, ara respecte a *idem* (DIEC).

teixen, emperò, altres vies per les quals les llengües es modifiquen; unes vies que no són prou regulars per a convertir-se en predictibles ni actuen dins uns límits temporals definits. Per això reben el nom de *canvis irregulars*: es realitzen en qualsevol moment, però d'una manera esporàdica. Alguns obeeixen a raons purament articulatòries (sense que se n'adonin els mateixos parlants que en són els factors) (punts 1 i 2 d'això que segueix), mentre que d'altres responen a certes actituds més o menys conscients dels protagonistes (punt 3). Com és habitual, les formes reprovades van entre parèntesis.

1) Assimilació, dissimilació i metàtesi. Mostres d'assimilacions. Tipus *o - é > e - é*: núm. 1 i 298, *sombrero > <sebrero>*. Tipus *o - é > u - ó*: núm. 192, *cossegues > cussogues*. Tipus *e - ó > o - ó*: núm. 24, *fenoll > <fonoll>*; 258, *restoll > <rostoll>*. Tipus *a - ó > o - ó*: núm. 103, *capoll > <copoll>*; 224, *flaviol > <flovioi>*. Tipus *u - á > a - á*: núm. 106, *flumayre > <flamayre>*. Mostres de dissimilacions. Tipus *i - í > e - í*: núm. 32, *viciat > <veciat>* (àtones); 270, *Sicília > <Secília>*. Tipus *o - o - ó > e - a - ó*: núm. 225, *monocord > <menacord>*. Tipus *l - l > l - r*: núm. 57, *Eulàlia > <Eulària>*. Tipus *r - r > l - r*: núm. 269, *peregrí > <pelegrí>*. Tipus *l - n - l > l - n - n*: núm. 64 i 65, *melancolia > <malanconia>*. Metàtesi. Tipus *o - a > a - o*: núm. 15, *longaniça > <langoniça>*. Tipus *t - p > p - t*: núm. 27, *tapi > <petí>*. Tipus *n - b > b - n*: núm. 26, *ganivet > <gavinet>*.

2) Canvis i desplaçaments de líquides (*l, r*), epèntesi i afèresi. Consonant *l*: núm. 29, *plombat > <pomblat>*. Consonant *r*: núm. 61, *Gabriel > <Grabriel>*; 69, *Catharina > <Cathalina>*; 131, *persona > <presona>*; 132, *procurador > <percurador>*. Mostra d'epèntesi. Núm. 14, *murta > <murtra>*. Mostres d'afèresi. Núm. 58, *Engràtia > <Gràtia>* (reforçada per encreuament amb el mot *gràcia*); 59, *Antoni > <Toni>*; 160, *Anastàsia > <Stàtia o Stàsia>*.

3) Encreuament de vocables i etimologia popular (i altres deformacions). Els elements inductors dels canvis van entre parèntesis (i precedits del signe de sumar +). Heus-ne ací algunes mostres: núm. 55, *dromadari / <bramadari>* (+ *bram* o un altre postverbal de *bramar*); 58, *Engràtia / <Gràtia>* (+ *gràcia*, que reforça l'afèresi); 64 i 65, *melancolia / <malanconia>* (+ *mal enconar*); 120, *béns parafernals / <béns perinfernals>* (+ *infern, infernal*); 137, *Hostalrich / <Stelrich>* (+ *estel*) (també esmentat al § 12.3); 186, *salnitre / <salmitre>* (+ *mitra* 'l·ligadura o dignitat episcopal'); 228, *sponsalici / <spoli>* (+ *vide el Coment.*, 228); 240, [orde de] *Cisterç / <Cistell, denominació corrent>* (+ *cistell* 'recipient'). Afegim-hi el núm. 20, *Barnabà / <Barlambau>* (forma connotada, potser hipocorística o burlesca).

12.6. MORFOSINTAXI NOMINAL I VERBAL

En això que segueix presento mostres dels usos i construccions que han estat objecte d'atenció per part de l'autor de les Regles.

a) L'article: núm. 166, *la casa / <ça casa>*; 167, *pa / <es pa>*. Article personal: núm. 68, *Ot de Pallars / <N'Ot de Pallars>*. El núm. 59 no sembla referir-se a l'article personal (*Coment.*, 59).

b) Gènere del nom. Núm. 222, *la passió de Jesuchrist se canta, no la passia ne el passi*. Ortografia distintiva del masculí i del femení: núm. 325 (*vide el Coment.*, 325). Adjectius. Núm. 149, *cosa útil / <utilosa>*; 216, *ruïn cosa / <cosa ruïna>*. Sufixació. Núm. 215, *esquerrer / <esquerrà>*; 247, *avar / <avaritiós>*.

c) Present d'indicatiu: núm. 78, *<ço diu e ço dien>* i *<stau aquí>*; 87, *yo só açí / <yo som açí>*; 88, *tu es aquí / <tu est aquí>*; 95, *què dieu / <què deys>*; 168, *nosaltres anam / <anem>*; 227, *conexes-me tu / <coneixes-me tu>*; 317, *yo me'n penit / <yo me'n pinet>*. Present de subjuntiu. Núm. 48, *[no par] sian* (met.); 321, *[prou vos] faça*.

d) Temps pretèrits. Imperfet d'indicatiu: núm. 170, *anava* / ⟨*anave*⟩. Perfet (simple i perifràstic): núm. 45 i 49, *aní e venguí* / ⟨*vaig anar e vaig venir*⟩; 48, *anam, venguem* / ⟨*vaig anar, vam [anar]*⟩; 154, *arribam* / ⟨*arribàrem*⟩; 155, *anam* / ⟨*anàrem*⟩; 169, *yo li diguí* / ⟨*yo li dix*⟩. Indefinit: núm. 262, *ha caygut*; 311, ⟨*m'a fuyt*⟩. Imperfet de subjuntiu: núm. 323, *amare* / *amara*.

e) Imperatiu: núm. 70, *té açò* / ⟨*ti açò*⟩; 79, *seu-te aquí* / ⟨*siu-te aquí*⟩; 229, ⟨*digues, Pere*⟩; 316, ⟨*temiau-me*⟩.

f) Formes no personals del verb. Infinitiu: núm. 43, *cabrer* / ⟨*cabre*⟩; 267, *ésser* / ⟨*ser*⟩. Participi passat: núm. 84, *umplit* / ⟨*umpler*⟩; 86, *inflat* / ⟨*unflat*⟩; 244, *legida la letra* / ⟨*lesta*⟩.

12.7. ALTRES ELEMENTS GRAMATICALS

En recollim les mostres següents.

a) Pronom personal: núm. 7, *home* / ⟨*hom*⟩, i 268, *un home* / ⟨*un hom*⟩; 94, *nosaltres* / ⟨*nosa-tres*⟩. Adverbi pronominal: núm. 315, ⟨*no y scé res*⟩.

b) Els determinatius (possessius): núm. 206, *mia* / ⟨*meua*⟩; 207, *sua* / ⟨*seua*⟩; 208, *tua* / ⟨*teua*⟩.

c) Numerals i quantificadors: núm. 179, *tots tres* / ⟨*tots tresos*⟩; 184, *los dos* / ⟨*amendosos*⟩; 219, *de dos a dos* / ⟨*de dos en dos*⟩. Quantificadors: núm. 80, *no n'hi ha gens* / ⟨*no n'hi ha cap*⟩.

d) Els adverbis i la funció dística. Distinció entre *yo só açí* (núm. 87) i *tu es aquí* (núm. 88). I núm. 319, *aquí* / ⟨*susaquí*⟩.

e) Altres adverbis. Adverbis de lloc (correlatius): núm. 237, *alt o desobre* / ⟨*sus*⟩, i 238, *baix o dessota* / ⟨*jus*⟩; 319, *aquí* / ⟨*susaquí*⟩, i 320, *ara* / ⟨*susara*⟩ (aquest, adverbi de temps; la correlació és entre ⟨*jus*⟩ i ⟨*sus*⟩, locatius). Adverbis de temps: núm. 22, *après* / ⟨*despuxes e depuys*⟩; 42, *entretant* / ⟨*entensmés*⟩; 233, *leshores o a l'ora* / ⟨*selavors*⟩; 257, *huy dia* / ⟨*vuy en dia*⟩; 297, *cerca* / ⟨*circa*⟩ (vide el Coment., 297). Adverbis de manera: núm. 303, *com se vulla* / ⟨*sol com se vulla*⟩. Adverbis de quantitat i aproximació: núm. 13, *quasi* / ⟨*quaix*⟩; 41, *molt o prou o asay* / ⟨*gayre*⟩; 153, *tots ensems* / ⟨*tots plegats*⟩; 301, *va tot sol*. Adverbis de dubte i possibilitat: núm. 40, *força o per ventura* / ⟨*poder*⟩. Expressió comparativa: núm. 226, *tant quant* / ⟨*tant com*⟩.

f) Preposicions i conjuncions. Preposició *de*: núm. 300, *pobre rey* / ⟨*pobre de rey*⟩; 314, ⟨*contra de mi*⟩. Conjuncions concessives: núm. 150, *jatsia* / ⟨*jatsesia*⟩; 321, *baldament*.

g) Construccions dignes de menció. Subjectivació mitjançant el pronom personal: núm. 213, *què sé yo* / ⟨*què'm sé yo*⟩. Expressió de la necessitat: núm. 177, *no és necessari o no fretura o no cumple* / ⟨*no qual*⟩. Úsos ponderatius (de *tot*, *sol* o *tot sol*): núm. 301, *va sol* / ⟨*va tot sol*⟩; 303, *com se vulla* / ⟨*sol com se vulla*⟩. Veu passiva i ús de la passiva reflexiva: núm. 229, *n'es lig* (met.) 'no es llegeix'; 291, *se pot dir* i *no's diu* (met.); 321, *són usitats* (met.).

13. COMENTARI FILOLÒGIC, HISTORICOLINGÜÍSTIC I SOCIOLINGÜÍSTIC

13.1. PRELIMINAR

Constitueixen aquest capítol (concretament, els § 13.2 i 13.3) les monografies de les 325 correccions idiomàtiques (o descripcions, avaluacions, etc.) que integren les *Regles de esquivar vocals*. El propòsit inicial era de comentar-les breument. No costaria gaire —em deia jo mateix— d'aplegar-hi una immensa pila de dades de lingüística i de dialectologia (històriques i modernes), referents a la llengua catalana. Emprendre aquest camí implicava, però, un risc evident: si no hi posàvem fre, aviat l'empresa se'ns convertiria en una mena d'enciclopèdia de lingüística catalana, i romànica i tot (bé que asistemàtica, per raó d'haver-nos-hi de supeditar al plantejament casuístic i capriciós de les *Regles*). De més a més, el pla seria desproporcionat i pràcticament impossible de dur a terme ací. A la fi he optat per un tipus de comentari lliure i cenyit, ço és: no segons un model expositiu únic, sinó adaptat en cada cas al contingut de la norma que es tracta de comentar, però sense esgotar la matèria. Per mica que s'hi obrís la porta, diversos factors (els materials de què disposem, la discussió etimològica, la caracterització dialectològica, la consideració social, la bibliografia existent, la cerca de la intenció de l'autor en escriure cada regla) pugnarien per ocupar un lloc destacat dins el comentari. Però calia no depassar uns límits raonables. En general, tret d'un cert nombre de regles (a propòsit de les quals reconec que n'he fet un gra massa), penso que no m'hi he excedit. He hagut de prescindir, doncs, de moltes dades que havíem anat aplegant (i que afecten, ultra les recollides per mi mateix, les que m'han proporcionat col·legues generosos i les que ja havien sorgit als seminaris universitaris del curs 1987-1988, cf. l'apartat 2 de la «Introducció»). El lector interessat a aprofundir-hi certes regles és pregat d'acudir si més no a la bibliografia consultada (cf. el § 20), especialment a les publicacions senyalades amb un asterisc (*). Així i tot, malgrat les precaucions preses, aquest capítol s'ha tornat el més extens de tot el llibre.

Un comentari lliure, dic. Els factors enumerats tenen dosificacions diferents en el plantejament de cada regla i, atès que els meus criteris poden no coincidir amb els del lector, comprenc que aquest capítol pot desconcertar-lo. Ja ho dic des d'ara: seré molt irregular en les citacions textuals i documentals dels mots (recomanats o proscrius) de les *Regles*. Podrà sorprendre que en una tal ocasió m'abstingui d'adduir, per exemple, els testimonis lul·lians de l'ús d'un mot determinat, quan per a d'altres mots no deixaré de fer-los constar. O que tantost aculli els aspectes etimològics en detall, tantost els deixi molt reduïts, àdhuc negligits. Tot això serà perquè unes vegades he jutjat oportú d'incorporar-hi aquestes dades per arrodonir la fesomia d'una paraula en una situació donada, mentre que en d'altres situacions he tingut aquesta operació per gratuïta.

Això dit, em fixaré més en les comparacions que es poden fer entre els mots que apareixen a les *Regles* i llurs paral·lels en textos de la mateixa època. I, encara, no sempre.

En definitiva, dues raons expliquen el meu capteniment en concebre i preparar cada comentari. La primera és que les monografies de les *Regles* reflecteixen la tasca duta a terme als dos seminaris tantes vegades esmentats, referents als núm. 1 a 136 (a Barcelona) i 175 a 244 (a Mallorca). Les monografies restants (dels núm. 137 a 174 i 245 a 325), que certament foren elaborades per mi posteriorment als cursos esmentats, ho foren, d'antuvi, partint dels materials fornits pels inscrits als cursos, en els casos, no molt nombrosos, en què aquests s'havien documentat sobre la totalitat de les *Regles*; si no, jo mateix vaig procurar-me els materials la manca dels quals hauria desequilibrat el conjunt dels comentaris. Voldria que es pogués dir que, en redactar les segones meitats de cada part de les *Regles*, he romàs fidel a l'esperit amb què s'inicià la recerca, i espero que el lector no hi trobarà diferències de documentació ni d'interpretació. Tanmateix, la incorporació de dades provinents de la bibliografia aleshores no consultada, com també la redacció definitiva de tot aquest capítol, han estat fetes per mi personalment i, com és natural, n'assumeixo la responsabilitat. A tot estirar, els antics col·laboradors amb els quals he continuat en relació han rebut esborranys del meu text i alguns hi han fet remarques en les reunions que hem celebrat amb aquest motiu (cf. l'apartat 3 de la «Introducció»). No cal dir que llurs aportacions sempre han estat benvingudes. I aprofitades.

Existeix una segona raó per a explicar els camins, varis i potser pertorbadors, per on ha fet via la meua elaboració personal d'aquest capítol. Penso en les llicències que m'he pres en escriure un comentari que no debades he anomenat «lliure». El lector és pregat de tenir-les en compte. La manera d'enfocar cada monografia no serà sempre la mateixa, ni de bon tros, sinó que s'ajustarà a una visió, particular i no sé si dir intuïtiva, de la situació corresponent. Una actitud semblant adopto pel que fa a la discussió etimològica, a la incorporació de testimonis documentals i textuals i a les dades dialectals modernes, les quals no m'he proposat mai d'exhaurir, i que seran més o menys aprofundides (o només insinuades).

He deixat per al final la darrera de les llicències que em prenc en aquest comentari: el recurs a la bibliografia. Hauria estat absurd d'aportar ací totes les publicacions generals de lingüística romànica i catalana (obres de conjunt, diccionaris etimològics o de llengua moderna, gramàtiques històriques, monografies, etc.) que serien susceptibles de citació a propòsit de cada regla. No hauria estat menys absurd de reduir les citacions bibliogràfiques a la trentena d'obres sobre les quals recolzava la comesa primerenca dels seminaris tantes vegades esmentats. Tots dos extrems haurien estat contraris al sentit comú. En canvi, tothom convindrà que calia presentar una selecció de la bibliografia més pertinent en cada cas: no podíem silenciar els treballs que tenen a veure, d'una manera més o menys directa o relacionada, amb els temes concrets que posen les *Regles*. Ara bé: tots els treballs? Ací és on tornava a desitjar un cert marge de llibertat. Davant cada regla concreta, m'he remès a les contribucions que a parer meu convé veure, tot reconeixent que la meua apreciació sobre la bibliografia oportuna pot diferir de la del lector. Després de tot, els treballs alludits són els que més efectivament he pres en consideració a l'hora de redactar. Darrera postilla: amb el fi de no sobrecarregar els comentaris, m'he abstingut sovint de mencionar-hi explícitament publicacions que, d'altra banda, han estat objecte de consulta (cf. el § 20). Això passa sobretot amb les obres que hi duen un asterisc (*): testimonis fidels de la meua tasca de redactar, jo em feia la idea que el lector també les veuria presents en els comentaris, sense necessitat d'indicar-li'n les pàgines corresponents.

Cal no oblidar tampoc que aquest llibre ha estat concebut certament com una obra d'interès per a lingüistes i filòlegs, però que també vol cridar l'atenció dels historiadors de la llengua, dels

historiadors *tout court* i de totes les persones que se senten atretes per conèixer un període important en el procés de la cultura catalana (cf. l'apartat 7 de la «Introducció»). Això justificarà que sovint m'esplaiï, fornint informacions que ja són de coneixença obligada als professionals de la llengua, però que poden ajudar altres lectors a seguir més bé el fil de certes explicacions.

Recordem que, en principi, la primera meitat de cada regla conté els mots (o locucions o formes gramaticals) que, a parer de l'autor, han d'ésser proscrietes, mentre que les solucions recomanables es troben a la segona meitat. Com he dit abans (§ 8.2), a l'enunciat que encapçala el comentari de cada regla, poso el text sencer entre cometes (« ») i les formes específicament proscrietes o recomanades hi van **en negreta** (en canvi, mots aïllats de cada regla, les formes etimològiques, els exemples paral·lels i totes les paraules que arrodoneixen la informació van *en cursiva*). En alguns casos en què m'he de referir a la pronunciació, em limito a indicar entre claudàtors ([]) una notació entenedora, basada en l'ortografia de la llengua. Únicament haig d'advertir que hi represento la vocal neutra mitjançant el signe [a] (espero que la situació del mot ajudarà el lector a dissipar eventuais dubtes).

Reitero que els comentaris al text queden repartits en dos paràgrafs: el primer (§ 13.2) tracta de les normes correctives que el manuscrit diu que s'ajusten al criteri de Bernat Fenollar (núm. 1 a 174) i el segon (§ 13.3), d'aquelles que hom atribueix a Jeroni Pau (núm. 175 a 325).

13.2. PRIMERA PART: NÚMEROS 1 A 174 (REGLES, A CRITERI DE BERNAT FENOLLAR)

1) «**sebrero per sombrero**» (cf. el núm. 298)

Aquesta norma, afegida després de la redacció del text (cf. el § 10.5), i precedint el seu mateix títol i tot, no fa sinó repetir la núm. 298, que és on la comentarem.

2) «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols»

L'autor de les *Regles* fa una al·lusió, al mateix llindar de la seva obra, als objectius que persegueix en establir-les. Deu ésser per raó d'haver-hi reflexionat durant llargs anys (cf. el § 10.1). La frase *esquivar vocables* indica que es tracta de proscriure determinats mots. Pel que fa a la mena d'aquests mots, l'adjectiu *grossers* anuncia la desqualificació dels mots o maneres de dir vulgars (criteri diastràtic), mentre que amb l'adjectiu *pagesívols* hom procedirà a excloure els usos rurals que escapen a l'eix Barcelona-València (criteri diatòpic) (cf. els núm. 165 i 173). La labor correctiva de les *Regles* gira gairebé sempre entorn d'aquests dos angles de visió: de nivells expressius i de localitzacions geogràfiques. Avancem-nos a dir que aquell (el sociolingüístic) predomina damunt aquest (el dialectològic), per raó que el propòsit darrer de l'autor és de propugnar el «bon ús» de la llengua.

3) «MOTS o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la lengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar <e> *misser Hierònym Pau* e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors»

Aquesta és la versió definitiva de la regla present (per a la seva redacció original, cf. el § 10.2).

Ací hom ha invertit l'ordre dels dos sinònims: ara són «mots o vocables» (cf., en canvi, al núm. 2, «vocables o mots»). Ambdós són, doncs, intersubstituïbles. En efecte, sembla que *mot* (com, altrament, *paraula*) havien tingut originàriament el significat de 'frase' o quelcom semblant (fenomen que, d'una manera o altra, també enregistrem per a *vocable*, que no deixa de tenir, en nivells més o menys populars, el valor de 'proverbi' o 'refrany'). *Mot* també havia significat 'vers' (a Mallorca). En conclusió: *mot* i *vocable* (com també *paraula*) són sinònims, si més no als efectes de la nostra tasca. La *paraula juy* tant es troba a les *Regles* com a *La brama* (v. 164) (cf. el § 5.1).

Una altra observació, ara referida a l'ús del relatiu: «[...vocables] los quals deu esquivar [...]». Avui la present construcció de «los quals» ens resulta pesada (ara diríem: «que deu esquivar»). Això no obstant, aquesta era la manera habitual en la llengua escrita. Cf. «la sancta Escripura, la qual dix lo profeta de Déu» (*HomOrg*); «per raó de les coses sentides, les quals hom no poria sentir» (RLI) (*apud* DECat, s. v. *qual*). Aquesta constatació palesa el tipus elevat de llengua que hom defensa a les *Regles*, que en el decurs de tot el text no farem sinó confirmar. Naturalment, al dessorà, el llenguatge parlat era tan refractari a l'ús del relatiu savi com ho és encara avui. Recordem també que ací la perífrasi *deu* (verb *deure*) + *esquivar* té el valor etimològic d'obligació ('ha d'esquivar'), que els parlars valencians han conservat fins als nostres dies; si no, significa probabilitat ('segurament esquivar').

Més delicat és el que podem dir sobre l'expressió *llengua catalana*. N'he parlat al § 9.4. Aquest és un argument sòlid per a dubtar que les *Regles* siguin literalment la **Sentència* (o el *Bandeig*) de Bernat Fenollar. Sense reprendre el tema, ací només remarcarem que l'autor del text afegeix tot seguit «hòmens diserts catalans e valencians», com si tots fossin u (cf. el núm. 165): a les *Regles* el to elevat s'imposa a les diferències geogràfiques. Hom s'hi refereix a la llengua culta, ja sigui oral («qui bé vol parlar»), ja sigui escrita (com ho fan creure les insercions d'«hòmens diserts» i de «prestantíssims trobadors»). Cf.: «L'adjectiu *disert*, avui bastant antiquat, ja s'havia usat molt en català a la baixa Edat Mitjana, si bé tenia també caràcter erudit (Eiximenis, etc)» (DECat, s. v. *dissertar*). Pel que fa a «prestantíssims», el DCVB, s. v. *prestància*, dóna un exemple d'aquest mot, justament de Carbonell (i els altres dos que hi figuren també són de la segona meitat del s. xv). La terminació *-íssim* és així mateix sàvia. D'altra banda, «trobadors» fa al·lusió als models poètics tradicionals, que, però, encara tenien predicament a l'època.

La menció «hòmens [...] catalans e valencians» orienta pel que fa a l'abast geogràfic de les *Regles*: aquestes definiran les formes cultes de les dues capitals, cosa que tant prova unes relacions i uns contactes entre ambdós fogars que potser de vegades són poc presos en consideració, com exclou les maneres expressives que en queden fora i seran objecte de reprovació (núm. 173). Dit gràficament: es tracta d'oposar *llenguatge urbà* a *llenguatge rural* (cf. el *Coment.*, 165 i 173). Una consideració que encaixa en l'ideari renaixentista. En suma, les *Regles* defineixen i defensen un nivell elevat de llengua oral i escrita.

3 bis) [«e lo magnífich doctor e literattíssim misser Hierònym Pau, canonge de Barcelona»]

Per a la introducció, tardana i ensems provisional, d'aquest fragment, cf. el § 10.3.

- 4) «és primerament evitar de mettre *a* per *e*, ni fer lo contrari, com dir:»

Sovint hem sentit dir que aquesta regla fa palès que l'autor no era valencià, per tal com l'error gramatical que és confondre (i, per tant, trabucar) la *a* i la *e* àtones no pot esdevenir-se entre valencians (llevat de casos com *estendre* [astendre], *eixut* [aixut], *fer-rer* [farré], etc.). Ben mirat, però, si, de moment, ens fixem en el llenguatge oral, on la correcció manca de sentit és justament en els parlars orientals (i per tant a Barcelona), car, essent-hi la pronunciació sempre la mateixa —la vocal neutra—, hi conflueixen totes dues vocals *a* i *e*; això vol dir que en aquest llenguatge oral la correcció és vàlida sobretot en els parlars occidentals. Altrament ocorre amb la llengua escrita. Aquí sí que cal «evitar de mettre *a* per *e* ni fer lo contrari», i ara la confusió no pot donar-se a València, on la pronunciació és la millor guia per a la grafia correcta. La regla es refereix a la llengua escrita, com ho demostra l'ús del verb *mettre* (que es refereix a escriure i no a parlar). Ho confirma l'ús d'aquest mateix verb a *La brama* de Jaume Gassull (v. 245, que fa: «[aquests vocables] en ceda i en llibre se deuen tots *metre*») (cf. el § 5.1).

Conclusió. Vegeu el núm. 5.

- 5) «**Pera per Pere**»
 6) «**massete per masseta**»
 8) «**ànimas per ànimes, e semblants**»

Atès que les regles dels núm. 5 («Pera per Pere») i 8 («ànimas per ànimes») tenen el mateix sentit en la correcció (*a* per *e*), això devia justificar la introducció posterior del núm. 6 («massete per masseta»), que és de sentit oposat (*e* per *a*), sens dubte amb la intenció de completar la sèrie correctiva. Remarquem que el núm. 5 conté el nom de *Pere* (cosa que es repeteix als núm. 229 i 325). No és una casualitat, com ho hem vist al § 9.6.

Si el significat dels mots continguts en els núm. 5 (*Pere*) i 8 (*ànimes*) no ofereix dificultats, *masseta* es presta a un breu comentari. Hem de prescindir de *massa* (el substantiu que vol dir 'amuntegament', 'pasta', o l'adverbi que significa 'en excés'), perquè el diminutiu hi seria difícil d'explicar; el mot deu tenir el significat de 'maça' (arma, eina). Ens en pot sorprendre la grafia (*ss* per *ç*), però la *ç* (antiga africada [ts]) ja tenia la pronunciació fricativa [s] que la identificava amb la *ss*. Cf. la correcció sobre *c/s*, que ve als núm. 9, 10 i 11 (també el núm. 135).

Conclusió sobre els núm. 4, 5, 6 i 8. Defensa de les formes correctes:

a) Si ens referim al llenguatge oral, la correcció és contra un vici de pronunciació (o bé contra una grafia que no correspon a la pronunciació, s'entén —en aquest cas— a València); quant a Barcelona, aquest regla hi és indiferent, o només val per a la grafia.

b) Si ens referim a la llengua escrita, defensa de les formes correctament formulades, contra una «falta d'ortografia» (i ara la norma val per a tot l'eix Barcelona-València).

c) En termes de dialectologia, aquesta correcció separa netament les dues grans modalitats de la llengua (oriental i occidental).

- 7) «**hom per home**» (cf. el núm. 268: «un hom per un home»)

Situació i abast de la correcció. Aquesta ve després de dues normes (núm. 5 i 6) sobre les vocals àtones *a* / *e*, i en precedeix una altra d'igual (núm. 8). Ens demanem: 1) si l'hem d'entendre com una defensa del timbre [e] (ço és, *e* tancada) de *home*, enfront

d'una articulació tan fluixa com la de la vocal neutra, que pot desaparèixer amb summa facilitat, sobretot per fonètica sintàctica, i 2) si el terme proscrit correspon, en català modern, a *hom* (fr. *on*) o a *home* (fr. *homme*). Per a tot el que seguirà, cf. el núm. 268.

És sabut que en català antic havia existit una flexió que separava, segons les funcions, el nominatiu (*hom*) i l'acusatiu (*home*), no tan difosa ni tan duradora com la de *Déus / Déu*: al s. XIV «la distinció flexiva [*hom / home*] ja estava abolida» (DECat, s. v. *home*). D'altra banda, per la mateixa època, les dues formes s'havien anat canalitzant vers una nova distinció significativa: *home* (nom substantiu) es diferenciava curosament de *hom* (pronomen). La forma pronominal és emprada en els autors valencians del s. XV (DECat, l. c.). Aleshores, si la forma proscrita a les *Regles* és *hom*, sembla que podem concloure'n que l'autor pensa en el substantiu *home* (solució correcta, enfront de l'incorrecte *hom*). Al marge dels significats i de les funcions inherents, sembla que a la València de l'època de les *Regles* s'iniciava una tendència a preferir *home* a *hom* [SCHMID (1988), p. 51-52]. Tanmateix, *hom* gaudia en general d'una certa acceptació. Certament, al *Liber* (com a BUSAN) enregistrem *home* (substantiu) i *hom* (pronomen), i aquesta és una constatació certa. Però tampoc no manca, als reculls dits (i al mateix *Tirant*), algun cas solt de *hom* per *home*. Les *Regles* reconeixen l'existència de *hom* i que *home* (= fr. *homme*) també es pronunciava sense la vocal final. Però ho consideren incorrecte.

Conclusió. Defensa de la forma correcta del substantiu, contra la tinguda per incorrecta (malgrat les autoritats que l'emparen). Tot fa creure que el pronomen *hom* no és posat en entredit.

- 8) «ànimas per ànimes, e semblants» (vegeu el núm. 5)
- 9) «ítem, lunyar-se de mettre c per s o lo contrari, com és»:
- 10) «cervir per servir»
- 11) «servell per cervell, e los semblants»

La pronunciació d'ambdós parells de mots (*cervir / servir*) i (*servell / cervell*) ja era, a l'època de les *Regles*, la mateixa que avui. És cert que, d'acord amb l'etimologia, els dos sons havien diferit remarcablement: la *s* era fricativa dels orígens ençà, però la *c* (seguida de *e*, *i*) o la *ç* (seguida de *a*, *o*, *u*), partint de la pronunciació africada del llatí vulgar, donaren peu a la correlació [s] / [ts], que es mantingué efectiva pertot arreu fins cap a l'any 1200. La neutralització ([s] = [ts]) suposà tot un procés cronològic (s. XIII a XV) i geogràfic (d'est a oest), que ha estudiat documentadament Joan COROMINES (1976, I), p. 108-109. Vers 1300, tant a Barcelona com a València es pronunciava únicament [s], però fins al 1500 romangueren un parell de focus de la doble pronunciació antiga (als confins occidentals de la llengua). Aquests fets no podien sorprendre erudits ni lectors de peces escrites no massa lluny de les dues ciutats. Res més natural que les *Regles* se'n fessin ressò.

Iguats els sons, als manuscrits són enregistrades nombroses confusions gràfiques: en RLL es troben *cervell* i *servell*. Es tracta de la manifestació d'una confusió gràfica (que es resol per l'etimologia). També el *Liber* regula l'ús de *s / c* (o *ç*) segons l'etimologia, i ho fa amb més fixesa que BUSAN, per exemple. Tot es redueix, doncs, a una qüestió ortogràfica (per l'etimologia), i no podem parlar d'una inexistent distinció fonètica.

Conclusió. Defensa de l'ortografia més admesa (que és ensems l'etimològica). La correcció no es pot referir a la pronunciació, per tal com els sons corresponents a ambdós signes eren idèntics. Condemna d'una grafia considerada aberrant. El núm. 11 no fa sinó reiterar allò que estableixen els núm. 9-10, invertint el sentit de la correcció (com, després de tot, ja ho anuncia la frase «o lo contrari», del mateix núm. 9).

12-13) «ítem dir: **quaix** per **quasi**»

La forma tradicional era *quaix*. Malgrat ésser d'evolució mig sàvia (si no, hauríem tingut probablement un resultat **ques*), *quaix* es troba ben documentat de la segona meitat del s. XIII ençà, i l'empren RLL, Muntaner, Eiximenis, *Spill*, etc. També amb reduplicació: *caix caix* [ROMEU (1983), p. 583]. En canvi, *quasi* no comença d'aparèixer fins al s. XIV (n'hi ha alguns exemples a la *Crònica* del Cerimoniós, i és general al s. XV). La forma *quasi*, que, comparada amb *quaix*, ha d'ésser considerada sàvia, és habitual en textos del s. XV (l'empra VFerrer) i hi predomina damunt *quaix*. També és al *Liber*. En canvi, ACanals es val de totes dues formes. Sembla que, com avui, sovint es pronunciava [kazi]. «Cap al final del mateix segle, *quaix* ja devia sonar poc fi, a jutjar pel que diu Fenollar» (DECat, s. v. *quasi*). Tot posa en relleu el to culte de les *Regles*. Atès que encara avui *quasi* és ben arrelat (pr. [kwázi] o [kázi]) tant a València com a Barcelona, tornem a trobar ací una mostra d'allò que és norma en el nostre text.

Conclusió. Defensa de la forma pròpiament llatinitzant, i ja corrent, contra un arcaisme, probablement tenyit de vulgarisme.

14) «**murtra** per **murta**»

La forma recomanada (*murta*), docum. ja al s. XIV, és avui general a tot el domini lingüístic, d'acord amb l'etimologia (ll. *myrta* = *murta*). Nogensmenys, en els medis populars del català oriental pròpiament dit s'hi pronuncia [múrtra], justament la que hom condemna a les *Regles*. Aquesta pronunciació hi devia tenir un cert arrelament, per tal com el mateix BUSAN també l'enregistra (1507). Cf. *monestir de Sant Jeroni de la Murtra* (Badalona). El fenomen és explicable des d'un punt de vista fonètic: una *r* adventícia cerca sovint el suport d'una oclusiva anterior (ací, una *t*-). A Mallorca té la pronunciació general; cf. *cala Murta*, a Formentor.

Conclusió. Defensa de la forma comuna enfront de la solució dialectal. Com que on la pronunciació es bifurca és en català oriental, se'n desprèn que la defensa de la forma comuna involucra la de la valenciana.

15) «**langoniça** per **longaniça**»

Enfront de la forma tinguda per correcta, el text reprova *llangonissa*, que avui es troba molt estesa per tot el Principat i les Illes (i també, bé que pots ser no tant, en terres valencianes, sobretot meridionals). La incoherència geogràfica dels focus aïllats on se sent la forma metatètica condemnada a les *Regles* sembla corroborar que aquesta és un vici de pronunciació, un vulgarisme, que si més no, data de la fi del s. XV. Com ja es podia esperar, tant el *Liber* com BUSAN només tenen formes amb la *o* de la solució correcta. Aquesta és justificada per l'etimologia (ll. v. *lucania* < top. *Lucania*, reforçat per un creuament amb *llong* 'llarg'). Remarquem, encara, que una interpretació simplista feia

derivar *llonganissa* directament d'una forma ll. **longancia* (de *longanum* 'budell recte') (DCVB).

Conclusió. Defensa de la forma correcta contra una forma tinguda per vulgar.

16) «**trempes e trempat per tempres e temprat**»

No entrarem en el procés evolutiu dels significats d'aquestes formes. L'ètim n'és el ll. *temperare* 'combinar adequadament', 'moderar, temperar', que ha donat peu a una rica i variada ramificació semàntica. Només recordaré que *pus trempadament* tradueix el ll. *propicius* en un glossari medieval [CASAS (1955), p. 150, n. 225]. Ens interessa, en canvi, d'examinar la distribució geogràfica de les dues formes esmentades a les *Regles*. Avui les formes reprovades (amb *tr*) són pròpies del català oriental, mentre que les recomanades ho són dels parlars occidentals (per més que al País Valencià predomini actualment la solució castellanitzant *templar*). Totes dues formes en qüestió són igualment antigues i compten amb una tradició escrita remarcable: *trempes* es troba ja als s. XIII i XIV (sobretot en l'adjectiu o participi *trempat*), és enregistrat en RLL, Eiximenis, etc., i, en suma, apareix habitualment en el decurs de la llengua medieval; per la seva banda, *tempres* és usat així mateix per RLL i no és menys habitual en català antic (el veiem recollit als *Usatges*, també —en el cas de *trempat*— al *Decameró*, etc.). A Canals empra ambdues formes. En canvi, tant el *Liber* com BUSAN només contenen les recomanades. Fonèticament, ací no és rara la mobilitat de la *r* (que en ambdós casos forma grup amb una oclusiva sorda).

Bé que no ens referim als grans significats de tots dos mots, sí que ens n'interessen la pronunciació i les solucions gràfiques que la representen: en qualsevol cas, la correcció és la mateixa: hom reprova la pronunciació *tr*.

Tanmateix, recordem que d'aquestes formes, aparentment tan asèptiques, n'han pervingut vocables habituals i concrets, com *trempat* 'en bon estat de salut', 'que, pel seu caràcter franc, bon humor, bona disposició, etc., fa de bon tractar-hi' (DIEC), o *trepó* 'menja composta de trossos de tomàtiga, de pebre verd, de ceba i a vegades, d'altres hortalisses, ben barrejats i amanits amb oli i sal i a vegades vinagre' (DCVB).

Conclusió. Defensa de la forma genuïna (i procedent des del punt de vista etimològic), contra un vici de pronunciació. Mirant-ho des de l'angle dialectològic, les solucions condemnades són les dels parlars oriental i baleàric.

17) «**baça per latrines o privades**»

El terme condemnat, *baça*, és antiquíssim (només cal dir que apareix ja entorn de l'any 1000), però presenta una diversificació semàntica rica i matisada, dins la qual l'obtenció del significat que té ací ('lloc on es fa la deposició dels excrements') és força tardana; ho és tant, que, segons que sembla, l'exemple més antic que se'n pot adduir és aquest de les *Regles* (si hem de creure el DCVB, s. v. *bassa*). Amb aquest sentit, *baça* presenta avui una geografia dialectal que descriu un gran arc dins el Principat (Camp de Tarragona, Segrià, Solsonès, Berguedà, Cerdanya i Gironès) i que es completa a Mallorca (deixant de banda l'extensió d'altres significats afins, com 'clot on són dipositats els fems').

A la paraula *baça*, que és reprovada per pertànyer a un grup semàntic que aviat necessita pertot substituïts eufèmics (cosa que la relega a un determinat nivell), les *Regles*

oposen dos termes: un llatíisme (*latrines*) o un eufemisme (*privades*), que és també la posició que adopta BUSAN. El primer (que en llatí ja volia dir ‘bany’, ‘comuna, baça’) és emprat per RLI (‘lloc excusat’), per VFerrer (per a qui té el valor de ‘femer, dipòsit de mesquita’), i avui no és pas desconegut (el DCVB en transcriu la pronunciació de Barcelona, València i Palma). Pel que fa a *privades*, es tracta de la frase *cambra privada* ‘cambra íntima’, que ha estat objecte de substantivació del seu segon element. *Privades* apareix en català des del s. XIII (i el trobem a la *VidaCoetània*, al *Corbatxo*, etc.). També surt al *Liber*, que diu: «les *privades* o estremeres: *latrinae*».

Conclusió. Proscripció del terme vulgar, segurament per contaminació d’un significat que cal evitar de suggerir massa obertament, i defensa del seu reemplaçament mitjançant un llatíisme (que aviat —com sol passar amb les substitucions d’aquesta mena— es generalitzaria a la llengua comuna) o un eufemisme (que un dia hauria de cedir el relleu a d’altres mots comparables, com, per exemple, *excusat*, el qual, per cert, a Mallorca no és gaire eufèmic).

18) «Gerau de València per dir Grau»

No sembla haver-hi documentació escrita de la forma proscriu. Aquesta regla crítica l’anomenat «element vocàlic» de la *r*, pronunciació incorrecta. Amb aquest objectiu hi ha estat intercalada una *e* (sense parar esment que, a dreta llei, la forma així escrita s’hauria de pronunciar [jerau] i que, per tant, la grafia corresponent de la forma incorrecta hauria hagut d’ésser **Guerau*). No cal dir que la norma present no té res a veure amb l’antropònim *Guerau*, d’origen germànic. La correcció forneix una mostra de valencianitat (o de les ganes de l’autor d’incorporar-hi formes d’ambient valencià). Això, baldament només sigui d’una manera mediata, car s’hi precisa explícitament «de València»; si no, el «Grau» hauria pogut alludir a molts altres indrets que porten aquest nom (derivats del ll. *gradu*), que tant s’aplica a ports de mar com a orònims.

Conclusió. Defensa de la forma correcta contra un vici de pronunciació.

19) «strument per instrument»

La solució ací presentada com a bona és la sàvia (cf. el ll. *instrumentum*); es tracta, doncs, d’una correcció diastràtica. Amb la forma reprovada, hom condemna totes les faltes que es cometen a propòsit d’aquest mot, moltes d’elles presents en textos medievals remarcables (o almenys als manuscrits corresponents), i prou que el DCVB n’ha recollides mostres ben significatives: *astrument* (docum. al s. XIV), *asturment*, *estrumment* (AMarch), *esturment*, *insturment*, *strument* (RLI), *sturment* (*Tirant*), etc. No cal dir que al *Liber* i a BUSAN trobem la forma correcta *instrument*. Pel que fa a la llista d’aberracions d’aquesta mena en la llengua d’avui, ni la tenim feta ni ara ens interessa de referir-nos-hi. Només recordaré, com a nota curiosa, que el vulgarisme *esturment* pot aplicar-se a Mallorca, en determinades situacions, com un despectiu de persona.

Conclusió. Defensa de la forma culta contra la forma vulgar.

20) «membrar per recordar»

Tots dos verbs són genuïns i d’indiscutible nissaga llatina (ll. *memorare* i *recordari*, respectivament). També ambdós són habituals en la llengua medieval i, ara per ara, se-

ria agosarat de pronunciar-nos sobre llur freqüència relativa o sobre llur registre preferent. Sembla que *membrar* és el més antic, però per a ambdós la història de la llengua té enregistrats nombrosos exemples. Per començar, RLI tant es val de *membrar* com de *recordar*, també ho fa Muntaner i això mateix podríem dir d'altres autors. De més a més, el DCVB insereix exemples de *membrar* en Desclot, Muntaner, Jaume I, Eiximenis i *Spill*, i de *recordar* en *VentPel*, *Curial* i *Tirant*. Nogensmenys, al s. xv ja devien haver-se insinuat alguns matisos respecte a l'ús d'aquests verbs, sobretot en el sentit que *membrar* aniria quedant arraconat i estrany a la llengua més comuna; probablement era encara acollit en medis més populars i en nivells molt expressius (i ho provaria que es trobi en VFerrer i a l'*Spill*). De fet, *recordar*, recomanat a les *Regles*, no deixa d'aparèixer a *La brama*, a través del subst. *record* (v. 2) (cf. el § 5.1). La llengua literària tendia a prescindir de *membrar* en benefici de *recordar*, que en definitiva acabaria imposant-se. De fet, si ACanals encara presenta mostres de tots dos mots, al *Tirant* només apareix *recordar*, que és així mateix l'única forma que recull el *Liber*.

Conclusió. Defensa de la forma literària (esdevinguda ja la més corrent), contra l'arcaica (escudada encara en el llenguatge col·loquial).

21) «peltrigar per calcigar»

Entre totes dues formes, *calcigar* és 1) la més congruent des del punt de vista etimològic (deriva, després de tot, del ll. *calx*, *calcis* 'taló, peu') i 2) la de més tradició des del punt de vista filològic (usada a partir del s. XIII i amb notable presència històrica i geogràfica, com dic en això que segueix). El mot ja es troba a les *HomOrg* i a les *VidesS*, d'on arrenca una corba (amb RLI, Desclot, etc.) que ateny la plenitud a l'època clàssica, de la qual es poden citar abundosos exemples, sobretot valencians; així, també l'empren ACanals i VFerrer; és l'única forma que admet el *Liber* («pedibus premere. *Calcicare*»). A propòsit d'un exemple de l'*Spill*, Roc Chabàs recordava que *calcigar* era una forma valenciana viva en l'actualitat a molts indrets del domini lingüístic (*apud* DECAt, s. v.). I, en efecte, encara avui aquest verb existeix ben arrelat a diversos parlars occidentals, a l'Empordà i al Gironès i també a les Illes Balears, en especial a Menorca. Cf. VENY (1959), p. 35.

Hi ha qui vol explicar la forma reprovada, *peltrigar*, com una alteració de *calcigar*, on l'element *calç* 'taló' hauria estat reemplaçat per *peu* (així, almenys, ho postula el DECAt, s. v. *paltrigar*). El mot no apareix fins al s. xv, per obra d'un parell de poetes. Un d'ells és Jaume Gassull, l'antagonista de Bernat de Fenollar en el presumpte debat lingüístic. Com sabem (§ 5.1), es tracta d'un dels deu mots que, blasmat a les *Regles*, apareixen a *La brama*. Tenim, doncs, un testimoni feiaent que aquesta forma devia pertànyer a un registre més aviat col·loquial i poc acurat. Cal dir, emperò, que BUSAN desconeix *calcigar* i només insereix *peltrigar* (que transcriu *paltrigar* i tradueix així al llatí: *calco*, *exacto*, *conculco*, *exculco*), cf. COLÓN/SOBERANAS (1987). *Peltrigar* es troba avui al Rosselló i a una zona que va de Gandesa al Maestrat (on es pronuncia amb *a*: *paltrigar*, i *paltrugar* a Tortosa).

Enfront de totes dues formes, no trigaria a aparèixer-ne una tercera: el verb *trepitar* que, docum. entorn de 1400, aviat aniria guanyant terreny, especialment en català oriental. Això no obstant, es tracta d'un mot d'ús escàs i tardà en català medieval i encara avui desconegut a bona part del domini. Sembla que les mostres més antigues que se'n poden adduir (com en Eiximenis) en fan una paraula ben connotada (implica so-

roll, presenta sempre un aspecte pintoresc, etc.): així, a València i a Mallorca es faria servir per a l'acció de trepitjar raïms (i és així que el trobem en VFerrer) i, concretament a Castelló, per al trepig de la canya de sucre.

Conclusió. Defensa de la forma genuïna (que és ensems la més culta), contra la solució vulgar (obtinguda per mera alteració fonètica d'aquella).

22) «**despuxes e depuys per après**»

Aquests mots poden ésser considerats com a elements gramaticals (adverbis, preposicions o conjuncions) o com a portadors de significacions varies (com 'prop', 'darrere', 'després', 'ultra', etc.); ací farem abstracció d'aquestes circumstàncies, i ens fixarem exclusivament en la preferència per l'ús d'un tipus (*despuxes*, *depuys*, etc.) o de l'altre (*après*, etc.). D'una combinació de formes d'ambdós tipus sorgiria, ja entrat el s. xvi, la solució *després*, que havia d'arrelar com a definitiva.

El català medieval emprà indistintament formes pertanyents als dos models. Seria molt aventurat, si no impossible, de fer afirmacions quant al to (més o menys literari, més o menys vulgar) dels derivats de les formes llatines *postea* o *pressu*. S'hi troben formes provinents de tots dos orígens i que no s'adscriuen mai a uns nivells determinats. Renuncio a exemplificar una realitat que hom pot verificar a cada pas. Un text tan primmirat com el *Liber* recull totes tres formes. En què devia fonamentar-se, doncs, l'autor d'aquesta regla per a reprovar *despuxes* i *depuys* i recomanar *après*? Sembla que en un moment determinat, altrament no fàcil de precisar, anà prenent cos una certa presa de posició de tipus acadèmic, per la qual *après* adquiriria un prestigi de què mancarien *despuxes* i *depuys*. Ho confirmaria, per un costat, que VFerrer, tant atent sempre al parlar col·loquial, emprí *despuix*, i, per l'altre, que, entre els exemples de *après* que enregistra el DCVB, n'hi hagi un de Pere Miquel Carbonell. De més a més, ens consta que, en un manuscrit del s. xiv (les *LlegBíblia*), el copista substituï *puys* per *après*, sens dubte perquè creia que així millorava la qualitat del text. També podria influir-hi una certa manca de lògica (ni que fos inconscient): *depuys*, en compostos com *depuys-ahir* 'abans-d'ahir' significaria literalment 'després d'ahir', o sigui 'avui'? Sembla que algun gramàtic hi ha fet al·lusió. Alguna cosa devia haver-hi, doncs, que feia que *après* fos titllat de més precís i de to més elevat que *despuxes* i *depuys*. Les *Regles* i *La brama* (v. 95) coincideixen a valorar més favorablement la forma *après*. Cf. el § 5.1.

Conclusió. Defensa de la forma esdevinguda més culta, contra la que hom interpretava com de menys categoria, potser ja arcaica o dialectal.

23) «**negueleix y neleix per dir immo etiam vel nec etiam, ídem hoc encara**»

Les formes reprovades provenen de les partícules llatines *ne*, *neque*, en diverses composicions morfològiques. Així, *neix* < *ne ipsum*, *negueix* < *neque ipsum*, *neleix* < *ne ille ipsum*. Les *Regles* ens permeten d'afegir-hi un nou compost: *negueleix* < *neque ille ipsum*, també sincopat en *negleix* [ROMEU (1983), p. 584-585]. Aquests adverbis tenen el significat de 'fins i tot', 'encara més' (en oracions afirmatives) i 'ni tan sols', 'ni fins i tot' (en oracions negatives). En català primitiu n'hi ha abundosos exemples (*Dialects*, AVilanova, etc.), però llur presència va minvant en els textos del s. xiv. Manquen al *Liber* i a BUSAN; això no obstant, encara no devien haver desaparegut a les acaballes de la centúria següent, com ho prova que siguin condemnats a les *Regles*.

Aquestes hi oposen, no una forma, sinó tres: *immo etiam, nec etiam, hoc encara*. Si l'ordre en què són esmentades vol dir alguna cosa, hem de convenir que hom preferia, i amb naturalitat, els equivalents llatins (com ho són els dos primers i el primer element del tercer): en els medis cultivats de l'època, hom es valia indistintament del llatí i del romanç. Pel que fa a la forma *encara*, recordem que és viva des dels orígens de la llengua, i que es troba àmpliament documentada en el decurs de tota la història de la llengua medieval.

Conclusió. Defensa de la solució llatinitzant —o de la forma genuïna tradicional—, enfront d'un arcaisme ja prou arraconat.

24) «fonoll per fenoll»

A grans trets, aquestes dues pronunciacions *o / e* separen avui les dues grans modalitats de la llengua (català oriental: *fonoll* / català occidental: *fenoll*). Dic a grans trets, per tal com a certs indrets de l'occidental, del Rosselló i dels parlars baleàrics hi ha dissonàncies: la solució assimilada *fonoll* apareix de manera esporàdica en nord-occidental, més que en terres valencianes (que hi solen tenir *fenoll*). La solució tradicional (amb *e*) és l'etimològica (ll. *fenuculu*), i es troba força documentada en català antic, mentre que l'assimilació (*e / ó > o / ó*) és relativament més tardana. La regla present la situa cap a la fi del s. xv. BusaN insereix totes dues solucions, però *fenoll* hi surt més sovint.

Pere Miquel Carbonell, en incloure l'exemple de *fenoll / fonoll*, devia adonar-se del parentiu lingüístic existent entre aquest mot i el nom de [Bernat] *Fenollar*, que n'és un derivat. O ja ho havia fet amb intenció? Potser amb ironia i tot? Era el nom que ell invocava, a l'inici de les *Regles*, com el d'un seguidor del criteri esteticolingüístic que tots dos compartien. Carbonell retia, doncs, honor a *Fenollar* (cf. el § 10.2). Pel que fa al mot *fenoll*, llur posició també era compartida —diguem-ho tot— amb Gassull, qui, a *La brama* (v. 68) també escrivia *fenoll*, no sols per valencianisme, sinó ocasionalment en fer entrar *Fenollar* en la polèmica. Cf. el § 5.1. D'altra banda, l'antropònim *Fenollar* ha perviscut fins avui: almenys mentre es reunia el seminari de doctorat (1987-1988) hi havia —o hi havia hagut poc temps abans— un futbolista del València que es deia *Fenoll*. O basta mirar la guia telefònica de la ciutat del Túria.

Conclusió. Defensa de la forma comuna (genuïna i l'etimològica), contra la dialectal. En termes de geografia lingüística, hom reprova la solució del català oriental, tot recomanant la dels parlars occidentals.

25) «Geroni per Gerònim» (cf. el núm. 56)

Aquesta regla no fou escrita per Carbonell (cf. el § 10.6). Ni podia ésser-ho: ell n'hauria defensat la grafia llatina, com ho farà al núm. 56. D'altra banda, BUSAN introdueix *Jerònim* (part catalana), mentre que a la part llatina no recull el nom. No oblidem que aquest és el nom del cosí de Pere Miquel Carbonell (Jeroni Pau) (cf. el § 10.3).

Bé que amb la gramàtica històrica a la mà sembla que la forma recomanada *Gerònim* és la més procedent (cf. *ànim*, del ll. *animu*), el fet que avui sigui habitual la solució *Jeroni*, sense la *-m* final, ens inclina a creure que aquesta solució també devia ésser la més corrent a les acaballes del s. xv. I, en efecte, el DCVB ens ho corrobora: *Geroni* i *Jerònim* es troben en un mateix manuscrit d'aquesta època (cf. el § 10.6 i la nota 33).

En canvi, BUSAN només enregistra *Jerònim*. La forma sense *-m* final s'afermà tant que la llengua ha pogut generar un femení *Jerònia* (citada al DCVB, però sense documentació). Com és sabut, en l'actualitat hom distingeix entre *Jeroni* (nom propi d'home, igual al nom del sant) i *jerònim* (religiós de l'orde de sant Jeroni, cf. el fem. *jerònima*).

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, contra la forma habitual.

26) «gavinet per ganivet».

El mot *ganivet* prové d'una forma pròpia de les llengües anglosaxones (cf. l'anglès modern *knife*) i és esmentat, sembla que per primera vegada, en un document català de l'any 1313 (*apud* DECat, s. v.). Ben aviat, cap a la fi de la mateixa catorzena centúria, fou objecte d'una metàtesi ($n - v > v - n$), de la qual resultà *gavinet*, forma vulgar ben coneguda, que hom sent molt encara en els nostres dies. Malgrat que el DCVB la titlla de «dialectal», no caracteritza de manera coherent cap grup de parlars. Els atlas lingüístics recullen un xic pertot tant la forma correcta com la condemnada. Als s. XIV i XV, la solució metatètica incorrecta era típica del parlar més popular, com ho prova que l'hagués emprada VFerrer (també surt a l'*Spill*). BUSAN no recull *ganivet* ni *gavinet* i sí, en canvi, *coltell* (tant a la part catalana com a la llatina). Això corrobora la relativa modernitat de *gavinet*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vulgarisme, consistent en un vici de pronunciació.

27) «petí per tapí»

Aquesta regla sembla tenir més sentit en català oriental, per tal com, en coincidir-hi els sons *e* i *a* en l'única vocal neutra, la correcció es reduiria a la metàtesi $p - t / t - p$. Aparentment *petí* seria una simple deformació vulgar de *tapí*, que existeix en català medieval, per més que no hi sigui gaire usat. L'empra, sí, ACanals; també l'insereix BUSAN. Tanmateix, Coromines, veient-hi una base onomatopèica (que es manifestaria en cat. *tapí* i fr. ant. *patin*, així com en cast. *chapín*) (cf. DECat, s. v. *tapí*), no vacil·la a establir un paral·lelisme entre les formes *tapins* i *patins* que apareixen en un document de l'any 1268. «Bé es pot dir que el nostre *tapí* és igual que el fr. *patin*, amb l'ordre consonàntic invertit» (*ibidem*). Caldrà concloure'n que la forma condemnada *petí* és una reminiscència d'aquests reflexos del fr. *patin*? Ho trobo poc versemblant. Les Regles deuen condemnar simplement un vulgarisme fonètic.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació, consistent a trabucar les consonants d'aquella.

28) «sclop per tapí»

La primera impressió que produeix aquesta regla és que manca del mínim de sinònimia indispensable per a justificar-ne la intersubstitució: una forma (*tapí*) serà correcta, l'altra (*sclop*) serà incorrecta, però totes dues han de tenir el mateix significat. Si no, quin sentit tindria de recomanar-ne una, tot foragitant l'altra, si allò que volem dir amb la primera no és allò que ens fan dir amb la segona? (Cf. el § 11.1.3). Perquè és evident que *esclop* i *tapí* designen coses diferents. Segons el DIEC, *esclop* és un 'calçat de fusta tot d'una peça' (i afegim-hi la nota de 'grosser, pagès'), mentre que *tapí* és una 'mena de

sandàlia de suro folrat de cuir amb una coberta de roba, que usaven especialment les dones' (i afegim-hi la nota de 'refinada, distingida').

La correcció potser es podria salvar perquè *sclop* (que existia en català des de la fi del s. XIII) hauria adquirit, amb el temps, una significació secundària: la d'una mena de *tapí* (DECat, s. v. *esclop*). Tanmateix, tal com s'expressa Coromines, diríeu que l'alludit canvi de significat li ha estat suggerit per aquesta regla, quan és la regla la que hauria de desprendre's d'una documentació filològica efectiva. De totes maneres, no deixo de veure dos arguments a favor de la seva suposició: 1) ambdós significats són molt afins (i no és forçat d'imaginar-ne el desplaçament), i 2) hi ha moviments semàntics comparables (com els que han sofert els mots cast. *zueco* i el ll. *sculponea*). El cas és que les *Regles* condemnen una accepció de *esclop* que a la fi del s. XV devia ésser intercanviable amb la de *tapí*. D'altra banda, *tapí* és un mot conegut en català medieval, apareix docum. al s. XV (cf. el núm. 27) i podem ben creure que era emprat pertot arreu. No passa així amb *sclop*, que, almenys en la seva significació més pròpia, es reparteix la geografia de la llengua sobretot amb *soc*.

Conclusió. Defensa de la forma culta i ciutadana, contra la forma vulgar (ja que és per la via del vulgarisme que s'ha produït sinonímia entre ambdues).

29) «**pomblat per plombat**»

La forma recomanada és un mot savi, pres directament del ll. *plumbare* 'soldar amb plom, plomar', 'emplomar, carregar de plom'. Ho prova que 1) des del punt de vista fonètic, *plumbare* > *plombar* ha conservat el grup llatí de consonants *mb* (que, si no, s'hauria reduït a *m* per assimilació, cf. ll. *columba* > cat. *coloma*), i 2) pel que fa al significat, pertany a la terminologia armera i cavalleresca, cosa que l'integra en el món cultural de guerrers i trobadors (*emplomar*, per exemple, es referia a l'acció de posar la bola de plom en què podien acabar les llances en els torneigs). *Plombar* apareix al *DRims* de Jaume MARCH (1371) i l'usa Guillem de Berguedà (ca. 1200) (*apud* DECat, s. v. *plom*). El seu paral·lel popular és *plomar* 'guarnir de plom'. No ens entretindrem en la història d'ambdós mots ni en la bifurcació semàntica que insinuo. Només vull dir que *plombat* sempre estava exposat, per manca d'un ús consistent en el llenguatge col·loquial, a sofrir qualsevol deformació. I és justament una deformació la que hom critica en la regla present (desplaçament de la *l* cap a la síl·laba tònica i cercant de formar grup amb l'oclusiva labial *p*-).

Conclusió. Defensa de la forma correcta (sàvia), contra un vici de pronunciació en boca de qui desconeix pròpiament el mot.

30) «**cànyem per dir cànem**»

31) «**canyó per dir canó**»

La gramàtica històrica catalana constata que el grup consonàntic *-nn-* té un tractament doble: si generalment evoluciona a *-ny-*, en un bon nombre d'ocasions el seu resultat és la *-n-* simple. Deixem de banda el nombre dels mots afectats per l'una o l'altra solucions i la geografia que se'n desprèn (la *-n-* simple es troba sobretot al Pirineu i a bona part del català occidental, però, com dic tot seguit, en el cas de *cànem*, avui ocupa un abast territorial molt més gran).

La geografia lingüística ens il·lustra sobre l'extensió de *cànyem* / *cànem*: la solució pràcticament universal (llevat dels parlars insulars) és sense palatal: *cànem*. El mot és

antic: derivat més o menys directament del ll. *cannabe*, ja docum. al s. XII, presenta constantment les dues solucions en el decurs dels segles; podem reconèixer-hi matisos: *cànem* predominava en català occidental pròpiament dit i per les terres valencianes, mentre que *cànyem* (que era la solució més estesa a la resta del domini lingüístic) anà cedint davant les formes amb *n* en català oriental des de començos del s. XVI; aviat, doncs, *cànyem* romangué com a característic exclusivament del balear (pr. sobretot [kányom]). Això vol dir que a l'època de les *Regles* els parlars occidentals (amb *n*) encara es distingien clarament dels parlars orientals (amb *ny*). D'altra banda, si el *Liber* només conté *cànem*, BUSAN recull totes dues formes.

No puc entrar en el complex món de les accepcions de *canó*. En general, aquesta forma, a desgrat d'ésser un derivat de *canya*, pràcticament sempre ha tingut *n* (per dues raons fonètiques: la *n* es troba davant l'accent del mot, i condicionada per la segona *n*, ço és la del sufix ll. *-one*). De fet, els atlas lingüístics han enregistrat pertot *canó*, llevat d'uns casos comptats, com *canyeria*. L'excepció més important és, emperò, la de *canó* 'gorja' (enregistrat a l'ALDC), que es pronuncia efectivament *canyó* a no pocs indrets (en especial al Rosselló, a diversos punts del català oriental, a Mallorca, on també se sent *canó*, etc.). El *Liber* i BUSAN insisteixen en les posicions respectives: com per a *cànem* / *cànyem*, també ací aquell pren partit per la forma recomanada, mentre que aquest les acull totes dues. Bé que d'una manera menys precisa, sembla que ara tornem a trobar un tractament diferent de *n* / *ny* segons un criteri geogràfic.

Conclusió. Defensa de les formes més congruents històricament i geogràficament respecte al conjunt respectiu, contra les formes menys establertes i més disperses.

32) «veciat per dir viciat»

La forma *viciat* és clarament derivada de *vici* (ll. *vitium*). La pronunciació recomanada n'és, doncs, la més procedent. Nogensmenys, la successió de dues *i* - *i* ha provocat sovint una dissimilació entre ambdós sons, que es resol en la nova successió *e* - *i*. El DCVB, per citar una font, exemplifica aquest fenomen fonètic amb diversos testimonis (i no pas sempre de la llengua moderna). La pronunciació dissimilada és indicatiu d'un llenguatge poc acurat.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació.

33) «talent per appetit o fam»

Comencem per la forma reprovada. Pròpiament, el ll. *talentum* significava 'balança', 'pes d'or'. A partir d'ací, el mot sofrí una evolució semàntica notablement complexa, a la qual no deixà de contribuir la paràbola evangèlica per això anomenada «dels talents» (cf. Mateu, 25, 14-30). En les llengües romàniques, tots els significats concernits presenten matisos variats, que ha tractat VENY (1957), p. 106-137.

Condicionats per les formes recomanades ací (*appetit* i *fam*), ara ens limitarem a dos dels significats de *talent*: 'capacitat o disposició d'ànim per a fer alguna cosa' i 'desig, gana, ganes de menjar' [cf. VENY (1959), p. 42-43]. Aquesta reducció del camp semàntic de *talent* és l'única manera de donar sentit a la correcció. Si és cert que *appetit* algunes vegades era més general o més abstracte que *gana* (talment que sovint ningú no els hauria presos l'un per l'altre), no és menys cert que, en la mesura que coincidien en l'accepció de 'ganes de menjar', ambdós esdevenien intersubstituïbles.

Amb els sentits de 'gana en general' i 'gana de menjar', *talent* és emprat correntment en la llengua medieval i al s. xv (*VidesS*, RLL, Desclot, Eiximenis, ACanals, *Proc.olives*, VFerrer). Les tres darreres mencions ens posen aquest mot en medis valencians, sobretot de caire popular. Ara bé, «ja ca. 1500 [aquest mot] se sentia com a expressió apagada en els ambients dirigents de la llengua comuna València-Barcelona, car el valencià Fenollar recomana evitar de dir *talent* per *apetit* o *fam*» (*apud* DECAt, s. v. *talent*) (cit. a COLÓN (1976b), p. 155). En la llengua moderna, malgrat que el DCVB encara enregistra *talent* en una bona colla de comarques del Principat, sembla que la seva presència hi és limitada a la part del Pirineu; pel que fa a la resta, *talent* és un mot característic de les Balears, i no es troba al País Valencià.

En canvi, *apetit*, no pas molt abundós en català medieval (a desgrat d'emprar-lo escriptors com RLL, Eiximenis, etc.), pot ésser considerat un mot típicament valencià (i així apareix en ACanals, el *Proc.olives* o en AMarch). Bé que pròpiament es distingia de *fam*, tots dos vocables (*apetit* i *fam*) arribaven a confluïr en l'accepció de 'ganes de menjar' (cosa que dóna raó de la regla present). En un nivell més elevat, avui *apetit* és d'ús general, i així el DCVB n'enregistra la pronunciació per a les grans regions de la llengua.

Per fi, *apetit* comparteix amb *fam* la condició de forma recomanada. Aquesta paraula és docum. des dels textos més antics (*HomOrg*, RLL, JaumeI, ACanals, etc.) i avui es troba pertot (cf. les notacions fonètiques al DCVB). Malgrat el seu ús universal, sembla que en els nostres dies, quan hom es refereix a les 'ganes de menjar', el català del Principat prefereix *gana*, mentre que per les terres valencianes se sent més tost *fam*.

Diguem, per acabar, que si, com ja era d'esperar, el *Liber* conté les dues formes recomanades (*apetit*, *fam*), no deixa d'inserir també la proscribida: «nunqua té *talent* o *fam* perquè nos faça morir». No així BUSAN, on trobem aquelles dues, però hi manca *talent*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta més elevada (*apetit*) o de la forma comuna (*fam*), contra una forma tinguda per massa popular o pagesívola o potser menys apropiada (*talent*). Des del punt de vista dialectològic, aquesta correcció sembla condemnar les solucions pirinenca o balear (*talent*), a favor de les generals (que tenen un acusat relleu valencià).

34) «talayar per dir tembre»

Aquesta correcció sorprèn, perquè hom hi juga amb paraules de significats ben diferents, que no sembla que puguin ésser intersubstituïdes. Ben mirat, però, en una ocasió ambdues coincideixen en una mateixa accepció; per això, prescindint de comentar els significats que s'hi concentren, ens fixarem en l'accepció comuna. Informació prèvia: al *Liber* només es troba *tembre* (per cert que no solament hi té el valor de 'témer', sinó també el de 'venerar', cf. el concepte bíblic de *timor Domini*). Quant a BUSAN, hi són recollides totes dues formes, bé que amb significacions diferents: *tembre* 'tenir por' i *atalaya* 'lloc alt', cosa que confirma la sorpresa inicial.

Malgrat les aparences, no deixa d'haver-hi un punt on *talayar* i *tembre* conflueixen: l'accepció 'adonar-se, haver esment, adquirir consciència d'una cosa', fins a l'extrem que el DCVB aplica aquesta única definició a tots dos verbs. De *témer* o *tembre* hi ha exemples antics (per exemple, al *Tirant*), de manera que, si avui aquesta accepció és sobretot balear (exactament *témer-se de*), abans havia estat més general (cosa que justifica la regla). *Talayar* hauria passat de 'veure' a 'prevenir' i a 'adonar-se' (significat que

veiem a JaumeI, *Curial, Spill*). El DCVB enregistra aquesta accepció com a viva a diverses comarques (Empordà, Berguedà, plana de Vic, Ribagorça, Pallars, Urgell), que fan pensar en les terres ominoses de les quals les mateixes *Regles* critiquen els usos idiomàtics (cf. el núm. 173).

Conclusió. Defensa de la solució correcta (més culta), contra un presumpte vulgarisme. Examinant-ho geogràficament, sembla que hom va a favor de la solució comuna i en contra de la dialectal.

35) «**exequar per dir alçar**» (cf. el núm. 242: «**execau per dir alçau**»)

Alçar és el terme general, antic (exemples de RLL ençà) i modern (el DCVB en dona la pronunciació per a tots els parlars de la llengua). També semblen generals totes les seves significacions, ja des de l'època clàssica. El *Liber* i *BUSAN* només recullen *alçar*.

El cas de *aixecar* és ben altre. Només secundàriament arribà a l'accepció d'«alçar», ja que en principi tenia el sentit d'«eixugar un corrent d'aigua» (cosa que es feia *aixecant-hi* una mena de paret); de totes maneres, el DECat ja forneix uns quants exemples antics de *aixecar* amb el sentit general d'«alçar». En el moment de propagar-se, aquest significat de *aixecar* també atenyé les terres valencianes (es troba des dels *FursV* fins a l'*Spill*). Nogensmenys, no devia posar-hi arrels gaire profundes, car aquest mot anà cedint davant *alçar* i modernament n'ha desaparegut. Ho confirma el DCVB: dels parlars occidentals, només hi trobem recollida la notació fonètica de *aixecar* a Tortosa, Vinaròs i València; s'hi consignen nombroses locucions, però únicament n'hi ha una que provingui de Vinaròs i València, etc.

Voldria afegir una constatació que mostra les clivelles que matisen aquests verbs en el domini lingüístic català: per a l'acció de «sortir del llit (en especial, després d'haver-hi dormit)», es diu indistintament *aixecar-se* i *llevar-se* al Principat (amb predomini d'aquest sobre aquell), *alçar-se* al País Valencià, i *aixecar-se* a les Illes.

Conclusió. Defensa de la forma comuna (i que a l'època corresponia als registres més elevats), contra una solució menys general i secundària.

36) «**gallart benot per dir a passo, a plan pla o gentilment**»

Correcció difícil d'interpretar. *Gallart*, d'origen ultrapirinenc (francès i occità, on té la significació de «vigorós, valent»), és força usat en català, sobretot en textos literaris, des del s. XIV (RLL, Eiximenis, etc.), i sembla tenir-hi el sentit de «ben plantat, de bon veure», etc.; molt emprat en la narrativa popular, en la qual esdevé una mena de tòpic. Tanmateix, aviat tendeix a desaparèixer, segurament per raó del desgast que sofreixen pertot els mots d'aquest camp semàntic (cf. *bell*, *formós*, *guapo*, *maco*); es manté, però, a Mallorca i a Menorca.

Pel que fa a *benot*, es tracta d'un intensiu de *bé*, també adverbí com aquest, que significava «relativament bé» (cf. DCVB, on figuren un parell d'exemples antics). Atès que *benot* és emprat per VFerrer, devia pertànyer a la llengua parlada a la València del s. XV. No sé si les formes condemnades eren dues (*gallart* i *benot*), enfront de les tres recomanades, o que els dos adjectius constituïen un sol adverbí (*gallart benot*), com si diguéssim **gallardament*. A favor d'aquesta segona hipòtesi podem adduir que les *Regles* hi oposen justament un adverbí (*gentilment*, com també són adverbis *a passo* i *a plan pla*). De més a més, si en *home gallard* (núm. 39) és evident que es tracta d'un adjectiu,

les coses no són tan clares en la frase *gallart benot*, que m'inclino, doncs, a considerar tota sencera com a adverbial. A favor de l'ús adverbial que insinuo, podem adduir la frase *parleu gallart* 'amb mesura, a poc a poc' (que se sent a Mallorca).

A passo sembla que forma part del llenguatge de l'equitació, i s'oposaria a *al trot* i *al galop*; si així fos, voldria dir 'caminar a poc a poc', ço és 'serenament, sense precipitacions'. *De pas en pas* és emprat ja per Jaume I i apareix al *Liber*. Un significat semblant devia tenir *a plan pla*, que és una de les mostres del desenvolupament del ll. *plane*. Cf. el ll. *plane* 'clarament' (*plane et Latine loqui* equivaldria al nostre *parlar clar i català*), 'òbviament', 'completament'. La tercera forma recomanada és *gentilment* (en diré quelcom al núm. 39).

Conclusió. Defensa de dues formes correctes (potser selectes per pertànyer a un vocabulari especialitzat) (*a passo*, *a plan pla*) i d'una forma no menys correcta, més tost literària (*gentilment*), contra una expressió vulgar (per *benot*) i contaminada per desgast semàntic (per *gallart*). Dialectalment, condemna d'una expressió relegada als parlars baleàrics.

37) «gerar per dir apartar»

Aquesta regla es presta a una doble interpretació.

A) Atès que no sembla que un mot *gerar* hagi existit mai en català, hem d'admetre que l'autor de les *Regles* s'equivocà en posar *gerar* en comptes de *girar*, que és la grafia escaient. (Precisem: un examen atent del manuscrit revela que, si de moment el copista escriví *girar*, ell mateix rectificà, posant una *e* damunt la primitiva *i*; cf. la nota al núm. 37, dins l'edició del text, § 8.2). Per què hom volia fer un rar *gerar* del corrent *girar*? No tinc resposta a la pregunta, si doncs no és que hàgim d'admetre la segona via (B) del doble comentari a la regla present.

Segui el que sigui, ací hem de partir de l'oposició entre l'originari *girar* (incorrecte) / *apartar* (correcte). També ací topem amb la dificultat semàntica: si més no avui, 'girar' i 'apartar' són dues coses diferents, que ningú no confon. Nogensmenys, entre les significacions històriques de *girar* (paraula antiga, ja docum. a mitjan s. XIII), hi ha la de 'desviar-se, dirigir-se vers un indret', que el mateix RLL fa servir (DECat). I bé, en aquesta accepció, el mot *girar* ja no és tan distanciat de *apartar* com ho aparentava abans, sobretot perquè el mateix *apartar* també és emprat de vegades amb el sentit d'"allunyar-se".

Per la seva banda, *apartar* és un mot antic (amb abundosos exemples: RLL, *Tirant*, *Spill*, etc.) i d'ús general avui (el DCVB n'enregistra la pronunciació de pertot arreu). És el que insereix el *Liber*.

Conclusió de la interpretació A. Defensa de la forma més genuïna (perquè correspon més pròpiament i més exclusivament al significat fonamental), contra la forma menys apropiada (perquè comparteix l'accepció en qüestió amb d'altres de més abast).

B) En el seminari universitari que s'ocupava de les *Regles*, fou suggerida una segona interpretació possible. La forma errònia *gerar* podria ésser corregida, no ja per *girar* (com acabem de fer al punt A), sinó per *garar*. La hipòtesi no manca de fonament. Per tant, *gerar* no s'hauria de llegir forçosament amb una palatal: [jerar], sinó que la *g* també podria representar-hi una velar: [guerar] (cf. *Gerau* per *Grau*, al núm. 18, o *Gergori*, pr. [gergori], al núm. 98, o, encara, *empegit*, que cal llegir [empeguit], al núm. 265).

Aleshores, si podem partir de *gerar* (pr. [guerar] o [garar]), l'oposició seria entre *garar* (incorrecte) / *apartar* (correcte). I què vol dir *garar*? Aquest verb significa justament 'protegir, guardar' (cf. el fr. *garer*, occ. ant. *garar*); pel que fa als significats afectats, la seva substitució per la forma recomanada *apartar* és més coherent que l'oposició *girar* / *apartar*, car aquesta ens obligava a relacionar accepcions secundàries d'ambdós mots. Es tracta, doncs, de proscriure una paraula que, força emprada en el llenguatge trobadoresc (i que arriba, per exemple, a les mateixes *VidesS*), hauria arrelat sobretot en l'imperatiu *gara*, aviat esdevingut corrent (el trobem en Eiximenis) i popular i tot (sovintaja en VFerrer). El DCVB, s. v. *gara-gara* (i amb un exemple del *SomniJJoan*), en diu: «Sembla iteració de *gara* (*gara-gara*, com si diguéssim "guarda, guarda", "mira, mira")». D'aquesta frase naixeria la locució *fer la gara-gara* 'afalagar'. En suport d'aquesta segona interpretació, cf. la frase *gara d'aquí* 'aparta't d'aquí' (en ús a Mallorca).

A favor de la interpretació a base de *garar* es pot argüir la concatenació de regles que, en posseir una certa semblança, semblen haver estat suggerides l'una per l'altra (cf. el § 11.4); ho confirmaria la regla següent (núm. 38, sobre «guardar per mirar»).

Conclusió de la interpretació B. Defensa de la forma més apropiada pel seu significat (cf. la hipòtesi A), contra una forma no prou genuïna i presa en una accepció bon xic forçada.

38) «guardar per mirar»

En part, aquest tema serà reprès més avall (núm. 204), a propòsit del mot *esguard*, reprovat allí com ho és ací el verb corresponent.

La forma *guardar* significa ací 'mirar, esguardar'. Però l'accepció originària del mot era ben altra; aquest, d'origen germànic evident, significava d'antuvi 'protegir, custodiar', i així es troba en textos antics (com les *HomOrg*). Nogensmenys, el camp semàntic de *guardar* presenta una rica gamma de significats, ben documentats en la llengua medieval. La gestació de les seves diverses accepcions recolza en un procés ben natural (cf. DECAT, s. v.): *a*) 'protegir' (l'etimològica, ja indicada); *b*) 'prendre en consideració' (present en Eiximenis, BMETGE); *c*) *guardar-se* (ço és en forma pronominal) 'mirar-s'hi' (també en Eiximenis i en d'altres), i *d*) 'mirar', 'esguardar'.

La darrera significació, la que ens interessa ací, és d'una extensió romànica remarkable: oc. ant. *gardar*, it. *guardare*, fr. ant. *garder* (avui *regarder*), i es pot exemplificar bé en català antic (*VidesS*, RLL, Eiximenis, etc.). La quàdruple ramificació semàntica fou molt primerenca, car el que acabo d'esmentar com a terme del procés ('mirar') es troba documentat des de molt antic. De totes maneres, el verb *guardar* 'mirar' aviat començà de declinar en català, sens dubte per una necessària clarificació semàntica, que, si s'inicià recurrent a la forma reforçada *esguardar* (que ha romàs fins avui en els registres més elevats), s'acomplí en general cedint als embats del seu concurrent *mirar*. La regla present és prou explícita: a la fi del s. xv aquests embats ja n'havien fet una paraula que suscitava reticències, àdhuc reprovació. Aquest mot és una de les escasses coincidències de vocables criticats a les *Regles* i usats a *La brama* (ací, en la forma *aguarda*) (cf. el § 5.1) [cit. a COLÓN (1976b), p. 82, nota, i p. 101].

Per la seva banda, també *mirar* visqué tot un procés, prou laboriós, des de la seva base etimològica (ll. *mirari*): *a*) 'admirar', *b*) 'contemplar' i *c*) 'mirar'. Però aquesta tercera accepció ('esguardar, mirar atentament') ja es troba així mateix en català antic

(cf. DECat, s. v.): RLL, Eiximenis, VFerrer, *Spill*. Coromines fa veure que en BMETGE apareixen tots tres matisos.

Examinant en el seu conjunt la corba que descriu *guardar* ‘mirar’ cap a desaparèixer, podem dir: *a*) que en el període clàssic hom se’n val amb tota normalitat (i tenim la impressió que hi és més freqüent que el seu sinònim *mirar*); *b*) que en el *Liber* (que consigna tots dos mots com a equivalents) *mirar* ja hi surt més sovint que *guardar*; *c*) que l’autor de la *Regles* en reprova l’ús; *d*) que BUSAN ja ni el pren en consideració, i *e*) que avui no existeix com a forma popular viva (només, com dèiem, sobreviu en la forma *esguardar* del llenguatge més acurat). Per això el DCVB, s. v. *guardar*, després de definir el verb en aquesta accepció (que és, per cert, la primera que hi posa), hi afegeix la indicació d’«antic».

Conclusió. Defensa de la forma més corrent, contra la que anava esdevenint arcaica (o ja ho era del tot).

39) «home gallard per dir home bell o gentil»

Quant a *gallard*, hem de considerar reproduït ací tot el que n’hem dit abans (núm. 36), amb l’única diferència que allí es tractava d’un ús adverbial, mentre que ací el mot és un adjectiu.

Els mots correctes que hom hi oposa són *bell* i *gentil*. El primer, docum. del s. XIII ençà (*VidesS*, JaumeI, RLL, ACanals, etc.) i amb un ús general assegurat durant llarg temps, se’ns presenta a les *Regles* amb plenitud de significat i de geografia. Tanmateix, sense trigar hauria de sofrir el sabut desgast semàntic propi del grup terminològic de ‘bellesa’; s’hi veié concorregut per mots segurament de categoria inferior (en valor descriptiu, rància tradició, condició genuïna), però que haurien de reemplaçar-lo escalonadament: *formós*, *bonic*, *maco*, *guapo* (i no esmento paraules més recents, que potser seran més efímeres encara). Els dos darrers citats són d’incorporació i difusió modernes (i avui, tots dos incorporats al DIEC). Pel que fa a *formós* i *bonic*, de presència més o menys clara en la llengua a l’època de les *Regles*, cap dels dos encara no hi tenia prou reputació per a supplantar-hi *bell* o *gentil*. *Bell* havia fruit fins aleshores d’un innegable prestigi, però ja es trobava exposat a un descrèdit previsible. Ho insinuen les mateixes *Regles*, en reprovar aquest adjectiu dins certes expressions titllades de «parlar de minyons o de gent baixa» (núm. 282, 283-290 i 285); sens dubte, hom no hi critica l’ús aïllat de *bell*, sinó la fraseologia que l’envolta, però la seva sort ja estava decidida. Un altre factor pogué contribuir a la pèrdua de prestigi de *bell*: l’homonímia de *bell* i *vell*, com vol Coromines (DECat); amb tot, aquesta homonímia no és argüible, ni davant la distinció entre *b* / *v* de la llengua antiga (*bell* / *vell*), ni per la iodització *ll* > *y* en una part del territori (*bell* / [véi]); per tant, és una raó de poc pes. El cas és que *bell* desaparegué i encara avui pràcticament no se’l sent en el parlar corrent com a terme expressiu de ‘bellesa’. En canvi, s’usa amb altres accepcions, com ho proven les transcripcions fonètiques que n’insereix el DCVB. Més encara: les mateixes expressions (o semblants) que a la fi del s. xv podien ésser reprovables (com *de bell nou*), avui són tingudes per correctes i per elegants i tot.

El segon mot recomanat per a reemplaçar *gallard* és *gentil* (i ara em referiré així mateix a l’adverbi *gentilment*, pendent encara de comentar, cf. el núm. 36). Bé que de moment aquest mot conservà i desenvolupà significats etimològics, aviat havia de rebre

l'empremta del llenguatge poètic romànic. Així, de l'accepció, ja secundària, de 'noble, generós' (Muntaner), passà a tenir el sentit poètic de 'gràcia, bellesa'. Per això el trobem en poesia (*CMasdovelles*, *AMarch*), i no manca al *Proc.olives*, que ens l'acosta al món de les tertúlies valencianes de l'època. Avui el mot és selecte, però general.

Conclusió. Defensa d'una forma correcta, segurament ja amenaçada però encara no sentenciada (*bell*), i d'una forma del vocabulari poètic (*gentil*), contra una forma, originàriament també típica de la llengua literària, però que, tacada pel desgast característic, ja s'havia tornat un arcaisme.

40) «**poder** yo u faré per voler dir **força** o **per ventura** yo u faré»

La impressió que solen tenir nombroses persones de cultura general és que *poder* és un vulgarisme injustificat, sobretot típic de l'àrea de Barcelona (on és pronunciat [puδέ]) i que, inacceptable en medis cultes, ha d'ésser reemplaçat per *potser*. Tanmateix, aquestes persones ignoren que el tal vulgarisme era la forma més emprada en català antic per a acomplir la funció de l'adverbi normatiu modern. És l'ús de l'infinitiu amb valor d'adverbi, que es troba docum. des del s. XIII (exemples abundants al *DECat*, s. v. *poder*). Té un sòlid arrelament i una àmplia audiència, com ho proven, per exemple, la freqüència amb què l'empra Eiximenis i la seva difusió arreu del Principat; també una cançó popular (que presenta variants recollides a diverses i variades comarques) i que té un vers que diu: «podé'n seré jo?» (que recull Coromines, *l. c.*, i que jo mateix havia cantat de petit). És pronunciat amb *e* tancada en els parlars occidentals i amb *e* oberta en els orientals, llevat justament de Barcelona, on hom sent sempre [puδέ], sens dubte per influx del timbre del seu corresponent *potser*. Avui no és viu al País Valencià, però sí a les Illes.

Les *Regles* hi oposen *força* i *per ventura*. D'aquell, el *DCVB* presenta alguns exemples (*forsa*, *forci*) dels s. XIV, XV i XVI i un del s. XVIII (*forsan*). Són llatinismes (de *forsan*, *forsitan*) que, però, no es troben en el llenguatge literari, sinó en documents. Un cas de *forsa*, a la *Comèdia* d'AFebrrer, deu ésser un italianisme.

Pel que fa a *per ventura*, cal dir que aquesta locució adverbial és la més noble. Per a exemples del s. XIII, *DECat*, s. v. *venir*. Enregistrada en *RLL*, *Muntaner*, *BMETGE*, *ACanals*, la recullen el *Liber* i *BUSAN*, cosa que la consagra com a pròpia de l'estil elevat. Com és sabut, avui continua en aquest nivell, llevat de Mallorca, on ha esdevingut d'ús popular i corrent. S'hi pronuncia *p'ventura*.

Conclusió. Defensa d'una forma llatinitzant o forastera (*força*) (*potser* considerada més elevada per qualsevol d'ambdues proveniències) i d'una forma tradicional (*per ventura*), contra una forma, indubtablement antiga, que, però, no gaudia del prestigi d'aquelles.

41) «**gayre** per voler dir **molt** o **prou** o **asay**»

Una vegada més, les *Regles* van d'acord amb el *Liber*: aquest conté *prou*, *molt*, *asay*, que són recomanades en aquelles, però en canvi ignora *gayre*, que hom hi reprova. Pel seu costat, *BUSAN*, que tampoc no inclou *gayre*, insereix *molt* i *granment*. Mirada des de l'angle històric, la regla present sorprèn tant perquè refusa *gayre* (mot d'antiguitat provada) com perquè recomana *asay* (que té ben poc de genuí). Expliquem-ho.

Gayre apareix cap a la fi del s. XIII i va eixamplant el seu matisat ventall semàntic. És d'ús general en català antic i clàssic (*RLL*, *Desclot*, *Muntaner*, incloent-hi valencians:

Spill, AMARCH, etc., però manca, per exemple, en ACanals). La remarca que acabo de fer ve a tomb per tal com avui el valencià pràcticament desconeix el mot i, de fet, el DCVB, que en dóna la pronunciació enregistrada a diverses comarques, no en transcriu cap per al País Valencià.

No és fàcil d'imaginar per què les *Regles* proscriuen una paraula de precedents tan nobles. Per ventura no serà a causa de les subtilitats de *gaire* en oracions interrogatives i negatives, que en fan una paraula d'ús delicat? Costa d'acceptar que una actitud purista caigués en un simplisme tan matusser... Ara bé, l'autor mesurava ben sovint el nivell elevat del llenguatge des de l'òptica de la llengua llatina. I, per més que el llatí també és granment subtil (per exemple, en les construccions no negatives de mots pròpiament negatius), el camp significatiu de mots com *gaire* en queda ben allunyat. Que potser s'hi interferia una crisi de *gayre* en valencià, que anava prenent cos vers el tombant de segle? Si pot valer com a precedent del nivell de reticència que insinuo, repeteixo que ACanals ja havia prescindit de *gayre* (només usa *molt*, *prou*, *assats*).

En efecte, les *Regles* recomanen la substitució de *gayre* per tres altres mots, que, ateses llurs freqüències, podem interpretar en prelació de recomanació. El primer és *molt*. Es tracta d'una paraula que existeix en català des dels seus primers testimonis escrits i que sempre ha estat d'ús general a tot el domini lingüístic. Seria superflu d'aduir-ne mostres. Per raó que el castellà *mucho* recull els usos de *molt* i de *gaire*, en l'actualitat aquell té tendència a desplaçar aquest, en un procés que, com hem vist, fou primerenc i absolut en terres valencianes.

Gayre també pot ésser substituït per *prou*. Dels tres equivalents proposats com a correctes per les *Regles*, *prou* és el que més exactament correspon al proselit, si deixem de banda que *prou* depassa els terrenys gramaticals de *gaire* (la interrogació i la negació), amb el significat de 'suficient' (per a l'expressió *prou vos faça*, cf. el núm. 321). També *prou* es troba en català des dels orígens i també ha estat usat sempre pertot arreu, com ho és avui encara. No l'exemplifico. El *Liber* insereix *molt* i *prou*. El valencià el fa servir avui en casos que a la resta del domini són més aviat resolts per mitjà de *molt*.

El tercer mot proposat en comptes del reprovat *gayre* és *asay*. Repeteixo que la correcció és estranya, per tal com aquest mot no sembla que existís en català antic (o, si més no, no hi excellia com a genuí). Certament, la llengua coneixia alguns derivats del ll. *ad-satis* (com *assats*, *assau*, etc.), però tot fa creure que *asay* era un italianisme cru, potser posat de moda a les tertúlies napolitanes quatrecentistes, potser anostrat per Andreu Febrer i altres traductors de l'italià. Aleshores el favor de *asay* seria degut a l'aurèola del forasterisme.

Conclusió. Defensa *a*) de la forma més general, que cobreix tots els matisos significatius possibles (*molt*), *b*) de la forma, també general, però més ajustada al camp semàntic present (*prou*), i *c*) de l'estrangerisme seductor (*asay*), contra una forma tradicional i sense taca, bé que segurament en descens d'ús en el domini valencià (*gayre*).

42) «entens més per dir entretant»

La forma *entretant*, menys sovintejada que la universal *mentrestant*, té, emperò, una rica tradició en català antic: *Vides*S, JaumeI, Muntaner, BMETGE, VFerrer, *Spill*, *Somni*JJoan. En canvi, la solució reprovada té l'aparença d'ésser-ne una deformació ocasional, més o menys comparable amb el polimorfisme de mots semblants (per exemple,

després, del qual el DCVB insereix catorze pronunciacions diferents, d'un cap a l'altre del domini lingüístic). *Entensmés* no és enregistrat al DCVB, cosa que confirmaria el seu caràcter esporàdic (no podria contenir una frase com **en temps més...?*). Quant al possible polimorfisme que insinuo, potser en tindríem una mostra amb *entrimentes*, *entrementres*, que tant el mateix DCVB com el DECat localitzen en terres valencianes.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra una deformació pròpia del llençatge vulgar.

43) «cabre per caber»

Curiós exemple dels vaivens que sofriren els verbs llatins de les conjugacions II (en *-ere*, amb *e* llarga *i*, per tant, accentuada: *habere* > *haver*) i III (en *-ere*, amb *e* breu, que implicava l'accent a la vocal radical: *currere* > *córrer*). Com és sabut, en català s'imposaria la terminació àtona (*témer*, *perdre*), tret d'uns quants verbs que, fos quina fos llur vocal originària, avui tenen *-er* tònic (*saber*), però no sempre ni a tot arreu (cf. el bal. *sebre*, enfront del comú *saber*).

Pel que fa a *capere*, malgrat que en llatí pertanyia a la conjugació III (es pronunciava, doncs, [cápere]), aviat passà a pronunciar-se [capére]. La tradició de la llengua catalana mantingué la forma adoptada, de manera que *caber* és pràcticament l'única solució que es troba als manuscrits medievals.

Això no vol dir que aquesta forma no hagués de sucumbir al poderós influx de l'accentuació plana (*cabre*), que, com dic, afectà en general els indecisos verbs llatins en *-ere* (que fossin de la II o de la III conjugacions). El passatge de *caber* a *cabre* hauria estat preparat per les formes amb *a* tònica (com *caps*, *cap*, *caben*). Si no es pot assegurar que ja hi hagi mostres de *cabre* en RLL, el DCVB n'adueix un exemple de BMEETGE i les *Regles* surten a la defensa de *caber*, que imaginàvem universal i indiscutit (però que no ho devia ésser tant, si calia condemnar el seu sinònim *cabre*).

En contrast remarcable amb la llengua medieval, avui *cabre* és (deixant de banda alguns casos de *quebre*) la solució més estesa a tot el domini lingüístic. En efecte, la unanimitat de *cabre* tot just és romputa per certes solucions analògiques (*capiguer*) i pel tradicional *caber*, el qual, però, al DCVB només es troba a dues localitats del Principat: Sant Bartomeu del Grau i Centelles. Ara bé, és sabut que les dades dialectals d'aquests dos pobles que figuren a l'*ALCat* d'Antoni Griera no foren fornides per pagesos il·letrats, sinó per dos lingüistes professionals: el mateix Antoni Griera (per al primer) i Pere Barnils (per al segon), que n'eren nadius respectivament. Haurem de sospitar que, bons lectors de català antic, tots dos tenien una mica rovellat el parlar de llurs conterrànies? L'ALDC sembla confirmar la sospita, per tal com únicament presenta la forma *cabrer* (per cert, prou rara) i a la llunyana localitat d'Ontinyent! (ALDC, pregunta núm. 0988, *caber*). Per la seva banda, el DÍEC, que defineix el nostre verb *s. v. cabre*, no deixa d'inserir *caber* (sens dubte, pel seu pes en la llengua antiga), bé que com a forma secundària.

Conclusió. Defensa de la forma culta i més admesa a l'època, contra la solució vulgar (que, però, ja devia propagar-se amb vigoria).

44) «martre per dir màrtir, e semblants»

Màrtir és la solució sàvia (presa del llatí, que al seu torn havia adoptat el mot grec corresponent). Docum. del s. XIII ençà, se'n poden citar exemples a les *Vides* i sobre-

tot en RLL, que, per raó del contingut de moltes de les seves obres, l'usa amb profusió; el pollígraf mallorquí tenia tan assumit aquest mot, que arriba a fer-ne un femení (*màrtires*). *Màrtir* també apareix en IVillena (*apud* DCVB), i, en general, era la forma habitual en textos eclesiàstics i hagiogràfics.

Aquest mateix mot, quan no es trobava sota la pressió culta, havia estat tractat també com una forma popular, i així havia perdut la vocal posttònica (la *y* de *martyros*) i havia creat una vocal de suport que permetés la còmoda pronunciació del grup consonàntic *tr*, esdevingut final: *martre*, *martri*. Apareix en RLL, Muntaner, *Passi*, AMarch. Segons que sembla, la forma *martre* s'ha conservat com a popular al Rosselló. A la fi del s. xv, el pes de la solució llatinitzant es feia sentir: en el *Tirant* enregistrem quinze vegades *màrtir* i només dues *martre*. També BUSAN només insereix *màrtir*.

Conclusió. Defensa de la forma culta, contra la popular, considerada vulgar.

- 45) [«vaig anar e vaig venir per aní e venguí, e semblants»]

Vide núm. 48 i 49 (cf. l'edició del text, § 8.2, i les vicissituds de la seva composició, § 10.2 i 10.3).

- 46) [«guardó per retributió»]

Vide núm. 50 (cf. l'edició del text, § 8.2, i les vicissituds de la seva composició, § 10.2 i 10.3).

- 47) «perea e probea per dir peresa e pobresa, e semblants»

La present norma conté dues correccions: *a*) la de la manca de [z] en el sufix *-esa*, i *b*) la del desplaçament de la [r] a la síl·laba inicial en *pobresa*. Les comentarem totes dues, l'una després de l'altra.

a) En la fonètica històrica catalana, el grup *-ty-*, convertit en [z], desapareix davant l'accent (*ratione* > *raó*), però sol conservar-se en posició posttònica, com en el cas que ara ens ocupa; dos exemples: *pigritia* > *peresa*, *pauperitia* > *pobresa*. Això no obstant, aquest sufix presenta una evolució molt fluctuant (entre *-esa* i *-ea*), tant en la llengua antiga com en els testimonis que en forneix la dialectologia moderna.

És un lloc comú de dir que la solució *-ea* és típica del valencià. Ho provenen els esforços que fa SARAGOSSÀ (1988), p. 57, quan, convençut que les *Regles* són obra del valencià Fenollar, vol explicar per què aquest rebutja *perea* i *probea*. Ara bé, sense negar la valencianitat d'aquest tret, també cal relativitzar el seu abast geogràfic, car en català antic la manca de sibilant intervocàlica es troba igualment en escriptors del Principat i de les Illes: per començar, sembla que la primera mostra que se'n pot adduir és de RLL (justament amb el mot *perea*). Els exemples que se'n mencionen als índexs de les edicions d'ENC acaben ara en *-esa* adés en *-ea*; al *Tirant* sovintaja més *-ea* que *-esa*, però s'hi compaginen totes dues solucions, etc. Remarquem que els lexicògrafs tampoc no van d'acord: el *Liber* només insereix *-ea*, mentre que BUSAN sempre dóna *-esa*.

Pel que fa a la situació actual, el sufix reduït *-ea* caracteritza el valencià i part dels parlars nord-occidentals. En aquests darrers segurament hi ha hagut un replegament recent, si ho hem de jutjar per les localitats a les quals el DCVB atribueix la pronunciació [perea] (i afins), que ara potser no hi és tan estesa com allí s'indica. De totes ma-

neres, l'ALDC (pregunta 1958, *[la] peresa*) ha recollit encara força testimonis de *[perea]* en els parlars nord-occidentals, que es distribueixen en dues zones prou compactes: 1a) el Pallars Jussà i l'Alta Ribagorça i 2a) el Baix Cinca, la Matarranya, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre.

b) Dir *[probea]* per *pobresa* és un vici de pronunciació inacceptable, però que té la seva explicació en la fluïditat de la *[r]*, que passa fàcilment d'una síl·laba a una altra (cf. el § 12.5), en general vers la tònica o la inicial, i amb preferència per formar grup amb una oclusiva sorda: ací ha cercat la inicial (que no deixa d'ésser la tònica en el primitiu *pobre*), com també el so oclusiu *[p]* (i també hi deu haver contribuït l'analogia de moltes paraules que comencen amb *pro-*). Aquest defecte fonètic és atemporal: tant es produïa al s. xv com en l'actualitat, sempre, però, en llenguatge col·loquial i poc acurat. Trobem *probresa*, per exemple, en una carta escrita a València a l'època de les *Regles* [MARTORELL (1926), p. 33]. La tendència de la *r* a formar grup amb una *p* inicial (*pr*) és força freqüent en mallorquí: *prebe* 'pebre', *preda* 'pedra', *pradí* 'padrí', etc.

Conclusió. Defensa de les formes tingudes per més correctes i més pròpies d'un estil elevat (*peresa*, *pobresa*), contra les populars i dialectals corresponents. Defensa de la forma comuna (*pobresa*), contra un vici de pronunciació.

- 48) «*aquests vocables de vaig anar a misser Hierony Pau ne a mi, Pere Miquel Carbonell, no par sian bons vocables. Més val dir: anam, venguem; no: vam, etc. E axí dic.*»
- 49) «*vaig anar e vaig venir per aní e venguí, e semblants*»

Cal afegir-hi encara el núm. 45, transcrit suara, al lloc que li corresponia segons la numeració. Sobre els núm. 45, 48 i 49, cf. els § 10.2 i 10.3.1.

Naturalment, els núm. 48 i 49 seran objecte d'un sol comentari global. Tanmateix, convé precisar que el núm. 48 té uns objectius immediats: a) d'antuvi, reforça el núm. 49, que havia estat escrit abans; b) segonament, es tracta de donar-hi un paper important a Jeroni Pau, i c) per fi, s'hi subratlla que la regla del pretèrit és vàlida per a tot el domini lingüístic. Així s'evitava que algú pogués pensar que aquesta regla 1r) només afectava València (i les Illes) (on el perfet simple era un tret singularitzador), i 2n) hagués estat formulada en relació amb Bernat Fenollar (nom que suggeria «parlars valencians» i que figurava a l'encapçalament de la primera part) (núm. 3).

Per tant, s'erraria qui pensés que Carbonell defensava *aní* per cultisme i que Gassull emprava *ixquí* (*La brama*, v. 12) per valencianisme. No: Jaume Gassull era tan observant de la normativa en ús com Pere Miquel Carbonell. Ambdós coincidien en els criteris lingüístics i estètics, i *aní* i *ixquí* eren mostres de llur interès per una llengua acurada. També si el barceloní diu (núm. 48) «no *par sian* bons vocables», el valencià respon amb «me *par* que el poguera» (*La brama*, v. 67) (cf. el § 5.1). És clar que en podríem fer abundosos exemples. Pel que fa a Carbonell, és provat que només emprava el perfet simple: n'hi ha prou de repassar els fragments que en cito çà i lla en aquest llibre o de fullejar les seves *Chròniques d'Espanya* (cf. el § 15.1.5 n. 17, etc.). Hi afegeixo uns exemples nous, extrets a l'atzar de BOFARULL (1864, I): «com yo li referí» (p. 90), «yo'l *lexí* estar, que no hi *volguí* perdre més temps» (p. 90), «*fiu* fer una clau al pany de la porta, la qual *doní* a Francesch mon fill» (p. 101).

Examinem, però, l'objectiu profund d'aquestes regles: l'existència real i la licitud d'ús del perfet perifràstic. Els núm. 48 i 49 constitueixen una crítica d'aquest pretèrit

(*vaig anar*) i la defensa del seu paral·lel, el pretèrit simple (*ani*). Les accions puntuals en el passat (perfectives o imperfectives en el moment d'acomplir-se) s'expressaven en llatí mitjançant el perfet (*cantavi*). Era natural, doncs, que el romanç, que s'anà afaiçonant per evolució fonètica a partir del llatí, continués emprant un derivat del perfet llatí per a expressar les accions puntuals en el passat, i diguéssim *cantí*. Ací només ens fixem en l'oposició formal entre els dos pretèrits, els quals, d'altra banda, tenen el mateix significat i exerceixen la mateixa funció.

Al mateix temps, en llatí vulgar havia sorgit un ric quadre de perífrasis verbals, que les llengües romàniques desenvoluparen per a expressar sobretot subtils matisos en els modes i en els aspectes de l'acció. Una d'aquestes perífrasis era «*vado* + infinitiu», que si, per exemple, havia de consolidar-se en francès en l'anomenat *futur immédiat* (p. ex., *je vais chanter*), en català donaria lloc a un significat diametralment oposat: el del perfet *vaig cantar*, ço és 'cantí'.

En català antic, el temps passat s'expressava predominantment per mitjà del pretèrit simple. Ho justificaven la continuïtat en la retransmissió de la llengua de generació en generació, l'ensenyament de la gramàtica (només la llatina i només en llatí), el contacte amb les altres llengües romàniques, etc. Nogensmenys, al costat del perfet simple existien les perífrasis verbals. Havent-ne encetat l'estudi diversos filòlegs, si, de moment, hom vacil·lava sobre els significats inherents, sense trigar hi foren identificats nombrosos casos d'indubtable valor de perfet (documentats, entre d'altres textos, en *Diàlegs*, *Graal*, *Miracles*, *Decameró*, Desclot, VFerrer, així com en la literatura epistolar del s. xv). Per exemple: sobre un centenar d'ocurrències, n'hi havia prop de cinquanta que contenien el perfet perifràstic. Notem que, entre els textos al·ludits, sobresurten els que s'acosten al llenguatge parlat, com els sermons de VFerrer o les cartes privades.

Els estudis de COLÓN (1961) [= (1978, II), p. 119-130] i COLÓN (1976a) [= (1978, II), p. 131-174] han estat les aportacions decisives que han fet llum sobre la qüestió. De més a més, han suscitat una bella sèrie de treballs sobre el tema (o hi han coincidit). Penso en HENRICHSEN (1965), BERCHEM (1968), LAFONT (1970), MENDELOFF (1968), SCHLIEBEN-LANGE (1971), MOLHO (1976). D'altra banda, la singularitat del perfet perifràstic català ha fet que en els darrers anys hi hagin confluït estudis concebuts des de diverses metodologies de la lingüística actual, com els de LÓPEZ GARCÍA (1978) i PÉREZ SALDANYA (1996), que, però, no podem comentar ací. Adhuc una tesi doctoral: FÀBREGAS (1998). O la conferència de clausura d'un col·loqui: GULSOY (1998). Valguin aquestes mencions per a subratllar la importància que hom dona avui al tema.

A l'edat mitjana, la perífrasi «*vado* + infinitiu» és troba en castellà, en català, en occità i en francès. Hi tenia valors varis, no sempre fàcils d'interpretar. Aviat el significat de perfet quedà reduït a l'occità i al català; però, en definitiva, avui el català és l'única llengua romànica que l'ha conservat. Remarquem que Pere Miquel Carbonell (i, segons el seu testimoni, també Jeroni Pau) (núm. 48) condemnen el perfet perifràstic amb energia. Més, encara; les *Regles* no són una posició aïllada: el *Torcimany* de Luys d'AVERÇÓ també hi està en contra, tant el *Liber* com BUSAN l'ignoren o, si més no, només insereixen el perfet simple i, en general, són conegudes les reserves que hi oposen els gramàtics del s. xvi; cf. LÓPEZ GARCÍA (1978). Joan Solà afirma que «el pretèrit perifràstic, introduït ja del tot al s. xiv, està destinat a ser mal vist fins al s. xx, passant pels s. xvi i xviii» [SOLÀ (1977), p. 21] [cf. també SOLÀ (1976), p. 221-224]. Tanmateix, aquestes actituds crítiques palesaven la vitalitat d'un ús que anava refermant.

Vistes les coses en conjunt, Germà Colón ha pogut fer-ne una interpretació aparentment coherent: allí on hi hagué la pressió coercitiva de la normativa a favor del temps simple, la perífrasi no prosperà. Únicament s'ha mantingut en català, que, a partir de 1500, visqué lliure de traves, mancat de tot fre cultural (que fos una institució, un personatge de prestigi, el clima d'una literatura sòlida i coherent). Ultra clara, la tesi de Colón és suggestiva.

No és que la seva explicació no pugui ésser matisada, ni que no sorgeixin preguntes que hem de deixar sense resposta. Per exemple: la conservació del pretèrit simple en terres valencianes i a les Illes (la major part, en la ruralia) fa pensar més en un arcaisme que en una acció eficaç dels gramàtics. D'altra banda, l'actitud d'aquests no ha estat mai de rebuig categòric del perfet perifràstic. Si més no, per al català (que és el que ara ens afecta). Els dos tractats del s. XVIII en són una bona mostra: *a*) Josep ULLASTRA (1743) no l'esmenta [ULLASTRA (1980), p. 84, 104, etc.]; dóna: «jo *fui* o *he estat* (però silencia *«jo *vaig ser*», etc.); en canvi, *b*) Joan PETIT i AGUILAR (1796) no fa escarafalls d'admetre sense discriminació dues formes de «perfet ramot»: el simple (*moríren*) i el compost (*váren morir*) [PETIT (1998), p. 407]. Quant a Pompeu Fabra, no el pren en consideració l'any 1912 [FABRA (1912), p. 65, 77, etc.], però el descriu l'any 1918 [FABRA (1933), p. 96-97], sense comentar-lo ni avaluar-lo. I això en la gramàtica que assumí la funció normativa de l'Institut d'Estudis Catalans.

Si fa cent anys un observador extern podia pensar que el perfet simple era la forma correcta de la llengua, avui, després *a*) de trenta anys de normativització i de normalització efectives (1913-1939), i *b*) de trenta anys més de desplegament espectacular de la llengua escrita (1970-1999), podem afirmar que els dos pretèrits són habituals, equivalents i intersubstituïbles.

Aquest no és el lloc apropiat per a aprofundir el tema. No deixaré de puntualitzar, però, que l'explicació sociolingüística (Colón) no sembla incompatible amb la idea de cercar d'altres raons d'ordre intern en el sistema verbal de la llengua, per justificar el perfet perifràstic [com insinua FABREGAS (1998), p. 573-579, sobretot 578]. (Penso, per exemple, en el nombre reduït i els sentits especialitzats de les perífrasis verbals en català, etc., comparats amb el castellà, el francès, etc.) Personalment, tinc la impressió que cap argument no basta per si sol a explicar el procés del perfet perifràstic català. Estem en la via de definir les condicions per les quals la perífrasi ha refermat en català i no ha prosperat en les altres llengües (o s'hi ha quedat a mig camí). Hem d'aclarir què haurem d'atribuir a la manca de prescripció normativa i què s'explicarà per raons internes del sistema verbal de la llengua.

Resum sobre la situació actual: avui el perfet perifràstic és emprat pertot arreu del domini lingüístic català. La llengua escrita se'n val també correntment, i sovint ambdós temps verbals apareixen barrejats en un mateix text. L'ús exclusiu del perfet simple hi és nota d'un estil molt acurat. En el llenguatge parlat hem de tenir present que el perfet simple s'ha conservat fins als nostres dies en balear i en valencià, més encara en aquest que en aquell. Però el perifràstic hi guanya terreny incessantment. D'altra banda, les formes de pers. 1 (*cantí, aní, diguí*, etc.), que llegim en Carbonell (i que eren generals a l'època) s'han tornat obsoletes, també a tot arreu.

Conclusió. Defensa de la forma més pròpia de la llengua escrita i de la modalitat considerada més correcta, contra la forma popular.

50) «guardó per retributió o remuneratió»

Cal afegir-hi el núm. 46, transcrit suara, al lloc que li corresponia segons la numeració.

Abandonem d'entrada la sospita que la forma reprovada *guardó* tingués la més lleu connotació de plebeisme a l'època de les *Regles*. Ben al contrari: el mot, que ja significava 'premi', pertanyia més tost al llenguatge selecte. Ja apareix a les *HomOrg* i se'n poden citar diversos testimonis de RLL i d'altres escriptors. En una traducció bíblica primerenca hi és emprat com a equivalent justament de *retributio* del passatge llatí corresponent (*apud* DECat). Formava part del vocabulari trobadoresc. A Canals empra tant el mot reprovat com els dos recomanats. Com es justifica, doncs, que *guardó* fos posat en entredit?

Tot és relatiu: si *guardó* és un vocable distingit, no deixa, però, d'ésser una peça dins el conjunt lexicogràfic del català. Hi ha obtingut la seva fesomia a través de l'evolució fonètica que ha transformat el vell nom germànic **widarlon* 'recompensa' en el modern cat. *guardó* (REW, núm. 9529; DECat, s. v. *guardó*). I les *Regles*, amb la pruija llatinitzant que les caracteritza, hi oposen precisament dos mots manlevats a la llengua sàvia: *retributió* i *remuneratió*, que ben poc han modificat l'estructura que tenien en llatí. Hom els hi ha presos partint de l'acusatiu *-tionem*, i d'ací llur terminació comuna. Sens dubte eren pronunciats [-sió] i no [-tió] (cf. el § 8.2.2, nota al núm. 50).

A les acaballes del s. xv tots dos termes havien estat incorporats recentment. Aquell figura al *Liber*; aquest, no. BUSAN els recull tots dos. En canvi, els diccionaris del s. xvii (TORRA, LACAVALLERIA) ja els recullen amb normalitat.

Conclusió. Defensa de dos llatinismes com a solucions idiomàtiques més distingides, contra la forma romànica d'evolució popular (no pas vulgar, ni de bon tros, sinó al contrari: de to elevat).

51) «coratge per ànimo»

La present correcció repeteix la situació de l'anterior i el criteri que les *Regles* hi aplicaven: a un mot català digne i de registre elevat hom oposa un altre mot, ara un llatinisme, que *ipso facto* ja havia d'ésser tingut per més acurat encara.

Per la seva fonètica, *coratge* és un derivat del compost ll. *cor* + *-aticu*, obtingut per evolució popular. El distingeixen dues característiques: *a*) és una paraula antiga (abundament docum., a partir de les *HomOrg*, *VidesS*, RLL, ACanals, etc.), i *b*) sempre tingué una significació elevada: 'disposició del cor, de l'ànima', 'fermesa de cor davant el perill, les dificultats; valor, resolució' (així és com el defineix el DIEC). Un vocable noble de la llengua, doncs.

Tanmateix, les *Regles* recomanen l'ús de *ànimo*. És un mot savi, pres directament del ll. *animus*, i incorporat pels humanistes a les formes elegants del romanç català (*Tirant* i altres textos). Al s. xv no mancaren intents de fer-ne un terme plenament català (*ànim*) (*apud* DCVB, que en dóna un exemple de *Viudes*), però en general hi prevalgué la fesomia clàssica, amb l'accentuació esdrúixola i la terminació llatina feta *-o*. Diversos exemples al *Tirant*. El *Liber* insereix *ànimo*. A BUSAN surten tant *coratge* com *ànimo*, malgrat que aquell només es troba al text, mentre que aquest hi figura com a entrada. Recordem que *coratge* és un dels pocs vocables que, criticats a les *Regles*, són posats en boca dels llauradors de València per Jaume Gassull a *La brama* (v. 59) (cf. el § 5.1).

La contesa entre els partidaris de l'un i de l'altre d'ambdós mots queda il·lustrada amb un fet significatiu: al s. xvi, dins un manuscrit del *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull, algú canvià sistemàticament *coratge* per *ànimo* en totes les ocurrences d'aquest.

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, contra la forma popular tradicional (no pas vulgar, sinó de to elevat).

52) «leguiar per tardar o trigar»

Els tres mots que entren en joc a la present norma són ben antics: tots tres han estat docum. abans de 1300. Tanmateix, el reprovat (escrit també molt sovint *llaguiar*) és el que tingué la vida més curta: si ACANALS encara els fa servir tots tres, en el seu temps *llaguiar* ja devia tenir poques defenses; de fet, segurament ja afectat d'arcaisme quan el blasmen les *Regles*, desapareixeria ben aviat (no consta en els diccionaris dels segles xvi i xvii). Els altres dos romangueren i són avui encara propis de la llengua catalana. També ací les *Regles* i *La brama* van d'acord, pel que fa a *trigar* (cf. el § 5.1).

D'altra banda, *leguiar* fa l'efecte d'un mot desconcertant. Fonamentalment coincideix, pel significat, amb els altres dos (si no, no hauria pogut ésser objecte de correcció). El DCVB els fa sinònims explícitament: tots tres volien dir 'venir o obrar tard', 'entretenir' (i 'entretenir-se'), 'posar destorb'. Però, dins aquesta confluència d'accepcions, *leguiar* apareixia un xic rebuscat: era propi del llenguatge poètic (la primera mostra que n'existeix és de Cerverí), o jurídic (*Cost Tort*, *Consolat*), o especialitzat (docum. del s. xiv, un receptari del s. xv). Això no vol dir que no es trobés també en la modalitat més comuna (JaumeI, Eiximenis, àdhuc VFerrer). Tanmateix, a la fi del s. xv segurament se sentia una paraula dispersa i desplaçada; és a dir: *amençada*.

De les dues formes recomanades, *tardar* (transitiu o intransitiu, de vegades reflexiu) presenta una remarcable tradició: RLL, JaumeI, Muntaner, BMETGE, *Spill*. Avui és el mot més difós de tots tres en el domini lingüístic (el DCVB n'enregistra la pronunciació pertot arreu). Ho confirmen les dades de l'ALDC. El *Liber* enregistra els dos verbs recomanats; BUSAN, només *tardar*. (Però, en cas d'acció personalitzada, a Mallorca hom prefereix *torbar-se*.) Per la seva banda, *trigar* (sovint *trigar-se*, en català antic) és molt emprat per RLL i també el fan servir, entre d'altres, Desclot, BMETGE, ACANALS, AMARCH, *Spill*. Avui *trigar* és especialment usat al Rosselló, i ben conegut en català oriental, així com en diverses comarques del català occidental. De totes maneres, espontàniament la gent recorre abans a *tardar* que a *trigar*. Preferència que ja ve de temps ençà?; pot molt ben ésser. Atiada avui per l'influx de l'homònim castellà?; tampoc no ho hem de descartar. De més a més, *trigar* ha caigut en desús al País Valencià i a les Illes.

Conclusió. Defensa de les formes més corrents i habituals, contra una forma que, ultra no haver tingut mai tanta consistència com aquelles, anava esdevenint arcaica.

53) «díbol per voler dir dèbil o paralytic» (pr. [paralític])

La regla present condemna una mena de modificació o deformació del mot *dèbil*. Aquest és un vocable savi, pres del ll. *debilis* (en derivació popular hauria donat probablement **deble*, com el ll. *amabile* esdevingué *amable*). De moment, doncs, hom manifesta una preferència pel llatinisme en la seva forma correcta (*dèbil*). Però, fidel a la

seva dèria, l'autor rebla el clau, explicitant la sinonímia *dèbil* = *paralytic* (o sigui aduint una altra forma sàvia, ara adoptada del grec).

Tots dos cultismes són antics. *Dèbil* ja apareix en RLL i a les *VidesS*. Ara bé, en els s. XIII i XIV, *dèbil* tenia un ús més aviat restringit, per tal com *frèvol* hi era predominant (segons el DECat, s. v. *dèbil*), i no fou fins al s. XV que aquell s'imposà a aquest (el qual, però, bo i arraconat, ha sobreviscut fins avui: 'flac de forces, sense vigor', el defineix encara el DIEC, s. v. *frèvol*). També és antic *paralític*: justament també l'empren RLL i les *VidesS*, i, bé que amb un ús més limitat, no deixem de trobar-lo en textos posteriors. A propòsit, la seva presència en un vers d'AMarch permet de creure, per raons mètriques, que aquest cultisme també era un mot oxíton o, si més no, que no en refusava l'accentuació: *paralític* (BOHIGASAMARCH, vol. III, p. 103, v. 10). Ho prova que apareix en el primer hemistiqui del vers, sistemàticament acabat en síl·laba tònica; cf. el conegut *Lir entre carts* (*passim*), o *tal só com cell* (*ibidem*, vol. III, p. 21, v. 1), o *envergonyit* (*ibidem*, vol. III, p. 35, v. 23, o vol. V, p. 60, v. 5), etc. Ambdós termes (*dèbil* i *paralytic*) eren, doncs, els vocables recomanats per a reemplaçar el proscrit *díbol*. El *Liber* i BUSAN enregistren *dèbil*.

Díbol és una deformació de *dèbil*; hi intervingué una metafoia provocada per la postònica: *dèbil* > *dibel*. Per cert que, d'aquesta *i*, se'n poden donar exemples, del tipus *dibil*, *dibilitat* i semblants (cf. DCVB). Finalment, per analogia amb el sufix *-ívol*, *dibel* es tornaria *díbol*. Malgrat que diverses formes amb *-o* han estat documentades (*diboll*, *dèbol*, etc., cf. DCVB), m'imagino que la deformació en qüestió no devia arrelar gaire endins.

Conclusió. Defensa de les formes corrents (*dèbil* i *paralytic*), ambdues sàvies (la primera menys estrident, com a tal, que la segona), contra una forma vulgar per deformació fonètica.

54) «teich per dir tysich» (pr. [tísic])

Correcció difícil de comentar des del punt de vista fonètic. M'hi expressaré amb reserves. *Teich* devia ésser una pronunciació esporàdica, cosa que no vol pas dir que no fos efectiva, perquè, si no, les *Regles* no la criticarien. Un cultisme nou (*tysich* < ll. *phthisicus*), que sembla datar del s. XV, però que ja havia donat lloc, en el decurs de la mateixa centúria, a la deformació vulgar (*teich*) de què ara ens ocupem. Diríeu que aquest procés (*tysic* > *teich*) posa de manifest que les evolucions fonètiques més complexes també es podien acomplir en un temps relativament breu: quan el mot adoptat sorprèn per la seva raresa i no deixa entendre el seu significat, es presta a ésser objecte de modificacions de ritme viu en circular de boca en boca en medis populars. Això devia passar especialment amb noms tècnics de malalties, que interessaven pel contingut tant com xouen per l'estructura fonètica.

Nogensmenys, serà possible que el poble deformi el mot nou només en uns decennis? Costa d'imaginar un procés fonètic *tysich* > *teich*. Tant per la rapidesa, com —i sobretot— per la naturalesa de la transformació. Les seves fases haurien d'ésser les següents (i n'assenyalo amb un signe d'admiració entre parèntesis —(!)— les més difícils d'acceptar dins la fonètica catalana): [tízic > tí(z)ik (!) > tíik > tíik (!) > teik > téik]. Però: *a*) la [z] intervocàlica, que davant l'accent té, en català, una posició més feble, en principi no desapareix quan és postònica; *b*) és molt difícil d'admetre el desplaçament de l'accent [í > ií], si doncs no és per una acció analògica que costa de discernir.

Prescindint ara de la cronologia (que ja he qualificat de precipitada), i fixant-nos en el mecanisme del canvi fonètic, només hi veig una explicació: que el punt de partença fos *tysich* (mot agut, doncs, amb l'accent damunt la segona *i*). Reconec que no hi tinc gaires arguments a favor; a tot estirar, són els següents: *a*) tractant-se d'una paraula introduïda aleshores recentment en la llengua (i, de més a més, sàvia, ço és: estranya), la gent mancava de seguretat a l'hora de pronunciar-la, i no devien sentir massa diferència entre [tízik] i [tizík]; *b*) l'hostilitat popular contra els esdrúixols (que afectaria el mot en la seva forma femenina *tysica*); *c*) l'existència de molts mots corrents acabats en [ík] (*abric*, *amic*, *antic*, etc.) podia fer inclinar el dubtós *tysic* cap a l'accentuació aguda; *d*) suara vèiem (núm. 53) que no s'ha d'excloure aquesta mateixa pronunciació per a un altre mot savi (*paralytic*); *e*) la variant *tesich* d'aquest mateix vocable en el mateix s. xv (*Flos Medic*, cit. al DCVB), amb una *e* que resultaria d'una dissimilació només explicable en síl·laba àtona (i, per tant, davant *i* tònica: *i - í > e - i*).

Aquestes són les raons que podem adduir. És cert que l'exemple més antic que figura al DECat (de VFerrer) («tornaré *tisic*») tant admet l'accent damunt la primera síl·laba com damunt la segona. He mirat amb lupa el vers 12151 de l'*Spill* (també esmentat al DECat), que diu: «tisichs febrosos». Com devia accentuar-s'hi la paraula *tisichs*? Dels tres editors de l'*Spill*, n'hi ha dos (Roc Chabàs i Ramon Miquel i Planes) que no posen accents; el tercer (Francesc Almela i Vives) accentua *tísics*, d'acord amb la usança moderna. A la mateixa estrofa, ultra altres versos que hi són indiferents, n'hi ha dos que tenen accent a la penúltima síl·laba («si tu'l supliques», «ab fe sancera»), i altres dos que el tenen a la darrera («Déu verdader», «tropichs inflats»). Continuem en la incertesa.

Per què tant d'interès a documentar la pronunciació [tizík]? Perquè, si podíem partir d'un nom agut, desapareixerien els dos condicionaments que abans he qualificat de difícils d'acceptar en català. En aquest supòsit, les fases de l'evolució serien: *a*) la dissimilació *i - í > e - i*, ben corrent en la fonètica catalana (*vicinu > veí*, **in-divinat > endevina*), explicaria la fase *tysich* [tizík] > *tesich*, forma comprovada, com hem vist, en un text del s. xv (pr. [tezík]); *b*) la [z] davant l'accent sofreix una certa inestabilitat en català (el mot ll. *resina* esdevingué, ja en català antic, *reïna*, que avui el DIEC reconeix al mateix temps que *resina*), i no cal dir que aquest tret podria donar raó de la fase següent *tesich* [tezík] > *teich*, justament la forma reprovada en la correcció present; *c*) la forma *teich*, d'antuvi pronunciada teòricament [teík], sucumbiria ben aviat a la tendència a desplaçar l'accent a la vocal més oberta (cf. *regina > reïna > reina*) i esdevindria, doncs, [téik], pronunciació que imagino que tindria el nostre mot, si es confirmava la hipòtesi. Hipòtesi d'una evolució que, com deia abans, s'hauria produït en tot cas en un temps extraordinàriament breu.

D'aquesta manera *teich* seria resultat d'una reacció popular davant la innovació terminològica que hauria provocat l'entrada del tecnicisme mèdic *tysich* en la llengua catalana del quatre-cents.

Conclusió. Defensa de la forma sàvia, contra una deformació vulgar de la mateixa forma.

55) «bramadari per dir dromadari»

La present regla sorprèn pel contingut: la gent de l'època devien estar ben poc familiaritzats amb els dromedaris perquè en sortís espontàniament la menció (cf. els núm. 117 i 118, referits a animals no menys exòtics). Confirmariem així la vasta cultura

i l'hàbit de llegir de Pere Miquel Carbonell, per les mans de qui devien haver passat més d'un bestiar o textos semblants (cf. el § 10.7). D'altra banda, i en aparent contradicció, també és cert que el mot *dromedari* alguna cosa devia suggerir a la societat de la fi del s. xv; si no, l'ocurrència no tindria gràcia. En efecte, si hem de creure l'asserció de Corromines (DECat, s. v.), la primera documentació de *dromedari* és d'aquesta mateixa època i de terra valenciana (es troba a l'*Spill*). BUSAN també el recull.

Examinem, però, la correcció idiomàtica. La forma proscriu no es troba als diccionaris; tan sols el DCVB, s. v., en diu: «deformació vulgar de *dromedari*» (i només cita l'exemple de les *Regles*). Més que en un cas d'equivalència acústica ([br] = [dr]), pensem en una etimologia popular, a causa justament de l'exotisme del mot *dromedari*, que estranya i suggereix, en qui el sent pronunciar, una associació amb una altra paraula més coneguda. La deformació podria ésser, doncs, provocada pel record de *bramar*, acció que, si no fan els dromedaris, no deixen de fer altres quadrúpedes més coneguts per la gent del país i de l'època. També existeix l'expressió *córrer la brama* 'córrer la veu, la notícia, dir-se' (DIEC). El DCVB esmenta *brama* 'fama, veu pública' (que localitza a Girona, Olot, Empordà i el Lluçanès). Tenint en compte totes dues possibilitats, m'inclino a veure en aquesta correcció un acudit més o menys facciós de l'autor de les *Regles*. Carbonell devia conservar el record de les batusses poètiques de Bernat Fenollar i Jaume Gassull, amb *La brama dels llauradors...* (d'on vindria **brama-dari*). Encara podríem escometre la rarsa d'un sufix *-[a]dari*, que no sembla tenir justificació; hi renuncio.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra una deformació vulgar o enginyosa (que implica tant una sufixació insòlita com un vici de pronunciació).

56) «Hierony per dir Hierònym»

Aquesta norma repeteix pràcticament una correcció anterior (núm. 25, a la qual m'atinc). També allí hom condemnava *Geroni*, i *Gerònim* hi era defensat.

Les úniques diferències (gràfiques) entre les regles dels núm. 25 i 56 afecten el so inicial i el so final. Si al núm. 25 partíem de la grafia catalana (*Ge-*), que correspongués a la palatal sonora fricativa [j] o a l'africada [dj], en aquest núm. 56 el punt de partença és la grafia etimològica *Hie-*, que, pronunciada en llatí [ye], havia de resoldre's un dia en català en [j] o en [dj]. Ací es tracta, doncs, de la mateixa crítica, però l'antropònim hi és presentat, no amb la grafia romànica, sinó amb la llatina corresponent. Pel que fa al so final, hom s'atén a les maneres pròpies del català (sense *-m*) o del llatí (amb *-m*).

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, contra la forma habitual en romanç català.

57) «Eulària per dir Eulàlia»

Abans d'encetar-ne el comentari, recordem que aquest nom (i el de la correcció immediata, núm. 58) són els de les dues esposes que tingué Pere Miquel Carbonell (cf. el § 9.6). No cal dir que, tractant-se de les primeres mencions personals del text (llevat de Pere i Jeroni), la presència d'ambdós noms abona la tesi que Pere Miquel Carbonell és l'autor de les *Regles*. Com ja era d'esperar, aquestes dues correccions (núm. 57 i 58) es fan a favor de la solució més culta.

Passem al núm. 57. Típica dissimilació *l-l > l-r*, que no cal comentar. La repetició de la consonant líquida lateral [l] en una mateixa paraula provoca sovint, en medis po-

pulars, que una de les dues laterals es dissimili, tornant-se [r], també líquida com aquella (*filocula* > *farigola*, **juliolu* > *juliol*, molts cops pr. [juriol], etc.). Cf. el § 12.5.

El nom propi *Eulàlia*, en boca de la gent del poble, fa sentir reiteradament la pronunciació dissimilada. La Barcelona menestral que jo encara vaig conèixer d'infant deia sobretot [Eulària]. I no solament els menestrals: Verdaguer escriví fa uns cent anys un llibre de poemes intítulat *Santa Eulària* (tots els esments que s'hi fan de la santa són escrits amb *r*, una de les parts del llibre s'anomena *Eularianes*, etc.).

La forma *Eulària* és multiseccular: n'hi ha prou de recordar que ja es troba en RLL (més exemples antics al DCVB). Amb les *Regles*, tenim la prova que la dissimilació (que l'autor considera un vici de llenguatge) era usual a l'època. Tanmateix, ultra un tret característic dels registres més populars, les maneres de pronunciar el nom *Eulària* anaren dibuixant, en el decurs del temps, una geografia força delimitada. El DCVB en dóna la transcripció fonètica, que, a grans trets, podem esquematitzar així: *Eulàlia* és la solució general (que en català oriental coexisteix amb la dissimilada), però Mallorca i Menorca són zones d'ús exclusiu de [Eulària] (encara hem d'afegir-hi Eivissa, on [santa Eulari] avui és justament un dels pobles de l'illa).

Conclusió. Defensa de la forma més admesa (que és l'etimològica i considerada correcta), contra un vici de pronunciació. Des del punt de vista dialectològic, defensa de la forma comuna, contra un dialectalisme insular.

58) «sancta Gràtia per dir sancta Engràtia»

Com abans (núm. 50), llegim amb [s] les dues terminacions de [gràsia] i [engràsia].

La forma defensada com a correcta és un nom propi. Sembla que aquest nom era dit sense la síl·laba inicial, i la regla present té el fi de restablir-ne la integritat (cf. el § 9.6). L'afèresi devia ésser reforçada per raó que donava lloc a una altra paraula pròpia de la llengua: *gràcia*. La regla també corregeix, doncs, un cas d'encreuament de vocables (cf. § 12.5).

N'hi ha més, encara. Potser l'autor de la regla ja pensava, tot escrivint-la, en la nova regla que anava a formular a continuació (núm. 59: *Toni* / *Antoni*). La idea tindria caràcter premonitori sobre la impropedència (també la vulgaritat?) de llevar la síl·laba inicial d'un mot com *Engràcia* (així com era vulgar de dir *Toni* per *Antoni*).

Conclusió. Defensa de la forma correcta i congruent (que era, de més a més, l'etimològica i tradicional), contra una deformació vulgar que la desfigurava (fins a fer-la irrecognoscible o confusible amb un altre mot de la llengua).

59) «Toni per dir Antoni»

Antoni és un nom propi d'home que, d'acord amb la informació fornida pel DCVB, ja apareix a la *Crònica* del Cerimoniós i es manté, amb els alts i baixos de les modes antroponímiques, al llarg de la història de la llengua. *Toni* n'és un hipocorístic peculiar en català: «a moltes regions diuen *Toni* en lloc de *Antoni*, sempre que no sia per anomenar Sant Antoni, car no diuen mai Sant Toni» (DCVB, s. v.). Tenint en compte el to selecte predominant dins el nostre text, és natural que hom s'hi pronuncii contra les alteracions afectives i familiars dels noms de persona. Per a d'altres casos d'afèresi a les *Regles*, cf. els núm. 58 i 160.

Tanmateix, en aquesta alteració del denotatiu *Antoni* per escurçament, no hi tindria res a veure l'article personal *en*? Si així fos, *Antoni* podria entendre's com *en Toni*. En

dubto, per les raons següents: *a)* d'antuvi, la interferència no tindria validesa per als parlars occidentals, que no podrien confondre *Antoni* i *en Toni*; *b)* segonament, en el cas particular que el nom masculí comenci per vocal, l'article *en* és substituït per *n'* (ací seria, doncs, *n'Antoni* i no **en Antoni*); *c)* en tercer lloc, la mateixa grafia *Antoni* (fent un únic conjunt escrit) no suggereix que allò que ha estat escrit així sigui descomponible (**en + Toni*), i *d)* per fi, tractant-se ací de l'enunciat objectiu de l'antropònim, el nom *Antoni* constitueix, tot ell, la denominació personal (i no és el grup *en Toni*). En suma: en aquesta correcció, l'article personal no sembla jugar-hi cap paper.

Conclusió. Defensa de la forma enunciativa del nom (que, de més a més, és l'etimològica), contra la forma hipocorística familiar.

60) «**Barlambau** per voler dir **Barnabà**»

Ni *Barnabà* ni *Bàrnaba* són al DCVB. Nogensmenys, a l'antroponímia catalana trobem diversos noms afins, que sens dubte constitueixen amb aquells un grup homònim des del punt de vista etimològic: tots ells s'expliquen per mitjà de *Barnabas* o *Bernabé* (noms del llatí bíblic amb què era designat el conegut col·laborador de sant Pau). N'han restat algunes relíquies en la toponímia (des de *Sant Bernabé de les Tenes*, al Ripollès, fins a *Sant Bernabé de Polinyà*, a la Ribera Alta). Els antropònims alludits són els següents: *Barlabé*, *Barnabeu*, *Bernabé*, *Bernabeu* [MOLL (1987), p. 76]. La terminació en *-eu* de dos d'aquests noms seria manllevada al nom *Bartomeu*, un dels dotze apòstols. Notem la semblança fonètica entre el que encapçala la llista (*Barlabê*) i el que és reprovat a les *Regles* (*Barlambau*). Són noms especialment freqüents al País Valencià, encara que també es troben un xic per tot el domini lingüístic. No cal dir que el *Barnabà* recomanat pertanyeria al mateix grup.

Les *Regles* l'oposen al reprovat *Barlambau*. Si l'hi oposen, és que calia defensar el nom correcte contra la deformació denunciada. Potser aquesta deformació se sentia com a burlesca. El DCVB esmenta *Barlambau* com a variant del nom personal *Bernabé* (però només en cita el testimoni de les *Regles*). També sabem d'un lloc anomenat *sant Marrambau*, al Montsec (al límit septentrional de la Noguera), que correspondria a *sant Bernabé* o a *sant Bartomeu*. Podríem descobrir-hi denominacions onomatopèiques (més o menys properes al crit del gat).

Conclusió. Defensa de la forma correcta identificadora d'un llinatge, contra una deformació fonètica susceptible d'entendre's com a mofa.

61) «**Grabriel** per voler dir **Gabriel**»

El nom bíblic *Gabriel* conté un so, la [r], que es caracteritza per tenir una gran mobilitat dintre una mateixa paraula. En general, sembla que la [r] cerqui de fer grup consonàntic amb una oclusiva anterior, sobretot en posició inicial del mot. Això és atemporal: tant passava en llatí (*torculu* > **troculu* > cat. *trull*) com passa encara avui en medis poc cultivats i francament vulgars ([probe] per *pobre*). Cf. els núm. 47 (on és reusat [probea] per *pobresa*) i 131 (que condemna [presona] per *persona*).

El nom *Gabriel* ha estat tostemps objecte preferit de l'esmentat desplaçament de la [r] vers la síl·laba inicial: ja RLl emprà ara *Gabriel* adés *Grabiel* (*GlosLu*). També barregen totes dues grafies les *VidesS*, etc. Per a la llengua d'avui, el DCVB remarca: «vulgarment és freqüent la pronúncia *Grabiel*, i en aquesta pronúncia es funda la forma

abreviada *Biel*». Tampoc no manca *Garbiel* (sentit al sud del domini). La solució condemnada en la regla present (*Grabriel*) manté ensems la consonant al seu lloc d'origen i al seu nou lloc adoptiu, potser per dilació de la *r*, en un procés que seria: *Gabriel* > *Grabriel* > *Grabriel* (cf. el núm. 14, *murta* > *murtra*, o *cartó* > *cartró*, etc.).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació.

- 62) «delme per voler dir *dècima*»
 63) «promeya per dir *primítia*»

Ens trobem davant un nou cas de regles concatenades, sens dubte l'una suggeridora de l'altra, per la relació evident que tenen llurs significats: la frase [*pagar*] *delmes* i *primícies* ha arribat fins als nostres dies. El mateix DIEC reconeix i consagra aquesta relació: a) l'article *dècima*, que enregistra, entre d'altres, els sentits de 'dècim' (sobretot aplicat a la desena part d'un grau de temperatura, etc.), de 'combinació de deu versos heptasíl·labs' i de 'felicítació en vers', conté també una quarta accepció: «Ant., delme»; b) l'article *primícia* hi és definit: «Primers fruits. Prestació de fruits o bestiar que es donava a l'Església ultra el delme.»

Per aquesta raó, m'ha semblat convenient de comentar conjuntament les dues regles. I per una altra raó, encara. Una vegada més, constatem la dèria de l'autor de les *Regles* pel llatinisme: recomana *dècima* i *primítia* i refusa *delme* i *promeya*. No deixa d'ésser curiós que l'expressió estereotipada en català sigui, com he dit, *delmes* i *primícies* (barrejant, doncs, un terme hereditari i un terme savi, que les *Regles* reproven i recomanen, respectivament). Hauríem d'esbrinar la causa d'aquesta diversitat d'opcions en el llenguatge popular.

Tanmateix, abans convé que examinem les vicissituds dels quatre mots en joc. De moment, els del núm. 62. Com és sabut, el ll. *decimu* donà en català, per via fonètica regular, *deume*, que, arrossegat per l'onada que féu restablir una [l] etimològica en casos com l'antic *autre* (< *alteru*) (fet el modern *altre*), es convertí en *delme* (amb una [l] extraetimològica); cf. també l'antic *gauta* (< *gabata*) (fet el modern *galta*). Les *HomOrg* presenten la fase medial *dezme* (< *decimu*), però a mitjan s. XIII ja apareix la forma moderna *delme* (*GlosLul*), de moment encara coexistent amb *deume*, després predominant i, per fi, exclusiva. Atès que era el nom d'una pràctica jurídica habitual, a molts indrets s'ha conservat com a nom d'una casa, d'una plaça, etc. BUSAN insereix tant *delma* (fem.) com *delme* (masc.) (i pl. *los delmes*). El *Liber*, el verb *delmar*, que sembla reconèixer *de facto* el substantiu.

Pel que fa a *dècima*, ben poca cosa cal dir-ne: pres directament del ll. *decima* [*pars*], s'ha conservat en català amb el mínim d'adaptació indispensable. A Canals l'usa amb el sentit de 'delme'. Havent restat al marge dels usos corrents durant segles, en els temps moderns s'anà incorporant al llenguatge col·loquial amb les accepcions de 'felicítació de Nadal' i 'discurs de circumstàncies' (en aplicació del significat de 'combinació de deu versos').

El comentari dels dos termes de la regla del núm. 63 es fa més delicat. *Primítia* no ofereix dubte: és un mot savi pertanyent al grup semàntic del ll. *primu*, docum. ja a mitjan s. XIII; savi, certament, per la mínima adequació del mot originari al romanç català (hem de suposar que el pronunciaven [primísia]), però que ben aviat es trobà a la boca de tot-hom, per tal com denominava una quota en espècies de la qual no s'escapava ningú.

La forma reprovada *promeya* és el resultat d'una evolució popular innegable, però no prou diàfana. Als s. XIV i XV se'n troben diverses solucions, com *premeya* i *promeya* o *promia*; aquestes darreres acusen una labialització ($e > o$, per contacte amb la *m*), que es pogué veure reforçada per analogia amb *promesa*. No oblidem que *promesa* tant significa 'prometença, paraula donada de fer alguna cosa' com la mateixa 'cosa feta per raó d'una prometença' (el mapa *promesa* de l'ALCat cartografia justament *ex-vot*, és a dir 'la cosa'). De l'antic mot que comentem ha romàs una relíquia dialectal: *promeyes* és la forma que encara avui designa 'les primícies' a Eivissa (*apud* DECat, s. v. *prim*).

Hem de tornar a la qüestió fonamental que plantegen les dues regles: per què els dos mots del llenguatge corrent són *delmes* (reprovat) i *primícies* (recomanat)? Què n'havia decidit l'opció alternativa? D'una banda, hi havia la pressió típica de l'Administració eclesiàstica (amb la seva terminologia sàvia: *dècima*, *primítia*); de l'altra, les maneres de dir del poble (que en feia els comentaris amb les seves expressions quotidianes: *delme*, *promeya*). Que en els medis populars es feien servir aquestes expressions segons la via fonètica hereditària ho prova la frase «delmes e promeyes» que empra Ramon Llull (o que, més ben dit, apareix en un manuscrit lul·lià del s. XV).

Quant a l'opció de les *Regles*, no ens hi hem d'entretenir: defensen a ultrança els vocables cultes *dècima* i *primítia*, sense concessions. En canvi, més ens interessa, com dic, justificar l'opció popular davant les dues parelles de sinònims: per què *delmes* i *primícies*? El poble, que no debades havia elaborat la forma *delme* (i que sabia molt bé per experiència quin significat li corresponia: 'pagar el tribut'), no podia confondre aquest mot amb *dècima*, que significava coses per a ell abstractes ('desena part d'un grau', 'composició poètica'). Pel que fa a *primítia*, ja hem vist que aquesta paraula s'havia fet corrent: tothom la deia, tothom sabia per què la deia. Ningú no hi veia cap relació amb 'primer'. Si de l'entranya popular havia sorgit *promeya*, el poble devia haver-hi vist sense trigar massa un parentiu amb *promesa*. Però, com podia ésser una *promesa* (mot que mira al futur) allò que era ben efectiu, els productes del camp que se'ls esmunyien de les mans? Tot això, tots aquests productes, ja s'havien acostumat a anomenar-los *primícies*, i no calia canviar-los per una denominació més aviat enganyadora.

Conclusió. Defensa de les formes cultes llatinitzants (*dècima* i *primítia*, aquesta darrera, però, esdevinguda habitual), contra la forma popular habitual (*delme*) i contra la forma arcaica o dialectal (*promeya*).

64) «malancònich per melancòlich»

65) «malanconia per melancolia»

Agrupem totes dues normes en un sol comentari: es tracta d'un mateix nom, la primera vegada com a adjectiu, la segona com a substantiu. Ací es tracta d'una pura i simple repetició, només comparable a la dels núm. 263 (*supòtil sou*) i 264 (*supòtilment parla*). Com s'expliquen aquestes reiteracions expletives? Jo les relacionaria amb el distintiu atrafegat i precipitat de la redacció de les *Regles*. De segur que l'autor ni se'n donava.

Abans d'encetar-ne el comentari: ens tornem a trobar davant d'una coincidència entre formes que, condemnades a les *Regles*, apareixen emprades a *La brama dels llauradors* (al v. 181, en aquest cas), en boca del mateix Jaume Gassull (cf. el § 5.1).

Passem al comentari. En tots dos casos s'enclouen dues correccions: a) l'una afecta el vocalisme (les formes reprovades tenen *a* com a vocal inicial, per descomptat àtona,

en lloc de la *e* de les solucions correctes); *b*) l'altra, el consonantisme (hom critica un canvi de líquides: *l - n - n*, que desfigura la successió consonàntica de la paraula recomanada: *l - n - l*). Per simplificar, a partir d'ara només comentaré el substantiu (*malanconia / melancolia*), segur que tot allò que hi direm es podrà aplicar igualment a l'adjectiu (*malanconich / melancòlich*).

Les Regles es limiten a recomanar la forma sàvia d'aquest mot, pràcticament escrit com si fos el mateix vocable llatí; cf., per exemple, *DicLatCat* (en canvi, l'adjectiu devia ésser menys usat, si més no, ho fa creure que només es troba en diccionaris més exhaustius, com el *DicLatEsp*). El ll. *melancholia* (pres, al seu torn, del grec), que significava 'bilis negra', 'mal humor', sembla haver estat el patró de la norma. No hem d'oblidar, però, que les formes amb *-n-* tenen un gran pes en tota la història de la llengua catalana: en principi resultat d'una dissimilació, ja insinuada (*l - n - l > l - n - n*), la forma proscriu *malanconia* constitueix ensems un cas d'etimologia popular (*mal + enconar*). La veritat és que totes dues solucions (l'etimològica i la dissimilada) són àmpliament documentades en català antic: RLL i el *Tirant*, per exemple, es valen de totes dues; Eiximenis sembla preferir la forma amb *n* (*malenconia*). VFerrer i l'*Spill* s'inclinen per *melancolia*. El *Liber*, tan afí sempre a la doctrina de les Regles, en aquest cas en discrepa (i posa sistemàticament *malenconia*). BUSAN insereix tant l'una com l'altra. Més encara: el DIEC entra només les formes ací reprovades: *malenconia*, *malenconiós* (i ja ho feia el DGLC).

Pel que fa a les vocals, apareixen indistintament els tipus amb *e / a* i amb *a / e*, cosa que torna a fer-nos pensar en la confusió entre ambdues vocals que practicava el barceloní Pere Miquel Carbonell.

Conclusió. Defensa de la forma llatinitzada més pura, contra la forma dissimilada (sempre llatinitzant, bé que menys que aquella).

66) «superbiós per dir superbo»

La forma reprovada és una forma sàvia, però la recomanada encara ho és més, si es pot parlar així. *Superbiós*, obtingut a partir del també cultisme *superbia*, és documentat, bé que no molt abundantment, en català medieval: el DCVB n'esmenta un parell d'exemples, un d'ells de Muntaner; devia ésser una mena de paral·lel selecte del més popular *soberg*. Aviat esdevingué un terme corrent, com ho prova *a*) que es troba en el cançoner popular («Respon l'amo de casa, :: fet un *superbiós*: :: —Ni que em donéssiu dobles :: lloc no n'hi ha per vós—», diu una cançó nadalenca), i *b*) que en els nostres dies ha estat enregistrat, entre els noms del *fanfarró* ('que es glorieja de valent, de fets o de qualitats reals o suposats', *apud* DIEC), en algun indret del Vallès (que no he pogut verificar) i a Picassent (ALDC, pregunta núm. 1989, [*el fanfarró*] (ací, deformat en *superful*, potser per influx de *superflu*)).

Superbiós ha d'ésser reemplaçat, segons les Regles, per *superbo*. És cert que aquest terme té una aparença enganyosa de castellanisme (el mateix DCVB caigué com si res en una tal apreciació, car el títol d'«incorrecte», i remet a *superb*). A desgrat d'aquesta primera impressió, es tracta d'un dels llatinismes més flagrants del nostre text: adaptació directa del llatí *superbus*, *superbo* retrata bé l'afany llatinitzant dels escriptors que vivien immersos en els medis humanístics. Ho palesa el fet que tant el *Tirant* com el mateix *Liber* contenen tots dos mots en joc. Idèntic capteniment trobem en BUSAN.

Conclusió. Defensa del llatinisme cru, contra una forma, no pas popular per l'evolució fonètica, però sí més popular per l'ús.

67) «Galcerà per dir Galceran»

Nom de persona, versemblantment d'origen germànic, que apareix en totes dues formes (amb i sense *-n* final), i que té una remarcable antiguitat: BALARI (1899), p. 541, esmenta els noms *Gauzeran* (1055) i [*Raimundi*] *Gadceran* (1180), tots dos amb *-n*. Entre les diverses mostres d'aquest nom que insereix el DCVB, hi predominen els terminats en *-n* final, que són sistemàticament els més antics. Aquesta és la solució procedent, per tal com etimològicament la *-n* deriva del grup *nd* (**Galcerandu*). Ho prova que tenen *-n* els topònims corresponents (en tenim constància al Maresme, al Baix Camp, en terres castellonenques i a la Costera, si bé ací en rigor es tracta d'un nom personal).

Tornem als noms de persona. La situació s'hi repeteix en les mateixes proporcions: hi ha tots dos tipus d'antropònims, però *Galceran* abunda més que *Galcerà*. Segons el DCVB, aquell es troba a força indrets de Catalunya (i, encara, la llista, que consta d'una dotzena llarga de províncies, acaba amb un significatiu «etc.»), mentre que d'aquest només se citen cinc localitats d'origen de tants d'altres noms de persona.

El nostre *Galceran* no té res a veure amb les plantes anomenades *galzeran* (*apud* DIEC), mot que, si hem de creure el DECat, és d'origen àrab i no apareix en català fins al s. XIX.

Conclusió. Defensa de la forma tradicional i d'ús més generalitzat, contra la forma menys antiga, menys estesa geogràficament i menys emprada socialment.

68) «n'Ot de Pallars per dir Ot de Pallars»

Crítica oberta de l'article personal, d'altra banda tan característic i tan tradicional. És cert que avui aquest element presentador de persones no es troba pas pertot en el domini lingüístic. Per un costat, l'article *en* (i flexió: *n'*, *na*) només és d'ús constant en els parlars baleàrics; pel que fa a la major part del Principat, hi és compartit, davant noms masculins, amb el derivat de *ille*: *en Pere / el Pere*, mentre que, davant noms femenins, només hi és emprat espontàniament *la*: *la Maria* (*na Maria* hi és afectat); no gensmenys, això vol dir que, d'una manera o altra, hom s'hi val de l'article personal. Però, per l'altre costat, al sud de Catalunya i a les terres valencianes l'article personal avui manca del tot, en la forma que sigui: *Pere, Maria*.

Tanmateix, ben diferent era la situació a l'edat mitjana: no solament hi existia un presentador universal, sinó que la seva funció era gairebé sempre acomplerta pertot arreu per les formes *en, na*. A la tradició autòctona s'afegia l'acostumada influència del llenguatge trobadoresc; justament Coromines, en remarcar que *Flamenca* no empra la forma apostrofada *n'*, sinó la plena *en*, cita l'exemple *En Oth* (cf. DECat, s. v. *en, na*). Serà per atzar que a l'autor de les *Regles*, a l'hora de reprovar l'article personal, se li hagi acudit un nom propi que surt en un text tan conegut de la literatura veïna? Ací tindríem una nova prova de les hores que Carbonell devia dedicar a la lectura: tot el que llegia es convertia en peces que afluorarien a la seva memòria en redactar qualsevol text i també, per tant, les *Regles*.

El fet és que *en, na* eren habituals en català antic, des de les situacions més elevades (*el rei En Jaume*), fins a les més humils i corrents (*en gat*, diu RLL). El DCVB n'insereix

una llista de mostres; entre d'altres, de RLL, JaumeI, *Graal*, VFerrer, *Spill*, *Tirant*. Aquests exemples palesen l'ús general de la construcció, que comprenia, doncs, el valencià (on avui encara romanen mostres del vell article personal en la toponímia, com la típica plaça de *na Jordana*, a la ciutat de València).

Per als humanistes del s. xv, atents als patrons llatins (on no existia una construcció semblant), l'article personal devia sonar massa popular. «Vós, *na* traydora de boca!», s'exclama una vegada VFerrer (*apud* DECat, l. c.). Potser aquesta consideració pejorativa s'afegia a una tendència valenciana a prescindir d'aquest element (tendència que, fortament reforçada per l'influx castellanitzant, es consumaria un dia a tot el sud del domini lingüístic, com he dit). La presa de posició contra *en*, *na* sembla confirmada per BusaN, que ignora aquestes formes.

Conclusió. Defensa de la construcció llatinitzant, contra una solució tradicional, encara habitual en literatura, però qui sap si ja en crisi en algunes zones. Des del punt de vista dialectològic modern, defensa de la solució valenciana, contra la més corrent a la resta del territori.

69) «Cathalina per dir Catharina»

La forma recomanada és la llatina tradicional, com a nom de la santa corresponent i, per tant, de les dones que porten el seu nom. També n'és la forma tradicional en la història de la llengua. Ací prescindeixo de la fluctuació *Caterina* / *Catarina* (aquella, molt popular en català antic i també avui, fins al punt que el DCVB la insereix com entrada principal, de la qual aquesta seria mera variant); no en faré cas, per tal com el text no es planteja l'alternativa *a* / *e* i parteix sempre de les solucions amb *a*.

Les formes sàvies amb *r* apareixen amb una relativa freqüència en català medieval: *VidesS*, RLL, *Eximplis*, *Curial*, etc. (*apud* DCVB). BUSAN en fa la transcripció així mateix amb *-r-*. De totes maneres, la regla present ens palesa que la forma amb *-l-* ja tenia acceptació popular al s. xv; si no, hom no es veuria obligat a condemnar-la. El canvi entre les líquides *l* / *r* no és cap sorpresa. Actualment el nom de *Catalina* és molt popular i molt difós a Mallorca; és clar que avui aquesta extensió d'ús s'explica per la devoció a *santa Catalina Tomàs* (1531-1574), però no deixa d'ésser simptomàtic que «la Beateta» ja fos per a tothom, d'entrada, no *na Catarina*, sinó *na Catalina*.

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, contra un vici de pronunciació d'un cert arrelament. Examinada des de la perspectiva dels nostres dies, reprovació d'una forma dialectal, localitzada sobretot a Mallorca.

70) «ti per dir té açò»

Diverses formes del verb llatí *tenere*, que constituïen casos de hiat vocàlic, aviat es resolgueren en el llatí parlat en els diftongs corresponents; així: *teneo* > *tenio*, *teneat* > *teniát*, etc. (si les primeres formes dels dos exemples eren trisíl·labes, les segones, en aparèixer-hi la iod, passaren a tenir només dues síl·labes: [te-nio], [te-niát]). Així, la iod pogué fer sentir el seu influx damunt la vocal temàtica anterior, l'articulació de la qual es tancà en *i*: *tinc*, *tingui*, etc. (enfront de *tens* < *tenes*, que no podia originar un cas de iod). Ultra la forma *tinc* del present d'indicatiu, els temes en *i* es retroben als temps de perfet i del mode subjuntiu.

Bé que no amb el desplegament dels casos esmentats (que no debades han confor-

mat els paradigmes codificats del verb), el tema en *i* s'estén per analogia a l'imperatiu. Hi és esporàdic en català antic (*tin* hi comparteix la seva funció amb altres formes com *té*, *ten*, etc.) i hi és dialectal en la llengua moderna (on també constatem, al costat de les solucions més esteses *té*, *ten*, altres solucions amb *tin*, *tingues*, *tinguis*, *tingos*). Segons el DCVB, l'imperatiu *tin* ha estat enregistrat en certs parlars del català oriental, del català occidental i del valencià. Dissortadament, MOLL (1932, núm. 68, p. 72) no arribà a incloure les dades de l'imperatiu, però sí les del present d'indicatiu; i bé, en la pers. 3 d'aquest temps (que sol ésser correlativa de la 2 de l'imperatiu), davant la majoria d'ocurrències amb *e* (*té*, *ten*), no deixà de recollir algunes solucions amb *i* en català nord-occidental: *ti* (a quatre localitats) i *tin* i *tine* (una vegada cada una, a dues localitats).

Segons la regla present, l'imperatiu *ti* tenia, almenys a les acaballes del s. xv, prou consistència perquè la seva condemna quedés justificada, en benefici de la solució *té*, pròpia de la llengua acurada. Tanmateix, *ti* no deixava d'ésser, com avui, una forma minoritària i aïllada.

Conclusió. Defensa de la forma comuna, contra una forma solta o dialectal, sense que caracteritzés, emperò, cap dels grans dialectes de la llengua.

71) «*bístia* per *bèstia*»

D'acord amb l'evolució consonàntica, la paraula *bèstia* i la seva variant ací reprova-da són sàvies; en efecte, la conservació de la successió fònica *-stia* ens indica que el mot ha estat pres directament del llatí. Altrament ocorregué amb les formes que estigueren subjectes a la multiseular evolució fonètica popular (cf. *angustia* > *angoixa*, *mustiu* > *moix*, etc., aquesta darrera en contrast amb la culta *musti*, *mústia*).

Ara bé, el vocable *bèstia* (que, com veiem, fou sostret a l'evolució popular que potser n'hauria fet una solució com **beixa*), també pogué sofrir, ja convertit en una paraula del romanç català, els efectes d'una metafonia, el resultat de la qual (*bístia*) fa pensar (per la *i*) en la forma verbal *ti* (núm. 70) (que acabem de veure i que pot haver suggerit aquest núm. 71). Sigui com sigui, el cas és que tenim la duplictat de solucions *bèstia* / *bístia* existent en la llengua antiga i moderna.

Sembla que totes dues formes són igualment antigues: ambdues apareixen a mitjan s. XIII, són molt corrents en els textos medievals, i sovint són emprades indistintament per un mateix autor i en un mateix text i tot. Així s'esdevé en els manuscrits lul·lians, en JaumeI, etc. Tanmateix, la forma etimològica *bèstia* presenta més exemples en la llengua antiga que la metafònica *bístia* (si això pot valer com a indicatiu, les mostres que el DCVB addueix de la primera són quantitativament el doble de les que dóna de la segona). BUSAN només entra *bèstia*.

Pel que fa a la llengua d'avui, *bèstia* és la forma general al domini lingüístic, mentre que *bístia* caracteritza els parlars de Mallorca i de Menorca (en els quals, emperò, almenys avui també és emprada la forma comuna, fins al punt que *bístia* hi ha restat com a terme rural i connotat). Un detall: els refranys que cita el DCVB contenen *bèstia* (i n'hi ha de tot arreu, àdhuc de Mallorca), o *bístia* (i aquests només provenen de les Illes).

Conclusió. Defensa de la forma etimològica, tinguda per més correcta, contra la que hom considerava arcaica. En termes de dialectologia, defensa de la forma comuna, contra una solució dialectal.

72) «spícies per spècies»

Malgrat les diferències circumstancials, la present norma es basa en la mateixa raó fonètica que l'anterior (num. 71) i és pràcticament segur que aquesta suggerí aquella. També ací ens trobem davant un mot savi ja emprat per RLL, el qual l'escriu gairebé sempre *espècie*, però també —bé que més rarament— *espície* (amb la típica pròtesi de la vocal *e*, cf. els núm. 89 a 92). El DCVB en dóna mostres, ultra RLL, d'altres textos medievals (JaumeI, BMEGTE, etc.). També a *SSoví*.

Des del primer moment aquest mot es ramificaria notablement quant als seus significats. Així, si a les *VidesS* trobem *espícia* 'intriga, insídia', aviat el sentit predominant de *espècia* seria 'substància vegetal emprada en l'art culinària' (cf. DECAT, *s. v. espècie*). Sembla que era amb aquesta accepció que el mot s'escriu predominantment amb la *i* que les *Regles* condemnen. Coromines documenta *espícia* cap a l'any 1500, forma que arrelà d'una manera singular en els parlars illencs.

De totes maneres, la present correcció no deu pas reprovar concretament la significació culinària, sinó la simple pronunciació de [i] per [e] en la paraula *spècies*. Com és natural, BUSAN l'enregistra amb *e*, i no cal dir que amb *s-* líquida, per la mateixa dèria llatinitzant de tota aquella gent.

Conclusió. Defensa de la forma culta (altrament la més corrent), contra un vici de pronunciació o un arcaisme. Mirant-ho amb ulls de dialectòleg, potser també podríem veure-hi la condemna d'un tret balear.

73) «gombarda per bombardarda»

La paraula recomanada, *bombarda* 'enginy explosiu', ja és coneguda al s. XIV: consta a la *Crònica* del Cerimoniós, és docum. l'any 1467, es troba al *Tirant*, etc. *Bomba* no faria acte de presència al vocabulari català fins al s. XVII. A través del procés fonètic anomenat *equivalència acústica* (en aquest cas: [b] = [g], confoses i intersubstituídes per un error d'audició), devia sorgir la forma aberrant *gombarda*.

No sembla que dir *gombarda* per *bombarda* pugui atribuirse a l'influx d'un mot que es pronuncies d'una manera més o menys semblant a aquell, com seria, per exemple, *guimbarda* ('eina de tall semblant a un ribot' i 'petit instrument músic', segons el DIEC), tant perquè els significats d'ambdues paraules són massa diferents com perquè d'aquesta darrera no hi ha documentació antiga (només la dita relació fonètica entre *gom-* i *bom-*). Que *gombarda* no és una invenció de l'autor de les *Regles*, ho prova que aquest mot figura en un document igualadí de l'any 1463 (*apud* DCVB).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació, degut al fenomen de l'equivalència acústica.

74) «onclo per oncle»

La present correcció pot fer-se encara avui amb tanta justificació com a la fi del s. XV, almenys aplicada a Barcelona i rodalia (així com a certs indrets del Pirineu i de Mallorca). És un dels mots amb què exemplifiquem l'afany de Pompeu Fabra per acostar-se a una normativa gramatical vàlida per a tot el domini lingüístic.

En aquest cas, es tracta d'una senzilla assimilació. La vocal final *-e* (vocal de suport, que permet la còmoda articulació del grup consonàntic [cl]) s'assimila a la tònica *ó*, tot

adoptant les seves propietats fonètiques; procés: *ó / e > ó / o*. Es tracta d'una substitució articulatòria que ha tingut un paper important en fonètica històrica, i que hi és present des de temps molt reculats. Pel que fa al derivat del llatí *a[v]unculu*, ja en tenim una mostra al s. XIV (*avonclo*), no pas aïllada, sinó coetània amb d'altres mots que també eren objecte d'idèntica assimilació. La solució *onclo* es troba en un manuscrit de Desclot (*apud* DECat). Això no vol dir que *oncle* no retratés la pronúncia més corrent del mot (el DCVB en cita, entre d'altres, exemples de JaumeI, *Crònica del Cerimoniós*, *FursV*, etc.).

Avui *oncle* ha estat reemplaçat a moltes contrades pel castellanisme *tio* (que té l'avantatge de formar sistema amb el femení *tia*). Aquesta és la situació pràcticament a tot el País Valencià (amb algunes excepcions), i a la major part de Catalunya (menys al Rosselló, l'Empordà i el Gironès). També a les Balears diuen *oncle* (pronunciat [ónclo]) o, preferentment (quan vol dir 'germà del pare o de la mare'), *blonco*, *conco*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació (per assimilació). O bé: defensa de la forma comuna, contra una solució dialectal (barcelonina o del català oriental i balear).

75) «gonell per saio»

Avui els dos termes en qüestió són obsolets; només podem topar-hi, doncs, llegint textos en català antic. Res de més natural, tractant-se de noms d'una peça de vestir, car és ben sabut que, en canviar la indumentària (per moda, per necessitat, per comoditat, etc.), sol canviar la nomenclatura corresponent. Mitjançant l'un o l'altre d'ambdós vocables, hom designava una mena de túnica usada per homes i per dones.

És curiós de constatar que tant *gonell* com *saio* (pr. com un mot pla) presenten flexió de gènere i distinció de grandària (positiu/diminutiu). En rigor, el grup lèxic al qual pertany *gonell* és antic (ja n'hi ha mostres en un doc. en llatí del s. XI). A començos del s. XIV, les *LlegBiblia* empren *gona* i *gonell*, però no indistintament, sinó amb clara consciència que aquest és un diminutiu d'aquell: *gona* s'hi refereix al vestit d'una persona gran, i *gonella*, al d'un infant. El primer anà perdent terreny i aviat només romanieren les formes formalment diminutives (*gonell*, *gonella*, sobretot aquesta), però ja lliures de tota distinció de mides.

Gonella és enregistrat a RLL, JaumeI, *Spill*, *Tirant*, etc.; *gonell* no és realment tan docum. (el DCVB en cita quatre exemples, tots del s. XV, un d'ells al testament d'Ausiàs March), per més que les *Regles* ens proven que encara es feia servir prou a la fi del s. XV, si l'havien de proscriure. Tanmateix, aleshores ja devia sentir-se arcaic. Avui n'hi ha algunes romanalles a les Illes: *gonella* vol dir 'capa curta' (Mallorca), o pertany a la vestidura de les danses populars (també a Mallorca), o és una peça del vestit típic de les pageses (Eivissa), etc.

A *gonell* hom oposa *saio*, com a solució recomanada. Aquest és un altre tipus lèxic ramificat; un antic *saia* (existent des de mitjan s. XIII, amb el significat d'una classe de tela', i que el DCVB documenta abundantment fins a començos del s. XVI) explica diverses formes en relació: *saio*, *saió*, *saiet* (els dos darrers, diminutius del primer). El nucli d'aquest grup sembla foraster: en part s'explicaria pel fr. ant. *saie*, més tard el cast. *saya* hi faria sentir el seu pes (DECat, s. v. *saia*). Una prova del que dèiem, unes ratlles més amunt, sobre les modes en indumentària. El cas és que, responsable o no del

descens d'ús de *gonell*, el mot *sayo* es devia anar imposant en el decurs del s. xv. De fet, BusaN, que no recull *gonell*, sí que inclou *sajó* 'túnica d'home'.

Conclusió. Defensa d'una novetat (potser per forasterisme), contra una forma considerada arcaica (i que dialectalment havia arrelat en balear).

76) «sallo per sayo»

Correcció indubtablement suggerida pel mot recomanat a la norma anterior (núm. 75). Imagino que, escrita aquesta, justament en defensa de *saio*, l'autor de les *Regles*, recordant que un defecte de pronunciació molt corrent era d'articular [i] per [ll], s'avança a prevenir els usuaris de la llengua de no caure en una exageració que implicava una falta: si moltes vegades se'ls podia retreure que deien [tayar] per *tallar* (com ací, al núm. 147), calia advertir-los que no sempre la [i] era incorrecta, com ocorria amb *saio*, i que no en fessin un gra massa, car aleshores seria la [ll] la titllada d'incorrecta.

Com acabo d'insinuar, la preocupació per combatre aquesta pronúncia sovinteja a les *Regles* (cf. els núm. 146 147, 221, 293 i 304; el darrer, contra una ultracorrecció semblant a la present). Cf. també el § 12.3. Les sis normes que s'ocupen de la iodització de [ll] es reparteixen entre els dos grups de regles que el manuscrit de Girona atribueix, respectivament, a un valencià i a un barceloní. Trobem ací una altra prova que el text fou obra d'una sola persona. D'una persona que, com a barceloní culte, sentia sovint [i] per [ll] pel carrer, en boca de conciutadans seus, defecte que el molestava granment i que volia eradicar.

El DCVB, que enregistra *sallo*, només pot donar-ne un sol exemple: el de la norma present. Això vol dir que la falta condemnada devia tenir una acceptació social quasi nul·la. Afegim, per fi, que, almenys teòricament, la correcció podria referir-se també a la paraula homònima *saio* (ara accentuada damunt la *ó*) 'peça de terra conreable d'extensió variable segons les contrades'. Situació ben inversemblant, per cert.

Defensa de l'articulació correcta, contra un vici de pronunciació, per ultracorrecció.

77) «gay per dir garrid o gentil o polit»

Els quatre vocables que intervenen en aquesta correcció pertanyen al llenguatge literari i, més concretament, poètic.

Per començar, el terme reprovat, *gay*, no pot ésser blasmat per vulgar, ni de bon tros. Es tracta d'un mot genuí en català: significa 'que dóna alegria' (segons el DIEC, que hi afegeix les expressions *gaia ciència* o *gai saber* 'ciència de compondre poèticament, segons la tradició dels trobadors'), i pot exhibir una bona trajectòria en la llengua medieval: RLL, Muntaner, etc., fins a l'*Spill*. Ara bé, és possible que el mot *gay* se sentís artificiosos per estranger (de fet, era més occità que català i simbolitzava el vocabulari trobadoresc). Coromines (DECat, s. v. *gai*) puntualitza que Bernat Fenollar, amb aquesta norma, «clou el període medieval mostrant consciència d'aqueix caràcter ranci, de floridura poètica, recomanant evitar [aquest mot]».

Hom hi oposa *garrid*, *gentil*, *polit*. Si el DIEC diu de *gai* que és allò «que dóna alegria», el to amb què defineix els altres tres vocables fa al·lusió indefectiblement a la finor que tots ells suggereixen: 'galà, que captiva per les seves gràcies, pels seus encants' (*garrid*), 'de maneres delicades, ple de gràcia, cortès, afectuós' (*gentil*), 'endreçat, net, pulcre' (*polit*). Tots tres diferien, a les darreries del s. xv, en antiguitat i tradició, en dis-

tribució geogràfica, en estimació social i en matisos significatius, però tots tres igualaven, si no avantatjaven, el reprovat *gay*. En tot cas, només fou més tard que es diversificaren o descendiren en consideració, segons els indrets, sense abandonar mai ni enlloc els significats fonamentals, que tan bé recull, encara avui, el DIEC. Vegem-ho:

a) *Garrit* devia enlluernar per la novetat. No sembla tenir documentació antiga, però el recull BUSAN, cosa que en corrobora l'existència i la categoria. Avui, segons el DCVB, té ús popular al Vallès, al Baix Ebre, a terres valencianes i alacantines i especialment a Mallorca [cf. també VENY (1959), p. 34-35].

b) *Gentil*. Emprat per RLL (que el posà al títol d'una de les seves obres) i en altres textos (de Muntaner al *Tirant*). Frequent en el llenguatge poètic, sota l'influx de compositors forans (occitans, toscans): *Proc.olives*, Masdovelles, AMarch, etc. Avui, en certs medis, és prou general.

c) *Polit*. A l'època de les *Regles* ja se singularitzava com un terme típicament valencià (*Trobes*, *Spill*, etc.), i encara avui és mot emprat al País Valencià amb el significat de 'guapo'. Tanmateix, *polit* ja no representa el paral·lel valencià del principatí *bonic*, per tal com avui s'hi ha generalitzat *bonic[oj]*. Això a part, en alguns nivells o situacions *polit* s'usa pertot.

Conclusió. Defensa de tres formes tingudes per més autòctones (totes de registre elevat), contra un forasterisme que s'havia anat tornant massa afectat.

- 78) «**ço diu e ço dien, ve't-ho, memeu, moxpegó, stau aquí, mossènyer meu, e ben sabeu** parlar és de persona de baixa sort»

D'entrada, subratllem el caràcter singular de la present correcció: a) no té l'estructura habitual, per tal com no recomana solucions correctes per a les expressions que crítica (es limita a dir que fer-les servir «parlar és de persona de baixa sort») (cf. el § 11.1); b) sembla que s'adreci a un interlocutor (ho fa creure l'ús de la forma verbal *sabeu*) (si és així, cal admetre un incís irònic, en forma de vocatiu: *mossènyer meu*); c) es compon de paraules difícils d'entendre, probablement per tractar-se d'una fraseologia de carrer i ocasional, espontània i efímera; devien ésser mostres d'un llenguatge parlat no pertanyent a la modalitat comuna ni a un grup social prou coherent perquè se'n pogués esperar un mínim de consistència i de continuïtat.

Tampoc no és fàcil de fixar la frontera entre les mostres d'expressions incorrectes i la doctrina del bon ús idiomàtic a què aquelles contravenen. Després de donar-hi moltes voltes, proposo de considerar exemples de mal dir: *ço diu e ço dien, ve't-ho, memeu, moxpegó*. Aquesta llista justificaria la norma, com si hom digués: «[vegeu totes aquestes grolleries: vós] *stau aquí, mossènyer meu, e ben sabeu* [que il·lustren el principi estilístic que diu: això] *parlar és de persona de baixa sort*». Hem d'afegir-hi el vocatiu *mossènyer meu* (que entenc carregat d'ironia), pel contrast que es produeix entre el to cortès i deferent d'aquesta forma i la vulgaritat de les quatre expressions proscrietes. *Mossènyer meu* és reprovat ací, no per la seva entitat morfològica o semàntica, sinó perquè és emprat impròpiament en so de burla (*mossènyer meu* és una de les poques coincidències existents entre les *Regles* i *La brama*, cf. el § 5.1).

No m'hi faig fort; ben segur que la proposta és superable. En això que segueix intentaré de glossar les quatre peces condemnades, dintre les limitacions de qui no coneix l'argot en què eren proferides.

a) *Ço diu e ço dien*. Totes dues frases són correctes. M'imagino que hom hi critica l'ús abusiu i reiterat del pronom neutre *ço*, en comptes d'expressar pel seu nom la paraula corresponent. Com si avui ens burléssim de qui sempre té a la boca *dallonses* o *dallonses*.

b) *Ve't-ho*. Entre els dítctics del tipus *heus*, el català posseeix la forma *ve't*, derivada del verb *videre* (en imperatiu: *vide, videte*), sovint acompanyada d'un demostratiu: *ve't aquí el teu germà; ve-te'l aquí; ve-te'm aquí* (exemples del DIEC, s. v. *veure*). En català antic la forma verbal *ve't* generalment no va seguida del demostratiu; així, es troba en solucions com: *ve't-me*, etc. No insistirà la regla present en la crítica del neutre *ho* (com ho feia en el cas anterior, a propòsit de *ço*)?

c) *Memeu*. Onomatopeia amb què s'indica el crit del gat (*miol*). No sembla haver-n'hi exemples medievals, però és natural que existís des d'antic. Forma part d'algunes expressions desmereixedores (cf. *fer memeus* 'accions fingides per a afalagar', *apud* DCVB; *a la meu-meu* 'silenciosament, dissimulant', *apud* DECcat). Les Regles tenen aquesta expressió per vulgar.

d) *Moxpegó*. De primer, jo no sabia què dir-ne. Enmig d'un mar de dubtes, no deixaven d'insinuar-se algunes possibilitats: és un sol mot, o caldrà llegir-lo *mox pego*?; no podria *mox* ésser equivalent a *mos* 'ens' (pronom personal àton)?; pot tenir alguna relació amb *pego* 'trampa feta en el joc', que el DCVB recull a Morella? Després he vist l'aportació que hi ha fet SARAGOSSA (1988), p. III («Notes prèvies»). En català existeix un sufix -ó, aplicat a radicals verbals [FABRA (1956), p. 129] (on se citen *regó* [< *regar*], *llauró* [< *llaurar*], etc.). Aquest sufix, bé que no massa productiu, és viu en els parlars valencians; aleshores tindriem *moxpegó* (potser 'fer o pegar moixos', on *moix* voldria dir 'suau en aparença'), fins a arribar al significat de 'llagoter' (cf. el val. *llepó, mamó*), mot que no sorprèn que les Regles consideressin vulgar. Sembla una proposta ben acceptable.

Conclusió. Crítica de mostres de parlar vulgar i d'una situació que fa vulgars expressions altrament neutres.

79) «siu-te aquí per dir seu-te aquí, parlar de baixa sort»

El català presenta una còmoda distinció entre dos verbs, afins, però diferents des del punt de vista aspectual (*asseure's* / *seure*), la qual manca en d'altres llengües: el castellà i el francès, per exemple, s'han de valer d'un sol verb (*sentar* i *asseoir*, resp.) i les diferències van a càrrec de la conjugació pronominal (*sentarse* i *s'asseoir*), per a l'aspecte inceptiu, o de l'ús del verb copulatiu (*estar sentado* i *être assis*), per a l'aspecte duratiu (cf., en canvi, els dos verbs alemanys *sich setzen* / *sitzen*, inceptiu el primer, duratiu el segon, a l'estil dels catalans *asseure's* / *seure*).

Per a expressar aquestes funcions aspectuals, el català antic disposava de dos verbs diferents: 1) *siure* (< [*as*]/*sidere*) 'anar a seure en un lloc', 'asseure-s'hi', i 2) *seure* (< *sedere*) 'estar assegut'. Diversos textos presenten una distinció acurada entre *siure* i *seure*; entre d'altres, *CostTort*, *Muntaner*, *Eximplis*. Això explica que l'ús de *siure* hi fos habitual: RLL, BMEtGE, VFerrer, etc. Aquest darrer hi era molt procliu; tant, que el seu verb *siure*, envaint el camp de l'aspecte inceptiu, també significava 'asseure's' (que ell escrivia, en forma pronominal, *siure's*); nogensmenys, tant el *Liber* com BUSAN enregistren *seure*. La comparació entre aquests dos reculls lèxics (que exclouen *siure*) i l'ac-

ceptació popular de VFerrer (assidu en el seu ús) fan creure que al s. xv el verb *siure* no gaudia de gaire prestigi en els medis literaris més acurats. Avui resten alguns fòssils dialectals de *siure*, especialment a l'Alta Cerdanya [MOLL (1930, núm. 25, p. 94)], referits justament a l'imperatiu que tractem ací (i cal situar-los a Porté, Montlluís, Angustrina i Sallagosa) (cf. també DCVB).

Conclusió. Defensa de la forma pràcticament esdevinguda l'única comuna, contra la que devia sentirse arcaïtzant.

80) «no n'hi ha cap per dir no n'hi ha gens, (parlar de baixa sort)»

La norma és clara: no proscriu l'adjectiu (o, eventualment, el pronom) *cap*, sinó l'ús abusiu que el fa equivalent de l'adverbi *gens*. *Cap* i *gens* són dos mots que tenen significats extremament afins, però que una no menys extrema subtilitat separa. La prova és que el DIEC, en definir-los, després de delimitar-ne bé els sentits fonamentals ('algun', per a l'adjectiu *cap* / 'un poc de, un xic de, certa quantitat', per a l'adverbi *gens*), ha d'afegir l'element comú a tots dos, que conté el germen de llur possible confusió: «[...] no existint realment, sinó imaginat per a fer-lo objecte d'una negació, exclusió, interrogació, suposició». Imaginem, per exemple, que es tracta de farina en paperines (i que ja n'hem acabades les existències): *a*) a la pregunta: «encara hi ha alguna paperina (de farina)?», respondrem: «ja no n'hi ha cap»; *b*) en canvi, a la pregunta: «encara hi ha un poc de farina (a les paperines)?», respondrem: «ja no n'hi ha gens».

D'altra banda, la corba històrica d'ambdós mots és ben diferent: *gens* té un ús antic i arrelat (*HomOrg*, RLL, Muntaner, BMETGE, *Passi*, *Proc.olives*, *Tirant*, entre d'altres testimonis), mentre que *cap*, en construcció d'adjectiu o de pronom, no sembla fer aparició fins al mateix s. xv (abans la llengua es valia de *negun*, forma que anà arrossegant-se en la llengua més comuna fins ben entrat el s. xvi i que encara avui s'usa a València). De fet, el *Liber* només conté *gens*, forma ací recomanada (mentre que BUSAN, ni *cap* ni *gens*). I, encara, tots els casos de *cap* que es poden esmentar en l'al·ludida època de transició (de *negun* a *cap*) ho són del primer significat que dona el DIEC, no del segon, que és, en realitat, el que té a la ment l'autor de les *Regles* en defensar *gens*. Avui el terme recomanat (*gens*) és pràcticament d'ús general al domini lingüístic català.

Conclusió. Defensa de la forma comuna tradicional, contra una novetat emprada en sentit impropï.

81) «gont per dir guant»

82) «quottre per dir quattre»

83) «quoresma per dir quaresma, e mil semblants»

Bé que aquests tres casos difereixin en els detalls, tots tres són mostres eloqüents de l'evolució (o tendència evolutiva) d'una *à* tònica quan es troba en contacte amb una aproximant gradual [w] anterior. Dic que difereixen; en efecte: *a*) els dos primers casos són del diftong [wá] en síl·laba tònica, mentre que el tercer ho és en síl·laba àtona; *b*) en el primer cas, és consumat el procés [uá] > [uó] > [ó], mentre que, en els dos darrers, aquest procés s'atura abans de produir-s'hi la monoftongació en [ó], i el resultat és encara un diftong: [kwo]. Tanmateix, *gont*, *quottre*, *quoresma* palesen que una *a*, precedida de l'articulació [w] (velar i tancada), tendeix a tancar-se en el sentit de velaritzar-se: *ua* > [wo] o ja simplement [o]. La llengua comuna sempre ha mantingut el diftong ori-

ginari [wa] (que s'ha escrit fixament *ua*: *quant*, *quatre*, *quaresma*), pel pes de l'etimologia i de la tradició, malgrat que, quan es troba en síl·laba àtona, sigui admesa la pronunciació [u] ([kuresma]), ni més ni menys que *quaranta* es pronuncia [kuranta] (però l'ortografia sempre és etimològica: *quaresma*, *quaranta*).

Pel que fa a la llengua antiga, no és rar que hom escrivís només la consonant velar (DescLOT escriu, per exemple, *gant*, com les *HomOrg* escriuen *qaresma*, i JaumeI, *caresma*) [BRUGUERA (1990), p. 26], però tenim proves que en aquestes situacions cal llegir *quant*, *quaresma*, com aquests mateixos autors escriuen en d'altres ocasions. Segueixen algunes informacions sobre els exemples que comentem.

a) *Quatre* (del ll. cl. *quattuor*) és general en la llengua antiga (malgrat que hi ha mostres escrites de *cotre* de 1436 i de 1543). Avui [kótre] apareix, en una dicció molt vulgar, a diversos indrets del Rosselló, del Principat (sobretot cap a la part del Pirineu) i d'Eivissa.

b) També *quant* (del francic **want*) és habitual en català medieval (DescLOT, Mun-taner, Eiximenis, *Tirant*, etc.). Avui la pronunciació [gwan(t)] és general (pel que fa al grup [gw] inicial).

c) Per la seva banda, el mot *quaresma* (en rigor *quadragesima dies*, del llatí eclesiàstic) és abundantament documentat en la llengua antiga, per raó de pertànyer al llenguatge litúrgic (se'n poden veure exemples al DCVB i al DECAt, en totes les variants possibles: *qua-*, *qa-*, *ca-*, *co-*, amb *s* i sense *s*, etc.); quant a les transcripcions fonètiques recollides pels autors del DCVB, només cal veure la llista que en donen, *s. v. quaresma*.

Conclusió. Defensa de les formes correctes (generals i més fidels a l'etimologia corresponent), contra un vici de pronunciació.

84) «umplert per dir umplit»

Els verbs llatins de la segona conjugació (en *-ere*, amb *e* llarga) només en una ínfima proporció mantingueren en el derivat català la vocal tònica que els caracteritzava (tipus *habere* > *haver*) (cf. el núm. 43). En llur immensa majoria es dividiren en dos grans grups: a) els que s'assimilaren a la tercera conjugació (en *-ere*, amb *e* breu), i així el llatí *respondere* (de la segona) es convertí en el cat. *respondre* (en comptes de la solució que li hauria escaigut, vista l'accentuació originària, cf. el cast. *responder*), i b) els que passaren a engruixir la quarta conjugació llatina (en *-ire*, amb *i* llarga), per raons de fonètica analògica, i així *implere* (de la segona) es tornà **implire*, que explica la forma catalana *omplir*.

Res de més natural, doncs, que *omplir* donés el participi *umplit*, ni més ni menys que a *sentir* (< *sentire*) corresponia *sentit*. Per aquesta raó, la llengua medieval conjuga el verb *omplir* de manera que *umplit* (molt sovint escrit *umplit*) en sigui el participi regular. Nogensmenys, de bona hora anà sorgint un altre participi: *omplert* (o *umplert*, tot era u), per analogia d'un cert nombre de verbs com *obrir*, *sofrir*, *complir*, *oferir*, etc., els quals feien el participi, de manera exclusiva o predominant, en *-ert*: *obert*, *sofert*, *complert*, *ofert*, etc., resp.; i dic «predominant», per tal com aquests participis a vegades alternaven (i sovint avui encara alternen) amb els obtinguts amb *it* (com *complit*, *oferit*). Tenim proves que a mitjan s. xv ambdós participis coexistien: al *Decameró* (manuscrit datat el 1429) apareixen *omplit* i *omplert*. Avui el part. *omplert* és considerat general i, «en algunes contrades», manté la forma *omplit* (DIEC).

Segons el DCVB, en l'actualitat tots dos participis es troben a tot arreu del domini lingüístic català (rossellonès, oriental, occidental, àdhuc balear), llevat del País Valencià, on només és viu l'antic *omplit*. La forma *omplert* té a favor seu que la gramàtica normativa l'hagi adoptada com a preferent.

Conclusió. Defensa de la forma etimològica (aleshores la més general), contra una forma analògica. Des de l'òptica geolingüística, defensa de la forma exclusivament valenciana, contra les solucions dialectals mesclades.

85) «ongüent o angüent per dir ungüent»

El ll. *unguentu* no tenia escapatòria: que fos pres per al romanç català directament de la forma etimològica o que hi desemboqués de resultes d'un procés d'evolució, el final no podia ésser altre que *ungüent*. En efecte, la *u* breu inicial, que en els derivats per via popular sol convertir-se en *o* en català, ací sofria una doble acció que ho impedia: *a*) seguida de nasal + consonant velar + una altra consonant, donava *u* (cf. *ung[u]la* > *ungla*, no **ongla*); *b*) seguida d'una uau (grup de consonant + [g] + [u] + una vocal, que en aquest cas és una *e*, doncs: [gwé]), també donava *u*. Per això el mot *ungüent* sempre ha estat considerat precedent i adequat. També BUSAN introdueix *ungüent*.

Nogensmenys, aquest mot, al mateix temps, es trobava sota un altre influx: una dissimilació entre sons velars, per la qual *un[g] - gw[é]* es podia transformar en *an[g] - gw[é]* (i qui diu *an[g]* diu també *on[g]*). Aquesta acció arribava a contrarestar el tanca-ment *o > u* que justifica la solució *ungüent* i empenyia la paraula cap a les pronunciacions [ongwén(t)] i [angwén(t)]. Tan eficaç fou la dita acció, que les formes *engüent* i *ongüent* sovintegen molt en català medieval (es troben en RLL, BMETGE, *Eximplis*, VFerrer, ACanals, *Spill*, *Tirant*, etc.). El mateix BUSAN, que insereix la forma correcta *ungüent*, a la lletra *v* entra: «venedor de *engüents* :: *miropola* (apud DECAT, s. v. *untar*).

En els nostres dies, les pronunciacions enregistrades separen més clarament nivells de llengua que zones geogràfiques o dialectals: *a*) en la dicció culta, hom sent [ungwén] pertot (salvant diferències conegudes d'un indret a l'altre); *b*) en la modalitat col·loquial, es fan sentir múltiples solucions, la majoria de les quals s'arreglaren amb les que les *Regles* ja condemnaven al s. xv: [engwén], [angwén], [augén], [ugén], etc.

Conclusió. Defensa de la forma comuna (correcta per etimològica), contra una pronunciació no admesa (malgrat tenir una explicació fonètica fonamentada).

86) «unflat per dir inflat»

La forma recomanada *inflat* és fonèticament impecable. Derivada sense complicacions del ll. *inflare*, viva en català de RLL ençà, i reconeguda avui com la solució admesa en la llengua comuna, no requereix comentaris especials. Cf. el glossari llatí / català medieval: «*tumeo, tumes* ['estar inflat'] per *inflar*» [CASAS (1955), p. 144, n. 144]. El verb *inflar* s'enriquí, en el decurs de la història, amb noves accepcions, cosa que en completava el quadre semàntic. Una d'elles ('envarir', 'envarir-se') ja és consignada al *Liber*.

Sí que hem de dir uns mots sobre la forma que hi contraposen les *Regles*: *unflat*. Es tracta d'un cas de labialització: el grup consonàntic [mf] (de localització labial o, més exactament, labiodental) fa que la vocal precedent (que és una *i*, de la sèrie anterior, articulada amb els llavis plans) es converteixi en una vocal de la sèrie posterior, una *u*,

pronunciada amb els llavis rodons; així aquesta vocal s'adequa al condicionament labial de les consonants següents, que ho imposen per comoditat articulatòria. Si la *i* era la vocal més tancada en la sèrie anterior o palatal, també la *u* és la més tancada en la sèrie posterior o velar, de manera que s'ha conservat la posició relativa del so afectat: només n'ha estat alterat el punt d'articulació.

El present fenomen de labialització és antic: ja a les *Vides*S trobem *omflar*, *unflar*. També és viu encara en els nostres dies: *unflar* és típic del català occidental pròpiament dit i del valencià, i se sent així mateix en rossellonès: [enflar], [unflar], [gunflar].

Conclusió. Defensa de la forma correcta de la llengua comuna (solució culta), contra un vici de pronunciació (solució vulgar). En termes de geografia lingüística, defensa de la forma dels parlars orientals, contra la dels parlars occidentals.

87) «yo som açí per dir yo só açí»

Si bé la *-m* final llatina desaparegué ja en llatí vulgar, es mantingué durant molt de temps en els monosíl·labs (generalment, almenys durant força temps, convertida en *-n*). Pel que fa a la forma llatina *sum* (verb *esse*), en la llengua medieval en trobem els quatre derivats principals següents: *som*, *són*, *só*, *sóc*. Malgrat que els acabo de presentar en un ordre que ja en suggereix per ell mateix l'evolució, els exemples de textos antics s'encreuen de tal manera que és arriscat de parlar de períodes (un *som* tardà pot explicar-se per tradició gràfica etimològica, per fonètica sintàctica, etc.; així mateix, l'alternança *són* / *só* denota sovint contextos articuladoris diferents, etc.).

A desgrat d'aquesta barreja morfològica, el procés fonètic evolutiu és el que he in-sinuat: el ll. *sum* conserva la *-m* final o la transforma en *-n*: [jo] *som*, [jo] *són*. Si aquesta darrera forma assenyala la «inevitable» etapa ulterior d'aquella, l'originari *som* no deixa de mantenir-se en casos concrets, com he dit, i sobretot en regions determinades, com diré. Seguint el destí d'altres monosíl·labs llatins, també vindria dia que la forma *són* perdria la consonant final, i d'aquesta manera, si *són* i *só* menaren de moment una vida conjunta en català medieval, aviat *só* s'afermà com la forma més característica de la llengua literària: així l'enregistra BUSAN, per exemple, i així coincideixen les *Regles* i *La brama* (v. 32). Cf. el § 5.1. La història encara tindria una darrera fase: com ocorre en altres casos de formes verbals comparables (*puc*, *estic*, etc.), també *só* rebria el reforç articuladori d'una [k], que en faria la forma *sóc*, reconeguda avui, juntament amb *só*, per la normativa gramatical.

Com deia, *som* romangué incòlume en algunes zones del domini lingüístic, on encara avui el considerem un tret dialectal caracteritzador: el parlar de les Illes, que es val d'un *som* no compartit en el llenguatge col·loquial; afegim-hi encara un àmbit al nord-est del català oriental (part del Gironès i de la Garrotxa) (*apud* DECAT, s. v. *ésser*); ací la distinció amb la forma del plural queda assegurada perquè aquesta hi ha conservat una *-s* final etimològica: *jo som* / *nosaltres soms* (ll. *sumus*). Amb tot, hi alternen les solucions *som* / *sóc*.

En els primers decennis del s. xx la forma *som* ocupava un territori força més extens. Segons les dades de MOLL (1932, núm. 61, p. 32), hom l'havia enregistrada al Rosselló, la Cerdanya, el Ripollès, la Garrotxa i l'Empordà. Cal afegir que la solució *só* (que no entra en la correcció de la regla present) també es trobava, en zones menys compactes, una mica pertot arreu a la part septentrional del domini lingüístic.

Conclusió. Defensa de la forma més pròpia de la llengua literària i ensems la més comuna, contra una solució dialectal, la qual, de més a més, devia semblar un arcaisme ja superat.

88) «tu est aquí per dir tu es aquí»

La morfologia verbal catalana es trobà amb una dificultat (compartida amb altres llengües): per raons òbvies de fonètica històrica, els derivats de les formes llatines de segona i tercera persones del verb copulatiu (*es, est*) havien de donar un resultat coincident en català: *tu és, ell és* (car el grup consonàntic final *-st* se simplificava en *-s* en aquesta posició). I si en altres ocasions l'homonímia no creava problemes de comunicació (*jo era / ell era*), en el cas present la llengua necessità d'assegurar-se que no es confondrien els significats 'tu ets' i 'ell és'. I se n'assegurà reemplaçant la forma *[tu] és* (que era el derivat fonètic regular) per la solució *tu [ets]* (amb una sibilant africada). En la llengua medieval la successió *[ets]* s'escrivia indistintament *est* o *ets*. Exemple tipus: «Ara, Tirant, *est* posat en llibertat» (*Tirant*), on sens dubte *est* es pronunciava *[ets]*. Si no, no corria el risc de perdre's la *[t]* de la forma *est* davant consonant? (*[stp]* > *[sp]*). Això vol dir que, baldament la grafia d'aquesta forma verbal encara no fos acabada d'establir, la pronunciació ja devia ésser sempre *[ets]*. Sobretot tenint en compte que la pronunciació *[ets]* és, com veurem, granment estesa al domini lingüístic.

La justificació de la forma *ets* ha estat, doncs, un tema d'estudi obligat en la gramàtica històrica catalana. L'any 1951 vaig intentar de donar-ne una explicació [BADIA (1951), p. 238, 267 i 375], que resumeixo. Sabem que, per a la pers. 5 («vosaltres»), el llatí feia *estis*; ara bé, atès: *a*) que aquesta forma havia estat substituïda en llatí vulgar per *sutis* (i així es constituïa una sèrie *sumus, sutis, sunt*, més consistent que la clàssica); *b*) que la substitució provocava que *estis* romangués marginada (viva, però «a l'atur»), i *c*) que sempre es tractava de la segona persona gramatical, en singular o en plural (en la qual, per raó del ja iniciat tractament de *vós*, es desdibuixaven les diferències de nombre), la llengua catalana resolgué l'enutjosa homonímia *tu és = ell és* a base d'incorporar-hi el derivat del ll. *estis*. Tal derivat no podia ésser sinó *[ets]*: els grups de tres consonants perden la primera quan aquesta i la tercera són idèntiques, i en resta un grup de dues consonants: *est's* > *ets* (cf. *aquests*, pronunciat correntment *[aquets]*; **die Merc[u]rri + -s* > ant. *dimecres* > mod. *dimecres*). Cf. el núm. 185 (*arbre* > *abre*).

Crec, doncs, que la llengua ja nasqué amb la solució *[ets]*, per tal com l'articulació **[ets]* és inviabile: *ests* no és sinó la grafia que representava la pronunciació *[ets]*.

Per més que persisteixo en la meva interpretació, no desconec que existeixen altres propostes. Les principals són les següents.

a) Pierre Fouché parteix del pl. *estis*, que donaria **ests*; llevant-ne la marca *-s* de plural, en sorgiria el sing. *est*, el qual, quan la *-s* verbal ja no indicava plural, incorporaria la *-s* de la pers. 2: **ests*, que, per dissimilació, arribaria a *ets* [FOUCHÉ (1924a), p. 176 i (1924b), p. 180].

b) Joan Coromines parteix de la forma medieval *est*, canviada en **ests* «perquè acabés en *-s* com totes les formes d'aquesta persona», i després *ests* hi fou reduïda a *ets* [COROMINES (1971), p. 327].

c) Eduard Blasco pensa en una aglutinació de *es + tu*, a fi d'evitar el sincretisme entre les pers. 2 i 3, i ulterior metàtesi consonàntica: **estu* > *est* > *ets* [BLASCO (1984), p. 159].

d) Emili Casanova explica que *est* prengué per analogia la *-s* de la pers. 2: *ests* (que documenta abundantament) i admet que a començos del s. xv aquesta forma seria pronunciada efectivament. Després, reduïda a *ets*, per la dificultat articulatòria que presenta els grup *sts* [CASANOVA (1986), p. 471-472].

Com he dit, la forma *ets* és la més estesa. Existeixen, encara, tres altres solucions: *eres* a València [cf. CASANOVA (1986), p. 475-486] i *sés* a l'Alguer (que obeeixen a mecanismes diferents) i *[tu] és* en una dotzena llarga de localitats de l'occidental [cf. MOLL (1932), núm. 61, p. 32]; cal dir, però, que en aquestes localitats, *[tu] és* s'oposa justament a *[ell] é*, o sigui que l'enutjosa homonímia hi és salvada per un altre camí.

La manera de resoldre la present correcció sembla contradir-se amb el núm. 229, on hom no deixa de criticar la forma *[tu] es*, justament la que ací és defensada. De totes maneres, allí no es tracta de condemnar una forma (*es*), sinó una frase sencera («quant ha que *es* nat»), sobretot pel to amb què és proferida. I és el to el que hi veiem especialment blasmat.

Parlant de contradiccions, i tornant a la regla que ara comentem, hi enregistrem un cert canvi de criteri respecte a l'anterior (núm. 87), que també tractava del verb *ésser*: allí hom recomanava la solució més corrent (*só*), no la més etimològica (*som*), mentre que ací les *Regles* es pronuncien obertament per la solució gràfica llatina (*tu es*).

Última remarca: atent a la morfologia verbal (*est / es*), l'autor de la norma no plantejà un tema que ja començava d'ésser diferenciador: l'adverbi *aquí* com a segon terme de la triple gradació locativa. No m'hi fico perquè ara ens hem de limitar a allò que és objecte de correcció, i que ja ens dóna prou feina. Només diré que, en el llenguatge senzill de les cartes familiars o d'afers del s. xv, *aquí* manté el seu valor específic, en oposició a *ací* (primer terme), en terres tant valencianes («ha de venir *ací*... / ...que dita nau sia partida d'*aquí*», carta de València a Barcelona, a. 1480), com catalanes («comestic *ací* ab lo llaüt que noliegí *aquí*», carta de Cotlliure a Barcelona, a. 1469) [MARTORELL (1926), p. 76 i 82, resp.].

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, contra la forma corrent (no pas vulgar).

- 89) «estudi per dir **studi**»
- 90) «Esteve per dir **Steve**»
- 92) «escuder per dir **scuder**, e molts semblants»

Les tres regles versen sobre la mateixa correcció: la *s-* líquida inicial de mot, habitual en llatí (i no solament en llatí), repugna a la pronunciació del català (i d'altres llengües). Aquestes llengües solen resoldre la qüestió mitjançant l'anteposició d'un so (generalment una [e]), que permet que la *s* originària s'articuli com a implosiva dins la nova síl·laba així formada. La solució adoptada encaixa en l'estructura de la llengua catalana: tant es produïa a l'època d'orígens (ll. *stare* > cat. *estar*), com s'ha anat produint sempre i encara avui mateix (anglès *starter*, que, pronunciat [estàrter], ha donat peu a l'anglicisme ja catalanitzat *estàrter*, així al DIEC).

Les tres correccions presents són tants altres testimonis de la reacció que descriu, situada ara al s. xv. No en dubtem: la pronunciació corrent de tots tres mots era la de les formes reprovades: [estudi], [esteve], [escuder]; tampoc no és dubtós que la pressió culta induïa a fer escriure la *s-* inicial, a la llatina (cf. les formes *studium*, *Stephanu*, *scutu* +

-*ariu*). Com d'habitud, les *Regles* se signifiquen prenent partit a favor de la solució llatinitzant. De resultes dels dos factors assenyalats (pronunciació popular i escriptura cultivada), la producció escrita en català antic presenta ambdues solucions, i és usual que en els manuscrits d'un mateix autor, RLL posem per cas, es trobin tant *estudi* com *studi*. La situació es repeteix per a *Esteve* i per a *escuder*.

Conclusió. Defensa de la grafia culta (corresponent a la dicció llatina), contra la pronunciació corrent.

91) «*stiu* per dir *estiu*»

A primera vista, la norma present es contradiu amb les que acabem de comentar (núm. 89, 90 i 92), perquè hom hi condemna justament allò que abans recomanava. La contradicció és només aparent, car les *Regles* continuen propugnant la solució culta llatinitzant. La diferència és clara: si abans les formes etimològiques començaven per *s-* (*studium*, *Stephanu*, *scutu* + *-ariu*), ara és el mot llatí el que ja tenia la vocal inicial, i, per tant, la que cal defensar, contra tota altra deformació. En efecte; el ll. *aestas* 'estiu' aviat donà peu a una frase que el reemplaçà: *aestivum* [*tempus*], i fou aquest adjectiu, ja substantivat, el que derivà en *estiu*. *Estiu* és, doncs, la solució més procedent, i se'n podria citar una rastellera de mostres (RLL, Jaume I, *Crònica del Cerimoniós*, BMETGE, etc.).

Les vacil·lacions de la llengua medieval i també l'abundor de noms amb *s-* inicial feta *es-* (com els dels núm. 89, 90 i 92) foren responsables d'una forma *stiu*, que no deixa de trobar-se amb relativa freqüència (els manuscrits lullians presenten adés *estiu* adés *stiu*). S'hi afegí la ultracorrecció: no faltava qui, veient que s'havia d'escriure *studi* i no *estudi*, en feia un gra massa i, aplicant la norma a *estiu*, creava un fals *stiu*. És segur, emperò, que això només succeïa en la llengua escrita: tothom pronunciava [estiu].

Encara sobre la pronunciació: més modernament, aquesta ha estat deformada en [istiu], molt corrent avui (però aquest fenomen, explicable per acció de la *í* tònica o per fonètica sintàctica, no té res a veure amb la correcció del s. xv).

Conclusió. Defensa de la pronunciació corresponent a la forma escrita correcta, contra un vici de pronunciació (si doncs no era tan sols una grafia errònia).

93) «*esgleya* per dir *església*»

La paraula llatina *ec[c]lesia* (d'origen grec) seguí processos diferents, segons dos registres de llenguatge ben comprensibles.

a) *Nivell popular.* L'ús corrent del mot, habitual a l'edat mitjana per diversos motius (pel poder de l'estament clerical, el clima de religiositat formal imperant, la cita setmanal al temple, etc.), havia anat llimant la fonètica d'aquesta paraula fins a fer-ne derivats com [es]gleya, esglea, glesa, etc. (*apud* DECAt, s. v. *església*).

b) *Nivell elevat.* L'ús culte del mot, no menys habitual a l'època (en boca de persones d'institucions pastorals, de l'Administració eclesiàstica, entre escriptors, etc.), feia que en aquests medis la paraula es mantingués mínimament modificada respecte als sons originaris: *església* (ací no em referiré a la *-s-* de la síl·laba inicial, ni a solucions del tipus *iglésia*, que tanta acceptació havia de tenir fins als nostres dies, per tal com són factors comuns als dos termes en joc).

Com que ambdós tractaments conflueixen en una mateixa societat, també hi conflueixen els vocables corresponents. Diguem, d'entrada, que RLL emprà tant *esgleya* com *esglé-*

sia, amb evident predomini d'aquell sobre aquest. Un comportament semblant (donar la primacia a *esgleya*) observen la majoria de textos medievals (DescLOT, Muntaner, Eiximenis, BMEtGE, ACANALS, *Spill*, etc.). Tanmateix, la forma sàvia *església* no deixa de trobar-se, no sols en RLL, com dic, sinó també en gairebé totes les fonts esmentades. I en una corba ascendent d'ús: a partir de mitjan s. xv els escriptors van preferir cada vegada més *església* a *esgleya* (la mostra més eloqüent n'és la proporció amb què tots dos mots es presenten en el *Tirant*), i cap a la fi de la centúria el primer s'havia imposat pràcticament al segon. De la primitiva hegemonia de *[es]gleia* donen testimoni encara avui nombrosos topònims, com *l'Esgleiola* (Berguedà) i *s'Esgleieta* (Mallorca).

Conclusió. Defensa de la forma més correcta (i ja la més general aleshores), contra la forma esdevinguda arcaica.

94) «nosatres per dir nosaltres»

Recordem la formació d'aquest pronom: originàriament usat en la seva forma simple *nós*, després esdevingué, per composició amb el derivat de *alteros*, el pronom de primera persona del plural característic de la llengua. Abans de quedar així consolidat, posseïa un matis de diferenciació entre el col·lectiu al qual pertany el qui parla i el col·lectiu al qual ell s'adreça (semblant a l'oposició que implica el fr. *nous autres*).

La forma composta *nosaltres* ja apareixia en els textos lullians (*GlosLul*), s'anà propagant en la llengua medieval i era ben habitual en el s. xv. Però allò que les *Regles* posen en qüestió no és pas l'alternança *nós* / *nosaltres*, sinó la manera de pronunciar el pronom ja integrat. El fet és que el segon element de la composició (*altre*) tenia des d'antic una segona forma (*atre*) que, naturalment, fou mantinguda en l'aglutinació; així sorgí un paral·lelisme en oposició fonètica però amb identitat de significat: *nosaltres* / *nosatres*. També en oposició de nivells d'ús, car la forma admesa en els textos literaris medievals era gairebé sempre la primera (i ho ha estat tostemps, com ho prova que avui sigui l'única reconeguda per la normativa). Una vegada més, les *Regles* i *La brama* defensen la forma correcta *nosaltres* (que Gassull posa àdhuc en boca dels pagesos, al v. 53). Cf. el § 5.1. Al núm. 231, que recomana *altre*, hom no dubta sobre la presència de *l* en aquest mot (que afecta àdhuc la forma allí reprovada: *altro*).

Les coses es compliquen, perquè el panorama morfològic de *nosaltres* en la llengua col·loquial i dialectal d'avui és enormement ric de solucions diferents (i cal suposar que sempre ha estat així, jutjant-ho per les variants dels manuscrits medievals): *nosaltres*, *nosaltros*, *naltros*, *noltros*, *nosatres*, *nosatros*, *mosatros*, etc., són només un petit repertori d'un mosaic complicadíssim. El lector en trobarà abundosos detalls al DCVB, per exemple. Diverses formes es troben en un mateix indret, les mateixes persones es valen de formes diferents d'un cap de dia a l'altre, etc. La solució ací condemnada és avui molt estesa al País Valencià, bé que no manca pas al Principat.

Conclusió. Defensa de la forma més corrent en la llengua comuna, contra una de les formes tingudes per massa col·loquials, vulgars i tot. Des de l'angle dialectològic (i malgrat la dificultat de generalitzar), reprovació d'una forma molt estesa en valencià.

95) «què deys per dir què dieu»

Per a la pers. 5 («vosaltres»), el verb *dir* presenta, en català antic, les tres formes següents: *deits*, *diets*, *dieu*. Les enumero en un ordre que pot passar per cronològic. To-

tes elles deriven de la forma llatina corresponent (*dicitis*). D'entrada, pot semblar que la primera conserva l'accent on el tenia el verb originari (ço és, damunt el radical: *dicitis* > [déits]), a diferència de les altres dues, que suposen un desplaçament accentual: *dicitis* > *diets* > *diu* (el procés *-ts* > *-u* és normal, cf. ant. *cantats* > mod. *cantau*). Tanmateix, aquesta primera impressió mancaria de fonament: en totes les llengües romàniques el punt de partença ha estat la forma *dicitis*, amb l'accent remogut vers la part flexiva del verb [COROMINES (1971), p. 270-272]. Passà, però, que *deïts* sofrí un nou desplaçament d'accent, a favor de la vocal més oberta (cf. *beneit* > *beneit*), que de fet restablí la situació anterior: *deïts*. Per altra banda, les altres dues formes (*diets*, *diu*) pressuposen una analogia que no ha afectat d'altres verbs monosíl·labs catalans (com *fer*, que té *feu*; cf., en canvi, *dur*, amb la forma ja analògica *duen*).

Avui la primera forma és característica del parlar de les Illes (pr.: [deis]) [MOLL (1932), núm. 58, p. 18], i també, segons que sembla, d'un petit racó de la Ribagorça (on s'ha conservat llarg temps la sibilant africada: [deits]). La resta del domini lingüístic ofereix la solució *diu* (ultra diversos casos analògics amb [g]: *digueu*, etc.).

Conclusió. Defensa de la forma comuna, contra un arcaisme. Si mirem el mapa geolingüístic, la reprovació es concreta en el dialectalisme balear.

96) «calçar guants per mettre o posar-se guants»

Tots tres verbs són corrents en la llengua antiga. Els dos recomanats (*mettre*, *posar*) hi tenien accepcions molt generals, que els feien sinònims i, fins a un cert punt, concurrents: en el decurs de la història de la llengua es nota una tendència, per part de *posar*, a ocupar espais significatius que de moment anaven a càrrec de *mettre*. Pel que fa al verb condemnat (*calçar*), cal dir que sempre tingué (com té encara avui) un camp semàntic més reduït: suggereix sobretot l'acció de 'posar el calçat (a algú)'. És obvi que *mettre* i *posar*, d'abast molt ampli, contenien *ipso facto* el significat precís i concret de *calçar* i que, per tant, podien reemplaçar-lo, com vol l'autor de les *Regles*.

L'objectiu de la correcció devia ésser d'evitar l'ús impropï de *calçar* (en aquest cas), car, com hem dit, en rigor és un verb que val per a l'acció referida als peus (i no per a la de cobrir les mans, ja que es tracta dels guants), com li ho atribueix la frase censurada (*calçar guants*). És cert que el DCVB (*s. v. calçar*), després d'inserir quatre accepcions, totes referides als peus, n'insereix una cinquena que diu: «posar-se a la mà una peça d'indumentària (guants, didals, etc.)» (però, a l'hora d'exemplificar-la, només troba la present correcció de les *Regles*, seguida de dos casos moderns). En aquest sentit, la norma és procedent: *calçar guants* és impropï.

Per altra banda, així hom proscriu un terme específic (d'indumentària), tot substituint-lo per dos termes igualment impropï; ara, però, per massa amplis: *mettre* i *posar* es poden dir de tantes coses! Diríeu que ací l'autor de les *Regles* s'acosta a un criteri sorprenent (que aplica almenys als núm. 156, 254, 262, 266 i 294, i prou que li'n fem retret), pel qual rebutja un terme específic (i més adequat) i en recomana un altre de més genèric (que sembla desaconsellable). Cf. el § 11.1. Només una mostra: el mateix DCVB (*s. v. posar*, un del vocables recomanats) dóna, entre d'altres, l'accepció «aplicar-se una cosa, sobretot una peça de vestir, un cosmètic, un medicament extern» (reconeguem que s'hi alludeix al vestit, però no a les sabates). El DIEC (*s. v. posar*) cita alguns exemples de vestir («posar l'abric a un nen», «posar-se l'abric, el capell»). Se'n conclou que *mettre* o

posar-se guants no eren la millor manera de corregir l'impropi *calçar guants*? Amb tot, les *Regles* afinaven força, com ho confirma que avui tots «ens posem els guants».

Conclusió. Defensa d'una expressió genèrica (*mettre*) que ja inclou la designació de l'acció, o d'una altra expressió, igualment genèrica (*posar-se*), que acabarà imposant-se, contra una frase que violenta el significat originari del mot que n'és el nucli.

97) «mans de cavall o mula per dir **peus d'avant**»

Aquesta norma no deixa d'ésser curiosa, almenys per dues raons. La primera: els seus dos termes responen a les definicions que els diccionaris anomenen «per analogia», «per extensió», etc. Després de donar-ne el significat fonamental, el DIEC afegeix que *mà* també és, «per analogia, en zoologia, la part corresponent de les extremitats anteriors dels altres vertebrats»; semblantment, després de definir la paraula *peu*, remarca: «dit alguna vegada de la part terminal de les potes dels animals que correspon anatòmicament al peu o a la mà de l'home» (DIEC). Sembla, doncs, que, en un pla metafòric, *mans* o *peus d'avant* tot és u. Per què, doncs, blasmar aquell per recomanar aquest?

La segona raó que fa curiosa la norma present és que oblida la paraula que més exactament expressa el significat que li és subjacent, ço és: *pota*. Aquest mot és enregistrat des del s. XIV i té una presència normal en la llengua de l'època; tanmateix, ben aviat s'hi produeix una clivella: la incorporació de *pata*, especialment en els parlars valencians (de la qual tenim notícies en el s. XVI, car figura en OPOU). Serà per la dualitat *pota* / *pata* que hom prescindiria d'aquest mot al moment de criticar *mans de cavall o mula*? De totes maneres, sens dubte *peu* (forma recomanada) sempre és més a prop de *pota* (forma pròpia) que de *mà* (forma rebutjada).

El sentit analògic o extensiu de *mans* i *peus* de què parlem ací és antic. Per a *mà* 'pota de davant d'un animal...', el DCVB cita exemples de RLL, *Eximplis* i el de les *Regles*; per a *peu* 'part terminal de les extremitats dels animals...', en cita de BMETGE i *Tirant*. També en conté un altre, d'Eiximenis, sobre l'extensió de significat de *peu* (*apud* DECat).

Darrera remarca: el mot *avant* (dins l'expressió recomanada *peus d'avant*), si és d'ús general arreu del domini lingüístic, és sobretot viu al País Valencià: la resposta espontània a algú que truca a una porta hi és: *avant!* (en comptes de *endavant*, *passen*, etc., que se senten per les altres regions).

Conclusió. Entre dues expressions metafòriques equivalents, defensa de la que s'acostava més al sentit recte, contra la més impròpia. La forma recomanada comptava amb un determinatiu típic dels parlars valencians.

98) «**Gergori** per dir **Gregori**»

Nom de sant (i, per tant, nom propi de persona), que sempre és escrit amb la grafia que ací té la forma recomanada (*Gregori*), sense deformacions dignes de comentari. Ara bé, a propòsit de deformacions, la norma present en critica una: l'element vocàlic que a vegades es desprèn de la consonant *r*; cal abandonar, doncs, la pronunciació [gergori], incorrecta (que, per cert, exigiria d'ésser escrita **Guergori*), i substituir-la per la correcta de [gregori]. Una situació comparable amb la del núm. 18 (*Gerau* / *Grau*), on hom tampoc no tenia consciència que hi manqués una *u*, per a evitar la pronunciació [jerau].

Situació comparable, sí; però no idèntica. Si fos la mateixa, ací tindriem [geregori] (per més que no excloc que aquesta pronunciació no sigui una fase prèvia a la forma

blasmada *Gergori*). Tot gira entorn del caràcter quasi vocàlic que sovint té la bategant [r] en la dicció afectada: [g(a)ran] per *gran*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació.

99) «**Juhan per Juhann és cognon**»

Com ja ho hem vist a l'edició crítica del text (§ 8.2) (i el mateix lector ha pogut comprovar al facsímil), la lectura d'aquesta norma és difícil; i si ja ho és prou el terme condemnat, més ho és el que hom recomana per a substituir-lo.

El text, brevíssim, és escrit per una mà aliena a la del text general i sembla escrit amb presses i amb lleugeresa: *a*) el nom reprovat i el nom recomanat no es veuen gaire diferents; *b*) la prep. *per* i la forma verbal *és* es contradiuen des del punt de vista sintàctic, i *c*) l'autor hi ha comès un error, en escriure *és cognon* (en comptes de *és cognom*), probablement per distracció.

Pel que fa al fons de la correcció, només se m'acut una remarca. *Joan* (que seria *Juhan* en el text) és un nom de pila (que, per cert, ja és objecte de correcció al núm. 180). Aleshores, la regla potser vol cridar l'atenció a no prendre un nom per un cognom, per allò que sovint aquell «diu més» a qui el sent que no pas aquest (que moltes vegades no li suggereix cap significat). Altrament dit: en general, el repertori de noms de pila de l'època era conegut de tothom, però els cognoms podien sorprendre per estranys o desconeguts.

100) «**nerenny [nerenni] per nerey [nerei]**»

Totes dues paraules són oxítones, de manera que cal accentuar-les damunt la síl·laba la vocal de la qual és representada per una *y* grega. Hi afegeixo la notació fonètica.

Es tracta de dos derivats del ll. *nigrū* (ac. de *niger*). En realitat, el grup consonàntic llatí *gr* arriba, en la seva evolució popular fins al català, a tres resultats diferents: *a*) *gr* (que donà més directament *negre*); *b*) *ir* (com el ll. *flagrat* > *flaira*), i *c*) *r* (com **agranione* > *aranyó*). En el cas que ara ens ocupa, el ll. *nigrū* explica tant *negre* com *nere* (amb un grup de derivats al qual pertanyen *nerei*, *nereni*, *neral*, etc.). És curiós que sovint apareixen mesclats mots obtinguts per dos dels processos indicats (*negre* i *nere*): *a*) *negri* 'de raça negra' (cf. «aquest rei Escariano [...] era tot *negre*, car era senyor dels *negrins* d'Etiòpia», del *Tirant*); *b*) *nerei* 'negros' (cf. «fadrina *nerayna*» [nereina], doc. de 1410; «gran flota de cabells *narayns*», del *Curial*).

D'ambdues sèries de derivats existeixen força mostres en textos i documents de la quinzena centúria. I, a començos del s. xvi, BUSAN ho rubrica: «*Nereina* cosa :: fuscus, -a, -um». Menys documentada és la forma amb *n*: *nereni* (la que condemnen les *Regles*), evidentment equivalent a *nerei*. Podem inferir-ne que era una deformació ocasional i d'escassa projecció social. Algú, per influx de la *n*- inicial, deuria haver repetit aquest so a la síl·laba tònica, amb funció de consonant antihiàtica.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació.

101) «**Sebria per dir Cyprià**»

Crítica de la manera d'expressar un nom propi, transcrit segons la pronunciació popular [sebria], i proposta d'escriure'l d'acord amb la grafia etimològica: *Cyprià* (en llatí era *Cyprianus*, nom d'un bisbe africà de Cartago). Tres discrepàncies separen les dues solucions.

a) La consonant inicial. Durant llarg temps, la *s-* i la *c-* (davant *e*, *i*) havien correspost a dos sons diferents: la [s] i la [ts], resp. Tanmateix, a l'època de les *Regles* ambdós signes conflüen a representar un únic so consonàntic: la sibilant sorda [s]. Cf. els núm. 9, 10 i 11, i també núm. 135. La qüestió es redueix, doncs, a un simple afer d'escriptura.

b) La vocal inicial àtona. Es tracta d'un hellenisme, llatinitzat en *Cyprianus*. Malgrat que la *y* tenia en grec el valor fonètic de [ü], i que literats i erudits romans n'extrafeien la pronunciació en introduir en el llatí acadèmic mots que contenien la *y* (per això anomenada «grega»), en el llatí corrent la *y* grega i la *i* llatina s'identificaren. Per tant, en l'evolució del llatí vers el romanç, la *y* de *Cyprianus* es transformà en *e*, com qualsevol altra *i* del llatí parlat.

c) La consonant sorda del grup *pr*. Com és sabut, aquesta consonant esdevé la sonora corresponent (cf. *aprile* > *abril*). D'ací que *Cyprianus* es resolgui per via popular en *Cebrià*; d'ací també que, tractat com a forma culta, el grup *pr* romanguí immodificat (*Cyprià*).

No cal dir que els pobles o caserius o santuaris de les terres de llengua catalana que es troben sota l'advocació de sant Cebrià (en nombre de mitja dotzena) duen el nom en la seva versió popular (si bé en alguna ocasió els goigs del sant l'anomenen *Ciprià*, per influència culta).

Conclusió. Defensa de la forma llatinitzant, contra la solució popular corrent.

102) «sen Ment per dir sanct Nen»

La forma recomanada és una reducció vulgar del nom propi *Senè* o *Senèn* (el DCVB en cita exemples provinents dels reculls de Milà i Fontanals). És un sant que sol anar aparellat amb sant *Abdon*, semblantment abreujat en *Non*. Pagesos i hortolans hi estan ben familiaritzats. Coneguda és la dita «per sant *Nen* i sant *Non*, pebrots i tomàquets» (d'altres diuen «sant *Nin*»). Llur advocació se celebra pel juliol, al ple de la collita d'aïtals hortalisses. A Mallorca els anomenen «sant *No* i sant *Nè*» (< *Abdó* i *Senè*) i són venerats en alguns pobles de l'illa. Ací l'autor de les *Regles* es mostra respectuós de la tradició popular, sense oposar-hi expressions cultes que no hi vindrien a tomb.

Si sant *Nen* és un escurçament vulgar, i, d'altra banda, no deixa d'ésser l'expressió recomanada, què no caldrà pensar de la condemnada *sen Ment*? Hi veig dues explicacions possibles:

a) La norma constitueix una mostra del fenomen dit *equivalència acústica*, pel qual els parlants trabuquen certes formes de llenguatge, pel veïnatge existent entre el so originari i l'adoptat. En aquest cas, seria una equivalència entre nasals: [m] = [n] (com en l'antropònim *Micolau* per *Nicolau*, cf. el núm. 186). Algú devia dir un dia *Ment* en comptes de *Nen* (potser ajudat per una mena de dissimilació entre nasals: *n - n* > *m - n*) i l'error hauria fet prou fortuna perquè fos justificat de rebutjar-lo.

b) La segona possibilitat és més subtil. Hi fan pensar: 1r) la forma *sen* (per *sanct*), probable índex d'atonicitat, com si la successió [senmén] tingués un sol accent (en lloc de tenir-ne dos, un de secundari i un de principal: [sàn-mén]); 2n) l'existència d'una *-t* final en *Ment*, que allunya de manera ben remarcable aquest nom del recomanat *Nen*. D'on pot venir aquesta *-t*? Em demano si no s'hauria produït ací una confusió amb un «sant Miniato», docum. al s. vi, el qual sembla donar raó del topònim *Sentmenat* (Vallès Occidental).

Ultra les disquisicions fetes, és evident que la regla present també corregeix *sen* per *sanct* (cf. el núm. 248, *sancta*).

Conclusió. Defensa d'una forma admesa (encara que pertanyent al llenguatge col·loquial), contra una alteració fonètica (*b*, 1r), o contra un encreuament degut a un altre nom (*b*, 2n).

103) «copoll per dir capoll»

D'entrada, sembla que els dos termes en joc no n'assegurin la sinonímia indispensable perquè l'un hagi d'ésser reemplaçat per l'altre. Tanmateix, els camins se'ns aplenen a mesura que ens introduïm en llur estudi. Si el DIEC (que entra *capoll*) ignora *copoll*, el DCVB, en canvi, els enregistra tots dos. *Capoll* hi té set accepcions; *copoll*, sis. Entre totes elles hi ha quatre coincidències manifestes, dues de les quals són per a mi inqüestionables. Això permetrà de salvar la correcció. De moment em referiré als dos significats equivalents (que el DCVB defineix amb les mateixes paraules), i després alludiré als restants.

a) 'Poncella; la flor abans d'obrir-se' (així per a *capoll* i per a *copoll*). Aquest apareix en la llengua antiga (*Alcoati*), d'aquell no sembla que n'hi hagi documentació. En canvi, avui sembla que només el primer és d'ús general (cf. DCVB).

b) 'Tija que uneix el fruit a la branca' (també així per a tots dos mots). Ací disposem de testimonis anteriors o coetanis a les *Regles*, tant de *capoll* (*MicerJohan*) com de *copoll* (Eiximenis, *DIEÇMenesc*), deixant de banda els exemples moderns (que, en aquesta accepció, tenen *capoll* com a única forma enregistrada). La concurrència d'ambdues significacions (si més no en català antic) justifica que hom recomani un significat (*capoll*) i reprovi l'altre (*copoll*). I això tant per a la primera accepció com per a la segona.

Reprenç la llista amb altres dos parells (no tan evidents com els precedents).

c) *Capoll* 'la volva o bolló que cobreix el gra de blat', que el DCVB situa en terres valencianes de la Ribera Baixa (Cullera, Sueca) i de la Safor (Ador); *copoll* 'blat vestit, sense llevar la clovella', atribuït a l'Hospitalet de Llobregat. Bé que hom no pot dubtar de l'afinitat entre les dues definicions, la geografia moderna i la manca de documentació antiga ens obliguen a ésser circumspectes.

d) *Capoll* 'agafall cilíndric situat al capdamunt de la baldufa, que serveix per lligar-hi el cordó que s'empra per fer-la ballar' (segons el DCVB, es troba en català oriental i en balear); *copoll* 'baldufa, joguina que es fa ballar' (localitzat pel mateix diccionari al Penedès) (aquell correspon al cast. *pezón*; aquest, a *trompo*). Ací es repeteixen les circumstàncies del cas anterior: sentits afins però no idèntics, geografia dissemblant, absència documental antiga, expliquen una posició de reserva.

El mecanisme fonètic que explica l'error denunciat en aquesta regla no presenta dificultats; es tracta d'una assimilació de la vocal àtona inicial de mot a la tònica següent: *a - ó > o - ó*; així, *capoll* ha esdevingut erròniament *copoll*, en una dicció descurada.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació.

104) «garballons per dir mergallons»

Notes prèvies:

a) Encara que *mergallons* sigui la forma recomanada, la seva primera vocal s'ha de llegir com una *a*. Ho palesa la manera de pronunciar el mot a totes les terres que dis-

tingeixen entre *a* i *e* àtones, on sempre se sent *a*. Una prova més que el barceloní Pere Miquel Carbonell confonia *a* = *e*.

b) Ací ens limitarem als noms d'una planta pròpia de la Catalunya seca, del País Valencià i de les Illes (*bargalló*, *garballó* i *margalló*); però hem de reconèixer que l'*espígol* 'planta aromàtica mediterrània' (DIEC) també rep el nom de *barballó* al nord-est del Principat; són quatre denominacions que, malgrat la diferència de llurs significats (*Chamaerops humilis*, les tres primeres, i *Lavandula officinalis*, l'última) pertanyen a un sol sistema lèxic, pel que fa a l'etimologia i a l'estructura. Dit això, limitem-nos ara a la correcció estricta que plantegen les *Regles*.

Com d'habitud, la present correcció es redueix a dos termes: l'incorrecte (*garballons*) i el correcte (*mergallons*). De fet, però, ho acabo d'insinuar: les paraules que hi intervenen són tres, totes tres mantingudes fins avui amb prou consistència perquè hagin pogut aparèixer al DIEC, que vol ésser *general* (i no pas *dialectal*). Heus-les ací, per ordre alfabètic, i tal com hi figuren: *a*) *bargalló* (sense definir-lo, remet a *margalló*); *b*) *garballó* (semblantment, manca de definició, i nova remissió a *margalló*), i *c*) *margalló* 'palmera autòctona, de fulles palmatipartides, que s'empren per a fer escombres, sàrries, estores, etc.'; 'lluc tendre comestible d'aquesta planta'. Les *Regles* del s. xv recomanen la mateixa forma que la lexicografia del s. xx havia de preferir a les altres dues (feta la reserva de la *e* àtona inicial, que cal llegir *a*).

Com s'explica l'avantatge de *margalló* damunt els seus dos sinònims? D'entrada, dins un problema etimològic ben envitricollat (en el qual, emperò, no entrarem), les formes més genuïnes són les que comencen per labial (*bargalló*, *barballó*, *margalló*); en segon lloc, aquestes formes són les més representades, tant per la documentació històrica com per la localització geogràfica d'avui. Origen, exemples medievals i testimonis geolingüístics moderns, tot hi va a favor (especialment, a favor de *margalló*). En efecte, segons les dades recollides en el DCVB, *margalló* és el més estès de tots tres termes, i ho és amb una geografia prou coherent, ja que ha estat enregistrat, ultra Reus, a Ulldecona, Lluçena, Castelló, València, Gandia, Pego i Alacant (i ja és sabut que els fils de la xarxa de localitats d'aquest diccionari formen sovint unes malles molt amples: ben segur que entre les poblacions esmentades es trobaven més ocurrencies de *margalló* que les que els seus autors aplegaren). Ara afegim-hi *bargalló*: aquest és viu, sempre segons el DCVB, a Tarragona, Tortosa, Ulldecona i València.

Voldria insistir en la coherència geogràfica: *margalló* és propi de gran part de la Catalunya seca i, sense solució de continuïtat, del País Valencià (a la Catalunya humida la planta no existeix i el nom no hi és conegut). Ja és hora de dir que el parell *margalló* / *bargalló* agrupa dues variants formals d'una sola paraula, separades, i ensems relacionades, per un cas d'equivalència acústica (en aquesta ocasió, de [b] = [m], cf. el cat. *berenar* pel ll. *merendare*). Tal constatació fa encara més compacta la zona d'aquesta paraula; en efecte: *a*) allò que semblava un illot de *margalló* en territori de *bargalló* (Reus) deixa d'ésser-ho (per tal com sempre es tracta del mateix mot), i *b*) les duplicitats d'Ulldecona i València (on coexistien pronunciacions amb [m] i amb [b]) ja no són sinó dues maneres de sentir la labial, per un probable defecte d'audició. BUSAN insereix *bargalló*.

Pel que fa a la localització de la paraula reprovada (*garballons*), cal dir que no és menys coherent ni menys compacta que la de *margallons* / *bargallons*: totes les mostres que en coneixem se situen a les Illes Balears. Tampoc no costa de justificar-la des del punt de vista lingüístic. Hi poden haver confluït dos factors: *a*) un de fonètic (transpo-

sició de consonants: «labial» [m] - «velar» [g] > «velar» [g] - «labial» [m]), i *b*) un d'encreuament de mots (a causa de *garba* 'feix d'espigues tallades'). Sembla que a les Illes Balears *garballó* hi coexisteix amb d'altres solucions (*apud* DECat).

Conclusió. Defensa de la forma tinguda per correcta, contra una alteració fonètica o una analogia lèxica. Mirat des de la perspectiva de la geografia lingüística, defensa de la solució més comuna, contra un dialectalisme baleàric.

105) «ayguo per dir aygua»

Bé que l'etimologia del mot en qüestió és prou evident (ll. *aqua*), la *i* del diftong [ai] no deixa de presentar dubtes de fonètica històrica. Ací, però, no ens n'hem d'ocupar, car aquest tret de pronunciació no és objecte de la regla.

De *ayguo* hom critica el tancament de la vocal final en la dimensió posterior o velar: *-a* > *-o*, pel contacte de la *-a* amb una aproximant gradual [w], amb la qual aquella fa un diftong creixent [wa] (cf. els núm. 81 a 83). Es produeix així un acostament recíproc d'ambdues articulacions: la del grup [gw] (velar, tancada) i la de la [a] (mitjana, oberta) que desemboca en les solucions [aigwo] o bé [aigo]. La primera d'ambdues solucions té una complexitat articulatòria (tres sons consecutius de localització posterior: [g], [w], [o]) que per via natural s'havia de simplificar en la segona: [go], tant més que no es tracta de la síl·laba tònica, sinó àtona, i final i tot.

La forma normal d'aquesta paraula, en el decurs de la història de la llengua, és la comuna *aigua*. És cert que la forma condemnada no deixa d'ésser enregistrada en múltiples ocasions, i el mateix RLL n'encapçala la llista; però no és menys cert que això ocorre en un nombre reduït de casos, sobretot si pensem que es tracta d'un vocable usat amb alta freqüència. L'autor de les *Regles* ja sabia per què la reprovava. També ací van d'acord les *Regles* i *La brama*, on Gassull pronuncia *aigua* adreçant-se als pagesos, els quals sens dubte no eren tan primmirats en llur llenguatge habitual (cf. el § 3.2, v. 37).

Ara bé, malgrat censures i desautoritzacions, l'ús tan repetit del mot *aigua* (que apareix en totes les boques i en totes les situacions) feia inevitables bon nombre d'alteracions. Quant a la llengua d'avui, en podem presentar tres blocs principals.

a) Les formes amb *-o* final: *aiguo*, *aigo*; aquella, prou inestable fonèticament, fou recollida al DCVB en un parell de localitats cap al Pirineu; la segona, en força indrets del català oriental (per a les Illes, vegeu el que en diré a continuació).

b) El tipus [aiga]. Molt estès a banda i banda del Pirineu (Rosselló, Cerdanya, Alt Urgell, etc.) i en nombroses contrades del català oriental. Correspon a una dicció molt popular (la que fa paral·lelament [llenga] per *llengua*).

c) El resultat típic valencià [auya] (que, de fet, el DCVB documenta arreu del País Valencià) ja ha d'ésser titllat més de vulgar que de popular, però és ben viu en el seu nivell.

Menció a part mereixen les solucions baleàriques, que responen, amb lleugeríssimes variants, a la pronunciació [aigo]. Dic que cal tractar-les a part, per tal com, si els tres blocs anteriors es componien de formes populars o vulgars, el tipus [aigo] dels parlars illencs és simplement un fet dialectal, d'un cert nivell social i pres en consideració.

Conclusió. Defensa de la forma correcta i tradicional, contra deformacions de pronunciació que caracteritzen certs nivells inferiors. En termes de geografia lingüística, defensa de la forma comuna, contra la solució dialectal balear.

106) «*flamayre* per dir *flumayre*»

El català antic posseïa, des dels mateixos orígens de la llengua, el mot *flum*, derivat directe del ll. *flumen*. No cal dir que *flumayre*, que també significa 'riu, sobretot d'una certa amplària', pertany a la mateixa família lèxica. Malgrat que sempre és escrit amb *-e* final, la paraula és del gènere femení.

Per més que no sigui una paraula que el lector de textos medievals trobi a cada pas, no deixa d'oferir exemples en alguns dels més característics (el DCVB n'esmenta de Muntaner, el *Tirant*, AFebrer). Justament aquest darrer, que l'empra a la seva versió de Dante, subratlla la relació de *flumayre* amb la llengua italiana (tema important, en el qual, emperò, ara no entraré).

Menys documentada és la forma proscrieta: *flamayre*. Se'n citen mostres escadusseres a partir del s. xv, i en el mateix *Tirant* fan acte de presència totes dues formes (rebutjada i recomanada). Ben segur que aquella havia arrelat més que no ho sembla, com ho proven algunes seqüeles en la toponímia: el DECat menciona *sa Flamaire*, a la sortida del port d'Andratx (Mallorca). *Flamayre* s'explica simplement com un cas d'assimilació de la vocal àtona inicial a la tònica següent: *u - á > a - á*; pot haver-hi ajudat el record d'una paraula corrent, de semblança palmària: *flama*.

Conclusió. Defensa de la forma comuna correcta, contra un vici de pronunciació.

107) «*cuydar* per *cogitar* o *creure*»

Els tres mots que intervenen en aquesta regla existeixen en català des dels inicis i serien exemplificables en llargues llistes de textos: en els dos extrems de la corba cronològica que ací ens interessa, tots tres es troben en RLL i tots tres es troben al *Liber*. Cadascun d'ells anà afaïçonant un significat específic, però això fou sempre dins el camp genèric de l'activitat mental. No deixa d'ésser simptomàtica la manera de donar-ne el DIEC els significats fonamentals, a l'hora de descriure la llengua d'avui: *a) cuidar* 'pensar-se, creure, presumir', especialment 'estar a punt (de fer una cosa, sobretot de patir algun accident, alguna desgràcia, etc.)'; *b) cogitar* 'meditar, pensar'; *c) creure* 'admetre com a cert', 'admetre com a cert allò que diu (algú)', 'tenir (algú) com a verídic en allò que diu', 'tenir fe'.

Les definicions del DIEC no són sinó el resultat de les evolucions semàntiques respectives.

a) Cuydar (emprat sovint també com a pronominal) significava en català antic 'pensar', 'pensar-se, creure's' i també 'estar a punt de fer (una cosa)'; se'n podrien presentar dotzenes de citacions (en autors i textos), però me n'abstinc, per tal com així no afegiríem res a les informacions ja donades. Es troba en tota mena de gèneres i de nivells.

b) Cogitar. Com és normal en un mot culte, solia tenir un sentit més abstracte ('meditar, pensar'), en contextos filosòfics o afins. Així, per exemple, en RLL i AMarch, però també en escrits d'altra mena, com Jaume I i *Curial*.

c) Creure. És, de tots tres, el que posseeix una ramificació d'accepcions més rica i més estesa. Un terme verament universal. També jutjo innecessari de furnir-ne exemples, els quals, per llur diversitat, encara podrien desorientar.

La primera part de la correcció (*cuydar / cogitar*) constitueix un dels casos més clars de l'actitud purista de l'autor de les *Regles*: la paraula reprovada és justament el derivat

fonètic, per via popular, de la llatina corresponent (*cogitare*); procés evolutiu: *cogitare* > *coy[i]dar* > *cuydar*. Al seu torn, aquest ètim fou igualment incorporat, immodificat, al lèxic savi del romanç català: *cogitar* (DIEC, s. v.).

Pel que fa a la segona part (*cuydar* / *creure*), es fa més difícil de justificar-ne la correcció des de l'òptica del purisme idiomàtic; no debades el mot que hom oposa a *cuydar* és tant de derivació popular com aquest mateix; procés evolutiu: *credere* > *créd[e]re* > *creure*. Ara bé, àdhuc essent tots dos veritables termes hereditaris, *creure* s'havia anat fent d'ús més elevat que *cuydar* (pel pes que podia tenir-hi l'accepció 'creure en Déu', tan freqüent en VFerrer; per la fàcil relació que la gent podia fer-hi amb el *credo*, llatíisme ben entenedor, etc.).

Conclusió. a) Defensa de la forma cruament llatinitzant (*cogitar*), contra la forma general correcta. b) Entre dues formes igualment corrents, defensa de la que podia tenir connotacions significatives més elevades (*creure*), contra la que n'havia restat al marge.

108) «xiringua per dir siringua»

El mot *xeringa* (avui escrit així al DIEC) prové del ll. *syringa* 'xeringa, lavativa' (al seu torn d'origen grec). Al tombant dels s. xv-xvi, devia haver estat incorporat recentment a la llengua, com ho prova que el DCVB només en dóna un exemple: «[...] ab una manegüeta petita que ha nom *xeringa*» (*Anim.caçar*), ultra el de les *Regles*. En la pronunciació popular, sofrí la inevitable dissimilació *i - í* > *e - í*, naturalment a favor de la síl·laba tònica; ja l'enregistra així BUSAN (*xeringua*) i és així com ha arribat a la llengua moderna: *xeringa*.

Tanmateix, l'objectiu de la regla és defensar la *s-* etimològica contra la seva palatalització en *x-*. Aquest fenomen resta justificat perquè la *s* catalana tendeix, articuladament, a aproximar-se a una palatal (cf. el § 12.2), i el veïnatge d'una vocal anterior o palatal (com la *i*) no fa sinó facilitar-li'n el camí. Afegim que aquesta era una veritable obsessió de l'autor de les *Regles* (cf. els núm. 109, 143, 144, 190, 195, 210 i 235). Amb tot, deixant de banda la seva opinió personal, la *x-* es difongué a un ritme molt viu (reiterem que BUSAN la confirma) i, si el DTORRA manifesta una vacil·lació entre les formes *xiringa* i *xeringa* (per la vocal inicial), manté la consonant inicial *x-* en totes dues solucions.

Modernament, la *x-* palatal és universal (tret de l'Alguer, *apud* DCVB). L'única particularitat que podem remarcar és que a bona part del País Valencià (i en algun indret del nord-occidental) s'ha produït una pròtesi vocàlica (*aixeringa*), que assegura l'articulació fricativa de la sibilant.

Conclusió. Defensa de la forma etimològica i considerada correcta, contra un pretès vici de pronunciació, que no faria sinó propagar-se i generalitzar-se.

109) «xerigot per dir serigot»

En evident relació amb la regla anterior (i coincidint-hi en el criteri correctiu), ací hom recomana *serigot* i reprova *xerigot*. El mot designa la 'part aquosa de la llet, separada de la coagulable' (DIEC) i probablement ve d'una base **sorikoto*, representada també en basc (*zirikot*, etc.) i altres, i en relació amb *soro-* (d'on el port. *soro* i el cast. *suero*) (cf. el ll. *serum*). Hi ha exemples antics (AVilanova, RLI) (*apud* DCVB i DECat).

El fi de la correcció és novament d'evitar que la *s-* inicial sucumbeixi en el procés de palatalització provocat per la seva mateixa articulació. Ara bé, si la regla anterior fracassà (per tal com la forma reprovada *xeringa* s'ha imposat pertot a la forma etimològica *siringa*), en el cas present constatem que sempre han coexistit la *x-* i la *s-*, fins al punt que el DCVB insereix la paraula en la seva doble grafia: *serigot* o *xerigot*. I ho fa, tant perquè així recull les dades de la dialectologia moderna, com perquè ja en el passat existien opinions divergents sobre la licitud de les pronúncies amb *x-* o amb *s-*: el contacte fonètic en *serigot* (*s* + *e*, vocal palatal mitjana) no condiciona tant la palatalització de *s-* en *x-* com ho feia en *siringua* (*s-* + *i*, vocal palatal aguda) (núm. 108).

Val la pena de recordar el que en diu Joan Coromines, amb la seva manera peculiar d'escriure, justament perquè hi són involucrades les *Regles* (el lector tindrà en compte que aquest lingüista escriu convençut de la doble autoria del text i que, per tant, considera que fou Bernat Fenollar qui redactà la regla present, cf. el § 9.12): «De la forma avui més estesa, amb *x-*, sabem que ja existia a fi del s. xv, car la desaprova el valencià B. Fenollar. Però, ja en temps de Fenollar, altra gent no estava d'acord amb ell, ni ho considerava forma grossera fra Gabriel Busa (1507) [BUSAN], no menys culte que Fenollar i més encara en matèria de lèxic; car, a desgrat del ll. *serum* i cast. *suero* (que veu en Nebrija); i, apartant-se'n més, opta per la *x-*, adoptant decidit com a forma catalana: “*xerigot* :: *serum*”. És també la que registren els diccionaris posteriors: OPOU (*xi-*), DTORRA (*xa-*), *xer-* (LACAVALLERIA, BELLVITGES, LABÈRNIA, etc.)» (DECat, s. v. *xerigot*). Malgrat tot, el *Liber*, sempre tan afí a les *Regles*, enregistra *sorigot* (al capdavall, forma amb *s-*), amb la qual s'acosta a la solució *serigot*, que ací defensa Carbonell. Cf. «*sorigot* :: *sirum capricum. serum ovium*» (*Liber*). Cf. també COLÓN (1988), p. 22.

Assagem de fer un repàs succint de la situació actual. Ara només ens n'interessa la consonant inicial (*x* / *s*), i no altres solucions fonètiques, vocàliques (*e* / *o*) o consonàntiques (*r* / *l*). Per cert, al DECat es troben cartografiades i comentades les tres grans solucions: *xerigot*, *serigot* i *sorigot* / *soligot*. La forma *xerigot*, amb *x-* inicial, és la més estesa, especialment al Principat i al Rosselló. Mallorca i Menorca tenen *s-* (*serigot*), però Eivissa, *x-* (*xerigot*). Per al País Valencià, el DECat dona *soligot* o *sorigot* (a nou localitats) i [txorigot] (a dues localitats), és a dir, una zona amb moltes clarianes (on sembla que els buits corresponen a una altra forma etimològica: *suero* i variants). Justament les dades de l'ALDC (pregunta núm.1534, [el] *serigot*) ens ajuden a completar les informacions: *a*) s'hi confirma la dita distribució (amb les naturals excepcions: *xirigot* al Rosselló, a l'Empordà, àdhuc a Barcelona; *serigot* a Esterri o *soligot* a Tortosa i més al sud, etc.), i *b*) mostra que a partir de Borriana apareix el ja esmentat *suero*. La confluència de dos tipus lèxics al País Valencià posa alguns problemes (dels quals, però, ara hem de fer abstracció). Notem únicament que *suero* sembla venir del Pirineu aragonès (*siero*), encreuat amb el cast. *suero*.

Conclusió. Defensa de la forma considerada correcta, contra un pretès vici de pronunciació.

110) «mató per brossat»

Ja ho sabem: el mètode habitual de les *Regles* és la presentació dicotòmica de dos termes sinònims, dels quals el primer és rebutjable i ha d'ésser substituït pel segon. Ara bé, què s'esdevé quan el domini lingüístic català posseeix més de dos o tres sinònims

per a un sol i mateix concepte o objecte? Les *Regles* solen ignorar-los i concentren l'atenció entorn de l'oposició que per això mateix anomenem *dicotòmica*.

En tenim un exemple en la present correcció (i d'altres en trobaríem; valguin, només com a mostres, els núm. 142 i 172: les *Regles* s'obren a dilatades possibilitats de treball). Tornem a *mató* i *brossat*. Diríeu que la 'massa blanca i mantegosa que resulta de la coagulació de la part caseosa de la llet' (DIEC, s. v. *mató*) tot just tenia aquests dos significants al s. xv: *mató* (que hom desqualifica) i *brossat* (que hom té per correcte). *Vide*, sobre ambdós mots, VENY (1960), p. 14; també COLÓN (1976b), p. 155. És curiós de constatar que el DIEC (i ja ho feia el mateix Fabra) els valora a l'inrevés que les *Regles*: sens dubte influïts pel pes del barceloní i del català oriental, els nostres lexicògrafs en donen la definició s. v. *mató*, mentre que, en entrar *brossat*, es limiten simplement a remetre a aquell.

Nogensmenys, a les acaballes del s. xv la dialectologia de 'mató' era més complexa. Naturalment constava, de moment, de *mató* i *brossat*: ultra llur presència a les *Regles*, de tots dos existeix algun testimoni de la mateixa època; d'aquell, a *FlosMedic* (DCVB) i a (*SSoví*), p. 173; d'aquest, al *Proc.olives* (DCVB) i en OPOU («recuyt o broçat :: recoctum, serum recoctum») (DECat). Però això no era tot: la llengua posseïa almenys dues altres denominacions del producte làctic: *a) brull* (també *brullo*), avui enregistrat a Benassal, Morella i Nules (*apud* DCVB) i ja docum. el 1374, i *b) recuit*, recollit a la Cerdanya, a la plana de Vic, al Gironès i a l'Empordà (ben viu encara avui en aquestes dues darreres comarques), i que, com dic, ja apareix en OPOU (1575).

Deixant de banda *brull* i *recuit*, que ocupen una extensió més aviat reduïda dins el domini lingüístic, mirem si la geografia actual dels altres dos termes (justament els que figuren a les *Regles*) ens pot donar raó de la preferència que aquestes manifesten per *brossat*. El terme reprovat (*mató*) es troba a la major part del català oriental pròpiament dit i s'estén per algunes zones de l'occidental (sens dubte el DCVB exagera quan en dóna una transcripció fonètica molt general: «oriental, balear, occidental»). Pel que fa al terme recomanat (*brossat*), presenta una geografia més aviat perifèrica (Conflent, Cerdanya, Pallars, Urgell, Segrià, Solsonès, Camp de Tarragona, Priorat, Baix Ebre, Terra Alta i Mallorca i Menorca).

Les informacions precedents deixen molt desatès el País Valencià; amb totes les reserves davant una terminologia que depèn de la materialitat del *mató* i de la manera d'elaborar-lo, tenim motius per a creure: *a)* que *brossat* hi gaudia d'una certa consideració (OPou fa servir *broçat* a la definició de *recuyt*), i *b)* que també era conegut més enllà dels confins assenyalats, almenys a les comarques meridionals (Sanelo l'atribueix a Ontinyent i a Xixona) (notícies del DCVB i del DECat).

Conclusió. Entre dos termes ben casolans i de culinària artesana, defensa de la forma que hom considerava més selecta, contra la que segurament tenia connotacions més populars i que devia semblar dialectal o comarcal.

111) «portar la mula per menar la mula»

La forma recomanada *menar* és la que pròpiament significa 'conduir o portar (especialment bestiar, un vehicle de tracció animal)' (així, al DIEC, s. v. *menar*); aquest verb es refereix, doncs, a un camp ben reduït (al·lusiú al bestiar), i, per a precisar-lo, el diccionari es val, com és d'habitud, de verbs d'abast significatiu més general (*conduir*,

portar), que la definició delimita; la forma rebutjada, en canvi, té un camp semàntic molt estès, com ho prova que hagi estat utilitzada per a definir *menar* (com si diguéssim: ‘portar’ + ‘bestiar’ = *menar*).

Per un costat, *menar* és docum. des dels mateixos orígens de la llengua (i es troba en RLL, JaumeI, Muntaner, *Crònica del Cerimoniós*, Eiximenis, AMarch, *Tirant*, en suma: en tots els clàssics medievals, etc.). Prové del ll. *minari* ‘amençar’ (per al·lusió als crits amb què s’amençava el bestiar per fer-lo obeir). Ha mantingut sempre l’accepció fonamental (ampliada amb algunes subaccepcions que s’expliquen per aquella) i s’usa amb freqüència singular a les comarques pirinenques. Per l’altre, *portar*, arrencant de l’ús general que ja tenen d’entrada els derivats del llatí *portare* ‘portar, transportar’ a totes les llengües romàniques, ha viscut en català un desplegament semàntic considerable (n’hi ha prou de mirar-ne les accepcions en qualsevol diccionari). Ací sí que l’autor de les *Regles* es rehabilita del retret que li fem en certes ocasions, quan prefereix un nom de significat genèric a un altre de significat específic (cf. la mitja dotzena de regles esmentades al núm. 96).

Conclusió. Defensa de la forma tradicional per a expressar un significat precís i específic, contra una forma d’ús més general (que es presta a una certa ambigüitat).

112) «homey per dir homicidi»

Notes prèvies:

a) Aquesta regla és represa més avall, al núm. 312, que torna a plantejar la qüestió del derivat popular enfront del cultisme corresponent.

b) La correcció següent (núm. 113) és una nova aplicació de la mateixa qüestió, tant des del punt de vista fonètic com dels nivells dels dos termes contraposats.

La norma que proscriu *homey* i recomana *homicidi* és una mostra més de l’afany culte llatinitzant de les *Regles*. La paraula *homicidi* s’hi prestava, per tal com des del primer moment esdevingué un inevitable terme de dret (pres del mot llatí corresponent, no menys inevitable en el món romà, forjador de l’univers jurídic més aconseguit fins aleshores). *Homicidi* era, doncs, el mot savi, ja docum. a les *HomOrg*, i present a molts textos de l’edat mitjana, a partir del mateix RLL. Al s. xv era d’ús habitual entre juristes teòrics i criminalistes aplicats.

Un mot savi que, de més a més, devia ésser ben repetit per la gent que en comentava el delicte inherent. Al mateix temps, però, aquest mot llatí havia estat objecte del desgast fonètic que l’ús reiterat de les paraules més distingides provoca en boca de persones poc versades. Fet [omezídi], anà evolucionant: [omeí(d)i] > [omeíi] > [omeí] > [omèi], i així fou escrit de bona hora (proveït, però, de la consonant muda etimològica): *homey*. RLL que, com hem dit, usa la solució sàvia *homicidi*, no deixa d’escriure també *homey*, i aquesta forma apareix relativament sovint en català antic, almenys fins a VFerrer i al *Tirant*, si ens limitem a l’època de les *Regles*.

Conclusió. Defensa de la solució cruament llatina, contra la forma més habitual en el llenguatge corrent.

113) «remey per remedi»

Ja he dit que aquesta correcció fou suggerida sens dubte per l’anterior (núm. 112). Cf., de més a més, els núm. 312 i 313, que repeteixen el tema dels núm. 112 i 113 (i, també allí, el núm. 313 degué ésser suggerit pel seu anterior immediat).

Els núm. 112 i 113 s'assemblen perquè l'anostrament de les dues formes etimològiques que impliquen parteix d'estructures paral·leles (*homicidi* / *remedi*) i perquè la solució popular hi ha seguit un procés idèntic (fins a arribar a un mateix resultat: *-ey*). Tanmateix, una diferència els separa: si *homicidi* era un mot usat correntment (com encara ho és avui), *remedi* era un bon exponent, a les acaballes del s. xv, del desig de llatinitzar a ultrança que omplia les testes d'uns quants erudits.

Nogensmenys, *remedi* no era pas un invent dels homes del Renaixement, car havia existit a l'època d'orígens de la llengua, pres del ll. *remedium* (així, hi ha docum. *remedi* a les *HomOrg*, *remesi* l'any 1264, etc.). Però ben aviat s'hi havia imposat la solució més popular *remey*, que ja es troba a RLL i que quedà incorporada sense dificultats a la llengua comuna.

Conclusió. Defensa de la forma culta (llatinisme cru), contra la solució corrent (que brollava tant de la ploma dels escriptors com de la boca de les persones sense cultura).

114) «algotzir per dir algozir»

Arabisme flagrant (àr. *al wazir* 'el ministre'). La uau hi generà normalment una [g] anterior, que havia de fer síl·laba amb el diftong següent: [gwa]. La forma *alguazir* es mantingué a les comarques meridionals de la llengua (n'hi ha testimonis escrits del s. xv), on encara avui són vives pronúncies com [algwazil], [agwazil], etc. Amb tot, en la llengua més comuna la *a*, en contacte amb la uau anterior, devia tancar-se en el sentit de velaritzar-se (acostant-se, doncs, a una [o]). Un tancament articulatori comparable al que hem vist al núm. 81 («gont» / «guant»), de fàcil explicació fonètica.

Aquesta fase de la pronunciació del mot (*go* per *gwa*) devia ésser encara efectiva a la fi del s. xv, per tal com *o* tenen tant la forma reprovada com la recomanada. La corba evolutiva del mot quedà consumada amb el tancament *o > u*, provocat per la *í* tònica següent: *algotzir*, al costat d'*agutzil* (totes dues formes són als diccionaris).

Tanmateix, la present correcció no es refereix a l'aparició de la *g-* ni a la monofonogiació *gwa > go*, car són trets que es troben a totes dues formes en qüestió. La regla condemna el so africacat [tz] i recomana de substituir-lo pel fricatiu corresponent [z]. Aquell sol ésser més arcaic que aquest; aquest, doncs, més evolucionat que aquell. Però ni així els dubtes no s'esvaeixen: les formes modernes tenen predominantment solucions africades (deixant de banda els casos de [s], com *agosil*, *agusil*, *aguasil*, potser castellanitzants). Aleshores ens formulem algunes preguntes:

a) La suavització de l'africada en fricativa (que presenta la solució recomanada) seria una pronunciació passatgera?

b) És tracta només d'una qüestió ortogràfica (atribuïble, doncs, a les vacil·lacions pròpies de l'època)?

c) Els arabismes (o aquest arabisme en concret) presenten un procés diferent del més corrent en mots d'origen romànic? De moment, aquestes qüestions queden plantejades.

Conclusió. Defensa de la forma que sembla més evolucionada, contra la que aparentment mantenia una fonètica més conservadora.

115) «vaguer per veguer»

Correcció comparable a les dels núm. 4, 5, 6 i 8. Que el lector consideri, doncs, repetides ací les consideracions fetes allí sobre la confusió entre les vocals *a* i *e* àtones, a

propòsit tant de la norma en ella mateixa com aplicada als exemples *Pere, masseta* i *ànimes*, «e semblants».

El mot *veguer* que ací ens ocupa corresponia a un lloc de l'Administració des de l'època comtal, que sofrí diverses vicissituds, bé que sempre quedà limitat a Catalunya i a Mallorca. Mot docum. amb profusió en la llengua medieval, generalment s'hi troba escrit amb *e* (pronunciada com a vocal neutra en els parlars orientals). La grafia amb *e* és l'única procedent, d'acord amb l'etimologia del mot (ll. *vicariu*).

El DCVB en dóna la transcripció fonètica per al català oriental (amb vocal neutra) i per al català occidental (sorprenentment amb [a] i no amb [e], com ho esperariem). No és possible que els autors del DCVB es refereixin al *veguer* de les institucions medievals, per tal com no podien enregistrar-ne la pronunciació fa menys d'un segle. Es deu tractar, doncs, del nom dels qui han representat, durant segles, els sobirans d'Andorra (fins a la reforma constitucional del Principat veí, que data de 1993), anomenats *veguers* (segona, i darrera, accepció que figura al DCVB). I bé, aquest nom és el que en català occidental diuen amb [a]. És clar que no es pot enllaçar aquesta pronúncia d'avui amb la que les *Regles* condemnen a la fi del s. xv. L'esmentat diccionari no n'indica la pronunciació per al valencià, on, per tant, podem creure que manca el mot (com ja hi mancava l'antic càrrec administratiu?).

Freqüent com a nom de persona (cognom), avui es troba escrit amb *e* (*Veguer, Vegué*) i amb *a* (*Vaguer, Bagué*), tret que permet de localitzar la seva gestació antroponímica en el domini del català oriental.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació o contra una falta d'ortografia (la concreció entre aquell i aquesta depèn de l'angle dialectològic d'observació).

116) «vijares per dir parer»

El lector de català antic està ben familiaritzat amb la forma reprovada en aquesta regla: sap que hi significa 'parer', 'semblant' i que s'hi usa formant la locució *ésser vijares* (*a algú*) 'semblar-li' o en construcció nominal (*a mon vijares* 'a parer meu'). És un derivat popular de la frase llatina [*mih*] *esse videatur* (cosa que prova que s'accentuava com una paraula plana), i té un paral·lelisme evident en l'occ. ant. *vejaire*.

Ben habituals en la llengua antiga (RLI, Desclot, Muntaner, B_{METGE}, *Eximplis*, Eiximenis, VFerrer, etc.), aquestes expressions devien sentir-se més aviat pròpies dels nivells erudits, com si arrosseguessin connotacions de la vella sintaxi ciceroniana, que tant influí en l'assentament de la frase romànica.

Pel que fa a la forma recomanada, *parer*, la primera asseveració que podem fer és que també posseeix una trajectòria brillant en la llengua literària medieval. Se n'assenyalen exemples, entre d'altres, de *VidesS*, RLI, Desclot, Muntaner, *Crònica* del Cerimoniós, *Corbatxo*, *Eximplis*, Genebreda, *Spill*, *Tirant*, AMarch. Tanmateix, en aquest cas hem de distingir: *a*) per una banda, tenim el verb conjugat *parer*, el qual de bona hora anà perdent diverses formes dels seus paradigmes, fins al punt que ja al s. XIV es poden enumerar les poques que romanien, i a la fi de la centúria següent potser ja no comptava sinó amb la de present *par* (pers. 3), l'única supervivent (cf. el núm. 48: *no par sian*); *b*) per l'altra, l'infinitiu substantivat *parer*, el qual, d'aparició posterior als usos verbals propis, s'anà afermant com a nom i sense trigar havia d'esdevenir una paraula ben corrent de la llengua.

Tant pel curs dels dos processos indicats (ascens del postvebal *parer*, descens del verb, ja molt acusat a la fi del s. xv), com per la forma nominal del seu correlatiu reprovat (*vijares*), crec que l'autor de les *Regles* defensa el nom substantiu *parer*. Sembla que no es troben exemples de *vijares* més ençà de 1500. És cert que VFerrer encara el fa sortir als seus sermons, però aneu a saber si no era per una mena de tipisme que sovint atribuïm a determinats mots antiquats. Tal com anaren les coses, diríeu que el predicador valencià donava testimoni dels darrers espeternecs del mot ací condemnat.

Conclusió. Defensa de la forma corrent, contra una forma que, potser pel seu mateix caràcter erudit —que en reduïa l'àmbit d'ús—, havia esdevingut arcaica.

117) «orifany per elephant»

Heus ací una paraula que devia ésser ensems estranya i atractiva. Estranya per tal com, a diferència del contingut de la majoria de les *Regles*, que versen sobre noms de coses o conceptes corrents dins la societat quatrecentista, la present correcció es refereix a un animal que segurament sortia ben poc en converses habituals i devia pertànyer al lèxic de gent lletrada (cf. la correcció següent, núm. 118, i el núm. 55). Però així mateix atractiva, per tal com l'elefant era una mena de mite, producte de l'exotisme i d'una rica tradició que venia de l'antiguitat clàssica. Només diré que el *Tesoro* de COVARRUBIAS (1611) dedica quinze columnes a l'article *elefante* (p. 494-502), ple de referències a autors antics i de llegendes sobre les qualitats de l'animal (cita, entre molts d'altres, Plini, Tit Livi, Ciceró, Marc Varró, Virgili, Sèneca). Estrany i atractiu, l'elefant encara devia ocupar un lloc en la memòria col·lectiva dels barcelonins a l'època de les *Regles*: Ferran II, a la seva entrada a Barcelona (1479), fou obsequiat pel rei de Nàpols amb un elefant. No consta que s'hi quedés, però una dotzena d'anys més tard se'n devia conservar el record [DOMÈNECH (1996), p. 47].

La forma llatina corresponent és *elephas*, *-antis* (provinent, al seu torn, del grec); però els poetes llatins l'empren més aviat com si fos de la segona declinació (*elephantus*), tret del cas nominatiu.

Curiosament, en els testimonis textuais adduïts per l'esmentat erudit castellà, sovintegen les citacions que aparellen l'*or* i el *vori* (aquest, extret, com és sabut, de les dents sortints de l'elefant). Només n'insereixo dues mostres, ambdues de Virgili, que Covarrubias atribueix a l'*Eneida*, una de les quals, però, en realitat pertany a les *Geòrgiques*: *a) in foribus pugnam ex auro solidoque elephanto - Gangaridum faciam...* (*Geòrgiques*, llibre III) [Miquel Dolç tradueix així el passatge: «sobre els batents de la porta, representaré en or i en vori massís la batalla contra els gangàrides» (ed. FBM, Barcelona, 1963, p. 133-134)]; *b) dona dehinc auro gravia sectoque elephanto - imperat ad navis ferri* (*Eneida*, llibre III) [traducció de Dolç: «ordena que sigui portat als meus vaixells un feixuc present d'or i de vori» (ed. FBM, Barcelona, 1972, p. 225)]. Ací hom empra la paraula *elephantus* amb el significat de 'vori' (com si en català diguéssim *elefant* per *ullal d'elefant*, per una clara metonímia del tipus *totum pro parte*).

Sens dubte podem relacionar el mot *or* (del parell *or* / *vori*, reiteradament documentat) amb *orifany*, la paraula reprovada en aquesta regla (sovint escrita també *aurifany* en la llengua antiga). No és inversemblant de veure-hi una fusió de la frase «auro et [ele]phantu», que hauria esdevingut **or-i-fant*. Justament les formes que acusen un encreuament amb derivats del ll. *auru* són les més antigues documentacions del mot

elefant: els manuscrits lullians duen *orifany*, *aurifan* i aquestes (i d'altres d'afins, com *orifant*, *olifany*, *aurifany*, etc.) es troben abundantament (RLl, Eiximenis, *Corbatxo*, Genebreda, *Curial*, RCorella, *Tirant*). AVERÇÓ també escriu *orifany*. Aquestes formes tenien el suport d'una mena d'etimologia popular, pel record de la paraula *or*.

Això no vol pas dir que la forma ací recomanada no existís en català des d'èpoques reculades: *elefant* és documentat ja en certs textos del s. XIV i es fa més corrent al s. XV. Entre d'altres, se'n citen mostres d'Eiximenis, *Consolat*, *Scipió*, ACanals. A l'època de les *Regles*, *elefant* era el terme general, i ho confirma que l'enregistri BUSAN. I com a terme general de la llengua continuà després i ho és encara avui. Sembla que de les antigues formes amb *-ny* final ha restat una mena de fòssil a Menorca (on encara es diu *elefany*).

Conclusió. Defensa de la forma general, contra una solució que, malgrat un arrelament antic, ja havia esdevingut arcaica.

118) «*calcatrix* per voler dir *cocodrillo*»

Davant aquest parell de mots, el lector deu pensar que, contràriament a allò que és habitual a les *Regles*, aquestes reproveu ací la solució llatinitzant (cruament llatina i tot), tot defensant-ne un equivalent que no sembla tant una paraula sàvia (si més no perquè avui pertany al vocabulari corrent: *cocodril*). Però ja se sap: les aparences enganyen.

D'antuvi, la forma reprovada deriva del llatí *calcator* (pròpiament 'el que trepitja'), en femení (*calcatrix*, que figura al *DicLatEsp*, 'la que menysprea'). I, en efecte, en català antic aquesta paraula designava el 'cocodril'; hi tenia dues o tres formes: *calcatrix*, *cocatrix* i *calcatris*, usades indistintament en masculí (pel sentit?) i en femení (pel sufix?). Ultra la regla present, se'n poden esmentar exemples a RLl, *Spill*, etc. Apareix sovint als bestiaris [PANUNZIO (1963, I), p. 101-104].

Ara bé, pròpiament *calcatrix* en baix llatí significava 'mostela' (que el DIEC defineix així: «mamífer carnívor [...], amb el cap allargat, potes curtes [...], molt actiu i que es nodreix de mamífers molt més grossos que ell»). Sembla, però, que també caracteritzava aquest animal una altra activitat: feia malbé els ous de cocodril. Així sorgí una confusió entre tots dos noms, i aviat *calcatrix* s'aplicà també a designar 'cocodril'. És probable que la raó fonamental per a reprovar aquest nom a les *Regles* fos la manca de propietat d'un significat que es feia servir per a dos significats.

Per la seva banda, el ll. *crocodilus*, d'origen grec, no era inexistent en català medieval; fet *cocodriu* (per una mínima i singular evolució fonètica), és emprat per Eiximenis. Però la veritat és que diccionaris i repertoris no el tornen a documentar fins a començos del s. XIX. Amb un parell d'excepcions: una, la seva presència dins les *Regles*; l'altra, la inserció que en fa BUSAN: «crocodillus :: cocatris del Nilo» Per tant, si les *Regles* refusaven un llatinisme (*calcatrix*), no deixaven de defensar un altre llatinisme (*cocodrillo*).

Conclusió. Defensa d'una forma llatinitzant inequívoca, contra una altra forma, no menys llatinitzant, però de significació ambigua (que vol dir ensems 'cocodril' i 'mostela').

119) «*parais* per voler dir *paradis*»

La paraula *paradis*, sàvia per pertànyer al llenguatge bíblic i ensems amb una notòria implantació popular pel seu caràcter escatològic, es troba en català des dels mateixos orígens de la llengua (RLl i altres); cf. «glòria e *paradis*» [BRUGUERA (1990), p. 28]. Ben

aviat, emperò, es començaria de difondre la forma reprovada, sense la *-d-* intervocàlica, que tindria una remarcable extensió; el mateix RLL, que acabem d'esmentar com a mostra dels qui usen *paradís*, també es val de la solució *paraís*: en els seus escrits, aquesta encara sembla superar aquella pel nombre d'ocurrències. Dintre la relativitat de càlculs d'aquesta mena, en la dotzena llarga d'exemples del mot que figuren al DCVB, predominen les solucions sense *-d-* (RLL, Muntaner, JaumeI, Passi, VFerrer, Curial, Spill) sobre les que la mantenen (*HomOrg*, RLL, Graal, VFerrer, Tirant).

És de remarcar que, ultra RLL, també VFerrer empra tantost *paradís*, tantost *paraís*; per a ell, la selecció de la forma devia dependre del nivell escaient en cada cas. Però aparentment ambdues eren acceptades: si AMarch duu *paradís*, BUSAN només recull *paraís*. Més tard, OPOU sembla fer una distinció entre *paraís* 'cel' (terme corrent) i *pomes de paradís* (nom d'una mena de poma). Per a la llengua moderna, el DCVB enregistra totes dues pronunciacions, però m'inclino a veure en *paraís* una influència castellanitzant, no una romanalla de la solució medieval.

Conclusió. Defensa de la forma culta, contra la forma usual, no pas vulgar.

120) «béns perinfernals per voler dir béns parafernals»

La frase en qüestió pertany al llenguatge del món jurídic, però devia ésser prou coneguda de la gent perquè afectava cabals i hisendes de les persones. Això no vol dir que, paral·lelament a la confusió que solen sofrir persones profanes en un camp especialitzat, no es produís ací una altra mena de confusió, ara respecte a la forma i a la pronunciació del terme professional.

El cas és que el derivat del ll. *paraphernalia* (derivat al seu torn del grec), docum. ja als s. XIII i XIV, es prestava a ésser pronunciat amb defectes (com l'incorrecte *prefernals* i altres) i a sofrir deformacions d'etimologia popular per l'influx de mots que, més o menys semblants, eren, però, més coneguts. Aquesta és la situació de la paraula condemnada: el record de les paraules *infern*, *infernals* fou la causa de l'error. Segurament és exemple únic.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació, per etimologia popular.

121) «home llibert per voler dir home llibero o franch»

Llibert era, en català antic, una paraula molt habitual, que sovint apareixia aparellada amb *franch* (curiosament una de les que les *Regles* hi oposen). Molt afins per la significació, *llibert* i *franch* no deixaven de presentar certes diferències. Vegem-ne les més característiques.

a) *Franch* és, d'ambdós mots, l'obtingut per evolució popular (d'origen germànic, present a la toponímia des de la formació de la llengua), el més antic com a terme de la llengua comuna (docum. ja al s. XIII, té un ús reconegut de RLL ençà i traça una corba que culmina al Tirant) i el que posseeix un significat més general ('lliure, exempt', 'liberal, generós en dons', 'de tracte obert').

b) *Libert*, en canvi, és una paraula sàvia (presa del ll. *libertus* 'esclau alliberat'), més tardana (no sembla anterior al s. XV) i, dins una significació prou àmplia ('lliure'), que la feia sinònima de *franch*, no deixà mai de presentar, tant una resta del sentit etimològic ('franc de tota subjecció forçada'), com un valor pejoratiu ('desenfrenat, soberg'), sim-

ple conseqüència de l'accepció més general de llibertat (cf. la dita que fa: «una cosa és llibertat i una altra, llibertinatge»).

Els textos més acostats a l'època de les *Regles* tracten els dos termes (*libert*, *franch*) en un pla d'igualtat, per la freqüència d'ús i per la consideració social. A March emprà *libert* i *franch*, al *Tirant* trobem la frase doblada («*franch e libert*»), el *Liber* els fa sinònims, i si BUSAN enregistra més vegades *libert* que *franch*, no deixa de donar acollida a tots dos.

L'altre mot que hom recomana, en oposició al reprovat *libert*, és *libero*. Pres de l'adjectiu ll. *liber*, *libera*, *liberum*, la seva presència ací és fruit de la pruija de llatinitzar que caracteritza les *Regles*. L'ac. masc. *liberu* passà pràcticament immodificat al català.

Conclusió. Defensa d'una forma llatinitzant (*libero*), contra la solució *libert*, que, bé que també sàvia, era d'ús més habitual. Defensa d'una forma de significat molt general (*franch*), contra la mateixa solució *libert*, ara per més específica.

122) «pleyt per plet»

Entre els dos derivats fonètics del ll. *placitu*, les *Regles* es decanten pel més elaborat (*plet*) i desestimen *pleyt*. El procés evolutiu que tenia *placitu* com a punt de partença, havia de resoldre's en el cat. *plet*, però aquesta forma resultant tenia una penúltima etapa (*pleit*). I bé, aquesta no fou tan sols una forma de pas, com havien estat les anteriors, sinó que romangué coexistent amb el resultat definitiu del procés (ço és, amb *plet*). Així, durant uns quants segles, concorren en la llengua dues formes: *plet* (més madura i més elaborada) i *pleyt* (estancada en la seva evolució).

Tots dos derivats de *placitu* són docum. ja als s. xi i xii. Respecte a *plet*, que ja al s. xiv predomina damunt *pleyt*, aquest era un clar arcaisme (el trobem àdhuc en textos literaris, entre d'altres: RLL, Desclot, JaumeI); però, al capdavant, era això: un arcaisme. Com a tal, es resistí més en certes contrades: era típic de peces escrites en terres valencianes i sembla que encara avui fa la viu-viu en els confins occidentals de la llengua. Al s. xv *plet* s'havia ben imposat com a forma comuna, i els mateixos escriptors valencians (*Proc. olives*, A March) se'n valien. També és l'única forma que inseeixen el *Liber* i BUSAN.

Conclusió. Defensa de la forma corrent, contra una solució arcaica.

123) «peyrol per perol, e semblants»

Correcció molt semblant a l'anterior, i probablement suggerida per ella. El terme *perol* existeix en català des dels mateixos orígens de la llengua i sempre hi ha estat d'ús general. Tanmateix, les mostres de l'època arcaica (començant per les *VidesS*) tenen habitualment la grafia *peyrol*, justament la que les *Regles* condemnen. També ací es tracta d'un arcaisme: provinent del ll. v. **pariolu*, el seu tractament dins les vies de la fonètica històrica catalana n'havia de fer un cas de iot (*pairolu*), pel qual s'explica *peyrol* i, en definitiva, la solució monoftongada *perol*. Aquesta ja predomina al s. xiv. Amb tot, sempre quedarien unes escorrialles amb el diftong *ey*, les quals encara devien cuejar a la fi de la centúria següent, com ho prova la present correcció.

Conclusió. Defensa de la forma corrent, contra la solució arcaica corresponent del mateix mot.

124) «adondar per domar»

Tant la forma reprovada com la recomanada tenen un origen remot comú, com ho fa veure que ambdues s'expliquin a partir de l'arrel llatina *domu*.

a) La primera prové més directament del ll. *domitare*, el qual, d'acord amb l'evolució fonètica més rigorosa, havia de desembocar en el derivat *domdar* [també *dompdar*, COLÓN (1983), p. 270]. Així fou; en els primers temps aquesta forma era fins i tot més estesa que la ací recomanada: les *VidesS* tenen *domdar*, com també RLL (bé que al costat de *domar*) i AMarch i tot. Tanmateix, la solució fonètica obtinguda encara podia madurar: deixant de banda que s'hi afegí una *a-* inicial segons el patró d'innombrables verbs que la tenen (etimològica o analògica), el procés es completà amb una nova fase: *-md-* > *-nd-*, i el resultat fou *adondar*, ni més ni menys la forma que les *Regles* rebutgen. L'empren BMEtGE i VFerrer, i el fet que el nostre text la vulgui fer desaparèixer és la millor prova que al s. xv era un mot viu. No solament al s. xv: avui mateix *adondar* és típic de Mallorca i Menorca, i el DCVB n'ha recollides mostres a diversos indrets esparsos del Principat (oriental) i del Rosselló (on és *dundar*).

b) La segona forma en joc (la recomanada *domar*) prové del ll. *domare*; ja hem vist que surt en RLL, i anà difonent-se a l'època medieval, de tal manera que presenta una brillant tradició literària (entre d'altres: *Curial*, RCorella, *Spill*). BUSAN conté set vegades aquesta solució (que hi coexisteix amb *amansar*). Tot fa creure que cap a la fi del s. xv *domar* era la forma més general. També avui és la solució comuna: el DCVB l'enregistra pertot (en català occidental hi té sovint la *a-* incorporada: *adomar*), sense excloure'n les mateixes Illes.

Conclusió. Defensa de la forma corrent, contra la que havia esdevingut arcaica. En termes de dialectologia, defensa de la forma comuna, contra una solució dialectal (balear, rossellonesa).

125) «dexondar per despertar o esvellar»

Per al comentari que ara enceto, és indispensable de partir de COLÓN (1976b), p. 29-36, qui ha sabut combinar un modèlic treball de JUD (1925-1926) amb les dades que ell mateix ha recollit i interpretat en el camp de la lexicografia catalana. Si les dues formes recomanades (*despertar*, *esvellar*) existeixen en català des de temps molt reculats (ambdues apareixen en textos lul·lians), *dexondar* no els va gaire al darrere (apareix a la *Passió* del s. xiv). Curiosament en aquesta regla conflueixen el món iberoromànic (*despertar*), el món gal·loromànic (*esvellar*) i la iniciativa particular catalana (*deixondar* / *deixondir*).

D'una base llatina *de-exsomniaire* deriva *deixondar*, que en el curs de la seva evolució es bifurcà (d'on sortí *deixondir*). Per a l'evolució fonètica, cf. *domdar*, *adondar* (núm. 124). Ambdues formes són del català oriental (aquella, del Rosselló a la plana de Vic; aquesta s'ha expandit, de més a més, a les Illes). No sembla que hagin estat mai pròpies de la resta del Principat ni dels parlars occidentals (incloent-hi les terres valencianes). Però no hi ha dubte que al s. xv aquest verb tenia prou pes i extensió perquè calgués excloure'l per mitjà de les *Regles*. Cf. la forma moderna *deixondir*.

Quant als dos termes que hom oposa al reprovat *dexondar*, el primer (*despertar*) és un verb que, desenvolupat a partir d'una forma del ll. v. (**expertu*), s'estengué per tota la península Ibèrica, existeix en català des dels primers temps, documentat en els escriptors medievals, i avui d'ús general a tot el domini lingüístic. No és estrany, doncs,

que BUSAN l'empri sistemàticament (al costat de *desvellar-se*, o sigui que aquest diccionari recull les dues formes defensades).

El segon terme recomanat és *esvellar*, provinent del ll. *exvigilare* (que dona raó de bona part de les solucions gal·loromàniques); amb les seves variants *esvetllar*, *esvetlar*, és una paraula que posseeix una bona tradició en la història de la llengua catalana (entre d'altres: RLL, *Graal*, Genebreda, Alegre). Aquest mot esdevingué modernament *desvetllar*: si el DCVB l'enregistra ja en LACAVALLERIA, ço és a la fi del s. XVII, cal avançar-ne el primer testimoni a començos del s. XVI, car, com ho acabem de veure, BUSAN introdueix *desvellar-se*. Avui també és d'ús general pertot arreu.

Conclusió. Defensa de les dues formes corrents i tradicionals, contra un terme que no havia acabat de consolidar-se o que potser era considerat col·loquial.

126) «sodrach per colp»

En el cas present, la sinonímia indispensable perquè qualsevol regla de correcció sigui justificada ha vingut d'un pèl: per més que *sodrach* i *colp* tenen de comú un sentit de 'collisió o sacseig físic d'una certa violència' (extensible en ambdós casos a una accepció figurada de 'desgràcia'), cal reconèixer que avui ningú no confon els termes, i que quan ens valem de l'un no emprariem l'altre, ni a l'inrevés. En suma: hi ha afinitat, però no identitat. Tanmateix, l'afinitat pot salvar la proposta de correcció entre *sodrach* / *colp* (tot i que no disposem d'exemples quatrecentistes d'aquell per a discernir el seu grau d'afinitat amb aquest).

A propòsit de *sodrach*, novament tenim una paraula que, segons les dades filològiques existents, no sembla aparèixer en català abans del s. XVII, però que les *Regles* retrotrauen almenys fins a la fi del s. XV. El mot pertany a un camp etimològic i lèxic molt complicat. El lector trobarà informació detallada al DECAT, s. v. *sodegar*. Dins un mar de dubtes sobre presumptes arrels originàries, s'hi reconeix que *sodrach* pot haver aconseguit la seva fesomia a través d'una onomatopeia (la síl·laba reiterada *trac, trac*, per a estrafer els traqueteigs d'un carruatge). Siguí com sigui, aquest mot no sembla difondre's abans del s. XIX. Avui es reparteix en dues grans zones: els parlars del Principat (amb la dental sorda [t]: *sotrac*) i els parlars baleàrics (amb la dental sonora [d]: *sodrac*); en canvi, no sembla que existeixi en valencià (el DCVB només n'ha recollit un derivat, [sostrakà], a Benassal). BUSAN no enregistra *sodrach* ni *sotrac*.

Quant a la forma recomanada, *colp* és un terme antic de la llengua, àmpliament documentada almenys des del s. XIII. Presenta una gran riquesa d'accepcions (no val la pena de donar-ne exemples). Les fonts escrites són unànimes a transcriure aquest mot amb *l*, durant tota l'edat mitjana i força més ençà encara (només el DCVB addueix una vegada *cop*, en Muntaner, que, però, habitualment empra *colp*). No sabem quan s'insinuà la solució *cop*, ni quan (ni com ni on) s'anà difonent.

La forma *cop* resultà d'una forta tendència a la vocalització de la *l* implosiva (sobretot quan precedia una vocal mitjana o velar: *a*, *o*, *u*); el cas és que s'hi produí el procés següent: [ol] > [ou] > [o]: *colpu* > *coup[u]* > *cop* (partim del ll. v. *colpu*, per *colapu*, hel·lenisme del llatí comú) (cf. *polpu* —per *polypu*— > *polp* > *pop*). Els diccionaris dels s. XVII i XVIII duen sempre *colp*, però hi ha motius per a creure que la forma *cop* ja era molt estesa. Avui el País Valencià i Eivissa mantenen *colp*, però a la resta del domini lingüístic és general la solució *cop*.

Conclusió. Defensa de la forma general (amb la pronunciació més admesa en la llengua comuna), contra una novetat (segurament d'origen onomatopèic recent). Des de l'angle dialectològic, el mot defensat ho és en la seva solució valenciana, mentre que el reprovat és el que avui es troba fora del País Valencià.

127) «en terra sot per clot» .

D'entrada em demano si no podem considerar aquesta norma com a suggerida per l'anterior (núm. 126), tant per raons fonètiques (*sot* no sona pas gaire diferent de *sodrach* i menys encara de *sotrach*), com de significat (no és un sot sovint la causa d'un sotrac?). Seria un cas per a afegir al § 11.4.

Com l'anterior, la present correcció té sobretot un abast geogràfic i dialectal. *Sot* és un apel·latiu toponímic molt antic (ja docum. abans de l'any 1000) i sens dubte pertanyia al parlar corrent. Nogensmenys, la seva presència escrita no devia ésser gaire anterior a 1500: les úniques mostres no modernes que en pot adduir el DCVB són les *Regles* i OPOU, de manera que la present correcció sembla el testimoni més reculat del mot. Avui se circumscriu, però, en una zona molt precisa: pràcticament la del català oriental pròpiament dit. Als territoris restants (País Valencià, català occidental —amb una part sud de l'oriental—, rossellonès i les Illes) es diu *clot* en comptes de *sot*. *Clot* també és molt antic com a apel·latiu toponímic (cf. GMLC, s. v. *clotum*) [cit. a COLÓN (1976b), p. 155]. Atenció: això no vol pas dir que el català oriental desconeixi el mot comú *clot*, no debades el terme d'ús més general per tot el domini lingüístic. El que passa és que en els parlars orientals del Principat, on tots dos mots coexisteixen, hom hi fa una distinció segons la grandària: un *sot* hi és més petit que un *clot* (aquest és, per exemple, l'únic terme vàlid per a 'fossa', la qual no podria ésser designada mitjançant *sot*). En canvi, com a designacions de lloc, *sot* i *clot* alternen indistintament.

OPOU (1575) ens aclareix la dicotomia *clot* (general) / *sot* (català oriental). Com sol fer en d'altres casos, també ací insereix com a sinònims el terme gironí i el terme valencià; així, ara diu: «lo *sot* o *clot* que es fa per plantar» (*apud* DECAT, s. v. *clot* i s. v. *sot*). Per aquesta afirmació i per la localització dialectal moderna de *sot*, sabem que *clot* era propi de les terres valencianes al tombant dels s. xv i xvi, i que *sot* es trobava al nord-est del territori. La documentació de *clot* que ha recollit el DCVB rebla el clau, per tal com tots els exemples antics que hi cita són de fonts valencianes: VFerrer, *Tirant*, AMarch, IVillena i *Proc. olives*. El mateix DCVB en dona la pronunciació moderna per a tots els dialectes, mentre que, per a *sot*, aquesta s'hi redueix al Principat (sobretot als parlars orientals).

BUSAN enregistra *sot* 'tanca'. Tanmateix, això no sembla que hagi d'alterar l'explicació que precedeix, car —d'acord amb altres diccionaris de la tradició de Nebrija— aquest *sot* tradueix simplement un cast. *soto*, i cal considerar-lo a part (DECAT, s. v. *sot*). Cf. «seps, sepis :: por el seto o *soto* [Nebrija] / per la tanca o *sot* [BUSAN]» [COLÓN/SOBERANAS (1987), p. 28]. Però és una traducció defectuosa, feta per desconeixença i per la via fàcil. Probablement per aquesta raó l'autor de la regla present volgué desfer el possible equívoc, en precisar «en terra sot».

Conclusió. Defensa de la forma comuna i acceptada en la llengua literària, contra una forma marginal i no presa en consideració en el registre escrit. Per descomptat, si

cal concretar respecte a la geografia lingüística, aquella és la solució general, i aquesta, la de la part oriental de Catalunya.

- 128) «millor és dir **penitencier** que **confessor**»
 129) «**confés** per dir **confessor**»

Com sempre, l'ordre en què he inserit les dues correccions és topogràfic; això vol dir que al manuscrit primer es troba el núm. 128 i després el núm. 129. Aquell, però, és un afegit fet damunt el text ja copiat i, per tant, de redacció posterior al núm. 129 (cf. l'edició del text, § 8.2.2, nota al núm. 128). Excepcionalment, aquesta vegada el nostre comentari seguirà, doncs, el fil cronològic d'elaboració de la norma.

Ens trobem davant d'un cas curiós. Pere Miquel Carbonell transcriví el núm. 129, que proscriu *confés* i recomana *confessor*. Després de repensar-s'hi, rectifica, proposant un altre mot, ara *penitencier*, que per a ell és encara més recomanable que *confessor*. Aquestes dues regles presenten, doncs, una gradació creixent de correcció idiomàtica, que va del terme rebutjat (*confés*) al primer proposat per a substituir-lo (*confessor*), el qual, al seu torn, és novament jutjat reemplaçable, almenys davant el que per fi sembla més adequat (*penitencier*). La reacció no fou momentània: el núm. 128 fou incorporat més tard, fora de la columna de totes les altres regles (§ 10.5). Carbonell hi reflexionà, abans de donar-nos el seu veredict concloent.

Tots tres mots pertanyen al camp lexicogràfic de la vida religiosa, i en un sector —el del sagrament de la penitència— de forta implantació popular. Entre ells hi ha, certament, matisos. Tinc la impressió que el primer (núm. 129) era el més procedent. Examinem-ho. Tant *confés* com *confessor* són antics i universals, com també encara avui es troben pertot arreu. Tanmateix, *confés* té una polisèmia que podia desorientar: 1) 'que ha confessat el seu delicte' (exemples antics); 2) 'sacerdot que escolta les confessions d'altri i té facultat per a donar-li l'absolució' (exemples antics), i 3) 'cristià que davant del perill confessa la seva fe i sofreix persecució per ella' (exemples antics).

En canvi, *confessor*, que comparteix amb *confés* les dues darreres accepcions d'aquest (també amb exemples antics), manca de la primera (que, de més a més, surt del camp de la vida religiosa per entrar en el del dret penal). Això faria que, si és cert que RLL emprà *confés* (accepcions 2a i 3a), no és menys cert que *confessor* sembla sovintejar més en els textos escrits, començant pel mateix RLL i acabant amb *Tirant*, *Somni Joan*, *Proc. olives*, etc. *Confessor* només tenia les accepcions religioses i era més fàcil d'entendre sense ambigüitats. Ho confirmen el *Liber* i BUSAN (malgrat que aquest una vegada dóna acollença a *penitencier*).

Resta, en efecte, la tercera paraula en joc. *Penitencier* és un terme més «tècnic» —si es pot parlar així— que els altres dos, i no és estrany que Carbonell acabés donant-li la preferència. Però per la mateixa raó és de significat més especialitzat i d'ús més restringit. Vol dir 'prevere que té l'obligació de confessar en una església determinada', a les catedrals hi ha un *canonge penitencier* i, almenys avui, tenim el *penitencier major* 'cardenal que és el cap de la sacra penitenciària'. Potser sí que Carbonell en féu un gra massa.

Conclusió. A) De primer, defensa —entre dues formes cultes— de la més pròpia (*confessor*) (per la seva exclusivitat), contra la menys específica (*confés*) i, per tant, susceptible de desorientar. B) En suma, defensa de la forma més especialitzada i d'ús més

limitat (*penitencier*), en benefici de la seva estructura més sàvia, contra les altres dues, més corrents i més generals.

130) «glay per por»

El terme recomanat existeix des dels orígens de la llengua i sempre ha estat d'ús universal a tot el domini lingüístic. D'acord amb la seva etimologia (ll. *pavore*), durant força temps conservà la primera vocal (cat. ant. *paor*), però la situació fonèticament poc estable d'aquesta féu que aparegués la forma *por* (mitjan s. XIV). Les *Regles* hi oposen *glay* (avui, *esglai*). Es tracta d'un mot molt afí a *por*, però no exactament del mateix significat; ens ho proven els diccionaris de sinònims (que no solen confondre'ls). D'altra banda, no és rar que totes dues paraules es trobin aparellades, l'una intensificant el sentit de l'altra: «[...] c'avien *paor* d'él e *glay*» (*LlegBíblia*), «sens tot *glay* e *pahor*» (*Eiximenis*) (*apud* DECat, s. v. *esglaiar*).

Glay, derivat del ll. *gladiu* 'espasa', és docum. en català al s. XIII [cf. BRUGUERA (1980), p. 54]; hi tenia les accepcions d'«arma», 'mort a causa d'una arma', 'pànic davant aquesta mena de mort' [cit. a COLÓN (1976b), p. 128]. Durant el s. XIV en sorgiren formes recompostes (el substantiu *esglay* i el verb *esglayar*), les quals aviat arraconarien el simple *glay*; aquest es convertí segurament en una forma marginal, viva (com ho palesa que a la fi del s. XV encara l'haguessin de proscriure), però marcada per l'inexorable arcaisme típic d'aquestes situacions.

No ocorregué així amb *esglai*, *esglaiar*. Amb precedents de to elevat (com, per exemple, RLL i AMarch), tots dos mots descriviren una corba ascendent en aquesta línia, i avui mantenen, si més no al Principat, un caràcter literari que els exclou dels registres més corrents. Sembla, però, que a les Illes són emprats en nivells ben populars.

De tots dos termes, el *Liber* només conté *paor*, i BUSAN, *por* i *paor*. Una vegada més comprovem la sintonia existent entre aquests textos i les *Regles*.

Conclusió. Defensa de la forma d'ús general, contra la forma menys corrent (per haver esdevingut arcaica).

131) «presona per voler dir persona»

132) «percurador per procurador, e semblants»

Dues correccions que giren entorn d'un únic tret comú (la mobilitat de la [r] a l'interior de mot), per més que la trajectòria que hi segueix aquesta consonant sigui de sentit oposat en l'una respecte a l'altra. Com si hom ens volgués prevenir contra la interpretació més simple que segurament en fariem, si només ens n'haguessin presentada una de sola. En efecte, solem dir que, quan deixa la seva situació etimològica, la [r] cerca de fer grup consonàntic amb una oclusiva, sobretot amb una oclusiva inicial; és el cas del núm. 131 (*presona*, pr. [presona]). Tanmateix, així que ens presenten el núm. 132 (*procurador*, pr. [percurador]), on l'infractor de la norma abandona justament el grup consonàntic [pr], que abans semblava el terme d'aquella tendència, ens adonem que no podem generalitzar: ara el desplaçament de la [r] segurament obeeix a una altra raó, sens dubte analògica: l'influx de la síl·laba *per-* (prefix habitual, sobretot quan la part restant del mot també té sentit per ella mateixa: *curar*, *curador*).

Persona és una paraula antiga i d'ús general. No cal donar-ne exemples. La incorrecció de què tractem ací (*presona*) no és menys antiga; ultra la de la regla present, se'n ci-

ten mostres de Desclot, Jaume I, *Graal*, *Passi*, *Paris V*, *Scachs*, *Tirant*, etc. També és moderna («en la pronúncia més vulgar existeix la forma *presona*», llegim al DCVB) (cf. el núm. 61).

Pel que fa a *procurador*, paraula que es mou en un nivell més reduït, hem de dir que és prou corrent: el DCVB n'esmenta mitja dotzena llarga d'exemples, des del s. XIII fins al *Tirant*. I bé, de la pronunciació defectuosa [percurador] no manquen proves dels s. XIII i XIV (a les quals s'afegeix la condemnada ací).

Conclusió. Defensa de les formes correctes, contra els vicis de pronunciació que hi corresponen.

133) «Gyrona per Gerona»

Els núm. 133 a 136 es refereixen a noms geogràfics del domini lingüístic català. Des del punt de vista fonètic, no plantegen problemes greus i no n'aprofundirem l'estudi (tret del núm. 135, per raó de les consonants *s* o *c* de *Barcelona*).

El nom de la ciutat dels tres rius era escrit *Gerona* i *Girona* o *Gyrona*. Aquell resposta a una tradició etimològica (la *Gerunda* dels romans); aquest, a un tancament articulatori de la *e* pel contacte amb la consonant palatal anterior, fenomen molt estès (cf. *germanu* > *germà*, pr. dialectalment [jirmá]), que les mateixes *Regles* recullen (núm. 140-141).

Girona devia ésser-ne la pronunciació habitual (així l'introdueix BUSAN); *Gerona*, la grafia més culta (que, però, no impedia que l'escriptura amb *i* fos granment acceptada). La solució *Gerona* ha estat molt emprada en la llengua escrita, fins entrat el s. XX, potser parapetada en el cast. *Gerona*.

Conclusió. Defensa de la forma tinguda per més culta, contra la forma usada en el llenguatge de cada dia.

134) «Perpenyà per Perpinyà»

Correcció comparable amb l'anterior, bé que diferent respecte a l'aspecte fonètic que és objecte d'atenció. Totes dues formes es troben en català antic: si Desclot escriu *Perpinyà*, Muntaner escriu *Perpenyà*. A la fi del s. XV, aquella se sentia més usual i més acceptada, aquesta suggeria més tost una fase articulatòria superada.

Conclusió. Defensa de la forma corrent, contra un arcaisme fonètic.

135) «Barsalona per Barcelona»

En medis de català oriental i balear, aquesta correcció pot fer l'efecte que hom hi oposava la pronunciació del topònim [barsalona] a la seva grafia correcta (*Barcelona*), per tal com les tres vocals neutres que hi apareixen eren transcrites de manera idèntica: [a-a-a]. Devia tractar-se, doncs, de ratificar el rang i la superioritat de la llengua escrita respecte a la llengua parlada. Lògicament, la solució recomanada és la més corrent durant tota la història de la llengua (BUSAN ja escrivia *Barçelona*) i, no cal dir-ho, és l'única en els nostres dies.

Nogensmenys, hom es demana si valia la pena d'obrir una regla més per a defensar-hi la grafia correcta (una grafia que no oferia dificultat i que tothom devia tenir present). Sembla que hagi d'haver-hi un motiu més consistent. Potser el barcelonisme de

Carbonell? Carbonell era un home preocupat pel nom de la seva ciutat nadiua; certament la seva dèria era antiga, però sempre li'n devia haver quedat un rastre que ara emergeix. L'any 1475, poc després d'haver arribat a Roma el seu cosí Jeroni Pau, Carbonell li escriví per demanar-li com s'havia d'escriure aquest nom geogràfic que ell, en la seva qualitat d'arxiver, cada dia havia de posar per escrit diverses vegades. (Ho explico al § 14.3). En realitat, la seva pregunta es referia al nom llatí de la ciutat: la *c* de *Barcinona* sonava [k] o [s]? Ben poc tenia a veure, doncs, amb la regla present. Però no és estany que, corregint noms de diverses poblacions (núm. 133, 134, 136 i 137), s'hagués recordat de la seva *Barcelona* i hagués improvisat una correcció de poca entitat lingüística.

Conclusió. Defensa de la grafia tradicional i habitual del topònim, contra una manera aberrant de posar-lo per escrit.

136) «Mallorca per Mallorques»

La forma reprovada és la pròpia per a designar l'illa que així s'anomena, i això, ja des del mallorquí RLL i fins a l'època actual. No ens n'hem d'estranyar, car *Mallorca* deriva del llatí *Maiorica* i, si algun dubte ens assalta quant a la seva evolució, no és pas per la terminació de singular (en *-ca*), sinó per la [ll] com a resultat de la *i* llatina. Ara bé, no essent recollida per l'autor de les *Regles*, no haig de dir-ne res.

Tanmateix, no podem oblidar que, en català antic, aquest nom apareixia amb bastant de freqüència en plural (com ho vol la forma recomanada: *Mallorques*), «segurament perquè en l'esperit dels qui anomenaven aqueixa illa existia la noció de tractar-se d'un arxipèlag» (DCVB). Així BUSAN, que escriu: «*Mallorquas*, illes de la nostra mar» (tot referint-se, doncs, al conjunt de les illes Balears). Tanmateix, aquest plural es troba prou vegades referit a una sola illa (és clar, la de Mallorca) perquè hàgim d'admetre que totes dues formes (*Mallorca* i *Mallorques*) eren sinònimes. Cf. «una illa sobre mar, la qual és appellada *Mallorques*», com escriu RLL. I també Desclot, JaumeI, etc.

Aquesta manera responia a un estil més elevat, i es comprèn que les *Regles* se'n fessin ressò. En temps moderns no han mancat intel·lectuals mallorquins que, atrets per la mateixa moda multisecular, adoptessin en un estil elevat el nom de *Mallorques* per a referir-se simplement a l'illa de Mallorca, i sempre formant part de la frase *illa de Mallorques*.

Conclusió. Defensa de la forma més selecta, contra la general i popular.

137) «Stelrich per Hostalrich»

Una altra correcció que tracta d'un nom de lloc, però que no podem agrupar amb les quatre anteriors (núm. 133-136), per tal com ara el tema plantejat no es redueix a una simple qüestió ortogràfica, com en aquelles.

Hostalric és una població de la comarca de la Selva, el nom de la qual no crea cap problema de comprensió: 'hostal ric'. Fi d'etapa sovintejat en els desplaçaments reials de l'edat mitjana, és esmentat en cròniques i documents i ha conservat fins avui l'antic recinte emmurallat. La forma reprovada prové d'haver-hi estat barrejat un altre mot, *estel*, de significació coneguda, però que ací no ve a tomb. És, doncs, un cas d'etimologia popular. Error d'algú que ignorava moltes coses respecte a Hostalric.

Conclusió. Defensa de la forma corrent i correcta, contra una deformació per etimologia popular.

138) «**exovar per dot**»

La significació de tots dos mots s'ha anat alterant en el decurs del temps, però sempre ha girat entorn de l'aportació econòmica que es fa al matrimoni. Avui sembla que cal distingir entre *aixovar* 'conjunt de roba personal i de la casa que els nuvis aporten al matrimoni' i *dot* 'aportació voluntària de béns que fa la muller al marit orientada al sosteniment de les càrregues del matrimoni' (DIEC). L'evident afinitat que existeix entre ambdós mots ha pogut interpretar-se com un cas de sinonímia, a partir d'un passatge de la *Doctrina pueril* de RLL [COLOM (1985, I), p. 206, s. v. *axovar*] i [COLOM (1985, II), p. 177, s. v. *dot*]. Prefereixo de no moure'm del camp de l'afinitat.

Aixovar (escrit sovint *exovar* en català antic, com a les *Regles*) és un arabisme reconegut, que ja existia al s. XII i que RLL fa sortir ben sovint en els seus escrits. Es caracteritza per una rica polisèmia; en efecte, el DCVB n'enregistra quatre accepcions: 1) 'quantitat que en diners o en altres béns s'aporta al matrimoni' (té una rica tradició textual a l'edat mitjana, que culmina amb l'*Spill*); 2) 'conjunt de roba d'ús personal i d'ús comú de la casa, que la dona aporta al matrimoni' (sembla limitat al País Valencià); 3) 'la quantitat que el marit que no és hereu aporta al matrimoni si la seva dona és púbbilla' (a Catalunya), i 4) 'conjunt de mobles i atuells d'ús familiar'. Malgrat que tots aquests significats tenen molt de comú, no deixen de clivellar el bloc semàntic total.

En canvi, la paraula *dot* és més unitària, pel que fa al significat. Derivada del ll. *dotu*, docum. del s. XIII ençà, amb una rica tradició de testimonis textuais (entre d'altres, *Cost-Tort*, *Consolat*, *Crònica del Cerimoniós*, BMEITGE, *SomniJJoan*, *Curial*, *Spill*, *apud DE-Cat*, s. v. *dar*), es refereix a l'aportació econòmica de la núvia (i, en sentit figurat, vol dir 'qualitat amb què la naturalesa ha adornat algú').

Conclusió. Defensa de la forma corrent i unívoca, contra una forma més fragmentada geogràficament i semànticament.

139) «**pastarol per posterol**»

Aquestes formes s'expliquen a partir del ll. *posteriore*, mitjançant una dissimilació entre líquides ($r - r > r - l$), vàlida ací per a totes dues formes en joc. Com es veu en el tractament de les dues primeres vocals (la inicial i la interior, *o* i *e*, resp.), el mot recomanat (*posterol*) és el derivat més directe de l'etimologia. El significat genèric de 'part posterior d'alguna cosa' hi és aplicat per eufemisme al cos humà, amb el sentit d'"esfínter de l'anús", 'anus'.

La forma proscriu *pastarol* significa 'budell de l'extrem de l'anús', 'cul' (*apud DAguiló*). Probable encreuament amb *pasta*, paraula de significació coneguda, la qual, per més que no vingués gaire a propòsit, no deixava de voler dir quelcom (enfront de *posterol*, que no suggeria res a qui la sentia). El DCVB introdueix, aparentment amb el mateix rang, *posterol* i *pasterol* (ara seria per *pastera*, derivat al seu torn de *pasta*?), hi dóna el sentit de 'prolapse del budell recte' i hi esmenta la regla present i el testimoni d'OPou.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra una deformació per etimologia popular, segurament per tractar-se d'una paraula d'ús limitat.

- 140) «ginoll per genoll»
 141) «giner per gener, e semblants»

En fonètica històrica catalana no és rar que una consonant palatal tanqui l'articulació de la *e* àtona que la segueix, que aleshores es torna una *i*. Això s'esdevé quan la *e* en qüestió és àtona, i gairebé sempre en la síl·laba inicial. Sovint el pes de la tradició escrita i la consciència col·lectiva de la llengua impedeixen que la tendència prosperi, i per això el fenomen és propi sobretot de parlars dialectals o d'un nivell de llenguatge poc acurat (cf. *general*, pronunciat popularment de vegades [jinerál], o *germà*, [jirmá], etc.). Aquesta pronunciació és la que combaten les dues regles presents.

El derivat català del ll. *genuculu* és normalment *genoll*. Aquesta solució és, però, alterada tant per l'acció de la palatal de què parlo ([jinoll], com per l'assimilació *e - ó > o - ó* ([jonoll] o [junoll]). En català medieval enregistrem tots tres resultats. Jaume I forneix un dels primers exemples de *ginoll*. Les *Regles* i *La brama* (v. 120) defensen i empren la solució correcta (cf. el § 5.1). Actualment la pr. [jinoll] és recollida esporàdicament en abundosos indrets del domini lingüístic (amb l'excepció dels parlars insulars), segons dades del DCVB. Pel que fa al País Valencià, més aviat hi predomina *genoll*.

Per la seva banda, el derivat normal del ll. v. **jenariu* (pel ll. cl. *januariu*) és *gener*. Parallelament, aquesta pronunciació és objecte de la tendència al tancament *e > i*, provocat per la palatal anterior ([jiné]). La solució *giner* ja és docum. al s. XIII i es troba sovint en el decurs de la història de la llengua. Com a forma del llenguatge popular, avui és sobretot característica dels parlars occidentals (des del Pallars i Andorra fins al sud d'Alacant), mentre que en català oriental, rossellonès i balear és corrent la solució etimològica *gener*.

Conclusió. Defensa de les formes etimològiques, tingudes per més correctes, contra una pronunciació típica del llenguatge més popular. Des del punt de vista de la geografia lingüística, les solucions defensades resten menys afectades pel tancament vocàlic en els parlars insulars (en el cas de *genoll*) o en els parlars orientals (en el cas de *gener*).

- 142) «guineu per rabosa»

La present correcció sobresurt per la important càrrega històrica i cultural que encloou. N'hi ha prou de dir: *a*) que l'animal en qüestió sempre i arreu ha estat objecte de referències a determinades maneres d'ésser i actituds humanes, i *b*) que la distribució geogràfica actual dels dos termes en oposició coincideix a grans trets amb la que separava l'antiga Catalunya Vella (on es troba *guineu*) i la resta del domini lingüístic (zona del seu sinònim *rabosa*). Això no significa que *guineu* sigui més antic que *rabosa*; al contrari, encara no s'havia escolat la tretzena centúria, i ja existien l'un i l'altre. D'altra banda, sorprenentment trobem *guineu* a València al s. XVI, bé que en sentit figurat [COLÓN (1976b), p. 154, n.].

Comencem per un aclariment previ. No es tracta de dues denominacions, sinó de tres: *guineu* comparteix el territori i els trets que li acabo d'atribuir amb un altre sinònim: em refereixo al mot *guilla*. Per més que ací hàgim de limitar-nos a la parella «*guineu* (mot reprovat) / *rabosa* (mot recomanat)», no podem ignorar que el seu primer element posseïa una rèplica (*guilla*), que seria tan reprovable com *guineu*. Així, abans de comentar els dos mots d'aquesta regla (*guineu* / *rabosa*), hauríem de justificar per què

tot allò que es pugui dir de *guineu* es podrà dir igualment de *guilla*. Heus ací el perquè d'aquest paral·lelisme (*apud* DECat, s. v. *guineu*).

a) La localització. *Guineu* és el terme més general al Principat, on, però, se n'han d'exceptuar: 1r) una bona part del centre-oest i el sud-oest (pertanyents a la Catalunya Nova, que, com he avançat, ja són domini del seu antagònic *rabosa*), i 2n) unes zones dins la Catalunya Vella, on trobem el seu sinònim *guilla*, i que ocupen, de manera discontinua i parcial, el Pallars i la Ribagorça, la Cerdanya, el Rosselló i l'Empordà, i Osona i la Selva (cf. les terres que reguen el Ter i la riera Major, no en va anomenades avui *les Guilleries*).

b) L'etimologia. A diferència de la paraula recomanada *rabosa* (que és pròpia del món iberoromànic, des de Mallorca i València fins a Portugal, i que fa al·lusió a un dels trets físics que més bé caracteritzen l'animal: la cua; cf. el cast. «rabo», cf. REW, 7065), *guineu* i *guilla* deriven de sengles noms germànics de persona, seguint una via apel·lativa relativament fressada en les llengües romàniques, en les quals no és rar que la guineu dugui nom de persona. En el cas que ens ocupa, totes dues denominacions catalanes responen a noms de dona.

c) La prosòpia. Si n'examinem la provenença i la història, constatem que hi ha més que un paral·lelisme entre *guineu* i *guilla*: llurs ètims expliquen ensems els noms concrets de figures rellevants dins la societat comtal catalana dels s. ix i x; en efecte (i valguin dues mostres): la muller de Guifré I de Barcelona, dit *el Pelós* (ca. 840 - 897) s'anomenava *Guinedilda*, i la de Guifré II de Cerdanya (ca. 970 - 1050), *Guisla* (i ambdós noms conflueixen, a l'origen, amb els que al mateix temps donen raó de *guineu* i *guilla*, resp.).

Pot semblar exagerat de cercar tant de simbolisme darrere uns noms d'animals. Tanmateix, el fenomen és general: a moltes llengües i a moltes cultures es troben innumbrables al·lusions a la guineu (independentment del nom —o dels noms— que aquest animal tingui en cadascuna d'aquelles), i pertot arreu sorgeixen connotacions de tarannà i de comportament humans. Qualsevol incursió que volguéssim emprendre en el camp de les repercussions literàries d'aquesta realitat ens allunyaria dels objectius que perseguim ací. Només hi obrirem dues finestretes.

a) La guineu és la protagonista del *Roman de Renart*, text cabdal de la literatura francesa medieval, que conté una sàtira implacable de la societat del seu temps. I bé, la guineu hi duu el nom de *Renart* (derivat de *Reginhard*, significativament també nom de persona i també de nissaga germànica), el qual, per una banda, desbancà el nom més corrent aleshores de l'animal en francès (*goupil*) i, per l'altra, donà peu a diverses extensions de significat del mot ja comú *renard* en el terreny moral [BONNER (1989), p. 127].

b) Salvant moltes i importants diferències, la guineu té, dins el *Llibre de les bèsties* de Ramon Llull, un paper en certa manera comparable al que representa en el text francès. És ben sabut que l'animal hi és anomenat *na Renart*, l'únic que té nom propi en tot el text. Na Renart hi fa i desfà, aconsella i intriga, acumulant una colla de qualitats i de defectes que, d'acord amb la filosofia del text lulllià, són atribuïbles als éssers humans. Tanmateix, no aconseguí d'imposar el seu nom, fins a supplantar els de *guineu*, *guilla* o *rabosa* (sinó només per un temps i d'una manera parcial) [BONNER (1989), p. 127].

Sigui conseqüència de la difusió de textos com els dos indicats (i d'altres n'hi havia), sigui que totes aquestes composicions reflectien faules ben conegudes, plenes de proeses i malifetes d'animals, el cas és que als diccionaris de qualsevol llengua romànica so-

vintegen, després de la definició zoològica de la guineu, les referències a certes qualitats morals de les persones, sempre en els sentits de ‘murri’, ‘garneu’, ‘astut’, ‘arterós’, etc. Els bestiariis medievals són ben explícits respecte a aquest animal: «lo *volp* [o *guineu*] sí és una bèstia molt maliciosa e ha moltes falsies» [PANUNZIO (1963, I), p. 129-130]. Potser sí que en fem un gra massa, donant tant de relleu a trets inherents al nom d'un animal; però el fenomen és prou general perquè en fem cas, i ho prova que totes aquestes connotacions es donen, no sols per a *guineu* i *guilla*, sinó també per a *rabosa* (i s'estenen al cast. *zorra*, al fr. *renard*, etc.).

Deia que els tres termes en joc són antics. Al DCVB o al DECat figuren exemples de *guineu* extrets de *Cost Tort*, Eiximenis, Canals, Genebreda, VFerrer, AMarch. Referits a *rabosa*, se n'hi esmenten de VFerrer, *Curial*, *Spill*, *Eximplis*; cf. també COLÓN (1988), p. 21 (quant a l'ambient valencià en el *Liber*). A propòsit de les edicions catalanes de les *Introductiones in latinam grammaticam* de NEBRIJA (1981 [1492]) (cf. el § 14.3, i les notes 54 i 55 del capítol 14), sabem que el ll. *vulpes* ‘guineu’ és traduït, segons els editors, per *guineu*, per *rabosa* o hom no es molesta a traslladar-lo (i hi deixa *vulpes*) [COLÓN/SOBERANAS (1987), p. 17]. Pel que fa a *guilla*, no n'hi ha d'anteriors al s. XVII (AgustíSecr), si bé la seva presència a la toponímia ens prova que també havia d'ésser antic. Sembla que BUSAN no faci diferències de categoria entre tots tres mots, els quals fa equivalents indistintament del llatí *vulpes*. Les *Regles*, emperò, malgrat que VFerrer es valgui tant de *guineu* com de *rabosa*, resolen la qüestió a favor d'aquesta darrera (i en contra dels resultats que donaria una recerca textual en la literatura moderna).

Conclusió. Defensa de la forma iberoromànica, segurament per valencianisme, contra la més estesa avui al Principat.

143) «maixcarat per mascarar»

No és fàcil de precisar amb exactitud a quina paraula es refereix aquesta regla. Existeixen *mascara* i *màscara*, que només podem distingir per la col·locació de l'accent (i segurament la situació del s. XV ja era la mateixa d'avui). Però no tenim indicis per a descobrir quina d'ambdues era objecte de la correcció.

a) La primera (*mascara*) presenta els següents trets: 1r) significació múltiple: ‘taca de carbó, de sutge’, ‘polsim negre, especialment de carbó’, ‘suc negre que duen certs mol·luscs’ i ‘malaltia de certes plantes’; 2n) duplicitat morfològica: *mascara* / *emmascara*; 3r) derivació: verb [*em*]*mascarar* ‘embrutar de mascara’, adjectiu: [*em*]*mascarat*, *-ada* ‘brut de mascara’.

b) La segona (*màscara*), significa ‘careta’ (i també dona lloc al subst. *mascarada* ‘colla, ball, etc., de persones amb màscares, disfressades’ i a l'adj. *mascarat*, *-ada*). El significat diferent d'ambdós mots no exclou, però, que no puguin ésser posats en relació. A favor d'entendre-hi la forma esdrúixola hi ha la variant gràfica *màsquera*, ja a començos del s. XVI (DECat).

No està establerta l'etimologia d'aquest mot (o d'aquests mots). Potser una base llatina del tipus *mascarare* ‘tacar amb carbó’ (bé que, pel que fa al sentit de ‘malaltia de certes plantes’, podria tractar-se d'un arabisme). Consta en un doc. de 1391 (DCVB). No se'n troben gaires mostres, per la qual cosa el mateix DCVB aprofita l'avinentesa per a citar-ne el present exemple de les *Regles*.

Tanmateix, tal com està redactada la norma, la seva inclusió en el text és per a bandejar-ne la pronunciació palatal de la sibilant *s*. I un tal propòsit no sembla mancat de raó, sobretot si tenim en compte que diversos valencians (ja Carles Ros i, posteriorment, fins Martí Gadea i Carles Salvador) empraven la solució ací reprovada: *màixquera*. Cf. altres casos de *xc* per *sc*, ben característics del parlar valencià (*patixc / patisc*, etc.). No oblidem que les *Regles* mostren una veritable obsessió per eliminar la palatal a favor de la *s* alveolar (cf., ultra la correcció següent, els núm. 13, 108, 109, 190, 210, 223 i 235).

Conclusió. Defensa de la fonètica correcta contra un vici de pronunciació. Des d'un angle geogràfic, crítica d'un hàbit articulatori força estès en els parlars valencians, a favor del tipus articulatori més general.

144) «**peixcador per pescador**»

Situació comparable a l'anterior (núm. 143). Justament ací encara es veu més clar que allí que el mòbil de la correcció és d'índole fonètica. La pronunciació correcta és la que ja suggereix la grafia habitual *pescador*, corresponent, al seu torn, a l'etimologia del mot (ll. *piscatore*). I així és com el mot es troba escrit, en RLL, *CostTort*, Desclot, Muntaner, etc. Ara bé, des de temps immemorial devia existir, per a aquest mot, la pronúncia de la sibilant palatal *x* (en comptes de la *s* alveolar), que caracteritza especialment els textos valencians. S'explica pel primitiu *peix* (amb una consonant palatal per raons etimològiques). La forma analògica *peixcador* es troba àdhuc en textos dels quals acabo de dir que contenen la forma correcta *pescador* (com RLL, Desclot i Muntaner, si bé els exemples que es poden citar d'aquest darrer pertanyen a tardanes versions valencianes). Així, les mostres que n'esmenta el DCVB (tretes de *Spill*, *Tirant* i *RCorella*), són indefectiblement escrites amb *ix*. També en *OPou*. A València no manquen topònims que tenen *x* en lloc de la *s* que els correspondria.

Conclusió. Defensa de la fonètica correcta contra un vici de pronunciació. Dialectalment, defensa de la pronúncia comuna contra l'especificitat valenciana de la palatalització.

145) «**muró per merlet**»

Es tracta d'un cas clar de sinonímia (*muró = merlet*), amb una distribució geogràfica en alternança. Segons el DIEC, *merlet* (i també, per tant, *muró*) signifiquen 'qualsevol dels prismes d'obra que per a defensa s'alçaven al cim d'un mur, d'una torre, deixant entre cada dos una obertura per on poder llançar projectils a l'enemic'. Totes dues paraules són d'antiguitat manifesta, com ho fan veure les informacions fornides pel DCVB i pel DECat: *a) merlet*, d'origen incert, potser germanisme (i propi del català, de l'occità i de l'italià), és docum. a la fi del s. XIV (el 1369, el 1389, *CostTort*, *Crònica del Cerimoniós*); *b) muró*, derivat de *mur* (accentuació provada perquè es troba docum. en pl.: *murons*), apareix des de començos del s. XV (el 1408, el 1451, el 1467, *CDESPUIG*). Malgrat que les localitzacions dels testimonis al·ludits són més aviat barrejades, no deixen de desprendre-se'n certs indicadors geogràfics: els documents de 1369 i de 1389 (*merlet*) provenen del Rosselló i de Mallorca, resp., mentre que el doc. de 1451 (*muró*) és de l'Arxiu General del Regne de València, etc. Cap al s. XVI devia prendre cos una frontera entre el País Valencià i el Baix Ebre (amb *muró*) i la resta del Principat (amb

merlet). Coromines, recordant que OPOU sol donar junts el nom més corrent en català oriental i el que era emprat a València, n'addueix el passatge següent: «[...] lo més alt de la paret [...] los *marlets* o *murons*» (DECat, s. v. *mur*). Cf. VENY (1959), p. 56, s. v. *murada*.

La distribució dialectal que semblava insinuar-se fa quatre-cents anys no quedà consolidada, com ho palesa que avui el mot *merlet* és d'ús general, segons dades del DCVB (on el trobem en transcripció fonètica de totes les regions). Un únic focus de *muró* (localitzat a Santes Creus amb el significat de 'munt de pedres amb què es resguarda una fita o terme') ja és una paraula diferent (pel significat, equival al cast. *mojón*).

Conclusió. Defensa de la solució que sembla més acceptada, contra la que devia haver romàs marginal (la qual cosa implica, des del punt de vista geogràfic, l'aïllament del valencià en el conjunt de parlars de la llengua).

- 146) «fiyol per fillol»
 147) «tayar per tallar, e mil semblants»

Atès que aquestes dues normes persegueixen el mateix fi (reprovar la pronunciació ioditzant de la *ll*) i que, altrament, els mots que hom ha escollit com a mostra (entre «mil semblants») no creen dificultats d'origen ni d'interpretació, podem fer-ne el comentari conjuntament. El grup llatí *ly* evoluciona normalment en català a la palatal lateral *ll*; així: *filiolu* > *fillol*, *taleare* (esdevingut *taliare*) > *tallar*. El so palatal *ll* que en resulta coincideix amb el que, al seu torn, s'explica per l'evolució de la *ll* (*l* geminada) del llatí: *caballariu* > *cavaller*, i per això tots dos sons tenen una grafia única (*ll*). Ara bé, malgrat el resultat comú *ll* d'ambdues procedències, aquesta coincidència no es pròpia de tot el domini lingüístic. En efecte, existeixen unes zones en les quals els sons provinents dels dos grups consonàntics llatins (*ly* i *ll*) es diferencien per la qualitat de la palatalització; avui aquests sons hi són, resp., la *y* mediopalatal aproximant i la *ll* mediopalatal lateral. La *y* caracteritza: a) una zona del català oriental, constituïda per les conques dels rius Fluvià, Ter i Llobregat i les comarques costaneres corresponents (amb l'excepció de Barcelona i la seva àrea d'influència, on és general la pronunciació de *ll*, llevat d'alguns casos solts, que han mantingut la pronunciació ioditzant), i b) els parlars baleàrics. Aquesta peculiaritat articulatòria és antiga, testimoniada com és des dels textos més antics a les zones diferenciadores; ho prova que en certs manuscrits les grafies corresponents hi eren *yl* i *ll*, resp. Com veiem, a les *Regles* la grafia específica de la pronunciació reprovada és *y*. No cal dir que el sentit de la correcció és congruent amb l'afany d'ennoblir la llengua, tot defugint pronunciacions poc acurades i d'àmbit geogràfic reduït.

Heus ací, encara, dues petites remarques sobre les paraules en qüestió.

a) El procés del ll. *filiolu* al cat. *fillol* no necessita comentaris, i justament la presència de la *y*, al costat de la vocal *i* (*fiyol*) confirma la seva articulació consonàntica (*fi-yol*); amb tot, aquesta paraula molt sovint es pronuncia [fiol] (les dues vocals en hiat), àdhuc a Barcelona (cf. el llinatge *Fiol*).

b) En els parlars baleàrics la *y* intervocàlica sol desaparèixer, absorbida en la vocal anterior: *vella*, pronunciat [vélla] en general, [véya] a les zones ioditzants peninsulars i [véa] a la insular; cf. el núm. 147: *tayar*, dit a Mallorca [teá].

Conclusió. Defensa de l'articulació palatal més estesa, contra un tret que hom con-

sidera vici de pronunciació. Des del punt de vista geolingüístic, defensa de la solució comuna, contra un dialectalisme del nord-est de Catalunya i dels parlars baleàrics.

148) «niguitós per dir iniquitós»

La norma present oposa dos mots de la mateixa família lèxica, i, com és habitual, també ací hom defensa la solució llatinitzant *iniquitós*, presa bàsicament del mot ll. *iniquu[m]*, allargat per analogia amb els sons *-it-* de la paraula *[iniqu]it[atem]* i acabat amb el sufix *-osu[m]*. En canvi, s'hi desestima el derivat obtingut per una via més popular (*niguitós*, que resulta de la sonorització de la *k* llatina intervocàlica en *g*). Dic «una via més popular» (i no «la via popular»), perquè la forma *niguitós*, malgrat el tractament consonàntic, verament popular, *a*) ha conservat la *i* interior pretònica (pel record del primitiu *neguit*, on era tònica), *b*) ha mantingut el timbre *i* de la vocal ara inicial (sense convertir-la en la *e* del més modern *neguit*) i *c*) ha conservat la *t* de tots els mots d'aquesta família lèxica, sense fer-se en cap cas *d* (com seria la *d* d'un inexistent **neguidós*).

Sembla que les paraules *neguit*, *neguitat* i *neguitejar* no apareixen documentades fins al s. XVII (*DTORRA* és qui primer consigna *neguit*, *apud* *DECat*, s. v.). Totes amb *t* intervocàlica. Per tant, la forma *niguitós*, corroborada en la present correcció, retrotrau més d'un segle i mig la data de tot un grup de mots, car ningú no hauria reprovat *niguitós* si no l'hagués sentit de boca d'algú. D'altra banda, *niquitós* (fet també *nyiquitós*) 'puntimirat' ha sobreviscut dialectalment en certs indrets del País Valencià i d'Aragó (*DCVB* i *DECat*). El tema ha estat estudiat per *GULSOY* (1983), p. 5-10.

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, en contra de la forma més popular.

149) «cosa utilosa per útil»

Norma potser suggerida per l'anterior, pel fet que totes dues reconvenen sengles mots formats amb el sufix *-ós*, *-osa*. *Útil* és la paraula fonamental per a l'expressió d'allò 'que pot servir per a un fi o objecte; de què hom pot servir-se o treure un profit, capaç d'ésser usat beneficiosament' (*DIEC*). Però el mateix diccionari també enregistra *utilós* 'útil, aprofitable', sense cap connotació de significat. En canvi, el *DCVB*, que obre així mateix la porta a *utilós* (sinònim de *útil*), el qualifica de «vulgar». No serà, doncs, fantasejar de creure en una llarga trajectòria de *utilós* com a mot de nivell poc acurat? Sembla que no n'existeixen testimonis anteriors a mitjan s. xv, mentre que *útil* es troba a *RLL*, *Cost Tort*, *Spill*, *Liber*. Sigui com sigui, el veredict de l'autor va en aquesta línia.

Conclusió. Defensa de la forma comuna i neutra, contra la forma avaluada com de menys categoria en la consideració social.

150) «jatsesia per jatsia»

Conjunció concessiva, que resulta d'un curiós canvi de significat. Una frase còngrua, que en llatí seria **iam sit* (i, aviat, **iam siat*) 'que sigui!', 'estic d'acord que sigui', es converteix en un element de relació sintàctica. És un procés que es dona sovint en aquesta mena de subordinació, per raó del seu sentit de concessió fingida o irònica, ben visible en la fase paratàctica dels orígens de la llengua. El glossari llatí-català medieval insereix: «*quanquam* :: *jat se sia* assò» [*CASAS* (1955), p. 148, n. 162]. Ací, però, hem de posar la

nostra atenció, no en el desplegament funcional de la conjunció, sinó en les seves dues formes (tal com apareixen a les *Regles*) i en l'avaluació que en fa l'autor del text.

En principi, tampoc no ens hauríem d'ocupar de l'alternança *s / ts*, per tal com totes dues formes (la reprovada i la recomanada) ja mostren l'articulació africada de la sibilant (*ts*), i aquesta no pot ésser, per tant, l'element fonètic que les diferenciï ni permeti de judicar-ne la correcció gramatical. (Notem, però, que *ts* no fa el mateix paper a totes dues formes: *sia / tsia*). El punt central d'aquesta regla és que la dita frase (*iam siat*) incorporà un pronom personal (*se*), que la convertí de bona hora en *ia[m] se siat*. Es tracta de l'anomenat *datiu ètic*, el qual indica una participació explícita del subjecte en l'acció verbal i és propi de la Romània meridional (portuguès, castellà, català, italià). Exemples: *saber-se la lliçó* (que no es confon amb l'expressió objectivada *saber la lliçó*), *morir-se* (enfront *morir*), *pensar-se* (diferent de *pensar* o *creure*).

La frase *ia[m] s[e] siat* [ja's sia] posa en contacte dues *ss*. I bé, a diferència de l'articulació més corrent que en resulta ($s + s = [s]$: *dos senyors* [dosenyós]), ací apareix un procés que va de la fricativa [s] a l'africada [ts] i que s'explica per l'articulació hipertensa de dues *ss* consecutives (DCELC, s. v. *quizá*). Avui l'africació és un tret normal en els parlars baleàrics (on es diu [dotsenyós]), però a l'època arcaica de la llengua devia ésser molt estesa a tot el domini lingüístic. De les dues solucions que existeixen (*jassia* i *jatsia*), aquella apareix en documents i textos abans que aquesta (dades del DECat): la primera abunda des de mitjan s. XIII (Cerverí, RLL, Desclot; Jaume I la prefereix de bon tros), mentre que la segona, no inexistente a la fi de la centúria (algun cas en Desclot i en RLL), s'expandí aviat en el s. XIV i esdevingué general al s. XV.

Encara no hem acabat. La regla present parteix de les formes *jatsesia* i *jatsia*, que pressuposen, totes dues, la presència del «pronom de participació» *se*. Per tant, alguna altra cosa les havia de diferenciar, si mereixien judicis contradictoris per part de l'autor de les *Regles*. Ell sabia que *jatsesia* i *jatsia* havien esdevingut habituals en la modalitat escrita, amb la pronunciació de l'africada [ts]. Es trobava, doncs, davant *jatsesia* i *jatsia*, morfològicament dos significants, però semànticament un sol significat. Comparat amb *jatsia*, *jatsesia* posava més de manifest el pronom *se* (que, en canvi, havia quedat ocult en *jatsia*), i ja sabem que en rebutjava el subjectivisme (com rebutjaria «què'm scé jo per què scé yo», al núm. 213). Més, encara: *jatsesia* feia l'efecte d'una reduplicació gramatical (*se-si*), mancada de justificació i que li era desconeguda. Res de més natural que s'inclinés a favor de *jatsia*, que tenia més tradició, era més acceptada i més simple fonèticament. En aquest cas, el *Liber* enregistra les dues solucions ací discrepants (i de la proscripca dóna un exemple: «*jatsesia* tu't burles ab mi»).

Conclusió. Defensa de la forma més admesa entre la gent culta, contra la forma que aleshores es veia amb un element fonètic repetit, desproveït de tota funció gramatical.

151) «ingueny per ingeni»

Un repàs sumari dels derivats populars del ll. *ingeniu[m]* ens portaria molt enllà: *giny* (i *gin*), *enginy* (i *anginy*), *ginyar* (o *ginyar-se*), *enginyar* (o *enginyar-se*), amb llurs matisos semàntics, llur presència en els textos, llur distribució geogràfica, etc., aviat emplenarien una monografia ben nodrida.

Hi hem de renunciar, per tal com l'abast de la regla present és molt més limitat. Es tracta de corregir una aberració gràfica. La forma condemnada (*ingueny*) no figura en

els repertoris lexicogràfics. Devia aparèixer ocasionalment, escrita per una persona de poca instrucció, que ja hauria tingut treballs a pronunciar-la, tant pel que fa a la palatal fricativa interior [j] (transcrita mitjançant *gu*, que suggeria més aviat el so velar de la [g]), com a la síl·laba final *ni* (representada pel dígraf *ny*, que val per a la palatal nasal).

Enfront dels derivats hereditaris esmentats (tots a l'entorn de *giny*, i tots amb la inflexió de la *e* llatina, tancada en *i* per raó de la iod *-niu*), *ingeni* és el mot savi corresponent, pres directament del ll. *ingeniu[m]*. Avui aquesta paraula no figura als diccionaris catalans com a mot reconegut de la llengua, i mai no ha estat emprada amb profusió. El DCVB el documenta en dos textos propers a l'època de les *Regles*, on signifiquen 'enginy': *a*) «De la subtilitat del *ingeni* proceeix lo furt e lo enganar al altre» (ALBERTG, 1491); *b*) «Lo meu baix *ingeni* [...] vos prega i suplica» (*Viudes*, 1561). Aquest mot devia pertànyer a un nivell elevat d'expressió. El mateix autor de les *Regles* en fa un ús metalingüístic al núm. 173.

Conclusió. Defensa de la forma culta llatinitzant, amb la grafia correcta, contra una forma aberrant, escrita amb signes que en desfiguren la pronunciació.

152) «previletgi per privilegi»

En una línia comparable amb la de la correcció anterior (núm. 151), la forma acceptada (*privilegi*) és un mot savi, pres directament del ll. *privilegiu[m]*. No hi ha res més a dir. Dins una natural limitació d'ús, aquesta paraula és documentada al llarg de tota la història de la llengua, de RLL als nostres dies.

Mot llarg, de cinc síl·labes en llatí, que quedaren reduïdes a quatre en adaptar-se al català, en té tres amb la vocal *i* (successió: *i / i / e / i*). És clar que aquestes vocals es pres-taven a assimilacions i dissimilacions. El DCVB n'insereix alguns exemples: *previlegi* i *prevelegi* (ambdós de RLL), *preveletge* (d'un doc. del s. xv) i la present forma reprovada de les *Regles*. Heus ací, doncs, l'objectiu principal de la regla: corregir una dissimilació de vocals.

Encara podem afegir-hi la reprovació d'un altre defecte: la pronunciació africada de la palatal [tj] (*tg*), a favor de la fricativa [j] (*g*), que correspon a la dicció més procedent. Aquest no era el primer propòsit de l'autor, per tal com la *t* que, en la forma criticada, converteix la fricativa en africada, fou afegida al manuscrit posteriorment a la redacció (cf. el § 8.2.2, nota al núm. 152). L'autor devia dir-se: «posats a fer, aprofitem-ho per a denunciar un altre vici de pronunciació».

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra una fonètica (i una grafia) errònies, tant sobre les vocals àtones com sobre la fricativa palatal representada per *g*.

153) «tots plegats per tots ensems»

Aquesta norma contraposa dues expressions d'origen i de naturalesa molt diferents: *a*) una forma derivada del ll. *in-simul* (que en ll. cl. era simplement *simul*, amb les dues vocals breus) 'juntament', la qual, per pèrdua de la síl·laba final, esdevingué **ensem* i, per l'addició de l'anomenada «-s adverbial», *ensems* (en canvi, quan la darrera síl·laba es mantingué, com en francès, el resultat en fou *ensemble*); *b*) una forma postverbal de *plegar* (< ll. *plicare*), verb que, si en una primera fase significava 'plegar, doblegar', aviat adquirí el valor de 'collir, recollir, arreplegar', del qual hom passaria fàcilment a 'ajuntar'; *plegats* amb el sentit de 'junts' és docum. a Mallorca a la fi del s. xiv (DCVB), i des-

prés se'n generalitzaria l'ús enfora de l'illa (encara que ací sempre s'ha mantingut molt viu). D'altra banda, si *plegar* i *aplegar* són formes típiques del País Valencià, no sembla que l'expressió *tots plegats* hi sigui viva (car no s'hi usa l'element *tots*).

Per tant, *ensems* és, des d'un punt de vista etimològic i històric, la forma més pròpia i la més documentada (JaumeI, RLL, *OrdinPalat*, BMETGE, *Curial*, *Spill*, *SomniJoan*, *apud* DCVB). Devia sonar com a pertanyent a un llenguatge més acurat que no *plegats*. *Plegats* i *junts* en serien els equivalents més populars, el primer a València i a Mallorca, i el segon, al Principat (on l'extensió de *plegats* és més aviat moderna).

Conclusió. Defensa de la forma més tradicional i més culta, en contra de la forma més popular.

- 154) «*arribàrem per arribam*»
 155) «*anàrem per anam*, e semblants»

Totes dues regles mostren la preocupació de l'autor davant l'extensió de les solucions amb *r*, per tal com, efectivament, les que ell recomana com a correctes (*arribam*, *anam*) s'avenen més bé amb els paradigmes llatins originaris; cf. el ll. *canta[vi]m[us] > cantam*. Nogensmenys, els daus ja eren tirats: amb el fi d'evitar que una mateixa forma (*cantam*) pogués expressar alhora el present ('cantem') i el perfet ('cantàrem'), la llengua havia adoptat, per a la pers. 4 (*cantam*), la solució amb *r* (*cantàrem*), analògica de la pers. 6 (*canta(ve)runt > cantaren*). Així es resolía l'enutjosa coincidència i s'incorporava un morfema que havia de caracteritzar el perfet català (cf. *cantares*, *cantàrem*, *cantàreu*, *cantaren*). No cal dir que el nou perfet s'estengué sense trigar per tot el domini lingüístic i que avui no queda ni rastre d'un perfet sense *r* [ni en els parlars més arcaïtzants: MOLL (1932), n. 57, p. 13].

Conclusió. Defensa de les formes etimològiques i tradicionals (bé que fonèticament ambigües), en contra de les noves solucions, obtingudes per analogia amb altres formes del mateix paradigma verbal.

- 156) «*combregar per comunicar*»

Mirats ambdós verbs des de la fonètica i la semàntica històriques, les coses no poden ésser més clares.

a) *Communicar* és la forma sàvia, presa directament del ll. *communicare*, i posseeix una significació molt general: 'fer que un altre participi (d'allò que posseïm), fer que sigui comú a ell i a nosaltres, transmetre', 'entrar en relació amb algú', 'estar en relació mitjançant un pas', 'establir una comunicació' (DIEC) (per més que cal reconèixer que en llatí tardà el verb *communicare* ja havia adquirit el significat religiós de 'combregar').

b) *Combregar*, en canvi, és un derivat hereditari, obtingut per via popular: la *u* interior, en desaparèixer, crea un grup romànic de consonants: **com'nicar*, que es resol (a través de la dissimilació *m - n > m - r* i de la intercalació eufònica de la *b*, labial com la *m*) en el nou grup consonàntic *mbr*, mentre la *i* i la *k* ja s'havien transformat en *e* i *g*, respectivament, d'acord amb l'evolució fonètica regular de la llengua; quant al significat, tant en el curs de la història de la llengua (i, per tant, a l'època de les *Regles*) com encara avui, *combregar* vol dir essencialment 'administrar (a algú) el sagrament de l'eucaristia' (transitiu) o 'rebre el sagrament de l'eucaristia' (intransitiu), dels quals significats ha sorgit un sentit figurat ('coincidir en idees, en sentiments, etc., amb una altra

persona') (DIEC). Ja JaumeI defineix *combregar* com a «pendre lo cors de Jhesuchrist» [BRUGUERA (1990), p. 30].

És clar que no deixa d'existir una relació semàntica entre tots dos verbs (*combregar* sempre és una manera de *comunicar* o de *comunicar-se*), però, atès el sentit restrictiu del primer respecte al segon, és obvi que l'autor de les *Regles* n'ha fet un gra massa, duent la seva pruija de llatinitzar a ultrança fins a un límit que afecta la comprensió de la correcció: qui tenia la intenció de 'rebre el sagrament de l'eucaristia' per força s'hauria sentit desconcertat si algú el corregia dient-li que volia 'establir comunicació (amb el sagrament?, o amb qui l'administrava?)'. Per a d'altres casos de recomanar mots massa genèrics, cf. els núm. 96, 254, 262, 266 i 294. Cf. també el § 11.1.

La documentació filològica a l'abast confirma els camps semàntics de tots dos verbs. Entre el DCVB i el DECat, el verb *comunicar* és exemplificat, amb els significats esmentats, en RLL, Eiximenis, IVillena, *Curial, SomniJJoan*, i paral·lelament, mostres de *combregar* es troben a RLL, JaumeI, Desclot, Muntaner, Eiximenis, *Eximplis, Spill*. Cf. un exemple de VFerrer on s'apleguen els seus dos significats (transitiu i intransitiu): «preveres, que hajats diligència a *combregar* lo poble, que no vol *combregar* ni'l dich-menge» (*Sermons, apud* DECat, s. v. *combregar*).

Conclusió. Defensa de la forma culta i llatinitzant (segons un criteri exclusivament gramatical, sense reconèixer la diferència de significats existent), en contra del derivat popular (el qual, emperò, tenia un ús específic en el llenguatge religiós).

157) «*expernuctiar* per dir *extramuntiar* o *perenoliar*»

Correcció sens dubte suggerida per l'anterior; de l'una a l'altra, hom passa de sagrament a sagrament. Nota prèvia: tenint en compte tant l'etimologia (el subst. ll. *unctio*, *-onis*, sobre el qual un verb *unctiare* era fàcil d'obtenir) com les solucions antigues (cf. *extramuntiar*, que la mateixa regla recomana) i modernes («*unció* dels malalts», correntment dita *extremunció*), hom pot pensar que la forma *expernuctiar* és un defecte de lectura paleogràfica, i que, per tant, caldria transcriure *experunctiar*. I no: *expernuctiar* sembla ben llegit, com el lector pot comprovar-ho al facsímil del manuscrit (cf. el § 8.1, núm. 157). Això no vol dir que *expernuctiar* no sigui una forma equivocada (i ho prova que, al capdavant, és la que hom condemna).

Tenim, doncs, una forma jutjada incorrecta. I és, no solament incorrecta, sinó, com insinuo, errònia. L'error, basat en una mala lectura del mot escrit, tenia una certa tradició: el DCVB, que introdueix *pernucciar* (s. v.), docum. l'any 1402 (ROCA Medic), hi afegeix el següent comentari, just i oportú: «és segurament una errada de còpia per *peruncciar* (< ll. *perunctiare*)». Això mostra que aquesta equivocació, quan les *Regles* la recullen per corregir-la, ja feia prop d'un segle que s'arrossegava. I en aquest lapse de temps s'hi havia afegit un nou error: l'acumulació de la síl·laba *ex-*, com si fos un prefix (suggerida per *extramuntiar*). La norma present restava ben justificada: *expernuctiar* no era admissible.

Pel que fa a la manera de substituir la forma exclosa, la norma proposa dues solucions correctes: *extramuntiar* i *perenoliar*. No era rar que tots dos verbs anessin junts, i en el mateix ordre. Cf. el següent text d'OPou: «*extremunciar* lo malalt :: sacro oleo inungere aegrotum; ja és *extremunciat* o *pernoliat*» (citad a DECat, s. v. *oliva*).

La primera solució és, doncs, *extramunciar* (escrit amb la *a* de *extra-*, en comptes de la forma que segurament l'autor tenia intenció d'escriure: *extremunciar*) i significa,

malgrat aquest detall ortogràfic, que hom recomana l'adaptació al català de la frase llatinitzant *extrema* 'última' + *unctio* + *-are*, que era prou coneguda i emprada en la llengua corrent (per la seva qualitat i la seva aplicació a moribunds, es tractava d'un llatanisme d'església, esdevenint popular per les circumstàncies).

L'altre verb recomanat, *perenoliar*, varia en les seves ocurrencies, que, ultra la forma ací descrita, són *pernoliar* i *peroliar*. Òbviament es tracta de derivats del ll. *oleum*: la base n'és un verb **oliare*, precedit de la prep. *per-* (que indica la compleció o el terme de l'acció del verb, cf. *perficio*, de *facere*); en el cas de *pernoliar*, encara hi ha hagut una intercalació de la prep. *in*. Sembla que *peroliar* hi és la forma més antiga (ja a les *VidesS*) i es troba sovint en la llengua medieval. Entre d'altres, RMuntaner en fa un gran ús i VFerrer també se'n val. Les solucions *pernoliar* i *perenoliar* han d'explicar-se, com ho havia proposat Leo SPITZER [(1923), p. 172], a través de *per-in-oleare* (sobretot tenint en compte les formes d'occità antic *peroliar* i *enoliar*) (cf., sobre aquest punt, DECat, s. v. *oliva*). Cal precisar que *pernoliar* i *peroliar* han romàs fins avui com a pròpies del País Valencià i del Baix Ebre (el DCVB en dóna la transcripció fonètica de Tortosa i de nou localitats valencianes).

Conclusió. Defensa de les formes llatinitzants, habituals en la fraseologia dels sagraments de l'Església, en contra d'un cras error de lectura. Quant als fets dialectals, les dues formes recomanades corresponen al Principat (*extramunciar*) i al País Valencià (amb les formes afins *pernoliar* i *peroliar*).

158) «**contrició per contritió**»

El mot *contrició* és definit com a 'penediment del pecat, causat pel dolor d'haver ofès Déu' (DIEC). Per la seva pertinença al vocabulari religiós, la norma fa joc amb els dos números anteriors (núm. 156 i 157), que segurament en provocaren la inserció a les *Regles*.

L'objectiu d'haver-la-hi posada no és de destriar el significat de dos mots relacionats: ací no ens movem d'un sol terme. La seva base etimològica és el ll. *contritio*, *-onis*. Ens trobem davant d'un mot savi, mínimament adaptat a la fonètica catalana, que dóna peu a un petit problema de pronunciació; petit, però de dues cares. Sabem que s'ha de dir *contrició* i no *contrecció*. Ambdues solucions divergeixen en el vocalisme i en el consonantisme.

a) Quant al vocalisme, en el llenguatge popular s'ha produït una dissimilació: *u - i - i - ó* > *u - e - i - ó*, fàcil de comprendre. Basta escoltar avui mateix com molta gent de poca cultura pronuncia la paraula *comunió*; diuen [kumanió]. Sovint m'hi he fixat en sentir, dins d'una església, el cant popular del *Credo* («Crec en un Déu»), en arribar a la frase «la comunió dels sants». Enfront d'aquesta fonètica popular (que hom critica ací), el parlar acurat manté la *i* etimològica: *contrició*.

b) Pel que fa al consonantisme, la norma denuncia la pronunciació [ks] que hom dóna a *contrició*, com ho revela la grafia *cc* de la forma reprovada. El DCVB, s. v. *contrició*, cuita a afegir: «antigament escrit també *contricció* i *contrictió*». En efecte, la forma reprovada era gairebé universal en la llengua medieval. Per què? Per una ultracorrecció (promoguda per qui creia que amb *cc* la paraula quedava més ben escrita), i per un creuament amb *aflicció* (mot no gaire allunyat, per la significació, de *contrició*). VFerrer es val sovint del parell *aflicció* / *contricció* (DECat, s. v. *triturar*).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un doble vici de pronunciació (en les vocals i en les consonants).

159) «Càndia, nom propi de dona, per dir Càndida»

En efecte, *Càndida* és un nom propi de dona, el qual, però, tant fonèticament com morfològicament, coincideix amb el femení de l'adjectiu *càndid*, clar llatíisme que significa 'molt blanc'.

Aquesta regla condemna la pèrdua de la *d* de l'última síl·laba del nom, fenomen que pot obeir almenys a un parell de raons de tipus fonètic o analògic.

a) La tendència a fer desaparèixer la *d* en aquesta posició (cf. el ll. *nitida* > cat. ant. *nè-dea*, ll. *tepida* > cat. ant. *tèbea*, mod. *tèbia*, etc.); de fet el diccionari modern (DIEC) reconeix ambdues solucions, com a pròpies de la llengua: *càndid*, *-da* 'ple de candor, no maliciós ni capciós, ingenu' i *candi*, *càndia* 'que de res no malícia, d'una gran candidesa'.

b) La reticència popular envers els mots esdrúixols; certament, *càndia* continua essent un mot proparoxíton, però, mancat de la barrera consonàntica de la *d*, en té menys l'aparença, i és sabut que en moltes ocasions el hiat hi és substituït pel diftong creixent.

Conclusió. Defensa de la forma culta del nom, en contra de la seva solució més popular.

160) «Stàtia o Stàsia, nom propi de dona, per dir Anastàsia»

No és aquest el primer cas d'afèresi a les *Regles*: abans (núm. 59) hem vist que s'hi rebutjava «Toni per dir Antoni». Contra la possibilitat que hi fos involucrat l'article personal (*Antoni* = *en Toni*), allí explicàvem la incorrecció simplement com una deformació afectiva pròpia de molts hipocorístics. Tanmateix, ací no sembla tan exposat com allí d'admetre-hi tal possibilitat, sempre com una raó afegida a la del tractament dels hipocorístics. Vegem-ho. De moment, hem d'entendre que la forma reprovada ací era **Estàcia* (amb [s]) o **Estàsia* (amb [z]), o, encara, **Astàcia* o **Astàsia*, perquè els noms començats per *s* + consonant prenen una vocal, que solia ésser la *e* (cf. els núm. 89 a 92). Una *e* o una *a*, que als parlars orientals es neutralitzaven.

L'afectivitat i l'efusió, característiques del tracte familiar i amical, expliquen certes modificacions de sons en els noms propis, sobretot en el sentit d'escurçar-los. Aquestes modificacions solen seguir una de les dues pistes següents: a) l'addició d'un sufix diminutiu, prèvia, eventualment, una certa adaptació fonètica que en faciliti l'encaix (exemples: de *Joan*, *Joanet*; de *Maria*, *Mariona*), i b) l'escapçament de la part inicial del nom, salvant sempre la síl·laba tònica: (exemples: de *Estanislau*, *Lau*; de *Josefina*, *Fina*; cf. *Biel*, de **Grabiél*, vist al núm. 61). Es poden combinar tots dos procediments, com en el cas de *Antoni*, que esdevé *Ton* (per afèresi) i *Tonet* (per sufixació). Els hipocorístics que mantenen la primera part del nom solen ésser exògens (exemple: *Montse*, per *Montserrat*).

Stàsia (pr. **Estàsia* o **Astàsia*), seria, doncs, un hipocorístic correcte, obtingut per escapçament de la part inicial. En tot cas, seria discutible pel to familiar que pressuposa.

La forma reprovada també podria ésser una reacció davant una falsa separació de noms. Algú podria interpretar *Anastàsia* com un paral·lel de la frase *a na Maria* (i, per tant, imaginant-hi una frase **a na Stàsia*). Si així fos, la regla propugnaria de restablir el nom propi íntegrament.

Conclusió. Defensa de la forma objectiva del nom propi, en contra d'una deformació atribuïble al nivell (familiar, col·loquial, emotiu) amb què es pronuncien els hipocòrístics o a una falsa identificació d'un inexistent nom mutilat.

161) «Marsella per Massella»

Aquesta regla sorprèn, per tal com la forma ací proscriu és justament la que després havia d'esdevenir la normalitzada (tan francesa com universal). D'altra banda, la solució fonètica que hom hi recomana correspon a la base etimològica del nom: es tracta de *Massàlia* (s. VI aC), dit *Massilia* en llatí (s. I aC), colònia fundada pels grecs foceus en terres de Provença. Com aquest nom es trasmutà en el de *Marsella*, adoptat pertot arreu? Ni més ni menys que en d'altres casos semblants, també ací trobem diverses interpretacions. Wahlgren hi veia una alteració paronímica: s'hauria passat de *Massilia* a *Marcilia* i *Marcellia*, per influx de l'antropònim *Marcellus* [citat per DAUZAT (1946), p. 25]. Albert Dauzat i Ch. Rostaing s'inclinen a explicar el canvi com un cas d'ultracorrecció (una reacció contra l'evolució *rs* > *ss*, que hauria provocat el fals restabliment d'un inexistent grup consonàntic *rs*) [DAUZAT/ROSTAING (1963), p. 57].

No ens hi hem d'entretenir, car la discussió cau molt lluny del nostre objectiu. D'acord amb els geògrafs clàssics (que escrivien *Massilia*), en català medieval era corrent la forma *Massella*: el 1300 se'ns parla del «vi de *Massela*» (*apud* DCVB), Desclot es refereix a un *massellès*, Eiximenis i *Curial* escriuen *Massella*, etc. Aquesta grafia és la que emprava Carbonell, d'acord amb el *Liber*, que també fa *Massella* (i *Massiliam*). Això no vol dir que la forma *Marsella* no fos coneguda ni emprada. Almenys la tenim docum. en la versió catalana de la *Comèdia* d'AFebrer. El DCVB n'esmenta aquest exemple i el de *les Regles*.

Conclusió. Fidel a la inquietud etimològica de l'autor de *les Regles*, el text defensa la forma històrica originària, contra la ultracorrecta (amb *rs*), que podem creure que ja s'anava estenent a la mateixa època.

162) «calderons per dir baynots»

Aquesta regla fa estrany, per tal com els dos termes en oposició són molt diferents, tant per l'extensió de significats (*calderó*: general i polivalent / *baynot*: circumscrit i especialitzat), com pels nivells d'ús a què semblen referir-se (*calderó*: casolà, culinari, d'oficis manuals, etc. / *baynot*: terme d'escriptori, d'activitat intel·lectual). Si, en algunes ocasions, critiquem que les *Regles*, tot desestimant el mot precís, recomanen d'emprar-ne un altre de significat molt general (cf. els núm. 96 i altres allí citats), en aquest cas, en canvi, hom hi propugna d'emprar el que té el significat més apropiat. Nogensmenys, no deixava d'existir una relativa sinonímia entre els dos termes en qüestió, si era necessari de proscriure'n un en benefici de l'altre. Examinem-ho.

Per a *calderó*, el DCVB insereix una bona mitja dotzena de definicions, totes elles entorn del concepte de 'recipient' (prescindeixo d'altres accepcions que ens n'allunya-rien). Les que tenen més abast geogràfic (i documentació antiga) són les dues següents, *a*) 'recipient de metall, de forma rodona semblant a la de la caldera, però de més poca grossària, que sol servir per bullir aigua o altres coses' (amb tres exemples de català antic, fins a 1490), i *b*) 'recipient de metall per a tenir l'aigua beneïta i fer els asperges' (testimoni de 1482); segueixen altres quatre definicions, sempre d'objectes de me-

tall o de terra cuita, i sempre amb la funció de contenir líquids. No sé si seria molt aventurat d'afegir-hi una tercera accepció: *c* 'tinter' (que sintonitzaria perfectament amb el terme recomanat (*baynots*)).

Pel que fa a *baynot* (mot que no ha perviscut fins avui amb la forma *bainot*, però que era prou emprat a l'època de les *Regles*), és definit, al mateix DCVB, com a 'estoig per a tenir les plomes d'escriure', amb aquestes tres mostres: «ell anà a pendre lo *baynot* e tirà lo paper» (*Quar*, 1413), «uns *baynots* sotils ab ses tesores» (doc. del 1429), «un *baynot* y olleta de tinter ab dues plomes» (doc. del 1560). No cal dir que aquest darrer exemple, amb la menció de la paraula *olleta* (o 'petit recipient'), és el que permet d'establir una certa sinonímia amb *calderó*, gràcies a la qual resta justificada la correcció. Cf. OPou: «los *baynots* :: techa pennaria, entre *pergamí* i les *tisores*» (núm. 180).

Conclusió. Defensa de la forma pròpia i genuïna, en contra d'una paraula que té un significat massa general (i que, en tot cas, devia ésser emprada per algú que no en coïncidia prou la funció).

163) «*punxor* per dir *punxó*»

Ací es tracta de corregir una falta de fonètica: la paraula *punxó* s'ha de pronunciar sense *-r* final, contràriament a allò que alguns devien fer. El mot *punxó* prové del ll. *punctione* 'puntura', 'acció de punxar'. Com tots els mots formats amb el sufix llatí *-one*, *punxó* pertany a un grup de paraules totalment estranyes al fonema *r*, les quals, per això mateix, en català fan el plural en *-ons* (així tenim, en aquest cas, *punxons*, de la mateixa manera que *lliçó* fa el pl. *lliçons*). Sota aquesta forma, sense *-r* final, el mot apareix a la segona meitat del s. XIV i també en Eiximenis (que visqué durant molts anys a València); així mateix *punchó* i *punchons* es troben en documents valencians del s. XV. Cf. «punchar ab *punxó* :: stimulo, extimulo», a BUSAN (DECat, s. v. *punt*).

Malgrat tot, la regla present, en condemnar *punxor*, ens fa veure que també hi havia qui pronunciava el mot amb una *-r* final gratuïta. Ultra aquesta prova, el DCVB, que insereix *punxor* com a mot de la llengua antiga, en dona dos altres exemples (s. XIV i XV), i no precisament valencians (són: «unes tesores e un *punxor*», doc. del 1366, *apud* RUBIÓ *DocsCult*, i una altra mostra a *FlosMedic*). Cal atribuir-ho a una confusió amb altres paraules també acabades en *-o* tònica, però que, en posseir una *r* subjacent per raons etimològiques, escrivim fent-les acabar en *-or* (exemple: *calor*). O a una analogia amb certs noms d'instruments més o menys relacionats (exemple: *raor*). Com és sabut, abundosos mots, que en general es pronuncien al domini lingüístic sense *r*, a la major part del País Valencià són dits amb articulació efectiva d'aquesta consonant (val. [kalór]). Tant més s'hi pronuncia la *r* quan aquesta ja és d'articulació més estesa (la gral. [raor]). Així la pronúncia denunciada (**punxor*) podria explicar-se per analogia amb mots dels tipus *calor*, *raor*.

Tanmateix, malgrat que els exemples medievals esmentats no són valencians i que no ens consta que mai a València aquest mot s'hagi pronunciat amb *-r* final improcedent, no m'atreviria pas a negar que la forma *punxor* no procedís d'una pronunciació incorrecta sentida a valencians. Aleshores, aquest defecte s'explicaria per una tendència fonètica més profunda o més general en els parlars valencians. Pensem en mots com *calze* o *compte* (que no tenen *r*) o com *càntir* (amb una *r* subjacent, per això reconeguda a l'ortografia, però que en general només es fa sentir en derivats, cf. *cantiret*). I bé, tots

tres mots són pronunciats arreu sense *r*, llevat del valencià, que la hi fa sentir indefectiblement. Sembla que l'oïda valenciana, acostumada a pronunciar *r* ([kalór]) quan els altres parlars de la llengua en prescindeixen ([kaló]), hagi tendit tant a mantenir la *r* quan n'hi havia motiu (per l'etimologia) com a incorporar-la en diversos casos (sense raó aparent).

Conclusió. Defensa de la forma correcta i general (d'acord amb l'etimologia i la tradició), contra un defecte de pronunciació (probablement degut a l'analogia). Des del punt de vista dialectal, hom reprova l'aparent solució valenciana, enfront del comportament habitual a la resta del domini lingüístic.

164) «*lo qui's segueix ha ésser continuat en la fi de tota aquesta obra*»

Aquest text no conté cap correcció en matèria de llengua. Té, emperò, una importància extraordinària, perquè, tot corroborant els afanys de l'autor de les *Regles* per ennoblir el llenguatge, revela uns moments delicats en la tasca que ell estava duent a terme. N'he parlat abans, en descriure les vicissituds de la composició del text (cf. el § 10.3). Ara ho recullo succintament. D'antuvi, cal dir que, a parer meu, aquest núm. 164 fou escrit després que l'autor havia redactat *tota* la primera versió del text (en dues parts: núm. 2 a 173, i núm. 177 a 322); en efecte, forma part dels afegits i altres canvis que Carbonell introdueix una mica més tard al manuscrit i que he explicat al § 10.3. Tenir al darrere més de tres-centes regles formulades devia satisfer Pere Miquel Carbonell, en el sentit que veia realitzat el seu projecte. No solament satisfer-lo: potser també l'esperonava a formular-ne de noves. Tanmateix, de segur que dubtes seriosos l'assetjaven. Fos com fos, ell es reservava uns quants folis en el mateix quadern del seu manuscrit (folis 202v a 205v, total: set cares o pàgines), o sigui un espai més extens que el que havia emplenat amb els tres centenars llargs de regles ja escrites (folis 200r a 202r, total: cinc cares). Hi insisteixo: l'eufòria per la feina feta, la defensa de la llengua culta i el sabut anhel de notorietat agullonaven Carbonell. Per això es compromet a prosseguir, i escriu el text que ara comento (núm. 164), i que probablement hem d'interpretar així: «això que ara trobareu, fins a l'acabament del text (f. 201r, 201v i 202r); és a dir: les deu regles que resten pendents de la primera part (núm. 165 a 174), més les cent quaranta-cinc de la segona part (núm. 177 a 322), tot això, doncs, haurà d'ésser continuat quan se'n presentarà l'avinentesa». Aleshores Carbonell tenia ganes de continuar la seva obra i disposava d'espai per a fer-ho. Ara bé, malgrat tan bons arranjaments psíquic i material, l'obra somniada no passà d'un desig i els folis que hi eren destinats romangueren en blanc al manuscrit i avui encara els hi podem veure en blanc. Com he dit abans (§ 10.3), es fa difícil de raonar aquesta renúncia (sobre la qual, però, cf. el § 16.1).

165) «*més avant són de evitar sobretot tots vocables los quals manifestament se coneix són de payssos de Catalunya o València diversos dels catalans, com és:*»

Com l'anterior (núm. 164), tampoc aquest text no conté cap correcció lingüística. Però si aquell era una declaració d'intencions (feta per l'autor després d'haver redactat totes les *Regles*, cf. el § 10.3), aquest s'ha d'entendre com una exposició teòrica o doctrinal (escrita quan l'autor albirava la fi de la primera part), la qual, sense enumerar les comarques que s'aparten de la llengua comuna o general, prepara i anticipa el contingut del núm. 173. (Com veurem, en el prennunciat núm. 173, fent reserves als hàbits idiomà-

tics de les zones dialectals, que no deixen de detallar-se, hom formula un al·legat a favor de la llengua comuna, ensems més digna, més coherent i més unitària.)

Remarquem, de moment, la manera d'encetar la regla present: la frase *més avant* no s'ha d'entendre referida a espai ni a temps, sinó amb el sentit de la locució adverbial *més aviat* 'més que, amb preferència a (una altra cosa expressada o suposada com a possible)' (DIEC) (cf. el cast. *más bien*, el fr. *plutôt*, etc.). Diríeu que l'autor ha repassat d'un cop d'ull el centenar i mig de regles que ja té escrites i ha comprovat que la impressió que se n'endurà el lector és que s'hi aplica predominantment un criteri diastràtic (defensa d'una llengua acurada i de les solucions llatinitzants). Ja és el que volia. Nogensmenys, ara troba que també convindria insistir en les correccions de contingut diatòpic, que constitueixen una altra via per a atènyer el mateix objectiu: superant les diferències regionals, hom construirà la llengua de la col·lectivitat, una llengua lliure de variacions i de fòssils: la *llengua única* que anhelaven els homes del Renaixement.

Com hem vist abans (§ 10.2), amb aquest text s'inicia un bloc de nou regles (núm. 165-173), que forma una unitat consistent dins les *Regles*, quan ja no som lluny de completar-ne la primera part. Ací se xifra el valor d'aquesta llengua comuna entorn de la norma de les dues capitals culturals, Barcelona i València (entenc que la menció *Catalunya* del text es refereix sobretot als cercles cultes de la Ciutat Comtal; si no, les *Regles* es contradirien amb dos dels esments geogràfics del núm. 173: Empordà i Urgell). Malgrat les diferències que separen els parlars barceloní i valencià, l'autor fa al·lusió al nivell elevat d'elocució, en el qual conflueixen les maneres expressives i se superen les divergències locals. Allò que més importa és la *unitat* de la llengua *culta*.

És de remarcar el curiós significat que ací té el gentilici *catalans*. Curios i transcendent. Per un costat, més ampli que el que era habitual a l'època (§ 9.4) (per tal com el fa servir quan es refereix al conjunt del domini lingüístic: «*payssos* de Catalunya o València»); per l'altre, més restringit, tant culturalment (se circumscriu a les persones educades que s'expressen en la llengua comuna selecta) com geogràficament (exclou uns quants *payssos* que, malgrat tot, pertanyen al mateix domini lingüístic). No oblidem que *diversos* ací vol dir 'diferents' (= 'que no són'). Ho interpreto així: 'països de Catalunya o València que pot semblar que no siguin països catalans (= de llengua catalana), perquè se'n separen en l'ús col·loquial (= dialectal)'. Aquests *països* són els citats al núm. 173. I algunes mostres dels parlars inherents en són donades als núms. 165 a 172.

No és que estigui molt segur de la meua manera d'interpretar l'oració «*payssos* de Catalunya o València *diversos* dels catalans». El cas és, emperò, que sempre he entès que l'adj. *diversos* va amb el subst. *payssos*: em sembla que gramaticalment és la manera més natural de llegir el passatge. Però podria no ésser així. Sobre aquest punt, recordo el debat que tinguérem en una de les reunions esmentades a l'apartat 3 de la «Introducció»: *diversos* també podria anar amb *vocables* i la situació canviaria. Hi he donat moltes voltes per a arribar, una vegada més, a concloure'n que *diversos* s'ha de referir a *payssos* i no a *vocables*. Proveu de llegir: *«*vocables* [que] són de *payssos diversos* dels [*vocables*] catalans», i veureu que l'enunciat no té sentit (això, deixant de banda la *Wortstellung* de tota l'oració, que tampoc no encaixa).

Per tant, comptat i debatut, ratifico la meua interpretació del passatge: *diversos* concorda amb *payssos*. Un dia, Abelard Saragossà tindria la mateixa reacció que jo: «el bloc 165-173 considera que els elements lingüístics regionals i rústics no són *catalans*, mentre que ho serien els trets lingüístics de la llengua culta de les grans ciutats» [SARA-

GOSSA (1988), p. 51]. Al seu torn, Antoni Ferrando, sobre els mots alludits al núm. 165, rebla el clau: «és a dir, els que s'aparten del model lingüístic de Barcelona o València» [FERRANDO (1980), p. 117]. Així ho deixo provisòriament, tot esperant que la crítica hi digui la seva.

En algunes ocasions (entre d'altres, núm. 71, 93, 95, 105, 187, 188, 265 i 295) hem assenyalat la pruija de l'autor per criticar mallorquinismes. Ací torna a manifestar la seva dèria. En efecte, el present núm. 165 es clou amb la frase «com és», que ha d'introduir exemples que contravenen a la posició que acaba de defensar. I bé, llevat dels núm. 170 i 171, els cinc exemples restants que hom cita a continuació (núm. 166 a 172) es refereixen exclusivament, predominantment o compartidament a trets baleàrics. Una tal actitud no deixa de sorprendre, sobretot si tenim en compte que a Mallorca també existia un remarcable món de gent de lletres i d'humanistes. Tanmateix, Carbonell devia compartir amb ells la reticència envers els mallorquinismes, en benefici de la llengua estàndard, la que justament propugnaven els humanistes (incloent-hi els de Mallorca). N'he parlat abans, als § 9.5 (n. 11) i 9.11 (n. 33). Afegim-hi COLÓN (1976b), p. 156.

Abans d'acabar aquest comentari, em permeto de fer unes observacions al text des del punt de vista metalingüístic.

a) *Són de evitar* és una frase verbal amb la preposició *de*, que contrasta amb *ha ésser continuat* del número anterior.

b) La frase *se coneix són* manca d'enllaç (que, en tot cas, seria la conjunció *que*) i, d'altra banda, no participa de la construcció llatina d'acusatiu amb el verb en infinitiu (que, en canvi, veurem aplicada al núm. 173).

c) Vegem, per fi, que una aparent falta de concordança amb què s'acaba el text no és sinó una expressió genuïna de la llengua: podria semblar que *com és* s'hagués de corregir en *com són*, per tal com el que segueix no és una mostra, sinó una sèrie de mostres. I no: *com és* pertany a la locució *com és ara* (que retrobem als núm. 324 i 325, *com ara*).

166) «ça casa per la casa»

167) «es pa per pa»

Tractem conjuntament totes dues regles, per tal com es refereixen al mateix tema (l'article), si bé en formes diferents segons el gènere, femení (núm. 166) o masculí (núm. 167). Remarca: segurament per distracció de l'autor, al núm. 167 apareix escrit «pa» en compte de «lo pa», que salvaria el paral·lelisme amb el núm. 166 i que de fet donarem per sobreentès.

En desenvolupar la tendència del llatí vulgar a proveir els noms substantius d'un determinatiu (que al llarg del temps esdevindria l'anomenat *article*), en general les llengües romàniques habilitaren per a aquesta nova funció el demostratiu llatí *ille*. Però en certs territoris arcaïtzants (com Sardenya i Gascunya) la base del futur article fou *ipse* (determinatiu llatí d'identitat). Pel que fa al domini lingüístic català, i jutjant-ho pels testimonis documentals llatins de cap a l'any 1000 i per la toponímia, podem afirmar que hi coexistien els articles *ille* i *ipse* i que aquest, que originàriament devia tenir-hi el predomini, acabà sucumbint davant aquell. De totes maneres, *ipse* romangué a les Illes Balears (on avui és emprat correntment en el llenguatge col·loquial, però en una delicada alternança d'ús amb el derivat de *ille*, sempre que l'elocució ateny certs nivells de

formalitat) i a una llenca costanera de l'Empordà i la Selva (on es troba en un irreversible procés de desaparició).

Conclusió. Defensa de les formes comunes de l'article (*el, la*), contra les solucions balears (*es, sa*). No cal dir que aquesta regla incideix sobretot en el camp dialectològic.

168) «nosaltres *anem* per *anam*»

El verb *anar* té una alta freqüència d'ús en la llengua, i l'autor de les *Regles* hi recorre sovint per a compondre exemples en alguna de les seves formes (ultra la present correcció, cf. els núm. 45, 48-49, 155, 170 i 301, i fins i tot en la seva forma castellana, al núm. 199). Com és natural, ací prescindirem de presentar, ni que fos d'una manera molt resumida, el problema de l'etimologia del verb *anar*, que suscità, en un dels moments forts de la història de la lingüística romànica, un gran debat metodològic.

Com abans ho feien a propòsit de les formes del perfet (núm. 155: *anàrem* per *anam*), també ací les *Regles* es limiten a corregir la forma de la pers. 4 del present d'indicatiu (verbs en *-are*, és a dir, de la primera conjugació), que havia d'ésser «nosaltres *anam*», i no «nosaltres *anem*». Se sobreentén que aquesta norma implica la paralela referida a la pers. «vosaltres»: per tant, igualment calia corregir *aneu* per *anau*.

Les formes en *-am*, *-au* són les etimològiques (provinents del ll. *-amus*, *-atis*), com en ll. *cantamus* > cat. *cantam*, o ll. *cantatis* > *cantats* > *cantau*. D'acord amb l'evolució fonètica de la llengua, aquestes formes eren universals en els escriptors medievals, i així permetien de distingir còmodament entre indicatiu (*cantam*) i subjuntiu (*cantem*). Aviat, emperò, al dessota d'aquesta distribució etimològica i funcional, les formes en *-am* començaren de trontollar, víctimes d'un joc encreuat d'analogies, els inductors del qual foren el subjuntiu dels verbs en *-are* (que feien *-em* < ll. *-emus*, com *cantemus* i *-eu* < ll. *-etis*, com *cantetis*) i l'indicatiu dels verbs en *-ere* (que feien així mateix *-em* < ll. *-emus*, com *habemus* i *-eu* < ll. *-etis*, com *habetis*). Cf. FOUCHÉ (1924a), p. 38, i (1924b), p. 107-108; BADIA (1951), p. 126-27, i MOLL (1952), p. 148. Per la força d'aquesta analogia, activa en el decurs de segles, les formes en *-am* i *-au* han anat sucumbint pertot davant les solucions *-em*, *-eu*, resp., llevat de les Illes Balears, on s'han mantingut d'una manera exclusiva [MOLL (1932), n. 57, p. 11]. Ha estat, doncs, una analogia multiseccular: per un costat, que les *Regles* rebutgessin aquesta analogia indica que les noves formes ja es feien sentir al s. xv (i abans i tot de la redacció de les *Regles*); per l'altre, a començos del s. xx, segons MOLL [(1932), n. 57, p. 11], les formes etimològiques *-am* i *-au* encara es conservaven en una llarga zona que, de la Cerdanya al Baix Ebre, comprenia localitats d'Andorra, el Pallars, la Ribagorça, l'Alt Urgell, la Noguera, el Segrià, les Garrigues, la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Baix Ebre i la Matarranya, si bé en alternança amb les solucions analògiques *-em* i *-eu*. Fora d'aquesta zona de mescla, al País Valencià feia temps que s'havien generalitzat les solucions analògiques *-em* i *-eu*, les quals també s'anaven estenent a la resta del Principat (on, però, hi havia de tot, amb focus resistents de *-am* i *-au*); reitero que a les Illes, tradicionalment fidels a *-am* i *-au*, aquestes formes continuaven vivint-hi en ús exclusiu no compartit, com encara ho fan avui en dia.

Tanmateix, d'aleshores ençà la situació ha anat canviant radicalment, sempre en benefici de les formes analògiques en *-em* i *-eu*, que avui són pràcticament generals. La transició ha estat lenta i delicada, i lligada a certs contextos, expressions i frases conegudes amb *-am* i *-au*, que, així arrelats en la tradició, oferien resistència a la novetat que

s'imposava. No fa molt de temps, vaig donar testimoni del que passava, encara al decenni 1940-1950, durant el cant del *Violai* al monestir de Montserrat: entonats per centenars de persones els fragments «*il·luminau* [la catalana terra]» i «*guiiau-nos* [cap al cel]», així com la resta de formes verbals semblants (escrites per Jacint Verdaguer amb *-am* i amb *-au*), hom sentia, de moment, que s'hi barrejaven les dues pronunciacions (en *a* i en *e*), però, en el lapse d'uns pocs anys que vaig poder repetir l'experiència d'escoltar-ho, eren palesos els progressos que hi anava fent la *e* un any rere l'altre. Avui pràcticament tothom canta, a Montserrat i arreu, el *Violai* amb les formes *-em* i *-eu* [BADIA (1986), p. 69-70].

Conclusió. Defensa de la forma etimològica (tradicional i pròpia de l'estil acurat), contra una pronunciació analògica, sorprenent i tinguda per incorrecta i confusionària. Des del punt de vista de la geografia lingüística, resulta que l'autor defensava la solució baleàrica.

169) «yo li dix per dir yo diguí»

Cosa curiosa: rectificanc el criteri «proetimològic», al qual és insistentment procliu l'autor, tant des d'un punt de vista general com pel que fa a la morfologia verbal (cf., entre d'altres, els núm. 154, 155 i l'anterior, núm. 168), en la correcció present les *Regles* reproveu justament la forma del perfet fort *dix* (derivat directe del perfet llatí *dixi*), tot recomanant la del perfet feble *diguí* (producte d'un procés fonètic, morfològic i analògic). Aquest, ultra el canvi d'accent que el caracteritza, és format damunt la consonant del tema de present (la [k] de *dico*, *dicam*, *dicas*, etc.) + les desinències típiques del perfet. En la llengua antiga es troben tres formes de perfet: *dix* (forma forta etimològica), *dixi* (de transició: consonant del tema de perfet i accentuació de forma feble) i *diguí* (forma feble romànica).

A l'època de les *Regles* el perfet fort havia desaparegut dels usos corrents i només podia ésser record o mostra del seu origen, al qual devien aferrar-se certs llatinistes nostàlgics.

Conclusió. Defensa de la forma verbal habitual a tots els nivells elocutius, per realisme i modernitat, contra la forma considerada arcaica.

170) «anave per dir anava»

Tenint en compte els núm. 167-172 (en les quals es tracten qüestions morfològiques i lèxiques d'una certa extensió territorial), entenc que la correcció present es refereix a la pers. 3 del pretèrit imperfecte d'indicatiu (verbs de la conjugació 1, en *-ar*). Naturalment, la forma que hom hi dóna per correcta no presenta dificultats: d'etimologia evident (ll. *-abat*), no són menys evidents el seu procés evolutiu (*-b- > -v-* i pèrdua de *-t*) ni el resultat a què s'arriba en català, antic i modern (*-ava*).

Amb aquesta forma recomanada, les *Regles* volen corregir 3 *anave*, amb una *-e* que devia indicar un tancament articuladori injustificat. En el seu recull morfològic dels verbs catalans, MOLL [(1932), n. 57, p. 12], amb dades recollides en el primer terç del s. xx, dóna a entendre que una pronunciació d'aquesta mena es trobava, barrejada amb la general, ultra algunes localitats esparses del català oriental i dels parlars baleàrics, sobretot en zones del nord-occidental i del valencià. Es tractava d'una pronunciació que s'apartava de la norma.

Recerques recents de Joaquim Viaplana confirmen i precisen les dades de Moll [VIAPLANA (1991), p. 226] i [VIAPLANA (1996), p. 312, 317 i 319-320]. Dins una casuística remarcable, la terminació *-e* d'aquesta forma verbal fa creure que tenia prou extensió i prou implantació per a justificar que l'autor de les *Regles* hi prengué cartes. Sobre l'alternança *-e / -a* en desinències verbals de la primera conjugació, *vide* també el núm. 323 (on, però, no es tracta de corregir cap forma errònia).

Conclusió. Defensa de la forma verbal comuna, plenament justificada per l'etimologia i la tradició, contra pronunciacions defectuoses difícils de concretar.

171) «vits per sarments»

Les dues paraules en joc tenen el mateix significat: 'branca de vinya'. D'altra banda, com és obvi, totes dues pertanyen al món de la viticultura, tan propi de la civilització romana; d'ací que, en les llengües romàniques i, naturalment, també en català, el vocabulari especialitzat corresponent sigui gairebé exclusivament d'ascendència llatina: el mot reprovat, *vit*, prové del ll. *vite[m]*, que els diccionaris tradueixen per 'cep', 'vinya' i 'vi' i tot, i el recomanat, *sarment*, és un postverbal del ll. *sarpere* 'porgar, netejar la vinya', que ja havia donat peu, en llatí mateix, a *sarmentu[m]* 'sarment', 'tany o brot del cep', 'ram tendre d'una planta'.

En català *vit* devia tenir un significat més general que *sarment*; ho fa creure que *vit* aparegui al *LMedPart* (s. XIV) com a designació de diverses plantes de la família de les vitícies (és a dir: les dicotiledònies, entre les quals es compta la vinya). Probablement més genèric, doncs, i probablement també menys usat que *sarment*, per tal com el DCVB només el recull al citat *LMedPart* i a les *Regles*. En canvi, de *sarment* (ja docum. a mitjan s. XIII) podem dir que el DCVB i el DECat el recullen, entre d'altres, a *VidesS*, *Proverbis*, *RLL*, *Eximplis*, *BMETGE*, *Exercitatori*, *VFerrer*, *Spill*, *Tirant*, *OPOU*.

Que el mot *vit* sigui poc emprat als s. XIV i XV no vol dir que no hagués estat més usat en èpoques anteriors i ensem més circumscrit al seu primitiu significat vitícola de 'sarment'. Ho proven les mostres que ha deixat en la toponímia, en comarques justament conegudes pel conreu de la vinya. És el cas de *Lavit* (Penedès). Potser la seva ampliació semàntica i la seva irradiació mitjançant derivats provocaren que anés essent suplantat per *sarment*, que romanía més fidel a l'accepció originària de 'branca de vinya'. Sembla que a la fi del s. XV, *vit* es trobava desplaçat (semànticament, geogràficament, cronològicament i socialment).

Conclusió. Defensa de la forma més ajustada al significat propi, més usada en la llengua escrita i més present en el llenguatge corrent, contra la forma que havia anat perdent les característiques que ara adquiria la que tenia contraposada.

172) «toyssa per ovella, e infinits altres, los quals seria difícil poder referir» (pr. [toïssa])

D'antuvi, aquesta regla sorprèn perquè, entre els diversos sinònims de *ovella* (i mots afins) que existeixen en català, l'autor hagi escollit el de *toïssa*, que no n'és pas el més remarcable. Les principals designacions que avui constitueixen aquesta família lèxica són (per ordre alfabètic): *anyell*, *be*, *borrec* (i *borreguet*), *correr*, *feda*, *mardà* (i *marrà*), *moltó*, *ovella*, *toïssa* i *xai*. Entre elles la sinonímia no és absoluta, car els noms poden distingir-se per raons d'edat (fins a un any, entre un any i dos, etc.), de sexe (mascle, femella, mascle castrat) i de regions geogràfiques (i aquí és on es troben els ve-

ritables sinònims). I bé, l'autor de les *Regles* només s'ha preocupat de reprovar l'ús del mallorquinisme *toïssa*, que cal reemplaçar per *ovella*, quan hauria estat més lògic d'acabar, per exemple, *ovella* (d'ús general i, més concretament, dels parlars orientals) i *cor-der* (propi del nord-occidental i del valencià). Certament, amb vista al nostre comentari, hem de prescindir de *be* i de *xai*, per tal com —segons que sembla— aquests dos noms encara no existien en català en el s. xv (DECat, s. v. *be* i *xai*). Així i tot, a l'època de les *Regles* sempre en quedaven vuit, de les quals, doncs, només prendrem en consideració les dues que l'autor acollí al text.

Per tant: calia refusar *toïssa* i substituir aquesta denominació per la d'*ovella*. *Toís* prové, més o menys directament, de *tonsu[m]*, part. del verb *tondeo*; esdevingut *tosís* / *tosissa*, per dissimilació es convertí en *toís*, *toïssa*. Amb el significat de 'cap de bestiar de llana que té entre un i dos anys d'edat' (docum. ja al s. XII), és propi de Mallorca i Menorca (DCVB i DECat) [cf. també COLÓN (1976b), p. 155]. Pel que fa a *ovella*, en tenim testimonis escrits des de començos del s. XI i apareix amb regularitat a textos de RLL, Muntaner, BMETGE, etc. És un terme molt estès geogràficament, i d'una manera particular es troba en català oriental. Per raons de fonètica històrica, la *ll* d'aquest mot es pronuncia [y] a les zones ioditzants (cf. els núm. 146, 147 i altres) i la seva vocal inicial és objecte de diftongació espontània a no pocs indrets (cf. el núm. 239), però aquestes dues característiques no són recollides al nostre text i en prescindirem.

Conclusió. Defensa del terme més tradicional i més comú, en contra d'un terme menys estès. Des del punt de vista geolingüístic, és refusat el dialectalisme de Mallorca i Menorca, en benefici de la solució més general.

- 173) «no res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorques, o de Xàtiva, o de les muntanyes o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors»

Ací trobem, no una regla de correcció de defectes, de reprovació d'usos o de substitució de formes, sinó una mena de raonament o guia pràctica per a discernir mots i expressions recomanables i mots i expressions blasmables. Sens dubte, és la declaració més explícita d'allò que jo mateix he anomenat «el programa sociolingüístic» de Bernat Fenollar (cf. el § 9.1), que Pere Miquel Carbonell feia seu amb aquestes *Regles*.

Malgrat que, com sabem, tot just som a la meitat de tot el text, no és menys cert que, segons la concepció originària de l'obra, amb la present norma les *Regles* arriben a l'acabament (com ho confirmarà, tot seguit, el núm. 174) i, amb aquest motiu, l'autor recapitula sobre el criteri, tant diatràtic com dialectològic, que aplica a la tasca d'avaluar les formes de llenguatge. El seu objectiu primordial és l'ennobliment de la llengua, per mitjà de la que hem anomenat «una llatinització discreta» (cf. els § 11.2.3 i 11.2.4). A la cerca del «bon ús», l'autor reprova solucions que ell jutja de poca categoria i de curta volada i que sovint corresponen també a realitats locals o regionals (aquest darrer aspecte, potser aparentment menys atès que no ho hauria volgut, ha atret la seva atenció en el sabut bloc de nou regles que ara remata). Nogensmenys, els dos criteris són de fet indestriables: l'un implica l'altre. La norma present ho diu ben clar, en referir-se a la dicotomia de les *muntanyes* i *pagesívols* / *cortesans* i *elegants*, la qual clarament al·ludeix

tant o més a nivells d'ús que a zones geogràfiques. Així mateix palesa que la pruija de dignificació afecta tant el llenguatge parlat (*parladors*) com la llengua escrita (*trobadors*). Sobre aquestes qüestions, cf. els núm. 3 i 175.

La present recapitulació del treball dut a terme en defensa de la llengua conté una curiosa apreciació de les terres on es troben mots «dels quals no acostumen usar los [...] elegants parladors e trobadors»: *Empurdà, Urgell, Mallorca, Xàtiva* (ultra *les muntanyes*, referència vaga aplicable a diverses contrades). De moment, diríeu que es tracta d'una successió neutra d'indrets. Ben mirat, però, si hi parem esment, ens adonarem que aquests quatre noms geogràfics simbolitzen sengles grups de parlars: el català septentrional i rossellonès (*Empurdà*), el català nord-occidental (*Urgell*), el balear (*Mallorques*) i el valencià no metropolità (*Xàtiva*). Afegint-hi el català central o de *Barcelona* i el parlar de *València* i verals circumdants, tenim representades les realitats dialectals de la llengua. L'eix format per Barcelona i València indica els centres aleshores diriments en el món de la cultura: a desgrat dels trets idiomàtics que separaven ambdues capitals, en el decurs de les *Regles* percebem l'afany de superar diferències en benefici de la modalitat de la llengua que avui anomenem *estàndard*. No cal dir que això ratifica l'objectiu primordial de l'autor. D'altra banda, i respecte a les variants geogràfiques, hom ha suggerit que semblen esmentades en associació amb els quatre punts cardinals [SARAGOSSÀ (1992), p. 93]: septentrió (*Empurdà*), llevant (*Mallorques*), migdia (*Xàtiva*) i ponent (*Urgell*). Recullo la idea, tot afegint-hi que la cruïlla de les dues coordenades suggereix, al seu torn, l'eix cultural que mirava als quatre vents i que tendia a neutralitzar-ne les diferències.

En suma: Pere Miquel Carbonell ens permet de constatar que a les *Regles* s'acompleixen els ideals renaixentistes, sobretot dos: l'enaltiment de les llengües vernacles (en la dimensió culta i llatinitzant) i la refermança de la unitat de la llengua (mitjançant la supeditació de la llengua escrita a una norma culta, en el nostre cas, la de les dues ciutats capdavanteres).

Queda una darrera qüestió. Dels quatre noms geogràfics de què parlem ara, n'hi ha tres que corresponen a veritables regions dins el domini lingüístic: *Empurdà, Urgell, Mallorca*. En canvi, *Xàtiva* sobta per la seva concreció en una ciutat, la qual cosa sembla impedir-li la funció de representar tot el domini dialectal valencià fora de la capital. Per què *Xàtiva* i no una altra població? Davant la carència de denominacions comarcals a les terres del sud, l'autor recorregué a l'anomenada «governació de *Xàtiva*» (del Xúquer a la Marina Baixa i la Foia de Castalla); aquesta era una veritable unitat administrativa que duia el mateix nom que la ciutat [SARAGOSSÀ (1992), p. 93].

Abans d'acabar, tampoc ací no deixaré d'afegir quelcom sobre la redacció d'aquesta regla des del punt de vista metalingüístic. Hi destaca la sintaxi llatinitzant.

a) L'oració «se coneix dits vocables ésser de *Empurdà*» és la típica construcció clàssica d'acusatiu (*dits vocables*) com a subjecte del verb en infinitiu (*ésser*), que en llenguatge planer seria: «se coneix que dits vocables són de *Empurdà*».

b) El verb *usar* (que en aquest cas és transitiu en català) és emprat segons el règim del verb llatí *utor*, que demanava ablatiu de la «cosa usada»: «dels quals no acostumen *usar* los cortesans»; avui ho formularíem així: «que no acostumen [d']usar els cortesans».

c) Remarquem, encara, que, en coherència amb la solució que havia adoptat al núm. 136, ací l'autor es val de la forma plural per a esmentar l'illa de *Mallorques*. Tam-

bé és conseqüent respecte al mot *ingeni*, que abans ja havia defensat, en contra de l'incorrecte *ingueny* (cf. el núm. 151).

174) «τέλος»

El text de les *Regles* insereix, com a colofó, aquest mot grec, que vol dir 'fi, acabament, terme' (i l'hi insereix, com veiem, en caràcters grecs). La paraula fa honor, doncs, al seu significat (el qual ens fa veure ensem que, segons les previsions primitives de l'autor, el text s'acabava amb el present núm. 174).

Després les coses començaren de canviar. El text de les *Regles* fou continuat amb l'*Addició* atribuïda a Jeroni Pau (cf. el § 10.1 i 10.2), amb la qual cosa *telos* sofrí una matisació important en el seu significat: aquest passava de 'fi [absolut] de l'obra' a 'fi de la seva primera part'. Ben mirat, però, malgrat el canvi operat, la presència de *telos* en el text no deixava d'ésser-hi encara pertinent.

Ara bé, com que més tard (de resultes de la manipulació soferta pel text, cf. el § 10.3) les *Regles* es convertiren formalment en un sol text (del núm. 2 al 322), les primitives previsions de l'autor quedaren sense acompliment i la presència del mot *telos* enmig d'un text unitari ja hi feia més nosa que servei. No havia de sorprendre, doncs, que hom hagués pensat d'esborrar-lo. El cas és que, en el manuscrit, el mot es veu aparentment ratllat. Ho he tingut en compte, juntament amb altres característiques paleogràfiques, en l'anotació al text (§ 8.2.2, nota al núm. 174).

D'una manera indirecta, la vella paraula grega reapareix en el terme teatral *teló*, en el sentit que «quan baixa el teló, això indica que la representació s'ha acabat». Avui el mot ha quedat més aviat desproveït d'aquest significat i els diccionaris només ens el presenten amb l'accepció central de l'objecte material: 'tela gran pintada, de l'amplària de l'escenari, la qual es pot baixar i pujar i, baixada, tapa l'escenari (*teló de boca*) o forma part d'una decoració (*teló de fons*)' (DIEC). El mot és universal en el domini lingüístic i l'objecte que designa, entès per tothom. Amb el poder de difusió de mots i de cultura que caracteritza el teatre i que ja havia proclamat Gaston Paris, el mot *teló* s'ha aplicat a moltes situacions que han fet fortuna; sens dubte, la més vistenta és la del *teló d'acer*, forjada el 1946 per Winston Churchill (angl. *iron curtain*), per a indicar la separació que s'havia produït entre les dues meitats d'Europa, després de la Segona Guerra Mundial.

Nogensmenys, entre el vell mot clàssic i el terme teatral d'avui, hi ha hagut una llarga solució de continuïtat: debades cercaríem testimonis que hi fessin el pont. Sembla que el cat. *teló* és un manlleu modern fet al cast. *telón*, el qual, al seu torn, és un italianisme (it. *telone*), que s'hi incorporà a començos del s. XIX (DECat, s. v. *tejer*).

De totes maneres, el mot grec *telos* era un terme familiar als humanistes, bons coneixedors de les llengües clàssiques. I era singularment grat a Pere Miquel Carbonell. Aquest tenia per costum d'escriure una nota a tots els llibres que adquiria o li arribaven, en la qual posava «el seu nom i el dia i circumstàncies de l'adquisició del llibre, i acabant amb el mot *telos* en lletres gregues» [RUBIÓ (1990), p. 96]. No és gens estrany, doncs, que ací, acabada la versió de les *Regles*, hi deixés la marca que autenticava la seva transcripció. Diré, encara, que al manuscrit de Girona que conté les *Regles*, el mot *telos*, escrit en caràcters grecs, es troba a cada pas. Una darrera remarca, ara sobre la grafia: de la mateixa manera que a l'edició del text aplico les regles d'accentuació de la llengua moderna, ací, en transcriure *telos* en l'alfabet grec, poso accent damunt l'èpsilon del

mot; cal dir, però, que Carbonell transcriví aquest mot sense accentuar-lo, com ell tenia costum de fer (cf. el facsímil, al § 8.1, f. 201r, col. *b*). Ací, sempre que l'emplo en caràcters llatins (o romànics), el transcriu sense accent (*telos*), que ja retrata la pronúncia que ressurt de llegir-lo a la catalana.

13.3. SEGONA PART: NÚMEROS 175 A 325 (ADDITIO, REGLES ATRIBUÏDES A JERONI PAU)

Al paràgraf anterior (13.2), hem fet el comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic de les *Regles de esquivar vocables*, pel que fa a la primera part, que al manuscrit hom refereix formalment a Bernat Fenollar. En el que ara encetem (13.3), reprenem el mateix tipus de comentari, ara dedicat a la segona part, que al manuscrit figura a cura de Jeroni Pau. Hem dit reiteradament que les dues parts del text formen una unitat. Per força, el tipus de comentari d'ambdós paràgrafs es caracteritzarà per la seva homogeneïtat. La divisió que en fem ací es justifica per l'extensió d'aquest capítol.

- 175) «[ADDITIO per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres perfetament pronuntians lo vulgar català]»

Com sabem (§ 10.2), així s'iniciava la segona part de les *Regles*, en la seva primera versió. Aquest núm. 175 fou ratllat en produir-se la manipulació del text que explico al § 10.3.

- 176) «*seguexen-se additions de vocables a parlar pertinentment*»

Text que substituï el núm. 175, de resultes de la dita manipulació (§ 10.3).

Abans, en encetar el comentari de la primera part de les *Regles* (núm. 2 i 3), potser hi he estat massa subtil: em semblava que, sense forçar massa la interpretació, podíem veure-hi que hom s'hi referia tant als nivells de llengua («mots grossers») com a les diferències geogràfiques («mots pagesívols»), i tant a la llengua oral («qui bé vol parlar») com a la llengua escrita («hòmens diserts», «prestantíssims trobadors»). A més, la doble menció de «catalans e valentians» podia assuaujar l'estridència de donar el nom de «lengua catalana» al vehicle i l'objectiu de les *Regles* (per als qui ho veien des de l'òptica del valencià).

Al llindar de l'anàlisi de la segona part, ens adonem que l'autor, desentenent-se de subtilitats, comunica amb franquesa el seu propòsit, que en rigor no és altre que el de la primera, però ara formulat amb més coratge i amb més precisió: *a*) vol vetllar per la correcció del llenguatge oral («bé parlar», «pronuntians», «parlar pertinentment»); *b*) continua referint-se, ara sense escarafalls o matisacions, a la «lengua catalana», i *c*) s'esforçarà a assolir el nivell dels qui pronuncien «perfetament» i parlen «pertinentment». Tanmateix, la segona part de les *Regles* no difereix de la primera, ni en criteris de correcció ni en la natura dels continguts, ni en la forma d'expressar-los.

- 177) «**no qual per dir no és necessari, o no fretura, o no cuple**»

No deixa de sorprendre que hom posi en entredit una expressió basada en el verb *caldre*, de llarga tradició en la llengua. Si en els inicis aquest verb havia tingut les accep-

cions d'‘importar’, ‘preocupar-se per (alguna cosa)’, aviat passà a significar ‘ésser necessari’. Així l'enregistrem habitualment en la llengua medieval (RLI, Desclot, BMETGE, *Decameró*, *Tirant*, etc.). Al més sovint hi apareix en forma negativa, sobretot en present (*no cal*), com avui en valencià. VFerrer l'empra a cada pas (i n'hem de subratllar l'expressió *no hi cal* ‘és inútil’). En suma, la universalitat d'usos de *caldre* implicava, com és natural, un ric vessant popular. Què no direm de *La brama dels llauradors*, de Jaume Gassull, que en sis versos (v. 194-199; per al text, cf. el § 3.2) fa sortir onze vegades la forma *cal*? Cf. el § 5.1. Sens dubte per això els partidaris d'unes maneres d'expressió més selectes cercarien d'oposar-hi unes solucions menys banals. Que potser extremanen la nota, semblen provar-ho ACanals (que, llevat de *no cuple*, fa servir totes tres expressions en joc, independentment del grau de correcció que se'ls atribueixi) i el mateix *Liber*, que no debades reconeix *caldre* (si bé també insereix dues de les formes recomanades: *ésser necessari* i la perífrasi amb *fretura*). Sigui el que sigui, l'autor, posat a cercar solucions de recanvi, en proposava tres.

La primera: *necessari*. Aquest adjectiu (com el substantiu corresponent *necessitat*), mot savi, presenta una abundosa exemplificació en la llengua medieval (*VidesS*, RLI, BMETGE i en molts d'altres textos, sense mancar-hi VFerrer), i avui mateix és una paraula d'ús corrent.

- .. La segona: *freturar* (també amb el substantiu paral·lel *fretura*, ja docum. al s. XIII, justament amb el significat de ‘necessitat’). Prové, a través d'un canvi semàntic notable, del ll. *fractura* [COLÓN (1976b), p. 126]. Ultra la locució *tenir fretura*, aviat sorgí la forma verbal *freturar* (i *afreturar*). Aquests mots es troben amb una freqüència remarcable en català antic i clàssic: *VidesS*, RLI, Eiximenis, BMETGE, *Tirant*, AMarch, etc. Cf. «[...] no fretura ésser-hi vós» (‘no cal que hi sigueu’), exemple del *Tirant* i citat al DCVB. Aquest diccionari insereix una desena de mots del grup, amb abundosa exemplificació medieval. Tanmateix, després del s. xv tots ells començaren de declinar (si bé sense arribar a desaparèixer, circumstància que permeté de tenir-los avui reservats per a usos literaris). Sembla que *freturar* s'ha conservat a Mallorca fins modernament (trobem *fretura* a les *Rondalles* d'Alcover, *freturar* a les *Horacianes* de Costa i Llobera; notem, a més, que és a Mallorca on les formes de *caldre* es troben menys arrelades). En realitat, però, els mallorquins no reconeixen *freturar* com a propi del parlar d'avui. És cert que el DCVB en dona transcripció fonètica («oriental, balear i occidental»), però la vaguetat de la referència fa pensar en els usos literaris alludits (i aquest seria el cas de Costa; en canvi, Alcover devia incorporar-lo com un arcaisme).

La tercera solució era *no cuple* (del verb *complir*, que, per cert, a l'edat mitjana sovint mancava de l'increment *-eix*, que també manca ací). Aquest verb no significava ‘caldre’, però tampoc no se n'allunyava massa; en efecte, volia dir ‘omplir’, ‘completar’ i ‘dur a terme’; atès que ací es tracta d'una forma impersonal negativa (*no cal*), no veig que *no cuple* no pogués haver adquirit el sentit del qual les *Regles* el fan equivalent. No sembla, però, que n'existeixi cap mostra enregistrada.

Conclusió. Defensa de dues formes habituals, de nivell més aviat elevat (*no és necessari*, *no fretura*) i d'una altra d'habilitada potser ocasionalment (*no cuple*), amb l'aparença de pertànyer a un nivell menys elevat, contra una forma tinguda per més corrent (i qui sap si vulgar i tot).

178) «clotell per dir tos»

Tos és un mot de llarga història. Potser responen a una base preromana **taucia* (*apud* DECat), *tos* ofereix abundosos exemples del s. XIII ençà: RLL, *Eximplis*, VFerrer, *Spill*, etc. Enregistrat al *Liber* («I ja entrà en la tradició lexicogràfica catalana amb el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve», llegim al DECat, s. v. *tòs*) [cf. també COLÓN (1988), p. 21]. Avui *tos* no és emprat en els parlars orientals, però sí que se'n troben mostres escadusseres en català occidental i sobretot al País Valencià, on forma part d'unes quantes locucions i on adquirí to literari per obra de Teodor Llorente.

Les *Regles* hi oposen *clotell*. Aquest mot, evidentment diminutiu de *clot*, no sembla tenir documentació escrita abans de la segona meitat del s. XV, a diferència del primitiu *clot*, que, no debades orònim, apareix esmentat com a apel·latiu en la toponímia catalana des d'abans de l'any 1000 (cf. el núm. 127). El derivat *clotell* és una metàfora fàcil, per raó que la nuca té una concavitat que es presta a la comparació (cf. també *el clot de la barba, té un clot a cada galta*, exemples del DIEC, s. v. *clot*). Vocable també recent i adventici a l'època de les *Regles*, no devia tenir la consideració de què gaudia *tos*. Això no obstant, la innovació *clotell* s'havia estès pel Principat, havia arrelat a les Illes (on encara és ben viu) i fins i tot era usat en alguns indrets de les terres valencianes (el DCVB el recull de Sueca). Modernament, *clotell* s'ha convertit en *clatell*, per una simple diferenciació fonètica (*apud* DECat, s. v. *clatell*), que és la solució més corrent al Principat.

Conclusió. Defensa de la forma genuïna, contra una forma mancada de tradició i acabada d'introduir. Des de la perspectiva dialectal: defensa de la forma pròpia del País Valencià (i de part de la resta de l'occidental), contra la solució balear (*clotell*) i la més difosa pel Principat i el Rosselló (*clatell*).

179) «tots tresos per dir tots tres»

La norma present reprova un error gramatical, pel qual el numeral *tres*, pròpiament invariable, adquireix la desinència de plural. No ens n'hem de sorprendre: atès que *tres* és un concepte de plural, és instintiu de fer-hi correspondre el significat (plural) a la morfologia (-os). I així ocorre quan *tres* és emprat com a substantiu (cf. «comptar per tresos», «asos i tresos»), ni més ni menys que amb d'altres numerals (*dosos*, *sisos*, etc.). La solució proscriu ja existia en català antic (apareix en textos lul·lians, el DCVB en dóna un exemple de les *Faules d'Isop*, etc.). Naturalment, *tots tresos* feia mal efecte a qui tenia present la tradició de la llengua. Cf. el núm. 184.

Conclusió. Defensa de la forma correcta invariable, contra la solució analògica, de clara filiació vulgar.

180) «Juan per dir Joan»

Aparentment, l'abast de la correcció és merament ortogràfic: cal escriure *Joan*, d'acord amb l'etimologia i amb la tradició. D'altra banda, la grafia incorrecta no és inexistent en català antic (cf. DCVB). Al dessorat potser s'hi afegia la inseguretad davant la confusió *o = u* en català oriental del Principat, del Rosselló i d'una part del balear. Tinguem en compte, encara, que avui *Joan* és pronunciat amb [u] a tot el domini lingüístic. Es tractaria, doncs, d'una regla a favor de la llengua escrita. El núm. 99, que es re-

fereix al mateix nom, el considera, emperò, com un cognom (i així ho diu explícitament).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra una falta d'ortografia.

181) «juhiverd per dir juliverd»

D'antuvi, descartem d'explicar aquesta correcció mitjançant una etimologia popular del tipus de *juy verd* amb el significat de 'cap verd' (basada en l'equivalència *juy* = *judici*). Les Regles presenten diversos casos evidents d'etimologia popular (cf. el § 12.5), però una tal interpretació ací mancaria de fonament.

Malgrat l'enorme riquesa de significats, aplicacions i dites populars que caracteritzen el *juliverd*, l'objectiu de la correcció present sembla purament fonètic. La frase ll. *lolium (iolium) viride*, proposada fa més de vuitanta anys com etimologia d'aquest mot, tingué acceptació força general, i, per més que Joan Coromines hi ha fet unes remarques que el duen a preferir *lilium* (o *lirium*) *viride* (cf. DECat, s. v. *jull*), de fet ni ell mateix no pot prescindir de la proposta tradicional [COLÓN (1976b), p. 125]. El nus de la correcció és la pronunciació ioditzant [y] de la ll de determinats orígens (m'hi he referit als núm. 146 i 147). Ultra una geografia dialectal bastant delimitada, aquesta palatal denotava ensems un nivell de llengua popular, àdhuc vulgar. Al capdavant, els exemples medievals de *juyverd* (i grafies afins) sovintegen des del s. XIII en mostres no literàries, receptes de cuina (*SSoví, passim*), etc. En canvi, els textos més acurats mantenen la síl·laba *-li-* etimològica (se'n fan citacions del *Tirant, SomniJJoan*, etc.). D'acord amb la seva coneguda posició, al *Liber* només trobem la forma recomanada. Sembla que, una vegada més, es tracta d'un cas de diferències de registre, tant o més que de geografia fonètica dialectal. Avui *juliverd* o *joliverd* són emprats tant en català oriental del Principat com en català nord-occidental i valencià, resp.; el rossellonès i el balear presenten solucions diverses que, emperò, pressuposen sempre el pas *li* > *y*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta i habitual, contra una forma popular o vulgar.

182) «mujol per dir vermell o rovell d'ou»

Tots tres mots en joc són genuïns i apropiats. D'una banda, la forma proscripida *mujol* ja fou emprada per Arnau de Vilanova i apareix amb relativa freqüència en escrits medievals de matèria mèdica, veterinària o culinària (com l'*Alcoati*). De l'altra, no és un mot aïllat dins una geografia reduïda, sinó que forma un conjunt sense solució de continuïtat almenys amb l'occità i el francès antic; si, d'acord amb el seu origen (*mediolum* o 'part del mig de l'ou') n'esperariem un derivat com **mejol*, l'assimilació *e - ó > o - ó*, ben normal en català, n'ha fet *mojol* o *mujol* [cit. a COLÓN (1976b), p. 156]. Bé que no inexistents en textos literaris (figura àdhuc en Eiximenis), el seu ús resta molt limitat a l'esfera tècnica. De totes maneres, àdhuc com a terme especialitzat, *mujol* es veia concorregut per *rovell* (com dic a continuació).

Més generals són, en canvi, *vermell* i *rovell*. Més generals, i relacionats tots dos per una confluència de significats. De moment, *vermell* fa honor, pel seu origen zoològic (ll. *vermiculu*), a la matèria colorant carmí que contenen diversos insectes i s'aplicà aviat a quelcom de color rogenc o vermellós (com el rovell de l'ou). Amb aquest significat, *vermell* no manca en textos literaris antics (el feia servir, entre d'altres, BMEtGE), i avui és pràcticament l'única paraula existent a les Illes per a denotar 'rovell d'ou'.

Pel seu costat, *rovell* (derivat, en darrer terme, del ll. *robigne* ‘oxidació’) concentra en un sol significat tres mots de significats diferents: *a) rovell* = ‘oxidació’; *b) rovell d’ou*, i *c) rovell* = ‘vermell’ (adj.). Llur comú denominador és justament el color, pel qual, com veiem, aquest significat únic és portador de tres significats. *Rovell d’ou* té així mateix una notable història, i el trobem docum. a partir de les acaballes del s. XIV, especialment en receptes culinàries (i segurament això determinà que fos inclòs dins el *Liber*). Avui ocupa una bona extensió geogràfica dins el domini lingüístic: el Principat, el País Valencià i Eivissa (a diferència del *vermell* de la resta del balear).

Conclusió. Contra la forma *mujol*, més pròpiament etimològica però ja relegada als usos tècnics i culinàries, defensa de les formes més emprades correntment, tant al Principat i al País Valencià (*rovell*) com a les Illes (*vermell*).

183) «*jaquir per lexar o dexar*»

El mot *jaquir*, proscriu a les *Regles*, és usat a *La brama* de Gassull, tant dit per ell mateix (v. 257) com posat en boca dels pagesos (v. 187) (text al § 3.2). Cf. el § 5.1. Es tracta d’una paraula d’antiguitat remarcable. Prové remotament del fràncic **jahhjan* ‘declarar, lliurar-se’ i consta docum. des del s. XI; de moment apareix en textos de caràcter jurídic (en els quals vol dir ‘reconèixer (un dret)’), però ben aviat amplià el camp semàntic (amb els sentits d’‘abandonar (una cosa)’ i ‘deixar-la’): és d’ús general en els escriptors medievals (el DCVB n’insereix exemples de RLL, BMETGE i AMarch; també és al *Consolat*). Tanmateix, bé que devia conservar-se durant llarg temps en el parlar col·loquial (i així l’empra VFerrer), a poc a poc veié reduir-se el seu àmbit geogràfic a les comarques septentrionals del domini: avui és un mot viu al Pirineu (Cerdanya, Conflent, etc.), sobretot modificat en *gicar*.

De les dues formes recomanades, *lexar* (< ll. *laxare*) és el terme antic i tradicional, i ensems d’ampli abast romànic. (La solució *dexar* —després escrit *deixar*— s’explica per una interferència que també afectà, en èpoques i circumstàncies diferents, el portuguès, el castellà i l’occità.) *Lexar*, docum. des de les *HomOrg*, és la forma emprada pels escriptors medievals (RLL, JaumeI, Desclot, Muntaner, BMETGE, etc.). En canvi, l’alteració *dexar* no devia aparèixer fins al s. XIV i, potser al principi, només com a vulgarisme poc admès (cf. DECat, s. v. *deixar*). De fet, el *Liber* només consigna *lexar*. Els progressos de la nova forma *dexar* foren segurament laboriosos: fins al s. XV els escriptors no donen a entendre que la prefereixin. En VFerrer ja té un franc predomini, que en el *Tirant* es confirma, i a partir de mitjan segle la majoria d’autors optaren sense vacil·lacions per *dexar*. També l’enregistren els lexicògrafs a partir de BUSAN. Només a Mallorca es féu sentir un cert conservadorisme de *lexar* durant dues centúries.

Conclusió. Defensa de les formes més admeses, tant la tradicional encara ben coneguda (*lexar*) com la que aleshores consumava la seva difusió (*dexar*), contra una forma que, si mantenia una certa vitalitat en el llenguatge col·loquial, pràcticament anava quedant arraconada com un dialectalisme.

184) «*amendosos per dir los dos*»

El grup de formes constituït per *ambdós* (i variants) és d’ús força normal en la llengua medieval, i se’n podrien esmentar diversos exemples, començant pels de RLL. Són mots més populars que hom no ho pensa correntment, com ho prova que el mateix

V Ferrer fa servir *a[m]bduys* als seus sermons. Però el sentit de la present correcció no és de condemnar tots aquests mots, sinó concretament la forma *amendosos*, molt més rara. Tan rara, que els dos únics exemples que n'addueix el DCVB pertanyen a un mateix text: la versió de la *Comèdia* feta per Andreu Febrer. La crítica de *amendosos* té un doble fonament: *a*) l'estrangeria del mot (italianisme cru, pres del *amendui* de l'original, amb una vocal intertònica que en català desapareix normalment), i *b*) la reiteració morfològica del plural mitjançant la innecessària desinència *-os* (*amendosos* en comptes de **amendós*). Les *Regles* no acceptaven aquest plural (cf. el núm. 179, contra *tots tresos*).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, prou corrent, contra un estrangerisme que, de més a més, té un plural analògic incorrecte.

185) «*abre* per dir *arbre*»

Aquesta regla es proposa simplement de corregir una falta d'ortografia. Hom hi defensa, doncs, la grafia etimològica (ll. *arbore*), que altrament és l'habitual en l'escriptura, del s. XIII ençà (sense que això vulgui dir que *abre* no es trobi en els manuscrits medievals). M'imagino que no es tractava de restablir la pronunciació del grup consonàntic originari *-rb'r-*, el qual, d'acord amb la llei fonètica que hem recordat al núm. 88 (*ests* > *ets*), es resol amb la desaparició de la primera consonant (quan la primera i la tercera són idèntiques). Així, era normal que *arbre* fos pronunciat [abre], com ens consta si més no ja al s. XIV. La pronunciació simplificada és avui general en el domini lingüístic català. De totes maneres, atès que les *Regles* es distingeixen per la pruija cultista, no excloc tampoc que l'objectiu de la present fos de propugnar una pronunciació que articulés les tres consonants del mot: [arbre]. O l'autor ironitzava sobre l'affectació d'aquesta pronúncia? Recordem que avui mateix no és rar que, en lectures en veu alta, algú articuli la *-r* final dels infinitius: [kantar], malgrat que en el llenguatge corrent digui [kantá], o que se senti la [v] de *cova* en zones betacistes, on tothom pronuncia [koba].

Conclusió. Defensa de la grafia correcta i tradicional (gràficament etimològica), contra una falta d'ortografia. O bé: defensa d'una pronunciació culta llatinitzant, contra la pronunciació corrent en la llengua comuna (tinguda per poc pròpia d'un estil elevat).

186) «*salmitre* per dir *salnitre*»

Aquest mot és un derivat normal del ll. *sal nitrum* 'nitrat de potassi'. Sembla docum. des del darrer terç del s. XIV i presenta sempre l'una o l'altra de totes dues formes: amb *m* (*salmitre*) o amb *n* (*salnitre*). Ja és significatiu que el DCVB l'insereixi de la manera següent: «*salnitre* (i *salmitre*)», com donant a entendre que tant era emprar un significant com l'altre. Tan indiferent n'era l'opció, que, entre els exemples antics que en transcriu el DCVB (un doc. de 1438, *Tirant*, etc.), només en doni un amb *-n-*: el de les *Regles*. També BUSAN té *salmitre*. Per la seva banda, el DECAt en retrotrau les primeres documentacions als anys 1371 (per a *salnitre*) i 1373 (per a *salmitre*): la duplictat ve de lluny, doncs. La mateixa duplictat ha durat fins als nostres dies i avui es troba distribuïda entre català oriental (formes amb *-n-*) i català occidental i valencià (formes amb *-m-*).

La solució *salmitre* pot tenir diverses explicacions:

a) Un encreuament de mots. *Salmorra* s'hauria interferit dins el camp fonètic de *salnitre*, que adquiriria la *-m-* d'aquell.

b) Un cas d'equivalència acústica ($n = m$), com *Nicolau* / *Micolau* (comparable, doncs, amb el que hem vist al núm. 102).

c) Encara existeix una altra possibilitat per a justificar la *-m-*: tenint en compte que la *sal* té un cert paper en la litúrgia (en el baptisme, en les paràboles evangèliques, etc.), no s'hauria pogut establir una relació mental amb la *mitra*, indument propi del bisbe? Aquesta etimologia popular (per una via litúrgica) es fa més versemblant en veure una forma antiga (*psalmitre* per *salnitre*, d'AGUSTÍ*Secr*), que enregistra el DCVB i que evidentment fa pensar en els *salms* bíblics. (En tot cas, qui sembla haver caigut a la trampa de l'etimologia popular és el mateix autor de les *Regles*, perquè, com fa tan sovint, dedica la norma següent (núm. 187) al mot *bisbe*, potser sense adonar-se que ho ha fet empès per la *mitra*, que és un dels atributs episcopals més característics).

Conclusió. Defensa de la forma més justificada per l'etimologia del mot, contra una forma analògica, considerada *per se* d'un rang inferior. Des del punt de vista dialectològic, defensa de la solució del català oriental, contra la dels parlars occidentals (comprentent-hi el valencià).

187) «birbe per bisbe»

La forma recomanada s'explica sense dificultats a partir del ll. *episcopu*, a través d'una fase [e]bis[c][o]be. Aquest mot, ja esmentat en un doc. de cap a la fi del s. XII, és d'ús general al llarg de la història de la llengua. La menor fixesa articulatòria del so implosiu que encapçala un grup consonàntic (com la *-s* de *sb* en la paraula *bisbe*) ha pogut convertir *-sb-* en *-rb-* en algun cas. Malgrat aquesta possibilitat fonètica, els testimonis antics de la forma *birbe* escassegen: el DCVB no en porta cap, i el DECat només cita un *birbot*, docum. en una data tan tardana com és l'any 1575, i, encara, no pas en la seva accepció fonamental, sinó en el sentit d'una mena d'embotit (que ja existia, doncs, aleshores i encara és elaborat avui) (cf. *bisbe* 'botifarra curta i gruixuda', *apud* DIEC). La dignitat inherent al càrrec de bisbe devia impedir que prosperessin deformacions en la pronunciació del mot. Certament, de mostres de *birbe* n'hi ha ben poques; no deixaven, però, d'existir, com ho prova que el mot proscrit es trobi a Marco Polo. També la present correcció ens palesa que a la fi del s. XV la pronunciació defectuosa [birbe] era una realitat; per això la blasraven. El cognom *Birba* corrobora així mateix que la deformació fonètica és antiga, sobretot a certes comarques pirinenques. Avui la pronunciació deformada és arrelada a Mallorca, on és pròpia dels grups consonàntics formats per *s + b, d, m, n* (els quals canvien la *s* per una *r*, segons el ritme de l'elocució).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació. Dialectalment, la reprovació afecta el parlar baleàric.

188) «retxat per rexat»

No hi ha acord entre els etimòlegs quant al punt de partença per a explicar aquest mot. Si en castellà coincideixen en *reja* els objectes que en català són dues paraules diferents: la *rellà* (de l'arada) i la *reixa* (de barres de ferro), no és estrany que entorn d'a-

quests mots ballin diverses possibilitats per a explicar-los: els ll. *regula* i *[porta] regia* i l'àrab *rixa* (DCVB, DCELC, DECat). No ens hi entretindrem. En l'evolució del cat. *reixa* conflueixen característiques articulatòries diferents (com sonoritat o manca de sonoritat, pronunciació fricativa o africada), que arriben a singularitzar la solució catalana entre les llengües romàniques. *Reixa* existeix de començos del s. XII ençà (amb el sentit de 'barreta de ferro') i, amb matisos semàntics particulars, presenta una bona documentació fins al s. XV (AMarch, *Spill*, etc.). Enfront de la tradició de la fricativa [x], no manca la variant amb l'africada [tx], que avui és pràcticament inexistent en català oriental (llevat d'un parell de zones marginals); també es troba en certs indrets del País Valencià. En canvi, *retxa* és corrent en balear, amb la significació de 'línia', 'ratlla'.

Pel que fa al derivat *reixat* 'reixa que serveix de porta o de tanca d'un jardí, d'un hort, etc.' (DIEC), que és l'objectiu de la present correcció idiomàtica, sembla que és conegut des del començament del s. XV, i de fet BUSAN l'insereix així. En canvi, al *Liber* figura *rexa de ferro* (que cal entendre que conté la fricativa). Hom té la impressió que la solució *retxa* (amb africada), relegada a zones laterals, era menys admesa que *rexa* (amb fricativa).

Conclusió. Defensa de la forma genuïna, considerada més correcta, contra un defecte de pronunciació.

189) «**udà udà** per dir **odà odà**»

Mena d'interjecció que expressava sorpresa i estranyesa. Es troba sobretot escrita *odà odà*; així, en Eiximenis, VFerrer i altres testimonis (sovintaja sobretot en VFerrer). Avui també és freqüent sota la forma *oidà oidà* (recollida ja per Labèrnia el 1840), però circumscrita al català oriental central (el DCVB només insereix mostres de Verdaguer, Collell i Ruyra). La pronunciació reprovada palesa que, en caure l'accent damunt la *a* (de *udà*), la *o* quedava lliure per a tancar la seva articulació en la *u* dels parlars orientals (i, de fet, *udà* surt en un procés barceloní de 1410, *apud* DECat).

Conclusió. Defensa de la fonètica més coherent, contra un vici de pronunciació. Vista des de l'angle de la dialectologia, aquesta correcció denuncia sens dubte un tret del parlar barceloní, que hom jutja defectuós.

190) «**xoriguer** per dir **soriguer**»

Nom d'un ocell de presa que avui és pronunciat, segons els indrets, amb *s-* o amb *x-* inicials. El DIEC l'entra amb *x-*. També el DCVB prefereix la forma amb la consonant palatal (i es limita a inventariar-ne les variants *soriguer*, *soliguer*), semblantment al DECat (que remet a l'article encapçalat per *xoriguer*). Nova mostra de l'obsessió de l'autor de les *Regles* per proscriure sistemàticament el so palatal [x], en benefici de l'alveolar [s] (cf. els núm. 108 i altres que hi són citats). De fet, des del punt de vista etimològic li correspondria *s-* (deriva del ll. v. *soricariu* < ll. cl. *sorex*, *-icis* 'ratolí', perquè el xoriguer té l'hàbit d'apoderar-se d'aquests rosegadors i de menjar-se'ls) [cit. a COLÓN (1976b), p. 128].

Nogensmenys, no hem d'oblidar una raó de tipus dialectal, que potser podria justificar per què hom reprova ací la solució amb palatal inicial. Penso en la distribució geogràfica de la pronunciació d'aquest ocell, que, a manca d'altres informacions, manllevo al DCVB. Sembla que avui la palatal *x-* és típica d'una zona que enllaça l'Empordà i el Vallespir amb el Ripollès, el Berguedà, Solsona i Cardona, i així mateix del Maresme;

hom també l'ha enregistrada a Artà, Petra i en general a la plana de Mallorca, com a Eivissa. Per la seva banda, la pronunciació d'aquest mot amb *s-* és docum. a la conca de Tremp i a les comarques centrals i meridionals del País Valencià (Cullera, Xàtiva, Gandia, Alcoi, Benidorm, Altea i Alacant). En aquesta geografia dialectal, el valencià hi té un paper important, i probablement (com s'esdevé en tants casos) la pronunciació d'avui no fa sinó donar testimoni de la realitat d'altre temps. Així tindríem, doncs, una nova crítica de les solucions «de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorques [...]» (cf. el núm. 173), amb una atribució geogràfica bastant afinada, llevat de la menció de Xàtiva (amb el significat de 'valencià rural'), on, en aquest cas, retrobem la solució fonètica que recomanen les *Regles*.

Conclusió. Defensa de la forma considerada correcta, contra un vici de pronunciació. Des de l'angle dialectològic, la pronunciació recomanada és pròpia de bona part del País Valencià i hom la contraposa a la dels parlars orientals.

191) «*rata pinyada per rata penada*»

Les dues formes en joc, bé que contraposades com a incorrecta l'una i correcta l'altra, tenen un aire de família. Tanmateix, llur etimologia no és prou clara. Es tracta de dos mots llatins, certament relacionats entre si, però diferents al capdavant, que podrien justificar-ne l'origen. L'un és *pinnatus*, *-a*, *-um*, que vol dir 'proveït de plomes' i també 'proveït d'ales, alat'; l'altre, *pennatus*, *-a*, *-um* 'alat' i també 'proveït de plomes'. En el cas present hom sol inclinar-se per considerar que l'ètim comú seria *pinnatu* [així, el DCVB: ll. **ratta pinnata*; d'una forma masculina, *pinnatu*, procediria el cat. *ratpenat*; hi ha també qui pensa en **rattu pennatu* 'rata amb ales', cf. SANCHIS (1956), p. 109]. No cal dir que no tenen res a veure amb *pinya* 'òrgan fructífer del pi'. Remarquem que ambdues paraules incideixen en l'evolució del grup consonàntic *-nn-*, que unes vegades es resol en *-n-* i unes altres, en *-ny-* (*penada*, en el primer cas; *pinyada*, en el segon). La pronunciació recomanada ací (*-n-*) coincideix amb la que les *Regles* recomanen als núm. 30 (*cànem*, contra *cànyem*) i 31 (*canó*, contra *canyó*).

La forma rebutjada, *rata pinyada*, bé que docum. de mitjan s. XIV ençà, és més aviat rara en la tradició escrita de la llengua (com es fa palès perquè el DCVB només n'inseireix un parell d'exemples antics, un dels quals, aquest de les *Regles*). Tanmateix, en els nostres dies aquesta solució és típica del català oriental pròpiament dit, del balear i de l'alguerès.

En canvi, *rata penada* apareix més abundantment en el decurs de la història de la llengua: l'empra Eiximenis, se'n val força sovint VFerrer, no manca a l'*Spill*, etc. Tot fa creure que *rata penada* gaudia de més prestigi que el seu homònim ací reprovat. Cf., a més: «*Vespertilio*, *-onis*, por el morciélagó [Nebrija] :: per la *rata penada* [BUSAN]» [COLÓN/SOBERANAS (1987), p. 40]. Amb tot, *rata pinyada* no devia deixar de fer-se sentir, com ho manifesten la regla present i que el mateix BUSAN introdueixi *rata penyada*, evident mescla d'ambdós termes. *Ratapenada* es troba avui, a grans trets, al Rosselló, en uns punts escadussers del català oriental i sobretot en els parlars occidentals, des d'una franja horitzontal que va del Priorat a l'Aragó fins als confins meridionals de la llengua. I no dic res de *ratpenat*, documentat ja al s. XV.

Conclusió. Defensa de la forma més admesa i de major tradició en la llengua escrita, contra una forma menys consistent i sens dubte considerada dialectal. En efecte, des

d'aquesta òptica, al valencià i a part de la resta del català occidental correspon la forma correcta, mentre que la condemnada caracteritza bona part dels parlars orientals.

192) «cussogues per dir cossegues»

La present norma dirimeix la prioritat d'ús entre dues formes pertanyents a un grup molt nombrós de variants no massa allunyades les unes de les altres. Sense recórrer a fonts més especialitzades, i limitant-nos ara als materials adduïts pel DCVB i el DECat (aquest, *s. v. pessigar*), heus-en ací unes quantes mostres: *cassogues*, *coceguelles*, *cossegues*, *cossigolles* i *cossigoies*, *cossigueles* i *cossiguellas*, *còssigues* i *cossigues*, *cossiguetes*, *cussogues*, etc. Hom accepta que totes aquestes formes provenen d'una arrel *k - s - k*, de formació expressiva, que es retroba per tota la península Ibèrica (port. *cocegas*, cast. *cosquillas*, etc.). Les solucions catalanes del tipus *pessigolles* han sofert un encreuament amb *pessic*, *pessigar* (cf. DECat, *s. v. pessigar*). És fàcil de veure que la base d'aquests mots és la successió consonàntica esmentada, de manera que les vocals (*e*, *o*, *i*) hi tenen un paper secundari.

Secundari i molt variat, com es veu pels exemples citats. Tots ells avui es reparteixen per diverses zones, des del Pallars fins a les Balears, en una geografia força irregular. Ben mirat, però, al s. xv llurs diferències devien ésser tan lleus com ens ho semblen avui. Així, la forma reprovada *cussogues* apareix docum. al mateix s. xv i l'enregistren BUSAN i, més tard, LACAVALERIA; d'altra banda, la forma recomanada *cossegues* es troba en AMarch (i solucions ben afins en ACanals i l'*Spill*), predomini que fa pensar que era la més acollida pels autors valencians. No deu ésser fàcil d'afinar-hi gaire més.

Conclusió. Defensa de la forma tinguda per més correcta, contra una forma —avui secundària i dialectal—, ja aleshores menys presa en consideració.

193) «jugar a rumfla per jugar a rumfa»

Malgrat que els grups de tres consonants iniciats per una nasal (*m*, *n*) i acabats en líquida (*l*, *r*) solen conservar-se en català (cf. *inflar*, del ll. *inflare*), la norma present proscriu la pronunciació del grup així constituït (que s'escrigui amb *m* o amb *n*) i recomana de simplificar-lo mitjançant l'eliminació de la líquida: millor *mf* que *mfl*. La documentació escasseja, però tampoc no és inexistent. Ni diriment: si el *D'Aguiló* enregistra *rumfa*, el verb *rumflar* apareix a l'*Spill*. Així, en repartir-se els exemples entre els dos pols de la regla, no se'n desprèn cap justificació a favor d'una o altra pronunciacions.

D'una banda, la forma condemnada és la més procedent des d'un punt de vista etimològic, si s'ha d'explicar a través de *reïnflar-se*: aquest verb, segons el DECat, significava 'reinflar-se', 'omplir-se molt els rius', 'abundar, prendre embalum', i pertanyia, en definitiva, al grup del ja esmentat *inflare* 'bufar a dins (d'una cosa)', 'inflar'. *Rumfla* també sembla defensable pel que fa a les accepcions dels mots que constitueixen aquest grup: 'conjunt, abundor de coses', 'sèrie de cartes del mateix coll', d'on 'jugar a la rumfla', 'cantar rumfla'. Justament aquesta accepció és la que trobem a l'*Spill*: «de nit jugàvem, :: ambdós *rumfavem*, :: ella partia» (*apud* DECat). El DCVB dona *rumfar*. La prioritat de la solució amb *mfl* potser seria així mateix justificable per l'expansió del mot al castellà (*runfla*) i al francès (*ronfle*).

Per altra banda, *jugar a rumfa* és la frase recomanada. Per què? No és fàcil de treure'n l'entrellat. Si *rumfes* ja apareix en el *Confessional* atribuït a Eiximenis [CASANOVA

(1981)] i a la fi del s. xv semblava tenir un cert predicament, això devia ésser perquè les formes sense [l] s'havien imposat com a més habituals. Només se m'acut una explicació: tractant-se d'un joc de cartes, *rumfa* tindria una semblança innegable amb mots com *triumfo*, *triumfe*, *trumfos* (docum. en ACanals, *Tirant*, Curial, RCorella, IVille-na). No oblidem que *trunfo* surt a *La brama* de Jaume Gassull: «y al *trunfo* te'l juga» (v. 208).

Conclusió. Defensa de la forma fonèticament més evolucionada, esdevinguda general en la terminologia dels jocs de cartes, contra la pronunciació arcaïtzant de les tres consonants (segurament titllada d'anacrònica i encarcerada).

194) «junyir per justar»

Una notable multiplicitat d'accepcions distingeix els dos vocables ací contraposats, d'acord amb llurs lats significats etimològics: ll. *iungere* (passat a la conjugació *-ire*) i ll. v. *iuxtare* —format damunt la prep. *iuxta* + *-are*—, resp.). Farem abstracció, doncs, dels significats de cadascun d'ells que no s'interfereixin en algun de l'altre.

Sembla que les accepcions comunes a tots dos verbs són: *a*) de *junyir*, 'ajuntar, aplegar, unir' (i, en cat. ant., 'justar, fer armes un contra l'altre dos cavallers'), i *b*) de *justar*, 'ajuntar, aplegar' (i, en cat. ant., 'bornar, fer armes en un torneig'). Amb aquests significats, tant *junyir* com *justar* presenten una magnífica tradició literària: entre d'altres testimonis, recordarem que se'n troben exemples en RLL, JaumeI, *Tirant*, *Spill*, AMarch, etc. En la segona accepció assenyalada de tots dos verbs ('bornar, fer armes'), es tracta d'una paraula pròpia del llenguatge refinat i del món cavalleresc. Ací no tindria sentit de demanar-nos si no hi ha dades de caràcter dialectal; en aquest punt, el DCVB no pot ésser més eloqüent: *a*) de *justar*, mot distingit, hi manca l'habitual notació fonètica per contrades; mentre que *b*) de *junyir* hi ha la pronunciació popular de tots els indrets del domini lingüístic (per tal com aquest mot té també una altra significació, pregonament popular: la de 'posar el jou a un animal', la més característica *stricto sensu* del ll. *iungere*).

Conclusió. Defensa de la forma més exclusiva del llenguatge cavalleresc (sempre pertanyent a un registre elevat), contra una altra forma que, ultra el significat que ara entra en joc, també entra en el vocabulari de les feines del camp (de menys consideració social).

195) «xiular per siular»

L'articulació sibilant fricativa amb què s'inicia el verb ll. *sibilare* es mantingué en català, d'acord amb l'evolució més corrent de la *s-* inicial. I així, amb *s-* es pronunciava aquest mot en català antic, com es desprèn de la majoria dels testimonis escrits existents: aquests provenen, entre d'altres textos, de RLL (que escriu *ciular*, bé que amb un significat lleugerament diferent), *Diàlegs* (*siules*), AFebrer (*ciular*). Heus ací, doncs, quina devia ésser la pronunciació més habitual, àdhuc en medis populars, com es veu perquè VFerrer emprà *siular* (no sembla que mai vagi servir-se de *xiular*).

Nogensmenys, és sabut que l'articulació apical de la [s] catalana fa que l'efecte acústic d'aquest so no difereixi massa del de la palatal [x], cosa que ha favorejat algunes vegades que aquell so consonàntic es converteixi en aquest altre; hi ajuda considerablement que la [s] es trobi en contacte amb una [i], no debades la vocal més aguda de la

sèrie palatal. No és estrany, doncs, que *sibilare*, ultra *siular*, també hagi donat en català el derivat *xiular*. D'altra banda, aquest tret no és dels nostres dies: les *Regles*, en condemnar-lo, el reconeixien com a existent, palesant, una vegada més, la prevenció de l'autor respecte a la palatal [x] (cf. el núm. 108 i altres que hi són citats; cf. també el § 12.2). De més a més, recordem que el DCVB insereix un exemple d'Isabel de Villena («han chiulat e cridat»), o sia de localització valenciana. Avui la pronunciació amb palatal és pròpia del Principat [xiular] i del País Valencià [txiular], mentre que l'alveolar caracteritza la solució balear [siular].

Conclusió. Defensa de la forma tradicional, tinguda per correcta (altrament, l'etimològica), contra un vici de pronunciació, per més justificat que sigui des del punt de vista articulatori. L'anàlisi dialectològica separa clarament, com ho acabem de veure, les zones d'ambdues pronunciacions.

196) «*ledesme* per *legítim*»

Les *Regles* contraposen ací *ledesme* (derivat popular del ll. *legitimu*, sobre el qual *vide* DECat, s. v. *lleí*), i *legítim* (que és el mateix mot de la llengua sàvia, mínimament adaptat al romanç: només acusa la pèrdua de la -u final): entre la solució hereditària i la forma culta corresponent, hom opta per aquesta, tot refusant aquella. *Ledesme*, amb una notable multiplicitat de variants (per a detalls d'una dotzena de formes, cf. DCVB, s. v.), era la paraula tradicional per a expressar tot allò que avui pot dir-se mitjançant *legítim*; ja es veu, doncs, que no es tractava precisament d'un terme vulgar, sinó ben al contrari. Els testimonis textuais que podríem adduir de l'ús de *ledesme* en català medieval i clàssic no tenen fi ni compte, a partir d'una primera documentació de mitjan s. XIII. Només una dada curiosa: Pere Marsili, autor del text llatí de la *Crònica* de Jaume I, en una frase que hi intercala en català, insereix *ledesme*, que no devia ésser-hi pas un revulsiu.

D'altra banda, *legítim* apareix ja en català a la segona meitat del s. XIV (escrit de vegades *legítim*), i d'aleshores ençà entrà en concurrència amb el seu sinònim hereditari; diríeu que aquest, atesa la seva brillant història, havia de resistir-se amb èxit a ésser substituït. Tanmateix, la mateixa natura jurídica dels seus significats (pertanyents, doncs, a un registre més tost elevat) s'havia de convertir en un factor d'equiparació d'ambdós termes. A Canals, per citar-ne un sol exemple, bé que prou característic, no empra sinó *legítim*. Un cop equiparats tots dos mots, la solució sàvia s'imposaria. Una vegada més, a les *Regles* s'imposa la tendència a llatinitzar a ultrança.

Conclusió. Defensa del llatinisme, contra la forma tradicional romànica, no pas vulgar ni dialectal, sinó corrent.

197) «parlant açí *spiritualment* per voler dir *parlant açí en secret*»

La present correcció sobta d'entrada, car l'equivalència entre els dos adverbis no sembla tan evident com seria d'esperar. *En secret* és una locució adverbial antiga, ja documentada, entre d'altres textos, a les cròniques de Jaume I i de Ramon Muntaner. Vol dir 'de manera que només ho sàpiga aquella persona o persones a qui es vol comunicar' (*apud* DCVB).

Aquest caràcter de «cosa reservada» (que no es veu ni es toca), enllaça amb allò que es pot dir del terme *espiritual* (que en la seva accepció més pròpia és tan antic com la mateixa llengua): 'no corporal, no tangible, eteri'; en un mot: ni més ni menys que *en secret*. En

aquest sentit, el DCVB insereix un parell d'exemples moderns que semblen fets a posta per a confirmar la sinonímia entre els dos adverbis que ara tenim en joc: «tan *espiritual* silenci tot just era torbat per un xiu-xiu feble» (EVilanova), i «Les mil ocurrències i picardies d'una xerradissa *espiritual*» (RCasellas). No deixem de constatar, doncs, una certa afinitat entre *spiritualment* i *en secret*, la mínima perquè es vegi com contrasten. Ni hem de descartar una certa dosi d'ironia en l'accepció que hom dona en aquest cas a l'adverbi refusat (com quan diem, d'algú que menja molt poc, «que és molt *espiritual*»).

Conclusió. Defensa de la forma pròpia i adequada, contra una aplicació un xic forçada del significat d'un altre mot.

198) «**entre bons amics e senyors meus no és bon parlar**»

Correcció sorprenent, tant perquè s'aparta de l'estructura més habitual de les *Regles* («evitar de dir A per B»), com perquè costa d'entendre'n la intenció. En això que segueix insinua quatre hipòtesis per a una possible interpretació.

A) És una manera d'encapçalar la llista de vocables susceptibles de rebuig que seguiran a continuació. De tots ells hom diu que no són *bon parlar*. Ben mirat, però, a continuació (núm. 199) només ve *andar mi madre*, i, encara, aquesta frase ja és avaluada al mateix núm. 199. Per tant, hipòtesi no gaire convincent.

B) És una consideració dins una mena de filosofia del text, com fent balanç global de tot allò que hom hi ha dit sobre formes incorrectes. Si així fos, la crítica («no és bon parlar») tant es dirigiria al parlar més col·loquial (*entre bons amics*, ço és aquells amb qui tenim franquesa), com a un parlar més elevat (*senyors meus*, fórmula d'endresa que presuposa un ús oral de la llengua: *meus* vol dir 'aquells a qui m'adreço parlant'). La regla significaria: «[Tot el que critiquen les *Regles*] no és bon parlar» (i ja sabem que aquestes reproveu vulgarismes i dialectalismes, però també mots corrents). Hipòtesi sens dubte més acceptable, per més que no sabem què hi fa, en aquest indret precís del text.

C) És una denúncia de conjunt del parlar col·loquial: d'allò que es diu *entre bons amics*, àdhuc [*entre*] *senyors meus* (quan aquests senyors s'expressen d'una manera distesa i familiar). Recomanació de produir-se segons unes maneres més cultes. No difereix gaire de B. Sempre resta inexplicat per què hom ho diu en aquest lloc de les *Regles*.

D) És una faísó d'insistir que hi ha dos grans nivells de llengua: *a*) el primer, tant *entre bons amics* com *senyors meus*, que és el llenguatge col·loquial («no és bon parlar»); *b*) el segon, el llenguatge distingit, propi de persones cultivades. També s'acosta a B i C. Faig les mateixes reserves que per a B i C, quant a l'oportunitat de la present regla en aquest punt.

199) «**andar mi madre**, e semblants fora de propòsit, no stan bé en persones disertes ne doctes»

En encetar el comentari d'aquesta regla, ens adonem que el text encara es troba sota el pes de la regla anterior: *andar mi madre* tampoc «no és bon parlar». Haurem de donar per bona la hipòtesi A del núm. 198? No cal, car la present incorrecció ja té així mateix la seva crítica: «no stan bé en persones disertes ne doctes». El que passa

ací és que els núm. 198 i 199 s'assemblen en l'estructura (condemnen sense proposar una solució correcta en substitució). I ambdós condemnen en la mateixa direcció: la menció de «persones disertes» i «doctes» reprèn i accentua el caràcter selectiu de les *Regles*, ja prou evident des dels inicis (cf. el núm. 3, on ja es parlava d'«hòmens diserts»).

D'altra banda, *andar mi madre* i altres despropòsits semblants són ací objecte de reprovació per dues raons òbvies: *a*) per castellanisme, i *b*) pel to barroer de l'expressió. Dues raons íntimament enllaçades: no sé què haurien dit les *Regles* d'una frase castellana correcta (de fet, ja no l'hi han posada), però sí que sabem què diuen de nombroses frases catalanes poc correctes o «fora de propòsit». Pel que fa a la inclusió d'aquest castellanisme, cf. el § 11.2.6 (i també el § 16.4).

200) «Euna, ciutat, per dir **Helna**»

Articular [u] per [l] és un defecte de pronunciació prou conegut perquè l'hàgim de presentar i comentar. Tampoc no cal insistir que en català hi contribueix remarcablement la ressonància velar de l'alveolar lateral [l], típica de la llengua. Aquest tret ja devia ésser força freqüent en la llengua medieval. La pronunciació ací proscripita segurament tenia una relativa extensió, com sembla mostrar-ho que el DCVB recullí la grafia *Euna*, present si més no en Desclot i en un doc. de l'any 1408. Però cap a la fi del s. xv es produí una refecció de les formes més antigues (= més etimològiques), les quals eren emprades i defensades pels humanistes llatínistes (*Caldes* per *Cauls*, *Andorra* per *Anorra*). L'autor de les *Regles* no podia quedar-ne al marge i així cuita a incloure-hi *Euna*, forma que probablement s'havia difós prou perquè en restés justificada la proscripció.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació.

201) «fora vila per fora ciutat»

La norma present no posa en qüestió l'alternança d'ús entre *vila* i *ciutat*. No hem d'entendre-hi, doncs, que el llenguatge acurat hagués de preferir el segon terme al primer. Si tenim en compte els tràmits indispensables perquè una població fos reconeguda com a ciutat, direm que no devia haver-hi sinonímia absoluta entre les dues denominacions geogràfiques. Concentrem-nos en els dos sintagmes formats per *fora* + [un nom de nucli de població]. La construcció d'un adverbí en funcions de preposició és ben coneguda en la morfosintaxi catalana, però en general entre els dos termes de la relació preposicional sol aparèixer la prep. *de*, que hi fa de nexce; així, en el decurs de la història de la llengua *fora de* acabaria predominant damunt *fora*.

No és que manquin exemples de *fora* en ús absolut: *fora la ciutat* (i no **fora de la ciutat*) figura en un doc. de 1329, en el *Tirant* coexisteixen *fora la ciutat* i *fora de la ciutat*, etc. De la construcció sense *de* ha restat la locució *fora vila* 'a vila externa' (recollida a Castelló i a València), 'al camp, fora del nucli urbà' (ara de Mallorca) (ambdues, inventariades al DCVB). I, en toponímia, recordem, per exemple, *Dalt Vila* ('la part alta de la ciutat d'Eivissa'). Ara bé, pel que diu la regla, caldrà entendre que el sintagma «*fora* + [nucli de població]» era admissible amb *ciutat*, però no amb *vila*?

Per més que totes dues construccions fossin genuïnes, de fet l'autor de les *Regles* trobava poc apropiat l'ús absolut de *fora* amb *vila*. Devia tractar-se d'una preferència

personal, per tal com *fora vila* era emprat i entès: VFerrer el fa servir (*qui ve de fora vila, apud DCVB*). *Fora vila* devia tenir una connotació de popular (vulgar i tot?), que no entelava *fora ciutat*.

Conclusió. Defensa de l'expressió habitual, tinguda per correcta, contra una altra expressió paral·lela, que hom considerava pròpia de medis més populars.

202) «preïch per dir sermó»

La forma reprovada (i així mateix l'infinitiu corresponent *preïcar*) tenen una antiguitat remarcable en la llengua i se'n podrien presentar abundosos exemples (*VidesS*, RLL, Muntaner, Eiximenis, VFerrer, *Spill*). Tots ells devien constituir una bella mostra de l'ús popular d'aquests mots (pel to dels contextos, per la mateixa solució fonètica: *preïch*, *preïcar*, etc.). Remarquem que VFerrer empra sovint *preych*, però, en canvi, no sembla valer-se de *sermó*, que ací és contraposat a aquell. L'autor de les *Regles* devia estar ben familiaritzat amb el mot *preïch*.

Per la seva banda, *sermó* té una antiguitat no menys remarcable que *preïch* (el trobem, entre d'altres, en RLL, Desclot, JaumeI, etc.). També surt al *Proc. olives* i en ACanales, cosa que vol dir que *sermó* era d'ús normal en els medis cultes de València al s. xv. El *Liber* insereix el verb *sermonar*, cosa que sembla confirmar la distància que separaria *sermó* (terme més elevat) i *preïch* (terme més popular).

Si interpretem bé la correcció d'aquesta norma, *preïch*, *preïcar*, formes genuïnes i arrelades durant segles, es trobarien, cap a la fi del s. xv, en camí de quedar més o menys arraconades. Potser per això avui *sermó* és la forma més corrent i més popular per a expressar 'prèdica religiosa' (i ho prova que el DCVB en dóna la transcripció fonètica de pertot), mentre que *prèdica* té un sentit més tècnic dins el vocabulari religiós (i el DCVB, que naturalment enregistra i defineix el mot, no en dóna la transcripció fonètica).

Ací ens hem referit al parell de mots *preïch* i *sermó*, entenent-los com a peces del vocabulari de la pastoral religiosa. Heus ací, doncs, l'abast de la regla present. D'altra banda, atès que el ll. *sermo*, *-onis* (ètim del cat. *sermó*) encara no podia tenir en la llengua clàssica els significats que amb el temps adquiriria amb la difusió del cristianisme, per força havia de presentar en llatí tot un altre camp semàntic. Justament ens n'hauréu d'ocupar més avall, com a clau d'una qüestió, no pas anodina, que plantejarà un text de Jeroni Pau (quan, a propòsit del català, li aplica l'expressió *rudi sermone*, cf. el § 14.3).

Conclusió. Defensa de la forma més elevada, contra la més popular.

203) «parlar en pla per dir parlar en vulgar»

Naturalment, ací només prendrem en consideració l'accepció lingüística dels dos mots *pla*, *vulgar*, atès que les dues expressions en joc es refereixen a la «manera de parlar». D'altra banda, no hi falten llurs significats fonamentals subjacents: 'corrent, sense afectació' (per a *pla*) i 'comú, mancat de distinció' (per a *vulgar*), resp., que manllevo al DIEC. Tots dos mots tenen una rica documentació en tota la història de la llengua, i renuncio a fornir-ne exemples que forçosament ens dispersarien. Transportem al llenguatge els significats fonamentals adduïts: 'manera de parlar corrent, comuna, sense res que la singularitzi o hi cridi l'atenció'. No és estrany que aquestes accepcions s'hagin aplicat sempre molt directament a la llengua pròpia. De «plans vocables» ja parlava RLL, al·ludint a la manera de parlar que la gent trobava intel·ligible. D'una manera natu-

ral, doncs, en el nostre domini lingüístic *pla* passaria a significar ‘català’: «*Assur* en llatí vol dir ‘nemus’, e en *pla* vol dir ‘bosc’» (VFerrer, *apud* DECcat). També *pla* ‘català’ enfront de *àrab*. Etcètera. Aquesta accepció s’ha conservat fins avui a Menorca, on *parlar en pla* és ‘en llenguatge menorquí’ (cf. també la dita *clar i català*, ben general, i fins a un cert punt no allunyada de *pla*).

Parlar en pla no era, però, l’únic significat per al significat de ‘llengua pròpia, català’, com ho palesa la present norma correctiva; en efecte, *parlar en vulgar*, dins el camp semàntic de *vulgar*, igualment prou ampli, s’havia especialitzat paral·lelament en la mateixa orientació lingüística. Sembla que el procés hi havia estat més laboriós que en el cas de *pla*, per raó de la vastitud del camp significatiu de *vulgar* quant a captiments humans. Per això, per exemple, hom podia traduir l’italià *in volgare* pel català *en pla* (al *Decameró*, *apud* DECcat). Ara bé, entre tots dos sinònims es devia insinuar, cap a la fi del s. xv, un matis de qualitat que tendiria a aureolar *en vulgar* damunt *en pla*. Feia més de cent cinquanta anys que Dante Alighieri havia escrit *De vulgari eloquentia*, llibre que pesava en els medis humanístics. Pocs decennis després de les *Regles*, Pietro Bembo donaria al seu conegut llibre el significatiu títol de *Prose della volgare lingua* (1525) (cf. el § 17.1). Entre Dante i Bembo, l’expressió *il volgare* concentra i representa, entre els humanistes italians, la reivindicació dels usos del romanç que ells volen equiparar als del llatí. El lector és pregat d’examinar-ho a la part quarta d’aquest llibre, especialment al § 14.3. Allí veurà l’ascens de *vulgar*, un ascens que repercutia en les altres llengües romàniques i que, per a les lletres catalanes, tingué una significació decisiva. Ací tenim la clau del prestigi que s’anà guanyant la frase *en vulgar* en el decurs de la quinzena centúria i l’explicació de la preferència que mostren les *Regles* per *parlar en vulgar* respecte a *parlar en pla*. Dient-ho d’una manera anecdòtica, si VFerrer emprava *pla*, el *Liber* apostà per *vulgar*.

Conclusió. Defensa de la forma més elevada, contra la que havia anat perdent consideració social.

204) «esguard per consyderatió»

Recordem que l’autor de les *Regles* es mostra congruent, car, si ara reprova *esguard* respecte a *consyderatió*, també abans s’havia captivat de manera semblant, en rebutjar *guardar* enfront de *mirar* (núm. 38).

Nogensmenys, s’erraria qui conclogués, de la constatació que acabo de fer, que *esguard* era un vocable desdenyable. Ben al contrari. Derivat del germ. *guardon* ‘ cercar amb els ulls’, ‘esperar [algú o alguna cosa]’, el mot *guardar*, primitiu al nucli del qual pertany el derivat *esguard*, és un vocable antic i àmpliament documentat. Per la seva banda, *esguard* té una història no menys noble: entre molts d’altres textos, es troba a RLL, *Tirant*, *Curial*, etc. Concretament més: la locució *en esguard de* apareix almenys en Eiximenis i al *Decameró*.

Hom hi oposa el llatínisme *consyderatió*, en la grafia del qual la *-t-* rebla el clau (*-tio-* *nem*), per si la seva qualitat de mot savi no fos ja prou evident. De totes maneres, a aquesta *t* gràfica corresponia la pronunciació sibilant [s]. Com és sabut, els derivats populars de *considerare* (i mots afins) són, entre d’altres, *consirar*, *consiurar*, *consirós*, *consiurós*, etc. Naturalment les *Regles* no innovaven: *consideració* és freqüent en RLL (i s’avé amb el seu llenguatge especulatiu). També el *Liber* insereix *considerar*.

Conclusió. Defensa de la forma sàvia, llatinitzant, contra la més habitual (no pas vulgar).

205) «perayre per dir parayre»

Paraire és la 'persona que es dedica a l'art de la llana des del rentat fins al perxat' (DIEC). Derivat del ll. *parare* 'preparar', aquest substantiu postverbal podia tenir normalment dues solucions, l'una a partir del nominatiu (*paraire*), l'altra a partir de l'acusatiu (*parador*). La primera es generalitzà, amb el significat expressat, ja al s. XIII, i es troba profusament documentat en aquesta centúria i en la següent, sobretot en els parlars orientals d'ambdós costats del Pirineu. Aviat aquest mot (que s'escrivia adés *parayre* adés *perayre*, per la neutralització de les vocals *a = e* en posició àtona) s'estengué vers l'oest i el sud, amb la particularitat, però, que en català occidental i en valencià es pronunciava amb [e], si ho hem de jutjar per la grafia de *perayre*, que hi és habitual.

Una tal reducció fonètica (*a > e*) no deixa de sorprendre, car en la dialectologia catalana el canvi es fa més tost en sentit contrari (tendència del català occidental a pronunciar com [a] la *e* comuna, sobretot en el cas d'inicial absoluta). Aneu a saber, doncs, si la [e] ja no venia del mateix rossellonès (on tenim força docum. la grafia *perayre*). Potser hi contribuí l'analogia de certes formes (*pelar* i el seu derivat *pelaire*, o la mateixa preposició *per a* en frases com «per a la llana bona», etc.). El cas és que, separant-se de la solució *paraire*, afermada en la llengua comuna, els parlars occidentals deien *perayre*, i així ho trobem en VFerrer. Avui [pelaire] és la pronunciació generalitzada al País Valencià (i en unes quantes localitats escadusseres del nord-occidental).

Conclusió. Defensa de la forma correcta comuna, contra un vici de pronunciació.

206) «meua per dir mia»

Els possessius ll. *meu*, *mea* esdevingueren, resp., *meu*, *mia* en català. Aquesta duplictat vocàlica de solucions es mantingué durant segles, i Aribau encara escrivia «la pàtria *mia*» (més encara: com ja ho he recordat més d'un cop, jo encara vaig conèixer una pregària d'infants, amb tot el valor fossilitzant d'aquesta mena de textos, que acabava amb la frase «[...] i l'ànima *mia*», i això, més o menys cap a l'any 1925). Reprenc el fil: a les acaballes del s. xv el femení del possessiu *mia* era la forma admesa. També l'única que reconeixia el *Liber*.

Això no vol dir que l'analogia no burxés al dessota per uniformar masculí i femení. De fet, al Rosselló sorgeixen intents primerencs: ja al s. XIII hom hi enregistra el vulgarisme *meua* (que trobem a les *VidesS*) i, bé que limitat en aquest focus pirenaic, el ferment renovador hi és especialment actiu: segons Coromines (DECat, s. v. *jo*), els materials d'Alart mostren que en el s. XIV apareixen quinze casos de *meua* contra vint-i-quatre de *mia*. L'analogia continuà obrint-se camí i cap a la fi de la centúria següent la concurrència de *meua* es feia sentir amb eficàcia, com ho prova la regla present: la forma analògica s'estenia i ja havia d'ésser combatuda. A partir del s. XVI la nova solució esdevingué general i avui tenim *meua* al Rosselló, al País Valencià i altres punts, i *meva* en català central, balear i certes zones de l'occidental.

Conclusió. Defensa de la forma correcta (per ésser la comuna i documentada), contra una forma analògica, sense tradició.

- 207) «seua per dir sua»
 208) «teua per dir tua»

Dues regles que podem tractar conjuntament, perquè l'etimologia d'aquestes formes del possessiu i el desenllaç de llur evolució són paral·lelament coincidents: en llatí les formes corresponents són *suum*, *sua* (per a la pers. 3) i *tuum*, *tua* (per a la pers. 2), resp. La situació etimològica comuna es veié alterada, ja en llatí vulgar, per l'aparició de noves solucions per a ambdós masculins (*seu*, *teu*, en comptes de *suum*, *tuum*), analògiques a l'etimològica *meu*, de la pers. 1 (cf. el núm. 206). Les formes analògiques en qüestió són documentades des dels primers textos de la llengua (*HomOrg*, etc.).

La dicotomia masculí (*seu*, *teu*) / femení (*sua*, *tua*) es mantingué llargament en català medieval. Com ja ho hem vist per a *meu* (núm. 206), també ara el focus d'anivellament fou el Rosselló (*seua*, *teua* ja es comencen de trobar en certs manuscrits de les *VidesS*), però, com dic, la distinció era habitual, i almenys ho fou fins al s. XIV.

Ara bé, mentre els traductors i els copistes més aferrats a la tradició encara anaven emprant *sua*, *tua* en llurs manuscrits, les formes analògiques *seua*, *teua* ja tenien vida plena en els medis populars del Rosselló. Així, *seua*, *teua* anaren obrint-se camí un xic pertot arreu, i a la centúria següent la força de les noves solucions analògiques era tan poderosa que l'autor de les *Regles* es veu obligat a condemnar-les. Aquesta actitud tenia el suport del *Liber* (que només recull *sua*, *tua*). Com és sabut, avui coexisteixen *seua*, *teua* (en valencià, rossellonès i algunes localitats del català occidental) i *seva*, *teva* (en català oriental, balear i en part en els parlars occidentals).

Conclusió. Defensa de les formes correctes (per ésser les comunes i documentades), contra les formes analògiques, sense tradició.

- 209) «Pasqua per dir Pascha»

En català antic coexisteixen totes dues formes: la proscriu, estesa sobretot en llatí vulgar (probablement per un encreuament amb *pascuum* 'paratge de pastures', 'aliment dels animals', cf. *DECat*, s. v. *pasqua*) i la recomanada, pròpia del llatí clàssic i suggeridora d'una rica tradició bíblica. El mateix RLL les empra indistintament. Diríeu, però, que els textos més genuïns i els que més s'identifiquen amb les maneres populars preferien *Pasqua* (així en *Desclot*, *Passi*, *IVillena*, *VFerrer*), com si deixessin la forma representativa de la cultura llatina i de la litúrgia per als entesos i saberuts. I ho encertaven.

Avui no podríem invocar la vella separació entre *Pasqua* / *Pascha*, pertanyents a nivells diferents. Distingim certament zones dialectals, sobretot centrades en tres solucions, que tanmateix no tenen res a veure amb la dualitat que preocupava l'autor de les *Regles*: a) la major part del Principat (central, occidental i meridional) i el País Valencià (*Pasqua*); b) una llenca oriental del Principat i el Rosselló (*Pasca*), i c) les Illes (*Pasco*). Molt a grans trets, una geografia tripartida que vindria a coincidir amb la que assenyalen *aigua*, [aiga] i [aigo], resp. Cf. el núm. 105.

Conclusió. Defensa del llatínisme cru, contra la forma tradicional (no pas vulgar, sinó corrent dins el vocabulari litúrgic popular).

- 210) «ximple per dir simple»

Aquests vocables no presenten dubtes de caire etimològic (indiscutible derivació del ll. *simplex*, *-icis* 'simple', el qual encara no havia arribat al significat de 'ximple').

Que la *s-* inicial llatina hagi donat lloc a un so palatal [x] no crea tampoc cap problema: es tracta d'una exageració de l'articulació apical de la [s], ajudada en aquest cas (com abans, núm. 195) per la vocal [i] amb la qual aquella està en contacte (pronunciació que ja sabem que és sistemàticament criticada a les *Regles*, cf. els núm. 108 i altres que hi són citats); cf. també el § 12.2. Ni hem de patir ací per manca de documentació històrica, que és prou abundosa: presenten formes amb *s-*: RLL, *VidesS*, Eiximenis, VFerrer, RCorella, *Proc.olives*, *Eximplis*, JStJordi, entre força d'altres. Segons els testimonis textuals existents, sembla que fins cap al s. xv no comencen de trobar-se formes amb *x-*, cosa que no vol dir que desapareguin les que tenen *s-*, ni de bon tros.

En tot cas, la dificultat de la regla present rau en la significació dels mots en joc. Bé que en realitat el sentit de la correcció, d'índole fonètica, resti bon xic al marge dels aspectes semàntics, no puc deixar de referir-m'hi un instant. *Simple* significa originàriament 'elemental', 'suau', 'càndid', 'dòcil', i és així com cal entendre'l correntment en els textos al·ludits. Ara bé, de les accepcions dites es passa amb facilitat a un significat pejoratiu: 'de poc seny', 'poca-solta' (DIEC, s. v. *ximple*), fins al punt que el mot llatí originari s'ha bifurcat en català en dues paraules diferents: *simple* i *ximple*. Si la primera accepció (no desfavorable) sembla més lligada a *simple*, i la segona (desfavorable), a *ximple* (com s'esdevé avui en la llengua comuna), això no sempre és així, ni a l'inrevés. Nogensmenys, com hem dit, ací ens interessa especialment la correcció fonètica.

Conclusió. Defensa de la forma tradicional, tinguda per correcta (altrament, l'etimològica), contra un vici de pronunciació.

- 211) «*sanaya* per dir *cabàs*»
 212) «*cabàs*, e no *sanaya*»

Ací ens trobem davant el cas més curiós de tot el text i que, de més a més, admet dues interpretacions diametralment oposades (A i B), com veurem en això que segueix. Abans (núm. 128 i 129) hem comentat un cas en certa manera comparable, bé que allí hom retornava a una regla acabada de formular tot aportant-hi una tercera solució idiomàtica, mentre que ací no ens movem dels dos termes en contrast.

La modificació (núm. 212) fou escrita per la mateixa mà de tot el text, però hi fou introduïda més tard (segurament després de copiar almenys tota la primera columna, cf. el facsímil: § 10.5 i § 8.1, núm. 212), com ho palesa que l'autor i transcriptor es veïés obligat a utilitzar el marge esquerre del foli, l'únic espai que quedava. La lletra hi és més clara i més precisa que al núm. 211 (segurament per a emfasitzar la represa del tema). Ara bé, què es proposava l'autor en reprendre el tema? Hi veig dues possibilitats, contradictòries i excloents l'una respecte a l'altra.

A) Primera possibilitat. Una correcció, feta com qualsevol altra, i immediatament rectificada en sentit oposat. Havent escrit el núm. 211 («[evitar de dir] *sanaya* per dir *cabàs*»), l'autor s'adona que l'afirmació que s'hi fa no és justa, i l'esmena. Si escrivia traslladant el pensament d'altri, constata que el seu propi pensament difereix del d'aquell; si ho feia pel seu compte, veu que s'ha equivocat. El cas és que rectifica. Ell vol recomanar *sanaya*, de manera que hem d'entendre el text del núm. 212 així: «[evitar de dir] *cabàs* e no [evitar de dir] *sanaya*».

La reconstrucció textual que acabo d'imaginar resulta complicada. Nogensmenys,

en pro d'aquesta interpretació A hi ha algunes raons (potser recolzades en una certa inventiva).

a) Si només era per insistir en la correcció del núm. 211 (com vol la hipòtesi B), sembla que no valia la pena d'obrir una nova regla (la del núm. 212, que venia a dir el mateix que l'anterior).

b) Se'n desprèn que, si l'autor es decidí a afegir el núm. 212, era perquè d'una manera o altra es volia separar d'allò que deia el núm. 211.

c) El to que s'endevina en la redacció del núm. 212, més enèrgic i tallant que a la resta de les *Regles*.

d) Les circumstàncies codicològiques (com la situació material del núm. 212, fora de la columna escrita) i paleogràfiques (com la seva nitidesa calligràfica, que denota l'afany d'aclarir la qüestió). Cal veure el facsímil (§ 8.1, núm. 212).

B) Segona possibilitat. Es tractaria d'una correcció, feta com qualsevol altra, i immediatament ratificada perquè en quedi ben clar el sentit. Objectiu: simplement recalcar que cal dir *cabàs* i no *sanaya*. Si la necessitat de reiterar la norma del núm. 211 no és fàcil de justificar, una mena de crítica interna del text potser ens hi ajudaria.

a) Una mica fatigat de tant anar rumiant i transcrivint maquinalment una regla rere l'altra, l'autor, perdut l'oremus, ja no sabia si les primeres formes de la llista eren les reprovades o les recomanades i, per a assegurar el sentit d'aquesta correcció (núm. 211, que ja proscribia *sanaya* i recomanava *cabàs*), inserí el núm. 212 (que precisava que *cabàs* era la forma correcta). Si així fos, ambdues normes serien com qualsevol altra, i no tindrien la connotació d'insistència que ens inclinàvem a atribuir-los.

b) Una segona manera d'explicar la reiteració material del núm. 212 respecte al núm. 211, seria imaginar que l'autor, una vegada refusada la forma *sanaya*, tingué uns moments de vacil·lació, potser demanant-se si no seria millor de preferir *sanaya* a *cabàs*; dissipat el dubte en el sentit ja expressat, ell mateix volgué reblar el clau, i escriví el núm. 212 (que reforçava el núm. 211).

Intento de recapitular sobre A i B. En principi, reprendre el tema del núm. 211 sembla indicar que es fa per a rectificar, no per a insistir. Ara bé, fos quin fos el pensament de l'autor, ens hem d'atenir a allò que ell ens diu (no a allò que puguem imaginar que volia dir); així, malgrat les aparences, si analitzem el text segons el seu significat més directe, hem de reconèixer que el núm. 212 té el mateix significat que el núm. 211, ço és: el ratifica (al capdavant, les mateixes raons c i d que he esgrimit a favor de A, també són vàlides per a B). En resum: els núm. 211 i 212 volen dir «evitar de dir *sanaya* per *cabàs*; efectivament, cal dir *cabàs* i no *sanaya*».

Es tracta, doncs, de condemnar categòricament, mitjançant una doble sentència, la paraula *sanaya*, en benefici de *cabàs*. Ara hem d'examinar els càrrecs que es poden fer a les pobres senalles. No seran tants. D'entrada, el DIEC defineix *senalla* com un 'cabàs d'espart o palma', cosa que palesa l'afinitat entre tots dos mots. El mot deriva del ll. *cenaculu* 'cambra alta', 'graner' (d'on vindria el significat de 'recipient per a dur-hi gra') (cf. ll. *cenare* 'sopar'). *Senalla* ja és docum. en RLL i se n'esmenten força testimonis en la llengua medieval.

Per la seva banda, *cabàs* (ja present en llatí medieval català) s'explica pel ll. v. **capaceu* 'mena de senalla' (REW, 1623; DCVB; DCELC, s. v. *capacho*) i presenta així mateix una bona col·lecció d'exemples antics. *Liber*: «*cabaç* :: sportula, sporta». Definició

del DIEC: «receptacle fet de llata d'espart, amb dues nanses, que serveix per a transportar terra, pedres, sorra, etc.». Cal afegir que, immediatament, el DIEC fa sinònims *cabàs* i *senalla*! (Sortosament, l'autor de les *Regles* ja no ho pot veure). Fos com fos, *cabàs* devia tenir una consideració social més elevada, com ho suggereix que es trobi al *Tirant* (text que, per cert, desconeix *senalla*) i que sigui recollit al *Liber*.

Avui *cabàs* és emprat a tot el domini lingüístic (tret de Mallorca, on presenta certes limitacions). Quant a *senalla*, és mot propi de tot el Principat i de les Illes, on és especialment arrelat (i té la pronunciació ioditzant a les zones típiques de [y]) (cf. els núm. 146-147, 221 i 293; cf. també el § 12.3). En canvi, en valencià (i ja al sud de Catalunya, a la dreta de l'Ebre) aquesta paraula és reemplaçada per *senatxo* (que sembla tenir el mateix origen, ni que sigui per una via desconeguda, que abans hom atribuïa a l'incert mossàrab). Si *cabàs* es troba pertot, bé deu haver-hi unes diferències de contingut entre ambdós mots. Sembla que hi són: *a*) per la cabuda, *senalla* és més gran que *cabàs*, i *b*) per la matèria de què són fets, la *senalla* sol ésser de palma, mentre que el *cabàs* és d'espart.

Conclusió. Defensa de la forma més culta, contra la més popular. En termes de geografia lingüística: des d'una perspectiva valenciana, hom proscivia la forma menys usada o simplement dialectal.

213) «**què'm scé yo per dir què scé yo**»

La forma proscriu té una connotació especial de subjectivisme, que li és donada per la construcció pronominal (cf. el núm. 150). No era cap novetat a l'època de les *Regles*: *saber-se [una cosa]* 'saber-la, saber-la bé' ja caracteritzava les maneres de dir lullianes, i no és estrany que, vista des de l'òptica més aviat severa de les *Regles*, hi quedés en entredit. Més cap als nostres dies, aquests verbs pronominals rebrien un reforç considerable amb el castellà, llengua que els ha desenvolupats granment.

Conclusió. Defensa de la frase més objectiva, contra la que implica un cert grau de subjectivisme.

214) «**bajanaria per bajania**»

El grup de mots encapçalat per *bajà* no sembla pas molt antic en català. Es troba a partir del s. XIV (Eiximenis) i aviat apareixen alguns exemples de *bajania* (IVillena, *Tirant*). El seu significat de 'flux, inconsistent' feia al·lusió a condicions tan físiques com psíquiques de les persones. Com tots els vocables d'aquest camp semàntic, *bajà* donà peu a una notable proliferació de paraules emparentades (per la forma i pel sentit), i avui el DCVB n'insereix una dotzena, enregistrades sobretot a Mallorca. La majoria tenen l'aparença de modernes, però no hi manca *bajaneria*, que, com veiem, ja era condemnada a les *Regles*. Sembla un canvi de sufix *-ia* per *-eria* (cf. *bencit* / *benciteria*).

Conclusió. Defensa de la forma correcta i admesa, contra una forma vulgar corresponent.

215) «**esquerrà per esquerrer**»

Ambdós termes, bé que de remot origen basc (del b. *ezker*), no semblen presentar manifestacions escrites en català anteriors al s. XV: el DCVB insereix un parell d'exemples de cadascun, un dels quals (per a *esquerrà*) és el de les *Regles*. *Esquerrer* apareix a

l'*Spill*, cosa que permet de creure que pertanyia a un registre més elevat o que era preferit en medis valencians. La seva existència com a llinatge (*Escarré*, amb grafies diverses) en faria la forma més arrelada. En canvi, si ho hem de jutjar per les transcripcions fonètiques que en dona el DCVB, avui *esquerrà* és més general (la informació relativa a *esquerrer* hi és més lacònica: «oriental i occidental»).

Conclusió. Defensa de la forma ensems més freqüent i més acurada, contra la forma més vulgar i de menor consideració social.

216) «cosa ruïna per dir ruïn cosa»

La reprovació de la regla present té dos vessants: *a*) hom hi critica la posposició de l'adjectiu respecte al substantiu (*cosa ruïna*, en comptes de l'anteposició correcta: *ruïn cosa*), i *b*) la seva terminació femenina (*ruïna*, en comptes de la recomanada doble forma *roí* o *roïn*, vàlida per als dos gèneres gramaticals).

Carbonell una vegada escriví: «aquesta scriptura és per mi ab *ruïna tincta* e cuytadament e ab gran fret escrita» [BOFARULL (1864, I), p. 86]. La frase és conseqüent amb aquesta regla pel que fa a l'anteposició de *ruïn*, però no respecte a la invariabilitat, puix que diu *ruïna tincta*, i no **ruïn tincta*, com podríem esperar, vista la frase *ruïn cosa* que ell mateix recomana ací.

La base etimològica d'aquest mot són el ll. *ruina*, *-ae* 'empenta', 'esfondrament', 'runa' o el també ll. *ruinosus*, *-a*, *-um* 'ruïnós', 'esfondrat'. Per començar, recordem que el mot en qüestió presenta una rica història textual, a partir de RLL i Eiximenis, especialment remarcable en terres valencianes (*Spill*, *Tirant*, *SomniJJoan*, *Proc.olives*), cosa que ja renunciava que el valencià hagi esdevingut la principal zona d'ús d'aquest mot en la geografia dialectal moderna. No és que no es trobi en balear ni tampoc al Principat, però el contrast respecte a la seva extensió i al seu arrelament en valencià és definitiu.

Com hem insinuat, caracteritzen aquest adjectiu la construcció invariable quant al gènere gramatical i l'anteposició al substantiu (circumstància que favoreja la conservació de la [n], pràcticament indispensable davant noms començats amb una vocal). Totes dues (o tres) propietats no fan sinó retratar la solució que les *Regles* propugnen.

Conclusió. Defensa de l'ús gramatical més genuí i de més tradició, contra uns hàbits idiomàtics aparentment menys admesos. Des de l'angle dialectològic, clara defensa de l'expressió típica valenciana.

217) «babaya per dir tartamut»

El fet de *quequejar* 'parlar fent interrupcions i repeticions de sons involuntàries, espasmòdiques' (DIEC) estimula (com ho fan altres defectes psíquics en el funcionament del llenguatge) la imaginació popular, la qual crea mots expressius que hi alludeixen d'una manera gràfica (o n'adapta d'altres que s'hi presten). La norma present n'és un exemple clar. La forma reprovada, *babaya*, s'explica a partir de l'arrel *bab*, onomatopeia del balbuceig, de l'expressió confusionària, de la beneiteria, etc. En formen part, per exemple, el cat. *babau*, el cast. *bobo*, etc. (Recordem la dita que, mesclant capritxosament ambdues llengües, fa així: «dues vegades *bo* vol dir *bobo*».) De formació ocasional i sovint de durada efímera, aquests vocables no solen tenir tradició escrita; per això la presència de *babaya* a les *Regles* és especialment significativa (el DCVB només n'insereix, ultra aquest exemple, un altre de BBOADES, més tardà, doncs).

Per la seva banda, el terme recomanat, *tartamut*, derivat de *mut* (< ll. *mutu*), amb l'anteposició del radical onomatopèic dels sinònims *tartall*, *tartallós* (que al·ludeixen al defecte articulatori en qüestió), no és tampoc molt antic (sembla que apareix al tombant dels s. XIV i XV), però tot seguit es veu arrelat: l'empra VFerrer, surt al *SomniJJoan*, l'enregistren el *Liber* i BUSAN, etc. BUSAN també enregistra *tartamudejar* [COLÓN/SOBERANAS (1987), p. 27]. *Tartamut* té, damunt *babaya*, l'avantatge d'ésser més precís en el significat: només significa 'quec', mentre que aquest vol dir més coses, una de les quals (i no pas la més pròpia) és la que el fa sinònim de *tartamut*.

Avui *tartamut* és usual a tot el domini lingüístic, però hi comparteix la funció amb d'altres mots equivalents, sobretot al País Valencià. Fabra no l'incloïa. El DIEC, que l'ha introduït, el considera secundari respecte a *quec*, el qual pertany a un registre més elevat. «No hi ha raons sòlides per creure que *tartamut*, expressió normal i antiga de la idea en el català general, sigui menys pur i genuí que el *quec*, terme recent, afectiu i imitatiu» (DECat). Tampoc el DCVB no té *tartamut* per castellanisme (cf. el § 11.2.6). És l'única forma enregistrada al *Liber*: «*tartamut* :: balbus»

Conclusió. Defensa de la forma més admesa, més documentada i de significació més precisa, contra la forma vulgar (per la consideració social) i més confusionària (en el significat).

218) «*Blybia* o *Víbria* per *Bíblia*, qui és lo sacrat libre» (pr. [blíbia])

La paraula *Bíblia* en català és d'aparició relativament tardana: figura en documents i textos de la segona meitat del s. XIV (època de Pere el Cerimoniós). Ací hom condemna dues deformacions en la pronunciació del mot, que devien presentar-se aviat per raó de la seva raresa; en efecte, *Víbria* data, segons el DECat, de 1377, i *Blybia* esmalta la prosa popular dels sermons de VFerrer. Aquella és una clara mostra del canvi entre líquides ([l] = [r]), típic d'una dicció poc acurada; aquest, un cas d'atracció d'una consonant a la síl·laba tònica. Dos defectes articulatoris ben explicables en el terreny de la fonètica general.

Conclusió. Defensa de la forma més documentada (i la correcta des d'un punt de vista etimològic), contra dos vicis de pronunciació propis de registres populars, si no vulgars.

219) «de dos en dos per dir de dos a dos»

Norma no fàcil de comentar. D'antuvi (i dins l'escassetesa de documentació referent a les partícules gramaticals), ens desorienta que el *Liber* usi sistemàticament la preposició reprovada *en*; no es tracta de contextos idèntics, però tampoc no són massa allunyats: «de tres en tres dies», i per l'estil. També al glossari llatí-català medieval: «*ternatim* :: de tres en tres» [CASAS (1955), p. 147, n. 113]. Les *Regles* es mostren, doncs, reticents respecte a l'ús de la prep. *en* (cf. el núm. 257).

Segonament, si ho mirem des de l'òptica de la llengua d'avui, més aviat hauríem d'invertir l'ordre de les locucions en oposició: com en d'altres expressions distributives, ací la llengua moderna prefereix la prep. *en*: *de dos en dos*. Segurament per un criteri de fonètica sintàctica: la prep. *en* assegura la barrera sil·làbica quan el terme de la relació preposicional comença per vocal (examinem els dos únics exemples possibles entre numerals: **d'un en un*, **d'onze en onze*, on la [n] evita que es produeixi l'enutjós

hiat: [aun], [aonze]). I bé, quan la preposició és seguida de consonant, no essent-hi ja necessària la presència de la [n] separadora, la *a* pot acomplir bé la funció que abans anava a càrrec de *en*. Recordem que, malgrat derivar de dues preposicions llatines prou diferents, en català *a* i *en* sempre han estat objecte d'interferències i de confusions. En aquesta dimensió, la correcció s'explicaria per una mena de simplificació articulatòria: el grup fònic [endós] seria així reemplaçat per [adós].

Conclusió. En la igualtat de significació de les distributives gramaticals, defensa de la construcció més elemental des del punt de vista fonètic, contra la que exigeix una major càrrega articulatòria.

220) «**dos pams per dir dos palms**»

La present norma es troba al tombant de les dues èpoques que separen la pronunciació més fidel a l'etimologia del mot (ll. *palmu*) i l'absorció de la [l] implòsiva en la vocal amb la qual aquella forma síl·laba (que sol ésser *o*, *u* o també, com en aquest cas, una *a*: *pam*) (cf. *colp* > *cop*, núm. 126). En efecte, la solució etimològica (*palm*) és típica de la llengua medieval: *VidesS*, *RLI*, *Desclot*, *Muntaner*, etc. Encara predomina al s. xv, i és inserida al *Liber*. Les *Regles* prenen partit, com d'habitud, a favor de la forma tradicional, tinguda per més correcta. Amb tot, la forma *pam*, amb absorció fonètica, anava minant el terreny de l'etimològica, justament en el decurs del s. xv. Tot seguit la nova pronunciació s'imposaria i esdevindria d'ús general per tot el domini lingüístic. Únicament en els parlars baleàrics han romàs restes de la vella pronunciació: [palm] en eivissenc, [paum] en mallorquí vulgar, etc.

Conclusió. Defensa de la forma tradicional i etimològica, contra la pronunciació innovadora que acabaria arraconant-la i fent-la desaparèixer.

221) «**penjoy de rayms per dir penjoll**» (pr. [raïms])

Les dues pronunciacions en qüestió pertanyen al camp semàntic de *penjar*, que té una antiguitat respectable en la llengua catalana. El derivat *penjoll*, però, no sembla anterior al s. xv (ultra les *Regles*, apareix a *BUSAN*). Aquesta paraula, no gaire freqüent en l'ús de la llengua, es troba arreu del domini lingüístic, per més que al País Valencià no té el significat precís ('de raïms') que li atribueixen les *Regles* (cosa que no vol dir que el mot no hi existeixi).

L'objectiu de la present correcció és, emperò, de combatre la pronunciació ioditzant de la *ll*, típica d'una bona part del català oriental i dels parlars baleàrics. El DCVB n'enregistra la dita pronunciació a Olot, Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell i Mallorca. Sobre aquesta obsessió de l'autor, cf. els núm. 146-147.

Conclusió. Defensa de la forma correcta (i més general), contra un vici de pronunciació. Mirada des de l'angle de la geografia lingüística, la regla condemna un tret fonètic propi de certes zones del català oriental i del balear.

222) «**la passió de Jesuchrist se canta, no la pàssia ne el passi**»

Trencant allò que és habitual a les *Regles*, ací la forma recomanada (*la passió*) precedeix les formes reprovades (*la pàssia*, *el passi*); el text hi és prou explícit: el subjecte de *se canta* ha d'ésser la primera mencionada (*la passió*), mentre que els subjectes de *no* [se

canten] són les formes del segon grup (*la pàssia, el passi*). L'hàbit («forma incorrecta + forma correcta») serà reprès, però, immediatament (núm. 223).

Passió és l'adaptació sàvia de l'acusatiu ll. *passionem* (per via popular, el grup consonàntic *ssy* es resolgué en un so palatal: **bassiare* > *baixar*). La solució sàvia ja era d'esperar, per tal com el mot es feia servir en el món de la litúrgia, que s'expressava en llatí. Docum. des de temps reculats: *VidesS*, *RLl*, etc. En els medis dels liturgistes devia ésser normal de referir-s'hi en nominatiu («*Passio Domini nostri [...]*») i així fou adoptat el llatí *passio*, que naturalment els entesos feien femení (com femení ja era en llatí).

Atès, però, que la litúrgia ultrapassava els cercles cultes de l'Església (que n'eren, si volem dir-ho així, els professionals) i esdevenia quelcom important per a la vida religiosa popular, la gent devota il·letrada pogué interpretar aquest estrany femení acabat en *-o* de dues maneres: o bé fent-lo acabar en *-a* com Déu mana per als femenins (*la pàssia*) o bé convertint-lo en un masculí, que ja era com ells el veien (*lo pàssio* o fins i tot *lo passi*, si la *-o* se sentia poc genuïna). Dues interpretacions, no pas consecutives, sinó simultànies, com ho proven, entre d'altres, els exemples «les quatre *pàssies*» (de l'any 1578) i «los quatre *passis*» (de 1599), que insereix el DCVB. Que aquest tractament morfològic no era només propi dels medis populars i que no es reduïa al Principat ho prova *Lo passi en cobles* (1493), que escriviren Bernat Fenollar (el pretès autor de la primera part de les *Regles*) i Pere Martines, coneguts personatges de la València del quatre-cents.

Per la seva banda, el femení *pàssia* també pogué reduir-se a *passi* (així es troba en un dels manuscrits de les *VidesS*), solució que un dia esdevindria típica del parlar rossellonès (que diu, per exemple, [memóri] per *memòria*); cf. el top. *el roc de la Passi*, al Rosselló (*apud* DECat).

En resum: cap a la fi del s. xv, la llengua catalana feia servir indistintament el masculí (*lo passi*) o el femení (*la pàssia*). Per completar el quadre, mirem de posar-lo al dia: a les mostres en diversos registres des del Pirineu fins al País Valencià, podem afegir-hi que, en el nostre temps, el manacorí Alcover encara feia sortir *la Passi* en les seves narracions populars mallorquines.

Conclusió. Defensa de la forma culta (llatinitzant, documentada), contra dues deformacions populars, bé que no mancades d'una certa tradició escrita.

223) «dextope per voler dir sobtadament, o súbitament o sobtosament»

La forma *sobte*, tantost adjectiu tantost adverbí, es troba en català del s. XIII ençà. Deriva del ll. *subito*. En franc descens d'ús si fa no fa dues centúries més tard, es conservà tanmateix com a element d'una locució adverbial amb la preposició *de*, no pas de composició aleshores recent, sinó d'antiguitat remarcable: Coromines en fa un derivat directe del ll. *de-ex-subito* (DECat, s. v. *sobte*). Si així fos, la palatal [ix] hi seria etimològica i no una nova mostra de l'animadversió de l'autor de les *Regles* envers aquest so palatal. D'altra banda, no és debades que els exemples aplegats per Aguiló i Coromines s'escriguin formant un sol mot, com sembla que cal llegir-l'hi així mateix en el manuscrit del text; vegeu-ho al facsímil (§ 8.1, núm. 223) (amb això rectifico la lectura **de xopte* que en vaig fer en editar el text el 1950). Per a exemples antics, cf. DECat.

A l'adv. *dexopte*, corrent en medis populars als s. XIV i XV, hom hi oposava, d'una banda, el llatinisme *súbitament*, que emprà Pere Martines i que simptomàticament recull el *Liber*. Li feien costat, de l'altra, dos nous adverbis: *sobtosament*, d'arrelada tradició literària (RLI, Eiximenis, BMETGE) i *sobtadament*, que no sembla tan documentat. En efecte, Coromines el data a partir del s. XVII, el DCVB l'exemplifica amb Joan Alcover, etc.; en canvi, les *Regles* ens en forneixen un primer testimoni (que no devia sorprendre ningú, com ho palesen l'adj. *sobtat*, ja en RLI, o la frase *sobtada mort*, que el DCVB cita del *Tirant*).

Conclusió. Defensa de la forma llatinitzant (*súbitament*) i de les més literàries (*sobtosament* i *sobtadament*), contra la forma popular i més pròpia del llenguatge parlat.

224) «*floviol* per *flaviol*»

Bé que avui el mot *flaviol* té un ús molt restringit al País Valencià (simptomàticament, el DCVB no n'hi ha transcrit la pronunciació), al s. XV, acabat d'aparèixer en català, era conegut i emprat pertot arreu, àdhuc al País Valencià, com ho prova la seva presència en textos típicament valencians (*Spill* i VFerrer). Ben aviat, però, seria objecte de dos defectes de pronunciació, fàcilment explicables per raons de fonètica general: *a*) la dissimilació eliminadora *l - l > Ø - l* (que explica les solucions illenques: [faviol], [foviol], [fuviol]), i *b*) l'assimilació de la [a] inicial a la tònica [ò]: [floviol], [foviol] (ajudada tant per la ressonància velar de la [l] com per l'acció labialitzant de la [v]).

Aquest segon defecte ja és enregistrat al *DRims* de Jaume Marc (que escriu, segons el DECat, *fluviol*, potser el testimoni més reculat de *flaviol*), i té una extensió remarcable al Principat: el DCVB n'addueix un exemple de 1449, provinent d'Igualada; Milà recull *flubiol* en una narració popular, i Verdaguer emprà *floviol* (*apud* DECat). Això no vol dir que *flubiol*, no debades la forma correcta, no hi sigui usat, i a qualsevol nivell (i de fet el DCVB hi registra ambdues pronunciacions). Com és natural, el DIEC entra *flubiol*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta i més comuna, contra un defecte de pronunciació. En termes de geografia lingüística, hom oposa la solució occidental (i, per tant, valenciana) a la de Barcelona i, indirectament, a les insulars.

225) «*menacord* per *monocord*»

Segons les informacions fornides pel DCVB, cal distingir entre *monocord* (dit també *monocordi*) 'instrument músic d'una sola corda' i *manacort* o *manacor* 'instrument músic, de teclat semblant a un piano, però amb la caixa de ressonància en forma de taula, amb cordes horitzontals i amb el teclat relativament curt' (sinònim del cast. *clavicordio*). No és estrany que sorgís una certa confusió entre ambdós mots, tant per llur semblança fonètica com per tractar-se sempre d'instruments musicals. Partint de la forma que les *Regles* consideren correcta (*monocord*), donarem per sobreentès que es refereixen al primer dels dos objectes, sense fer més elucubracions, tant més que allò que ací ens interessa és la crítica de la solució *menacord*.

L'única mostra de la forma reprovada *menacord* que insereix el DCVB és justament la de les *Regles*, la qual cosa sembla suggerir que es tracta d'una deformació ocasional de *monocord*. Aquest mot, recollit al DIEC, ha estat emprat, en la seva forma correcta

(*monocord*), dins la llengua literària moderna (Verdaguer, Llorenç Riber, *apud* DCVB). En català del s. xv (ja que no sembla anterior) no es presenta sinó amb dissimilació vocàlica: les dues primeres *o - o*, àtones totes dues, cerquen pronunciacions que, trencant la monotonia articulatòria, les allunyin de la [ò] tònica. Així: *manacort* (*ColDames*), *monacort* (*Spill* i també en un doc. de l'any 1497, *apud* DCVB), etc. D'una manera esporàdica devia aparèixer semblantment el *menacord* que les *Regles* rebutgen. La raó n'és, doncs, la solució dissimilada *e - a* per *o - o*.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació (atòpic, atemporal, però indubtablement d'un nivell idiomàtic poc acurat).

226) «**feu-lo arrecular tant com d'aquí allà, per dir feu-lo retraure tant quant d'aquí allà**»

La present norma presenta dos aspectes diferents, com són dues les correccions que inclou: *arrecular* per *retraure*, i *tant com* per *tant quant*. Examinem-ne, d'antuvi, el primer. Hi queden contraposats dos mots pertanyents a dos nivells d'ús força allunyats l'un de l'altre. Tots dos són derivats, i si els primitius corresponents *cul* i *traure* (provinents dels ètims ll. *culum* i *trahere*, resp.) tenen en català una antiguitat remarcable i mostren una rica i matisada proliferació de formes i locucions, sembla que els derivats que ara ens interessin no apareixen abans de mitjan s. xv, l'època de les *Regles*. Hom diu que el primer testimoni de *recular* es troba a la *DançaMort*, justament de Carboneu, per més que, per raó de la seva gran vitalitat en occità, aquest verb ja no devia sorprendre abans en medis catalans (i la cosa segurament venia de lluny).

Pel que fa a *retraure*, el seu ús és especialment freqüent a l'època de què parlem, sobretot en textos valencians (VFerrer, *Tirant*, *Proc.olives*, *Curial*). (Remarquem que hi predomina la construcció pronominal: *retraure's* 'retirar-se, fer-se enrere', al costat, però, de *retraure* 'fer anar enrere'.)

Tenim, doncs, dos mots (*arrecular* i *retraure*), tots dos coneguts, tots dos usats, tots dos de la mateixa època. L'exemplificació literària que n'acabem de donar palesa que el segon (*retraure*) gaudia d'una consideració social de què mancava el primer (*arrecular*).

Aquesta norma conté encara una segona correcció: hi és reprovada la frase *tant com* a favor de l'equivalent *tant quant*. Si ens hem d'atènyer a les informacions fornides pel DCVB, en totes dues expressions conflueixen circumstàncies semblants, tant de temps (aquella, datada l'any 1250; aquesta, el 1274) com d'ús literari (aquella és al *Tirant*; aquesta, a l'*Spill*). Tanmateix, la correcció ens palesa que, si més no en aquest cas concret, la segona (*tant quant*) era preferida a la primera (*tant com*).

Conclusió. Entre dues maneres de dir cap de les quals no pot ésser titllada d'incorrecta, hom defensa la més fina i educada i rebutja la que s'acosta al llenguatge més corrent, si no (fins a un cert punt) vulgar i tot.

227) «**coneix-me tu per dir conexas-me tu, e semblants**»

D'entrada: interpreto que es tracta del present d'indicatiu. Aquesta correcció, que sembla reduïda a un mer detall de fonètica morfològica, té, però, la seva importància, per tal com pot indicar tant el nivell de llengua emprat, com la localització geogràfica del fenomen reportat. No seria exagerat de fer-ne una comparació amb els tres masculins *mateys* / *mateixes* / *mateixos*. En català antic, la pers. 2 del present d'indicatiu

del verb *conèixer* és tantost *coneixs* tantost *coneixes* (faig abstracció d'ínfimes variants gràfiques). Curiosament, dels diversos exemples antics que d'aquest verb insereix el DCVB, n'hi ha dos que són de la pers. 2: i bé, per atzar, tots dos presenten la solució que s'acosta més a la ací condemnada: *coneys [tu]* (Genebreda) i *no't coneis* (Corbatxo). Nogensmenys, és evident que cap a la fi del quatre-cents aquesta solució era menys ben considerada que la que mantenia la vocal final: *conexes*; si no, hom no l'hauria reprovada.

Quant a la distribució geolingüística, avui només els parlars baleàrics conserven l'antiga forma ací condemnada, sobretot amb la pronunciació [koneis]: MOLL [(1932), n. 33, p. 131] l'enregistra en una bona dotzena de localitats mallorquines (malgrat que a la mateixa illa hi coexisteix amb la forma ja recomanada al s. xv).

Conclusió. Defensa de la forma comuna i actual, contra la ja tinguda per arcaica, i, per tant, al marge dels registres més corrents. Des de l'angle dialectològic, reprovació del mallorquinisme arcaïtzant.

228) «spoli per dir sponsalici»

Malgrat que els significats d'ambdós mots no sempre poden ésser adduïts com a exemples de sinonímia (pensem en el derivat verbal *espoliar* 'desposseir (algú) d'allò que li pertany', que evidentment no té res a veure amb les dues paraules en qüestió), és cert que tant *espoli* com *sponsalici* coincideixen en les accepcions referents a les 'esposalles' o a les 'escriptures d'esposalles, capitulacions matrimonials', altrament dit també *escreix* (mot del qual existeixen abundoses mostres a partir del s. xiii). La correcció de les *Regles* no manca, doncs, de fonament.

Per la natura jurídica de llurs continguts, cap dels dos mots no s'escapa d'una certa connotació tècnica (circumstància que sovint fa que no hagin observat l'evolució fonètica popular); tanmateix, el sinònim més antic, *escreix* 'donació que fa en les esposalles el marit a la muller', és un mot hereditari: sembla un postverbal de *créixer* (< ll. *crecere*) (hi ha raons per a refusar que derivi de l'àr. *xacara*, com algú havia proposat; *apud* DCVB). *Escreix* és usat amb profusió a partir del s. xiii, consta emprat en un doc. de la Seu d'Urgell de l'any 1470 i avui encara existeix a determinades comarques, com al pla d'Urgell. Cf. «la viuda amaga, :: ultra axò's paga :: del *creix* e dot» (*Spill; apud* DECat, s. v. *créixer*).

Centrem-nos en el parell *spoli* / *sponsalici*; sembla que hem de partir d'aquest darrer. El ll. *sponsalicius* esdevingué, amb el mínim d'adaptació fonètica, el cultisme català [*e*]sponsalici, que ja figura als *Usatges* i és àmpliament documentat (el trobem en Muntaner, AFebrer, IVillena, al *Tirant*, etc.). Prenent peu d'una forma més popular (*espoalici*, docum. el 1323 al Rosselló), Joan Coromines imagina (DECat, s. v. *espòs*) que entre ambdues podria haver sorgit una solució intermèdia (una espècie de **spoaliü*), que donaria raó de *espoli* (reprovada ací). Ho trobo massa complicat. Per la meua banda, no descarto una interferència semàntica de *espoli* 'acte d'espoliar', apareguda, amb una bona dosi d'ironia feridora, davant certes «capitulacions espoliadores». Així, Muntaner empra *espoli* per *sponsalici* i, com hem vist, aquell és fet explícitament sinònim de *escreix* en un doc. de 1470. Les mostres d'*espoli* amb aquest significat que addueix el DCVB són poc nombroses, però el mot devia tenir un cert ús, com es posa de manifest per haver atret l'atenció de l'autor de les *Regles*.

Conclusió. Defensa de la forma més culta, més pròpia (i objectiva), contra la més corrent, més equívoca (i possiblement connotada).

- 229) «interrogar a si mateix parlant e dir: **digues, Pere, quant ha que es nat**, e a semblants coses, no és parlar avisat n'es lig en loch elegant»

Aquesta regla es refereix sens dubte al comportament de les persones en l'exercici de la comunicació verbal. No cal dir que les persones preses en consideració són, com sempre, les «qui bé volen parlar la lengua catalana» (núm. 3), les «de bon ingeni e experiència» (núm. 173). I que incórrer en el vici criticat (ço és «interrogar a si mateix parlant») «parlar és de persona de baixa sort» (núm. 78), «no és bon parlar» (núm. 198), «no sta bé en persones disertes ne doctes» (núm. 199), etc. (cf., de més a més, núm. 276, 285, 305, i 314).

Per tant, quan una persona «de bon ingeni» està fent un parlament mesurat, no ha de tallar el discurs per introduir-hi una interrogació «a si mateix», amb una pregunta banal de tipus personal (com seria: «digues, Pere, quant ha que es nat» o semblants). Hom no exclou pas les anomenades *interrogacions retòriques* ni les que convenen al sentit general de l'argumentació, sinó només les que miren «a si mateix» i trenquen la discreció del període elevat. Justament entre els humanistes no era rar que s'adrecessin a si mateixos, però això solia fer-se en clau de faula. Però res més lluny de les endreces literàries que les interrogacions vulgars ací condemnades. La frase esmentada («digues, Pere, quant ha que es nat») n'és simplement una mostra i l'autor n'hauria pogut escollir qualsevol altra, tan impertinent i fora de propòsit com aquesta. Les intervencions espontànies no escauen al discurs ponderat.

«No és parlar avisat» és una expressió que surt per única vegada a les *Regles*, però que s'arreglera entre moltes maneres que no fan sinó denotar una mateixa actitud estètica. En canvi, «[no es] lig en loch elegant» reitera que els qui propugnaven la llengua selecta se sentien proclius a valer-se de les paraules *elegància*, *elegant* (cf. el núm. 173: «[...] los cortesans ne *elegants* parladors e trobadors»). Recordem també que el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve (ben proper a les *Regles* des de qualsevol angle que l'examinem) ací s'acosta, pel seu títol, a la regla present. Sobre els termes *elegant* i afins, cf. el § 11.2.2).

Després de comentar el contingut fonamental d'aquesta regla, no serà sobrer de dedicar uns mots a l'exemple concret amb què l'autor la il·lustra i a la seva manera de reprovar-lo. D'antuvi, qui redactava les *Regles* era força propens a recórrer al nom propi *Pere*: al núm. 5 hom l'ha usat per a corregir un defecte de pronunciació de vocals àtones (és clar que els noms de persona que s'hi podien posar eren innombrables); la situació es repeteix al núm. 325; també ara, en comptes de *Pere*, haurien pogut sortir *Joan*, *Jaume*, i tants d'altres. No sembla exagerat de veure-hi l'obsessió de Pere Miquel Carbonell per deixar rastre del seu nom pertot (cf. els § 10.2 i 10.3). Aquest és un dels arguments emprats per a atribuir-li la paternitat de les *Regles* (cf. el § 9.6).

Òbviament *es nat* és una forma de la pers. 2 del verb *ésser*. Avui s'escriu *ets*, d'acord amb la pronunciació, i aquesta grafia (i també *est*) eren les més abundoses en català antic. Per cert, no hi mancava el val. *eres* (cf. el núm. 88).

Finalment, la forma verbal *lig* (és a dir: [llitx]), encara força estesa pertot a l'època, ens mostra un tret que avui és típicament valencià (bé que no desconegut en alguns

punts del català nord-occidental ni tampoc del balear). En rigor, no és avaluada a les *Regles*, perquè ací pertany a un comentari metalingüístic («no és parlar avisat n'es *lig* en loch elegant»). En canvi, quan el verb *llegir* es troba en el camp d'«esquivar vocables» (com al núm. 244), la solució condemnada és la que caracteritzava sobretot el valencià, sempre, però, dins una curiosa combinació de formes fortes i formes febles (segons la qual un mateix autor es valia sovint d'ambdues solucions). Així succeïa amb el participi, que feia *lest* o *legit* (núm. 244).

Conclusió. Confirmant la tònica de tot el text, la regla present defensa un ús correcte i distingit de la llengua.

230) «remar per vogar»

No és que el DIEC ens ajudi gaire a comentar la present correcció, si doncs no és perquè ens en corrobora la sinonímia indispensable. *Remar* hi és definit 'servir-se dels remes per a fer avançar una embarcació', i *vogar*, 'moure els remes per tal de propulsar la nau' (ultra dues accepcions com a verb transitiu, que ara no vénen a tomb). El cas és que les *Regles* reproveixen *remar* en benefici de *vogar*, per a designar l'acció esmentada.

Ambdós mots comparteixen, amb llurs derivats, una tradició digna i rica en la història del lèxic català. *Remar* es troba en RLL, JaumeI, *Consolat*, i *vogar*, en Muntaner, *Crònica del Cerimoniós*, *Tirant* (per no esmentar sinó tres fonts per a cada un d'ells); més, encara: VFerrer empra tantost *remar*, tantost *vogar*. Al DCVB, s. v. *rem*, figura un exemple de Carbonell.

Sembla que les dissemblances entre l'un i l'altre són: a) la major especificitat de *vogar* enfront del seu sinònim («propiamente *bogar* designó solamente la acción de remar con fuerza y todos a una, a diferencia del genérico *remar*», *apud* DCELC de Coromines, s. v. *vogar*), i b) l'extensió semàntica de *remar* fora del seu camp significatiu (el DCVB afegeix, a les accepcions nàutiques d'aquest verb, la de 'treballar amb esforç i fatiga', algunes referents a teixits, i fins i tot una altra relativa a les eines del camp). Conseqüències: *vogar* és més propi de mariners (quan al·ludeixen a l'acció de desplaçar-se pel mar en una embarcació), per més que avui *remar* l'ha anat arraconant en boca de persones que no dominen el llenguatge professional. Dels usos no mariners de *remar*, l'accepció de 'pedalejar' ha fet fortuna avui, naturalment en un terreny tan popular com l'esport.

Conclusió. Defensa de la forma més pròpia i més específica dins el lèxic de la marineria, contra la que s'ha estès per altres camps significatius de la llengua, amb un cert risc d'ambigüitat.

231) «altro per dir altre»

L'adjectiu *altre*, -a presenta un elevat polimorfisme, tant en la història de la llengua com en la dialectologia moderna. No ens hi entretindrem. L'objecte de la regla present és la crítica de les formes que acaben en -o (pronunciada [u] o [o] segons les modalitats dialectals) i la defensa de la terminació correcta en -e (pr. [e] tancada o com a vocal neutra).

La solució *altre* és tan antiga com la mateixa llengua i seria llargament exemplificable. Les incorreccions [altro] i [altru] no deixen tampoc de fornir bastants exemples, i no pas en textos mancats de prestigi (JaumeI, LleonardSors, AFebrer i el mateix Pere Miquel Carbonell, *apud* DCVB).

L'explicació d'aquesta falta gramatical pot fer-se per dues vies: *a*) davant la incertesa fonètica creada per la dita confusió de les vocals *e = a* (que feia difícil de distingir el gènere masculí o femení), la llengua hauria recobrat una forma més etimològica per al masculí: *altro* (cf. el ll. *alt[e]ru*) (encara existent) o hauria recorregut al castellanisme per a textos més tardans (o a l'italianisme en AFebrer), i així quedaven netament separats els dos gèneres: *altro / altra*; *b*) l'influx dels plurals analògics en *-os* (com el primitiu masculí plural *monges*, que havia esdevingut *monjos*) hauria pogut actuar així mateix en casos com *altres monjos > altres monjos*. Ara bé, malgrat que no manquin raons lingüístiques per a explicar una tal falta gramatical, aquesta no deixa d'ésser, emperò, una falta.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, tradicional i comuna, contra una solució errònia, per justificada que pogués quedar per motius fonètics o analògics.

232) «**musclo** per dir **muscle**»

Ací es tracta de *muscle* (sinònim d'*espatlla*) 'part superior i lateral del cos a cada costat del coll formada pels ossos que uneixen el braç al tronc i els músculs que els recobreixen' (DIEC) (bé que en alguns exemples històrics als quals alludiré el significat hi sigui el més genèric 'múscul'). *Muscle* és el derivat regular del ll. *musculu* en català, i té una rica tradició documental, des de la fi del s. XIII: entre d'altres, es troba a les *Vides*S, RLL, JaumeI, *Crònica* del Cerimoniós, VFerrer, *Exercitatori*, *Spill*, *Tirant*, *Liber* (la llista podria allargar-se més ençà de 1500, fins als textos del cançoner popular recollits al segle passat per Milà i Fontanals).

La notable unitat de la cadena de mostres es trenca perquè no manca, en algunes ocasions, la solució discrepant *musclo* (justament la que reprova la regla present). Aquesta ha estat enregistrada en Eiximenis, BMEtGE, *Corbatxo* i en el mateix Bernat Fenollar i tot. Des del punt de vista fonètic, l'error no és difícil de justificar: és una assimilació de la *-e* final a la vocal velar tònica (*ó, ú*) que precedeix aquella; així, la successió: *ó, ú - e* esdevé: *ó, ú - o* (cf. el vulgarisme modern [bronzu] per *bronze*). Existeix un clar paralelisme entre la present correcció i el núm. 74 (*onclo / oncle*), naturalment resoltes totes dues amb el refús de les solucions assimilades.

Hi ha raons per a creure que aquesta assimilació s'inicià en terra de Mallorca; tanmateix, per generació espontània, també apareixeria aviat en medis peninsulars, com ho palesen els exemples alludits. De totes maneres, les formes amb *-o* final es farien enrere un dia (potser per la presència de *musclo* 'mol·lusc marí de conquilla bivalva', que encara avui molesta mant usuari de la llengua, ple d'inseguretats en aquest punt?), però romangueren fermes en els parlars insulars. Ho confirmen les notacions fonètiques del DCVB per a *muscle*: [muscle] (oriental, balear; occidental, valencià), però [musclo] (Mallorca, Eivissa).

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació (conseqüència d'una assimilació elemental). Des de l'òptica dialectològica, condemna de la solució insular, en benefici de la comuna correcta.

233) «**selavors** per dir **leshores** o a l'**ora**»

Per a les expressions temporals (i també d'altra mena: consecutives, illatives, etc.) que el DIEC centra en l'adverbi *llavors*, la llengua catalana posseeix des d'antic una col·lecció rica i complexa de formes, sistemàticament basada en el ll. *hora*. Aquesta col·lecció esdevingué amplificada quan, a partir de cap a 1500 (i en una situació idiomàtica ben conegu-

da, de la qual les *Regles* no deixen d'acusar alguns símptomes), la idea d'una sola llengua comuna perdé consistència i s'obrí camí el procés de fragmentació (cf. el § 16.3). El grup encapçalat per l'adverbi *llavors* és dels que se n'endugueren la palma. I encara la detenen avui, com ho palesa l'atles lingüístic (ALDC). Ací no ens hem d'ocupar de tota aquesta «runa dialectològica» (com diu amb frase gràfica Coromines al DECat, *s. v. llavors*), per tal com proliferà després de l'època que ací ens ocupa i Francesc de B. Moll l'ha inventariada amb sagacitat.

Ja en tenim prou, certament, amb tot el mosaic de formes que emplen els textos de català antic: *lavors, llavors, lavores, llavores, selavores, celavores, selavòs, celevòs, sellavors, cellavors, sellavons, cellabons*, etc., són manifestacions d'aquesta enorme varietat gràfica d'un mateix adverbi fonamental. Com ja he dit, a la base hi ha sempre el ll. *hora*, que generà una [v] anterior (que s'explica com a reforç de la vocal labial *o*), per més que no manca la solució més pura: ant. *laors*; es tractaria de les frases *illas horas* (en acusatiu) o *illis horis* (en ablatiu), precedides o no, segons els casos, pel díctic *[ec]ce*. Renuncio a donar-ne exemples (que el lector pot trobar al DCVB i al DECat). RLL, Desclot, Muntaner, JaumeI, IVillena empren, com tants d'altres, aquestes formes d'evident evolució popular; remarquem que també es troben en ACanals (que presenta almenys dos exemples de *celevòs*) i al *Liber* (amb *lavors, cellavors*). Probablement *cellavors* (i *sellavors*, etc.) eren les formes literàries més emprades al s. xv [COLÓN (1988), p. 21].

Enfront d'aquesta universalitat sense distinció de nivells, les *Regles* hi oposen unes solucions certament més sàvies: *les hores* i *a l'ora*. Aquell és força docum. en els s. xv i xvi (l'enregistra BUSAN i és ratificat per OPOU, entre d'altres); aquest es troba almenys en una versió de Johan Gerson de començos del xvi (*apud* DCVB) [cf. també GILI (1955, I), p. 283-288]. Les dues solucions recomanades a les *Regles* apareixen menys emprades que les populars que elles mateixes reproveu.

Conclusió. Defensa de les formes cultes i selectes, contra una solució veritablement popular (exponent d'un conjunt de formes emparentades, totes pròpies del parlar corrent).

234) «aydar per ajudar»

Les dues formes són justificades en fonètica històrica, partint, és clar, del llatí: *ad-jutáre* (amb accent damunt la desinència) dóna rigorosament *aidar* (per pèrdua normal de la vocal pretònica, cf. *colorare* > *colrar*), mentre que *adjútat* (amb accent damunt el radical) es resol en *[ell] ajuda* (aquella vocal, abans àtona, en rebre ara l'accent per les alternances de la conjugació, es conserva, cf. *salútat* > *saluda*). Correntment la llengua ha anat fent desaparèixer els efectes de l'alternança, generalitzant una de les dues solucions: *a*) la de l'infinitiu: ll. *ad-regulare* > *arreglar* i, en present, *[ell] arregla* (llevat de les formes sàvies, com *[ell] regula*), o *b*) la del tema de present: ll. *adjútat* > *[ell] ajuda* i, a l'infinitiu, *ajudar*.

El català medieval té *aydar* i *ajudar*. Aquell es troba en alguns manuscrits lullians i en certs textos quatrecentistes, com *Amic e Melis* i el mateix *Spill*; tanmateix, tots aquests testimonis reunits pesen poc, i, de més a més, les formes conjugades sobre *aydar* (com *[ell] ayda*, etc.) encara són molt menys sovintejades que el mateix infinitiu. En canvi, *ajudar* és llargament docum. almenys des del s. XIII (JaumeI, RLL, Muntaner, Eiximenis, *Curial, Tirant, VFerrer*) i és la forma que surt recollida al *Liber*. Cf. VENEY (1960), p. 41-42.

Això no obstant, i al marge de la trajectòria literària de *ajudar*, la conjugació de *aydar* devia tenir prou vitalitat per a mantenir-se en el llenguatge parlat, sobretot fora del català oriental pròpiament dit. En efecte, ça i lla se'n troben mostres en terres valencianes (que arriben fins a escriptors del s. xx), a Mallorca i a diverses comarques occidentals del Principat (sense excloure'n la Franja d'Aragó), com es palesa per exemples significatius extrets del cançoner popular. Per això, proscrit a les *Regles*, Gassull empra amb naturalitat *aydar* a *La brama* (v. 88), adreçant-se als pagesos iracunds (en un dels pocs casos en què ambdós textos coincideixen, però amb avaluació oposada, cf. el § 5.1).

Conclusió. Defensa de la forma més admesa en la tradició literària, contra un derivat més aviat esporàdic i poc acreditat en la llengua escrita. Des del punt de vista dialectològic, sembla que hom recomana la solució més exclusiva del barceloní i català oriental, contra un arcaisme típic de zones perifèriques.

235) «Xanxo per Sancho»

La regla es mou entorn de les versions castellana i aragonesa d'aquest nom propi, la forma genuïna del qual és, en català, *Sanç*. La solució *Sancho* era habitual en català antic, quan hom havia de referir-se a una persona no catalana que s'anomenava així (exemples *passim* a les cròniques i altres textos historiogràfics); algunes vegades s'hi troba la grafia *Sanxo* (Jaume I, Muntaner, etc.), clara grafia fonètica, que expressa la pronunciació [x] de la palatal. La forma reprovada ací no és sinó el resultat d'una assimilació de la [s] inicial a la palatal que encapçala la segona síl·laba del nom. Aquest defecte, ultra la regla present, apareix docum. alguna altra vegada, també en el s. xv, però rarament. En el cas present, pot haver-hi pesat l'obsessió de l'autor de les *Regles* contra la palatal [x] (cf. els núm. 108 i altres que hi són citats).

Conclusió. Defensa de la forma correcta (en castellà i en aragonès), contra un vici de pronunciació per assimilació.

236) «aufegar per offegar»

La tradició literària i documental és unànime a escriure aquest mot (i mots afins) sense diftongació (llevat de dos exemples que insereix el *D'Aguiló*). Pel que fa a les consonants, unes vegades trobem *ofegar*, d'altres *offegar*. D'acord amb l'etimologia més plausible (seria el ll. *offocare*, obtingut ja en llatí damunt *fauces* 'gola', i, després, *officare*, per una dissimilació docum. en llatí medieval), la grafia procedent era la de doble *f* (tot i que la pronunciació fos sempre la mateixa: [f]). Així, el *Liber* confirma la solució correcta: *offegats*. Atès, però, que les confusions *ff* = *f* són freqüents en els manuscrits medievals, resta clar que la regla present apuntava a reconvenir la solució diftongada *aufegar*.

Valia la pena de condemnar *aufegar* si gairebé no existeix en la tradició de la llengua escrita? Certament. Llengua escrita i llenguatge parlat són coses diferents: hi havia una forta tendència a pronunciar [au] la *o* àtona inicial absoluta de mot en síl·laba lliure. La comento al núm. 239. Aquesta tendència, esporàdica en català arcaic i encara esporàdica més ençà (però no inexistent al s. xv, com ho prova la proscripció d'*aufegar*), s'anà estenent posteriorment i avui és molt general a tot el domini lingüístic, especialment als parlars nord-occidentals [BADIA (1951), p. 164].

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra un vici de pronunciació que pugnavia per difondre's.

- 237) «sus per dir alt o desobre»
 238) «jus per dir baix o dessota»

Heus ací dues reglès paral·leles: les formes proscrietes s'oposen pel significat, s'assemblen per la morfologia i rimen l'una amb l'altra. Pel que fa a les recomanades, presenten així mateix els mateixos contrastos i unes correspondències semblants (*alt / baix* per un costat, i *desobre / dessota* per l'altre). Per això és adequat de tractar-les conjuntament.

Val a dir, d'entrada, que l'afinitat de significants (i ensems l'oposició de significats) entre els dos adverbis llatins *sursum* i *deorsum* arribaren a forçar l'evolució fonètica del segon: si l'evolució *sursum* > *sus* és impecable, *deorsum* havia de resoldre's en *jus* (forma enregistrada efectivament en català arcaic), però aquest *jus*, mitjançant un tancament vocàlic *o* > *u* (per analogia amb *sus*) esdevingué *jus* i reblà el paral·lelisme. *Sus* i *jus* són habituals en català antic, i no ens entretindrem citant-ne exemples que el lector trobarà en qualsevol text de l'època (o al DCVB i al DECat). Quant a la freqüència, sembla que *sus* era més emprat que *jus* (i de fet, d'aquell se n'han pogut detectar certes romanalles dialectals, sobretot a les Illes).

Tots dos adverbis inicien un remarcable descens d'ús a la segona meitat de la quinzena centúria, de manera que la sentència de les *Regles* vindria a donar-los el cop de gràcia. Potser Ausiàs March, que en tants aspectes clou una època, seria al mateix temps testimoni de l'ocàs d'aquestes partícules gramaticals que per a ell encara tenen just sentit (DECat).

Podem dubtar que l'autor es limités a ésser espectador impàvid del descens de *sus* i de *jus*. Potser no el mirava amb prou objectivitat. Si tenim en compte que, als núm. 319 i 320 de les mateixes *Regles*, torna a arremetre contra *sus*, potser en conclourem que se sentia mogut per un afany de modernitat, que l'empenyia a precipitar una evolució ja decidida.

Tant *sus* com *jus* apareixien en ocasions combinats amb preposicions o amb altres adverbis (*sus a*, *sus alt*, *dejús*, *enjús*, etc.; afegim-hi *susaquí* i *susara* dels esmentats núm. 319 i 320). Aquestes composicions podien denotar un afebliment de llur consistència originària. En tot cas, notem que la composició de vegades era reiteració (*sus alt*, justament amb una de les formes que les *Regles* hi contraposen); la reiteració no insinuaria que hom podria prescindir d'un dels components, naturalment el que ja trontollava?

Deixem-nos d'elucubracions. Les *Regles* oposen, a *sus*, els adverbis *alt* o *desobre*, i a *jus*, els també adverbis *baix* o *dessota*. Tots quatre mots són d'ús antic i arrelat, tots quatre tenen una brillant i completa documentació en el decurs de la història de la llengua. Quan els ara proscriets eren corrents, aquells quatre també ho eren.

Conclusió. Defensa de les formes normals i habituals, contra les solucions que anaven esdevenint arcaiques.

- 239) «aulor per dir olor o odor»

En rigor, aquesta regla no fa sinó insistir que cal evitar la diftongació de la *o*-àtona inicial absoluta de mot en síl·laba lliure, reprenent, doncs, la correcció núm. 236. Amb

un afegit: hom hi aprofita la condemna de *aulor* per a introduir, ultra la forma correcta (*olor*), el seu sinònim més distingit: *odor*. Aquest, després de tot, és el terme del llatí clàssic, del qual aquell ja en llatí era una variant.

Mirem, però, d'antuvi, la reprovació de la *o* diftongada. La llengua antiga manté sistemàticament la *o-* inicial de *olor* sense alteració. És clar que sempre hi ha excepcions; amb tot, entre lectures fetes a posta i l'examen dels diccionaris etimològics que tenim a mà (DCVB i DECat), només hem aconseguit de trobar una sola mostra de la forma proscriu *aulor* (a les *TrOVIDI*, de 1494). A la resta de textos que contenen exemples d'aquest mot (com són, entre d'altres, RLL, *Faules d'Isop*, *ColDames*, *Spill*), només trobem les solucions *olor* o *odor*.

Com ocorria a propòsit de *aufegar* (núm. 236), també ací, sota l'aparença d'universalitat de la solució *olor*, es feia sentir una tendència popular a diftongar *o > au*, i en dona testimoni la mateixa regla que comentem. Avui [aulor] és pràcticament general en el llenguatge parlat de pertot, com es desprèn de les transcripcions fonètiques que n'insereix el DCVB.

Si bé *olor* és habitual en tota la història de la llengua, entre els escriptors catalans de l'edat mitjana s'estengué remarcablement l'ús de la forma més llatinitzant *odor* (i, per això, la més culta i la més pròpia). Així, per exemple, RLL empra tant *olor* com *odor* (en benefici d'aquesta darrera) i també ho fan Eiximenis, *Eximplis*, etc.; Averçó es val únicament de *odor*, i sembla que VFerrer no fa altra cosa.

Conclusió. Defensa de les formes correctes (la més corrent i la més sàvia), contra un vici de pronunciació ja existent i que no faria sinó estendre's temps a venir.

240) «orde de Cistell per dir orde de Cisterç»

En la llengua moderna és molt corrent d'accentuar la *i* del mot *Císter*, que designa l'orde monàstic dels *monjos blancs*, emanat del de sant Benet (o dels *monjos negres*). L'accentuació damunt la *i* fou sancionada pel mateix Fabra (DGLC) i el DIEC no ha fet sinó ratificar-la (*s. v. cistercenc*). Nogensmenys, d'acord amb la tradició monàstica i popular, l'accentuació més procedent és la que en fa un mot agut: [sistér]. I, de fet, la GEC (i la sèrie de diccionaris que se n'han després i s'hi relacionen) mantenen la grafia *Císter*, la qual denota mot oxíton i és la més justificada històricament. A propòsit de l'únic exemple modern que n'insereix el DCVB («Un monjo del *Císter* en son cenobi :: perdé la pau de l'esperit un dia», de Verdager: *Flors de Maria*, p. 141), F. de B. Moll critica l'accentuació castellanitzant que hom ha donat al nom *Císter* («La forma *Císter*, amb accent damunt la *í*, és incorrecta, malgrat haver estat adoptada en el Diccionari Fabra», *apud* DCVB, *s. v.*) i Coromines (DECat, *s. v.*) imagina que algú podia haver corregit un possible **Cistell* del manuscrit verdagerià, substituint-lo per l'inadequat *Císter*.

En realitat, en català l'*orde de Cistell* no tenia a l'edat mitjana altra denominació que aquesta. Denominació universal, tan pròpia de les cròniques i dels textos literaris, com del llenguatge corrent en tots els seus nivells. El DCVB, que ja en dona exemples de Jaume I i Desclot, n'afegeix tres més del s. xv, un dels quals curiosament és del mateix Pere Miquel Carbonell: «lo abbat de Poblet del orde de *Cistells*» [CARBONELL*ExJoanII*, dins BOFARULL (1864, I), p. 162]; també: «lo monestir [...] del orde de sanct Bernat de Cistell» (butlla, a. 1491). D'altra banda, l'apel·latiu *Cistell* era el trasplantament més apro-

piat del fr. ant. *Cisteaus* al català, lleugerament desviat per analogia del mot comú *cistell* (i potser també, com diré, de *castell*).

Expliquem-ho.

a) Quant a l'etimologia: aquesta seria el ll. med. *Cistercium*, nom d'un lloc desert, així llatinitzat, prop de Châlons-sur-Saône (Borgonya), on l'abat Robert de Molesme construï, a la fi del s. xi, el primer monestir de l'orde (sant Bernat de Claravall en fou, al s. xii, el gran reformador). El nom de *Cistercium* explica evidentment la forma *Cisterç* (que recomanen les *Regles*).

b) Evolució fonètica en francès: a causa de la raresa de la terminació del topònim *Cistercium*, s'hi hauria produït un desviament vers *Cisteaus* (mod. *Cîteaux*), per analogia del procés que dugué del ll. *castellu* al fr. *château*, donada la similitud entre la mola d'un castell i la d'un monestir (sobretot la de certs monestirs fortificats).

c) Condicionaments de Pere Miquel Carbonell: 1r) no desconeixia el nom ll. *Cistercium*, per les seves relacions amb institucions i convents de diverses obediències, per la seva inquietud intel·lectual i religiosa, pel seu interès per cenobis com els de Poblet, Santes Creus, Valldigna, etc., ni 2n) tampoc desconeixia el nom habitual de Cister a casa nostra, que era «l'orde de *Cistell*» (així, sense l'article que després s'hi afegí gratuïtament). És possible que ell el posés en relació amb el nom de *castell* (cf., ací, la lletra *b*). De fet, en redactar aquesta regla, de moment anava a escriure **Castell* (però, havent-se'n adonat a temps, s'aturà i posà una *i* damunt la *a* ja escrita; cf. el § 8.2.2, nota al núm. 240). Ara bé, que el llatanisme *Cistercium* hagués induït l'autor de les *Regles* a arromancar-lo com a **Castell* (com ho posa de manifest aquesta dada paleogràfica), no és gens estrany en un home culte, però, en tot cas, només hauria estat una pensada personal; ací la qüestió era corregir el popular *Cistell*, que tothom feia servir. Al capdavall, ell no havia de crear mots (com **Castell*), sinó partir dels que la gent deia i, si calia, «esquivar-los».

d) Analogia i etimologia popular. Carbonell corregiria, doncs, *Cistell* per *Cisterç*. Però, de quina manera aquest nom (tan rar en català, si no desconegut i tot) s'havia pogut convertir en aquell (que si més no ja volia dir alguna cosa)? Precisament per això: perquè *cistell* volia dir alguna cosa ('recipient portàtil fet de vímets, de joncs, etc., entretreixits...', així en el DIEC). Com que el poble necessita que les coses «signifiquin quelcom», sovint l'evolució fonètica queda alterada per l'anomenada *etimologia popular* (cf. el § 12.5). És cert que fins aleshores (i de la fi del s. xiii ençà) en català s'emprava el fem. *cistella* (derivat del ll. *cistella*, diminutiu al seu torn del ll. cl. *cista* 'cistell, cistella'), però podem ben creure que a les darreries del s. xv ja devia propagar-se el nou terme *cistell*. Si fins ara el mot *cistell* 'recipient casolà' ens constava docum. el 1575 (en ΟΡΟΥ), el seu ús com a denominació de l'orde monàstic de *Cistell* vers 1492 sembla que provaria, almenys indirectament, que la forma masculina del recipient casolà (*cistella*) ja era realitat prop d'un segle abans.

Per aquesta raó, *Cistell* devia tenir, als ulls de l'autor de les *Regles*, un costat feble: l'enutjosa coincidència dels noms *Cistell* 'orde monàstic' i *cistell, cistella* 'recipient casolà'. Aquesta homonímia podia fer que uns humils estris de la vida quotidiana entlessin el prestigi d'un orde religiós tan rellevant. Per a evitar-ho, la millor solució era de recórrer, una vegada més, al llatanisme (en aquest cas, a *Cisterç*).

Conclusió. Defensa de la forma llatinitzant a ultrança, contra la popular, malgrat el pes de tota la tradició literària que aquesta incloïa.

241) «scambeix per dir scabell»

Aquesta regla és fidel al principi de mantenir la *s-* líquida inicial de mot, sens dubte per llatíisme (cf. els núm. 89, 90 i 92). D'altra banda, és inimaginable que els dos mots afectats no es pronunciessin [escabeix] i [escabell], deixant de banda la nasal adventícia de [escambell].

La forma recomanada *scabell* (presa del ll. *scabellum*, on era un diminutiu de *scamnu* 'banc, escon') no sembla aparèixer en català abans de la quinzena centúria: els primers testimonis recollits són de 1429 i 1430. El seu ús s'estén i aviat l'empren autors literaris (*Spill*, *Tirant*, IVillena). Abans de la fi del segle ja es troben formes amb [m] (*escambell*), avui generals.

La forma proscrieta és un mot de geografia originàriament occidental (ensems català i aragonès). *Scabex* i *scabeges* figuren en inventaris aragonesos de la fi del s. xv (i no manca de fonament de considerar-los d'origen gascó, cf. l'evolució *-ellu* > *-etx*). Ara bé, el seu àmbit travessa els límits de les terres occidentals vers les orientals: *escambeix* dels *Capítols* d'Eivissa, *escabeig* d'*Antiguitats* i aquesta mateixa forma que duu el *D'Aguiló* no fan sinó corroborar-ho. Per altra banda, de cap manera no es pot posar en relació el nostre mot amb el del condiment d'idèntic significat.

Conclusió. Defensa del mot correcte i general, contra una variant formal forastera, d'ús limitat i de localització geogràfica incoherent.

242) «execau per dir alçau» (cf. el núm. 35: «exequer per dir alçar»)

Com dic, aquesta norma és una repetició del núm. 35, només que ací el verb és posat en imperatiu plural (o en present d'indicatiu). Havent-ne fet allí el comentari que semblava apropiat, em permeto de reproduir-ne la *Conclusió*.

Conclusió. Defensa de la forma comuna (i que a l'època corresponia als registres més elevats), contra una solució menys general i secundària.

243) «midar lo drap per dir medir lo drap»

Mesurar, *midar* i *medir* constitueixen un conjunt de verbs bàsicament sinònims, que, però, es prestarien a consideracions subtils pel que fa a l'etimologia i a les vies d'evolució. Sembla que cal partir d'una arrel remota resolta en llatí en la forma verbal *metiri*, la qual pot explicar tres resultats diferents en català: *a*) el verb *medir*, per via directa o a través del castellà; *b*) el subst. *mida*, que existeix des dels mateixos començos de la llengua, i *c*) el subst. *mesura* (no oblidem que el participi de *metiri* era *mensus*, d'on el ll. *mensura*).

Com dic, *mida*, mot que singularitza la llengua catalana, hi és antiquíssim. Apareix sovint en la frase redundant *mida e mesures*, i és emprat arreu i amb gran varietat de situacions (Eiximenis, TURMEDA, *Tirant*, *Spill*, etc.). El verb corresponent, *midar*, és ben docum. al s. xiv (*Usatges*, ALART, *DRims*, AVERÇÓ), i només modernament prengué la forma prefixada (*amidar*), que avui comparteix amb *mesurar* l'expressió del significat. En aparença, tots dos verbs tenien una diversificació d'usos en català antic: *mesurar*, ultra les accepcions més generals, s'aplicaria a líquids i grans, mentre que *midar* serviria per a longituds i grandària. Atès, però, que ací els dos verbs en joc són *midar* / *medir* (amb el significat de 'prendre les mides d'un drap', dins el camp de longituds i grandària), ara prescindirem de *mesurar*.

Medir, siguin quines siguin les vies de la seva evolució, és molt usat al s. xv: *Exim-plis*, *Curial*, VFerrer, etc., entre d'altres, n'ofereixen mostres referides a 'amidar la roba'. Sobre la presumpció de castellanisme pel que fa a *medir*, vide COLÓN (1976b), p. 200-201. Cf., ací, el § 11.2.6. No sabem si la seva presència en aquests textos li donava prestigi o si eren aquests textos els que reflectien la consideració social del mot, el cas és que a la fi de la quinzena centúria *medir* semblava pertànyer al parlar més acurat.

Conclusió. Defensa de la forma més acceptada, contra una forma que devia sentir-se secundària o arcaica.

244) «lesta la letra per dir legida»

La gramàtica històrica de les llengües romàniques sol distingir, en el tractat del verb, dos grups de formes segons la col·locació de l'accent: *a*) les formes fortes, més etimològiques, que tenen l'accent en el radical (com l'ant. *dix*, derivat del ll. *dixit*, cf. el núm. 169), i *b*) les formes febles, que s'expliquen per l'analogia de diverses formes dels temes de present i de pretèrit (com *diguí*, amb una *g* d'acord amb *dic*, *digues*, *diguem*, etc.). No cal dir que les segones són posteriors a les primeres i sovint les han substituïdes.

La flexió dels derivats del ll. *legere* escindeix el domini lingüístic català en dues grans zones: la que ha conservat formes fortes (com *llig*, *llixc* o *llija*, *llixca*, etc.) (el País Valencià, la Franja d'Aragó i una sèrie de localitats veïnes dins el Principat, Menorca i certes comarques de Mallorca), i la que presenta un quadre normalitzat, a base de formes febles analògiques (com *llegeix*, *llegeixi*, en substitució d'aquelles) (gairebé tot el Principat, la Catalunya del Nord i la resta de les Illes). Cf. el núm. 229 («[...] n'es *lig* en loch elegant»), on la forma *llig* encaixa en la primera zona.

En aquest sentit, el participi *llest*, *-a* s'arreglera entre les formes fortes del verb i queda netament separat de la forma *llegit*, *-a*, pròpia dels participis febles. Atès que les formes febles foren elaborades posteriorment, les fortes poden ésser titllades en qual-sevol moment d'arcaiques respecte a aquelles. I això és just. I, de fet, avui el participi fort (*llest*, *-a*) no existeix enlloc en el domini lingüístic català [cf. MOLL (1931), n. 46, p. 49]. En català antic, emperò, existeix una veritable mescla de derivats, cosa que indica coexistència d'ambdós tipus morfològics: *líger* (forma forta), per exemple, es troba al costat de *ligir* (forma feble). Al DCVB figuren exemples com *lestes* (de RLL i de BMEtGE) (escriptors dels quals al mateix diccionari consta que també es valien dels derivats febles de *ligir*). També *lest* es troba al *Tirant* i en AMarch, textos típicament valencians. El *Liber* recull tant *lestes* com *legides*. En aquesta situació, no es podria titllar d'incoherència de mesclar, en un mateix discurs, les formes fortes (com *lig*) i les formes febles (com *legit*).

Conclusió. Defensa de la forma normalitzada, contra un arcaisme morfològic. En termes de dialectologia: reprovació de la solució valenciana en bloc (i, ensems, d'altres comarcalismes menys congruents des del punt de vista geogràfic), en benefici de la forma comuna.

245) «paparra per dir xinxa»

Correcció extremament difícil de comentar: els noms en qüestió no són sinònims ni de prop ni de lluny, car es refereixen a dos paràsits diferents i inconfusibles. *Paparra* és el «nom donat a diversos àcars de la família dels ixòdids, de cos aplanat i oval, que viuen

arrapats a la pell de certs animals xuclant-los la sang» (remarquem que els àcars són un grup d'aràcnids). *Xinxà*, en canvi, és el «nom donat a diversos insectes de l'ordre dels heteròpters (*Cimex sp.*), especialment la xinxà comuna (*Cimex lectularius*), de color vermell fosc, cos aplanat, i que xucla la sang de l'home produint picades irritants». Les definicions són del DIEC. Com podríem evitar de dir l'una per l'altra, en benefici de la correcció idiomàtica, si amb la substitució recomanada alteràvem els significats de tots dos mots en joc? Probablement sense adonar-se'n, ací l'autor creava una «falsa sinonímia». L'únic cas que se'n troba en totes les *Regles* (cf. el § 11.1.3).

No voldria entretenir-m'hi massa [per a més informacions, cf. BADIA (1995a), p. 57-64]. Intentem, però, d'explicar l'error comès per l'autor de les *Regles*. Se m'acuden tres raons.

a) La ignorància. Els homes de lletres que, doctes i erudits, donaven lliçons sobre la manera de valer-se de la llengua, potser no sempre dominaven la matèria quan es tractava de mots de la vida quotidiana. Ni de mots de la natura (com es veu als camps semàntics en les *Regles*, cf. el § 11.3). No vull dir que aquella gent no fes distinció entre els dos animalons en qüestió, sinó que segurament no calibraven la gravetat de confondre allò que en les classificacions científiques modernes queda ben separat. Avui mateix, aquestes són sovint ignorades per molta gent, àdhuc gent culta. També al s. xv, l'autor de les *Regles*, desconeixent-les, potser es deixava guiar simplement per la impressió que sentir *paparra* li era més desagradable que sentir *xinxà*. Ben mirat, però, això justificava de condemnar l'ús de *paparra*?

b) Hi ha dos trets comuns a tots dos animalons. L'un són les dimensions reduïdes; l'altre, el fet d'ésser xucladors de sang. Totes dues característiques podien justificar que, vistos de lluny per desconixedors, hom els identificués i proposés de reemplaçar el nom d'un paràsit pel d'un altre paràsit. Com si es tractés d'un únic semantema compost de dos semes ('petit' + 'xuclador de sang'), amb el qual ja poguéssim referir-nos indistintament a tots dos. Tesi ben discutible des d'un punt de vista semàntic.

c) La possibilitat que un únic sentit figurat unís tots dos noms. Avui això és evident per a *paparra*. Ja el mateix DIEC (i, abans, també el DGLC), bé que sense definir-lo, n'inclouen un exemple («Aquell és una paparra: no te'l pots treure de sobre»). Per al DIEC, *xinxà* també té un sentit figurat (del llenguatge popular, però reconegut avui com a obsolet), el qual s'ha d'entendre d'una altra manera: *xinxà de fàbrica* 'dona que treballa a la fàbrica'. (Al DGLC aquesta expressió era pròpia del «llenguatge familiar» i encara no era titllada d'obsoleta). No hem d'excloure que aquest mot pugui tenir alguna accepció comparable amb la d'aquell. Tanmateix, amb les dades de què disposem, també aquesta tesi és discutible.

Què dir, aleshores, de la prelatió d'ambdós termes? L'única diferència és que *xinxà* és general a tot el domini lingüístic, mentre que *paparra*, propi del català oriental i del balear, correspon a *caparra* del català occidental i del valencià, que sembla més antic que aquell. En efecte, *caparra* és documentat l'any 1398 (*apud* DECat, s. v. *paparra*) i potser s'hauria vist alterat en *paparra* per un encreuament amb *papa* 'cuca'. Quant a la documentació dels dos termes de la regla, *paparra* es troba al *DRims*, AVERÇÓ i BUSAN, i *xinxà* és esmentat el 1451 (SERRAGÈN).

Conclusió. Reconeguda la manca de fonament lexicogràfic d'aquesta regla, sembla que l'objectiu hi sigui la defensa de la forma general, contra una forma que, tal com és emprada ací, només s'usa en els parlars orientals.

246) «escalvinat per dir calvo»

La forma *calp* data si més no del *LMedPart*, versió catalana trescentista (per més que, en la forma substantivada *la calba*, ja es troba a les *VidesS*). El mot *calb* és pres directament o derivat regular del ll. *calvus*. També en toponímia: *Montcau* (< ll. *Monte Calvu*), a la serra de Sant Llorenç del Munt (partionera entre el Vallès i el Bages). No sembla que aparegui massa sovint en l'ús corrent de la llengua, però bé devia fer-s'hi servir, per tal com la calvície sempre ha existit, i a l'*Spill*, per exemple, surt amb naturalitat (*testa calba*). Atès el criteri bàsic de l'autor de les *Regles*, considero la forma recomanada com un llatinisme (cf. els núm. 51, 66 i 118); tanmateix, no hem d'excloure que *calvo* s'arregleri amb una sèrie de mots referits a defectes corporals, com *cego*, *guerxo*, *manco*, etc., tots amb -o final.

Enfront d'aquesta denominació tradicional de la calbesa, a mitjan s. xv (pràcticament a l'època de les *Regles*) devia posar-se de moda una novetat, potser com a tapadora eufèmica d'un defecte físic. En efecte, d'aleshores són els tres testimonis que el DCVB i el DECat donen del mot nou: el verb *escalvinar* (PPASQUAL), el postverbal *escalvinament* (CAULIACH) i el part. o adj. *escalvinat* (*Breviloqui*). Parlo d'una moda; com a tal, el grup lèxic esmentat tindria una vida efímera, i no sembla haver perdurat posteriorment ni l'enregistren els diccionaris moderns.

Conclusió. Defensa del mot tradicional, en la seva forma llatinitzant (o potser fent sèrie amb altres denominacions afins), contra una innovació tinguda per innecessària.

247) «avaritiós per dir avar»

La forma recomanada *avar* és el derivat regular del ll. *avarus* i és exemplificable a través de diversos textos medievals (RLl, Eiximenis, JBONSENYOR, *Tirant*); això no obstant, el mot no diferiria pas d'una solució llatinitzant que només hagués sofert el mínim d'adaptació a la fonètica catalana. I, de fet, no seria errat de posar-lo al costat d'*avarícia*, que és, aquest sí, un mot savi de la llengua, i que apareix a les *HomOrg*, RLl, etc.

Partint d'*avarícia* fou creat el derivat *avariciós*, que cal datar al darrer terç del s. xiv (*Crònica del Cerimoniós*) i que també es troba a la centúria següent (ACanals). Aleshores, aquest mot devia anar-se estenent, com ho prova que les *Regles* el condemnin. Segons Coromines (DECat, s. v. *avar*), durant molt de temps *avariciós* féu concurrència victoriosa al simple *avar* (VFerrer, OPou), i l'emulació entre tots dos termes prosseguia al s. xix, però per fi aquell sucumbí davant aquest. Nogensmenys, el DIEC enregistra amb tota normalitat el mot ací condemnat, i fins i tot se'n val per a definir *avar* ('que té avarícia, avariciós'). Més, encara: si més no al femení, avui sembla més usat *avariciosa* que *avara*. El cas és que tots dos noms han sobreviscut fins avui.

Conclusió. Defensa de la forma sentida com a més tradicional (i potser més propera a la llatina corresponent), contra una innovació relativament recent, que ja aleshores s'estenia a ulls veients.

248) «sancta Agna o Ana per dir sancta Anna»

El nom llatí de la mare de Maria, mare de Déu (*Anna*), tingué, dels primers moments ençà, un pes remarcable en la cristiandat medieval i en la religiositat popular, i se'n podrien donar abundoses mostres a partir de RLl. Dels manuscrits lullians fins avui, la gra-

fia habitual hi és la mateixa forma llatina *Anna*, que és la que recomanen les *Regles*. Amb tot, aquestes també ens alerten sobre dos defectes de pronunciació que cometia la gent en valer-se'n, defectes que no manquen d'explicació des del punt de vista fonètic.

Guiant-nos per les dades paleogràfiques, cal dir que aquesta regla proscrivia, de moment, *Ana* per *Anna*. Hom reprovava, doncs, la simplificació articulatòria *nn* > *n* (*Ana*), bastant corrent per raó de la freqüència d'ús del nom. (Aneu a saber si la norma no enllaça amb els núm. 30 i 31).

Ara bé, després d'escriure aquesta regla, l'autor devia dir-se que, posat a corregir, també podia combatre un altre error (que, per cert, ha arribat fins als nostres dies), i hi afegí *Agna* (per *Anna*). Aquest defecte prové de la singularitat de les geminades [nn]. La interrupció de la sortida d'aire que llur articulació provoca produeix una mena de sobresalt (inconscient, és clar), que pot trobar satisfacció amb una consonant velar: [gn]. Cf. *innocent*, sovint pr. [ignocent] (potser ensems per interferència de *ignorant*?). En el cas present, l'analogia del nom *Agnès* també pot haver-hi tingut un cert paper: es tracta d'un nom rellevant en l'hagiografia de tots els temps i ja apareix si més no al *Tirant*. Tanmateix, no sempre manté la [g] etimològica, ja que també se sent pr. [annès] (en parlars orientals i a Menorca) i [ainès] (a Mallorca). Cf., de més a més, el cast. *Inés*.

Conclusió. Defensa de la forma comuna (tradicional i etimològica), contra dos vicis de pronunciació.

249) «*alacayo* per dir *lacayo*»

Aquesta paraula devia entrar a la llengua catalana a l'època de les *Regles*: el testimoni més antic que en coneixem és de 1472 (*apud DAguiló*), i té la grafia ací recomanada (*lacayo*). Bé que documentat un xic abans en castellà, el seu origen ultrapirinenc fa mirar més aviat cap al nord, però l'etimologia encara n'és incerta i la història, força desconeguda. D'altra banda, ací només es tracta de la presència o absència de la *a-* inicial.

Enfront de *lacayo*, la darrera part del *Tirant* conté la solució *alacayo*. Sembla que en el decurs del temps s'anà consolidant la forma recomanada a les *Regles* (així TORRA al s. XVII), no sense que manqués la reprovada (LACAVALLERIA) (*apud DECAT*). El DIEC només enregistra *lacai*, però la solució *alacayo* s'ha mantingut al País Valencià i a Mallorca.

Conclusió. Defensa de la forma versemblantment més general i amb més possibilitats, contra una solució particular. Des de l'angle geolingüístic, la forma reprovada correspon als parlars valencià i balear.

250) «*ifern* per dir *infern*»

La forma condemnada és resultat d'una assimilació progressiva àmpliament exemplificable en català (*bursa* > *bossa*, *pensare* > *pesar*, etc.). Així també (i mirant ara al grup llatí *nv*, més afí articulatòriament al del mot *infern*) en català antic són corrents els processos ll. *convenit* > *cové*, ll. *conventu* > *covent* (solucions que, però, han estat rectificades en la llengua posterior i moderna, en restablir-s'hi el grup originari *nv*: *convé*, *convent*). Semblantment, si en principi hauríem d'esperar que *nf* esdevingués *f*, en realitat s'hi imposà sistemàticament la pressió culta, que en tot cas faria refer el grup llatí *nf*; heus ací per què en català tenim *infant*, *infern*, en comptes dels presumptes **ifant*, **ifern*.

És cert que el català modern només presenta les formes sàvies (amb *nf*). Però la llengua estava sotmesa, ja en la seva gestació remota (cf. el ll. v. *cofecisse* pel cl. *confecisse*),

i també en els primers temps del seu desenvolupament, a la tendència a assimilar *nf* > *f*. En tenim almenys dues proves: *a*) la forma *efant* (< ll. *infante*) que, entre els materials d'ALART, és la solució més habitual a partir de 1283 i fins ben ençà del s. XIV (en canvi, a la centúria següent ja només es troba el cultisme *infant*, en Eiximenis, BMETGE, *Tirant*, etc.); *b*) la mateixa solució condemnada a la regla present (*ifern*), que posa de manifest que a les acaballes del s. XV encara era viva una assimilació que bé devia tenir un cert arrelament, si suscitava una correcció.

Conclusió. Defensa de la forma tradicional i etimològica, emprada pertot amb caràcter general, contra una solució vulgar i marginal.

251) «porgatori per purgatori»

Regla suggerida pel número anterior (*ifern*), per contrast de significació.

Purgatori és una paraula sàvia, modificada al mínim en la seva adaptació directa del llatí (*purgatoriu*) al romanç, la qual, pel seu significat escatològic, sempre ha fet impacte en la religiositat popular. Documentada indistintament amb *o* i amb *u* en el decurs de tota la història de la llengua, de RLl ençà. I encara avui presenta la mateixa alternança: segons les dades del DCVB, el mot es pronuncia amb [u] al Principat i a les Illes, i unes vegades amb [u] i altres amb [o] al País Valencià.

Sembla que aquesta dicotomia ([u] / [o]) pot tenir alguna cosa a veure amb l'existència, en romanç català, de dos verbs diferents, encara que provinents tots dos d'un únic verb llatí: *purgare* 'netejar'. Aquest verb, bifurcat en dues accepcions fonamentals, originà dos derivats independents.

a) *Purgar* 'llevar (d'una cosa) allò que l'embruta, que la impurifica, que no li convé' (DIEC); l'acció de 'purgar' tant podia canalitzar-se en un sentit moral ('purificar les ànimes dels pecadors difunts' en un indret per això anomenat *purgatori*) com en un sentit fisiològic ('donar (a algú) un remei que el faci anar de ventre'). Aquest verb és abundantment documentat en català antic i avui es pronuncia pertot arreu amb [u]. Cf. el subst. postverbal *purga* 'acció de purgar', 'medecina purgant' (DIEC).

b) *Porgar* 'garbellar', ço és: 'passar pel garbell' (DIEC), que ja naixia especialitzat en els treballs agrícoles; amb tot, aquest segon verb, en la imaginació de la gent senzilla (que justament feia anar el garbell com la cosa més natural del món), havia d'ésser posat en relació amb el primer: *porgar* també era, ni més ni menys, 'llevar (del cereal batut) allò (el boll) que no li convé'. Malgrat les característiques de *porgar* (restringit als treballs del camp, poc apropiat a passar a textos escrits), el DCVB el recull en un doc. de 1375 i en VFerrer. L'autor de les *Regles* volia assegurar-se que *purgatori* no fos confós amb el derivat d'un verb de consum pagesívol.

Conclusió. Defensa de la forma culta, més admesa i més general, contra un vici de pronunciació degut a una presumpta relació amb el verb *porgar*.

252) «mortarol per dir pan cuyt o pan ras»

Malgrat que la forma proscrieta expressi amb *a* la vocal pretònica, la grafia més habitual aleshores (i l'única correcta avui) és amb *e*: *morterol*. Aquesta grafia s'avé amb l'etimologia del mot (del grup lèxic de *morter*, derivat del ll. *mortariu* 'estri per a triturar'). Un cop més, per a qui redactà la norma present, posar *a* o *e* en síl·laba àtona tot era u.

Correcció no fàcil d'interpretar. D'antuvi, la sinonímia entre els termes en contra-

posició no és clara, encara que tots tres pertanyin al camp de la gastronomia. En segon lloc, no sembla que dels dos mots recomanats, avui dialectalismes baleàrics, hi hagi altres testimonis en la llengua antiga; aleshores, quin significat devien tenir al s. xv? Afehim-hi que el procediment de designació difereix, per tal com *morterol* es basa en l'instrument o en el recipient (*morter*), mentre que les dues paraules que s'hi oposen alludeixen a un ingredient essencial del contingut: el pa.

Dins la inseguretat amb què ens movem, examinem el contrast entre els significats en joc. *Morterol* volia dir 'vianda composta de carn capolada o esclafada en el morter, i de greix de gallina o de porc' (DCVB) (definició més concisa al DIEC; parteixo del DCVB perquè és l'únic recull que insereix els dos mots recomanats). *Morterol* és docum. l'any 1262 («al *morterol*, un moltó», *apud* DECat). La recepta és al *SSoví* (s. XIV). Segons el DCVB, l'empren AVilanova, VFerrer, *FlosMedic*. El plat devia ésser copiós i suculent, com ho palesa un passatge de VFerrer amb la seva expressió pintoresca (*apud* DECat, s. v. *morter*).

En canvi, dels dos mots que les *Regles* oposen a *mortarol*, el primer (*pan cuit*) avui significa 'sopa feta de bocins de pa bullits amb aigua i oli, i de vegades amb alls i tomàtiga' (DCVB, que el situa a Mallorca i a Menorca, i que només el documenta a les *Regles* i en un llibre de poesies populars mallorquines de 1892). Res de copiós ni suculent. Més, encara: el mateix DCVB recull la dita: «*pan cuit*, panxa plena i ventre buit» (afegint-hi que «es diu perquè aquesta sopa té poca solidesa alimentícia»). El segon mot recomanat (*pan ras*), és definit així al DCVB: «menja feta de crostes de pa cuites amb aigua, sal i algunes gotes d'oli, que forma una mescla molt clara, i és el primer aliment vegetal que es dona als infants de mamella o als malalts quan comencen a menjar» (únicament atribuït a Menorca, i únicament exemplificat per mitjà de les *Regles*). Quant al contingut, si *pan cuit* ja era prou flac, *pan ras* encara el guanya en fluixedat, només apte per a nadons i convalescents!

Què hem de pensar-ne? Al s. xv aquests dos darrers mots devien referir-se a un plat semblant al *morterol*, del qual coneixem la fórmula (*SSoví*). Si no, com se'n podia recomanar la substitució per *pan cuit* o *pan ras*? L'ur denominació centrada en el nom del pa probablement és una mostra del procediment que la semàntica tradicional anomenava *pars pro toto* (com avui és el *suquet*, denominació d'un abundós plat de peix, mitjançant el nom del *suc* que l'acompanya). Ara bé, si en aquella època els dos noms en qüestió (*pan cuit*, *pan ras*) ja tenien a les Illes Balears els significats, certament diferents, que hi tenen avui, ho ignorem. Si les realitats dialectals descrites a les *Regles* solen ésser congruents amb el mapa geolingüístic actual, com s'explica que aquesta norma doni prioritat a unes solucions illenques, aparentment sense història documentada, quan *morterol* tenia prestigi, era emprat en la llengua escrita i figurava en un receptari de cuina?

Conclusió. Dins el camp específic de l'art culinària, defensa d'un mitjà de designació (basat en el contingut), contra un altre mitjà (basat en el procediment), fent cas omís de tot altre criteri de discerniment.

253) «cluquer per campanar»

La forma reprovada, de nissaga gal·loromànica, és antiga en català: almenys ja figura en el vocabulari trobadoresc del s. XII, i és força habitual en els s. XIII i XIV (*VidesS*, doc. de 1376, *apud* DCVB, etc.). Generalment s'escriu *cloquer* (cf. l'occ. ant. *cloquier*, fr. *clocher*), però no deixa d'aparèixer bastant aviat amb la grafia *u* (exemples rossello-

nesos del s. XIV, segons el DECat; per la seva banda, el DCVB addueix *cluquer* en un doc. de 1405 i en *Eximplis*), i també té *u* la forma ací condemnada [cit. a COLÓN (1076b), p. 156]. Vers la fi del s. XIV aquesta paraula (*cloquer / cluquer*) comença de declinar, justament perquè el seu sinònim *campanar* va essent més emprat. Malgrat tot, el DIEC en registra, encara avui, *cloquer* ‘campanar’.

El primitiu *campana* (del nom de la regió de Campània), es troba força documentat en la llengua medieval, del s. XIII ençà (RLl, Muntaner, *Crònica del Cerimoniós*, *Tirant*, IVillena, etc.). El seu derivat *campanar*, bé que posterior al primitiu, ja és bastant emprat a la fi del s. XIII i durant la centúria següent. La seva extensió creixent s’explica segurament perquè en els medis eclesiàstics arribà un moment que hom preferí *campanar* a *cloquer*. I aquesta preferència repercutí en l’auge, que ja seria definitiu, del mot recomanat a la present regla.

Conclusió. Defensa de la forma esdevinguda general, contra el mot tradicional, que hom ja sentia com un arcaisme.

254) «clucar los ulls per dir tancar los ulls»

Correcció suscitada per l’anterior (*cluquer*), per semblança fonètica.

En català antic el verb *aclucar* tenia correntment la forma *clucar* (només conservada avui en terres valencianes i, amb caràcter general, en l’expressió *ulls clucs*). El verb *[a]clucar* s’usa predominantment (gairebé exclusivament) amb el complement directe *ulls*. El DIEC només introdueix d’una manera molt secundària altres accepcions: ‘destruir, esfondrar’, ‘aclaparar’; però gairebé tot l’article gira entorn del significat de ‘cloure els ulls’.

Així era també en català antic. Malgrat més d’un problema de base etimològica i de derivació fonètica, *[a]clucar* prové del ll. *claudere*, i els seus resultats romànics perduren només en català i en occità. El DCVB en dóna exemples de RLl i AMarch (i prou seria més exemplificable), però tant a l’edat mitjana com actualment mai no ha pogut vèncer les limitacions d’un cert ús restringit: en efecte, si sempre ha estat substituïble pel seu sinònim *tancar [els ulls]*, no podríem fer indefectiblement la substitució en sentit contrari, per tal com *tancar* és més general que *[a]clucar*. Sobre això, cf. el § 11.1. *Vide* també els núm. 96, 156, 262, 266 i 294.

Justament *tancar* és un verb característic de la llengua catalana (i d’origen remot preromà), present a la llengua des de les *HomOrg*, i que seria fàcil d’exemplificar amb centenars de mostres. Entre les seves accepcions, no manca la de ‘cloure els ulls’. Com que acabo de fer al·lusió a les *HomOrg*, potser no mancarà d’interès de comparar dues versions (occitana l’una, catalana l’altra) d’una mateixa frase (pertanyent al text comú a les *Homilies* de Tortosa i d’Organyà): el fragment «Quals pros es ad ome que ben *clau* sa maisó» (*HomTort*) és traduït al cat. així: «Qual prod té ad om [...] qui ben *tanca* sa casa» (*HomOrg*) [MARTI/MORAN (1986), p. 18]. Malgrat l’afinitat evident entre ambdues llengües, ací resta palès un tret que les distingeix.

Conclusió. Defensa d’una forma general, amb abundosíssims matisos significatius, contra una forma, no menys general, però reduïda al sentit de la frase en joc.

255) «quarnar un libre per dir ligar un libre»

Fins a un cert punt, la present correcció repeteix la del número anterior: *quarnar* (i la seva variant més estesa *qüernar*) només significaven ‘enquadrnar (un llibre)’, men-

tre que *ligar* tenia moltes accepcions, una de les quals era 'enquadernar (un llibre)'. Una vegada més, la duplicitat *qüernar* / *quarnar* (el primer, habitual en la llengua medieval; el segon, justament la forma més antiga documentada, del 1360) ens prova que l'autor de les *Regles* confonia les vocals àtones: *e = a*.

Qüern és un derivat popular del ll. *quaternu* (pel qual s'explica ensems la forma semiculta *quatern*). Documentat, sota la forma *coern*, a les acaballes del s. XIII (i en rossellonès *casern*, a la mateixa època), aquest mot dóna raó dels derivats *qüernar* (i *quarnar*, *cornar*) 'enquadernar', a partir de la segona meitat del s. XIV. Al *Liber* surt *qüerns*, equivalent del ll. *quaterniones*.

Quarnar [un llibre] és rebutjat, a la regla present, en benefici de *ligar* [un llibre]. Per una banda, *lligar*, clar derivat del llatí *ligare*, és un verb de respectable història en la llengua (docum. des del s. XIII) i d'abast molt general (el DCVB n'enregistra vuit accepcions); per l'altra, dins aquesta abundor de possibilitats significatives, se'n destaca una (la d'"enquadernar un llibre"), que fa una mena d'illot separat de la resta d'accepcions, sempre més relacionades entre elles, i basades en accions ben pròpies de *lligar*; una tal subaccepció independent sembla ja assolida a la segona meitat del s. XIV (el DCVB n'insereix mostres de 1367 i 1443 i en fa un terme específic i distintiu, que justifica la correcció present). Tanmateix, davant el perill que *lligar* [un llibre] es perdés en el mar de significats de *lligar*, la llengua en féu aviat un nou verb: *relligar* (que, amb el sentit d'"enquadernar", ja empra AFebrer). Tot aquest moviment semàntic ocorria, doncs, a l'època que retraten les *Regles*. Avui tant és *relligar* com *enquadernar*.

Conclusió. Defensa d'un mot general, que es trobava, però, en curs d'especialitzar-se, contra la designació tradicional, que devia cridar menys l'atenció.

256) «il·luminar per dir miniar lo libre»

Òbviament la forma reprovada és un terme savi, prou usat en la llengua antiga, a partir de RLL, però correntment té sentits molt generals. És clar que això no exclou accepcions especialitzades, una de les quals és 'donar color a les figures, lletres, etc., d'una estampa, d'un llibre, d'uns goigs, etc.' (al DCVB, que hi aporta documents de 1407 i de 1443); a la centúria següent, OPOU consigna *il·luminador* com a nom d'ofici, entre *imaginaire* i *guarnicioner* (segons el DECat).

Amb la significació concreta que acabem de veure, *il·luminar* potser restava si és no és indefens davant l'allau de casos en què tenia valor general. A això devia correspondre la recomanació de substituir-lo per *miniar* [lo libre]. Aquest derivat de *mini* (derivat al seu torn del ll. *minium* 'vermelló') apareix justament a les acaballes del s. XV (l'època de les *Regles*) amb els sentits de 'pintar amb mini' i 'pintar en miniatura' (cosa que ens interessa particularment). El DCVB n'esmenta un exemple del *Cartoxà* i un altre del 1501 (ultra el de les *Regles*). Avui, el DIEC conté tant *il·luminar* com *miniar*.

Conclusió. Defensa d'una forma nova en la llengua, però ja posseïdora de l'accepció especialitzada corresponent, contra una forma més antiga, però de significació molt general.

257) «vuy en dia per dir huy dia»

La norma present conté dues correccions: *a*) recomanar la supressió de la prep. *en* en aquesta locució adverbial, i *b*) reprovar la incorporació del so [v] davant la *u* inicial de l'adverbi *huy*. Les comentarem per separat.

a) Segons el DCVB, el cat. ant. *huy dia* significava ‘avui mateix’ (en cita un parell de mostres, una d’elles de les *Faules d’Isop*); així es distingiria de *avui en dia* ‘en l’època present’. Ho il·lustra amb un exemple del *Tirant* (i d’altres de moderns), però no és fàcil de discernir-hi el sentit just. En canvi, el DECat més aviat sembla fer sinònimes ambdues locucions (i encara n’hi afegeix una de nova: *avui a dia*). Costa d’arribar a una conclusió satisfactòria. Potser s’hi barrejava, en l’autor de les *Regles*, una mena d’aversió a la prep. *en* en determinades expressions, ja observada a propòsit del núm. 219 (que no debades ens deixava poc satisfets).

b) El derivat popular del ll. *hodie* és [ui], escrit amb *h* (*huy*) per tradició llatinitzant. La vocal labiovelar [u], accentuant l’aspecte labial de la seva articulació, generà ben aviat la forma *vui* (cf. el ll. *octo* > cat. *vuit*, etc.). Això ocorregué de bona hora, ja al s. XIII: *huy* i *vuy* són documentats des dels primers textos, i solen trobar-s’hi indistintament (com passa en els manuscrits lullians). Matisació geogràfica important: les formes sense *v-* arrelaren especialment en terres valencianes (cf. també el val. *uit*, equivalent al numeral *vuit* de la major part del domini lingüístic). L’anteposició d’una *a* en la forma moderna *avui* (comparable a la de *ahir*, derivat del ll. *heri*) és força recent i no afecta la història comuna de *vui* / *hui* ni la regla que comentem.

Conclusió. Defensa de la forma més fidel a l’etimologia, contra la solució fonètica més elaborada, bé que tan antiga com aquella. En termes de geografia lingüística: defensa de la forma valenciana.

258) «rostoll per dir restoll, lo que resta de la segada»

La forma ll. *restupulu* fou reduïda, ja en llatí vulgar, en *restuclu*. Per aquella s’explica el cat. *restoble*, avui conservat al centre del Principat (entre el Berguedà i la plana de Vic, i més a l’est encara, com ho prova l’indret anomenat *els Restobles*, al vessant olotí del Puigsacalm) i sobretot a Mallorca (on ja consta docum. al s. xv).

Nogensmenys, la majoria dels mots que designen «lo que resta de la segada» en la llengua catalana provenen del llatí *restuclu*, i es distribueixen entre el derivat més directe (*restoll*) i una solució que presenta assimilació de la *e* àtona inicial a la vocal tònica *o* (*rostoll*). Aquell, amb la vocal inicial pronunciada [e] o [a], es troba avui en els parlars occidentals, des de les contrades regades per les dues Nogueres (Pallaresa i Ribagorçana) fins a les terres valencianes (vegeu-ne detalls a les transcripcions fonètiques del DCVB). Això no obstant, les mateixes dades dialectològiques ens obliguen a matisar: la Terra Alta, el Baix Ebre i el Maestrat discrepen, per tal com s’hi sent la solució assimilada [rostoll], general, com diré tot seguit, als parlars orientals. Aquesta correcció és paral·lela a la del núm. 24 («fonoll per fenoll»).

Curiosament, bé que la forma *restoll* és la més etimològica, no es troba gaire documentada en català antic: és cert que les *Regles* la recomanen; no és menys cert que el *DAguiló* n’insereix testimonis dels s. xv i xvi (i de més recents, encara). Però, malgrat aquestes mostres, la solució pràcticament omnipresent en català antic és l’assimilada *rostoll*. El DCVB en dóna un primer exemple de 1245, seguit de tres o quatre més, fins al s. xv; els documents rossellonesos dels s. XIII i XIV també presenten indefectiblement *o* (segons el DECat, s. v. *rostoll*). Avui les formes amb [o] o [u] són característiques del rossellonès, del català oriental pròpiament dit i del balear (en els llocs que desconeixen *restoble*), i ja hem vist que entraven, de l’Ebre al Maestrat, en el domini occidental.

Conclusió. Defensa de la forma etimològica, contra la forma que resulta d'una assimilació entre vocals. Des del punt de vista dialectal, hom oposa una pronunciació força estesa en els parlars occidentals a la dels parlars orientals.

259) «**marmolar per murmurar**»

La forma recomanada (*murmurar*) és un mot savi, pres del ll. *murmurare*. Amb els sentits de 'rondinar', 'enraonar dient mal d'algú', es troba des de la fi del s. XIII. N'ofereixen mostres Desclot, la *Crònica* del Cerimoniós, BMETGE, *Decameró*, RCorella. El mot continua actiu en la llengua moderna.

Com sol passar sovint amb els cultismes, *murmurar* ha donat peu a diverses deformacions, en boca de persones il·letrades i en el parlar col·loquial. En la solució reprovada *marmolar* se n'hi troben dues.

a) La primera, en les vocals: la successió de dues *u* àtones ha provocat una dissimilació: *u - u > a - u* (i, per fi, *a - o*) (la vocal tònica à potser no ha estat indiferent al procés fonètic).

b) La segona deformació afecta el consonantisme. *Murmurar* té dues *r* (sense comptar-hi la final de l'infinitiu, que en molts casos no era més que un so subjacent): també s'hi ha produït una dissimilació, i ben elemental: *r - r > r - l*.

D'una manera o altra, la forma ací reprovada ha estat enregistrada com a vulgarisme o dialectalisme en reculls lexicogràfics (CRos, *D'Aguiló*, DCVB, DECat): *mormolar*, *marmolar*, *murmular*, *mermular*, etc. Amb tot, els mots *mormol*, *mormolar*, *mormoleig*, *mormolejar* han estat admesos al DGLC i al DIEC.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra dos vicis de pronunciació (a pesar de l'explicació que en pugui donar la fonètica).

260) «**preüt per dir presut**»

Després d'ésser introduïts en llatí vulgar, els participis en *-utu* conegueren una difusió victoriosa a diversos països de la Romània central, comprnent-hi el domini lingüístic català. Les coses no devien ésser-hi fàcils, com es fa palès per les vacil·lacions que mostren els manuscrits medievals (recordem encara avui les formes dobles que la mateixa gramàtica normativa té per igualment correctes, com *plangut / planyut*, o els terribles dubtes de molts parlants, que diuen **empenyut per empès*).

El verb *prendre* fa el part. *pres*, derivat correcte de la forma llatina *presu*. Però, atès que en català antic, en els variats paradigmes d'aquest verb sortia sovint una *s* (explicada per les formes sigmàtiques del tema de perfet: *presist*, *presem*, *preseren*, *presés*, *presessen* i d'altres), anà prenent cos un participi dèbil, així mateix sigmàtic: *presut* (en comptes del també habitual *pres*). Una nova situació de duplicitat, que, d'una manera o altra, encara perdura avui en certs parlars dialectals, on coexisteixen *pres* i *prengut*.

La *-s-* intervocàlica llatina es manté inalterada en català (*asinu > ase*). Però davant l'accent no és rar que desaparegui (cf. *resina > reina*, al costat del cat. *resina*, forma culta). Aquesta regla evolutiva també pogué afectar la *-s-* d'obtenció secundària (com la provinient del grup *-ns-*). Sota aquesta tendència, la gent devia adoptar la forma *preüt*, que les *Regles* proscriuen.

Conclusió. Defensa de la forma considerada preferible (obtinguda amb la termina-

ció habitual *-ut* i amb una *s* no menys habitual en la conjugació), contra una solució duta massa a l'extrem.

261) «**faciment** per **farsiment**»

El verb *farcir* (< ll. *farcire*) consta docum. des del s. XIII. Si tenim en compte que l'assimilació *rs > s* és normal en català (cf. *morsicare > mossegar*), el manteniment del grup consonàntic [rs] permet de creure que *farcir* i el seu derivat postverbal *farciment* veieren interrompuda, per una influència sàvia, l'evolució a la qual estaven abocats. Però potser aqueixa interrupció no era universal i no deixava d'existir, latent, la tendència a consumir l'evolució esperable; ho provaria la solució reprovada ací, aneu a saber si més estesa en certes capes populars que no ho pensem. És cert, emperò, que les formes documentades (*CostTort*, *SSoví*, *Spill*, etc.) conserven el grup etimològic.

Conclusió. Defensa de la forma corrent i admesa, contra una forma marginal (bé que no pas aberrant per la solució fonètica que suposa).

262) «**calabrujó** ha caygut per **pedra** ha caygut»

Calabrujó és un mot menys adient que *pedra* per a designar el «conjunt de grans de glaç arrodonits amb un diàmetre superior a 5 mil·límetres que es precipiten d'un núvol de tempesta» (DIEC, s. v. *pedra*). Per tant: *pedra* és més propi, més selecte, més general, etc., que *calabrujó*. Si més no, això és el que en pensa l'autor de les *Regles*. Ara bé, una cosa és indiscutible (i crec que també ell hi estaria d'acord): *pedra* és una expressió genèrica; *calabrujó*, específica. Ens tornem a trobar davant un judici sobre propietat de mots emès per qui no coneix de prop la naturalesa (cf. el núm. 245). Tanmateix, no és rar que a les *Regles* hom prefereixi un terme genèric a un terme específic, com als núm. 96, 156, 254, 266 i 294. Sobre aquest punt, cf. el § 11.1.

En efecte, *pedra*, com a 'matèria mineral dura i sòlida' (començ de la definició del DIEC, que s'allarga molt), derivat del ll. *petra*, és un mot d'ús general en la llengua catalana, que no hem d'estudiar en la seva globalitat. Ara hem de fixar-nos en un dels seus usos concrets; i bé, com a designació del fenomen atmosfèric esmentat (que el fa pràcticament sinònim de *calabrujó*), *pedra* apareix des dels inicis (*VidesS*) i se'n va seguint el rastre («*pera e tempestats*», llegim a *LlegBíblia*; també a Eiximenis, VFerrer, SERRAGèn, OPOU, etc.). La present correcció n'és un punt de referència més.

Pedra, que es diu pròpiament de la 'calamarsa grossa', es troba una mica per tot el domini lingüístic i és la denominació més estesa al centre i nord del Principat; si s'hi encavalca amb *calamarsa*, és per raó que hom tendeix a distingir els dos termes per la grandària dels grans de glaç que són objecte de precipitació; però en rigor són sinònims. *Calamarsa* no sembla tenir documentació medieval (el DCVB en dona un sol exemple no modern, i encara ja prou tardà: de 1533), i avui és limitat a Catalunya (llevat d'un illot al Maestrat), cosa que confirma l'asserció de les *Regles*: al s. xv, en tot cas, la paraula tradicional no era *calamarsa*, sinó *calabrujó*.

Malgrat la diferència de documentació que els separa, *calamarsa* i *calabrujó* són intersubstituïbles; sembla que aquesta dada ha de pesar a l'hora de discernir l'etimologia del grup; ara, però, no hi entrarem, per tal com una discussió sobre el seu origen ens allunyaria de la tasca. Cf. DCVB, s. v. *calabruix*; DECat, s. v. *bruixa*, i altres treballs que s'hi citen.

Calabrujó apareix almenys al s. xv (l'empren ACanals, TrOVIDI, entre d'altres). Re-tinguem, a més, l'expressió *calabrujó e pedres*, d'un doc. de cap al 1400 (*apud* DECat), que corrobora la diferència de grandària entre els grans de glaç designats per l'una o l'altra d'ambdues paraules. Avui *calabrujó* s'usa a Mallorca (n'hi ha testimonis literaris) i sembla que en queden algunes relíquies al mateix Principat (sobretot al nord-oest, reduït a *bruixó*, *bruixonada*, etc.). Sobre aquest punt, *vide* VENY (1960), p. 26. Vistos els materials de què disposem, tornem a dubtar sobre la correcció que recomana *pedra* i condemna *calabrujó*: no és això voler reemplaçar el vocable específic pel genèric?

Conclusió. Defensa de la forma més antiga i tradicional (bé que, per més genèrica, amb el risc de confondre's amb altres accepcions), contra la forma específica, potser aleshores innovació recent.

263) «supòtil sou molt per dir inepte»

264) «supòtilment parla molt per dir ineptament o grossera»

L'objectiu de totes dues regles és idèntic; s'imposa de fer-ne un sol comentari conjunt. Sorpren que la mateixa correcció hagi estat doblada innecessàriament, cosa que fins ací només havia succeït amb els núm. 64 (*melancòlich*) i 65 (*melancolia*). Com he dit allí, aquestes repeticions palesen que les *Regles* foren escrites tal com raja, sense un mínim de reflexió prèvia.

L'interès d'aquestes dues regles se centra en els mots (adj. i adv.) que hi són rebutjats: *supòtil*, *supòtilment*. Si de moment costa de copsar-ne el significat, els mots que l'autor hi contraposa com a correctes l'aclareixen: és un *supòtil* el 'que no té aptitud per a tal o tal cosa, per a res' (DIEC, *s. v. inepte*); *parla supòtilment* el qui parla 'd'una manera inepta' (DIEC, *s. v. ineptament*), o ho fa 'amb grosseria' (DIEC, *s. v. grosserament*; cf. *grosser*, *-a* 'descortès, poc delicat, groller'). *Supòtil* devia ésser un terme col·loquial o vulgar, propi del nivell que solen tenir les paraules que designen la neciesa o la beneiteria. Fins a l'edició de les *Regles* (1950), podíem creure que el mot havia aparegut tardanament (el DCVB no n'inclou altre exemple antic que el de les *Regles*). Sembla que s'ha de posar en relació amb el cast. *cipote* (derivat del també cast. *cepo*, que al seu torn deriva del ll. *cippu* 'fita clavada en terra'). Cf. el § 11.2.6. El mot llatí *cippu* eixamplà considerablement el ventall semàntic dels seus derivats, els quals s'escampen entre extrems tan allunyats com 'parany', 'instrument de turment', 'ceps de vinya', etc. El cast. *cipote* té, a molts indrets, els significats de 'neci', 'babau', 'baja' (DCELC, *s. v. cipote*). Ací entra en joc el cat. *xipòtol*, *a*) que recull el DIEC amb els significats d'"extremament deixat en el vestir" (a través del sinònim *xarxot*) i 'persona barroera, beneita', *b*) que és propi de la plana de Vic (DCVB i DECat, *s. v. xipòtil* o *xipòtol*) i *c*) que s'explicaria pel cast. *cipote* + la terminació de *pòtol*. També les variants *cipòtol* (*DAguiló*) i *xipòtil* (al Lluçanès). Aquesta paraula és tinguda per moderna: a tot estirar, hom n'adduïa el testimoni de LABÈRNA (1888): «*xupot*: molt tonto, bobalicón» (*apud* DECat). Ara sabem que *supòtil* era conegut al s. xv.

A *supòtil* les *Regles* oposen *inepte* i *grosser*. Aquell és un adjectiu culte, pres directament del ll. *ineptus*, *-a*, *-um*; altrament, el grup consonàntic *-pt-* s'hauria resolt per assimilació en *-t-* (com es veu en *néta*, derivat popular del ll. *nepta*). El llatinisme és ja força antic, documentat almenys en BMETGE, ACanals, etc.

Per la seva banda, *grosser* deriva del ll. *grossus*, -a, -um, probablement a través d'una forma del ll. v. *grossariu* (i diem «del llatí vulgar», perquè també explica el cast. *grosero*, el fr. *grossier*, etc.). Adquiriria ben aviat el significat de 'descortès, poc delicat, groller' (DIEC), el qual, però, no apareix en català fins al s. XIV (*apud* DECAt, s. v. *gros*).

El núm. 264 es presta a una altra consideració, ara sintàctica. La gramàtica catalana estableix que, quan es troben junts dos adverbis de manera en -ment, es poden mantenir tots dos (*cordialment i sincerament*) o, si hi volem evitar la repetició de la marca adverbial, aquesta es posa només en el primer (*cordialment i sincera*). La norma recolza en els usos del català antic i clàssic. I bé, *ineptament* o *grossera* ens n'ofereix una mostra que la confirma.

Conclusió. Defensa de les solucions més cultes (un llatanisme cru i una forma autòctona de clara nissaga llatina) contra les formes vulgars i col·loquials corresponents (que no s'escapen d'una certa acusació implícita de castellanisme).

265) «resta empegit per resta corregit»

Cal llegir la forma reprovada amb una consonant velar [g], per tal com es tracta del participi de *empeguir* (mod. *empegueir*). Aquesta manera d'escriure-ho (*gi* en comptes de *gui*) ens confirma la interpretació que donem de *Gerau* per *Grau* (núm. 18) o de *Gergori* (núm. 98) o la hipòtesi bastida a propòsit de *gerar* (núm. 37).

Aparentment els significats que entren en joc ací manquen de la identitat o afinitat que considerem indispensables per a justificar-la (si bé, com veurem, no deixen de confluïr en un camp semàntic comú que acaba per donar-ne raó). La forma reprovada correspon òbviament al verb *empegueir-se* 'torbar-se, avergonyir-se', el qual, enregistrat al DIEC com a forma comuna, avui és, emperò, característic dels parlars baleàrics (Mallorca i Menorca); en català antic, correntment sota la forma *empeguir*, era d'ús general (mostres de RLL, Eiximenis, *Decameró*, *Curial*, *Tirant*, AMarch, IVillena, TrOVIDI, etc.). Figura així mateix al *Liber*. Hi era emprat com a transitiu ('torbar') i com a pronominal ('torbar-se'). Especialment freqüent en la forma de participi (com ocorre en el cas que ara comentem), el qual, segons el DCVB, significa sobretot 'torbat, confús'. Pel que fa al seu origen, *empegueir* és un mot format damunt *pec* 'neci', 'estúpid', el qual deriva del ll. *pecus* 'bestiar' (DCVB i DECAt, s. v. *pec*).

Per la seva banda, *corregir* (< ll. *corriger*) vol dir 'emmenar a la regla (allò que se'n separa), purgar dels defectes i dels errors, esmenar, rectificar' i 'advertir, renyar, castigar, per emmenar a la regla (la persona que se'n separa)'; també com a verb pronominal, 'esmenar-se' (DIEC). Els mots *correcció* i *corregir* ja apareixen en RLL; el DCVB registra *corregir* en un doc. de 1387 i en dona altres exemples medievals (*Crònica del Cerimoniós*, *Scachs*, *Tirant*, etc.). Amb diversitat de pronunciacions de la seva consonant palatal ([j], [tj], [tx], etc.), el verb *corregir* avui és d'ús general.

Ara bé, són prou afins els conceptes d'«avergonyit» i «corregit» perquè hom pugui recomanar el reemplaçament d'aquell per aquest, en benefici del «bon ús» de la llengua? No operarem amb mots diferents i, per tant, no intersubstituïbles? L'explicació pot raure en l'oposició següent: 'resta torbat' (*empeguir*) / 'resta torbat per esmenat' (*corregit*); altrament dit: 'resta esmenat (és a dir: torbat, confús)', expressió que recull i sintetitza tots dos conceptes. En català medieval l'accepció 'avergonyir-se' sembla secundària respecte a la de 'torbar-se'. L'autor de les *Regles* devia interpretar el part. *corregit* com a

posseïdor de més notes significatives comunes que no pas *empeguit*, per tal com pròpiament aquell implica aquest, i no a l'inrevés; de totes maneres, saltant-se un criteri esdevingut habitual a les *Regles*, sentenciava sense fer cas del *Liber*, que, com he dit, enregistra la forma ací reprovada («pahorós o *empeguit*»)

Conclusió. Defensa de la forma semànticament genèrica contra l'específica, per raó que aquesta no reuneix tants matisos significatius com aquella.

266) «*marmassor per execudor del testament*»

Marmessor (per *manmessor*, amb un canvi de líquides: $n > r$) és la 'persona encarregada de complir la voluntat del testador' (DIEC). El nom pertany a la família del ll. *manumittere* 'alliberar (esclaus)' i s'aplicava al marmessor perquè aquest generalment tenia la comesa de fer lliures els serfs del testador després de la seva mort (cf. el postverbal culte *manumissió*). Exemples de RLL, ALART, *Cost Tort*, *Consolat*. El DCVB n'enregistra nombroses variants formals, una de les quals és *marmassor* (la de les *Regles*). Una vegada més constatem que qui la transcriví es mostra insensible a la distinció entre *a / e* àtones. Enregistrat al *Liber*: «*marmessors* :: ultime voluntatis executores».

A *marmassor* hom oposa *execudor del testament*. *Executor* és un mot savi (< ll. *executore*, de *exsequor*) de significat molt general (vol dir 'qui executa'). Ja féu bé, doncs, l'autor de les *Regles*, en precisar-ne el significat amb el complement *del testament*; més, encara: no fou ell qui s'inventà aquest procediment per reduir el camp semàntic d'«executar», com es fa palès per la frase *executor testamentari*, que el DCVB documenta el 1363 i el 1475. Cf. el § 11.1. Per a d'altres casos de correccions per mitjà d'un mot massa genèric, cf. els núm. 96, 156, 254, 262 i 294.

Com és natural, el mot *executor*, amb el seu significat tan general, pot ésser exemplificat copiosament en català antic (*Consolat*, *Crònica del Cerimoniós*, *Decameró*, *ACanals*, *AMarch*, *Curial*, són textos dels quals dona mostres el DCVB). Hi hagué alguns intents de fer més popular el mot *executor*: Eiximenis escriu un cop *execudor*; la pensada devia tenir un cert predicament, com ho prova que les *Regles* se'n fessin ressò.

Conclusió. Defensa de la forma general (convenientment concretada mitjançant un complement), contra la forma específicament referida a la funció que designa.

267) «*no pot ser per no pot ésser*»

Ésser i *ser* són les dues formes del verb copulatiu que apareixen al DIEC. La primera, més genuïna, figura en la llengua escrita des dels orígens (ja a les *HomOrg*) i omple, pràcticament sense competència, la tradició literària fins a començos del s. xv. Costa de fer afirmacions sobre la pronunciació antiga de *ésser*; avui [ésa] es conserva al nord-est del domini lingüístic, a banda i banda del Pirineu, i, amb un canvi d'accent, tenim [asè] en balear i altres indrets. Però en la immensa majoria de contrades s'usa correntment la solució monosil·làbica [sé] o [sér]. MOLL [(1932), n. 61, p. 31] forneix informacions de tot el domini lingüístic.

La forma *ser* ja anava difonent-se en textos escrits del s. xv, sens dubte retratant una pronunciació habitual (àdhuc l'acull Ausiàs March). Segurament no té res a veure amb el cast. *ser* (que s'explica partint del ll. *sedere*, resolt en *seer* i *ser*), sinó amb un procés fonètic dins la mateixa conjugació pròpia (com *seré*, *seria*, [es]/*sent*, etc.). La pronunciació que imaginem ([sér] o [sé]) hauria pugnats llargament per aparèixer en la llengua

escrita, i això és el que la regla present condemna. D'altra banda, l'infinitiu *ser* anà guanyant terreny de la renaixença ençà, ja figurà al DGLC de Pompeu Fabra en la primera edició (1932) i avui és defensat i usat per nombrosos escriptors i tractadistes.

Conclusió. Defensa de la forma tradicional, contra una innovació explicable, però mancada de prestigi.

268) «**un hom per un home**» (cf. el núm. 7: «hom per home»)

Les *Regles* reprenen ací el núm. 7, bé que des d'un caire diferent. Allí els dos termes eren *hom* (reprovat) / *home* (recomanat). Per això hi podíem al·ludir a la possible declinació dels derivats del ll. *homo*, *hominis*. S'hi insinuava la duplicitat funcional: *home* (subst.) / *hom* (pron.), però semblava clar que l'autor pensava en el subst. «home» (no en el pron. «hom»).

Ací, en canvi, la norma es refereix a la construcció impersonal del pron. [*h*]om (fr. «on»), normal i corrent des dels orígens fins al *Tirant*; un ús, de més a més, que no fou abandonat en la davallada iniciada al s. xvi. Si avui la presència de *hom* dona un to d'encarcament a un text escrit (i no cal dir si se sent en el llenguatge oral), subsisteix en el parlar popular espontani de certs indrets de l'Empordà, el Gironès, la Garrotxa, el Ripollès i Osona (sobretot entre gent gran). Això prova que la rehabilitació de *hom* de començos del s. xx no mancava d'encert.

La regla present precisa més: ja no es tracta de l'impersonal *hom*, sinó de la frase *un hom*, que n'acompleix pràcticament les mateixes funcions sintàctiques. L'extensió geogràfica de *un hom* supera la del pron. *hom*: ultra les comarques assenyalades per a aquesta forma, la frase *un hom* també se sent a diverses zones del centre de Catalunya. L'autor de les *Regles* no condemna l'ús de l'impersonal; només en critica la forma apocopada, no se sap ben bé per què. Potser es deixa dur pel que ell mateix ha dit en defensa del subst. *home* (núm. 7), malgrat la diferència que hi ha entre els dos casos.

Conclusió. Defensa de la forma considerada més correcta o més etimològica o més prestigiosa, contra la solució aparentment més popular.

269) «**pelegrí per dir peregrí**»

El DIEC admet i defineix els dos mots que són ací objecte de reprovació i recomanació: a) *pelegrí*, *pelegrina* 'persona que fa per devoció un viatge a algun santuari' (i, en relació: *pelegrinatge*); b) *peregrí*, *-ina* 'rar, rarament vist' (i, en relació: *peregrinació*, *peregrinament*, *peregrinar*, *peregrinitat*). Tots són al DIEC. No és fàcil de discernir el sentit amb què l'autor de les *Regles* actua a propòsit d'aquesta paraula. Partim, emperò, de l'etimologia (ll. *peregrinu*), del significat històric (en llatí aquest mot volia dir: 'estranger, viatger', 'ignorant dels costums del país', 'desconegut, extraordinari') i de l'evolució lògica d'aquest significat. L'acció atemporal de *peregrinar* 'anar per terres estranyes, de poble en poble' havia d'ésser anterior a qualsevol *pelegrinatge* 'viatge a un santuari', forçosament lligat a la implantació i difusió del cristianisme.

La dissimilació *r - r > l - r* ja és docum. en llatí epigràfic del s. iv, en el qual es podia llegir *pelegrinu* pel clàssic *peregrinu*. En català antic coexisteixen els derivats de tots dos termes llatins: en els abundosos exemples que recull el DCVB tant es troben *pelegrí* com *peregrí*, amb un cert predomini d'aquell sobre aquest. En canvi, com a antropònim

hi veig dues vegades *Peregrí*, contra un sol *Pelegrí* (JaumeI). No sé si per replicar al veredicte de les *Regles*, el DCVB fa un al·legat a favor de *pelegrí*, forma legítima i avui gairebé única (deixant de banda el *peregrí* ‘rar’, ja esmentat).

Conclusió. Defensa de la forma etimològica com a més noble i prestigiosa, contra un derivat fonètic molt estès i no pas mancat de prestigi, que acabaria imposant-se.

270) «*Secília* per dir *Sicília*»

El nom de l'illa mediterrània, tan present a la història medieval del nostre país, apareix sovint en els textos historiogràfics i a les cròniques. Hom la hi anomena *Sicília*, d'acord amb la nomenclatura clàssica, la tradició i el testimoni d'escriptors i cartògrafs. El DCVB n'insereix algunes variants gràfiques, com *Cicília* (en Eiximenis i BMETGE).

Secília acusa una dissimilació *i - í > e - í*, per la qual la [i] àtona inicial canvia la seva articulació per diferenciar-se de la vocal tònica, també [i]; pertany a un nivell vulgar de dicció.

Conclusió. Defensa de la forma correcta i general, contra un vici de pronunciació, per dissimilació.

271) «*un petit de pa per un poc o un poquet de pa*»

Totes tres expressions són naturals. *Petit* i *poc* són adjectius que, malgrat correspondre a antònims diferents (*gran* o *gros* i *molt*, resp.), coincideixen a l'hora d'expressar una quantitat menuda d'una cosa (en aquest cas, de pa). Pel que fa a *un poquet*, no fa sinó refermar l'exigüïtat d'aquesta mateixa cosa. Les frases *un petit*, *un poc* suposen un procés de substantivació dels adjectius en qüestió.

Un petit presenta exemplificació variada en català antic (RLI, *SetSavis*, Genebreda, CAULIACH). Cf. «*paululum* :: *un petit*» (al glossari llatí-català medieval) [CASAS (1955), p. 150, n. 241]. No es pot pas dir, doncs, que no tingui un nivell decorós. Avui és expressió habitual a Mallorca (definició del DCVB: «un poc, una mica»).

Un poc, així substantivat, apareix a la *Crònica* del Cerimoniós. En altres textos antics es troben locucions que s'hi acosten: «per pocha de ocasió» (RLI), «en una poca d'ora» (JaumeI), «un poc a menjar» (*VidesS*) (*apud* DECat). El DCVB en cita un document de 1523. *Un poquet*, amb aquest sentit, sembla que no apareix a la documentació antiga. La preferència que les *Regles* donen a *un poc* pot ésser deguda al seu antònim (*molt*), que fa la frase «molt (de) pa», més congruent que la que escauria als antònims de *un petit* (*un gran?*, *un gros?*).

Deixant-ne d'altres al marge, les expressions més típiques avui són les quatre següents: *a) una mica*, característica del català oriental del centre i est del Principat; *b) un xic*, sobretot popular a la Catalunya Nova; *c) un poc*, habitual en català occidental i en valencià (on també es diu, indistintament, *una miqueta*), i *d) un petit*, corrent en balear. Totes quatre són emprades en literatura, però sens dubte hi sobresurt *un poc*. Cf. la coneguda *Ronda dels monosíl·labs* de Pere Quart.

Conclusió. Dins un conjunt força ben documentat històricament, defensa de les formes més clarament correlatives de quantitat, contra la que es queda sense correlació en el sistema.

272) «no y puch esdevenir per dir no y puc acertar»

A primera vista, les dues frases en joc manquen de la sinonímia indispensable per a la substitució de l'una per l'altra. Segons el DIEC, *esdevenir* significa, fonamentalment, 'passar d'un estat a un altre', 'alguna cosa, ocórrer a algú', 'un fet, produir-se, ocórrer, succeir' (o sigui que manca del sentit d'encertar). *Encertar*, en canvi (i no *acertar*, com volen les *Regles*), és definit, al mateix DIEC, com a 'fer bé (una cosa), fer-la adequadament'; també 'tocar (algú o alguna cosa) disparant-li un tret, llançant-li un objecte, etc.'. D'aquesta última accepció, el DCVB en diu, d'una manera més explicativa, 'fer arribar un cop o un objecte al punt precís a on l'agent volia dirigir-lo', 'ferir o tocar amb precisió un objecte determinat'. Remarca: el DCVB entra totes dues formes: *encertar*, *acertar*, aquesta com a variant d'aquella; ara bé, si és defensable que *acertar* té un cert regust de castellanisme, d'ara endavant no hi valdrà l'argument de la data tardana de la seva aparició (que Coromines situa cap a l'any 1600, *apud* DECat, s. v. *cert*), perquè les *Regles* l'esmenten, i com a forma recomanada i tot, ja, doncs, a la fi del s. xv. Amb tot, la forma més genuïna (*encertar*) és emprada en català almenys des de la fi de la centúria anterior, si no abans.

Mirem, però, de resoldre el punt cabdal de la correcció present: què autoritza a recomanar la substitució de *esdevenir* per *acertar*? Simplement: que *esdevenir* també tenia en cat. ant. la significació d'encertar' (la qual figura al DCVB com una de les vuit accepcions que hom hi dona per a *esdevenir*). Aquest ús és reiteradament present al *Tirant*, del qual, entre el DCVB i el DECat, es poden reunir alguns exemples probatoris: «qui moltes ne *erra* y n' *esdevé* una, no pot dir totes sien errades»; «levant aquest compte, que si la *encerta*, bé sta, e si la *erra*, així com féu l'altre dia, partir-se-n'ha»; «la pedra que *esdevenia* a l'home, plegat lo metia per terra, per bé que stigués armat»; «ab la unglà a'm arrapada la cara, que si m'agués *encertat* l'ull, quant mal me aguera fet». *Esdevenir* i *encertar* hi conflueixen.

Conclusió. Defensa de la forma més pròpia i més precisa, contra la que, per la seva multiplicat d'altres accepcions, podia crear confusions.

273) «exemple vol dir translats»

274) «exemplar vol dir original, e axemplar vol dir ampliar o extendre»

275) «eximpe o eximpli per exemple»

A) Òbviament totes tres normes es troben íntimament relacionades. Només la tercera (núm. 275) conté una correcció (significa: 'no digueu *eximpe* o *eximpli*, sinó *exemple*); les altres dues són, no correctives, sinó descriptives, i ens fan el servei d'orientar-nos sobre el conjunt de tots aquests vocables. Hi veiem la relació següent: el núm. 275 encloou una regla sobre la paraula *exemple*, el significat de la qual ('glossa', 'símil') resta precisat tant per diferenciació respecte a una homònima seva (*exemple* = *translat*, que vol dir 'traducció', núm. 273), com per la confusió fonètica que sorgeix en un derivat seu (*exemplar*, és a dir: 'modèlic'), en coincidir gràficament amb un altre mot que no té res a veure amb aquell grup lèxic (*axemplar* 'engrandir', pronunciat com el modern *eixamplar*, núm. 274). Assajaré d'explicar-ho satisfactòriament.

El núm. 273 ho expressa clarament: «exemple vol dir» (ço és: 'significa') «translat». *Exemple* (ll. *exemplum*) és una paraula que presenta una remarcable riquesa semàntica (el DCVB li atribueix nou accepcions) i que a l'època medieval es troba docum. força

sovint (*HomOrg*, RLL, JaumeI, Eiximenis, *Passi*, *Tirant*, etc.). Tanmateix, cap de les mostres adduïdes pel DCVB no conté exactament l'accepció de 'traducció', si bé algunes s'hi acosten notablement, com 'exemple, model', o 'exemplar, reproducció, mostra' (pensem només que un «model», una «reproducció» o una «mostra» sovint són expressats en una llengua forana, i ja n'hi ha prou amb això perquè signifiquin 'traducció'). Però la regla present n'és el millor testimoni: és la que ens assegura que *exemple* també tenia el significat de 'traducció' (i equivalia a *translat*). Per la seva banda, *translat* (o *trasllat*), ultra altres accepcions (com 'acció de traslladar', 'còpia', 'comunicació que es dóna a una de les parts litigants'), era emprat amb les de 'traducció', 'versió a una altra llengua' (ho palesa un doc. del s. XIV que cita el DCVB). Era postverbal d'un infinitiu *traslladar*, habitual en català antic i (amb una grafia més llatinitzant: *translatar*) ja apareix a les *VidesS*.

B) El núm. 274 vol precisar que hi ha dos mots diferents que es poden escriure amb les mateixes lletres (i per a subratllar-ne la distinció els transcriu segons la pronunciació d'avui: [egzemplar] / [eixamplar], la qual no deu ésser massa allunyada de la de les acaballes del s. XV). Tant el primer *exemplar* en qüestió (= *original*) com el segon (= *ampliar, extendre*) són antics i es troben ben documentats: aquell, a RLL, Genebreda, BMEtGE, AMarch, etc.; aquest, a RLL, *CostTort*, ACanals, *Spill*, AMarch, etc. Pel que fa a les tres paraules de les quals hom es val per a fer veure que una cosa és el nom (subst. o adj.) *exemplar* i una altra cosa, el verb *axemplar*, només en diré que totes tres (*original, ampliar, extendre*) tenen un bon nombre d'ocurrències, anteriors de bon tros a l'època de les *Regles*.

C) Arribem, per fi, a l'única norma correctiva del grup (el núm. 275): *eximple* i *eximpli* són formes que cal rebutjar, en benefici de la correcta *exemple*. Aquest mot, corresponent al ll. *exemplum*, presentava dos tractaments diferents: el savi (que mantenia la *x* = [ks]) i el popular (que la modificava en la fricativa palatal [x]). Per a aquest doble tractament, cf. el ll. *coxa*, que ha donat en català un mot savi: *coxa* [ks] 'articulació de l'anca' (DIEC) i un mot popular: *cuixa* [x] 'part de la cama des de la seva articulació amb el tronc fins al genoll' (DIEC). En la llengua medieval aviat es difongué força una variant de *exemple* acabada en *-i*, probablement per influx de la frase llatina *exempli gratia*, que podia suggerir que aquesta n'era la forma genuïna (ja en RLL) (*apud* DECat). Així s'expliquen les solucions *exempli, eximpli, eiximpli, eximple*, habituals a l'època; les tres primeres acusen la influx llatí de què parlo, les tres darreres mostren els efectes de l'acció metafònica de la *-i* final sobre la vocal tònica (que es torna *i*); la tercera indica com devia pronunciar-s'hi la *-x-* intervocàlica (ho acabo de dir: com a palatal [x], ni més ni menys que la *x* de *eixam*, derivat del ll. *examen*), la quarta fa veure fins a quin punt s'imposava la terminació més idiosincràtica de la llengua (la vocal *-e*).

D'altra banda, la creixent pressió llatinitzant damunt la llengua tingué ben tost dues conseqüències: *a*) arraconar les formes amb *i* temàtica (i, d'ací, el restabliment de la *-e* final com a vocal de suport) i *b*) reproduir la pronunciació culta de la *x* (com si fos un grup consonàntic: *x* = *cs*), articulació complexa que havia de desembocar en la moderna [gʒ] (ho he insinuat al punt B). Avui aquest tret és general al domini lingüístic, llevat del baleàric (on se sent sobretot quelcom així com [dz]) i de la Plana (on es pronuncia [ejemple]).

Conclusió al núm. 275. Defensa de la forma culta, contra les solucions populars, de tipus metafònic i analògic.

276) «de gom en gom, parlar és de minyons»

Amb aquesta norma se n'inicia un conjunt (núm. 276-284), en el qual les correccions manquen de forma aconsellada com a alternativa a la reprovada (tret d'una, núm. 277); hom les rebutja en bloc, qualificant-les de «parlar de minyons». Cf. el § 11.1.

Pel que fa a la present, *de gom a gom* és una expressió avui corrent a diverses regions de la llengua (sembla que en balear es diu més aviat *de gom en gom*). No enregistrada en reculls lexicogràfics fins a començos del s. XIX. Les *Regles*, emperò, ens la mostren corrent a la fi del s. XV. Corrent i blasnable, per més que no sabem endevinar per què. També apareix en un certamen marià del s. XVII, cf. FERRANDO (1983). Segurament derivada d'una variant del ll. v. **cul[u]mu*, pel clàssic *cumulus*: la *l*, ja prou velar d'origen, n'accentua el timbre en pronunciar-se com a implosiva (-*ul*), per pèrdua de la segona *u* (la posttònica), fins a desaparèixer, fosa en la vocal *o*, també velar (o bilabiovelar); quant a la -*c*-, s'ha sonoritzat com a intervocàlica que s'ha tornat: [degomagom].

277) «vengué a prin-lo prin-lo, per vengué a la ralla o al fil, (parlar és de minyons)»

Trencant l'ús dels núm. 276-284, ací l'autor retorna (potser per distracció) a la fórmula general d'indicar la forma correcta que ha de substituir la rebutjada. Llegeixo la regla al mateix temps com una peça més de la cadena total i com un cas particular d'aquestes nou regles.

El DCVB introdueix l'expressió reprovada (*prin-lo prin-lo*), que considera «adjectiu antic». Aceptció: 'prim, en perill imminent, a punt'. Que devia ésser repetició d'un imperatiu (equivalent a *pren-lo*), ja ho suggeria jo mateix a la primera edició del text (1950), per mitjà del guionet intercalat. L'única mostra que n'ha pogut arregar el DCVB és la present correcció. El DECat, s. v., bé que sense donar-ne dades textuals, hi és més explícit: «*prin-lo prin-lo*, no pas de *prim* sinó de l'ant. *prin*, imperatiu de *pendre* (pròpiament 'estàs a punt d'agafar-lo'), com és evident per a qui sàpiga gramàtica». Tot indica que es tracta d'una locució que no devia transcendir als textos escrits (literaris o no). M'imagino, doncs, que els autors del DCVB hi apliquen llur pròpia definició de *a la ratlla*, que és la forma recomanada corresponent.

En efecte, *a la ratlla* significa 'a la vora, aproximadament' (referit a quantitats) (DCVB). Només n'hi ha, emperò, exemples moderns. Com s'enllaça aquesta locució adverbial d'avui amb la frase quatrecentista *vengué a la ralla*? Tot plegat, rodejat d'incerteses. També [*vengué*] *al fil* manca de documentació i, per tant, se'ns esmuny sense explicació satisfactòria.

Conclusió. Defensa de dues locucions adverbials poc conegudes, contra una altra que coneixem tan poc com aquelles. Si hem de jutjar pel to general de les *Regles* (i pel fet que aquesta concretament es troba dins el grup dels núm. 276-284, tots titllats de «parlar de minyons»), hem d'inferir-ne que la solució refusada era impròpia del llenguatge correcte.

278) «en sopols, (parlar és de minyons)»

Expressió que significa 'aguantant-ne el pes sense que recolzi enlloc' (DIEC) i es troba docum. des de començos de la catorzena centúria (Eiximenis, *Curial*, *Decameró*,

etc.). Avui és viva a l'Empordà, a la plana de Vic i al Lluçanès. També en terres valencianes. No hi ha res que permeti d'atribuir-li un sentit pejoratiu. El DCVB en dona dues altres accepcions: *a* 'en un moment' (en valencià), i *b*) *per sopols* 'de sobte, per sorpresa' (Verdaguer), totes dues ben normals i corrents. No podem imaginar, doncs, per què les *Regles* la proscriuen de la llengua polida.

279) «**rinxo rinxo**, (parlar és de minyons)»

Aquesta expressió deu tenir una relació o altra amb una d'identica, recollida modernament com a pròpia de Mallorca i de Menorca (i, segons que sembla, no pas desconeguda a Eivissa). Hi significa 'amb escassetesa, en quantitat o qualitat insuficient' (DCVB). El mateix DCVB recull les locucions emparentades *anar rinxo-rinxo* 'campar pobrament, amb dificultats' i *venir rinxo-rinxo* 'venir molt just, a penes arribar a una cosa, estar en perill molt imminent d'arribar-hi', ambdues illenques. Sembla que també és corrent en terres valencianes.

En aquest cas, la significació, pejorativa pel contingut (no sabem si també per la forma), podria donar raó de l'actitud crítica de les *Regles*. Afegim-hi que les expressions basades en la repetició d'un mateix nom o d'unes síl·labes denoten més aviat un to vulgar. No sabria dir-ne res més.

280) «**a bocadents**, (parlar és de minyons)»

Una altra expressió reprovada; sembla més popular, i ha perdurat fins avui: el DIEC entra la locució adverbial *de bocadents* 'de cara a terra', que és sens dubte la mateixa. Ja l'emprava BME_{TGE} i se n'esmenten algunes altres mostres del s. xv. Apareix en un glosari llatí-català medieval [CASAS (1955), p. 146], on tradueix el ll. *prostratim*. No és estrany, doncs, que les *Regles* s'hi refereixin. Ací no sorprèn que hom l'atribueixi al «parlar de minyons» (no ens costa d'imaginar uns vailets rebolcats per terra, jugant o barallant-se). En la forma *de bocadents*, avui és bastant corrent en balear.

281) «**en àries**, (parlar és de minyons)»

Una altra locució enigmàtica. Probablement en relació amb el mot *aire*, que presenta diverses deformacions populars (una de les quals, *àrie*, és localitzada pel DCVB a Lleida, Balaguer, Granadella, Riba-roja i Bellpuig). A Menorca s'usa *en l'àrie* (com si fos «en l'aire») amb el sentit d'«en va, debades, inútilment» (DCVB). Devia tenir una connotació de vulgaritat.

282) «**de bell bot**, (parlar és de minyons)»

La propensió a introduir el mot *bell* en una frase devia sorgir de l'entranya popular, i probablement predisposava a reaccionar en contra per part dels qui defensaven una llengua acurada. Sembla provar-ho que, dins les llistes d'expressions criticades com a «parlar de minyons» (núm. 276-284) o «parlar de gent baixa» (núm. 285-290), se'n trobin tres mostres, i una d'elles, dues vegades: núm. 282, 283 (repetida al núm. 290) i 285.

En català medieval no són rares frases d'aquesta natura, en les quals *bell* devia contribuir a intensificar el valor del missatge. En efecte, segons el DCVB, *bell* significa

‘completament’, ‘de manera perfecta’. Avui la presència d’aquesta paraula dins una locució més aviat la fa elegant (*al bell mig, de bell antuvi*, etc.).

En aquest cas concret, el substantiu és *bot* (‘salt brusc d’una persona o animal’), cosa que l’acosta al llenguatge de xicots enjogassats. Com si volgués dir: ‘d’un bon salt’.

283) «bell no res, (parlar és de minyons)»

Frase idèntica a la del núm. 290. Aplicant la definició de *bell* que dona el DCVB (cf. el núm. 282), *bell no res* devia voler dir ‘completament no res’. Tampoc ací no és difícil de veure-hi una mostra del parlar d’adolescents, per exemple fent una juguesca. No sembla docum. en la fraseologia de la llengua.

284) «en estrux, (parlar és de minyons)»

Atès que en cat. mod. existeix l’expressió *en escruix*, seria lògic que el lector m’atribuís un error de lectura, pel qual jo hauria transcrit a tort *en estrux*, en compte de *en escruix*. Si això pensa, és pregat d’acudir al facsímil del text, i veurà que la transcripció és correcta (cf. el § 8.2.2, nota al núm. 284). D’una manera o d’una altra, es tracta del mateix mot, car ací s’ha produït una equivalència acústica ($k = t$), fàcil d’explicar entre oclusives sordes. En tot cas, qui sofrí la confusió de la dita equivalència fou Pere Miquel Carbonell, no jo. En això que segueix, faig el comentari d’aquesta expressió única: *en escruix* (que a les *Regles* és escrita *en estrux*).

El DIEC insereix l’expressió *a escruix* («en un arrendament, en la venda d’arbres d’un bosc, ec., indica que es ven a preu fet i sense reserves»), que, emperò, no sembla correspondre a la del text. També recull *en escruix* («dit del suro no trencat, tal com els peladors l’han tret de l’arbre»), que ja s’hi acosta més. Sobretot amb l’exemple que hi afegeix: «*rompre en escruix*» (‘completament’). Bé que ens manca documentació escrita d’aquesta frase en català antic, almenys la seva presència a les *Regles* ens posa de manifest que a la fi del s. xv era coneguda i emprada. Amb el darrer significat adduït, no som tan lluny d’un diàleg o una discussió «entre minyons».

Recapitulació dels núm. 278 a 284. Referint-nos globalment als núm. 276-284 (expressions o maneres de dir titllades de «parlar de minyons»), sembla que en podem recollir: *a*) el to col·loquial (que les allunya de la llengua comuna i que, en no ésser enregistrades en textos literaris, fa que les *Regles* permetin de retrotraure remarcablement la primera datació d’algunes); *b*) el contingut (que hom no ha pouat del vocabulari elevat o abstracte, sinó d’aspectes materials de la vida quotidiana), i *c*) les repeticions d’una mateixa forma (que en subratllen el caràcter popular). En suma, s’hi fa el retret que els qui així s’expressen no parlen amb propietat.

285) «de bell nou, parlar és de gent baixa»

Amb aquesta norma comença una nova sèrie de correccions (núm. 285-290), en cap de les quals no s’esmenta la forma recomanada en comptes de la condemnada, però totes elles queden desautoritzades amb el qualificatiu genèric de «parlar de gent baixa». Cf. el § 11.1.

Pel que fa a la regla present, hom hi critica l’expressió *de bell nou*. Es tracta d’una frase que en els nostres dies gaudeix d’un prestigi ben reconegut, que empren escriptors

acurats i que és popular i arrelada a les Illes. A la mateixa època de les *Regles* devia ésser presa en consideració, com ho mostra que figuri al *Liber*: «*de bell nou* :: de integro» (els diccionaris llatins tradueixen *de integro* per *de nou*, *de nova planta*, sense cap desqualificació). És difícil d'imaginar per què la locució és posada en entredit.

286) «**de bat en bat**, (parlar és de gent baixa)»

Postverbal de *batre* (cf. *baterell* 'lloc on bat el vent, el sol, la llum, la pluja, etc.'). Ha fet fortuna en algunes expressions, com *al bat del sol*, que apareix en diversos autors moderns, i sembla tenir un abast geogràfic força estès. També la frase que ara comentem (que és *de bat en bat* o *de bat a bat*, presumiblement aquella més antiga que aquesta). Nogensmenys, el DCVB, que en dóna tres exemples d'autors moderns, només pot aduir-ne el testimoni de les *Regles* per a la llengua anterior a 1500. Avui es diu d'una porta (o finestra, etc.) completament obertes. És probable que ací tingui el mateix significat. Costa d'imaginar per quina raó hom en criticava l'ús.

287) «**sots cayre**, (parlar és de gent baixa)»

Sens dubte en relació amb *sotscaire*, paraula pròpia dels parlars baleàrics: com a 'accident desgraciat, contrariat', la defineix el DCVB, que l'atribueix al mallorquí. Té l'aparença d'un compost (*sots* 'sota' + *caire* 'cosa cantelluda, que pot fer mal'). Segurament no té res a veure amb el cast. «socaire», del vocabulari marítim (malgrat que el DCVB en localitza a Menorca una accepció que s'hi acostava). Fa l'efecte d'un mot antic, però no n'existeixen mostres en la llengua medieval; per això en deu ésser exemple únic. Tampoc no és fàcil d'escatir per què és desqualificat.

288) «**tripajoch**, (parlar és de gent baixa)»

Variant formal de *tripijoc* (que el DIEC defineix com una «situació embullada i moguda»). Una vegada més, trobem un mot del qual no disposem de documentació antiga; també ací l'exemple de les *Regles* és el primer que se'n pot presentar. Cosa curiosa: LABÈRNIA (1839), que en dóna una definició detallada i exemplificada amb frases, l'introdueix sota la forma *tripajoc*, justament la que les *Regles* reproven. Cap a la fi del s. XIX el mot surt en diverses peces escrites, més aviat de to popular (un to que devia haver-lo acompanyat sempre), i el DCVB en comença la llista de testimonis textuals amb una citació de Narcís Oller. Sembla un compost d'origen faceciós.

Continuem sense dades que ens puguin explicar per què aquest mot ha d'ésser reprovat. Potser pel seu caràcter pintoresc i connotat?

289) «**acabalsat**, (parlar és de gent baixa)»

Sembla que la paraula *acabalsat* (almenys amb aquesta forma gràfica) no havia estat docum. fins ara en català. Es tracta d'un mot pertanyent al grup semàntic de *cabal*, que, segons el DIEC, significa 'hisenda, béns' (en plural, 'diners') (i també 'quantitat de fluid que, per unitat de temps, travessa una secció del conducte pel qual circula', però no crec que aquesta sigui l'accepció en què el terme s'entén ací, sobretot pel procediment morfològic d'obtenció del derivat). En efecte: *a*) el prefix *a-* només s'ha aplicat en català al primitiu *cabal* quan aquest tenia la significació de 'béns o riqueses' (cf. *acaba-*

lar ‘aplegar (riqueses, cabals)’, en el mateix DIEC); *b*) tal com figura a la regla present, el derivat *acabalsat*, ultra el prefix *a-* que acabo d’esmentar, ha estat forjat damunt el plural (*cabals*), com es veu perquè n’ha conservat la *s* (esdevinguda interior) (i ja hem dit que el mot *cabals*, així, en plural, significa ‘diners’).

Si la disquisició precedent és encertada, *acabalsat* seria un veritable paral·lel de *acabalat* (= *a-cabal-at*), amb l’única diferència que el punt de partença no seria el singular (*cabal*), sinó el plural (*cabals*) (= *a-cabals-at*). Aleshores, el nou derivat no tindria res a veure amb *descabalsar*, del qual informen (i de maneres no coincidents) el DCVB i el DECat.

Per què hom desqualifica *acabalsat*? Penso en dues explicacions possibles (diferents, però no contradictòries).

a) El mot podia ésser difós entre persones de classes indigents, referit (i en oposició) als poderosos i «acabalats»; n’hi hauria prou de constatar-ne aquesta provenença perquè fos atribuït a la «gent baixa».

b) Tenint en compte que *cabal de sang* (o simplement *cabal*) vol dir també ‘bestiar, ramats’ (*apud* DECat, també al DIEC) (significació ben viva avui al camp i a la muntanya, especialment cap al Pirineu), un *acabalsat* (per «acabalat» que fos) podia ésser titllat de *pagerol*, és a dir ‘de persona que té les maneres poc distingides’.

290) «**bell no res**, (parlar és de gent baixa)»

Reproducció exacta del núm. 283. Remeto el lector al breu comentari que n’he fet allí. Aleshores hom l’atribuïa al «parlar de minyons», ací es tracta del «parlar de gent baixa». Però els matisos no devien allunyar-se gaire l’un de l’altre, i la coincidència entre ambdues correccions no fa sinó confirmar-ho.

Recapitulació dels núm. 285 a 290. Com ho he fet en concloure la sèrie de correccions núm. 276-284, ara voldria referir-me globalment als núm. 285-290 (expressions o maneres de dir atribuïdes al «parlar de gent baixa»): *a*) ambdues sèries presenten una similitud remarcable (i fins i tot una mateixa locució és desqualificada en totes dues); *b*) tractant-se de maneres de la llengua parlada (poc recollides en la literatura escrita), també ací el percentatge de paraules la primera documentació de les quals recula substancialment (gràcies a les *Regles*) supera força la mitjana; *c*) en general, les paraules d’aquesta sèrie són més corrents que les de la sèrie anterior (potser només podríem esmentar un cas de mot connotat, núm. 288), i *d*) ací no es donen les expressions a base de formes repetides (que veïem als núm. 276-284), les quals accentuaven el to col·loquial i vulgar de les locucions reprovades.

291) «**reyna e regina**, tot se pot dir; mas lo vulgar català e valencià és dir **reyna**, car **regina** no’s diu sinó en cobles o per troncs per los predicants la paraula de Déu, com ara: O Regina del Cel»

En realitat, ací l’autor de les *Regles* ja ens dóna la feina feta: qualsevol persona que avui hagi de comentar els usos dels mots *reina* i *regina* vindria a dir el mateix que ell. Per aquesta raó els diccionaris fan sinònimes les dues paraules. *Rei* i *reina* són derivats hereditaris dels mots ll. *rege[m]* i *regina[m]*, resp., forneixen els significants més generals per a designar qui està investit de reialesa i s’empren en tots els registres, àdhuc els més elevats (*Rei* o *Reina del Cel*). En canvi, ara ja només en gènere femení, *regina* és la

forma sàvia presa directament del llatí (i cara als medis eclesiàstics i notariais), la qual resta reservada, segons les *Regles*, per als usos poètics (*en cobles*) i religiosos (*per trones*), com en l'exemple de *Regina del Cel*.

Altrament dit: el text insinua que determinats mots (com ara *regina*) són propis d'un registre particular i, per tant, que el «bon ús» de la llengua selecciona, entre termes igualment correctes (*reyna* i *regina*), el que sembla més apropiat per a una circumstància determinada [cf. NADAL/PRATS (1996), p. 583-584]. En aquest cas, l'autor es refereix, doncs, als usos religiosos en ocasions solemnes (*per trones*); d'ací la precisió que posa la paraula *regina* en boca dels «qui prediquen la paraula de Déu». Quant als usos poètics, aquests també solien implicar un registre elevat de l'expressió (*en cobles*).

En la llengua antiga totes dues formes es troben amb força i vitalitat. *Reina* apareix en textos de tots els autors i podem creure que devia ésser originàriament la més corrent en la llengua parlada. RLL prefereix *regina* a la majoria de les seves obres, sobretot en tractar-hi temes religiosos, però també es val sovint de *reina*, àdhuc referint-se a la Mare de Déu (DECat, s. v. *rei*). Semblantment es comporta Eiximenis. El DCVB inclou exemples de *reina* (RLL, *Crònica del Cerimoniós*, BMETGE, VFerrer) i de *regina* (RLL, JaumeI, *Scachs*). Dintre aquest doble ús, cal remarcar que en català la forma sàvia *regina* assolí unes elevades cotes d'extensió i de popularitat, molt per damunt de les altres llengües veïnes seves, com es palesa per les seves abundoses ocurrencies en el cançoner popular (sense que aquest desconegui el sinònim *reina*). Avui la forma *reina* és emprada pertot arreu, a tots els nivells.

Ultra contenir un veritable comentari (com ja ho he subratllat abans d'iniciar el meu), aquesta regla dóna peu a dues altres remarques importants.

a) Sembla acollir la idea que el «bon ús» de la llengua «no es mou entre bo i dolent d'una manera absoluta, sinó que ha de posar-se en relació amb cadascun dels registres que conformen la llengua», com ho diuen NADAL/PRATS (1996), p. 583, a propòsit d'aquesta regla. Per cert, Abelard Saragossà havia anat més enllà, en comentar-la: «[la regla del núm. 291] diferencia entre la llengua parlada comuna i general i una llengua sectorial, la de l'església, i això sense jerarquització entre els dos nivells» [SARAGOSSÀ (1988), p. 80]. Jo només hi faria una postilla: el *sector* al·ludit no seria «l'Església» solament, sinó el «món de la cultura» (cf. la frase «*regina* no's diu sinó en *cobles* o *per trones*», de la qual diríeu que no fa distinció entre *trobadors* i *predicants*). Sigui com sigui, ací queda posada la qüestió de les *Gruppensprachen*.

b) A més, la regla present conté la menció conjunta de les dues modalitats de la llengua («lo vulgar *català* e *valentià*»), com essent una sola llengua, com ho confirma la concordança en singular (*lo vulgar*). Si no, gramaticalment hauria hagut de dir *«los vulgars *català* e *valentià*». L'autor en parla com d'una llengua amb dues denominacions, situació que s'ha arrossegat fins avui. No cal dir que *vulgar* no té ací el significat pejoratiu de 'mancat de distinció' sinó el neutre de 'corrent, propi del llenguatge parlat, no literari ni afectat' (cf. el núm. 203, que reforça aquesta manera de veure, quan recomana de reemplaçar la frase *parlar en pla* per *parlar en vulgar*). Cf. també el títol del famós llibre de Pietro BEMBO, *Prose della volgar lingua* (1525), del qual parlem més avall (§ 17.1).

Conclusió. Separació de les dues formes segons el registre adoptat: *reina*, que es pot fer servir a qualsevol nivell, enfront de *regina*, que és pròpia i exclusiva dels usos elevats. Ambdues igualment correctes.

292) «contendre per dir contenir»

Amb els dos verbs d'aquesta regla (*contendre* i *contenir*), tornem a trobar-nos en una situació delicada, per tal com les significacions fonamentals d'ambdós verbs ('lluitar' i 'incloure', resp.) difereixen prou perquè se'ns faci difícil de justificar la correcció. En efecte: *contendre* (docum. a partir de la fi del s. XI en juraments feudals, recollits a DECat, s. *v. tendre*) prové del ll. *contendere*, que significava 'esforçar-se', 'lluitar'. Actualment el DIEC en diu: «disputar, lluitar amb un altre, contendir» (cf. *contendent*). Aquesta és, doncs, la forma que les *Regles* proscriuen i que recomanen de reemplaçar per *contenir*. Per la seva banda, *contenir* deriva del ll. *continere*, es troba en un doc. de la segona meitat del s. XIII i sempre ha estat un verb més usat i més diversificat en les seves accepcions; avui aquestes són: 'tenir, incloure, dins seu', 'constar (d'un nombre de parts o d'elements)', 'impedir que una cosa surti dels seus límits' i, com a verb pronominal, 'contenir els sentiments propis (especialment la còlera)' (DIEC). Ho torno a dir: atesos els significats fonamentals corresponents ('disputar' / 'tenir dins seu'), costa d'entendre la substitució propugnada, car implicaria modificar el contingut del missatge.

Potser només hi ha una manera d'entendre la regla. I és en el camp gramatical. Presuposos l'existència de persones que ignoraven la diferència de significats entre tots dos verbs o que, per llur semblança fonètica, en trabucaven o en confonien les formes; aquestes persones, seguint el model de certes neutralitzacions (com l'imperfet d'indicatiu *venia*, que tant ho és de *vendre* com de *venir*), podien atribuir erròniament formes d'un dels dos verbs als paradigmes de l'altre i creure a tort que *contendre* era una forma possible de *contenir* (com, per exemple, avui *tindre* ho és de *tenir*). La regla els cridava l'atenció.

Conclusió. Defensa de la forma correcta, contra una deformació analògica de la morfologia verbal, traduïda en un canvi de conjugació.

293) «papeyó per pavelló o papelló»

En aquesta ocasió la regla és formulada, no amb una sola mostra de la solució fonètica correcta (que és el procediment habitual), sinó presentant-ne dos exemples (*pave-lló* i *papelló*), com si hom volgués insistir en la necessitat de corregir el defecte en qüestió (pronunciar *y* en compte de *ll*). A més, la presentació conjunta dels dos exemples dona peu a recollir una altra anomalia, que no deixarem de prendre en consideració.

L'objectiu fonamental de la regla és, doncs, la condemna de la pronunciació ioditzant de la palatal lateral sonora *ll*. La preocupació per corregir aquesta pronunciació no és nova a les *Regles*: ha estat objecte dels núm. 146 («fiyol per fillol») i 147 («tayar per tallar, e mil semblants») i el núm. 304 s'hi referirà indirectament. Tanta insistència palesa la gravetat que l'autor atribuïa a aquest tret fonètic viciós i les seves ganes d'extirpar-lo de la societat parlant. La pronunciació d'aquests mots amb *y* era pròpia d'unes contrades del català oriental i dels parlars baleàrics, i havia quedat enregistrada amb la grafia *yl* a diversos manuscrits (*vide*, abans, els núm. 146-147).

Com ja ho hem insinuat, en la redacció material dels dos exemples adduïts, l'autor ha sofert un error: en lloc d'escriure les dues formes reprovades que ell tenia a la testa, n'ha escrita una de sola (*papeyó*), i aleshores l'ha enfrontada a les dues correctes: *pave-lló* i *papelló*. I no sembla haver-se'n adonat. Calia dir: «[paveyó o] papeyó, per pavelló o papelló [resp.]»; o bé: «[paveyó] per pavelló, papeyó per papelló».

Ara bé, penso que aquest error va més enllà. Les paraules que alguns pronunciaven incorrectament eren *pavelló* i *papalló*. En contraposar-les a una sola forma reprovada (*papeyó*), qualsevol lector de les *Regles* podia creure que, per a referir-se a un 'edifici aïllat (en un jardí o parc)' (que ell pronunciava a tort dient-ne *papeyó*), havia de corregir-se dient *papelló* (quan, si així ho fes, tothom entendria que pensava en 'l'adult dels insectes lepidòpters' o 'papallona'). I tot hauria vingut per consignar els dos termes correctes units per la partícula disjuntiva *o* (que també indica equivalència).

La clau d'aquest embolic lexicogràfic rau en l'origen comú dels mots *papalló* (o *papallona*) i *pavelló*. L'ètim n'és el ll. *papillone*, que volia dir 'papallona', però que, per analogia de forma, també designava 'tenda de campanya'. Pel que fos (no hem d'entrar-hi ara), aquesta paraula tingué dos tractaments: *a*) amb el significat de 'papallona', fou objecte d'una reduplicació de la primera síl·laba (*pa*), per la qual cosa no sofrí la sonorització de la *p* intervocàlica (i aquesta consonant romangué en *papalló* o *papallona*); *b*) amb el primitiu significat de 'tenda de campanya', es diversificà (fonèticament i semànticament): 1r) en fonètica, mantingué la *p*, solució més documentada en català antic, o la sonoritzà en *b*, feta *v*, de la qual tampoc no manquen testimonis medievals; mantingué la *a* intertònica o la tancà en *e*; 2n) en semàntica, de 'tenda de campanya' passà a tenir el valor de 'dosser' i, sempre per analogia, un dia es convertiria en el mod. *pabelló* 'construcció peculiar'. Per a processos cronològics i exemples, cf. DCVB i DECat, *s. v. papallona*).

Conclusió. Defensa de l'articulació palatal més estesa, contra un tret que hom considera vici de pronunciació. Des del punt de vista geolingüístic, defensa de la solució comuna, contra un dialectalisme del nord-est de Catalunya i dels parlars baleàrics.

294) «*somada* per *càrrega*»

Ambdós mots són al diccionari. Ambdós són antics i es refereixen al transport, però els diferencien tres elements: l'abast de la significació, la tradició històrica dels usos i la localització geogràfica.

a) Comencem pel significat: *càrrega* és definit com 'allò que es posa sobre alguna cosa per a ésser transportat'; per la seva banda, *somada* vol dir 'càrrega d'un animal de bast' (definicions del DIEC). És ben clar que *càrrega* és el gènere i *somada*, l'espècie. Una vegada més (cf. els núm. 96, 156, 254, 262 i 266), les *Regles* donen prioritat a un mot de significat més general, tot recomanant d'abandonar-ne un altre, que podria fer més precís el missatge. Sobre aquest punt, cf. el § 11.1. Potser hi han intervingut els altres dos elements al·ludits: la història i la dialectologia. Examinem-ho.

b) En els orígens romànics, *somada* ja és documentat en un inventari llatí de la fi del s. x i en els s. xii, xiii i xiv apareix amb gran profusió (cf. DECat, *s. v.*); bé que no tan antic, *càrrega* (generalment escrit *carga*) no deixa tampoc d'ésser freqüent, sobretot a partir del s. xiv. Tant *somada* com *càrrega* (potser més aquell que no aquest) van adquirint lentament un nou significat: 'unitat de mesura', 'quantitat fixa d'una cosa' (que es desprèn de la mateixa idea de 'matèria transportada'). Ignorem si aquest matís pogué pesar en redactar la regla present, que havia d'establir la jerarquia entre ambdós significants (*somada* i *càrrega*) i l'únic significat primitiu ('càrrega, sobretot d'un animal').

c) *Somada*, que era molt general en català medieval, sense trigar anà quedant bon xic arraconat en els parlars orientals, on aviat esdevingué desuet, bé que no inexistent

del tot (actualment el parlar barceloní n'ha ben prescindit); avui *somada* és d'ús normal i corrent a les Illes (en mallorquí i en menorquí) [cit. a COLÓN (1976b), p. 156].

Conclusió. Defensa de la forma més comuna (i de significat més general), contra la forma pròpia d'un àmbit geogràfic particular (i de significat restringit). Això implica que, des del punt de vista dialectal, hi és reprovada la forma balear i també d'altres parlars.

295) «davallar per baxar»

Davallar i *baixar* són paraules antigues en la llengua. RLL, per exemple, les fa servir totes dues. Val a dir que totes dues recolzen en adverbis de lloc essencials (*avall* o *davall* i *baix* o *a baix*) [cf. VENY (1960), p. 49]. I tant *davallar* com *baixar* tenen una magnífica tradició d'ús en els escriptors medievals. Heus-ne ací algunes mencions que en fan el DCVB i el DECat: *a) davallar* (o *devallar*) hi són documentats, entre d'altres, a RLL, JaumeI, Muntaner, *Crònica del Cerimoniós*, BMEtGE, *Decameró*, VFerrer, *Spill*, etc.; *b) baixar*, a RLL, JaumeI, Eiximenis, Reixac, VILLENA *VitaChr*, etc.

Pel que fa a la freqüència relativa entre els dos verbs en qüestió, el lector de textos medievals té la impressió que *davallar* s'hi troba més sovint que *baixar*. Aquest darrer verb, no debades molt estès en el vast territori que formen el galloromànic i l'iberoromànic, havia anat adquirint un alt predicament, sobretot al Principat, que en definitiva explica que l'autor de les *Regles* acabés preferint-lo a *davallar*. Com sabem, proscriu a les *Regles*, *davallar* és emprat per Gassull a *La brama dels llauradors* (v. 13), com a terme del relat (§ 5.1).

En l'actualitat, bé que *davallar* no sigui desconegut enlloc, els seus usos es distribueixen així: *a)* ha perdut la qualitat de verb d'ús corrent, a la major part del Principat i així mateix al Rosselló; *b)* al País Valencià es fa servir molt, però també s'hi sent *baixar*; *c)* per fi, *davallar* es manté amb normalitat a les Illes Balears (on, tanmateix, el seu terreny no deixa de trobar-se amenaçat pel mateix sinònim). Cf. VENY (1960), p. 22.

Conclusió. Defensa de la forma que, emprada des dels inicis, tendia a consolidar el seu ús com a terme habitual, en contra de la forma que havia predominat tradicionalment. Des de l'angle de la dialectologia, defensa de la forma que refermava al Principat, en contra de la que caracteritzava els parlars valencians i baleàrics.

296) «setrot o pitxer per jarro»

Heus ací tres mots de significats íntimament emparentats, però que sovint apareixen separats per diversos criteris. Ho palesen certes característiques fonamentals, com les formes dels objectes, llur capacitat de contingut, els materials de què son fets, la destinació que se'ls dóna, etc.). Ho corrobora, encara, la geografia dels territoris on són usats. Tanmateix, als diccionaris s'estableix tot seguit sinonímia entre tots tres objectes (o amb altres recipients semblants); aleshores, tenint en compte que *gerro* (equivalent a l'antic *jarro*) és el terme més general, és lògic que tant *setra* com *pitxer* siguin definits al DIEC com a sinònims de *gerro*, mot que s'ha convertit en el referent dels altres dos.

En cap cas els tres noms no són mostres de derivats per via popular de sengles ètims llatins: en principi tots tres són estranys al sistema lèxic originari de la llengua (*setrot* i *jarro* són arabismes; *pitxer*, manllevat a una forma galloromànica que explica el fr. *pichier*, d'origen obscur), si bé cal afegir que tots tres hi foren incorporats de bona hora, de manera que tampoc no els podem titllar d'intrusos ni de nou vinguts (cf. DCVB, DECat,

s. v. setra, pitxer, gerra). Al contrari: *a*) per més que de *setrot* sembla que el testimoni més antic que es pot adduir és aquest de les *Regles*, el mot no deixa de pertànyer al grup de derivats catalans de l'àrab *satl* 'mena de galleda amb una nansa', els quals, sota la forma de *setra* o *sitra*, ja es troben als manuscrits de RLL i diversos documents del s. XIII; altres peces de la mateixa família són *setrina*, *setriner*, *setrill*, *sitrot*, etc. (el DCVB fa de *sitrot* un pejoratiu de *sitra* i el documenta el 1546); *b*) semblantment, el segon arabisme d'aquesta regla (*jarro*) forma part dels derivats de l'àrab *garra* (pr. aprox. [tjarra]) que, amb les solucions fonètiques de *gerra* i *jarra*, figuren com a mots catalans a partir del s. XIII i són emprats en tota mena de textos, literaris i no literaris (ACanals, *Eximplis*, VFerrer, *Curial*, BUSAN, OPOU); *jarra* és documentat fins al s. XIV, però més tard, quan *gerra* es generalitza, apareixen les dues variants *gerro* i *jarro* (el testimoni més antic del qual és també el d'aquest núm. 296); *c*) per la seva banda, *pitxer* fa així mateix acte de presència per obra de RLL i documents del s. XIII, i forneix igualment bon nombre de mostres (*Eximplis*, *Partinobles*, *Decameró*, *Tirant*, BUSAN, OPOU). Podem, doncs, afirmar que *setrot*, *pitxer* i *jarro* són peces genuïnes del patrimoni lexicogràfic comú.

A grans trets, la distribució geogràfica actual d'aquests tres termes és la següent: *a*) *gerra* i *gerro* (que en certa manera representen l'antic *jarro*, avui inexistent) són els més generals i es troben pertot arreu del domini lingüístic; *b*) *sitrot* (afí a *setrot*) fou característic de les comarques gironines, i ho corrobora el testimoni que en dona OPOU (a més, el DCVB recull *setrot* a Valls, com a 'gerro per a tenir-hi aigua', i el DECat enregistra el mateix mot, recollit oralment a Vilafranca del Penedès en una data tan recent com 1955); *c*) *pitxer*, no desconegut al Principat (on té, emperò, un significat particular), és propi del País Valencià i de les Illes, i hi és abundantment citat en la fraseologia i en dites populars.

Conclusió. Defensa de la forma més arrelada, més estesa i de significat més general per a tot el domini geogràfic de la llengua, contra formes d'àmbit més reduït i, des d'un punt de vista onomasiològic, massa diversificades en disseny, cabuda, material i destinació. Dialectalment, refús de formes d'extensió i ús regionals.

297) «circa ha dos anys per cerca ha dos anys»

Circa és una preposició llatina que regeix acusatiu i que era emprada amb el significat de 'prop' (en els matisos de proximitat, acostament, etc.), tant referida a l'espai com al temps. Ex.: *circa mediam noctem*. Expressada en llatí, no ha deixat mai d'usar-se en textos i documents erudits escrits en català (així: «ca. 1410» vol dir 'pels volts de l'any 1410'). El DCVB insereix mostres de *circa* de 1491 (ALBERTG) i de 1492 (CAULIACH), de l'època de les *Regles*, i un altre del s. XVIII.

En aquesta regla, que ja és un exemple, hom ha traduït literalment al català la prep. llatina *circa* (que ha esdevingut simplement *cerca*), tot conservant-ne la construcció. Es tracta d'un ús més aviat rar, i que no es mou, en tot cas, del tipus de llengua erudita o científica. N'és típic l'exemple següent, de Pere Miquel Carbonell: «se n'anà tothom a dinar *cerca* dues hores» (*ExJoanII*), citat al DCVB, *s. v. cerca*. Hi figuren cinc altres exemples, entre *ParisV* (1495) i un doc. de 1523.

Aquesta norma trenca l'hàbit de les *Regles*: contràriament a allò que aquestes propugnen (llatinitzar, elevar el nivell), ací reproven la solució llatina, amb la intenció de trobar una expressió genuïna en llengua catalana.

Conclusió. En una actitud nova respecte a la tònica de les *Regles*, defensa d'una expressió catalana, contra el seu equivalent llatí, que hom considera desplaçat.

298) «*sebrero per sombrero*»

Aquesta correcció, que ací troba el seu lloc en la composició general de les *Regles*, fou repetida, després que el text fos acabat de redactar (i ignorem amb quin objectiu, cf. el § 10.5), al començament absolut del text, de manera que, en una transcripció topogràfica, hi ocupa el primer lloc. Cf. el núm. 1.

Es tracta d'un castellanisme, adoptat, sense canvis, de *sombrero*, mot que és, al seu torn, un clar derivat de *sombra*. A propòsit, potser cal dir uns mots sobre *sombra* en català: *a*) l'opinió més estesa el considera així mateix pres del cast. *sombra* (cf. «castellanisme freqüent però inadmissible», llegim al DCVB, de la documentació del qual es desprèn que, si bé emprat al *Curial* i en VFerrer, era més aviat rar encara al s. xv); *b*) Coromines (DECat, s. v. *ombra*) en nega el castellanisme i defensa que l'adopció d'una *s-* inicial (ll. *umbra* > cat. [*s*]ombra) seria el resultat de certes correlacions (paral·leles entre ambdues llengües, però també espontànies en cadascuna d'elles, del tipus *sol i ombra, solana i ombria*) (cf. DCELC, s. v. *sombra*, «alteració de *umbra*»), amb l'única diferència que en català la forma amb *s-* no s'hauria generalitzat tant com en castellà o portugués.

Però la forma que ací ens interessa és el derivat *sombrero*. Aquest, sí que és un indiscutible castellanisme del català. La innovació que suposaren el cast. *sombrero* i el port. *sombreiro* s'enfronta a la família del ll. *cappellus* (que ha donat derivats en català, occità i francès) (DCELC, s. v. *capa*). I bé, la presència de *sombrero* a les *Regles* prova que aquest mot ja devia usar-se poc o molt cap al tombant de la centúria: curiosament, BUSAN insereix *ombrero* i *sombrero*, i el DCVB esmenta tres exemples d'aquest en dates molt poc posteriors (de 1505, 1515 i 1537). L'autor de la regla present no fa escarafalls davant un forasterisme d'aquesta naturalesa: hom hi corregeix la *e* per la *o*, i això és tot. Tampoc no denota cap preocupació purista l'ús de *roïdo* (per *soroll*), cf. el núm. 318. L'ús de *sombrero* no devia ésser detonant al darrer terç del s. xv (al costat dels seus sinònims genuïns *barret* i *capell*, certament força més emprats que aquell). La *brama* de Gassull insereix *capell* i no *sombrero* (cf. el § 3.2, v. 196: «no us cal *capell*»). Per a *capell*, vide VENY (1959), p. 36-37. Remarquem, d'altra banda, que la presència de castellanismes o expressions de la llengua veïna dins les *Regles* és molt exigua (cf. el § 11.2.6). Cf. també el § 16.4.

Dediquem un moment a la correcció pròpiament dita. La forma proscriu resulta de l'assimilació *o - é > e - é* (per la qual la vocal àtona inicial del mot *sombrero* cedeix davant la vocal tònica *é*, que té més força articulatòria, i es converteix en *e* (*sem-*). Hom recomana de restablir la forma comuna *sombrero*.

Conclusió. Defensa de la forma corrent, contra un vici de pronunciació. No s'hi defensa cap solució catalana genuïna.

299) «*culgar per colgar*»

L'infinitiu cat. *colgar* és un derivat evident del ll. *collocare*. Aquest verb, sobretot amb el significat de 'ficar-se al llit' (i també de 'tapar el foc amb cendra'), era extremament popular en la llengua medieval i és emprat abundantment als textos escrits (apa-

reix a RLL, *VidesS*, Desclot, JaumeI, BMEtGE). També dit, no sense una certa connotació, de 'pondre's (el sol)', 'enterrar', etc. Amb el temps el seu ús s'ha anat afeblint, llevat de les Illes Balears i l'Alguer, on conserva la vitalitat de sempre. Però el seu arrelament antic explica la deformació del top. *Sant Cugat* (per ex.: del Vallès), que en medis populars es deia *Sant Culgat*, docum. l'any 1599 (*apud* DCVB), i que s'ha conservat viu almenys fins cap als anys trenta (jo mateix ho havia sentit, dit en to irònic o de broma). I, segons el mateix DCVB, la frase *anar a Sant Culgat* significava 'anar a dormir' (i així es deia a la plana de Vic, al Vallès i al Penedès). Sens dubte, el lloc de referència era Sant Cugat del Vallès, per notorietat històrica i artística, però la dita també podia al·ludir a les altres poblacions del mateix nom: Sant Cugat del Racó (Bages) o Sant Cugat Sesgarrigues (Alt Penedès).

Aquesta correcció és notable, perquè vol assegurar la pronunciació dels parlars occidentals (que distingeixen *o* i *u* àtones), enfront la igualació *o* = *u*, que en fa el català oriental peninsular. Pel que fa a la llengua escrita, hom hi recomana la grafia etimològica.

Conclusió. Defensa de la distinció entre les vocals àtones *o* i *u*, característica dels parlars occidentals (i també de Mallorca), contra la confusió de sons i de grafies típica del català central.

300) «pobre de rey per pobre rey, e semblants»

Heus ací un aspecte de sintaxi encara mancat d'informacions que permetin d'assajar la síntesi més elemental. Com a punt de partença, recordem que s'esdevé en la llengua moderna. En les frases exclamatives, la construcció de «nom que expressa la qualitat + l'individu (al qual aquesta s'aplica)» pot fer-se: *a*) amb la prep. *de* + l'article (*el, la*, etc.) (*pobre del rei*), o *b*) sense preposició (*pobre rei*). En canvi, l'enllaç mitjançant únicament la preposició només s'aplica quan el règim de la preposició és un pronom personal (*pobre de mi, pobre d'ell*). Això mostra que l'expressió *pobre de rei* no encaixa en cap dels dos tipus exposats. En aquest sentit, la regla present (que la critica) ja estaria justificada per raons d'estructura.

Afegim-hi que en la llengua medieval la distribució de formes i funcions no era tan clara com pot ésser-ho avui. D'altra banda, la intercalació de la prep. *de* hi era molt freqüent, i el DCVB es fa ressò de mostres espigolades a RLL, Muntaner, Eiximenis, *Tirant*. Sembla que els usos sovint es resolien segons que la frase fos exclamativa o enunciativa. El mateix DCVB transcriu aquest exemple lulllià: «en axí lo meu mesquín *de* cor, dia e nit és nafrat».

Conclusió. Defensa de la construcció correcta des del punt de vista estructural, contra la que sembla resultat d'una confusió entre l'ús prepositiu (*del*) i l'ús absolut (\emptyset).

301) «va tot sol per va sol»

Sorprèn de veure condemnada una frase que no fa sinó emfasitzar la que la mateixa regla ja considera correcta. *Tot sol* és, doncs, una forma intensiva de *sol*, que ja apareix docum. en textos antics i se'n citen mostres de RLL i de BMEtGE (DCVB). És enregistrada al glossari llatí-català medieval: «*solitarie* :: *tot solet*» [CASAS (1955), p. 149, n. 204]. Segons el mateix DCVB, la solució reforçada *tot sol* és l'única que s'usa a Mallorca i a Menorca, «on no es diu mai *camina sola*, sinó *camina tota sola*». Potser el mòbil d'aquesta regla és de descarregar les formes connotades o simplement un afany de simpli-

ficar. En tot cas, no seria la primera vegada que aquesta actitud simplificadora apareix a les *Regles*. Cf. el núm. 303.

Conclusió. Defensa de la construcció més primària i més objectiva, contra la que representa una càrrega expressiva, considerada innecessària.

302) «**abor per vapor**»

Totes dues paraules s'expliquen pel ll. *vapore[m]*. *Vapor*, en tant que mot savi, ha conservat la consonant intervocàlica *p* del llatí com a sorda, sense sonoritzar-la en *b*, com ho fan els mots hereditaris (cf. *nepote* > *nebot*). El DECat cita diversos derivats en *-ore[m]*, per cert tots del gènere femení (ací no sabem quin gènere li atribuïa l'autor, però també devia ésser el femení). La sonorització s'ha produït, en canvi, en el derivat popular *abor*; però aquesta forma ja presenta una anomalia en la consonant inicial, que hauria d'ésser *v* (cf. *vaca*, provinent del ll. *vacca*), i no *b*, com ho indica la grafia. No oblidem que el procés *v- > b-* implica una modificació de punt d'articulació (de labiodental a bilabial), distinció que en la llengua medieval era observada pertot. Serà per assimilació de la *v* inicial a la *b* interior, la qual al capdavant pertany a la síl·laba tònica i podia menar aquella a fer-se *b*?

La bilabial inicial *b-* també podria ésser deguda a l'influx de l'onomatopeia *baf* (onomatopeia potser lligada amb la mateixa idea de 'vapor', cf. el mot *bavor* 'baf tebi o calent, bravada', que cita el DECat, s. v. *baf*, i que ja feia servir RLL; *abor* és viu avui a Mallorca, dit, per ex., d'una olla que bull). En relació amb aquest grup lèxic, no oblidem l'existència d'una altra paraula, *bafor*, difosa sobretot al País Valencià i que apareix a l'*Spill*; segons el DCVB, *bafor* té aquests dos significats: *a*) 'baf, vapor d'un cos en fermentació o en ebullició; olor forta' (ací és on ve l'exemple del *Spill*); *b*) 'nau que es mou per la força del vapor d'aigua condensat' (amb un exemple de llengua moderna). Totes dues accepcions consten com a pròpies dels parlars valencians.

Conclusió. Defensa d'una forma culta, general i implantada, contra una solució fonètica poc estesa, insegura pel que fa al consonantisme i emparentada amb altres paraules d'ús popular i d'abast casolà.

303) «**sol com se vulla per com se vulla**»

Correcció no susceptible d'ésser comentada, per manca d'informació. Potser hi havia qui anteposava *sol* a l'expressió *com se vulla*, per analogia d'alguna frase corrent, i aleshores la regla podria obeir tant a l'exigència de consistència com al desig de simplificació.

Conclusió. Cf. el núm. 301.

304) «**tella per tea de pi**»

El mot *teia* 'fusta reïnosa del pi, que crema amb molta facilitat' (DIEC) revesteix, encara avui, a la majoria dels parlars occidentals, la forma *tea*, que d'altra banda era la més estesa en la llengua antiga. És un derivat del ll. *tēda* (ll. cl. *taeda*) que, en la seva evolució al romanç català, en general ha perdut la *-d-* intervocàlica (malgrat que en ross. ant. es conservava, feta *z*; cf. *tesa*, avui al Capcir). En resultà la paraula *tea*, que, sense trigar, asseguraria el seu bisil·labisme amb la intercalació d'una *i* antihiàtica: *teia*. I així,

amb la doble grafia de *tea* i *teia*, es troba àmpliament docum. del s. XIII ençà: Desclot, *CostTort*, *Decameró*, *Tirant*, etc. Avui les dues pronunciacions (manteniment del hiat o adopció de la *i*) es reparteixen el domini lingüístic: aquella, al sud-oest del Principat, al País Valencià i a les Balears; aquesta, en català oriental. Per això el mot és entrat al DCVB així: *teia* o *tea*.

La regla present surt a l'encontre d'una ultracorrecció. Devia haver-hi qui, en sentir *teia*, i sabent que una *i* entre vocals sovint era una blasmable falta de pronunciació (que calia corregir posant *ll* en compte de *i*, cf. els núm. 146, 147 i 293), es posava a dir *tella* sense encomanar-se a Déu ni al diable, pensant fer una bona obra lingüística; i, és clar, no ho encertava.

Conclusió. Defensa de la forma admesa com a procedent, contra un exagerat i injustificat afany de correcció. Des del punt de vista dialectal, diríeu que la forma amb *ll* només podia plantejar-se en català oriental (que és on es pronunciava *teia* amb la *i* que reclamava d'ésser substituïda).

305) «**malstruc**, parlar és de dona rustical»

Inici d'una nova sèrie de correccions (núm. 305-311), en les quals manca la forma correcta que hi correspon, però que són totes proscrites amb el dictat de «parlar és de dona rustical». Cf. el § 11.1. Per cert, si *rustical* no ha sobreviscut fins avui, no era rar a l'edat mitjana. El DCVB l'enregistra amb la marca d'antic i el significat de 'rústic', i l'il·lustra amb un exemple d'Eiximenis: «Vils hòmens e maliciosos e *rusticals* fan officis d'hòmens savis». Potser caldrà relativitzar la idea de *rustical*, car ací s'aplica a expressions que, almenys avui, manquen de la rusticitat que l'adjectiu suggereix.

Comencem per *malstruc*. Crítica d'una expressió (o interjecció?), pròpia de la llengua parlada, que hom considera inadequada per a un tipus de llenguatge digne i correcte.

Aquesta paraula prové del món de l'astrologia. Ja en Desclot fan acte de presència els mots *bonastre* i *malastre*. Al s. XIII apareix *astruc*, derivat d'*astre* + un sufix en *-uc*, *-uga* (cf. *poruc*, *poruga*), i, seguint el model de composició indicat damunt *astre*, la llengua crea *benastruc* 'feliç, afortunat' i *desastruc* 'desgraciat, malaurat'; aquest últim, aviat fou reemplaçat per *malastruc* (per analogia amb l'antonímia de *bonastre* / *malastre*). *Malastruc* també s'escrivia *malestruc* (*apud* DECat, s. v. *astre*), cosa que explicaria la forma *malstruc*, condemnada en aquesta regla (sense la vocal pretònica, car aquesta tindria menys consistència essent *e* que no pas si fos *a*). El DCVB en recull testimonis en RLL, *Consolat*, *ColDames*.

En un discurs objectiu, *malastruc* o *malstruc* no semblen blasmables (en la llengua moderna *malastruc* pertany més aviat a un registre elevat). Aleshores ens demanem per què *malstruc* havia d'ésser titllat de mostra de «parlar rustical». Hi veig dues explicacions possibles: a) *malstruc* podia haver esdevingut, en el sentiment popular, un mot tabú, l'ús del qual era causa de dissort; b) *malstruc* potser formava part d'una fórmula de maledicció, de desig de desgràcia per a algú. El cas és que, per una via o l'altra, devia quedar justificada la crítica d'aquesta expressió.

306) «**gran res**, (parlar és de dona rustical)»

Com és sabut, en català antic existia la frase *gran res* (o *gran re*), que significava 'gran quantitat'. El DCVB n'esmenta exemples de RLL, Jaume I i Muntaner, amb els

quals es posa de manifest que es tractava d'una expressió normal i corrent. Davant d'això, i vist que aquesta frase és reprovada, cal veure-hi una condemna de l'exageració amb què sovint s'expressen les persones poc cultes.

307) «**tabustol**, (parlar és de dona rustical)»

Tabustol (escrit i dit també *tabustoll*) és un mot bastant corrent en la llengua antiga, que el diccionari encara enregistra avui. Significa 'esvalot, soroll de crits' (DIEC). Pertany a un grup lèxic format per dos verbs que s'assemblen força: *tabuixar* (amb *atabuixar*, *entabuixar*) i *tabustar* (per a detalls, cf. DECat, s. v. *tabuixar*). Tots dos són antics (documentats des de la fi del s. XIII), tots dos es mouen entorn d'uns significats afins: 'fer enrenou, fer soroll cridant, esvalotar' (que s'adiuen amb el sentit pejoratiu de «parlar rustical»). El DCVB i el DECat citen *tabustol* o *tabustoll* en Muntaner, *Crònica del Cerimoniós*, diversos documents (de 1340, 1396 i 1412), *Scachs*, *Decameró*. A Canals empra *tabustar* i *tabustolejar* [CASANOVA (1981), p. 76].

D'acord amb aquestes informacions, es comprèn bé la crítica de l'ús de *tabustol* a les *Regles*, tant pel mot i el significat inherent, com perquè la idea que el mot suggereix ('fer soroll') és pròpia de gent poc educada.

308) «**tost e evinent**, (parlar és de dona rustical)»

Encara que les *Regles* proscriuen ací una expressió o frase feta com una unitat, no em sé estar de fer una breu al·lusió a cadascun dels dos elements que la componen.

Tost deriva del part. ll. *tostum* 'torrat', que, si en llatí vulgar i romànic arcaic havia passat a voler dir 'massa cuit' i 'cuit massa de pressa', en diverses llengües romàniques (entre elles, el català) completà la seva evolució semàntica en adquirir escalonadament els significats de 'de pressa' (en català medieval) i 'aviat' (ja al s. XV); cf. DCVB i DECat, ambdós s. v. Tractant-se de sentits relacionats, sense trigar s'hi produeixen interferències; així, si sembla que encara cal llegir els exemples recollits de RLL, Desclot, *Crònica del Cerimoniós* i Eiximenis entenent-hi el sentit de 'de pressa' (que arriba fins a VFerrer), és clar que els mateixos Eiximenis i VFerrer, així com BMETGE, *Spill*, *Decameró*, Reixac, AMarch i *Tirant* ja empen aquest adverbi amb el significat d'aviat'. El *Liber*, sempre ben a prop de les *Regles*, retrata bé la confluència de tots dos valors: tant hi trobem «acaba de dir *tost* :: expedi primum» ('de pressa') com «*tost* te veuré :: mox te videbo» ('aviat') (*apud* DECat). En els exemples al·ludits, *tost* no és vist com a vulgar, cosa que no s'adiu amb això del «parlar de dona rustical».

Per la seva banda, *evinent*, segon component de l'expressió criticada, també manca de connotacions pejoratives o «rusticals». Compost de *venir*, i correntment escrit *avinent* (i no amb la grafia *evinent* del text), aquest nom postverbal genera, amb el temps, una llarga i delicada sèrie de derivats fonètics i semàntics. Llur alta freqüència i llur entroncament etimològic amb *venir* han fornint un ric quadre d'accepcions. Les principals són: a) verb intransitiu: 'succeir, esdevenir-se', 'posar-se d'acord'; b) construccions reflexives: 'avenir-se', i c) 'reeixir', també intransitiu. Voldria fixar l'atenció en aquest darrer significat, que, per cert, és de notable antiguitat, i que es transforma en 'convenir', 'escaure' (ja l'any 1150 es troba la frase «in log *avinent*», cf. DECat, s. v. *venir*). Avui *avinent* és un mot d'ús general, especialment amb els significats 'oportú, escaient', 'de fàcil accés'.

Tanmateix, ací ens hem d'ocupar sobretot de la locució «tost e evinent» en el seu conjunt sintagmàtic. En efecte, es tracta d'una frase que apareix sovint als documents medievals, on sembla tenir els significats de '(fet) de pressa i bé', 'aviat i escaient', etc. Els dos components de la frase no desdiiuen de les significacions que tenien en construcció independent. Aquesta frase devia ésser-hi tan habitual, que no deixaria de córrer el risc de convertir-se en una mena de tic d'estil, retret sovint, de vegades en to de queixa o de mofa, als mateixos professionals que el feien servir, i exposat a un corresponent afebliment del significat propi.

D'aquesta banalització d'expressions, en principi tècniques, professionals o especialitzades, aviat estereotipades, i, de tan sentides, retingudes en la mentalitat popular i escarnides en la seva fraseologia, existeixen abundoses mostres, antigues i modernes; heusen ací algunes, per a orientació: *a*) del llatí d'església: *in saecula saeculorum, sursum corda*; *b*) del llatí jurídic, recordem que ens n'ha pervingut la frase *amb tots els ets i uts* ('amb tots els detalls, sense faltar-hi res'); *c*) del castellà d'escriptures, bans i comunicacions: *otrosí digo, ordeno y mando*; *d*) de fórmules socials: *Senyores i senyors, vostè primer*; etcètera. Així, *tost e evinent* podria ésser un paral·lel de *fet i pastat*, *dit i fet*, etc.

En suma, la locució *tost e evinent* devia sonar a les oïdes del poble com una cantarella que ja es donava per descomptat de trobar en les fórmules del llenguatge administratiu i jurídic. És possible que la gent senzilla, amb ganes de passar l'estona, les repetissin tot fent-ne riota o escarnint algun dels escrivans que les recitaven. M'imagino que l'autor de les *Regles* volia justament criticar i evitar aquests comportaments.

309) «**ta mal seny**, (parlar és de dona rustical)»

311) «**ta mal dia m'a fuyt**, (parlar és de dona rustical)»

Com he dit a la nota al núm. 309 en l'edició del text (cf. el § 8.2.2), paleogràficament és possible que els núm. 309 i 310 constitueixin una sola norma correctiva, que aleshores caldria llegir: «**ta mal seny finparat**». Atès que aquest darrer mot és difícil d'entendre, tant si el considerem com una part de la locució com si va tot sol, ja he dit allí que, fet i fet, m'inclino a mantenir la lectura de totes dues regles per separat, d'acord amb la meua transcripció de 1950. Potser algú podrà fer-hi una llum que jo no sóc capaç d'encendre.

Per això, deixant per a després el núm. 310, ara passo a comentar els núm. 309 i 311. Totes dues correccions tenen de comú el començament: *ta mal...*, i per això les tracto conjuntament. Reprenc, d'entrada, els plantejaments exposats al DECat, *s. v. tant*. L'element *ta* d'ambdues frases deu ésser un ponderatiu derivat del ll. *tam*. Per al tractament de la *-m* final en els monosíl·labs, recordem un parell d'evolucions paral·leles: 1) ll. *rem* > cat. ant. *ren* > cat. mod. *re* (la forma *res* fou presa del nom. ll. *res*); 2) ll. *sum* > cat. ant. *són* i *só* (després reforçada en *sóc*) (cf. el núm. 87). Coromines addueix dos exemples de la frase ací criticada: «... *ta mal* avien sofert» (DescLOT), «E no és aquell Aytal, que *ta mal* hom semblava?» (VFerrer). Les mostres que coneixem sempre són del presumpte *tan + m-* inicial de mot (*tan mal*). La successió de les dues nasals *n + m* sol resoldre's en la geminació de la *m* (*mm*): en català ningú no confon, a l'oïda, *fa mal* [famál] i *fan mal* [fammál]. Encara que dins un sistema lingüístic diferent (sobretot pel que fa a les nasals), no oblidem que Molière feia jugar l'homofonia entre *grand-mère* i *grammaire*.

Sigui el que sigui, una cosa és evident: la frase *ta mal* existia en el llenguatge parlat i no sonava bé en una situació mitjanament acurada. Per això calia censurar-la. En el

núm. 309, «*ta mal seny*» té l'aspecte d'un insult (com si volgués dir 'persona sense seny', o 'cap buit', etc.). En el núm. 311, «*ta mal dia m'a fuyt*» sembla contenir una maledicció, proferida contra un dia de mala sort (un *mal dia*), que, per fi, ja ha passat.

Quant a aquesta última regla, encara hi hauria una altra interpretació possible (que només insinuo per documentar-la, no perquè l'accepti): existeix el verb *maldiar* 'renyar, sermonejar', recollit a Sopeira (Alta Ribagorça) i enregistrat al DCVB. Però, en aquest cas, *maldia* hauria d'ésser una forma verbal de present ('ell renya'), que es fa difícil de lligar dins aquesta frase.

310) «**finparat**, (parlar és de dona rustical)»

No sóc capaç d'imaginar quin significat tenia la paraula reprovada ni, naturalment, què es proposava l'autor de les *Regles* en incorporar-la-hi. Com acabo de dir al número anterior, tan difícil se'm fa d'interpretar-la tota sola («finparat»), com formant part de la locució «ta mal seny finparat».

Rescapitulació dels núm. 305 a 311. No vull cloure aquesta nova llista de correccions a formes que les *Regles* qualifiquen globalment de «parlar de dona rustical» (núm. 305-311), sense fer-ne un breu balanç (com he fet a la fi de les sèries dels núm. 276-284 i 285-290): *a*) hi predominen les mostres de llenguatge altament connotat (que trenquen les formes socials, empenen mots tabú, expressen situacions de gresca, insults o malediccions); *a*) continuem enregistrant-hi exageracions, que comprometen expressions altrament innòcues; *c*) forneixen l'ocasió d'extrafer frases pròpies de professionals, que el poble senzill capta significativament per a fer-ne després riota o crítica, i *d*) bé que hi apareixen mots documentats, no deixen de crear dificultats d'interpretació (i excepcionalment en un cas hem xocat amb un mot desconegut).

311) «**ta mal dia m'fuyt**, (parlar és de dona rustical)» (vegeu el núm. 309)

312) «**homeyer per homicida**»

Recordem que la doctrina d'aquesta regla i de la següent (núm. 313) ja ha estat plantejada als núm. 112 i 113 de la primera part. El núm. 313 no n'és sinó un nou exemple.

La regla present contraposa els sinònims *homeyer* i *homicida*. El primer és un derivat del primitiu *homey* (procés: *homey* + sufix *-er* > *homeyer*). Per a l'evolució popular que dugué el ll. *homicidiu* fins a *homey*, *vide* el núm. 112. Atès que dissortadament no han mancat mai els homicides i que els crims, com llurs autors, sempre han estat objecte d'interès i tema de conversa del poble afectat i encuriosit, no és estrany que, dit i repetit de boca en boca i d'una generació a l'altra, el mot *homeyer* es refermés en la seva existència i amb la seva fonètica característica. La llengua antiga en presenta diverses variants gràfiques (*homaer*, *homoyer*, *omeyer*, *omayer*, *apud* DCVB), que proven la seva difusió en medis populars. Figura als documents de la Seu d'Urgell (*DocsPujol*), *VidesS*, *RLl*, *Questa*, etc., segons el DECat.

A aquesta paraula *hom* oposa el llatí *homicida*. Com ho deïem per a *homicidi* (núm. 112), també *homicida* era un terme de dret, usat per juristes i altres homes de lleis, i, per tant, fornava una bona ocasió per a tots els qui, responent als afanys llatinitzants per ennoblir la llengua, el proposaven com a substitut adequat del popular *homeyer*.

Conclusió. Defensa de la solució cruament llatina, contra una forma de la llengua corrent.

313) «**servey per servici**»

Correcció suggerida per l'anterior (núm. 312). Cf., de més a més, els núm. 112 i 113, que de fet preparen els núm. 312 i 313.

Dins el paral·lelisme existent entre les quatre normes en qüestió, la present torna a mostrar-nos la pruija per dignificar la llengua, tot recomanant formes cultes llatinitzants.

Del ll. *servitiu[m]* prové el derivat *servei*, obtingut per una via semiculta (que passaria per l'etapa **servezi*). *Servei* és docum. abundantament en la llengua medieval. El DCVB i el DECat (aquest, s. v. *servir*) en donen mostres d'ús de Muntaner, Jaume I, *Questa*, BMETGE, VFerrer, *Curial*, *Tirant*. No manquen textos (entre ells, els manuscrits de RLL) en els quals, ultra *servei*, apareix la forma *serviy* (a vegades reduïda a *servi*). RLL i VFerrer, per exemple, que es valen de les dues solucions indicades, semblen preferir *serviy* (RLL) o *servi* (VFerrer) a *servei* (*apud* DECat).

Al terme *servei* la regla present oposa el mot savi *servici*. Vista avui, aquesta forma té l'aparença de castellanisme. (Més, encara: sembla evident que, en les accepcions de 'servei militar' i de 'excusat, lavabo', que es troben tan difoses en els nostres dies, el mot *servici* és un veritable castellanisme que taca la llengua moderna i que cal desterrar). Però no hem d'oblidar que som al s. xv i que analitzem unes normes destinades a ennobrir la llengua corrent, depurant-la de trets poc distingits.

Des d'aquesta perspectiva, estic convençut que la paraula recomanada per l'autor de les *Regles* és un clar llatinisme, pres directament de la llengua clàssica amb l'objectiu de substituir *servei*; així, de *servitium* sortí *servici*. Mot savi, extret del llatí, no manllevat al castellà. (I aneu a saber si l'arrelament d'aquest mot, ben refermat en balear, no seria el canal que facilitaria que un dia s'hi incorporessin les accepcions forasteres esmentades; si fos així, tindríem una ampliació castellanitzant de significat, però a partir d'un cultisme viu del s. xv ençà). Sobre el to llatinitzant de *servici*, cf. els casos de *ànimo* (núm. 51), *superbo* (núm. 66), *cocodrillo* (núm. 118), *libero* (núm. 121), *calvo* (núm. 246), que ja hem anat comentant a mesura que apareixien. En el cant de la Sibilla hom proclama que «en lo dia del Judici :: parrà qui haurà fet *servici*» (citada al DECat, s. v. *servir*), on tots dos mots en rima són llatinismes.

Conclusió. Defensa de la forma culta (llatinisme cru), contra la solució corrent.

314) «**contra de mi**, parlar és molt inepte»

Inici de la darrera sèrie de reprovacions de mots o expressions sense indicació de les correctes corresponents. L'autor en diu mostres de «parlar molt inepte» (i són els núm. 314-316). Cf. el § 11.1.

Mirem la frase «contra de mi». Presos per separat, no es pot fer cap retret als elements essencials d'aquesta frase (*contra*, *mi*). Bé que sense context, tothom n'entendrà el significat: 'en oposició a mi'. Per tant, hom hi objecta que els seus elements siguin enllaçats mitjançant la prep. *de*. Tal com està formulada la regla, i tenint en compte l'estructura de la llengua, sembla que la construcció defensada tàcitament hagi d'ésser *contra meu* (o *contra mi* o *contra jo*).

Mirant els exemples que il·lustren la prep. *contra* en els articles corresponents del DCVB i del DECat (en qualsevol de les seves accepcions), hom s'adona que tots els casos es resolen sense preposició. Amb una sola excepció: *contra de* apareix una vegada en un doc. del s. XIII (*DocsPUJOL*, citat al DECat). La pràctica unanimitat d'aquest comportament sintàctic abona el veredict de les *Regles* en aquest punt: condemnar *contra de mi*. Això no obstant, quan el primer element de la relació és, no *contra*, sinó *en contra* (com *en contra de mi*), aleshores la preposició no hi és objectable.

D'altra banda, no es pot excloure que l'autor de les *Regles* no tingués una certa prevenció contra la funció d'enllaç de la prep. *de* (cf. *pobre de rey*, al núm. 300).

315) «noy scé res, (parlar és molt inepte)»

Si la frase en qüestió ha estat concebuda com a referència a una oració del tipus «no sé res d'aquesta cosa», certament és parlar «molt inepte» de representar *d'aquesta cosa* per mitjà de l'adverbi *hi*, car la prep. *de* hi exigeix l'ús de l'adverbi *en*: «no en sé res». En aquest cas, la regla seria justa i voldria dir: «no digueu *no hi sé res*, sinó *no en sé res*».

En canvi, no hi hauria res a objectar a la frase reprovada, si aquesta representés una oració com la següent: «Més hi sabets vós que jo *en aquesta cosa*» (JaumeI, citada al DCVB).

316) «temiau-me, (parlar és molt inepte)»

La primera impressió que pot tenir el lector davant aquesta forma és que es tracta de la discutida i obscura locució *tamiats*, emprada per RLl (al *Libre de contemplació*) i que també apareix a la versió catalana del *Decameró*. De primer, F. de B. Moll assajà d'interpretar-la com una conjunció de la llengua antiga, amb el significat de 'no sols (no)', 'molt menys', la qual seria una mena de paral·lel del ll. *tametsi* (derivat de la combinació *tam + etsi*), però, en aquest cas, partint de *tam + jats* (de *jatsia*), que donaria com a resultat l'enigmàtic *tamiats* (DCVB, *s. v.*). [Cf. COLOM (1985, V), p. 196]. Coromines hi veu una forma del verb *témer*, estereotipada a còpia de fer-se servir, potser un subjuntiu arcaic *timeatis* (DECat, *s. v. tamiats*), de valor afectiu i un si és no és irònic, comparable amb *jas!* (< ll. *habeas*) o amb un *té!* que denota sorpresa. Semblen refermar-ho certs passatges del *Decameró*. Potser tenint en compte aquests darrers exemples, Moll renuncià a la seva idea de partir d'una conjunció. Sobre aquest punt, cf. DECat, *s. v. tamiats*.

No aprofundeixo la qüestió per tal com estic convençut que la intenció d'aquesta regla és molt més modesta. Per més que no quedi exclòs que *tamiats* tingui quelcom a veure amb el verb *témer*, el tal mot és escrit predominantment amb una *a* (*tamiats*) (i així l'entren tant el DCVB com el DECat), de manera que la grafia sembla apartar-l'en. Potser no és cert, doncs, que calgui explicar *temiau-me* a través de *tamiats*. A més, per a mi hi ha altres raons que fan pensar que la regla va per un camí diferent: *a*) *tamiats* no pertany al camp significatiu de 'témer' (o, en tot cas, només l'hi podem referir a través d'una via indirecta i d'un raonament rebuscat); *b*) en canvi, no dubto que, morfològicament, la forma *temiau-me* de la regla (personalitzada en la desinença que correspon a la pers. 5 'vosaltres' i en el complement *-me*) és part de la conjugació d'aquest verb, que tothom sap que vol dir 'tenir por'; *c*) *tamiats* només es troba en uns pocs exemples del *Libre de contemplació* (RLl) i en el *Decameró*, i no devia ésser conegut de persones

il·letrades; *d*) si ací hom diu de *temiau-me* que «parlar és molt inepte», és obvi que l'autor pensava en gent de poca cultura i que no sabia parlar sense faltes.

Penso, doncs, que amb la regla present l'autor critica la forma *temiau* per defectuosa, en compte de la correcta, que seria *temau*. És cert que el verb *témer* no deixà d'ésser tributari de les formes de subjuntiu en *-ia* (com *sàpia*, *tròpia*, i tantes d'altres), com ho proven formes documentades del tipus *témia* i semblants, per exemple a *VidesS* (*apud* DECat, s. v. *témer*); és cert també que RLL escriu *temiats* (al *Libre de contemplació*) i que al *Decameró* llegim *temiau*. Però no és menys cert que el mateix RLL fa servir el subj. *tema* («ànima qui *tema* ofendre Déu»), com ja l'havia fet servir Cerverí («no us *temats* c'om vos tanc [...] la porta» (encara, al DECat). En fi, la morfologia dialectal moderna corrobora aquest supòsit, amb la forma *temau*, que es troba parcialment als parlars nord-occidentals i valencians, amb valor de present de subjuntiu i d'imperatiu.

Per tant, l'autor critica la forma *temiau-me* com una falta de gramàtica, i segurament pensa, en el seu interior, que caldria substituir-la per *temau* (opinió, però, que no explícita).

Recapitulació dels núm. 314 a 316. La darrera sèrie de correccions que són objecte d'una valoració global (núm. 314-316, que ara l'autor del text titlla de «parlar molt inepte») també es presta, malgrat no afectar sinó tres regles, a una consideració de conjunt (cf. la fi dels núm. 284, 290 i 310): *a*) per primera vegada, en aquests judicis referits a diverses regles, hi trobem tractats aspectes de morfologia i de sintaxi, i *b*) els «ineptes» no hi aporten vocables desconeguts com a vulgars, sinó que es mouen dins els quadres del lèxic corrent.

317) «yo me'n pinet per dir yo me'n penit»

La forma llatina del verb feia *poenitet* [*me*]. Aquest verb fou trafegat a la conjugació en *-ire* (i apareix escrit, en la llengua antiga: *penedir*, *a-* i *repenedir*, però també *pinedre*) (DCVB). Per fi es tornaria un verb amb increment incoatiu (*em penedeixo*, etc.). Però a l'edat mitjana es conjugava com un verb pur, i amb la particularitat que les formes rizotòniques vacil·laven entre la vocal *e* i la vocal *i*, de manera que, al costat de *penet*, *penets*, *peneda*, etc., es trobaven *penit*, *penits*, *penida*, etc. (DCVB). Heus ací tres exemples recollits al DCVB: «Justa cosa és que perdó a aquells qui's *peniden* de lurs pecats (RLL)»; «La sua fama sol anar per males noves e l'amant lavors se *pinet*» (*ReglAmor*); «Si he fals dit, :: ja me'n *penit* :: cert de bon cor» (*Spill*). En la llengua escrita coexistien, doncs, les dues solucions que ací apareixen contraposades: la més etimològica (*penit*) i l'analògica (*pinet*).

Conclusió. Defensa de la forma més culta i més llatinitzant, contra la forma que havia estat modificada per les típiques analogies dels paradigmes verbals.

318) «cercau roïdol per roïdo»

Segurament el text d'aquesta norma resta incomplet, en el sentit que caldria repetir-hi *cercau* a la part recomanada: «cercau roïdol per [cercau] roïdo». Amb tot, la remarca és secundària: la idea central és que cal reemplaçar *roïdol* per *roïdo*, que tampoc no deixa d'ésser una correcció menor.

És important, en canvi, de constatar la naturalitat amb què les *Regles* accepten un castellanisme estrident. I tant més que es pot afirmar que pràcticament el text no dona

entrada a préstecs de la llengua veïna (cf. els § 11.2, 16.4). En aquest cas concret, diríem que la presència d'un mot foraster es dona com una realitat que ja ni es posa en qüestió (actitud que fa pensar en la que suscitava el també castellanisme *sombrero*, núm. 298). És més: probablement aquella gent no tenia consciència que es tractés d'un mot manllevat al castellà, de tan familiaritzats que s'hi trobaven. El DCVB en cita un exemple en un doc. de 1392 («mourà brega o *ruydo*»), però quan la paraula es generalitzà com un mot qualsevol de la llengua fou en el s. xv i predominantment en els medis literaris valencians més propers al debat lingüístic: *rubido* figura al *Spill* («tot llur *rubido* :: crits, apellido») i se n'esmenta almenys una mostra del *Procés de les olives* («puix és lo *roydo* major que les nous») (exemples citats al DCVB). Justament en el *Procés* trobem la frase «cercar mil baralles» que, per l'ús del verb *cercar*, fa pensar molt en el «cercau roïdol» de la regla que ara comentem.

Atès que els dos termes de la correcció pertanyen al camp d'un sol mot (*roïdol* / *roïdo*), no ens pertoca de parlar del seu equivalent correcte (que seria *soroll*).

Anem concretament, doncs, a la correcció. Hi ha motius per a creure que la pronunciació condemnada (*roïdol*) era esporàdica (algú devia afegir una *l*, per analogia, per caprici o per ignorància). No oblidem que la *l* catalana té una forta ressonància velar, que s'avé amb la vocal posterior *o*. La qualifico d'esporàdica perquè el DCVB, que enregistra *roïdol*, només pot donar aquest exemple de les *Regles*. Un cas particular, probablement personal.

Conclusió. Defensa de la forma més comuna, contra un vici de pronunciació aïllat, no atribuïble a cap tendència de fonètica general.

319) «*susaquí* per *aquí*»

320) «*susara* per *ara*»

No es tracta de dues normes idèntiques; res de més natural, però, que comentar-les conjuntament, pel fet que les dues solucions proscrietes es diferencien de les recomanades per l'addició d'un mateix element adverbial comú (*sus-*). No són, realment, idèntiques: per una banda, els diccionaris de la llengua moderna distingeixen entre *ara* 'en aquest moment', 'en un moment pròxim al present' i *suara* 'ara mateix, fa poc'; però, per l'altra, no fan cap diferència entre *aquí* i un hipotètic **su[s]aquí*, sens dubte perquè tenen aquest darrer adverbi gairebé per inexistent o per massa local.

En primer lloc, fixem-nos en el núm. 320 (perquè efectivament hom hi oposa dos termes d'una certa consistència). La distinció semàntica que els separa és poc rellevant: els semes de *suara* (o *susara*, tal com vol el text i consta emprat per Eiximenis) fàcilment queden absorbits dins el camp significatiu de *ara*, no debades més ampli. Sembla provar-ho que, a les regions del domini lingüístic que desconeixen *suara* (la majoria), no es produeix cap malentès per l'ús indistint d'un sol adverbi; la conservació espontània de *suara* és pròpia avui de zones rurals i arcaïtzants, i sorprèn els parlants de la resta del país. Això és el que ja devia produir-se a la fi del s. xv. Emprar només *ara* devia constituir una nota de modernitat i del que avui anomenem *estandardització*. Tanmateix, recordem que *susara* és una de les poques formes reprovades a les *Regles* que empra Gassull a *La brama* (v. 31), en aquest cas adreçant-se als pagesos (cf. el § 5.1). (Tot això, deixant de banda que l'ús de *suara* en textos escrits d'avui és un signe de llengua acurada.)

Pel que fa a la correcció núm. 319, que, com dic, no ha atret l'atenció dels diccionaris moderns, no deixa de constituir una petita troballa dialectal: *susaquí*, enregistrat al DCVB com a propi d'Eivissa, hi és remès a *su-aquí*, el qual, al seu torn, segons el mateix diccionari, vol dir 'aquí a la vora' (i és propi de Mallorca i Menorca); hi ha un exemple modern. Encara que *susaquí* és recollit al DCVB com a forma moderna, els seus autors no vacil·len a posar-la en relació amb el *susaquí* de les *Regles*. Sembla que es tracta d'una mostra única, però ningú no s'atreveria a afirmar que l'adverbi eivissenc d'avui no sigui un fòssil del terme condemnat a la fi del s. xv.

En definitiva, l'afany de generalitzar formes de llenguatge pogué suscitar en l'autor de les *Regles* una certa reserva envers la partícula *sus*, reserva que ja hem insinuat abans, a propòsit de la reprovació dels adverbis *sus* i *jus* (núm. 237 i 238).

Conclusió. Defensa de les formes més generals i més modernes, contra les solucions locals, particulars i arcaïtzants.

321) «**baldament** és vocable usitat català, com **prou vos faça eius** són usitats, és bon parlar»

Som a les acaballes de les *Regles*. Llevat del núm. 322, que, respectant l'ordre topogràfic del text, examinarem a continuació, i que conté una correcció com qualsevol altra, la part final produeix la impressió d'haver estat escrita amb molta precipitació i amb poca atenció. Això ja passa en aquest núm. 321, on no deixa de traslluir-se una certa incoherència. Però les presses i les distraccions s'accentuen en els darrers números (323, 324 i 325).

Fem ara, però, el comentari de la regla present. Té el fi de confirmar la genuïtat i la correcció d'alguns mots o expressions, que es fan servir («és vocable usitat català», «són usitats») i que, en conseqüència, formen part del «bon parlar». Respecte a quines formes de llenguatge alludeix el text, sembla enraonat de dir que són *baldament*, *prou vos faça* i *eius*. És a dir, totes. Cap de les tres no és definida ni contraposada a un sinònim reprobable. En una primera part (i), faré, per separat, el comentari de tots tres elements. Després (ii) m'ocuparé de la mena de connexió que els relaciona en la regla.

Part I. a) Element A: baldament. Aquesta conjunció era una paraula noble de la llengua, i continua essent-ho avui. Pertany al grup d'expressions que, amb un significat originari de 'felicitat, alegria, ventura', acaben gramaticalitzades en expressions desideratives o concessives. Un parell de mostres: 1) ll. *in bonam horam* > cat. *en bona hora* (i *enhorabona*), cast. *en buena hora* (i *enhorabuena*), port. *embora*, etc.; 2) gr. i ll. *makarie* > cast. *maguer*, it. *magari* [també en cat. *macari*, cf. SOBERANAS (1980), p. 31-37]. *Baldament*, derivat d'una forma germànica *bald*, que significa 'alegre', presenta l'escala significativa típica d'aquesta mena de mots: 1) 'alegremment', 2) 'tant de bo', 3) 'encara que'. N'hi ha testimonis textuals del s. xiv ençà (DCVB, DECat, s. v.).

b) Element B: prou vos faça. *Prou* és un vocable delicat, pel seu origen, per la seva història i pels seus significats. S'explica per mitjà d'unes formes llatines (*prodest*, *proficit* 'és útil'), que en llatí vulgar s'havien descompost en *prode est*, *prode facit*, respectivament. Així *prode* es tornava una expressió independent; a més, la frase llatina *prode facit* basta per a explicar la locució catalana *prou [vos] faça* de la regla present, que de fet no n'és sinó la traducció. *Prou* (de moment escrit *prod*) està docum. des dels orígens de la llengua. Tan independent es féu aquest mot, que àdhuc ha estat emprat com un substantiu (amb els

significats de 'profit, benefici, utilitat'). El DCVB i el DECat n'apleguen exemples d'una colla de textos: RLL, *Usatges*, *Consolat*, JaumeI, doc. a. 1292, Reixac, Eiximenis.

Segueixen mostres d'ús del mot *prou*, extretes d'ambdós diccionaris, dins contextos aclaridors del seu significat: «vaig cercant mon *prou*» 'el meu bé' (RLL); «tenir *prou*» 'fer profit, ésser d'utilitat' (RLL, Eiximenis, AMarch); «fer son *prou*» 'procurar-se profit, obtenir guany' (RLL, *Consolat*, doc. a. 1341); «que li'n plauria tot vostre *prou*» 'tot el vostre benefici' (doc. a. 1323); «no fer de son *prou*» 'no prosperar, no fer res de bo' (PPASQUAL, *Eximplis*); «fer mal de son *prou*» 'fer mal ús' (doc. a. 1597); «posar (o metre) mal *prou* (en una cosa)» 'posar-hi malvestat, fer-ho anar malament' (Muntaner). Aquestes mostres expliquen la frase desiderativa «faça-us bon *prou*», que es mantingué estereotipada en la fórmula el·líptica *bon prou!*, encara corrent al s. XVI (substantivada i tot): «alegrar-se del bé de algú y donar-li el parabién o *bon-prou* :: gratulari alicum de aliqua re» (OPou) (*apud* DECat, s. v.).

Aquest arcaisme s'ha conservat fins als nostres dies en algunes locucions dialectals. El DCVB n'ha recollit les dues següents: «ésser de bon *prou*» 'ésser de profit' (Mallorca) i «*bon prou* vos faça» 'bon profit us faci' (Eivissa). Impressiona de debò de constatar que hagi arribat fins als nostres dies el ressò d'aquell «*prou* vos faça», que un coneixedor de la llengua titllava de «bon parlar» a la fi del s. XV. O d'una exclamació proferida per VFerrer: «O, *bon prou* vos face lo fill que teniu e'l ventre». O, encara, de l'objectivitat d'un traductor: «*Bon pro* us faça :: proficite aut proficiatis» (*Liber*) (*apud* DCVB).

c) Element C: *eius*. Sorpren granment de trobar, sense cap illació aparent, aquesta forma, no perquè sigui llatina (els llatinismes no escassegen a les *Regles*, cf. el § 11.2), sinó perquè no hi ve a propòsit. La incertesa que així plana sobre el passatge féu que, en l'edició de 1950, jo m'aventurés a proposar una altra transcripció («e si us», vaig posar-hi). [Nota I. És curiós que, prop de quaranta anys més tard, Abelard Saragossà també assagés de sortir del dubte restablint una condicional: *«si són usitats», per a la qual, emperò, havia d'imaginar un error d'escriptura de Carbonell, corregit pel mateix Carbonell en benefici de la lectura que ara en feia el filòleg valencià. Del text així reconstruït, hom en treia conclusions importants. Cf. SARAGOSSÀ (1988), p. 51-52. Malgrat tot, es tracta sens dubte del genitiu del pron. ll. *is, ea, id*, que, com és sabut, fa *eius*. Tothom qui ho ha vist ha dit que la transcripció és segura i el lector també hi estarà d'acord, si examina el facsímil (§ 8.1).]

El que passa és que els llatinismes de les *Regles* solen ésser de lexicografia; aleshores, les paraules fan unitats soltes i la clàusula no en queda afectada (que hom opti pel vocable popular o pel mot savi). En canvi, ací la forma llatina *eius* no irromp com un element absolut, sinó que, posada en genitiu, hauria d'anar forçosament lligada amb un mot del qual sigui terme de relació, tant si aquest hi és explícit (fórmula *nihil eius*), com el·líptic (fórmula *eius*). Exemple de la construcció llatina amb *eius*: «quod *eius* fieri potest» (o «facere poteris») 'en la mesura del que t'és (del que et serà) possible'. En aquest cas, seria: «(nihil) *eius*» 'res d'això' o simplement 'd'això'. Com deia, l'expressió no sembla justificada i ens costa d'endevinar què hi fa, aquest pronom en genitiu (i en llatí, per a acabar-ho d'adobar), al costat de *baldament* i *prou vos faça*. [Nota II. Potser hi hauria una altra via d'explicació, que no per improcedent deixaré d'esmentar. Si més no, el lector veurà que hem esgotat les possibilitats. Bé que Carbonell ha refusat l'adverbi *jus* (de localització relativa) al núm. 238 («*jus* per dir baix o dessota»), ara podria donar-lo per bo, cosa que permetria la lectura següent: «com *prou vos faça* e *jus* són usitats». Hi veig, emperò, almenys tres dificultats greus, cadascuna d'elles diriment: 1) pa-

leogràficament, només és possible de llegir el genitiu *eius* (amb la seva abreviatura típica i inconfusible); 2) Carbonell, que dóna abundoses mostres de coherència (§ 11.2.1), no podia contradir-se, canviant de criteri respecte a una correcció que acabava de fer, i 3) la lectura imaginada és inaplicable, per tal com reuneix elements heterogenis, tant des d'un punt de vista lèxic com sintàctic, per a posar-los en una mateixa i única sèrie. La tesi de l'adverbi *jus* queda, doncs, abandonada.]

Part II. Examinats els tres elements (A, B-C) que l'autor considera que són «bon parlar», ara mirem d'escatir l'estructura de la regla. Hi farà servir les tres lletres que designen els elements comentats, perquè així podrem aïllar la redacció metalingüística del text. Heus ací el recorregut del meu raonament, que ha tingut dues fases.

a) En un primer intent d'interpretació, em semblava que l'ús dels dos verbs («és vocable usitat» i «són [vocables] usitats») podia induir-nos que, tot mantenint separats els elements A, B-C, els distribuïssim en dos grups (A / B-C). Aquesta ordenació permetia: 1r) no deixar sol C (si, d'una manera o altra, aconseguíem de lligar-lo amb B; altrament, C mancava de sentit); 2n) salvar la concordança dels dos verbs: A té el verb en sing. (*és*) perquè el subjecte és sing. (*baldament*) / el grup B i C té el verb en pl. (*són*) perquè el subjecte és doble (*prou vos faça* i *eius*), i 3r) explicar per què en el grup A l'autor havia pogut emprar l'adjectiu *català* (simplement perquè *baldament* és català) i, en canvi, en el grup B i C se n'havia abstingut (perquè un dels dos components del grup no és català, sinó llatí). Aquest assaig d'interpretació em duia a restablir, en l'edició del text, una copulativa que hi feia falta, de manera que el núm. 321 hauria quedat així: *«*baldament* és vocable usitat català, com *prou vos faça* <e> *eius* són usitats, és bon parlar». Tanmateix, malgrat els meus esforços per agrupar els elements B (*prou vos faça*) i C (*eius*), tots dos continuaven separats: aquell tenia sentit, però aquest, en genitiu, no mostrava el substantiu (del qual fos terme de relació) ni el verb (que demanés d'ésser construït en genitiu). Vaig renunciar, és clar, a restablir la imaginada conj. <e>. Calia explorar una altra via.

b) Després de donar-hi moltes voltes, he arribat a la *conclusió* que l'única possibilitat de desfer el nus és que la frase *prou vos faça eius* pugui ésser considerada com una sola construcció (en la qual *eius* encaixi raonablement amb la perífrasi verbal *prou vos faça*). Com ja hem vist a la part I (B), en llatí vulgar existia el verb *prode facere* (també escrit *prodefacere*), que, com dèiem, bastava per a explicar la frase catalana «*prou* (vos) *faça*». Calia, emperò, examinar si *prodefacere* es construïa en genitiu (per salvar, és clar, l'ús de *eius*). No: després d'una cerca feta amb aquest fi [REW, 6766; WALDE (1910, II), s. v. *prode*; LÖFSTEDT (1989), p. 184-188; etc.], n'he conclòs que, talment el seu primitiu *facere*, el verb *prodefacere* tampoc no demana genitiu (s'entén «en llatí», és clar). Ara bé: he rellegit les set mostres de construccions amb *prou* en català antic (aplegades abans, *ibidem*) i n'he retingudes les tres que contenen el verb *fer*, en dues de les quals aquest verb té un complement introduït per la prep. *de* (i, en la tercera, admet un complement del tipus [*d'això*]). Se'n desprèn que, en la redacció de la regla present, l'autor hi aplicà el genitiu *eius*, pensat «a la catalana» (no «a la llatina»). (I sembla que és així com caldrà entendre «fer son *prou*» de Ramon Llull, que podia variar en «fer son *prou* [*d'això*]» o «fer-ne son *prou*», dins el marc estructural del romanç català.) Més, encara: l'ús del genitiu *eius*, ultra pensat «a la catalana», seria un tret sintàctic propi del mateix Pere Miquel Carbonell, qui un dia escriví la clàusula següent: «[...] de artistes y menestrals, los quals, per ésser estats consellers de la dita ciutat, los he vists venir a pobresa e

anar a l'hospital, y may *fer de llur prou* après que havien posades les dites gramalles de consellers» [ALCOBERRO (1997, I), p. 56]. Aleshores, la frase *prou vos faça eius* era alhora unitària (en la construcció) i coherent (en el significat).

Tanmateix, per poder donar per bona la hipòtesi, calia encara fer front a dues dificultats:

1a) La frase «*prou vos faça eius*» conté el genitiu del pron. ll. *is, ea, id*, que en ús absolut s'aplica a persones (si bé com a adjectiu pot anar amb noms de coses: *ea aetate*). Per tant, ací l'autor hauria d'haver emprat el pronom *hic, haec, hoc* (que fa el genitiu *huius*), que és el que es referia a coses; en aquest cas seria *huius [rei]* o quelcom semblant. No crec, però, que ens hàgim d'amoïnar massa per aquesta imprecisió gramatical: Pere Miquel Carbonell podia haver recorregut a una figura literària o incorregut en un altre «romanisme» en el seu llatí. No oblidem que no sabia tant de llatí com ell mateix ufanejava de saber-ne (§ 10.1.2).

2a) Reprenc la manca de concordança de què ja he parlat (lletra *a* d'aquesta part II del comentari): «com *prou vos faça eius són usitats*». Si els elements B-C fan una unitat, el verb hauria d'anar en singular («és usitat»). Com s'hi explica el plural? Simplement, la mateixa natura bilingüe del subjecte (cat. + llatí) fragmentaria el text en dues meitats que suggeririen l'ús del nombre plural.

I, després de tot, tinguem en compte que, com deia en començar, el text d'aquest comentari ja acusa el final del text, escrit amb rapidesa, amb inseguretat i amb incoherència.

Addició sobre un parell d'aspectes metalingüístics:

1r) A la darrera frase d'aquesta regla s'hi troba a faltar un subjecte que la completi. Seria: «[tot plegat] és bon parlar». («Bon parlar», tant ho és el romanç acurat com el llatí.)

2n) Respecte al mot *usitat*. El DIEC insereix aquest adjectiu, que hi és definit com a 'freqüentment usat'. Sense ironia diré que *usitat* és avui 'molt rarament usat', fins al punt que el DCVB només el considera antic, i en dóna quatre exemples; el darrer, de 1469 (pràcticament de l'època de les *Regles*). També el DÈCat només en cita una mostra (a. 1344). En llatí era un verb deponent intransitiu (*usitor*), del qual al seu torn s'ha via després un adjectiu (*usitatus*), que explica el cat. *usitat*.

Conclusió. Avaluació positiva de tres formes de llenguatge, que hom qualifica de «bon parlar», dues en romanç i una altra de llatina.

322) «succehidors per successors»

El DIEC insereix tant *succeidors* com *successors*, que, com és natural, considera sinònims. Es tracta de dos noms postverbals igualment recolzats en l'estructura de la llengua, el primer més a prop dels paradigmes del verb *succeir* (provinent de *succedere*, que passà de la conjugació II llatina a la III catalana), el segon més fidel al part. llatí *successu*. Per això la diferència visible entre ambdós rau en el fet que *succehidors* suggereix sobretot la idea (verbal) de 'succeir, entrar després d'un altre en un càrrec, en la possessió d'alguna cosa, etc.', mentre que *successor* recorda més tost el concepte (nominal) de la 'persona que succeeix a altri'.

Ni més ni menys que el DIEC, el DCVB insereix tant el mot ací reprovat (*succeidors*) com el recomanat (*successor*). Tot amb tot, sense dir d'aquell que sigui un vocable antic de la llengua (hi manca la indicació «ant.», habitual en aquests casos), de fet l'hi tracta: definit com a 'successor', el documenta els anys 1320 i 1385 i del *Tirant*, aporta les variants de

forma *succesidor* (1405) i *succedor* (1414), però no conté cap exemple modern ni transcripció fonètica. De totes maneres, és evident que *succeïdor* és una forma obtinguda correctament segons les regles de formació de mots en català (sufix *-dor, -dora*). Quant a *successor*, el DCVB n'aporta exemples antics (de RLL, *Crònica del Cerimoniós*, *Curial*). Aquest mot (*successor*) devia ésser tingut per més culte que el seu sinònim (*succehidor*), per tal com aquell és pres més directament del llatí, mentre que aquest ha exigut de recórrer a un dels procediments de formació de mots, propi del món romànic (DECat, s. v. *cedir*).

Conclusió. Defensa de la forma més llatinitzant (referida a la persona que realitza l'acció verbal), contra la forma que implica una certa evolució romànica per la sufixació (referida a l'acció verbal que la mateixa persona realitza).

- 323) «notau que, en scriure lletres en vulgar, és manester usar de bona orthographia, ço és: **yo amare, aquell amara** (*/re /ra*); **yo camine** (ab *e*), **aquell camina** (ab *a*); **yo ame, aquell ama**»

Així s'inicia l'últim tros de les *Regles* (núm. 323, 324 i 325), que forma una unitat, tan gràfica (ocupa un espai inconfusible del foli, parcialment emmarcat), com temàtica (conté tres regles de morfologia, les dues primeres sobre el verb i la tercera sobre el nom). En cap cas no s'hi fa una confrontació entre formes proscriutes i solucions correctes: el text té l'estil d'una gramàtica normativa. Aquest conjunt és de la mateixa lletra que el text general, però fou escrit posteriorment, amb ratlles més atapeïdes. Només per a facilitar-ne les anàlisis i els comentaris, m'ha semblat bé de distribuir-lo en tres regles. Com ho he insinuat al núm. 321, ací també es plantegen dificultats de lectura, de comprensió i d'interpretació. I dic això, sense insistir en els errors materials i els trossos ratllats, que ja han estat assenyalats a l'edició del text (cf. el § 8.2.2, notes als núm. 323, 324 i 325).

La present regla del núm. 323 recomana de tenir cura de l'ortografia, la qual ací es reueix als morfemes que distingeixen la pers. 1 i la pers. 3 de la conjugació, a l'imperfet de subjuntiu (1 *amare* / 3 *amara*) i al present d'indicatiu (1 *camine* / 3 *camina*; 1 *ame* / 3 *ama*). En la meua primera edició de les *Regles* (1950), tenint en compte que el text manuscrit no fa servir accents gràfics, jo havia interpretat que la primera mostra pertanyia al futur d'indicatiu; aleshores es tractaria de 1 *amaré* / 3 *amarà*). És cert que el futur més aviat hi sorprenia; però així ho vaig deixar: en futur (que no deixava d'ésser una de les dues maneres de desfer l'error material de posar *aquell amare*; cf. la nota al núm. 323, en el § 8.2.).

Darrerament, NADAL/PRATS (1996), p. 580, discutint la meua transcripció d'aleshores, l'han substituïda per les formes de l'imperfet de subjuntiu: *yo amare, aquell amara*. Accepto la proposta, perquè em sembla que el futur hi era forçat, però no perquè la neutralització només resti exclosa en formes oxítones, car el sentit de la regla és justament de subratllar que les dues persones gramaticals corresponen a dos morfemes diferents (cosa que no vol dir que als parlars orientals no es produís la neutralització entre les pers. 1 i 3). Per a l'autor, tampoc no hi ha neutralització entre *camine* i *camina*, ni entre *ame* i *ama*.

L'alternança *yo amare* / *aquell amara* podria fer pensar en el núm. 170 («anave per dir anava»), perquè totes dues regles contraposen les pers. 1 i 3 en desinències verbals de la primera conjugació. Les aparences enganyen; en efecte: aquestes dues regles no tenen res a veure l'una amb l'altra. Les separen almenys quatre diferències: *a*) el temps verbal (170: imperfet d'indicatiu / 323: imperfet de subjuntiu); *b*) la persona verbal presa en consideració (170: pers. 3 / 323: pers. 1 i 3); *c*) l'objectiu (170: oposa les formes

proscrita i recomanada / 323: ambdues formes són correctes, i *d*) la matèria (170: crítica d'una pronunciació equivocada / 323: fixació de l'ortografia correcta).

Possiblement, la primera impressió del lector és que ací la conjugació és presentada en la modalitat valenciana, per raó de les formes de pers. 1 (1 *camine*, 1 *ame*), que avui ell té com a pròpies dels parlars valencians. I ja és així. Nogensmenys, aquesta impressió seria precipitada i cal matisar-la. Som al s. xv, just als inicis d'un procés morfofonètic (-ø > -e > -o) que no es consumaria fins al tombant dels s. xvi i xvii [BADIA (1951), p. 344-345; MOLL (1952), p. 149 (ed. de 1991); PAR (1930), p. 169-176; COROMINES (1954), p. 201-209]. A l'època de les *Regles*, l'evolució del ll. 1 *canto* al cat. 1 *cant* era la correcta i general; els casos que requerien vocal de suport es resolien amb -e: ll. v. 1 **op[e]ro* (pel ll. cl. 1 *aperio*) > 1 *obre*, així mateix correcta i general (tret dels parlars illencs, que s'han mantingut fins avui sense desinència vocàlica). Per analogia, s'estengué la -e a verbs com 1 *camine* (però no tampoc, com és natural, a les Illes). Aquesta era, doncs, la situació general al s. xv. El mateix Pere Miquel Carbonell no conjuga pas altrament els verbs en els seus escrits.

Ara bé, la situació canviaria al Principat: la -e es tornà una -o (pr. [u] en cat. oriental) mitjançant una assimilació ben característica de la fonètica catalana [cf. COROMINES (1954), p. 201-209]. Ja al mateix s. xv consta qualque mostra d'una -e convertida en -o per raó d'una -ó- o una -ú- tòniques anteriors, que modifiquen l'articulació d'aquella, en casos com 1 *dóno* (per 1 *done*) (*Tirant*) o 1 *renúnciu* (per 1 *renuncie*) (*Curial*) (comparables al masc. pl. *monges* > mod. *monjos* o a *oncle* > [ónklu], cf. el núm. 74). Aquestes *o* o *u* d'assimilació prenunciaven l'extensió de la desinència -o a tot el Principat (1 *canto*, 2 *obro*, 3 *camino*). Però el procés hi fou lent: les dades aplegades per Anfòs Par palesen que en documents privats (cartes) d'arreu de Catalunya la -e fou corrent durant tot el s. xvi (amb les úniques excepcions de 1 *confio*, 1 *quedo*, 1 *beso*). L'ús de la -o no s'hi generalitzà fins al s. xvii.

L'explicació del canvi -e > -o, formulada per Joan Coromines i altres erudits (que no enumero), feia desaparèixer la idea que la -o desinencial fos un castellanisme (adquirint en una època d'innegable influx de la llengua veïna damunt la gent de cultura del país, cf. el § 16.4). La qüestió semblava resolta. Però l'any 1985 Eduard Blasco Ferrer, en un treball altrament molt documentat, reprengué el tema, per arribar a concloure'n que «el conflicte lingüístic [la -o de la pers. 1] naixia de la imposició d'una llengua de superstrat, veïna geogràficament i ensems llunyana estructuralment» [BLASCO (1985), p. 78-79]. Responent-hi, el 1988 Joseph Gulsoy tornà a situar el tema en els termes que ja teníem per definitius: es tracta d'un procés fonètic d'assimilació a favor d'una *ó* o d'una *ú* tòniques anteriors. Una assimilació que, al capdavant, explica fenòmens tan crucials de la fonètica catalana com els plurals masculins en -os [GULSOY (1988), p. 44-68].

Per tant, quan les *Regles* estableixen, a la fi del s. xv, que cal usar «bona ortografia» i escriure «yo camine» i «yo ame» («amb e»), no es refereixen solament als parlars valencians, sinó als de tota la geografia de la llengua (salvant-ne les Illes Balears, que romanien més fidels a les formes etimològiques).

- 324) «vet regle general: que los vocables o mots se han scriure segons la primera, segona o terça persona, com ara: **yo demane, yo camine**; en la fi hi ha e, e no a; com hi haurà a, són en los altres de terça persona, com ara: **aquell camina, aquell demana**»

Reiteració insistent de la regla anterior (núm. 323), pel que fa a l'ortografia diferenciadora de les pers. 1 i 3 del present d'indicatiu (malgrat referir-se explícitament a les tres persones del discurs, només dóna exemples de la primera i de la tercera, ni més ni menys que al núm. 323). Però ara hi afegeix una precisió, certament redundant: 1 *demane*, 1 *camine*; «en la fi hi ha *e*, e no *a*». A continuació, l'autor, apressat, comet dues faltes de gramàtica (una, de concordança: *són*; l'altra, d'ambigüitat: «en los altres [vocables o mots] de terça persona»). Tanmateix, completa la seva regla: «com ['quan'] hi haurà *a*, són en los altres de terça persona, com ara: 3 *camina*, 3 *demana*».

Sens dubte, l'autor de les *Regles* escriví aquestes tres darreres normes distret i sense calcular gaire què hi volia dir. Tenia un espai ben delimitat en el foli, de manera que no podia excedir-s'hi. Redacta el núm. 323, sobre morfologia verbal, entorn *a*) de dos temps del verb (imperfet de subjuntiu i present d'indicatiu) i *b*) de dues persones (la primera i la tercera), amb exemples dels verbs *amar* i *caminar*. Això fet, en compte d'ampliar la informació morfològica, escriu el present núm. 324, totalment redundant: tot hi discorre novament sobre el verb (ara només sobre el present, i, malgrat una al·lusió a la pers. 2, s'hi redueix igualment a les pers. 1 i 3); els exemples ara provenen dels verbs *caminar* i *demanar*. Pel que fa al núm. 325, que versa sobre el gènere gramatical i que veurem a continuació, la impremeditació i la improvisació atenyen el punt més alt.

- 325) «com los nom<s> són femenins, ab *a* in fine, com ara: **Maria, Magdalena, Margarita**, etc. En los masculins, ab *e*, com ara: **Pere per Pera, masseta per massete**. Et sic de ceteris»

Regla referida a la morfologia del nom. Distingeix entre el femení («ab *a*») i el masculí («ab *e*»). Exemplifica correctament el femení, bé que només amb tres noms propis de dona (*Maria, Magdalena, Margarita*), i oblidant-se d'inserir-n'hi almenys un nom comú. Quant al masculí, en dóna un exemple com cal de nom propi d'home (*Pere*), però, en voler afegir-hi un nom comú, que (segons l'enunciat) hauria d'ésser masculí i acabat en *e* (ja que de masculins es tracta), només se li acut un nom femení (*masseta*) que, naturalment, transcriu amb *a* (a desgrat de trobar-se en l'epígraf dels noms masculins).

Més, encara. L'autor devia escriure amb tanta cuita, que no se li acudí com exemplificar els noms masculins; després que n'havia trobats encertadament tres de femenins (que de segur li havien brollat de carrera), ara no reeixia a descobrir-ne cap de masculí. Què féu, per sortir de l'atzucac? Tornar, tres folis enrere, al començament de les *Regles*, per si, mirant-lo una altra vegada, li'n venia una inspiració saludable. En efecte: hi llegí les primeres correccions, que feien: «Pera per Pere» (núm. 5) i «massete per masseta» (núm. 6). Ja en tindria prou. Escriví, doncs, *Pere*, com a mostra d'un nom masculí, però, copiant a tort la regla, transcriví «Pere per Pera» (és a dir: invertí l'ordre del núm. 5), sense parar esment en el seu error. En efecte, segons la tècnica de les *Regles* (de la qual ell era el creador: «evitar de dir A per B»), allò que ara copiava volia dir en rigor que 'calia evitar de dir Pere per Pera', just a l'inrevés del que ell pensava i cercava de dir! Continuant la tasca, apressat i distret, copià el núm. 6, convençut que aquest li forniria un nou exemple. Però tornà a equivocar-s'hi per partida doble: perquè el copià trabucant-ne l'ordre (la regla del núm. 6, que deia: «massete per masseta», quedava convertida en «masseta per massete» en aquest núm. 325) i perquè l'exemple que n'extreia no era masculí ni tenia la forma d'un exemple, sinó d'una correcció gramatical.

PART QUARTA

LA LLENGUA CATALANA, DAVANT
LA *QUESTIONE DELLA LINGUA*

14. LA LLATINITZACIÓ DELS ESPERITS

14.1. ELS HUMANISTES I LES LLENGÜES VERNACLES

L'inici de la part quarta del llibre s'enllaça amb el capítol 1, que li feia de pòrtic. Si allí ja hem parlat de la recepció de l'humanisme a casa nostra (§ 1.2), ara en comprovarem alguns efectes, ensems eteris i materials. És tan fàcil de comprendre que el tractament d'aquesta part podria emplenar diversos volums, com que ací ens hem de cenyir a allò que es refereix més directament al tema que ens ocupa, i encara, sense esgotar-lo. El cas és que l'apoteosi de l'antiguitat clàssica encomanà una eufòria entusiàstica a aquells homes de lletres que, per dir-ho així, aspiraven a *viure en llatí*. Viure en llatí implicava una presa de posició relativa a les llengües vulgars, les quals restarien relegades a un rang ínfim (en el cas dels humanistes *durs*, que només escrivien en llatí) o almenys obligades a assimilar les qualitats que tots atribuïen a la llengua sàvia. En un cas i en l'altre, era obvi que a la persona que aspirés a figurar en el món de les lletres se li exigiria una co-neixença suficient de la llengua llatina.¹ Ens han pervingut mostres curioses, àdhuc pintoresques, d'aquesta actitud. Juan de Lucena, que havia estat familiar d'Eneas Silvio Piccolomini (que un dia esdevindria el papa Pius II), escriví en una ocasió: «el que latín non sabe, asno se debe llamar de dos pies».²

Fins i tot sense descendir a aquest nivell de simplicitat i de franquesa, els escriptors de l'època retreuen sovint al romanç la seva manca de maleabilitat per a segons quines expressions, sobretot quan es tracta d'anostrar-hi originals llatins. Això passava, per exemple, a propòsit de la versió catalana de les *Paradoxes* de Ciceró; el traductor, conscient de la distància que el separa de l'original, es queixa: «ni la manera de parlar no u guia, ni el materno gènasi vulguar no u sopor-ta».³ Si els traductors catalans de Palladi o Boeci del segle XIV s'excusaven per la dificultat d'entendre o interpretar l'original, els del segle XV desconfien de l'aptitud de l'idioma vulgar i malden per adaptar-lo al llatí, cercant en la sintaxi d'aquest la solució decorosa.⁴

Calia, doncs, incorporar a la llengua vulgar la sintaxi i el lèxic clàssics en la mesura que convingués. En un mot: calia llatinitzar-la. Ací és obligat de recordar un conegut passatge de Jordi Rubió sobre el tema. «El Renaixement va tenir dos moments: el primer, enlluernat pel món llatí, s'aparta

1. BADIA (1996b), p. 167-168.

2. *Ibidem*, p. 168.

3. RUBIÓ (1984), p. 302.

4. RUBIÓ (1984), p. 302.

amb un cert desdeny de les llengües vernacles o s'esforça a elevar-les al nivell de les clàssiques; el segon, té l'orgull d'expressar-se en aquelles llengües. El primer es desplega en els segles XIV i XV; el segon, en el segle XVI. La tragèdia de l'antiga literatura catalana està en el fet que no visqué sinó el primer d'aquells moments, que només fou de preparació i no de maduresa.⁵ En efecte, a grans trets les coses anaven com diu Rubió. No tant, si les observem en detall, car aleshores ens adonem que el seu judici és més una orientació que una constatació.⁶ Quant al primer moment, tant l'anunciat menyspreu del romanç com la seva dignificació (= «llatinització»), indispensable perquè aquest fos pres en consideració, es contradieien amb la típica curiositat universal de l'home del Renaixement (§ 1.2), que no exclouïa res de la vida humana ni, menys que cap altra cosa, la llengua (de fet, Rubió prudentment només parla d'«un cert desdeny»). Pel que fa al segon moment, el llatí continuaria dominant en uns camps d'ús, dels quals ningú no el trauria, per més que la situació s'hagués capgirat i els mateixos humanistes ara s'ufanegessin de valer-se de les llengües vernacles. Es tractava d'una qüestió de registres, de manera que l'opció d'una llengua o altra no afectava l'exclusivitat del llatí en els seus camps reconeguts.

Una vegada més, constatem que és molt aventurat d'establir periodicitats precises en les grans transformacions de la història de la civilització. Per això els esquemes no en reporten dades concretes, sinó les tendències generals. Tanmateix, al § 14.3 examinarem algunes manifestacions que proven que el *volgare* no deixà mai de minar el terreny, al dessor de dels usos del llatí que abassegaven el món de la cultura.

Les *Regles de esquivar vocables* foren escrites, com sabem (§ 7.6), a les acaballes del segle XV. Hi insisteixo: els processos ideològics no són assolits d'un dia a l'endemà: són lents, graduals i imperceptibles, per més que sovint ens vegem obligats a datar-los amb una precisió orientativa. Tanmateix, en el decurs de la quinzena centúria, l'enlluernament pel món llatí ja havia anat fent notables concessions a les llengües vulgars, assuaujant la seva primitiva duresa envers elles; al seu torn, aquestes, cada vegada més madures, es preparaven *de facto* a recobrar un prestigi inveterat, en un procés del qual assenyalarem algunes fites rellevants (al § 14.3). I bé, les *Regles* participen de les modificacions que insinuo, 1) perquè la gestació en fou llarga i laboriosa, d'una vintena d'anys pel cap baix, que arrenquen en el decenni 1470-1480 (§ 10.1); 2) perquè la redacció, breu i ràpida, degué fer-se efectiva el 1492 (§ 7.6), quan ja era manifest el recobriment del romanç, i 3) perquè els grans dubtes de Carbonell sobre si reprendria el text o l'abandonaria (insinuats al § 10.3) foren resolts, potser abans del tombant de segle, amb la seva renúncia (cf., més avall, § 16.1).

Malgrat l'eufòria que suscitava el món clàssic, una llatinització al cent per cent era irrealitzable en els països que ja posseïen una cultura pròpia, encara que al capdavant fos àmpliament deutora de Grècia i de Roma. No cal que ens entretinguem a comentar-ho: el romanç no deixà mai d'escriure's, tant en textos corrents com literaris. Enfront dels humanistes *durs*, que no escrivien sinó en llatí i que menyspreaven, ells sí, el conreu escrit de les llengües vulgars, existia una altra possibilitat: la de conjugar un ús digne i correcte del llatí i del romanç alhora. Tampoc ací no ens hem d'entretenir, bé que les mostres serien abundoses. Només en prenc l'exemple de Pere Miquel Carbonell. A despit de les severes reserves que tradicionalment han fet els erudits sobre la qualitat de la seva poesia en català i sobre el seu coneixement de la llengua llatina, és innegable que Carbonell escriví en català i en llatí i que no li ha estat regatejat l'epítet d'humanista. I si avui

5. RUBIÓ (1984), p. 189. Sempre m'ha plagut aquest judici de Jordi Rubió, perquè retrata unes tendències molt generals (i encara el reprendré al § 17.1).

6. BADIA (1996a), p. 9.

hi ha qui l'hi posa en entredit, és per una restricció d'aquest concepte (cf. l'apartat 4 de la «Introducció») que, després de tot, sempre deixa Carbonell en bona companyia.

Gràcies a Carbonell, les *Regles* van pel camí de la que he anomenat «llatinització discreta» (§ 11.2.3 i 11.2.4). S'hi empra un romanç molt tocat pel llatí, que 1) cerca la correcció idiomàtica i reprova vulgarismes i dilectalismes, 2) opta per la naturalitat i fuig de l'encarcament, 3) propugna el «bon ús» de la llengua i 4) en subratlla la unitat. El programa inclou la normalització lingüística i l'establiment d'una via d'ús que, equidistant dels col·loquialismes i dels amaneraments, acostava el romanç al llatí, de manera que aquell reflecteixi les qualitats d'aquest. En un mot: la llatinització del romanç que exigien els zelosos humanistes.

14.2. ELS HUMANISTES DE LES TERRES DE LLENGUA CATALANA⁷

La Confederació catalanoaragonesa es trobava especialment preparada perquè el ferment de l'humanisme hi donés fruits esponsorosos. Per la seva situació geogràfica, Catalunya era, des de temps immemorial, terra de pas i enllaç entre la Península i Europa enllà, i també havia estat primerenca a captar els aires renovadors que s'expandien des d'Itàlia (cf. el § 1.2). Però hi hagué més, encara. Durant el segle xv, i corresponent a l'auge de l'interès per la cultura clàssica, s'intensificaren les relacions entre els països que reaccionaven a la crida i el que l'havia proferida i la mantenia. Els prínceps invitaven professors de llatí a les corts, juristes de tot arreu confluïen a Bòlonya, la Cúria papal acollia gent que es posava al servei dels seus alts personatges, etc.

Pel que fa al nostre país, el segle xv és la gran època de l'humanisme català, estimulat pels mateixos reis de la Corona: Joan I, Martí l'Humà, Alfons el Magnànim, Joan II i Ferran (dit després *el Catòlic*). Però també practicat per una veritable pleïade d'esperits selectes, de Bernat Metge a Antoni Canals. També Roís de Corella, amb la seva *valenciana prosa*. Són dignes d'una menció especial els qui es dedicaven a traduir textos clàssics i a bescanviar epístoles erudites en la llengua de Roma: Bernat Metge, Arnau de Fenolleda, Guillem de Copons, Ferran Valentí, Francesc Alegre. S'ha dit que el cardenal Joan Margarit representava la convivència italo-catalana de l'època. Hem de completar la llista amb Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell, tan sovint esmentats en aquestes pàgines.

A propòsit de Carbonell, si fem un recorregut pel «cercle de les seves amistats», guiats per la mà d'Agustí Alcoberro,⁸ sabrem d'un món de funcionaris reials, juristes, eclesiàstics, que ens ilustra sobre l'ambient en el qual ell es formà i vivia (ens hi endinsarem un xic al § 15.1). Cal recordar-ne els noms de Bartomeu de Verí, Jaume Pau (pare de Jeroni Pau, al seu torn cosí de Carbonell), Joan Peiró, Joan Vilar, Teseu Benet Ferran Valentí (fill del mallorquí Ferran Valentí, que acabo de citar com a traductor), els germans Geraldini (Antonio, Angelo i, sobretot, Alessandro), i Guillem Fuster i Lluís Desplà, homes d'església. Tanmateix, qui s'enduu la palma, entre les relacions humanes de Pere Miquel Carbonell, és Jeroni Pau, de qui Carbonell sempre es declarava deixeble i per qui estava al corrent de la intensa vida cultural que es descabdellava a la Ciutat Eterna. Per a Jeroni Pau com a filòleg, *vide* el § 14.3.

7. Ja ho he dit en començar el § 14.1: si volguéssim donar compte, en aquesta part quarta del llibre, de la bibliografia existent sobre l'humanisme i les seves repercussions en les lletres catalanes, la tasca ocuparia molt més espai que el que hi hem dedicat en els capítols essencials. Ho repeteixo: ací ens dedicarem a allò que afecta més directament la qüestió de les *Regles*.

8. ALCOBERRO (1977, I), p. 22-31; són les pàgines que hi ocupa el capítol que ell intitula «El cercle d'amistats de Pere Miquel Carbonell».

El clímax d'aquesta puixant onada cultural fou atès sota Alfons el Magnànim, el més humanista dels monarques d'aquell període. Com és sabut, Alfons completà l'any 1442, després d'una llarga i penosa guerra, el vell somni concebut per Pere el Gran des de la seva estimada Sicília: la incorporació de Nàpols als dominis de la Corona d'Aragó. Ací hem de prescindir dels aspectes polítics de l'empresa; ara bé, el fet que el monarca s'establís a Nàpols contribuí notablement que la cultura catalana s'hi desenvolupés en abundància i amb un segell particular. Recordem la frase lapidària de Jordi Rubió: «Nàpols esdevé capital de la Corona d'Aragó i en aquella cort es fan més íntimes i fecundes les relacions literàries entre Itàlia i els doctes de Catalunya, València i Mallorca».⁹

Com ja dèiem abans (§ 1.2), el rei Alfons, instal·lat a Nàpols, es rodejà d'homes de lletres catalans, castellans i italians.¹⁰ Entre aquests darrers cal esmentar, en primer lloc, Antonio Beccadelli, *il Panormita*, que fou preceptor del rei, i també Lorenzo Valla, Leonardo Bruni d'Arezzo i Bartolomeo Fazio. Afegim-hi Giovanni Aurispa, traductor del grec i actiu marxant de manuscrits i incunables. Jordi Rubió cataloga i estudia els poetes catalans de la cort del Magnànim, dels quals ara esmento Andreu Febrer, Lleonard de Sors i Joan Fogassot. Pel que fa a la presència de poetes aragonesos i castellans a la cort de Nàpols, bastarà recordar que el conegut *Cancionero de Stúñiga* fou compost a Nàpols, de la qual ciutat hom retrata la vida cortesana i social (amb poesies del marquès de Santillana, Carvajal, etc.). El cenacle literari del rei era veritablement poliglòt: el llatí hi era el gran mitjà de comunicació, però, de més a més, hi era constant allò que avui anomenem «alternança de llengües»: el castellà Carvajal escriví en italià; el català Pere Torroella, en castellà. Etcètera.

En aquest ambient visqueren nombrosos funcionaris reials (o «secretaris», com genèricament els anomenava Rubió), els quals s'impregnaren del culte a l'antiguitat clàssica, del conreu del llatí elegant, de la pràctica de dialogar mitjançant cartes ampulloses, d'admiració per l'arqueologia. Aquest era, d'altra banda, el mateix aire que respiraven els juristes a Bolonya i els eclesiàstics a Roma. Tinguem present, encara, una altra dada, prou significativa: la munió de persones de casa nostra que pullulaven en els grans fogars humanístics d'Itàlia provenien dels indrets més diversos de la Confederació.¹¹ Tot plegat dóna un clar testimoni d'unitat. Conseqüència: fent abstracció dels qui s'establiren de manera més o menys permanent en territori italià, la resta, és a dir, els secretaris, juristes i eclesiàstics que retornaven a Catalunya, València o Mallorca, hi venien amb l'empremta amb què el sojorn italià els havia marcats i ja res ni ningú no els la llevaria. Tots sabien i practicaven el llatí. Així s'havia forjat el clima que aleshores fomentava la llatinització del romanç i que tard o d'hora es decantaria a obrir la via vers l'equiparació de romanç i llatí.

14.3. ELS FILÒLEGS I ELS ESFORÇOS PER REHABILITAR EL VULGAR

Com és natural, el conjunt humanístic de què parlem no es limitava a admirar el món clàssic ni a fer declaracions sobre el llegat de Roma i de Grècia. Tot això hauria estat foc d'encenalls.

9. RUBIÓ (1984), p. 188.

10. Sobre aquest punt, *vide*, entre d'altres, RUBIÓ (1984), p. 311-342 i 187-197; RIQUER (1964, III), p. 13-43, 102-108, 161-186, etc.; NADAL/PRATS (1996), p. 89-90. També SORIA (1956).

11. NADAL/PRATS (1996), p. 92-96, identifiquen una colla de personatges de la cort napolitana del Magnànim o que reberen d'aquest càrrecs o missions importants o que ocuparen seus episcopals (a Itàlia o a la Corona), etc. També inventarien «aquells personatges catalans que mantenen correspondència amb els humanistes italians o de qui aquests parlen en les seves cartes» (*ibidem*, p. 96-107). No m'hi entretinc, per raó que tots ells actuen en l'època d'Alfons, bastant anterior a la de la gestació i redacció de les *Regles*. Però, com dic, la informació és notable.

Tampoc no hauria bastat que arreu s'estengués l'aprenentatge del llatí o del grec. Calia aprofundir la coneixença dels elements que constituïen aquell món que hom assajava d'emular: la història, el dret, l'art, l'arqueologia, l'epigrafia. I, molt singularment, la llengua. D'ací la importància que, pel que fa a les *Regles*, hem de donar a la filologia.

Dic que en aquest paràgraf exposaré els esforços dels filòlegs per rehabilitar el romanç. Algú pot demanar-se qui són aquests que volen rehabilitar-lo. Breu: què vol dir *filòleg*? Què fan els filòlegs? Si partim de l'etimologia, és clar que el filòleg és 'aquell qui estima les paraules (o la llengua) o que s'interessa per les paraules (o per la llengua)'. No cal dir que aquesta significació és molt vaga i que sense vacil·lar podem aplicar-la a tots els personatges que desfilaran per les pàgines que segueixen. Tots estimaven la llengua, tots la volien veure ordenada, ennoblida i propagada. Eren persones o col·lectius que reivindicaven l'equiparació del romanç amb el llatí, i tothom ho feia segons la seva formació, les seves possibilitats i els seus objectius. Acabada la descripció de llurs actuacions a favor de la llengua vernacle, assajaré de classificar-los segons els diversos matisos que s'apleguen en el mot filòleg (gramàtic, etimòleg, historiador de la llengua, etc.). Convé precisar que de fet aquest moviment reivindicatiu fou gairebé tan antic com l'onada llatinitzant que el provocà i que se'n podria parlar amb profusió.

Ací es tracta 1) de presentar alguns episodis de la lluita del *volgare* per aconseguir el rang del poderós llatí (§ 14.3.1), 2) de repassar l'influx que exerciren Jeroni Pau i Paolo Pompilio damunt Pere Miquel Carbonell amb vista a la redacció de les *Regles* (§ 14.3.2) i 3) de constatar l'acollida que tingueren les obres d'Antonio de Nebrija en el domini lingüístic català (§ 14.3.3).

14.3.1. ALGUNES MANIFESTACIONS DEL MOVIMENT REIVINDICATIU DE LA LLENGUA VULGAR¹²

L'any 1435, entre uns quants secretaris de la Cúria pontifícia que es trobaven a l'antecambra del papa Eugeni IV, s'entaulà una discussió sobre la unitat de la llengua llatina clàssica: a Roma es parlava només el llatí (en dues varietats diastràtiques) o aquestes ja eren de fet dues llengües independents del tot? Dos dels secretaris que polemitzaven eren Flavio Biondo i Leonardo Bruni: aquell creia que es tractava de dues modalitats d'una *única llengua*, mentre que aquest sostenia que s'hi parlaven *dues llengües* absolutament diferents. Poc després, tots dos escriviren sengles epístoles, en defensa de llurs posicions respectives. El debat esdevingué recurrent en tota la centúria (tot seguit veurem que Jeroni Pau i Paulo Pompilio també s'hi ficaren) i sembla que encara cuejava entrat el segle XVI.

Leon Battista Alberti (1404-1472) era ben bé un polifacètic home del Renaixement: arquitecte, secretari del papa Eugeni IV, humanista, gramàtic i algunes coses més. Ací ja el coneixem, perquè fou l'ànima del *Certame Coronario* (1441), del qual he parlat al § 3.1 (nota 4). Durant el seu sojorn de vuit anys a Florència desplegà una activitat trepidant en la reivindicació del *vulgar* enfront del llatí. En destaco un parell de mostres.

1) En el «Proemio» al tercer dels diàlegs anomenats *Della famiglia* o *Libri de familia* (1437), en el curs d'una defensa del *vulgar*, aprofita la famosa polèmica entre Biondo i Bruni, per combatre la tesi d'aquest i arrencar-se amb la d'aquell. Per tant: si a la Roma clàssica existien nivells de llenguatge, ara caldria reconèixer una dualitat paral·lela en el vulgar. Es podria, doncs, ele-

12. Vide ALBERTI (1996), p. XII, n. 5; NADAL/PRATS (1996), p. 174-176; VITALE (1984), p. 20-26; MIGLIORINI (1968, I), p. 350-390.

var i dignificar el vulgar, com els romans ho havien hagut de fer amb el llatí. D'altra banda, el *vulgar* era noble perquè descendia del *llatí*.¹³

2) Pels volts del 1442 escriu una obra que avui és coneguda amb el nom de *Grammatichetta* (o *Grammatichetta vaticana*).¹⁴ Aquesta obra, que ja és prou important pel contingut, per la data i per l'oportunitat, encara es torna més important perquè, deixant de banda els tractats medievals (de gramàtica, retòrica i poètica) per a ús dels trobadors, és la primera gramàtica d'una *llengua vulgar* dins el marc ideològic de l'humanisme.¹⁵

3) Afegim-hi el *Certame Coronario*, del qual fou promotor i de resultes del qual hom li atribuï la *Protesta* subsegüent. L'acabo d'esmentar.

Probablement fou al cercle dels Mèdici on el prestigi del vulgar s'imposà al del llatí. Les activitats en el camp de les lletres tant s'hi manifestaven pel conreu de la literatura com per una veritable crítica reivindicativa de la llengua vulgar. Com exemples, Maurizio Vitale esmenta la carta proemial de Poliziano (1454-1494) a la *Raccolta di liriche* tramesa per Lorenzo de Mèdici (1449-1492) a Frederic d'Aragó (1476) i el *Comento sopra alcuni de'suoi sonetti* que fa el mateix Lorenzo *il Magnifico*, que n'és l'autor. S'hi esplaia sobre la «materna lingua», «commune a tutta Italia».¹⁶

Afegim-hi, encara, que, com diuen Josep M. Nadal i Modest Prats, el *Capitolo* de Niccolò de Luna (1410 - després de 1450) «constitueix un autèntic manifest en defensa de les possibilitats de dignificació de qualsevol llengua a través de l'exercici literari: *per exercitacione et lungho uso sono divenute le lingue a pocho a pocho pulitissime e suavissime e copiose*».¹⁷

Les dades que acabem de reportar, prou significatives, corroboren que en el decurs del quatre-cents la inquietud per les llengües vernacles era viva i activa, sobretot a Itàlia, i que els canvis ideològics dels humanistes respecte a aquest punt serien difícilment encasellables en una cronologia estricta.

En una dimensió semblant hauríem de parlar de Paolo Pompilio. Tot i que la seva obra versa sobre el llatí, l'interès amb què detalla els defectes de pronunciació del llatí per part dels parlants de la Romània i de terres amb les quals la llatinitat havia entrat en contacte, és una font per a conèixer trets fonològics de diversos parlars. Del seu col·laborador Jeroni Pau i d'ell mateix, en parlarem tot seguit (§ 14.3.2).

13. ALBERTI (1996), p. XIX-XXIV.

14. Aquest títol tan curiós s'explica perquè l'únic exemplar manuscrit que se'n coneix (de la Biblioteca Apostòlica Vaticana) manca del primer full (i, per tant, ha restat sense títol). Només conté una indicació, potser escrita per Pietro Bembo, amb la frase *Della Toscana senza autore*. Aquesta gramàtica també ha estat anomenada *Regule lingue florentine* i *Regole della lingua fiorentina*, per raó que així consten en un inventari de la biblioteca de Lorenzo de Mèdici (1495). Vide MIGLIORINI (1968, I), p. 370, i TRABALZA (1984), p. 13.

15. En efecte, és sabut que als segles XIII i XIV hi hagué una veritable florida de tractats de gramàtica i poètica amb vista als qui volien conrear la poesia en provençal segons els models de la lírica trobadoresca. És tracta de textos que cauen molt lluny de la nostra comesa. Recordem només els noms de Ramon Vidal de Besalú (*Regles* i *Razós de trobar*), Uc Faidit (*Donatz proensals*), Jofre de Foixà (*Regles de trobar*), Guilhem Molinier (*les Leys d'amors*), Berenguer d'Anoia (*Mirall de trobar*), Jaume March (*Diccionari de rims*), Luys d'Averçó (*Torcimany*). En rigor, doncs, Ramon Vidal de Besalú fou, amb les *Razós de trobar*, l'autor de la primera gramàtica escrita en una llengua romànica. Per això, en atribuir aquesta condició a Leon Battista Alberti, em refereixo a les gramàtiques sorgides arran de la pugna quatorcentista dels humanistes per elevar el *vulgar* a la categoria del *llatí*. De totes maneres, ens interessarà de constatar que, en els títols dels al·ludits tractats provençals, no manca el nom de *Regles* (en Ramon Vidal de Besalú i Jofre de Foixà) ni l'ús de la fórmula «A per B» (en les *Razós de trobar* i sobretot en *Las Flors del Gay Saber*), dos elements essencials en l'obra de Pere Miquel Carbonell.

16. MIGLIORINI (1968, I), p. 365-368; VITALE (1984), p. 24-26.

17. NADAL/PRATS (1996), p. 176.

14.3.2. INFLUÈNCIA DE JERONI PAU I PAOLO POMPILIO EN PERE MIQUEL CARBONELL

En el clima descrit, examinarem ara les posicions i les aportacions de Jeroni Pau i de Paolo Pompilio. De Jeroni Pau he donat una breu notícia biogràfica al § 1.5 i no m'he cansat de parlar d'ell al llarg de molts capítols. Ací n'haig d'ampliar les informacions com a filòleg. Abans, però, em permeto de transcriure la biografia que en féu el seu cosí Pere Miquel Carbonell. Ho faig per diversos motius: perquè el lector hi veurà una mostra d'un text típic de l'època, perquè es refereix al nostre personatge Jeroni Pau i perquè la redactà Pere Miquel Carbonell, no menys personatge nostre.¹⁸ A continuació, doncs, trobareu la biografia de Pau, en l'acurada versió catalana de Mariàngela Vilallonga.¹⁹ Fa com segueix.

I. «A aquell Jaume Pau, del qual hem parlat, el va succeir el seu fill Jeroni Pau, jurisconsult que fins al moment encara és viu, conxedor de les lletres llatines i gregues, el qual no és considerat dels darrers entre el nombre d'aquests. Estudiós i molt entès de les coses antigues, també es va dedicar als estudis d'humanitats. No havent-se allunyat tampoc de la freqüentació de la poesia, fou especialment estudiós de la cosmografia. Va compondre un opuscle d'epigrames i d'històries amb un estil prou elegant i epístoles, una naturalment *De Hispaniarum viris illustribus*, una altra *De nomine et origine Catalanorum* i moltes altres epístoles ben celebrades. També va compondre encara adolescent un llibret *De fluminibus et montibus utriusque Hesperiae*, una obra elegant i molt útil.»

II. «Finalment es va dirigir a la ciutat de Roma, on va ser amic íntim i comensal continuat del reverendíssim senyor Roderic de cognom Borja, cardenal valencià, durant més o menys disset anys. I seient el mateix Roderic l'any de la Salvació de 1492 en la càtedra del Pescador, en Jeroni, del qual hem parlat abans, abatut per un emmalaltiment va tornar a la seva mare Barcelona. Però no obstant, mentre va viure a Roma fou un diligentíssim investigador de la situació de la ciutat de Barcelona i d'altres ciutats i pobles de Catalunya, de tal manera que d'aquest mateix lloc va escriure un llibre molt elegant.»

18. Per a l'aplec de semblances que escriví Pere Miquel Carbonell (*De viris illustribus catalanis*), cf. el § 15.1. Pel que fa a aquesta de Jeroni Pau, *vide* VILALLONGA (1988), p. 84-89. La present biografia fou composta en dos moments: la primera meitat (i), que comprèn fins que Pau s'estableix a Roma (1475), probablement escrita entre 1475 i 1477, com la resta de l'aplec; la segona (ii) hi fou afegida després de la mort de Pau (1497). «Així no ens ha d'estranyar la contradicció en què cau Carbonell quan ens diu ara que Pau encara és viu, i més endavant ens facilita dades precises sobre la seva mort» [VILALLONGA (1988), p. 86, n. 49]. Al manuscrit de Girona, les dues meitats es veuen clarament separades, per tal com la segona fou escrita amb tinta de color més fosc i lletres més grosses que la primera; és evident que no tot el text havia estat escrit d'una sola tirada i que havia passat temps entre la primera i la segona redaccions. Cal no fer cas d'allusions que al text es fan a obres de Pau no conegudes o no identificades [sobre les quals, cf. VILALLONGA (1988), p. 87, n. 54 i 57].

19. VILALLONGA (1988), p. 84-89. El text llatí, original de Carbonell, és com segueix:

I. «Iacobo quem diximus Paulo successit eius filius Hieronymus Paulus iureconsultus impresentiarum vitam agens Latinis ac Graecis litteris praeditus qui in hoc numero non in postremis censetur. Rerum antiquarum studiosus et doctus nec non studiis humanitatis deditus est. A poetarum quoque studio non abhorrens Cosmographiae studiosus summo opere. Epigrammatum historiarumque libellum haud sane ineleganti stylo edidit epistolasque alteram scilicet *De Hispaniarum viris illustribus*, alteram *De nomine et origine Catalanorum* et quamplurimas alias epistolas in honore habitas. Libellos etiam *De fluminibus et montibus utriusque Hesperiae* opus et elegans et perutile adhuc adulescens composuit.»

II. «Tandem Romam urbem petere non desiit ubi Reverendissimi domini Roderici cognomento Boria Cardinalis Valentiniensis XVII annis vel circiter familiaris continuusque commensalis exitit. Et ipso Roderico hoc anno Salutis MCCCCLXXXII in cathedra Piscatoris sedente Hieronymus, quem praediximus, quadam aegrotatione percussus ad suam matrem Barcinonem remeavit. Verumtamen Romae vitam agens situs urbis Barcinonis aliarum urbium et opidorum Cataloniae diligentissimus inquisitor fuit, sic quod de ipso situ librum unum elegantissime edidit.»

Heus ací, doncs, qui era Jeroni Pau, vist pel seu cosí. En realitat, aquesta semblança descriu el complex que ens suggereix la frase «home del Renaixement», tan grata a Jordi Rubió. I és que els humanistes s'interessaven per tot, com acabo de dir unes ratlles més amunt, i la mateixa admiració per l'antiguitat clàssica els duia a conrear les relacions humanes, sigui en els palaus dels prínceps, sigui per mitjà dels epistolaris ampullosos. Com sabem, Jeroni Pau visqué disset anys a Roma (1475-1492) i abans d'instal·lar-s'hi, de jove havia cursat estudis a diversos indrets d'Itàlia (§ 1.5) i coneixia a fons el llatí i el grec. Confirma la seva preparació que l'any 1475 ja havia escrit *De fluminibus et montibus Hispaniarum libellus*.²⁰ Remarquem «la seva afició a la cosmografia, més com a filòleg que com a geògraf, és a dir, considerant aquesta com una matèria més dels *studia humanitatis*».²¹ A propòsit d'aquest text, haig de dir que avui ens deixen meravellats tant l'erudició de Pau com la maduresa amb què exposava els seus coneixements (i ho dic ara per no tornar-ho a dir a propòsit de la resta de les seves obres, esperant que el lector ho sobreentendrà en cada cas).²²

La separació física de Jeroni Pau respecte a la seva Barcelona, des que s'instal·là a Roma, no significà en cap moment que perdés el contacte amb el cercle d'intel·lectuals que ell i el seu cosí Pere Miquel Carbonell aglutinaven a la Ciutat Comtal. Pau, amb les seves epístoles, «ajudà a difondre les idees renovadores del país veí i la manera de fer de la Cúria pontificia, on treballava».²³ «Tots plegats [...] formen el món tancat, elitista i culte dels humanistes barcelonins, els quals es consideraven ciutadans d'un món internacional i erudit, que tenia com a llengua comuna el llatí.»²⁴

Establert a Roma, Jeroni Pau no fa sinó aprofundir la seva recerca constant. Tot just acaba d'arribar-hi, i ja rep una carta de Pere Miquel Carbonell: *Epistula quibus elementis Barcinona scribi debet sollicite inquirens*. Pau li hauria de dir, doncs, com creu que s'ha d'escriure el nom de la Ciutat Comtal *et an aspirari in eo nomine c littera debeat, necne*, «perquè, per raó del seu ofici de notari, contínuament havia de reproduir el nom de la seva ciutat en els documents que diàriament havia de redactar».²⁵ La resposta de Pau (*Epistula quibus elementis Barcinona scribatur prudenter respondens*) és un dels seus treballs més representatius i alhora més

20. «La data de composició d'aquesta obra de Pau l'hem de situar abans de l'agost de 1475 i fou publicada a Roma [...], sense data, però possiblement l'any 1491. Totes les biografies de Pau esmenten aquesta composició, que és una de les més conegudes. Sens dubte Pau s'inspirà en Boccaccio i la seva obra *De montibus, silvis, fontibus, fluminibus, stagnis seu paludibus, et de nominibus maris*, tant per l'estructura i mètode del text, com pel seu contingut» [VILALLONGA (1988), p. 89, n. 58].

21. VILALLONGA (1988), p. 87, n. 53.

22. I tinguem en compte, encara, que ací només tractem de Jeroni Pau com a filòleg. Cal no oblidar que la seva obra més coneguda és la *Practica Cancellariae Apostolicae*, escrita en la seva qualitat de jurista i publicada a Roma el 1493 (reeditada moltes vegades). L'obra «recull notes disperses, de tota mena, sempre referides a la jurisprudència i aplegades per l'autor al llarg de la seva activitat com a funcionari de la Cúria vaticana» [VILALLONGA (1986, I), p. 123].

23. VILALLONGA (1986, I), p. 94.

24. VILALLONGA (1986, I), p. 95.

25. VILALLONGA (1986, II), p. 43. La consulta de Carbonell potser també responia *de facto* a una de les típiques onades d'interès del segle, que s'allargassaren durant anys. Sembla que hi havia hagut una discussió d'una certa rellevància sobre l'ús de les grafies *c* / *ch* tot just iniciat el pontificat de Nicolau V (1444). Nebrija hi alludeix a les seves *Reglas de ortographia en la lengua castellana* (1517). «El qual, a mi peligro, ya auría puesto so la censura del pueblo, sino que temo que para juzgar della se hará lo que suele contando los votos y no ponderándolos como vemos que se hizo en el comienço del pontificado de Nicolao quinto: que poniéndose en dubda si la *c* de aquel nombre auía de ser aspirada o sotil, metida la cosa a partido de votos, entre copistas y escriptores de la una parte, y los varones doctos de aquel tiempo de la otra, venciò la ignorancia porque tuvo más votos» [apud NEBRIJA (1981), p. 69].

divulgats.²⁶ Quant a l'exposició, Pau s'hi revela un filòleg consumat, coneixedor de les llengües clàssiques i que es val d'un mètode científic impecable (va de general a particular, fa la història del mot, n'estudia la composició, el contraposa a mots semblants, hi analitza els fenòmens gramaticals, el compara al si de les llengües clàssiques). Pel que fa al contingut, Pau en conclou que la *c* de *Barcino* no és «aspirada», perquè en grec la transcriuen per *k* ('kappa', ço és: oclusiva) i no per *x* ('khi', ço és: aspirada). Dit amb les seves mateixes paraules: «Sive ergo dicamus *Barcinonam* sive *Barcilonam*, nunquam *c* aspirari debet». S'entén que es refereix a la pronúncia del nom en llatí (*Barcino*, *Barcinona*), no a la manera com la *c* s'articula en romanç, on és un so sibilant.²⁷ Notem que, per aquesta raó, la conclusió de Jeroni Pau només molt indirectament afecta el núm. 135 de les *Regles* («Barsalona per Barcelona»), cf. el *Coment.*, 135.

No podem estendre'ns sobre la producció de Jeroni Pau en el camp de la filologia, ciència que de fet té per a ell un abast considerable: «les seves explicacions, ja de caire jurídic, ja teològic, ja gramatical, són sempre dissertacions filològiques».²⁸ Sobresurt per les rigoroses consideracions que fa sobre la unitat de la llengua llatina, tant per les dades històriques com per la lògica dels arguments.

Tanmateix, no voldria que el lector arribés a conclusions a parer meu injustificades. Pau era un classicista. La veritat és que la seva vinculació a l'estudi de les llengües vernacles és indirecta i, sovint, condicionada. A tot estirar, no va més enllà d'una aplicació natural i circumstancial del seu saber a la història del llatí, que s'ajunta a la seva experiència de coneixedor d'algun parlar vulgar. Pau creu sens dubte que el *vulgar* prové del *llatí* i ho fa palès mitjançant allò que sap sobre els escriptors de la llatinitat tardana. I això és pràcticament tot, i ho sabem per Paulo Pompilio, que el coneixia a fons (i de qui parlo en això que segueix). Dins aquestes limitacions, reté un gran servei a la causa del *vulgar* i concretament a la causa del *vulgar català*.

Arribats en aquest punt, haig d'enllaçar les activitats de Jeroni Pau amb les de Paulo Pompilio.²⁹ Aquest posseïa una ferma formació de gramàtic, fonamentada en l'estructura i en la història de la llengua llatina.³⁰ Units per una sòlida amistat personal i per una estreta col·laboració científica, tots dos treballen en col·laboració en diverses avinenteses. És coneguda la intervenció de Pau, pronunciada davant el cardenal Roderic de Borja, que transcriví Pompilio en les seves *Notationes*.³¹ Hom reprenia la qüestió de la unitat o la pluralitat de llengües a la Roma clàssica, sobre la qual, com deïem suara, Leonardo Bruni arribava a afirmar que al Laci existien dos *llatins*

26. VILALLONGA (1986, I), p. 129. El text de l'epístola és al còdex gironí (f. 276v). VILALLONGA (1986, II), p. 42-55 transcriu l'original i en dona una versió catalana. També havia estat publicada per BOFARULL [(1865, II), p. 367-374], afegint-hi encara una nova resposta del loquaç Carbonell (*ibidem*, p. 374-376). En les notes a peu de pàgina, la transcriptor comentava acuradament el procés metodològic de Pau, fins a la conclusió.

27. Malgrat que, com dic, tota la seva exposició es mou en el marc del llatí, Pau no deixa de fer una concessió al romanç (a propòsit de la *l*, en compte de la *n*). Diu: «Es troba també [...] *Barcilon* i *Barcilona*, procedent dels grecs, la qual denominació la segueixen els més recents i *el poble* [subratllat meu]; la qual cosa, és a dir, el pas de *-n-* canviada en *-l-* líquida, el gramàtic de Cesarea afirma que s'esdevé a vegades» [VILALLONGA (1986, II), p. 53].

28. VILALLONGA (1986, I), p. 125. El judici de Vilallonga s'ha d'entendre donant a la frase *dissertacions filològiques* un ampli abast semàntic, no pas renyit amb l'esperit del temps, per al qual l'adjectiu *gramatical*, per exemple, no se subjectava al concepte modern que el refereix a l'organització i explicitació dels constituents d'un sistema lingüístic, per dir-ho d'una manera o altra. No oblidem que la perspectiva de Jeroni Pau sempre obeeix a un enfocament centrat en l'etimologia i la història.

29. VILALLONGA (1986, I), p. 104-110.

30. DIONISOTTI (1968), p. 34-37. Carlo Dionisotti presenta uns quants humanistes, agrupats en una espècie de «vides paral·leles». Una d'aquestes parelles la constitueixen Ottavio Cleofilo i Paulo Pompilio (*ibidem*, p. 27-37).

31. VILALLONGA (1986, I), p. 130-131; NADAL/PRATS (1996), p. 397-398.

(«llatí literari» vs. «llatí vulgar»), com dues llengües diferents i inintel·ligibles l'una respecte a l'altra.³² I bé, «*conversus ad me is Hieronymus*» —conta Pompilio—, «doctissime de eodem in haec verba disseruit». Pau, expressant-se amb dades i amb seny, s'oposa a la pretesa diferenciació i defensa, amb arguments de tota mena, la unitat de la llengua llatina (en la línia de Flavio Biondo). Deixa ben clar que, quan la integritat del llatí es veié seriosament amenaçada, fou al moment que sofrí les invasions dels pobles germànics: aquestes (al capdavant un factor extern) provocaren clivelles en una llengua que fins aleshores havia romàs sòlida i compacta.³³ Com he dit, els fragments que acabo de citar en les dues últimes notes corresponen al text de les *Notationes* de Pompilio.³⁴ Pau hi al·ludeix a certes transformacions que consolidaran la formació de les llengües vulgars. S'hi troben notícies sobre el parlar corrupte de gals i hispans, que inserí Pompilio i que foren sens dubte fornides per Jeroni Pau. Fan així: «Galli et Hispani certe Latina utuntur, corruptiore tamen quam Latini, licet Hispani ulteriores et articulatius quam faciant ipsi Hetrusci loqui contendunt».³⁵ Ço és: «Els gals i els hispans es valen certament de la [llengua] llatina, si bé [en un estat] més deteriorat que els llatins ['romans']. Però els de la Hispània Ulterior afirmen que ells la parlen amb més nitidesa que els mateixos etruscos.»

Una altra obra de Paolo Pompilio mereix d'ésser comentada ací, perquè és gairebé segur que també hi incorporà dades provinents del seu amic Jeroni Pau. Penseu en *De accentibus*, que publicà Eucharius Silber a Roma l'any 1488.³⁶ Malgrat que aquesta obra, més que a les llengües vulgars, es refereix bàsicament al llatí, de fet no deixa de recollir —a través de les dificultats sorgides en l'aprenentatge del llatí— certs trets de les llengües romàniques (segurament reportats per Pau, que en tenia coneixença directa). Hi llegim el següent passatge, referit als catalanoparlants: «Catalani gens hispana vix sonum *c* a sono *s* dignoscunt, et *l*, posita inter dentes lingua, efferunt, quod olim labdacismum dixerunt». Ço és: «Els catalans, poble hispànic, amb prou feines si distingeixen el so *c* del so *s*, i pronuncien la *l* posada la llengua entre les dents, tret que en altre temps s'anomenava *labdacisme*». No és cosa fàcil de comentar aquestes dues remarques. Assajo, però, de fer-ne una interpretació (aplicada al català).

1) En català arcaic, a la consonant *c* (+ *e*, *i*) havia correspost durant llarg temps una pronunciació africada (com [ts]). Pompilio constata que aquesta africació ja ha estat ben superada, i per

32. «Is itaque contendebat, magno idiotarum quorundam qui aderant assensu, semper in Latio duas fuisse linguas, alteram litteratam, ut ipse loquebatur, alteram vero vulgarem; hoc est, qua litterati uterentur, sed latinam intelligebat, et qua reliqui» (*Ex libro primo Notationum Paulo Pompilii. De antiquitate linguae latinae. Caput vicesimum*). Fragment de les *Notationes* de Pompilio, reproduït a VILALLONGA (1986, II), p. 231. Versió catalana: «Així, doncs, aquest assegurava, amb gran assentiment d'alguns profans que se li acostaven, que al Laci sempre havien existit dues llengües: una, la literària, com la que ell mateix parlava; l'altra, en canvi, la vulgar. Altrament dit: la que feien servir els homes de lletres, que hom reconeixia com a llatina, i la de la resta de la població.»

33. «Advenientibus postea in Italiam Gotis, Vandalis, Hunnis, Alanis, Gepidis et demum Longobardis quottidianaque colluvie ad urbem conflente omnis penitus latinae locutionis consuetudo convulsa est, praecipueque post divi Constantini tempora». (*Ibidem*, p. 232). Ço és: «Més tard, quan arribaren a Itàlia gots, vàndals, huns, alans, gèpides i sobretot els longobards, gentussa de tota mena s'anà barrejant dia rere dia en la ciutat [Roma] i tota la tradició de la parla llatina en restà pregonament desballestada, en especial després del temps del diví Constantí».

34. Les *Notationes* de Paolo Pompilio foren editades per Mercati, dins les *Opere minore raccolte in occasione del settantesimo natalizio* (Roma, 1937). Cf. VILALLONGA (1986, I), p. 29.

35. VILALLONGA (1986, II), p. 232. Fragment reproduït també a DIONISOTTI (1968), p. 34.

36. He pogut disposar d'una fotocòpia d'aquest incunable (intitulat *Syllabae*), gràcies a l'amabilitat del professor Alberto Varvaro (Nàpols). El passatge que en reproduïxo és al f.55r; també figura a DIONISOTTI (1968), p. 35. Bé que el llibre s'anomena *Syllabae*, en realitat aquest és el títol de la primera obra que conté, la qual és, de més a més, la més extensa. Però *De accentibus* hi té entitat pròpia. La *Vita Pauli Pompilii* (a la qual es refereix la nota 38), en donar la llista de les seves obres, en diu *Syllabarum et de accentibus opus exactissimum*. El colofó diu: *Finis Syllabiarum Pompilii*.

això la *c* es confon avui amb la *s* (que representa la sibilant fricativa [s]) (el núm. 9 de les *Regles* fa: «[cal] lunyar-se de mettre *c* per *s* o lo contrari»). Atesa aquesta pronunciació comuna i idèntica, la distinció gràfica de *c* i *s* només obeeix a raons etimològiques; cf. els núm. 10 («cervir per servir») i 11 («servell per cervell»).

2) En segon lloc, Pompilio consigna el nom d'un defecte que, segons ell, cometen els catalans: el *lambdacisme* (mot format damunt el nom grec de la *l*: «lambda»). Tanmateix, no per saber-ne el nom se'ns aclarirà el concepte. La paraula no és al DIEC, però sí a la GEC. Sembla que es refereix al fet de pronunciar la *r* fent-la [l] (i potser també la *l* fent-la [ll]). No és que en fonètica històrica catalana no enregistrem aquest fenomen: les mateixes *Regles* proscriuen *pelegri* (que deriva del ll. *peregrinu*) (núm. 269); ara bé, d'ací a fer-ne un tret propi de la pronunciació dels catalans hi ha una bona distància (car aquest ús de [l] per *r* també es dona en les altres llengües romàniques). Què devia voler dir Pompilio? Potser simplement l'havia sorprès de constatar que la *l* catalana, alveolar per l'articulació, és velar per l'efecte acústic, i no sabé identificar-la tècnicament? No sabia anar més enllà.³⁷

Paolo Pompilio encara tenia un altre projecte, en l'execució del qual comptava així mateix amb la col·laboració de Jeroni Pau (respecte als parlars hispànics). Una veritable novetat: es tractava d'aplegar i classificar un corpus lèxic llatí, amb l'addició d'alguns mots de llatí tardà i probablement ja romànics. Pompilio, doncs, «[traduxit Andronicum de passionibus animi] exorsus[que] est paulo ante mortem vastum opus omnium vocabulorum per naturas rerum, addens nova vocabula perpolite conficta, quae a vulgaribus a septingentis annis hactenus per Italiam, Galliam et Hispaniam et alias nationes latini nominis suborta sunt».³⁸ En català, aquest text fa

37. Atès que entre nosaltres el llibre de DIONISOTTI (1968) té una difusió més tost limitada, em permeto de copiar-ne ací uns fragments del llibre *De accentibus* de Paolo Pompilio, que, pertanyents al capítol *De Iotacismo et Labdacismo et Zetacismo aliisque vitiiis pronuntiandi apud multas nationes* (f. 55r-56r), fan al·lusió a certs trets fonètics que un dia havien de caracteritzar els parlars gal·loromànics i iberoromànics (i deixo de banda els d'altres països, que queden més lluny del domini lingüístic català).

Heus-ne ací els fragments. «[...] Galli *u* ita enunciant ut exufflare et cum *i* miscere velle videantur, ut cum *us* dicere volunt dicant *ius* ex *i* consono, ut ex *Lucanus* faciant *Lucanius*, enuntiantes emissivis labiis. Quod ad Cisalpinos Gallos etiam penetravit. Hi ergo iotacizare dicentur. Qui vero maritimam Ligurum incolunt, zetacizant. Nam pro *gente zentem* dicunt, et carmen hoc ita enuntiant: "Irin de zelo misit Saturnia *Zuno*". [Ací ve el tros referit als catalans, ja transcrit, traduït i comentat al text.] Ulterior Hispania plurimis vitiiis abundat, ut *forsam* pro *forsan* et dictiones finitas *m* semper cum *n* enuntient, ut *virum*, *bonun* et *verun* est pro *virum* et *verum*. Raro binas consonas pronuntiant, ut *ile* pro *ille*, *atus* pro *aptus*, et huiusmodi. [...]». *Apud* DIONISOTTI (1968), p. 35 (o f. 55r de l'incunabile de 1488).

Versió catalana: «Els gals pronuncien la *u* de manera que sembla que alenin i que vagin a confondre-la amb la *i*; per exemple: quan volen dir *us* de fet diuen *ius*, fent d'aquesta *i* una consonant; o bé: de *Lucanus* fan *Lucanius*, que pronuncien amb els llavis avançats. Aquest tret s'ha estès fins i tot a la Gàl·lia Cisalpina. Per això es diu que palatalitzen (la vocal). En canvi, els habitants de les costes de Ligúria reduceixen a *s* les altres sibilants. En efecte, en comptes de *gente* diuen *zentem* i pronuncien així el vers "Irin de zelo misit Saturnia *Zuno*". Els catalans, poble hispànic, amb prou feines si distingeixen el so *c* del so *s*, i pronuncien la *l* posada la llengua entre les dents, tret que en altre temps s'anomenava *lambdacisme*. La Hispània Ulterior abunda en diversos vicis, com [dir] *forsam* en comptes de *forsan* i pronunciar sempre amb *n* els vocables acabats en *m*, com *virun*, *bonun* i *verun* est en comptes de *virum* i *verum*. Rarament hi pronuncien les consonants geminades, [de manera] que [diuen] *ile* per *ille*, *atus* per *aptus*, i semblants.»

38. Aquest fragment pertany a la *Vita Pauli Pompilii* (continguda en un manuscrit del Vaticà). En tractar de Pompilio, VILALLONGA (1986, I), p. 104-105 (n. 192) en reproduïx la biografia. Amb motiu del projecte lexicogràfic de Pompilio, tornem a trobar aquest passatge a DIONISOTTI (1968), p. 35 i a VILALLONGA (1986, I), p. 133. Ací sorgeix una petita dificultat (i dic petita perquè no és sinó una falta moderna de transcripció o d'impremta): la frase «addens nova vocabula perpolite conficta» apareix transcrita per Vilallonga amb el participi **conflicta*, en comptes de *conficta*. En llatí existeix un verb *confligo*, que té el part. *conflictu*, però que ací no té res a fer, perquè significa 'comparar, combatre', que no és aplicable. Entenc, doncs, que es tracta de *conficta*, part. de *confingo* 'formar, fabricar', 'forjar, inventar' (menys encara podria tractar-se de *configo* 'clavar, subjectar, assegurar', perquè fa el part. *confixu*).

així:³⁹ «Poc abans de morir, [Pompilio] emprengué un vast recull de tots els mots, [ordenats] per grups de significats. Volia afegir-hi els mots nous, correctament formats, que, des de fa set-cents anys fins ara, han anat apareixent [en boca] del poble, a Itàlia, la Gàl·lia, Hispània i altres nacions de llengua llatina.»

Malauradament, aquesta empresa tan ambiciosa no passà de projecte: Pompilio moria a Roma el 1491⁴⁰ i Pau, el seu eventual col·laborador, tornava a Barcelona el 1492. Vol dir això que ja podríem oblidar-nos-en tranquil·lament? De cap manera. El text té una importància remarcable: si l'interpreto bé, no hem d'excloure que Jeroni Pau, malgrat no haver escrit mai en romanç, s'interessés per les llengües vernacles (i, per tant, pel català). Siguem, però, realistes: la base del gran corpus hauria estat el llatí (la frase «un vast recull de tots els mots» es refereix a la llengua clàssica), mentre que la resta era un afegit («addens», diu l'original). I encara, aquest afegit hauria tingut si més no tres components: 1) la mateixa llengua llatina, 2) el parlar que els italians anomenen *il preromanzo* i 3) formes ja romàniques, segons els països que havien pertangut al món romà. En pocs mots: no crec que Jeroni Pau, ocupat en la professió de jurista i enderiat amb l'estudi del món grecollatí, s'obris ara a unes disciplines que no havia conreat mai. En canvi, sí que la seva col·laboració oferta a Pompilio s'avé amb una actitud de comprensió humana de la realitat, en sintonia amb el comportament dels humanistes a la fi del quatre-cents.

Correspon de concloure aquest comentari sobre l'obra de Jeroni Pau amb la menció de *Barcino*, un dels seus treballs més difosos. En extensió no difereix del *De fluminibus et montibus Hispaniarum libellus*, però, en canvi, un notable lapse de temps s'interposa entre aquesta ressenya de cosmografia hispana (ca. 1475) i aquella monografia sobre la ciutat de Barcelona (ca. 1491). *Barcino* formava part d'un vast projecte històric i geogràfic que Pau volia consagrar a Catalunya; en parlà en algunes ocasions, però no sembla que arribés a ésser realitat, en tot o en part.⁴¹ Només en coneixem aquest text sobre Barcelona:⁴² de lectura agradable, és exponent d'unes maneres de documentar-se i d'expressar-se pròpies dels erudits de l'època. Jeroni Pau el dedicà a Paolo Pompilio, com a signe de l'amistat que els unia: «Te exposcente [...] amicorum optimo».⁴³

Justament és a l'obra *Barcino* que Jeroni Pau escriví una frase que algú ha considerat despectiva per al català, quan, al capdavant, era la seva llengua materna.⁴⁴ En la traducció catalana fa així: «Sota el govern dels comtes aparegueren d'altres lleis, escrites en llenguatge rude i no gaire coherents de contingut, [...], donat que en aquell temps els habitants es dedicaven més a les armes que a les lleis [...]».⁴⁵ És cert que a primera vista podríem entendre aquesta frase com una mostra de

39. No hi poso la primera frase, perquè no es refereix al projecte de Pompilio. Però, amb el fi que no resti sense traduir, la dono en aquesta nota. Diu: «[Pompilio] traduí [el text del poeta llatí] Andrònic sobre les passions de l'ànima i, poc abans de morir», etc.

40. VILALLONGA (1986, I), p. 133.

41. VILALLONGA (1986, I), p. 293-295.

42. VILALLONGA (1986, I), p. 291-347. Aquesta part conté l'edició del text i una excel·lent versió catalana, anotada amb profusió i justesa. Abans se n'havia ocupat Josep M. Casas Homs, que estudià, edità i traduí l'obra (CASAS, 1957).

43. VILALLONGA (1986, I), p. 62.

44. «Jeroni Pau va escriure tota la seva producció literària en llatí [...]. Aquest fet, que és una conseqüència lògica del comportament i de la manera de fer dels humanistes, no ens ha de sorprendre, ans al contrari, ens hem d'estranyar que el seu nom encapçali una *Additió* a les normes mencionades [les *Regles*], relatives a la llengua catalana, qualificada pel nostre autor [Pau] de *rudi sermone* a la seva obra *Barcino*» [VILALLONGA (1986, I), p. 132].

45. VILALLONGA (1986, I), p. 322-323. Text original llatí: «Sub ipsis Comitibus, aliae leges subortae sunt, *rudi sermone conscriptae*, nec sententiis [...] satis coherentes, vacantibus utpote ea tempestate armis, magis quam legibus, incollis [...]». Val la pena de remarcar que Josep M. Casas Homs, l'altre traductor al català de *Barcino*, coincideix amb Mariàngela Vilallonga, en posar-hi també *escrites en un llenguatge rude* [CASAS (1957), p. 28].

la poca consideració que molts humanistes concedien al romanç (que ells coneixien bé, és clar, i empraven en llur comunicació oral, personal i casolana). En el cas de Jeroni Pau és evident que, com a filòleg, no se sentia aliè a l'estudi de la mateixa llengua que segons com semblava menysprear, per més que tampoc mai no s'hagués proposat de reivindicar les llengües vulgars. Més, encara: si ell hagués menyspreat el romanç, malament hauria acceptat de figurar a les *Regles* o de col·laborar a la magna obra lèxica de Pompilio. Tot plegat revelaria un tret desconcertant, que ja hem constatat abans (§ 9.11 i 10.1). Tanmateix, convé no fer un problema d'allò que probablement no ho és: el mot llatí *sermo* més aviat té ací el significat de 'modalitat (lingüística)' que de 'llengua'.

Vegem-ho. És cert que Horaci escriu *sermo patrius* 'la llengua nacional' i que aquesta acceptació es repeteix en els autors clàssics (*sermo latinus*, etc.). Però no és menys cert que, segons que ho recullen els diccionaris, al més sovint aquest mot és emprat amb els significats d' 'estil' (ja en el mateix Horaci: *sermo pedestris* 'estil de baix to'), 'manera de parlar', 'modalitat de llengua', 'conversa', 'tema de discussió', etc. I, en iniciar-se la crisi de la llengua llatina (de resultes de les clivelles en el món romà), els mateixos gramàtics aviat distingiren entre *sermo nobilis* i *sermo vulgaris*. Encara en català antic, i d'acord amb el seu significat etimològic, *sermó* tenia sovint l'acceptació de 'discurs, allocució en general' (així en Desclot), sense, però, que deixés de significar al mateix temps 'prèdica religiosa' (com en Ramon Llull), perquè s'hi feia sentir l'influx del sentit que unia *preich* i *sermó* (que són objecte d'una de les *Regles*, cf. el *Coment.*, 202). A les darreries del segle XV trobem confirmat el significat «civil» de *sermó* en el *Liber* (sempre tan proper a les *Regles* en matèria de vocabulari), on llegim: «*erenga* o sermó fet al poble o a exèrcit de gent d'armes» [COLÓN (1988), p. 25].

Per tant, en el passatge discutit (*rudi sermone*), Pau no es devia referir a la *llengua catalana*, sinó a l'*estil rústec* en què hom havia redactat aquelles lleis (= *llenguatge rude*, com molt exactament ha traduït Mariàngela Vilallonga). En tot cas, doncs, l'actitud de Jeroni Pau no tenia la gravetat que d'antuvi potser se li podia retreure. Ho confirma que, poques pàgines més avall, ell mateix escriu: «per aquest motiu [les conquestes de Mallorca i de València], alguns, no a l'atzar, als valencians i mallorquins i als habitants d'aquests regnes, a partir de llur origen i *llengua*, els anomenaren *catalans*». ⁴⁶ Pau s'hi expressa amb tota naturalitat i sense connotacions pejoratives.

Aquest Jeroni Pau, tan fidel a la llatinització imperant, tan endinsat en les tasques filològiques que compartia amb Paolo Pompilio i tan compenetrat amb el seu cosí Pere Miquel Carbonell, fou considerat, a partir de 1950 (i durant llarg temps), l'autor de la segona part de les *Regles de esquivar vocables* (capítol 5). Ara bé, llegint-ne el text amb objectivitat, hom s'adona que la hipòtesi no se sosté: com podia un llatinitzant radical (un humanista *dur*) entretenir-se a discernir entre *mujol*, *vermell* o *rovell d'ou* (*Regles*, núm. 182), i tants d'altres casos semblants, si ja es desentenia del *vulgar* en bloc, sense matisos? En ocupar-se del tema Mariàngela VILALLONGA (1986), d'antuvi sembla sentir-se enduta per la idea que la dita segona part l'havia escrita efectivament Pau. ⁴⁷ Tot seguit, emperò, rectifica: «probablement, però, Pau no va tenir aquí altra actuació que la de revisar les notes que havia escrit Carbonell, i potser també convèncer l'arxiver

46. VILALLONGA (1986, I), p. 340-341. Text original llatí: «Unde non temere quidam Valentinos et Maioricenses horumque regnorum incolas ab origine atque *lingua Catalanos* appellavere».

47. VILALLONGA (1986, I), p. 132. No cal dir que la responsabilitat recau sobre mi i els qui acceptaren, amb mi, l'atribució que figura al manuscrit de Girona (cf. el § 9.9 i, sobretot, § 9.12). És curiós de comprovar que Mariàngela Vilallonga ja parlà *avant la lettre* del que jo després he anomenat «la manipulació del manuscrit» (§ 10.3).

que seguís com a norma de bon català aquell que escrivien o parlaven *los cortesans* i també els *elegants parladors e trobadors* [núm. 173]». ⁴⁸ Bé que ací ella es fa ressò de Martí de Riquer (§ 5.3.4, grup D), la seva posició i la que jo he acabat adoptant són molt acostades. ⁴⁹

A continuació, Vilallonga insinua, sense fer-s'hi forta, la relació que potser es podria establir entre les *Regles* i el corpus lèxic que preparava Paolo Pompilio (amb la col·laboració, entre d'altres, de Jeroni Pau). ⁵⁰ Ací jo no l'acompanyaria, 1) perquè, pel que en sabem, aquest era bàsicament un recull de mots llatins i organitzat per matèries, mentre que les *Regles* només versen sobre el català i són ben asistemàtiques, ⁵¹ i 2) perquè, tal com he interpretat la composició de les *Regles* (§ 10.2), si el text fou escrit per Carbonell després d'arribar Pau a Barcelona, aquell ja en tenia emmagatzemat el contingut al magí (per més que no s'atreví a traslladar-lo a paper escrit fins que el seu cosí l'hi empenyé personalment).

Ho he dit en diverses avinences: Jeroni Pau era l'enllaç entre Roma i Barcelona, era qui feia arribar ací notícia de les novetats que sorgien allí. Anant més concretament al nostre tema, Pau era el mentor de Carbonell: aquest admirava aquell i volia aprofitar-se del seu prestigi d'humanista, i aquell de fet confiava a aquest el paper de divulgar les seves obres i la seva reputació en els cercles barcelonins. L'ascendent que Jeroni Pau exercia damunt Pere Miquel Carbonell és ben evident en les *Cròniques* d'aquest, l'original de les quals aquell revisà mentre visqué. Es fa així mateix patent en les *Regles de esquivar vocables*, que només arribaren a existir gràcies a la presència de Pau a Barcelona.

Fins ací he glossat, de moment, el paper que representaren els humanistes filòlegs en la lluita perquè el *vulgar* aconseguís el rang de què fruïa la llengua clàssica. Hi donàvem per sobreentès que el clima descrit seria beneficiós en el món de les lletres catalanes (i no és fantasia de lligar caps entre ambdues situacions). En segon lloc, hem vist la intervenció de Jeroni Pau i de Paolo Pompilio en les polèmiques sobre la qualitat del llatí i com eren vistos, des de la Roma renaixentista, els avatars que sofrí aquesta llengua en la Roma clàssica, que favorejaren la gènesi de les llengües romàniques. Entre elles, també la catalana era presa dels neguits per la renovació de la llengua, i els humanistes de tot el domini lingüístic hi eren sensibles. Si Jeroni Pau i Paolo Pompilio es feren sentir especialment a Barcelona fou per la relació que el primer hi tenia amb el seu cosí Pere Miquel Carbonell.

Si l'influx de què parlo sembla ben evident, no és tan fàcil de detectar els canals pels quals podia atènyer Carbonell:

1) La correspondència escrita? Les lletres bescanviades entre Carbonell i Pau que ens han pervingut no forneixen cap dada sobre les *Regles* ni sobre el concepte de llengua. És clar que sovint hem pensat que, amb la seva propensió a escriure, copiar i arxivar, Carbonell podia haver

48. VILALLONGA (1986, I), p. 133.

49. Les consideracions que faig en aquest punt també responen a qüestions apuntades abans (§ 5.3.5, a propòsit del grup E), sobre l'abast de les aportacions de Jeroni Pau a l'estudi i a l'ús del *vulgar* i concretament a la composició de les *Regles*.

50. No s'hi fa forta, però diríeu que li costava de llevar-se'n la temptació, com quan insinua que Pau «devia tenir material seleccionat que, transformat, podia reutilitzar en el catàleg [= les *Regles*] que confegia Carbonell» [VILALLONGA (1986, I), p. 133]. Tanmateix, a continuació desestima definitivament tal possibilitat: «és molt improbable que Pau esmerçés part del seu temps a elaborar unes normes sobre una llengua vulgar i bàrbara, contra la qual clamaven Valla, Nebrija i el mateix Pau quan menysprea l'autoritat dels autors recents sobre l'etimologia i l'ortografia del mot *Barcino*, per exemple, o quan defensa l'existència d'una sola llengua al Laci» [VILALLONGA (1986, I), p. 133].

51. En cas que el corpus de Pompilio hagués existit, s'hauria fet sobre una classificació lèxica («per naturas rerum») que mai no es podria comparar amb el desordre de les *Regles*.

guardat cartes i altres informacions que han desaparegut (o que fins avui no hem tingut la sort de trobar). Ací, però, ens hem de referir i limitar a allò que coneixem. I bé, els elements de què disposem se'ns presenten absolutament tancats respecte als temes alludits.

2) Els contactes de viva veu? No podem excloure que homes de lletres que retornaven d'Itàlia a Barcelona no haguessin fet passar a Carbonell algunes idees imperants en els grups romans on hom discutia i parlava i s'informava. Però, encara que ens constés alguna visita efectuada que fes versemblant aquest tipus de comunicació, sempre restaríem mancats d'informació. *Verba volant.*

3) Vistos els dos punts anteriors, en conloc que, de les seves relacions epistolars (o verbals per intermediari?) amb Jeroni Pau, Pere Miquel Carbonell podia haver assimilat alguns principis metodològics del seu cosí, com els que segueixen: *a*) per l'atenció de Pau a la història de la llengua (llatina), Carbonell *recorria a l'etimologia*, a l'hora d'avaluar formes i d'establir-ne l'ortografia; *b*) per la crítica de Pau a les formes vulgars llatines que algú volia reconèixer com una llengua diferent, Carbonell *rebutjaria els colloquialismes* en els nivells elevats; *c*) per la defensa que feia Pau de la universalitat de la llengua del Laci, estesa *toto orbe terrarum*, Carbonell *propugnaria la unitat* de la llengua, i *d*) per l'elegància i la propietat de la manera d'escriure de Pau, Carbonell *optaria per un ús acurat i digne* de la llengua.⁵² Així Pere Miquel Carbonell acusava l'acció d'un mestratge eficient i adoptava una veritable actitud científica.

Ultra aquests quatre aspectes concrets de mètode, Carbonell devia trobar-se pres pels corrents d'opinió i de comunicació que enllaçaven els medis humanístics italians i de casa nostra. Era un nou influx que en rebia, no per més vague menys efectiu, com també les informacions sobre novetats en el món de les lletres, o les converses i les cartes amb els seus amics barcelonins. Crec que ací no pot mancar una al·lusió al mateix títol de la seva obra. Abans, imaginant-ne la gestació, he escrit: «agullonat per tants estímuls, Carbonell està ben decidit a prendre posició respecte al tema de la llengua: seran unes *Regles de esquivar vocables*» (§ 10.1). El contingut s'assemblaria al d'altres peces escrites que, en reivindicar el *vulgar* contra el llatí, es pronunciaven per una llengua acurada i noble. O sia: un contingut ben compartit. I la forma? La forma també seria compartida en un bon nombre de casos: quan Carbonell bateja el seu text amb el nom de *regles*, sap molt bé què es fa. No ignora que, de l'època de la literatura trobadoresca ençà, són diversos els textos gramaticals, retòrics o lèxics de contingut comparable al que ell es posa a escriure que duen així mateix el títol de *Regles*. És un procediment que està de moda, i la moda refermarà a la centúria següent. Una vegada més, comprovem que Carbonell tenia sempre les antenes ben orientades i no se li escapava res.⁵³

52. N'hi havia prou de fixar-se en el nivell de correcció de les seves composicions. O en la seva obra *Oratio* (cf. el § 9.2, nota 3).

53. Aquesta moda venia de lluny, com es posa de manifest amb els tractats o manuals de l'època dels trobadors, dels quals Pere Miquel Carbonell devia tenir un cert coneixement. Recordem els títols de les obres de Ramon Vidal de Besalú i de Jofre de Foixà esmentades a la nota 15. Afegim-hi els dels que ja eren contemporanis de Carbonell (i alguns de posteriors). Leon Battista ALBERTI: *Regule lingue florentine* (o *Regole della lingua fiorentina*), noms alternatius de la *Grammaticetta* (ca. 1442) (vide el començ d'aquest § 14.3 i la nota 14); *Regles de esquivar vocables* (1492); Francesco FORTUNIO: *Regole grammaticali della volgar lingua* (1516); Antonio de NEBRIJA: *Reglas de orthographia en la lengua castellana* (1517); Giacomo GABRIELE: *Regole grammaticali* (1545); Pierfrancesco GIAMBULLARI: *Regole della lingua fiorentina* (1552). És ben clar: posar el nom de «regles» a un text gramatical era signe de voler estar al corrent.

14.3.3. ACOLLIDA DE LES OBRES D'ANTONIO DE NEBRIJA A LES TERRES CATALANES

Les consideracions precedents han palesat l'influx (d'actitud, d'orientació, de pensament) que explica les *Regles*. Un influx, emperò, que no explica la selecció de les normes concretes, que restaren al lliure arbitri de Carbonell (bé que condicionat per les seves lectures, les seves converses, les seves dèries). Nogensmenys, àdhuc en aquest aspecte d'informació material, la filologia no deixà de contribuir a refermar la infraestructura tècnica de la llatinització, per a la qual calia disposar d'instruments. Dit amb el sentit pràctic d'avui: feien falta gramàtiques i diccionaris. Així s'explica l'èxit que assolí l'andalús Elio Antonio de Nebrija (1442-1522) en terres catalanes, amb els seus treballs lingüístics, èxit més remarcable pel fet que aquests treballs versaven sobre el castellà, que no era la llengua del país. Nebrija és un prototipus de l'humanisme en la transició ideològica de la llatinització a ultrança vers la reivindicació del romanç. Després de l'inevitable sojorn a Itàlia, publicà les *Introductiones in latinam grammaticam* (1481), una de les seves obres més difoses, exponent de la seva dèria llatinista.⁵⁴ Recordem que som a l'època de gestació de les *Regles* (cf. el § 10.1).⁵⁵

Uns anys més tard publicà un important tresor lexicogràfic: el *Lexicon latinum hispanicum* (Salamanca, 1492), que fou seguit, tres anys després, pel *Vocabulario español-latino* (Salamanca, 1495). Tot plegat, un conjunt que aplegava més de cinquanta mil mots. L'objectiu primordial d'aquesta empresa era de fer més fàcil l'aprenentatge del llatí a docents i discents. El mateix objectiu perseguia, en principi, la *Gramática de la lengua castellana* (1981 [1492]). Si en la posteritat ha estat —i és— conegut com l'autor de la primera gramàtica castellana, Nebrija l'havia concebuda, com dic, per a aplicar al romanç la teoria que ja era subjacent a les seves *Introductiones*.⁵⁶ Així, tot facilitant l'aprenentatge del llatí,⁵⁷ obria al mateix temps les portes a l'ensenyament del castellà, conscient dels guanys que aquest en rebria pel seu costat. No cal dir que avui tothom pensa més en la seva aportació al castellà que al llatí.⁵⁸

En el domini lingüístic català l'aportació lexicogràfica i gramatical de Nebrija satisféu les necessitats dels homes de lletres (i per això les esmentem ací). Les *Introductiones* constituïren un remarcable èxit editorial (del qual he donat detalls a la nota 54) i sense trigar esdevingueren llibre de

54. Aquest llibre fou publicat, per a ús dels catalans, com a mínim un centenar de vegades des del segle xv al segle xix. Les primeres edicions catalanes, aparegudes a Barcelona, són de 1497 i de 1500 (ja proveïdes d'un vocabulari). També n'hi hagué una edició a València (1499). Amb la barcelonina de 1501, les *Introductiones* comencen d'incorporar els exemples i les equivalències en català. Vide SOBERANAS (1981).

55. Amb el fi d'orientar el lector en la presentació que seguirà, sobre l'aportació de Nebrija al llatí i al castellà, heus ací una relació dels seus principals treballs per ordre cronològic, la qual palesa el pas dels seus interessos (del llatí al castellà): *Introductiones latinae* (1481), *Introductiones latinae [...], contrapuesto el romance al latin* (1486), *Diccionario latino-español* (1492), *Gramática de la lengua castellana* (1492), *Vocabulario español-latino* (ca. 1495), *Reglas de orthographia en la lengua castellana* (1517) [NEBRIJA (1981), «Estudio previo»].

56. Sense negar a aquesta gramàtica el seu mèrit indiscutible, no solament és posterior (com és evident) als venerables tractats provençals (als quals he fet al·lusió a la nota 15), sinó també a la *Grammatichetta* de Leon Battista ALBERTI (citada unes pàgines més amunt), que fou escrita ca. 1442, durant el sojorn del seu autor a Florència (1434-1442). El text d'Alberti seria seguit pels de Paolo Pompilio (*Syllabae* i *De accentibus*) (1488) (cf. la nota 36) i Antonio de NEBRIJA (*Gramática*) (1492) (cf. la nota 55). Si les *Regles de esquivar vocables* són, com penso (§ 7.6), de l'any 1492, gairebé podem dir que Carbonell estaltonava Nebrija, per tal com les regles núm. 323 a 325 (que hi són l'afegit singular de què parlo al § 10.4) no deixen d'ésser, malgrat la brevetat i les vacil·lacions, un tímid assaig de descripció i de normativització en matèria gramatical.

57. NEBRIJA (1946 [1492]), p. 10 («Estudio previo»).

58. Aquest nou aspecte, molt explotat en temps posteriors, i avui encara (i sovint en detriment de les llengües de l'Estat que no són el castellà), serà recollit més avall, § 16.2.

text a l'Estudi General (1508). Pel que fa als diccionaris del filòleg andalús (que hom cita sovint amb el títol de *Dictionarium latinum-hispanicum et hispanum-latinum*), hem de dir que derivaren en el *Vocabularius Aelii Antonii Nebrissensis* (Barcelona, 1507). Aquest fou redactat per Gabriel Busa.⁵⁹ Per a la primera part (llatí-català), Busa anà substituïnt sistemàticament i lliurement els termes castellans de l'original pels catalans corresponents i, malgrat un bon nombre d'errors, se'n sortí prou bé. En la segona part (català-llatí), «el fet de reemplaçar un vocabulari castellà-llatí ordenat alfabèticament a partir del mot espanyol ja no permetia la feina mecànica i Busa perdé un cabal considerable de mots».⁶⁰ «El resultat és que el vocabulari català-llatí, comparat amb el seu model, presenta un esquema bastant esquivat.»⁶¹ El diccionari fou publicat en segona edició el 1562. Després continuà essent reeditat, amb addicions i modificacions, fins al segle XVIII. L'edició de 1507 ha estat citada profusament en el comentari de les *Regles* (§ 13.2 i 13.3), amb la indicació BUSAN.

A les pàgines anteriors hem anat examinant les aportacions d'uns quants filòlegs. No podem dubtar que eren veritablement filòlegs, per tal com tot el que n'hem exposat obeïa a l'amor i a l'interès per la llengua. Més ben dit: per les llengües, car tant era que fossin el llatí o qualsevol llengua vernacle. Mirem de concretar la filiació d'alguns personatges citats dins el camp de la filologia, amb el fi d'especificar en diferents línies un significat tan genèric.

1) Jeroni Pau és un filòleg *stricto sensu*, en el sentit que un dels seus centres d'interès fou l'evolució històrica del llatí i, en conseqüència, l'estudi etimològic d'algun mot romànic.

2) Paolo Pompilio és un filòleg a l'estil de Jeroni Pau, però doblat de gramàtic i divulgador de la gramàtica llatina.

3) Antonio de Nebrija, de provada vocació filològica inicial, se centra de manera especial entorn de la gramàtica i de la lexicografia fonamentalment llatines, que, però, ben aviat va aplicant al castellà.

4) El retrat professional de Nebrija es repeteix en l'arquitecte Leon Battista Alberti (quan escriu l'esmentada *Grammatichetta*) o en el jurista Francesco Fortunio (per les seves *Regole grammaticali della vulgar lingua*, aparegudes el 1516).⁶²

Què direm, doncs, de Pere Miquel Carbonell? No podem dir que s'ajusti a cap dels perfils que acabem de dibuixar. De moment, sembla que faci seva la idea de la «regulació» que sosté Leon Battista Alberti (ca. 1442). Alberti vol demostrar que en el *vulgar* també hi ha «regularitat»: la llengua obeeix a unes regles (i d'ací que la seva *Grammatichetta* també es conegui amb el nom de *Regole lingue florentine*). Aquesta gramàtica és sobretot declarativa: valent-se de la terminologia llatina, l'autor hi exposa les parts de l'oració i les categories gramaticals, fent veure quines formes lèxiques s'apliquen al funcionament de la llengua. En presenta, doncs, el paradigma. Només cap a la fi de l'obra dedica unes pàgines a la correcció («vitii del favellare»): en aquest terreny proposa algunes regles en el mateix estil de què un dia Carbonell es valdrà a les seves *Regles*⁶³ i, pel que fa a l'ortografia, pensa que cal establir-la partint de l'etimologia, per més que, en certes avinenteses, dóna la prioritat als usos idiomàtics aleshores actuals.⁶⁴ L'obra conté encara una pro-

59. COLÓN/SOBERANAS (1987).

60. COLÓN/SOBERANAS (1985), p. 66.

61. COLÓN/SOBERANAS (1985), p. 67.

62. L'any 1509 Fortunio ja havia demanat un privilegi per a publicar, segons que ho diu ell mateix, les «regole grammaticali della tersa vulgar lingua cum le sue ellegantie et hortographia» [apud DIONISOTTI (1968), p. 22].

63. Per exemple, reprova que es digui «*paire pro patre*», «*replubica pro republica*», «*occusfato pro offuscato*», «*inimisi pro inimici*».

64. «Ma questi vitii in alcune ditioni e prolationi, rendono la lingua più apta, come chi, diminuendo dice *spirto* pro *spirito*», i d'altres.

posta ortogràfica de base fonològica. Carbonell adopta, doncs, el criteri de la «regulació» i intitula *Regles* la seva defensa del romanç acurat. No entengué, emperò, el projecte d'Alberti: si, per a aquest, les «regles» venien a ésser els principis o l'estructura de la llengua, Carbonell, en canvi, les entén com a «normes» de compliment preceptiu. No tenen la forma d'una gramàtica, sinó d'un recull lèxic.⁶⁵

Carbonell també enfoca d'una manera diferent l'equiparació del *vulgar* amb el *llatí*: 1) recorre a l'etimologia sempre que la forma transparent del mot li ho permet; 2) quan els mots són tan allunyats del llatí que no en transparenten l'origen, sembla regir-se per la tradició de la Cancelleria reial, i 3) s'inclina a emprar mots moderns, en detriment dels que ja eren titllats d'antics, però també té por de decidir-se obertament a acollir formes noves (cf. el § 11.2.5, punt c). L'adopció combinada de mètodes mira a l'enaltiment del romanç.⁶⁶

Ben mirat, més que a la *Grammatichetta* d'Alberti, les *Regles* de Carbonell retiren a *De accentibus* de Paolo Pompilio (1488). Com sabem, aquest llibre conté un capítol (*De Iotacismo et Labdacismo et Zetacismo*), en el qual Pompilio mostra nombroses faltes de pronunciació del llatí per part de parlants de diferents terres de la Romània i d'altres contrades d'Europa. Hi contraposa els mots afectats d'incorrecció i les pronúncies del llatí acurat (*sermo nobilis*). No cal dir que la pronunciació correcta és la que suggereix la forma gràfica llatina.⁶⁷ La concepció subjacent en les *Regles* de Carbonell s'acosta molt a la del llibre de Pompilio, de la qual aquell devia estar asabentat per l'amic comú Jeroni Pau. En canvi, els principis teòrics de Carbonell i d'Alberti presenten una afinitat menor, bé que no nul·la, com es veu en la manera d'aplicar al català el que feia Pompilio sobre el llatí, la qual sembla deure bastant a Alberti. Penso, doncs, que també d'aquest alguna cosa havia arribat a Carbonell.

Antonio de Nebrija elabora la *Gramática* (1492), en la mateixa orientació de la d'Alberti. En el decurs del text sovint apareix la paraula *regla*, en el sentit estructural del terme. Ni més ni menys que Alberti, Nebrija es mostra igualment preocupat perquè l'ortografia reflecteixi el sistema fonològic de la llengua. Poc atent a la correcció idiomàtica, només hi dedica dos capítols, i, encara, no tots dos són negatius o, si més no, no ho són en el mateix grau: 1) el «barbarismo» és absolutament intolerable;⁶⁸ 2) en canvi, el «metaplasmo» no jutja que sigui «vicio no tolerable», sinó «mudança de la acostumbrada manera de hablar en alguna palabra, que por alguna razón se puede sufrir».⁶⁹ És evident, doncs, que Carbonell i Nebrija enfoquen les qüestions gramaticals des de punts de vista ben allunyats: Carbonell és un etimòleg; Nebrija, un fonòleg. Mentre aquell defensa *scuder*, *Steve*, *studi*, aquest defensa *escrivo*, *espacio*, *estambre*.

Amb el fi de completar el recorregut, direm quelcom de Francesco Fortunio (1516), que, però, Pere Miquel Carbonell ja no pogué conèixer. Pels seus intents de gramatització, Fortunio

65. Remarquem que les tres darreres regles (núm. 323, 324 i 325) són un veritable intent de gramatització, en el mateix sentit de les propostes que analitzem ací. Però aquest assaig s'estronca tot just iniciat.

66. En part, l'actitud de Carbonell davant els mots moderns pot posar-se en relació amb la revisió crítica que els humanistes fan del temps medieval.

67. Hi llegim, per exemple: «*forsam pro forsan*», «*coscius pro conscius*», «*groria pro gloria*», «*pro lingua lingua dicunt*», «*pro sto esto*», i d'altres.

68. Però l'únic exemple que dóna de barbarisme sembla ben allunyat de la realitat quotidiana: «Como diciendo *Peidro* por *Pedro*, añadiendo esta letra *i*; *Pero* por *Pedro*, quitando esta letra *d*; *Petro* por *Pedro*, mudando la *d* en *t*; *Perdo* por *Pedro*, trastocada la *d* con la *r*; *Pedró*, el acento agudo, por *Pédro*, el acento grave en la última sílaba» [NEBRIJA (1981), p. 213].

69. Entre aquests metaplasmes, hi inclou la pròtesi vocàlica, la qual explicaria que en castellà hi hagi els mots *escrivo*, *espacio*, *estambre*.

s'aparellaria amb Alberti i Nebrija. Al primer llibre, Fortunio descriu el que es pot considerar gramàtica de la llengua i presenta les peces lèxiques i els paradigmes que en realitzen les funcions. A cada explicació correspon una «regla». No són regles correctives; són, en tot cas, definitòries o d'exposició dels elements gramaticals. Al llibre segon, parteix de l'ortografia de les lletres llatines (en la mesura que representen sons) i especifica les solucions que se n'han obtingut en italià. Així fa veure que la llengua no ha actuat per caprici, sinó seguint una regularitat. A la forma originària no li cal legitimació perquè es tracta del llatí; la forma resultant queda legitimada per l'«autoritat» de l'obra de Dante, Petrarca i Boccaccio (per al «referent d'autoritat» d'un text, *vide* el § 15.3.2). D'altra banda, el fet de basar-se en textos escrits no li permet d'escometre una ortografia fonològica.

He traçat un cercle que descriu els interessos d'uns quants filòlegs i gramàtics que, a la segona meitat del segle xv i començos del xvi, sobresurten en els estudis sobre el vulgar i en la defensa dels seus usos a tots els nivells. Al mig, com assetjat per mètodes i punts de vista, Pere Miquel Carbonell. En rigor, ell no és filòleg ni gramàtic, però és una persona 1) que coneix el llatí i el català, escriu en ambdues llengües i està atent a notícies sobre la sort dels vernacles; 2) que, sentint el neguit del conreu apropiat de la llengua, s'engatja a la defensa del «bon ús» del seu català natiu, i 3) que té una enorme curiositat intel·lectual i unes relacions socials pròpies dels homes del Renaixement. En suma: Carbonell posseïa els requisits indispensables per a escriure les *Regles de esquivar vocables*. Essent així, jo li atorgo de bon grat l'epítet de *filòleg*, si més no per la vocació.

Resumim. Probablement, Pere Miquel Carbonell havia sentit parlar d'Alberti.⁷⁰ Sens dubte sabia coses de Pompilio a través del seu cosí Jeroni Pau, amic d'ambdós. Quant a Nebrija, ja conegut de bona hora a casa nostra per les *Introductiones*, la seva *Gramática* aparegué al mateix temps que Carbonell redactava les *Regles*. Aviat devia tenir-ne notícia i potser encara li vagà de veure-la i tot. Ja havia escrit les *Regles* i segurament estava immersit en un mar de vacil·lacions, entre acabar-les, mirar de divulgar-les i donar-les a les premses o deixar-les en un racó i procurar d'oblidar-se'n. Atès el seu estat d'esperit, tant podem creure que la gramàtica nebrissenca l'esperonés a tirar endavant com que l'en dissuadís (§ 10.3 i 16.1).

70. Abans he aventurat una hipòtesi que, si es confirma, explicaria per què el nom d'Alberti era conegut al domini lingüístic català, ja a la meitat del segle xv: la celebració del *Certame Coronario* (Florència, 1441). Aquest concurs donà peu a una protesta, en la qual era invocada la memòria dels pares i avis (que parlaven en vulgar) d'una manera que semblava repercutir, més de cinquanta anys després, en una expressió de Jaume Gassull a *La brama dels llauradors* (cf. el § 3.1, nota 4).

15. «PER BÉ PARLAR LA LLENGUA CATALANA»

15.1. ASSAIG DE RETRAT DE PERE MIQUEL CARBONELL

No haig de repetir-me respecte a les grans línies de la vida de Carbonell que he esbossat al lllindar d'aquest llibre (§ 1.5) ni respecte a les pinzellades esparses que hi han anat apareixent (*passim*). Ací voldria reblar el clau pel que fa a alguns aspectes d'aquest home, amb vista al seu protagonisme en les *Regles de esquivar vocables*, ço és en un moment decisiu de la història de la llengua catalana. Arxiver competent, historiador polèmic, poeta adotzenat, humanista per contagi, reialista addicte, polític sense anar a fons, megalòman convençut de si mateix, vanitós fora mesura, busca-raons impenitent, aquesta llista d'epítets resumeix bastant fidelment el pas de Carbonell per aquest món, a cavall entre els segles xv i xvi. En això que segueix em referiré a alguns aspectes complementaris de la seva biografia, els quals d'una manera o altra es reflecteixen en la llengua catalana (com ho veurem a continuació, § 15.2).¹

15.1.1. LA VOCACIÓ D'HISTORIADOR

Podem creure que Carbonell no freqüentà centres d'estudis universitaris i que fins als seus vint-i-quatre anys (quan esdevingué notari públic) es dedicà a formar-se en humanitats i en història (§ 1.5). La relació familiar amb Jeroni Pau l'ajudà a introduir-se en el món clàssic i en el camp de la filologia. Per tant, també a valorar l'ús responsable de la llengua pròpia. Jeroni Pau fou, encara, qui l'empenyé a redactar les *Cròniques d'Espanya*, l'obra que li ha donat més renom i que Pau corregia amb interès. Aquesta història era una rèplica a la història de Pere Tomic (1495) i al mateix temps feia palès el caire polemista de Carbonell. Començada a la seixantena, Carbonell l'escriu amb l'apassionament d'un jove.² Bé que l'exercici del seu càrrec d'arxiver reial l'encaminava vers la recerca històrica (cf. el judici de Rubió que faré al § 16.1, punt 3), en realitat li exigia funcions més pràctiques i efectives que històriques.³

1. Així ara no afegiré res, per exemple, sobre la vida familiar o professional de Carbonell, que ben poc contribuiria a millorar la informació sobre les seves coneixences de llengua catalana i la seva actitud sobre els usos lingüístics. Com ja ho he indicat al § 1.5, hom trobarà dades sobre vida i obres de Pere Miquel Carbonell als treballs de BOFARULL (1864, I), ADROHER (1957), VILALLONGA (1986, I), VILALLONGA (1988) i ALCOBERRO (1997, I). En aquest paràgraf també recorrerem a RIQUER (1964, III).

2. ALCOBERRO (1997, I), p. 63-66.

3. ALCOBERRO (1997, I), p. 10.

15.1.2. L'ÈTICA PROFESSIONAL

Carbonell realitza una bona tasca d'erudit, especialment amb les *Cròniques d'Espanya*, que no podem deixar de prendre en consideració. S'hi prepara amb un acurat treball a l'Arxiu Reial, el qual no solament li forneix algunes cròniques medievals, sinó que li posa a les mans l'abundosa documentació oficial. Des d'aquest angle, «cal dir que Pere Miquel Carbonell es mou entre els documents com un peix a l'aigua».⁴ Agustí Alcoberro ha posat en relleu fins a quin punt recorre a les disciplines auxiliars: l'arqueologia i la filologia.⁵ No sembla que hàgim de donar mostres d'una realitat prou coneguda.

Nogensmenys, malgrat que en principi podem donar per bones les seves asseveracions, això no serà al cent per cent. Carbonell no deixà de caure en una temptació que tostemps ha estat imputada a gent de la seva condició. En algunes avinenteses deforma la situació o s'arregla les coses a la seva manera, actuant sempre *pro domo sua*. Ja el coneixem prou per comprendre que sovint, del que es tractava era de fer-se quedar bé ell mateix o de posar-se en primera línia en qualsevol afer.

En una ocasió transcriu una carta que, figuradament, havia escrit Teseu Valentí a Jeroni Pau, arran de l'arribada d'aquest a Roma (1475). Valentí hi assabentava Pau que es dedicava a l'estudi de les humanitats. En realitat, l'havia escrita el mateix Carbonell, a instàncies de Pau, perquè aquest pogués simular que s'adreçava a Teseu en una altra epístola. Es tractava d'una conxorxa ordida pels dos cosins, en aquest cas a benefici de Pau, però Carbonell, que acceptà el joc, no n'observà les regles.⁶ En una altra ocasió (ara el 1485), torna a transcriure una carta que constava com adreçada per Pau al mateix Carbonell, la qual al seu torn n'inclouïa una altra —aquesta en elogi de Prudenci—, que el mateix Jeroni Pau dirigia a Lluís Desplà. Més tard, Carbonell partí la complexa carta originària en dues de simples i independents, n'esborrà certes frases al començament i n'hi afegí d'altres al comiat, amb el fi de fer més versemblant el conjunt que en resultava. També hi alterà les dates.⁷

Peccata minuta, direu. És cert. D'altres n'hi hauria, emperò, de més greus. Només en concloc que no podem tenir una confiança il·limitada en la serietat, en l'escrupolositat i en la veracitat de Carbonell. A vegades apareix la ficció al seu estimat còdex de Girona.

15.1.3. EL CONREU DE LES LLETRES

Carbonell tenia una innegable afecció a la poesia, per a la qual, però, no sembla que estigués gaire ben dotat per la naturalesa, si més no jutjant la seva obra amb els criteris estètics més durables. Malgrat això, fou reiteradament premiat en concursos, començant pel que havia convocat mossèn Montserrat Torres a Barcelona l'any 1454, per a premiar una poesia en honor de santa Maria Magdalena (cf. el § 9.6); la que hi guanyà el certamen era una «composició mancada del més petit mèrit literari».⁸ I semblantment podríem parlar d'altres obres seves en aquest camp,

4. ALCOBERRO (1997, I), p. 94.

5. ALCOBERRO (1987, I), p. 106-112.

6. VILALLONGA (1986, I), p. 36, i (1986, II), p. 63, n. 11.

7. VILALLONGA (1986, II), p. 75, n. 1, on llegim: «Aquesta data nova afegida per Carbonell no sabem si és autèntica o bé l'arxiver la va inventar, com tampoc no podem saber si totes aquestes variacions foren fetes amb el vistiplau del nostre autor o no» [es refereix a Jeroni Pau].

8. RIQUER (1964, III), p. 368-369.

les quals «són maldestres i d'un prosaisme aclaparador».⁹ Tanmateix, a desgrat de la manca de qualitat que tothom reconeix en la seva producció poètica, aquesta no deixa d'ésser una bona prova del seu neguit per la llengua. Carbonell també es valgué de la poesia com un instrument de crítica social, com es veu a la *Dança de la Mort*: havent traduït la famosa *Danse macabre* al català, hi afegí algunes estrofes de la seva collita, en les quals fa sortir un seguit d'escriptors reials que ell menyspreava i que pietosament engega a l'infern.¹⁰ Estava al corrent de la vida cultural que menaven els escriptors valencians, tant per mitjà dels certàmens poètics, com per les notícies que li n'arribaven. Complement important a la seva vida d'intel·lectual, Carbonell es distingí per haver aplegat una biblioteca notable.¹¹ S'hi trobaven recopilacions de dret, tractats d'història, obres d'autors clàssics i d'humanistes i llibres de pietat. Diré, per fi, que era ben conegut per la seva cal·ligrafia, que devia ajudar-lo prou en l'ofici d'arxiver i de la qual ell tant s'enorgullia.

15.1.4. EL CERCLE DELS HUMANISTES BARCELONINS

La vida social de Pere Miquel Carbonell es descabdellava entorn del grup d'humanistes catalans que, vertebrats especialment per ell, estaven en contacte personal i epistolar i vivien pendents de les informacions que els arribaven d'Itàlia.¹² Eren juriconsults, curials, secretaris reials, homes d'església, «que formen el món tancat, elitista i culte dels humanistes barcelonins, els quals es consideraven ciutadans d'un món internacional i erudit, que tenia com a llengua comuna el llatí [...]. Erudits, bibliòfils, amants de les coses antigues, poetes, traductors, cultes, bons coneixedors del llatí, de la literatura escrita en aquesta llengua, sovint universitaris, molts d'ells obscurs, però tots ells amb ànsies d'immortalitat: això els caracteritza».¹³ S'hi compten Jaume Garcia, Jaume Pau, Bartomeu de Verí, Joan Peiró, Pere Bancells i els germans Geraldini (entre els funcionaris reials), Joan Vilar, Teseu Valentí, Francesc Casa-saja i Joan Ramon Ferrer (entre els juristes) i Guillem Fuster, Lluís Desplà, Gabriel Vilell i Joan Margarit (entre els eclesiàstics).¹⁴ Al manuscrit de Girona hi ha lletres de la major part d'ells, siguin adreçades a Carbonell, siguin les còpies de les que aquest els adreçava. Però, per damunt de tots, qui s'enduu la palma en aquestes relacions és el seu cosí Jeroni Pau. El llarg sojorn d'aquest a Roma, tant com la proximitat de llur correspondència, fan que les cartes entre ambdós cosins siguin les més sovintejadades al còdex gironí. I, ben mirat, encara n'hi falten moltes, que Carbonell devia transcriure en un altre manuscrit no conservat o no identificat. «Ambdós treien un profit de la seva profunda relació: Pau aconseguia d'ésser conegut i de mantenir una imatge d'home culte i erudit a Barcelona, i Carbonell millora-

9. RIQUER (1964, III), p. 369-370.

10. RIQUER (1964, III), p. 370-372; ALCOBERRO (1997, I), p. 12. Els textos foren publicats per BOFARULL (1865, II), p. 257-317. De moment, la *Dança de la Mort* (de la qual ell es declara traductor) (p. 267-296) i després els afegits que dedica a personatges coetanis (p. 297-317).

11. RUBIÓ (1990), p. 90-100.

12. «Pere Miquel Carbonell es revela també com l'autèntic aglutinador del petit però prou significatiu cercle d'humanistes catalans de la segona meitat del segle XV» [ALCOBERRO (1997), p. 22].

13. Magnífic retrat que d'aquest grup ha fet VILALLONGA (1986, I), p. 22, i que pel seu valor com a síntesi ha reprodutit ALCOBERRO (1997, I), p. 22. Respecte al llatí en què es comunicaven, Mariàngela VILALLONGA precisa «que volia ser copiat dels grans autors clàssics, però que a voltes resultava encarcerat i feixuc, més caracteritzat per l'afectació que per la naturalitat» (*ibidem*, p. 22).

14. ALCOBERRO (1997, I), p. 23-30.

va la seva formació i podia escudar-se sempre darrere l'autoritat que mereixia l'opinió de Pau». «La diferència entre ells és notable: Carbonell és un arxiver historiador molt preocupat per la cultura, especialment del nostre país, però els seus horitzons són limitats, escriu la major part de la seva obra en vulgar, excepte les epístoles llatines dirigides als seus amics; Pau, en canvi, és un humanista, tota la seva producció literària és escrita en llatí, exerceix un càrrec a Roma, està en contacte amb l'humanisme italià, del qual rep tota la influència necessària per a crear una obra parella de continguts i forma amb la que l'ha inspirada. Tenen en comú, a part el fet d'haver nascut tots dos a Barcelona, l'afany de notorietat i d'immortalitat, herència dels clàssics als humanistes, l'amor a l'erudició i a l'arqueologia i el carteig retòric; tot això els fa èmuls dels seus mestres d'Itàlia. Pau sempre representa el seu paper de savi erudit, i Carbonell el d'àvid i fidel transmissor dels seus ensenyaments i consells, a més de la seva inestimable contribució a la difusió i promoció del canonge barceloní, especialment al nostre país».¹⁵

15.1.5. LES ACTITUDS POLÍTIQUES

Ja ho sabem (§ 1.5): Carbonell era un reialista fidel a la dinastia regnant i ho posen prou de manifest les seves relacions amb Joan II i amb Ferran II. D'altra banda, cal subratllar que li tocà de viure en una època agitada i turbulenta, tant des del punt de vista polític (la presó del príncep Carles, la Revolució Catalana i la Guerra Civil), com social (els conflictes de la Biga i la Busca a Barcelona, la qüestió dels remences al camp), com religiós (la instauració de la Inquisició, processos contra heretges i jueus). Tanmateix, davant de tots aquests problemes, Carbonell adopta una actitud que, sense ocultar el seu pensament, no el mena mai a comprometre's a fons, sinó a comentar els fets amb discreció (com es veu per la cautela amb què es refereix a les presumptes ambigüitats de Jaume Pau i del seu fill Jeroni respecte a la política de Joan II)¹⁶ o a retirar-se prudentment a casa seva (com quan sentí ell mateix la crida per a declarar Joan II enemic del Principat, a l'inici de la Guerra Civil).¹⁷

15.1.6. EL TEMPERAMENT

El lector ja sap quelcom del caràcter de Pere Miquel Carbonell, perquè n'ha llegides unes quantes mostres en el decurs dels capítols anteriors. N'hem subratllat la vanitat, l'autocomplaença, l'afany de notorietat, les ganes de passar a la posteritat. Quan, per la mort de Jaume Garcia, arxiver reial a Barcelona i amic seu, Carbonell comprengué que podia aspirar a ocupar-ne la plaça, es lliurà a fer gestions per aconseguir-ho. Fou nomenat el 1476. Vistes les coses avui, no ha mancat qui el titllés

15. Una vegada més, qui així s'expressa és VILALLONGA (1986, I), p. 74-75.

16. Sobre aquest punt, *vide* VILALLONGA (1986, I), p. 87-88; ALCOBERRO (1987, I), p. 24. El fragment que hi dedica Agustí ALCOBERRO és reblat amb aquestes consideracions: «Jaume Pau va morir a Barcelona el 1466, en plena guerra civil. És possible que, durant aquells darrers anys, la solitud i un cert sentiment de marginació compartida acostés l'arxiver [CARBONELL] i el jurisconsult [Jaume Pau], al capdavall dos reialistes convençuts. Aquest és el sentit de l'afirmació [que fa aquell] quan «assenyala que Jaume Pau es secretejava molt sovint amb mi, *et maxime* en temps de les turbacions del principat de Catalunya» (dit per Carbonell) (*ibidem*, p. 24).

17. «La qual crida yo, estant en la plaça apellada del Rei [...], escoltí. E ohint aquella sab Déu me n'enugí molt e plorí. E quasi tremolant me n'aní en casa mia [...]» [Carbonell en un passatge de les *Cròniques*, *apud* ALCOBERRO (1987, I), p. 21]. Versió completa d'aquest passatge al § 16.1, nota 6.

d'intrigant.¹⁸ Aleshores mateix, el seu nou càrrec li creà dificultats greus: els altres escrivans reials l'acusaven d'haver-se saltat requisits legals i promogueren un moviment d'oposició, que hagué de resoldre el mateix rei Ferran II el 1480 (quatre anys després del seu nomenament). Carbonell es venjà dels seus col·legues, enviant-los a l'infern a la *Dança de la Mort* (com acabo de dir al § 15.1.3).¹⁹ Afegim-hi una remarcable exigència pel que fa al compliment de les obligacions professionals, que el duia a criticar obertament els qui les negligien. En aquestes avinenteses, saltava, blasmava i denunciava. No s'aturava a l'hora de censurar els eclesiàstics de mals costums. En fi, era un busca-raons. D'altra banda, sembla que la seva feina li proporcionava emoluments més aviat minsos, i prou que se'n planyia; àdhuc, en una ocasió, es queixà al mateix rei Ferran II que no podia dotar les seves tres filles, per casar-les.²⁰ S'explica per això la seva coneguda i insistent activitat com a prestamista?²¹

15.1.7. JUDICIS DE LA POSTERITAT

Diguem uns darrers mots sobre la fama pòstuma, que Pere Miquel Carbonell tant havia desafiada. Les *Cròniques d'Espanya* se situen, per un costat, en la tradició historiogràfica medieval catalana i, per l'altre, se n'aparten per raons de metodologia i d'ideologia o contingut. L'obra de Carbonell adquireix personalitat pel seu tribut a l'humanisme català del segle xv, en les fonts utilitzades, en el conreu de la forma, en la intenció apologètica i en el recurs a la filologia.²² Des de mitjan segle XIX, Pere Miquel Carbonell fou objecte d'atenció especial per part de Manuel de Bofarull, que li dedicà dos volums de la «Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón» (1864-1865).²³ Després, els judicis sobre Carbonell es diversificaren. Tingué detractors, com Salvador Sanpere i Miquel (qui, des de l'angle de la militància republicana, el qualificà d'intel·lectual reaccionari) i Jaume Massó i Torrents (qui, en tant que nacionalista d'esquerres, el definí com el gran exponent de la decadència catalana).²⁴ Però fou vindicat per Jordi Rubió i Balaguer que, si féu serioses reserves sobre les *Cròniques*, el valorà com a bibliòfil i com a erudit, i per «la seva adscripció, matussera certament, però prou efectiva, als corrents humanistes». ²⁵ Darrerament, cal recordar les contribucions d'uns quants especialistes (entre d'altres, Miquel Coll i Alentorn, Miquel Batllori, Jesús Ernest Martínez Ferrando, Francisco Rico i Mariàngela Vilallonga), que hi han fet aportacions remarcables.²⁶

18. Carbonell «comenzó a esgrimir todos sus medios, dinero, amistades, méritos personales, sagacidad, etc., para sucederle» (es refereix al difunt Jaume Garcia). Dit per Jesús Ernest Martínez Ferrando [apud ALCOBERRO (1987, I), p. 10].

19. Anys després Carbonell tornà a enfrontar-se amb altres funcionaris reials (arran de les corts de Montsó de 1510), ara per motius especialment econòmics. Cf. ALCOBERRO (1987, I), p. 12-13.

20. ALCOBERRO (1997, I), p. 8.

21. ALCOBERRO (1997, I), p. 15-17.

22. ALCOBERRO (1997, I), p. 150-156.

23. BOFARULL (1864, I) o (1865, II). Per a Manuel de Bofarull, «les *Cròniques d'Espanya* esdevenen, d'una banda, una obra cimera en la nostra historiografia: justament la baula que enllaça els cronistes dels segles XVI, XVII i XVIII [...], amb la vigorosa tradició medieval catalana. Però alhora, la biografia i la transcripció d'algunes obres inèdites de Carbonell assenyalen també l'obertura d'altres línies d'investigació fins aleshores no fressades: la de l'intel·lectual reaccionari, realista i partidari de la Inquisició; la del personatge curiós, estrafolari, fins i tot maniàtic; i encara —en un to major— la del precursor de l'humanisme a casa nostra» [Alcoberro (1997, I), p. 159-160].

24. ALCOBERRO (1997, I), p. 160-161.

25. ALCOBERRO (1997, I), p. 161-166.

26. Ja no en donaré detalls. Vide VILALLONGA (1986, I), p. 74-79 (així com altres dades esparses *passim* i el pròleg de Francisco Rico, p. 7-10); VILALLONGA (1988), p. 15-26; ALCOBERRO (1997, I), p. 166-169.

15.1.8. L'OPCIÓ PER LA LLENGUA

En els sis punts que precedeixen (i sempre partint del resum biogràfic esbossat al § 1.5) he intentat d'engiponar una semblança de Pere Miquel Carbonell. No hi he dit res sobre el seu comportament quant a la llengua catalana. Mirem de preparar-nos sobre aquest punt (que serà objecte del § 15.2). Agustí Alcoberro, atent a la funció de Carbonell en el procés evolutiu de la historiografia catalana, detecta a les *Chròniques* elements de continuïtat i de ruptura (ara només em fixo en la llengua). Aquells se centren en la tria lingüística: «Pere Miquel Carbonell, que havia optat pel llatí en altres obres, decideix redactar les *Chròniques d'Espanya* en català».²⁷ Aquests, en el seu afany per la normalització (ortogràfica, sintàctica i lèxica), palès en la manera de parafrasejar-hi la crònica de Pere el Cerimoniós. Hereu, en certa manera, de l'estandardització propugnada per la Cancelleria, Carbonell maldava per revestir els textos històrics «d'una versió moderna, apta per als lectors del seu temps».²⁸ Per tant, Pere Miquel Carbonell aspira a fer el pont entre la llengua dels segles XIV i XV, salvant-ne les essències, però adequant-la als nous corrents que s'imposen en el segle XVI que ja s'inicia. I bé, és en aquest clima col·lectiu entre la gent de lletres i amb aquesta situació personal d'esperit que Pere Miquel Carbonell concep i escriu les *Regles de esquivar vocables*.

15.2. EL MODEL DE LLENGUA: PERE MIQUEL CARBONELL, ENTRE BERNAT FENOLLAR I JERONI PAU

Acabo de fer una al·lusió als corrents lingüístics i estètics que refermen en el tombant del 1500, quan, a parer meu (§ 7.6), les *Regles* ja existeixen, per més que el seu autor no s'hagi decidit a completar-les ni a fer-ne una obra programàtica sobre la llengua catalana (tema insinuat al § 10.3, que serà comentat al § 15.3, i reprès i esgotat als § 16.1 i 17.2).

És ben sabut que aquests corrents volien lligar llengua selecta i expressió planera. Pot ésser útil de tenir present els termes en què Carbonell defineix el seu model estilístic, al moment de llançar-se a redactar les *Chròniques d'Espanya*. «Emperò si aquesta història o crònica no semblara als legidors ésser ab tal forma y elegància scrites com volria, plàcia a tal legidor prestar-hi paciència, car tot lo meu studi és esta<t> e és en posar tan solament la veritat de aquestes gestes ab styl infrinós e no intrincat, *per quant lo temps no ho comporta*, ne encara la matèria, *la qual ha ésser entesa per doctes e indoctes*. Y axí ho han usat los històrichs o chronistes en nostre vulgar català»²⁹ (els substratlats són meus). «Les remarques d'estil de Carbonell són pertinents. El temps en què l'autor escriví tendia a trencar amb l'enfarfegament de la prosa medieval. S'imposava, contràriament, un model lingüístic molt més elegant i mesurat.»³⁰ És el temps del qual se'ns conta que la reina Isabel la Catòlica, bé que rodejada de llatinistes, es complaïa a insistir que *el buen gusto*

27. ALCOBERRO (1997, I), p. 149.

28. ALCOBERRO (1997, I), p. 150. Sobre aquest tema, realment molt important, *vide* SOBERANAS (1961). També té gran interès SOBERANAS (1973). Sobre ambdós treballs, cal veure ALCOBERRO (1997, I), p. 47 (i així mateix p. 74, 75, 102, 147, etc.).

29. *Apud* ALCOBERRO (1997, I), p. 110. Carbonell començà de redactar les seves *Chròniques* l'any 1495 (§ 16.1), quan, segons els meus comptes (§ 7.6), només en feia tres que havia escrit les *Regles* i encara esfullava la margarida sobre si les continuava o les abandonava. Vull dir amb això que, en el fons, les *Chròniques* i les *Regles* devien obeir a un únic model estilístic.

30. ALCOBERRO (1997, I), p. 110.

era la manera pertinent de parlar i d'escriure,³¹ i que Juan de Valdés parlava de la naturalitat de l'estil (cf. el § 17.1). I d'una manera semblant s'expressaven els humanistes de pertot arreu.

Llengua selecta i expressió planera. Ara hem d'examinar fins a quin punt Pere Miquel Carbonell era idoni per a acomplir la comesa de proposar nous camins per a la llengua catalana i si li podem atribuir el paper que en les altres llengües ja es podia pressentir que els lletraferits assumirien en un admirable consens (§ 17.1). El lector és pregat, doncs, de prescindir de la impressió que hagi tret del retrat que he assajat de fer d'ell (§ 15.1) i que d'ara endavant se centri en la posició que ell adopta respecte a la llengua catalana (en coneixement, en preocupació, en fidelitat i per mitjà de relacions personals).

15.2.1. CONEIXENÇA DE LA LLENGUA

Carbonell coneixia bé la llengua catalana; no l'escrivia amb elegància ni amb finor, però sí amb propietat i amb dignitat i estava familiaritzat amb els textos històrics. Seria superflu de fer des d'ací referències als abundants passatges d'aquest llibre que contenen arguments per a demostrar aquestes afirmacions. No ho faré. Si hom ha jutjat les seves poesies amb severitat, això és per raó del seu prosaisme i la manca de volada poètica, no per haver-hi comès incorreccions de llenguatge.

15.2.2. PREOCUPACIÓ PER LA LLENGUA

Carbonell vivia amb la dèria de la llengua i de la correcció de la llengua. És redundant que ho digui, després d'haver dedicat tot un llibre a les *Regles de esquivar vocables*, que en són la millor prova. Nogensmenys, em permeto d'afegir ací un curiós text, escrit per ell, en el qual resta palès que sap català, que en el seu vivent la llengua es deteriora, que s'irrita quan algú comet alguna falta i que amb el seu zel s'arrisca a passar per mal educat. Fa així com segueix.

Quant en lo estil del scriure, molt poch, tot transgiversat, del tan parlar cortès tot mudat en aquest meu temps regnant lo senyor rey En Ferrando segon. Ço és, de la primera persona en tercera persona, que semble a mi e a molts ésser molt impropri e impertinent parlar. Car a mi s'és seguit, molt poch dies ha, que yo parlant ab una senyora baronessa, e après de haver parlat, prenent comiat li diguí:

«Senyora: vostra senyoria mana res?»

Respongué dient: «Yo'm coman a ell.» [Volia dir: «a vós», o, com diríem avui, «a vostè», cosa que explicaria l'ús de la tercera persona.]

E yo repliquí: «A qui, ell?: a mon fill o al meu jove jurat substituït?»

«No», dix ella, «a vós me comane.»

Donchs perquè u entengués e conegués quant errava, li torní replicar dient-li: «Senyora, si yo us parlàs de mon fill dient a vós: "Senyora: mon fill se comana a vós", lavors fóra la resposta còngrua pertinent: "yo'm coman a ell".»

De què es tengué un poch per empaguida, e conegué que lo parlar dessúsdit, introduït en tercera persona, era defectiu e impertinent, demanant-me perdó, e dix que d'aquí avant ella guardaria en no parlar sinó en primera persona: «Yo'm coman a vós», *et sic de singulis*.

31. OLIVER (1938), p. 60-62 i 66-67; LAPESA (1980), p. 274-275.

E vuy en dia se usa de dir e escriure a tothom *senyor*, no faent differència del major, mijà e menor, e axí de moltes altres coses que no's deuria comportar, sinó tornar-ho tot a loch, e fer-ne per lo senyor rey noves ordinacions, ab bona pena contra los transgressors de aquelles.³²

15.2.3. FIDELITAT A LA LLENGUA

Si l'any 1500 marca el començ d'una època de claudicacions en l'ús de la llengua pròpia i de substitució d'aquesta pel castellà preminent i en curs d'imposar-se *de facto* (§ 17.3), l'actitud de Pere Miquel Carbonell, que només escriu en català i en llatí, és una alta mostra de fidelitat. Opta per escriure en català les *Chròniques d'Espanya* (§ 15.1) i les hi redacta efectivament. Més, encara: malgrat que l'escriptura de l'obra és dividida en dues etapes,³³ no canvia de llengua al llarg de la seva composició (a diferència d'allò que bon nombre dels seus conterrànies ja estan rumiant de fer i que ben aviat duran a terme). Per això les *Chròniques* foren editades en català el 1547 (només deu anys abans que el no menys fidel Cristòfor Despuig escrivís els *Colloquis*, cf. el § 17.4).

Fidelitat a la llengua significà per a Carbonell el refús a valer-se del castellà. I ací ve a propòsit una anècdota molt instructiva, que fou divulgada per Max Cahner al col·loqui de català d'Andorra (1979).³⁴ Heus-la ací. «El 1479, mort ja Joan II, [Carbonell] adreçà una carta en castellà —en un lamentable castellà— a un secretari reial, l'aragonès Gaspar de Ariño, en la qual afirmava que “si algunos motes son a la presente por mí mal escritos, por no tenir la lengua castellana, V. S. no se maravilla car es la primera que mai fizo en esta lengua e dellibero continuar en ella por me abilitar e responder a V. S. por la mesma manera”; però després se'n penedí, i al peu de la còpia que guardà d'aquella carta afegí la següent anotació: “Aprés he pensat que és grosseria scriure d'altra lengua sinó de la sua mateixa, o aldamenys en latí. E per ço aquesta és la primera e serà la darrera que faré en lengua stranya.” Malgrat aquestes reflexions (que posen de manifest, en definitiva, una actitud defensiva), l'impuls que dugué Carbonell a escriure en castellà al secretari de Ferran II venia del prestigi de la llengua personal del rei.»

15.2.4. LES RELACIONS PERSONALS

Malgrat que Carbonell es passà pràcticament la vida sense moure's de Barcelona, estava força ben relacionat amb la gent de lletres del país (poetes i escriptors en general, cercles i capelletes) i amb els humanistes (locals, residents a Itàlia i italians). Si més no, en coneixia els noms, les obres i les circumstàncies. Amb les seves ganes de sobresortir, sovint en parlava com si es coneguessin més que no es coneixien en realitat. Quant a la gent del país, ultra els barcelonins i catalans *stricto sensu*, estava al corrent de la notable vida literària de València a tots els nivells. Pel que fa al món dels humanistes (exageracions evidents a part),³⁵ bescanviava lletres amb molts d'ells i, so-

32. Aquest fragment pertany a les *Chròniques d'Espanya* [ALCOBERRO (1997, II), p. 144]. Repr. a DURAN/SOLÉ-VICENS (1996), p. 125.

33. ALCOBERRO (1997, I), p. 63-65.

34. BOFARULL (1864, I), p. 51-52. Repr. per CAHNER (1980), p. 199. Després NADAL/PRATS (1996), p. 441-442 han tornat a citar aquest passatge.

35. Tenim un exemple colpidor de preteses amistats i relacions literàries que s'esvaeixen quan en cerquem proves més enllà de les que addueix el mateix Carbonell: l'epigrama que Lorenzo Lippio li dedicà, quan, com ha fet veure Francisco Rico, Carbonell era un perfecte desconegut per a Lippio. Cf. Alcoberro (1997, I), p. 29-30. Tanmateix, a desgrat d'alguns contratemps (com aquest), Carbonell podia envanir-se de les seves abundoses amistats i coneixences.

bretot, comptava amb un cap de pont preciós a Itàlia: el seu cosí Jeroni Pau, que, essent el primer interessat a no perdre contacte amb Carbonell, li fornía sens parar informacions que aquest aprofitava al màxim (cf. el § 14.3).

15.2.5. RESUM

Sembla que Pere Miquel Carbonell, coneixedor de la llengua, preocupat per la seva qualitat, compromès a guardar-li fidelitat i ben relacionat amb els qui la conreen dignament al país i amb els qui li obren vies de futur d'Itàlia estant, és un intel·lectual ben situat per a escriure una obra de les característiques de les *Regles*. En efecte, Carbonell *a*) s'hi val de solucions ortogràfiques que ja es difonien en el marc de la Cancelleria (com al núm. 5, ⟨*Pera*⟩ / *Pere*), *b*) hi vol modernitzar el lèxic (com al núm. 20, ⟨*membrar*⟩ / *recordar*), i *c*) hi recorre a l'etimologia per a fixar l'ortografia (com al núm. 89, ⟨*estudi*⟩ / *studi*). Comptat i debatut, en un fi de segle crucial per a la sort del *vulgar*, potser ell és la persona més capacitada per a dur a terme una tal comesa. N'està tan convençut, que ja imagina munts de normes de correcció i del «bon ús» de la llengua, que ell mateix podrà anar integrant en un conjunt heterogeni (cf. els § 10.1 a 10.3).

El seu model de llengua implica de conjuminar el llenguatge real i l'expressió culta. Si aquesta cedeix respecte a les seves intransigències d'un segle abans (§ 14.1) i s'obre a una «discreta llatinització» (cf. els § 11.2.3 i 11.2.4), d'acord amb la nova actitud dels humanistes que ara reivindiquen el *vulgar* (§ 17.1), Carbonell creu que la tasca és factible, àdhuc natural. També la troba factible i natural en la part que mira al llenguatge real: el coneix bé, en sap els punts flacs i té prou criteri per a bandejar-ne faltes i proposar-hi millores. D'ell depèn, doncs, que el projecte d'una llengua correcta i d'unes normes que n'assegurin el «bon ús» esdevingui una realitat tangible.

Com sabem, Pere Miquel Carbonell accepta el repte i escriu les *Regles de esquivar vocables*.³⁶ Comença redactant-ne una part significativa (núm. 2-174), que de moment ell considera suficient. Després hi afegeix una segona part (núm. 175-322), i encara assegura (al núm. 164) que no s'aturarà ací, sinó que en farà una continuació.

Tampoc no ignorem que, com ho he insinuat adés adés, Carbonell devia escriure aquest text com un esborrany.³⁷ Per a ell, les *Regles* no són sinó una obra provisional. Malgrat això, el text, ara provisional, com després pot ésser definitiu, li pertany. Vanitós com és, Carbonell està tan convençut que tothom l'identificarà com l'autor indiscutit de les *Regles*, que ni se li acut d'estampar el seu nom en posar-se a escriure allò que només són uns apunts o unes notes personals. Potser per fer guarar el lector que un dia s'acostarà a llegir les *Regles*, el posa davant d'una endevinalla: com dic al § 15.3.2, amaga la seva qualitat d'autor darrere les fórmules ambigües dels núm. 3 i 175. De més a més, tinguem en compte que escriu en uns quaderns que formaran part d'un valuós arxiu privat (on emmagatzema dotzenes de papers i cartes, no menys valuosos, que

36. Tot el que dic en aquest punt ja és conegut del lector, que ho ha vist explicat als § 10.1 a 10.3. Queda novament recollit ací per a enllaçar-ho amb el tema del capítol present.

37. Efectivament, reconec que manta vegada se m'ha escapat de dir, gairebé sense adonar-me'n, que Carbonell compongué les *Regles* com si fossin un esborrany. I ho deia quan volia donar a entendre que ell escrivia tal com raja, sense *esborranys* previs. Abans (§ 10.2) ho he precisat així: «Justament és aquest text que en surt, el que en tot cas podríem considerar un *esborrany* o uns *apunts personals*». Per a mi, es tractava d'una primera redacció, amb errors i distraccions, però que, com qualsevol altra primera redacció, era susceptible de convertir-se, sense dificultats, en un text acabat. També he dit, en un altre indret: «En realitat, les *Regles*, bo i acabades, continuaren essent un *esborrany*. I encara ho són avui» (§ 7.4).

copia amb cura i en els quals tampoc no figura la seva signatura o, en tot cas, no hi figura sistemàticament). En un mot: espera que tothom hi identificarà les «Regles de Carbonell».

Ara bé, si l'autoria del text pot quedar sobreentesa pel contingut de les *Regles*, per la doctrina que s'hi defensa i pel manuscrit on seran transcrites, Carbonell no pot silenciar la realitat de la llengua catalana del moment, que presenta certes clivelles importants (de les quals donaré breu notícia al § 16.3). D'altra banda, la llengua literària de la segona meitat del segle xv es regeix per la norma que ja el 1950 vaig anomenar «l'eix Barcelona-València».³⁸ Carbonell està capacitat per a escriure (i de fet escriu) sobre el llenguatge real de tot el domini lingüístic i sobre la llengua culta.

Ben mirat, però, Carbonell jutja oportú de fer esment explícit d'un escriptor valencià a les *Regles*, per a equilibrar el pes que, si no, hi tindria ell formalment, atesa la seva qualitat d'autor únic del text. I opta per Bernat Fenollar, de qui, emperò, només apel·la al «judici» sobre les normes (*Regles*, núm. 3), sense fer-l'en autor. Per què Bernat Fenollar? Sembla que les raons per a escollir-lo són òbvies. No m'hi estendré. D'entrada, Carbonell devia creure que les *Regles* serien garantides per l'autoritat i el prestigi que conflüen en Fenollar: ocupava càrrecs eclesiàstics i de nomenament reial (cf. el § 1.5.1), era un home conegut i popular al País Valencià. Ultra el prestigi de què fruïa a València, Fenollar era també ben considerat en els cercles barcelonins: poeta rellevant i organitzador de certàmens, s'havia significat pronunciant-se a favor de la llengua acurada i contra vulgarismes i dialectalismes (i així ho testimonia Jaume Gassull a *La brama dels llauradors*).

Tanmateix, més enllà dels seus mèrits personals, crec que Bernat Fenollar també figurà al núm. 3 de les *Regles* per una decisió íntima de Pere Miquel Carbonell. M'ho fa dir la sorpresa que sol causar entre els erudits l'obscur criteri amb el qual Carbonell seleccionà els personatges que nodreixen *De viris illustribus catalanis*.³⁹ Com ja remarcà Jordi Rubió, Carbonell hi «calla els noms d'Ausiàs March i Roís de Corella», entre tants d'altres.⁴⁰ Sembla que es fixà molt en els qui havien «alternat l'ús de la llengua sàvia amb la vulgar».⁴¹ Només hi figuren tres altres valencians: un teòleg (Joan Ferrando) i dos astròlegs (Bartomeu Gerp i un tal Bònia —potser el diplomàtic Pere de Bònia?—). Heus ací per què, entre dades objectives i elecció personal, Bernat Fenollar esdevingué el valencià de les *Regles*.

Un cas diferent és el de Jeroni Pau. D'entrada, quan Carbonell posava fi a les *Regles* amb el núm. 174 (*telos*), no havia pensat d'incorporar-hi el nom del seu cosí, a qui tant devien la concepció i la mateixa redacció del text. No és que s'oblidés d'ell. Malgrat el seu orgull, Carbonell sabia bé que, sense Pau, les *Regles* no haurien existit. Però no devia trobar convenient de posar-l'hi. Ara bé, en continuar-ne la redacció amb una segona part (§ 10.2), canvià de parer i hi féu constar la col·laboració de Jeroni Pau (ja al mateix núm. 175). Precisem que això no havia de significar que a la segona part hom insistís més que a la primera en regles de contingut llatinitzant, per l'acció de Pau. Si l'influx de Jeroni Pau hi fou teòric i global, la redacció anà sempre a càrrec de Carbonell. Simplement és que havia canviat d'opinió i volia accentuar la seva bona relació, científica i humana, amb el seu cosí Pau. Tant, que, com sabem (§ 10.3), Carbonell se les arreglà perquè Jeroni Pau hi constés formalment com a coautor de tot el text.

En conclusió: allò que semblava una doble autoria del text o una mena de repartiment de responsabilitats entre Bernat Fenollar i Jeroni Pau, es resol amb dues motivacions diferents i inde-

38. BADIA (1950), p. 139. D'altres ho han recollit. Citaré només una mostra: Joan Coromines fa servir aquesta expressió algunes vegades al DECat.

39. Sobre aquest punt, *vide* VILALLONGA (1988), p. 34-40.

40. Judici de Jordi Rubió i Balaguer reportat per VILALLONGA (1988), p. 36.

41. VILALLONGA (1988), p. 36.

pendents: la menció de Fenollar garanteix que l'atenció de Carbonell apunta a la totalitat geogràfica i cultural de la llengua, mentre que el nom de Pau fa palesa la iniciativa d'una obra que s'arreglera amb les d'altres humanistes, també preocupats per la llengua vulgar que volen enaltir. D'ací que Fenollar i Pau fossin tractats com a «referents d'autoritat» de les *Regles*, cf. el § 15.3.2.

15.3. LES REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES: PROJECTE I REALITAT

De moment, continuem obligats a retrocedir en el temps: és obvi que parlar de les *Regles* com a «projecte (i realitat)», quan és un text que hem examinat pels quatre costats en centenes de pàgines perquè era ben *real*, exigeix al lector un canvi en l'enfocament del tema (certament preparat pels § 15.1 i 15.2), pel qual haig de donar-li explicacions. És sabut que en aquesta quarta part aspiro a esbrinar com encaixen les *Regles* en un món cultural que es transforma radicalment en el pas del segle xv al segle xvi. Carbonell, que les redactà ja dins el darrer decenni de la catorzena centúria, no devia ésser insensible als efectes de la transició en curs. Per tant, per més que ell les hagués concebudes empès per l'onada llatinitzant (exposada al § 14.1), de fet les *Regles* adquiriren forma escrita quan ja s'estava percebent que el *vulgar* recobrava un rang que els primers humanistes concebien com a reservat al llatí.

Per tant, la breu recapitulació amb què enceto aquest paràgraf ens demana de fer una composició de temps. Ja molt avançat el decenni 1480-1490, diverses impulsions devien haver confluït dins l'esperit inquiet de Pere Miquel Carbonell. Unes impulsions que es desprenien de la seva manera d'ésser (§ 15.1) i de la seva doble visió de la llengua (§ 15.2). Com vèiem, Carbonell prenia en consideració tant la realitat del llenguatge del seu temps com el projecte de llengua que ell volia aplicar-hi, per oferir-lo a «qui bé vol parlar la llengua catalana» (*Regles*, núm. 3 i 175). El llenguatge era el que se sentia pels carrers i places o que era traslladat al paper en escriptoris i secretaries, no solament de Barcelona sinó de pertot arreu del domini lingüístic, que ell vertebrava en el ja esmentat eix Barcelona-València. Quant al model de llengua, era el que li inspiraven la ciència i l'experiència del seu cosí Jeroni Pau. Així, les dades del llenguatge serien tractades per Carbonell segons el disegni suggerit i fornit pel seu cosí.

Si les meves presumpcions són certes, el 1492 ja existien les *Regles de esquivar vocables* de Pere Miquel Carbonell. El projecte havia esdevingut realitat. Una realitat tangible que, com dic, fins ací hem explorat detingudament des de molts punts de vista. En aquest paràgraf em proposo d'esgotar-ne l'anàlisi, a través d'unes consideracions suggerides pel contrast existent entre la situació cultural del segle xv i la mentalitat dels nostres dies o, més ben dit, per l'esforç que hem de fer els homes d'avui en acostar-nos a un text del segle xv, si pretenem d'avaluar-lo amb els criteris que aleshores devien considerar-se objectius. Seran quatre consideracions entorn del text, en els seus trets íntims (§ 15.3.1 i 15.3.2) i en la seva projecció externa (§ 15.3.3 i 15.3.4).

15.3.1. IDIOSINCRÀSIA DESCONCERTANT

Les *Regles* tenen un començament i un acabament que les limiten, com qualsevol altre text. Però presenten una anomalia: són seguides per uns folis en blanc, que fan témer que l'indret del manuscrit on se n'acaba el text no indiqui el lloc del seu acabament efectiu. Pel que fa al text de la primera part (núm. 2-174), les *Regles* es descabdellen dins un marc nítid, format per *a*) el títol (núm. 2), amb una explicació (núm. 3), *b*) el text pròpiament dit (núm. 4-173) i *c*) el mot *telos* 'fi'

(núm. 174), preparat pels núm. 165-173. O sigui: si el títol era seguit d'una explicació, el final és precedit d'una mena de recapitulació que hi mena. Per tant, la primera part de les *Regles* és congruent respecte als seus condicionaments gràfics i nociònals. Vegem ara el text de la segona part (núm. 175/176-322).⁴² La formen: *a*) un títol (núm. 175/176), que també serveix d'explicació, *b*) el text pròpiament dit (núm. 177-322), però *c*) manca d'un indicador de final (el núm. 322 no ho expressa ni res no prepara la terminació del text, que queda bruscament interromput). És a dir: la segona part resta menys ben emmarcada que la primera.

Les *Regles* són una obra ensems acabada i no acabada. Pel que acabo de dir, la primera part té l'aparença d'acabada. No debades la clou el mot *telos*. Què ens impediria de considerar-la acabada? En tot cas només serien raons vàlides avui, però no al segle xv: penso en els desordres, les repeticions, les distraccions, i en la manca d'ordenació (alfabètica o temàtica). Les coses es compliquen amb la segona part: Pere Miquel Carbonell, desitjós de prosseguir la tasca i amb l'annuència de Jeroni Pau, fa un afegit substancial (una *Addició*) al text de la primera. Per raó de la inescrutabilitat del lèxic, no podem afirmar que el conjunt de les dues parts sigui complet. Hi falta, certament el mot *telos*; no gensmenys, sembla que el mateix Carbonell, quan havia escrit aquesta paraula, no la repetia, malgrat que prolongués un text ja formalment acabat.⁴³ El que preocupa ací són dos factors: 1) la brusquedat amb què el text és interromput (núm. 322), sense cap indicatiu que faci pensar en el seu coronament, i 2) la incògnita de tres folis i mig (= set cares) en blanc, que per una raó o altra Carbonell havia deixat al manuscrit. Per aquests factors (i segons la meua interpretació del núm. 164), sóc del parer que les *Regles* restaren inacabades (*vide* el § 10.3). En resum, les *Regles de esquivar vocables* són un text 1) que consta d'una primera part (completa i consistent), 2) seguida d'una segona part (inacabada sense raó aparent) i 3) que hauria hagut de contenir una tercera part, que ja no fou redactada.

Hi ha més, encara. En un «afegit singular» (§ 10.4), de data relativa no precisable (però sempre de redacció posterior, és clar, a la segona part), les *Regles* també contenen un assaig de gramatització, si voleu d'abstracció gramatical, a l'estil d'Alberti, Pompilio, Nebrija i Fortunio, de l'obra d'algun dels quals Carbonell potser tenia notícia. Són els núm. 323, 324 i 325 del text, que contenen uns rudiments de morfologia verbal i nominal. Un assaig que quedà truncat gairebé en el mateix moment de néixer i que confirma el caràcter incomplet del conjunt de les *Regles*.

Inacabades, certament. Però les *Regles*, exceptuant-ne el breu intent de gramatització, constitueixen un text consistent i valuós que podia acomplir una funció important. Amb aquest fi havia estat redactat.

15.3.2. AUTORIA REPRESENTATIVA

El concepte modern d'*autor* (com el de *plagiari*, que tant s'hi relaciona) són molt precisos i, per això mateix, força allunyats dels que habitualment feien servir els medievals. Ressò de la gestació de la poesia i de les cançons per això anomenades «populars»? Siguí el que sigui, i sense negar que els escriptors signessin les obres que ells mateixos componien, la relació entre l'autor i la

42. Com sabem, l'inici de la segona part és senyalat pel núm. 175 (en la primera versió) o pel núm. 176 (després de la manipulació del manuscrit explicada al § 10.3).

43. Almenys en tenim una mostra. Redactat el seu text *De viris illustribus catalanis* (i sancionat aquest amb el mot *telos*), Carbonell s'adonà que s'havia oblidat d'incloure-hi la biografia de Gabriel Canyelles. La hi afegí simplement, com és natural després de *telos*, i no es preocupà de tornar-hi a posar el mot grec que en certificava l'acabament.

comunitat que se sentia representada per ell implicava una comunicació que avui costa d'entendre. Sovint el veritable autor d'un text disfressa la seva identitat, tot atribuint-ne la paternitat a una altra persona, generalment imaginària. O la disfressa només perquè no sigui dit que no ho fa, sense ocultar, però, la seva identitat o deixant clares unes pistes perquè aquesta sigui descoberta. Tot plegat, un joc que esdevindrà espectacular en el *Tirant lo Blanch* de Martorell o en el *Quixot* de Cervantes, però que és exemplificable en totes les literatures. L'autor no vol estar sol, necessita una certa complicitat d'altri o s'hi escuda adoptant una actitud de modèstia. En realitat, es tracta ací de la cerca d'un referent d'«autoritat», en el sentit d'un personatge revestit de prestigi que serveix de model. Sense allunyar-nos dels gramàtics esmentats al § 14.3, Francesco Fortunio i Pietro Bembo, que no dissimulen llurs noms ni llurs obres i que per res no hi renunciarien, les placen sota l'«autoritat» de les tres excels figures del *Trecento* florentí (fi del § 14.3.3).

Des d'un punt de vista formal, les *Regles de esquivar vocables* manquen d'un autor explícitament declarat. Pagant el tribut als usos del temps, qui les redacta basa l'«autoritat» que ha de conferir credibilitat i prestigi a la seva obra en els «hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors» (núm. 3) «e perfetament pronuntians lo vulgar català» (núm. 175), encapçalats per Bernat Fenollar i Jeroni Pau.⁴⁴ D'altra banda, crec sincerament que Pere Miquel Carbonell, essent conseqüent amb la seva manera d'ésser i de pensar, només devia cedir aquesta «autoritat» perquè estava ben convençut que ni calia dir-ho, que era ell qui havia escrit les *Regles*. I si algú en dubtava, només calia veure-les estotjades al seu manuscrit personal i transcrites de la seva mateixa mà. Afegiu-hi encara els arguments i les proves que hem donat al capítol 9, dedicat a escatir qui n'era l'autor. Respectant la seva memòria, però traslladant el que hem dit en aquest punt a l'òptica dels nostres dies, tot confirma que les *Regles* foren escrites per Carbonell.

15.3.3. CONEIXENÇA ABDICATIVA

Les *Regles de esquivar vocables* no foren conegudes ni difoses. Aquesta asseveració sorprèn enormement, tant per la manera d'ésser de Carbonell, com pels objectius que ell s'hi havia fixat. (Ho comentaré al § 16.1.) Carbonell, abdicant els seus propòsits, renuncià a fer-les conèixer. Les *Regles* restaren tancades al còdex del seu autor.

Podem demanar-nos si hom arribà a fer-ne còpies manuscrites. Constatem que les altres obres de Carbonell tampoc no foren impreses (llevat de les *Chroniques d'Espanya*, que, però, ho foren pòstumament). El mateix text *De viris illustribus catalanis* que, vist avui, diríeu que a la seva època hauria pogut tenir àmplia difusió, només existia, fins a la seva publicació, en la còpia manuscrita del còdex gironí. Cada text ha tingut la seva història i l'atzar s'ha rabejat en la sort adversa d'uns més que en la d'altres. De la gramàtica de Leon Battista Alberti, per exemple, només se'n salvà un exemplar. No es pot comparar amb el cas de Carbonell, perquè les *Regles* d'aquest s'han conservat en el seu propi còdex; però també és cert que aquest hauria pogut ésser un lloc idoni per a ésser difós (sempre que quedés a l'abast dels interessats).

Torno a la pregunta formulada. Hi hagué còpies manuscrites de les *Regles*? Sincerament, crec que no. Joestic persuadit que les *Regles* de Girona constitueixen un exemplar únic. No ignoro que és exposat de manifestar-me així, i prou desitjaria d'equivocar-me. Però em baso en les raons següents.

44. En diverses ocasions he insistit en aquest caràcter col·lectiu que sempre embolcalla la menció dels mentors de les *Regles*. Llurs noms són indefectiblement seguits de *e altres* (+ «hòmens diserts [...]»). Ja n'he parlat al § 2.1.

1) Fins ara no se n'ha trobat cap més. Certament, sempre han anat sortint textos i documents inesperats. Tanmateix, els arxius i les antigues cases particulars de les ciutats i del món rural han estat cada vegada més explorats i avui tothom coneix més bé allò que té.

2) Si en alguna època hi hagué responsables que tinguessin la cura del còdex, potser es resistien a deixar-lo copiar (i a deixar-lo veure i tot), per evitar que es malmetés o que es perdés i perquè el text no estava preparat materialment per a ésser difos.

3) Que sapiguem, durant prop de cinc segles no n'ha parlat mai ningú. Erudits, interessats i curiosos n'haurien donat notícia, se n'haurien apropiat o s'haurien mogut per vendre'n la còpia que els hagués arribat a les mans.

Personalment, tinc la impressió que Carbonell custodiava el seu còdex com si no s'hagués de morir. Se'l devia mirar i tornar a mirar, com qui llegeix un llibre de memòries. No conté res escrit després de 1507. Més tard, el còdex d'aquell home que tant es delia per la immortalitat romangué desconegut i oblidat. Ja he dit abans (§ 7.1) que no m'he considerat obligat ni capacitat per a resseguir-ne el rumb fins que anà a parar a Girona. I, ja a l'època moderna, erudits com Jaime Villanueva i Manuel de Bofarull, que visitaren l'arxiu catedralici de Girona, tingueren a les mans l'atractiu còdex i n'extractaren el contingut, passaren sarcàsticament per alt els folis que encloïen les *Regles*. El cas és que aquestes restaren desconegudes fins que s'hi acostà Jaume Massó i Torrents (cf. el § 7.1).

Per això, si m'és permès d'elucubrar per un instant: el text tenia, diguem des de 1492, una existència ontològica, però mancava d'una existència manifesta. Tret de les possibles lectures que algú n'hagués fetes, en vida de Carbonell i de la mà d'aquest, les *Regles* no eren conegudes. No foren conegudes, ai las!, fins passats prop de cinc-cents anys (exactament: el 1950, cf. el § 5.1). Per això sorprèn que s'hagi pogut parlar de la ressonància social del text, referida als filòlegs valencians dels nostres dies.⁴⁵

15.3.4. PUBLICACIÓ FRUSTRADA

Si les *Regles* no foren conegudes ni difoses, *a fortiori* tampoc no foren publicades (cosa que n'accentuava la ignorància i la reclusió). Nogensmenys, tornem a situar-nos a la fi del segle xv, quan la impremta feia els primers passos, i, per tant, relativitzem la gran distància que avui separa un text que es publica i un text que roman inèdit. A l'època de les *Regles*, la impremta encara no tenia l'exclusiva de la difusió de textos: les obres escrites per a divulgació de qualsevol tema tant podien ésser difoses mitjançant còpies manuscrites com mitjançant la incipient impremta.⁴⁶ En aquest sentit, Carbonell es trobava a l'agulla de la balança: d'una banda, ell es dedicava precisament a escriure a mà (a l'arxiu, en les seves lletres, etc.); de l'altra, tenia molt bona relació amb el món de les novelles arts gràfiques (cf. el § 16.1).⁴⁷

Justament aquesta relació amb impressors de Barcelona, sumada amb les seves ganes de fer

45. SARAGOSSA (1988), p. 71-72.

46. «En els inventaris [...] no he vist cap menció de llibres estampats amb anterioritat a 1477, encara que des de 1474 ja funcionà, a Barcelona, alguna premsa d'imprimir. Però al començament, ni el públic, ni de vegades tampoc els impressors, no trobaren fàcilment la paraula precisa que distingís l'art de transcriure llibres a mà del d'imprimir-ne» [RUBIÓ (1993), p. 50-51].

47. Si afinem una mica més, veurem que la balança es decanta cap al platet de les obres impreses, que passà a ésser una dèria de Carbonell (cf. el § 16.1, nota 8).

un bé a la llengua catalana, fa que sigui estrany, enormement estrany, que Carbonell no s'hagués basquejat a fons per lliurar les *Regles* a les premses (hi tornaré al § 16.1). I, a fe, que tampoc no costava tant de convertir-ne el text (tal com era —i és, encara avui— al manuscrit) en allò que avui anomenem un «original d'impresma». Bastaven unes poques mesures: 1) passar en net el text existent en uns plecs independents, ordenant-lo mínimament (ajuntant-hi les regles afins, etc.) i corregint-lo també mínimament (suprimint-ne errors i repeticions, etc.); 2) esborrar el mot *telos* a la meitat del text (núm. 174) per impropí, amb els retocs inherents (potser posant-lo al final efectiu del text així reordenat); 3) aclarir l'autoria del text, sense fer-hi desaparèixer les al·lusions als «referents d'autoritat», i 4) redactar allò que en una edició moderna són la dedicatòria i el pròleg (propòsit, finalitat, procediments, etc.). Amb aquestes providències (i amb bastant menys i tot) n'hi havia prou. Però és precisament això el que quedà sense fer. Això i molt més, quedava sense fer: si les *Regles* haguessin estat publicades, potser una veu catalana s'hauria fet sentir a l'uníson amb les altres llengües que, juntes, feien el concert de què parlaré al capítol 17.

16. LA LLAVOR DE LA LLENGUA NOVA, MALMESA ABANS DE BROSTAR

16.1. LA RENÚNCIA DE PERE MIQUEL CARBONELL

Abans (§ 10.3), en examinar les vicissituds de la composició de les *Regles*, vèiem que, malgrat el seu propòsit de continuar-ne el text, Carbonell abandonà l'empresa. Acabem de constatar-ho darrerament (§ 15.3). En ambdós indrets he insinuat algunes causes possibles de la seva renúncia, en forma d'uns quants interrogants que han quedat sense resposta i d'unes consideracions raonades sobre el seu estat d'esperit i les seves contradiccions. Bé que la qüestió no és fàcil, no deixaré d'esforçar-me per treure'n l'entrellat. En això que segueix, aniré analitzant, una per una, les possibilitats que, a parer meu, corresponen a les preguntes formulades al § 10.3. Enumero les respostes, per poder-m'hi referir en el comentari subsegüent (que ja tindrà un abast més general).

Es tracta, doncs, d'explicar-nos per què Pere Miquel Carbonell abandonà el seu projecte de continuar les *Regles*, fins i tot després d'haver reservat uns quants folis del manuscrit per a fer-ho. Per què hi renuncià?

1) Potser per la mort de Jeroni Pau? Aquest, retornat de Roma a Barcelona l'any 1492, hi morí el març de 1497.¹ Pot semblar que aquest terme ja és molt tardà, vist el foc que abrusava Carbonell el 1492. Hauria disposat de cinc anys que, en tot cas, no aprofità. De totes maneres, cal tenir en compte que Jeroni Pau vingué malalt de Roma. Podia ésser que el seu estat de salut li permetés les activitats previstes. Aleshores, si ja podem presumir que, cap a 1490 o 1491, a Carbonell li costava de posar-se a redactar les *Regles* sense tenir Pau al costat (§ 10.1) (i de fet no s'hi posà fins que l'hi tingué, el 1492), no seria gens estrany que, tornant a trobar-se sense ell (per malaltia o per mort), ja no es veiés amb cor de reprendre la tasca.

2) O per la feina que li queia al damunt, amb la preparació de les *Cròniques de Espanya*? Carbonell hi treballava amb defici. És cert que no encetà la redacció de la seva història fins al mes de febrer de 1495; no és menys cert, emperò, que uns quants anys abans ja havia començat de recollir materials.² D'altra banda, Pau estava extremament interessat a corregir l'obra històrica de Carbonell i aquest sabia que aquell estava greument malalt.³ Devia tenir poc temps, doncs, per a treballar en la continuació de les *Regles*. Nogensmenys, al costat de la immensa labor de les

1. VILALLONGA (1986, I), p. 62-63.

2. «Carbonell havia començat a redactar la seva crònica "a III de febrer any 1495 e acabí a 26 de març any 1513", encara que uns quants anys abans ja havia començat a recollir material» [VILALLONGA (1986, I), p. 64]. Cf. també Alcoverro (1997, I), p. 63-65.

3. VILALLONGA (1986, I), p. 63.

Cròniques, la correcció de «mots grossers o pagesívols» havia de constituir per a ell un entreteniment que no li requeria més temps que el que hi esmerçava materialment escrivint. Aquest punt no sembla estimable com a motiu per a no completar les *Regles*.

3) No hauria sofert Carbonell un cert canvi d'orientació professional? En tant que home de la seva època, Carbonell era veritablement polifacètic. Ara em fixo en la duplicitat, per un costat, del filòleg i poeta i, per l'altre, de l'historiador i arxiver. L'equilibri es pogué modificar a favor de l'historiador, en esdevenir arxiver reial. «El 1476 Carbonell era nomenat arxiver reial. Aquest fet bifurcà la vocació seva, la qual des de llavors s'encamina preferentment als estudis històrics i s'allunya un poc dels purament clàssics.»⁴ Li calgué, doncs, dedicar una bona part del seu temps a la cura de l'arxiu. Tanmateix, la data del seu nomenament (1476) és molt primerenca (tenia quaranta-dos anys) i no sembla que la nova feina li alterés les tasques de poeta, de classicista, de conreador del gènere epistolar amb humanistes, etc., que tant continuaren ocupant-lo en anys posteriors. Tampoc aquest punt no sembla que justificués d'abandonar el projecte anunciat.

4) Aprofundint en la seva dimensió professional (cf. el punt 3), no podia témer Carbonell que la compleció de l'obra que tenia en curs exigís una preparació tècnica superior a les seves forces, sobretot si es comparava amb Jeroni Pau i el seu saber filològic? Es podia mesurar les forces amb Paolo Pompilio o altres humanistes italians o catalans, que admirava i potser envejava? Carbonell s'havia passat anys proclamant els mèrits de Pau, que gaudia d'un merescut prestigi entre els humanistes i, malgrat que era més gran que ell, es complaïa a dir-se'n deixeble. Sovint ho havia fet de manera interessada, car sabia que qualsevol afirmació seva es faria més creïble si podia presentar-la avalada per Pau. Estaríem ara davant un procés psicològic personal, de complex d'inferioritat? D'aquesta hipòtesi, se'n podrien inferir dues conseqüències: *a*) que, a l'hora de la veritat, Carbonell tingués por de no sortir-se'n, i *b*) que (per la malaltia o potser la mort de Pau), ja no pogués comptar amb ell (cf. el punt 1). Amb qualsevol de les dues raons, n'hi havia prou per a abandonar la partida.

5) I si la posició que els humanistes estaven adoptant vers el tombant del 1500 (a favor de l'ús del romanç) hagués induït Carbonell a creure que potser ja no valia la pena de continuar les *Regles*? Ell s'havia format en un clima llatinitzant: *a*) el llatí era indicatiu de cultura i mitjà d'expressió i de comunicació; *b*) la llengua catalana seria objecte de menyspreu si els homes de lletres, en tractar-la, no s'hi miraven molt, ennoblint-la i fent que, d'una manera o altra, retirés al llatí. En aquesta situació, l'opció dels erudits que, com Carbonell, es movien entorn del llatí humanístic i del romanç acurat, fou la que hem anomenat una «llatinització discreta» (§ 11.2.3 i 11.2.4). Així, Carbonell dedicà llargues anyades a observar usos corrents de llengua i a reflexionar sobre la manera de corregir-los o millorar-los, i des d'aquest punt de vista redactà les *Regles*. Després, en disposar-se a continuar-ne el text (tal com s'hi havia compromès, en escriure-hi el núm. 164), percebé que les coses estaven canviant: el romanç havia madurat i s'havia envigorit. Ell potser no se n'adonava prou, però la consideració social del *vulgar* anava refermant-se fins al punt que ja es reivindicaven usos fins aleshores reservats al llatí. L'avenir era d'un «romanç renovellat» i s'insinuaven noves metodologies; tanmateix, Carbonell no s'hi sentia prou segur i per això renunciava a la tasca.

6) No podia sentir-se incòmode Carbonell amb certs sectors de la societat (que després de tot era la seva), per raons temperamentals, polítiques o altres? Diversos factors humans li feien difícil la vida de relació amb els altres, almenys amb algunes persones del seu entorn. D'entrada,

4. RUBIÓ (1990), p. 96. Cf. RUBIÓ (1926).

Carbonell era summament susceptible i reaccionava iradament davant crítiques i enveges, cosa que li creava enemistats. Reialista consumat, fidel a Joan II i a Ferran II (dels quals sempre havia rebut beneficis), cal reconèixer que li tocà de viure en una època de gran agitació (política, social, religiosa): els enfrontaments entre la Biga i la Busca (a Barcelona), la Guerra Civil contra Joan II (d'abast general), el moviment dels remences (al camp), l'establiment de la Inquisició i l'expulsió dels jueus (per l'Administració) eren, entre d'altres, problemes que trasbalsaven la vida de la ciutat i obligaven a opcions concretes. Carbonell no les defugia, però fins a un cert límit i, davant situacions delicades fàcils d'imaginar, adoptava actituds diferents. Per un costat, intel·lectual compromès, sintonitzava amb el partit de la Biga i combatia propostes de la Busca o dedicava moltes hores a historiar els processos contra heretges i jueus.⁵ Per l'altre, ciutadà no alineat, obtingué del rei un privilegi per a no formar part d'un consell o es reclougé a casa seva davant una actuació pública que no podia acceptar.⁶ Si ací ens l'hem imaginat més d'una vegada escoltant, pels carrers i places de la ciutat, maneres vulgars de parlar (que ell corregiria a les *Regles*), no ens costarà de comprendre que se li fes violent i incòmode de conviure amb veïns que no pensaven com ell i que a estones se sentís temptat de no ocupar-se més de les *Regles*.

7) No s'orientava la política dels reis Ferran i Isabel vers una hegemonia de la llengua castellana, que podria fer inútils els seus esforços per millorar els usos del català? De primer, potser Carbonell havia intuït que els efectes del novel·lesc casament del seu protector i venerat Ferran d'Aragó amb Isabel de Castella (1469) podien significar un descens en el prestigi de què fins aleshores fruïa la llengua catalana. En acabar la redacció de les *Regles* (1492), ja havia transcorregut prop d'un quart de segle d'aquell afer. Mentrestant, Isabel i Ferran havien estat proclamats reis de Castella (1474) i Ferran, d'Aragó (1479). Les perspectives hegemòniques del castellà es confirmaven (*vide* el § 16.2), mentre que les funcions vitals del català s'afeblien (*vide* el § 16.4).

8) O era que simplement Carbonell ja estava fatigat d'«esquivar vocables»? Causa que tinc per ben probable. Si s'havia consagrat amb entusiasme i dedicació a la feina per acreïxer la reputació de què gaudia, potser ja veia satisfeta la seva ambició. Imaginem un procés en dues (o tres) fases: *a*) el fet d'escriure el núm. 174 (*telos*) confirmaria l'apreciació d'una certa fatiga (si, en principi, s'hagués proposat de redactar una veritable obra magna, potser no l'hauria escrit); *b*) després canviaria de parer (volgué continuar, d'acord amb Pau, potser entreveient o somniant, ara sí, aqueixa obra magna, i per això redactà els núm. 175-322); *c*) per fi, malgrat haver-s'hi compromès (amb el núm. 164), li retornaria la fatiga de què parlo ací i el text romandria mancat de la projectada tercera fase (que és el tema que ens ocupa ací).

Comentari. Diversos factors dels que acabem d'enumerar com a causes versemblants de la seva renúncia degueren contribuir-hi poderosament. De moment, reitero que, de les vuit circumstàncies que acabem d'examinar, podem eliminar-ne dues (punts 2, la preparació de les *Cròniques*, i 3, el càrrec d'arxiver reial), les quals lògicament no havien d'impedir que Carbonell prosseguís «esquivant vocables». En canvi, qualsevol de les altres sis (1, l'absència de Jeroni

5. BOFARULL (1864, I), p. 369-394, i (1865, II), p. 5-235.

6. Heus ací com han estat reportats ambdós fets: *a*) «E per ço n'è obtingut del senyor rey un privilegi de exempció, ço és, que no pusca ésser forçat de ésser yo conseller ne de consell ne de alguna altra cosa de offici ne de honre de la dita ciutat. E'n faç gràcies a nostre senyor Déu com no n'he hagut ne he gana de entrevenir-hi en res»; *b*) «La qual crida yo, estant en la plaça apellada del Rei, situada davant lo palau major real de la dita ciutat, escoltí. E ohint aquella, sab Déu me n'enugí molt e plorí. E quasi tremolant me n'aní en casa mia, no podent-me'n aconortar de haver ohida tal y tan rigurosa y damnada crida que may en aquest principat de Cathalunya crech sia estada feta tal ne semblant» [ALCOBERRO (1997, I), p. 21]. Cf. el § 15.1, nota 17.

Pau; 4, la sensació d'incapacitat; 5, el temor de la inutilitat de l'esforç; 6, el tracte difícil amb certs grups socials; 7, el presentit destí advers de la llengua, i 8, la fatiga de la feina feta), cada una per separat, ja podria justificar la renúncia de Carbonell al seu nou projecte. Però, totes sis juntes, formaven un delicat complex humà que reduïa les seves aspiracions més ardides a un fracàs segur. Carbonell no seria capaç de tirar endavant. A parer meu, les tres dificultats absolutament diriments foren: *a*) no poder comptar amb el suport professional, i sobretot moral, de Jeroni Pau (punts 1 i 4); *b*) la por de no poder sortir-se decorosament del seu compromís (punt 4), i *c*) el dubte sobre si ja no valia (o encara valia) la pena de llançar-s'hi a fons (punt 5). Tant és: el cas és que Pere Miquel Carbonell, malgrat les intencions i les previsions, deixava inconcluses i desconegudes les *Regles de esquivar vocables*.

La seva decisió sorprèn granment. En efecte, existeixen poderoses raons que farien esperar que el text hagués estat continuat, acabat, difós (i publicat i tot) pel mateix autor. Però cada raó xoca contra una negativa. N'esmento tres.

1) Carbonell ha escrit les *Regles*, no com un passatemps, sinó amb la intenció de difondre un ús correcte i acurat de la llengua: «per bé parlar la llengua catalana», com dèiem al capítol 15. Prou que ho ha explicat als núm. 2, 3 i 175 de les mateixes *Regles*. Essent didàctic el seu propòsit, és obvi que vol fer arribar el text a tots els qui senten la inquietud del «bon ús» en el llenguatge. Se'n desprèn que en farà còpies o que el farà imprimir. Però no: les *Regles* es queden al manuscrit, i sense acomplir-s'hi el disseny de l'autor.

2) Carbonell és un home convençut de si mateix. Una persona tan desitjosa de notorietat com ell hauria hagut de tenir plans fets perquè les *Regles* i altres peces copiades al manuscrit de Girona (algunes també molt importants) sortissin a la llum pública. Sembla que no publicar-les no encaixaria amb el seu temperament ni amb el seu afany de sobresortir; en canvi, publicar-les estaria en la línia del propòsit i de la didàctica. Tampoc: les *Regles* romanen desconegudes al manuscrit, sense donar testimoni de l'autor ni dels seus neguits.

3) Per a dur a terme les tasques de còpia o d'impremta, Carbonell coneix les activitats i els progressos de la nova tècnica: com hem vist abans (§ 7.5), deixa de copiar al còdex de Girona el *Llunari* de Bernat de Granollachs quan el text arriba a 1491, simplement —com diu ell mateix— «pus <ja> ho tinch continuat en altra libre en *stampa*». Que es mou amb comoditat en el nou món de les arts gràfiques també ho prova la seva relació personal amb l'impressor del llibre *Barcino* de Jeroni Pau (§ 14.3).⁷ Dirieu, doncs, que, sempre adelerat per aconseguir llibres nous, no li hauria costat de basquejar-se per aconseguir que les *Regles* fossin publicades i, per tant, difoses com ell desitjava.⁸ Una vegada més, tampoc: malgrat indicis i aparences, el text resta inèdit al manuscrit i ningú no en té coneixença.⁹

Hem examinat tres raons que duïen a entendre que Carbonell voldria difondre i publicar les *Regles* (raons no pas inventades per mi, sinó despreses de dades del mateix Carbonell o del medi en què vivia). A totes tres raons, prou justificades, la realitat crua ha oposat una negativa absolu-

7. Aquesta obra [*Barcino*] «fou editada a la impremta de Pere Miquel, a Barcelona, a instàncies de Joan Peiró, lloctinent del protonotari de la ciutat de Barcelona, bon amic de Carbonell i del mateix Pau» [VILALLONGA (1986, I), p. 61-62].

8. Hom ha parlat de «l'avidesa per posseir nous llibres del bibliòfil més apassionat que vivia dins les seves muralles [de Barcelona]» [RUBIÓ (1993), p. 49]. Es refereix a Carbonell i al setge de Barcelona, durant la guerra de Catalunya contra Joan II (1472). A les pàgines següents, Jordi Rubió fa veure com es movia Carbonell en aquests medis, el seu interès per les obres que sortien de les premses i la seva relació personal amb la gent de l'ofici. Sobre aquest punt, *vide* també el § 15.3 i la nota 47.

9. Al § 15.3.4 hem parlat dels requisits que haurien estat necessaris per a la publicació del text. Tampoc no era res de l'altre món.

ta, gairebé brutal. La constatació xoca i desconcerta. Per vèncer el desconcert, ens podríem demanar si les *Regles* no haurien estat sinó un esborrany d'ús personal de Carbonell, no destinat (almenys de moment) a ésser conegut ni aplicat ni publicat. Aleshores, potser les tres negatives serien menys sorprenents. Ara bé, qui s'atreveria a donar per bona aquesta hipòtesi? Probablement ningú.

Fem una darrera prova: agafem les tres raons dites per llur costat més favorable: *a)* la difusió del «bon ús» de la llengua *b)* encaixa en la manera d'ésser de l'autor, *c)* el qual està al corrent de les arts d'imprimir. Podríem arribar, per aquesta nova via, a una interpretació positiva dels fets? Més, encara: repassem les vicissituds de la composició de les *Regles* (capítol 10) i els continguts del text (capítol 11). Hi hem mostrat la llarga gestació del text de Carbonell (§ 10.1), els objectius que aquest es proposava d'aconseguir (§ 11.2), etc. No cansaré el lector, remetent-lo a tants de passatges d'aquest llibre que ja coneix: de pertot surt que les *Regles* havien de tenir una funció didàctica i que havien d'ésser difoses i conegudes. Com deia suara, el propòsit és declarat explícitament als n.ºs 2, 3 i 175 del text. Òbviament Carbonell no escrivia res perquè romangués en un calaix de casa seva ni perquè, amb sort (i sort hi hagué), anés a parar un dia a una lleixa d'un arxiu. Les *Regles* eren escrites perquè prestessin un servei a qui volia «parlar bé».

Ben mirat, però, si les coses eren així (i així foren, sens dubte), que el text no fos difós ni publicat fa més greu la renúncia de Carbonell a continuar les *Regles* i a fer-les públiques. En concloem que la mitja dotzena de causes que hem adduït per a explicar la seva posició devien afectar-lo molt pregonament. Carbonell, que havia escrit les *Regles* quan s'acostava a la seixantena, abandonava la partida poc temps després (entre els setanta i els vuitanta anys?), presa d'uns sentiments tan forts com varis, els quals havien pogut abatre el seu amor a la llengua, el seu coratge envanit i el seu desig de protagonisme.

16.2. EL PODER I LA LLENGUA¹⁰

La història de la llengua és tant lingüística com social. Qualsevol llengua ha anat sempre a remolc dels esdeveniments del país respectiu. També, doncs, la catalana. Remarquem, però, que els avatars que en determinen l'evolució no tenen res a veure amb els trets idiomàtics de la llengua, sinó que depenen de les trifulgues, generalment polítiques, que impedeixen el progrés de la llengua o li impedeixen de desenvolupar-se.

Un exemple aclaridor ens és fornit pel llatí. A l'origen, el llatí es trobava, pel que fa a l'estructura gramatical i al vocabulari, al mateix nivell que les altres llengües itàliques. Aquestes eren principalment el llatí (al centre de la península), l'umbre (al nord-est) i l'osc (al sud). Tant l'umbre com l'osc haurien pogut representar el paper que la història reservava al llatí, i si pertocà al llatí d'assumir-lo, no fou pas per tenir unes característiques que s'hi prestessin més que les de les altres dues: el llatí arcaic era dur, poc flexible, d'un vocabulari limitat, camperol; ni més ni menys que l'umbre i l'osc. El gran rol històric que exercí el llatí només s'explica pels èxits polítics del poble que se'n servia. Uns èxits que indirectament contribuïren a fer, d'una primitiva llengua tosca, un instrument maleable, complet i organitzat. La història del llatí encara té una segona part:

10. A desgrat de la significació d'aquest paràgraf, és innegable que només de biaix afecta el tema del llibre. Per això espero que el lector em permetrà de no fer-ne un estudi exhaustiu, acceptarà que em basi en dos o tres textos que jo mateix hi he dedicat i comprendrà que no ho faig per fer-me passar per especialista, sinó per simplificar una exposició que, si mancava ací, deixaria incompleta la qüestió. *Vide*, doncs, BADIA (1979), BADIA (1985a) i BADIA (1991b).

l'antiga llengua del Laci es convertí, sempre per raons d'història política (no de capacitat lingüística) en la llengua de l'Imperi. Roma reeixí a incorporar-se bon nombre de països, en els quals deixà, ultra tota una civilització, la marca de la seva pròpia llengua (de la qual sorgiren un dia les llengües per això anomenades romàniques o neollatines). Ara bé, el llatí, en triomfar sobre les llengües dels altres pobles (gals, ibers, lígurs, etc.), impedí que aquestes llengües progressessin ulteriorment com a tals. No podem afirmar que totes elles, si no haguessin desaparegut, ofegades pel llatí, no haurien pogut aconseguir una plenitud idiomàtica: com a sistemes expressius, tenien les mateixes possibilitats que el llatí que els les interceptava.

En suma: 1) totes les llengües van a remolc dels esdeveniments externs que les afecten, i 2) les llengües que recolzen en un suport polític suficient tenen assegurada una realització sense traves. Com diu el títol d'aquest paràgraf, existeix una relació de dependència entre poder i llengua.

Així ho veurem aplicat al català. El català és el resultat de l'evolució del llatí que es parlava a la zona nord-oriental de la península Ibèrica, un dels indrets on la romanització havia estat més assolida. Aquesta evolució és lenta, laboriosa. Estant encara en curs, al segle VIII es produeix la invasió musulmana, que provoca moviments migratoris. Per això la llengua catalana sorgeix espontàniament a la part nord de l'actual domini lingüístic, a banda i banda del Pirineu. A cada contrada la nova llengua serà fruit de les transformacions que hi sofreix el llatí local; això vol dir que, bé que totes s'assemblin, de moment n'hi ha tantes modalitats com comarques on es parla aquest llatí que es desfà i que cada vegada és menys llatí i més el nou romanç. La diversitat de modalitats s'explica per la manca de comunicacions generals, a la qual s'afegeix la pluralitat d'iniciatives en l'inici de la reconquesta. Aviat, emperò, les primitives varietats comarcals s'uneixen entorn d'una comarca més sortosa, que les absorbeix en benefici dels trets propis. En rigor, aquesta fusió de característiques idiomàtiques és un fenomen polític, per més que el desenllaç sigui un nou estat de llengua. La modalitat dialectal que s'imposa no s'imposa perquè sigui la més coherent (lingüísticament), sinó perquè és la més poderosa (políticament).

La concentració de poders (polític, militar, religiós, cultural, econòmic) s'accentua: en el curs de la reconquesta, les seus comtal i episcopal, centres monàstics, el conreu de la poesia àulica, mercat i nus de comunicacions, solen coincidir en un mateix indret. Així, a la Catalunya de cap al segle XII es perfilen dos grans blocs de poder: els comtats de Barcelona, Vic i Girona, d'una part, i el comtat d'Urgell, de l'altra. I, cosa curiosa, cada bloc correspon a un grup de parlars: el català oriental i el català occidental, respectivament. Ja es comprèn que, si la invasió aràbiga havia empès part de la població vers el nord, després el destí es capgirà amb la reconquesta de la Catalunya Nova, de Mallorca i del País Valencià, cosa que dugué repobladors i llengua cap a terres meridionals (cf. el § 16.3).

Com que ací només es tracta de donar unes mostres esparses de la dita relació (poder / llengua), em permeto de fer un bon salt ençà. La cota més alta de poder és assolida amb la plenitud política al període dels grans reis de la Confederació. Pensem en els regnats de Jaume I (1213-1276) i de Pere el Gran (1276-1285). Justament és l'època de Ramon Llull i de Ramon Muntaner. Aquell, ultra la seva obra ingent (literària, filosòfica, teològica, mística), ens interessa ací per la seva condició de propugnador d'una llengua unitària: en realitat, Ramon Llull és qui primer dibuixa i delimita la llengua comuna (o, com diem avui, la modalitat estàndard de la llengua), assegurada gràcies a la seva fecunditat i a la difusió de les seves obres. L'empresa lul·liana s'enllaça, pràcticament sense solució de continuïtat, amb la feina quotidiana de la Cancelleria reial, on és establert un model de llengua de l'Administració. Tant per la funció que aquesta exerceix com perquè molts curials són escriptors de prestigi, l'estandardització continua assegurada. El 1355 Pere el Cerimoniós hi crea el càrrec de protonotari, la missió del qual és de vetllar per la qualitat

de la llengua de les cartes i documents que produeix la Secretaria reial. Abans (§ 1.1) hem vist que vers 1380 la Cancelleria renova els seus hàbits lingüístics, per l'influx de l'onada llatinitzant que arriba d'Itàlia i que romandrà efectiva durant tota la quinzena centúria i més ençà de 1500 i tot. Per tant, la llengua resta dignificada en la mesura que recolza en els centres de poder que emanen de la dinastia regnant.

Pel que fa a Ramon Muntaner, aquest representa l'eufòria que s'encomana a aquells qui d'una manera o altre participen del poder. La *Crònica* transpira constantment un sentiment agut de monarquisme,¹¹ un intens amor a la dinastia regnant¹² i un entusiasme abrandat per la llengua catalana (o *bell catalanesc*). Aquesta li inspira un passatge que s'ha fet famós i que proclama «que d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans».¹³ No debades som a l'època de la qual els romàntics dirien un dia que els peixos de la Mediterrània portaven marcades les quatre barres...

Tanmateix, aviat les coses començarien de canviar. És cert que en el segle xv la literatura ateny el zenit a les terres valencianes. Però la instauració d'una dinastia no catalana (1412), les noves directrius de la seva política (respecte a Itàlia i a Castella) i l'abandó dels greus problemes de l'interior anaren minant la consistència del país (cf. els § 1.1 i 16.4). Dels indicis als símptomes i dels símptomes a la realitat, el cicle es clou amb el matrimoni dels Reis Catòlics (1469) i la subsegüent federació de la Corona de Castella i la Corona catalanoaragonesa, netament desfavorable i nociva per a la llengua catalana. Tant més que aquesta federació es produeix al ritme d'un procés general a Europa, pel qual es constitueixen els grans estats moderns, que refermaran el caràcter de monarquies absolutes. Tant més, també, que, per una casual coincidència, la Castella florent remata la laboriosa aventura de la reconquesta amb la fi de la Guerra de Granada (2 de gener de 1492), pocs mesos abans que les caravelles de Cristòfor Colom atenyessin les prometedores costes del Nou Món (12 d'octubre del mateix any 1492). Tant més, encara, que el 18 d'agost sempre d'aquest any 1492, surt de les premses de Salamanca la *Gramàtica de la llengua castellana* d'Antonio de Nebrija, mostra d'una via típicament humanista que parteix de l'interès per l'ensenyament del llatí (per al qual hom es val del coneixement del romanç) i culmina en l'interès per saber, ensenyar i exaltar el romanç.

En la dedicatòria del seu llibre a Isabel la Catòlica, Nebrija escriu unes frases famoses: «Cuando bien conmigo pienso, muy esclarecida Reina, y pongo delante los ojos el antigüedad de

11. «Ramon Muntaner se sent feliç perquè ha tingut la sort de servir i conèixer els millors reis, reines, infants i prínceps que hi hagi hagut mai al món, cosa de la qual sembla estar fermament convençut» [RIQUER (1964, I), p. 469].

12. «El casal d'Aragó, o sia el llinatge dels comtes de Barcelona, és com un motiu musical permanent en tota la crònica de Muntaner. Els seus prínceps són els millors del món i els que més gràcies fan a llurs vassalls» [RIQUER (1964, I), p. 471].

13. Aquest passatge, en un context més extens, fa així: «D'altra part, vos diré cosa de què us meravellarets, emperò si bé ho encercats, així ho trobarets: que d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans. Que si volets dir castellans, la dreta Castella poc dura e poc és, que en Castella ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge, qui són així departits com catalans d'aragoneses. E si ben catalans e aragoneses són d'un senyor, la llengua no és una, ans és molt departida. [...] E així jo us he dita cosa dels catalans que és vera veritat. E seran molts qui se'n meravellaran e ho tendran en faulta, però què es vullen se'n diguen, que així és la veritat.» Comentari de Martí de Riquer: «Encara que [...] el nostre cronista té una natural predisposició a l'exageració, aquestes consideracions sobre la unitat de la llengua catalana no són tan sorprenents com podrien semblar de primer antuvi. Pel que fa al regne de Castella ja és sabut que el castellà genuí i pròpiament dit s'hi veia concorregut pel galleg i pel lleonès [...]. A Catalunya, el Rosselló, Mallorca i València, en canvi, la llengua presentava, en temps de Muntaner, una gran uniformitat, car aquests dos darrers segles encara no havien tingut temps d'acusar varietats dialectals» [RIQUER (1964, I), p. 473-474]. Per a la fragmentació dialectal, cf. el § 16.3.

todas las cosas que para nuestra recordación y memoria quedaron escritas, una cosa hallo y saco por conclusión muy cierta: que siempre la lengua fue compañera del imperio, y de tal manera lo siguió que juntamente comenzaron, crecieron y florecieron, y después junta fue la caída de entrambos».¹⁴

Deia que, pel que fa al català, les coses començaven de canviar a començos de la catorzena centúria. Talment canviaren, que abans de la fi del segle s'havia produït una situació nova. Avui, havent-hi examinat: *a*) les condicions polítiques internes, *b*) les amenaçadores clivelles quant a la unitat lingüística (cf. el § 16.3), *c*) la delicada situació del català dins la nova monarquia, *d*) el caràcter específicament castellà dels fets històrics relatats i *e*) l'al·lusió a l'*imperio*, només susceptible d'entendre's aplicada al regne de Castella, podem afirmar que la llengua catalana quedava al marge de la categoria de què havia fruit en l'apogeu de la Corona catalanoaragonesa. Ja no era element essencial del poder (per més que, en tant que llengua, continuava tan capaç d'expressar-ho tot com ho era en el temps de Muntaner). I penseu que ara em refereixo a una època que encara no coneixia l'extraordinària empresa d'Amèrica ni el *Siglo de Oro* de les lletres castellanes. Amb el temps, la incipient marginació es faria més dura.

Una última qüestió: en la forja de la nova situació de què parlem, hi representà algun paper l'humanisme? Directament, no. A conseqüència de llur visió del món a través del llatí, entès com a «llengua universal», els humanistes favorejaren la uniformitat lingüística (*vide* el § 16.3). Per la seva banda, aquesta unitat es veia entorn de *la* llengua del país, d'acord amb la visió dels nous estats, que implicaven l'equiparació de territori i llengua, sobreentenenent que els blocs polítics corresponien a «llengües nacionals» (així, per exemple: a França, el francès). Amb tot, és difícil de generalitzar, perquè els humanistes també continuaven atents als batecs de la societat i, per tant, eventualment, a les llengües no recolzades en estructures de poder.

16.3. LA FRAGMENTACIÓ DIALECTAL

En el comentari de les *Regles* (capítol 13) hem fet constantment al·lusió a la incidència que les correccions tenen en els dialectes de la llengua. Si sovint hi aplicàvem el criteri discernidor de la dialectologia moderna (perquè en coneixem millor comportaments i continguts), no deixàvem d'aplicar-los a la llengua del segle xv, de la qual podíem presumir que a grans trets ja presentava el panorama dels nostres dies. El fet de constatar que al segle xv ja existien solucions dialectals sembla contradir-se amb la imatge d'una llengua acurada i unitària que suara atribuïem a Ramon Llull i a la Cancelleria reial del segle xiv i xv (§ 16.2). No hi ha contradicció: si precisament la llengua dels manuscrits lul·lians i de secretaris i curials és la mateixa que defensa Pere Miquel Carbonell a les *Regles*!

Com és natural, la gent feia servir formes de llenguatge pròpies de certes comarques o típiques de la parla col·loquial o vulgar, que existien des de feia temps, però que no solien aparèixer en l'escriptura dels medis cultes.¹⁵ Aquestes formes eren recollides i criticades per Carbonell a les *Regles*, el qual hi recomanava que fossin reemplaçades per formes més correctes. Tanmateix, atès que, d'acord amb la mentalitat dels humanistes, partidaris acèrrims de la llengua unitària, era in-

14. NEBRIJA (1946), p. 5-6.

15. Escriptors i secretaris es valien d'unes solucions estandarditzades que constituïen allò que Joan Coromines anomenà la *koiné* de la Cancelleria reial i que tots hem acceptat i divulgat. Ja en parlà en la primera versió de les *Vides* (apareguda el 1943 a l'Argentina). *Vide* avui la versió catalana dins *LleuresC*, p. 277.

correcte tot allò que sortís del marc de la llengua comuna, ells no distingien entre variació geogràfica o diatòpica (sovint justificada per raons històriques, cf. el § 16.2) i variació de nivell o diastràtica (menys acceptable per ésser pròpia del parlar de «baixa sort», cf. el § 11.2). Per consideració envers els parlars dialectals, al llarg de l'extens capítol 13, he procurat de separar els dos punts de vista (dialectalisme i vulgarisme), en analitzar el contingut de cada regla i en establir les conclusions que se'n desprenen.

La intenció de Pere Miquel Carbonell era, doncs, de depurar la llengua de tot allò que no fos com cal. Fent-hi, emperò, una excepció tan significativa com important: les *Regles* reflecteixen la realitat idiomàtica i la política lingüística que, de 1950 ençà, vertebrem en l'«eix Barcelona-València». Ambdues capitals donaven el to de la llengua culta del moment. Per això les *Regles* assumeixen tantost les solucions barcelonines, tantost les valencianes (en els pocs casos en què ambdues modalitats difereixen). Atenció, però: paral·lelament, les *Regles* també condemnen tant barcelonismes com valencianismes, sempre que restin al dessota del nivell requerit segons el criteri culte de Carbonell (per a qui aquest criteri pesa més que el geogràfic). Fora de l'eix esmentat, no se salven els dialectalismes restants, com ho diu ben gràficament el núm. 173 de les *Regles* i ho rubrica la crítica de mallorquinismes.

El comportament de Pere Miquel Carbonell era possible per la raó que el català és una de les llengües més unitàries de la Romània. És cert que la llengua, que consuma la seva formació al Pirineu, ja neix bicèfala (cf. el § 16.2). No és menys cert, emperò, que les seves dues grans modalitats (occidental i oriental) només es diferencien de moment per un parell de característiques del vocalisme,¹⁶ les quals, si les han marcades indeleblement, han deixat que la resta funcioni molt de temps sense separacions apreciables. Quan aquestes es fan sentir, podem parlar de dialectes constitutius (ço és, el català occidental i el català oriental de la Catalunya Vella), que, de resultes de la reconquesta i la repoblació subsegüent, 1) es propaguen vers el sud immediat (Catalunya Nova, que rep ambdues modalitats), 2) vers les Illes (on s'instaura el català oriental) i 3) vers el País Valencià (que adopta el català occidental), i així apareixen els dialectes consecutius.¹⁷

Com a conseqüència de la unitat congènita de la llengua, aquesta arriba al segle xv sense que hom pugui traçar-ne un mapa dialectal amb trets diferencials gaire acusats. La frontera interna realment consistent continua essent la que separa les modalitats occidental i oriental. Generalment hom diu que no és possible de parlar d'entitats dialectals manifestes fins al segle xiv, sobretot a partir de la meitat o vers les acaballes d'aquesta centúria.¹⁸ Dic «entitats manifestes», per tal com la modalitat de la Cancelleria cobreix i deixa en estat latent les mostres d'uns trets dialectals que ja existien (§ 16.2) i que en algunes ocasions perforen de sota estant la capa estàndard de la llengua escrita (però que són tinguts per vulgars pels puristes del moment).

Aquestes dades esparses es presenten afins o dissemblants respecte a l'estructura fonològica de la llengua del segle xv. Si les confrontéssim amb un mapa dialectal d'avui, tampoc no sempre s'hi mostrarien sistemàtiques ni coherents. Quant al vocabulari, les coses encara són menys sis-

16. BADIA (1981), p. 111-113.

17. *Dialectes constitutius* i *dialectes consecutius* són una doble designació tan encertada com descriptiva, que devem a Joan Veny [VENY (1985), p. 29].

18. Tothom comprendrà que aquest no és el lloc apropiat per a tractar d'una qüestió que en rigor no pertany al tema que ara ens ocupa i que en tot cas exigiria pàgines senceres. Coneixem certs documents primitius o certs textos literaris o jurídics o tècnics (copiats en manuscrits de localització indicativa), que ara per ara no sembla que bastin per a establir una mena de dialectologia arcaica de la llengua (sobre les possibilitats de la qual més m'estimo no pronunciar-me ara). Amb tot, l'opinió més general és la que dic al text: fins vers la meitat del segle xiv no disposem de mostres de variació dialectal. D'altra banda, el meu propòsit ací es limita a situar aquest aspecte de la història de la llengua al segle xv.

temàtiques: n'hi ha prou de recordar les àrees en què es reparteixen dos (o més) sinònims (proscrit i recomanat), com ho hem vist en un bon nombre de les regles comentades al capítol 13. Molt sovint la geografia lèxica no s'avé amb les demarcacions dialectals establertes segons els sons; valgui un exemple entre molts: el vocabulari del camp de Tarragona (català oriental) no poques vegades s'arreglera amb el català occidental. I això es repeteix en innumbrables casos.

Joan Veny ha fet veure que una antiga massa compacta de vocables que feien una veritable unitat lèxica en el domini lingüístic fou rompuda per la irrupció o l'adopció de vocables sinònims en el català central o de Barcelona, els quals provocaren una solució de continuïtat en la primitiva massa compacta. Heus ací un exemple, que extrec de les mateixes *Regles*: núm. 110: <mató> / <brossat>; l'àrea de *brossat*, pròpia de les Illes i del català nord-occidental, resta separada per *mató*, que és viu al català central.¹⁹ Altres exemples: mentre *batlle* (o *batle*) s'usa a les Balears i als parlars nord-occidentals, *alcalde* (cat. central) ha clivellat allò que, si no, hauria estat un *continuum* geogràfic; o bé: *llevar* (Balears, València, la Plana, Tortosa, la Franja) veu trencat allò que era una sola àrea conjunta per la irrupció de *treure* (cat. central). I així [*a*]granar / *escombrar*, *mullar* / *sucar* i tants d'altres.²⁰ Resultat: hi ha un reguitzell de significats que s'expressen mitjançant el mateix tipus de significat a les Balears i en català occidental, però que difereixen de la solució de què avui es val el català central. Per força aquests mots barcelonins han d'ésser d'incorporació posterior als que constituïen l'antiga unitat global. Tampoc això no encaixa en el mapa dels dialectes catalans. Els exemples esmentats (i així fins a un centenar) fan pensar en la teoria de les àrees de Mateo Bartoli (en aquest cas: les àrees laterals *vs.* l'àrea central).²¹ Malgrat tot, no acabaré aquest apartat sense puntualitzar que no hi manquen abundoses àrees lèxiques que s'adapten bé als marcs geogràfics del mapa dialectal al·ludit.

En el conjunt incert de dialectalismes (que no deixen d'ésser susceptibles de definició i de classificació) i de vulgarismes (que depenen de la situació personal de qui se'ls posa a la boca), tenim una llengua que ha assolit el zenit en la creació literària, en el rang administratiu i en les relacions exteriors. Què ens mena a obrir un paràgraf intítulat «La fragmentació dialectal»? Aquest paràgraf és una conseqüència obligada de la pèrdua de poder de la llengua (que acabem de veure al § 16.2), de la manca de seguretat de qui la parla (que veurem al § 17.3) i d'altres factors no menys importants (que apareixen explícitament o per al·lusió ça i lla en aquesta part quarta). Tots aquests condicionaments fan que desapareguin els elements de cohesió, que es rompi una disciplina no pas formulada però sí observada, que s'afebleixi la convicció de pertinença a la llengua comuna. Això explica 1) l'aparició del nom de *llengua valenciana* i 2) la restricció de l'abast signficatiu de *llengua catalana* (bé que en proporcions molt menys acusades, per tal com *català* es refereix ensems a la llengua i al país) (*vide* el § 9.4).

Per més que es doni per sobreentès que tots els parlars constitueixen una sola llengua, hi ha una veritable consciència de la dialectalització. L'absència de frens afluixa les regnes. Així, en el decurs dels segles xv i xvi van sorgint en el català oriental una colla de petites mutacions (sobretot fonètiques, però també morfològiques, àdhuc sintàctiques i tot), que accentuen les diferències entre les dues grans modalitats de la llengua.²² És l'origen i la causa d'allò que amb frase gràfica Joan Coromines ha anomenat la «runa dialectològica», a propòsit de la família de l'adv. *llavors* i formes afins (*vide* el *Coment.*, 233).

19. VENY (1960), p. 14.

20. VENY (1959), p. 55; VENY (1960), p. 47, 5 i 17, resp.

21. VENY (1960), p. 64-82.

22. VENY (1982), p. 22-24.

Aparentment Pere Miquel Carbonell escriu les *Regles* sense adonar-se del greu destret en què es troba la llengua. O potser les escriu perquè el present o l'endevina?

16.4. EL FERMENT CASTELLÀ²³

Si sembla que Pere Miquel Carbonell no s'adoni gaire de la dialectalització de la llengua (que acabem d'exposar, § 16.3), diríeu que aparentment tampoc no té consciència que el castellà vagi minant per dessota la integritat de la seva llengua catalana. Això no obstant, en vida de Carbonell ja està en curs un procés remarcable de penetració del castellà en les lletres i en la societat catalanoparlant i, com veurem, potser ell no hi és tan indiferent com podríem creure-ho a primera vista. És un procés ensems lent i ràpid, subtil i manifest, ramificat en diversos sectors que, però, tots convenen envers un destí idèntic. Un procés, en definitiva, implacable. En el paràgraf anterior posàvem en relació de dependència fragmentació dialectal i pèrdua de poder (§ 16.2). I bé, és la mateixa obvietat que la castellanització del català que s'inicia durant el segle xv també és deutora, i en grau màxim, de les crisis que sofrí la Corona catalanoaragonesa, les quals acabaren dissociant-hi la llengua pròpia del país (ço és el català) i el llunyà centre polític des d'on aquest era governat (que era ensems el fogar de difusió del castellà).

D'altra banda, res de més natural que la instauració de la dinastia dels Trastàmara (1412) obrís la porta als agents polítics i culturals de la castellanització. El català continua essent llarg temps la llengua de la Cancelleria, a desgrat de certes restriccions, de moment sens dubte més significatives que efectives, però restriccions al capdavant. Nogensmenys, que els monarques i llur entorn immediat parlessin castellà havia de tenir conseqüències importants: de fet, el canvi gradual de llengua es converteix en un símbol del desequilibri que es troba en curs entre les dues Corones i en presagia l'acompliment sota els Reis Catòlics.

La penetració del castellà es descabdella a dos ritmes diferents, d'acord amb els dos grans grups socials que en són afectats, i que ara no matiso geogràficament ni destrio segons els sectors que enumero: 1) a grans trets, les classes altes (en noblesa, cultura, religió, riquesa, càrrecs de l'Administració) són les primeres a rebre l'influx de la llengua veïna, mentre que, 2) també en termes generals, la gent d'oficis, menestrals, pagesos i gent senzilla, mancats d'accés a la cultura escrita, resten fidels a la llengua de sempre, encara hi romandran almenys un segle ben llarg i, pel que fa al llenguatge corrent, no l'abandonaran mai. Circumscriuint-ho, doncs, a l'època de Carbonell i de les seves *Regles*, ací només hem de referir-nos breument a allò que s'esdevé en els medis cultes.

La cort dels Trastàmara s'obre a la literatura en llengua castellana. Hi fan acte de presència aragonesos i castellans (i ja sabem que el segle xv és el de la ràpida castellanització de l'aragonès, no debades molt afí a la llengua de la qual era una noble varietat dialectal). Els lletraferits es familiaritzen amb la poesia en català i en castellà, el català Perre Torroella compon poesies en ambdues llengües, els cançoners també solen ésser bilingües (i amb creixent predomini de poesies en castellà). D'altra banda, aquest món cortesà no fa sinó reflectir la convivència plurilingüe del cenacle napolità d'Alfons el Magnànim. Aquest, instal·lat a la capital de la Campània després d'entrar-hi victoriós (1442), es rodeja d'humanistes i de poetes de les dues penínsules Itàlica i

23. Sobre el procés de castellanització del català entre els segles xv i xvi, *vide* CAHNER (1980), p. 183-255; pel que fa a l'època de Pere Miquel Carbonell i les *Regles de esquivar vocables*, cal retenir-ne les p. 184-229.

Ibèrica (que en part ja l'havien acompanyat en les campanyes bèl·liques precedents) i plegats de parteixen de política i de lletres. Hi revindrà tot seguit.

A Catalunya les coses es compliquen amb la guerra entre Joan II i les institucions catalanes i, a València, amb la minva de la literatura cortesana i la presència de poetes i mercaders italians. No podem entretenir-nos-hi. Mentrestant, per a la gent de les terres catalanes, Castella, amb la seva llengua, es converteix en un centre d'atracció: no són pocs els qui, a la percaça d'un lloc a la cort o a l'Administració, s'hi traslladen i s'hi estableixen. El mateix Pere Miquel Carbonell veu que el seu fill Francesc en fa l'experiència, per més que, després de tastar-la, retorna a la Barcelona nadiua, on un dia succeirà al seu pare al capdavant de l'Arxiu reial. Des d'un nou angle d'observació, les novetats que, d'una manera o altra, incideixen en la vida religiosa del país (com l'establiment de la Inquisició o la reforma dels ordes religiosos), repercuteixen així mateix en benefici de la castellanització. També aquesta es va guanyant la noblesa i la burgesia a Barcelona i a València.

Mal que mal, és a Nàpols on la llengua catalana aguanta més bé els embats. Les tertúlies literàries a l'entorn del Magnànim representaven una convivència de llengües i cultures. No hi havia diferències ni prelacions entre italians, catalans, aragonesos i castellans, si doncs no es tractava del llatí, que hi era la llengua vehicular als nivells formals. Tothom devia veure-hi un enriquiment. Un enriquiment fins a un cert punt fals: són coneguts els perills del bilingüisme per a la llengua que no té el poder al seu país o aquest hi està amenaçat. (A partir d'aleshores, els catalanoparlants hi farien un llarg i dur aprenentatge, que perduraria fins als nostres dies.) De moment però, com dic, s'hi sentien enriquits. Enriquits i reforçats amb vista a llur retorn a casa: tots ells feien una nombrosa plèiade de gent de cultura, cf. el § 14.2.

Nogensmenys, la presència de la llengua catalana a la Itàlia del Renaixement no s'acaba amb el regne de Nàpols. No podem oblidar l'espetec català a la Roma dels Borja. Aquesta família de la Costera hi tingué dos papes: Calixt III (1456-1458) i Alexandre VI (1492-1503), que suscitaren reticències de tota mena (*O Dio! La Chiesa romana in mani dei Catalani!*), exerciren un influx poderós i es guanyaren una fama sorollosa. Ho esmento ací 1) perquè el català fou llengua de relació verbal i epistolar d'ambdós amb llurs familiars, amics i protegits, i 2) perquè Jeroni Pau visqué llarg temps a Roma, al servei del cardenal Roderic de Borja (el mateix que cenyí la tiara del papat el 1492, amb el nom d'Alexandre VI, just poc abans de tornar aquell a Barcelona).

Davant el panorama descrit, que podem resumir així: 1) «la llengua catalana, en el temps de les *Regles*, és assetjada pel castellà, cada vegada més potent», i 2) «Jeroni Pau, de Roma estant, fa sentir el seu influx damunt Pere Miquel Carbonell, qui en redacta el text», és just que ens demanem quina actitud devia adoptar aquest envers la poderosa llengua que així s'abatia sobre la catalana. Assagem de respondre-hi amb les consideracions següents.

1) Independentment de les seves opinions i de les seves posicions respecte a qualsevol altra qüestió (política, cultural o social), ningú no dubtarà que Carbonell és un arborat defensor de la llengua catalana (cf. el § 15.1.8 i *passim*).

2) En iniciar aquest paràgraf, he dit que potser semblava que ell no faci gaire cas de la castellanització que amenaça la llengua o que no en valori la importància. Les aparences enganyen: Carbonell és prou intel·ligent i està prou al corrent de la vida literària local i nacional per a mesurar-ne tot l'abast.

3) Per les seves relacions epistolars amb els humanistes italians i amb els catalans que han residit a Itàlia (amb aquests, epistolars i verbals), Carbonell segurament veu el llatí com una seguretat per a les llengües vernacles que s'hi emmirallen i per al català, que és una d'elles.

4) El seu observatori immediat (i font d'informació per a les *Regles*) és el parlar corrent de Barcelona i el que coneix dels altres parlars catalans (sobretot «de València i de Mallorca», dit

amb paraules seves). Hi troba la llengua espontània, fresca i natural, bé que enlletgida per incorreccions, que comprenen mots *grossers* (= vulgarismes) o mots *pagesívols* (= forans) (cf. el *Coment.*, 2), justament els *vocables* que ell vol contribuir a *esquivar*.

5) No el neguiteja de sentir mots com *sombrero* (núm. 1 i 298) o *roïdo* (núm. 318), que diríeu que té per corrents i acceptables (§ 11.2.6) i es limita a corregir-ne les faltes que alguns hi fan (*sebrero* i *roïdol*, respectivament).²⁴ Tampoc no fa cas especial de la resta de castellanismes del text: tots plegats, entre segurs, dubtosos i presumibles, no passen de mitja dotzena. Hi són, doncs, en una proporció exigua.²⁵

6) Com hem vist unes ratlles més amunt, a la segona meitat del segle xv els medis afectats per la castellanització són la cort, els homes de lletres i les classes altes. Atès que Carbonell auscolta sobretot el llenguatge corrent (més o menys culte), això explica tant el nombre realment baix de castellanismes que tenen entrada a les *Regles*, com que ell no es mostri inquiet per un problema que no ignora però que no s'interfereix en la seva comesa.

7) En canvi, no pot deixar de cridar l'atenció a les «persones disertes ne doctes» sobre l'ús o l'adopció de frases «fora de propòsit», com són *andar mi madre* «e semblants» (núm. 199). Aquesta regla prova *a*) que Carbonell coneix el problema de la castellanització en curs, *b*) que sap situar-lo al seu lloc precís (els cercles de persones cultes), *c*) que no s'ha vist obligat a esplaiar-s'hi en un text que té uns destinataris no concernits, però *d*) que s'avança a alertar el món de les lletres de la manera més prudent, ço és, inserint-ne un sol exemple, però fent-lo seguir d'un eloqüent *e semblants*. Aquest afegitó (com he dit al § 11.2.6), «pot referir-se implícitament a una colla de castellanismes que, en tot cas, són rebutjats en bloc. De més a més, no deixa d'ésser una reprovació adreçada a gent cultivada».

24. Poc podia imaginar Carbonell que, segles més tard, Joan Coromines defensaria la genuïtat de *sombra* (*Coment.*, 298).

25. Els he comentats abans, a l'esmentat § 11.2.6, i hi remeto el lector.

17. L'AFINAT CONCERT DE LES LLENGÜES

17.1. LA NORMALITZACIÓ DE LES LLENGÜES VERNACLES

El text de Rubió que he transcrit al començ del paràgraf 4.1.1 tenia un cert aire taxatiu, propi dels útils resums escolars que esquematitzen les matèries més subtils. Recordem-lo. El Renaixement (que, d'antuvi, tant s'havia identificat amb el món llatí, sense fer concessions a les llengües vulgars) s'enorgulleix, en la segona fase del seu desplegament, d'expressar-se en aquestes mateixes llengües que abans desdenyava. La segona fase ateny la plenitud en el segle XVI, però el canvi de les actituds, justament perquè és tan radical, havia seguit un procés llarg i laboriós, en el qual el llatí anava cedint espais que el romanç, al seu torn, s'apressava a recobrar. Un procés no fàcil de cronometrar, però que, com hem vist (§ 14.3), comença tot just entrat el segle XV i implica un debat que s'allarga durant decennis. Al capdavant, el gran dilema de Pere Miquel Carbonell (coronar l'empresa de les *Regles* o abandonar-la, § 16.1) s'explica, entre d'altres raons, perquè ell tenia consciència de trobar-se entre dos corrents.

La defensa de l'ús de les llengües vernacles i la satisfacció i l'orgull de fer-les servir que ja sentien els humanistes de l'època de les *Regles* presentaren matisos diferenciats en la cronologia, en la geografia i en la qualitat. Si a Itàlia havien sorgit i d'Itàlia s'havien expandit els aires renovadors de l'humanisme que s'emmirallava en el món clàssic (§ 14.1), també fou a Itàlia que començà el recobriment del *volgare* en el tombant del quatre-cents al cinc-cents, el qual havia de suscitar actituds paral·leles arreu de l'Europa culta.¹ També ací, abandono tot intent de resumir un tema que fàcilment exigiria un espai de què no disposem: em limitaré a traçar unes pinzellades entorn de quatre publicacions emblemàtiques en els medis que representen, les quals bastaran per a situar-hi l'objecte de la nostra comesa. Penso en les *Prose della volgar lingua*, de Pietro Bembo (1525); el *Diálogo de la lengua*, de Juan de Valdés (ca. 1535); el *Diálogo em louvor da nossa linguagem*, de João de Barros (1540), i la *Deffence et illustration de la langue françoise*, de Joachim du Bellay (1549). Tots quatre llibres aparegueren significativament en un lapse que no arriba a un quart de segle. No se m'escapa que és injust i mancat de rigor de calibrar quatre situacions sociolingüístiques altament complexes segons tants d'altres textos únics. Tanmateix, insisteixo que ací es tracta justament d'això: recollir-ne una idea fonamental, expressada de quatre maneres singulars. Fem-ne un breu repàs.

1) D'entrada, el missatge fonamental de les *Prose* de Bembo és doble. Per una banda, es trac-

1. Vide, per exemple, MIGLIORINI (1968, I), p. 433-504; VITALE (1978), p. 39-72.

ta de reivindicar el vernacle davant els llatinistes que es resistien a cedir-li espais fins aleshores ocupats per la llengua clàssica. S'hi posa, doncs, la pregunta clau: s'ha d'escriure en llatí o en romanç? Per l'altra, d'emmarcar-lo per mitjà d'una codificació que n'assegurés la universalitat que hom pretenia. Convençut que l'italià ja era una llengua clàssica, Bembo propugna una normativització més aviat rigorosa. D'ací el gran nombre d'erudits que plantegen temes gramaticals i ortogràfics. La llengua també havia de fer front a d'altres problemes, com la difusió i la normalització. Així, plana una certa inquietud davant dels progressos de la impremta. Nogensmenys, el tema de més transcendència del llibre és constituït per les diferències idiomàtiques territorials, altrament tan carregades d'història. La Toscana, per damunt de totes: el pes dels grans escriptors trescentistes es fa sentir pertot. Bembo, per exemple, era partidari reconegut de les solucions florentines (però el seu llibre és presentat com un diàleg entre quatre interlocutors, descabdellat a Venècia el 1502). En pocs mots: el *volgare* ha estat reivindicat, i aquesta és la gran conquesta; però resten molts interrogants, que només es resoldrien amb el temps.

2) Aparentment, el *Diálogo* de Valdés respon a l'interès pel castellà que es respirava a Itàlia, per un doble motiu: perquè s'hi feia sentir el regne de Nàpols (on es descabdella el diàleg) i perquè «Valenza il colle Vaticano occupato avea».² Però en realitat, la preocupació per la llengua hi és patent d'un cap a l'altre. El castellà i l'italià diferien, car, per a Valdés, el castellà mancava de clàssics. Si bé Valdés se'n va per la tangent davant l'alternativa d'emprar el romanç o el llatí, no deixa de fer dir a Marcio «que todos los hombres somos más obligados a ilustrar y enriquecer la lengua que nos es natural [...] que no la que nos es pegadiza y que aprendemos en libros»,³ la qual cosa confirma l'actitud universalment compartida. També Valdés afirma que cal establir (ço és: codificar) el mitjà d'expressió. Més que la part gramatical, cal posar-ne en relleu el que diu sobre pronunciació. La llengua escrita va substituïnt la llengua popular, però aquella no ha de perdre la naturalitat d'aquesta. I amb això arribem a un dels punts crucials del llibre: «el estilo que tengo me es natural, y sin afectación ninguna escribo como hablo, solamente tengo cuidado de usar de vocablos que significuen bien lo que quiero decir, y dígolo cuanto más llanamente me es posible».⁴

3) A Portugal, l'afany d'assimilar el llatinisme coincidí amb un sentiment de recança davant els escriptors castellans de mitjan segle xv, el qual només fou alleujat amb l'obra de Gil Vicente (malgrat el seu tribut obligat a la llengua veïna). Tanmateix, la reivindicació del portuguès enfront del llatí fou sentida amb una intensitat paral·lela a la dels altres països romànics. João de Barros n'és considerat el promotor i el definidor. El *Diálogo*, descabdellat entre un *pay* (que és ell mateix) i el seu *filho*, mostra el doble neguit de pedagog i de gramàtic. No debades, en la primera edició del *Diálogo*, aquest seguia immediatament la *Grammatica da lingua portuguesa*, del mateix autor. Pel que fa al *Diálogo* pròpiament dit, Barros paga el tribut obligat a molts llocs comuns de l'època. L'apologia de la llengua hi és constant i s'hi combinen les conquestes portugueses Orient enllà, normes per a l'ensenyament de la gramàtica i l'avantatge de partir de la llengua pròpia, àdhuc per aprendre la llatina. «Pois quanto ao proveito dos próprios portuguesas, eu e ô que for espermentado ô pode julgar: ca senam soubera da grammática portuguesa, ô que me vossa mercê insinou, paraçe-me que em quatro annos soubera da latina pouco e della muito menos; mas com saber a portuguesa fiquey alumiado em ambas, ô que nam fará quem souber a latina».⁵

2. BEMBO (1966), p. 109. Clara al·lusió al papa valencià Alexandre VI (Roderic de Borja), que el 1492 havia estat elevat al soli pontifici.

3. VALDÉS (1928), p. 7.

4. VALDÉS (1928), p. 150.

5. BARROS (1959), p. 85-86.

4) Respecte al francès, el text de Du Bellay era, d'antuvi, una mena de manifest de la *Pléiade*, grup d'homes de lletres coneixedors de les llengües clàssiques i de l'italià, agrupats entorn de Ronsard. Consisteix ben bé en una defensa del francès, en contra d'aquells qui el posaven al des-sota del llatí, i no deixa de sorprendre que aquesta actitud sorgís de medis classicitzants. És ben clar, emperò, que sintonitzava amb l'esmentat orgull d'expressar-se en la llengua vernacle, la qual, per naturalesa, posseeix virtualment totes les possibilitats. Els francesos eren estimulats a escriure en llur llengua, i per això calia codificar-la («la réduire en art»), tant pels gramàtics com pels escriptors. L'establiment de la norma, emperò, no estava renyida amb la riquesa de la llengua: «il·lustrar-la» volia dir, doncs, dotar-la de recursos expressius copiosos, en el pla del vocabulari, de la gramàtica i de les formes del discurs, fins a fer creure a alguns que hom confonia llengua i estil. Així se'n podrien esperar fruits ufanosos. Bé que Du Bellay i els seus amics pensaven en la llengua literària i en obres de creació, aquestes aspiracions tenien un suport inestimable en el decret anomenat «de Villers-Cotterêts», signat per Francesc I l'any 1539, pel qual hom prescrivia que els actes administratius i judicials fossin redactats en francès.

Els especialistes sempre han coincidit a constatar la unanimitat amb què es manifestaren els quatre humanistes respecte a l'ús de les llengües vulgars. Al fons, i malgrat matisos ocasionals o completoris, sempre secundaris i subtils, les preguntes eren les mateixes arreu: l'interès pel llatí i el seu estudi és compatible amb l'interès pel romanç i el seu estudi? És viable de confiar al romanç uns camps que fins ara han estat monopolitzats per la llengua sàvia? En un mot: la *questione della lingua*. Quatre llengües, però un sol llenguatge: una sola i única resposta, no cal dir que afirmativa. Els humanistes s'enorgullien d'emprar llur llengua pròpia. Després d'una etapa en què tothom estava enlluernat pel llatí, l'esperit del Renaixement s'imposava i reactivava una inquietud universal sobre tot allò que era humà i, *a fortiori*, sobre les llengües particulars.⁶

Tot plegat, un magnífic concert a quatre veus, corresponents a les quatre llengües que, havent assimilat el missatge de l'humanisme, ara reafirmaven una personalitat que els assegurava sengles èpoques brillants en les literatures respectives. Ben mirat, però, en aquest conjunt polifònic faltava una veu: la de la llengua catalana, al capdavant una de les que més diligentment havien respost a la crida a la fi del segle XIV (cf. el § 1.2).

17.2. EL SILENCI DE LA LLENGUA CATALANA

En efecte, en el concert panromànic que acabem de presentar (§ 17.1), l'acord del conjunt potser no era tan assolit com era d'esperar, per la raó que hi mancava una veu que lògicament hauria hagut de sentir-s'hi: la veu del català. Fins ara, a aquest fet sorprenent, sempre hem donat la mateixa resposta: la crisi de la llengua escrita a partir de 1500 (a la qual em referiré al § 17.3). No debades Jordi Rubió, en presentar el segon moment de les actituds dels humanistes envers les llengües vernacles (§ 17.1), es val d'un mot de significat tan greu com és *tragèdia*: «la *tragèdia* de l'antiga literatura catalana està en el fet que no visqué sinó el primer d'aquells moments» (per al text complet del passatge, cf. el § 14.1).

Sense voler caure en exageracions ni en deliris de grandesa, em demano si, d'ara endavant i en vista de les *Regles de esquivar vocables*, no podríem pensar que faltà ben poc perquè la llengua

6. BADIA (1996b), p. 172.

catalana fos un testimoni avançat en *la questione della lingua* que, com acabem de veure (§ 17.1), s'havia de manifestar amb plenitud entre 1525 i 1549.⁷ Ho explico en això que segueix.

En el curs dels esdeveniments històrics sovint es produeixen certes situacions que, fortuïtes o intencionades, tenen unes conseqüències que, abans (o en el mateix moment) eren imprevisibles i que després marquen una fita decisiva en l'evolució i en la interpretació d'aquells esdeveniments. De vegades el desenllaç en un sentit o altre depèn d'episodis aparentment innocus i no vinculats a les dites conseqüències: una decisió personal, un període de temps breu, una resposta ocasional, etc. Abans (§ 15.1 i 15.2) he presentat Pere Miquel Carbonell com un home preocupat per la llengua, en una posició de pont entre els humanistes durs i la resta del món de les lletres de casa nostra, que sabia donar raó dels escriptors de tot el domini lingüístic, que podia sentir-se heu del llegat de la Cancelleria respecte a la llengua de l'Administració.

Empès per les seves dèries lingüístiques i pel seu afany de protagonisme, aquest home ha escrit, l'any 1492, les *Regles de esquivar vocables*. Hi propugna el conreu de la llengua estàndard a un nivell acurat, hi dona normes per al «bon ús» de la llengua. Concebut per a persones que s'interessaven «per bé parlar la llengua catalana», aquest text ha d'ésser conegut, difós i publicat. Sorprenentment, arribat el moment d'acomplir els propòsits anunciats (acabar el text, divulgar-lo i publicar-lo), Carbonell se'n fa enrere i el deixa inconclús i inèdit (§ 16.1).

El 1492 Carbonell té cinquanta-vuit anys. El seu mentor, Jeroni Pau, mor el 1497, quan Carbonell en té seixanta-tres. Ultra altres problemes que l'assetjaven, el 1492 Carbonell entreveia, en voler publicar les *Regles*, l'alba d'un nou dia per a les llengües vernacles, que podrien equiparar-se amb el llatí. No sabem quan renuncià a fer-les conèixer: havia d'ésser en el lapse dels vint-i-cinc anys que van del 1492 (redacció del text) al 1517 (any de la seva mort). Format en l'exultació del llatí (pròpia de l'humanisme del quatre-cents), Carbonell, per raó del llast del seu passat, no s'atreví a fer el pas decisiu: la defensa franca i pública de la llengua catalana. Com dic, morí el 1517, a l'edat de vuitanta-tres anys, quan en faltaven vuit perquè aparegués el llibre de Pietro Bembo (1525) i quan ja en feia quinze del diàleg que en fou fonament i punt de partença (celebrat, com ho conta el mateix Bembo, a Venècia el 1502).

Naturalment, no faig cap afirmació. Les dades de què disposem no permeten d'anar més enllà del que he exposat.⁸ Per tant, només podem dir que, entre 1492 i 1517 haurien pogut veure la llum

7. El mateix Manuel Sanchis Guarner, que el 1962 s'expressava amb reticència sobre els «burgesos lletraferits» de la València del darrer terç del segle xv [SANCHIS (1962), p. 308-309] (cf. el § 9.11), es deixava endur, prop de vint anys més tard, pel somni d'una participació catalana en el renaixement de les lletres vernacles. «Als Països Catalans tenim un precedent modest, però ben significatiu i molt anterior a la tasca realitzada en el castellà per Antonio de Nebrija (1492) i Juan de Valdés (1535), en l'italià per Pietro Bembo (1525) i en el francès per Joachim du Bellay (1549). Es tracta de les *Regles de esquivar vocables...*, descobertes suara [...]» [SANCHIS (1980), p. 248] (que, com sabem, ell atribuïa a Fenollar i a Pau). Tanmateix, atent al descabdellament de l'obra que l'atreia, el 1980 Sanchis no s'adonava que li n'havien canviat l'escenari, l'argument i el personatge. I bé, pel que ens interessa ara, és forçós de reconèixer que, malgrat les trasmudances, el somni no esdevingué realitat. El català no arribà a fer-se sentir en el concert polifònic de les altres quatre veus romàniques (§ 17.1).

8. Si ultrapassem aquestes dades, tot seran conjectures. Per uns moments fem volar la imaginació sobre els dubtes que devien fer-se i desfer-se dins el magí de Carbonell. En un pla objectiu, sembla que, com més a prop de 1492 hagués pres la decisió, més segura havia d'ésser la renúncia (el llast de què parlo seria més pesant), mentre que, a mesura que se n'allunyés (cada vegada més animat pels nous corrents), augmentarien les seves ganes d'acabar les *Regles* i preparar-ne la publicació. En canvi, subjectivament, sembla que, com més anys anava posant, més hauria de resistir-se a adoptar una actitud nova (que probablement hauria encaixat més còmodament amb el Carbonell de cinquanta-vuit anys). No acabariem. Tornem al text, al marc rigorós de les dades que, si no, aviat ens farien abandonar el rigor a què aspirem.

les *Regles de esquivar vocables* (amb un text almenys doblat en extensió respecte al que coneixem avui i potser en la forma dialogada que s'estava estenent pertot). En tot cas, a Pere Miquel Carbonell li passà allò que passa tan sovint als precursors: preparen el terreny, desbrossen camins, suggereixen possibilitats; tanmateix, quan sona l'hora de fer-se sentir, llurs aportacions o ja s'han fet velles en el moment de néixer o encara són massa joves per a arrelar. La llavor no arriba a brotar.

A més, el silenci de la llengua catalana pel que fa a *la questione della lingua* no fou solament el mutisme personal de Carbonell. Es féu un silenci social. Recloses al còdex que avui és a la catedral de Girona, les *Regles* no han incidit en la història de la llengua ni de la cultura catalanes. Tot s'ha descabdellat com si les *Regles* no existissin. Atès que no existien per a ningú, ningú no en pogué sentir l'influx.

17.3. LA RUPTURA

No ens enganyem: si *la questione della lingua* no comptà amb una participació explícita i assonada de la llengua catalana, fou sobretot perquè els homes de lletres del país estaven totalment i pregonament desconcertats.⁹ No tenien confiança en la llengua pròpia i se sentien incapaços d'infondre-li un nou vigor. D'altra banda, el buit evident que es produeix en la literatura catalana durant els regnats de Carles V i Felip II no té paral·lels en altres terrenys de la vida de l'esperit (com l'especulació, l'ensenyament superior, la vida artística, etc.) ni a través de factors que sovint condicionen la vida de la cultura (com ho seria una crisi econòmica). Doncs bé, malgrat l'absència de factors negatius, la producció literària en català resta molt al dessota del nivell que hauria de tenir i ni Catalunya, ni València, ni Mallorca poden envanir-se de cap nom que pugui comparar-se amb les grans figures de la literatura europea o de la castellana del moment. Ni de bon tros.¹⁰

En aquesta situació tan penosa, els intel·lectuals i els erudits disposaven de tres vies per a donar sortida a llurs creacions, a llurs projectes, a llurs inquietuds: 1) cercar aixopluc en el llatí (que tant havien defensat i empès els humanistes); 2) cedir a l'ús del castellà (que ja acusava una embranzida abassegadora), o 3) guardar fidelitat a la llengua pròpia (bé que això significués de remar contra corrent).¹¹

Sobre el recurs al llatí, n'hem dit quelcom al § 14.2. Aquesta solució, emperò, només era viable per a nuclis selectes i reduïts. No tothom podia intercanviar epístoles en llatí amb corresponents que també dominessin la llengua clàssica. D'altra banda, valer-se del llatí, més que una alternativa a la desconfiança que inspirava la llengua pròpia, no feia sinó reflectir la mateixa crisi que aquesta ja sofria. Ho prova que l'humanisme, que havia atès el punt culminant en el segle xv (paral·lelament a l'auge de la literatura en romanç català), també decaigué en el mateix segle xvi (paral·lelament a l'ensulsiada de la literatura en romanç català): a tot estirar, el descens del conreu del llatí tingué efecte amb un decalatge de mig segle respecte al del romanç. Mig segle de voluntarietat resistent, però ja inútil. Per tant, l'ús del llatí entre persones cultes no estava pas deslligat de l'ús del romanç i no trigà a seguir la seva mateixa sort.

9. En tot aquest paràgraf, recullo i sintetitzo dades i judicis que es troben a Badia (1996b), p. 174-179.

10. RUBIÓ (1985), p. 8-11. «Mentre castellans, francesos i italians procuren d'adaptar la seva llengua a la nova sensibilitat renaixentista, els catalans, valencians i mallorquins l'abandonen, hi perden la confiança» [COMAS (1980), p. 177].

11. Les dues primeres vies són presentades a continuació. La tercera serà l'objecte del § 17.4.

La segona via fou l'adopció del castellà. Aquesta sí que fou l'alternativa veritable. Heus-ne ací algunes mostres.¹²

1) L'any 1511 el valencià Lluís Escrivà col·labora en castellà al *Cancionero* d'Hernando del Castillo.

2) La primera edició de les obres d'Ausiàs March (València, 1539), a cura del valencià Baltasar de Romaní, conté la versió castellana de les seves poesies. Romaní hi posà un advertiment que acabava així: «[...] que tus lindos versos morales mostraron :: en áspera lengua muy gran elocuencia».

3) Pere Antoni Beuter, que el 1539 publicà en català la primera part de la seva crònica, la tradueix el 1546 i ja prossegueix la seva redacció en castellà, «porque es una lengua más común en España».

4) La publicació, a mitjan segle, del cançoner bilingüe *Flor d'enamorats* de Joan Timoneda (1556-1557), autor que pertany gairebé totalment a la literatura castellana.

5) Onofre Almudéver (citad reiteradament als capítols 3 i 4, com a editor de *La brama dels llauradors*, l'any 1561), en el proemi a *Lo procés de les olives* es queixa «del olvido en que ha caído la tradición literaria y lingüística valenciana y de que alguien tildara la lengua de faltada de vocablos o fría en sí misma».

6) El 1564, Rafael Martí de Vicià edità en castellà la crònica que havia redactat en català. En la dedicatòria d'un altre dels seus llibres (1574), constata la preponderància que tenia la llengua castellana a València i fa un toc d'alarma; bé que es tracti d'un elogi de la seva llengua materna i de les seves noblesa, musicalitat i concisió, s'excusa «por haber vertido esta obra de valenciana en castellana», com també féu amb d'altres, «para hacerlas comunicables a muchas otras provincias».

7) Narcís Vinyoles és qui s'expressa més durament a favor del castellà i contra la seva llengua materna; en el pròleg a una traducció, diu que l'escriu en castellà, llengua que «entre muchas bárbaras y salvajes de aquesta nuestra España, latina, sonante y elegantísima puede ser llamada».¹³

8) L'opinió de Vinyoles contrasta vivament amb la de Benet Girós; aquest, en traduir al català un llibre de Martín de Ayala (1579), s'expressa amb més serenitat a propòsit de les posicions relatives del català i el castellà a Catalunya: «Encara que la llengua castellana par tan familiar en nostra província y molts pènsan entendrela i parlarla bé, totavia no passa axí sinó on hi ha concurs y pràttiga amb gent de aquella nació, o entre personas a qui's dóna poc per saber menys de la pròpia que de la agena. Fora de aquest nombre, molt major és el de aquells qui poc la entenen».

9) Marc Antoni Camós, a *La fuente deseada* (1598), després de fer veure que Ausiàs March li recrimina (en versos castellans!) d'emprar el castellà, se n'excusa per raó de la seva llarga absència de la terra.

10) Per fi (i per no allunyar-nos ja més de l'època de què parlem ací), en el cartell de les «Justas poéticas hechas a la devoción de don Bernardo Catalán de Valeriola» (1602) hom recomana de participar-hi «en lenguaje castellano :: que es agora el que más corre».

La situació que descriu Jordi Rubió és pròpia del segle XVI. Aleshores l'actitud favorable a emprar el castellà rebé un suport notable amb l'esplendor de la monarquia i l'admiració creixent que aquesta suscitava pertot arreu. I això, sense comptar-hi l'allunyament de la cort, que ja era

12. RUBIÓ (1985), p. 11-16; COMAS (1980), p. 172-175 i 180.

13. És cert que, entre tals llengües («bàrbares i salvatges»), Vinyoles no hi singularitza explícitament la catalana; tanmateix, tampoc no són tantes les d'«aquesta nuestra España» perquè el judici de Rubió hagi d'ésser posat en entredit. Jo el comparteixo.

efectiu abans de produir-se el gran buit. Són significatives les abundoses manifestacions de *fili-pisme* que caracteritzen la segona meitat del segle. Jordi Rubió i Martí de Riquer n'han aplegat unes quantes mostres, que em permeto de reproduir ací.¹⁴

1) L'any 1557 Cristòfor Despuig escriu *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, text que transpira una adhesió acèrrima a Felip II i a les seves empreses (en parlaré a continuació, § 17.4).

2) El 1565 Pere Serafí signà un contracte per a la publicació d'una *art poètica* en castellà, dedicada a Felip II (obra que fins ara no ha estat coneguda).

3) El 1572 Pons d'Ícart s'excusa per publicar en castellà el seu *Libro de las grandezas de la ciudad de Tarragona*, i ho fa en aquests termes: «no porque tenga yo por mejor lengua ésta [la castellana] que la catalana, ni que otras, mas como sea natural del invictísimo rey Phelipe señor nuestro».

4) Joan Pujol publicà el 1573 un poema èpic sobre la batalla de Lepant (que conté una carta de Pius V a Felip II).

5) Jaume Bartomeu, canonge d'Urgell, decidí d'escriure «en lengua española» la versió d'Apià, que dedicà a Felip II (any 1592).

Però allò que més retragué els homes de lletres del domini lingüístic català fou la impressionant brillantor de la literatura castellana. El seu prestigi els enlluernava, els deixava atònits, i se sentien tan impotents per a emular la literatura veïna en llur llengua catalana com incapaços d'expressar-se en una inhàbilment adoptiva llengua castellana. Aquesta situació contribuï a la ruptura de la tradició literària en català. Conseqüència: Catalunya queda resagada i pràcticament emmudeix i València més tost s'incorpora a la literatura castellana. Són dos signes ben diferents d'una terra a l'altra, però el resultat és el mateix pel que fa a la producció en la llengua materna: desinterès i decadència.¹⁵

La reacció de València s'ha d'explicar per raons històriques ben conegudes. De fet, el país ja presentava una singular barreja lingüística que es remuntava a la reconquesta, abans, doncs, que hi apareguessin escriptors bilingües o simplement castellans. Notem que aquesta situació no es donava a Catalunya ni a Mallorca. D'altra banda, l'aportació valenciana a la cultura castellana no fou gens negligible. Recordem, entre d'altres, Gaspar Gil Polo (del qual hem parlat abans, § 4.1), Francesc Agustí Tàrrega, Cristòfor de Virués, Joan Timoneda i especialment Guillem de Castro.

17.4. CRISTÒFOR DESPUIG. COMIAT DEL TEMA D'AQUEST LLIBRE

Per fi, la tercera via a què tenien opció els intel·lectuals i els erudits nostrats era l'ús militant del català. Al marge del desviament vers l'ús del llatí (en certs grups selectes) i de la claudicació (resignada o lliurement elegida) que implicaven tant renunciar a escriure com adoptar el castellà si hom volia escriure (§ 17.3), no mancaren erudits catalans, valencians ni mallorquins que, preocupats per la llengua malalta, es resistien a certificar-ne la defunció. Calia salvar el foc sagrat. Solem dir que només existeix un text amb cara i ulls que es faci ressò d'aquesta inquietud d'una manera digna: *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig (de

14. RUBIÓ (1985), p. 15, i RIQUER (1964, III), p. 589, 598 i 619. Jo mateix havia fos aquestes mostres en una sèrie única, a BADIA (1994), p. 29-30, que ara reproduceixo a continuació [i que també figura a BADIA (1996b), p. 176-177].

15. RUBIÓ (1985), p. 9.

l'any 1557).¹⁶ L'obra s'emmotlla a l'estructura renaixentista dels diàlegs i es descabdella entorn de tres personatges, un dels quals (Lúcio) és el mateix Despuig.¹⁷

Poden els *Colloquis* situar-se al mateix nivell que les obres de Pietro Bembo, Juan de Valdés, João de Barros i Joachim du Bellay (§ 17.1)? Certament, no deixariem de trobar motius per a respondre afirmativament. Ja al proemi del llibre, l'autor diu que ha decidit de redactar-lo en català, tot renunciant a fer-ho en llatí (la qual cosa sembla suggerir que el mou el mateix esperit que havia mogut els quatre predecessors esmentats). A desgrat d'això, la renúncia de Despuig a emprar el llatí no és una qüestió de principi (com ho hauria estat en els moments més vius de la reivindicació del romanç enfront del llatí), sinó un fet natural: amb naturalitat Despuig diu que el català serà el vehicle del seu pensament. No ha de raonar-ho. És evident que la igualtat entre les llengües vernacles i el llatí ja era d'acceptació general i no la discutia ningú.¹⁸

En poques paraules: encara que l'obra de Despuig no sigui estranya a *la questione della lingua*, l'autor deixa ben clar, en escometre-la, que la reclamació originària ja pertany al passat. Des d'aquest punt de vista, no seria just d'afegir el nom de Cristòfor Despuig als de Bembo, Valdés, de Barros i Du Bellay (cosa que tampoc no vol dir que no hi tingui res a veure, com ho comprovarem en això que segueix).

De més a més, hi ha una diferència decisiva entre aquests quatre humanistes i el nostre Despuig: si aquells centren llurs obres en el tema de la llengua, els sis *colloquis* de Tortosa tracten de temes heterogenis i només un (el primer, altrament el més extens i el més dens de contingut) s'ocupa d'assumptes referents a la llengua catalana (bé que compartint-los amb una complexa problemàtica religiosa). En concret: la part que Despuig dedica a la llengua catalana no passa de tres pàgines impreses.

És clar que cal sumar-hi altres aspectes (com proverbis, cultura popular, onomàstica, etc.) que no deixen d'incrementar el tema de la llengua. Però, malgrat afegits d'aquesta mena, tot plegat és molt poca cosa.

Tanmateix, per poc que sigui, val la pena que precisem com es capté Cristòfor Despuig a propòsit de la llengua, especialment en dos aspectes: 1) la tria entre el català i el castellà i 2) la comesa que hom pot acomplir en el camp de la llengua. Tornem al proemi de la seva obra, on trobarem resposta a tots dos aspectes. «No he volgut escriure-la en llengua castellana per no mostrar tenir en poch la cathalana y també per no valer-me de llengua estranya per a llustrar y defensar la naturalesa pròpia, que és la principal intenció de mon treball».¹⁹

L'opció és clara i inequívoca: usar el català i no el castellà (sense que això vulgui dir que el castellà «no sia gentil llengua» ni que no calgui conèixer-la). Ell, però, a l'hora de decidir, prefereix de mostrar la seva alta consideració envers la llengua pròpia. El contrast entre allò que sent dins d'ell mateix i allò que veu al seu voltant mena Despuig, potser no a ésser reivindicatiu, però sí a adoptar una actitud on es mesclen la queixa i la lamentació. Troba injust d'abandonar la llengua pròpia i li sap greu de constatar que hi hagi persones que l'abandonen. I, naturalment, la recança li fa enyorar un passat millor.

16. DESPUIG (1981), 210 p. Acabo de citar-lo al § 17.3.

17. Sobre Despuig i els *Colloquis*, cf. BADIA (1994), p. 24-31.

18. Tot seguit Despuig precisa: si hagués optat per escriure el text en llatí, això podia donar entenedent que els lectors el llegirien com si fos en català, però, com que això no era veritat, ell no volia enganyar ningú: la llengua llatina no era «tan generalment tractada y entesa per los de nostra nació» com ell voldria. Cal veure-hi un gest d'honestedat professional. BADIA (1996b), p. 178.

19. DESPUIG (1981), p. 54.

Una última observació, ara sobre la cronologia relativa dels *Colloquis* tortosins (que, com sabem, daten de 1557). Els quatre humanistes tantes vegades mencionats escriviren llurs llibres en un període de temps que no arriba a un quart de segle (entre 1525 i 1549) i, per tant, en significativa sintonia de posicions. Despuig resta fora d'aquest lapse de temps. Fora, sí; però tampoc no tan lluny que la seva obra ja no es pugui posar en relació amb les quatre que la precediren. Vegem-ho. Com acabem de veure, en esbossar el seu programa sobre la manera d'operar damunt la llengua, Despuig escriu dues paraules clau: «il·lustrar y defensar la naturalesa pròpia». I parlo així perquè ambdós verbs integren (curiosament en un ordre invertit) el títol, ja citat abans (§ 17.1), del llibre de Joachim du Bellay: *Défense et illustration de la langue française*. Aquest llibre havia aparegut el 1549, de manera que, quan Cristòfor Despuig escriu els seus *Colloquis* (1557), només havien transcorregut vuit anys. Vuit anys que li permeteren de reflexionar sobre el tema de la llengua i les seves possibilitats.

En suma: en la confusió provocada per la creixent suplantació de la llengua catalana per la castellana, Cristòfor Despuig propugnava una funció noble per a la llengua, ni més ni menys que els quatre renaixentistes de la primera meitat del segle. Ni més ni menys que Pere Miquel Carbonell a la fi de la segona meitat del segle anterior. Així, si existeixen arguments per a no posar Despuig en la mateixa línia d'aquests cinc predecessors seus, no en falten d'altres que ens el mostren recollint la torxa de tots ells, per a passar-la, al seu torn, a les generacions venidores.

Resulta que la tercera opció lingüística del segle XVI (que hem anomenat «l'ús militant del català»), per la qual aleshores no hauria apostat ningú, amb el temps refermaria i retransmetria un nou missatge a la posteritat. Remar contra corrent fou el signe d'una llengua i d'una cultura que, no per viure molt condicionades, deixaren de viure aleshores i encara viuen en el tombant del segon al tercer mil·lenni.

PART CINQUENA

SUPPORT INFORMATIU

18. ABREVIATURES, SIGLES I ALTRES SIGNES CONVENCIONALS

a.	any	f.	foli, folis
aC	abans de Crist	FBM	Fundació Bernat Metge
ac.	acusatiu	fem.	femení
adj.	adjectiu	fon.	[semblança] fonètica
adv.	adverbi	fr.	francès / [en] francès
AILLC	Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes	fr. ant.	francès antic / [en] francès antic
<i>al.</i>	<i>alii</i> , 'd'altres' (en l'expressió <i>et al.</i> , 'i d'altres')	germ.	[mot d'origen] germànic
angl.	anglès	gr.	grec / [en] grec
ant.	antic, antiga	gràf.	[coincidència] gràfica
aprox.	aproximadament	gral.	general
<i>apud</i>	'ho trobareu a'	gram.	[relació] gramatical
àr.	àrab	<i>ibidem</i>	'en el mateix passatge' (d'un text ja citat)
b.	basc	íd.	ídem
bal.	baleàric	inf.	infinitiu
<i>ca.</i>	<i>circa</i> ('al voltant de')	<i>infra</i>	'més avall o després (en el text)'
cap.	capítol, capítols	introd.	introducció
cast.	castellà / [en] castellà	it.	italià / [en] italià
cat.	català / [en] català	<i>l. c.</i>	<i>loco citato</i> ('en el lloc citat')
cat. ant.	català antic / [en] català antic	ll.	llatí / [en] llatí
cf.	confronteu[-ho amb]	ll. cl.	llatí clàssic / [en] llatí clàssic
cit.	citat, citada	ll. med.	llatí medieval
cl.	clàssic	ll. v.	llatí vulgar / [en] llatí vulgar
col.	columna, columnes	m.	mort
<i>Coment.</i>	«Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic» (capítol 13)	masc.	masculí
conj.	conjunció	met.	[text en ús] metalingüístic
coord.	coordinació	mod.	[el] modern
corr.	correcció	ms.	manuscrit
cur.	curador	n.	nota
dir.	director	NACS	North American Catalan Society
doc.	document, documents	núm.	número, números
docum.	documentat, documentada	occ.	occità / [en] occità
ed.	editat	occ. ant.	occità antic / [en] occità antic
ex.	exemple, exemples	P	[forma] proscrita
		p.	pàgina, pàgines
		p. ex.	per exemple

PAM	Publicacions de l'Abadia de Montserrat	<i>s. v.</i>	<i>sub voce</i> ('sota l'entrada [del diccionari]')
part.	participi	seg.	següents
<i>passim</i>	'pertot'	sem.	[afinitat] semàntica
pers.	persona, persones (del verb)	sing.	singular
pl.	plural / [en] plural	<i>sp.</i>	<i>species</i> ('espècie')
port.	portuguès	subj.	subjuntiu
pr.	pronunciat	subst.	substantiu
prep.	preposició	<i>supra</i>	'més amunt o abans (en el text)'
pron.	pronom	top.	topònim
pseud.	pseudònim	trad.	traduït
publ.	publicat, publicada, etc.	<i>ut supra</i>	'més amunt o abans (en el text)'
<i>r</i>	<i>recto</i> ('anvers')	<i>v</i>	<i>verso</i> ('revers')
R	[forma] recomanada	v.	vers, versos
reimpr.	reimpressió	val.	valencià / [en] valencià
repr.	reproduït, reproduïda	<i>vide</i>	'vegeu'
resp.	respectivament	voc.	vocàlic
ross. ant.	rossellonès antic	vol.	volum, volums
s.	segle, segles	<i>vs.</i>	<i>versus</i> ('contra, en oposició a')

Regles

Hom hi fa referència, en qualsevol passatge del llibre, mitjançant la indicació «núm. (+ una xifra)», la qual correspon a la numeració de les *Regles*. Aquestes es poden identificar a la «Llista alfabètica de formes proscrietes i recomanades a les *Regles*» (§ 19), a l'edició del text (§ 8.2.2) o al «Comentari filològic, historicolingüístic o sociolingüístic» (capítol 13).

Coment. (+ un nombre)

Indicació emprada per a remetre el lector a l'indret de l'esmentat Comentari on es troba la regla que duu aquest número.

*

L'asterix té dues aplicacions: 1) precedeix una forma etimològica no documentada, però que raonadament es pot admetre que havia existit; 2) precedeix una forma imaginada, errònia o agramatical.

>

Indica que la forma precedent és l'etimologia de la que segueix o li és anterior en la seva evolució.

<

Indica que la forma precedent és la derivada de la que segueix o li és posterior en la seva evolució.

+

Precedeix l'element inductor d'una analogia, d'un encreuament de vocables o d'una etimologia popular.

→

Indica que la forma que hi ha a l'esquerra ha induït la regla que segueix.

§

paràgraf, paràgrafs

19. LLISTA ALFABÈTICA DE FORMES PROSCRITES I RECOMANADES A LES REGLES

Aquesta llista conté, disposades en un ordre alfabètic únic, totes les formes avaluades a les *Regles de esquivar vocables*, tant les *proscrites* (P) com les *recomanades* (R). S'entén, doncs, que no hi figuren les expressions metalingüístiques, d'explicació de significats, d'enunciats descriptius. Es tracta d'inventariar allò que l'autor jutja incorrecte o correcte. Dit d'una manera pràctica: el lector hi trobarà totes les formes que en l'edició crítica del text (§ 8.2.2) i en els encapçalaments del «Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic» (capítol 13) han estat transcrits en **negreta**.

L'ordenació alfabètica no és establerta per mots, sinó per frases, és a dir, tenint en compte totes les lletres del conjunt proscrit o recomanat. No s'hi fa diferència entre vocals accentuades i inaccentuades, ni entre *c* i *ç*: aquestes parelles de lletres són tractades, doncs, com una sola lletra (a l'efecte d'ordenació alfabètica). Cal tenir present que les frases que contenen mots entre parèntesis o entre claudàtors són ordenades com si aquests indicadors gràfics no hi fossin (llevat de la prep. *per* quan es troba entre claudàtors). Heus ací uns exemples: «Esteve»: 90 i «estiu»: 91 aniran al davant de «est [tu est aquí]»: 88. O bé: «hom (un hom)»: 268 anirà després de tota una sèrie de mots («home», «homey», «homicidi», etc.), perquè es considera que aquell és el conjunt *«homunhom». O, encara: «a» [*per* «e»]: 4 no cedeix el lloc a la frase «a bocadents», a causa de la prep. *per*.

Les entrades de la llista són extremament simples. Cada una consta de tres elements: 1) la forma avaluada, 2) la qualificació que li atribueix l'autor (reduïda a una lletra: P per a les *proscrites* o R per a les *recomanades*, posada entre parèntesis) i 3) el núm. de la regla a què pertany la forma en qüestió. Exemples: «mató (P): 110», «brossat (R): 110». Quan l'objecte de la regla no és un mot sol, sinó un grup de mots, en principi s'introdueix el grup per la forma que l'encapçala, encara que sigui un element gramatical (un article, una preposició, etc.). Exemples: «a bocadents (P): 280» és ordenat per la *a*; «de dos a dos (R): 219», ho és per la *de*. Quan els dos components del grup són lexemàtics, tots dos figuren a la llista (al lloc que els correspon segons l'ordenació alfabètica), de manera que l'escriptura en suggereixi l'ordre que tenen a les *Regles*. Exemple: el grup «gallart benot» (núm. 36) consta així a la lletra *g*-, però l'esment és repetit a la lletra *b*-: «benot (gallart benot)». El grup no és partit quan els seus elements formen una unitat significativa suficient: «pan cuyt» i «pan ras» (núm. 252) només són introduïts per la lletra *p*-. En general, hom ha procurat de facilitar la cerca de les mostres per part del lector, repetint, sempre que ha semblat oportú, les mencions dels elements que constitueixen els grups. No hi ha cap grup de mots que no tingui a la llista el vocable amb el qual s'inicia. No cal dir que els criteris exposats es fan extensius a l'hora d'incorporar conjunts de més de dos mots.

En la confecció de la llista han estat emprats elements (entre parèntesis) i [entre claudàtors]. Expliquem-ho.

1) Normalment, quan el primer mot d'un grup és seguit d'una forma entre parèntesis, cal llegir el grup començant per aquesta darrera. Exemples: en l'entrada «corregit (resta)» (referida al núm. 265) cal entendre 'resta corregit' (frase que és repetida a la lletra *r*-: «resta corregit (R): 265». Així, també la regla núm. 272 («no y puch esdevenir») tant serà localitzada a la lletra *n*-: «no y puch esdevenir», com a la lletra *e*-: «esdevenir (no y puch)».

2) Apareixen entre claudàtors els elements que resten implícits en una part d'una regla, perquè l'autor no ha volgut repetir-los en l'altra part (on també els correspondria de figurar). Justificació: la llista, en separar mots proscrius i mots recomanats pels capricis de l'ordenació alfabètica, de fet fragmenta les regles en dues parts, que així perden la connexió que tenien en el text. Per això ha semblat convenient d'emplenar els buits així produïts, restablint explícitament ací les parts de les regles que en el text haurien estat supèrflues. Exemples: la regla 96 fa: «il·luminar per dir miniar lo libre» (on és clar que el complement del primer verb és *lo libre*); en fer la llista, repetim aquest complement, però posant-lo entre claudàtors (per no afegir quelcom que el text no diu): «il·luminar [lo libre] (P): 256». O bé: «penjoy de rayms» és la forma proscriu del núm. 221, que cal substituir per «penjoll» (i tothom entén que vol dir 'penjoll de rayms'); però a la llista, perquè «penjoll» no quedi sense complement (i, per tant, sense informar de què és el penjoll), hi hem afegit *de rayms*: «penjoll [de rayms] (R): 221».

Segueix, doncs, la llista alfabètica que acabem de presentar.

a (R) [<i>per e</i> (P)]: 4	anam 'anem' (R): 168
a bocadents (P): 280	anàrem (P): 155
abre (P): 185	Anastàsia (R): 160
acabalsat (P): 289	anava (R): 170
acertar (no y puch) (R): 272	anave (P): 170
adondar (P): 124	andar mi madre (P): 199
ajudar (R): 234	anem (P): 168
alacayo (P): 249	angüent (P): 85
a la ralla o al fil (vengué) (P): 277	aní (R): 45 i 49
alçar (R): 35	ànimas (P): 8
alçau (R): 242	ànimes (R): 8
al fil (vengué) (P): 277	ànimo (R): 51
algotzir (P): 114	Antoni (R): 59
algotzir (R): 114	apartar (R): 37
a l'ora (R): 233	a passo (R): 36
alt (R): 237	a plan pla (R): 36
altre (R): 231	appetit (R): 33
altro (P): 231	après (R): 22
ama (aquell) (R): 323	a prin-lo prin-lo (vengué) (P): 277
amara (aquell) (R): 323	aquell ama (R): 323
amare (yo) (R); 323	aquell amara (R): 323
ame (yo) (R): 323	aquell camina (R): 323 i 324
amendosos (P): 184	aquell demana (R): 324
ampliar 'eixamplar' (R): 274	aquí (R): 319
anam 'anàrem' (R): 48 i 155	ara (R): 320

- arbre (R): 185
 arrecular... (feu-lo): (P): 226
 arribam 'arribàrem' (R): 154
 arribàrem (P): 154
 asay (R): 41
 aufegar (P): 236
 aulor (P): 239
 avar (R): 247
 avaritiós (P): 247
 axemplar 'eixamplar' (R): 274
 aydar (P): 234
 aygua (R): 105
 ayguo (P): 105
- babaya (P): 217
 babor (P): 302
 baça (P): 17
 baix (R): 238
 bajanaria (P): 214
 bajania (R): 214
 baldament (R): 321
 Barcelona (R): 135
 Barlambau (P): 60
 Barnabà (R): 60
 Barsalona (P): 135
 baxar (R): 295
 baynots (R): 162
 bell (home) (R): 39
 bell no res (P): 283 i 290
 benot (gallart benot) (P): 36
 béns parafernals (R): 120
 béns perinfernals (P): 120
 bèstia (R): 71
 Bíblia (R): 218
 birbe (P): 187
 bisbe (R): 187
 bístia (P): 71
 Blybia (P): 218
 bombardarda (R): 73
 bons amics (entre) e senyors meus (P): 198
 bramadari (P): 55
 brossat (R): 110
- c (R) [*per s* (P)]: 9
 cabàs (R): 211 i 212
 caber (R): 43
 cabre (P): 43
 ça casa (P): 166
- calabrujó ha caygut (P): 262
 calçar guants (P): 96
 calcatrix (P): 118
 calcigar (R): 21
 calderons (P): 162
 calvo (R): 246
 camina (aquell) (R): 323 i 324
 camine (yo) (R): 323 i 324
 campanar (R): 253
 Càndia (P): 159
 Càndida (R): 159
 cànem (R): 30
 canó (R): 31
 cànem (P): 30
 canyó (P): 31
 cap (no n'hi a) (P): 80
 capoll (R): 103
 càrrega (R): 294
 Cathalina (P): 69
 Catharina (R): 69
 cerca ha dos anys (R): 297
 [cercau] roïdo (R): 318
 cercau roïdol (P): 318
 cervell (R): 11
 cervir (P): 10
 circa ha dos anys (P): 297
 Cistell (orde de) (P): 240
 Cisterç (orde de) (R): 240
 ciutat (fora) (R): 201
 clot (R): 127
 clotell (P): 178
 clucar los ulls (P): 254
 cluquer (P): 253
 cocodrillo (R): 118
 ço diu e ço dien (P): 78
 cogitar (R): 107
 colgar (R): 299
 colp (R): 126
 combregar (P): 156
 comunicar (R): 156
 com se vulla (R): 303
 coneixs-me tu (P): 227
 conexas-me tu (R): 227
 confés (P): 129
 confessor (P): 128 i (R): 129
 consyderatió (R): 204
 contendre (P): 292
 contenir (R): 292

- contra de mi (P): 314
 contrectió (P): 158
 contritió (R): 158
 copoll (P): 103
 coratge (P): 51
 corregit (resta) (R): 265
 cosa ruïna (P): 216
 [cosa] útil (R): 149
 cosa utilosa (P): 149
 cossegues (R): 192
 creure (R): 107
 culgar (P): 299
 cumple (no) (R): 177
 cussogues (P): 192
 cuydar (P): 107
 Cyprià (R): 101
- davallar (P): 295
 de bat en bat (P): 286
 de bell bot (P): 282
 de bell nou (P): 285
 dèbil (R): 53
 dècima (R): 62
 de dos a dos (R): 219
 de dos en dos (P): 219
 de gom en gom (P): 276
 delme (P): 62
 demana (aquell) (R): 324
 demane (yo) (R): 324
 depuys (P): 22
 desobre (R): 237
 despertar (R): 125
 despuxes (P): 22
 dessota (R): 238
 dexar (R): 183
 dexondar (P): 125
 dexopte (P): 223
 deyts (què deyts) (P): 95
 díbol (P): 53
 dieu (què dieu) (R): 95
 digues, Pere, quant ha que es nat (P): 229
 diguí (yo) (R): 169
 dix (yo li) (P): 169
 domar (R): 124
 dos palms (R): 220
 dos pams (P): 220
 dot (R): 138
 dromadari (R): 55
- e (R) [*per* a (P)]: 4
 eius (R): 321
 elephant (R): 117
 [el] pa (R): 167
 el passi [de Jesuchrist] (P): 222
 empegit (resta) (P): 265
 en aries (P): 281
 encara (hoc encara) (R): 23
 en estrux (P): 284
 en pla (parlar) (P): 203
 en secret (parlant açí) (R): 197
 ensems (tots) (R): 153
 en sopols (P): 278
 entensmés (P): 42
 en terra sot (P): 127
 entre bons amics e senyors meus (P): 198
 entretant (R): 42
 en vulgar (parlar) (R): 203
 es [es pa] (P): 167
 és necessari (no) (R): 177
 es (tu es aquí) (R): 88
 escalvinat (P): 246
 escuder (P): 92
 esdevenir (no y puch) (P): 272
 església (R): 93
 esgleya (P): 93
 esguard (P): 204
 esquerrà (P): 215
 esquerrer (R): 215
 ésser (no pot) (R): 267
 Esteve (P): 90
 estiu (R): 91
 est [tu est aquí (P)]: 88
 estudi (P): 89
 esvellar (R): 125
 Eulàlia (R): 57
 Eulària (P): 57
 Euna [ciutat] (P): 200
 evinent (tost e evinent) (P): 308
 execau (P): 242
 execudor del testament (R): 266
 exemplar 'original' (R): 274
 exemple 'translat' o 'traducció' (R): 273
 exemple (R): 275
 exequar (P): 35
 eximpe (P): 275
 eximpli (P): 275
 exovar (P): 138

- expernuctiar (R): 157
 extendre 'eixamplar' (R): 274
 extramuntiar (R): 157

 faciment (P): 261
 fam (R): 33
 farsiment (R): 261
 fenoll (R): 24
 feu-lo arrecular... (P): 226
 feu-lo retraure... (R): 226
 fillol (R): 146
 finparat (P): 310
 fiyol (P): 146
 flamayre (P): 106
 flaviol (R): 224
 floviol (P): 224
 flumayre (R): 106
 fonoll (P): 24
 fora ciutat (R): 291
 fora vila (P): 201
 força [yo u faré] (R): 40
 franch [home] (R): 121
 fretura (no) (R): 177

 Gabriel (R): 61
 Galcerà (P): 67
 Galceran (R): 67
 gallard (home gallard) (P): 39
 gallart benot (P): 36
 ganivet (R): 26
 garballons (P): 104
 garrid (R): 77
 gavinet (P): 26
 gay (P): 77
 gayre (P): 41
 gener (R): 141
 genoll (R): 140
 gens (no n'hi a) (P): 80
 gentil (R): 77
 gentil ([home]) (R): 39
 gentilment (R): 36
 gerar (P): 37
 Gerau de València (P): 18
 Gergori (P): 98
 Gerona (R): 133
 Geroni (P): 25
 Gerònim (R): 25
 giner (P): 141

 ginoll (P): 140
 glay (P): 130
 gombarda (P): 73
 gonell (P): 75
 gont (P): 81
 Grabriel (P): 61
 gran res (P): 306
 Grau [de València] (R): 18
 Gregori (R): 98
 grossera[ment] [parla molt] (R): 264
 guant (R): 81
 guardar (P): 38
 guardó (P): 46 i 50
 guineu (P): 142
 Gyrona (P): 133

 Helna (R): 200
 Hierony (P): 56
 Hierònym (R): 56
 hoc encara (R): 23
 hom (P): 7
 home (R): 7
 home bell (R): 39
 [home] franch (R): 121
 home gallard (P): 39
 home gentil (R): 39
 home líbero (R): 121
 home libert (P): 121
 home (un) (R): 268
 homey (P): 112
 homeyer (P): 312
 homicida (R): 312
 homicidi (R): 112
 hom (un hom) (P): 268
 Hostalrich (R): 137
 huy dia (R): 257

 ifern (P): 250
 il·luminar [lo libre] (P): 256
 immo etiam (R): 23
 ineptament [parla molt] (R): 264
 inepte [sou molt] (R): 263
 infern (R): 250
 inflat (R): 86
 ingeni (R): 151
 ingueny (P): 151
 iniquitós (R): 148
 instrument (R): 19

- jaquir (P): 183
 jarro (R): 296
 jatsesia (P): 150
 jatsia (R): 150
 Joan (R): 180
 Juan (P): 180
 jugar a rumfa (R): 193
 jugar a rumfla (P): 193
 Juhan (P): 99
 Juhann és cognon (R): 99
 juhiverd (P): 181
 juliverd (R): 181
 junyir (P): 194
 jus (P): 238
 justar (R): 194
- la casa (R): 166
 lacayo (R): 249
 langoniça (P): 15
 la pàssia [de Jesuchrist] (P): 222
 la passió de Jesuchrist se canta (R): 222
 latrines (R): 17
 ledesme (P): 196
 legida [la letra] (R): 244
 legítim (R): 196
 leguiar (P): 52
 leshores (R): 233
 lesta la letra (P): 244
 lezar (R): 183
 líbero (home) (R): 121
 libert (home) (P): 121
 ligar un libre (R): 255
 longaniça (R): 15
 los dos (R): 184
- Magdalena (R): 325
 maixcarat (P): 143
 malanconia (P): 65
 malancònich (P): 64
 Mallorca (P): 136
 Mallorques (R): 136
 malstruc (P): 305
 mans de cavall (P): 97
 [mans de] mula (P): 97
 Margarita (R): 325
 Maria (R): 325
 marmassor (P): 266
 marmolar (P): 259
- Marsella (P): 161
 martre (P): 44
 màrtir (R): 44
 mascarar (R): 143
 Massella (R): 161
 masseta (R): 6 i 325
 massete (P): 6 i 325
 mató (P): 110
 medir lo drap (R): 243
 melancolia (R): 65
 melancòlich (R): 64
 membrar (P): 20
 memeu (P): 78
 menacord (P): 225
 menar la mula (R): 111
 Ment (sen) (P): 102
 mergallons (R): 104
 merlet (R): 145
 mettre [guants] (R): 96
 meua (P): 206
 mia (R): 206
 midar lo drap (P): 243
 miniar lo libre (R): 256
 mirar (R): 38
 molt (R): 41
 monocord (R): 225
 mortarol (P): 252
 mossènyer meu (P): 78
 moxpegó (P): 78
 mujol [d'ou] (P): 182
 murmurar (R): 259
 muró (P): 145
 murta (R): 14
 murtra (P): 14
 muscle (R): 232
 musclo (P): 232
- necessari (no és) (R): 177
 nec etiam (R): 23
 negueix (P): 23
 neleix (P): 23
 Nen (sanct) (R): 102
 nerenny (P): 100
 nery (R): 100
 niguitós (P): 148
 no cumple (R): 177
 no és necessari (R): 177
 no fretura (R): 177

- no n'hi a cap (P): 80
 no n'hi ha gens (R): 80
 no pot ésser (R): 267
 no pot ser (P): 267
 no qual (P): 267
 nosaltres (R): 94
 nosatres (P): 94
 n'Ot de Pallars (P): 68
 no y puch acertar (R): 272
 no y puch esdevenir (P): 272
 no y scé res (P): 315
- odà odà (R): 189
 odor (R): 239
 offegar (R): 236
 olor (R): 239
 oncle (R): 74
 onclo (P): 74
 ongüent (P): 85
 orde de Cistell (P): 240
 orde de Cisterç (R): 240
 orifany (P): 117
 original 'exemplar' (R): 274
 Ot de Pallars (R): 68
 ovella (R): 172
- pa (*per* [el] pa) (R): 167
 palms (dos) (R): 220
 pams (dos) (P): 220
 pan cuyt (R): 252
 pan ras (R): 252
 paparra (P): 245
 papelló (R): 293
 papeyó (P): 293
 paradís (R): 119
 parafernals (béns) (R): 120
 paraís (P): 119
 paralytic (R): 53
 parayre (R): 205
 parer (R): 116
 parlant aquí en secret (R): 197
 parlant aquí spiritualment (P): 197
 parlar en pla (P): 203
 parlar en vulgar (R): 203
 Pascha (R): 209
 Pasqua (P): 209
 pàssia [de Jesuchrist] (la) (P): 222
 passi [de Jesuchrist] (el) (P): 222
- passió de Jesuchrist (la) se canta (R): 222
 pastarol (P): 139
 pavelló (R): 293
 pedra ha caygut (R): 262
 peixcador (P): 144
 pelegrí (P): 269
 peltrigar (P): 21
 penitencier (R): 128
 penit (yo me'n) (R): 317
 penjoll [de rayms] (R): 221
 penjoy de rayms (P): 221
 Pera (P): 5 i 325
 perayre (P): 205
 percurador (P): 132
 Pere (R): 5 i 325
 perea (P): 47
 peregrí (R): 269
 perenoliar (R): 157
 peresa (R): 47
 perinfernals (béns) (P): 120
 perol (R): 123
 Perpenyà (P): 134
 Perpinyà (R): 134
 persona (R): 131
 per ventura yo u faré (R): 40
 pescador (R): 144
 petí (P): 27
 peus d'avant [de cavall o mula] (R): 97
 peyrol (P): 123
 pinet (yo me'n) (P): 317
 pitxer (P): 296
 plegats (tots) (P): 153
 plet (R): 122
 pleyt (P): 122
 plombat (R): 29
 pobre de rey (P): 300
 pobre rey (R): 300
 pobresa (R): 47
 poder yo u faré (P): 40
 polit (R): 77
 pomblat (P): 29
 por (R): 130
 porgatori (P): 251
 portar la mula (P): 111
 posar-se guants (R): 96
 posterol (R): 139
 preïch (P): 202
 presona (P): 131

- presut (R): 260
 preüt (P): 260
 previletgi (P): 152
 primitia (R): 63
 privades (R): 17
 privilegi (R): 152
 probea (P): 47
 procurador (R): 132
 promeya (P): 63
 prou (R): 41
 prou vos faça (R): 321
 punxó (R): 163
 punxor (P): 163
 purgatori (R): 251
- quaix (P): 13
 qual (no) (P): 177
 quant ha que es nat (digues, Pere) (P): 229
 quaresma (R): 83
 quarnar un libre (P): 255
 quasi (R): 13
 quatre (R): 82
 què deys (P): 95
 què dieu (R): 95
 què'm scé yo (P): 213
 què sé yo (R): 213
 quoresma (P): 83
 quottre (P): 82
- rabosa (R): 142
 rata penada (R): 191
 rata pinyada (P): 191
 rayms (penjoll (R) o penjoy (P) de): 221
 recordar (R): 20
 regina (P): 291
 regina [en cobles o per troncs] (R): 291
 remar (P): 230
 remedi (R): 113
 remey (P): 113
 remuneratió (R): 50
 resta corregit (R): 265
 resta empegit (P): 265
 restoll (R): 258
 retraure... (feu-lo) (R): 226
 retributió (R): 46 i 50
 retxat (P): 188
 rextat (R): 188
 reyna (R): 291
- rinxo rinxo (P): 279
 roïdo (cercau) (R): 318
 roïdol ([cercau]) (P): 318
 rostoll (P): 258
 rovell d'ou (R): 182
 ruïn cosa (R): 216
 rumfa (jugar a) (R): 193
 rumfla (jugar a) (P): 193
- s (R) [*per c* (P)]: 9
 sallo (P): 76
 salmitre (P): 186
 salnitre (R): 186
 sanaya (P): 211 i 212
 sancta Agna (P): 248
 sancta Ana (P): 248
 sancta Anna (R): 248
 sancta Engràtia (R): 58
 sancta Gràtia (P): 58
 sanct Nen (R): 102
 Sanxo (R): 235
 sarments (R): 171
 sayo (R): 75 i 76
 scabell (R): 241
 scambeix (P): 241
 scé yo (què'm) (P): 213
 sclop (P): 28
 scuder (R): 92
 Sebria (P): 101
 Secília (P): 270
 selavors (P): 233
 sembrero (P): 1 i 298
 sen Ment (P): 102
 senyors meus (entre bons amics e) (P): 198
 serigot (R): 109
 sermó (R): 202
 ser (no pot) (P): 267
 servell (P): 11
 servey (P): 313
 servici (R): 313
 servir (R): 10
 setrot (P): 296
 seua (P): 207
 seu-te aquí (R): 78
 sé yo (què) (R): 213
 Sicília (R): 270
 simple (R): 210
 siringua (R): 108

- siular (R): 195
 siu-te aquí (P): 79
 sobtadament (R): 223
 sobtosament (R): 223
 sodrach (P): 126
 sol com se vulla (P): 303
 somada (P): 294
 sombrero (R): 1 i 298
 som (yo som aquí) (P): 87
 soriguer (R): 190
 sot (en terra) (P): 127
 sots cayre (P): 287
 só (yo só aquí) (R): 87
 spècies (R): 72
 spícies (P): 72
 spiritualment (parlant aquí) (P): 197
 spoli (P): 228
 sponsalici (R): 228
 Stàsia (P): 160
 Stàtia (P): 160
 Stelrich (P): 137
 Steve (R): 90
 stiu (P): 91
 strument (P): 19
 studi (R): 89
 sua (R): 207
 súbitament (R): 223
 succehidors (P): 322
 successors (R): 322
 superbiós (P): 66
 superbo (R): 66
 supòtilment parla molt (P): 264
 supòtil sou molt (P): 263
 sus (P): 237
 susaquí (P): 319
 susara (P): 320

 tabustol (P): 307
 talayar (P): 34
 talent (P): 33
 tallar (R): 147
 ta mal dia m'a fuyt (P): 311
 ta mal seny (P): 309
 tancar los ulls (R): 254
 tant com d'ací allà (P): 226
 tant quant d'ací allà (R): 226
 tapí (R): 27 i 28
 tardar (R): 52

 tartamut (R): 217
 tayar (P): 147
 té açò (R): 70
 tea de pi (R): 304
 teich (P): 54
 tella [de pi] (P): 304
 tembre (R): 34
 temiau-me (P): 316
 temprat (R): 16
 tempres (R): 16
 teua (P): 208
 ti [açò] (P): 70
 Toni (P): 59
 tos (R): 178
 tost (tost e evinent) (P): 308
 tots ensems (R): 153
 tots plegats (P): 153
 tots tres (R): 179
 tots tresos (P): 179
 toyssa (P): 172
 translat 'traducció' (R): 273
 trempat (P): 16
 trempes (P): 16
 trigar (R): 52
 tripajoch (P): 288
 tua (R): 208
 tu es aquí (R): 88
 tu est aquí (P): 88
 tysich (R): 54

 udà udà (P): 189
 umplert (P): 84
 umplit (R): 84
 unflat (P): 86
 ungüent (R): 85
 un hom (P): 268
 un home (R): 268
 un petit de pa (P): 271
 un poc de pa (R): 271
 un poquet de pa (R): 271
 útil ([[cosa]) (R): 149
 utilosa (cosa) (P): 149

 vaguer (P): 115
 vaig anar (P): 45, 48 i 49
 vaig venir (P): 45 i 49
 vam [anar] (P): 48
 vapor (R): 302

- va sol (R): 301
va tot sol (P): 301
veciat (P): 32
veguer (R): 115
vengué a la ralla o al fil (R): 277
vengué a prin-lo prin-lo (P): 277
venguem 'vinguérem' (R): 48
venguí (R): 45 i 49
vermell [d'ou] (R): 182
ve't-ho (P): 78
Víbria (P): 218
viciat (P): 32
vijares (P): 116
vila (fora) (P): 201
vits (P): 171
vogar (R): 230
vuy en dia (P): 257
- Xanxo (P): 235
xerigot (P): 109
ximple (P): 210
xinxa (R): 245
xiringua (P): 108
xiular (P): 195
xoriguer (P): 190
- yo amare (R): 323
yo ame (R): 323
yo camine (R): 323 i 324
yo demane (R): 324
yo diguí (R): 169
yo li dix (P): 169
yo me'n penit (R): 317
yo me'n pinet (P): 317
yo só açí (R): 87
yo som açí (P): 87

20. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA I ALTRES ELEMENTS DE REFERÈNCIA. SIGLES DE PUBLICACIONS I COL·LECCIONS

De fet, aquest darrer apartat del suport informatiu és el resultat, presentat en un ordre alfabètic únic, de fondre dos repertoris que haurien hagut de constituir sengles components diferenciats de la part cinquena. Per això el seu títol al·ludeix a la pluralitat dels sumands que s'hi han aplegat (bibliografia + altres elements + sigles).

Explico breument en què consistien les dues meitats primitives i per què avui totes dues figuren mesclades en un sol repertori conjunt:

1) La primera meitat era la «Bibliografia consultada», que, malgrat la seva integració en el conjunt, conserva l'entitat amb què fou concebuda. La constitueixen totes les publicacions (en alguna ocasió, textos inèdits) que han estat examinades i tingudes en compte en la preparació del llibre, per més que no sempre hi apareguin citades explícitament. Les unitats bibliogràfiques que forniren dades per als seminaris de doctorat (cf. l'apartat 2 de la «Introducció») són senyalades amb un asterisc (*) (*vide* també el § 13.1). Les entrades de la bibliografia només consten de dues dades: el nom de l'autor i l'any de la publicació del treball.¹ No cal dir que són ordenades alfabèticament pel nom de l'autor (i només excepcionalment pel títol de l'obra). Al costat, en una altra columna, es troba la descripció bibliogràfica detallada de la publicació en qüestió.

2) La segona meitat era la «Taula bibliogràfica i referencial per a indicar exemples i citacions» (la qual també continua existint amb entitat pròpia dins el present repertori global, bé que frag-

1. El lector potser se sorprendrà de constatar que he adoptat aquesta manera de citar la bibliografia, que encara és poc corrent en obres de filologia i de lingüística diacrònica, que s'hi va estenent (empesa pels qui l'empren en treballs de lingüística teòrica i sincrònica) i que confesso que jo no faig servir correntment. Segons aquest sistema, les notes es basen en tres elements: el nom de l'autor, l'any de la publicació del treball i les pàgines de referència. Amb les citacions així formades, ens estalviem algunes operacions (altrament obligades), com són, entre d'altres, repetir noms complets d'autors i de títols, establir una taula de desenvolupament dels títols abreujats amb llurs equivalents *in extenso*, o haver de recórrer a la sovint ambigua menció *op. cit.* (*opus citatum*, 'obra citada'). Nogensmenys, m'hauria costat qui-sap-lo de prescindir d'un procediment de què m'he valgut durant més de cinquanta anys, si no m'hagués estat imposat per una necessitat: en el llarg capítol 13 («Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic») abunden les referències bibliogràfiques reduïdes a la mínima expressió (només per a adduir un número de pàgina). Tant per raó de l'espai que ocuparien unes mencions tan curtes fent columna a peu de plana, com per raons de comoditat del lector, que hauria de passar sens parar del text a les notes i de les notes al text, he jutjat oportú de no donar aquestes referències en notes a peu de pàgina, sinó posar-les entre parèntesis a la mateixa ratlla del text que les justifica. Presa aquesta decisió, òbviament era millor de reduir les notes a la forma més escurada possible, i, d'altra banda, hauria estat desconcertant de redactar les notes del capítol 13 d'una manera i les notes restants, d'una altra manera. Heus ací el perquè d'un canvi que no m'ha estat fàcil d'assimilar. Ara bé, tampoc no he deixat d'acostumar-m'hi i espero que el lector, si li ve de nou el sistema, també s'hi anirà familiaritzant.

mentada segons l'ordre alfabètic del conjunt). Aquesta taula té una raó d'ésser tan simple com indispensable: ajudar el lector a identificar els exemples i les citacions de textos i de persones que apareixen al comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic de les *Regles* (capítol 13). Al seu torn, la taula presenta un doble contingut: *a*) per una banda, no deixa d'ésser també un repertori bibliogràfic, en el sentit que desenvolupa les indicacions abreujades amb què a l'esmentat comentari atribuïem els exemples a fonts d'informació publicades (obres literàries, històriques, científiques, diccionaris, treballs d'història de la llengua i dialectologia, etc.);² *b*) per l'altra, és un conjunt de breus referències a l'època, als escriptors i a personatges i fets històrics que han estat suggerits en redactar i exemplificar el comentari.³ La taula és, doncs, una llista alfabètica de les abreviacions, títols, noms propis solts, etc., amb els quals són citats els exemples que il·lustren el comentari tantes vegades esmentat. Les entrades de la llista són un autor (BMETGE, Desclot, etc.), una obra (*Diàlegs*, *Tirant*, etc.), un diccionari de la llengua antiga (*D'Aguiló*, *DRims*, etc.) o moderna (DGLC, DIEC, etc.), una edició (*RUBIÓDocsCult*, *DocsPUJOL*, etc.), un personatge (Gaston Paris, Carles Salvador, etc.) o qualsevol altre mitjà pel qual hi ha estat introduït o comentat un exemple, i són seguides, en una columna a part, de les equivalències desenvolupades o de les informacions pertinents. Gairebé totes les referències bibliogràfiques són fornides pel DCVB i pel DECat. Alguns altres exemples esparsos que no provinquin d'aquestes dues obres seran identificats com cal. L'objectiu de tots els exemples és d' aclarir-ne el concepte, la situació, la data.

Heus ací, doncs, els dos grans components d'aquesta bibliografia. Continuo pensant que, almenys en teoria, hauria estat millor de publicar per separat la «Bibliografia consultada» i la «Taula bibliogràfica i referencial». La justificació de dos conjunts independents d'insercions era prou evident per a procedir així. Han estat raons pràctiques les que m'han menat a fondre'ls en un sol conjunt unificat. Per quines raons? Podria esmentar-ne unes quantes. Valgui'n ací una mostra: els diccionaris etimològics. Llibres fonamentals, consultats i adduïts sovint en la redacció del llibre, eren no menys citats en els comentaris del capítol 13. A quin component els posaria? En igualtat d'arguments, en doblaria la menció? Puc assegurar que dubtes semblants (i més subtils) haurien obligat el lector a fer dobles consultes, amb la subsegüent pèrdua de temps.

Resultat. El present corpus de referències es compon d'entrades de tres menes:

1) Les de les publicacions consultades, mencionades segons el procediment de les dues dades. Exemples: «MOLL (1952)». O bé: «SANCHIS (1962)». O bé: «DIONISOTTI (1968)».

2) Les indicacions abreujades del DCVB o del DECat. Exemples: «*FlosMedic*». O bé: «*HomOrg*». O bé: «*OPOU*».

3) Les mencions de personatges susceptibles d'una lacònica presentació. Exemples: «Eiximenis». O bé: «RCorella». O bé: «CDespuig».

Resta, encara, un darrer ingredient d'aquest conjunt: les sigles. Aquestes són les lletres inicials d'un o més mots del títol d'associacions, certs llibres, col·leccions, revistes o publicacions d'altra mena (com actes de congressos, etc.), que ens estalvien de repetir enutjosament llargs enunciats. N'hi ha prou de consultar-les dins la mateixa i única llista alfabètica.

Com hem vist, els heterogenis ingredients que he presentat fins ara formen un *totum revolu-*

2. Aquest repertori no es confon, ni pel seu origen ni per la seva funció, amb la bibliografia que també forma part del mateix gran recull bibliogràfic unificat, per tal com aquesta és, com deia suara, el conjunt de publicacions que han estat preses en consideració en l'elaboració i en la redacció del llibre, mentre que la taula que ara descriu es limita a inventariar les peces bibliogràfiques que han fornint els exemples del comentari.

3. No oblidem que el llibre present, ultra especialistes en temes de llengua i literatura, s'adreça a persones interessades, que podem esperar que es beneficiaran de les informacions que ací els són ofertes.

tum de diverses províncies. Tots figuren en aquesta «Bibliografia consultada i altres elements de referència. Sigles», que segueix a continuació. Tots hi són regulats per una ordenació alfabètica única, que en facilita la localització i la consulta. Les entrades i les definicions són disposades en dues columnes. Hi sovintegen remissions internes, mitjançant el mot *vide* ('vegeu').

- ACanals Antoni Canals. Escriptor (País Valencià, ca. 1352-1415/1419). Escriví amb mentalitat medieval, però traduí Valeri Màxim i Sèneca.
- ADROHER (1957) Maria Antònia ADROHER BEN, «Estudios sobre el manuscrito Petri Michaelis Carbonelli Adversaria. 1492, del Archivo Capitular de Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. XI (1956-1957), p. 109-162.
- AFebrer Andreu Febrer. Poeta (Vic, nat entre 1375 i 1380 i mort entre 1437 i 1444). Traductor de la *Commedia* de Dante Alighieri (1429).
- Aguiló Marià Aguiló i Fuster. Poeta, filòleg i folklorista (Palma, 1825 - Barcelona, 1897). Autor del *Diccionari* que duu el seu nom (*vide*, ací, *DAguiló*).
- AGUILÓ*Cançoner* Marià AGUILÓ [ed.]: *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV i XVI* (Barcelona, 1900), 130 p. + 30 làmines.
- AGUSTI*Secr* *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, de fra Miquel AGUSTI, de Banyoles (Barcelona, 1617).
- *ALART *Inventari de la llengua catalana*, compilat per Bernat ALART. Es conserva a la Biblioteca Municipal de Perpinyà. Fou visitat i explorat per col·laboradors del Seminari de Doctorat al·ludit en la «Introducció» (§ 2), durant el curs 1987-1988.
- ALBERTG ALBERT «EL GRAN»: *Quesits e perquens* (Barcelona, 1491).
- ALBERTI (1996) Leon Battista ALBERTI: *Grammatichetta e altri scritti sul volgare* (ca. 1442). Edició de Giuseppe Patota (Roma, 1996).
- *ALCat *Atlas lingüístic de Catalunya*, per Antoni GRIERA. Barcelona, des de 1923 (IEC). L'any 1936 n'havien aparegut quatre volums i un cert nombre de mapes del cinquè. Desapareguts els materials, en els anys cinquanta l'autor en féu privadament una continuació.
- Alcoati* *Alcoati. Libre de la figura del uyl*, trad. de l'àrab per Joan Jacme. Ms. del s. XIV. Publ. per Lluís Deztany [pseud. de Lluís Farauo de Saint Germain] (Barcelona, 1933).
- ALCOBERRO (1997, I) Pere Miquel CARBONELL: *Cròniques d'Espanya*, 2 vol. Ed. per Agustí Alcoberro (Barcelona, 1997), 278 + 308 p. *Vide*, ací, Carbonell (1997).
- ALCOBERRO (1997, II)

- Alcover, Joan Joan Alcover i Maspons. Poeta (Palma, 1854-1926). Sobresortí en la poesia elegíaca.
- *ALDC *Atles lingüístic del domini català*. Obra de llarga gestació, actualment dirigida per Joan VENY, amb la col·laboració de Lídia PONS. En preparació. Els seus materials foren consultats per col·laboradors del Seminari de 1987-1988 (*ut supra, vide*, ací, Alart).
- Alegre *Quinze llibres de les Transformacions del poeta Ovidi...* Versió catalana de Francesc ALEGRE, de Barcelona. Publ. per Pere Miquel (Barcelona, 1494).
- ALÒS-MONER (1924) Ramon d'ALÒS-MONER: *Els bestiaris a Catalunya*, discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Barcelona, 1924).
- Alpera (1973) *Vide* RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS/ALPERA (1973).
- AMarch Ausiàs March. Poeta (València, 1400-1459). Teòric de la vida amorosa angoixada i del vocabulari introspectiu. Edicions d'Amadeu Pagès, Pere Bohigas, Robert Archer.
- Amic e Melis* *Amich e Melis*. A les *Novelletes exemplars* publ. per R. ARAMON I SERRA (col·lecció ENC) (Barcelona, 1934).
- Andreu Febrer *Vide*, ací, AFebrer.
- Anguera, Montserrat *Vide*, ací, ULLASTRA (1980).
- Anim.caçar* *Libre d'animals de caçar*. Ms. de la primera meitat del s. XVI, a la Biblioteca Universitària de València.
- Antiguitats* *Llibre de antiguitats*. Ms. de la catedral de València. Publ. per J. SANCHIS SIVERA (València, 1926).
- AORLL *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, 7 vol. (Barcelona, 1928-1935).
- Ardits* *Manual de novells ardits, vulgarment apellat Dietari del antic Consell barceloní* (doc. redactats entre 1390 i 1667), 17 vol. (Barcelona, 1892-1922).
- Arnau de Vilanova *Vide*, ací, AVilanova.
- Ausiàs March *Vide*, ací, AMarch.
- AVERÇÓ Lluís [Luys] d'AVERÇÓ: *Torcimany*. Tractat gramatical, redactat probablement al darrer terç del s. XIV. Ed. per Josep M. Casas Homs, 2 vol. (Barcelona, 1956).
- AVilanova Arnau de Vilanova. Metge, visionari i escriptor, arrelat a València a mitjan s. XIII, però resident a llocs molt varis i mort a Gènova el 1311.
- BADIA (1950) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols. Unas normas del siglo XV sobre pureza de la

lengua catalana, I: Edició del text», BRABLB, vol. XXIII (1950), p. 137-152. Aquesta edició fou reproduïda, sense notes, per Martí/Moran (1986), p. 143-153. A la fi, hi figuren les referències de Badia (1950), (1951-1952) i (1953). Naturalment, havien estat autoritzats a reproduir-la.

- *BADIA (1951) Antoni M. BADIA I MARGARIT: *Gramàtica històrica catalana* (Barcelona, 1951), 388 p. Versió cat. [immodificada] (València, 1981), 413 p. Citada per les pàgines de la 1a edició catalana.
- BADIA (1951-1952) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Regles per [sic] esquivar vocables o mots grossers o pagesívols. Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana, II: Fonética del texto», BRABLB, vol. XXIV (1951-1952), p. 83-116. Cf. BADIA (1950) i BADIA (1953).
- BADIA (1953) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols. Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana, III: Morfología y sintaxis», BRABLB, vol. XXV (1953), p. 145-163. Cf. BADIA (1950) i BADIA (1951-1952).
- BADIA (1979) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull? Una qüestió de mètode», *Randa*, núm. 9, p. 31-49. Repr. a BADIA (1988), p. 59-69.
- BADIA (1981) Antoni M. BADIA I MARGARIT: *La formació de la llengua catalana* (1981), PAM, 207 p.
- BADIA (1985) Antoni M. BADIA I MARGARIT: *Llengua i poder* (Barcelona, 1985), 275 p.
- BADIA (1986) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Ínfimes notes gramaticals a una cabdal cançó popular», a *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, vol. I (Barcelona, 1986), PAM, p. 67-80. Repr. a BADIA (1988), p. 90-95.
- BADIA (1988) Antoni M. BADIA I MARGARIT: *La llengua catalana: Un procés multiseccular* (Sant Cugat del Vallès, 1988), 106 p.
- BADIA (1991a) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Defensa i il·lustració de la llengua catalana a la fi del segle XV», *RdC*, núm. 48 (gener 1991), p. 35-48.
- BADIA (1991b) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Llengua i poder», a MARTÍ I CASTELL (1991) p. 65-83.
- BADIA (1995a) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Entorn de les equivalències sinonímiques en les Regles de esquivar vocables (ca. 1492)», a Ulrich HOINKES [ed.]: *Panorama der Lexikalischen Semantik: Thematische Festschrift aus Anlass des 60. Geburtstag von Horst Geckeler*. (Tübingen, 1995), p. 57-64.
- BADIA (1995b) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «La preocupació per la llengua entre els segles XV i XVI», a *Acte acadèmic amb motiu de la investidura de Doctor Honoris Causa de..., 29-IV-1994* (Tarragona, [1995]), p. 21-33.

- BADIA (1996a) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Els humanistes i la llengua catalana», a *ColBerkeley*1993, p. 7-20.
- BADIA (1996b) Antoni M. BADIA I MARGARIT: «La impronta renacentista en las letras catalanas: latín y romance en los siglos XV y XVI», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, núm. IV [1994-1995] (Madrid, 1996), p. 165-180.
- BADIA/PONS/VENY (1993) Antoni M. BADIA I MARGARIT, Lúdia PONS I GRIERA i Joan VENY: *Atles lingüístic del domini català: Qüestionari* (Barcelona, 1993), 249 p. Reelaboració d'una versió anterior de Badia i Veny que, amb el mateix títol, havia estat publicada a Barcelona (1965), 98 p.
- BADIAL (1980) Lola BADIA: «L'humanisme català: formació i crisi d'un concepte historiogràfic», a *ColAndorra*1979 (1980), PAM, p. 41-70.
- BAEHRENS (1922) W. A. BAEHRENS: *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi* (Halle an der Saale, 1922).
- BALARI (1899) Josep BALARI I JOVANY. Filòleg i historiador (Barcelona, 1844-1904). Generalment citat ací per referències a la seva obra *Orígenes històrics de Catalunya* (Barcelona, 1899).
- BARROS (1959) João de BARROS: *Diálogo em louvor da nossa linguagem* (Lisboa, 1540). Edició consultada: «Lettura critica dell'edizione del 1540 con una introduzione su "La questione della lingua in Portogallo"», a cura de Luciana STEGAGNO PICCHIO (Mòdena, 1959). Text: p. 69-90; comentaris: p. 91-107.
- BASTARDAS (1977) Joan BASTARDAS I PARERA: «El català preliterari», a *ColBasilea*1976, p. 37-64.
- BBOADES *Llibre dels feyts d'armes de Catalunya*, atribuït a Bernat BOADES, rector de Blanes (1370-1444). Presumptament escrit vers 1420, en realitat és obra del falsari Joan Gaspar ROIG I JALPÍ (Blanes, 1624 - Manresa, 1691), que l'escriu vers 1673-1675.
- BdF *Boletim de Filologia*. Lisboa.
- BDLC *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, 18 vol. (Palma, 1902-1936).
- BELLAY (1972) Joachim du BELLAY: *La deffence et illustration de la langue françoise* (París, 1549). Edició consultada: *Défense et illustration de la langue française* (París, 1972), 128 p. Ed. per Louis Terreaux.
- BELLVITGES Joaquim ESTEVE, Josep BELLVITGES i Antoni JUGLA I FONT: *Diccionari catalán castellano latino*, 2 vol. (Barcelona, 1803-1805), 420 + 430 p.
- BEMBO (1966) Pietro BEMBO: *Prose della volgar lingua* (Venècia, 1525). Edició consultada: Pietro BEMBO: *Prose della volgar lingua. Gli Asolani. Rime*. Ed. per Carlo Dionisotti (Torí, 1966), p. 71-309.

- BERCHEM (1968) Theodor BERCHEM: «Considérations sur le parfait périphrastique “vado + infinitif” en catalan et galloroman», a *CongRomMadrid1965* (1968), p. 1159-1170.
- Bernat Fenollar *Vide*, ací, Fenollar.
- BLASCO (1984) Eduard BLASCO FERRER: *Grammatica storica del catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese* (Tübingen, 1984), 410 p.
- BLASCO (1985) Eduard BLASCO FERRER: «Les desinències de la primera persona del present d'indicatiu en català i en occità. Estudi diacrònic de morfosintaxi galloromànica», *ELLC*, núm. x (1985), p. 37-87.
- BLlauradors* *La brama dels llauradors*, de Jaume GASSULL, escriptor del grup de Bernat Fenollar (cf. capítol 3).
- BLOCH-WARTBURG (1950) Oscar BLOCH i Walther von WARTBURG: *Dictionnaire étymologique de la langue française* (París, 1950), 651 p.
- BMetge Bernat Metge. Escriptor i secretari reial (Barcelona, entre 1340 i 1346-1413). Fomentà la llatinització de la llengua a la Cancelleria. Autor de *Lo somni* (1399), de motivació ocasional, però obra decisiva en la història de la llengua.
- BOFARULL (1864, I) Manuel de BOFARULL: *ColDocInACA*, vol. XXVII: *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, tom I (Barcelona, 1864).
- BOFARULL (1864, II) Manuel de BOFARULL: *ColDocInACA*, vol. XXVIII: *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, tom II (Barcelona, 1865).
- BOHIGASAMARCH Ausiàs MARCH: *Poesies*, a cura de Pere Bohigas, 5 vol. (Barcelona, 1952-1959).
- BONNER (1989) Antoni BONNER: *Obres Selectes de Ramon LLull (1232-1316)*. Edició, introducció i notes de..., vol. II (1989), PAM.
- BRABLB *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona.
- *BRUGUERA (1977) Jordi BRUGUERA: «Notes al vocabulari de la Crònica de Jaume I», a *ColBasilea1976*, p. 83-115.
- BRUGUERA (1990) Jordi BRUGUERA: «El vocabulari religiós de la Crònica de Jaume I», *ELLC*, vol. XXI (1990) [*Miscel·lània Joan Bastardas*, vol. 4], p. 25-35.
- Bucòliques* P. VIRGILI MARS: *Bucòliques*. Ed. de Miquel Dolç (Barcelona, 1956).
- *BUSAN Adaptació catalana del diccionari llatí-castellà d'Antonio de Nebrija, feta per Gabriel BUSA, amb el títol de *Vocabularius Aelii Antonii Nebrissensis* (Barcelona, 1507). Fou elaborada substituint sistemàticament i lliurement els termes castellans de l'original pels catalans corresponents. Citada indirectament a través del DECat o pel facsimil. *Vide*, ací, COLÓN/SOBERANAS (1987).

- CAHNER (1980) Max CAHNER: «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», a *ColAndorra1979*, p. 183-255.
- CAMARENA (1960) José CAMARENA MAHIQUES: «La herencia que recibe Alfonso el Magnánimo», a *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo con motivo del quinto centenario de su muerte*, Universitat de Barcelona (Barcelona, 1960), p. 7-24.
- Capítols [d'Eivissa] *Capítols de política y bon govern de la illa de Iviça fets en 1655*, publ. per Enric FAJARNÉS I TUR (Eivissa, 1930).
- Carbonell, Pere Miquel Pere Miquel Carbonell. Un dels protagonistes d'aquest llibre (Barcelona, 1434-1517). Enllaç entre els erudits catalans i els humanistes italians. (Cf. § 1.5 i *passim*.)
- CARBONELL *ExJoanII* Pere Miquel CARBONELL: *De exequiis, sepultura et infirmitate Regis Joannis secundi*, (a. 1479). Malgrat el títol, el text és en català. A BO-FARULL (1864, I), p. 137-333.
- CARBONELL (1997) Pere Miquel CARBONELL: *Cròniques d'Espanya*, 2 vol. Ed. per Agustí Alcoberro (Barcelona, 1997), 278 + 308 p. La primera edició d'aquesta obra havia aparegut a Barcelona l'any 1547.
- CARRÉ (1993) Antònia CARRÉ: «El lèxic de l'*Espill* de Jaume Roig present en les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*», ELLC, núm. XXVII (1993) [*Miscel·lània Jordi Carbonell*, vol. 6], p. 5-10.
- Cartoxà *El Cartoxà en la vida de Jesús*, trad. del llatí «en valenciana llengua» per Joan ROÍS DE CORELLA (*vide*, ací, RCorella). En tres parts impreses (València, entre 1495 i 1509).
- CASANOVA (1981) Emili CASANOVA: *Espill de consciència* (Barcelona, 1981), 65 p. Text que Coromines cita al DECat, i el refereix a un *Confessional* atribuït a Eiximenis.
- CASANOVA (1986) Emili CASANOVA: «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* en català», a *ColTarSal1985*, p. 467-493.
- *CASANOVA (1988) Emili CASANOVA: *El lèxic d'Antoni Canals* (València, 1988), PAM, 293 p.
- CASANOVA (1993) Emili CASANOVA: «Evolució i interferència en el sistema demostratiu català: una explicació», a *ColAlacElx1991*, p. 161-195.
- CASARES (1942) Julio CASARES: *Diccionario ideológico de la lengua española* (Barcelona, 1942), 71 + 596 + 1124 p.
- CASAS (1955) Josep M. CASAS HOMES: «Glossari llatí-català medieval», a *MiscGriera*, vol. 1 (1955), p. 139-158.
- CASAS (1957) «*Barcino*» de Jeroni Pau. *Història de Barcelona fins al segle XV* (Barcelona, 1491). Ed. de Josep M. CASAS HOMES (Barcelona, 1957), 63 p.

- CAULIACH Guido de CAULIACH [de Montpeller]: *Inventari o collectori en la part cirurgical de medicina...*, corregit per Bernat de Casaldovol, de Barcelona. Text mèdic de 1463 (Barcelona, 1492).
- CDespuig Cristòfor Despuig. Escriptor i humanista (Tortosa, 1510; mort entre 1561 i 1580). Autor de *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557). *Vide*, ací, DESPUIG.
- Cerverí [dit «de Girona»] Trobador de la segona meitat del s. XIII, que en realitat es deia Guillem de Cervera. Mescla la poesia popular i les composicions alambinades.
- CHABÀS (1901) Roc CHABÀS. Erudit (Dènia, 1844-1912). Editor de *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull (*ut supra*, *vide*, ací, *BLlauradors* i capítol 3) i de l'*Spill* de Jaume Roig (*ut infra*, *vide*, ací, *Spill*).
- Churchill, Winston Winston Churchill. Polític britànic (1874-1965). Representà un paper decisiu en la Segona Guerra Mundial (1939-1945) i en l'anomenada *guerra freda* que la seguí.
- CMasdovelles *Cançoners dels Masdovelles*. Ms. de la Biblioteca de Catalunya, publ. per R. ARAMON I SERRA (Barcelona, 1938).
- ColAlacantElx1991 (1993) *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant/Elx 1991*, a cura de Rafael ALEMANY, Antoni FERRANDO i Lluís B. MESEGUER, PAM, vol. I (1993), 494 p.; vol. II (1993), 542 p.; vol. III (1993), 465 p.
- ColAmsterdam1970 (1976) *Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui Internacional sobre el Català. Amsterdam, 1970* (1976), PAM, 376 p.
- ColAndorra1979 (1980) *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Andorra, 1979*, a cura de Jordi BRUGUERA i J. MASSOT I MUNTANER (1980), PAM, 684 p.
- ColBasilea1976 (1977) *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Basilea, 1976*, a cura de Germà COLÓN (1977), PAM, 494 p.
- ColBerkeley1993 (1996) *Actes del Setè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica. Berkeley, 1993*, a cura d'August BOVER I FONT, Jaume MARTÍ-OLIVELLA i Mary Ann NEWMAN (1996), PAM, 304 p.
- ColCambridge1973 *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Cambridge, 1973*, a cura de R. B. TATE i Alan YATES (Oxford, 1976), 377 p.
- ColDames *Colloqui e rahonament fet entre dues dames...* Ms. del s. XV, publ. per R. MIQUEL I PLANAS. *Vide*, ací, Miquel y Planas (1911).
- ColDocInACA *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, 44 vol. (Barcelona, 1847-1910), publ. per Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, Manuel de BOFARULL I DE SARTORIO i Francesc de BOFARULL I SANS.

- ColFrankfurt1994* (1995-1996) *Actes del Desè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main, 1994*, PAM, vol. I (1995), 423 p.; vol. II (1996), 446 p.; vol. III (1996), 473 p.
- *COLOM (1985) Miquel COLOM MATEU: *Glossari general lublià*, 5 vol. (Palma, 1982-1985). També abreujat ací *GlosLul*.
- COLOMINA (1986) Jordi COLOMINA: «Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta», a *ColTarSal1985*, p. 659-678.
- COLOMINA (1996) Jordi COLOMINA: «La simplificació dels grups consonàntics finals en català», a *ColFrankfurt1994*, p. 195-224.
- COLÓN (1961) Germà COLÓN: «Le parfait périphrastique catalan *va + infinitif*», a *CongrRomLisboa1959* (1961, I), p. 165-176 (= *BdF*, vol. XVIII, 1959). Repr. (en cat.) a COLÓN (1978, II), p. 119-130. Citat per aquesta darrera versió.
- COLÓN (1976a) Germà COLÓN: «Sobre el perfet perifràstic *vado + infinitiu* en català, en provençal i en francès», a *ColAmsterdam1970* (1976), p. 101-144. Repr. a COLÓN (1978, II), p. 131-174. Citat per aquesta darrera versió.
- *COLÓN (1976b) Germà COLÓN: *El léxico catalán en la Romania* (Madrid, 1976), 541 p.
- COLÓN (1977) Germà COLÓN: «La lexicografia catalana: realitzacions i esperances», a *ColBasilea1976*, p. 11-35.
- COLÓN (1978) Germà COLÓN: *La llengua catalana en els seus textos*, 2 vol. (Barcelona, 1978), 279 + 203 p.
- COLÓN (1978, I) Germà COLÓN: «Sobre els noms de la llengua: valencià». A COLÓN (1978), vol. I, p. 60-71.
- COLÓN (1983) Germà COLÓN: «Els vocabularis barcelonins d'Ausiàs March al segle XVI», *ELLC*, vol. VI (1983) [*Miscel·lània Pere Bobigas*, vol. 3], p. 261-289.
- COLÓN (1988) *Vide*, ací, *Liber*.
- COLÓN/SOBERANAS (1985) Germà COLÓN i Amadeu J. SOBERANAS: *Panorama de la lexicografia catalana: De les glosses medievals a Pompeu Fabra* (Barcelona, 1985), 276 p.
- COLÓN/SOBERANAS (1987) Elio Antonio de NEBRIJA i Gabriel BUSA, OSA: *Diccionario latín-catalán y catalán-latín* (Barcelona, 1507), Carles Amorós. Estudi preliminar de Germà Colón i Amadeu J. Soberanas (Barcelona, 1987), 106 + 250 p.
- ColRoma1982* (1983) *Actes del Sisè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Roma 1982*, a cura de Giuseppe TAVANI i Jordi PINELL (1983), PAM, 526 p.
- ColStrasbourg1968* (1973) *La Linguistique Catalane: Colloque International...*, a cura d'A. M. BADIA i MARGARIT i Georges STRAKA (París, 1973), 461 p.

- ColTampaSt. Augustine*1987 (1988) *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Tampa-St. Augustine, 1987*, a cura de Philip D. RASICO i Curt WITTLIN (1988), PAM, 360 p.
- ColTarSal*1985 (1986) *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Tarragona-Salou, 1985* (1986), PAM, 767 p.
- ColToronto*1982 (1983) *Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Toronto, 1982*, a cura de Patrícia BOEHNE, Josep MASSOT i MUNTANER i Nathanael B. SMITH (1988), PAM, 336 p.
- ColUrbana*1978 (1979) *Estudis de Llengua, Literatura i Cultura Catalanes: Actes del Primer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Urbana, 1978*, a cura d'Albert PORQUERAS-MAYO, Spurgeon BALDWIN i Jaume MARTI-OLIVELLA (1979), PAM, 330 p.
- COMAS (1980) Antoni COMAS: «Problemàtica de la *Decadència*», a *ColAndorra*1979, p. 169-181.
- Comèdia *Vide*, ací, AFebrer.
- Confessional *Vide*, ací, CASANOVA (1981).
- CongrRomLisboa*1959 *IX Congresso Internacional de Linguística Românica. Lisboa, 1959: Actas*, vol. I (Lisboa, 1961) (=BdF, vol. XVIII, 1959).
- CongrRomMadrid*1965 (1968) *XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas. Actas*, vol. III [= RFE, anejo LXXXVI]. Ed. per Antonio QUILIS (amb la col·laboració de Ramón B. CARRIL i Margarita CANTARERO) (Madrid, 1968).
- Consolat* *Les costums marítimes de Barcelona...*, conegudes per «*Llibre del Consolat de Mar*». Ed. d'Ernest MOLINÉ i BRASÉS (Barcelona, 1914). [Aquesta és l'edició que forní exemples per al DCVB]. Presentació de conjunt, *infra* (*Consolat de Mar*).
- Consolat [de Mar]* *Consolat de Mar*. Recopilació d'ordinacions, usos i costums marítimes i comercials. Redacció definitiva: s. XIV, amb la incorporació d'altres textos posteriors (Barcelona). Edicions d'Ernest Moliné i Brasés, F. Valls i Taberner i Germà Colón.
- Corbatxo* *El «Corbatxo» de Boccaccio*, trad. al català per Narcís FRANCH (s. XIV). Publ. per Francesc de B. Moll (Palma, 1935) (= BDLC, núm. XVII, 1935).
- Coromines, Joan Joan COROMINES. Lingüista i filòleg (Barcelona, 1905-1997). Autor del DCELC i del DECat (*vide*, ací, ambdues entrades). Per a d'altres publicacions seves, cf. *infra*.
- COROMINES (1954) Joan COROMINES: «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara», ER, vol. III (1951-1952) [1954], p. 201-230. Article repr. a COROMINES (1971), p. 183-216. El capítol titulat «Finals genuïnes en -o» hi ocupa les p. 201-209.

- *COROMINES (1971) Joan COROMINES: *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona, 1971), 446 p. També citat per *Lleures*. Conté, entre d'altres: 1) «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara» (p. 183-216); 2) «Les llegendes rimades de la *Biblia* de Sevilla» (p. 217-245), i 3) «Les *Vides de sants* rosselloneses del ms. 44 de París» (p. 276-362).
- *COROMINES (1976) Joan COROMINES: *Entre dos llenguatges*, vol. I (Barcelona, 1976), 241 p.; vol. II (Barcelona, 1976), 239 p.; vol. III (Barcelona, 1977), 309 p.
- CostTort* *Libre de les Costums Generals scrites de la Insigne Ciutat de Tortosa*. Text originari de finals del s. XIII. Edicions modernes.
- COVARRUBIAS (1943 [1611]) Sebastián de COVARRUBIAS: *Tesoro de la lengua castellana o española*. Ed. per M. de Riquer (Barcelona, 1943), 1.093 p.
- Crònica* [del Cerimoniós] Obra que féu escriure en bona part el rei Pere el Cerimoniós (1319-1387). Redactada sobretot en la segona meitat del s. XIV. Edicions d'A. de Bofarull, Amadeu Pagès i Ferran Soldevila.
- CRos *Vide*, ací, Ros, Carles.
- Curial* *Curial e Güelfa*, novel·la catalana del s. XV. Edicions d'Antoni Rubió i Lluch, R. Aramon i Serra i Ramon Miquel i Planas.
- *DAguiló *Diccionari Aguiló*. Materials lexicogràfics aplegats per Marià AGUILÓ i FUSTER, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. 8 vol. (Barcelona, 1914-1934).
- DançaMort* *Dança de la Mort e de aquelles persones qui mal llur grat ab aquella ballen e dancen*. Versió catalana de l'original francès per Pere Miquel Carbonell, BOFARULL (1864, II), p. 267-296. Repr. també a Aguiló *Cançoner*.
- DAUZAT (1946) Albert DAUZAT: *La toponymie française*. Nova edició revisada (París, 1946).
- DAUZAT/ROSTAING (1963) A. DAUZAT i Ch. ROSTAING: *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France* (París, 1963).
- DCECH Joan COROMINES: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Col·laborador: José Antonio Pascual. 5 vol. (Madrid, 1980-1983).
- *DCELC Joan COROMINES: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, 4 vol. (Berna i Madrid, 1954-1957).
- *DCVB Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL: *Diccionari català-valencià-balear*. Col·laboradors: Manuel Sanchis Guarnier i Aina Moll. 10 vol. (Palma, 1930-1962).
- Decameró* Joan [Giovanni] BOCCACCIO: *Decameró*. Versió catalana de 1429. Edicions modernes de la Hispanic Society of America (Nova York, 1910) i ENC (Barcelona, 1926-1928).

- *DECat Joan COROMINES: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Col·laboradors: Joseph Gulsoy i Max Cahner. Auxili tècnic de Carles Duarte i Àngel Satué. 9 vol. (Barcelona, 1980-1991).
- Desclot Bernat Desclot. Cronista de la segona meitat del segle XIII. Autor de la *Crònica del rey en Pere e dels seus antecessors passats*. Edicions de Miquel Coll i Alentorn i Ferran Soldevila.
- DESPUIG (1981) Cristòfor DESPUIG: *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Text de 1557. Editat per primera vegada per Fidel Fita (Barcelona, 1877). Edició consultada: *Los colloquis...*, ed. per Eulàlia Duran (Barcelona, 1981), 210 p.
- DGLC [Fabra] Pompeu FABRA: *Diccionari general de la llengua catalana* (Barcelona, 1932). 2a edició, 1954. Reeditat moltes vegades, amb modificacions de l'Institut d'Estudis Catalans.
- Diàlegs* Sant GREGORI: *Diàlegs*, vol. 1. Ed. per Jaume Bofarull (Barcelona, 1931), 272 p.
- DicLatCat* Antoni SEVA i LLINARES [dir.]: *Diccionari llatí-català*. Redactors: Dolors Condom i Gratacòs, Antoni Peris i Juan, Antoni Seva i Llinares, Josep M. Tatjer i Montaña, Carme Bosch i Juan i Josep Granados i Serrat (Barcelona, 1993), 1.632 p.
- DicLatEsp* Raimundo de MIGUEL i el marquès de MORANTE: *Nuevo diccionario latino-español etimológico* (Madrid, 1884), 997 + 76 + 256 p.
- DIEC INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la llengua catalana* (Barcelona, Palma i València, 1995), 1.908 p.
- DIEÇ*Menesc* Manuel DIEÇ: *Llibre de menescalie o tractat de les mules* (Barcelona, 1523).
- DIONISOTTI (1968) Carlo DIONISOTTI: *Gli umanisti e il volgare fra quattro e cinquecento* (Florència, 1968), 135 p.
- DocsPUJOL* Pere PUJOL: *Documents en vulgar dels ss. XI, XII i XIII*, procedents del bisbat de la Seu d'Urgell (Barcelona, 1913).
- DOMÈNECH (1996) Joan de Déu DOMÈNECH: *Lleons i bèsties exòtiques a les ciutats catalanes (segles XIV-XVIII)* (Barcelona, 1996).
- DRims* Jaume MARCH: *Diccionari de rims (o Libre de concordances apellat diccionari)* Ms. de la Biblioteca de Catalunya (1371). Ed. per Antoni Griera (Barcelona, 1921).
- DTORRA* *Vide*, ací, TORRA.
- DURAN/SOLERVICENS (1996) Eulàlia DURAN i Josep SOLERVICENS: *Renaixement a la carta* (Barcelona i Vic, 1996), 357 p.
- Eiximenis Francesc Eiximenis. Escriptor (Girona, ca. 1327 – Perpinyà, 1409). Entre 1383 i 1408 visqué a València. Autor de *Lo crestià* i del *Llibre dels àngels*.

- ELLC *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*. Publicació periòdica de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (en col·laboració amb altres associacions de catalanística: The Anglo-Catalan Society, Associazione Italiana di Studi Catalani, North American Catalan Society, etc.). Editor: PAM. Des de 1980.
- ENC Col·lecció «Els Nostres Clàssics». Editorial Barcino. Barcelona, de 1924 ençà.
- Epist. s. XV* *Epistolari del segle XV*. Vide, ací, MARTORELL (1926).
- ER *Estudis Romànics*. Institut d'Estudis Catalans, vint volums publicats: del núm. I (1947-1948 [1949]) al núm. XX (1987-1991 [1992]).
- EstBadia* *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, 3 vol. (1995-1996), PAM, 631 + 476 + 431 p.
- EUC *Estudis Universitaris Catalans*. Revista de la institució del mateix nom (Barcelona, 1907-1936).
- EVilanova Emili Vilanova. Escriptor costumista (Barcelona, 1840-1905).
- Eximplis* *Recull de Eximplis e Miracles, Gestes e Faules e altres ligendes, ordenades per A, B, C*. Ms. de començos del s. xv. Publ. per Marià AGUILÓ I FUSTER (Barcelona, 1881).
- ExJoanII* Vide, ací, CARBONELL*ExJoanII*.
- Fabra Pompeu Fabra. Gramàtic i lexicògraf (Gràcia, Barcelona, 1868 - Prada de Conflent, 1948). Dit *el seny ordenador de la llengua catalana*. Vide, ací, DGLC.
- FABRA (1912) Pompeu FABRA: *Gramàtica de la llengua catalana* (Barcelona, 1912), 480 p. (reimpr., 1982).
- FABRA (1918) Pompeu FABRA: *Gramàtica catalana* (Barcelona, 1918). Citat per la 7a ed. (1933), 137 p.
- FABRA (1956) Pompeu FABRA: *Gramàtica catalana* [pòstuma, a cura de Joan Coromines] (Barcelona, 1956).
- FABREGAS (1998) M. Immaculada FABREGAS I ALEGRET: *Le prétérít parfait <vado + Infinitif>: Contribution à l'analyse d'un trait idiomatique du catalan* (Rennes, 1998), 603 p. Tesi doctoral, inèdita.
- Faules d'Isop* AVIANO, ALFONSO, POGGIO *et al.*: *Faules isòpiques* (Barcelona, 1550 i 1576). Publ. per R. Miquel i Planas (Barcelona, 1908).
- Febrer, Andreu Vide, ací, AFebrer.
- Fenollar, Bernat Bernat Fenollar. Un dels protagonistes d'aquest llibre (Penàguila, 1438 - València, 1516). Defensor de la llengua acurada i poeta de certàmens. Cf. § 1.5 i *passim*.
- FERRANDO (1980) Antoni FERRANDO: *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* (València, 1980), 229 p.

- FERRANDO (1983) Antoni FERRANDO FRANCÉS: *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX* (València, 1983), 1.131 p.
- *FEW Walther von WARTBURG: *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*. Obra monumental i encara avui objecte de suplementes i refoses. Començà de publicar-se a Bonn el 1922 i ha estat continuada a diversos indrets (existeixen reproduccions fotomecàniques d'alguns volums). Vide DECat, vol. 1, p. xxv.
- Flamenca* *Flamenca*. Novella provençal del s. XII, mostra típica de la narrativa versificada (corresponent a les composicions catalanes en «noves rimades»).
- Flos Medic* *Flos de les medicines*. Ms. del s. XV (Biblioteca de la Universitat de Barcelona).
- FORTUNIO (1979) Francesco FORTUNIO: *Regole grammaticali della volgar lingua* (Bologna, 1979).
- *FOUCHÉ (1924a) Pierre FOUCHÉ: *Phonétique historique du roussillonnais* (Tolosa, 1924).
- *FOUCHÉ (1924b) Pierre FOUCHÉ: *Morphologie historique du roussillonnais* (Tolosa, 1924).
- FursV* *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Aragó als regnicols del regne de València* (València, 1482). Edició moderna de Germà COLÓN i Arcadi GARCIA.
- FUSTER (1827) Justo-Pastor FUSTER: *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días...*, tom I («Contiene los autores hasta el año 1700») (València, 1827).
- FUSTER (1962) Joan FUSTER: *Poetes, moriscos i capellans* (València, 1962).
- GALLENT (1979) Mercè GALLENT: «Valencia y las epidemias del siglo XV», *Estudios de Historia Social*, núm. 10-11 (València, 1979), p. 115-135.
- Gassull, Jaume Jaume Gassull. Un dels protagonistes d'aquest llibre. Nat i mort al País Valencià. Autor de la polèmica obra *La brama dels llauradors*, publ. el 1561. (Cf. § 1.5 i *passim*.)
- *GEC *Gran enciclopèdia catalana* (Barcelona, 1969-1980), 15 vol. + 4 suplementes. Noves edicions posades al dia.
- GENEBREDA BOECI [BOETIUS]: *Libre de consolació de philosophia*, traduït per Antoni GENE BREDA (segurament partint d'un esborrany de Pere Sapllana). Publ. per B. Muntaner i M. Aguiló (Barcelona, 1873).
- GERSON Johan GERSON: *La sanctíssima passió de nostre senyor Jesuchrist...* Versió catalana de principis del s. XVI. Ed. per Moliné i Brasés (Barcelona, 1908).
- GILI (1955) Samuel GILI GAYA: «A la ora», a *MiscGriera* (1955, I), p. 283-288.

- GIMENO (1982) *Vide* PITARCH/GIMENO (1982).
- Ginebra, Jordi *Vide* PETIT (1998).
- *GlosENC Conjunt dels glossaris dels textos que componen la col·lecció «Els Nostres Clàssics». Barcelona. En preparació, reunits en un sol vocabulari medieval. Aquests glossaris foren consultats per col·laboradors del Seminari de 1987-1988 (*ut supra, vide*, ací, ALART).
- *GlosLul *Vide*, ací, COLOM (1985).
- *GMLC (1960) *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100. Compilado y redactado por M. BASSOLS DE CLIMENT, J. BASTARDAS *et alii*. Publ. el vol. I: [lletres A-D] (Barcelona, 1960), XL + 1.047 p.
- GORNI (1972) Guiglermo GORNI: «Storia del Certame Coronario», *Rinascimento* (Florència), vol. XII (1972), p. 135-181.
- Graal* *La versione catalana della Inchiesta del san Graal*. Ms. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà (any 1380), redactat amb la intervenció del mallorquí Reixac. Publ. per Vincenzo CRESCINI i Venanzio TODESCO (Barcelona, 1917). Text darrerament estudiat i editat per Vicent Martines.
- GRAMMONT (1939) Maurice GRAMMONT: *Traité de phonétique*, 2a edició (París, 1939).
- GRANDGENT (1928) C. H. GRANDGENT: *Introducción al latín vulgar*, trad. F. de B. Moll (Madrid, 1928).
- GREWE (1979) *Llibre de sent Soví* (Receptari de cuina). A cura de Rudolf GREWE (Barcelona, 1979), 251 p. (Cf. *SSoví*.)
- GULSOY (1964) *Vide*, ací, SANELO (1964).
- GULSOY (1976) Joseph GULSOY: «El desenvolupament de les formes del subjuntiu present en català», a *ColCambridge1973*, p. 27-59.
- GULSOY (1983) Joseph GULSOY: «La història del català *neguit*», ELLC, núm. VI (1983), p. 5-10.
- GULSOY (1988) Joseph GULSOY: «La -o de la primera persona de l'indicatiu present en català», a *ColTampaSt. Augustine1987*, p. 44-68.
- GULSOY [1998] Joseph GULSOY féu la conferència de clausura del Col·loqui de la NACS celebrat a Barcelona, el dia 29 de maig de 1998, sobre el perfet perifràstic català. Inèdit, apareixerà a les actes del Col·loqui.
- HALLIG/WARTBURG (1952) Rudolf HALLIG i Walther von WARTBURG: *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie* (Berlín, 1952), 140 p.
- HENRICHSEN (1965) Arne-Johan HENRICHSEN: «La périphrase “*anar* + infinitif” en ancien occitan», *Omagiu lui Alexandru Rosetti* (Bucarest, 1965), p. 357-363.
- HERAEUS (1899) W. HERAEUS: «[Ausgabe mit] Kommentar zur Appendix Probi», *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, vol. XI (Leipzig, 1899), p. 301-331. (2a edició d'aquest treball, 1935.)

- Hist. País Val.* (1989, II) *Història del País Valencià*, coord. i introd. d'Ernest Belenguier, vol. II, Miquel BATLLORI, Ernest BELENGUER, Robert I. BURNS, Antoni FERRANDO, Paulino IRADIEL, Antoni JOSÉ I PITARCH, Pedro LÓPEZ ELUM, Agustín RUBIO VELA: *De la conquesta a la Federació Hispànica* (Barcelona, 1989), 500 p.
- HomOrg* *Les homilies d'Organyà*. Un dels textos més antics escrits en català (de la fi del s. XII o començ del s. XIII). Publ. per Miret i Sans, Antoni Griera, Maurice Molho i Joan Coromines.
- HomTort* *Vide*, ací, MORAN (1990).
- IRADIEL (1989) Paulino IRADIEL: «El segle XV, 1: L'evolució econòmica», a *Hist. País Val.*, vol. II, p. 267-324.
- Isabel de Villena *Vide*, ací, IVillena i VILLENA *Vita Chr.*
- IVillena Isabel de Villena. Escriptora i religiosa (València, 1430-1490). Autora de *Vita Christi*.
- JaumeI Jaume I (rei de Catalunya i Aragó), dit *el Conqueridor* (1208-1276). Escriví o dictà el *Libre dels feyts*, correntment conegut com la *Crònica*. Text segons el ms. de Poblet. Edicions de Marià Aguiló, Josep M. de Casacuberta i Ferran Soldevila.
- JBONSENYOR *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs, los Proverbis de Salomó, lo Llibre de Cató*, de Jafudà BONSENYOR (Barcelona, ca. 1250 - ca. 1330). Publ. per Gabriel Llabrés i Quintana (Palma, 1889).
- Johan Gerson *Vide*, ací, GERSON.
- JStJordi Jordi de Sant Jordi. Poeta valencià entre els s. XIV i XV (mort el 1424). Viu la transició vers una llengua poètica natural.
- JUD (1925-1926) Jakob JUD: «Problèmes de géographie linguistique romane», *RLiR*, vol. I (1925), p. 181-236, i vol. II (1926), p. 163-207
- LABÈRNIA Pere LABÈRNIA: *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*, 2 vol. (Barcelona, 1839 i 1840). Altres edicions els anys 1864 i 1865 i els anys 1888 i 1892.
- LACAVALLERIA Joan LACAVALLERIA: *Gazophylacium catalano-latinum* (Barcelona, 1696).
- LAFONT (1970) Robert LAFONT: «Reflexions sobre lo perfach perifrastic amb *anar* en catalan e en occitan», *ER*, vol. XII (1963-1968 [1970]), p. 271-277.
- LAPESA (1942) Rafael LAPESA: *Historia de la lengua española* (Madrid, 1942). Consultada la 8a edició (1980).
- **Liber* Joan ESTEVE: *Liber elegantiarum latina et valentiana lingua* (València, segle XV). Elaborat vers 1473, fou publicat a Venècia (1489). Fac-símil: Joan ESTEVE: *Liber elegantiarum* (Venècia, 1489), Paganinus de Paganinis. Estudi preliminar per Germà Colón Domènech (Cas-

- telló de la Plana, 1988), 63 + 395 p. Darrerament, estudiat i editat per Lluís Polanco.
- Libre de contemplació* Obra de Ramon LLULL (*vide*, ací, RLI). Escrita vers 1272.
- LlegBíblia* *Llegendes rimades de la Bíblia de Sevilla*. Editades per Joan COROMINES, a COROMINES (1971), p. 217-145.
- Llen&Lit* *Llengua & Literatura*. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura (filial de l'Institut d'Estudis Catalans). Barcelona. A partir de 1986.
- **LleuresC* Joan COROMINES: *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona, 1971), 446 p. *Vide*, ací, COROMINES (1971).
- LleonardSors Lleonard de Sors. Poeta de mitjan segle xv, imitador d'Ausiàs March.
- LLOMBART (1883) Constantí LLOMBART: *Los fills de la morta-viva: Apunts bio-bibliogràfics pera la història del renaixement literari llemosí en València*. Obra premiada en els Jocs Florals de l'any 1879 (València, 1883).
- LMedPart* *Libre de les medicines particulars*. Versió catalana trescentista d'un text àrab del s. xi.
- LÖFSTEDT (1989) Sedulius SCOTTUS: *Kommentar zum Evangelium nach Matthäus: 1,1-11,1*. Publ. per Bengt Löfstedt (Friburg, 1989).
- LÓPEZ GARCÍA (1978) Àngel LÓPEZ GARCÍA: *El pretérito perifrástico catalán y la teoría de las perifrasis románicas* (València, 1978).
- March, Ausiàs *Vide*, ací, AMarch.
- Marco Polo Marco Polo. Viatger (Venècia, 1254-1324). Escriví el *Llibre de les meravelles del món*, traduït al català en el s. xiv: *Els viatges de Marco Polo*. Ed. per Annamaria Gallina (Barcelona, 1958).
- MARSILI*Cron* Traducció amplificada en llatí de la versió originària de la *Crònica* de JAUME I, per Pere Marsili (1314), la qual fou al seu torn novament posada en català al monestir de Poblet l'any 1343. *Vide*, ací, JaumeI.
- MARTÍ (1927) FRANCISCO MARTÍ GRAJALES: *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el reino de Valencia hasta el año 1700* (Madrid, 1927).
- MARTÍ I CASTELL (1990) Joan MARTÍ I CASTELL: *Gramàtica històrica: Problemes i mètodes* (València, 1990), 159 p.
- MARTÍ I CASTELL (1991) Joan MARTÍ I CASTELL [ed.]: *Processos de normalització lingüística: L'extensió d'ús social i la normativització* (Barcelona, 1991).
- Martí Gadea, Joaquim Joaquim Martí Gadea. Folklorista i lexicògraf (Balones, el Comtat, 1837-1920). Autor de dos diccionaris de valencià-castellà, publ. el 1891 i el 1909, respectivament.

- MARTÍ/MORAN (1986) Joan MARTÍ CASTELL i Josep MORAN: *Documents d'història de la llengua catalana: Dels orígens a Fabra* (Barcelona, 1986).
- MARTÍN (1993) Llúcia MARTÍN PASCUAL: «Una aproximació a l'anàlisi de les comparacions extretes dels *Bestiaris* en els poetes dels ss. XIV i XV catalans», a *ColAlacElx1991*, vol. I, p. 245-256.
- MARTÍN (1996) Llúcia MARTÍN PASCUAL: *La tradició animalística en la literatura catalana medieval* (Alacant, 1996), 304 p.
- Martines, Pere Pere [Pero] Martines. Escriptor del segle XV, partidari del príncep de Viana, per la causa del qual fou ajusticiat.
- MARTÍNEZ (1995) Tomàs MARTÍNEZ: «La brama dels llauradors o el llenguatge de la revolta», *A Sol Post*, núm. 3 [Universitas, núm. 5] (1995), p. 179-191.
- Martorell, Joanot Joanot Martorell (Gandia, 1415; mort el 1468). Escriptor. Autor del *Tirant lo Blanch*. Vide, ací, *Tirant*.
- MARTORELL (1926) Francesc MARTORELL [ed.]: *Epistolari del segle XV: Recull de cartes privades* (Barcelona, 1926).
- Masdovelles Vide, ací, *CMasdovelles*.
- MASSIP (1986) M. Àngels MASSIP I BONET: «Consideracions sobre el lèxic tortosí», a *ColTarSal1985*, p. 634-645.
- MASSÓ (1932) Jaume MASSÓ TORRENTS: *Repertori de l'antiga literatura catalana: La poesia*, vol. I (Barcelona, 1932), 620 p.
- MENDELOFF (1968) Henry MENDELOFF: «The Catalan Periphrastic Perfect Reconsidered», *Romanistisches Jahrbuch* (Hamburg), vol. 19 (1968 [1969]), p. 319-326.
- MicerJohan* *Receptari de Micer Johan*. Ms. del s. XV publ. per E. MOLINÉ I BRASÉS a BRABLB, vol. VII (1913-1914).
- MIGLIORINI (1968) Bruno MIGLIORINI: *Storia della lingua italiana* (Florència, 1960). Citat per la versió castellana: *Historia de la lengua italiana*, 2 vol. (Madrid, 1968), 596 + 666 p.
- Milà Manuel Milà i Fontanals. Filòleg i historiador de la literatura (Vilafranca del Penedès, 1818-1884). Especialitzat en la cançó tradicional.
- MIQUEL Y PLANAS (1911) *Cançoners satírics valencià dels segles XV y XVI*. Publ. amb una introducció i notes de Ramon MIQUEL Y PLANAS (Barcelona, 1911), 376 p.
- MIQUEL Y PLANAS (1915-1920) *Bibliofília: Recull d'estudis, observacions, comentaris y notícies sobre llibres en general y sobre qüestions de llengua y literatura catalanes en particular, publicat per R. Miquel y Planas*, vol. II (Barcelona, 1915-1920).
- Miracles* Pere BOHIGAS [ed.]: *Miracles de la Verge Maria* (Barcelona, 1956), 120 p.

- MiscGriera* Manuel ALVAR, A. M. BADIA MARGARIT, Germà COLÓN i Francisco MARSÀ [ed.]: *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera*, 2 vol. (Barcelona, 1955 i 1960).
- MOLHO (1976) Maurice MOLHO: «L'aorist perifràstic català», a *ColAmsterdam1970* (1976), p. 67-100.
- MOLL (1929) Francesc de B. MOLL: «La flexió verbal en els dialectes catalans», AORLL, vol. II (1929). Se cita pel número i la pàgina.
- MOLL (1930) Francesc de B. MOLL: «La flexió verbal en els dialectes catalans», AORLL, vol. III (1930). Se cita pel número i la pàgina.
- MOLL (1931) Francesc de B. MOLL: «La flexió verbal en els dialectes catalans», AORLL, vol. IV (1931). Se cita pel número i la pàgina.
- MOLL (1932) Francesc de B. MOLL: «La flexió verbal en els dialectes catalans», AORLL, vol. V (1932). Se cita pel número i la pàgina.
- *MOLL (1952) Francesc de B. MOLL: *Gramàtica històrica catalana* (Madrid, 1952), 448 p. Versió catalana [immodificada]: *Gramàtica històrica catalana* (València, 1991), 288 p. Citada per l'edició catalana.
- MOLL (1977) Francesc de B. MOLL: «Entorn del lèxic del *Liber elegantiarum*», a *ColBasilea1976*, p. 117-140.
- MOLL (1987) Francesc de B. MOLL: *Els llinatges catalans: Catalunya, País Valencià. Illes Balears* (Palma, 1987) (1a edició, 1959), 387 p.
- Moran, Josep *Vide* MARTÍ/MORAN (1986).
- MORAN (1990) Josep MORAN i OCERINJAUREGUI: *Les homilies de Tortosa (Hom-Tort)* (Barcelona, 1990), 244 p.
- Muntaner Ramon Muntaner (Peralada, Alt Empordà, 1265 - Eivissa, 1336). Cronista, funcionari, militar. Autor de la *Crònica*, que redactà entre 1325 i 1328. Edicions d'Antoni de Bofarull, Josep M. de Casacuberta i Ferran Soldevila.
- NADAL/PRATS (1996) Josep M. NADAL i Modest PRATS: *Història de la llengua catalana*, vol. 2, *El segle XV* (Barcelona, 1996), 606 p.
- NEBRIJA (1946 [1492]) Antonio de NEBRIJA: *Gramàtica castellana* [1492]. Ed. per Pascual Galindo Romeo i Luis Ortiz Muñoz (Madrid, 1946), 2 vol.
- NEBRIJA (1981 [1492]) Antonio de NEBRIJA: *Gramàtica de la llengua castellana* [1492]. Ed. per Antonio Quilis (Madrid, 1981).
- OLIVER (1938) Jaime OLIVER ASÍN: *Iniciación al estudio de la historia de la lengua española*, 2a ed. (Saragossa, 1938), 254 p.
- OPOU Onofre POU: *Thesaurus puerilis* (València, 1575). Pou era gironí. El diccionari tingué nombroses edicions, a València, a Barcelona i a Perpinyà.

- OrdinPalat* *Ordinacions fetes per lo molt alt senyor en Pere terç, rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort (1344)* («Ordinacions Palatines»). Publ. a *ColDocInACA*, vol. v (1850).
- PANUNZIO (1963-1964) *Bestiari*, a cura de Saverio PANUNZIO, vol. i (Barcelona, 1963), i vol. II (Barcelona, 1964).
- PAR (1930) Anfòs PAR: «La desinença -o de l'indicatiu present», AORLL, vol. III (1930), p. 169-176.
- Paris, Gaston Gaston Paris. Filòleg romanista francès (1839-1903). Medievalista. Fundador, amb Paul Meyer, de la revista *Romania* (1872).
- ParisV* *Historia de las amors e vida del cavaller Paris e de Viana, filla del dalfí de França* (Girona, 1495). Edicions modernes d'Àngel Aguiló i Ramon Miquel i Planas.
- Passi* Bernat FENOLLAR i Pere MARTINES: *Lo Passi en cobles*. Ed. per Francés Martí Grajales (València, 1912). Darrerament, estudiat i editat per Marinela Garcia.
- Passió* *Passió, mort, resurrecció y aparicions de N. S. Jesuchrist* (ms. del s. XIV). Ed. per E. MOLINÉ i BRASÉS, EUC, vol. III (1909) (fragmentat, en diversos indrets del volum).
- Patota, Giuseppe *Vide*, ací, ALBERTI (1996).
- Pau, Jeroni Jeroni Pau. Un dels protagonistes d'aquest llibre (Barcelona, nat uns anys abans de 1458; hi morí el 1497). Visqué disset anys a Roma. Humanista *dur*. (Cf. § 1.5 i *passim*.)
- PAU (1491) Jeroni PAU: *Barcino* (Publ. a Barcelona, 1491). Edicions modernes: entre d'altres, de CASAS (1957) (*vide*, ací, *ídem*) i de VILALLONGA (1986, I), p. 290-347.
- PAU (1986) Jeroni PAU. *Vide*, ací, VILALLONGA (1986).
- Pere el Cerimoniós *Vide*, ací, SOBERANAS (1961).
- Pere Martines *Vide*, ací, Martines, Pere.
- Pere Quart Pseudònim de Joan OLIVER (Sabadell, 1899 - Barcelona, 1986). Escriptor inquiet i compromès. Acurat en el llenguatge.
- PÉREZ SILDANYA (1996) Manuel PÉREZ SILDANYA: «Gramaticalització i reanàlisi: el cas del perfet perifràstic en català», a *ColFrankfurt1994*, vol. III (1996), p. 71-107.
- PETIT (1998) Joan PETIT i AGUILAR: *Gramàtica catalana* (1796). Ed. per Jordi Ginèbra (Barcelona, 1998), 749 p.
- PITARCH/GIMENO (1982) Vicent PITARCH i Lluís GIMENO: *Poesia eròtica i burlesca dels segles XV i XVI* (València, 1982), 194 p. (conté *La brama dels llauradors*). (Cf. § 3.2.)

- Polo, Marco
 POLO (1778)
 POLO (1953)
 Pou, Onofre
 PPASQUAL
Proc.olives
Proverbis
 PTorra
Quar
Questa
 Ramon Muntaner
 RASICO (1979)
 RASICO (1981)
 RASICO (1983)
 RASICO (1986)
 RCasellas
 RCorella
- Vide*, ací, Marco Polo.
- Gaspar Gil POLO: *La Diana enamorada* (1564), «Cinco libros que prosiguen los VII de Jorge de Montemayor». Nova impressió, amb notes al *Canto de Turia* (Madrid, 1778).
- Gaspar Gil POLO: *Diana enamorada*. Pròleg, edició i notes de Rafael Ferreres (Madrid, 1953). A la p. 3 és reproduïda la portada original: «Primera parte de *Diana enamorada*. Cinco libros que prosiguen los siete de la *Diana* de Jorge de Montemayor, compuestos por Gaspar Gil Polo» (València, 1564). Citat per l'edició de 1953.
- Vide*, ací, OPOU.
- Pedro PASQUAL: *Obras de san Pedro Pascual (1227-1300) en su lengua original* [valencià]. Ed. per Pedro Armengol Valenzuela, 3 vol. (Roma, 1906-1907).
- Bernat FENOLLAR, Joan MORENO, Jaume GASSULL, Narcís VINYOLES i Baltasar PORTELL: *Lo procés de les olives e disputa dels jóvens hi dels vells* (València, 1497). Repr. al *Cançoner satírich valencià* per R. Miquel i Planas. *Vide*, ací, MIQUEL Y PLANAS (1911).
- Ramon LLULL: *Proverbis de Ramon* (1299).
- Vide*, ací, TORRA.
- Quaresma de sant Vicent Ferrer predicada a València l'any 1413*. Ed. per Josep SANCHIS SIVERA (Barcelona, 1927).
- Vide*, ací, Graal.
- Vide*, ací, Muntaner.
- Philip D. RASICO: «Alguns problemes cronològics de les sibilants catalanes», a *ColUrbana1978*, p. 93-109.
- Philip D. RASICO: «El desenvolupament dels fonemes /dz/ i /ts/ en el català preliterari. Qüestions de fonologia històrica, cronologia i geografia lingüística», *ELLC*, núm. II (1981), p. 5-24.
- Philip D. RASICO: «Estudi fonològic i complementari de la *Crònica* de Bernat Desclot», a *ColToronto1982*, p. 35-51.
- Philip D. RASICO: «Consideracions fonològiques sobre el parlar de l'Alt Urgell a l'Edat Mitjana», a *ColTarSal1985*, p. 441-465.
- Raimon Casellas. Escriptor i crític d'art (Barcelona, 1855 - Sant Joan de les Abadesses, Ripollès, 1910). Una de les veus del Modernisme.
- Joan Roís [Roiç] de Corella. Escriptor (nat entre 1433 i 1443 i mort a València el 1497). Autor de la *Tragèdia de Caldesa* i peça clau de l'anomenada «valenciana prosa».

- RdC *Revista de Catalunya*. Barcelona. De 1924 a 1938. Diverses aparicions en l'exili. Nova etapa: Barcelona, a partir de 1986.
- RECASENS (1991) Daniel RECASENS: *Fonètica descriptiva del català* (Barcelona, 1991), 369 p.
- ReglAmor* Domènec [Domingo] MASCÓ: *Regles de amor e parlament de hom e una fembra. Obra atribuïda al canceller Domingo Mascó* (s. XIV). Ed. per Eduard Julià (Castelló de la Plana, 1920).
- Reixac *Vide, ací, Graal*.
- *REW Wilhelm MEYER-LÜBKE: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3a edició (Heidelberg, 1935). 1a edició, 1911.
- RFE *Revista de Filología Española*. Madrid. Des de 1914.
- RIBELLES (1915) José RIBELLES COMÍN: *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. I (Madrid, 1915).
- Riber, Llorenç Llorenç Riber. Poeta i escriptor (Campanet, Mallorca, 1881-1958). Conreà temes clàssics i religiosos.
- RIQUER (1964, I) Martí de RIQUER: *Història de la literatura catalana*, vol. I (Esplugues de Llobregat, 1964), 709 p.
- RIQUER (1964, II) Martí de RIQUER: *Història de la literatura catalana*, vol. II (Esplugues de Llobregat, 1964), 743 p.
- RIQUER (1964, III) Martí de RIQUER: *Història de la literatura catalana*, vol. III (Esplugues de Llobregat, 1964), 731 p.
- RLiR *Revue de Linguistique Romane*, publ. per la Société de Linguistique Romane. A partir de 1925.
- RLl Ramon Llull. Escriptor, filòsof, místic, missioner. Nat i mort a Mallorca (1232/1233–1315/1316). Artífex de la prosa catalana i, de fet, primer promotor *de facto* d'una modalitat estàndard de la llengua. Creador d'un sistema lexicogràfic. Autor de *Llibre de contemplació*, *Blanquerna* i *Fèlix o Llibre de meravelles*.
- ROCAMedic Joseph M. ROCA: *La medicina catalana en temps del rey Martí* (Barcelona, 1919).
- RODRÍGUEZ (1747) Josep RODRÍGUEZ: *Biblioteca valentina* (València, 1747). Repr. en facsímil el 1977, en edició commemorativa. Notícia preliminar de Joan Fuster.
- RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS/ALPERA (1973) Julio RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS i Lluís ALPERA: *Poesia i societat a l'edat mitjana* (Palma, 1973), 305 p.
- ROHLFS (1951) Gerhard ROHLFS: *Sermo vulgaris latinus* (Halle an der Saale, 1951).
- Roig, Jaume Jaume [Jacme] Roig. Escriptor nat, potser, a València i mort a Benimàmet, Horta, el 1478. Autor de l'*Spill*.

- ROMEU (1983) Josep ROMEU I FIGUERAS: «Quatre epístoles paròdiques procedents d'un plec solt valencià en prosa del segle XVI», a *Homenaje a José Manuel Blecua* (Madrid, 1983), p. 577-593.
- Ros, Carles Carles Ros: Notari i escriptor (València, 1703-1773). Autor del *Tractat d'adagis i refrans* (1733) i del *Diccionario valenciano castellano* (1764).
- ROS (1734) Carlos ROS: *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano* (València, 1734), 71 p. (Repr. a València, 1991.)
- *ROS (1764) Carlos ROS: *Diccionario valenciano-castellano* [2a edició] (València, 1764). 1a edició, 1739.
- RUBIÓ (1926) Jordi RUBIÓ I BALAGUER: «Un bibliòfil català del segle xv: en Pere Miquel Carbonell», RdC, vol. VI (1926), p. 136-142. Repr. a Rubió (1990), edició per la qual citem ací.
- RUBIÓ (1948) Jordi RUBIÓ I BALAGUER: *De l'edat mitjana al Renaixement* (Barcelona, 1948), Aymà.
- RUBIÓ (1953) *Vide* RUBIÓ (1984). Aquest volum de 1984 conté el capítol c, que, en realitat, havia aparegut l'any 1953 (en la seva versió original castellana, al vol. III de l'obra dirigida per Díaz-Plaja).
- RUBIÓ (1984) Jordi RUBIÓ I BALAGUER: *Història de la literatura catalana*, vol. I (Barcelona, 1984), 491 p. Versió catalana del tractat de literatura que aparegué a Barcelona, entre 1948 i 1959, en castellà i escampat en diversos volums, a la complexa *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida per G. Díaz Plaja. El capítol c («El renacimiento en las letras catalanas») formava part del vol. III de l'obra de conjunt, que fou publicat el 1953.
- RUBIÓ (1985) Jordi RUBIÓ I BALAGUER: *Història de la literatura catalana*, vol. II (Barcelona, 1985), 265 p.
- RUBIÓ (1990) Jordi RUBIÓ I BALAGUER: *Humanisme i Renaixement* (Barcelona, 1990), 368 p.
- RUBIÓ (1993) Jordi RUBIÓ I BALAGUER: *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó* (Barcelona, 1993), 461 p. El primer bloc d'aquest llibre és el treball «Impremta i llibreria a Barcelona (1474-1553)» (p. 19-212), versió catalana de la seva introducció als *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, obra escrita en col·laboració amb Josep M. Madurell i publ. a Barcelona el 1955.
- RUBIÓ *DocsCult* *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, publ. per Antoni RUBIÓ I LLUCH. 2 vol. (Barcelona, 1908-1921).
- *RUSSELL-GEBBETT (1965) Paul RUSSELL-GEBBETT: *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford, 1965).

- Ruyra Joaquim Ruyra. Escriptor (Girona, 1858 - Barcelona, 1939). Donà categoria literària al parlar de Blanes.
- RVF *Revista Valenciana de Filologia*. València.
- SALRACH/DURAN (1981) *Història dels Països Catalans*, coord. d'Albert Balcells, Josep M. SALRACH i Eulàlia DURAN: *Dels orígens a 1714*, vol. II (Barcelona, 1981).
- Salvà Pedro Salvà. Escriptor. Autor del *Cancionero valenciano* (1561). No he pogut veure aquesta obra.
- Salvador, Carles Carles Salvador. Poeta i gramàtic (València, 1893-1955). Paladí de la unitat de la llengua.
- SANCHEZ (1971) C. SANCHEZ CUTILLAS: «Jaume Gassull, poeta satíric valencià del segle XV. L'estil. Vocables dubtosos i castellanismes», a *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. II (València, 1971), p. 909-923.
- SANCHIS (1951) Manuel SANCHIS GUARNER féu una recensió de la meua edició de les *Regles* a la *Revista Valenciana de Filologia*, vol. I, núm. 3 (1951), p. 341-342.
- SANCHIS (1956) Manuel SANCHIS GUARNER: «Los nombres del murciélagu en el dominio catalán», RFE, vol. XI (1956 [1957]), p. 91-125.
- SANCHIS (1962) Manuel SANCHIS GUARNER: «Sobre la data de les regles de purisme idiomàtic de Bernat Fenollar», ER, vol. X (1962) [*Estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer*, vol. I], p. 307-310.
- SANCHIS (1963) Manuel SANCHIS GUARNER: *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII* (València, 1963), 136 p.
- SANCHIS (1972) Manuel SANCHIS GUARNER: *La ciutat de València: Síntesi d'història i de geografia urbana* (València, 1972). Citat per la 2a edició (València, 1976), 602 p.
- SANCHIS (1980) Manuel SANCHIS GUARNER: *Aproximació a la història de la llengua catalana*, vol. I, *Creixença i esplendor* (Barcelona, 1980) (2a edició, 1992, immodificada), 251 p.
- SANCHO (1996) Pelegrí SANCHO CREMADES: «La construcció *ce fripon de valet* des d'un punt de vista cognitiu», a *ColFrankfurt1994*, vol. III (1996), p. 381-396.
- *SANELO (1964) Manuel Joaquim SANELO: *El Diccionario valenciano castellano de Manuel Joaquín Sanelo (Xàtiva, 1760-1829)*. Ed. per Joseph Gulsoy (Castelló de la Plana, 1964), 551 p.
- SARAGOSSÀ (1988) Abelard SARAGOSSÀ I ALBA: *Notes entorn de les Regles* de esquivar mots o vocables grossers o pagesívols. Tesina de llicenciatura a la Universitat de Barcelona, 1988. Text mecanografiat, inèdit. Cito les pàgines.

- SARAGOSSA (1992) Abelard SARAGOSSA I ALBA: «Sobre l'autoria de les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*», ELLC, núm. XXIV (1992) [*Miscel·lània Jordi Carbonell*, vol. 3], p. 81-112.
- Scachs* Françí de CASTELLVÍ, Narcís VINYOLES i Bernat FENOLLAR: *Scachs d'amor*. Ms. de la Reial Capella del Palau, de Barcelona. Publ. per Ramon Miquel i Planas (a *Bibliofília*, 1914) i per Josep Ribelles Comín. *Vide*, ací, Ribelles (1915).
- SCHIB (1976) Gret SCHIB: «Els sermons de sant Vicent Ferrer», a *ColCambridge* 1973, p. 325-336.
- *SCHIB (1977) Gret SCHIB: *Vocabulari de sant Vicent Ferrer* (Barcelona, 1977), 271 p.
- SCHLIEBEN-LANGE (1971) Brigitte SCHLIEBEN-LANGE: *Okzitanische und katalanische Verbprobleme* (Tübingen, 1971).
- SCHMID (1988) Beatrice SCHMID: *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València, 1521) i de la Scala Dei (Barcelona, 1523)* (Barcelona, 1988).
- SCHOLZ (1994) Bettina SCHOLZ: «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols: der erste normative Versuch in Katalonien», a Axel SCHÖNBERGER [ed.]: *Akten des 2. gemeinsamen Kolloquiums der deutschsprachigen Lusitanistik und Katalanistik (Berlin, 10.-12. September 1992), Katalanistischer Teil*, vol. 2 [Gabriele BERKENBUSCH i Christine BIERBACH [ed.]: *Zur katalanischen Sprache: historische, soziolinguistische und pragmatische Aspekte*] (Frankfurt am Main, 1994), p. 29-39.
- Scipió* Antoni CANALS: *Scipió e Anibal*. Publ. per Ramon Miquel i Planas (Barcelona, 1910) i per Martí de Riquer (a ENC) (Barcelona, 1932).
- Scottus, Sedulius *Vide*, ací, LÖFSTEDT (1989).
- SERRA Gèn Guillem SERRA: *Compendi historial de la Bíblia, que ab lo títol de Gènesi de Scriptura, trelladà del provensal a la llengua catalana mossèn Guillem Serra* (1451). Publ. per Miquel Victorià Amer (Barcelona, 1873).
- SetSavis* *Llibre dels set savis de Roma*. Obra rimada del s. XIV (Barcelona, 1907).
- SILVA NETO (1956) Serafim da SILVA NETO: *Fontes do latim vulgar (o Appendix Probi)*, 3a edició, revisada i millorada (Rio de Janeiro, 1956).
- SOBERANAS (1961) Amadeu-J. SOBERANAS [cur.]: *Crònica general de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya* (Barcelona, 1961).
- SOBERANAS (1973) Amadeu-J. SOBERANAS: *La «Crònica de Sant Joan de la Penya»*. Tesi doctoral, inèdita. *Apud* ALCOBERRO (1997, I), p. 47. No he vist aquest treball.

- SOBERANAS (1980) Amadeu J. SOBERANAS: «*Macari*, un hellenisme inadverit en el català medieval», ELLC, núm. 1 (1980) [*Homenatge a Josep M. de Casacuberta*], p. 31-37.
- SOBERANAS (1981) Amadeu J. SOBERANAS: «Las *Introducciones latinae* de Nebrija en Cataluña. Guía bibliográfica», a Francisco RICO i Amadeu J. SOBERANAS: *Nebrija a Catalunya* (Barcelona, 1981).
- SOBERANAS *Vide* també, ací, COLÓN/SOBERANAS.
- SOLA (1976) Joan SOLA: *A l'entorn de la llengua* (Barcelona, 1976), 420 p.
- SOLA (1977) Joan SOLA: *Del català incorrecte al català correcte: Història dels criteris de correcció lingüística* (Barcelona, 1977), 191 p.
- SOLDEVILA (1962-1963) Ferran SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, 3 vol., 2a edició (Barcelona, 1962-1963).
- Somni*Johan Jaume GASSULL: *Lo sompni de Johan Johan* (València, 1497). Publ. per Ramon Miquel i Planas. *Vide*, ací, MIQUEL Y PLANAS (1911).
- SORIA (1956) Andrés SORIA: *Los humanistas de la corte de Alfonso el Magnánimo* (Granada, 1956), 345 p.
- Spill* Jaume [Jacme] ROIG: *Spill o Libre de les dones*. Obra probablement redactada entre 1455 i 1462. Diverses edicions entre 1531 i 1865. Edició crítica de Roc Chabàs (Barcelona, 1905). Altres edicions modernes.
- SPITZER (1923) LEO SPITZER: «Notas etimológicas: cat. *pernoliar*», RFE, vol. x (1923), p. 172.
- SSoví* *Llibre de sent Soví* (Receptari de cuina):
1) Edició del ms. V, a cura de Lluís Faraudo de Saint Germain, BRABLB, vol. XXIV (1951-1952), p. 5-71.
2) Edició del ms. B, a cura de Rudolf GREWE (Barcelona, 1979), 251 p.
- Tesoro* [de Covarrubias] *Vide*, ací, COVARRUBIAS (1943 [1611]).
- Tirant* Joanot MARTORELL: *Libre del valerós e strenu cavaller Tirant lo Blanch*. Text acabat per Martí Joan de GALBA (mort el 1490). Obra publ. a València (1490). Edicions modernes de Marià Aguiló, Josep M. Capdevila i Martí de Riquer.
- **Tirant*UB *Tirant lo Blanch: Concordances lematitzades* (versió electrònica). Director: Joaquim RAFEL. Servei de Tractament de Textos Catalans. Universitat de Barcelona. Fou consultat per col·laboradors del Seminari de Doctorat alludit en la «Introducció» (§ 2), durant el curs 1987-1988.
- Torcimany *Vide*, ací, AVERÇÓ.
- TORRA Pere [Petro] TORRA: *Dictionarium seu Thesaurus Catalano-Latinus Verborum ac Phrasium* (Barcelona, 1640). Després de sis noves edi-

- cions, totes fetes a Barcelona, n'hi aparegué encara una altra el 1726. També a Vic el 1757.
- Trobes* *Les Trobes en labors de la Verge Maria* (València, 1474; primer llibre imprès en llengua catalana). Reimpr. per Francisco Martí Grajalles (València, 1894).
- TRABALZA (1984) *Ciro TRABALZA: Storia della grammatica italiana* (Milà, 1908). Edició consultada: Sala Bolognesa, 1984.
- TrOVIDI *Vide*, ací, Alegre.
- TURMEDA Anselm TURMEDA: *Libre de bons amonestaments*, compost el 1396. A Aguiló *Cançoner*.
- ULLASTRA (1980) Josep ULLASTRA: *Grammatica cathalana* (1743), a cura de Montserrat Anguera (Barcelona, 1980), 401 p.
- Usatges* *Els Usatges de Barcelona*. Recull de normes jurídiques provinents, en una gran mesura, de la cort reial (i d'altres procedències). Versió primitiva del s. XIII (amb una part del s. XII). Edicions de J. Rovira i Armengol i de Joan Bastardas i Parera.
- VÄÄNÄNEN (1967) Veikko VÄÄNÄNEN: *Introduction au latin vulgaire*, 2a edició (Lió i París, 1967).
- VALDÉS (1928) Juan de VALDÉS: *Diálogo de la lengua* (ca. 1535). Edició consultada: José F. Montesinos (Madrid, 1928).
- VALLDUVÍ (1988) Enric VALLDUVÍ: «Sobre el perfet perifràstic del català», a *ColTampaSt. Augustine* 1987, p. 85-98.
- VentPel* *Libre del romiatge del Venturós Pelegrí*. Publ. per Marià AGUILÓ al *Cançoner* (ut supra, vide, ací, *Dança Mort*).
- VENY (1957) Joan VENY: «Los supervivientes románicos de *talentum* 'deseo'», *RLiR*, vol. XXI (1957), p. 106-137.
- *VENY (1959) Joan VENY: «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes, I», *RFE*, vol. XLII (1958-1959), p. 1-59.
- *VENY (1960) Joan VENY: «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes, II», *RFE*, vol. XLIII (1960), p. 1-86.
- VENY (1974) Joan VENY: «El llegat lingüístic mallorquí a Tàrbena (Alacant)», *Lluc*, núm. 614 (1974), p. 18-20. No he vist aquest treball.
- VENY (1976) Joan VENY: «El valencià meridional», a *ColAmsterdam* 1970, p. 145-230.
- VENY (1982) Joan VENY: *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*, 3a edició (Palma, 1982), 249 p. La 1a edició: *Els parlars*, dins la sèrie «Conèixer Catalunya» (Barcelona, 1978), 128 p. Cit. per la 3a edició.
- VENY (1983) Joan VENY: «Influència del diccionari català-llatí de Font sobre el de Torra (s. XVII)», *ELLC*, núm. VI (1983), p. 11-24.

- VENY (1985) Joan VENY: *Introducció a la dialectologia catalana* (Barcelona, 1985), 237 p.
- Verdaguer Jacint Verdaguer. Poeta i escriptor (Folgueroles, Osona, 1845 - Barcelona, 1902). Autor dels poemes *L'Atlàntida* i el *Canigó* i multitud de poesies i textos populars.
- *VFerrer Vicent Ferrer. Escriptor i predicador (València, 1350 - Vannes, Bretanya, 1419). Es valia d'una oratòria suggerent, basada en el parlar popular. Existeixen diverses edicions dels seus sermons.
- VIAPLANA (1991) Joaquim VIAPLANA: «Comparació interdialectal i llengua», *Llen&Lit*, vol. 4 (1990-1991), p. 215-242.
- VIAPLANA (1996) Joaquim VIAPLANA: «Els verbs regulars de la primera conjugació en el català nord-occidental: una descripció comparativa», *EstBadia*, vol. III (1996), p. 311-339.
- VICENS I VIVES (1956) Jaume VICENS I VIVES: *Els Trastàmares (segle XV)* (Barcelona, 1956) («Biografies Catalanes», núm. VIII).
- VidaCoetània* Ramon LLULL: *Vida coetània del beat Ramon Lull*. Ms. del British Museum. Editada per Francesc de B. Moll al BDLC, vol. xv (1933), p. 33-39, 55-58, 70-75, 90-91 i 105-116.
- **VidesS* *Vides de sants rosselloneses*. Edició parcial de Joan COROMINES (1945), repr. a Coromines (1971). Edició crítica i completa per Charlotte S. MANEIKIS KNIAZZEH i Edward J. NEUGAARD (Barcelona, 1977).
- VILALLONGA (1986) Jeroni PAU: *Obres*. A cura de Mariàngela Vilallonga (Barcelona, 1986), vol. I, 350 p.; vol. II, 276 p.
- VILALLONGA (1988) Mariàngela VILALLONGA I VIVES: *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell* (Barcelona, 1988), Asociación de Bibliófilos de Barcelona.
- VILLANUEVA, Jaime Jaime VILLANUEVA: *Viage literario a las iglesias de España*. Vide la referència bibliogràfica al § 7.1, nota 1.
- VILLENA *VitaChr* *Vita Christi*, de sor Isabel de VILLENA (València, 1430-1490), apareguda el 1497. Edició moderna de Ramon Miquel y Planas, 3 vol. (Barcelona, 1916-1918).
- Virgili *Vide*, ací, *Bucòliques*.
- Virolai* Himne a la Mare de Déu de Montserrat, escrit per Jacint VERDAGUER (1880), amb música de Josep Rodoreda. Es canta cada dia al monestir de Montserrat i és molt popular.
- VITALE (1984) Maurizio VITALE: *La questione della lingua* (Palerm, 1978). Citat per la «nuova edizione» de 1984.
- Viudes* Jaume SIURANA i Lloys Joan VALENTÍ: *Procés o disputa de viudes y donzelles* (València, 1561). Repr. a MIQUEL Y PLANAS (1911).
- WALDE (1910) Alois WALDE: *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, 2a edició (Heidelberg, 1910).

WITTLIN (1988)

Curt WITTLIN: «La revisió lingüística de l'antiga traducció catalana del *Regimine Principum* d'Egidi Romà publicada el 1480 pel Mestre Aleix de Barcelona», a *ColTampaSt. Augustine*, p. 111-134.

XIMENO (1747)

Vicente XIMENO: *Escritores del Reyno de Valencia...*, tom I («Contiene los escritores que han florecido hasta el año MDCL y una Noticia Preliminar de los más antiguos») (València, 1747).

ÍNDIX GENERAL

Taula	5
INTRODUCCIÓ	7
1. Les <i>Regles</i> irrompen en la meva vida (1950)	7
2. Les <i>Regles</i> es guanyen dos seminaris de doctorat	10
3. Compleció de la primera etapa de la recerca	11
4. Ampliació i emmarcament definitiu del tema	12
5. L'enigmàtica autoria de les <i>Regles</i>	14
6. Pla del treball: les prioritats en el desenvolupament del tema	15
6.1. Prelació temàtica de capítols	15
6.2. Ordenació cronològica de capítols	16
7. Estructura material del llibre. Contingut i condicionaments. Indicacions per a la lectura	17
8. Alguns treballs en els quals hom s'ha ocupat de les <i>Regles</i>	20
9. Capítol de gràcies	21
PART PRIMERA: EL MIRATGE D'UN DEBAT «SUI GENERIS»	25
1. Marc històric del tema	27
1.1. La política i les lletres	27
1.2. La primera recepció de l'humanisme	28
1.3. La literatura de debats	29
1.4. Una altra visió de la llengua	31
1.5. Missatge de l'aventura. <i>Dramatis personae</i>	33
1.5.1. Bernat Fenollar	34
1.5.2. Jaume Gassull	34
1.5.3. Jeroni Pau	35
1.5.4. Pere Miquel Carbonell	36
2. El nucli de la polèmica i la seva original peculiaritat	39
2.1. Els dos pols de la dialèctica	39
2.2. Una polèmica atípica	42
2.2.1. La fase valenciana	43
2.2.2. La fase barcelonina	43
2.2.3. Independència dels dos corrents d'opinió. Recapitulació	44
3. Valor de <i>La brama dels llauradors</i> en la polèmica valenciana	47
3.1. Autenticitat i ficció en <i>La brama</i>	47
3.2. Reproducció de <i>La brama dels llauradors</i> de Jaume Gassull	50

4.	Com fou interpretat el pretès debat valencià fins a 1950	55
4.1.	El debat es torna una llegenda	55
4.2.	Les excel·lències de la «llengua valenciana»	58
4.3.	Consolidació i persistència del mite	60
5.	Publicació de les <i>Regles de esquivar vocables</i> . Fi del debat	63
5.1.	Són publicades les <i>Regles</i>	63
5.1.1.	Primer grup de vocables coincidents: correccions pròpies	65
5.1.2.	Segon grup de vocables coincidents: coincidències en el criteri correctiu	66
5.1.3.	Tercer grup de vocables coincidents: coincidències en text metalingüístic	67
5.2.	Primera reacció dels filòlegs davant les <i>Regles</i> (1950-1960)	68
5.3.	Noves actituds respecte a les <i>Regles</i> i fi del debat	69
5.3.1.	Grup A: Fidelitat a la tradició	70
5.3.2.	Grup B: Assumpció de la doble autoria de les <i>Regles</i>	72
5.3.3.	Grup C: La nova escola valenciana	72
5.3.4.	Grup D: Valoració del paper de Pere Miquel Carbonell	73
5.3.5.	Grup E: Pere Miquel Carbonell, presumpte autor de les <i>Regles</i>	74
6.	Contribució de la filologia a la coneixença del debat	75
6.1.	Presentació	75
6.2.	Posició de Ramon Miquel i Planas	77
6.3.	Posició de Martí de Riquer	79
6.3.1.	<i>Bandeig I</i> (= * <i>Sentència</i>)	79
6.3.2.	<i>Bandeig II</i>	80
6.4.	Recapitulació, assaig de síntesi i conclusions	82
PART SEGONA: LES «REGLES DE ESQUIVAR VOCABLES»		89
7.	El còdex. El manuscrit de les <i>Regles</i> . La data	91
7.1.	Descripció del còdex	91
7.1.1.	Retolacions i titulacions	93
7.1.2.	Cronologia del còdex	94
7.1.3.	Contingut del còdex	94
7.1.4.	Un text singular i significatiu	95
7.2.	Les <i>Regles de esquivar vocables</i> dins el còdex de Girona	95
7.3.	Dificultats per a establir la data de redacció	96
7.4.	Presumpció d'una sola etapa de redacció	96
7.5.	Termes <i>a quo</i> i <i>ad quem</i> de la redacció	98
7.5.1.	Abans de les <i>Regles</i>	98
7.5.2.	Després de les <i>Regles</i>	99
7.6.	Reducció de distàncies i proposta d'una data per a les <i>Regles</i>	101
8.	Edició de les <i>Regles</i>	103
8.1.	Edició facsímil	103
8.2.	Edició crítica i anotada	104
8.2.1.	Advertiment per a la lectura del text	104
8.2.2.	Edició crítica	107
9.	L'autor de les <i>Regles</i>	135
9.1.	Presentació	135
9.2.	Els aspectes de forma i de manera	136
9.3.	Manca de coincidència entre les <i>Regles</i> i <i>La brama</i>	137
9.4.	La denominació de «llengua catalana»	138
9.5.	Les atribucions del manuscrit de Girona i la unitat del text	139
9.6.	Les referències personals a les <i>Regles</i>	141

9.6.1.	Els noms i els tractaments dels protagonistes	141
9.6.2.	Les mencions de <i>Pere i Jeroni</i>	142
9.6.3.	Dos noms familiars de Pere Miquel Carbonell	142
9.6.4.	Altres noms personals	143
9.7.	Els noms de lloc	145
9.8.	Abast cultural de les <i>Regles</i>	146
9.9.	La declaració d'autoria dins el manuscrit	147
9.10.	Conclusió: Pere Miquel Carbonell, autor de les <i>Regles de esquivar vocables</i>	148
9.11.	Els papers de Bernat Fenollar, Pere Miquel Carbonell i Jeroni Pau en el tema de la llengua	149
9.12.	L'impacte de la doble autoria	152
10.	Vicissituds de la composició de les <i>Regles</i>	155
10.1.	L'elaboració del text: una gestació perllongada, però una redacció expeditiva	155
10.1.1.	El panorama de les lletres valencianes	155
10.1.2.	L'ideari humanístic	156
10.1.3.	La descoberta d'un mètode de treball	157
10.2.	Redacció original del text (primera versió)	160
10.3.	La manipulació del text dins el manuscrit (i segona versió)	165
10.3.1.	Primera etapa	166
10.3.2.	Segona etapa	168
10.4.	Un afegit singular	171
10.5.	Altres retocs al manuscrit	172
10.6.	Afegits escrits per mans alienes a Pere Miquel Carbonell	173
10.7.	Reflexió sobre les fonts de les <i>Regles</i>	174
11.	Formes i contingut de les <i>Regles</i>	177
11.1.	Els mètodes	177
11.1.1.	A la cerca del model	177
11.1.2.	Els sis procediments expositius	179
11.1.3.	La sinonímia	182
11.2.	Unitat, objectius i altres components del text	183
11.2.1.	La unitat i la coherència	184
11.2.2.	L'objectiu primordial de l'autor	185
11.2.3.	L'acompliment de la comesa	187
11.2.4.	Tractament dels llatinismes	187
11.2.5.	Altres objectius	188
11.2.6.	Actitud sobre el castellà	189
11.3.	Camps semàntics representats a les <i>Regles</i>	190
11.4.	Estructura arbitrària o concatenada	196
11.4.1.	Noms comuns	196
11.4.2.	Noms propis	199
11.4.3.	Conclusió	200
PART TERCERA: ESTUDI DE LES «REGLES»		201
12.	Aspectes gramaticals	203
12.1.	Classificació lingüística i gramatical	203
12.2.	Grafia i pronunciació	204
12.3.	Fonètica històrica	206
12.4.	Llatinització <i>vs.</i> evolució popular	207
12.5.	Transformacions fonètiques irregulars	208
12.6.	Morfosintaxi nominal i verbal	209
12.7.	Altres elements gramaticals	210

13.	Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic	211
13.1.	Preliminar	211
13.2.	Primera part: números 1 a 174 (<i>Regles</i> , a criteri de Bernat Fenollar)	213
13.3.	Segona part: números 175 a 325 (<i>Additió</i> , regles atribuïdes a Jeroni Pau)	313
PART QUARTA: LA LLENGUA CATALANA, DAVANT «LA QUESTIONE DELLA LINGUA»		397
14.	La llatinització dels esperits	399
14.1.	Els humanistes i les llengües vernacles	399
14.2.	Els humanistes de les terres de llengua catalana	401
14.3.	Els filòlegs i els esforços per rehabilitar el <i>vulgar</i>	402
14.3.1.	Algunes manifestacions del moviment reivindicatiu de la llengua vulgar	403
14.3.2.	Influència de Jeroni Pau i Paolo Pompilio en Pere Miquel Carbonell	405
14.3.3.	Acollida de les obres d'Antonio de Nebrija a les terres catalanes	414
15.	«Per bé parlar la llengua catalana»	419
15.1.	Assaig de retrat de Pere Miquel Carbonell	419
15.1.1.	La vocació d'historiador	419
15.1.2.	L'ètica professional	420
15.1.3.	El conreu de les lletres	420
15.1.4.	El cercle dels humanistes barcelonins	421
15.1.5.	Les actituds polítiques	422
15.1.6.	El temperament	422
15.1.7.	Judicis de la posteritat	423
15.1.8.	L'opció per la llengua	424
15.2.	El model de llengua: Pere Miquel Carbonell, entre Bernat Fenollar i Jeroni Pau	424
15.2.1.	Coneixença de la llengua	425
15.2.2.	Preocupació per la llengua	425
15.2.3.	Fidelitat a la llengua	426
15.2.4.	Les relacions personals	426
15.2.5.	Resum	427
15.3.	Les <i>Regles de esquivar vocables</i> : projecte i realitat	429
15.3.1.	Idiosincràsia desconcertant	429
15.3.2.	Autoria representativa	430
15.3.3.	Coneixença abdicativa	431
15.3.4.	Publicació frustrada	432
16.	La llavor de la llengua nova, malmesa abans de brotar	435
16.1.	La renúncia de Pere Miquel Carbonell	435
16.2.	El poder i la llengua	439
16.3.	La fragmentació dialectal	442
16.4.	El ferment castellà	445
17.	L'afinat concert de les llengües	449
17.1.	La normalització de les llengües vernacles	449
17.2.	El silenci de la llengua catalana	451
17.3.	La ruptura	453
17.4.	Cristòfor Despuig. Comiat del tema d'aquest llibre	455
PART CINQUENA: SUPORT INFORMATIU		459
18.	Abreviatures, sigles i altres signes convencionals	461
19.	Llista alfabètica de formes proscriutes i recomanades a les <i>Regles</i>	463
20.	Bibliografia consultada i altres elements de referència. Sigles de publicacions i col·leccions	473

AQUESTA OBRA S'HA ACABAT D'IMPRIMIR
A L'OBRADOR DE LIMPERGRAF, SL
A BARBERÀ DEL VALLÈS
EL DIA 10 DE NOVEMBRE DE 1999

